

journal of

e-ISSN 2757-7031

Erciyes Akademi

dergisi

Cilt/Issue 37

Sayı/Number 3

Eylül/September 2023

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>
erciyesakademi@erciyes.edu.tr

ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2023

cilt / volume: 37

sayı / issue: 3

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Fatih ALTUN (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Xavier RICHERT (Sorbonne Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Josef PABLONSKY (Prag Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK (Avrasya Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zorona NIKITOVİĆ (İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Remzi AYDIN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Deniz AY (Erciyes Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Dr. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Erdal Kaan TOPRAKKALE (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca - Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Almanca - Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)
Rusça - Öğr. Gör. Dr. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)
İngilizce - Öğr. Gör. Göktaş YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Xavier RICHEL
Sorbonne Üniversitesi -Fransa
Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya
Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi
Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC
Doç. Dr. Filiz SÖNMEZ
Erciyes Üniversitesi
Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan
Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan
Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna
Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi -Romanya
Dr. Öğr. Üyesi Tarık DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

EDİTÖR'DEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

Erciyes Akademi Dergisi'nin 2023 yılı üçüncü sayısı ile tekrardan sizlerle olmaktan mutluluk duyuyoruz. Bu sayımızda, turizmden yakınçağ tarihine, pazarlamadan din antropolojisine kadar oldukça geniş konu yelpazesine sahip birçok makale sizleri beklemektedir. Bu sayımızda yer alan makalelerin bilim dünyasına katkı sunmasını diliyorum. Yayına ve yayıncıya değer veren anlayışımız ve yayıncılık ilkelerine bağlı kalarak yürüttüğümüz çalışmalarımızda, değerlendirmeleri ile bizlere katkıda bulunan değerli hakemlerimiz başta olmak üzere bütün editör kuruluna ve siz kıymetli okuyucularımıza teşekkür ediyorum.

Yeni sayılarımızda buluşabilmek ümidiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN

Editör

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s)

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1. <i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2. <i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3. <i>Sobiad</i>	01.01.2017
4. <i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5. <i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6. <i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

DERGİNİN TARİHÇESİ

Derginin Önceki Adı	ISSN	eISSN	Yıl
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1300-1582	2148-8657	1987 - 2020

Yazım Kuralları

1.Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça dillerinden herhangi birinde yazılmış makaleler yayımlanır. Makalelerde hem Türkçe hem İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar sonrasında en az 150, en çok 250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet; en az 3 en fazla 5 adet "anahtar kavramlar" (keywords) bulunmalıdır. **Makale başlıkları 20 kelimeyi ve makalelerin tamamı ise tablo, şekil ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.**

2.Dergi'ye gönderilen **makalelerin içerisinde hiçbir yerde yazar(lar)ın kimlik bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak geçmemelidir.** Çalışmanın tezden üretilmesi, proje destekli olması, kongrede sunulması gibi bilgiler -makale kabul edildiği takdirde- hakem süreci tamamlandıktan sonra editörlük tarafından eklenecektir. Makale başvurusu esnasında "Teşekkür" kısmında veya "Editöre Not" kısmında bu bilgilere yer verilebilir.

3.Değerlendirmek üzere gönderilen makaleler ön kontrol sürecinde yazım kurallarına uygunluk ve benzerlik kontrolünün ardından değerlendirilmek üzere 3 hakeme gönderilecektir. Makalelerin yayına kabul edilebilmeleri için en az 2 hakemin olumlu görüşü gereklidir.

4.İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez içerisinde APA 7 referans sistemine göre yapılmalıdır. Metin içerisinde açıklanmak istenen kimi hususlarla ilgili açıklamalar sayfa altı dipnotu şeklinde belirtilebilir ve bu türden dipnotların sayısal olarak birbirini izlemesi gerekmektedir. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

6. Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun hemen altına yazılmalıdır.

7.Yararlanılan kaynaklar sonucun devamında sola hizalanmış "**Kaynakça**" başlığı altında verilmelidir. Kaynakça biçim kurallarına ve metin içi atıf yöntemlerine dair örnekler en altta sıralanmıştır.

8.Gönderilen makaleler Microsoft WORD 2010 veya daha üst bir versiyonda yazılmalı ve aşağıdaki kurallara göre düzenlenmelidir:

Kenar Boşlukları	Üst ve Alt: 3 cm Sol ve Sağ: 2 cm
Yazıtipi	Palatino Linotype
Yazıtipi Boyutu	Özet: 10 Metin: 10,5
Satır Aralığı	1,08 cm
Paragraf Aralığı	Önce 0 sonra 8 nk
İlk satır girintisi	1 cm
Metin hizalaması	İki yana yaslı
Kaynakça	Asılı 1 cm girintili, tek satır aralığında, önce 3 sonra 3 nk

9. 2020 yılı itibariyle Dergimizde **APA (American Psychological Association) 7. Sürüm** referans sistemine geçilmiştir. Gönderilecek olan makalelerin APA 7. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA haricinde referans sistemi kullanılan veya tam olarak APA sistemine göre düzenlenmemiş makaleler değerlendirme sürecine alınmadan yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 832-859** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
"ÇAYLAK" VE "MİLYON DOLARLIK BEBEK" FİLMLERİNDEKİ
KAHRAMANLARIN KAHRAMANIN SONSUZ YOLCULUĞU EKSENİNDE
KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE HEROES IN THE FILMS *THE ROOKIE*
AND *MILLION DOLLAR BABY* ON THE AXIS OF *THE HERO'S JOURNEY*
Tolga GÜROCAK
- 860-880** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
İNGİLTERE SHEFFIELD BÖLGESİ DİJİTAL BECERİ EYLEM PLANI
İNCELEMESİ VE TÜRKİYE İÇİN ÇIKARIMLAR
ENGLAND-SHEFFIELD REGION DIGITAL SKILLS ACTION PLAN REVIEW
AND INFERENCES FOR TÜRKİYE
Suat AKSOY
- 881-903** | *Tez Özeti / Dissertation*
ÖĞRETMENLERİNE GÖRE SEÇMELİ KUR'AN-I KERİM DERSİNİN
SORUNLARI
PROBLEMS OF THE ELECTIVE QUR'AN LESSON ACCORDING TO THE
TEACHERS
Seçil KILIÇ & Mehmet KORKMAZ
- 904-918** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
ORYANTALİST ŞÜPHE VE MUCİZE İDDİASI ARASINDA ÜMMİLİK
KAVRAMI
ILLITERACY BETWEEN ORIENTALIST DOUBTS AND THE MIRACULOUS
NATURE OF THE QUR'ÂNİC
Yusuf TEMEL
- 919-942** | *Derleme / Compilation*
REKLAMCILIKTA VE PAZARLAMADA YENİ AKTÖR: SOSYAL
ROBOTLAR
NEW ACTOR IN ADVERTISING AND MARKETING: SOCIAL ROBOTS
Sefa ERBAŞ
- 943-957** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
PIET MONDRİAN VE SANATININ TEOZOFİ FELSEFESİ İLE OLAN İLİŞKİSİ
PIET MONDRİAN AND THE RELATIONSHIP OF HIS ART WITH THE
THEOSOPHICAL PHILOSOPHY
Ali KAYA

- Araştırma Makalesi / Research Article*
958-974 GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI KAPSAMINDA REUTERS VE ANADOLU AJANSI'NIN MOBİL UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRMALI TASARIMSAL ANALİZİ
WITHIN THE SCOPE OF VISUAL COMMUNICATION DESIGN REUTERS AND ANADOLU AGENCY COMPARATIVE DESIGN ANALYSIS OF MOBILE APPS
Mustafa MAYDA
- Araştırma Makalesi / Research Article*
975-998 EKONOMİDE MİLLÎ GÖRÜŞ
NATIONAL VIEW IN ECONOMY
Gürkan ÜÇÜNCÜ & Hakkı BÜYÜKBAŞ
- Araştırma Makalesi / Research Article*
999-1021 İMPRESSION MANAGEMENT BEHAVIOR, INSTAGRAM USAGE INTENSITY AND FOODSTAGRAMMING BEHAVIOR RELATIONSHIP: CASE OF TÜRKİYE
İZLENİM YÖNETİMİ DAVRANIŞI, INSTAGRAM KULLANIM YOĞUNLUĞU VE FOODSTAGRAMMING DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Gözde ÇULFACI & Reha KILIÇHAN
- Araştırma Makalesi / Research Article*
1022-1038 PSİKOLOJİK DANIŞMAN ADAYLARININ YAŞLILARA YÖNELİK TUTUMLARI
ATTITUDES OF PSYCHOLOGICAL COUNSELOR CANDIDATES TOWARDS THE ELDERLY
Ahmet KARCI & Hatice KUMCAĞIZ
- Araştırma Makalesi / Research Article*
1039-1061 LÜKS MODA MARKALARININ SANATLA KONUMLANDIRMA STRATEJİSİ VE LOUIS VUITTON ANALİZİ
ART POSITIONING STRATEGY OF LUXURY FASHION BRANDS AND LOUIS VUITTON ANALYSIS
Ayşe Nil KİREÇCİ
- Araştırma Makalesi / Research Article*
1062-1083 SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİMİ SAĞLAMAK İÇİN ÇEVRESEL DUYARLILIK ETKİLİ BİR FAKTÖR MÜDÜR?
IS ENVIRONMENTAL AWARENESS AN EFFECTIVE FACTOR TO ENSURE SUSTAINABLE CONSUMPTION?
Sena ALTIN

- 1084-1094 *Araştırma Makalesi / Research Article*
İSLAM FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK
IMMORTALITY IN ISLAMIC PHILOSOPHY
Mehmet DURAN
- 1095-1126 *Araştırma Makalesi / Research Article*
SMYRNA AGORASI ÇEVRESİNDE (KONAK-İZMİR) HOLOSEN KIYI
ÇİZGİSİ DEĞİŞMELERİNE AİT ÖN BULGULAR
PRELIMINARY RESULTS OF HOLOCENE COASTAL CHANGES AROUND
SMYRNA AGORA (KONAK-İZMİR)
Aylin KARADAŞ, Rifat İLHAN, Serdar VARDAR, Ertuğ ÖNER & Akın
ERSOY
- 1127-1147 *İnceleme Makalesi / Review Article*
MUHAMMED GAZZÂLÎ'NİN ESERLERİNDE KONULU TEFSİR
THEMED INTERPRETATION IN THE WORKS OF MUHAMMED GAZZALI
Süleyman ŞAHİN
- 1148-1161 *Araştırma Makalesi / Research Article*
ALPAMIŞ DESTANI'NİN VARYANTLARINDA ZALİM HÜKÜMDARIN
ETNİK KİMLİĞİ MESELESİ
THE ETHNIC IDENTITY ISSUE OF THE CRUEL RULER IN THE VARIANTS
OF THE ALPAMYSH EPIC
Raşit ÇÖLOĞLU
- 1162-1181 *Araştırma Makalesi / Research Article*
TRANSLANGUAGING IN ONLINE FOREIGN LANGUAGE CLASSROOMS:
STUDENTS' PERCEPTIONS
ÇEVİRİMİÇİ YABANCI DİL SINIFLARINDA DİL ALAŞIMI: ÖĞRENCİ
ALGILARI
Bekir CANLI & Zeynep CANLI
- 1182-1205 *Araştırma Makalesi / Research Article*
28 ŞUBAT SÜRECİNDE TÜRK BASININDA YER ALAN İSLAMOFOBİK
İÇERİKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME
AN ANALYSIS ON THE ISLAMOPHOBIA CONTENTS IN THE TURKISH
PRESS DURING THE FEBRUARY 28 PROCESS
Mustafa ÖCAL & Mehmet Sena KÖSEDAĞ
- 1206-1218 *Araştırma Makalesi / Research Article*
DİĞER ZİHİN PROBLEMİ
THE PORBLEM OF OTHER MINDS
Mehtap DOĞAN

- 1219-1234** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
DİJİTAL BUTON TASARIMINDA SİMGE VE METAFOR KULLANIMI:
MAC-OS ÖRNEĞİ
USE OF SYMBOLS AND METAPHORS IN DIGITAL BUTTON DESIGN:
MAC-OS EXAMPLE
Aynur KARAGÖL
- 1235-1250** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
İNGİLTERE İDARESİNDE IRAK'TA MALİ GELİŞTMELER (1921-1925)
FINANCIAL DEVELOPMENTS IN IRAQ IN THE BRITISH
ADMINISTRATION (1921-1925)
Can DEVECİ
- 1251-1276** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
18. YÜZYILIN SONUNDA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE KUZNEY
AFRİKA'DAKİ BERBERİ TOPLULUKLAR ARASINDA BARIŞ VE DOSTLUK
ANTLAŞMALARI
PEACE AND FRIENDSHIP AGREEMENTS BETWEEN THE UNITED
STATES AND THE BERBER COMMUNITIES IN NORTH AFRICA AT THE
END OF THE 18TH CENTURY
Muhsin ÖNAL
- 1277-1290** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
ŞİDDET MAĞDURU KADINLARIN BOŞANMA SONRASI SÜREÇTE
UYGULADIĞI EKONOMİK STRATEJİLER
ECONOMIC STRATEGIES USED BY WOMEN VICTIMS OF VIOLENCE
DURING THE POST DIVORCE PROCESS
Mihriban GÖKER & Hava SELÇUK
- 1291-1313** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
PİYASA SÜRTÜŞMESİ VE FİYAT GECİKMESİ KAVRAMSAL BİR
DEĞERLENDİRME
MARKET FRICTION AND PRICE DELAY: A CONCEPTUAL ASSESSMENT
Müberra GÜNGÖR & Veli AKEL
- 1314-1335** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
52 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİ'NE GÖRE 1583-1584 YILLARI
ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE EŞKIYALIK OLAYLARI
ACCORDING TO MÜHİMME REGISTER NUMBERED 52 IN THE
OTTOMAN STATE BETWEEN 1583-1584 BANDITS EVENTS
Volkan MERİÇ & Mehmet İNBAŞI

- Araştırma Makalesi / Research Article*
SURIYELİLERE YÖNELİK SOSYAL MESAFE DÜZEYİNİN İNCELENMESİ:
UŞAK İLİ ÖRNEĞİ
1336-1351 EXAMINATION OF THE SOCIAL DISTANCE LEVEL TO SYRIANS: THE
CASE OF UŞAK PROVINCE
**İpek Hanım ESKİ, Burhan KÜÇÜKKILIÇ, İrem TİLKİCİ, Haydar Kerem
HOŞGÖR & Hacer GÜNGÖRDÜ**
- Araştırma Makalesi / Research Article*
KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ KAPSAMINDA YÖRESEL YEMEKLERİN
MENÜLERDE KULLANILMASI: ŞANLIURFA YEMEKLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME
1352-1363 THE USE OF LOCAL DISHES IN MENUS WITHIN THE SCOPE OF
CULTURAL HERITAGE TOURISM: A STUDY ON SANLIURFA FOOD
Mehmet UMUR & Büşra ŞENER
- Araştırma Makalesi / Research Article*
TÜRKİYE VE İSPANYA'NIN ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİ
1364-1390 SYSTEM OF TEACHER TRAINING IN TURKEY AND SPAIN
Emre ARSLAN
- Araştırma Makalesi / Research Article*
KAYSERİ'DEKİ BELEDİYE SOSYAL TESİSLERİNE YÖNELİK MİMARİ
DEĞERLENDİRME
1391-1417 AN ARCHITECTURAL ASSESSMENT OF KAYSERİ MUNICIPALITY
SOCIAL FACILITIES
**Zübeyde Özlem PARLAK BİÇER, Makbule KURTOĞLU & Selen ÖZTÜRK
USTAOĞLU**
- Araştırma Makalesi / Research Article*
RÖNESANS, BAROK VE ROKOKO EKSENİNDE BİR TEKNİK OLARAK
YANILSAMA KAVRAMI
1418-1438 THE CONCEPT OF ILLUSION AS A TECHNIQUE ON THE AXIS OF
RENAISSANCE, BAROQUE AND ROCOCO
Serdar DARTAR

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 37 Sayı/Issue: 3

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Abdullah ERDEM	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Abdulvahap AKINCI	Kocaeli Üniversitesi
Ahmet BOZYİĞİT	Batman Üniversitesi
Ahmet Selman SEYHAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Alaattin DOLU	Kastamonu Üniversitesi
Ali GÜL	Samsun Üniversitesi
Alper ALTUNAY	Anadolu Üniversitesi
Altay ÇOLAK	Çukurova Üniversitesi
Aslıcan KALFA TOPATEŞ	Pamukkale Üniversitesi
Ayşe ELİÜŞÜK BÜLBÜL	Selçuk Üniversitesi
Bekir KESKİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Binnaz ÇINAR	Balıkesir Üniversitesi
Cansever KAYAPUNAR KESKÜL	Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Cihan BAYRAKDAR	İstanbul Üniversitesi
Cihat KARTAL	Kırıkkale Üniversitesi
Çiğdem DOĞAN ÖZCAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Derya Evrim KOÇ	Sakarya Üniversitesi
Dilşad TEKİN	Anadolu Üniversitesi
Emel TANYERİ MAZICI	Erciyes Üniversitesi
Emre Ahmet SEÇMEN	Beykoz Üniversitesi
Erol GEÇGİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ersin KIRCA	Kocaeli Üniversitesi
Fırat SAYICI	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Gökcan ÇELİK	Manas Üniversitesi
Göksel BASMACI	İstanbul Arel Üniversitesi
Gülsevim Can GÜRBÜZ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Gülşen ALTINTAŞ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Hasan İslam SAK	Erciyes Üniversitesi
Işıl GÜRBÜZER YILDIRIM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlknur Ülkü ARMAĞAN	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
İrfan KÖSE	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Kadriye Alev AKMEŞE	Selçuk Üniversitesi
Kansu EKİCİ	Süleyman Demirel Üniversitesi

Leyla ERCAN	Gazi Üniversitesi
Meder SALİEV	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU	Harran Üniversitesi
Mehmet Kasım ÖZGEN	Erciyes Üniversitesi
Meltem GÜLER	Çukurova Üniversitesi
Meltem ŞAHİN HASSAN	Erciyes Üniversitesi
Merve SAÇLI	Mersin Üniversitesi
Mevlûde Nur ERDEM	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Muhammet Kemal KARAMAN	Uşak Üniversitesi
Murat ATEŞLİ	Anadolu Üniversitesi
Mustafa ÇETİN	Artvin Çoruh Üniversitesi
Mustafa ZUHAL	Gümüşhane Üniversitesi
Mustafa Caner TİMUR	Ardahan Üniversitesi
Mustafa Fatih AY	Akdeniz Üniversitesi
Mustafa Kerem KOBUL	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mustafa Necip YILMAZ	Trakya Üniversitesi
Mustafa YILDIZ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Mürüvvet TÜRKEN ÇAKIR	Mardin Artuklu Üniversitesi
Nazmiye CENNETKUŞU	Harran Çoruh Üniversitesi
Nevzat ARTUÇ	Adıyaman Üniversitesi
Nihat DEMİRKOL	İstanbul Üniversitesi
Nursen IŞIK	Dilce Üniversitesi
İbrahim YORGUN	Orta Doğa Teknik Üniversitesi
İbrahim Ünal	Bayburt Üniversitesi
İbrahim Akın ÖZEN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İpek ŞENEL ÖZAYTEN	Kafkas Üniversitesi
Hasan Haluk ERDEM	Ankara Üniversitesi
Hasan Yücel BAŞDEMİR	Ankara Üniversitesi
Hüseyin ARAS	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Oya Yıldırım	Çukurova Üniversitesi
Özgür YILDIZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Pınar CEYLAN	Beykent Üniversitesi
Pınar MEMİŞ SAĞIR	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Sadegül DURGUN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Salih YALIN	Erciyes Üniversitesi
Seda DERİNALP ÇANAKCI	Kafkas Üniversitesi
Selçuk KAHRAMAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Selçuk Yasin YILDIZ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Semra ÇEVİK	Gaziantep Üniversitesi
Semiha AKÇAÖZOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Senem Seda ŞAHENK ERKAN	Marmara Üniversitesi
Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU	Marmara Üniversitesi
Sevgi EREL	Erciyes Üniversitesi
Sevgi KAYALIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Songül GÜL	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Yakup ÖZTÜRK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yasin AKKUŞ	Trakya Üniversitesi
Yeliz POLAT	Fırat Üniversitesi
Yılmaz DAŞLI	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Yusuf ACAR	Aksaray Üniversitesi
Yusuf BUDAK	Kocaeli Üniversitesi
Zeynep Burcu ŞAHİN	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Zöhre Akyol	Bülent Ecevit Üniversitesi
Zuhal BAŞBUĞ	Akdeniz Üniversitesi

“ÇAYLAK” VE “MİLYON DOLARLIK BEBEK” FİMLERİNDEKİ KAHRAMANLARIN KAHRAMANIN SONSUZ YOLCULUĞU EKSENİNDE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

 Tolga GÜROCAK^a

Öz

Campbell, evrensel mitlere odaklanarak monomit olarak adlandırdığı kahramanın yolculuğunu üç aşamada incelemektedir: yola çıkış, erginlenme, dönüş. Ona göre, kahraman öykülerinin tümünde kahramanın izlediği belirli bir yol bulunmaktadır. Bu üç aşama da kendi içinde ayrımlanarak, on yedi farklı adımdan oluşan, arketipsel kahramanın yolculuğunu oluşturmaktadır. Modern çağın başat kültür üretim ortamı sinema ise, hikâye anlatmanın yeni biçimi (aracı) olmuştur. Sinema, masallarla paralellik gösteren geleneksel anlatının öğelerinden ve arketiplerinden faydalanarak yeni masallar ve destanlar üretmektedir. Özellikle Campbell'ın monomit modelinden faydalanan Hollywood sineması, her alanda masalın biçimsel imkânlarından yararlanmaktadır. Mitleri yeniden üretirken, aynı zamanda yeni mitlerin yaratılmasını sağlayarak sinemasal anlatım dilini güçlendirmektedir. Son dönemin en üretken yönetmenlerinden Clint Eastwood'un hem oyunculuk hem de yönetmenlik yaptığı filmler, sıklıkla anlatıyı monomit çerçevesinde şekillendirmektedir. Filmlerde Eastwood'un canlandırdığı kahramanlar, filmlerin türleri ne olursa olsun monomitin aşamalarına uymaktadır. Bu makalenin amacı, Clint Eastwood'un filmlerinde kahramanın filmler bazında değil, oyuncunun uzun soluklu kariyeri süresinde nasıl dönüştürüldüğünü analiz etmektir. Eastwood'un hem yönettiği hem de rol aldığı *Çaylak* ve *Milyon Dolarlık Bebek* filmleri Campbell'ın monomit modeli çerçevesinde incelenerek hikâye anlatıcılığında yer alan göstergelerin örtük ve açık anlamları gün ışığına çıkarılmış, yönetmen Clint Eastwood'un kahramanlar üzerinden hikâye anlatıcılığı bağlamında geçirdiği değişim ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Campbell, Monomit, Kahramanın yolculuğu, Clint Eastwood, Sinema.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE HEROES IN THE FILMS *THE ROOKIE* AND *MILLION DOLLAR BABY* ON THE AXIS OF *THE HERO'S JOURNEY*

Abstract

Focusing on universal myths, Campbell examines the hero's journey, which he calls the monomyth, in three stages: departure (separation), initiation, and return. According to him, in all heroic stories, there is a specific path that the hero follows. These three stages are divided within themselves and constitute the journey of the

^a Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema ve Televizyon, tgurocak@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 29.05.2023, Makale Kabul Tarihi: 04.07.2023

archetypal hero, consisting of seventeen steps. Cinema, the dominant cultural production medium of the modern age, has become the new form (medium) of storytelling. Cinema produces new fairy tales and epics by utilizing the elements and archetypes of the traditional narrative that parallel fairy tales. Mainly Hollywood cinema, which utilizes Campbell's monomyth model, uses the formal possibilities of the fairy tale in every field. While reproducing myths, it also strengthens the cinematic narrative language by creating new myths. The films in which Clint Eastwood, one of the most prolific directors of the recent period, both acts and directs, often shape the narrative within the monomyth framework. The protagonists played by Eastwood conform to the stages of the monomyth, regardless of the genre of the film. This article aims to analyze how the protagonist in Clint Eastwood's films is transformed not on a film-by-film basis but throughout the actor's long career. The films *The Rookie* and *Million Dollar Baby*, both directed and acted by Eastwood, are analyzed within the framework of Campbell's monomyth model, the implicit and explicit meanings of the signs involved in storytelling are brought to light, and the change that director Clint Eastwood has undergone in the context of storytelling through heroes is revealed.

Keywords: Campbell, Monomyth, Hero's journey, Clint Eastwood, Cinema.

Giriş

İnsanlık tarih boyunca başkalarına hikâye anlatmak üzerine kurulu bir bilgi aktarım süreci işletmiştir. Hatta, Harari'nin (2015) dediği gibi “tüm olay hikâyeler anlatmanın ve insanların bu hikâyelere inanmasını sağlamanın etrafında gelişmiştir”. Ona göre, homo sapiens hikâye anlatan bir hayvandır ve insanlar hayatlarına ilişkin dünyaları hikâyeler aracılığıyla düşünmektedir. Paylaşılan hikâyelere olan inanç, neredeyse tüm insanlar arasındaki iş birliğinin temelidir (Harari, 2021). Hikâye anlatımı, sosyal iş birliğini geliştirmenin ve sosyal normları aktarmanın güçlü bir yoludur. Haberler, televizyon programları, filmler, tiyatro gösterileri, edebi metinler, karikatürler, bilgisayar oyunları ise modern toplumların temel hikâyeleştirme araçları arasındadır. Roland Barthes'ın (1977) belirttiği üzere dünyadaki anlatılar sayısızdır ve bu neredeyse sonsuz biçim çeşitliliği altında, anlatı her çağda, her yerde, her toplumda mevcuttur; insanlığın tarihiyle başlamıştır ve hiçbir yerde anlatsız bir halk yoktur ya da olmamıştır.

Ferdinand de Saussure'ün (2014) dilbilim çalışmalarından ve Rus biçimciliğinden doğan anlatıbilim çalışmalarında anlatılar; konular, işlevler, roller, şekiller, olay türleri gibi birimler, sözdizimi kurallarına benzer ayrımlara başvurularak bilimsel bir çözülemeye gidilmiştir. Boris Tomaşevski'nin öykü ve olay örgüsü (olay örgüsü, söylemle yakından ilişki içindedir) ayrımı çalışmaların temelindeki yaklaşım farkını oluşturmaktadır (1965). Tzvetan Todorov ve Weinstein ise bu ayrımı öykü ve söylem şeklinde yapmaktadır (1969; Barthes & Duisit, 1975). Claude Bremond öyküyü herhangi bir araçtan bağımsız anlamsal bir yapı, söylemi ise bu yapının sözel ya da görsel sunumu olarak tanımlamaktadır (Ryan & Alphen, 1993).

Görsel ya da sözel, tüm bu metinlerin ortak noktası ise kahraman barındırmalarıdır. İnsanlar bir kamp ateşinin veya bir televizyonun ekranının başında toplandığından beri, günlük yaşantıda karşılaştıklarından daha büyük, belli güçleri ve yetenekleri olan, sevinçler ve üzüntüler yaşayan, kazançları ve kayıpları olan varlıkların kahramanlık hikâyelerini dinleme ihtiyacı duymuştur (Fingerroth,

2004). Epik kahraman, trajik kahraman, sıradan kahraman, romantik kahraman, antikahraman veya Byronic kahraman kategorisinden hangisine dâhil olursa olsun tüm kahramanlar zorlu görevler üstlenmekte ve gerektiğinde ölümcül tehlikelerle yüz yüze gelmektedir. Gılgamış'ta, Odyssea'da ve daha pek çok antik ya da modern metinde görüldüğü üzere, kahraman önüne çıkan zorlukları aşarken, gerçek ya da mecazi anlamda bir çeşit yolculuğa çıkmaktadır. Ani ve beklenmedik bir olay karşısında bir maceraya atılan, çeşitli tehlikelerle kararlılığı test edilen, bu esnada kendini bulmaya çalışan yalnız kahraman, hikâyenin sonunda muzafferce evine dönmektedir. Literatürde kahramanın yolculuğu olarak bilinen bu süreç, yine antik mitlerden modern televizyon programlarına ve milyonlarca dolarlık bütçeye sahip filmlere dek sıklıkla kullanılan kahramana dayalı arketipsel bir hikâye modelidir.

Günümüzde sinema mitolojik öğelerden, hikâyelerden ayrı düşünülemez. Mitleri yeniden üretirken, aynı zamanda yeni mitlerin yaratılmasını sağlayarak sinemasal anlatım dilini güçlendirmektedir. Sinema; hikâyelerin ve efsanelerin birkaç yüzyıl öncesine kadar yaptığını devralmıştır ve kitlelerin bilinçaltını yansıtmaktadır. Carl G. Jung'un bahsettiği kolektif bilinçdışını Mitolojiye benzer şekilde arketipler aracılığıyla aktarmaktadır. Dolayısıyla bir çeşit modern mitoloji olarak işlev gören sinema da kahraman modellerini kullanmaktadır. Jung'un yanı sıra, Vladimir Propp, Roland Barthes, Claude Lévi-Strauss, Algirdas Julien Greimas, Joseph Campbell ve Christopher Vogler gibi yapısalcılar anlatıya dayalı kültürel ürünleri belirledikleri olay ve karakter temelli yaklaşımlar aracılığıyla çözümlenmeye çalışmıştır. Masal ve mitlerle sözel olarak başlayan ve varlığını günümüzde de devam ettiren kültürel ürünler, medya teknolojisindeki gelişmelerle görsel işitsel bir yapıya kavuşmuş, farklı ortamlara uyarlandıkça, yeni biçimler kazanmıştır. Masalın kazandığı her yeni biçim, bu yeni anlatının hangi dönemde kimin tarafından üretildiğine göre farklılık göstermektedir. Modern çağın başat kültür üretim ortamı sinema ise, hikâye anlatmanın yeni biçimi (aracı) olmuştur. Sinema, masallarla ve mitlerle paralellik gösteren geleneksel anlatının öğelerinden ve arketiplerinden faydalanarak yeni masallar ve destanlar üretmektedir. Özellikle Hollywood sineması, her alanda masalın ve mitlerin biçimsel imkânlarından yararlanmaktadır.

1950'li yıllarda oyunculuk kariyerine başlayıp, 1960'ların ortalarında uluslararası bir yıldız hâline gelen (Kapsis & Coblentz, 2013) ve aynı zamanda çağımızın en üretken yönetmenleri arasında yer alan Clint Eastwood da oynadığı filmlerde bu modeller üzerinden işlemektedir. Oynadığı 70'ten fazla filmde genellikle sert adam imajı çizen Eastwood'un *Dolar üçlemesindeki* (*Bir Avuç Dolar [A Fistful of Dollars]* [1964], *Birkaç Dolar İçin [For a Few Dollars More]* [1965], *İyi, Kötü ve Çirkin [The Good, the Bad and the Ugly]* [1966]) *Man with No Name* ve *Kirli Harry (Dirty Harry)* serisindeki (1971, 1973, 1976, 1983, 1988) *Harry Callahan* en tanınmış karakterlerindedir (Gourlie & Engel, 2007; Hughes, 2009). Bunlar, John Wayne'in adil mücadelelerinin aksine, kurallara göre oynamayan, ahlaki normları göz ardı eden, toplumsal erdemler yerine kendi erdem anlayışına sahip şüpheli ve dolayısıyla acımasız kahramanlardır (Beard, 2000). Eastwood'un yıllar içinde aldığı roller çeşitlenme göstererek farklı kahraman tiplerinde örnekler vermiştir.

Eastwood'un kendi yönetip aynı zamanda da oynadığı *Kirli Harry* serisinden *Ani Vuruş (Sudden Impact)* (1983), *Zorlu Yokuş (Heartbreak Ridge)* (1986), *Çaylak (The Rookie)* (1990), *Affedilmeyen (Unforgiven)* (1992) ve *Mutlak Güç (Absolute Power)* (1997) gibi filmlerde kahraman miti üzerinden şekillenen masalsı

anlatı, geleneksel anlatının en belirgin örneklerindedir. 2000’lerden sonraki *Milyon Dolarlık Bebek* (*Million Dollar Baby*) (2004), *Gran Torino* (2008), *Kaçakçı* (*The Mule*) (2018) ve *Hassas Maço* (*Cry Macho*) (2021) gibi filmlerinde kahraman miti geleneksel yapısını korumakla birlikte aksiyona dayalı anlatı yerini ruhsal çekişmelerin ve çatışmaların ya da ikili mücadelelerin aldığı görülmektedir. Bununla birlikte, altmış yıllık kariyeri boyunca canlandırdığı kahramanlar belli anlatı unsurlarına bağlı kalmış, fakat oyuncunun 2000 yılından sonra çektiği filmlerdeki kahramanların, öncekilere göre, zaman içinde değişim gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla, anlatıyı dönüştürerek, kahramanı, geleneksel kalıplardan çıkarmış ve kahraman imgesine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bağlamlardan yola çıkarak, çalışmada, Clint Eastwood’un filmlerindeki kahramanların, oyuncunun uzun soluklu kariyeri süresinde nasıl dönüşüm geçirdiği analiz edilmiştir.

Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki soruların yanıtların aranmıştır:

- Clint Eastwood’un örnekleme dâhil edilen filmleri Joseph Campbell’ın monomit modeline uymakta mıdır?
- Kahramanlar film içinde monomite bağlı kalarak nasıl dönüşüm geçirmektedir?
- Filmler arasında monomit aşamalarına bağlılık bakımından bir fark bulunmakta mıdır?
- Monomit modeline uyan kahramanlar farklı dönemlerdeki filmlerde göz önünde bulundurulduğunda nasıl bir dönüşüm geçirmektedir?

A. LİTERATÜR TARAMASI

1. Jung ve Arketipler

Bir anlatının oluşması için bir başlangıç durumu, bir sonuç durumu ve bu ikisi arasındaki temel dönüşümü gerçekleştirecek bir öznenin varlığı gerekmektedir. Başlangıç durumunu sonuç durumuna ulaştıran temel dönüşümün gerçekleşme süreci anlatıyı oluşturmaktadır (Parsa, 2012, s. 4). Arketipler üzerine kurulu bir anlatım modelinde durumlar veya karakterler sürekli yinelenen bir yapıya sahiptir. Carl G. Jung tarafından ortaya atılan (2017, s. 348) kavram olan arketip, insan doğasının evrensel kalıplarını temsil ederken, aynı zamanda kopyaların yapıldığı orijinal kalıp anlamına da gelmektedir. Kültür ürünleri söz konusu olduğunda, arketip, ortak insan doğasını temsil eden bir karakter, bir eylem veya bir durum olabilmektedir. Bireysel insan kültürlerini ve tüm insanlığı temsil eden arketipler (Indick, 2011) mitolojik metinler, efsaneler, masallar, tiyatro oyunları, edebi metinler, filmler gibi eserlerde karakterleri aydınlatmak için kullanılmaktadır. Bir eserin yapısını şekillendirmekte, okuyucuların, izleyicilerin veya dinleyicilerin bir eserdeki karakterleri ve durumları ilişkilendirmesine ve tanımlamasına yardımcı olmaktadır. Bu ilkel imge kalıpları ve durumlar hem okuyucuda hem de yazarda şaşırtıcı derecede benzer duygular uyandırmaktadır (Augustyn, 2022).

2. Propp ve Masalın Biçimbilimi

Vladimir Propp, Carl G. Jung’un arketipler üzerinden giriştiği açıklama çabalarından farklı olarak, 1928 yılında *Masalın Biçimbilimi* adlı çalışmasında yapısalci yaklaşımla, daha basite indirgenemez anlatı unsurlarını belirlemek için Rus halk masallarının temel olay örgüsü bileşenlerini analiz etmiştir.

Kahramanların yolculuğunun mekânlar ve hikâyeler değişse bile benzerlikler taşıdığını fark eden Propp, biçimbilimi, parçalar ve bütün arasındaki ilişki bütünü olarak kabul etmiş ve farklı masallardaki değişken ve sabit unsurları birbirinden ayırarak, parçalar arasında tekdüzelik aramıştır (2009, s. 5-14). Karakterleri, araştırması için önemsiz, değişken unsurlar olarak görmüştür. Anlatıdan çok yapı ile ilgilenerek masalarda parçalar ve bütün arasındaki ilişkide istikrarlı bir durum bulmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda metnin tarihsel, psikolojik ve kültürel bağlamlarından kaçınmış, araştırmasını karakterler ve onların güdülerinden olay örgüsünü baştan sona düzenleyen bir yapı arayışına kaydırmıştır. “Karakterlerin işlevleri, nasıl ve kim tarafından yerine getirildiklerinden bağımsız olarak, bir masalda sabit unsurlar olarak hizmet etmektedir.” (Propp, 2009, s. 21).

Bu analiz sisteminde masal türünü oluşturan önceki bir biçim gibi görünen yapı, deneyimden önce gelmektedir. Propp, çalışmasında yalnızca masal biçimlerine odaklanarak masaları incelemiş olmakla birlikte, elde ettiği bulgular sadece folklor türlerine değil, tüm anlatı türlerine uygulanabilmektedir. Propp, hikâyelerin karakter odaklı olmasını, olay örgüsünün karakterlerin kararlarıyla eylemlerini etkileyerek hikâyede nasıl işlev gördüklerini incelemiş, bu doğrultuda, masalarda tasvir edilen olayları, sınırlı sayıda karakter tipi veya kişilerin işlevleri tarafından gerçekleştirilen sınırlı sayıda işlevden oluşan yine sınırlı sayıda eylem alanı olarak kategorize etmiştir (Fiske, 1987; Parsa, 2012; Turner, 1999).

Eylem alanları, karakterinin eylemlerinden oluşmaktadır. Saldırgan/kötü kişi kötülük için uğraşırken; bağışçı (sağlayıcı) kahramana sihirli araç veya yardımcı verir. Yardımcı, kahramanı harekete geçirip bir eksikliği gidermekte, takipten kurtarmakta, zor görevleri çözmekte, kahramanı dönüştürmektedir. Prenses ve babasından, prenses kahraman tarafından aranan kişiye, babası kahramana zor görevler verir, damgalar, ifşa eder, tanır, cezalandırır. Gönderen (görevlendiren), kahramanı arayışa/görevine göndermektedir. Kahraman (arayan ya da kurban), aramaya çıkmakta, bağışçıya tepki vermekte, zor görevlere kalkışmakta ve ödüllendirilmektedir. Düzmece kahraman ise, kahramanın eylem alanına ilişkin asılsız iddialarda bulunup kahramanın yerini almaya çalışan sahte kişidir. Her bir karakter, bir eylem alanına karşılık gelebildiği gibi, bir karakter birkaç eylem alanına dâhil olabilmekte ya da tek bir eylem alanı birkaç karakter arasında bölünebilmektedir (Propp, 2009; 2012).

Eylem alanlarına ek olarak hikâyeleri analiz edilebilir parçalar ayırarak, hikâyelerin yapısını oluşturan otuz bir öge veya anlatı birimi belirlemiş ve bunlara işlev adını vermiştir. İşlev, bir kişinin eylemini, olay örgüsünün akışı içinde taşıdığı anlam açısından tanımlanmış eylem anlamına gelmektedir. Bu işlevler nasıl ve kim tarafından yerine getirildiğinden bağımsız olarak, istikrarlı bir şekilde sabit, temel bileşenler olarak hizmet eden kronolojik, doğrusal diziyi izleyen öğeleri içermektedir. Hikâyelerdeki farklılıklardan bağımsız olarak, bu hikâyeler bütününde tasvir edilen eylemler, yinelenen bir sıralı yapıya sahiptir. Farklı öyküler, belirli unsurları veya bölümleri atlasa da hiçbir masal ek öğeler barındırmamaktadır; ayrıca, işlevler her zaman aynı kronolojik sırayı takip etmektedir. İşlevlerin sırası sabit olduğu için, belirli işlevlerin yokluğu, diğerlerinin ortaya çıkış sırasını etkilememektedir. İşlevler başlangıç durumunun ardından kendi içinde bölümlere ayrılmıştır: hazırlık, karışıklık, gönderme, dövüş, dönüş ve tanınma. Daha sonra her bir bölümün bünyesindeki işlevler tanımlanmıştır (Turner, 1999).

Propp’un biçimbilimsel sınıflandırmasının en belirgin özelliği işlevlere, masal kişilerine göre öncelik vermesidir. Eskiden halk bilimciler peri masallarını atlar, cadılar, prensesler gibi somut motiflere göre sınıflandırırken, Propp daha soyut rol ve işlev kavramlarına dayanan bir sınıflandırma önermiştir. Kahraman, kötü adam, yardımcı, arzulanmış nesne gibi roller, karakterlerin bireyselleştirici özelliklerinden bağımsız olarak olay örgüsüne katılım biçimlerini tanımlamakta; ödül, görev veya test gibi işlevler, özel doğasından bağımsız olarak olayların bir bütün olarak hikâye için stratejik önemini ortaya koymaktadır (Ryan & Alphen, 1993). Bu işlevler, çok sayıda somut niteliğe bürünerek, ama aynı dizilişi izleyerek ortaya çıkmakta ve eylemleri yerine getiren kişilerden bağımsız olarak betimlenmektedir (Ricoeur, 2010). Zamansallık ise, dizilişinin düzenini bozmadan anlatı yapısının tamamen kronolojik kalmasını sağlamaktadır. Propp, tüm unsurların birbirine bağlı ve bağımlı olduğu bir edebi yapı kavramını ortaya koymuştur. Bir anlatı ögesinin rolünü, eylemin gidişatı için önemi açısından tanımlayan ‘işlev’ kavramını tanıtmıştır. Zamanın herhangi bir noktasında değişmez işlevlerin rolünü göstererek ve tarihsel süreçte meydana gelen dönüşümleri analiz ederek eşzamanlı ve artzamanlı yaklaşımları birleştirmiştir (Kolesnikoff, 1993). Propp’un bu yapısalcı incelemesi sonucunda ortaya koyduğu işlevler “yalnızca Propp’un analiz ettiği Rus halk masallarının değil, tüm anlatıların merkezinde yer almaktadır” (Berger, 2002). İlkel halk kültürlerinin kültürel üretimleri ile modern post-endüstriyel kültürler arasında çizilebilecek paralelliklerin bir sınırı olsa da Propp’un çalışmalarının çağdaş Batı kültürlerinde kitlesel anlatılara uygulandığı ve pek çok popüler film ve televizyonun yapımının Propp’un bu ilkelerine göre yapılandırıldığı görülmektedir.

Propp’un araştırmaları oldukça sınırlı olmakla birlikte, ortaya koyduğu yöntem farklı disiplinler için önemli hâle gelmiş ve sosyal bilimlerde metodolojik bir dönüm noktası olmuştur. Ardılları, çağdaş kültürde anlatı unsurlarını arayarak benzer çözümlenmelere gitmiştir. Roland Barthes *Mitolojiler* kitabında gazete kayıtlarından romanlara, Algirdas Julien Greimas her tür anlatı metninin anlambilimine, Claude Lévi-Strauss ilkel halkların ve onların temel akrabalık yapılarının analizine odaklanmıştır (Olshansky, 2008).

3. Lévi-Strauss ve Tek Masal

Propp’un, görünüşte farklı olan bir dizi anlatının ortak yönlerini açıklamaya çalıştığı yollardan biri olan mit kavramıyla ilgilenen Lévi-Strauss ve Barthes mit yaratmanın evrensel bir kültürel süreç olduğu ve mitlerin daha derin, daha gerçek anlamlarının hemen görünür olmadığı, ancak teorik analizle ortaya çıkarılabileceği konusunda hemfikirdir. Lévi-Strauss’a göre mit, bir kültürdeki çözümlenemez çelişkilerle uğraşan ve bunlarla yaşamının yollarını sağlayan kaygı azaltıcı bir mekanizmadır. Bu çelişkiler genellikle ikili karşıtlıklar olarak ifade edilir ve görünüşte ilgisiz bir dizi mitin derin yapısını oluşturmaktadır. Bu ikili karşıtlıklar, iyi-kötü, doğa-kültür veya insanlık-tarımlar gibi büyük soyut genellemelerdir. Mitler, Lévi-Strauss’un somutun mantığı olarak adlandırdığı bir süreçle bu karşıtlıkları somut temsillere dönüştürmek için metaforlar yaratmaktadır. Ona göre, kültür türdeş bir kavramdır. Tüm sınıflar aynı mitsel ihtiyaçlara sahiptir ve mitler hegemonik olarak işlev görmemektedir. Propp’un otuz bir işlev ve yedi kahramanla sınırlandırılmış biçimci yaklaşımına göre masalın tüm işlevleri tek ve aynı anlatıya aittir. Bu durum, Lévi-Strauss’u tüm masalların ortak arketiple yaratıldığı dolayısıyla

yalnızca tek bir ve aynı masal olduğu sonucuna götürmüştür (Lévi-Strauss, 1984). Tüm masallar orijinal anlatının yeniden inşası gibi görünmektedir.

4. Barthes ve Mitlerin İdeolojisi

Barthes ise, tam tersine, homojenlikten öte sınıf çatışmasının damgasını vurduğu sanayileşmiş kapitalist toplumlarda mitin rolüyle ilgilenmiştir. Barthes'a göre mit, burjuvazinin sınıf çıkarlarını doğallaştırmaya ve evrenselleştirmeye çalışmaktadır. Bu bir anlatı değil, bilinç eşiğinin altında işleyen çağrışımsal bir kavramlar zinciridir. Mitsel bir unsuru kullananlar, Lévi-Strauss'a göre mitlerin derin anlamlarını bilmesede onları duyduklarını veya anlattıklarını bilmektedir. Oysa Barthes, bu kişilerin bir efsaneyi ele aldığından bile farkında olmadığını belirtmektedir. Mitler ideolojiktir ve kapitalist toplumların güç sınıfı yapısının bir parçasıdır (Fiske, 1987). Metin yazara ait değildir, yazar metne aittir; bir yazar, kişi olarak ölüdür, ancak metninde, onu kimin fark ettiğinden bağımsız olarak, işlevsel bakımdan mevcuttur. Başka bir deyişle, bir yazar psikolojik bir tip olarak ortadan kaybolmakta, ancak sembolik bir işlev olarak görünmektedir. Sonuç olarak, yazı yazara değil, bilinçdışının parçalanmış öznesine aittir (Barthes, 1988).

5. Greimas ve İkilikler

Lévi-Strauss'un analiz yöntemi, mitlerin temel anlamlandırma birimlerine ayrılması ve bu birimlerin mitin derin anlamı ile olay örgüsünün artzamanlı açılımını bir araya getiren bir matris halinde yeniden düzenlenmesine dayalı iken, Greimas'ın Propp'un yazınsal ürünlere uyguladığı yapısal biçimsel yaklaşımı ilerlettiği ve eyleyenler modeli adını verdiği modelinde karakterler öyküdeki işlevlerine göre sınıflandırılmaktadır. Greimas, bölümlerin ikili karaktere sahip olması ve iki işlevden oluşmasını bir koşul olarak görerek anlatıyı epizodik birimlere ayırmıştır (Greimas, 1983). Ona göre, evrenin bir biçim ya da bir anlam kazanabilmesi için birtakım farklılıklar içermesi gerekmektedir. Bu nedenle her şey karşıtı ya da olumsuzlamasıyla var olabilmektedir. Herhangi bir şey tek başına bir anlam taşımamakta, anlam kazanmak için bir bağlantıya ihtiyaç duymaktadır. İkilikler ise, iki tarafın benzerlikler içermesini ama aynı zamanda bir şekilde birbirinden farklı olmasını zorunlu kılmaktadır (Yücel, 2005).

Greimas (1983), bu doğrultuda, Propp'un otuz bir işlevini ikilikler çerçevesinde birleştirerek yirmiyeye indirmiştir: yokluk, engelleme/ihlal, soruşturma/ıslah, dolandırıcılık/suç ortaklığı, kötülük/eksiklik, görev-yetki/kahramanın kararı, kalkış, test verilmesi/testle yüzleşme, yardımcının veya büyülü nesnenin alınması, mekânsal yer değiştirme, mücadele/zafer, işaretleme, eksikliğin tasfiyesi, geri dönüş, takip/kurtarma, tanınmayan varış, bir görevin verilmesi/başarı, tanıma, hainin ortaya çıkarılması/kahramanın ortaya çıkarılması, ceza/düğün. Görüldüğü üzere yalnızca belirli sayıda işlevin eşleşmeye elverişli olduğu açıktır. İkiliklere göre belirlenen bu yeni düzenleme, Propp'un işlevlerini önemli ölçüde azaltmasına rağmen, orijinalinden çok da farklı değildir. Özne ya da ana karakter belirli bir amaç ya da nesnenin peşinden gitmekte, bir rakibin direnişiyle karşılaşarak bir yardımcıdan destek almakta, belirleyici bir güç özneyi bir göreve göndermekte ve bir alıcıya fayda sağlamaktadır (Greimas, 1971). Bu doğrultuda, Greimas, Propp tarafından geliştirilen işlevleri, herhangi bir biçimde süreçlere katılan varlıklar veya şeyler olarak tanımlanan eyleyenler (özne/nesne, gönderen/alıcı), eyleyen yapıları

(özne-nesne; gönderen-nesne-alıcı) ve kanonik bir anlatı şeması açısından yeniden formüle (Moto, 2001, s. 75; Perron, 1993; Robichaud, 2002) ederek bunları altıya indirmiştir.

Greimas'ın, farklı işlevlere ve aralarında kurdukları ilişkilere göre neredeyse her anlatıda bulunan kişiler, nesnelere, durumlar veya olayları açıkladığı eyleyenler (Neemann, 1999) modeline göre anlatılar özne, nesne, gönderen, alıcı, yardımcı ve rakipten oluşan altı eyleyenden meydana gelmektedir. Söz konusu eyleyenler, genellikle çiftler halinde bulunmaktadır (Bitirim Okmeydan, 2020). Özne ile nesne arasındaki ilişki isteyim eksenini, gönderici ile alıcı arasındaki ilişki iletişim eksenini, yardımcı ile engelleyici arasındaki ilişki ise güç-iktidar eksenini oluşturmaktadır. Bu eyleyenlerin ilk dördü birçok anlatıda yer alırken (birinci derecede kahramanlar), diğer ikisi ise zorunlu olmamakla beraber anlatıda bulunabilmektedir (ikinci derecede olan anlatı kişileri) (Parsa, 2012; Schleifer, 1966). Bununla birlikte; eyleyen bir insan olabileceği gibi bir nesne de olabilmekte, tekil veya çoğul, somut veya soyut yapıda bulunabilmektedir (Akbulut, 2002). Altı eyleyenden isteyim ekseninde bulunan özne, eylemi gerçekleştirmektedir, yani önemli eylemlere katılan baş kahramandır. Nesne, gerçekleştirilen eylemin amacı, kahramanın elde etmeyi arzuladığı, bu uğurda çalıştığı soyut ya da somut şey ya da kimsedir. Özne, eksikliğini hissettiği bu nesnenin peşine düşerek ona ulaşmaya çalışmakta ve eksikliği gidermeye çalışmaktadır. İletişim eksenindeki gönderen, eylemin kökeninde yer alıp eylemi belirleyendir, özneyi sonunda ya ödüllendirmekte ya da cezalandırmaktadır, fakat öznenin eyleme geçmesi için göndericinin bulunması mutlak koşul değildir. Kimi zaman özne kendi isteği ve kararıyla harekete geçmekte, eylemin sonrasında da kendi kendini ödüllendirmektedir. İletişim eksenindeki alıcı ise, kendisi için eylemin gerçekleştirildiği, eylemin sonuçlarının etki ettiği, bir yarar sağlayan eyleyendir. Güç ekseninde yer alan yardımcı, eyleme yardım edip öznenin işini kolaylaştırırken; engelleyici ise özneye karşı gelmekte, eylemi engellemeye çalışmakta, öznenin amacına ulaşmasını önlemektedir (Parsa, 2012; Soydan, 2007).

B. CAMPBELL'İN MONOMİT MODELİ

Benzer şekilde, Joseph Campbell, farklı kültürlerden ve dönemlerden ele aldığı yüzden fazla mit ve efsane incelemelerinden yola çıkarak hazırladığı çalışması *The Hero with a Thousand Faces* (1949) kitabında, James Joyce tarafından *Finnegans Wake* adlı yapıtında icat edilen bir kelime olan (Leeming, 2010) ve ne zaman ve nerede yazıldıklarına bakılmaksızın tüm mitlerin evrensel bir yapı izlediğini iddia ettiği monomit kavramını kullanmıştır. Monomit, kurgusal bir yapıda kahramanın öne çıkarılmasını kavramsallaştırmaktadır. Kahraman, cinsiyetten bağımsız, bir kişinin kişisel ya da yerel tarihsel sınırlamaları aşan sıradan bir insan formudur (Campbell, 2004). Kahraman statükoyu temsil etmemekte; aksine yeni bir çığır açmakta, kültürel ve kolektif varoluşun ve bilginin sınırlarında dolaşarak çaba göstermektedir. Monomitin bileşik kahramanı, istisnai yeteneklere sahip bir şahsiyettir. Sıklıkla toplumu tarafından onurlandırılmakta ya da tanınmakta veya küçümsenmektedir. İçinde bulunduğu dünyadaki sembolik bir eksiklikten mustarıptır. “Masallarda bu, belirli bir altın yüzüğün yokluğu kadar önemsiz olabilirken, apokaliptik vizyonda tüm dünyanın fiziksel ve ruhsal yaşamı düşmüş veya yıkılmak üzere, harap olmuş olarak temsil edilebilmektedir.” (Campbell, 2004, s. 35).

Campbell, evrensel mitlere odaklanarak monomit olarak adlandırdığı kahramanın yolculuğunu üç aşamada incelemektedir (Khoury, 2006): yola çıkış, erginlenme, dönüş. Ona göre, kahraman öykülerinin tümünde kahramanın izlediği belirli bir yol bulunmaktadır. Bu üç aşama da kendi içinde ayrımlanarak,

on yedi farklı adımdan oluşan, arketipsel kahramanın yolculuğunu oluşturmaktadır. Şablon olarak düzenlenen bu modelde kahraman yola çıkış aşamasında maceraya davet edilmektedir. Sıradan dünyasından uzaklaşarak maceraya çıkarak doğaüstü rahatlıklar bölgesine doğru ilerlemektedir. Kahraman, türlü sınavlardan geçtiği erginlenme aşamasında eski, sıradan kimliğinden arınarak yeni dünyalara adım atmakta, masalsi güçlerle karşılaşarak bunlara karşı galip gelmekte kesin bir zafer kazanmaktadır. Dönüş aşamasında ise kahramanın eski kimliğinden uzaklaşmış bir şekilde bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan yeni algılar, güçler, kişisel gelişim veya değerli nesne gibi bir güçle geri döndüğü aşamadır (Campbell, 2004).

Ancak Campbell sadece kahraman mitlerini tanımlamamaktadır. Carl Jung'un çalışmasından ve Freud'un araştırmalarından yararlanarak, monomit yapısının bilinçaltı ve kolektif olduğu için aynı zamanda evrensel olduğunu savunmaktadır. İnsan doğal olarak bu yapı içinde anlatılar geliştirdiği için, rüyaları insan bilinçaltının bir ifadesi olarak kullanılmaktadır (Campbell, 2004). Rüya kişiselleştirilmiş mittir, mit ise kişisellikten arındırılmış rüyadır ve hem mit hem de rüya ruhun dinamiklerini aynı genel şekilde sembolize eder. Ancak rüyada biçimler, kişinin kendine özgü sıkıntıları tarafından yaratılırken, mitlerdeki sorunlar ve çözümler tüm insanlığın problemlerini temsil etmektedir (Campbell, 2004). Dolayısıyla, "bilinçli olarak üstlenilen bir yolculuk olan içsel psişik yolculuğun bilinçdışına doğru ilerleyişini yansıtan üç temel unsurdan oluşmaktadır: evden (statükodan) ayrılış, bilinmeyen dünyadaki macera ve yeni bir anlayışla geri dönüş" (Leeming, 2010, s. 578) denk gelmektedir.

Kahraman, başkalarının iyiliği için feda etmekten çekinmeyen, kendinden vazgeçen, genellikle kendi hayatını büyük riske atan kişidir. Ya da Arthur Ashe'nin dediği gibi "Gerçek kahramanlık son derece ağırbaşlı, dramatik olmayan bir şeydir. Ne pahasına olursa olsun herkesi geçme dürtüsü değil, ne pahasına olursa olsun başkalarına hizmet etme dürtüsüdür." (Tiller, 2015). Kahramanı temel alan ve onun çıktığı yolculuk üzere kurulan Joseph Campbell'ın monomiti, Hollywood'da senaryo yazım tekniği ve film çözümleme yaklaşımı olarak kullanılmaktadır (Vogler, 2011). Daha önce de örneklerine sıklıkla rastlanmakla birlikte, özellikle George Lucas'ın Campbell'ın monomitinden ve arketiplerinden yararlandığı *Yıldız Savaşları (Star Wars)* orijinal üçlemesinin (1977-1980-1983) (Lawrence & Jewett, 2002) kazandığı başarının ardından monomitin kullanımı artarak senaryo yazımlarında tercih edilen bir yöntem olmuştur. Günümüzde Hollywood sineması, mitsel anlatım unsurlarını ve Campbell'ın on yedi aşamalı anlatı tekniğini filmlerde sıklıkla kullanarak popüler filmler üretmektedir. *Yıldız Savaşları*'nın yanı sıra *Hiç Bitmeyen Öykü (Die unendliche Geschichte)* (1984), *Yokedici (Terminator)* (1984), *Yağmur Adam (Rainman)* (1988), *Aslan Kral (The Lion King)* (1994), *Mesaj (Contact)* (1997), *Siyah Giyen Adamlar (Men in Black)* (1997), *Matrix* serisi (1999, 2003, 2003), *Yüzüklerin Efendisi (The Lord of the Rings)* serisi (2001, 2002, 2003), *Harry Potter* serisi (2001, 2002, 2004, 2005, 2007, 2009, 2010, 2011), *Avatar* (2009), *Açlık Oyunları (The Hunger Games)* (2012, 2013, 2014, 2015) serisi, *Hobbit* serisi (2012, 2013, 2014) gibi filmler izlerinin bulunduğu önemli film serileridir.

C. YÖNTEM

Bu makalenin amacı, Clint Eastwood'un filmlerindeki kahramanların, oyuncunun uzun soluklu kariyeri süresinde nasıl dönüştüğünü analiz etmektir. Bu doğrultuda Clint Eastwood'un 2022 yılı itibarıyla oyunculuk yaptığı yetmiş iki filmde (IMDB, 2023), karakterlere müdahale etmesinin daha

muhtemel olması sebebiyle aynı zamanda yönetmeni oldukları seçilmiştir. Daha sonra, tüm filmlerin incelenmesi mümkün olmadığından, Clint Eastwood’un canlandırdığı kahramanların yıllar içindeki değişimini daha iyi gözlemleyebilmek amacıyla bunların arasından farklı yıllarda çektiği iki film örneklem olarak belirlenmiştir: *Çaylak* ve *Milyon Dolarlık Bebek*. Filmler Campbell’ın monomit modeli çerçevesinde incelenerek hikâye anlatıcılığında yer alan göstergelerin örtük ve açık anlamları gün ışığına çıkarılmış, yönetmen Clint Eastwood’un kahramanlar üzerinden hikâye anlatıcılığı bağlamında geçirdiği değişim ortaya konmuştur.

Anlatılar, karakterler veya durumlar üzerine pek çok çözümleme yöntemi bulunmaktadır. Jung’un arketiplere dayalı modeli yalnızca kahraman üzerine değil çeşitli karakterler üzerinden anlatıyı incelerken; Propp olay örgüsünü temel alarak tarihsel, psikolojik, kültürel bağlamları dışarıda bırakmıştır. Lévi-Strauss miti tüm sınıfların ihtiyaç duyduğu, hegemonik olmayan kültürel ürünler olarak görürken; Barthes, tam tersine miti yalnızca egemen ideolojinin aygıtı nitelerek görerek yalnızca alt metinlere odaklanmıştır. Greimas Propp’tan aldığı işlevleri ikili karşıtlıklar üzerine bir yapıya oturtmaya çalışmış, fakat bir kısmı bu ikiliklere uymayarak dışarıda kalmıştır. Araştırmada ise Joseph Campbell’ın monomit modeli temel alınmıştır. Bunun nedeni, Campbell’ın ortaya koyduğu monomitik yapı yalnızca klasik kahraman mitolojisi için geçerli olmakla kalmamakta, aynı zamanda modern hikâyelere de sıklıkla uygulanabilmektedir. Ayrıca, kahraman üzerinden gerçekleştirilen bir araştırmada, yalnızca kahramana odaklanan, anlatıyı kahramanın yan karakterler, olaylar ve durumlarla etkileşimini üzerinden anlamaya çalışan bir modelin kullanımı, kahramanın dönüşümünün ortaya konması bakımından tercih edilmiştir. Monomitin evrenselliği, hikâye yapılarının farklı coğrafyalarda ve kültürlerde benzerlik göstermesini sağlamakta, bu da kahramanın dönüşümünün monomit üzerinden incelenmesini tüm anlatılar için mümkün kılmaktadır.

Bu amaçla Campbell’ın monomit modeli kapsamında film çözümleme çizelgesi hazırlanmıştır. Çizelge monomit modeline uygun olarak yola çıkış, erginlenme ve dönüş aşamalarının adımlarını içerecek şekilde oluşturulmuştur. Modelin ilk aşaması olan yola çıkış aşaması maceraya çağrı, çağrının reddi, doğaüstü yardım, ilk eşiğin aşılması ve balinanın karnı adımlarından; erginlenme aşaması sınavlar yolu, tanrıçayla karşılaşma, baştan çıkarıcı kadın, babanın gönlünü alma, tanrılaşma ve nihai ödül adımlarından, son olarak dönüş aşaması ise dönüşün reddedilişi, büyüdü kaçış, dışarıdan gelen kurtuluş, dönüş eşiğinin aşılması, iki dünyanın ustası, yaşama özgürlüğü adımlarından oluşmaktadır. Örnekleme dâhil edilen filmlerdeki kahramanların yolculukları çizelgeye uygun biçimde incelenmiş ve elde edilen veriler çizelgeye işlenmiştir.

Campbell (2004, s. 45-226) şekil değişse de hep aynı biçimde tekrarlayan anlatı dizgelerine mitolojik kodlarla yaklaşarak bir şema oluşturmuştur. Modelin ilk aşaması olan yola çıkış aşaması maceraya çağrı, çağrının reddi, doğaüstü yardım, ilk eşiğin aşılması ve balinanın karnı adımlarından oluşmaktadır.

Maceraya çağrı: Maceraya çağrı, seyircinin/okuyucunun/dinleyicinin kahramanla tanıştığı adımdır. Bu adımda kahramanın sıradan dünyasının rahatlığı bozulur. Kahraman, üstlenilmesi gereken bir meydan okumaya veya göreve davet edilmekte ve böylece hikâye erginlenme süreci ile başlar. Maceraya çağrı şans eseri, hatta bir hata ya da gaf sonucu ortaya çıkabilir; bu da kahramanı, yolculuğu boyunca anlamaya başlayacağı gizemli güçler tarafından yönlendirilen gizli bir olasılıklar dünyasıyla

tanıştırır. Kader ya da şans eseri gerçekleşmiş gibi görünen bu durum aslında bastırılmış arzuların ve çatışmaların sonucudur. Kahramanın maceraya çağırılma yöntemleri farklılık gösterebilir. Genellikle haberci arketipi tarafından iletilen macera çağrısı, bir mesaj veya duyuru, bir ölüm, aniden gerçekleşen bir kaza, kötü adamın hapisneden çıkışı, kaçırılma, bulunan bir nesne, miras veya son sözler gibi çok çeşitli şekillerde olabilir. Kahramanı çağrının ardından maceraya atılmasının ardında onun için önem taşıyan bir amaç, bir hayal veya karşı konulamaz bir kader bulunur. Kahramanın ulaşmayı arzuladığı hedefi, çoğunlukla yurdundan çok uzakta bir bölgede bulunur ve sihirli bir mıknaş gibi kahramanı bulunduğu bölgeye çeker. Önemli hazine ve tehlike bölgesi olarak tanımlanabilecek bilinmeyen uzaklıklar, kahramana çeşitli biçimlerde sunulabilir. Kahramanın bir çağrı yoluyla başladığı bu yolculuk, gerçek bir yolculuğu çoğunlukla kendi iç dünyasına doğru gerçekleşir. Kahraman, yolculuk esnasında ve sonrasında önceki hayatında yer alan boşlukları doldurmuş bir bireye dönüşür.

Çağrının reddi: Monomite göre kahraman kaderinin adımlarını takip etmekte başlangıçta isteksizdir. Yola çıkışın ikinci adımında bildiği her şeyin rahatlığını terk etmekten korkan kahraman, harekete geçme çağrısına sırt çevirir. Campbell'a göre, gerçek hayattaki kahramanlar çağrıyı çoğunlukla reddederken, masal ve mit kahramanları gerçek yaşamdakilere göre az olmakla birlikte pek çok kez bu çağrıya uymaz. Görev ürkütücü görünür ve sonucu bilinez, ki bu durum kahramanı tanıdık ve rahat olan her şeyden tamamen uzaklaştırır, dolayısıyla değişiklik yapmaya istekli değildir. Kahraman, korkuları ve güvensizlikleri nedeniyle yolculuğa çıkmaktan kaçınır. Reddetme hem kahraman hem de dünya için ciddi sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle kimi zaman kahraman çağrıyı kabul edene dek tekrar tekrar maceraya davet edilebilir.

Doğüstü yardım: Campbell'e göre kahramanın çağrıyı reddettikten sonra yolculuktaki ilk karşılaşması, maceracıya aşacağı güçlere karşı tılsımlar sağlayan, koruyucu bir figürdür. Bu koruyucu figür, kahramanın bu yolculuğa çıkmasında onu destekleyen, ona bazı tılsımlar veren bir yardımcıdır. Genellikle ufak tefek yaşlı bir kadın ya da erkektir ve kahramanın ihtiyaç duyacağı tılsımları ve öğütleri sağlayacak bir büyücü, keşiş, çoban, demirci, rehber, öğretmen, kayıkçı, ruhları öte dünyaya aktaran kişi gibi karakterlerdendir. Doğüstü yardım adımında kahraman, macerası sırasında karşılaşacağı güçlüklerle baş edebilmesi adına yardımlar alır. Bu yardımlar koruyucu tılsım olabileceği gibi bir hayvan ya da parlak bir fikir de olabilir.

İlk eşiğin aşılması: Bu, kahramanın aslında macera alanına geçtiği, kendi dünyasının bilinen sınırlarını terk ettiği, kuralların ve sınırların meçhul olduğu, bilinmeyen ve tehlikeli bir aleme atıldığı noktadır. Macera bilinenin ötesine, bilinmeyene doğru bir geçiştir. Kendisine rehberlik edecek ve yardımcı olacak kaderin yardımıyla ya da dış güçlerin itmesiyle eşik bekçisine gelene kadar macerasında ilerler. Sınırdan nöbet tutan güçler tehlikelidir ve onlarla yüzleşmek risklidir, ancak yetkinlik ve cesarete sahip biri için bu tehlike çok daha aşılabildir. Bunun ötesinde karanlık, bilinmeyen ve tehlike vardır.

| 842 | Bireysel düzeyde, kahramanlık monomitinin bu yönü, çocukluktan çıkmanın ve ebeveynlerin korumasından uzaklaşmanın tehlikeleri ve belirsizlikleri ile benzerlik gösterir.

Balınanın karnı: Balınanın karnı, kahramanın bilinen dünyasından ve benliğinden nihai ayrılışını ve yeniden doğuşunu temsil eder. Bu popüler motif, eşikten geçişin ardından bir tür kendini yok etmeye doğru atılan bir adımdır. Kahraman yeniden doğmak için içe, balınanın karnına doğru ilerler ve geride

bıraktığı güvenli dünyayla bağını tamamen koparır. Büyülü eşikten geçişin bir yeniden doğuş alanına geçiş olduğu fikri, balinanın karnının dünya çapındaki rahim imgesinde sembolize edilir. Bu adıma geçen kişi, bir metamorfoza ya da benlik dönüşümüne geçirmeye istekli olduğunu gösterir, fakat bu adıma ilk girdiğinde küçük bir tehlike ya da aksilikle karşılaşabilir.

Monomitin ikinci aşaması olan erginlenmeyi oluşturan adımlar ise sınavlar yolu, tanrıçayla karşılaşma, baştan çıkaran kadın, babanın gönlünü alma, tanrılaşma ve nihai ödüldür.

Sınavlar yolu: Sınavlar diyarına giriş, fetihlerin ve aydınlanmanın uzun ve gerçekten tehlikeli yolunun yalnızca başlangıcını temsil eder. Sınavlar yolu, kahramanın eşikten geçtikten sonra, olması gereken gerçek kahramana dönüşümüne başlamak için geçmesi gereken bir dizi sınavdır. Bu sınavların bazılarında başarısız olsa da sonunda bu mücadelelerin üstesinden gelecek ve bir sonraki adıma geçer. Bu başarılar ve başarısızlıklar onun karakterini oluşturur, onu güçlendirir ve kendine güvenini sağlar. Kahraman, bu bölgeye girmeden önce tanıştığı doğüstü yardımcının öğütleri, tılsımları ve temsilcileri tarafından gizlice desteklenir. Ayrıca kahraman bu yolda ilerlerken müttefikleriyle birlikte çalışmayı ya da tılsımlı nesnelere kullanmayı öğrenir. Mucizevi sınavlar ve çilelerden oluşan bu evre, mitolojik maceranın en sevilen evresidir.

Tanrıçayla karşılaşma: Monomitin bu noktasında, kahramanın, bakış açısını tartmak ve değişerek geçtiği yolları sindirmek için bir molaya ihtiyacı vardır. Burada, yolculuğun sonraki adımlarını daha iyi anlamasına yardımcı olacak bir danışmanla ya da güvendiği bir kişiyle buluşur. Bu, hikâyede kahramanın bir müttefik veya rehberle arkadaş olduğu andır, ama öncesinde kahraman tanrıça ile bir bağ kurmayı hak etmelidir. Tanrıçayla karşılaşma aşaması, kahramanın önüne çıkan tüm engelleri aşması sonrasında gerçekleşir. Tam anlamıyla erginlenen kahraman, tanrıçası ile karşılaşır ve böylece kalbin en derin noktasının karanlığındaki boşluğu doldurur. Kadın ile erkek birbirini tamamlayan bir bütünü parçalarıdır. Kahramanın eksik yanı bir kadının varlığıdır. Tanrıça güzelliğin timsalidir ve tüm yönleriyle dişil ideali temsil eder. Her kadında cisimleşen tanrıçayla buluşma, kahramanın aşk nimetini kazanma yeteneğinin son sınavıdır.

Baştan çıkarıcı kadın: Campbell'ın belirttiği üzere kadın, her zaman kahramanı tamamlayan bir unsur olarak anlatılarda yer almaz. Kahraman, kadın karakter ile hayatındaki eksik tarafları doldursa da bazen bir kadın karakterin varlığı, kahramanın cezası olabilir. Bu adımda kahraman, arayışını terk etmesine ya da arayışından sapmasına neden olabilecek, genellikle fiziksel ya da zevk verici nitelikteki baştan çıkarmalarla yüzleşir. Kadın, hayatın fiziksel ya da maddi cazibeleri için bir metaforudur çünkü kahraman ruhani yolculuğunda sık sık şehvet tarafından baştan çıkarılmaya çalışılır. Kahramanlar şehvet tarafından ayartılan erkekler olduğu için klasik olarak bir kadın olarak tasvir edilse de bu aşama bir kadın tarafından temsil edilmek zorunda değildir, birçok biçimde ortaya çıkabilir. Kahraman bu ayartılmaları savuşturmalı ve tehlikeyle asilce yüzleşerek ilerlemelidir.

Babanın gönlünü alma: Bu adımda kahraman, hayatındaki nihai gücü elinde tutan şeyle yüzleşmeli ve onun tarafından kabul görmelidir. Bu kişi, pek çok mit ve hikâyede yaşam ve ölüm verme gücüne sahip bir baba figürüdür. Baba figürü, yolculuğun merkez noktasıdır, dolayısıyla daha önceden atılan tüm adımlar buraya doğrudur. Bundan sonrakiler ise buradan dışarı doğru ilerleyecektir. Bu adım

çoğunlukla bir erkek varlıkla karşılaşma ile sembolize edilse de bunun bir erkek olması gerekmez, erkek yerine inanılmaz güce sahip biri veya kahramana yol gösteren bir ideal ya da kavram gibi sembolik bir şey de olabilir. Burada bahsi geçen kefarete, bir hikâyenin kahramanını son engelle savaşıca kadar güçlü şekilde inşa etmenin bir adımıdır. Bu, kahramanın psikolojik gelişiminde önemli bir aşamadır, yüzleşmesi gereken bir sınavdır ve onsuz daha sonraki mücadeleler için hazırlıksız yakalanır. Dolayısıyla, kahraman, yenilmesi, ikna edilmesi ya da bir şekilde onayının alınması gereken baba figürü ile karşı karşıya gelmelidir ve aralarındaki çatışma her ne şekilde olursa olsun uzlaşmayla sonuçlanmalıdır.

Tanırlaşma: Bu, daha büyük bir farkındalığın elde edildiği noktadır. Kahraman, bu aşamada, yolculuğunun yani dönüşümünün son ve en zor aşamaları için kendisini donatarak yüksek kabiliyete ulaşır, bilincin sınırlarını yıkarak ilahi bir duruma yükselir. Korkularını yenerek sonunda uzun zamandır aradığı aydınlanmaya erişir. Bu yeni bilgi ve algıyla donanmış olan kahraman karardır ve maceranın daha zor kısmına hazırdır. Kahramanın sembolik yaşamına doğması ve eskiden olduğundan daha fazla özellikler ile donatılması, onun erginlenme aşamasını tamamlamasına işaret eder.

Nihai ödül: Dönüşümünü tamamlayan kahraman, nihai ödül aşamasında artık birçok sınava tabi tutulan sıradan kahraman olmaktan sıyrılıp, ergin hâle gelir. Hayatta her zorluğun bir mükâfatı vardır ve kahraman zorlu yolculuğunun sonunda hayatının hazinesine sahip olur. Nihai ödül, aslında, arayışın amacına ulaşılmasıdır. Kahramanın yapmak ya da elde etmek için yolculuğa çıktığı şeydir. Önceki tüm adımlar kahramanı bu adıma hazırlamaya ve arındırmaya hizmet eder, çünkü birçok mitte ödül, yaşam iksiri, ölümsüzlük sağlayan bir bitki ya da kutsal kâse gibi aşkın bir şeydir.

Campbell'ın son aşaması dönüş ise dönüşün reddedilişi, büyülü kaçış, dışarıdan gelen kurtuluş, dönüş eşiğinin aşılması, iki dünyanın ustası, yaşama özgürlüğü adımlarından meydana gelmektedir

Dönüşün reddedilişi: Yolculuğunu başarıyla tamamladığında ve farklı bir kişiye dönüştüğünde, tıpkı ilk macera çağrısını reddettiği gibi, kahraman geri dönmeye de direnir, fakat elde ettiği ödülü insanlar dünyasına geri getirerek tam çevrimi tamamlamak zorundadır. Bu, Campbell'ın kahramanın yolculuğunun dönüş olarak bilinen üçüncü aşamanın ilk basamağıdır ve daha kısa olsa da yine de çatışma içerir. Bu adım sırasında kahraman artık bir zamanlar bildiği hayata dönme konusunda isteksizdir. Yolculuk onu değiştirmiştir ve eski yaşadıkları sıradan dünyaya geri dönmekte tereddüt eder.

Büyülü kaçış: Büyülü kaçış aşamasında, tanrı ve tanrıçanın kutsamasını elde eden ve toplumun yeniden yapılanması için bir ödülle birlikte dünyaya dönmekle görevlendirilen kahraman zafere ulaşmasından ardından, doğüstü efendisinin tüm güçleriyle desteklenir. Bazen bu durumun tersi de yaşanabilir. Eğer ödül tanrıların koruduğu bir şeyse, ödülle kaçmak zorundadır. Tanrının veya şeytanların rızasını alamayan kahraman, dönüş yolunda büyülü engellemeler ile karşılaşabilmekte ve bu aşama son derece hareketli, bazen de gülünç bir takip olur. Bu yüzden yolculuktan dönüş aşaması, yola çıkmak kadar macera ve tehlike dolu olabilir.

Dışarıdan gelen kurtuluş: Kimi durumlarda kahraman fiziksel veya zihinsel olarak ödülle birlikte geri dönemeyecek kadar zayıflamış olabilir ya da hazırlıksız yakalanabilir. Bu durumda, beklenmedik

biri ya da bir şey tarafından bu kötü durumdan kurtarılması gerekebilir. Kurtarıcı, kahramanın çevresindeki biri olabildiği gibi tanımadığı biri de olabilir. Hatta mitsel öykülerde tanrıların yardımcı olduğu da görülür. Kahramanın yardıma ihtiyaç duyduğu böylesi bir durum, onların da aslında sıradan insanlar olduğunu gösterir.

Dönüş eşiğinin aşılması: Dönüş eşiğini aşılması, monomitte kahramanın elindeki ilahi lütufla dış dünyanın kaosundan ayrılıp eve döndüğü aşamadır. Eşiği geçmek kolay bir iş olmayabilir, çünkü kahramanın karşısına son bir meydan okuma çıkabilir, ki bu, yenildiği düşünülen bir düşmanla son bir dövüşe de olabilir. Dönüş eşiğini geçmek, ilk eşiği geçmek kadar önemlidir. İlk eşik sıradan yaşamdan bir kopuş iken, son geçiş ise gerçek dünyadaki sembolik bir yeniden doğuştur. Kahramanın yolculuğu, bilinmeyenin dünyasıyla bilinenin dünyasını birleştirme alıştırmaları olur; çünkü bu ikisi aynı madalyonun zıt yüzleri olan ayna görüntüleridir. Şimdi yapılması gereken, Bob Dylan’ın deyişiyle “özgürlükte birlikte gelen sorumluluğu anlayan kişi” (McDonald, 1986) olan kahramanın tanrılar diyarına yaptığı yolculukta öğrendiği bilgeliği ve aydınlanmayı sıradan dünyaya iletir. Kahraman için kabul edilmesi en zor şeylerden biri, sıradan insan varoluşunun acılarının ve sıradanlıklarının gerçekliğidir. Kahraman sıradan dünyayla yeniden bağlantı kurmalı ve lütuflarını korumak ve yeni bilgilerini eski dünyanın işleyişine entegre etmek için bir yol bulmalıdır.

İki dünyanın ustası: Bu aşamada kahramanın yolculuğa başlaması ile geri dönmesi arasında oluşan farklılığı ortadan kalkmalıdır. İki dünya arasındaki maddi ve manevi ayrımı anlar ve bunları dengeleyebilir. Artık her iki dünyanın da ustasıdır ve ikisi arasındaki eşikten başka bir meydan okuma olmaksızın geçebilir. Aynı zamanda yolculuk sırasında kendi korkularını yenen kahraman, dış dünyanın olduğu kadar kendi içindeki dünyanın da efendisidir.

Yaşama özgürlüğü: Sonunda, içindeki ve dışındaki şeytanları yenen kahraman, hayatı istediği gibi yaşama hakkını kazanır. Kahramanın yaşamı bu nedenle birçok yol izleyebilir, genellikle bilgelik yoludur. Yönetici, öğretmen ya da danışman olabilir, evlenip yuva kurabilir ya da tekrar maceraya atılabilir. İki dünyada da ustalaşmak kahramanın ölüm korkusundan kurtulmasını, bu da onların geçmişlerinden ya da geleceklerinden korkmadan yaşamalarını sağlar. Bununla birlikte, kahraman eve döndükten sonra mutlu olamaz, çünkü yolculuğun onu artık kendi kültüre uyum sağlayamayacakları şekilde değiştirir. Bunun üstesinden gelmek için kahraman kimi zaman döndüğü yolculuktan daha zorlu mücadeleler için yeni maceralara atılabilir, kimi zamansa kahramanın gücünden korkan veya onun aşkın görüşlerini anlamayan huysuz bir halk tarafından dışlanır ve hatta öldürülür.

Campbell’ın monomit modelinin film çözümlerinde sıklıkla kullanılan bir yöntem olmasına rağmen, araştırmaların neredeyse tümünde tek film üzerinde durulduğu görülmüştür. Bir yönetmenin kariyeri süresince çektiği filmlerin incelenmesiyle yönetmenin yıllar içindeki değişim sürecini ortaya kayacak çalışmalara rastlanmamıştır. Dolayısıyla, sinema anlatıcılığı ekseninde, anlatıma konu olan temel göstergeleri ve kültürel boyutu araştıran bu çalışma, dönemsel bir karşılaştırma niteliği taşımasından dolayı ilk olma özelliği taşımaktadır.

D. BULGULAR

Clint Eastwood'un Campbell'in monomit modeline göre incelenen *Çaylak* ve *Milyon Dolarlık Bebek* filmleri modeldeki aşamaların adımlarına göre çözümlenmiştir. Çözümlemeler, filmler arasında oluşabilecek anlam karmaşasını ortadan kaldırmak için her bir adımda *Çaylak* için (◆), *Milyon Dolarlık Bebek* için ise (●) simgesiyle işaretlenmiştir.

1. Yola Çıkış Aşaması

1.1. Maceraya çağrı

◆ *Çaylak* filminde Nick Pulovski (Clint Eastwood) tecrübeli bir polis dedektifidir. Ortağı Powell'la (Hal Williams) birlikte uzun zamandır peşinde olduğu araba hırsızlığı çetesi bir gece iş üstünde yakalar. Fakat işler sarpa sarar ve Powell, Strom (Raul Julia) tarafından öldürülür. Bu, Pulovski için maceraya çağrıdır. Suçlular daha önce sıradan hırsızken, artık ortağını öldüren ve kesinlikle yakalanması gereken polis katilleri hâlini alır.

● *Milyon Dolarlık Bebek* filminde Frankie Dunn (Clint Eastwood), boks salonu işletmecisi ve boks antrenörüdür. Kırk yıldan fazla süredir gelecek vaat eden pek çok boksör yetiştirmesine rağmen hiçbirini unvan maçına çıkarmaz. Big Willie Little (Mike Colter) için de aynı şey geçerlidir. Bir an önce unvan maçına çıkmak isteyen Little'in aksine, Dunn daha erken olduğunu düşünüp bir türlü maç ayarlamaz. Otuz bir yaşındaki Maggie Fitzgerald (Hilary Swank) ise geçimini bir restoranda garsonluk yaparak sürdürürken aynı zamanda hayallerinin peşinden koşarak boksla uğraşır. Bir gün tribünden Big Willie Little'in maçını seyreden Maggie, maçtan sonra Frankie'den onu eğitmesini ister. Bu istek, Frankie Dunn'in maceraya atılmasına yönelik yapılan çağrıdır.

1.2. Çağrının reddi

◆ Ortağının öldürüldüğünün ertesi günü Pulovski, Lt. Rayd Garcia'nın (Pepe Serna) odasına girip Strom'u yakalamak için planlarını anlatırken, teğmen, dedektifin görevden alındığını, davaya artık cinayet masasının bakacağını söyler. Bu durum, kahraman tarafından olmasa bile olay örgüsü tarafından kahramanın önüne konan reddedilmiştir. Aynı sahnede, Pulovski ve Lt. Garcia'nın diyalogu sırasında odada çaylak David Ackerman (Charlie Sheen) da bulunur. Önce onu odadan çıkaran Nick, Ackerman'ın yeni ortağı olduğunu öğrenince duruma itiraz eder fakat bu yeterli olmaz. Durumu kabullenmiş gözüксе de Pulovski'nin reddetme hâlinde çıkması uzun sürer.

● *Milyon Dolarlık Bebek*'te maceraya çağrı ile çağrının reddi peşi sıra gerçekleşir. Maggie'nin Dunn'dan kendisini eğitmesini istemesi üzerine, Frankie kızları eğitmediğini söyleyerek yanından ayrılır. Aldığı hayır cevabını kabul etmeyen Maggie ertesi gün spor salonu *Hit Pit Gym*'e gelir ve kum torbasıyla kendi kendine çalışmaya başlar. Bunu gören Frankie, Maggie'nin yanına giderek kızları eğitmediğini tekrarlar ve başkalarının bu işi üstlenebileceğini, onlara gitmesini salık verir. Fakat Maggie tekrar ve tekrar gelmeye devam eder. Garsonluktan biriktirdiği paralarla salonun altı aylık ödemesini verir, böylece Dunn'ın parayı geri verip Maggie'nin salona gelmemesini sağlama lüksü ortadan kalkar. Bununla birlikte her ne kadar Dunn, Maggie'nin salonda çalışmasına ses çıkarmasa da eğitmeyi reddetmeye devam eder.

1.3. Doğaüstü yardım

◆ Çaylak Ackerman'ın Lt. Garcia tarafından Pulovski'ye ortak olarak atanması, aynı zamanda kahramana yapılan doğaüstü yardımdır. Ackerman gelecekte Pulovski'nin ne zaman başı sıkışsa yardımına koşacak kişidir.

● Frankie tarafından sürekli reddedilen Maggie, gece geç saatlere kadar salonda çalışmayı sürdürür. Frankie'nin eskiden çalıştırdığı sporculardan, şimdi salonda çalışan ve geceleri burada yatan Eddie “Scrap-Iron” Dupris (Morgan Freeman), Maggie'yi gece yalnız başına çalışırken görür. Yanına giderek neyi nasıl yapması gerektiğini anlatır. Ardından Frankie'nin uzun yıllardır kullanmadığı hız torbasını depodan çıkarıp Maggie'ye verir. Maggie'nin naifliği Frankie'nin Maggie'ye karşı yumuşamaya başlamasına yol açar.

1.4. İlk eşiğin aşılması

◆ Pulovski, Strom'un San Francisco'nun güneyindeki en büyük çalıntı otomobil işini yürütmesi sebebiyle büyük bir balık yakalamak istemektedir. Fakat, Powell'ı öldürülmesiyle, Pulovski daha öncesinde sıradan bir araba hırsızlığı dedektifiyken, ortağının katilinin peşine düşen biri hâline getirir ve böylece ilk eşiği aşarak çok daha vahşi ve acımasız bir dünyaya adım atar.

● Frankie, Big Willie Little için unvan maçından önce iki dövüş daha ayarlamaya çalışırken, Willie artık unvan maçına çıkmak istediği için başkasıyla çalışacağını söyler. İçten içe Willie'nin haklı olduğunu bilen Frankie, bundan sonra kimseyi çalıştırmayacağını belirtmesine rağmen Meggie'nin azmi, kararlılığı, çalışkanlığı ve yeni aldığı hız torbası sayesinde sonunda onu çalıştırmayı kabul eder ve eğitmeye başlar. Yine bir şart koşar: Eğitimini tamamladıktan sonra kendine bir menajer bulup Frankie'yi bırakacaktır. Böylece Frankie ilk eşiği aşar. İlk eşik olmamasına rağmen, filmdeki bir diğer önemli eşik, Maggie'nin çıktığı ilk maçıdır. Özellikle Big Willie Little'ın Frankie'yi bırakmasından sonra yeni bir ayrılık yaşamamak için en baştan Maggie'yi Sally (Ned Eisenberg) adındaki menajere yönlendirir. İlk maçına Sally'nin boksörü olarak çıkan Maggie ise ringde varlık gösteremez ve 11-0 yenik duruma düşer. Maçı tribünden seyreden Frankie ise kendini bu duruma el koymak zorunda hissedip olaya müdahale eder. bunun üzerine Sally salondan ayrılır ve Frankie Maggie'nin antrenörü olur. Böylece, her ne kadar Frankie kendine bir menajer bulmasını söylese de çıktıkları son maça kadar hep birlikte kalırlar.

1.5. Balinanın karnı

◆ Filmde Pulovski, Ackerman ile pek çok kez balinanın karnı olarak nitelendirilebilecek mekâna gitmiştir. Powell öldükten ve Ackerman ortağı olduktan sonra ilk olarak sosyete kulübüne giderler ve burada kahraman kötü adamla yüzleşir. Ardından Ackerman'la birlikte Strom'un oto tamirhanesine gider, oradaki çalışanları ve üst düzey suçluları taciz eder. *La Casa Blanca* adındaki bara gidip oradaki muhbirinden bilgi alan Pulovski, gece vakti oto tamirhaneye tekrar gider ve tehdit ederek Morales'in (Tony Plana) köstebeklik yapmasını sağlar. Daha sonra Strom'un hiçliğin ortasındaki evine giderek gözetleme ve Morales'in yerleştirdiği mikrofonla dinleme yapar. Ama filmde balinanın karnı olarak nitelendirilebilecek esas mekân, Pulovski'nin kumarhane soygunu sırasında kaçırıldıktan sonra

götürüldüğü garajdır. Pulovski burada ölümle yüzleşir. Bu, Pulovski'nin sıradan bir polisten ölümle yüzleştiği yerdir ve bu aşama çıktığı yolculukta kendisini anlamasını ve olgunlaşmasını sağlar.

- Balinanın karnı evresi boyunca Frankie, Maggie'yi spor salonunda eğitir. Bu aşama Maggie'nin hazırlık evresi gibi görünse de aynı zamanda Frankie için de atlatılması gereken bir süreçtir. Öncelikle daha önce hiçbir kızı çalıştırmamıştır. Konfor alanından çıkarak, daha önceden deneyimlemediği bu durumun üstesinden gelmelidir. Böylece Frankie yeni bir yaşama hazır hâle gelir. Maggie'nin dövüş yeteneklerinin gelişmesi dışında, Frankie de insan ilişkileri konusunda dönüşüm geçirir.

2. Erginlenme Aşaması

2.1. Sınavlar yolu

- ◆ Pulovski filmin başından itibaren pek çok sınamaya maruz kalır. Filmin başında Powell'ın öldüğü baskın, takip eden silahlı çatışma ve suçluları arabayla kovalaması; soruşturma sırasında pek çok mekâna girip muhbirlerinden bilgi almayı başarması ya da çete elemanlarının kendi için çalışmalarını sağlaması; kumarhane soygununu engellemesi gibi.

- Maggie'nin yeterince ustalaştığını düşünen fakat kendi antrenörlüğünde maça çıkmasına karşı olan Frankie, Maggie'ye bir menajer ayarlar ve çalıştırmayı bırakır. Böylece ilk maçına Frankie'siz çıkan Maggie bozguna uğrar. Tribünden maçı seyreden Frankie ise daha fazla dayanamaz ve ringin kenarına gelip yapması gerekenleri söyler. Maçın kalanında bu doğrultuda dövüşen Maggie rakibini nakavt ederek ilk maçını kazanır. Daha sonra Birleşik Devletler ve Avrupa'da ardı ardına maçlara çıkan Maggie bütün rakiplerini daha ilk saniyelerde nakavt edince diğer menajerler Maggie'yle maç ayarlamak istemez. Bunun üzerine Frankie menajerlere para yedirerek maç ayarlar. Sınavlar yolu boks mücadeleleriyle geçtiği gibi, Frankie'nin duygusal mücadelelerini de barındırır. Bir maçta Frankie'nin burnu kırıldığında üzülür ama üzülmediğini belli etmemek için inkâr etmek de dâhil, elinden geleni yapar.

2.2. Tanrıçayla karşılaşma

- ◆ Pulovski ve Powell filmin başında baskına giderken yolda klasik bir araba kullanan tanrıça olarak nitelenebilecek Liesl'a denk gelirler. Tanrıçayla ilk karşılaşma budur. Ardından birkaç sahnede daha Liesl'a rastlar: lüks kulüp restoranı ve kumarhane soygunu.

- Filmin hikâyesinin tanrıçası, aslında hikâyeye en başta dâhil olan, Frankie'nin önce reddedip daha sonra çalıştırmaya başladığı Maggie'dir. Maggie Frankie'ye eğitmen olarak saygı gösterip boksta kendini geliştirdikçe ve birbirlerini daha iyi tanıdıkça, araları iyileşmeye başlar. Öyle ki, Maggie, unvan maçına çıkmak istemesine rağmen Frankie reddedince Eddie Maggie'yi Mickey Mack (Bruce MacVittie) adında bir menajerle görüşmeye götürür, fakat Maggie Dunn'ı asla bırakmayacağını belirtip mekândan ayrılır. Bir diğer sahnede Maggie Frankie'ye, annesine ev aldığını anlattığında ise, Frankie onun iyi bir evlat olduğunu söyler. Bu aslında Frankie'nin kızıyla olan ilişkisine bir göndermedir. Çünkü, kızı Katy ile arası açıktır ve birbirleriyle konuşmazlar. İşin gerçeği, Frankie her hafta mektup yollar, fakat mektuplar kendisine iade edilir. Kızının yokluğunun yarattığı boşluğu ise Maggie doldurur. Onunla baba-kız ilişkisine benzer bir ilişki geliştirir. Böylece Maggie artık onun kızı hâline gelir. Hatta

Frankie'nin ona taktığı ve daha sonra Maggie'nin herkesin ona seslendiği lakabı hâline gelen *Galce Mo cuishle*, filmin sonunda anlaşılacağı üzere *my darling, my blood* anlamına gelmektedir. Yani, Frankie Maggie'yi kendi kanından biri olarak, kendi kızı olarak görmeye başlar. Benzer şekilde, Frankie, Maggie'nin kendisini ölen babası yerine koyduğu, yıllardır eksikliğini çektiği baba figürüdür. Campbell'ın bahsettiği gibi kadın ile erkek, yani Frankie ile Maggie birbirini tamamlar, kalplerindeki boşluğu birbirleriyle doldururlar.

2.3. Baştan çıkaran kadın

◆ Kumarhane soygununda Pulovski'yi kaçıran Strom ve çetesi onu garajlarına getirip bir sandalyeye bağlar. Bir ara Pulovski'yle yalnız kalan Liesl (Sonia Braga), sandalyede bağlı hâldeyken önce fiziksel şiddet uygulayıp onu tahrik eder, sonra da Pulovski'yle cinsel ilişki yaşar. Böylece kötü karakter olmasına rağmen kadınsılığını konuşuran Liesl aslında bir bakıma esas kahramanın cezası hâline gelmektedir.

● *Milyon Dolarlık Bebek*'te iki farklı baştan çıkaran kadın işlevinden bahsedilebilir: Maggie'nin annesi Earline (Margo Martindale) ve Alman boksör Billie “the Blue Bear” Osterman'dır (Lucia Rijker). Maggie (dolaylı olarak Frankie) engelleri bir bir aşarken biriktirdiği paralarla ev aldığı annesi çalışmaktansa diğer kızı Mardell'le (Riki Lindhome) bir karavanda yaşantısını sürdürür. Earline hükümetten para yardımı ve sağlık sigortası desteği alırken, Mardell de ölen çocuklarından bir tanesini hâlâ yaşıyormuş gibi göstererek devleti dolandırır. Maggie, kendi derme çatma bir evde kirada otururken; annesine bu evi hediye eder, fakat devlet yardımının kesileceğinden endişe eden Earline, Maggie'ye kızar ve başına buyruk işler yaptığından yakınıdır. Campbell, kahramanın kadın karakter ile hayatındaki eksik taraflarını doldurduğunu belirtse de bazen bir kadın karakterin varlığı, kahramanın cezası olabilir. Osterman da aynı şekilde baştan çıkaran kadındır. Unvan maçına çıkmak isteyen Maggie'nin ısrarlarına dayanamayan Frankie, “the Blue Bear” ile maç ayarlar. Fakat maçta hezimete uğrayan Osterman, zil çaldıktan sonra köşesine giden Maggie'ye arkadan saldırır ve attığı yumrukla yere yığılmasına sebep olur. Düşerken, köşedeki tabureye kafasını çarpan Maggie'nin boynundaki omurlar zarar görür ve boynundan aşağısı felçli kalır. Görüldüğü üzere, bazen bir kadın karakterin varlığı, kahramanın cezasıdır ve bazen kahramanın bazense kahramanın çevresinden bir kişinin ölümüne yol açmaktadır.

2.4. Babanın gönlünü alma

◆ Bu filmde belli bir baba karakteri bulunmaz, fakat yine baba figürlerine karşılık gelebilecek karakterler yer alır. Bunlardan bir tanesi olan Lt. Garcia'nın tüm emirlerine rağmen Pulovski, Strom'u yakalamaya çalışır. Böylece hem ortağının intikamını alacak hem de teğmenin gözünde kendini ispatlama fırsatı bulacaktır. Kahramanın yüzleştiği bir diğer kişi ise kötü adam Strom'dur. Tüm film boyunca yakalamaya çalışmasına rağmen başarılı olamaz, fakat sahnelerde onunla hesaplaşmaya gider. Bir diğeri, Powell'ın ölümünün hemen ardından, kulüp restoranında ortağının rozetini masaya bırakması; kumarhane soygununda Strom'u enselemesi, fakat Ackerman yüzünden rehin alınması; rehin tutulduğu yerde karısıyla cinsel ilişkiye girip elinden kurtulması ve havaalanındaki çatışma. Bunlar arasında özellikle ilki, Pulovski'nin son engelle savaşılabilecek güce kin ve intikam duygularıyla

ulaşmasına yardımcı olur. Filmde ayrıca, Pulovski'nin olmasa bile Ackerman'ın babası ile girdiği bir gönül alma sahnesi mevcuttur. Annesinin doğum günü kutlamasında baba Eugene Ackerman, Pulovski'ye oğlunu koruması için para teklif eder. Zaten bozuk olan baba oğlun arasındaki ilişki bu olayla kopma noktasına gelir. Pulovski alıkonulup da iki milyon dolar fidye istendiğinde ise, belediyenin ve emniyetin parayı vermeyi reddetmesi üzerine David babasına gidip para ister. Aralarındaki diyalog, David'in kardeşini ölümden kurtaramadığı için kendini suçladığının öğrenilmesiyle son bulur. David parayla birlikte babasının gönlünü de alarak oradan ayrılır.

- Frankie, Maggie'yle birlikte annesine aldığı evi göstermekten dönerken, gün içinde annesinin aşığılamalarına maruz kalan Maggie babasıyla olan bir hikâyesini anlatır. Hikâyede babası ayağa bile kalkamayacak durumda olmasına rağmen hasta olan köpeklerini ormana götürüp daha fazla acı çekmesin diye orada öldürür. Frankie, kendi babası olmamasına rağmen, nihai gücü elinde bulunduran, yaşam ve ölüm verme yetkisine sahip olan kişiyle yüzleşmektedir. Böylece, Maggie'nin babası aracılığıyla son engelle karşılaştığında vereceği karara kendini hazırlamaktadır.

2.5. Tanrılaştırma

- ◆ Pulovski, sonrasında rehin düşmesi sayılmazsa, kumarhanede Strom'u yakalar. Böylece ortağının intikamını alırken bir yandan da oto hırsızlığı dedektifi olarak kendini ispat etme fırsatı bulur. Rehin düştükten sonra ise bir şekilde kötülerin elinden kurtularak tekrar onların peşine düşer. Son olarak da Strom'u öldürür. Böylece, sıradan bir polis merkezindeki sıradan bir polis olmaktan çıkarak, kimsenin başaramadığını başaran süper star dedektif hâline gelir ve adeta tanrılaştır.

- Maggie'nin dönüş yolunda anlattığı babasıyla köpeğinin hikâyesi Frankie'nin ileride tanrılaştırmasının temelini atar. "The Blue Bear" ile çıktığı maçta, rakibinin sportmenlik dışı yumruğuyla felç olan Maggie, rehabilitasyon merkezinde yatarken Frankie'den bir iyilik rica eder. Onun için her şeyi yapacağını söyleyen Frankie'den hayatını sonlandırmasını ister. Frankie ise bu isteği reddetmesine rağmen, en sonunda dayanamayarak Maggie'nin istediği ötenaziye gerçekleştirir, böylece tanrılaştırma sürecini tamamlar.

2.6. Nihai ödül

- ◆ Pulovski için nihai ödül intikam almak ve imrenilecek bir başarı elde etmektir. Macerasının sonunda kötü karakteri öldürüp çeteyi çökerterek nihai ödülüne kavuşur ve başarılarının sonucu olarak teğmenliğe terfi ettirilir.

- Frankie için ise nihai ödül, yıllar önce koptuğu kızını yeniden kazanmaktır. Fakat Katy'nin babasının mektuplarına asla cevap vermemesi nedeniyle tamamen tek başına kalan Frankie, tüm film boyunca onun yerine koyacağı birini arar. Hem Big Willie Little ile hem de Maggie ile olan ilişkisi, Katy'nin alternatifini bulma yolunda bir arayıştır aslında. Onun yerine Maggie'yi kazanır. Onu kendi kızı olarak görür, tüm sevgisini ve ilgisini ona yöneltir. Yani Frankie'nin nihai ödülü Maggie'nin ona, onun da Maggie'ye karşı beslediği sevgi olur.

3. Dönüş

3.1. Dönüşün reddedilişi

◆ Pulovski’yi yakaladıktan sonra Strom iki milyon dolar fidye ister, fakat belediyede ve emniyet teşkilatı ihtiyaç duyulan parayı vermeyi reddeder, çünkü onlara göre bu fidyeyi vermek, şehirdeki tüm suçlulara örnek teşkil eder. Böylece dışlanan ve reddedilen Pulovski de zaten ne olursa olsun öldürüleceğini düşündüğü için Lt. Garcia’dan parayı kendilerine saklamalarını ister. Burada fidyenin verilmemesini isteyerek aslına dönüşü reddedmiştir.

● Felç kaldıktan sonra, rehabilitasyon merkezinde bakılan Maggie, Frankie’ye babasının köpeği Axel için yaptığı şeyin (babasının, ayakları tutmayan ve acı çeken Axel’ı ormana götürüp acısına son vererek oraya gömmesi) hikâyesini hatırlayıp hatırlamadığını sorar. Maggie’nin de aynı şeyi kendinden beklediğini anlayan Frankie, bunu şiddetle reddeder. Frankie dönüşün reddedilmesi aşamasında Maggie’nin fişini çekmeyi reddetse de Maggie dünyayı gördüğünü, başarılar kazandığını, herkesin onun için tezahürat yaptığını söyler. Tüm bunlar daha öncesinde hayal olsa bile Frankie sayesinde gerçekleşir. Bütün hayallerini gerçekleştirmişken bu şekilde yaşamak istemediğini, insanların onu hâlâ severken gitmek istediğini söyler. 950 gram doğduğu hâlde savaşarak hayatta kaldığını, gerekirse ölmek için de mücadele edeceğini, ama bunun için Frankie ile mücadele etmek istemediğini söyler. Frankie gittikten sonra, Maggie dilini ısırarak kendi kanında boğulmaya çalışır.

3.2. Büyülü kaçış

◆ Başta dönüşü reddeden Pulovski, sonradan kaçmaya karar vererek Liesl’i saf dışı bırakır fakat çete elemanlarına Max’e yakalanır. Ölümüne bir mücadeleden sağ kalmayı başaran Pulovski bu kez de Strom ve Liesl’e karşı karşıya gelir. Zor durumdaki Pulovski engellemelerle dolu bir kaçış yaşar.

● Frankie, Maggie’nin arzusunu reddetse de bu istek aklına takılır ve bunun üzerine düşünmeye başlar. Onlarca yıldır gittiği kilisenin rahibi Father Horvak’a (Brían F. O’Byrne) durumu anlatır. Rahip durumun tanrıyla Maggie arasında olduğunu, meseleye dâhil olmamasını, eğer Maggie’nin istediğini yaparsa kendini asla affetmeyeceğini belirtir. Frankie ise, Maggie’nin tanrıdan değil, ondan yardım istediğini söyler. Beklediği desteği tanrıdan alamayan Frankie, Maggie’nin odasına gider ve yatıştırıcı etkisindeki yaşamaktan umudu kalmamış Maggie’yi görür. Akşam, salonda çantasını hazırlarken Eddie içeri girer. Sabah Maggie’yi ziyaret ettiğini ama Frankie’nin orada olmadığını söyler. Onun bilmediği bir dövüşe mi gittiğini sorar. Mecazi anlamda gerçekten bir dövüşe gitmiştir Frankie. Maggie’nin dileğini yerine getirip getirmemek konusunda kendi içinde savaş vermektedir. Fakat Eddie’ye yaptığı konuşma, tanrıdan bulamadığı desteği bilge kişilik olan Eddie’den almasıyla sonlanır. Zaten Maggie’yi makineden sökmeyi kafasına koymuş olan Frankie, böylece, inanmadığı ve işlevsiz tanrı tarafından değil, çok eski dostu tarafından onaylanır. Dönüş aşaması artık onun için çok daha kolay olacaktır.

3.3. Dışarıdan gelen kurtuluş

◆ Strom ve Liesl’e karşı köşeye sıkışan Pulovski’nin yardımına Ackerman yetişir. Ackerman, Pulovski’nin dışarıdan gelen kurtuluşudur. Kötü karakterler kaçır ve Ackerman, Pulovski’yi sıkıştığı zorlu durumdan kurtarır, fakat bu kez ikili, ölümle birlikte yüzleşmek zorunda kalır. Binaya yerleştirilen

patlayıcılar ateşlenmeden önce apartmanın içindeki arabaya biner ve karşı binanın çatısına uçarken geride bıraktıkları yapı havaya uçar.

- Her ne kadar Frankie, Maggie'ye yardım ederek solunum cihazını kapayıp serumuna adrenalin enjekte etse de bakımevinden ayrılırken ekranda karanlıklar için gizlenmiş Eddie görülür. Yani Frankie herhangi bir sebepten Maggie'nin dileğini yerine getiremeyecek olsa da Eddie tamamına erdirecektir, fakat bu dışarıdan gelen kurtuluşa ihtiyacının kalmaması, Frankie'nin tanrılaşma sürecine de katkıda bulunur.

3.4. Dönüş eşiğinin aşılması

- ◆ Pulovski yolculuğu boyunca dayak yer, esir düşer, ortakları öldürülür, aşağılanır, bir kadın tarafından tecavüze uğrar ama her defasında kurtulmayı başarır. Tutulduğu binadan Ackerman'la birlikte kaçmasının ardından ise güvende hissettiği San Francisco sokaklarına geri döner fakat önünde hâlâ tamamlaması gereken son bir meydan okuma vardır: Strom'u yakalamak. O yüzden macerayı tamamlamak yerine, çetenin peşine düşer. Önce Ackerman'la fidyenin verileceği yere gidip Strom'un adamını yakalar, ondan bilgi alır. Daha sonra ülke dışına çıkmaya çalışan Strom'a havaalanında yetişir. Uzun bir kovalamacanın ardından mermisi bitince vurulur ve tam öldürülmek üzereyken Ackerman tarafından bir daha kurtarılır. Yaralı hâldeki Strom için ambulans çağırmak yerine, onu Strom'un kolyesindeki mermiyi kullanarak başından vurur.

- Maggie'nin ölmesini sağlamasıyla Frankie kendi yolculuğunun sonuna gelir. *Mo cuishle* artık kendi kızıdır ve onun mutlu olması için her şeyi yapar. Bu son sınavı da başarıyla geçip hayatının bundan sonraki kısmında aşkın bir hâle gelir.

3.5. İki dünyanın ustası

- ◆ Dönüş eşiğini aşan Harry, filmin sonunda teğmenliğe terfi edilir ve şubenin başına geçer, böylece yolculuğu boyunca elde ettiği bilgileri aslarına aktarma fırsatını yakalar. Kötüleri yenerek onların efendisi olan Lukovski, terfi ederek aynı zamanda kendi eski dünyasının da ustası olur. Daha önce kendine ve çırağına yapılan şakaları yapma sırası artık ondadır.

- Frankie dış mücadelelerin yanı sıra iç dünyasına yaptığı yolculukta Katy'nin yerine koyabileceği Maggie'yi bulur. Fişini çektiği gerçeğini ve öz kızı Katy'nin onunla konuşmayacağı gerçeğini kabullenir. Artık onun kızı Maggie olmuştur. Hatta Katy'ye yolladığı mektupta Eddie, Frankie'nin Katy'yi bulmaya çıktığını, onu affetmesini istediğini umduğunu yazar. "Ama belki de kalbinde hiçbir şey kalmamıştır". Gerçekten de Frankie'nin kalbinde Katy için bir şey kalmamış, onun yerine öz kızı olmamasına rağmen Maggie'yi koymuştur.

3.6. Yaşama özgürlüğü

- ◆ Sonunda, dışardaki düşmanları yenen kahraman, hayatı istediği gibi yaşama hakkını kazanmıştır. Lukovski, teğmen rütbesiyle yeni maceralara atılmak yerine, ofisinde oturup emrindekilere neler yapacaklarını söyler. Fakat Campbell'ın belirttiğinin aksine mutsuz olmaz, çünkü bu durum aslında yıllardır elde etmeyi arzuladığı başarı durumudur.

• Bakımeviden ayrılan Frankie bir daha ortalarda görülmez. Salonu resmiyette olmasa da Eddie’ye bırakır. Dönerse büyük ihtimalle cinayetten tutuklanacaktır. Maggie ile anılarının olduğu *Ira’s Roadside Diner* adındaki restoranda, sedir ve meşe ağaçları arasında kurulu, kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde, huzur içinde limonlu pay yemeyi tercih eder.

Sonuç

Araştırma sonucunda, örnekleme bulunan *The Rookie* (1990) ve *Millon Dollar Baby* (2004) filmlerinin Joseph Campbell’ın monomit modeline uyduğu bulunmuştur. Kahraman miti üzerinden kavramsallaştırılan Campbell’ın monomit kuramında, yolculuk aşamalara ayrılarak kahramanın bu aşamalara uyup uymadığı incelenmektedir. Çözömlenen filmler göstermektedir ki, Clint Eastwood’un hem oyunculuk hem de yönetmenlik yaptığı örnekleme filmler, anlatıyı monomit çerçevesinde şekillendirmektedir. Eastwood’un canlandırdığı bu kahramanlar, Nick Pulovski (*The Rookie*) ve Frankie Dunn (*Millon Dollar Baby*), filmlerin türleri ne olursa olsun monomitin aşamalarına uymaktadır. Kahramanların tümü belli değerlere bağlı kahramanlardır, fakat bu değerler temelde aynı kalmakla birlikte zaman içinde değişim göstermektedir.

Kahramanların sıradan yaşantıları sekteye uğradığında, bu sıradan durumun farklılaşmasına yol açan durum aslında kahramanı macera çağırarak etkendir. Pulovski’nin ortağının öldürülmesi dramatik ya da Maggie’nin Frankie’den antrenörlüğünü yapmasını istemesi gibi sıradan bir olayla macera çağırması yapıldıktan sonra, kahramanlar monomite uygun olarak çağırışı içsel ya da dışsal bir nedenle reddetmektedir. Pulovski, üsleri aracılığıyla dışsal bir nedenden, Frankie ise kendi geleneksel kalıpları gibi içsel bir nedenden çağırışı geri çevirmektedir. Her iki kahraman da bir sonraki adımda doğüstü yardım almaktadır. Pulovski’nin onu ileride defalarca kurtaran ortağı Ackerman ile Frankie’nin eski sporcusu ve arkadaşı Eddie filmde doğüstü yardımları yerine getiren kişidir. Pulovski eski ortağının katillerini bulmak için, Frankie ise Maggie’nin kaybetmesine gönüllü razı gelmediği için ilk eşikleri aşmalarının ardından ikisi de balinanın karnı olarak nitelendirilebilecek ortamlara girmekte tereddüt etmemektedir.

Hem Pulovski hem de Frankie erginlenme aşamasının sınavlar yolu adımı hikâyenin beraberinde getirdiği pek çok engelle karşılaşmakta, fakat bunlardan galip çıkmayı başarmaktadır. Sınavlar yolundan geçen kahramanlar tanrıçaya rastlamaktadır. Filmlere bakıldığında, 1990 tarihli *The Rookie* filminde kadınlar cinsel obje olarak kullanılırken, ki kadın karakter Pulovski’ye tecavüz edecek kadar kendine hâkim olamıyorken; 2004 tarihli *Milyon Dolarlık Bebek* filminde baştan çıkarıcı olmaktan öte, ahlaki bir bağlama bürünmektedir. Bu filmdeki kadınlar cinselliklerinden öte başarılarıyla (boksör Billie “the Blue Bear” Osterman) ya da başarısızlıklarıyla ön plana çıkmaktadır (Maggie’nin annesi ve kardeşi). Frankie, Maggie’yi kızı olarak görüp onunla iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Hiçbir filmde, kahramanın babası bulunmamaktadır. Dolayısıyla babanın gönlünü alma aşamasında ilk iki filmde baba figürlerine karşılık gelebilecek karakterler yer almaktadır. Bunlar, genellikle polis şefi gibi otorite sahibi kişilerdir. Bununla birlikte her iki filmde de yardımcı karakterler olan *The Rookie* filmindeki David Ackerman’ın ve *Millon Dollar Baby*’deki Frankie’nin eğittiği boksör Maggie Fitzgerald’ın babalarıyla filmlerin anlatıları için önem taşıyan ikili ilişkileri vardır. Filmlerde kendi babası olmasa bile diğer karakterlerin nihai gücü elinde bulunduran, yaşam ve ölüm verme yetkisine sahip olan babalarıyla

yüzleşmektedir. Filmlerin ikisinde de kahramanın tanrılaştığı görülür. Nick Pulovski, sıradan bir polistir, fakat hikâye sırasında yaptıkları kahramanlıklarla tanrılaşmakta ya da bu durumu pekiştirmektedir. Kanlı mücadelelere girerek bunlardan muzaffer komutanlar gibi zaferle dönmektedir. Frankie Dunn ise Pulovski'nin sıradan bir polis olması gibi sıradan bir insandır. Kızı yerine koyduğu Maggie'nin hayatını sonlandırmakla birlikte, Maggie'nin bunu istemesi, Dunn'ı tüm prensiplerini kenara bırakarak Meggie'nin arzusunu yerine getirmesi aslında tanrılaşmasının yolunu açmaktadır. Hem Pulovski hem de Dunn bu aşamanın son adımında nihai ödülleri elde etmektedir. Pulovski eski ortağının katillerini bulur, araba hırsızlığı çetesini çökertmekte ve terfi almaktadır. Frankie ise aradığı evlat sevgisini onda bulur ve Maggie'nin ölümünün ardından inzivaya çekilmektedir.

Dönüş aşamasında ise, iki filmin kahramanı da, hikayenin bir noktasında geri dönüşü reddetmektedir. Büyülü kaçış adımını tamamlamalarının ardından, Pulovski'ye Ackerman, Frankie'ye de Eddie yardımcı olmaktadır. Dışarıdan gelen kurtuluş, iki kahraman için de arkadaşıdır. Pulovski'nin Strom'u vurması ve Frankie'nin Maggie'ye öldürücü iğneyi yapması ile iki kahraman da son sınavını başarıyla geçip hayatının bundan sonraki kısmında aşkın bir hâle gelmektedir. Kahramanlar iki dünyanın ustası hâline geldikten sonra yaşama özgürlüğü kazanmaktadır.

Kahramanlar, sıradan birer fertken, beklenmedik gelişmelerin ardından sıradan dünyalarından ayrılarak hem içsel hem de fiziksel yolculuklara çıkmaktadır. Yolculukları sırasında başta olduklarından farklı birer karaktere dönüşen kahramanlar monomitin adımlarını takip ederek evrim geçirmekte ve hikâyenin sonunda yeni kişiliğiyle yola çıktığı durum, ortam ya da mekâna geri dönmektedir.

Campbell için kahraman, zamanın en iyi değerlerini bünyesinde barındıran asil bir ruhun sahibidir. Bu kişiler özverili, ruhani ve yüce amaçlara sahip kişilerdir. Önceden var olan bir temel olsa da, onlar hakkında değerli, anlayışlı ve anlamlı olan şeylerin çoğu, ancak çeşitli tehlikelerin nihayetinde onları nihai mücadeleye, dönüşümlerine ve eve dönüşlerine hazırladığı ve güçlendirdiği kahramanca yolda seyahat ederken ortaya çıkmaktadır. Ona göre kahraman aslında zorluk ve sıkıntıların üstesinden gelme modelidir (Campbell & Moyers, 1991). Yolculuğun ardından cesur öncüler, vizyonerler ve rehberler hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, Eastwood'un filmlerinde Campbell'ın monomit modeline uyduğu görülmektedir. Her ne kadar, yaşlandıkça kahramanların aşamaldaki işlevlerinde değişiklikler olsa da, bu işlevler aşamaların adımlarını karşılamaktadır. Özellikle 2000 öncesi filmlerinde daha basmakalıp kahraman tipolojisine uyan yönetmen, 2000 sonrası filmlerinde ise kahramanı dönüştürerek, geleneksel kalıplardan çıkarmakta ve kahraman imgesine yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Kahramanlar önceleri kötülerini öldürürken, yaşla birlikte daha olgun düşünmekte ve daha çok kendilerine yönelik kararlar almaktadır. Filmlerin, bir yönetmen olarak Eastwood'un ahlaki değerleriyle paralellik gösterdiği var sayılırsa, onun dünyasında kahramanlar daima dürüsttür. Kimseyi kandırmamakta, yalan söylememekte, dünya nereye giderse gitsin yozlaşmayarak ahlaklarını muhafaza etmekte, cesur davranmakta, merhamet göstermekte fakat hak edene acımasız davranmakta, kötülere karşı savaşırken hiçbir şeyin yoluna çıkmasına izin vermemektedir. Karakterler tüm filmlerde münzevidir. Arkadaşları vardır ama bir ailesi ya da dostları bulunmaz. *Çaylak*'ta aile aramamaktadır bile. Tek amacı kötülerini alt etmektir. *Milyon Dolarlık Bebek*'te ise görmüş geçirmiş bir bilge konumuna yükselmiştir. Çoktan çoluğa çocuğa karışmıştır, fakat kızıyla

problem yaşamaktadır, ki kızı kendisiyle hiç konuşmamaktadır. Buna karşın babası olmayan ve baba figürünün eksikliğini hisseden Maggie’ye kendi çocuğuymuş gibi davranmış ve onun mutluluğunu ön plana koymuştur.

1960’larda çektiği dolar üçlemesiyle kariyerinin en parlak dönemlerini yaşayan Eastwood, *Unforgiven* (1992) ile western türünü bırakmıştır. Silahını çekip herkesi vuran kovboyun, ya da Harry’nin yerini yaşlı, huysuz, yalnız bir adamlar almıştır (*Milyon Dolarlık Bebek* (2004), *Gran Torino* (2008), *Kaçakçı* (2018) ve *Hassas Maço* (2021)). Elbette yaşlılığın getirdiği fiziksel kısıtlamalar olsa da yaklaşan sonunu görerek huzuru arayan adamı oynamaktadır.

Clint Eastwood son dönem filmlerinde Amerikan tarihini ve toplumunu kendi bildiği adalet anlayışıyla eleştirmektedir. Oyunculuk kariyerindeki çetin kovboy imajını ve kahramanlıklarını bu filmlerde gülünçleştirir. *Kirli Harry*’de (1983) muhafazakarlaşan Amerikan toplumunun sesi haline gelen Eastwood’un kahramanı, western sonrası dönemde western karakterlerinin yerine geçmiştir. *Milyon Dolarlık Bebek* (2004) filminde kadınları eğitmeyen, *Gran Torino* (2008) filminde beyaz ve Amerikalı olmayanları hor gören kahramanlar, geçmiş Eastwood filmlerine mizansen açısından benzerlik gösterse de Amerikan tarih algılayışının ve toplumsal değerlerin değişimini gözler önüne sermektedir. Muhafazakâr Amerika’nın kutsal değerleri aile, birlik, din ve milliyet kavramları, bu filmlerde birer birer çürütülmektedir. Önceki dönemlerde çektiği adalet sağlayıcı dedektif/kovboy karakteriyle bir nevi dalgasını geçmektedir. Eskinin soyguncuların arasına dalıp bütün kötülerini tek tek indiren Harry ya da bir Cabriolet araba ile çatılardan uçan Pulovski’nin yerini zarar eden bir boks salonunun sahibi ya da mahallesindeki göçmenlerden nefret etmekle günlerini geçiren Walt (*Gran Torino*) almıştır.

Kendinin de belirttiği gibi:

Herkes her an değişir. Umarım ben de değişmişimdir. *Play Misty for Me*’yi şimdi çekseydim muhtemelen mahvederdim çünkü o zamanlar bunu yapan, daha az deneyime sahip farklı bir zihindi. Wilder ve Capra gibi insanların yönetmenliği bu kadar erken bırakmaları her zaman ilgimi çekmiştir. Bence değişmeye devam ettiğin sürece bunlar senin en iyi yılların olabilir. Dünya değişmeye devam ediyor, bu yüzden onunla değişmek zorundasın. (Sight & Sound, 2008)”

Sonuç olarak, bu çalışmada, doksan bir yaşında hâlâ yönetmenlik ve oyunculuk yapan (*Hassas Maço*’da olduğu gibi), zamanın en üretken yönetmenlerinden Clint Eastwood’un filmlerindeki kahramanın dönüşümü analiz edilmiştir. Çalışma, Joseph Campbell’ın karakterin yolculuğuna ve değişimine odaklanan monomit teorisine dayanmaktadır. Örnekleme sadece Eastwood’un hem oynadığı hem de yönettiği filmler dahil edilmiştir, çünkü yönetmen bir karakterin ana hatlarını çizse de ona son şeklini her zaman oyuncu vermektedir. Bununla birlikte, Eastwood’un oyuncu/yönetmen olarak çalıştığı filmlerin sayısının çokluğu, örneklenen filmlerin temsili olmasını zorlaştırmıştır. Oyuncu olarak yetmiş iki, yönetmen olarak kırk beş filmi olduğu için bu kaçınılmazdır. Örneklemedeki film sayısını ikiyle sınırlamak, bu kadar kapsamlı bir filmografiye sahip biri için çok az olsa da zamansal sınırlılıklar bunu gerektirmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, H. (2002). Matrix filminin Propp ve Greimas örnekçelerine göre çözümlenmesi. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi (KİLAD)*, 1(2), 66-87. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilad/issue/61760/923282>
- Augustyn, A. (2022, 22 Eylül). *Archetype*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Joseph-Campbell-American-author>
- Barthes, R. (1977). *Image music text*. (Çev. S. Heath, Dü., & S. Heath),. Fontana Press.
- Barthes, R. (1988). Science versus literature. K. M. Newton (Ed.), *Twentieth-century literary theory: A reader* içinde (s. 140-144). Macmillan Education.
- Barthes, R., & Duisit, L. (1975). An introduction to the structural analysis of narrative. *New Literary History*, 6(2), 237-272. <https://www.jstor.org/stable/468419>
- Beard, W. (2000). *Persistence of double vision: Essays on Clint Eastwood*. University of Alberta Press.
- Berger, A. A. (2002). *Video games: A popular culture phenomenon*. Transaction Publishers.
- Bitirim Okmeydan, S. (2020). Kurumsal reklam ekseninde Türkiye İş Bankası ve cumhuriyetin ‘kuruluş’ hikâyesi: Kültürel perspektif bağlamında Greimas’ın eyleyenler modeli ile çözümlenme. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences* (59), 87-126. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2020-0641>
- Campbell, J. (2004). *The hero with a thousand faces*. Princeton University Press.
- Campbell, J., & Moyers, B. (1991). *The Power of myth* (1. Anchor Books b.). Anchor Books.
- Fingerroth, D. (2004). *Superman on the couch - What superheroes really tell us about ourselves and our society*. Continuum.
- Fiske, J. (1987). *Television culture: popular pleasures and politics*. Routledge.
- Gourlie, J., & Engel, L. (2007). Introduction. L. Engel (Ed.), *Clint Eastwood, actor and director: New Perspectives* içinde (s. 1-23). The University of Utah Press.
- Greimas, A. J. (1971). Narrative grammar: Units and levels. *MLN*, 86(6), 793-806. <https://www.jstor.org/stable/2907443>
- Greimas, A. J. (1983). *Structural semantics: An attempt at a method*. (Çev. D. McDowell, R. Schleifer, & A. Velie). University of Nebraska Press.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan tanrılara: Sapiens - İnsan türünün kısa bir tarihi*. (Çev. E. Genç). Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti.
- Harari, Y. N. (2021). *Human are story telling animal*. (World Leader Youtube kanalı). Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=WieZ4qmaDM8>
- Hughes, H. (2009). *Aim for the heart - The film of Clint Eastwood*. I. B. Tauris.
- IMDB. (2023). *Clint Eastwood*. Internet Movie Database. <https://www.imdb.com/name/nm0000142/>
- Indick, W. (2011). *Senaryo yazarları için psikoloji* (2. b.). (Çev. E. Yılmaz, & Y. Karaarslan). Agora Kitaplığı.
- Jung, C. G. (2017). *Psychological types*. (Çev. H. G. Baynes). Routledge.
- Kapsis, R. E., & Coblenz, K. (2013). Introduction. R. E. Kapsis, & K. Coblenz (Ed.), *Clint Eastwood: Interviews* içinde (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş b., s. ix-xxii). University Press of Mississippi.

- Khoury, Y. K. (2006). "To be or not to be" in "the belly of the whale"; a reading of Joseph Campbell's "modern hero" hypothesis in "Hamlet" on film. *Literature/Film Quarterly*, 34(2), 120-129. <https://www.jstor.org/stable/43797267>
- Kolesnikoff, N. (1993). Vladimir Yakovlevich Propp. I. R. Makaryk (Ed.), *Encyclopedia of contemporary literary theory: Approaches, scholars, terms* içinde (s. 449-450). University of Toronto Press.
- Lawrence, J. S., & Jewett, R. (2002). *The myth of the American superhero*. William B. Eerdmans Publishing Company.
- Leeming, D. A. (2010). Monomyth. D. A. Leeming, K. Madden, & S. Marlan (Ed.), *Encyclopedia of psychology and religion* içinde (s. 578-580). Springer.
- Lévi-Strauss, C. (1984). Structure and form: Reflections on a work by Vladimir Propp. V. k. Propp (Ed.), *Theory and history of folklore* içinde (Çev. M. Layton). (s. 167-188). The University of Minnesota.
- McDonald, J. R. (1986). "Bob Dylan: Biograph" - A journey into life. *Popular Music and Society*, 10(3), 91-94. <https://doi.org/10.1080/03007768608591252>
- Moto, S. G. (2001). The actantial model. *South African Journal of African (ALASA)*, 21(1), 75-79. <https://doi.org/10.1080/02572117.2001.10587466>
- Neemann, H. (1999). *Piercing magic veil: Toward a theory of the Comte*. Gunter Narr Verlag.
- Olshansky, D. (2008). The birth of structuralism from the analysis of fairy-tales. *Toronto Slavic Quarterly - Academic Electronic Journal in Slavic Studies* (25). <http://sites.utoronto.ca/tsq/25/Olshansky25.shtml>
- Parsa, A. F. (2012). Sinema göstergebiliminde yapısal çözümleme: Sinemasal anlatı sunumu ve kodlar. Ö. Güllüoğlu (Ed.), *İletişim bilimlerinde araştırma yöntemleri: Görsel metin çözümleme* içinde (s. 11-33). Ütopya Yayınevi.
- Perron, P. (1993). Algirdas Julien Greimas. I. R. Makaryk (Ed.), *Encyclopedia of contemporary literary theory: Approaches, scholars, terms* içinde (s. 345-349). University of Toronto Press.
- Propp, V. (2009). *Morphology of the folktale* (20. b.). University of Texas Press.
- Propp, V. (2012). *The Russian folktale*. (Çev. S. Forrester). Wayne State University.
- Ricoeur, P. (2010). *Zaman ve anlatı 3: Kurmaca anlatıda zamanın biçimlenişi*. (Çev. M. Rifat). Yapı Kredi Yayınları.
- Robichaud, D. (2002). Greimas' semiotics and the analysis of organisational action. K. Liu, R. J. Clarke, P. B. Andersen, & R. K. Stamper (Ed.), *Coordination and communication using signs: Studies in organisationat semiotics 2* içinde (s. 129-150). New York: Springer Science+Business Media.
- Ryan, M. L., & Alphen, E. v. (1993). Narratology. I. R. Makaryk (Ed.), *Encyclopedia of contemporary literary theory: Approaches, scholars, terms* içinde (s. 110-116). University of Toronto Press.
- Saussure, F. d. (2014). *Genel dilbilim yazıları*. (Çev. S. Kılıç). İthaki Yayınları.
- Schleifer, R. (1966). Introduction. A. J. Greimas (Ed.), *Structural semantics: An attempt at a method* içinde (Çev. D. McDowell, R. Schleifer, & A. Velie, s. xi-lvi). University of Nebraska Press.
- Sight & Sound. (2008). The greatest living American director? *Sight & Sound - The International Film Magazine*, 18(9).
- Soydan, M. (2007). Yavuz Turgul'un gönül yarası filminin Greimas'ın eyleyensel örnekçesine göre çözümlenmesi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 1-15. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/manassosyal/issue/49947/640060>

- Tiller, A. (08.08.2015). *How to define a hero*. Liberty Champion (the official student newspaper of Liberty University). <https://www.liberty.edu/champion/2015/09/how-to-define-a-hero/>
- Todorov, T., & Weinstein, A. (1969). Structural analysis of narrative. *NOVEL: A Forum on Fiction*, 3(1), 70-76. <https://www.jstor.org/stable/1345003>
- Tomashevsky, B. (1965). Thematics. L. T. Lemon, & M. J. Reis (Ed.), *Russian formalist criticism - Four essays* içinde (s. 61-98). University of Nebraska Press.
- Turner, G. (1999). *Film as social practice* (3. b.). Routledge.
- Vogler, C. (2011). *Yazarın yolculuğu: Senaryo ve öykü yazımının sırları* (2. b.). (Çev. K. Şahin) Okuyan Us.
- Yücel, T. (2005). *Yapısalcılık*. Can Sanat Yayınları.

İNGİLTERE SHEFFIELD BÖLGESİ DİJİTAL BECERİ EYLEM PLANI İNCELEMESİ VE TÜRKİYE İÇİN ÇIKARIMLAR

 Suat AKSOY^a

Öz

Eurostat 2019 yılı raporuna göre Türkiye'deki 16-74 yaş arası nüfusun %64'lük kesimi dijital dünyadan yararlanmak, ona katılmak ve katkıda bulunmak için gerekli temel becerilere sahip değildir. Ayrıca Türkiye bu sonuçlarla 34 Avrupa ülkesi içinde 30.sırada yer almaktadır. Gelen dijitalleşme dalgasının ekonomiler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, en büyük ilk 20 ekonomi arasında (GSYH-2019'a göre) yer alan Türkiye'nin gelecekte rekabet gücünü kaybedebileceğine dair önemli bir sinyal olarak okunmalıdır. Bu çalışmada "Türkiye'de dijital becerilerin geliştirilmesine dönük neler yapılabilir?" ana sorunsalı İngiltere-Sheffield bölgesinde gerçekleştirilen dijital beceri eylem planı örneğinde tartışılmıştır. Böylece Türkiye'deki dijital beceri düzeyinin yükseltilebilmesi için uygulanabilir bir yol haritası oluşturmak hedeflenmiştir. Nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı araştırmanın sonucunda bireyler arasında dijital becerilerin geliştirilmesinde uygulanabilecek 12 maddeye yer verilmiştir. Bunlar arasında özellikle veriyi analiz edebilme, anlamlandırma ve buradan yeni iş modelleri çıkarabilme aşamaları gibi dijital rollerin hedef kitleye kazandırılması öne çıkmaktadır. Bu noktada, dijital beceri geliştirme programının dezavantajlı gruplar dahil her kesimden insanı içine alacak şekilde planlanması gerekmektedir. Ayrıca hedeflerin başarılı olabilmesinde tüm aktörlerin (üniversite, özel sektör ve kamusal birimler) süreci sahiplenmesinin ve katkı sunmasının önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital beceriler, İngiltere-Sheffield dijital beceri eylem planı, Endüstri 4.0.

ENGLAND-SHEFFIELD REGION DIGITAL SKILLS ACTION PLAN REVIEW AND INFERENCES FOR TÜRKİYE

Abstract

According to the Eurostat 2019 report, 64% of the population aged 16-74 in Türkiye do not have the basic digital skills. In addition, Türkiye ranks 30th among 34 European countries in terms of digital skills. This result is very important as it contains strong signals that Türkiye, among the top 20 economies on a global scale (according to GDP-2019), may lose its competitiveness. This study aims to create an applicable roadmap for increasing the level of digital skills of Türkiye. For this purpose, the main question, *What can be done to develop digital skills in Türkiye?*, was discussed in the example of the UK-Sheffield region. As a result of the field research, in which qualitative research techniques were used, 12 topics that can be applied to develop digital skills among individuals were included. Among these, it is important to bring digital roles to the target

^aDr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İİBF, İktisat, suataksoy@ardahan.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 14.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 09.08.2023

audience, especially data analyzing, making sense of data, and creating new business models from it. At this point, the digital skills development program should be planned to include people from all walks of life, including disadvantaged groups. In addition, the importance of participation and contribution of all actors (universities, private sectors and public units) to the digital skills development process in order for the targets to be successful has been demonstrated.

Keywords: Digital skills, UK-Sheffield digital skill action plan, Industry 4.0.

Giriş

Endüstri 4.0 (E4.0) olarak adlandırılan dönem içinde kendine yer bulan dijital teknolojiler en genel tanımıyla bir ekonomideki tüm üretken birimlerin dijitalleştirildiği ve gerçek zamanlı birbirine bağlanabildiği bir dönemi ifade eder. Akıllı üretim-dijital ekonomi vurgusunun öne çıktığı bu yapı içerisinde insan-nesne-sistem üçlüsünün bir arada iletişimi söz konusudur.

Diğer yandan, dijital teknolojiler konusu teknik bir olgu olmasının ötesinde, iktisadi açıdan ülke ekonomileri ve toplumlar üzerinde bir dizi etkiye sahiptir. Bu etkinin yeni döneme hazır olanlarla olmayanlar arasında farklılık göstermesi beklenmektedir, dolayısıyla bu yeni dönem bireyler, firmalar ya da ülkeler için fırsatların yanında tehditler de barındırır. Daha açık bir ifadeyle, E4.0 teknolojilerinin giderek gelişmesi ve yayılması küresel ölçekte ülkeler arası iş bölümü ve uzmanlaşma alanlarını değiştirmekte ve ülkeler arası karşılaştırmalı üstünlüklerde kaymalara neden olabilmektedir. Yaşanan bu dönüşümde, gelişmekte olan ülkeler (GOÜ'ler) ile gelişmiş ülkeler (GÜ'ler) arasındaki üretim maliyetlerine dayanan dengenin değişmeye başlaması oldukça dikkat çekicidir. Bu dengenin değiştiği yer özellikle E4.0 teknolojilerinin işgücü piyasası üzerinde yaptığı etkilerde görülmektedir. Bu teknolojiler mevcut işlerdeki işgücüne olan ihtiyacı azaltmakta ve bunun sonucunda ücret giderlerinin toplam maliyet içindeki payını görece önemsizleştirmektedir. Ayrıca, ihtiyaç duyulan daha az sayıda çalışandan ise dijital teknolojileri kullanabilmesi, yaratıcı, bilişsel ve gözlemlene (monitoring) yeteneklerine sahip olması gibi yeni döneme özgü nitelikler aranmaktadır. Dolayısıyla, E4.0'ın küresel ölçekte yarattığı bu değişim ve etkiler Türkiye gibi küresel rekabet gücünün bir kısmını işgücünün ucuz ve bol olmasından alan ülkeler için daha büyük bir tehdit oluşturabilir.

Türkiye'de dijital beceriye sahip insanların toplam nüfus içindeki oranı nedir ve bu oran yeterli midir? Avrupa Birliği (AB)'nin istatistik ofisi olan Eurostat'ın 2019 yılında yayınladığı 16-74 yaşları arasındaki bireylerin dijital beceri ve yeterlilik düzey ölçüm sonuçlarına göre Türkiye'deki nüfusun %36'sı bu beceriye sahiptir. Diğer taraftan, nüfusun kalan %64'lük kesimi dijital dünyadan güvenli bir şekilde yararlanmak, ona katılmak ve katkıda bulunmak için gerekli temel dijital becerilere sahip değildir.¹ Ayrıca Türkiye bu sonuçlarla 34 Avrupa ülkesi içinde 30.sırada yer almaktadır. Bu durum küresel ölçekte (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)-2019'a göre) en büyük ilk 20 ekonomi arasında yer alan

¹ Eurostat verileri dışında Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) (2016) ve Aksoy (2022) tarafından ortaya konan çalışmalarda da Türkiye'deki dijital beceri düzeyinin yetersiz olduğu görülmektedir. Bu iki çalışmadan da ilerde bahsedilecektir.

Türkiye'nin² rekabet gücünü kaybedebileceğine dair güçlü sinyaller içermesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bireyler arasında dijital becerilerin artmasının ortaya çıkaracağı verimlilik artışının sağlanması Türkiye'nin gelecekteki hem kendi kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmesinde hem de küresel ölçekte rekabet gücünü koruyabilmesi ve güçlendirebilmesinde kilit bir unsurdur. Dolayısıyla bunun gerçekleşmemesi durumunda Türkiye ekonomisinin ulusal ve uluslararası hedeflerinden uzaklaşması muhtemeldir. Bu bağlamda, yüksek sayıda ve oranda genç nüfusa sahip olan Türkiye'nin dijital çağa ayak uyduracak bir nüfustan yoksun olmasına rağmen, doğru politikalarla genç ve yetişkin nüfusun geleceğin dijital dünyasına hazır olmaları sağlanabilir. Bu çalışma böyle bir kaygı ile ortaya çıkmıştır.

Bu araştırmanın temelini Türkiye'deki genç ve yetişkin kesimlere dijital beceriler kazandırılması ve/veya mevcut beceri düzeylerinin geliştirilmesi oluşturmaktadır. Bu amaçla İngiliz hükümeti ve AB tarafından desteklenen İngiltere-Sheffield bölgesinin dijital beceri eylem planına dair araştırma gerçekleştirilmiştir. Sheffield bölgesinde uygulanan dijital beceri eylem hareketinin deneyimlerinden faydalanılarak, Türkiye'nin potansiyelinin gerisinde olan dijital beceri düzeyinin iyileştirilmesi için uygulanabilir bir yol haritası oluşturulmaya çalışılmıştır.

Araştırma yöntemi olarak bu çalışmada nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Örneklem alanında (İngiltere-Sheffield bölgesi) doğrudan/yerinde gözlem, görüşme ve ilgili dokümanların incelemesi yapılmıştır. Diğer yandan seçilen örneklem alanının farklı gelişmişlik düzeyinde ekonomik ve teknolojik bir yapıya sahip bir bölgede olduğu ve aynı zamanda geçmişten gelen bir üstünlükle teknolojinin kullanımı, öğrenme süreci ve kurumların yeni teknolojilere adaptasyonu gibi konularda Türkiye ile yakın benzerlik göstermediği göz önünde tutulmuştur. Fakat tüm bunlara rağmen yeni bir olgu olan dijital teknolojiler konusunda İngiltere gibi gelişmiş bir yapının model alınması önemlidir.

Elde edilen bulgular Türkiye'de dijital becerilerin geliştirilmesi sürecinde örnek bir model olarak sunulmuştur. Bireyler arasında dijital becerilerin yaygınlaşması ve gelişmesine dönük daha önce çalışılmamış olan Sheffield bölgesi modelinin kapsamlı incelenmesi ve ileride gösterileceği üzere modelin Türkiye'ye uyarlanabilir olması bu çalışmanın özgün tarafını oluşturur.

Son olarak, bu çalışma giriş bölümü dahil 5 bölüm üzerine inşa edilmiştir. İkinci bölümde yeni ve değişim halinde bir olgu olan E4.0 olgusu kavramsal ve iktisadi açıdan ele alınmıştır. Üçüncü bölümünde yeni teknolojilerin işgücü üzerine yarattığı etkilerle ilgili ve dijital becerileri geliştirmeye dair literatür incelenmiştir. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan dördüncü bölüm kendi içinde dört kısımdan oluşur. Birinci kısımda araştırmanın yöntemi, kapsamı ve sınırlılıklarına ilişkin bilgiler verilmiştir. İkinci kısımda, Eurostat verileri referans alınarak Türkiye'nin Avrupa Bölgesi ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak dijital beceri düzeyi ortaya konulmuştur. Üçüncü kısımda Sheffield dijital eylem planının teorik altyapısı, amacı ve uygulanma biçimi tartışılmıştır. Dördüncü kısımda ise Türkiye'de dijital becerileri geliştirmeye dönük yol haritası sunulmuştur. Çalışmanın beşinci bölümde çalışmanın bütününe dair genel bir

² Türkiye GSYH'ya göre ekonomik büyüklük açısından dünyada 2019 yılında olduğu gibi 2022 yılında da 19.sırada yer almıştır.

değerlendirme yapılmış ve dijital becerilerin geliştirilmesine yönelik uygulanabilir politika önerilerine yer verilmiştir.

A. YENİ BİR ÜRETİM ORGANİZASYONU OLARAK ENDÜSTRİ 4.0

Sanayi Devrimi'nden günümüze teknolojik gelişmelerin üretim organizasyonunda yaptığı büyük etkilerin son ve dördüncü aşaması Endüstri 4.0 olarak kategorize edilir. 2010'lu yılların başından itibaren kendini gösteren ve etkisi hala devam eden E4.0 kavramı dar anlamda endüstriyel alanda yaşanan dijital dönüşümü ile ulaşılan yeni aşamayı (dördüncü aşama-4.0)³ tanımlarken, geniş anlamda ise bir ekonomideki tüm üretken birimlerin dijitalleştirilmesi ve birbirine bağlanması fikrini vurgular (Aksoy, 2022; Roland Berger Strategy Consultants, 2014). Bunun yanında, günümüzde sıklıkla kullanılan dijital dönüşüm kavramı dijital teknolojilerin insan toplumunun tüm yönlerinde uygulanmasıyla ilişkili değişiklikleri ifade etmektedir. E4.0'daki dijital dönüşüm ise daha çok dijitalleşmeyi oluşturan unsurların endüstriyel alanda uygulanmasıdır (Schober, 2017).

Endüstriyel gelişimin tarihsel sürecine bakıldığında, üretimdeki küçük yenilikler yapısal değişikliklere yol açmazken, radikal değişiklik ya da yaratıcı yıkım getiren yeni teknolojiler ise iktisadi ve sosyal alanda derin ve geniş etki dalgasına sebep olabilmektedir. Freeman ve Soete (2003)'e göre radikal teknik yenilikler sadece üretim alanı içinde değil, aynı zamanda sosyal, kurumsal ve örgütsel alanları içerecek şekilde büyük sarsıntılar getirir (Freeman & Soete, 2003, ss. 378-381). Benzer şekilde bu çalışmada da içinde bulunduğumuz E4.0 dönemi üretim organizasyonu ve ekonominin işleyişinde yarattığı etki açısından radikal bir teknik yenilik olarak kabul edilmektedir. Derin değişimin görüldüğü bu tip yeni ortamda aktörler zorlanabilir ve/ya yeniliğe direnebilir. Bunun nedenleri arasında yeni teknolojinin değiştirdiği ortama uygun olarak firmaların ya da hükümetlerin yeterli yönetim bilgisine sahip olmamaları veya gelen yeni endüstri dalgasının geç farkına varmaları yer alır. Tüm bunların yanında, işgücü piyasasının büyük kısmının ise niteliksel açıdan gerekli iş becerisinden yoksun olması yeniliğe uygun ortama geçişte önemli bir yavaşlatıcı etken olarak karşımıza çıkabilmektedir.⁴ Ancak piyasa sisteminin işlediği bir yerde, firmaların yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı verimlilik artışlarından faydalanabilmeleri için ve dolayısıyla firmanın kendi rekabet gücüne katkı yapabilmesi için böyle bir dönüşüm onlar için bir zorunluluk oluşturabilmektedir. Çalışanlar açısından bakıldığında ortaya çıkan yeni iş bölümü ve uzmanlık alanlarında kendilerine yer bulabilmeleri için becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Yine tarihsel süreç içinde bakıldığında, Sanayi Devrimi'nden itibaren her yeni teknoloji bir yandan birçok işte insan faktörü ihtiyacını ortadan kaldırırken diğer taraftan yeni iş bölümü ve uzmanlaşma

³ Teknik olarak ele alındığında, E4.0'ı oluşturan dokuz teknolojiden bahsedilir (Lorenz vd., 2015; Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD), 2016), bunlar; büyük veri ve analizi, akıllı robotlar, simülasyon, yatay/dikey yazılım entegrasyonu, nesnelerin interneti, siber güvenlik, bulut, eklemeli üretim ve zenginleştirilmiş (arttırılmış) gerçeklikten oluşur.

⁴ Örneğin, çalışanlar mevcuttaki konfor alanlarını oluşturan başarılı girişimlerinin ve/veya sahip oldukları niteliklerinin yeni dönemde etkisini ve önemini kaybetmesinden dolayı direniş göstermesi ve şikayetlerde bulunması yavaşlama sürecine neden olan davranışlardır. Konuyla ilgili daha detaylı tartışma için bkz: Freeman & Soete, 2003; Schumpeter, 1966.

alanları ortaya çıkarmış, yeni işler, yeni meslekler, yeni beceriler yaratmıştır. Bununla beraber, değişen ve gelişen teknolojilerin hızı ile işgücünün niteliksel değişim hızı aynı anda ilerlememektedir. Bu durum teknoloji ve beceri arasındaki uyumsuzluk (mismatch) olarak tanımlanmaktadır (Acemoğlu & Zilibotti, 2001).⁵ Bu tanıma göre teknolojik dönüşümün başlangıcında şirketler doğru/uygun çalışanları bulamadıklarından yakınırken, birçok insan ise iş bulamadığından yakınmaktadır. Bu uyumsuzluk istihdam artışının önünü geçici bir süreliğine de olsa tıkayabilir, çünkü iş talep edenler doğru (veya ihtiyaç duyulan) beceriye henüz sahip olamadıkları için dijital dönüşümü gerçekleştiren firmalar tarafından işe alınmayabilirler. Diğer yandan firmalar ise yeni oluşan işleri doldurmak için doğru (veya ihtiyaç duydukları) çalışanları bulmakta zorlanabilirler (Acemoğlu, 2019, Mayıs, 05). Acemoğlu ve Restrepo ortaya çıkan bu durumun aynı zamanda bir ekonomideki olası verimlilik artışının gerçekleştirilmesinin önünde bir engel oluşturduğunu belirtir (Acemoglu & Restrepo, 2020). Bunun önüne geçebilmek için bir yandan teknolojinin işgücüne yardım yönünde (yani iş birliği içinde verimlilik artırıcı) ilerlemesi teşvik edilirken, aynı zamanda işgücünün de bu teknoloji ile çalışmaya hazır hale getirilmesi gerekir.

Sonuçta, E4.0 kavramının içeriğine bakıldığında teknik olarak dijital-bilgi teknolojisi tarafından desteklenen üretim sistemlerindeki çeşitli değişikliklerle ilgilidir. Bu değişiklik ekonomiler üzerinde başta işgücü piyasası olmak üzere yatırım yeri tercihinden değişen rekabet koşullarına ve ticarete kadar birçok alanda etkileri söz konusudur. Bu çalışmanın kapsamı gereği bahsi geçen etkinin işgücü becerileri üzerindeki etkisine odaklanılmıştır.

B. LİTERATÜR TARAMASI

E4.0 döneminde iş gücü piyasalarının geleceğine dair literatürde yer alan çalışmalar iki gruba ayrılabilir. Birinci gruptaki çalışmalar E4.0 teknolojilerinin tetiklediği yeni üretim organizasyonu ve değiştirdiği rekabet yapısının işgücü piyasası üzerinde neden olduğu etkilere odaklanmaktadır. Birinci gruba göre daha az sayıda olan ikinci gruptaki çalışmaların ise dijital becerilerin çalışanlar arasında geliştirilmesi konusuna odaklandığı görülmektedir. Bu nedenle literatür taraması iki farklı tablo içinde gösterilmiştir.

İlk olarak, E4.0 teknolojilerinin işgücü becerileri, iş yapma biçimi, işgücünün yerine geçmesi ve işgücünün ülkeler arası dağılımı gibi alanlarda dünya çapında etkilerine dair kanıtlar sunan çalışmalar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

⁵ Uyumsuzluk konusuyla ilgili ampirik bir çalışma için ayrıca bkz. McGuinness vd., 2019.

Tablo 1. E4.0'ın İşgücü Piyasalarına Etkilerine Dair Literatür Taraması

Çalışmanın Adı	Anahtar Kavramlar
Carbenero, F. et al. (2018). Robots worldwide: the impact of automation on employment and trade. ILO Research Department, Working Paper No:36.	Otomasyon, DYSY ve istihdam
Backer, K. D. et al. (2018). <i>Industrial robotics and the global organisation of production</i> . OECD Science, Technology and Industry Working Papers, No.2018/03.	Otomasyon, üretim organizasyonunun geleceği, iş gücü piyasası
ILO (2016). <i>ASEAN in transformation: the future of jobs at risk of automation</i> . by Chang, Jae-Hee, and Huynh. Phu, Bureau for Employers' Activities, Working Paper No 9.	Teknolojik değişim, işin geleceği
Boston Consulting Group (BCG) (2011). <i>Made in America, again: why manufacturing will return to the U.S.</i> BCG Publications.	Otomasyon, DYSY ve iş gücü piyasası
UNCTAD (2016). <i>Robots and industrialization in developing countries</i> . Policy brief, No.50	Otomasyon, iş gücü maliyet avantajı
McKinsey (2017). <i>What the future of work will mean for jobs, skills, and wages: Jobs lost, jobs gained</i> . McKinsey Global Institute Report.	Otomasyon, istihdam, iş gücünün geleceği
Acemoglu, D. & Autor, D. (2011). Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings. <i>Handbook of Labor Economics</i> içinde, Chapter 12.	Teknolojik değişim, ücret eşitsizliği ve beceri
UNIDO (2016). <i>Industrial development report 2016: the role of technology and innovation in inclusive and sustainable industrial development</i> . UNIDO ID/447.	İstihdam, teknoloji, büyüme
Frey, C. et al. (2013). <i>The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?</i> . Oxford Martin School, University of Oxford.	Teknolojik değişim, ücret eşitsizliği ve istihdam
Acemoglu, D. & Restrepo, P. (2017). <i>Robots and jobs: evidence from US labor markets</i> . NBER Working Paper No. 23285.	Otomasyon ve iş gücü piyasası
Acemoglu, D. & Restrepo, P. (2018). <i>Artificial intelligence, automation and work</i> . National Bureau of Economic Research, Working Paper 24196.	Otomasyon, yapay zeka, istihdam, ücret
Elteto, A. (2019). <i>Effects of industry 4.0 on reshoring investments – Hungarian experiences</i> . Centre for Economic and Regional Studies HAS Institute of World Economics, Working Paper 251.	DYSY, otomasyon, istihdam
World Economic Forum (WEF) (2017). <i>How can ASEAN nations unlock the benefits of the fourth industrial revolution?</i> . by Santoso, Shirly, WEF on ASEAN.	Otomasyon, beceri, ASEAN, iş gücü piyasası
Baldwin, R. (2019). <i>The globalotics upheaval: globalization, robotics and the future of work</i> . Weidenfeld & Nicolson.	Küreselleşme, otomasyon, işin geleceği

UNCTAD (2016)'a göre gelişmiş ülkelerde robotların kullanımının artması, gelişmekte olan ülkelerin geleneksel işgücü piyasası avantajını aşındırmaktadır. Çünkü düşük vasıflı işçilerin yakın bir ikamesi olan robotların artan kullanımları, insan emeğinin toplam üretim maliyetlerindeki payını azaltmaktadır ve bu da GÜ'lerden ücretlerin düşük olduğu GOÜ'lere doğru yatırımı azaltır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) robotların dünya çapında istihdam üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir olumsuz etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Raporla göre bu etki gelişmekte olan ekonomilerde gelişmiş ekonomilere göre on bir (11) kattan fazladır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde robot kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber bu ülkelerden GOÜ'lere doğrudan yatırım yapma eğilimi azalırken, bu durum 2005 ve 2014 arasında GOÜ'lerde istihdamın %5 oranında azalmasına neden olmuştur (Carbenero vd., 2018, s. 1).

Özetle, yukarıda gösterilen birinci gruptaki çalışmaların genel eğilimi, E4.0 döneminin üretim organizasyonu içinde işgücüne olan ihtiyacı azaltıcı etkisinin olduğu ve buna bağlı olarak ücretlerin toplam maliyet içindeki öneminin azaldığı yönündedir. Bu durumun özellikle iş gücü maliyeti avantajında bir erozyona neden olması nedeniyle, bu etkinin GÜ'lere kıyasla GOÜ'lerde daha geniş alandaki işleri tehdit etmektedir.

İkinci olarak, aşağıdaki tablo dijital beceriler özelindeki literatürde yer alan seçilmiş çalışmaları göstermektedir.

Tablo 2. Dijital Beceriler Konusuna Dair Literatür İncelemesi

Çalışmanın Adı	Anahtar Kavramlar
Vuorikari, R., et al. (2016). <i>DigComp 2.0: the digital competence framework for citizens. update phase 1: the conceptual reference model</i> . Publication Office of EU.	Dijital öğrenme ve beceriler, Avrupa Bölgesi dijital yetkinlik çerçeve modeli (1.sürüm).
James, J. (2019). <i>Confronting the scarcity of digital skills among the poor in developing countries</i> . Development Policy Review, No.39.	Dijital bölünme, dijital beceri eşitsizliği, bilgi teknolojileri.
Carretero, S. et al. (2017). <i>DigComp 2.1: the digital competence framework for citizens with eight proficiency levels and examples of use</i> . Publications Office of the EU.	Dijital öğrenme ve beceriler, AB dijital yetkinlik çerçeve modeli (2.sürüm).
Curtarelli, M. et al. (2017). <i>ICT forwork: Digital skills in the workplace</i> . Publications Office of the EU.	Dijital teknolojiler, dijital okuryazarlık, yeni istihdam türü, bilgi teknolojilerinin etkisi
Arregui Pabollet, E. et al. (2019). <i>The changing nature of work and skills in the digital age</i> . Publications Office of the EU.	Teknolojinin işgücüne etkisi, teknoloji ve çalışmanın yeni şekli, AB işgücü yapısı.
Law, N., et al. (2018). <i>A global framework of reference on digital literacy skills for indicator 4.4.2</i> . UNESCO Institute for Statistics (UIS), Report number: UIS/2018/ICT/IP/51.	Dijital okuryazarlık, dijital okuryazarlığı geliştirme yolları, sürdürülebilir kalkınma hedefi

Yukarıdaki tabloda bulunan Vuorikari vd. (2016)'nin DigComp 2.0: Vatandaşlar için Dijital Yetkinlik Çerçevesi isimli çalışma Avrupa bölgesinde vatandaşların dijital yeterliliğini geliştirmeye odaklanır. Bu amaçla 5 kategoride 21 bileşenden oluşan bir referans model ortaya konmuştur. Bu model aynı zamanda Eurostat'ın yaptığı dijital beceri ölçüm araçlarıyla büyük ölçüde benzerlik gösterir. Çalışmadan çıkan raporda dijital beceri geliştirmeye dönük uygulamalar üç ana alanda özetlenmiştir: 1) politika oluşturma ve destek; 2) eğitim, öğretim ve istihdam için eğitim planlaması; ve 3) değerlendirme ve belgelendirme olarak sıralanır (Vuorikari vd., 2016). Bahsi geçen çalışma bir sonraki yıl bazı eklemeler ile DigComp 2.1 olarak güncellenmiştir (Carretero vd., 2017). Bir diğer çalışmada ise Curtarelli vd. (2017) Avrupa Bölgesi'ndeki dijital becerilerin geliştirilmesi ve bu doğrultuda uygun bir politikanın oluşturulması için bir saha araştırması yapılmıştır. Karma araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın örneklem alanında 12 sektörden 7800 işyeri yer alır. Araştırmanın sonucuna göre Avrupa Bölgesi'ndeki işyerlerinde dijital teknolojiler yaygın olarak kullanılmaktadır. Dijital teknolojilerin küçük ölçekli firmalarda sermaye yetersizliğinden dolayı büyük ölçekle olanlara göre daha az yaygın oldukları görülmüştür. Temel dijital beceriler tüm mesleklerde gerekli olan en yaygın dijital beceri düzeyi olurken, ileri (advanced) düzey dijital beceriler ise çok daha az gerekli olduğu bulunmuştur.

Dijital becerileri konusunda James (2019) GOÜ'lerdeki yoksulluk ile dijital becerilerin kıt olması arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu ülkelerde dijital beceri eksikliğinin giderilmesi için kullanılan politikalar çoğunlukla okullar üzerinden yürütülmektedir. Ancak bu yöntemin uzun vadeli ve zor bir süreç olmasından dolayı tek başına yeterli olamayacağı, bunun yanında ek politikaların da yer alması gerektiği çalışmada belirtilir.

Özetle, ikinci grupta yer alan yukarıdaki çalışmalar genel olarak ülkedeki vatandaşların dijital yeterliliğini geliştirmek için bir araç sunulur. Ana problematik eğitim-öğretim ve istihdam alanlarında, giderek küreselleşen ve dijitalleşen bir dünyada dijital olarak bilgili olmanın ne anlama geldiğine dair ortak bir referans çerçevesi göstermeye çalışmışlardır. Ayrıca ülkede dijital becerilerin geliştirilmesi ve bu doğrultuda uygun bir politikanın oluşturulması için önerilere yer verilmiştir. Bu noktada ülkeye özgü

var olan yerel kaynakların, kurumların ve kültürlerin dijital becerileri geliştirmeye dönük kullanma yönünde kapsayıcı bir politika paketi önerilmiştir.

C. İNGİLTERE SHEFFIELD BÖLGESİ DİJİTAL EYLEM PLANI İNCELEMESİ VE ÇIKARIMLAR

İçinde bulunduğumuz E4.0 döneminde gençlerin ve yetişkinlerin dijital beceriler kazanması ve bunların geliştirilmesi ülkelerin sürdürülebilir kalkınma süreçleri için kilit bir rol oynamaktadır. İngiltere'nin Sheffield bölgesinde gerçekleştirilen proje bu önemden hareketle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, bu bölümün birinci kısmında araştırmanın yöntemi, kapsamı ve sınırlılıklarına ilişkin bilgiler verilmiştir. İkinci kısımda, Türkiye'deki bireylerin dijital beceri olgunluk düzeyleri Avrupa Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Bunun için Eurostat tarafından her iki yılda bir yayımlanan ve 34 Avrupa ülkesini kapsayan 16-74 yaş arasındaki bireylerin *dijital beceri ve yeterlilik seviyelerine dair ölçüm sonuçları* referans alınmıştır. Bunlar arasında geç sanayileşen/gelişmekte olan ülkelerin aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik açıdan potansiyel rakipleri olması dolayısıyla böyle bir karşılaştırmaların yapılması mevcut durumu daha iyi gösterebileceği için ayrıca önemlidir. Üçüncü kısımda Sheffield kentinde uygulamaya konulan dijital eylem planının teorik altyapısı, amacı ve uygulanma biçimi hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kısımda ayrıca bir uzman görüşü olarak Sheffield proje yöneticisiyle yapılan derinlemesine yüz yüze görüşmeye dair bilgiler yer alır. Bu görüşme projeye ilgili ulaşılan ikincil datalara dair bir teyit özelliğine sahip olması açısından da önemlidir. Dördüncü ve son kısımda ise yapılan araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle Türkiye'de birey düzeyinde dijital becerileri geliştirmeye dönük öneriler sunulmuştur.

1. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma yönteminde, araştırma evrenini temsil ettiği düşünülen bir örneklem alanına odaklanılır. Alana dair veriler niteliksel veri toplama teknikleri kullanılarak elde edilir. Bu niteliksel teknikler ise derinlemesine görüşme, yerinde gözlem ve örneklem alanına ilişkin dokümanların incelenmesine dayanır. Nitel veri toplama teknikleri alanı doğrulamak yerine keşfetmek amacı taşımaktadır. Bu nedenle görüşmelerde sorulan sorular açık uçlu sorulardır ve bunlar karşı tarafa deneyimlerini aktarma fırsatı verir. Bu yöntem gerek görüşmelerle gerekse gözlem ve vaka incelemeleri üzerinden örneklem alanı ve araştırma evreni arasında kurulan ilişkiselliğe dayanır (Hancock & Algozzine, 2006; Karataş, 2015)

Örneklem alanını İngiltere'nin Sheffield bölgesini seçtiği çalışma Ağustos-Ekim 2019 dönemi aralığını kapsar. Sheffield bölgesinin seçilmesinde öne çıkan başlıca nedenler şunlardır:

- Öncelikle Birleşik Krallık, dünyanın önde gelen dijital ülkelerinden biridir ve ekonomisi, tüm Avrupa ülkeleri arasında dijital ekonomide yer alan en yüksek GSYİH yüzdesine sahiptir. Bu başarısı başkent Londra ile sınırlı değildir, ülkenin diğer bölgelerini de kapsamaktadır. (House of Commons, 2016, ss. 4-5).

- İngiliz Hükümeti'nin öncülüğünde, AB tarafından desteklenen, eğitim sağlayıcılar, işverenler ve yerel idarenin katılımıyla İngiltere'de teknoloji ekosistemini geliştirmek ve güçlü teknoloji sektörleri

oluşturmak için Dijital Beceriler Eylem Planı'nın (Digital Skills Action Plan) uygulandığı kuzey bölgesinde yer alan seçilmiş yedi şehirden biri olması.

- Sheffield'in yaklaşık bir asırlık sanayi tecrübesine sahip olması.

- Şehirde sanayileşme sürecini destekleyen üniversitelerin olması ve farklı aktörlerin Sheffield dijital-teknolojik dönüşüm sürecinde aktif olarak yer alması.

- Bölgede uygulanan plana dair verilerin şeffaf olması ve kolay ulaşılabilmesinin yanında uzman görüşü olarak proje yöneticisinin yüz yüze görüşmeyi kabul etmesi.

Araştırma güzergahında ilk olarak ana problem saptanmış sonrasında teorik ve kavramsal çerçeveye uygun veri toplama teknikleri belirlenmiştir. Buna göre "*Türkiye'de dijital becerilerin geliştirmesine dönük neler yapılabilir?*" ana sorunsalı Sheffield bölgesi örneğinde tartışılmıştır. Bu doğrultuda, Sheffield bölgesi örneklem alanında bilirkişiyle yapılan görüşme, yerinde gözlem ve doküman taraması yapılmıştır. Elde edilen bulgular ise Türkiye'nin dijital dönüşüm sürecinde örnek bir model olarak sunulmuştur.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yüz yüze mülakat Sheffield dijital beceri eylem planı stratejik proje yöneticisi ile Ekim 2019'da gerçekleştirilmiştir. Amaç devam etmekte olan plan hakkında daha detaylı bilgiye ulaşmaktır. Bunun yanında Sheffield dijital beceri eylem planıyla ilgili diğer bilgiler doküman (ilgili raporlar, yayınlar vb.) inceleme yoluyla elde edilmiş ve ikincil veriler olarak analize dahil edilmiştir.

Yapılan yüz yüze görüşme için 11 tane yarı yapılandırılmış (açık uçlu) soru formu kullanılmıştır. Bu sorular dijital beceri eylem planının genel değerlendirilmesini, yarattığı etkiyi, güçlü ve zayıf yönlerini, başlangıçtaki hedefleriyle uygunluğu, beklentileri şu ana kadar karşılayıp karşılamadığı, planın merkezinde yer alan üniversite-sanayi-devlet iş birliğinde yer alan aktörlerin uyum süreci ve plana yaptıkları katkı/zararlardan oluşan soruları içermektedir. Bunun yanında dijital beceri eylem planının misyonu, organizasyon yapısı, verilen eğitim programı ve eğitimin içeriği gibi temel sorulara dokümanlar yoluyla ulaşıldığı için bu sorular mülakatta ayrıca sorulmamıştır.

Diğer yandan, oldukça kapsamlı ve niteliksel bir içeriğe sahip olan bu çalışma beraberinde bazı sınırlılıkları içerir. Bunlar:

- Örneklem alanının farklı gelişmişlik düzeyinde kültürel⁶, ekonomik ve teknolojik bir yapıya sahip bir bölgede olması, Türkiye ile ortak bağların/benzerliklerin kurulmasını güçleştirmiştir. Fakat bu zorluğa rağmen gelişmiş bir yapının model alınması araştırma evrenini temsil gücüne sahip örnek olması açısından önemlidir.

- Araştırmanın gerçekleştirilme sürecinde ekonomik ve zamansal imkanların sınırlı olması yapılan nitel araştırma imkanlarını bir ölçüde sınırlandırmıştır.

⁶ Kültürel faktörler ile bir ülkede teknolojinin kullanımı, öğrenme süreci ve kurumların yeni teknolojilere adaptasyonu vurgulanır.

- Son olarak Sheffield'da gerçekleşen bu projenin hedeflerini gerçekleştirilmede ne kadar başarılı olduğunun ölçümü şu an için mümkün değildir. Bunun için gelecekte yapılacak başka bir çalışma ile bunun ölçümü yapılabilir. Diğer yandan Sheffield dijital beceri eylem planının hedefleri ve kapsayıcılığı bağlamda gelinen noktanın önemli bir ilerleme olduğu bu çalışmada kabul edilmektedir.

Tüm bu sınırlılıklara rağmen, yüz yüze görüşme, yerinde gözlem ve ilgili doküman incelemeleri ile yeterli düzeyde veriye ulaşıldığı kabul edilmiştir. Sonrasında araştırma sorusuna uygun olarak bulgular analiz edilmiş ve son olarak toplanan bu bulgular yorumlanarak sonuçlar ortaya konulmuştur.

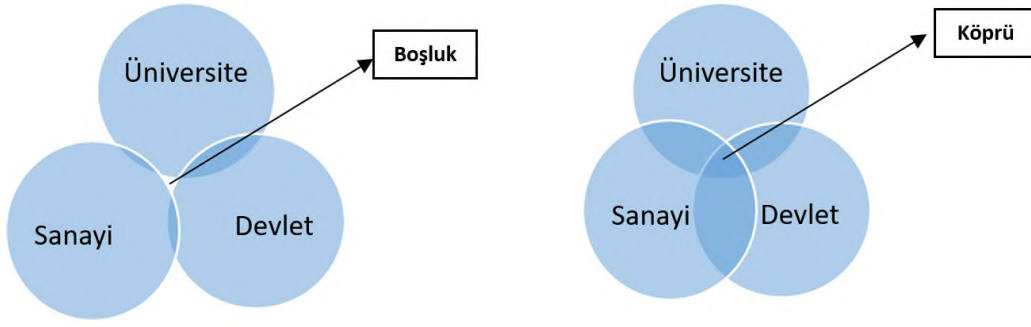
2. Sheffield Dijital Beceri Eylem Planı: Teorik Altyapısı, Amacı, Kapsamı ve Uygulama Biçimi

Sheffield Bölgesi dijital beceriler eylem planı İngiliz hükümeti ve AB tarafından desteklenen, kâr amacı gütmeyen bir organizasyondur. Plan 2016-2021 yıllarını kapsayan dönemde uygulanmıştır. Projenin amacı bölgede teknoloji ekosisteminin gelişmesini hızlandırmaya yardımcı olmak şeklinde tanımlanır. Böylece dijitalleşmenin temel bileşenlerini dikkate alarak ekonomi içinde yeniliğe (inovasyona) dayalı verimlilik artışının teşvik edilmesi hedeflenir. Bu noktada ise bireyler arasında becerilerin geliştirilmesi öne çıkarılmaktadır (Segal Quince Wicksteed Partnership (SQW), 2018, s. 2). Çünkü giderek büyüyen ve ekonominin geniş alanlarında uygulanan dijital teknolojilerin yaratmakta olduğu yeni işlere ve iş yapış biçimlerinde yaptığı değişimlere uygun olarak gelecekteki işgücünden beklenen becerilerin büyüklüğü ve çeşitliliğine hazır olunmalıdır.

Bu bağlamda ilk olarak, hem Sheffield dijital eylem planı raporunda hem de plan yöneticisiyle yapılan yüz yüze mülakatta Sheffield'daki dijital dönüşümün başarılı olabilmesi geniş kapsamda tüm aktörler tarafından sahiplenilen bir hareket olmasıyla yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Bu amaçla, başarı için bütün bir sistem görüşünün benimsenmesinin önemi vurgulanır. Bu vurgu önemlidir, çünkü dijital dönüşüm tek bir grubun üzerinde çalışacağı ve ardından firmanın geri kalanına empoze edebileceği bir şey değildir. Tam tersine dijital dönüşümün yukarıdan aşağıya tüm organizasyonun, yatay olarak ise tüm aktörlerin benimsemesi gerektiği gerçeği öne çıkmaktadır.

Sheffield dijital beceri eylem planının işleyişinde öne çıktığı görülen tüm aktörlerin bir arada olmasına olan ihtiyaç ve sistem kavramı yaklaşımı aslında 1990'larda Etzkowitz (1993) ve Etzkowitz ve Leydesdorff (1995) tarafından geliştirilen üçlü sarmal (helix) modeli yaklaşımına denk gelir.

Literatürde üçlü sarmal modeli yaklaşımı bilgi toplumlarında üniversite-sanayi-hükümet ilişkilerinin önemine işaret etmektedir. Aşağıdaki şekilde modelin amacı doğrultusunda aktörler arası kurulmak istenen ilişki gösterilmiştir.

Şekil 1. Üçlü Sarmal (Helix) Denge Modeli⁷

Kaynak: Etzkowitz & Leydesdorff, 2000, s. 111

Üçlü sarmal tezine göre ülkelerin yenilik ve ekonomik gelişme potansiyellerini kullanabilmelerinin yolu ancak bilginin üretimi, aktarımı ve uygulanmasında üniversite, sanayi ve hükümetten gelen unsurların (üniversitelerin daha belirgin bir rolü olmak üzere) melezleştirilmesiyle ortaya çıkan yeni kurumsal ve sosyal formlar ile mümkün olabilir (Ranga & Etzkowitz, 2013). Sheffield planı aslında bu aktörleri bir araya getiren, ortak paydada buluşturan ve herkesin çıkarına uygun bir zeminde buluşturan bir köprü görevi üstlenmiştir.

Yüz yüze görüşme yapılan proje yöneticisi, üçlü sarmal tezine uygun olarak, üniversite (akademi)-sanayi-kamu (belediye / yerel yönetim / ulusal hükümet) iş birliğinin önemini birçok kez vurgulamıştır. Bu görüşmede plan çerçevesinde okullar, kolejler, üniversiteler ve işverenlerle etkileşim halinde oldukları ve bu kesimlerin ihtiyaçlarının nasıl eşleştirilebileceği üzerine yoğunlaştıkları belirtilmiştir. Bu çabanın arkasında Sheffield'da dijital döneme uygun yeni bir teknoloji hareketi başlatabilmek yer alır.

Bunun yanında, dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi sürecinde yaşanan sorunları çözmek için tüm aktörlerin birbirine ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, yerel topluluk veya şirketler olmadan kamu hedeflerini gerçekleştirme ya da sorunlarını çözmeye zorlanırken, aynı şekilde şirketler de kamu ve eğitim kurumları olmadan bu sorunları çözmeye zorluk yaşayabilirler. Okullar ve üniversiteler de kendi başlarına çözemeyecekleri, ilerleyemeyecekleri alanlarda/sorunlarda diğer aktörlerin yardımına ihtiyaç duyarlar. Proje yöneticisi ancak bu farkındalık sayesinde Sheffield bölgesinde bir ekosistemin oluşturulabileceğini ve planın belirlenen hedefler doğrultusunda ilerleyebileceğini önemle belirtmiştir.

Diğer taraftan farklı kesimlerden bu aktörlerin bir araya gelmesi projenin hızını yavaşlatabilecek bir takım beklenmedik zorluklar ortaya çıkarabilir. Proje yöneticisi planın ilerleyiş sürecinde aktörler arasında bazen sorunlar yaşadıklarını belirtir. Örneğin, politikacıların kendilerini öne çıkarmaya çalışmasından dolayı zaman zaman işbirliği olumsuz etkilenmiştir. Bunun nedeni ise politikacıların (ya da temsilcilerin) kendilerini ayrıcalıklı olarak görmeleridir ve bu tutum aktörler arası iletişimi ve plan için hayati öneme sahip iş birliğini olumsuz etkiler. Görüşme yapılan kişi bunun planın ötesine geçen bir

⁷ Şeklin içindeki ifadeler yazar tarafından Türkçe diline çevrildi.

davranış olduğunu ve aslında son derece önemli olduğunu düşünenlerin popülerlik (önemli olma) yarışmasından başka bir anlamı olmadığını belirtmiştir.⁸

Bu kısmın devamında Sheffield dijital beceri eylem planı raporundan ulaşılan bilgilerden hareketle planın uygulama biçimi ve planda yer alan bazı temel önceliklerden bahsedilecektir. Bu kapsamda Sheffield'da eğitim sağlayıcılar, işverenler ve kamu kesiminin katılımıyla gençlere ve yetişkinlere dijital beceriler kazandırabilmek ve dijital farkındalıklarını geliştirebilmek üzere birlikte çalışma kararı alınmıştır (SQW, 2018). Plan kapsamında oluşturulan proje bireylerin dijitalleşen sektörlerde istihdam edilebilmeleri için sahip olması gereken becerileri kazanmalarına odaklanmaktadır.

Bu çerçevede uygulanan kapsayıcı eğitim modeline dair proje yöneticisi herkes için öğrenmenin önündeki bariyerlerin kaldırıldığı esnek bir öğrenme süreci oluşturduklarını belirtmiştir. Özellikle çevrimiçi programlar aracılığıyla daha geniş bir kitleye ulaşılmıştır. Örneğin dijital beceri planı kapsamında kadınların daha fazla dijital dünyanın sunduğu fırsatlardan faydalanmalarında katılımlarını artırmak için esnek bir eğitim modeli uygulanmıştır. Çocuklar için ise esnek bir öğrenme programı oluşturulmuştur. Bunun yanında ailece öğrenme etkinliklerinin yer alması sayesinde çocukların (7-11 yaş) ilgisi program içine çekilmiş ve dijital dünya hakkında daha fazla öğrenmeleri desteklenmiştir. Bu amaçla bir web sitesi oluşturulmuştur.

Aşağıdaki Şekil 2'de Sheffield dijital beceri planı çerçevesinde hazırlanan kullanımı oldukça kolay ve etkili bir web sayfasının görüntüsü yer alır.

Şekil 2. Sheffield Dijital Eylem Planı Web Sayfa Görünümü

Kaynak: Sheffield Digital Skill Plan, 2019⁹

⁸ Sheffield dijital beceri eylem planının işleyişini olumsuz etkileyen bir diğer unsur BREXIT (Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılması) olayıdır. Proje yöneticisi, BREXIT kararının Sheffield dijital beceri planının işleyişine iki nedenden dolayı ciddi zarar vereceğini belirtmiştir. Bunlardan ilki planı destekleyen iki büyük kurumdan biri AB'dir ve dolayısıyla BREXIT sonrası kaynaklar sonlandırılacaktır. İkincisi ise BREXIT sonrası ortaya çıkan belirsizlik ortamının İngiltere'de hem politik alanda hem de ekonomi üzerinde yapması beklenen olumsuz etkiden dolayı aktörlerin önceliklerinde kaymalara neden olabilemesidir. Bundan dolayı aktörlerin odak alanı değişebileceğinden, plana yapacakları katkı beklenenin altında olabilmektedir.

⁹ Sheffield Dijital Eylem Planı tamamlandığı için web sitesi (<https://www.sheffielddigitalskills.org.uk/>) hizmeti sonlandırılmıştır.

Sheffield dijital beceri eylem planı web sayfasında yer alan kutular her yaştan ve her kesimden insanı kapsayacak şekilde hazırlanmıştır ve kullanıcıya karmaşık olmayan kolay ve açıklayıcı bilgileri içeren bir kullanım sunar. Web sayfası genel olarak çevrimiçi iletişim kurma, işbirliği yapma ve paylaşma; bilgi ve içerik işleme; dijital araçları ve çevrimiçi hizmetleri kullanarak problem çözme; dijital bilgi içeriğini güvenli bir şekilde bulma, yönetme ve saklama; satma-satın alma işlemlerini çevrimiçi yönetme; dijital ortamda yasal ve güvenli olma gibi temel dijital becerileri ve kullanım örneklerini içermektedir. Her katılımcı bu web sayfasından kendine uygun olan kutuyu seçebilir ve dijital dönüşüm süreci hakkında ihtiyacı olan çevrimiçi derslere, faydalı videolara ve konuyla ilgili makalelere ulaşabilir.

Bir diğer önemli adım ise Sheffield planı kapsamında dijital becerileri geliştirmeye dönük olarak uygulanan eğitimlerdir. Verilen eğitimler yüz yüze ve çevrimiçi eğitim bir arada olacak şekilde düzenlenirken, eğitim programı 4 saat çevrimiçi 4 saat yüz yüze olmak üzere haftada 8 saat toplam 6 ay sürecek şekilde ayarlanmıştır.

Sonuçta hem web platformu hem de eğitim programı Sheffield'daki gençlerin ve yetişkinlerin dijital dünyaya güvenli bir şekilde katılması, katkı yapması ve ona uygun iş fırsatlarından yararlanmasında gerekli becerileri kazanabilmeleri için yol gösterici olma özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

3. Türkiye'nin Dijital Beceri Düzeyi

Bu çalışma boyunca sıklıkla kullanılan *dijital beceri* kavramı en genel tanımıyla bilgi teknolojilerini, iletişim ağlarını ve interneti kullanarak içerik bulma, değerlendirme, kullanma, paylaşma ve oluşturma yeteneğidir¹⁰. Bu tanımın içinde ayrıca çok çeşitli kaynaklardan gelen bu bilgileri birden çok biçimde anlama ve kullanma becerisi ve dijital ortam üzerinden görevleri etkin bir şekilde yerine getirebilme yeteneği de girer. Bu noktada kişi dijital becerisini akademik, kişisel ve mesleki alanda kendini geliştirmek için kullanır (Graham, 2016, s. 1). UNESCO, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefine ulaşma doğrultusunda değerlendirdiği dijital beceriyi istihdam, insana yakışır işler ve girişimcilik için dijital teknolojiler aracılığıyla güvenli ve uygun bir şekilde bilgiye erişme, yönetme, anlama, entegre etme, iletişim kurma, değerlendirme ve oluşturma yeteneği olarak tanımlar (Law vd., 2018, s. 6).

Dijital beceriye dair bu tanımlamalar Eurostat'ın ülkelerin dijital beceri seviyelerini ölçümünde kullandığı yöntemin kapsamıyla örtüşmektedir. AB'nin istatistik ofisi olan Eurostat her iki yılda bir 16-74 yaşları arasındaki bireylerin dijital beceri ve yeterlilik seviyelerini ölçmektedir. Bu ölçüm bilgi, iletişim, sorun çözme ve içerik oluşturma (information, communication, problem solving and content creation) olarak dört alanı kapsar: i) *Bilgi becerileri*: kişinin amaç ve uygunluğunu değerlendirerek dijital bilgileri tanımlayabilmesi, bulması, alması, saklaması, düzenlemesi ve analiz etmesi. ii) *İletişim becerileri*: kişinin dijital ortamlarda iletişim kurması, çevrimiçi araçlar aracılığıyla kaynak paylaşımı yapabilmesi, dijital araçlar aracılığıyla başkalarıyla bağlantı kurabilmesi/iş birliği yapabilmesi, topluluk ve ağlarla etkileşim kurması ve katılması, kültürler arası farkındalık sahibi olması. iii) *Problem çözme*: amaca ve ihtiyaca uygun dijital araçların hangileri olduğuna dair bilinçli karar verme, problemleri dijital yollarla

¹⁰ Akademi ve UNESCO raporlarında dijital becerinin dijital okuryazarlık ile benzer anlamda değerlendirildiği görülmüştür.

çözme, teknolojilerin yaratıcı bir şekilde kullanılması, teknik problemleri çözme. iv) *İçerik oluşturma*: yazılım becerisi ile ilgilidir. Buna göre yeni içerik oluşturma ve düzenleme yapabilme (kelimeler, görüntüler, videolar kullanarak), var olan bilgi ve içeriği farklı bir yolla bütünleştirmek veya yeniden detaylandırmak, yaratıcı ifadeler kullanmak, medya çıktıları ve programlama üretmek, fikri mülkiyet hakları ve lisanların farkında olmak ve bunlara uymak (Eurostat, 2019, Temmuz). Bu dört bileşene dayalı olarak bireylerin beceri ve yetenekleri beceri yok, düşük düzey, temel düzey veya temelin üzerinde düzey olarak sınıflandırılır.

Aşağıdaki tablo Avrupa Bölgesi'nde yer alan 34 ülkedeki temel veya temelin üstü düzeyde dijital becerilere sahip bireylerin 16-74 yaş arası toplam nüfus içindeki paylarını gösterir.

Tablo 3. Avrupa Bölgesi Dijital Beceri Düzeyi (16-74 yaş arası nüfusa oranı)

	2015	2016	2017	2019		2015	2016	2017	2019
1. Norveç	80	75	77	83	18. Slovenya	51	53	54	55
2. Hollanda	72	77	79	79	19. Slovakya	53	55	59	54
3. İsviçre	:	:	76	77	20. İrlanda	44	44	48	53
4. Finlandiya	74	73	76	76	21. Hırvatistan	51	55	41	53
5. İngiltere	67	69	71	74	22. Portekiz	48	48	50	52
6. İsveç	72	69	77	72	23. Yunanistan	44	46	46	51
7. Danimarka	75	78	71	70	24. Macaristan	50	51	50	49
8. Almanya	67	68	68	70	25. Sırbistan	32	:	39	46
9. Avusturya	64	65	67	66	26. Kıbrıs	43	43	50	45
10. Lüksemburg	86	86	85	65	27. Polonya	40	44	46	44
11. Çekya	57	54	60	62	28. Letonya	49	50	48	43
12. Estonya	65	60	60	62	29. İtalya	43	44	43	42
13. Belçika	60	61	61	61	30. Türkiye	23	28	34	36
14. İspanya	54	53	55	57	31. K.Makedonya	37	34	32	32
15. Fransa	57	56	57	57	32. Romanya	26	28	29	31
16. Litvanya	51	52	55	56	33. Bulgaristan	31	26	29	29
17. Malta	53	50	57	56	34. Bosna Hersek	:	:	:	24

Kaynak: Eurostat, 2019, Temmuz

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre, 2019 yılında Türkiye'deki temel veya temelin üstünde dijital becerilere sahip bireylerin 16-74 yaş arası nüfus içinde oranı %36'dır. Türkiye bu oran ile 34 Avrupa ülkesi içinde 30. sırada yer alır. Başka bir ifadeyle Türkiye'deki kalan %64'lük kesim dijital dünyadan güvenli bir şekilde yararlanmak, katılmak ve katkıda bulunmak için gerekli temel dijital becerilere sahip değildir. Diğer yandan, 2015-2019 yılları arasında ülkelerin dijital beceri düzeylerinde artışlar ve azalışlar görülmektedir. Türkiye'nin ise dijital beceri düzeyinde sürekli bir artış söz konusudur, ancak bu artış trendine rağmen Türkiye'nin puanı ve sıralamadaki yeri dünyanın ilk 20 ekonomisi (2019 GSYH'ya göre) içinde olan bir ülke için oldukça yetersiz olduğu söylenebilir.

Daha önce de bahsedildiği üzere, bu çalışmada ülkelerin E4.0 döneminde kilit bir role sahip olan dijital beceri düzeylerini karşılaştırırken referans olarak Eurostat'ın hazırladığı Avrupa Bölgesi ülkelerinin dijital beceri düzey verileri kullanılmıştır. Diğer yandan başka göstergeler de ülkelerdeki işgücünün niteliksel açıdan E4.0 dönemine ne derecede hazır olduğunu ölçmek için kullanılabilir. Örneğin DigComp 2.0: Vatandaşlar için Dijital Yetkinlik Çerçevesi (Vuorikari vd., 2016) ve bunun devamı

olan DigComp 2.1 (Carretero vd., 2017) çalışmalarının kapsamı Avrupa bölgesinde vatandaşların dijital yeterliliğini geliştirmesi ile ilgilidir. Bu göstergeler Eurostat'ın ölçüm araçlarıyla büyük bir benzerliğe sahiptir. Bunun yanında ülkelerin endüstrileşme sürecindeki olgunluk düzeyleri üzerinden niteliksel işgücünün durumuna dair çıkarımlarda bulunulabilir. Örneğin, Aksoy (2022) Türkiye'nin Avrupa Bölgesi'nde yer alan diğer ülkelerle karşılaştırmalı olarak E4.0 olgunluk düzeyinin ölçüldüğü indeks çalışmasının sonuçlarının Eurostat dijital beceri sıralamasıyla büyük ölçüde benzerlik gösterdiği görülmüştür. Bahsi geçen çalışmadaki indeks sonuçlarına bakıldığında, 2019 yılı itibariyle E4.0 dönemine hazır olma ve olgunluk düzeyinde en üst sıralarda İsveç, Danimarka, Hollanda, Almanya, İngiltere gibi Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri yer alırken, görece henüz yeterli düzeyde olgunlaşmamış ülkeler grubunda son sıralarda Romanya, Türkiye ve Bulgaristan gibi sanayileşme sürecine geç dahil olan ülkeler yer almıştır. Bunun yanında, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) yaptığı 1000 özel sektör kuruluşunu kapsayan anket çalışması sonuçlarına göre Türkiye sanayisinin dijital olgunluk seviyesinin Endüstri 2.0 ile Endüstri 3.0 arasında olduğu ortaya çıkmıştır (TÜBİTAK, 2016). Bu çalışmaların sonuçları Türkiye'nin dijital beceri düzeyinin yetersiz olduğuna dair önemli göstergeler ve sinyaller olarak kabul edilmelidir.

4. Türkiye'de Dijital Becerilerin Geliştirilmesine Dönük Öneriler

Bu kısımda Sheffield Dijital Beceri Eylem Planı'ndan faydalanılarak Türkiye'de bireyler arasında dijital becerilerin artırılmasına dönük bir yol haritası oluşturulacak ve uygulanabilir politika önerilerine yer verilecektir.

Sheffield'da bireylerin dijital becerilerini geliştirmeye dönük nelerin uygulandığına dair yapılan örnek olay incelemesinden elde edilen bulgular, Türkiye'deki bireylerin dijital becerilerinin geliştirilmesinde uygulanabilecek şekilde aşağıda maddeler halinde gösterilmiştir. Bunlar:

- i. Dijitalleşme ile iş süreçleri dijital platformlara taşındı. Burada yer alan verilerin bilgiye dönüştürebilme becerisi günümüzde başarının anahtarı olacaktır. Dolayısıyla veriyi analiz edebilme, sonrasında bu veriyi anlamlandırma ve bundan yeni iş modelleri çıkarabilme aşamalarında yer alacak dijital rollere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, katılımcıların dijital rolleri, kariyerleri ve çalışma yöntemlerini anlayabilmelerini sağlayabilecek dijital bir platform oluşturmak gerekir. Örneğin, daha geniş bir kitleye ulaşma imkânı veren çevrimiçi programlar aracılığıyla kullanımı kolay bir web platformu bu amaçla tasarlanmalıdır.
- ii. Yerel okullar düzeyinde öğrenciler, öğretmenler ve veliler için dijital kariyer bilinci ve sektör deneyimini içeren programlar oluşturmak.
- iii. Dijital sektörde özellikle kadınlar ve dezavantajlı gruplar için yenilikçi faaliyetler oluşturmak, onların katılımını artırmak, ilham vermek ve desteklemek. Örneğin, kişinin yenilik sürecinin farklı aşamalarında (fikir üretme, geliştirme, yenilik grubuna uyum sağlama, yeniliği geliştirme, ticarileştirme gibi) yer alabilecek şekilde davranış göstermesini veya yeniliğe uyum sağlayabilmesini teşvik edecek uygulamaları öğretmek.
- iv. Daha geniş kitlelere ulaşabilmek için şehir çapında bir reklam kampanyası yürütmek.
- v. Aile öğrenme etkinlikleri düzenlenerek, çocukları (7-11 yaş) teknolojik öğrenmenin içine çekmek.

- vi. Herkesin katılımı için öğrenmenin önündeki engelleri kaldırmak, örneğin evli bir kadın veya çalışan bir genç için esnek bir öğrenme zamanı yaratmak.
- vii. Dijital dünyanın sunduğu fırsatlardan yararlanarak, örneğin özel bir uygulama aracılığıyla, İngilizce dil becerilerini geliştirecek dersler, videolar hazırlamak. İlgili alanına dair dil becerilerinin geliştirilmesiyle, bireye küresel ölçekte iş fırsatlarını kovalayabilme ve yeni iş bağlantıları oluşturabilme imkânı oluşturabilmek.
- viii. Okullar, üniversiteler ve işverenlerle etkileşimin sürekliliğini sağlamak ve bu kesimlerin ihtiyaçları nasıl eşleştirebilir sorusu üzerine bir şeyler yapabilmek.
- ix. Bölgeden işverenlerin bu programlara katılmaları ve/ya katkı sağlamaları için girişimde bulunmak. Mümkünse teşvik mekanizmasını uygulatabilmek.
- x. Merkezi bilgi ve faaliyet koordinasyonu noktası olarak oluşturulan web sitesi ve sosyal medyayı güncel tutmak.
- xi. Hem İngiltere genelinde hem de Sheffield bölgesi özelinde çalışanlar arasında çeşitlilik (farklı coğrafyalardan gelen kişiler) konusuna önem verildiği gözlemlenmiştir. Türkiye coğrafi konumu, iklimi, nüfus yapısı, tarihi gibi özellikleriyle dünyanın farklı yerlerinden becerileri çekebilme gücüne sahiptir. Dolayısıyla, başta eğitim amacıyla Türkiye’de ikamet eden yabancı uyruklu öğrenciler olmak üzere, Türkiye ekonomisine katkıda bulunabilecek farklı coğrafyalardan insanlar için fırsatlar yaratmak ve onları da bu programın içine dahil etmek.
- xii. Tüm bu süreci yönetecek özel sektör, hükümet ve üniversiteleri kapsayabilen, onları temsil edebilme yeteneğine sahip olan ve yönetim becerisi güçlü bir üst organizasyon birimi oluşturmak.

Yukarıdaki 12 maddelik yol haritasının büyük bir kısmı Sheffield dijital beceri eylem planından faydalanılarak oluşturulurken, bazıları ise Türkiye’nin mevcut durumu göz önüne alınarak oluşturuldu. Örneğin 7.maddede yer alan İngilizce dil becerilerinin geliştirilmesi ana dili İngilizce olan Sheffield bölgesine ait planda yer almamaktadır. Bunun yanında kariyer, sektör deneyimi ve çalışma yöntemlerini içeren maddeler de Türkiye’deki dijital beceri geliştirme planının yer aldığı hedef bölgenin ihtiyaçlarına ve kapasitesine göre oluşturulmalıdır.

Türkiye’deki uygulama aşamasında öncelikle bu süreci yönetecek özel sektör, hükümet ve üniversiteleri kapsayan ve temsil edebilen bir üst organizasyon birimine ihtiyaç vardır. Yönetişim becerisinin yüksek olması gereken bu yapının kurulmasından sonra dijital becerileri geliştirmeye dönük pilot bölge (il, ilçe ya da mahalle) seçilmelidir. Dijital ekonomiye geçişte katkı sağlayacak modelin içeriğinin belirlenmesi amacıyla ilgili bölgede yer alan aktörler ile görüşmeler yapılmalıdır. Belirlenen örnek alanında yer alan sektörlerle ait dijital dönüşüm süreciyle ilgili ulusal ve uluslararası ölçekte yapılan çalışmalar incelenmelidir. Ayrıca sektörler seçilirken Türkiye’nin küresel rekabet gücüne ve kronik dış ticaret açığının düşürülmesine katkı sağlayacak alanlara öncelik verilmelidir. Böylece etkin bir model için uygun ve öncelikli adımlar belirlenmiş olacaktır.

Sonrasında seçilen bölgedeki genç ve yetişkinlerin dijital becerilerini geliştirmeye dönük eğitimlere başlanmalıdır. Yapılacak eğitimlerde yüz yüze ve çevrimiçi eğitim bir arada olacak şekilde hibrit model uygulanmalıdır. Eğitim süresi ise 3 aylık veya 6 aylık geliştirici akademik program veya bazıları

çevrimiçi, bazıları yüz yüze olan eğitim programları olarak planlanmalıdır. Zaman çizelgesi ihtiyaçlara göre uzatılabilir veya kısaltılabilir.

Yukarıda bahsedilen dijital becerilerin geliştirilmesine dair 12 maddelik yol haritası aynı zamanda veriyi kullanabilme yeteneklerinin geliştirilmesi ile ilgilidir. Her zamankinden daha fazla veriye sahip olduğumuz ancak onları yeterince kullanamadığımız bir dönemdeyiz. Türkiye’de dijital becerileri geliştirmeye yönelik yol haritası, verilerden daha fazla yararlanılarak yeni iş fırsatları yaratılmasına ve insanların bu verileri daha etkili bir şekilde kullanabilmesine katkı sağlamalıdır. Çünkü geçmişten farklı olarak veri ekonomisi temelli bir yapının giderek belirleyici olduğu bir ekonomik ve sosyal yapı içerisinde yer almaktayız. Dolayısıyla yapay zekâ, makine öğrenmesi, derin öğrenme, bulut bilişim ve teknolojileri, nesnelerin interneti (IoT) teknolojileri, büyük veri, 5G teknolojisi, siber güvenlik ve teknolojileri, sunucular (serverlar), kurumsal kaynak planlama (ERP), müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) gibi internet bağlantılı veri merkezleri ve diğer yan teknolojilere dair bir eğitim sunularak katılımcılara verileri toplama, saklama, koruma ve yönetme becerisi kazandırılmalıdır. Bu kazanım veriye dayalı yeni ekonomik ve sosyal modelin henüz başında olmamız dolayısıyla firmaların bu alanda giderek artan uzman çalışanlara olan ihtiyacın giderilmesine katkı yapması açısından önemlidir. Ayrıca giderek dijitalleşen ekonomide henüz olgunlaşmamış veya ortaya çıkmamış yeni iş bölümü ve uzmanlaşma alanlarının sunacağı fırsatlara kapı açabilir ve bu alanda katma değeri yüksek işlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Bir diğer önemli aşamada ise tüm bu yatırımların başarı düzeylerinin ölçülmesi, harcanan para ve zamanın karşılığının alınıp alınmadığının takibi önem arz etmektedir. Bu amaçla belirli aralıklarla (1-2 yıl içinde) etki analizi yoluyla proje takibi yapılmalıdır. Bu noktada dijital becerileri geliştirmeye dönük yapılan çalışmalara katılanlar nicel ve nitel ölçekte değerlendirmeye alınmalıdır. Nicel ölçüm için kişiler arasında sınav yöntemi, firmalar için ürün-çıktı, satış-ciro gibi değişkenlere ait veriler kullanılabilir. Nitel yöntemde ise katılımcıların dijital kariyerlerindeki gelişmeler ve değişimlere, firmaların ise dijitalleşme süreci ve bunları üretimde kullanabilme düzeyleri bir ölçüm yöntemi olarak değerlendirilebilir. Yapılacak etki analizi sonucuna göre başarısız olan bölgelerdeki planda değişikliğe gidilmelidir, başarılı olan bölgeler ise daha fazla desteklenmeli ve başarı örneği olarak öne çıkarılmalıdır. Ayrıca daha uzun vadede, Türkiye’nin Eurostat dijital beceri ülke sıralamasında değişimlere göre de planın genel başarısı takip edilebilir.

Son olarak, dijitalleşme yaygınlaştıkça (ve teknoloji geliştikçe), hem işletmeler hem de çalışanlar için fırsatlar sunmaya devam edecektir. Bu gerçeklikten hareketle Türkiye’nin dijital beceriler yol haritası dijital iş eğitimine odaklanmalıdır. Özellikle verilerin kullanımı meselesi Sheffield dijital planı çerçevesinde üzerinde en çok durulan konuların başında olmuştur. Daha önce de vurgulandığı gibi, her zamankinden daha fazla veriye sahip olduğumuz ancak onları yeterince kullanamadığımız bir dönemde olduğumuz düşünüldüğünde, Sheffield dijital beceri eylem planında veri kullanımının neden önemsendiği daha iyi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de dijital becerileri geliştirmeye dönük sunulan yukarıdaki yol haritasından, verilerden daha fazla yararlanılarak yeni iş fırsatları yaratılmasına ve insanların bu verileri daha etkili bir şekilde kullanabilmesine katkı sağlaması beklenebilir.

Sonuç

Bu araştırmanın temelini oluşturan Türkiye'deki genç ve yetişkin kesimler arasında dijital beceri düzeyinin geliştirilmesi meselesinden hareketle, İngiltere-Sheffield Bölgesi örneklem alanı olarak seçilmiş ve araştırmanın sınırlı süresi içinde Sheffield dijital becerileri geliştirme eylem planı anlaşılmalı çalışılmıştır. Yerinde gözlemler, uzman kişiyle yapılan mülakat ve doküman incelemeleri sonrasında elde edilen bulgulardan faydalanılarak Türkiye'de bireyler arasında dijital becerilerin gelişme sürecine katkı yapabilecek 12 maddelik öneriler bu çalışmanın dördüncü bölümünde sunulmuştur. Bunlar arasında özellikle veriyi analiz edebilme, anlamlandırma ve buradan yeni iş modelleri çıkarabilme aşamaları gibi dijital rollerin hedef kitleye kazandırılması önemlidir. Bu noktada, dijital beceri geliştirme programının dezavantajlı gruplar dahil her kesimden insanı içine alacak şekilde planlanmalıdır. Ayrıca, dijital bir ekonomiye geçiş sürecinde bireylerin uygun becerilere sahip olması kilit bir role sahiptir, bu bağlamda Türkiye'deki bireyler arasında dijital becerileri geliştirme yol haritasının başarılı olabilmesi için planın ekonomideki tüm aktörler tarafından sahiplenmesi gerekir. Dijital dönüşüm sürecinde eğer kapsayıcı bir yöntem seçilmezse, uyumsuzluk, anlaşmazlık veya teknolojik dönüşüme olan güvensizlik gibi engellerle karşılaşılabilir ve dolayısıyla varılan sonuç para ve zaman kaybı olabilir. Bu nedenle dijital dönüşümün yukarıdan aşağıya tüm organizasyonun, yatay olarak ise tüm aktörlerin benimsemesinin gerekliliği öne çıkarılmıştır.

İçinde bulunduğumuz dönemde dijital dönüşüm için tek başına teknolojik araçlara güvenmenin yeterli olmadığı, bireylerin yeni döneme hazır hale gelmelerinin önemi bu çalışmada vurgulanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar robot, yapay zekâ gibi araçlarla birçok işte insan faktörüne olan ihtiyaç ortadan kalkmakla birlikte, yeni dönemde ortaya çıkan yeni iş ve uzmanlıklara birey ve firmaların hazır olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin odağında kaybolacak işler değil yeni iş alanları ve uzmanlıkların sunacağı fırsatlardan yararlanabilmek olmalıdır, aksi takdirde yetersiz veya yanlış politikalar zaman ve bütçe kaybına neden olabilir.

Bir diğer önemli husus, Türkiye'nin dijital dönüşüm sürecinde yapılacak yatırımların etki analizi yöntemi ile takibinin yapılmasıdır. Bunun için çalışmalara katılanlar nicel ve nitel ölçekte değerlendirmeye alınmalıdır. Yapılacak etki analizi sonucuna göre başarısız olan bölgeye ait planda değişikliğe gidilmeli, başarılı olan bölgeler ise daha fazla desteklenmeli ve başarı örneği olarak öne çıkarılmalıdır.

Yüksek sayıda ve oranda genç nüfusa sahip olan Türkiye'nin yenilik ve ekonomik gelişme potansiyelini kullanılabilmesi ancak bilginin üretimi, aktarımı ve uygulanmasında üniversite, özel sektör (sanayi) ve kamu (belediye/yerel yönetim/ulusal hükümet) kesimlerinin yapacağı katkılarla mümkün olabilir. Çünkü dijital ekonomi döneminde doğru büyüme yolunu bulmak ve gelecekteki işgücünün ihtiyaç duyacağı becerileri oluşturmak için dijital teknolojilerin daha geniş ekonomi içinde uygulanması kilit bir önem taşır. Bu doğrultuda atılacak adımlar ve uygulamalar ile Türkiye'deki bireylerin geleceğin dijital dünyasında hazır olmalarına önemli katkılar sağlanabilir. Bu çalışma böyle bir kaygı ile ortaya çıkmış ve bu sürece katkı yapacak uygulanabilir politikalara yer verilmiştir.

Son olarak, Sheffield bölgesi modelinin Türkiye'ye uyarlanabilir olması bu çalışmanın sunduğu önemli bir kazanımdır. Diğer yandan, dijital teknolojilerin ekonomik alanda yarattığı büyük etki göz önüne alındığında, Sheffield bölgesi örneği tek başına yeterli olmayacaktır. Bu alanda belirli olgunluğa ulaşmış farklı ülkelerin dijital beceri geliştirme planlarının da incelendiği başka çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Yine de bu çalışmanın dijital becerilere dair gelecekteki araştırmalar için yol açması ve ilham vermesi beklenmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu çalışma TÜBİTAK desteğiyle gerçekleşmiştir. 2214-A kapsamında yurtdışı araştırma desteği sunan TÜBİTAK kurumuna çok teşekkür ederim.

Kaynakça

- Acemoglu, D. & Zilibotti, F. (2001). Productivity differences. *The Quarterly Journal of Economics*, 116(2), 563-606.
- Acemoglu, D. & Restrepo, P. (2020). Robots and jobs: evidence from US labour markets. *Journal of Political Economy*, 128(6), 2188-2244.
- Acemoğlu, D. (2019, Mayıs, 05). Why we need to think of AI as a platform. The Institute for New Economic Thinking konuşması. <https://www.youtube.com/watch?v=mnAlseMLkUI>.
- Aksoy, S. (2022). *Endüstri 4.0'ın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri: ampirik çalışma ve Türkiye ekonomisi için çıkarımlar* (Yayımlanmış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Carretero, S., Vuorikari, R. & Punie, Y. (2017). *DigComp 2.1: the digital competence framework for citizens with eight proficiency levels and examples of use*. Publication Office of the European Union.
- Curtarelli, M., Gualteri, V., Shater J. M. & Donlevy, V. (2017). *ICT for work: digital skills in the workplace*. Publication Office of the European Union.
- Etzkowitz, H. & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: from national systems and "mode 2" to a triple helix of university industry government relations. *Research Policy*, 29(2), 109-123.
- Eurostat (2019, Temmuz). Individuals' level of digital skills. Eurostat Databrowser, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ISOC_SK_DSKL_I/default/table?lang=en.
- Freeman C. & Soete, L. (2003). *Yenilik iktisadı* (Çev. E. Türkcan). TÜBİTAK Yayınları Akademik Dizin.
- Graham, W. (2016). Digital literacy (dl): establishing the boundaries and identifying the partners. *New Review of Academic Librarianship*, 22(1),1-4.
- Hancock, R.D. & Algozzine, B. (2006). *Doing case study research*. Teachers College Press.
- House of Commons (2016). The digital economy: second report of session 2016-17. <https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmbis/87/87.pdf>.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1),62-80.
- Law, N., Woo, D. & Wong, G. (2018). *A global framework of reference on digital literacy skills for indicator 4.4.2*. UNESCO Institute for Statistics (UIS), Report number: UIS/2018/ICT/IP/51.
- Lorenz, M., Rüßmann M. & Waldner, M. (2015). *Industry 4.0: the future of productivity and growth in manufacturing industries*. BCG Publication.
- McGuinness, S., Pouliakas, K. & Redmond, P. (2019). *Skills-displacing technological change and its impact on jobs: challenging technological alarmism?*. IZA Discussion Papers, No. 12541, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/207367/1/dp12541.pdf>.
- Ranga, M. & Etzkowitz, H. (2013). Triple helix systems: an analytical framework for innovation policy and practice in the knowledge society. *Industry and Higher Education*, 27(4),237-262.
- Sheffield Digital Skill Plan (2019). Sheffield city region digital skill action plan. <https://www.sheffielddigitalskills.org.uk/>.

Schober, K. S. (2017). Industry 4.0 – challenge for the f&b industry in Turkey, advantage or competitive disadvantage?.<https://new.siemens.com/de/de/unternehmen/themenfelder/partner/industrie/revi-ew-events.html>.

Schumpeter, J.A. (1966), *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi*, Varlık Yayınları.

Segal Quince Wicksteed Partnership (2018). *Sheffield city region digital skill action plan: the evidence report*.
<https://sqw.co.uk/services/strategy-action-planning>.

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (2016). *Yeni sanayi devrimi, akıllı üretim sistemleri, teknoloji yol haritası*. TÜBİTAK Yayınları.

Türk Sanayiciler ve İş İnsanları Derneği (2016). *Türkiye'nin küresel rekabetçiliği için bir gereklilik olarak sanayi 4.0: gelişmek olan ekonomi perspektifi*. TÜSİAD Yayınları.

Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero S. & Van den Brande, G. (2016). *DigComp 2.0: the digital competence framework for citizens. update phase 1: the conceptual reference model*. Publication Office of the European Union.

ÖĞRETMENLERİNE GÖRE SEÇMELİ KUR'AN-I KERİM DERSİNİN SORUNLARI

 Seçil KILIÇ^a

 Mehmet KORKMAZ^b

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda seçmeli Kur'an-ı Kerim dersinin sorunlarını tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Kayseri ili, Kocasinan ve Melikgazi ilçelerinde bulunan bazı ortaokullarda 2020-2021 eğitim öğretim yılında Kur'an-ı Kerim dersine giren 15 DKAB öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Toplanan verilerin, alt problemlerden yola çıkılarak oluşturulan temalar altında betimsel analizi yapılmış ve elde edilen bulgular literatür ışığında değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda görüşme yapılan öğretmenler tarafından Kur'an-ı Kerim dersinin; seçim süreci, öğretim programı (amaç, içerik, öğrenme-öğretme süreci, ölçme-değerlendirme süreci) ve ders öğretmeni boyutlarında çeşitli sorunlar dile getirilmiştir. Bu sorunlardan bazıları şunlardır: Dersin seçiminde öğrenci ve velilerinden ziyade okul yöneticileri etkili olmaktadır. Dersle amaçlananların gerçekleşmediği, içerikte yer verilen tecvit konularının öğretiminin öğrenci seviyesine uygun olmadığı, ders kitaplarının yeterli olmadığı ve öğrencilere yüksek not verilmesi yönünde bir algı bulunduğu öğretim programıyla bağlantılı sorunlar olarak öne çıkmıştır. Son olarak Kur'an-ı Kerim dersini yürütme noktasında DKAB öğretmenlerinin yeterliliği önemli bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle Kur'an-ı Kerim dersinin öğretim programının güncellenmesi, dersin mevzuatına uygun olarak yürütülmesine özen gösterilmesi, öğretmen adaylarının eğitiminde Kur'an öğretimi yöntem ve teknikleri konusuna daha fazla yer verilmesi, dersin daha etkili ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için ders öğretmenlerine hizmet içi eğitimler verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Seçmeli din dersleri, Seçmeli Kur'an-ı Kerim dersi, Sorunlar, DKAB öğretmen görüşleri.

PROBLEMS OF THE ELECTIVE QUR'AN LESSON ACCORDING TO THE TEACHERS

Abstract

The aim of this research is to determine the problems encountered in elective Quran lesson in line with teachers' opinions. For this purpose, a qualitative case study design was used. The study group consisted of 15 Religious Culture and Moral Knowledge (DKAB) teachers who taught the Quran lesson in middle schools

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi, kilicsecel38mail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi, mkorkmaz@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 13.06.2023, Makale Kabul Tarihi: 13.08.2023

in Kayseri Province, Kocasinan, and Melikgazi districts during the 2020-2021 academic year. The data were collected through semi-structured interviews. The collected data were subjected to descriptive analysis under themes based on sub-problems, and the findings were evaluated in light of the literature. As a result of the research, various problems related to the Quran lesson were expressed by the interviewed teachers in terms of the lesson selection process, curriculum (objectives, content, teaching-learning process, assessment process), and course teacher. Some of these problems are as follows: The decision-making process regarding the lesson is influenced more by school administrators than by students and parents. Issues related to the curriculum include failure to achieve the intended goals of the lesson, inappropriate teaching of the Tajweed topics included in the content for students' level, inadequacy of lesson materials, and a perception of giving high grades to students. Lastly, DKAB teachers' competence in conducting the Quran lesson emerged as a significant problem area. Based on these results, it is recommended to update the curriculum of the Quran lesson, ensure that the course is conducted in accordance with the legislation, incorporate more focus on Quran teaching methods and techniques in the training of teacher candidates, and provide in-service training to lesson teachers for effective and efficient implementation of the lesson.

Keywords: Religious education, Elective religion lessons, Elective Quran lesson, Problems, DKAB teacher opinions.

Giriş

Cumhuriyetten günümüze ülkemizde okullarda din öğretimine çeşitli şekillerde (isteğe bağlı, zorunlu, seçmeli vb.) yer verilmiştir. Şu an devlet okullarında yer alan din öğretimi ile ilgili derslerin son şekli ise 1982 anayasasınının 24. Maddesiyle belirlenmiştir. Bu maddenin ilgili kısmında şu ifadeler yer almaktadır: *“Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.”* (Resmî Gazete [RG], 1982).

Bu maddenin gereği olarak, ilk aşamada daha önce okullarda isteğe bağlı olarak okutulan din bilgisi dersi ve zorunlu okutulan ahlak dersi kaldırılarak 1982-1983 eğitim öğretim yılından itibaren ilkokul 4. Sınıftan lise son sınıfa kadar zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi programlara konulmuştur. Bu dersin amacı, herhangi bir dinin dindarını yetiştirmek değil toplumun tüm fertlerini dinler hakkında bilgilendirmek suretiyle onların ortak bir din kültürü edinmelerini sağlamaktır. Düzenlemenin ikinci ayağı olarak ise okullarda isteğe bağlı din eğitimi yapılmasının hukuki olarak zemini hazırlanmıştır (Aydın, 2018, s. 236). Buna rağmen 1982 yılından 2012 yılına kadar okullarda isteğe bağlı din eğitimiyle ilgili herhangi bir uygulamaya yer verilmemiştir.

Anayasada yer almasına rağmen, isteğe bağlı din eğitiminin okullarda uygulanmamış olması ve zorunlu DKAB derslerinin farklı amaçlarının ve sınırlı bir içeriğe sahip olması toplumdaki din eğitimi yönelik ihtiyaç ve beklentileri karşılamamıştır. Bu nedenle isteğe bağlı din eğitimi meselesi gündeme gelmiştir. 1-5 Kasım 2010 tarihlerinde düzenlenen 18. Millî Eğitim Şurası'nda anayasada yer alan madde gereğince isteyen anne ve babaların çocuklarına okullarda isteğe bağlı din eğitimi verilebilmesi için düzenleme yapılması yönünde bir karar alınmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2010). Bu karar,

okullarda isteğe bağlı din eğitimi yapılabilmesine yönelik somut bir adım olması açısından oldukça önemlidir.

2012 yılına gelindiğinde 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 25. maddesinde yapılan değişiklikle, 8 yıllık zorunlu kesintisiz eğitim sistemi kaldırılmış bunun yerine 4+4+4 zorunlu kesintili 12 yıllık eğitim sistemine geçilmiştir. Bu kanunda okullarda isteğe bağlı din eğitimi yapılmasına imkân veren bir maddeye de yer verilmiştir. İlgili kanun maddesi şu şekildedir:

“İlköğretim kurumları; dört yıl süreli ve zorunlu ilkokullar ile dört yıl süreli, zorunlu ve farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarından oluşur. Ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarında lise eğitimini destekleyecek şekilde öğrencilerin yetenek, gelişim ve tercihlerine göre seçimlik dersler oluşturulur. Ortaokul ve liselerde, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur. Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli dersler ile imam-hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir.” (MEB, 2012a).

Bu kanuna uygun olarak MEB Talim Terbiye Kurulu (TTK) 25. 06. 2012 tarih ve 69 sayılı kararıyla yeni “İlköğretim Kurumları (İlkokul ve Ortaokul) Haftalık Ders Çizelgesini yayımlamıştır. Bu çizelgede ortaokul ve liselerde okutulmak üzere “Din, Ahlak ve Değerler”, “Yabancı Dil”, “Dil ve Anlatım”, “Sosyal Bilimler”, Fen Bilimleri ve Matematik” ve “Spor” olmak üzere, 6 farklı alan ve toplamda 21 yeni seçmeli ders programlara eklenmiştir.

Din, ahlak değerler alanı seçmeli ders grubunda Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve sonradan ilave edilen Temel Dini Bilgiler dersleri yer almıştır (MEB, 2012c). Aynı şekilde TTK'nun 14. 08. 2012 tarihli ve 124 sayılı kararı ile “Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesinde ikinci grup seçmeli dersler grubuna Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in Hayatı dersleriyle birlikte Temel Dinî Bilgiler dersi de ilave edilmiştir (MEB, 2012d). Din, ahlak ve değerler alanı seçmeli dersleri 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren 5. ve 9. Sınıftan başlamak üzere kademeli olarak programlardaki yerini almaya başlamıştır. Seçmeli derslerin ne zaman, kimler tarafından, nasıl seçilebileceği ile ilgili birtakım düzenlemeler MEB tarafından belirlenmiştir. Buna göre ortaokul ve lise düzeyinde seçmeli dersler en az on öğrencinin talep etmesi halinde 5 ve 9. Sınıflarda ders yılı başında diğerlerinde ise 2. dönemin ilk haftasında belirlenmektedir. Derslerin okulun imkânlarına bağlı olarak veli, sınıf rehber öğretmeni ve okul rehber öğretmenin bilgisi dâhilinde öğrenci tarafından seçilmesi öngörülmüştür (MEB, 2013).

Din, ahlak değerler alanı seçmeli derslerinin 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren okullarda yerini almasıyla birlikte konuyla ilgili araştırmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların genelinde seçmeli din dersleri bir bütün olarak birlikte ele alınmıştır. Bu çerçevede yapılan ilk çalışma, “Seçmeli Din Eğitimi Dersleri İnceleme ve Değerlendirme Raporu” adlı çalışmadır. Bu çalışmada, ortaokul Kur'an-ı Kerim dersi öğretim programının, imam-hatip ortaokulu öğretim programlarıyla benzer özellikler taşıdığı, program hazırlanırken öğrenci gelişim özelliklerinin yeterince dikkate alınmadığı, Kur'an-ı Kerim öğretim programında yer alan kazanımların çoğunluğunun bilişsel alanın alt düzeylerinde yer aldığı, kazanımların dersin amaçlarını gerçekleştirmede yetersiz olduğu ifade edilmiş, mevcut öğretim programının, dersi yürüten öğretmenlere yeteri kadar rehberlik edemeyeceği belirtilmiştir (Kaymakcan vd. 2013). Bahçekapılı tarafından yapılan “Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri: İmkanlar, Fırsatlar,

Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri” adlı araştırma, yine bu alandaki ilk çalışmalardan biridir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların çoğunluğu, Kur’an-ı Kerim dersinin din eğitiminde önemli bir boşluğu doldurduğuna ancak bu dersle ilgili bazı sorunların varlığına dikkat çekmişlerdir. Öğrencilerin hazır bulunuşluk seviyelerinin farklı olması, mahreç ve tecvit öğreniminde güçlük yaşanması, sınıfların kalabalık olması, ders materyallerinin yetersizliği vb. bu sorunlardan bazılarıdır (Bahçekapılı, 2013).

Yukarıda yer alan iki çalışma dışında bu alandaki çalışmalar genellikle yüksek lisans düzeyindeki tez ve makalelerden oluştuğu görülmektedir. Bu kapsamda tespit edebildiğimiz bazı çalışmaların sonuçları ise şöyledir: Meydan’ın *“Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinin Öğrenci Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi”* adlı makalesinde öğrencilerin Kur’an-ı Kerim dersini büyük oranda kendi istekleri doğrultusunda seçtikleri ancak bir yıllık eğitimin sonunda dersi tekrar tercih etme oranlarının düşüşe geçtiği ve Kur’an-ı Kerim dersini alan her 6 öğrenciden birinin yıl sonunda Kur’an-ı Kerim okumayı öğrenemediği tespit edilmiştir (Meydan, 2013). Meydan’ın bir diğer çalışmasında ise Kur’an-ı Kerim dersinde öğretmen, öğretim programı, öğretim materyali, dersin akademik ağırlığı, okul imkanları ve dersin planlanmasından kaynaklı olarak bazı problemler tespit edilmiştir (Meydan, 2015). Yorulmaz tarafından yapılan çalışmada bu dersi veren öğretmenlerin %89’unun hizmet-içi eğitim almaya ihtiyaç duyduğu sonucuna varılmıştır (Yorulmaz, 2014). Gürer ve Keskiner’in birlikte yürüttüğü çalışmada öğretmenlerin diğer seçmeli din derslerine kıyasla Kur’an-ı Kerim dersiyle ilgili daha fazla problem yaşadıkları tespit edilmiştir (Gürer & Keskiner, 2016). Gündoğdu’nun yaptığı çalışmada öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmelerinde akademik ve çevresel faktörlerden çok psikolojik faktörlerin etkili olduğu, onlara bu derslerin içerik ve tercih süreci hakkında yeterli bilgilendirme yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Gündoğdu, 2015). Gündoğdu’nun bir diğer çalışmasında, öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmeme nedenleri araştırılmıştır (Gündoğdu, 2017). Aşlamacı ve Gök’ün çalışmasında bu dersle ilgili öğretmen, öğrenci, veli, okul idaresi, öğretim programları ve ders kitabı materyali boyutunda bazı sorunlar bulunduğu ifade edilmiştir (Aşlamacı & Gök, 2019). Ersoy’un araştırmasında katılımcı öğretmenler tarafından sınıfların kalabalık olması, öğrencilerin ön öğrenme seviyelerindeki farklılıkların fazla olması, 5. Sınıf ders kitaplarının dışındaki kitaplarda elif-ba cüzünün yer almaması ve bireysel öğretim etkinlikleri için ders süresinin yeterli olmaması Kur’an-ı Kerim dersinde yaşanan bazı sorunlar olarak belirtilmiştir (Ersoy, 2021).

Yukarıdaki çalışmaların dışında Kur’an-ı Kerim dersini çeşitli boyutlarıyla inceleyen çalışmalar da yer almaktadır. Acuner’in çalışmasında öğrencilerin kendi ilgi ve meraklarıyla bu derse yöneldikleri, ders içeriğinin beklentilerini karşıladıklarını düşündükleri, dersin amaçlarının büyük oranda gerçekleştiği görüşünde oldukları, bununla birlikte öğrencilerin %27,5’sinin dönem sonunda Kur’an-ı Kerim okumayı öğrenemedikleri belirtilmiştir (Acuner, 2016). Altun’un çalışmasında, katılımcıların tamamı programa Kur’an-ı Kerim derslerinin konulmasını olumlu bir gelişme olarak gördükleri bununla birlikte, öğretim programı, sınıfların kalabalıklığı, ders saatinin yetersizliği, ders kitabının yetersizliği, dersin seçim sürecinde okul idarelerinin belirleyici olması gibi sorunlara dikkat çekmişlerdir (Altun, 2019). Çakmak ve Ecer ise bu dersle ilgili motivasyon sorunlarına dikkat çekmek için derse özel bir motivasyon ölçeği geliştirme çalışması yapmışlardır (Çakmak & Ecer, 2020) Dursun ve Şimşek ise ortaokul Kur’an-ı Kerim dersi öğretim programının kazanımlarının Bloom’un taksonomisine uygunluk bakımından analiz etmişlerdir (Dursun & Şimşek, 2022). Literatürde bu çalışmaların dışında hem İHL

hem de diğer lise türleri seviyesindeki Kur'an-ı Kerim derslerini konu edinen başka çalışmalar da yer almaktadır (Ay & Pingov, 2022; Özdemir & Karateke, 2019; Yılmaz, 2021).

Yukarıda verilen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, uygulamaya konulduğu günden bugüne, ilgili literatürde genellikle Kur'an-ı Kerim dersinin de içinde bulunduğu seçmeli din derslerinin geneline yoğunlaşılacak çalışmalar yapılmış, müstakil olarak Kur'an-ı Kerim dersini derinlemesine konu alan araştırmalar ise yeterince yapılmamıştır. Seçmeli din dersi uygulamasının yaklaşık on yıllık bir mazisinin olması bu durumu biraz daha anlaşılır kılmaktadır. Bununla birlikte, değişen şartlar ve ihtiyaçlar bağlamında söz konusu derslerin her biri ile ilgili müstakil araştırmaların yapılması bir ihtiyaçtır. Zira her bir dersin kendine has özelliklerinin, yürütme şartlarının, sorunlarının olabileceği aşikârdır. Bu bağlamda söz konusu derslerle ilgili çeşitli paydaşlardan bilgi toplanabilir. Bu dersi planlayan, yürüten, değerlendiren en önemli paydaş ise dersin öğretmenleridir. Dolayısıyla dersin öğretmenlerinin Kur'an-Kerim dersine ilişkin görüş ve önerileri derste yaşanan sorunların tespiti, bunlara yönelik bilimsel çözümlerin geliştirilmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda bu çalışmanın temel problemi, "Öğretmenlerine göre seçmeli Kur'an-ı Kerim dersinin sorunları nelerdir?" olarak belirlenmiştir.

Bu bağlamda araştırmamızın temel amacı, öğretmen görüşleri doğrultusunda ortaokul müfredatında yer alan seçmeli Kur'an-ı Kerim dersinin sorunlarını belirlemektir. Bu temel amaç çerçevesinde çalışmanın alt amaçları şunlardır:

Kur'an-ı Kerim dersinin seçim süreciyle ilgili var olabilecek sorunları belirlemek,

Kur'an-ı Kerim dersinin öğretim programı (amaç, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme-değerlendirme süreci) ile ilgili var olabilecek sorunlarını belirlemek,

Kur'an-ı Kerim dersini yürüten DKAB öğretmeniyle ilgili var olabilecek sorunlarını belirlemek.

Literatürde ortaokul düzeyindeki seçmeli Kur'an-ı Kerim dersinin sorunlarına yönelik müstakil bir araştırmanın olmaması bu araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu bağlamda dersin var olabilecek sorunlarının tespit edilmesi ile alana, dersin program geliştirme sürecine ve dersi yürüten öğretmenlere katkı sunabilir.

A. YÖNTEM

1. Araştırma Deseni

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseniyle gerçekleştirilmiştir. Durum çalışması, sınırları belirlenmiş bir ya da birkaç durumun derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesidir. Durumlar, bir birey, bir program, bir kurum, bir sorun vb. şekillerde karşımıza çıkabilir (Creswell, 2019, s. 268; Merriam, 2018, s. 40,50; Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 73-74). Bu desen özellikle eğitim gibi uygulamalı alanların süreçleri, sorunları ve programlarını değerlendirme imkânı vermesi yönüyle çok tercih edilen bir desendir. Bu araştırma din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinden biri olan Kur'an-ı Kerim dersinin ortaokul seviyesindeki kısmının sorunlarına odaklanması ve bu sorunların belirlenmesinde dersi yürüten DKAB öğretmenlerinin görüşlerine başvurulması açılarından sınırlandırılmıştır.

2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır (Creswell, 2019, s. 126; Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 129). (Merriam, 2018, s. 85-86). Görüşme sorularını yazma basit ve bir anda yapılacak bir şey değildir. Bu nedenle araştırmacı, ilgili literatür ve görüşme soruları arasında etkileşim sağlamalı ve hazırladığı soruları sürekli geliştirmelidir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 165). Bu çerçevede araştırmada kullanılan görüşme formunun hazırlık sürecinde, araştırmacının alt problemleri merkeze alınmış, literatürdeki benzer çalışmalardan da yararlanılmıştır. Oluşturulan taslak görüşme formu üzerinde din eğitimi alanında görev yapan iki akademisyenin görüşleri alınmış önerilen düzenlemeler yapılmıştır. Düzenleme yapılan görüşme formu iki DKAB öğretmenine okutturularak soruları, okunabilirlik ve anlaşılabilirlik açısından değerlendirmeleri istenmiştir. Ardından pilot görüşmeler yapılmıştır. Alınan geri dönütler de dikkate alınarak görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Görüşmeler 2020-2021 eğitim öğretim yılı içerisinde Aralık ve Nisan ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Kayseri ili, Kocasinan ve Melikgazi ilçelerinde yer alan ortaokullarda görev yapan 15 DKAB öğretmeni ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden 4 tanesi ise yüz yüze, 9 tanesi Zoom platformu üzerinden online olarak yapılırken yapılmıştır. Görüşmeler esnasında katılımcıların izni alınarak ses kaydı yapılmıştır. Covid-19 pandemisi süreciyle ilgili alınan kararlar da bu süreci etkilemiştir.

3. Çalışma Grubu/Katılımcılar

Nitel araştırmada katılımcı grubun, konuyla ilgili deneyim sahibi kişilerden seçilmesi önemlidir. Bundan dolayı nitel araştırmalarda çoğu zaman katılımcılar amaçlı bir şekilde belirlenmektedir (Creswell, 2019, s. 109; Merriam, 2018, s. 16; Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 119). Araştırmamızda, görüşme yapılacak öğretmenlerin son 3 yıl içerisinde Kayseri’de bulunan ortaokullarda seçmeli Kur’an-ı Kerim dersine girmiş/girmekte olmaları, bunun yanında araştırmaya hız ve pratiklik kazandırmak için öğretmenlerin kolay ulaşılabilir olmalarına dikkat edilmiştir. Bu nedenle katılımcılar belirlenirken amaçlı örnekleme stratejilerinden “ölçüt örnekleme” ve “kolay ulaşılabilir durum örnekleme” stratejileri kullanılmıştır.

Nitel verinin doğasından kaynaklı olarak genellikle çalışma grubunun sayısının sınırlı tutulması tercih edilmektedir. Çünkü bu tür araştırmalarda temel amaç, araştırılan kişi, olgu ya da durumla ilgili olası çeşitlilik, zenginlik, farklılık ve aykırılıkları araştırmaya dahil ederek konuyla ilgili ayrıntılı ve bütüncül bir resim ortaya koymaktır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 118). Bunun yanı sıra görüşmeler, planlanmasından, gerçekleştirilmesine ve çözümlenmesine kadar uzun zaman alıcı ve yoğun bir emek isteyen bir süreçtir. Bundan dolayı bu araştırmanın çalışma grubu on beş öğretmenle sınırlandırılmıştır. Covid-19 dönemine özgü şartlar da bunda etkili olmuştur. Aşağıda yer alan tabloda araştırma kapsamında görüşme yapılan öğretmenlere ait bazı demografik bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Kodu	Cinsiyet	Mesleki Deneyim	Mezuniyet Durumu	Lisansüstü Mezuniyet Durumu
Ö1	Bayan	4	İlahiyat-DKAB	-
Ö2	Bayan	9	İlahiyat	-
Ö3	Bayan	12	İlahiyat-İDKAB	-
Ö4	Bayan	6	İlahiyat-İLİTAM	-
Ö5	Bayan	15	İlahiyat	Yüksek Lisans
Ö6	Bayan	7	İlahiyat	-
Ö7	Bay	32	İlahiyat	-
Ö8	Bay	17	İlahiyat	-
Ö9	Bayan	16	Eğitim-DKAB	-
Ö10	Bayan	16	Eğitim-DKAB	-
Ö11	Bayan	9	Eğitim-DKAB	-
Ö12	Bayan	7	İlahiyat	-
Ö13	Bayan	7	Eğitim-DKAB	-
Ö14	Bayan	17	İlahiyat- DKAB	Yüksek Lisans
Ö15	Bayan	9	İlahiyat	Yüksek Lisans

4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz, kavramsal yapısının daha belirgin olduğu araştırmalarda tercih edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 237-239). Bizim araştırmamızın kavramsal yapısının önceden belirgin olmasından dolayı bu analiz yaklaşımından yararlanılmıştır. Nitel araştırmada genellikle yoğun ve kabarık bir veri kümesi ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı verilerin analizi ve yorumlanması araştırmacı için uzun zaman alıcı ve yorucu bir süreç olabilmektedir. Son yıllarda teknolojik gelişmelerin etkisiyle veri analizinde araştırmacıya kolaylık sağlayan bazı bilgisayar programları geliştirilmiştir. Bu araştırmanın veri analizi sürecinde "MAXQDA" adlı bilgisayar programından yararlanılmıştır.

Araştırmanın veri analizi sürecine başlamadan önce literatürde Kur'an-ı Kerim dersinin seçim süreci, öğretim programı ve öğretmen boyutunda var olabilecek muhtemel sorun alanları 3 ana tema olarak belirlenmiş ve analiz sürecine geçilmiştir. İlk adımda ses kaydı olarak bulunan görüşme verileri deşifre edilmiş ve deşifresi yapılan dosyalar "MAXQDA" analiz programına aktarılmıştır. Görüşmelerin deşifresinde "Voicedoc" ve "Listen N Write Free" programlarından yararlanılmıştır. Öğretmenlerin görüşmede ne demek istediklerini daha iyi anlamak ve verilere dair bütüncül bir anlayış geliştirmek amacıyla görüşme verileri araştırmacılar tarafından birkaç defa okunmuştur. Okuma esnasında dikkat çeken ifadeler, bilgiler yeri geldikçe kullanılmak üzere not edilmiştir. Sonrasında ise öğretmen görüşmeleri a ayrı ayrı olarak kodlama işlemi yapılmıştır. Kategorilere verilen başlıklarda öğretmenlerin ifadelerinin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Analizin son aşamasında ise ortaya çıkan kategoriler yukarıda bahsi geçen temalar altında sınıflandırılmıştır.

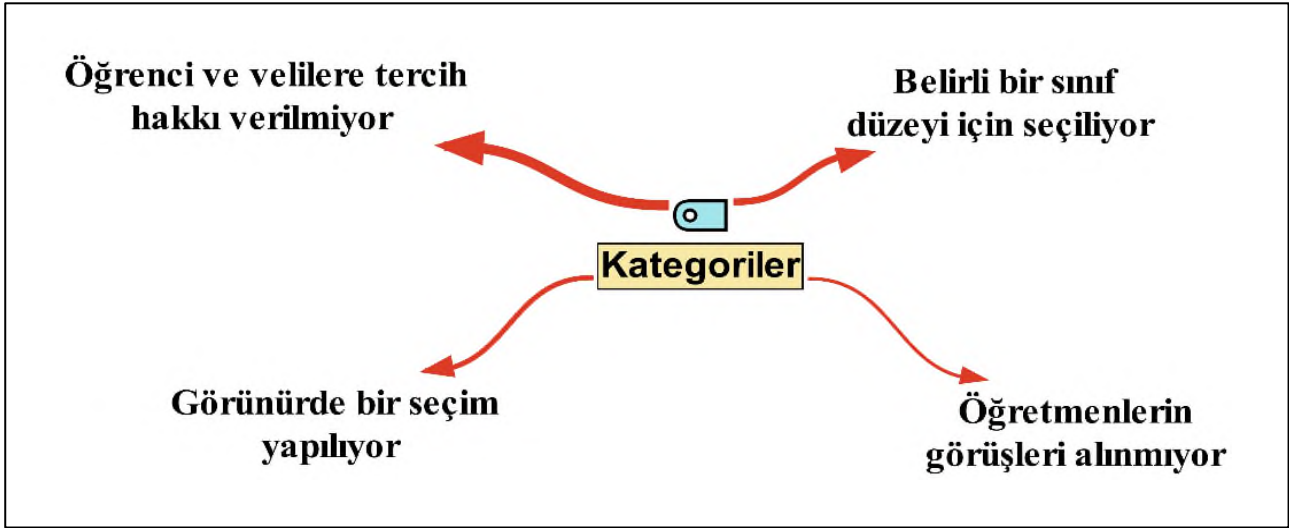
Araştırmada, katılımcılarının hepsinin görüşlerine yer vermek yerine ilgili tema ve kategorileri en iyi temsil ettiği düşünülen görüşlere yerilmiştir. Nitel araştırmalarda bulguların betimlenmesinde ve anlamlandırılmasında araştırmacıların görüş ve yorumları önemlidir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 251-252). Bu nedenle okuyucunun bulguları daha iyi anlamlandırmasına yardımcı olacak şekilde araştırmacıların yorumlarına da yer verilmiştir.

B. BULGULAR

Araştırmada, görüşme yapılan ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi öğretmenlerine okullarında okuttukları seçmeli Kur'an-ı Kerim dersinde ne tür problemlerle karşılaştıkları sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlar, seçim sürecine, öğretim programına ve öğretmenlere ilişkin sorunlar şeklinde farklı temalarda toplanarak aşağıda sunulmuştur.

1. Seçim Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Araştırmada, Kur'an-ı Kerim dersinin seçim sürecinde yaşanan sorunları tespit etmek amacıyla görüşme yapılan öğretmenlere "Kur'an-ı Kerim dersinin seçimi ile ilgili ne tür sorunlar bulunmaktadır? Niçin?" soruları sorulmuştur. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri cevaplar doğrultusunda ortaya çıkan kategoriler aşağıdaki görselde yer almaktadır.

Şekil 1. Kur'an-ı Kerim Dersinin Seçim Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim dersinin seçim sürecinde yaşanan sorunlar temasına ilişkin dört kategori ortaya çıkmıştır. Bunlar yoğunluklarına göre şu şekildedir: Öğrenci ve velilere tercih hakkı verilmiyor. Ders belirli bir sınıf düzeyi için seçiliyor. Görünürde bir seçim yapılıyor. Öğretmenlerin görüşleri alınmıyor. Bu kategorileri temsil eden bazı görüşleri şunlardır:

Öğrenci ve velilere tercih hakkı verilmiyor,

Normalde zaten böyle olmaması gerekiyor, idarenin dayatmaması gerekiyor, ama genelde bütün okullarda böyle maalesef (Ö9) Veliler falan seçmiyor. Okul seçiyor. Şimdi bu bir gerçek. (Ö11)

Belirli bir sınıf düzeyi için seçiliyor

Bizim din alanı ile ilgili seçmelilerimiz 5 ve 6 da uygulanıyor 7. ve 8. sınıflarda da diğer fen derslerini seçmeli olarak belirliyorlar. Okulun tercihi bu yönde oluyor yani. (Ö14). Bu sene 5 ve 6. sınıflarda bu ders var. 7 ve 8'lerde zaten olmuyor son sınıf. Onlarda seçmeli din dersleri olmuyor. Şu an 7. sınıflarda da yok. (Ö11)

Görünürde bir seçim yapılıyor

Tabi ki öğrencilerimize formlar veriliyor. Seçim yapılıyor. Ama sanki görünürde bir seçim var. (Ö3). Genelde bir kâğıt veriliyor öğrencilere. İşte şu şu dersler seçilecek. Çocuk mesela diyor ki hocam ben bunu seçmek istemiyorum. Şunu seçsem diye. Yok, bu seçilecek diyor. Öyle oluyor mesela. (Ö6)

Öğretmenlerin görüşleri alınmıyor

Bize idare tutturuyor şunlar seçilecek diye. Biz de öğrencileri onlara yönlendiriyoruz. (Ö5). 6. sınıflarda Kur'an dersi seçilmiş. İdare bize sormuyor zaten. Kafasına göre seçiyor. (Ö6)

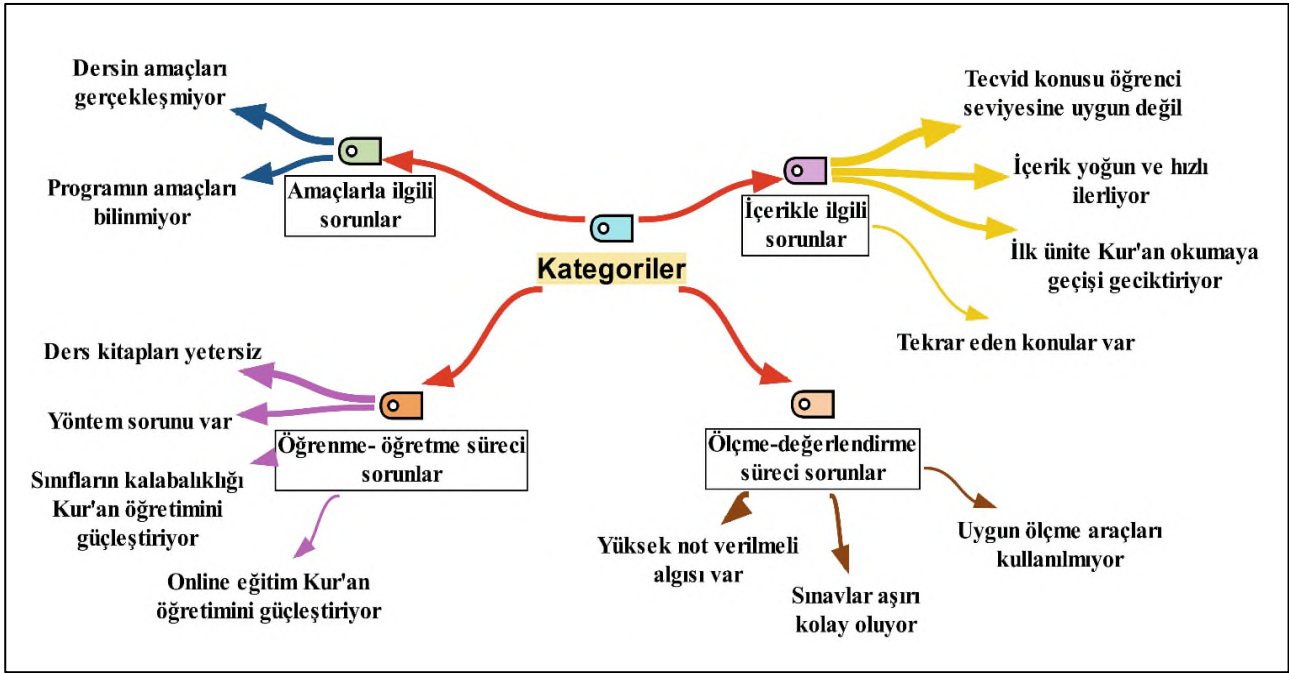
Yukarıdaki görüşlerden de anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim dersinin seçimi aşamasında öğrenci ve velilerin tercihlerinin yeterince dikkate alınmaması, dersin tüm sınıf düzeyleri için değil, sadece okul yöneticilerinin belirlediği sınıf düzeyleri için açılması, bazı okul yöneticilerinin Kur'an-ı Kerim dersinin açılmasına karar verdiklerinde mevzuata uygunluğu sağlamak amacıyla öğrencilere kâğıt üzerinde göstermelik bir seçim yaptırmaları ve bu süreçte ders öğretmenlerinin görüşlerinin alınmaması bu dersin seçim süreciyle ilgili sorunlar olarak gösterilmektedir. Buna göre dersin seçim sürecinde öğrenci ve velilerden ziyade okul yöneticilerinin belirleyici unsur olmasının söz konusu dersin programlara konulma amacı, yürütülme süreç ve ilkeleriyle örtüşmediği söylenebilir. Konuyla ilgili mevzuatta seçmeli derslerin; öğrencinin ilgi, yetenek ve isteği doğrultusunda velisinin de rehberliğinde bizzat öğrenci tarafından seçileceği açık olarak belirtilmiştir (MEB, 2012a). Ayrıca MEB tarafından yayınlanan "12 Yıl Zorunlu Eğitim Sorular ve Cevaplar" adlı kitapçıkta da "Hiçbir öğrenci istemediği bir alandan ders seçmeye zorlanamaz." ifadesi yer almaktadır (MEB, 2012b). Bu bağlamda mevzuatta yer alan ilkelerle uygulama süreçleri arasında tutarsızlıklar ve yorum farklılıkları olduğu ifade edilebilir.

Seçmeli din derslerini konu alan bazı araştırmalarda da din derslerinin açılma/açılmamasında okul yöneticilerinin oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir (Altun, 2019, s. 94; Aşlamacı & Gök, 2019, s. 365; Bahçekapılı, 2013, s. 201; Çiftçi, 2017, ss. 215-216; Ersoy, 2021, s. 51-53, 81-82; Meydan, 2015, s. 687). Benzer şekilde MEB tarafından okul müdürlüklerine 28.02.2017 tarihli "2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılında Okutulacak Seçmeli Dersler" konulu gönderilen yazıda, yapılan araştırmalarda ders seçimlerinin mevzuata uygun yapılmadığının tespit edildiği belirtilmiş ve okul müdürlüklerinden öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda istedikleri dersleri seçebilmesinin sağlanması özellikle talep edilmiştir (MEB, 2017). Öte yandan hem araştırmamızın sonuçlarıyla hem de yukarıda yer alan araştırma sonuçlarıyla örtüşmeyen başka araştırma bulguları da vardır. Sınırlı sayıda bu araştırmalarda Kur'an-ı Kerim dahil

seçmeli din derslerinin genellikle öğrencilerin kendi ilgi, ihtiyaçları doğrultusunda bizzat öğrenci tarafından tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır (Acuner, 2016, s. 858; Meydan, 2013, s. 234). Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde birkaç araştırma dışında genel olarak Kur'an-ı Kerim dersinin seçim sürecinde öğrenci tercihlerinin yeterince işlerlik kazanamadığı savunulabilir.

2. Öğretim Programıyla İlgili Sorunlar

Araştırmada, öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim dersinin uygulama boyutuyla ilgili olarak dile getirdikleri sorunlar analiz edildiğinde bunların önemli bir kısmının dersin öğretim programıyla ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlar aşağıda "Öğretim Programıyla İlgili Sorunlar" ana teması altında ilgili alt tema ve kategoriler şeklinde verilmiştir.

Şekil 2. Kur'an-ı Kerim Dersinin Öğretim Programıyla İlgili Sorunlar

Yukarıdaki görsele bakıldığında Kur'an-ı Kerim dersinin öğretim programıyla ilgili olarak dört alt temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar, program geliştirmenin temel unsurları olan amaç, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme-değerlendirme boyutları çerçevesinde sınıflandırılmış, her biri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

2.1. Amaçlarla İlgili Sorunlar

Amaçlar, öğretim programının en temel unsurudur. Çünkü programın diğer unsurları amaçlara göre düzenlenmektedir. Bir dersin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesi için öğretmenler tarafından programda yer alan ders amaçlarının anlaşılması ve benimsenmesi gereklidir. Araştırmada, Kur'an-ı Kerim dersinin amaçlar boyutunda var olabilecek sorunları tespit edebilmek için görüşme yapılan öğretmenlere "Size göre Kur'an-ı Kerim dersinin amaçlarıyla ilgili ne tür sorunlar bulunmaktadır? ve Öğretim programında yer alan amaçlarla ilgili görüşleriniz nelerdir?" soruları sorulmuştur. Öğretmenlerin bu

kapsamda verdikleri cevaplar çerçevesinde Kur'an-ı Kerim dersinin amaç boyutunda "Dersin Amaçları Tam Olarak Gerçekleşmiyor" ve "Programın Amaçları Bilinmiyor" olarak iki temel sorun kategorisi ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri aşağıdadır:

Dersin Amaçları Tam Olarak Gerçekleşmiyor

Kur'an-ı Kerim'i okumayı bilmeyerek gelip de bu derste öğrenenler iki elin parmaklarını geçmiyor. Ben bunu iyimser bir rakam olarak söyledim. Çocuklar, Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenemedi Kur'an-ı Kerim dersini işleyip bitirmiş olabiliyorlar. (Ö2). Sadece biz yüzeysel olarak yüzüne okumayı öğretiyoruz. Daha ilerisine gidemiyoruz. Kur'an dersinin çok da faydalı olduğunu düşünmüyorum. (Ö5). Dersle amaçlananlar tam olarak gerçekleşmiyor. (Ö15).

Programın Amaçları Bilinmiyor

Sizin söylediğiniz aşamalara ben hiç gelemedim daha. Vallahi gelemedim. Şu an harflerle cebelleşen bir insanım. Belki de ben bilmediğim için öğrenciye de öğretmiyor olabilirim. (Ö6). Ben işin gerçeği bir yerlere bağlı kalarak yapmıyorum. Yıllardır da yaptığım için az çok kendime göre bir yol geliştirdim. O çizgiye göre devam ediyorum. Öğretim programına çok da baktığım söylenemez. İhtiyaç duymadım. (Ö10)

Yukarıdaki görüşlere göre, Kur'an-ı Kerim dersini alan öğrencilerden çok azının Kur'an okumayı öğrenebildiği, bazı öğrencilerin Kur'an okumayı öğrenemedi dersi geçmek durumunda kaldıkları, öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim öğretim programındaki amaçları yeterince incelemedikleri ve bu açıdan programı takip etme ihtiyacı duymadıkları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle bazı öğretmenlere göre Kur'an-ı Kerim dersinin etkili ve verimli olmadığı, öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim öğretim programı okur yazarlıklarının düşük olduğu ve ders amaçları konusunda ortak bir anlayışa sahip olmadıkları söylenebilir. Konuyla ilgili bazı araştırma sonuçlarının yukarıdaki bulgularla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Acuner'in yaptığı çalışmanın (2016, s. 868) sonuçlarına göre dersi alan öğrencilerin yaklaşık üçte birinin Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenemedi dersi tamamladıkları, Meydan tarafından yapılan araştırmada (2013, s. 233) bir yıl boyunca Kur'an-ı Kerim dersi alan öğrencilerden yaklaşık altıda birinin Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenemediği, Altun'un Kur'an-ı Kerim dersi üzerine yaptığı araştırmada (2019, ss. 63-64) ise bazı öğretmenlerin dersin amaçlarına ulaşamadıklarını söyledikleri tespit edilmiştir. Ersoy'un araştırmasında (2021, s. 58-59) ise öğrenci ilgisizliği ve sınıf mevcutlarının kalabalık olmasından kaynaklı olarak dersin amaç ve kazanımlarının kısmen gerçekleştiği bulgusu yer almaktadır.

Öte yandan Kur'an-ı Kerim dersiyle ilgili olarak bu tür sorun ve eksiklikler olmasına rağmen bu dersin okul programlarında yer almasının öğrencilerin olumlu davranışlar kazanmalarına katkı sağladığı, öğrencilerin bu derslerden memnun oldukları yönünde bulgular ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır (Altun, 2019, ss. 40-50; Bahçekapılı, 2013, ss. 209-212; Çiftçi, 2017, ss. 147-152).

2.2. Ders İçeriğiyle/Müfredatla İlgili Sorunlar

İçerik, öğretim programının önemli bileşenlerinden biridir. Dersle amaçlananların gerçekleşebilmesi ancak buna uygun hazırlanan ders içeriğiyle mümkün olmaktadır. Araştırmada, Kur'an-ı Kerim dersinin içerik boyutunda var olabilecek sorunları tespit edebilmek amacıyla görüşme yapılan öğretmenlere "Kur'an-ı Kerim dersinin içeriği(müfredat) ile ilgili ne tür sorunlar bulunmaktadır?"

Niçin? soruları sorulmuştur. Öğretmenlerin bu konuda dile getirdikleri görüşler analiz edildiğinde bunların dört kategoride toplandığı görülmüştür. Bunlar etiketlenme yoğunluklarına göre şu şekildedir: Tecvit konuları öğrenci seviyesine uygun değil. İlk ünite Kur'an okumaya geçişi geciktiriyor. İçerik yoğun ve hızlı ilerliyor. Tekrar eden konular var. Bu kategorileri temsil ettiği düşünülen bazı görüşler şöyledir:

Tecvit konuları öğrenci seviyesine uygun değil

Bu çocuk daha harfleri bilmiyor. Ben onlara gereken tecvit kurallarını anlatmaya kalktığımda çocuk bakıyor, ben hiçbir şey bilmiyorum ki diyor. Meddi muttasıl nedir? Meddi lazım nedir? Bunları hiç bilmiyor. Çocuğa anlatamıyorsun. (Ö12)

İlk ünite Kur'an okumaya geçişi geciktiriyor

Kur'an-ı Kerim derslerinde sadece Kur'an-ı Kerim öğretimi ile başlamıyoruz. Kur'an-ı Kerim'in ilk iki ünitesi; Kur'an-ı güzel okuyalım, mahreç ne demek, güzel okumanın önemi vb. konularla da aslında dönemin yarısını kapatıyoruz. İlk ünite bizi çocukların Kur'an öğrenmesi konusunda yavaşlatıyor. (Ö2)

İçerik yoğun ve hızlı ilerliyor

İçerik çok yoğun. Harfler- harflerin özellikleri falan bu bir hafta. Diğer hafta üstün-esre-ötre. Öbür hafta cezm-şedde. Çocuklar bu kadar hızlı öğrenemiyor ki bu bir. Normalde müfredata göre ikinci dönem Kur'an (okumaya) geçiliyor ama her hafta o kadar konu var ki! Müfredata yetişmek mümkün değil zaten. (Ö1)

Tekrar eden konular var

Sure ezberleri din kültürü dersinde de oluyor zaten. Çakışıyor bazen. (Ö13)

Yukarıdaki görüşlerden de anlaşılacağı üzere bazı öğretmenler, ders içeriğinde yer alan tecvit konularının öğrenci seviyesi açısından zorluk içermesini, ilk ünite konularının Kur'an-ı Kerim okumaya geçişi geciktirmesini, içeriğin öğrenci yaş ve seviyesi açısından yoğun ve hızlı ilerlemesini ve son olarak ders içeriğinde yer alan bazı konuların DKAB dersiyile binişik olmasını sorun olarak ifade etmektedirler. Buradan hareketle öğretmenlerin ilgili dersin muhtevasının kapsamı konusunda görüş birliğinde olmadıkları, belirlenmiş olan içeriği uygulama konusunda yetersizlik yaşadıkları söylenebilir. Konuyla ilgili bazı araştırmalarda da Kur'an-ı Kerim ders içeriğiyle ilgili olarak yukarıdaki bulgularla benzer bazı sorunların olduğu dile getirilmiştir (Bahçekapılı, 2013, s. 216; Gürer & Keskiner, 2016, ss. 238-244; Ersoy, 2021, ss. 64-65; Kaymakcan vd., 2013, ss. 64-68; Meydan, 2013, s. 246; Meydan, 2015, s. 687).

Öte yandan söz konusu öğretmenlerin öğretim programının işlevsellik ve esneklik ilkesini de yeterince uygulayamadıkları savunulabilir. Zira her ne kadar öğretmenler ders içeriğiyle ilgili yukarıda sıralanan sorunları dile getirse de Kur'an-ı Kerim dersi öğretim programının uygulamaya ilişkin ilke ve açıklamalar bölümünde üniteler için kullanılacak süre ve ünitelerin işleniş sırasında öğrenci seviyesi ve çevre şartlarına göre bir planlama yapabileceği belirtilmiştir (MEB, 2012e, s. 2). Buna göre, programın uygulanmasında öğretmenlerin, öğrenci özellikleri ve çevre şartlarına göre birtakım değişiklikler yapması mümkün olmaktadır. Ancak öğretmenlerin programın sahip olduğu bu yaklaşımın farkında olup olmadıkları araştırılmaya muhtaçtır. Zira araştırmanın amaçlarla ilgili sorunlar bölümünde dile

getirildiği üzere bazı öğretmenlerin öğretim programı okuryazarlığının yeterli düzeyde olmadığı, dolayısıyla öğretmenlerin bu kategoride dile getirdiği sorunların esasında içerik kaynaklı bir sorun olmanın ötesinde öğretmen yeterliği ile ilgili olduğu da söylenebilir.

2.3. Öğretme-Öğrenme Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Öğretim programının temel unsurlarından biri de öğretme-öğrenme sürecidir. Programda belirlenen amaçların öğrenciye kazandırılması için uygun strateji, yöntem, tekniklerin ve araç-gereçlerin seçilmesi ve uygulanması bu süreçte gerçekleştirilir. Araştırmada Kur'an-ı Kerim dersinin öğretme-öğrenme sürecinde yaşanan sorunları tespit etmek amacıyla görüşme yapılan öğretmenlere "Kur'an-ı Kerim dersinin öğretim sürecinde ne tür sorunlar bulunmaktadır? Niçin?" soruları sorulmuştur. Öğretmenlerin bu kapsamda verdikleri cevaplar analiz edildiğinde dört kategori ortaya çıkmıştır. Bunlar etiketlenme yoğunluklarına göre şu şekildedir: Ders kitapları yetersiz. Yöntem sorunu var. Sınıfların kalabalık olması öğretimi zorlaştırıyor. Uzaktan eğitim öğretimi güçleştiriyor. Bu kategorileri temsil ettiği düşünülen bazı görüşler şöyledir:

Ders Kitapları Yetersiz

Kitabımız aşırı teorik. Mesela MEB'in kendi yayımladığı kitabı bile çok üst düzey bir dille anlatılıyor. Tanımlar falan çok fazla teorik bilgi içeriyor. Biraz daha basite indirebilir, diye düşünüyorum. Biz anlayabiliyoruz, ama hiç bilmeyen biri anlayabilir mi? Çocukların seviyesine uygun değil. Ders kitabından çok takip etmiyorum. (Ö1). Kur'an-ı Kerim okumayı öğreniyoruz kısmında harfler ve özellikleri konusunu kitaptan takip etmedik. Ders kitabında alıştırılmalar kısmının eksik kaldığını düşündüğüm için. Çünkü kitapta çok fazla alıştırma yok. (Ö3)

Yöntem Sorunu Var

Bire bir öğretilmesi gerektiğinden dolayı öğrencilerle çalışırken sınıfın hâkimiyetini sağlamak biraz zorlaşıyor. Notla korkutmaya çalışıyoruz. Bu ilk başlarda etkili oluyor. 5'lerde özellikle etkili oluyor. Kendi başlarına çalışıyorlar. Tabi çalışmayan öğrenci yine hiçbir şekilde çalışmaz da. Bu şekilde yapıyoruz. Bire bir çalıştığımız zaman sınıftaki hâkimiyeti sağlamak en büyük sıkıntı. Başka yollar da denediklerimiz oldu mesela. Çok iyi bilen öğrenci hiç bilmeyenle grup yaptık. O zaman da çok gürültü oluyor. Sınıf yönetiminde sıkıntı oluyor. (Ö13). Özellikle harfleri öğretmek de çok zorlandım. Yani bilmeyen öğrenci gerçekten ilk başta yazma yazdırma usulünü denedim. Harfleri yazarak öğretmeyi denedim. Baktım olmuyor. Magnetlerle en azından tahtaya onları yapıştırıyordum. Hangi harfleri anlatıyorsam onları yapıştırıyordum. Bu, çocukların da hoşuna gidiyordu. (Ö9)

Sınıfların Kalabalık Olması Öğretimi Zorlaştırıyor

Gördüğümüz sınıflarımız kalabalık. Bazen bazı sınıflarımız 40 kişiye yakın oluyor. Herkesi haftada bir kere bile okutamadığımız oluyor. Yani iki haftada bir sıra geliyor. Sıkıntı. (Ö1). Büyük okullarda çalıştığım için sınıflar kalabalık ve bir öğretmen bu dersi öğretme açısından yeterli değil. Daha doğrusu ders süresince bütün öğrencilerle ilgilenemiyor. En temel sorunumuz bu. Genel olarak ortalamamız 40. (Ö15).

Uzaktan Eğitim Öğretimini Güçleştiriyor

Bir ders saati mecburen elif cüzü işliyorsun. Cüzü işlerken Kur'an dersinde olanlar dersi dinliyor mu? Ne yapıyor bu süreçte. Onu bilemiyorsun. Ara ara diyorum kamerayı açın. Açtığı anda Kur'an'ı karşısında olduğu

zaman motive olsun diye 100 veriyorum, artı veriyorum. Bir şeyler veriyorum, ama bunu hangi bir zaman yapacaksın? Bire bir tabii ki mahreç anlatımı problem oluyor. (Ö5). Takip konusunda yüz yüze eğitimden tabii ki daha dezavantajlı. Bir kere klasik uzaktan eğitim problemleri; kameramı açamıyorum, mikrofonumu açamıyorum gibi. Açıyorsun ya da gerçekten ses gelmiyor. Böyle problemler de var. (Ö15).

Yukarıdaki görüşlerden anlaşılacağı üzere, ders kitaplarının içerik ve görsel açıdan yetersiz olması, öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim dersine özel yöntemleri belirleme ve uygulanmada zorlanması, sınıfların kalabalıklığı ve uzaktan eğitimin Kur'an-ı Kerim öğretimini güçleştirme belli sorunlar olarak öne çıkmıştır. Buna göre bazı öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim dersinde mevcut ders kitaplarını beğenmedikleri ve kullanmayı tercih etmedikleri, Kur'an-ı Kerim özel öğretim yöntemleri konusunda öğretmenlerin bilgi ve beceri eksikliklerinin olduğu, öğretmenlerin uzaktan eğitim konusunda tecrübe eksikliklerinin olduğu söylenebilir.

Konuyla ilgili olarak yapılan bazı araştırmalarda da yukarıdaki bulgularla benzer sorunlara temas edilmiştir. Aşlamacı ve Gök (2019, s. 369-374) tarafından yapılan araştırmada, Kur'an-ı Kerim ders kitabında yer alan kıssalarda kullanılan dilin öğrenci seviyesine uygun olmadığı, Kur'an-ı Kerim dersinin birebir yani bireysel öğretimle gerçekleştirilmesi gerektiği, ancak bunun kalabalık sınıflarda mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Bahçekapılı'nın araştırmasında (2013, ss. 234-239) öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim dersinde yöntem sorunu yaşadıkları, sınıftaki öğrencilerin hazır bulunuşluklarının farklı olmasından dolayı Kur'an-ı Kerim ders kitaplarını kullanamadıkları bunun yerine farklı materyaller kullandıkları belirtilmiştir. Ersoy'un çalışmasında (2021, ss. 69-70, 85), Kur'an-ı Kerim ders kitaplarının görseller ve etkinlikler bakımından yetersiz olduğu ve uzaktan eğitim sürecinin derslerin verimini olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Sonuç olarak, öğretmenlerin öğrenme-öğretme süreciyle ilgili olarak dile getirdikleri bu sorunların aynı zamanda onların mesleki, pedagojik formasyon bilgi ve beceri yeterlikleri ile de ilişkili olduğu savunulabilir.

2.4. Ölçme-Değerlendirme Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Ölçme- değerlendirme, eğitim programının ayrılmaz bir parçasıdır. Planlanan kazanımların ne ölçüde gerçekleştiğinin tespiti ve değerlendirilmesi sonraki öğretim uygulamalarına yön vermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim dersinin ölçme- değerlendirme sürecinin de ihmal edilmemesi ve keyfi uygulamalar yapılmaması gerekir. Araştırmada Kur'an-ı Kerim dersinin ölçme- değerlendirme sürecinde var olan sorunlarını tespit etmek amacıyla görüşme yapılan öğretmenlere "Öğrenci başarısını ölçerken ne tür sorunlarla/sıkıntılarla karşılaşıyorsunuz? Niçin?" soruları sorulmuştur. Onların bu kapsamda dile getirdikleri görüşler analiz edildiğinde üç kategori ortaya çıkmıştır. Bunlar yoğunluklarına göre şu şekildedir: Uygun ölçme araçları kullanılmıyor. Yüksek not verilmeli algısı var. Sınavlar aşırı kolay oluyor. Bu kategorileri temsil ettiği düşünülen bazı görüşler şöyledir:

Uygun ölçme araçları kullanılmıyor

Bu dersin ölçmesi genelde test usulü. Sadece ben karar vermiyorum buna. Zümre arkadaşlarımla toplanıp, konuşup o şekilde karar veriyoruz. Hani kolay olması, test olması konusunda ısrarcı olan arkadaşlarımız var. O yüzden test oluyor. Sorular da her öğrencinin yapabileceği tarzda. (Ö9)

Yüksek not verilmeli algısı var

Eğer çocuk bizi tercih ediyorsa bu tercihinin uygun not vermeliyiz. Zaten bizi bir sene seçecek çocuk. Sadece bir sene muhtemelen tercih edecek. İkinci sene aman gelmezse diye not verme gibi bir endişemiz yok. En azından çocukta bir kıvılcım olsun. (Ö7)

Sınavlar aşırı kolay oluyor

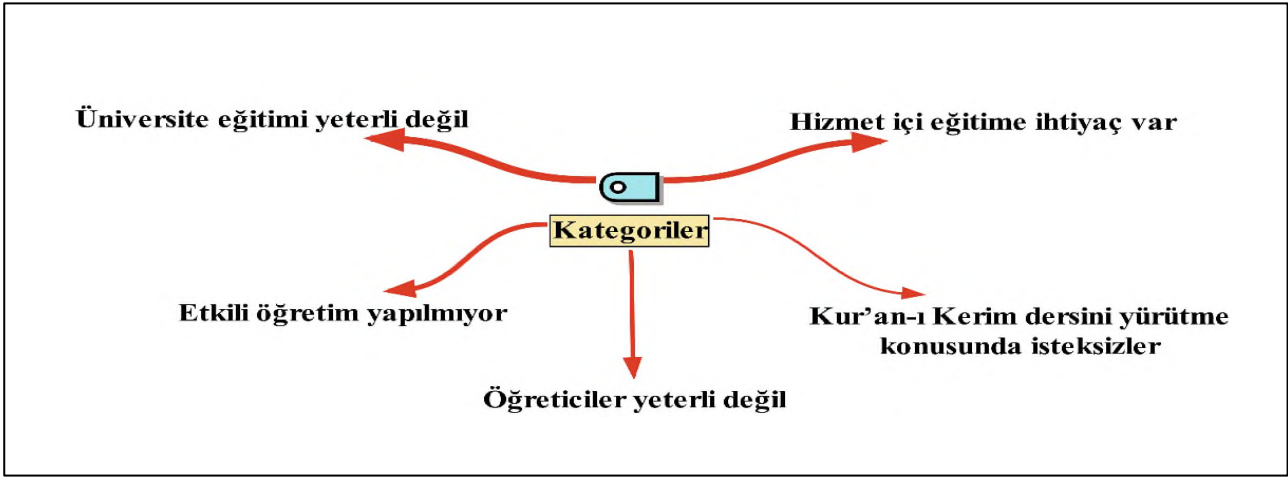
Yazılılar çok basit. Hakikaten Kur'an öğretmek için bu da soru mu denilecek şeyler. (Ö14)

Yukarıdaki görüşlerinden de anlaşılacağı üzere, dersin amaç ve kazanımlarına uygun ölçme araçlarının kullanılmaması, öğrencilerin not ortalamasının yüksek olmasının öncelenmesi ve bunu gerçekleştirmek için olması gerekenin dışında aşırı kolay sınavların yapılması öğretmenler tarafından ifade edilen sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre bazı öğretmenlerin ölçme-değerlendirmeye ilgili keyfi uygulamalar yaptıkları savunulabilir. Bu durumun ortaya çıkmasında öğretmenlerin öğrencileri bu dersi aldıkları için gereğinden fazla teşvik etme ve ödüllendirme düşüncesinin, düşük not alan öğrencilerin derse karşı olumsuz bir tutum geliştirmelerine neden olabileceği kaygısının etkili olması da muhtemeldir. Yapılan bazı araştırmalarda da Kur'an-ı Kerim dersinin ölçme -değerlendirme süreciyle ilgili bazı sorunların olduğu tespit edilmiştir. Aşlamacı ve Gök (2019, ss. 374-375) tarafından yapılan araştırmada, öğretmenlerden bazıları Kur'an-ı Kerim dersinde ölçme ve değerlendirmelerin gerçekçi ve hedeflere uygun olarak yapılmadığını ifade etmiştir. Altun (2019, ss. 79-86)'un çalışmasında öğretmenlerin yaptıkları ölçme-değerlendirme uygulamaları arasında birliğin olmadığı, öğretim programının ölçme değerlendirmeyi öğretmenlerin nasıl yapacağına dair yeterli açıklamalara ve somut ölçme aracı örneklerine yer verilmediği, öğrencilerin hazır bulunuşlukları arasındaki farkın fazla olmasının ölçme-değerlendirme yapmayı zorlaştırdığı, derste öğrencilere yüksek not verilmeli algısının olduğu bulguları yer almaktadır. Çiftçi tarafından yapılan araştırmada da (2017, ss. 185-186) öğrencilerin derse karşı olumsuz bir tutum geliştirmemeleri ve teşvik amacıyla bazı öğretmenlerin yüksek not verme eğiliminde oldukları ortaya çıkmıştır. Gürer ve Keskiner'in birlikte yaptığı araştırmada (2016, ss. 247-248) ise seçmeli din derslerine giren öğretmenlerden bazılarının, okul idarelerinin öğrencilerin not ortalamasının yüksek olmasına yönelik taleplerinden rahatsızlık duymakta oldukları, öğretmenlerin genellikle geleneksel değerlendirme yaklaşımını benimsedikleri, ölçme-değerlendirmenin amacı ve işleviyle ilgili bilgi eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Ersoy'un araştırmasında (2021, s. 82) da katılımcı öğretmenlerden bazıları, okul yöneticilerinin Kur'an-ı Kerim dersinde öğrencilere yüksek not verilmesi yönünde kendilerinden talepte bulduklarını ve bu durumdan rahatsız olduklarını dile getirmiştir.

Ölçme-değerlendirmenin ayrı bir uzmanlık alanı olduğu gerçektir. Dolayısıyla öğretmenlerin birer ölçme-değerlendirme uzmanı olmaları beklenmemekle birlikte, onların sınıf içinde kullanabilecekleri ölçme-değerlendirme yöntem ve araçlarıyla ilgili yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaları önemlidir. (Bahar vd., 2014, s. 13). Araştırmada da ortaya çıktığı üzere bazı öğretmenlerin ölçme-değerlendirme süreciyle ilgili yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadıkları, ayrıca ilgili dersin programını ve ilgili mevzuatı da yeterince incelemedikleri söylenebilir. Dolayısıyla burada ifade edilen sorunların temelinde yine belli ölçüde öğretmen faktörünün önemli bir yer tuttuğu savunulabilir.

3. ÖĞRETMENLERİN KENDİLERİNDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Öğretmen, eğitim sisteminin en önemli öğelerinden biridir (Erden, 2011, s. 146). Okulların fiziki imkânlarını iyileştirmek, iyi programlar üretmek, zengin materyaller hazırlamak, teknolojik araç-gereçleri karşılamak elbette gereklidir ancak onların işlevsellik kazanabilmesi öğretmenle mümkündür (Aydın, 2020, s. 192). Bir diğer deyişle yapılan eğitimin niteliği, eğitimin en temel paydaşlarından biri olan öğretmenlerin niteliğine bağlıdır (Aşıkoğlu, 2011, s. 7; Aydın, 2016, s. 25; Kirişçi, 2020, s. 4). Araştırmada, Kur'an-ı Kerim dersinin öğretmen unsurundan kaynaklanan sorunları tespit etmek amacıyla görüşme yapılan öğretmenlere, "Size göre Kur'an-ı Kerim dersine giren öğretmenlerle ilgili ne tür sorunlar bulunmaktadır? Niçin?" soruları sorulmuştur. Öğretmenlerin bu kapsamda dile getirdikleri görüşler, kategorileştirilerek aşağıdaki şemada gösterilmiştir.

Şekil 3. Öğretmenlerin Kendilerinden Kaynaklanan Sorunlar

Yukarıdaki şekle bakıldığında Kur'an-ı Kerim dersine giren öğretmenlerle ilgili dile getirilen sorunların beş kategoride toplandığı görülmektedir. Bu kategoriler etiketlenme yoğunluklarına göre şöyle sıralanabilir: Üniversite eğitimi yeterli değil. Hizmet içi eğitime ihtiyaç var. Etkili öğretim yapılmıyor. Öğreticiler yeterli değil. Kur'an-ı Kerim dersini yürütme konusunda isteksizler. Aşağıda bu kategorileri temsil ettiği düşünülen görüşlere yer verilmiştir.

Üniversite eğitimi yeterli değil

Fakültede telaffuz, okuma vb. konularda yeterli eğitim almış olabilirim. Ancak yarın siz öğretmen olacaksınız anlatırken şöyle yapın, bunu şöyle uygulayın gibi hususlar da öğretilbilirdi bize. Sonuçta biz, Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği mezunuyuz. Bunu öğreteceğiz. Bunun eğitimi bize verilmedi. Kur'an derslerimiz boş geçmedi tabi ki. Okuduk ama bana göre yetersizdi. (Ö10)

Hizmet içi eğitime ihtiyaç var

Herhangi bir hizmet içi eğitime katılmadım maalesef. Bizim zamanımızda yoktu. Bu konuda hizmet içi eğitimin açıldığını duymadım. 2003 yılında mesleğe başladığımızda Kur'an-ı Kerim dersi yoktu. Şu anda kurs falan

var mı? bilmiyorum. Böyle bir kurs açılrsa vaktim olsa katılırım. Neden katılmayım? Kur'an-ı Kerim öğretme konusunda bir eğitime katılmak isterim. (Ö8)

Etkili öğretim yapılmıyor

Etkinliklerle oyunlarla zenginleştirebiliriz ki bunun da çok fazla yapıldığını düşünmüyorum. Yani, düz anlatım yoluna gidiyoruz. Eski metotlarla olduğundan dolayı çocuk da sıkılıyor. (Ö9)

Öğreticiler yeterli değil

Çok iyi biliyorum diyen bile kişi bazında söylemiyorum, bence birçok din kültürü öğretmeni mahreçleri falan çok iyi bilmiyor. Çocuklara öyle hakkıyla öğretmiyor. (Ö11)

Kur'an-ı Kerim dersini yürütme konusunda isteksizler

Bazen, Kur'an-ı Kerim dersine girmek istemeyen öğretmenler olduğunu görüyorum. Arkadaşlarımızın bu korkularını yaz okullarında falan kırmaları lazım. (Ö7)

Yukarıdaki görüşlerden de anlaşıldığı üzere Kur'an-ı Kerim dersini yürüten bazı öğretmenlerin üniversite eğitimlerinin Kur'an-ı Kerim öğretimi konusunda onlara yeterli gelmediği, alan ve yöntem bilgisi konusunda hizmet içi eğitime ihtiyaç duydukları, Kur'an-ı Kerim dersinde etkili öğretim yapamadıkları, dolayısıyla yeteli olmadıkları ve bazılarının Kur'an-ı Kerim dersine girme konusunda isteksiz oldukları temel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Din, ahlak ve değerler alanı seçmeli dersleriyle ilgili yapılan bazı araştırmalarda da araştırmamızdaki bulgulara paralel olarak, bazı öğretmenlerin özellikle Kur'an-ı Kerim dersinde yeterlilik sorunu yaşadığı ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar hem alan bilgisinde hem öğretmenlik meslek bilgisinde hissedilmekle birlikte daha çok yöntem sorununun ön plana çıkmasından dolayı öğretmenlik meslek bilgisinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Altun, 2019, ss. 106-107; Aşlamacı & Gök, 2019, ss. 362-363; Bahçekapılı, 2013, ss. 223-229; Çiftçi, 2017, ss. 219-220; Ersoy, 2021, ss. 71-73; Gürer & Keskiner, 2016, ss. 245-246; Meydan, 2015, ss. 686-687; Yorulmaz, 2014, ss. 313-314).

Yukarıda ifade edildiği üzere kimi öğretmenler bu dersi yürütme konusunda isteksizdirler. Doğal olarak bu durum öğretim-öğrenme sürecine, öğrencilerle iletişime de yansiyabilir. Konuyla ilgili benzer bir çalışmada da bazı öğretmenlerin seçmeli Kur'an-ı Kerim dersini yürütme konusunda isteksizlik yaşadıkları, bu ders yerine okul idarelerinden Hz. Muhammed'in hayatı dersinin açılmasını talep ettikleri tespit edilmiştir (Bahçekapılı, 2013, s. 226). Benzer bir çalışmada da ders öğretmenlerinin Kur'an-ı Kerim öğretiminde başarısız olduklarını/olacaklarını düşündükleri için dersten memnun olmadıkları ve dersi yürütmeyi istemedikleri bulgusu yer almaktadır (Çiftçi, 2017, ss. 207-208).

Öğretmenlik mesleği, bilgi aktarmanın ötesinde rolü ve sorumlulukları olan son derece hassas ve güç bir meslektir. Bilgi ve öğretim teknolojilerindeki değişiklikler bu mesleği daha da güçleştirmiş, rol ve sorumlulukları, dolayısıyla yeterlikleri daha da çeşitlendirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülkemizde din eğitimi öğretmeni yetiştirme meselesi, önemli bir problem alanı olarak güncelliğini korumaktadır (Aydın, 2016, s. 27-47). Aynı durum Kur'an-ı Kerim dersi öğretmenliği için de

geçerlidir. Dolayısıyla araştırmada geçen sorunların en aza indirgenebilmesi ve bu dersin amaçlarına ulaşabilmesi bu dersin öğretmenliği ile ilgili çalışmalara da ihtiyaç vardır.

Sonuç ve Öneriler

Öğretmenlerine göre Seçmeli Kur'an-ı Kerim dersinin sorunlarını çeşitli boyutlarıyla ele almayı amaçlayan bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, ana hatları ile şöyle ortaya konabilir:

Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük çoğunluğu tarafından Kur'an-ı Kerim dersinin seçim sürecinde öğrenci ve velilerin tercihlerinin yeterince yansıtılmaması önemli bir sorun olarak dile getirilmiştir. Bu sorunla bağlantılı olarak Kur'an-ı Kerim dersinin genellikle belirli sınıf düzeylerinde açılması, seçim işlemlerinin kâğıt üzerinde kalacak şekilde yapılması ve dersin seçiminde kendilerinin görüşlerine başvurulmaması seçim süreciyle ilgili var olan diğer sorunlar olarak sıralanmıştır. Buna göre öğretmenlerin görev yaptıkları okullarda Kur'an-ı Kerim dersi dahil olmak üzere seçmeli derslerin seçiminde öğrenci ve velilerden ziyade okul yöneticilerinin karar verici unsur olduğu ve bu durumun söz konusu dersin programlara konulma amacı ve yürütülme süreç ve ilkeleriyle örtüşmediği söylenebilir.

Öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim dersinin uygulama boyutunda dile getirdikleri sorunların önemli bir kısmının dersin öğretim programıyla bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu kapsamda öğretmenlerin dile getirdikleri sorunlar, dersin; amaç, içerik, öğrenme-öğretme ve ölçme-değerlendirme süreçleri olarak kategorize edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğuna göre Kur'an-ı Kerim dersinin öğretim programında yer alan amaçları tam olarak gerçekleşmemektedir. Öğretmenlerin dersin amaçlarının gerçekleşmeme nedenlerini, genellikle öğrenci ve veli ilgisizliği, ders saatinin yetersizliği ve sınıfların kalabalıklığı gibi öğretmen dışı faktörlere bağladıkları görülmektedir. Dersin amaçları ile ilgili bir diğer temel sorun ise programda yer alan amaçların öğretmenlerince yeterince incelenmemesidir. Görüşme yapılan öğretmenlerin, öğretim programı ve programda yer alan amaçlar hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bütün bu bulgulara göre Kur'an-ı Kerim dersinin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmediğini söylemek mümkündür.

Araştırmada ders içeriğiyle ilgili olarak dört temel sorun tespit edilmiştir. Görüşme yapılan öğretmenlerin büyük çoğunluğuna göre, ders içeriğinde tecvit konularına yer verilmesinin öğrenci seviyesi açısından uygun olmadığını düşündükleri anlaşılmıştır. Bunun dışında ders içeriğiyle bağlantılı olarak öğretmenler tarafından ilk ünite konularının Kur'an okumaya geçişi geciktirdiği, ders içeriğinin öğrencinin yaşı ve öğrenme kapasitesinin üstünde yoğun ve hızlı ilerlediği ve içerikte yer alan bazı konuların DKAB dersinde de bulunduğu için gereksiz tekrar olduğuna yönelik sorunlar da dile getirilmiştir. Buna göre öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim ders içeriğinden memnun olmadıkları, ders içeriğinde yer alan konuların öğretilmesinin gerekliliği konusunda görüş birliği içinde olmadıkları, ders içeriğini kazandırmakta güçlük yaşadıkları, öğretim programının işlevsellik ve esneklik ilkesini dikkate almadıkları şeklinde yorum yapılabilir.

Öğretmenlerin dersin öğrenme-öğretme sürecinde materyal (ders kitabı), yöntem, sınıf mevcudu ve uzaktan eğitim kaynaklı birtakım sorunlar yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların tamamına yakını Kur'an-ı Kerim ders kitaplarının içerik ve görsel açıdan yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca

öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim dersine yönelik yöntem, teknik belirleme ve uygulama konusunda problem yaşadıkları, sınıf mevcutlarının olması gerekenden fazla olduğu için öğretim yapmakta zorlandıkları ve uzaktan eğitim yoluyla Kur'an-ı Kerim öğretiminde zorlandıkları anlaşılmıştır.

Araştırmada Kur'an-ı Kerim dersinin ölçme-değerlendirme boyutunda birtakım sorunların olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunlardan ilki, dersin amaç ve kazanımlarına uygun ölçme araçları kullanılmamasıdır. Buna ilave olarak, idare ve veliler tarafından öğrencilerin not ortalamasının yüksek olmasının öncelenmesi ve bu durumun öğretmenlerde sınavları daha kolay yapmaya yönelik bir eğilime yol açması öğretmenler tarafından ifade edilen diğer sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu bulgulara göre Kur'an-ı Kerim dersinin ölçme- değerlendirme sürecinde bazı keyfi uygulamalar yapıldığı, bazı öğretmenlerin ölçme-değerlendirme süreciyle ilgili yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadıkları ve ilgili mevzuatı da yeterince incelemedikleri savunulabilir.

Araştırmada Kur'an-ı Kerim dersini yürüten DKAB öğretmenleriyle ilgili bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Görüşme yapılan öğretmenlerin tamamının, Kur'an-ı Kerim öğretim yöntem ve teknikleri bakımından üniversitede aldıkları eğitimi son derece yetersiz buldukları anlaşılmıştır. Bu temel sorunun neticesi olarak bazı öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim öğretimi konusunda kendilerini yetersiz hissettikleri, bu dersi yürütme konusunda isteksiz oldukları, dolayısıyla bütün bunların da dersin etkili şekilde yürütülmesi noktasında çeşitli sorunları ortaya çıkardığı anlaşılmıştır. Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki araştırmada öğretmenler tarafından dile getirilen sorunların temelinde esas itibarıyla öğretmen yeterliklerinin olduğu da söylenebilir. Öte yandan araştırmaya katılan öğretmenlerin Kur'an-ı Kerim öğretimi konusundaki eksikliklerinin farkında oldukları ve bu konuda hizmet içi eğitimlerin düzenlemesine ihtiyaç duydukları da ortaya çıkmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar çerçevesinde şu önerilerde bulunulabilir:

1. Kur'an-ı Kerim dersinin seçim sürecinde okul yöneticilerinin etkili olmasının altında yatan nedenler araştırılabilir ve bu konuda daha etkili çözüm yolları geliştirilebilir.
2. Seçmeli derslerin amaç ve teorisi ile ilgili olarak eğitim paydaşlarının farkındalıklarının artırılmasına yönelik bilgilendirici çalışmalar yapılabilir. Bu kapsamda okul rehberlik servislerinin ve ders öğretmenlerinin ders seçimi sürecinde öğrenci ve velileri bilgilendirici faaliyetlerle daha etkin olması sağlanabilir.
3. Kur'an-ı Kerim derslerinin etkili bir şekilde yürütülebilmesi için mevcut öğretim programı ve ders kitapları güncellenebilir. Programda ve ders kitaplarında öğretmenler için dersin yürütülmesinde kendilerine yol gösterebilecek daha fazla etkinlik ve materyal örneklerine yer verilebilir.
4. Dersin daha etkili ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için Kur'an-ı Kerim dersinde öğrenci sayısına yönelik bir üst sınır belirlenebilir.
5. DKAB öğretmenlerinin Kur'an-ı Kerim dersini daha nitelikli yürütebilmeleri için, küçük gruplar halinde, uygulamalı hizmet içi eğitim etkinlikleri gerçekleştirilebilir. DKAB öğretmenlerinin, tutum ölçeği, kontrol listesi, portfolyo vb. alternatif ölçme-değerlendirme yaklaşım ve örnekleriyle ilgili bilgi ve becerileri geliştirilebilir.

6. Dersi yürüten öğretmenleri yetiştiren İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerindeki eğitimin niteliği iyileştirilebilir, özel öğretim yöntemleri ve öğretim ilke ve yöntemleri gibi derslerin etkililiği artırılabilir. Bu bağlamda örneğin öğretim programlarına doğrudan “Kur’an-ı Kerim Öğretim Yöntem ve Teknikleri” adıyla dersler konulabilir.
7. Ortaokul Kur’an-ı Kerim dersindeki Kur’an-ı Kerim öğretiminin sorunlarıyla ilgili farklı yöntem ve çalışma gruplarıyla araştırmalar yapılarak bu araştırma sonuçları ile karşılaştırılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’nun 23/02/2023 tarih ve 82 numaralı kararı ile alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Kaynakça

- Acuner, H. Y. (2016). Öğrencilere göre seçmeli Kur'an-ı Kerim dersi: Artvin ili örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 850-871.
- Altun, M. (2019). *Öğretmen görüşlerine göre seçmeli Kur'an dersi - nitel bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aşıkoğlu, N. Y. (2011). Din eğitiminde öğretmenin rolü ve din dersi öğretmeni yeterlilikleri (Türkiye örneği). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV(1), 5-13.
- Aşlamacı, İ., & Gök, Ö. F. (2019). Öğretmenlerine göre din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinde karşılaşılan sorunlar: Nitel bir araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 354-385.
- Ay, M. F. & Pingov, N. Z. (2022). İmam hatip lisesi öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim dersine yönelik motivasyonlarının incelenmesi. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21(1), 105-132.
- Aydın, M. Ş. (2016). *Cumhuriyet döneminde din eğitimi öğretmeni yetiştirme ve istihdamı*. DEM.
- Aydın, M. Ş. (2018). *Din eğitimi bilimi*. Kimlik Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (2020). Eğitim sürecinde öğretmenin rolü, nitelikleri ve yetiştirilmesi. İçinde S. Akyürek (Ed.), *Eğitime giriş* (s. 189-217). Kimlik Yayınları.
- Bahar, M., Nartgün, Z., Durmuş, S., & Bıçak, B. (2014). *Geleneksel-tamamlayıcı ölçme ve değerlendirme teknikleri öğretmen el kitabı* (6 b.). Pegem Yayıncılık.
- Bahçekapılı, M. (2013). *Yeni eğitim sisteminde seçmeli din dersleri; İmkanlar, fırsatlar, aktörler, sorunlar ve çözüm önerileri*. İlke Yayınları.
- Çakmak, A. & Ecer, M. (2020): "Seçmeli Kur'an-ı Kerim Dersine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin (SKKMÖ) Geliştirilmesi ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2), 679-707.
- Çiftçi, H. (2017). *Ortaokul din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinin öğretmen, öğrenci ve veli görüşleriyle değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Creswell, J. W. (2019). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri*. (Çev. H. Özcan) Anı Yayınları.
- Dursun, Z. & Şimşek, E. (2022). Yenilenmiş Bloom taksonomisi kapsamında ortaokul seçmeli Kur'an-ı Kerim dersi kazanımlarının değerlendirilmesi. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 5(2), 380-394.
- Erden, M. (2011). *Eğitim bilimine giriş*. Arkadaş Yayıncılık.
- Ersoy, B. (2021). *Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerine göre seçmeli din derslerinin imkanları ve sorunları* (Tez no. 688333). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Gündoğdu, Y. B. (2015). Seçmeli din derslerini tercih eden öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörler: Ordu örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15(2), 121-155.
- Gündoğdu, Y. B. (2017). Seçmeli din dersleri neden tercih edilmiyor? (Ordu ili örneği). *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(32), 557-582.

- Gürer, B., & Keskiner, E. (2016). Öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerine dair bir inceleme. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(1), 219-254.
- Karateke, T. & Özdemir, Ş. (2019). İHL meslek dersleri öğretmenlerinin Kur'an-ı Kerim derslerinde öğrencilerin derse katılımını sağlama yolları. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(11), 891-925.
- Kaymakcan, R., Aşlamacı, İ., Yılmaz, M., & Telli, A. (2013). *Seçmeli din eğitimi dersleri inceleme ve değerlendirme raporu*. Değerler Eğitimi Merkezi.
- Kirişçi, H. M. (2020). Geçmişten bugüne bir meslek olarak öğretmenlik. İçinde A. Güneş (Ed.), *Geçmişten geleceğe öğretmen ve öğretmenlik* (ss. 15-45). Otto Yayıncılık.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. Nobel Yayıncılık.
- Meydan, H. (2013). Din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinin öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40), 219-250.
- Meydan, H. (2015). Din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinde karşılaşılan problemler (Öğretmen görüşlerine dayalı nitel bir araştırma). *Turkish Studies (Elektronik)*, 10(3), 673-694.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2017, 28 Şubat). 2017-2018 eğitim-öğretim yılında okutulacak seçmeli dersler. <https://tegm.meb.gov.tr/www/2017-2018-egitim-ogretim-yilinda-okutulacak-secmeli-derslerin-secimine-iliskin-aciklama/icerik/431>
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2010). 18. Milli eğitim şurası kararları. <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12>
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2012). Ortaokul - İHO Kur'an-ı Kerim dersi (5-8. Sınıflar) öğretim programı. https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/18110258_Secmeli_KuraniKerim_YHOveOR_TAOKUL.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2012a, 11 Nisan). İlköğretim ve eğitim kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2012b). 12 yıl zorunlu eğitim sorular ve cevaplar. https://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2012/12yil_soru_cevaplar.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2012c, 25 haziran). Talim Terbiye Kurulu. İlköğretim kurumları (ilkokul ve ortaokul) haftalık ders çizelgesi.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2012d, 14 Ağustos). Talim Terbiye Kurulu. Ortaöğretim kurumları haftalık ders çizelgesi.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2013, 07 Eylül). Ortaöğretim kurumları yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18812&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Resmi Gazete [RG], (1982, 9 Eylül). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 22(17863). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, N. (2021). İmam hatip okulları Kur'an-ı Kerim dersi öğretim programlarında yer alan yöntem ve tekniklerin değerlendirilmesi (1924-2016). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19(41), 129-169.

Yorulmaz, B. (2014, 11 Mart). Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin seçmeli Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in hayatı ve temel dini bilgiler derslerine ilişkin öz algıları. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 2(41), 301-324.

ORYANTALİST ŞÜPHE VE MUCİZE İDDİASI ARASINDA ÜMMİLİK KAVRAMI

 Yusuf TEMEL^a

Öz

Arapça'da ilk defa Kur'an'da kullanıldığını düşündüğümüz ümmilik kavramı Hz. Muhammed'den rivayet edilen sahih bir hadis-i şerif sayesinde okuma yazma bilmeyen anlamını kazanmıştır. "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız..." mealli bu hadis -i şerif ümmiliğin göstergelerinden sadece birine işaret eder. Okuma yazma bilmeyişi ümmiliğin özü olarak anlamak hem kelimenin dil kökeni ile hem de Kur'an'daki kullanımları ile tam olarak uyuşmamaktadır. Nebevi yorumun özü kavranırsa kelimenin diğer çağrışımlarını anlamak ve ilave yeni yorumlar yapmak Arapçayı anlayan herkes için mümkün olacaktır. Böylece nebevi yorum taklit edilen bir sabite olmaktan çıkıp tüm muhataplar için hikmete ve ortak anlayışa dönüşecektir. Ümmilik Arapça kökeni itibarıyla toplumsal rütbeyi ima ederken Kur'anî bağlamlarında ehli kitabın alternatifi olarak kullanılır. Ehli Kitap ve ümmiler arasındaki kavramsal karşıtlık ve kıyaslama bu kelimenin geçtiği tüm ayetlerde bir şekilde vardır. Hz. Muhammed'in vahiyden önce okuma yazma bilmemesi tarihi bir gerçek olmakla birlikte onun sıdkının ne tek ne de en güçlü delilidir. Onun nübüvvetinin en güçlü ve ebedi delili Kur'an'dır. Kur'an'da ümmilik kavramı bir bireyin veya bir toplumun okuma yazma bilmeyişinden çok daha fazlasını ifade eder. Zorunlu olarak bir zamana ve zemine işaret eden bu terimin zannedilenden çok daha geniş anlamlara yayılışını ortaya koymak hem oryantalist şüpheleri giderecek hem de Kur'an'ın sıradan bir söz olmadığını yani Kur'an'ın icazını bu kavram özelinde ispat edecektir. Makalemizin hedefi budur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, İ'cazı Kur'an, Oryantalizm, Ümmi, Ehli kitap.

ILLITERACY BETWEEN ORIENTALIST DOUBTS AND THE MIRACULOUS NATURE OF THE QUR'ĀNIC

Abstract

The notion of being unlettered (i.e., ummī) was, as far as we know, first used among the Arabs in the Qur'ān to refer to the Prophet Muḥammad to mean, as per a ḥadīth of the prophet, one who knew neither how to write or read. The text of the ḥadīth in question — "We are an unlettered nation. We neither write nor do we calculate" — indicates, however, that being unlettered is twofold. Simply not knowing how to read or write does not, however, correspond completely to how this word is used in the Qur'ān or to the linguistic meaning of the Arabic root from which it is derived. An Arabic speaker who understands what this notion means in

^aDr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ytemel@adiyaman.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 13.03.2023, Makale Kabul Tarihi: 21.08.2023

the context of the prophet is able to attribute additional meanings based on the other meanings that this word evokes. This, in turn, will enable us to move away from a static understanding of this word characterized by how it is applied in the prophetic context and collectively embrace a more erudite understanding. While being unlettered, with respect to the word's Arabic root, implies a social rank, it is used in the Qur'anic context as an alternative reference for People of the Book. In fact, we observe these two concepts contrasted with one another wherever this word appears in the Qur'an. That the Prophet Muḥammad did not know how to read or write prior to receiving revelation is not only a historical fact but also the most powerful piece of evidence attesting to the truthfulness of his claim. The Qur'an, moreover, is the strongest piece of evidence for his prophethood. The concept of being unlettered in the Qur'an evokes much more than simply not knowing how to read or write on both the individual and communal levels. Although this term refers to a specific time and place by necessity, expanding its meaning to encompass wider nuances will alleviate doubts held by orientalist and demonstrate that it is much more than an ordinary word used in the Qur'an, but one that corroborates the Qur'an's inimitability and miraculous nature.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Qur'anic Inimitability, Orientalism, Unlettered, People of the book.

Giriş

Her insan mutlu olmayı, en azından anlamlı bir hayat yaşamayı hedefler. Bu hedefe ulaşmak bireyin kendini tanıyıp tanımlaması ile mümkündür. Bu noktada ümmilik kavramın Kur'an'da insana sunulan ideal bir benlik tasarısı olduğu söylenebilir. Kendini ümmi olarak tanımlamak sağlıklı bir başlangıç olabilir. Kendini eksik veya fazla tanımlamak yolda kaybolmayla sonuçlanabilir. İnananların tarihî tecrübeleri ve bugünkü halleri buna şahittir. Hristiyanların insanı doğuştan suçlu görmeleri ve bu suçun kan bedelini İsa'nın kendi canıyla ödediğine inanmaları hayat karşısında karamsar bir tavrıdır. Benzer bir sapmayı Yahudilerin de yaşadığını söyleyebiliriz. Yahudiler, Hristiyanların aksine, kendilerinin seçilmiş millet olduklarına inanırlar. Bu inanç onları yaşadıkları hezimetlerden, uğradıkları katliamlardan, binlerce yıldır devam eden sürgünlerinden kurtaramamıştır. Bu yüzden Yahudi her ne kadar üstün olduğunu iddia etse de ümidini başka bir zamana, vadedilmiş başka topraklara bağlamıştır. Yahudi'nin şimdi ve burası için yapacak bir şeyi yoktur. Benzer şeyleri Müslümanların bugünü için de söylemek mümkündür. İslam coğrafyasını istila etmiş keşmekeş karşısında yanlış bir kader anlayışına tutunmak veya tüm olumsuzlukları düşman oyunlarına bağlamak, ümitsiz intihar saldırılarına cihat adını takmak, Yahudilerinkine benzer savrulmalardır. Bu tür savrulmalardan kurtulmak toplumsal değişim ile, toplumsal değişim ise her bir bireyin kendini değiştirmesi ile mümkündür. Fakat bireylerin kendilerini değiştirmesi kolay ulaşılabilecek bir hedef değildir. Zira çevrenin, beden kimyasının ve genetik amillerin insan kişiliğini etkileyip şekillendirdiği bilinmekte kişiliği değiştirmenin kolay bir şey olmadığı artık kabul edilmektedir (Baymur, t.y., s. 252). Psikologlar bu zorluğu aşmak için olsa gerek son dönemde benlik kavramı üzerine eğilmişlerdir. Benlik kişiliğin öznel yanısıdır. (Baymur, t.y., s. 264). Birey eğer kişiliğini değiştirip geliştirmek istiyorsa kendi kişiliğine bakışını değiştirmeli, kendi gerçeğini inkâr etmeyen bir benlik tasarısı kurmakla işe başlamalıdır. Zira sorun mevcut kişiliğin nesnel gerçekliğinde olmaktan daha çok, mevcut nesnel gerçekliğe bireyin öznel yaklaşımındadır. Dıştan bir müdahale ile değişimi hayli zor olan kişiliği fethetmek için girilecek yegâne açık kapı kişiliğin öznel yanı olan benliktir. Psikologların nihayet dönüp dolaşıp geldikleri bu isabetli sonuca ulaşmak için Kur'an-ı Kerim tüm

insanlığı ümmi olmaya özendirmiş onlara ümmi bir peygamber göndermiştir. Ümmilik tarihî ve mahallî bir durum olan okuma yazma bilmemeye indirgenemez. Okuma yazma kurumlaşmış köklü bir dine ve medeniyete mensup olmayı temsil eder. Bu mensubiyet kişiyi ister istemez sınırlayıp şekillendirdiği gibi kendini yeterli veya başkalarından üstün görmeye yol açabilir. Hâlbuki ümmiyi sınırlayan böyle bir kalıp olmadığı gibi onun başkalarından üstün olduğu iddiası da yoktur. O annesinden doğduğu gibidir. Kendini Rabbi ile açıklar. Kendini ne fazla ne de eksik görür. Bu yönüyle ümmilik ideal bir benlik tasarımı olarak düşünülebilir. Eğer Kur'ân'da insanlara bir kişilik inşası teklif ediliyorsa ve bu inşa sürecinin eğitimi verilip aşamaları gösteriliyorsa bu inşa mutlaka ümmilik temeli üzerine kurulmalıdır. Ümmiliği küçümseyip kişiliklerini kurumsal bir dine veya köklü bir medeniyetle açıklayanların evrimleri yarım kalmış Kur'an'ın ifadesiyle "kitap yüklü eşekler" olmaktan ileri geçememişlerdir. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz evrensel değişim kuralını ihlal etmişlerdir.

A. ÜMMİLİĞİN TERİMLEŞME SÜRECİ

1. Ümmiliğin Yaygın Anlamı

Ümmi sözlükte okuma yazma bilmeyen kişi anlamında olup günümüz Arap dünyasında hâlâ bu anlamıyla kullanılmaktadır. Arapçaya Kur'ân-ı Kerim ile girdiğini düşündüğümüz bu kelimeye bugünkü yaygın anlamını kazandıran şey Hz. Muhammed'in (a.s.) "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız" mealli hadis-i şerifidir (Müslim, 1374-75/1955-56, s. Sıyâm 1080). Bu hadis-i şerife dayanarak müfessirler bu kelimeyi bu anlamda açıklamışlar, birçok meal yazarı bu kelimeyi okuma yazma bilmeyen kişi olarak çevirmiştir. Zaten Hz. Muhammed'in(a.s.) okuma yazma bilmediği başka bir ayette ümmi kelimesi zikredilmeden açıkça söylenmiştir: "*Bundan önce ne herhangi bir kitap okuyordun ne de yazıyordun. Eğer öyle olsaydı batılılar şüphelenirlerdi*" (Ankebut 29/48) Ümmilik bu anlamıyla Kur'an'ın ilahi kaynağına işaret eden, Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini teyit eden ve ayrıca onu öven bir sıfat olarak yorumlanıp genel bir kabul görür. Ümmi kelimesinden okuma yazma bilmeyen anlamına nasıl geçildiğinin dilsel izahı ise şu şekildedir: Bu kelime "ümm yani anne" kökündendir. Okuma yazma bilmeyen kişi anasından doğduğu gibi kaldığı için kendisine ümmi denir. Yegâne açıklama bu olmasa da en meşhur ve kabul gören dil yorumu budur.

2. Nebevi Beyanın Manayı Takyidi ve Taklit

Kur'an ayetlerinin anlaşılıp yorumlanmasında Hz. Muhammed'in(s.a.v.) sünnetinin ve sözlerinin açıklayıcı ve bağlayıcı olduğu bilinen bir husustur. Müfessirlerin ve lügat alimlerinin ümmi kelimesini açıklarken meşhur bir hadisi nakletmeleri bu usulün gereğidir (et-Taberi, 2001, s. 2/257). Bu hadisin meali şöyledir: "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız. Ayın günleri şöyle, şöyle, şöyledir. Üçüncü defayı parmağını bükerek söyledi. Ayın günleri şöyle, şöyle, şöyledir. (Yani tam otuz gündür.)" Bu rivayet birçok muteber hadis kitabında nakledilen sahih bir hadistir (Müslim, 1374-75/1955-56, s. Sıyâm 1080). Hadiste geçen "ay şöyle, şöyle, şöyledir." ibaresi Nebi'nin (a.s.) ayın günlerini, bazen yirmi dokuz gün bazen otuz gün olarak parmak hesabıyla anlattığını ifade etmektedir. Bu hadisten de anlaşıldığı gibi ümmiler yazı ve hesap sanatını teknik olarak pek bilmeyen, hesap kitapla ilgili ihtiyaçlarını basit ve doğal yollarla gideren insanlara işaret etmektedir. Ümmi olmanın göstergesi ve pratik sonucu okuma yazma bilmemektir ve bu konuda bildiğimiz güçlü bir itiraz veya anlaşmazlık

yoktur. Zaten Muhammed Aleyhisselam'ın okuma yazma bilmediği yukarıda naklettiğimiz Ankebut suresi 48. ayette sarahaten ifade edilmiştir. Sonuç olarak ümmi kelimesinin okuma yazma bilmeyen kişi anlamında terimleşmesi Muhammed (a.s.) eliyle ve onun yorumuyla olmuştur. Fakat burada sorulması gereken soru şudur: Muhammed (a.s.) bu yorumu neye istinaden yapmış bu sonuca nasıl ulaşmıştır?

Bu soru iki farklı yaklaşımla cevaplanabilir. Birincisi dinin teorik anlamlarından ziyade günlük pratiklerini önemseyen zahirci, nakilci ve taklitçi yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre her nebevi söz ve yorum sıradan insanların ulaşamayacağı ilahi kaynaklardan beslenmektedir. İkinci yaklaşım olan ehli reyin yaklaşımına göre Hz. Muhammed (a.s.) bu kelimeyi dilsel kökeninden ve ayet bağlamlarından hareketle anlamıştır. Diğer bir ifade ile Muhammed aleyhisselam "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız" derken, tamamen meçhul bir kelimeyi yine meçhul bir ilahi kaynaktan hareketle açıklamamıştır. Bilakis ümmiliğin dildeki ve Kur'an'daki kullanımlarını dikkate alarak bu kelimeyi kendince yorumlamıştır. Ehli reyin yaklaşımını bu şekilde özetleyebiliriz. Nebevi yorumun özü kavranırsa kelimenin diğer çağrışımlarını anlamak ve ilave yeni yorumlar yapmak Arapçayı anlayan herkes için mümkün olacak nebevi yorum taklit edilen bir kaynak olmaktan çıkıp tüm muhatapların ortak anlayışına dönüşecektir. Buna ilaveten Kur'an'ın icazını bu kavram özelinde yakalamak mümkün olacaktır. Bunun için kelimenin dildeki kökünü ve ilgili yorumları incelemek faydalı olacaktır.

B. SÖZLÜKTE ÜMMİLİK

Dilin mesnedi ve farklı dil yorumlarının yöntemi konusunda herhangi bir tasavvuru olmayan birinin, aceleci davranarak ümmiliğin veya diğer bir kavramın dildeki kökeni hakkında yapılmış yorumlara değer biçmeye kalkışması sağlıksız hükümler vermesine sebep olabilir. Kelimenin gerçek anlamından mecazi anlama nasıl geçildiği hakkında yorum geliştiren veya mevcut yorumlardan birini benimseyen bir kişinin, kendi yorumunu delillendirmesi yeterli olmaz. Karşı tarafın yorumlarını zayıflatması, hatta çürütmesi beklenir kendisinden. Veya karşı tarafın yorumlarını kendi yorumu içinde eritebilmeli, kendi yorumunu diğer yorumlarla çelişmeyen bir konuma yerleştirebilmelidir. Usulcülerin terimleriyle konuşursak farklı yorumları te'lif veya cem' edebilmelidir. Buna binaen ümmiliğin anlam kökeni hakkında yapılmış yorumları kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

1. Ümmü'l-Kura'nın Ümmisi

Pek rağbet görmediği için tefsirlerde genellikle "kıyle-denildi" kaydıyla nakledilen bir yoruma göre ümmi Ümmü'l-Kura'ya yani şehirlerin anası Mekke'ye mensup olan kimse anlamındadır (Nahhas, 1409, s. 1/425). Burada akla gelecek ilk soru iki kelimedden oluşan terkiplerden nispet ismi yapmanın doğru olup olmadığıdır. Bu muhtemel soruya cevaben dilciler her iki isme de izafe edilerek nispet ismi yapmanın doğru olduğunu örneklerle açıklarlar (Zemahşerî, 1993, s. 1/263). Sonuç olarak dil kuralları açısından bunda bir sorun yoktur.

Bu yorumu güçlendiren şey hac ibadetinin ve Araplığın merkezinin Mekke olması ve en öne çıkan Arap kabilesi Kureyş'in Mekke'de yaşıyor olmasıdır. Zira Kur'an'ın indiği dönemde Mekke denilince akla Araplar gelmekte idi. Sonuç olarak bu yoruma göre ümmi kelimesi, anlamını kelime kökünden değil özel isim olarak ümmü'l-kura'dan almıştır. Belirli özellikleri olan bir toplumu, en meşhur şehirlerine izafe ederek tanımlamak için kullanılan özel bir isim gibidir. Mekkeli Arap anlamına gelir. Aşağıda

açıklayacağımız üzere ümmi kelimesi ilk defa Kur'an tarafından vazedilmiş bir kelime olduğu gibi ümmü'l-kura isim tamlaması da aynı şekilde Kur'ânî bir nitelendirmedir. Kur'an indiği dönem için yeni bir dil inşa etmekteydi. Bu yeni dilde kelimeler yeni terkipler ve mecazlarla yeni anlamlar kazanmıştır ki böylesi anlamlar sıradan sözlük anlamlarına nazaran daha tercihe şayandır. Nitekim usulü fıkıh âlimleri bir lafzın şeri anlamının lügat anlamına tercih edildiğini yani lafzın geçtiği siyakın sözlük anlamını sınırlandırdığını vurgularlar (Gazzâlî, 1413/1993, s. 189).

2. Ümmetin Ümmisi

İkinci bir yoruma göre ümmi, "ümmet" kelimesinden türetilmiştir. Avamın özelliklerini taşıyan kişiye âmmi denildiği gibi, okuma yazma bilmeyen kimseye de okuma yazma bilmeyen ümmete mensup oluşu yönüyle ümmi denir (İbn Âşûr, 1984, s. 1/573). Bu yorumda kelime kökünden okuma yazma bilmeyen anlamına geçiş bir yönden müşküldür. Zira tür bildiren bir kelimeyle yani farklı milletleri tanımlayabileceğimiz ümmet kelimesiyle özel bir grup olan Arapları tanımlamak hedeflenmektedir ki bu tercihe şayan değildir. Çünkü ümmet kelimesi ümmilerin yani Arapların diğer milletlerden hangi yönden ayırt edildiğine dair bir işaret taşımamaktadır.

3. Annesinin Ümmisi

En yaygın olan yoruma göre bu kelime anne anlamına gelen "ümm" kelimesinden türetilmiştir. Okuma ve yazma öğrenmemiş kişi annesinden doğduğu gibi kaldığı için annesine ait veya mensup anlamında ona ümmi denmiştir (İbn Fâris, 1979, s. 1/28), (İbn Manzûr, 1414/1993, s. 12/34). Bu yorum yaygın olarak kabul edilmesine rağmen kanaatimizce ham bir yorumdur ve olgunlaştırılmaya muhtaçtır. Zira bu yorum mecazi bir kullanımı Arap kültüründe bir karşılığı olmaksızın bir tesadüfe bağlamaktan fazlasını ifade etmemektedir. Benzer bir tesadüf kullanılarak mesela sünnet olmamış bir erkek veya adet görmemiş ve görmeyen bir kadın da ümmi olarak isimlendirilebilir. Hâlbuki Arapça'da böyle bir kullanım yoktur. Bu yorumun kabul görmesinin sebebi yukarıda bahsi geçen hadis-işerifin zahir anlamıyla uyumlu olmasıdır. Bu hadisi kullanarak ümmiliğe alem yani özel isim anlamı yüklenmiştir. Kanaatimizce eğer o hadis olmasa idi bu yorum kabul görmezdi.

Anasından doğduğu gibi kalmak bir övgü veya bir yergi içeriyorsa mütekellim ve muhatap arasında muteber bir simge kabul edilebilir. Zira Arapça beyan geleneğinde insanlara verilen sıfatlar çoğunlukla övgü veya yergi maksatlardır. Bu zaviyeden bakarsak ümmilik hem övgü hem de yergi için kullanılmaya müsaittir. Nitekim Kur'an'daki kullanımlarında bağlamına göre her iki anlam da kastedilmiştir.

4. Babasından Geri Ümmi

Dördüncü bir yoruma göre kelimenin aslı yine anne anlamındaki "ümm" dür. Fakat bu yorumda okuma yazma bilmemek annesinden doğduğu gibi kalmanın tesadüfi bir sonucu olarak değerlendirilmemiş bilakis bir adım daha ileri gidilerek bunun kültürdeki anlamı dikkate alınmıştır ki bu yönüyle bu yorum çok daha isabetlidir. Zira dilde anlamı belirleyen örftür, kültürdür. Konuşanla dinleyen arasında anlamı belirleyen kültürün kodlarıdır. Tesadüfi yorumlarla anlam belirlenmez. Okuma yazma işi o günkü toplumun geleneğine göre daha çok erkekleri ilgilendiren ve onların

ilgilendiği bir işti ki okuma yazma bilmeyen, babasından bu yönüyle geri kaldığı için annesine nispet edilirdi (et-Taberi, 2001, s. 2/259).

Bu yorumun dikkat çekmek istediği şey ümmi olmanın kadınlar statüsünde veya çocuklar statüsünde kalmaya işaret etmesidir. Geleneksel toplumların genelinde olduğu gibi Arap toplumunda da kadınlar ve çocuklar, grubun korunup kollanan, yönlendirilen üyeleridir. Kadınlar ve çocuklar bu yönden yetişkin erkekler statüsünden aşağıdadırlar. Ve kişi anneye izafe edildiği zaman bu onun hem çocukluğa yakın olma hem de kadına tabi olma yönünden rütbe düşüklüğünü ima eder. Buna ilaveten okuma yazma sıradan bir iş olarak değil toplumların ileri gelenlerinin bir işi olarak kabul edilir. Mütenebbi meşhur bir şiirinde kendisiyle övünerek bunu şöyle dile getirir.

فَالْخَيْلُ وَالنَّيْلُ وَالْبَيْدَاءُ تَعْرِفُنِي وَالسَّيْفُ وَالرَّمْحُ وَالْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ

Atlılar, gece ve çöl beni tanır. Kılıç, mızrak, kırtas ve kalem de (tanır beni) (Vâhidî, t.y., s. 243).

Yine buna paralel olarak Kur'an'da müşriklerin kızlarını Allah'a adadıkları iddiası bir samimiyetsizlik göstergesi olarak anlatılır: "Allah'a sevmedikleri şeyi taksim ediyorlar. En güzel bizim diyerek dilleriyle yalan söylüyorlar." (Nahl, 16/62). Zira şanın şöhretin, gücün galibiyetin, kalıcılığın vesilesi olan oğulları kendilerine tahsis edip, kendileri için bir değeri olmayan bilakis onlar için yük ve risk olan kız çocuklarını Allah'a adamaktadırlar. Dolayısıyla Allah'a bir şey adamamaktadırlar. Sözleri doğru gibi olsa da özleri yalandır. Ümmi kelimesi bu yönüyle de müşrik Arapların dişiye karşı küçümsemeleri ile örtüşür. Sonuç olarak bu yoruma göre ümmi diğerleri tarafından küçümsenen kimse diyebiliriz.

5. Mevcudatın Ümmisi

Sufi müfessir İsmail Hakkı'ya göre Hz. Muhammed mükevvenatın aslı, mevcudatın ilki, anası olduğu için ayette ümmi olarak isimlendirilmiştir. İsmail Hakkı bu yorumunu Kur'an'da kullanılan ümmü'l-kura, ümmü'l-kitab terkiplerine benzeterek güçlendirmeye çalışır (İsmâ'il Hakkı Bursevî, t.y., s. 3/255). Bu yorum kelimenin sözlük anlamını bağlama göre daraltıp metne ait örfi anlamı öne çıkarması hasebiyle usul yönünden isabetli görünmektedir. Fakat ümmiliğin anlamını belirleyen hadis-i şerifi ve ümmi vasfının Kur'an'da çoğul olarak da kullanılmış olması gerçeği bu yorum hakkında bazı soru işaretleri doğurmaktadır. Bu yorumun geleneksel yorum ölçütlerinden farklı olan işari tefsir alanına girdiğini söyleyebiliriz ki işari yorumlara değer biçmek bu makalenin sınırlarını aşar.

C. ORYANTALİST ŞÜPHE

Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan oryantalist çalışmaların asıl hedefi Doğu'yu istila etmektir.(Bulut, 2007, s. 428) Entelektüel merak, başka milletlerin tarih, din ve kültürlerine ilgi duyma, hakikati arama gibi etkenlerin ikinci planda kaldığı bu çalışmalar üst siyasi odakların dikte edip fonladığı planlı faaliyetlerdir. Karşıdakini etraflıca tanımak üzere yapılan bu çalışmaların asıl amacı karşıdakini siyasi ve ekonomik faydalar doğrultusunda kontrol etmektir. Bu yönüyle oryantalizm çok isabetli bir benzetmeyle emperyalizmin keşif kolu ve lojistik destekçisi olarak nitelendirilmektedir. Her şeyi keşfedip deşifre edeceğine inanan pozitivizm akımından ilham ve destek alan oryantalizmin güncelliğini koruyan en önemli çalışma odağı ve hedefi İslam toplumlarının temel dinamiği olan dini kaynakları güya deşifre etmektir. Bu minvalde farklı araştırmacılar tarafından

Kur'an'ın kökeninin Yahudilik, Hristiyanlık ve bölgedeki diğer din ve gelenekler olduğu iddia eden birçok çalışma yapılmıştır. Bu alanın ilk araştırmacılarından kabul edilen Abraham Geiger'in (1810-1874) bu alandaki çalışması "hem akademik hem de dinî çevrelerde büyük yankı uyandırmış ve kendisinden sonra aynı yöntem kullanılarak pek çok çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır" (Ekiz, 2022, s. 150). Geiger'in haleflerine etkisini ifade etmek için bazı araştırmacılar ondan sonra oryantalistlerin "adeta Kur'ân'da Kitab-ı Mukaddes malzemesi avına çıktıklarını" (Ekiz, 2022, s. 166) söyler. Bu malzemelerden birisi makalemizin konusu olan ümmi-ümmiler lafzıdır. Almanya Yahudisi oryantalist Josef Horovitz (1874-1931) ümmiliğe dair yukarıda naklettiğimiz geleneksel yorumların Kur'an'ın ilahi kaynaklı olduğunu ispat etmek için İslam âlimleri tarafından uydurulduğunu iddia etmiştir. Ona göre ümmi lafzı İbrânîce'de Yahudi olmayanları ifade etmek üzere kullanılan "dünya milletleri" anlamındaki (ummöt hâ-olâm) terkihi ile akrabadır (Şâkir, 2005, s. 769). Diğer bir oryantalist Rudi Paret (1901-1983) ise Horovitz'in bu anlayışını benimsemiş "Hz. Muhammed'in kendisinin putperest ve putperestlere gönderilmiş peygamber olmasını bir saygısızlık diye görmediğini belirtmiş, bu kelimenin İbrânîce'deki sınırlarını tam bilmediği için kendini böyle nitelemiş olabileceğini söylemiştir" (Mertoğlu, 2012, s. 310).

Modern dönem oryantalistlerin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) eski dinleri güncelleyerek dünyevi saltanat elde etmeyi hedeflediği iddiası yeni bir görüş değildir. Birçok ayette Hz. Muhammed'in Kur'an'ı başka kaynaklardan yardım alarak kendi ürettiği iftirası nakledilir (en-Nahl 15/103; el-Furkan 25/4-5) ki yukarıda naklettiğimiz oryantalist yorumlar aynı iddianın güncel halidir. Mayasında inkârcı pozitivizmi barındıran oryantalist paradigma ilahi iradenin varlığına şüphe ile yaklaştığı için Hz. Muhammed'in, hatta önceki peygamberlerin (a.s.) nübüvvetlerini ve risaletlerini düzenbazca teşebbüsler olarak nitelemekten çekinmez. Hz. Muhammed'i militan bir vaiz olarak tanımlamak (Kızıl, 2019, s. 226) oryantalistlerin en hafif ithamlarındandır. Sadece İslam'ı değil önceki inançları da hafife alan bu paradigma Kur'an'ı ve Kur'an'ın kavramlarını bir beşerin kişisel teşebbüsleri olarak anlamlandırmaya, güya onları deşifre etmeye çalışır. Bu yönüyle ümmi lafzına dair oryantalist yorumlar metin odaklı, objektif, masum yorumlar değil itham temelli yakıştırmacı yorumlardır. Kur'ân-ı Kerim'in her bir ayeti, her bir harfi Allah'tan gelen vahiydir. Hz. Muhammed'in onda bireysel bir tasarrufu ve müdahalesi yoktur. Ümmilik kavramı özelinde konuşacak olursak Hz. Muhammed (a.s.) ümmilik kavramının geçtiği Kur'an ayetleriyle insanlara bir şeyler anlatma teşebbüsüne girişmemiştir. Bu mesajlar onun bireysel yeteneklerini aşar. O mesajların üreticisi değil tebliğcisi ve emanetçisidir.

Oryantalist yaklaşımın hareket noktası inanç yönünden tamamen sakat olmasına rağmen ümmi kavramına dair bazı isabetli tespitleri vardır. "Batıl maksatla kullanılan hak" kabilinden olan bu tespitler birkaç sebepten dolayı ciddiye alınmalıdır. Birincisi İbranicyle Arapçanın aynı dil ailesinden olması hem de *Tevat'*la Kur'an'ın aynı kaynaktan gelen semavi kitaplar olması bu ikisinin de ortak veya yakın anlamlı kelimeler ve kavramlar içermesi ihtimalini güçlendirmektedir. İkinci olarak "ümmiler" kavramı aşağıda değineceğimiz üzere Kur'ân'da çoğunlukla ehli kitabın karşı alternatifi olarak zikredilmiştir ki bu durum oryantalist iddiayı bir açıdan doğrulamaktadır. Üçüncü bir karine olarak bu lafzın bir nispet ismi olması ümmilerin bir millete ait bir sıfat ve tanım olması ihtimalini kesinleştirmese de en azından güçlendirmektedir. Zira nispet isimleri Arapçada en çok, bir insanın ve bir nesnenin bir kabileye, bir millete, bir gruba aidiyetini belirtmek için kullanılır. Özetle oryantalist yorum hareket noktası olarak her ne kadar sakat olsa da sonuç itibarıyla geleneksel yorumu onaylamaktadır. Zira okuma yazma bilmeyen

anlamı ifadenin Arapça kökünden çıkarılacak bir anlam iken Yahudi olmayanlar anlamı da genellikle ayetlerin siyakından yani ayette kurulan Ehli Kitap-ümmiler karşılaştırmasından çıkarılan bağlamsal bir anlamdır. Yani ümmiler ifadesi hem sıfat anlamı hem de alem yani özel isim anlamı olan bir kelime olup her iki anlamı da birbirini tamamlamaktadır.

D. KUR'AN'DA ÜMMİLİK

İnkârın tarihi nübüvvetin tarihi kadar eski olduğu gibi gerekçeleri ve bahaneleri de eski gerekçelerle aynı veya benzerdir. Peygamberler eliyle mütemadiyen yenilenen ilahi mesajların içerik yönünden doğal olarak aynı veya benzer olması eski ve yeni inkarcıların tutundukları en yaygın gerekçelerden biridir. Her dönem münkirleri kendi peygamberlerini eski dini söylemleri güncelleyerek bundan bireysel menfaat sağlamak mevki makam peşinden koşmakla itham etmiştir. Bu yönüyle ne modern dönem oryantalistlerin ne de ilk dönem müşriklerin Hz. Muhammed (s.a.s.) aleyhindeki intihal iddiaları yeni ve örneği olmayan olgulardır. Kur'an'da inkarcıların peygamber mesajlarını "esâtîru'l-evvelîn yani eskilerin hikayeleri" olarak nitelediğinin defalarca vurgulanması (Muhammed Fuad Abdalbaki, 1945, s. 350) bir taraftan bu bahanenin yaygınlığına dikkat çekerken diğer taraftan insanoğlunun yaygın ve alışılmış olan her şeyi içeriğine bakmaksızın gafilce küçümsediğini ima eder. Bu gaflete bir çare olarak İlahî İrade peygamberlerini mucizeler ile destekler ki Hz. Muhammed'in bu anlamda birçok mucizesi vardır. Bu mucizelere ilaveten onun en büyük mucizesinin Kur'an olduğu yine kendisinin (s.a.v.) ikrar ettiği sahih kaynaklarca nakledilen bir gerçektir (Buḥârî, 1422, s. Fezâilu'l-Kur'an ,1, (No: 4696)). Hz. Muhammed'in hissi mucizelerinin günümüz itibarıyla tarihi haber ve rivayetle dönüşmüş olması bu mucizelerin etkisini azaltmaktadır. Dolayısıyla mezkûr oryantalist iddia Kur'an mucize vesilesiyle çürütülmeli, ümmilik kavramının uydurma bir kavram olmadığı yine Kur'an'ın kendisi ile ispat edilmelidir.

1. İ'caz İddiası

Bilindiği gibi Kur'an muhataplarına "Şüphe ediyorsanız bir surenin de olsa mislini getiriniz" mealli ayetlerle meydan okur. Muhatapların bu meydan okuma karşısında neden ve nasıl aciz kaldıklarına dair ilk dönemden beri birçok açıklama öne sürülmüştür. Sarfe teorisi, nazım teorisi, Kur'an'ın gayba dair haberler vermesi, modern dönemin bilimsel keşiflerine işaret etmesi, teşriî yönden insanüstü olması bu açıklamalardandır (Yavuz, 2000, s. 405). Bu açıklamalar geneli itibarıyla doğru olmakla birlikte kanaatimizce Kur'an'ın tüm icaz yönlerini kuşatamaz. Eğer tamamen kuşatsa idi o halde Kur'an mucize olmazdı. Muhatapların asıl aczi Kur'an'ın her yönden keşfedilememesidir ki doğal olan da budur. Zira Kur'an ilahi kelimedir. Kur'an'da da denildiği gibi: "Gözler onu idrak edemez. O ise gözleri idrak eder" (En'âm6/103). Eğer gözler Allah'ı kuşatamayacaksa zihinler de tam anlamıyla onun kelamını kuşatamayacaktır. Bu yüzden Kur'an'ın icazının keşfi ve ispatı teorik zeminden daha ziyade pratik ve sınırlı örnekler üzerinden yapılmalıdır. Yani Kur'an'ın icazı bir kavram, bir konu, bir ayet veya bir pasaj örneğinde gösterilmelidir. Mesela makalemizin konusu olan ümmilik kavramının hangi yorumu yukarıda naklettiğimiz oryantalist iddiayı boşa çıkarıp bu kavramın bir insan tarafından üretilemeyeceğini ortaya koyar? Kur'an'ın icazı bir örnek üzerinden böyle bir soruya cevap aranarak ortaya konulmalıdır. Aşağıdaki bölümlerde ümmilik kavramının doğrudan zikredildiği ayetlere kısa kısa değinerek bu kavrama dair kurulan Kur'anî anlam haritasını ana hatlarıyla çıkarmaya çalışacağız.

Böylesi bir anlam haritasının bu kavram özelinde insanüstü bir söz olup olmadığına dair ipuçları vereceğini umuyoruz.

2. Birinci Ayet: Tarif

Ümmilikle ilgili ilk ayet Bakara suresinde geçmektedir: “*Onlardan kitabı bilmeyip, onun yerine sadece temennilerde bulunan ümmiler vardır. Onlar sadece zanlarda bulunurlar.*” (Bakara 2/78). Tevkifi olan mushaf tertibine göre ümmiliğin geçtiği bu ilk ayet “kitabı bilmezler” kaydıyla ümmiliğin tarifini içerir ve bu kavrama bir giriş cümlesi olarak kabul edilebilir. Ayetteki “el-kitab” kelimesi kutsal kitap anlamına geldiği gibi mecazen kitabet yani okuma-yazma becerisi anlamına da gelmektedir ki kâtib kelimesi okumayı bilen anlamında bazı hadislerde kullanılmıştır. Buna dayanarak olsa gerek bazı Türkçe meallerde bu kelimeye kitabet anlamı verilmiştir. Bu yorumun ümmiliğin yaygın anlamını pekiştirdiği düşünülebilir. Fakat kanaatimizce bu yakıştırma bir yorumdur. Bu yoruma göre ayette geçen “kitaptan kendi temennileri dışında bir şey bilmezler” ibaresi anlamsız olmaktadır. Burada geçen kitaptan kasıt kutsal kitaptır ve ayetin zahir anlamı şudur: Ehli kitabın ümmileri kutsal kitabı bilmezler. Onun yerine temenniler üretirler. Veya kitaptan temennilerine uygun gelen anlamlar çıkarırlar ve bunu yaparken zanna dayanırlar.

3. İkinci Ayet: Ehli Kitap ve Ümmiler Kıyaslaması

“Kitap verilenlere ve ümmilere de ki: Müslimler oldunuz mu?” (Âli İmrân 3/20). Bu ikinci ayette de ümmilerle Ehli Kitap arasında izafi bir karşıtlık kurulduğu açıktır. Aslında bu izafi karşıtlık ümmiliğin değinildiği tüm ayetlerde gerek sarıh olsun gerek imaen olsun bir şekilde vardır. Bu durum ümmiliğin Ehli Kitap kavramından bağımsız olarak anlaşılamayacağını göstermektedir. Burada cevap aranması gereken soru şudur: Tüm insanlar ilahi hitap karşısında eşit iken neden bu ayette hem ümmiler hem de Ehli Kitap karşılıklı olarak zikredilmiştir? Bu soruya farklı yönlerden cevap verilebilir. Birincisi Kur’an’ın nüzul ortamı hem ümmileri hem de ehli kitabı barındıran bir ortam idi ve aralarında bir şekilde rekabet vardı. Özellikle Yahudiler kendilerini ümmi Araplardan üstün görüp onları aşağılıyorlardı. Bu rekabet ortamında iki grubu birbiriyle karşılaştırmak, taraflardan her birinin eksiğini fazlasını ortaya koyarak her iki tarafı da ideale teşvik etmek etkili bir eğitim üslubudur. Bu üslup Kur’an’ın hidayet kaynağı olmasının gereğidir.

Esasen ümmiler-Ehli Kitap ayrımı sadece Kur’an’ın nüzul ortamına has bir ayrım değildir. Cuma suresindeki ayette gelecek zaman ümmilerine işaret edilir ki bu ümmiliğin Kur’an’ın nüzul döneminde bir gruba mahsus bir olgu olmadığını gösterir. Ümmiler-Ehli Kitap ayrımı tüm tarihi ilgilendiren bir ayrımdır. İbni Haldun Mukaddime’sinde bedeviliğin ve şehirliliğin toplumların iki doğal aşaması olduğunu, farklı milletlerin medeniyet sahnesine genellikle ümmiler olarak çıktıklarını zamanla şehirlileştiklerini anlatır (İbn Haldûn, 1408/1988, s. 1/149). İbni Haldun’un bu tespitini ümmilerin zamanla Ehli Kitaplaşması olarak anlamak mümkündür. Ümmilik-Ehli Kitap tasnifi tüm yönleriyle olmasa da büyük ölçüde bedevilik şehirlilik tasnifine tekabül etmektedir. Ümmiler zamanla ehli kitaba dönüşürken yeni kazanımları olur. Fakat birçok eski faziletlerini kaybederler. Kur’ân’da ümmileri övgü bağlamında zikreden ayetleri onların bu olumlu özelliklerine atıf olarak anlamak mümkündür. Buna paralel olarak Kur’an’da ehli kitabın hikâyesi uzun uzun anlatılıp onlara nasihat edilmesi Ehli Kitap

olmaya aday ümmiler için ön uyarılardır. Sonuç olarak Kur'an'ın muhataplarına ümmiler, ehli kitap şeklinde iki ayrı sınıf olarak hitap etmesi iki grup arasındaki muhtemel rekabetin eğitim ve irşat aracı olarak olumlu yönde kullanılması maksadını içerir.

4. Üçüncü Ayet: Ehli Kitaba Emanet Ümmiler

“Ehli Kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle emanet bıraksan onu sana geri verir. Yine onlardan öylesi vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, başına dikilmedikçe onu sana geri vermez. Çünkü onlar: "Bizim ümmilerle ilgili bir yükümlülüğümüz yok" derler ve Allah adına bile bile yalan söylerler” (Âli İmrân 3/75).

Din bir imtiyaz mıdır? Kutsal kitabı sahiplenip Ehli Kitap olmak bir insanı diğerlerine karşı imtiyazlı yapar mı? Özellikle de inançsızlık veya anlayamamak veya başka sebeplerden dolayı inançtan ve kitaptan mahrum kalmış ümmilere karşı ehli kitabın bir imtiyazı var mıdır? Ayette ayıplanan grubun, ümmileri eksik, kendilerini ise imtiyazlı gördükleri açıktır. Ehli kitabın bu imtiyazlı olma anlayışı başka bir ayette daha açık ve belîğ bir mecazla ifşa edilmiştir: “Yahudiler ve Hristiyanlar “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz dediler.” (el-Mâide 5/18). Ayette ehli kitabın eleştirildikleri husus imtiyazlı olduklarına inanmaları değildir. Kınamanın asıl hedefi daha ince bir anlam olan imtiyazın istismarıdır. Kutsal kitaba muhatap olup inanmak bir imtiyazdır. Fakat bu imtiyaz insanlara karşı kullanılacak dünyevi bir araç değildir. Kutsal kitaba inanan kimse, bu nurdan ümmilerin de faydalanması için çalışır. Kutsal kitap kul ile yaratıcı arasında bir ahittir. İnsan bu ahitle onurlanır. Bu onur emanettir ve herkesin hakkıdır. Emanet sahibine mutlaka teslim edilmelidir. Bu yönüyle sonraki ayetlerde Allah'ın ahidini ve yeminlerini küçük menfaatler karşılığında satanların kınanması çok anlamlıdır.

Kutsal kitabın ve ümmilerin istismar edilmesi, üzerinde durduğumuz ayette fakihlerin vedia olarak isimlendirdikleri emanet mal, meta örneği üzerinden anlatılmıştır. İstismarı anlatmak için bu örneğin seçilmesi çok anlamlıdır. Şer'i hukukta emanete şahit tutmak zorunlu değildir. Anlaşmazlık çıkarsa emaneti alanın sözü esastır. Emanet mal telef olursa tazminat zorunluluğu yoktur (İbn Ruşd, 1425/2004, s. 4/98). Bazı ayrıntılar her ne kadar fakihler arasında ihtilaf konusu ise de emanetin bireysel güven üzerine inşa edildiği aşikardır. Bu yüzden ehli kitabın ümmilerin emanetlerini istismar etmesi resmi kuralların varlığı, yokluğu veya onların bilinip bilinmemesiyle veya uygulanıp uygulanmayışıyla ilgili değildir. Zira emanetin ana kuralı bireysel güvendir. Ayetteki kınama iyi niyetin istismarına yöneliktir. Ehli Kitap tabiri caizse hem kendilerini imtiyazlı kılan Yaratıcının (c.c.) iyi niyetini hem de bu imtiyaza olumlu yaklaşım itiraz etmeyen ümmilerin iyi niyetini istismar etmektedirler. Bu yüzden ayetteki hatırlatma vicdani bir hatırlatmadır. Zira sorun vicdanların körelmesi Kur'an'daki ifadeyle kalplerin katılaşması, hatta kalplerin mühürlenmesidir. Kibir ve dünyevi hırslarla mühürlenmiş bir kalbe ne Tevrat ne İncil ne de Kur'an fayda eder. Ayette ehli kitabın ümmileri istismarı sonraki ayetlerde benzer istismar uyarılarıyla devam eder. Bu istismar uyarılarının en üst seviyesine ve en ince mertebesine 81. ayette dikkat çekilmiş, peygamberler arasındaki muhtemel rekabetlere karşı Allah'ın onlardan söz aldığı hatırlatılmıştır.

5. Dördüncü Ayet: Ümmi Hikmet

“Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları ümmi nebi olan resule uyarlar. O, onlara marufu emreder ve onları münkerden alıkoyar, temiz, hoş nimetleri onlara helal, pis şeyleri haram kılar, ağır ahitlerini kaldırır ve zincirlerini çözer”(el-Âraf 7/157). Bu ayette ümmi peygamberin icraatı anlatılırken kullanılan maruf-münker, tayyibat-habais ayrımları bozulmamış insan doğasına referans vermektedir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu ayetin tefsirinde tayyibat kelimesini “Allah’ın helal olduğuna hükmettiği şeyler” şeklinde yorumlanmasını zayıf bir görüş olarak değerlendirmiş, haklı olarak ayeti böyle anlamının ayeti anlamsız kılacağını söylemiştir. Bu yorum ayetin geniş ve derin anlamını mezhebi ve kelami bir tartışmaya kurban eden bir yorumdur. Razi’ye göre ayetteki *tayyibat* insan tabiatının hoş ve lezzetli bulunduğu şeylerdir (Fahreddîn er-Râzî, 1420, s. 15/381). Ümmi nebinin haram-helal ölçüsüne zevki selim de dâhildir. Helal-haram ayrımını sadece emir-yasak olarak değerlendirmeyip işin içine temiz-pis veya hoş-nahoş ayrımını da katmak, insan doğasının temeli olan nefsanî yönünü de dikkate almaktır. Bu insanın doğasına daha uygundur daha ümmicedir. Buna ilaveten ayette geçen “*Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır.*” (El-Âraf 7/157).ifadesi yine dolaylı olarak aynı anlamı pekiştirir. Zira Ehli Kitap dine insan doğasına aykırı eklemeler yaparak dini bir yük haline getirdiğini ima eder. Bu yönüyle din atalardan tevarüs edilen yükümlülükler yığını değil insan doğasını besleyen ve onu koruyan hikmettir. Bu hikmet insanı ümmi olarak muhafaza eder. Peygamberin ümmi olması bu imaları içermektedir.

6. Beşinci Ayet: Ümmi Mucize

Hz. Muhammed’in resul, nebi, ümmi sıfatlarıyla aralarında bir atıf harfi olmaksızın nitelenmesi bu üç sıfatın birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Bir insanın yükselebileceği en üst rütbe olan nübüvvet ve risalet Hz. Muhammed’e ümmi oluşuna rağmen bahşedilmiştir. Birçok ayette Hz. Muhammed’in Kur’an’ı başka kaynaklardan yardım alarak kendi ürettiği iftirası nakledilir (Nahl 15/103; Furkan 25/4-5). Nitekim yukarıda naklettiğimiz oryantalist yorum aynı iftiranın güncel halidir. Bu ayet bu iddiayı Hz. Muhammed’in ümmiliğine dikkat çekerek cevaplandırmaktadır. Kur’ânî ifadeyle insanlar ve cinler bir araya gelseler bile bir mislini getiremeyecekleri bir mesajı bu konuda eğitim almamış ve bunu iddia etmemiş birinin getirmesi mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle Kur’an’ın rakiplerine meydan okuyan mucizevi bir kitap oluşu Hz. Muhammed’in ümmiliği ile tam anlamını kazanmaktadır. Bu kitabın kaynağı ümmi bir kişinin bireysel teşebbüsü değil ilahi kelimelerdir. “*Allah’a ve onun kelimelerine inanan ümmi nebiye, resule inanın.*” (Kur’ân-ı Kerim Meali, 2011, s. el-Âraf 7/158) çağrısı bu anlamı pekiştirir.

7. Altıncı Ayet: Kitabı Öğrenen Ümmiler

“Ümmiler içinde kendilerinden olup onlara ayetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur” (Cuma 61/2). Ümmiler lafzı birçok yönden Cuma suresinin anahtar kelimelerindedir. Sureye ismini veren Cuma ümmilerin toplanma günüdür. Ümmiler-Ehli Kitap kıyaslaması bu kısa surede de açıkça görülmektedir ki bu durum ümmilik kavramının Ehli Kitap kavramından bağımsız anlaşılacağı iddiamızı teyit etmektedir. Surenin girişinde yeni bir ilahi proje için yeni adayların yani ümmilerin seçildiği söylenir. Bu ilahi proje ümmi

bir milletin ümmi bir öğretmen önderliğinde eğitilip yetiştirilmesidir. Ehli kitabın laçkalaşan ve hantallaşan birikimleri onların bu projeye aday olmasına engel olmuştur. Bu hantal miras işlevselliği olmadığı için surede eşeğin taşıdığı tomar tomar kitap mecazıyla tanımlanır. Yeni ilahi proje bu anlamıyla İbrahimi din geleneği için köklü bir revizyon, esaslı bir tecdit ve temizlik girişimidir. Surenin girişinde zikredilen el-kuddüs ismi bu temizlik girişiminin Allah'ın güzel isimlerine bakan yönüdür. (el-Cuma 62/1).

Müslüman âlimlerin İslam ilim geleneğine dışarıdan sızan yabancı yöntemleri ayıklama teşebbüslerini bu temizlik ve tecdidin devamı saymak mümkündür. Bir örnek olarak maslahat teorisini ve makasid düşüncesini en olgun haline erdiren Gırnatalı Ebû İshak eş-Şâtibi'yi (ö:790 h.) örnek verebiliriz. Şâtibi dini metinlerin yorumlanmasında kullanılacak bilgi ve yöntemlerin bir kısmını yerli ve gerekli sayarken diğer bir kısmı yabancı kökenli ve fuzuli olarak niteler. Şâtibiye göre ikinci kısmı fuzuli ve yabancı kılan şey İslam şeriatının ümmilerin seviye ve alışkanlıklarına hitap eden ümmi bir şeriat olmasıdır (Ebû İshâk eş-Şâtibi, 1997, s. 2/109). Şâtibi bu Kur'an kavramını fıkıh usulü alanında ustaca kullanabilmiştir. Daha önemlisi Şâtibi maslahat temelinin muteber oluşunu da yine şeriatın ümmi oluşuna bağlar. Zira muhatapların ümmiliği onlara teklif edilen dinin anlaşılır ve uygulanabilir faydalı bir din olmasını gerektirir. Ümmi yaklaşıma göre din daha önce ehli kitabın olumsuz tecrübelerinde olduğu gibi sorgulanamaz doğmalara ve donuk ritüellere boğulmuş bir yük değildir. Muteber maslahatları gözetmeyen bir din ümmilerce makul ve makbul olmayacaktır.

Surenin sonunda ilahi risaletin yeni adayları Cuma namazı örneği üzerinden ehli kitabın düştükleri vartalara düşmemeleri için uyarılırlar. Surede dikkat çeken diğer önemli bir ayrıntı "وآخرين" ibaresiyle gelecek zaman ümmilerine işaret edilmesidir. Bu ima ümmiliğin belirli bir coğrafyaya ve zaman dilimine mahsus olmadığını teyit etmektedir. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere İbni Haldun bedeviliğin ve şehirliliğin toplumsal hayatın iki doğal aşaması olduğunu, toplumların medeniyet sahnesine genellikle ümmiler olarak çıktıklarını zamanla şehirlileştiklerini ayrıntılı olarak anlatır (İbn Haldûn, 1408/1988, s. 1/47). Ümmilik şehirlilik ayrımı farklı milletlerin İslam'a girip uyum sağlama sürecinde de etkili olmuştur. Bu farklılığa bir örnek olarak Farisilerle Türkleri kıyaslayabiliriz. Türklerin İslam'a girişleri ve büyük ölçüde Sünni İslam'ı kolayca benimsemeleri onların ümmi hayat tarzına yakın göçebeler olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Buna karşılık Farisilerin en köklü şehir medeniyetlerinden birine sahip oluşları onların İslam'ı benimsemesini zorlaştırdığı düşünülebilir. Başlangıçta siyasi bir grup olan şiiğin zamanla sünniliğe rakip bir itikat ve Fars ideolojisine evrilmesinin saiklerinden biri Farisilerin medeniyet iddialarından vazgeçmeyişleri olabilir. Medeni-bedevi ayrımının etkileri İslam tarihinde olduğu gibi Hristiyanlık tarihinde de araştırılmaya değer bir konudur. Gelişmiş bir şehir medeniyeti olan Roma İmparatorluğu'nun benimsediği Katolik Hristiyanlığın putperest unsurlara bulaşması, buna karşılık bedeviliğe yakın ümmi milletlerin benimsemiş olduğu Ortodoks Hristiyanlığın daha sade ve İslam'a daha yakın oluşu kanaatimizce tesadüfi olmayan araştırılmaya değer bir konudur.

Sonuç

Günümüz akademik dünyasında Kur'an üzerine yapılan çalışmalara iki ana paradigma hakimdir. Birincisi Kur'an'a önceki dinî metinlerden beslenen, yedinci yüzyılda üretilmiş, insan yapımı Arapça edebi bir metin olarak yaklaşan oryantalist paradigmadır. İkincisi Kur'an'ı Allah kelamı olarak kabul

eden mümin paradigmadır. Mümin paradigma kendi şemsiyesi altında belagî, fikhî, kelimî, tasavvufî, işarî ve benzeri geleneksel yaklaşımları ve bu yaklaşımların güncellemelerini barındırmaktadır. Mümin paradigmanın ayırt edici özelliği Kur'an'ı mucizevi bir metin olarak görmesidir. Bu paradigmanın hâkim olduğu çalışmalarda Kur'an'ın anlamlarının kuşatıcı, yenilenen, vakiya mutabık olduğu ispat edilmeye çalışılır. Taklit edilemeyen, eskimeyen, sırları bitmeyen vb. nitelermeler bu paradigmanın Kur'an tarifini özetlemektedir. Oryantalist paradigma ise Kur'an'ı Hz. Muhammed'in o günkü folkloru kullanarak oluşturduğu sözlü ürünler olarak ele alır. Çalışmalarını bu yaklaşımı doğrulayacak deliller arayıp, yorumlar üretmeye hasreder. Ümmilik hakkında yukarıda naklettiğimiz yakıştırma yorumlar sadece örnektir. Kur'an'ın anlaşılmasında Arap dilini, edebiyatını ve nüzul dönemi şartlarını bilmek her iki paradigma için de önemli ve gereklidir. Fakat bu gerekliliğin gerekçeleri iki paradigmanda birbirine tamamen zıttır. Oryantalist paradigmanın gerekçesi Hz. Muhammed'in Kur'an'ı hangi manevralarla ve nasıl ürettiğini güya deşifre etmek, bu kitabın, ortaya çıktığı tarih ve coğrafyanın ötesine geçemeyecek tarihsel bir metin olduğunu ispatlamaktır. Bu hedefe ulaşmak için Kur'an'ı besleyen Hristiyanlık ve Yahudilik gibi orta doğuda doğmuş diğer din ve dini metinleri de bilmek gereklidir. Mümin paradigmaya göre ise dil "murad-ı ilahi"ye yani ayetlerin anlamlarına ulaşmanın bir aracıdır. Arap dilini, edebiyatını, tarihini ve coğrafyasını bilmek bu maksada hizmet ettiği için anlamlı ve değerlidir. Yine mümin paradigmaya göre Kur'an öncesi dini metinleri bilmek hem Kur'an'ın bu metinleri tasdik eden bir kitap (el-maide 5/48) olduğunu anlamak için hem de yapılan tahriflerin (el-Bakara 2/75-79) farkına varmak için faydalıdır. Bu doğrultuda makalemizin ilk bölümlerinde ümmiliğin sözlük anlamına dair yapılmış yorumları inceledik ki bu her iki paradigmada da geçerli ve gerekli olan tarihsel bağlamı incelemek demektir. Sonraki bölümlerde ise bu terimin geçtiği ayetleri ve bu ayetlerin bağlamlarını ve anlamlarını inceledik. Ulaştığımız kanaate göre ümmi-ümmiler lafzı Kur'an tarafından vaz' edilmiş nispet haliyle Arapçada ilk defa Kur'an'da kullanılmıştır. Bu kavram Hz. Muhammed'in yorumuyla okuma yazma bilmeyen anlamını kazanmıştır. "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız..." mealli nebevi beyan ümmiliğin göstergelerinden sadece birine işaret eder. Okuma yazma bilmemeyi ümmiliğin özü ve yegâne anlamı olarak yorumlamak hem kelimenin dil kökeni ile hem de Kur'an'daki kullanımlarını her yönüyle kapsamayan dar bir yorumdur. Ümmilik Arapça kökeni itibariyle toplumsal rütbeyi ima ederken Kur'ânî bağlamlarında ehli kitabın alternatifi olarak kullanılır. Ehli Kitap ve ümmiler arasındaki kavramsal karşıtlık ve kıyaslama bu kelimenin geçtiği tüm ayetlerde bir şekilde vardır. Hz. Muhammed'in vahiyden önce okuma yazma bilmemesi tarihi bir gerçek olmakla birlikte onun sıdkının ne tek ne de en güçlü delilidir. Onun nübüvvetinin en güçlü ve ebedi delili Kur'an'dır. İlahi kelamın her bir kelimesi araştırılmaya değer bir kavramdır. Bu kavramlar hep birlikte İslam dininin teorik temellerini dokur ve anahtar vazifesi görür. Şâtıbî'nin yukarıda işaret ettiğimiz yaklaşımı örnek alınarak İslam'ın birçok teorik ve pratik ayrıntısı ümmilik kavramı zaviyesinden incelenebilir. Örneğin teorik açıklık anlamında İslam itikadının ümmiliği, sadelik anlamında giyim kuşamın ümmiliği, samimiyet anlamında insani ilişkilerde ümmilik, uygulanabilirlik anlamında dini ritüellerin ümmiliği gibi birçok alt başlık altında çalışma yapılabilir. Kur'an'da ümmilik kavramı bir bireyin veya bir toplumun okuma yazma bilmeyişinden çok daha fazlasını ifade eder. Ümmilik anaya intisaptır. Geleneksel toplumlarda birey toplumsal mensubiyetini ve prestijini büyük ölçüde babası aracılığı ile kazanır ve babasının ismini taşır. Saltanatlar babadan oğula geçer. Ümmi olmak baba yerine anaya intisap olduğu için bu intisap baba vesilesi ile elde edilen dünyevi prestij ve üstünlük

iddialarından vazgeçmektir. Ümmilik bir insanın insan olmaktan daha öte bir üstünlük iddiasının olmamasıdır. Anasından doğduğu gibi kalmak, Allah'ın yarattığı gibi kalmak anlamına gelir. Bu anlamıyla ümmilik sıbgatullahtır. Yani Allah'ın boyasıdır. Ümmiliğin bu anlamını pekiştiren diğer bir ayrıntı ölüye defin sonrası annesinin ismiyle seslenilmesidir. Hanbeli eğilimli hadisçilerin itibar etmediği bu gelenek çok önemli bir hakikati sembolize etmektedir ki zaten cenaze merasimi baştan sona sembolik bir merasimdir. Ölüyü annesine nispet etmek kişinin anasından doğduğu hale geri dönüp dünyevi itibar ve prestijinden mahrum kaldığını, üstünlük iddialarından soyutlandığını ifade eder. Bu gelenek "Sizi ilk defa yarattığımız gibi size verdiklerimizi ardınızda bırakarak bize birer birer geldiniz." (el-Enâm 6/94) mealli ayeti fiilen onaylar. Ümmilik yapaylıktan ve zorlamadan uzaklığı temsil eder. Yapay ve zorlama eylemlerin iyi niyetle ve Allah rızası için yapılması onları idealleştirmez. Kur'an'da (el-Hadid 57/26-29) Ehli Kitabın Allah'a yaklaşmak maksadıyla ruhbanlık ihdas etmeleri inceden eleştirilir. Nitekim yukarıda kısaca incelediğimiz dördüncü ayette Ümmi Nebinin ehli kitabın "ağır ahitlerini kaldıracağı ve zincirlerini çözeceği" (el-Âraf 7/157) müjdelendir. Bu müjdeye ruhbanlık da dahildir. Daha ötesi bu müjde, özünde yapay ve zorlama eylemleri doğuran, hayatı dini ve dünyevi diye ikiye bölmek suretiyle gizli bir şirke yol açan çarpık din anlayışının kökünden ilga edilip yerine ümmi, samimi ve kolay dinin gelişinin müjdesidir. "De ki: "Buna karşılık sizden ne bir ücret istiyorum ne de kendi kendime ortaya bir külfet çıkarıyorum" (Sâd 86/88) mealli ayet ümmi dindarlığın felsefesini en özlü şekilde ortaya koyan ayetlerdendir. Doğallık taklit edilmez. Takliden veya zoraki yaşanan dindarlık doğal olmadığı için ideal değildir ve ilahi mesajı temsil etmez, hayat ile barışmaz. Konfor düşkünlüğüyle hantallaşan, tüketim hırsıyla obezleşip hastalanan seküler hayat tarzı Kur'an'ın ümmileşme çağrısına cevap verilerek ve Hz. Muhammed'in sade hayat tarzı örnek alınarak tedavi edilebilir. İslam'ın mevcut yegâne hak din olduğunun, Kur'an'ın taklit edilmez eşsiz ilahi bir mesaj olduğunun ispatı ümmi dinin öngördüğü sadeliğin ve doğallığın alternatifsiz oluşunda gizlidir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Baymur, F. (t.y.). Genel Psikoloji (13. bs).
- Ebû İshâk eş-Şâtibi. (1997). El-Muvafakât (1. bs, C. 1-7). Dâru ibni Affân.
- et-Taberi, İ. C. (2001). Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (1. bs, C. 1-26). Dâru hecr li't-tibâati ve'n-neşr ve'-tevzi'.
- Fahreddîn er-Râzî. (1420). Mefâtihu'l- gayb (3. bs). Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî.
- Gazzâlî, H.-İ. E. Hâmid M. b. M. el-. (1413/1993). El-Mustaşfâ. y.y.
- İbn Âşûr, M. T. (1984). Et-Taḥrîr ve't-tenvîr (C. 1-30). ed-Dâru't-tûnîsiyye li'n-neşr.
- İbn Fâris, A. (1979). Mû'cemu mekâyîsi'l-lüga (C. 1-6). Dâru'l-fikr.
- İbn Haldûn, E. Z. 'Abdurrahman b. M. b. M. b. Haldûn. (1408/1988). Dîvânu'l-mubtede' ve'l-haber fî târîhî'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'âşarahum min zevî'ş-şe'ni'l-ekber. y.y.
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. 'Alî C. b. M. er-Ruvefyî î. (1414/1993). Lisân'l-'arab (C. 1-15). Dâru sâdır.
- İbn Ruşd, E.-V. M. b. A. b. M. b. A. b. R. el-Ḳurṭubî. (1425/2004). Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muḳteşid (C. 1-4). Dâru'l-Ḥadîs.
- İsmâ'îl Hâḳḳî Bursevî, İ. Hâḳḳî b. M. el-İstânbûlî el-Ḥaneḳî el-Ḥalvetî. (t.y.). Rûḥu'l-beyân. Dâru'l-fikr.
- Kızıl, F. (2019). Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar. Hadis ve Siyer Araştırmaları, 7(1), 155-245.
- Kur'an-ı Kerim meali (H. Altuntaş & M. Şahin, Çev.; 12. bs). (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mertoğlu, M. S. (2012). Ümmî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 42, ss. 309-310). TDV Yayınları.
- Müslim, E.-H. M. b. el-Haccâc. (1374-75/1955-56). el-Câmi 'u'ş-şahîḥ. y.y.
- Nahas, E. C. (1409). Meâni'l-Kur'an (1. bs). Câmiatü Ümmi'l-Kura.
- Şâkir, A. M. (2005). Cemharatü makâlati'l- allameti'ş-şeyh Ahmed Muhammed Şâkir (1. bs). Dâru'r-Riyâd.
- Vâhidî, E.-Ḥasen 'Alî b. A. b. M. b. 'Alî en-Nîsâbûrî el-. (t.y.). Şerḥu dîvâni'l-Mütenebbî. y.y.
- Yavuz, Y. Ş. (2000). İ'câzü'l-Kur'ân. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 21, ss. 403-406).
- Zemahşerî, E.-K. M. b. A. (1993). El-Mufassal fi san'ati'l- i'râb (1. bs). Mektebetü'l-Hilâl.

REKLAMCILIKTA VE PAZARLAMADA YENİ AKTÖR: SOSYAL ROBOTLAR

 Sefa ERBAŞ^a

Öz

İnsanın doğa ve diğer her şey üzerindeki merkezi konumundan kaynaklı egoist düşüncesi, dünyaya hiç bu kadar zarar vermemiştir. Antroposen olarak adlandırılan bu çağ, insanın tüketimle var oluşunu ifade etmesi ve bunun için her yolu mübah görmesi olarak nitelendirilir. Hümanist anlayışa dayalı bu sorunlu benmerkezcilik; insanın, diğer canlıların ve insan dışının (nesne) bir arada performatif ilişkisine dayalı posthümanizm düşünce zemininde tartışılmaya başlanmıştır. Bu anlayışın somut yansımalarından biri; yapay zeka teknolojisindeki gelişmelere dayalı, sosyal robotların insanla kurduğu etkileşimin, sınırlanmış bir teknolojik deneyime yol açmasıdır: Robotları çelikten ibaret, toplumsal güç ilişkilerinde egemen bir fail olarak görmek yerine, kapasitelerine göre ağa dahil olan insan, insan olmayan arasındaki heterojen ve akışkan ilişkideki, eyleyen konumu üzerinden düşünebiliriz. Benzer şekilde, Bruno Latour'un Aktör-Ağ Teorisi; teknolojiyi bir töz olarak değil, süreç olarak yorumlar. Sosyal robotların; taklit, jest-doğal dil iletişimi gibi özellikleri sayesinde duygu ve etkileşim temelli asistan, refakatçi veya evcil hayvan olarak gündelik hayatta daha fazla görünür olması, insanın sonunu hazırlayacak distopik bir kurguya alternatif olarak gösterilebilir. Çalışmada, insan-makine arasındaki etkileşimi, teknolojik/sosyal belirlenimci bir perspektiften ziyade, bir ağa dahil olan eyleyenler üzerinden düşünmenin imkanına değindim. Ayrıca, Aktör-Ağ yaklaşımından hareketle, pazarlamada ve reklam sektöründe sosyal robot kullanımının tüketici deneyimlerini nasıl etkilediğine yönelik bazı araştırma sonuçlarını değerlendirdim.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel posthümanizm, Aktör-ağ teorisi, Yapay zekâ, Sosyal robotlar, Reklamcılık.

NEW ACTOR IN ADVERTISING AND MARKETING: SOCIAL ROBOTS

Abstract

Humankind's egocentric idea deriving from their central position within nature and everything else has never damaged the world so much. This age, which is heralded as the anthropocene, is regarded in accordance with the fact that the humankind expresses their existence through consumption and interprets all ways convenient for this. This turbulent egocentrism depending on a humanist understanding has started to be discussed on the basis of posthumanist performative relationship of human, other living beings and non-human being (technology) together. One of the concrete reflections of this understandings thanks to the acceleration of

^a Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, sefaerbas@gumushane.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 05.06.2023, Makale Kabul Tarihi: 23.08.2023

artificial intelligence technology, the interaction of social robots with human beings culminates in a liquefied technological experience: We can conceive robots in terms of their acting position in the heterogeneous and fluid relationship between human and nonhuman, which is contained within the network based on their capacities instead of regarding them as steel and a dominant agent in social power relations. Thanks to the features of social robots such as imitation, gesture-natural language communication, the increasing involvement of social robots in daily life as an assistant, a companion or a pet based on emotion and interaction could be depicted as an alternative to the idea of a dystopian technology which will cause the end of human beings. Within the study, I touched upon the possibility of interaction between human and machine through actors involved in a network rather than technological deterministic approach. In addition, I evaluated some research results on how the use of social robots in the marketing and advertising industry affects consumer experiences, based on the Actor-Network approach.

Keywords: Critical posthumanism, Actor-network theory, Artificial intelligence, Social robots, Advertising.

Giriş

“Bir, çok azdır ama iki de imkânlardan biridir sadece”

(Haraway, 2009)

İnsanların ekosistemler üzerinde neden olduğu zararlara ilişkin görüşler, *İnsan ve Doğa* adlı kitabın yazarı George Marsh’a (1864) kadar uzanır. 130 yıl sonra Paul J. Crutzen ve Eugene Stormer (2000) tarafından kullanılan *antroposen* kavramı; Sanayi Devrimi’nin başlangıcı, sanayileşmeye bağlı karbondioksit miktarındaki artış ve 19. yüzyıl ile sonrasını kapsayan asırla ilişkilendirilmiştir (Crutzen & Stoermer, 2000). Braidotti, antroposeni; “insanın teknolojik müdahaleler ve tüketimle yeryüzünde yarattığı kayda değer olumsuz etkinin egemen olduğu çağ” (Braidotti, 2021) olarak tanımlar. Bruno Latour, Braidotti’den farklı bir antroposen tanımı yapmıştır; insanın efendi konumunda olmadığı, edimleri karşısında ‘yeryüzünün hareket ettiği’ ve bunun kendi konumunu da mobilize ettiren bambaşka bir öznelliğe dönüştüğünden bahsetmiştir (Karakas, 2021, s. 163).

İçinde yaşadığımız çağ, antroposen dışında, başka farklı kavramlarla da (büyük veri çağı, transhumanizm, posthumanizm, asimetrik çağ, sermaye çağı, kapitolsen, kthulusen, yeryüzüleşme çağı, tekilik vs.) açıklanmaktadır. Parantez içinde değinilen her bir kavram, ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte bu çalışmada, insan makine etkileşimini, eleştirel posthumanizm¹ çerçevesinde Bruno Latour’un Aktör-Ağ Teorisi (Actor Network Theory) üzerinden serimlemeye çalıştım. Eleştirel

¹Aydınlanma ile birlikte insanın merkeze alındığı Hümanizm; insanın kendi potansiyelleri sayesinde kendini gerçekleştirme becerisine sahip olumlu bir varlık olduğu fikrini (mutlu olmayı bilen) ve insanın, diğer canlılara göre ayrıcalıklı konum sahipliğini ileri süren seküler bir dünya tasviridir. Detaylı bilgi için bkz. Han Pile, B. (2010). The “Death of Man”: Foucault and anti humanism. *Foucault and Philosophy*, 118-142. Diğer yandan, Eleştirel posthumanizmden hareketle “posthumanizm, sürekli değişen bir dünyada oluşan ve yenilenen kimliklerin geçişli bedenlerimiz ve gezegenin nüfusunu oluşturan tüm kişilerin (insan, hayvan, bitki ya da sentetik bedenler) arasındaki dinamik ağları ve karşılıklı etkileşimleri anlamamıza olanak sağlar. Kuramcısı, Rosi Braidotti’nin ifadesiyle posthumanizm, sürekli oluş sürecinde olan bizlere, aslında ne olduğumuzu sorgulatmaktadır.” Detaylı bilgi için bkz. Ağın, B. (2020). *Posthumanizm: kavram, kuram, bilim-kurgu*. Siyasal Kitabevi.

posthümanizmin insan ve insan olmayanları ilişkisel bağlantısallık üzerinden açıklaması, onu insanı merkeze alan düşünce yapılarından ayırıştırıcı başat yönüdür. İnsan, kendi bedeninin dışında teknolojik ve ekolojik varoluşlarla biraradalığı içeren bir oluş ve akış dinamiğine sahip olarak düşünülmektedir. Karen Barad, eleştirel posthümanizmin, hümanizmden ve yapısalcı anlayıştan farkını şöyle açıklar: “posthümanizm, bedeni içsellik ve dışsallık arasındaki doğal ve sabit ayırım çizgisi olarak konumlandırılan hümanist ve yapısalcı özne tasviri açıklamalarından kaçınır. Posthümanizm, insanları birbirinden ayıran sözde uzamsal, ontolojik ve epistemolojik ayırım bir yana, herhangi bir "şey" in ayrı olduğunu varsaymaz” (Barad, 2007, s. 136). Diğer yandan Bruno Latour, geliştirdiği ANT yaklaşımında; insanı eyleyen tek fail olarak incelememiş, çoklu araçlardan, eyleyenlerden (actant) bahsetmiştir. Özne veya nesne ayırımına gitmeden, insan ve insan olmayanların ilişkisine; mikropların Pasteur’ü nasıl Pasteur yaptığına değinmiştir.

Latour, Teorisini bilim ve sosyoloji çalışmaları (Science Sociology Theory) üzerinden açıklamaya çalışmış, tekno bilim uygulamalarında insan ve insan olmayan düzeylerde simetrik ilişkilerin dolanıklığına² değinmiştir (Jensen, 2003). Ayrıca, Aktör-Ağ teorisi ile insanın merkeziliğine öncelik tanımadan, insan olmayan canlıları ve fiziksel nesnelere aktör olarak bir ağa dahil etmiştir (Dusek, 2006, s. 207). Latour’un bu yaklaşımına benzer bir başka görüşe, Gabriel Tarde da rastlarız. Latour, *Tarde ve Toplumsalın Sonu* adlı çalışmasında Tarde’in, bütün organizmaların birer toplum olduğu düşüncesinden hareketle insan toplumlarının bir organizma ya da bir süper organizma ile açıklanamayacağı görüşüne değinmiştir (Latour, 2008, s. 42). Ayrıca, eleştirel posthümanist Rosi Braidotto, bios ve zoe³ arasında bir ayırım yapıldığında bios’un örgütlü insan toplulukları, zoe’nin tüm canlılar yaşamı olarak nitelendirildiğini, insan sonrası yakınsama bağlamında bu şekilde kurulan karşıtlıkların sürdürülebilir olmadığını vurgular (Braidotti, 2021, s. 22). Ayrıca bu görüşü, birlikte çalıştığı Deleuze’ün oluş fikri⁴ ile benzerlik gösterir. Latour da (1991) bu dualist anlayışa karşı *Biz Hiç Modern Olamadık (We Have Never Been Modern)* adlı çalışmasında, modernitenin insanı, insan olmayanlardan ayırdığı antropolojik büyük bölünme anlayışı yerine; ikiliklerin zaten hiç olmadığı, melez ilişkilere dayalı bir düşünme biçimi önermiştir.

Latour, sosyal ve teknolojik determinizm karşıtı bir tavır almış, insan olsun ya da olmasın her farkın (eyleyenin) bir ağda eşit miktarda değer ve aracılık sağladığını belirtmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, *aktörlerin* veya *eyleyicilerin*,⁵ kendi içlerinde kendi ağlarını oluşturan (*asamblaj*) farklı

² İnsan-makine kararlarının birbirine karışması, insan-makine arasında geri bildirim dayalı modeller ve beklentiler arasındaki uyum olarak tarif edilir. Detaylı bilgi için bkz. Inga, J., Ruess, M., Robens, J. H., Nelius, T., Rothfuß, S., Kille, S., Dahlinger, P., Lindenmann, A., Thomaschke, R., & Neumann, G. (2023). Human-machine symbiosis: A multivariate perspective for physically coupled human-machine systems. *International Journal of Human-Computer Studies*, 170, 102926.

³ “Bios/zoë ayırımına göre; bios erk, ayrıcalık ve siyasi temsiliyet hakkını elinde bulunduran, zihnen ve fiziken sağlıklı erkek öznenin kamusal alanı olarak düşünülmektedir. Zoë ise bu prestijli yaşam biçiminden geriye kalan herkesi ve her şeyi temsil etmekte” (Ağın, 2020, s. 40).

⁴ Oluş, Deleuze’e göre “ne bir ne ikidir, ne de ikisinin ilişkisidir, o arada olandır.” Deleuze’e göre oluştaki farklılık, bir varlıkla diğerinin karşıtlığı ya da ilişkisi değil, kendinde farklı (pozitif fark) olması ile açıklanır (Küçükcalp, 2016, s. 109).

⁵ ANT’de bir aktör, bir eyleyen, hareket eden veya başkaları tarafından kendisine etkin olma imkânı sağlanan insan ya da şeydir. İnsana ilişkin özel bir motivasyon anlamına gelmez. “Bir eyleyen, bir eylemin kaynağı olması koşuluyla, kelimenin tam anlamıyla herhangi bir şey olabilir. Her ağ, kendi referans çerçevesiyle, kendi büyüme, gönderme, çerçeveleme,

öğeler arasındaki ilişkiden müteşekkil olmasıdır. Aktör-Ağ Teorisi, insanla ilişkiye giren şeylerin kendi aralarında kurdukları düğüme ve düzene odaklanır (Cresswell et al., 2010). Latour, birbirine eklenen gerçeklerin ve yapay ürünlerin, toplumu yeni baştan düşünmeye sevk ettiğini ileri sürmüştür. Ancak bu durumun; sadece melez bir nesne, verimlilik ya da sosyolojikleştirme değil, kendine özgü, kolektif bir şey olarak “eski teknolojiye benzemeyecek kadar insanlarla dolu ama geçmişin teorisine benzemeyecek kadar insan dışı varlıklarla dolu” düşünülebileceğini vurgulamıştır (1992, s. 254). Burada teknoloji ve teknolojileri birbirinden ayırmak önemlidir. Teknoloji, belirli bir olma ve bilme tarzını ifade ederken ve tam da bu nedenle bedenün ötekisi olarak görülmezken, aksine her zaman “bizim” bir parçamız olarak anlaşılacak zorundayken, teknolojiler ilişkisel matrisler ve dolanık çokluklar olarak nitelendirilir. Bu nedenle, teknolojiler sadece *teknik* değil, her zaman politik, ekonomik, kültürel ve sosyaldir. Dahası, Bruno Latour'un deyişiyse, her zaman “insanlarla ve insan olmayanlarla dolu” durlar (Barla, 2019).

Latour ANT'yi açıklarken aracı ve arabulucu olmak üzere iki önemli kavramdan bahsetmiştir. Aracı, “anlamı veya kuvveti dönüştürmeden aktaran şeydir.” Birçok parçayı içeren bir kara kutudur denilebilir. Arabulucu, “taşımaları gereken anlam veya öğeleri dönüştürür, çevirir, bozar ve değiştirir. Düzgün işleyen bir bilgisayar, çetrefilli bir aracı örneği iken bir sohbet tutkuların, kanaatlerin ve tavırların her dönemeçte çatallanabildiği çok karmaşık bir arabulucuya dönüşebilir” (Latour, 2021). Posthümanist yazarlardan N. Katherine Hayles'in sanal gerçeklik teknolojilerine yönelik düşüncesi, Latour'un aracı ve arabulucu kavramlarını çağırıştırır. Hayles, bilgisayar-insan arayüzünde aktif olan iletişim modlarının işlevsellik olarak tanımlandığını; kullanıcının sanal gerçekliği sağlayan bir veri eldiveni giymesinin el hareketlerinin işlevselliğini, sesle etkinleştirilen komutlara yanıt vermesinin sesin işlevselliğini, bilgisayarın vücut pozisyonunu algılamasının konumun işlevselliğini ortaya çıkardığını vurgular (1999, s. 47). Hayles, bu fikir üzerinden insanın bilgisayarı üretmesi gibi bilgisayarın da insanın zihinsel ve fiziksel becerilerdeki değişimleri dönüştürmeye aracılık ettiğini belirtir. Benzer durum, insanla-sosyal robotlar⁶ arasındaki komutlar için de söylenebilir. Bu görüşü bilgisayar yerine, sosyal robotları koyarak okuduğumuzda, mesaj değişmeyecektir diye düşünüyorum.

Latour'un kavramlarından hareketle insanın diğer her şey üzerinde egemen rolünü bir kez daha sorgulamaya yol açan önemli bir örnek, Max Tegmark'ın Yaşam 3.0 kitabında değindiği, Omega ekibi tarafından geliştirilen Prometheus adlı yapay zekâdır. Bu yapay zekânın neler yapabildiğini Tegmark şöyle açıklar:

Tek bir günde wikipedia'yı ve milyonlarca kitabı okuyabildiği, iki saatlik filmi bir dakikada izleyebildiği, filmin eleştirilerini okumak da buna dahil, ileriki bir film için de neler yapılması gerektiği ve film ürettiğinde ne tür eleştiriler ile karşılaşacağı konusunda bir yazılıma sahipti. Prometheus, Disney'in Frozen isimli animasyonuna benzer bir film senaryosu yazmış ve bu filmin insan üretimi bir film ile benzerliği hatta sonunda izleyicileri duygulandırarak ağlatması yazılımın sahiplerini ürkütücü, hayret ve memnuniyet uyandırıcı duygularla baş başa bırakmıştır. (Tegmark, 2019, s. 23)

açıklama tanımıyla çevrelenir” Detaylı bilgi için bkz. Latour, B. (1996). On Actor-Network Theory: A few clarifications. *Soziale Welt*, 369-381.

⁶ Sosyal robotlar tanımı için bkz. Sosyal Etkileşimli Robotlar başlığı.

Yukarıda Tegmark'ın Prometheus örneğindeki bilgisayar programı, bir kara kutu aracı iken, yazdığı film, onu insanlarda çeşitli duygulara yol açan bir arabulucuya dönüştürmüştür. Aracı olanın arabulucuya dönüştüğü bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizliğin kaynağı; insanla-şeyler ve insanla-teknoloji ilişkisindeki aktör sorunudur. ANT'ye yönelik eleştirilerden biri, her bir şey'in aktör olabilme olanağı taşımasıdır. Bu eleştiriye istinaden ontolojik bir ağda; insan ve insan olmayanlar arasındaki faillğe değil, failer arası ilişkinin değerlendirilmesine odaklanılmalıdır.

Çalışmada, yapay zekâ teknolojisinin robotlara entegre edilmesi sayesinde insan-sosyal robot arasındaki etkileşimi, duygu temelli bir çerçevede tartışmaya açmayı amaçladım. Bu amaç doğrultusunda, robotlara ilişkin dualistik bakışı sorgulatan, Katherine Hayles'in (2015), "insanların ve makinelerin karşılıklı bağımlılığının yanı sıra her birinin diğerini yaratmaya ne ölçüde dahil olduğunu tanımak" (Haraway, 2015, s. 82) ifadesinde vurgulanan birlikte oluşu, Latour'cu kavramlarla düşünülebilme imkânı açısından değerlendirdim. Bu kapsamda, insan-sosyal robot etkileşimine dayalı bir ağda, duygunun (sosyal) aracı rolünün simetrik ontolojik düzlemde arabulucu role dönüşmesini bazı çalışmalardan iktibasla betimlemeye çalıştım. Ayrıca, Aktör- Ağ yaklaşımında öne çıkan aracı ve arabulucu kavramlarının rolünü, pazarlamada ve reklamcılıkta sosyal robotların kullanımına yönelik yapılan bazı araştırma sonuçları üzerinden serimlemeye çalıştım.

Bu bağlamda çalışma, sosyal robotları, eleştirel posthümanizm çerçevesinde, Aktör-Ağ teorisi üzerinden tartışmaya açan ve iletişim alanında yaşanabilecek paradigma değişimini örneklerle somutlaştıran derleme bir çalışmadır. Ayrıca, metodolojinin dahil edilmesi ile zenginleştirmeye açık olup, teorik açıdan alanyazında konunun ilgililerine alan açacak olması bakımından öncü niteliktedir.

A. YAPAY ZEKÂ (ARTIFICIAL INTELLIGENT)

"Bilgisayar uzmanı Elaine Rich, yapay zekâyı şöyle tanımlar: 'Şu anda insanların daha iyi oldukları birtakım şeylerin bilgisayarlara yaptırılma çalışmasıdır'" (Kurzweil, 2016). Bu tanımın kapsayıcı olduğunu düşünmekle birlikte yapay zekânın nasıl evrildiğini göstermek amaçlı Tablo1'de yapay zekâ tarihçesine değindim. Bu tabloda dönüm noktası, 1923'den başlıyor olsa da robotlara ilişkin tarih, daha eskiye götürülebilir.⁷ Ayrıca, tablonun sonunda *yazarın notu ile son zamanlarda öne çıkan bazı önemli gelişmelere değinmeyi uygun gördüm.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Unat, Y. (2002). El-Cezeri'nin makine yapımında yararlı bilgiler ve uygulamalar adlı eseri. İçinde H. C Güzel., K. Çiçek., & S. Koca (Eds.). Türkler, 569–575, Yeni Türkiye Yayınları.

Tablo1. Yapay Zekânın Tarihi

Yıl	Dönüm noktası/İnovasyon
1923	Karel Čapek'in "Rossum's Universal Robots" (RUR) adlı oyunu <i>robot</i> kelimesinin İngilizce'de ilk kez kullanımı ile Londra'da sahnelenir.
1943	Yapay sinir ağlarının temelleri atıldı.
1945	Bir Columbia Üniversitesi mezunu olan Isaac Asimov, <i>robotik</i> terimini ortaya attı.
1950	Alan Turing, zekânın değerlendirilmesi için Turing Testini tanıttı ve <i>Computing Machinery and Intelligence</i> 'i yayınladı. Claude Shannon, bir araştırma olarak <i>Detailed Analysis of Chess Playing</i> eserini yayınladı.
1956	John McCarthy, <i>yapay zekâ</i> terimini ortaya attı. Carnegie Mellon Üniversitesi'nde ilk yapay zekâ (AI) programının gösterimi yapıldı.
1958	John McCarthy, AI için LISP programlama dilini icat etti.
1964	Danny Bobrow'un MIT'deki tezi, bilgisayarların doğal dili cebirsel sözcük problemlerini doğru bir şekilde çözebilecek kadar iyi anlayabildiğini gösterdi.
1965	MIT'den Joseph Weizenbaum, etkileşimli bir probleme dayalı İngilizce diyalog yürüten ELIZA'yı kurdu.
1969	Stanford Araştırma Enstitüsü'ndeki bilim insanları, hareket, algı ve problem çözme ile donatılmış bir robot olan Shakey'i geliştirdi.
1973	Edinburgh Üniversitesi'ndeki Assembly Robotics grubu, modelleri bulan ve bir araya getirebilen Ünlü İskoç Robotu Freddy'yi yaptı.
1979	İlk bilgisayar kontrollü otonom araç olan Stanford Cart yapıldı.
1985	Harold Cohen, Aaron çizim programını yarattı ve sergiledi.
1990	Yapay zekânın tüm alanlarında büyük ilerlemeler: <ul style="list-style-type: none"> • Makine öğreniminde önemli gösterimler • Vaka temelli muhakeme • Çoklu-fail (agent) planlama • Zamanlama • Veri madenciliği, Web tarayıcı • Doğal dil anlama ve çeviri • Vizyon, sanal gerçeklik • Oyunlar
1997	Deep Blue Satranç Programı, o zamanki dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov'u yendi.
2000'ler	Etkileşimli robot evcil hayvanlar ticari olarak kullanılabilir hale geldi. MIT, duyguları ifade eden yüze sahip robot Kismet'i tanıttı. Robot Nomad, Antarktika'nın uzak bölgelerini araştırmada ve göktaşlarını bulmada kullanılmaya başladı. * <i>Yazarın notu:</i> Kasım 2022'de Open AI tarafından tanıtılan Chat GPT-3.5 teknolojisinin, geleceğin yapay zekâ robotu olarak yaygınlık kazanacağını düşündüğümünden bu tabloya ilave etme gereksinimi duydum. Open AI'nın web sitesinde bu teknolojiye ilişkin; sohbet imkânı sağladığına, hatasını düzeltecek şekilde yeniden metni/kodu düzenleyebildiğine, bir talimat doğrultusunda ayrıntılı yanıt verecek şekilde eğitildiğine değinilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (OpenAI). Bu çalışmanın son halini vermeden önce ChatGPT 4,5 sürümü kullanıma açıldı. Bu gelişme, bazı teknoloji şirketlerinin benzer uygulamalarının tanıtımını hızlandırdı. Bu şirketlerin başında; Microsoft'un Bing'i, Çin'in SparkDesk'i ve ERNIE Bot'u, Rusya'nın GigaChat'i, Alibaba'nın Tongyi Qianwen'i, Elon Musk'ın TruthGPT'si ve Google'ın Bard ve PaLM 2'si gelmektedir.

Kaynak: Artificial Intelligence Intelligent Systems.

https://www.tutorialspoint.com/artificial_intelligence/artificial_intelligence_tutorial.pdf

Yapay zekâ çalışmalarının merkezi amacı, zekâdan çok daha fazlasını ifade eden zihinsel özelliklere sahip veya zihin sahibi varlıkların özelliklerine sahip yapılar ya da sistemler meydana getirmektir. Zihinsel özelliklerin kapsam alanı; zekâ haricinde algı, eylem, duygu, yaratıcılık ve bilinç benzeri unsurları içermesidir. Bu bağlamda yapay bilinç, yapay zihne atfen kullanılan yapay zekânın bir alt dalı olarak görülebilir (Doğan, 2020). Aşağıda insansı özellikler (humanoid) ile tasarlanan yapay zekâ teknolojisinin kullanıldığı robotların ulaştığı/ulaşabileceği boyutlar yer almaktadır (Čaić et al., 2019);

1) *Mekanik robotlar şunları yapabilir;*

- tekrarlayan, öngörülebilir ve sıkıcı görevlerin yerine getirilmesi
- manuel iş yapma
- yalnızca önceden programlanmış işlemlere göre çalışma

2) *Düşünen robotlar şunları yapabilir;*

- mantıklı karar verme
- mantıksal olarak tutarlı bir şekilde hareket etme
- tündengelim mantığı
- gerçek zamanlı büyük veri işleme

3) *Duygu robotları şunları yapabilir;*

- duyguları algılama
- duygusal okumalara göre hareket etme
- empatik duyguları taklit etme ve insan oyuncularını rahatlatma
- karşılıklı anlayış geliştirme

4) *Robo-sapiens şunları yapabilir;*

- duygusal ve rasyonel düşünceyi harmanlama/köprüleme
- karşılıklı öğrenme yoluyla insan aktörleri anlama
- yaratıcı ve deneyime dayalı bir şekilde hareket etme
- algılama, kavrama, hareket etme.

Dördüncü aşamada Robo sapienslerin yapabildiği/yapabileceği düşünülen özellikler göz önünde bulundurulduğunda, Gamez'in (2008), "insan bilincinin nasıl üretildiğini anlamıyorsak, o zaman bir robotu olağanüstü bilinçli hale getirmeye çalışmak pek mantıklı değil" (Chin, 2018) görüşünü zihinde tutmak gerekir. Hesap makinelerinin kullanımından itibaren başlayan tartışmalarda, karmaşık hesaplar yapan makinelere bilinç atfetmenin hatalı olacağını savunan araştırmacılar (Block, 1978; Searl, 1980), bazı

düşünce deneyleri üzerinden bu görüşlerini temellendirmişlerdir. John Searle, sembollere ve sözdizimsel kurallara göre işleyen, insan davranışını simüle eden, bir bilgisayar programının bilinçli ve niyet sahibi olamayacağını ünlü Çince odası argümanı⁸ ile ortaya koymuştur (Pierce, 2018).

Diğer yandan bu görüşün aksini savunan bazı çalışmalar da vardır: Butterfill ve Apperly (2013), minimal zihin okuma kavramı sayesinde insan yetişkinlerde, bebeklerde ve insan olmayan hayvanlarda otomatik zihin okuma yeteneklerinin açıklanabildiğini ileri sürmüştür. Gray ve Breazeal'ın (2014) yakın tarihli bir makalesine atıfta bulunan yazarlar, yapay faillerin (ajanların) minimal zihin okuma kapasitesinin sınırlı bir dizi durumda gerçekleştiğini iddia etmişlerdir. Sosyal faillerin, zihinsel ve duygusal durumlar hakkında bilgi vermeleri, sosyal ipuçlarını işleyebilmeleri ve yorumlayabilmeleri, karşılıklı sosyal bilgi alışverişi sayesinde gerçekleşir. Bu görüşe göre; failler, duygusal veya zihinsel durumlara ihtiyaç duymaksızın, jestler (Kang et al., 2012), duygusal ifade (Petta et al., 2011; Becker&Wachsmuth 2006), sözlü ve sözlü olmayan davranışlara/ipuçlarına belirli tepkiler veren, sosyal işlevlere sahip olabilir (Strasser, 2018).

İnsana has zihinsel faaliyetlerin bir nesne aracılığı ile gerçekleştirilecek olması ya da insanı aşan bir konuma yükseleceği yönündeki düşünce sarkacı, Latour'un sınırlama (circumscription) ve kayıtsızlaştırma (de-inscription) kavramı üzerinden ele alınabilir. Latour, faillerin sahip oldukları kapasiteyi (limit) ve kapı olmak gibi kendi sınırlarını (demarcation), organizasyonel bir sınırlama (circumscription) içinde düşünmeyi önermiştir. Diğer yandan aynı etimolojik kökene bağlı faillerin (insan olsun ya da olmasın) kendilerini önceden belirlenmiş davranıştan kurtarma eğilimini ve kendi paylarını kabul etme biçimlerini kayıt dışı (de-inscription) olarak tarif etmiştir. Yani bu iki kavram, faillerin yapabilecekleri (preinscription) arasında bir üstünlük düşüncesi ile değil, her ikisinin de kapasitelerine ve oldukları şeye göre ağa dahil olup, kendi paylarına düşeni sahnedikleri bir düzlemde düşünülmesine yol açar (1992, s. 257). Sosyal robotlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

B. SOSYAL ROBOTLAR

Sosyal robotun araştırmacılar tarafından farklı tanımları (Dautenhahn & Billard, 1999; Bartneck & Forlizzi, 2004; Breazeal, 2004) yapılırsa da bu tanımların ortak paydasını; sosyal robotların farklı şekle veya işlevlere sahip olmaları, her zaman insanların varlığını tanıma, onlarla sosyal etkileşime girme, kendi sentetik duygusal durumlarını ifade etme, muhataplarının durumunu yorumlama ve sözsüz etkileşim biçimleri oluşturmaktadır (Cominelli et al., 2018, s. 2).

Sosyal etkileşimli robotlardan biri, 2000 yılında Hasbro şirketinin başından ayaklarına kadar duyu sensörleri ile donatılmış *My Real Baby* adlı ürünüdür. Bu robot, sahibinin tepkilerine karşılık sese, kelimelere ve cümlelere farklı yüz ifadeleri ile karşılık vermektedir. Dahası, bebek robot oturduğunda ve

| 926 | ⁸“John Searle, *Minds, Brains, And Programs* (1980) adlı makalesinde bir odaya kitlendiğini ve kendisine Çince yazılar verildiğini hatta bu yazının Çince olduğundan bile emin olmadığını varsaymamızı ister. Bir dizi İngilizce yazılmış kuralla birlikte sembollerden oluşan Çince yazı dizisini soru-cevap talimatlarına uygun şekilde düzenlemesi istenilmiştir. Bir bilgisayar, nasıl program aracılığı ile bunu yerine getirebiliyorsa Searle de hiç bilmediği bir dilde talimatlara uygun yanıt verilebileceğini gösterir. Searle'ün vurgulamak istediği; bilgisayarın dilbilim açısından sembolleri, semantik değil sentaksa dayalı eşleştirmesidir. Ayrıca, bir bilgisayar ile yapılacakların ancak zayıf yapay zekâ olabileceğini belirtir” (Erbaş, 2022, s. 16).

yatırıldığında yine farklı tepkiler veren bir oyuncak olarak geliştirilmiştir.⁹ Bir diğer örnek *Aibo* ve *Paro*'dur. Sony şirketi tarafından 2018'de piyasaya sürülen *Aibo*, bir köpek robottur. Bu köpek robot, sahibinin bazı talimatlarını yerine getirmektedir. Sherry Turkle çalışmasında, bu robota ilişkin düşüncelerini şöyle ifade eder:

AIBO bir oyuncaksa, zihinleri değiştiren bir oyuncaktır...Buradaki soru, makinelerin insanlar gibi düşünmesi için yapılıp yapılamayacağı değil, insanların her zaman makineler gibi düşünüp düşünmediğidir (Turkle, 2011, s. 54).

Bir diğer örnek, AIST şirketi tarafından terapötik interaktif robot hayvan olarak üretilen *Paro*'nun, hasta bakımında, bilhassa demans hastaları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunun belirtilmesidir. Beş çeşit sensörü sayesinde *Paro*, insan sahibi ile etkileşime geçmekte, hatta sahibinin onu okşadığı şekli belirleyip, o hareketi tekrar yapabilmektedir.¹⁰ Turkle (2011), sıradan bilgisayarın insanla arasındaki duygusal etkileşimi şöyle örnekler; bozulduklarında (öldüklerini düşünme) hissedilen üzüntü, onlardan ayrılmak istememe veya terkedilmeme arzusu gibi gerçek duygularının olmadığı bilinse de makinelerle teknolojik arkadaşlıklar geliştirilmektedir (Sætra, 2019).

Sosyal etkileşimli robot örneklerinden bir diğeri, 1000'den fazla yüz ve hareket donanımına sahip hatta yaptığı şey engellendiğinde sinirlenerek tepki veren, masa üstü yapay zekâ robotu, *EMO*'dur (yandaki şekil). Bu robot; hava durumunu bildirme, eğlenceli içerik önerilerinde bulunma ve yüz tanıma özelliği aracılığıyla topladığı verileri anlamlı hale getiren, işlem yapma kapasitesine sahip olarak üretilmiştir.¹¹ Bir diğer sosyal robot örneği, Embodied şirketi tarafından üretilen *Moxie robottur*: Ebeveynler açısından evde çocuklarına yardımcı

bir eğitim robotu olarak tasarlanmıştır. Bu robot, çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal öğrenmesini teşvik eden dersleri öğretmesinin yanı sıra yaşam becerileri konusunda çocuklara tavsiyeler veren yaşam koçudur.¹²

Samsung bot handy adlı ev işi robotu, sahip olduğu teknoloji ile evdeki dağınıklığı toplayan, bulaşıkları makineye yerleştiren bir kişisel ev içi asistan olarak üretilmiştir.¹³ Bir diğer ev içi robot, *Amazon Astro*'dur. Amazon'un *Alexa* yapay zekâ asistanı sayesinde *Astro*'ya uzaktan erişim imkânı sağlanmakta, görüntülü arama, uyandırma servisi, ev içini kontrol etme, hatırlatıcı ve bazı ilave aksesuarları taşıma özellikleri sayesinde gündelik hayatı düzenleme imkânı sunmaktadır.¹⁴

⁹ *My Real Baby*. <https://www.hasbro.com/common/instruct/MyRealBabyPDF.pdf>

¹⁰ *Paro*. <http://www.parorobots.com/>

¹¹ *Emo*. <https://living.ai/emo/>

¹² Yıldız, B. <https://teknosafari.net/cocuklar-icin-uretilmis-egitici-bir-robot-moxie/>

¹³ *Samsung Research*. <https://research.samsung.com/news/-CES-2022-Samsung-Research-New-Tech-Trio-Samsung-Bot-Handy-Housework-robot>

¹⁴ *Amazon*. <https://www.amazon.com/Introducing-Amazon-Astro/dp/B078NSDFSB>

Bu robotlar; genellikle sosyal öğrenmeye dayalı, taklit, jest-doğal dil iletişimi, duygu ve etkileşim temelli asistan, refakatçi veya evcil hayvan olarak üretilmektedir. Bu robotların ortak özelliklerini Breazel dört sınıfa ayırmıştır (Fong et al., 2003);

Sosyal olarak çağrıştıran: İnsana benzeme eğilimine (antropomorfizm¹⁵) ve insanlar, onları beslediklerinde ve önemsediklerinde ortaya çıkan duyguları yansıtan robotlar.

Sosyal arayüz: İnsan benzeri sosyal ipuçlarını ve iletişim yöntemlerini kullanan, doğal arayüze sahip robotlardır. Sosyal davranış sadece arayüzde modellenir ve bu genellikle basit sosyal biliş modelleriyle sonuçlanır.

Sosyal olarak alıcı: Sosyal olarak pasif olan, ancak taklit yoluyla öğrenme becerileri gibi etkileşimden yararlanabilen robotlardır. Sosyal arayüz robotlarına göre daha karışık (deeper) insan sosyal yetkinlik modelleri gereklidir.

Girişken/Sosyal: İnsanları tatmin etmeye yönelik (duygu, dürtü gibi sosyal amaçlara dayalı) proaktif etkileşim kuran robotlardır. Bu robotlar derin sosyal biliş modelleri gerektirir. Bu sınıflandırmaya sonrasında eklenen diğer başlıklar şöyledir;

Sosyal olarak konumlanmış: Sosyal olarak konumlandırılmış robotlar, sosyal araçlar ve çeşitli nesnelere arasında ayırım yapabilir.

Sosyal olarak yerleşik: (a) Sosyal bir ortamda diğer araçlar ve insanlarla etkileşime giren (b) Sosyal çevreleriyle yapısal olarak bağlantılı (c) İnsan etkileşim yapılarının en azından kısmen farkında olmak (örneğin, bir şeyleri sırasıyla yapmak).

Sosyal açıdan zeki: İnsan bilişinin ve sosyal yeterliliğin derin modellerine dayanan, insan benzeri sosyal zekânın özelliklerini gösteren robotlardır.

Yukarıda sosyal robotlara ilişkin bazı özellikler yer almaktadır. Bu özelliklere sahip bir sosyal robotun kendisi gibi aktör olan insanla etkileşimini, çalışmanın amacı doğrultusunda Bruno Latour'un kavramları üzerinden ele alan Aktör-Ağ Tablosu aşağıda yer almaktadır.

¹⁵ Antropomorfizm, insani özelliklerin, robotlar gibi cansız nesnelere aktarılmasıdır bkz. Van Pinxteren, M. M., Wetzels, R. W., Rüger, J., Pluymaekers, M., & Wetzels, M. (2019). Trust in humanoid robots: implications for. *Journal of Services Marketing*, 33(4), 507-518.

Tablo 2. Aktör-Ağ Teorisine Dayalı İnsan- Sosyal Robot Etkileşimi

Aktörler		Devlet (onay makamı kurumlar)
Kurumlar, Kuruluşlar		Ticari Şirketler (Yatırımcılar, Finansörler, Teknoloji şirketleri, Hammadde sağlayan şirketler, Reklam ve Pazarlama şirketleri)
		Medya
		Üniversiteler
		Sivil Toplum Kuruluşları
İnsan Aktörler		- Geliştiriciler, Planlama aşamasından (akademisyenler, tasarımcılar, danışmanlar, mühendisler, proje ekipleri) Uygulama aşamasına kadar görev alan tüm insan aktörler
		- Otonom robot kullanıcıları - Medya organları yöneticileri - Geleneksel ve sosyal medya kullanıcıları - Sosyal etkileşimli robot sahipleri - Sosyal etkileşimli robot sahibinin çevresindeki diğer kullanıcılar - Sosyal etkileşimli robotlar üzerine çalışma yapanlar/herhangi bir tartışmaya dahil olanlar (akademisyenler, medya çalışanları, STK bünyesinde konuya ilişkin çalışma yürütenler, diğer insan aktörler
Nesne Aktörler		- Robot üretiminde kullanılan teknik ekipmanlar - Şarz aletleri - Konuya ilişkin yazılı ve görsel dokümanlar - Otonom robotlar - Kendi başına hareket eden yapay zeka destekli sosyal etkileşimli robotlar - Ev ortamında, iş yerinde ve dış çevrede yer alan insan-robot etkileşimine dahil olan diğer nesnelere
Aracılar		- Üretimde kullanılan yazılı ve görsel dokümanlar - Üretimde kullanılan teknik ekipmanlar - Duygu - Sosyal etkileşimli robotların kullanıldığı reklamlar - Pazarlama kampanyasında kullanılan sosyal etkileşimli robotlar
Arabulucular		- Yasalar, yönetmelikler - Yazılım programı - Sosyal etkileşimli robot kullanım rehberi - Robotun jest ve mimiklerini gösteren parçaları/unsurları - İnsan- Sosyal Etkileşimli Robot arasında duygusal etkileşim - İnsan aktörlerin reklam(lar)a yönelik tutumu - İnsan aktörlerin pazarlama kampanyasına yönelik tutumu

Yukarıdaki tabloda Aktör- Ağ Teorisini oluşturan unsurlar; Aktörler (Kurumlar ve Kuruluşlar, İnsan aktörler, Nesne aktörler), Araçlar ve Arabulucular olarak ayrımlanmıştır. Ağda yer alan unsurlar, genişletilmeye açık olduğundan okuyucunun zihninde canlanan bağlama uygun başka düğümler eklenebilir ya da çıkarılabilir. Aktör-Ağ Teorisi, çalışmanın amacı doğrultusunda teknolojik ilişkilere

dayalı duygusal etkileşim bağlamında incelendiğinden tabloda yer alan bazı ilişkilere değinilmemesi çalışmanın sınırı olarak kabul edilmektedir.

Latour'un aracı ve arabulucu olarak tanımladığı aktörleri, Tablo 2'de ayrı olarak göstermemin nedeni, insan ve insan olmayan nesne aktörler arasındaki etkileşimin ne şekilde gerçekleştiğini ortaya koymak amaçlıdır. Bu kategorilerin ayrı gösterimi aktörlerden bağımsız bir rol üstlenmeleri ile değil, tam aksine insan ve insan olmayan aktörlerin özellikleri olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, Latour'un translate kavramını akla getirmektedir.

Latour'un *translate* kavramı, aktörler arasında yetkinin değişebileceğine, değiş-tokuşa vurgu yapar. Çelikel (2013), Latour'un translate sözcüğünü, "belli bir görevin bir aktörden alınarak bir başka aktöre aktarılması, çevrilmesi ya da devredilmesi" anlamına gelen 'translate' sözcüğü ile 'yetkilendirmek, atamak, delege olarak seçmek' anlamlarına gelen 'delegate' sözcüğü bir arada düşünülmelidir. Zira burada sözü geçen tercüme, yetkiler arası tercümedir ve yetkinin, aktörler arası aktarımına ya da değiş-tokuşuna gönderme yapar (Latour, 1995; Latour, 1992'den aktaran Çelikel, 2013, s. 87) şeklinde Türkçeye kazandırmıştır. Tabloda reklam, kişi yerine sosyal robot(un)ların kullanıldığı bir aracı rolü üstlenirken, insan aktörlerin reklam mesajına yönelik tutumu, reklamın arabulucu bir role evrilmesini sağlar. *İnsan- Sosyal Robot Etkileşimde Duygulanım* başlığında, duygunun aracı rolünün arabulucu bir görev üstlenmesi ve insana has olarak nitelendirilen mimiklerin ve jestlerin sosyal robotlar tarafından da sergilenmesinin ortaya çıkardığı etki, çalışmalarla desteklenmektedir.

1. İnsan-Sosyal Robot Etkileşiminde Duygulanım

İnsan ve sosyal robot arasındaki etkileşim, sosyal bilişsel yaklaşım kuramına dayandırılabilir. Bu kurama göre, sosyal etkileşimin farklı unsurları ve süreçleri (örneğin konuşma, yüz ifadeleri, göz bakışları ve vücut duruşu) insanların çıkarımlar yapmasına izin verir ve sosyal bilişlerini oluşturur. Gray ve arkadaşları (2007), insanların sosyal bilişi; başkalarını algılama ve hissetme, planlama ve eyleme geçme kapasitelerini değerlendirmede kullandıklarını belirtmiştir. Fiske ve arkadaşları çalışmalarında (2007), insanların birbirleriyle etkileşime girerken, "dost mu? düşman mı?" (sıcaklık boyutu) olduğunu ve hangi niyete göre eylediklerini (yeterlilik boyutu) belirlemeye çalıştıklarından bahsetmiştir. Hissetme ve yapma kapasitesi, sosyal bilişin evrensel boyutlarıdır (Čaić et al., 2019). Aşağıda, sosyal robotların insan(lar)la kurduğu etkileşimi inceleyen bazı araştırma sonuçlarının toplu şekilde verilmesi, okuyucunun olumlu ve olumsuz tutumları bir arada değerlendirmesine imkân tanıma amaçlıdır.

İnsan-robot etkileşiminin algı, tutum ve performans üzerindeki olumlu etkilerine yönelik yapılan çalışmalarda; omuz silkme veya başını sallama gibi insani hareketler sergileyen robotların, duygusal tepkiler ve algılanan güvenilirlik üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu (Kiesler et al., 2008; Carter et al., 2014), insan davranışı sergileyen robotların, ortak görevlerde daha iyi performans gösterdiği (Breazeal et al., 2005; Looije et al., 2010; Pak et al., 2012; Waytz et al., 2014), sosyal etkileşimler sırasında bakışlarını değiştiren robotların, bakışlarını değiştirmeyen robotlardan daha eğlenceli algılandığı (Kanda et al., 2001), insan ile ortak bakışa sahip robotların daha yetkin algılandığı (Huang & Thomaz, 2011), sosyal robotla etkileşime giren kullanıcıların, robotları kibar, yardımsever, çekici ve esprili olarak algıladıkları (Haenlein & Kaplan, 2021) bulunmuştur. Diğer taraftan robotlar, insanın zihinsel algısını

harekete geçiremediğinde, sosyal etkileşim performansında olumsuz düşünceye yol açabilir ve sosyal etkiyi kolaylaştırmaya yönelik iknayı gerçekleştiremeyebilir (Abubshait & Wiese, 2017). Hizmetin, tüketiciler tarafından kullanılma niyetini belirleyen önemli öncüllerden biri de güvendir. Yapılan araştırmalarda (Everett et al., 2017; Morgan, 2017); güven eksikliğinin, tüketicilerin robotu kullanma niyetini engelleyen, belirleyici bir faktör olduğu bulunmuştur (Song & Kim, 2020; Van Pinxteren et al., 2019).

Yukarıda değinilen önemli araştırmaların yanı sıra bir diğer araştırma, MIT'in Kismet adlı antropomorfik yüze sahip robotunu geliştiren Breazel'in (2001) çalışmasıdır. Bu çalışmada, İnsanla-Kismet arasındaki etkileşimin kişilerde nasıl bir duygulanım yarattığı araştırılmıştır. Paul Ekman (1982) tarafından önerilen altı temel duygu (öfke, iğrenme, korku, mutluluk, üzüntü, şaşkınlık) ile üç uyarılma (can sıkıntısı, ilgi ve sakinlik) durumuna, robotun yanıt verebilmesini sağlayacak yüz ifadeleri eklenmiştir. Bir diğer insansı robot Octavia, görme, duyma ve dokunma becerilerini; korktuğunda gözlerinin genişlemesi, şaşkınlık yaşadığında plâstik kaşlarını yukarı kaldırması ve bir elmayı tutması ile göstermektedir.¹⁶

İnsanlar, insan olmayan failde (agent) insani özellikleri gözlemlediklerinde, bunu tümevarımsal akıl yürütmeler için bir temel olarak kullanır. Bir robot, morfolojik olarak ne kadar insana benzerse, insanların kendilerini bir tümevarım kaynağı olarak kullanma ve antropomorfik düşünceye kapılma olasılığı da o kadar artar. Robotların tasarımında insan benzeri mikro yüz ifadelerinin ve vücut özelliklerinin dahil edilme önerisi, bu düşünceden ileri gelmektedir (Van Pinxteren et al., 2019). Bu bağlamda geliştirilen çalışmalardan biri; Cominelli ve arkadaşları'nın (2018), Damasio'nun zihin teorisine dayalı sosyal ve duygusal robotlar için tasarlanmış bir bilişsel sistem olan Sosyal Duygusal Yapay Zekâ (SEAI) modelidir. Araştırmacılar, duygu modelleme ve üst düzey muhakeme yeteneklerine sahip, biyo-esinlenmiş, modüler, hibrit bir sistem olarak tasarladıkları robotların, "hala bazı eksiklikleri" olduğunu kabul etseler de karar almak için kendi yapay duygularından yararlanabileceklerini ve geçmiş etkileşimleri değerlendirebileceklerini iddia ettiler. Ayrıca, Metzler ve arkadaşları (2016), robotların gerçek yoldaşlar olabileceğini, robotların deneyimleriyle şekillenen bir gelecek hayal etmenin imkânını, dahası bilgisayarların artık duygulara dayalı imalarla inşa edildiğini ileri sürdüler (Cominelli, 2018).

Bu örnekler, ileriki zamanlarda çeşitlenecek¹⁷ olsa da Turkle (2011), bilgisayarların hiçbir duygusunun olmadığını yalnızca bizi anlayan bir performans koleksiyonu olduğunu söylemiştir. Benzer düşüncede olan Damasio (2018), "İnsanların yaşamı ve duyguları olduğunu, bu tür robotların ise hiçbirine sahip olmadığını" vurgulamıştır (Sætra, 2019).

İnsanın sosyal robotlarla kurduğu duygusal etkileşim, dönüştürücü bir rol üstlense de literatürde, duyguya ilişkin sadece içeriğin bilinebileceğini, insanların yaşadığı duygulanımın (duygusal deneyimin) anlaşılamayacağını öne süren önemli bir argüman, Thomas Nagel'in, *Bir yarasa olmak nasıl bir şeydir?* adlı (opus magnum) eseridir. Nagel makalesinde, deneyimin ancak öznel birinci tekil şahıs tarafından

¹⁶ Hall, L. (2017). *How We Feel about Robots that Feel?* <https://www.technologyreview.com/2017/10/24/148259/how-we-feel-about-robots-that-feel/>

¹⁷ Endüstride, evde ve hizmet sektöründe kullanılan robotların sayısı günden güne artmakla birlikte farklı işlevlere sahip robot örnekleri için bkz. *Robots*. <https://robots.ieee.org/robots>

bilinebileceğini belirtir. Bir insan, yarasanın sahip olduğu kabiliyetleri bilir ancak yarasa olmanın ne olduğunu bilemez.¹⁸ Benzer durum robotlar açısından insan olmanın deneyimine erişemeyecek olmaları bakımından da söylenebilir. Psikolojik düzeyde, bilinçli durumlarımızın içeriğini ve bunların bilinçli hale geldiği koşulları analiz ederek başlayan Jesse Prinz, Nagel'i izleyerek, bir bakış açısına sahip olmanın bilincin temeli olduğunu düşünür. Onun analizinde insanlar, dünyayı duyular aracılığıyla "belirli bir bakış açısından" deneyimler. Dolayısıyla bilincimizin içeriği, algısal (müzakere, kasıtlı eylem) durumlarıdır (Chin, 2018). Filmlerde ve dizilerde; bazı robotların, bilinç sahibi olmalarından kaynaklı insan benzeri duygulanım yaşadıkları ve kasıtlı eylemde buldukları gösterilse de Prinz'in ifade ettiği gibi insandaki algılama becerisi, robotlarda ancak komutlara karşılık gelmektedir. Ancak, burada önemli olan; insan duygulanımını makinenin hiçbir zaman bilemeyeceği ya da insanın makine olması hissedemeyeceği yönünde bir üstünlük anlatısı kurgulamaktan ziyade, süreçteki failerin sahip olduğu sınırlar ile gösterdiği/göstereceği performatif ilişkinin ağdaki katkısını ele alabilmektir. *Reklamcılıkta ve Pazarlamada Kullanılan Sosyal Robotlar başlığında*, bu durumu somutlaştırdığını düşündüğüm, sektörde paradigma değişimine yol açacak bazı çalışmalar üzerinde durdum.

2. Reklamcılıkta ve Pazarlamada Sosyal Robotlar

İkna edici iletişimi, kişilerarası iletişim modelleri üzerinden açıklamaya çalışan literatüre, zamanla insanların tutumlarını değiştirmede kaynağın ve alıcının insan (siborg)-sosyal robot olduğu etkileşim döngüsüne sahip, yeni modellerin dahil olacağını düşünüyorum.

Gündelik hayatta sıklıkla kullanılmaya başlanan sanal sosyal robotlar; farklı sohbet robotlarından ve avatarlardan oluşan, dijital formatta sohbet robotları (chatbotlar) için doğal kullanıcı arayüzleri olarak hizmet veren, dijital araçlardır (Draskovic, 2022). Joseph Weizenbaum'un bir insanla konuşmayı sürdürebilen ELIZA (1966) isimli yazılım programı, sohbet robotlarının başlangıcı sayılır. Stres yönetiminden eğitime kadar farklı alanlarda bu robotlardan faydalanılmaktadır (Freyer et al., 2019). Diğer yandan kullanıcılar, aynı veya benzer yanıtlar aldıklarını düşündükleri bu sohbet robotlarını hoş olmayan bir deneyim olarak nitelendirebilir. Aşağıda, pazarlamada ve reklamcılıkta sosyal robotların kullanımına ilişkin bazı uygulamalara yer verdim. İnsan-Sosyal Robot etkileşiminin bugünü ve geleceğini değerlendirmede bu sektörlerde yaşanan gelişmeler, önemli öngörüler sağlayacaktır.

Pazarlamada Sosyal Robot Kullanımı

Kullanıcı açısından değerlendirildiğinde, en yaygın sohbet robotu örneklerinden bazıları; Microsoft Cortana, Amazon Alexa, Google Asistan ve Apple Siri'dir. Bu sanal asistanlar, internetten yanıt almak için gerekli bilgileri sağlamak üzere tasarlanmıştır ve sonuç olarak, ürüne ve hizmetlere ilişkin soruları yanıtlamaktır. Kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi için kişiselleştirilmiş sohbet robotlarına gereksinim duyulduğunu fark eden Samsung, avatar şeklinde "dünyanın ilk yapay insanı" *Neon* adlı yapay zekâ projesinin tanıtımını yaptı (Draskovic, 2022). Şirket, bu projenin amacını, yapay zekâyı 'insancılaştırmak' ve ona bir yüz kazandırmak olduğunu açıkladı. Samsung, projenin kullanılabilirliğini göstermek için bir banka ile ortaklık kurdu. Bu sayede kişilerin, insan görünümlü yapay zekâ

¹⁸ Hofstadter, D. R., & Dennett, D. C. (2008). *Aklın gözü: benlik ve ruh üzerine hayaller ve düşünceler* [What is it like to be a bat?] (Çev. F. Doruker). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

asistanlarının katkısı ile bankacılık hizmetlerini ve finansal danışma işlemlerini yerine getirebileceği belirtildi. Şirket, Neon'un finans dışında sağlık ve perakende sektöründe hatta televizyonda son dakika haberlerin sunumunda veya yedek spiker ihtiyacında kullanılmasını plânlandığını belirtti.¹⁹ Bu minvalde son dönemlerde, yapay zekâ haber spikerlerinin dünyanın farklı yerlerinde görünürlük kazanmaya başladığını görmekteyiz. Çin resmi haber ajansı Şinhua ile teknoloji şirketi Sogou'nun ortaklığında ilk erkek görünümlü haber spikeri,²⁰ Kuveyt de kadın görünümlü Fedha adında kadın spiker²¹ ve Türkiye'de Alexa adında yine kadın görünümlü yapay zekâ spikeri²² haber sunmaya başladı.

Bir diğer sosyal robot girişimi, ileri yaştaki tüketicilere yöneliktir. Avrupa Birliği'ne bağlı ülkelerde yaşlı bağımlılık oranının 65 yaş ve üstü kişiler için 2016'da %29,6'dan 2070'te %51,2'ye, 21,6 puan artacağı tahmin edilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2018 Yaşlanma Raporu).²³ Bu segmentteki büyümenin; sağlık, aile yapıları, işgücü ve finans piyasaları üzerinde ciddi etkileri olacaktır. Sosyal robotların yüz ve ses tanıma teknolojisi aracılığıyla sosyal ipuçlarını anlayabilen ve kullanıcılarla insani bir şekilde etkileşime girebilen otonom sistemlere sahip olması, yaşlı bakım personeli eksikliği ve diğer bazı önemli hizmet alanlarında daha fazla kullanılmasını sağlayacaktır. Bir yaşlı bakımı senaryosunda, sosyal robotların sosyal ipuçlarını algılaması, bunlara yanıt vermesi, düşmeyi algılaması, bilişsel oyunlar oynaması, kişisel sohbetler etmesi ve egzersiz yaptırması gibi bir insanın sağlayacağı bakım hizmetlerini üstlenmesi (Čaić et al., 2019), hastaların ve yakınlarının hedeflendiği önemli bir pazar unsuru haline gelmesini sağlayacaktır.

Sağlık hizmetleri bağlamında kullanılan yapay zekâ teknolojisi; akıllı kol saatleri ve telefonlara yerleştirilen uygulamalar aracılığı ile verileri toplamakta, kişiselleştirilmiş sağlık bakımı ve sigorta reklamlarının sunulmasına imkân tanımaktadır. Ev içinde robot kullanımı yaygınlaştıkça nesnelere interneti sayesinde buzdolabında eksilen gıda, ev içi ve günlük bakım ürünlerinin kontrolü ve bunların siparişi robot asistanların takibinde gerçekleştirilmesi mümkün hale gelmiştir. Ayrıca, robotlar sayesinde toplanan veriler, robot sahiplere programatik hedeflemeye dayalı reklamlar gösterilmesini, dahası marka sadakatini sağlamaya yönelik kişiselleştirilmiş teklifler sunulmasına imkân tanyacaktır. Bu gelişmelerin sektöre katkısı bir yana, web sitelerinde ve mobil cihazlarda kullanılan çerezler, şirketlerin kullanıcılara yönelik verileri saklama ve depolama konusunda almış olduğu tedbirleri daha fazla sorgulamaya yol açacaktır.

Yaşlı bakımı ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra eğitimde yapay zekâ ve sosyal robot kullanımı ile daha sık karşılaşılmaktadır: Bu uygulamalardan biri, 2000'li yılların başında üretilen *IROBI* (Yujin Robotics) adlı ticari eğitici bir robottur. İngilizce öğretmek için tasarlanan *IROBI*'nin, sesli materyal ve web tabanlı uygulaması, diğer öğretim teknolojileriyle karşılaştırıldığında hem öğrenme etkinliklerine odaklanmayı hem de akademik performansı artırdığı belirtildi. Robotların, bir akran veya bir öğretmen

¹⁹Sammobile. (2020). Samsung shows how NEON artificial humans fit into banking of the future. <https://www.sammobile.com/news/samsung-neon-artificial-humans-future-banks-shinhan/>

²⁰ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-46138326>

²¹ <https://www.haberturk.com/yapay-zekâ-medyaya-da-giris-yapti-kuveyt-te-sanal-ekran-yuzu-fedha-tanitildi-3581800>

²² <https://sputniknews.com.tr/20230420/yapay-zekâ-turkiyede-haber-sunmaya-basladi-1069943780.html>

²³Avrupa Birliği 2018 yaşlanma raporu. https://economy-finance.ec.europa.eu/news/2018-ageing-report-policy-challenges-ageing-societies-2018-05-25_en

olma potansiyeli, kişilerarası iletişim sorunlarının önüne geçilmesine önemli ölçüde katkı sunabilir. Diğer bir uygulama, CSR Lab'ın geliştirdiği Robovie'dir. Bu robot, bir ilkokulda tanıtılan ilk tam otonom robottu. Japon çocukların iki sınıfını (birinci ve altıncı) hedefleyen İngilizce konuşan bu robot, iki hafta boyunca gerçekleştirilen saha denemelerinde, bazı çocukların İngilizce dil becerilerinin ilerlemesine katkıda bulundu (Belpaeme et al., 2018, s. 6).

Diğer hizmet sektörlerinde de sosyal robotlar daha fazla yer almaya başladı: Restoranlarda, pizza gibi fast food yiyeceklerin yapımında robotlardan faydalanılmakta, siparişin self servis kiosklar aracılığı ile verilmesi, siparişin masaya robot aracılığı ile taşınması sağlanmaktadır. Sosyal etkileşimli robotların insanla karşılaşma alanlarından bir diğeri, lobilerde ve bankacılık uygulamalarında çalışanlara yardımcı olmak için müşterilerin ağırlanma görevini üstlenmesidir.

İnsansı perakende robotlarından biri olarak geliştirilen NAO isimli robot, Hilton otellerinde ve sağlık merkezlerinde hizmet vermektedir. Bir diğer robot *Pepper*; cep telefonu mağazalarında, kafelerde, Pizza Hut'da, HSBC Bankasında, Westfield. Corp.'un alışveriş merkezinde çalışmaktadır. Brengman ve arkadaşlarının (2021) yaptığı araştırmada, *Pepper*'ın kiosklara göre tüketici etkileşimini daha fazla sağladığı ve mağaza içi müşteri trafiğini artırdığı bulunmuştur. Lu ve arkadaşları (2021) insan benzeri görünüme sahip, restorantta çalışan robot sunucular üzerine yaptığı araştırmada, insan benzeri ses ve dil kullanımının müşterilerin değerlendirmelerini ağızdan ağıza (Word of Mouth) olumlu yönde etkilediklerini ortaya koymuştur. Song ve Kim (2020), giyim mağazasında hizmet veren *Pepper*'ın; moda konusunda bilgisinin, insana benzerliğinin ve sosyal zekâsının müşterileri etkileyen kritik faktörler olduğunu bulmuştur. Niemela ve arkadaşları (2019), alışveriş merkezinde hizmet veren sosyal robot *Pepper*'ın müşteri üzerindeki etkisini açıklamada; diyalog, eğlence ve kullanışlılık faktörlerinin etkili olduğunu tespit etmiştir (Song & Kim, 2022, s. 489-491). Diğer taraftan Song ve Kim (2022), çalışmalarında, robotlara karşı duyulan bazı kaygılardan bahseder. Örneğin, bir alışveriş merkezinde güvenlikten sorumlu robotun bir çocukla çarpışmasının ölümcül bir kazaya yol açması, iletişim bilgilerini robotla paylaşmak durumunda kalan müşterilerin gizlilik ihlali konusunda ilk etapta yaşadıkları tedirginlikler bunlardan bazılarıdır (2022, s. 493-94). Teknolojiye yönelik kaygı sadece bununla da kalmamakta, robotların kullanılmaya başlaması ile hizmet sektöründe insan kaynağına ihtiyaç duyulmayacağı düşüncesi, disiplinler arası bir tartışmayı beraberinde getirmektedir.

Reklamcılıkta Sosyal Robot Kullanımı

Hizmet sektöründe sosyal robotların çoğalması; simbiyotik insan robot etkileşiminde değeri birlikte yaratmanın yollarını araştıran yeni pazar ve teknoloji içerikli uygulamalara sahip reklam vaatlerinin sunumuna yol açacaktır. Yukarıda pazarlamada yaşanan değişimler ilişkin gelişmelerin yanı sıra reklamcılıkta da yapay zekâ teknolojisine sahip insan biçimli robotların üretilmeye başlanması, önemli açılımlara imkân tanıyacaktır. Sosyal Robotik çalışmalarda antropomorfik özelliklere sahip robotların kullanılmasının tüketicilerde olumlu tepkilere yol açtığı bilinmektedir. Antropomorfizm teorisine göre, reklamı yapılan varlık, insansı olarak nitelendirildiğinde, müşterilerin reklamı yapılan varlığı insansı olarak algıladıkları bulunmuştur (Epley et al., 2007, aktaran Lee & Oh, 2021). Sosyal robotların reklamlarda kullanımına yönelik bazı araştırmalar şöyledir;

Laboratuvar ortamında hikâye anlatıcısı olarak sosyal robotların ikna gücünü araştıran Appel ve arkadaşları, hikaye ve duygu durumunu eşleştiren robotların olumlu yönde değerlendirildiklerini hatta kullanıcıların hikâyede reklamı yapılan ürünü seçme olasılığını artırdığını bulmuştur (Appel et al., 2021).

İsrail merkezli Gefen Team ajansı Coca Cola markasının 2013'de gençlere yönelik hazırladığı reklam ile sosyal robot kullanımına ilişkin önemli bir çalışmaya imza atmıştır. Reklamda, yaz kampına katılmayan gençlerin bulunduğu yerden kampa katılıp, arkadaşlarıyla sohbet ve dans ettiği, güneşlendiği ve akranlarının ilgisini çektiği görülmektedir.²⁴ *Mutluluğu paylaş* sloganı ile gençlere yönelik hedefli reklamcılık yapan ajansın mobil sosyal robotlar kullanması, yaratıcı örneklerden biridir.

2021 yılında 'dijital tabela, robotik ve yapay zekâyı tek bir platformda birleştirerek yeni nesil reklam robotları' üreten RoboAds şirketi, *RoboSignage* isimli bir robotun tanıtımını gerçekleştirmiştir. Bu robot, halka açık yerlerde (havaalanları, alışveriş merkezleri, metro gibi) gezinerek, ürünlerin dijital ortamda sergilenmesini dahası, müşterilerin NFT Art sayesinde sanat ürünlerine yatırım yapmasını sağlamaktadır. Pandemi süreci gibi insanların bir başkası ile temas etmekten sakındığı zamanlarda bu robotun müşteri hizmeti desteği sunması, yeni nesil reklam robotlarının artı özelliği olarak gösterilmektedir.²⁵ Bir alışveriş merkezinde kupon dağıtan sosyal robotun reklam etkililiğine katkısını belirlemeye çalışan Shiomi ve arkadaşları (2013), dile bağlı zorluklarla başa çıkmak için kısmen operatör tarafından kontrol edilen otonom bir robot geliştirmiştir. Araştırmacılar, bu robotun varlığının ve etkileşiminin insanları çekmede etkili olduğunu belirtse de reklama yönelik etkiyi ne düzeyde artırdığının tespit edilemeyeceğini iddia etmişlerdir. Diğer yandan araştırmacılar, kullanılan robotun küçük olmasının, kişilere özgür seçim hakkı tanınmasının ve tavsiyeleri dinlemesinin; müşterilerin kupon basma sayısını artırdığını bulmuştur (Shiomi et al., 2013).

Bir diğer çalışmada, reklamcının ve reklamda oynayanın robot olduğu bir gösterime tanıklık eden izleyici kitlesinin dikkatini ve pazarlanan ürüne yönelik algısını tespit etmek amacı ile bir reklam kampanyasının dizayn edilmesidir. Araştırmacılar, 180 gençle üç setten oluşan çalışmalarını, Singapur CBD'de de gerçekleştirmiş ve fiziksel robot kullanımı sayesinde bilgi içeriklerinin yayılmasının, reklam etkililiğini artırdığını ve ürüne değer kattığını ortaya koymuştur (Wong et al., 2018). Kharub ve arkadaşları (2022), insan robot etkileşimine dayalı duygusal çekiciliklerin kullanıldığı şekerli enerji içeceği reklamında kullanılan sosyal robotun, duygusal mesajı iletmede ve tüketici kararını değiştirmede ne kadar etkili olduğu sorusuna yanıt aramıştır. Araştırmacılar, suçluluk çekiciliğinin kullanıldığı reklam içeriğini iletirken *Nao* adlı humanoid robotun sözlü ve sözlü olmayan ipuçlarını kullanmada yetersiz kaldığını, diğer yandan mizah içerikli reklamlarda; robotun hahaha şeklinde gülme seslendirmesinin, elleri ile ağzını kapatmasının, kıkırdamasının ve kahkaha atmasının tüketicinin tepkileri üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır (Kharub et al., 2022).

Sosyal robotların ve reklamlarda yer alan robotların çocuklar üzerinde olumsuz etkilerini tespit etme amaçlı MIT Medya Laboratuvarından bir grup araştırmacı boylamsal bir çalışma yürütmüştür.

²⁴ *Ads of the World*. <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/the-social-robot>

²⁵ *The Robot Report*. (2021). RoboAds introduces the world's first mobile advertising robot <https://www.therobotreport.com/roboads-introduces-the-worlds-first-mobile-advertising-robot/>

Araştırmacılar, 9-12 yaş aralığında 62 çocuğun iki ay boyunca sosyal bir robotla yaşamasını sağlamış ve robot teknolojisine reklamın nasıl entegre edilmesi gerektiğine ve aldatıcı olmayan reklam içeriklerinin hazırlanmasına yönelik bazı görüşler ileri sürmüştür. Çalışmada, robot kullanım deneyimine sahip çocukların, günlük konuşmaya dayalı kişiselleştirilmiş reklam içerikleri görme isteğinden bahsedilmiş bilhassa çocuklara yönelik aldatıcı olmayan kişiselleştirilmiş reklam tasarımlarını ve yasal prosedür gerekliliğini gündeme getirmeyi amaçlamıştır (DiPaola et al., 2022).

Bir diğer uygulama, Wunderman Thompson Peru reklam ajansı tarafından CIRSYS ve Tottus markaları için hazırlanan *IRBin, Akıllı Geri Dönüşüm Kutusu* reklam kampanyasıdır. Bu kampanyada, atıkların geri dönüşümünde yapay zekâ teknolojisini kullanan ilk robot örneği gösterilmektedir.²⁶ Çevre ve iklim koşullarındaki değişime bağlı sosyal fayda üretmeye çalışan duyarlı markaların, yeşil reklam kampanyalarında robotlara yer vermesinin, insan makine etkileşimine olumlu yönde katkı sunacağını düşünüyorum.

Yukarıdaki araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda yapay zekâ teknolojisinin ve antropomorfik biçimin kullanıldığı sosyal robot örneklerinin, tüketicinin reklama yönelik tutumunu olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Pazarlamada ve reklamcılıkta kullanılan sosyal robotların insanla etkileşimini, eleştirel posthümanizm çerçevesinde düşündüğümüzde, bedene gömülü teknolojiler (siborg), robotlarla çok yönlü ortaklıklar kurmayı ve bu ikisi arasında ayrıma gitmenin imkansızlığını daha fazla açığa çıkaracak gibi görünüyor. Dahası, Latour'un tercüme kavramını, başlığın başında yer alan ikna edici iletişimde aktörlerin değiş-tokuşu ve insana ve diğer canlılara has duygusal tepkilerin, bir nesne tarafından yansıtılmasının üstlendiği arabulucu rolü, yetkinin kimde olduğunu farklı açılardan tartışmaya açacaktır.

Sonuç

Çalışmada, insan makine arasındaki etkileşimi açıklamada, insan sonrası (insanın olmadığı) bir posthümanizm perspektifini değil, insan ve insan olmayanlar arasında sürekli oluşa vurgu yapan, çoklu ontolojilere dayalı eleştirel posthümanizm anlayışını referans aldım. Ayrıca bu çerçevede, insanın diğer canlılarla olan simbiyotik ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, robotla (nesne) insan arasındaki dolanıklığı açıklamaya çalıştım. Bruno Latour'un (1992), sıradan bir nesne olarak kapının eyleyciliğinin, ziyaretçilerin kullanımı ile karşılıklı performansla dönüştüğü yönündeki örnekleme, esasen çalışmanın özünü oluşturmaktadır.

Latour'un teknoloji felsefesi, "teknolojinin insan ve insan olmayan varlıkların, bedenlerin ve nesnelere ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiği ve karşılıklı olarak birbirlerini yeniden şekillendirdiği bir süreç veya hareket olarak" anlaşılması üzerine kuruludur (Barla, 2019). Benzer şekilde, Donna Haraway *Siborg Manifestosu* adlı eserinde (1985), Batı geleneğinde süregelen ikilikleri sorgulamak için insan-makine, insan-diğer canlılar arasındaki melez ilişkilerin sınırları bulanıklaştırmasını, siborg kavramı ile açıklar. Strasser, insan makine arasındaki bu etkileşimi, sosyal yeterlilik açısından şöyle değerlendirir:

²⁶ IRBin. Ads of The World The Intelligent Recycle Bin <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/irbin-the-intelligent-recycle-bin>

Eğer yapay sistemler minimal anlamda hareket edebiliyorsa ayrıca diğer sosyal faillele koordinasyon sağlamak için sosyal yetkinliği sağlıyorsa, bu sistemlerin aslında sosyo bilişsel yeteneklere sahip oldukları için sosyal failer olarak nitelendirilebileceğini iddia ediyorum. (Strasser, 2018)

Bu bağlamda, sosyal etkileşimli robotların insanla etkileşimini, teknolojik determinizm üzerinden değil, Aktör-Ağ Teorisi'ne veya Eleştirel Posthümanizm anlayışına dayalı failerin ağda otopoietik ve allopoietik bilgiyi²⁷ açığa çıkaracağı güç üzerinden düşünebiliriz. Robotla İnsan arasındaki etkileşimde, robotun ontik (var olan) olarak düşünüldüğü özne-nesne ilişkisi, tekniğin özünün üstünü örtmekten ileriye gitmez. İnsanın tekniğin üzerinde egemen olduğu yönündeki belirlenimci düşünme biçimi, ontolojik (kendi varlığının farkında olan) bir sorgulama sayesinde yapıbozuma uğratılabilir. Sosyal robotik araştırmaların büyük çoğunluğu, laboratuvar araştırmalarında kullanılan insan kontrollü karmaşık kuklalara benzeyen *Oz büyücsü* tarzı robot tasviri yöntemlere veya otonom yapay zekâ robotlarla etkileşime dayanır (Cross & Ramsey, 2021). Robot teknolojisi üzerine çalışan araştırmacıların robotu, bir araç olma düşüncesinden çıkarıp, genelleştirilmiş simetrik bir çerçevede ele alması, ontik içerisindeki ontolojik zenginliğin açığa çıkmasına imkân sağlayabilir.

İnsanın teknolojideki ilerlemeyi sürekli bir gerilemeye dönüştüreceği fikrine değinen Adorno ve Horkheimer (2014), tekniğin gelişiminin, insanın kendisinden ve herkesten kopuk bireyselleşmesine, teknik aygıt ve onun kontrolüne sahip sosyal grupların diğerleri üzerinde ölçsüz bir güce erişmelerine yol açacağını düşünerek eleştirir. Düşüncülere göre Aydınlanmanın amacı, insanı efendi konumuna yükseltmek olsa da kendi kendine zarar veren bir barbarlığa dönüşmüştür, akıl özerkliğini yitirmiş ve araçsallaşmıştır. Bu eleştirilerin haklılık payı olmakla birlikte Eleştirel Okulun ikinci kuşak temsilcilerinden Herbert Marcuse'nin öğrencisi Andrew Feenberg'in "farklı sosyal sonuçları olan alternatif gelişmelere" açık bir teknoloji tanımı yapması, teknolojik tözcülük²⁸ (Ellul, Heidegger ve Weber) ve özcülük²⁹(Borgmann) yaklaşımından uzaklaşılmasını sağlayabilir.

Çalışmada, yapay zekânın nakledildiği sosyal robot teknolojilerine janus (sağa ve sola bakan iki ayrı yüz figürü) benzeri bir yaklaşım olduğuna değindim. Bu durumu, pazarlamada kullanılan bir kaç uygulama üzerinden somutlaştırmaya çalıştım. Bazı araştırmalar müşterilerin, sosyal robotlarla duygusal bir bağ kurması kadar çeşitli nedenlerle kaygıya kapıldıklarını da ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, kişilerarası iletişimde rastlanan olumlu ve olumsuz iletişim döngüsüne, insan-sosyal robot

²⁷ Maturana, Varela ve özellikle Niklas Luhmann tarafından geliştirilen otopoietik sistemler teorisi, canlı nesnelere atıfta bulunurken; allopoietik sistem, cansız varlıklara karşılık gelmektedir (Bryant, 2011, s. 137). "Otopoietik makineler, kendi unsurlarını üreten ve zaman içinde organizasyonlarını sürdürmek için çabalayan makineler veya nesnelere. Örneğin vücudumuz kesildiğinde iyileşir. Otopoietik makinelerin en önemli özelliği, kendilerini üretmesidir." Otopoietik makineler hem bilgi yoluyla hem de içlerinde devam eden faaliyetler yoluyla kendilerini gerçekleştirir. Diğer yandan allopoietik makineler, sadece bilgi yoluyla gerçekleşir. Bryant, her iki sistemin de bilgi ve diğer nesnelere sistem/çevre etkileşimleri içerdiğini öne sürer (Bryant, 2011, s. 163).

²⁸ "Teknolojinin egemen konumu ile başa çıkmanın tek yolu, ona karşı çıkmak" olduğunu savunan görüş için bkz. Tripathi, A. K. (2008). Dimension of philosophy of technologies: critical theory and democratization of technologies. In (ss. 3): ACM New York, NY, USA.

²⁹ "Teknolojinin tarihin dışında değişmez bir özü olduğunu ve müdahalemizin ötesinde olduğunu söyleyen" görüş için bkz. Ibid.

etkileşiminde de rastlanılmaktadır. Nesne olarak sosyal etkileşimli robotların insanla kurduğu ilişkiyi açıklamada kullandığım örneklerden biri, AIBO köpek robotuydu. Turkle, bu robot köpeğe yönelik yaptığı bir çalışmada; 8 yaşındaki bir çocuktan, AIBO'nun beyni ile bir köpeğin beynini karşılaştırmasını istediğini belirtir ve çocuğun verdiği yanıtla ilişkin görüşlerini şöyle paylaşır:

8 yaşındaki Paree, AIBO'sunun beynini, bir köpeğin beyniyle karşılaştırırken, diğer olasılıkların önünü açar: AIBO'nun bir insan gibi duyguları olup olmadığını düşünür ve AIBO'nun 'kendi duygularını bilip bilmediğini'.... merak eder. Paree, insanların her iki yöntemi de kullandığını söylüyor. Bazen insanlar, spontane duygulara sahip olur ve bunların 'sadece farkına varır' ('kendi duygularınızı bilmektir'). Ancak diğer zamanlarda, insanlar kendilerini istedikleri duygulara sahip olacak şekilde programlamak zorunda kalır. 'Üzgün olsaydım ve mutlu olmak isteseydim,' burada Paree, konsantrasyonunu ve niyetini göstermek için yumruklarını kulaklarına yaklaştırır, 'Beynime mutlu olmaya hazır olduğumu söyletmem gerekirdi.' Robotun muhtemelen ikinci tür duygulara sahip olduğunu düşünüyor ancak bir duyguya ulaşmanın her iki yolunun da sizi aynı yere götürdüğüne dikkat çekiyor: İnsansınız bir gülümseme veya kaşlarını çatma eğer bir insansınız mutlu veya üzgün bir ses... Farklı içsel durumlar, aynı dışsal durumlara yol açar ve böylece içsel durumların önemi sona erer. AIBO davranışçı bir duyarlılık taşır. (Turkle, 2011)

İnsanların, kendileri gibi duygusal performans sergileyen robotlarla ortak eylemlere girmede daha istekli olduklarına, insan benzeri robot asistanlardan tavsiye almanın inandırıcı geldiği durumlarda etkileşimin arttığına, *İnsan Sosyal Robot Etkileşiminde Duygulanım* başlığı altında değindim. Tüketicilerin yapay zekâ teknolojileriyle kurduğu etkileşimin artması, deneyim pazarlaması açısından yeni fırsatlar ortaya çıkaracaktır. Duygu algoritmalarının insansı robotlarda kullanılması, deneyim temelli etkileşimde müşterilerin duygulanımını ve bilişsel faaliyetlerini artırmaktadır (Song & Kim, 2022, s. 491). Reklamcılıkta ve pazarlamada bu örnekler daha fazla görünür olmaya başladığından durum, dikotomik bakış açıları ile tartışılmaya başlanmıştır.

Diğer sektör çalışanları gibi reklamcılar açısından da iş kayıplarının yaşanacağı yönünde öngörüler ileri sürülmektedir. Ancak insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen fiziksel ve kimyasal içerikli işler; robotlar aracılığı ile gerçekleştirilebilecektir. Reklamcılıkta ve pazarlamada araştırmanın önemi göz önünde bulundurulduğunda; yapay zekâ robotları aracılığı ile toplanan veriler, programatik ve hedefli reklamların etkililiğini artıracak, teknolojinin yoğun kullanıldığı reklam uygulamalarına (execution) daha sık rastlanacak ve tanıtım faaliyetleri antropomorfik biçimli robotlar sayesinde daha ucuza gerçekleştirilecektir. Bu durum, reklamcılıkta yeni bir paradigma dönüşümüne yol açarken sosyal etkileşimli robotlar, yeni pazar ortamının aktörlerinden biri olarak yetki kazanacaktır. Yapay zekâ ve robot teknolojisindeki gelişmeleri, ifrata ve tefrite dayalı bir düşünce zeminine oturtmak yerine; insanı, diğer canlıları ve nesnelere bir arada ele alma fikriyatını araştırabiliriz.

Kaynakça

- Abubshait, A., & Wiese, E. (2017). You look human, but act like a machine: agent appearance and behavior modulate different aspects of human-robot interaction. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-12.
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği felsefi fragmanlar* (Çev. N. Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan). Kabalıcı Yayıncılık.
- Ads of the World*. <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/the-social-robot>
- Ağın, B. (2020). *Posthümanizm kavram kuram bilim-kurgu*. Siyasal Kitabevi.
- Appel, M., Lugrin, B., Kühle, M., & Heindl, C. (2021). The emotional robotic storyteller: On the influence of affect congruency on narrative transportation, robot perception, and persuasion. *Computers in Human Behavior*, 120.
- Asimov, I. (2022). *Ben, robot* (Çev. E. Odabaş). İthaki Yayınları.
- Artificial Intelligence Intelligent Systems*.
https://www.tutorialspoint.com/artificial_intelligence/artificial_intelligence_tutorial.pdf
- Avrupa Birliği 2018 Yaşlanma raporu*. https://economy-finance.ec.europa.eu/news/2018-ageing-report-policy-challenges-ageing-societies-2018-05-25_en
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham: Duke University Press.
- Barla, J. (2019). *The techno-apparatus of bodily production a new materialist theory of technology and the body*. Transcript Verlag.
- Belpaeme, T., Kennedy, J., Ramachandran, A., Scassellati, B., & Tanaka, F. (2018). Social robots for education: A review. *Sci. Robot*, 3.
- Beyinsizler. Meta, 48 milyon makale ile eğittiği robotun fişini çekti* <https://beyinsizler.net/meta-48-milyon-makale-ile-egittigi-robotun-fisini-cekti/>
- Braidotti, R. (2021). *İnsan sonrası bilgi* (1. Baskı). Kolektif Kitap.
- Breazeal, C. (2001). *Affective interaction between humans and robots*. MIT Artificial Intelligence Lab.
- Bryant, L. R. (2011). *The democracy of objects*. Open Humanities Press.
- Čaić, M., Mahr, D., & Schröder G. (2019). Value of social robots in services: social cognition perspective. *Journal of Services Marketing*, 33(4), 463–478.
- Chin, C. (2018). Artificial consciousness: from impossibility to multiplicity. İçinde V. C. Müller (Ed.). *Philosophy and Theory of Artificial Intelligence 2017* (ss. 3-18). Springer.
- Cominelli, L., Mazzei, D., & de Rossi, D.E. (2018). SEAI: Social emotional artificial intelligence based on a damasio's theory of mind. *Frontiers*, (5), 1-20.
- Cresswell, K. M., Worth, A., & Sheik, A. (2010). Actor-Network Theory and its role in understanding the implementation of information technology developments in healthcare. *BMC Medical Informatics And Decision Making*, 10(1), 1-11.
- Cross, E., & Ramsey, R. (2021). Mind meets machine: towards a cognitive science of human-machine interactions. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(3), 200-212.
- Crutzen, P.J. & Stoermer E.F. (2000). The anthropocene. *Global Change Newsletter*, 41, 17.
- Çelikel, S.B. (2013). *Endüstriyel tasarımda paradigma kaymaları: Bruno Latour'a özel bir ilgiyle* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- DiPaola, D., Ostrowski, A. K., Spiegel, R., Darling, K., & Breazeal, C. (2022). Children's perspectives of advertising with social robots: a policy investigation. 17th ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction (HRI).
- Draskovic, N. (2022). The marketing potentials of social robots: A literature review. *International Journal of Sales, Retailing and Marketing*, 11(1), 110-120.
- Doğan, M. (2020). *Yapay zekâ ve bilinç problemi*. Çizgi Kitabevi.
- Dusek, V. (2006). *Philosophy of technology*. Blackwell Publishing Ltd.
- Emo. <https://living.ai/emo/>
- Erbaş, S. (2022). Preface to the future (Internet of bodies). İçinde D. Yengin, H. Çiftçi (Eds.). *A'dan Z'ye İletişim Çalışmaları-8*. İKSAD Yayınevi.
- Fong, T., Nourbakhsh, I. & Dautenhahn, K. (2003). A Survey of socially interactive robots. *Robotics and Autonomous Systems*, (42), 143–166.
- Fryer, L. K., Nakao, K. & Thompson, A. (2019). Chatbot learning partners: connecting learning experiences, interest and competence. *Computers in Human Behaviour*, (93), 279–289.
- Han-Pile, B. (2010). The Death of Man: Foucault and Anti-humanism. T. O'Leary & C. Falzon (Eds.). *Foucault and Philosophy* (p. 118-142). Oxford: Blackwell.
- Hall, L. (2017). How We feel about robots that feel?" <https://www.technologyreview.com/2017/10/24/148259/how-we-feel-about-robots-that-feel/>
- Haenlein, M., & Kaplan, A. (2021). Artificial intelligence and robotics: Shaking up the business world and society at large. *Journal of Business Research*, 124, 405–407.
- Haraway, D. (1985). Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist Feminism in the 1980s. *Socialist Review*, (80), 65-108. Türkçesi: *Siborg manifestosu geç yirminci yüzyılda bilim, teknoloji ve sosyalist-feminizm* (Çev. G. Pular), *Başka Yer* 2009, 45-90. Metis Yayınları.
- Haraway, D. (2015). N. Katherine Hayles and humanist technological posthumanism. İçinde D. Cecchetto (Ed.). *Humanesis: sound and technological posthumanism*. Minnesota Scholarship Online.
- Hofstadter, D.R., & Dennett, D.C. (2008). *Aklın g'özü benlik ve ruh üzerine hayaller ve düşünceler*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Inga, J., Ruess, M., Robens, J. H., Nelius, T., Rothfuß, S., Kille, S., Dahlinger, P., Lindenmann, A., Thomaschke, R., & Neumann, G. (2023). Human-machine symbiosis: A multivariate perspective for physically coupled human-machine systems. *International Journal of Human-Computer Studies*, 170, 102926.
- IRBin. *Ads of The World The Intelligent Recycle Bin* <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/irbin-the-intelligent-recycle-bin>
- Jensen, C.B. (2003). Latour and Pickering: post-human perspectives on science becoming and normativity. İçinde D. Ihde, & Evan M. Selinger (Eds.). *Chasing Technoscience: Matrix for Materiality* (ss. 225-41) in. Indianapolis: Indiana University Press.
- Karakaş, Ö. (2021). Antroposen, kapitolosen ve insan sonrası düşünce. *Pasajlar Dergisi Posthümanizm*, 3(7), 145-169.
- Kharub, I., Lwin, M., Khan, A., Mubin, O., & Shahid, S. (2022). The Effectiveness of robot-enacted messages to reduce the consumption of High-Sugar Energy Drinks. *Informatics*, 9(2), 49.
- Küçükalp, K. (2016). *Çağdaş felsefede farklılık tartışmaları*. Emin Yayınları.

- Latour, B. (1991). *We have never been modern*. Harvard University Press.
- Latour, B. (1992). Where are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts. İçinde W. Bijker., & John Law (Eds.). *Shaping technology-building society: studies in sociotechnical change* (ss. 225-259). MIT Press Cambridge Mass.
- Latour, B. (1996). On Actor-Network Theory: A few clarifications. *Soziale Welt Nomos*, 47(4), 369-381.
- Latour, B. (2008). *Tarde ve toplumsalın sonu, Tesmeralsekdiz: Toplumsal Araştırmalar ve Sanat Şebekesi*, Yıl: 2, Sayı: 3.
- Latour, B. (2021). *Toplumsalı yeniden toplama Aktör-Ağ Teorisine giriş* (Çev. N. Bingöl). Tellekt Yayınları.
- Lee, S.A. ve Oh, H. (2021). Anthropomorphism and its implications for advertising hotel brands. *Journal of Business Research*, 129, 455-464.
- Marsh, G.P. (1864). *Man and nature: Or physical geography as modified by human action*. Kessinger Publishing.
- My Real Baby*. <https://www.hasbro.com/common/instruct/MyRealBabyPDF.pdf>
- Nagel, T. (1974). What Is It Like to Be a Bat?. F. Doruker (çev.). İçinde *Aklın g'özü benlik ve ruh üzerine hayaller ve düşünceler* (s. 377-289). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- OpenAI. <https://openai.com/blog/chatgpt/>
- Paro. <http://www.parorobots.com/>
- Pierce, B. (2018). How are robots' reasons for action grounded? In *Philosophy and Theory of Artificial Intelligence 2017 Conference Paper* (ss. 73-80). Springer.
- Robots. <https://robots.ieee.org/robots/>
- Sætra, H.S. (2019). The ghost in the machine being human in the age of ai and machine learning. *Human Arenas*, (2), 60-78.
- Sammobile. (2020). Samsung shows how NEON artificial humans fit into banking of the future. <https://www.sammobile.com/news/samsung-neon-artificial-humans-future-banks-shinhan/>
- Samsung Research. <https://research.samsung.com/news/-CES-2022-Samsung-Research-New-Tech-Trio-Samsung-Bot-Handy-Housework-robot>
- School Robots. <https://www.robotlab.com/classroom-robots>
- Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417-424.
- Shiomi, M., Shinozawa, K., Nakagawa, Y., Miyashita, T., Sakamoto, T., Terakubo, T., Ishiguro, H., & Hagita, N. (2013). Recommendation effects of a social robot for advertisement-use context in a shopping mall. *International Journal of Social Robotics*, 5, 251-262.
- Song, C.S., & Kim, Y.K. (2022). The role of the human-robot interaction in consumers' acceptance of humanoid retail service robots. *Journal of Business Research*, 146, 489-503.
- Strasser, A. (2018). Social cognition and artificial agents. In *Philosophy and Theory of Artificial Intelligence* (ss. 106-114). Springer.
- Tegmark, M. (2019). *Yaşam 3.0 yapay zekâ çağında insan olmak*. Pegasus Yayıncılık.
- The Robot Report*. (2021). RoboAds introduces the world's first mobile advertising robot <https://www.therobotreport.com/roboads-introduces-the-worlds-first-mobile-advertising-robot/>
- Tripathi, A. K. (2008). Dimension of philosophy of technologies: critical theory and democratization of technologies. *Ubiquity*. ACM New York, NY, USA.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: why we expect more from technology and less from each other*. New York: Basic Books.

Tutorials. <https://www.tutorialspoint.com/practice/index.htm>

Van Pinxteren, M. M., Wetzels, R. W., R ger, J., Pluymaekers, M., & Wetzels, M. (2019). Trust in humanoid robots: implications for. *Journal of Services Marketing*, 33(4), 507-518.

Wong, C. J., Tay, Y. L., Lew, L. W., Koh, H. F., Xiong, Y., & Wu, Y. (2018). Advbot: Towards understanding human preference in a human-robot interaction scenario. *15th International Conference on Control, Automation, Robotics And Vision (ICARCV)*

Yıldız, B. <https://teknosafari.net/cocuklar-icin-uretilmis-egitici-bir-robot-moxie/>
<https://beyinsizler.net/meta-48-milyon-makale-ile-egittigi-robotun-fisini-cekti/>

PIET MONDRİAN VE SANATININ TEOZOFİ FELSEFESİ İLE OLAN İLİŞKİSİ

 Ali KAYA^a

Öz

Soyut sanatın öncülerinden biri olarak kabul edilen Hollandalı ressam Piet Mondrian'ın 1895-1944 yıllarını kapsayan sanatı; Natüralizm, Modernist, Kübizm ve Neoplastisizm gibi dönemleri içerir. 1895'te Van Gogh gibi sanatçıların etkisiyle manzara temalı çalışmalara başlar. 1912'de Kübizm'den ilham alarak renk ve çizgileri azaltıp sadeliğe yönelir. 1917 yılından itibaren antik ve modern düşünce etkilerini taşıyan mistik, felsefi ve dini düşünce gibi öğretileri birleştiren Teozofi felsefesi ile kendi stilini yakalar. Bu çalışmanın amacı; Piet Mondrian'ın sanatını dört dönem halinde ele alarak Teozofi felsefesi ile olan ilişkisini ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda araştırmada sanatçı eserleri ve literatür taraması yapılarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, Piet Mondrian sanatı üzerinde Teozofi felsefesinin tek başına etkili olduğu söylenemez çünkü Mondrian sanatı birçok üsluptan beslenerek oluşturulan kompleks bir sanattır. Fakat Mondrian sanatı ile Teozofi felsefesi ortak bir dil ve tema kullanması ikisi arasında güçlü derin bir ilişki olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Piet Mondrian, Teozofi felsefesi, Neoplastisizm.

PIET MONDRİAN AND THE RELATIONSHIP OF HIS ART WITH THE THEOSOPHICAL PHILOSOPHY

Abstract

Considered one of the pioneers of abstract art, Dutch painter Piet Mondrian's art covering the years 1895-1944 includes periods such as Naturalism, Modernist, Cubism and Neoplasticism. In 1895, with the influence of artist such as Van Gogh, he started to work on landscape themes, and in 1912, inspired by Cubism, he reduced colors and lines and turned to simplicity. Since 1917, he has captured his own style with Theosophy philosophy, which combines the doctrine of antique and modern thought such as mystical, philosophical and religious thought. The aim of this study is to examine Piet Mondrian's art in four periods and to reveal its relationship with Theosophical philosophy. In this direction, qualitative research method was used by scanning the works of artists and literature. As a result, it cannot be said that the philosophy of Theosophy alone was effective on Piet Mondrian art, because Mondrian art is a complex art created by feeding from many

^a Bağımsız Araştırmacı., Görsel Sanatlar Öğretmeni, MEB, 80alikaya@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 13.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 23.08.2023

styles. However, it can be said that there is a strong deep relationship between Mondrian art and Theosophy philosophy, using a common language and theme.

Keywords: Piet Mondrian, Theosophy philosophy, Neoplasticism.

Giriş

20. yüzyılda meydana gelen çalkantılı siyasi gelişmeler, ekonomik ve sosyal değişimler, teknik ilerleme, 19. yüzyılın sonunda yaşanan savaşlar, bilimsel keşifler ve siyasi gerilimler ile hızla gelişen sanayileşme mevcut dünya görüşünün önemli ölçüde değişmesine yol açtı. 1900'de Max Planck, geleneksel fiziğin temelleriyle çelişen kuantum teorisini geliştirdi. Aynı yıl dünya Sigmund Freud'un psikanalitik yorumlarıyla sarsılmaya başladı. Kısa bir süre sonra Hermann Minkowski, uzay-zaman boyutunu açıklamak için matematiksel modeli geliştirmesi Albert Einstein'i ünlü genel görelilik kuramını geliştirmeye yöneltti (Eimert, 2016, s. 6).

Sanat alanında da 20. yüzyıl önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemin başında ortaya çıkan Sürrealizm, Fütürizm, Soyut sanat gibi akımlar sanatın estetik anlayışını sorgularken, Dadaizm, Soyut Dışavurumculuk, Kübizm, Minimalizm gibi akımlar da teknik ve anlatım biçimi anlamında sanatı farklı noktalara taşımıştır.

20. yüzyıl başlarından itibaren özellikle savaş gibi etmenlerle meydana gelen sosyal, siyasi, ekonomik değişimler başta toplumların yaşamlarında olduğu kadar dönemin sanatçıların da bazı temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamıştır. Dönem içerisinde yaşanan gelişmeler sanatçılarda iç huzursuzluğa neden olmuş, bu durum sanatçıların ürettikleri eserlere de yansımıştır. Sanatçılar bu buhranlı süreçte özellikle ürettikleri eserlerde gerçeği olduğu gibi aktarmak yerine dış görünüşü parçalayarak materyalist anlayışa tepki verme yoluna gitmişlerdir (Biryant, 2006, s. 8).

20. yüzyılda plastik sanatlarda biçimsel sorgulamaya giren sanatçıların başında Hollandalı sanatçı Piet Mondrian gelmektedir. Piet Mondrian, 1917'de yayımlanan *De Stijl* dergisinde konu hakkında şu ifadelerde bulunmuştur.

Şimdiki kültürlü insanın yaşamı yavaş yavaş doğal olandan uzaklaşıyor. Giderek daha soyut bir yaşam haline geliyor. Doğal (dışsal) olanın gitgide daha otomatik hale geldiği yerde yaşamın anlamının giderek daha içsel olana odaklandığını görüyoruz. Düşük bir duygusal yaşam, ancak insan ruhunun farkına varan daha bağımsız bir yaşam olarak ortaya çıkıyor. Modern insan bilinci değiştirir. Tüm yaşam ifadeleri farklı bir görünüm alır ve daha özel olarak soyut bir görünüm alır. Aynı şekilde sanat, içindeki başka bir ikilemeliğin ürünü olarak kendini insana ifade etmeye başlar (Mondrian, 1917, s. 2).

1895-1944 yılları arasını kapsayan Piet Mondrian'ın sanatı; Natüralizm, Lumizm-Modernist, Kübizm ve Neoplastisizm gibi Tablo 1'de belirtilen dönemleri içermektedir. Bu çalışmanın amacı, Piet Mondrian'ın sanatını dört dönem halinde ele alarak Teozofi felsefesi ile olan ilişkisini ortaya çıkarmaktır.

Tablo 1. Piet Mondrian Sanatının Dönemleri

Dönemler	Piet Mondrian Sanatının Dönemleri			
	Natüralizm	Modernist	Kübizm	Neoplastisizm
	1895-1907	1908-1911	1912-1916	1917-1944

Piet Mondrian'ın Erken Dönem Sanat Anlayışı

Piet Mondrian, 7 Mart 1872'de Hollanda'nın Amersfoort şehrinde doğdu. Gerçek adı Piet Cornelis Mondrian'dır. Sanatla erken yaşta tanışmaya başlayan Mondrian, ilk olarak amcasından dersler almaya başladı (Deicher, 1999, s. 7). Din ve mezhep dönemin Hollanda'sında hemen her alanda etki eden önemli bir unsurdur. Muhafazakâr ve Protestan inancına bağlı olan aynı zamanda Reform Kilisesine bağlı bir okulda da müdür olan Mondrian'ın babası da kilise adına dini temalar içeren resimler yapan bir ressamdı (Yılmaz, 2009, s. 9).

Mondrian, ilk zaman çalışmalarında dönemin empresyonist sanatçılarından oldukça etkilenmiştir. 1895 ve 1907 yıllarını kapsayan dönemde sanatçı yaşadığı ülke ve içinde bulunduğu çevreyi konu edinerek çoğunlukla natüralist ve empresyonist ağırlıklı resimler yapmaya başlamıştır. Kınalı Manzara (1897-1898), İş (1897-1899), Hague Çiftçinin Karısı (1899), Günebakanlı Ölüdoğa (1907), Ölmekte Olan Kasımpatı (1908), Kırmızı Değirmen (1910-1911) vb. çalışmalar bu dönemin ürünleridir.

Görsel 1. Piet Mondrian, Kınalı Manzara 1897–1898

Küçük Winter-swijk kasabasını, kasabanın köy benzeri sokaklarını, taşra halkı, hayvanları özellikle kilise kulesi manzarası tasvir eden çalışmaları onun favorisiydi. 1905'ten sonra geleneksel Hollanda tarzı manzara resmine yöneldi. Hiçliğin ortasındaki tenha sahneler, ormanlık alanlar, söğütler ve sokak köşeleri gibi konular yavaş yavaş yerini yel değirmenlerine, otlaklardaki ineklere bırakmıştır. Sonraki birkaç yıl boyunca gün batımları (Görsel 1), yel değirmenleri, mehtaplı geceler, deniz, kum ve tepe manzaraları Mondrian'ın resimlerinde tekrar eden konular olmuştur. Mondrian, halkın neyi sevdiğini biliyordu. Daha sonra bununla ilgili şöyle yazmıştı; “para ödeyen halk natüralist sanat talep ederse, o zaman bir sanatçı bu tür resimler üretmek için becerilerini kullanabilir ancak bunlar sanatçının kendi

sanatından açıkça ayırt edilmelidir (Deicher, 1999, s. 7-16). Mondrian, ilk dönem çalışma tarzını şöyle tanımlamaktadır:

Atmosferin yoğunluğunun ayrıntıları gizlediği ve nesnelerin büyük hatlarını vurguladığı gri, karanlık havalarda veya çok güçlü güneş ışığında görülen manzaraları ve evleri boyamayı tercih ettim. Sık sık ay ışığında, düz Hollanda çayırlarında veya ölü, boş pencereleri olan evlerde dinlenen veya hareketsiz duran inekleri çizdim. Bunları asla romantik bir biçimde resmetmedim en başından beri her zaman gerçekçiydim (Wallace, 1968, s. 8).

Yirminci yüzyılın ilk 20 yılı, Batı sanat tarihinin en canlı ve yaratıcı dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Bazı post-empresyonist sanatçıların genç nesil ressamlar üzerindeki etkisi çok büyüktür. Gauguin, Van Gogh, Seurat ve özellikle Cezanne tarafından işaret edilen yönergeleri takip eden avangard sanat, edebi özellikler pahasına biçimsel niteliklerin rolünü artırma eğilimindeydi (Henning, 1968, s. 243). Piet Mondrian, yirminci yüzyılın başında Fransız empresyonistler ve post-empresyonistlerin çalışmalarıyla tanıştı. Amsterdam'da Stedelijk Müzesi'ndeki Vincet van Gogh retrospektifini ziyaret etti. Van Gogh'un stili, saf renk kullanımı onu derinden etkiledi. Piet Mondrian'ın 1907-1908 yıllarında yaptığı birçok çalışmasında Van Gogh'un etkisini görmek mümkündür (Hodermarsky, 2016, s. 105). Piet Mondrian'ın ilk dönem çalışmalarında karanlık geleneksel paleti, nehir manzarası ve Van Gogh'un gece duygusu Görsel 2'de açıkça görülmektedir (Sweeney, 1945, s. 3-4).

Görsel 2. Piet Mondrian, Gece Manzarası 1917-1918

Van Gogh, empresyonist sanatçıların aksine keskin ve doğaya bağlı gözlemlerini resmetmek yerine, doğayı kendi sanatsal ifadesine en uygun olan renklerle ifade etmiştir. Kendine has renkler kullanarak resimdeki derinlik algısı yerine geniş alanlar ve renk aralıkları ile doğayı kendi iç dünyasına göre resmetmiştir. Sanatçı bu anlayışla dönemin birçok sanat akımını da etkilemiştir (Zeybek, 2017, s. 44).

Mondrian, 1907 yılında yazdığı otobiyografisinde bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

Her yılın sonunda çalışmalarım bilinçsizce gerçekliğin doğal yönlerinden daha fazla sapmaya başladı. Tecrübe benim tek öğretmenimdi. Modern sanat hakkında çok az şey

biliyordum. Empresyonistlerin, Van Gogh'un, Van Dongen'in eserlerini ilk gördüğümde hayran kaldım. Ama doğru yolu tek başına aramak zorundaydım. Her resimde değişmesi gereken şey renkti. Saf renk için doğal rengi bıraktım (Wallace, 1968, s. 8).

Çocukluk ve gençlik dönemlerinde sıkı bir Protestan eğitimiyle yetişen Mondrian, 1900'lü yılların başlarına geldiğinde sanat üretiminde dini temelli fikirler etkili olmaya başladı. Helena Petrovna Blavatsky'nin kurduğu Teozofî hareketiyle ilgilenmeye başlayan Mondrian, 1909 yılında Teozofî Cemiyeti'nin Hollanda ayağına katıldı.

Teozofî Felsefesinin Mondrian Sanatı Üzerindeki Etkisi

Teozofî terimi ilk olarak 3. yüzyılda İskenderiyeli ünlü bir filozof olan Prophyry tarafından kullanılmıştır. Bu terim daha sonra 14. yüzyılda Eckhart, 16. yüzyılda Paracelsus, 17. yüzyılda Robert Fludd, Thomas Vaughan ve Lacob Boehme gibi bir grup Rönesans filozofları tarafından da kullanılmıştır. Teozofîk hareket 18. yüzyılda Emanuel Swenderborg ve Karl von Eckartshausen tarafından bir cemiyet haline dönüştürülmüştür (Sender, 2007, s. 100). Bu cemiyet son olarak 19. yüzyılda New York'ta Helena Blavatsky öncülüğünde yeniden başlatılmıştır. 1875'te Blavatsky, Henry Stell Olcott (1832-1907) ve diğerleri tarafından kurulan Teozofî Cemiyeti temel olarak Batı ezoterizmi ve dinleri inceleyen akademisyenler tarafından biliyordu (Godwin, 1994, s. 2; Santucci, 2005, s. 258; Sand, 2020, s. 2).

Teozofî kökleri antik Gnostisizm ve Neoplatonizm'e kadar dayanan 19. yüzyılda ortaya çıkan okült bir harekettir. Yunanca *Theos* ("tanrı") ve *sophia* ("bilgelik") kelimelerinden türetilen Teozofî terimi, geniş anlamda "ilahi bilgelik" anlamına gelir (Melton, 2015, s. 3). New York'ta kurulan bu hareketin uluslararası anlamda merkezi Hindistan Adyar bölgesidir (Mukhopadhyay, 2020, s. 166). Blavatsky (1892)'e göre, Teozofî Cemiyeti'nin amacı ilk başta psişik veya sözde spiritüalist fenomenlerin bilimsel olarak araştırılmasıydı. Daha sonra cemiyet üç temel hedefi ilan etti. Bunlar:

- Irk, renk, din ve sosyal ayrımı olmaksızın insan kardeşliği,
- Karşılaştırma amacıyla eski dünya dinlerinin ciddi bir şekilde incelenmesi ve evrensel ahlakın seçimi,
- Şuandaki gizli ilahi güçlerin incelenmesi ve geliştirilmesi.

Blavatsky'nin Teozofî'deki amacı, Neo-Platonizm, Brahmanizm, Budizm, Kabbalizm, Gnostisizm, Hermetizm ve diğer okült doktrinlerin parçalarını birleştirerek "bilimsel" bir din yaratmaya çalışmaktır. Bu amacı üç ilke ile ifade etmek gerekirse, birinci ilke, ruh ve maddenin her zaman her yerde sonsuz, sınırsız, değişmez gerçekliğin içinde birbirlerini tamamlamalarıdır. İkincisi döngüsel değişim yoluyla evrensel bir evrim kanununun varlığını işaret eder. Üçüncüsü ise tüm ruhların hem birbirleriyle hem de bilinmez gerçekliğin bir unsuru olan evrensel ruhla aynı olduğundan bahseder (Koy, 2018, s. 32).

Campell'e (1980) göre, Teozofî Cemiyeti dönemin popüler kültürünü etkileyen bir oluşumdur. Teozofîk öğretiler, modern dönem sanat ve edebiyat alanında derin etkiler yaratmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ezoterik durumlara artan ilgi, birçok sanatçı ve yazarın dikkatini çekmiştir. Teozofî hareketin özellikle soyut sanat üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Teozofîye göre; görünen, dünya gerçeğin sadece bir parçasını sunarken, gerçeklik aslında görünmeyenin içindedir ve görünmeyen

sürekli olarak görüneni etkiler. Bu düşünce yapısı, birçok modernist sanatçıları etkilemiş ve 20. yüzyılın başındaki soyut resmin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Gül, 2015, s. 419).

Teozofi felsefesinde evren ve içindekiler bilinmeyen ilahi öz yani mutlak birlik inancına dayanır. Bilim ve dinin sınırlarından uzaklaşarak bilgelik ve sonsuz algının işlenişleriyle ilgilenir (Şahin, 2019, s. 116-117). Teozofik düşünce anlayışı din temelli olmasa da metafizik düşünce bağlamında bir felsefedir (Batur, 2021, s. 463). Sanat ve gizlilik içindeki ilişkiyi açıklayan birçok metin, gazete, dergi ve kitap yayımlayan Teozofi topluluğun çaba ve çalışmaları sanatçılar arasında da büyük ilgi ile karşılanmış nitekim Khnopff, Serusier, Moreau, Braque, Gris, Duchamp, B. Newman, Beuys, Malevic, Mondrian, Kupka, Kandinsky, Klee, Pollock vb. modern dönem sanatçıları bu cemiyetle ilgilenmişlerdir (Uzel, 1997, s. 8).

Piet Mondrian, Paul Klee, Wassily Kandinsky, Frantisek Kupka gibi modern dönem sanatçıları Doğu mistisizmi ve Teozofi kavramını sanatlarının merkezine almışlardır. Piet Mondrian'ın Teozofi düşüncesiyle ilişkisi erken dönem sanat anlayışında önemli rol oynamaktadır. Sanatçı sezgiler yoluyla elde edilen bilgiyi üstün bir yetenek olarak değerlendirmekte ve bu şekilde ilk dönem eserlerini ortaya koymaktadır (Şahin, 2019, s. 120-121). Piet Mondrian, mutlu bir dünyada sanatının biçimsel olarak klasik ve soyutlama, içeriksel olarak da evrensel ve Teozofik olması gerektiğini savunmaktaydı (Aslan, 2015, s. 42).

Hollanda'daki Teozofik anlayış, kendi çevresindeki estetik yaklaşımları çok önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etki 1910 ile 1911 yılları arasında Mondrian'ın eserlerinde açıkça görülmektedir. Mondrian'ın tavizsiz konumu, ortogonal kompozisyona ve ana renklere dayanan sistemi, onun on yılı aşkın bir süredir üzerinde çalıştığı Teozofik metinlerden esinlendiğinin göstergesidir. Mondrian'ın üslubundaki değişiklik genellikle 1911'in sonu ve 1912'nin başında Paris'e taşınması ve kübizme olan ilgisiyle ilişkilendirilmekle birlikte bu ilginin sanatçının Teozofik geçmişinden kaynaklandığı da bilinmektedir (Helme, 2014, s. 93). Teozofi ile modern sanat arasındaki ilişki büyüleyici ve karmaşıktır. Bunu tek bir bölümde ele almak imkansızdır. Teozofi Cemiyeti'nin kuruluşuyla (1875) başlayan ve 1920'lere kadar devam eden dönem, aynı zamanda çeşitli sanat akımlarının da yaşandığı bir dönemdir. Bundan dolayıdır ki pek çok sanatçı bu dönemde Teozofik düşüncenin etkisinde kalmışlardır (Bauduin, 2013, s. 429-430). Teozofi öğretisiyle şekillenen Mondrian'ın düşünce yapısında tin kavramı önemli bir yer tutar. Ona göre tinsel evrim üç aşamalı bir süreçtir.

- Hazırlık,
- Aydınlanma,

- Özel kişi olma durumu.

Görsel 3. Piet Mondrian, Evrim 1910-1911

Piet Mondrian'a göre, hazırlanma imgelemele, aydınlanma esinle, özel kişi oluş sezgiyle ve sezgisel bilgiye ulaşmakla mümkündür (Şahin, 2019, s. 116- 117). Piet Mondrian, soyut resme başlamadan önce Teozofi temel düşüncenin hâkim olduğu ve sanatçının bu görüş üzerinde yoğunlaşarak eserler ürettiği çalışmaların başında 1910-1911 yıllarında yaptığı Görsel 3'te görülen Evrim adlı çalışması gelmektedir. Evrim çalışması birbirini tekrar eden üç seriden oluşmaktadır. Üç tabloda da resmin merkezine yerleştirilmiş çıplak kadın bedeni tasvir edilmiştir. Kadının bedeni yarım yapılmış ve belden aşağı silik olarak resmedilmiştir. Sağdaki ve soldaki kadın figüründe gözler kapalı, kafa yukarıya doğru bakmaktadır. Ortadaki kadın figüründe ise gözler açık ve öne doğru bakmaktadır.

Her üç resimde de mavi rengi oldukça yoğun kullanılmıştır. Evrim tablosunda kullanılan renkler Mondrian'ın sembolik anlamlar ve duygusal etkileri keşfetme arayışını yansıtmaktadır. Mavi huzur, dinginlik ve içsel gerçekliğin sembolü olarak Teozofik düşüncede de kullanılmıştır. Teozofi, insanın ruhsal yönü ile evrenin ruhsal yönünün önemli olduğunu vurgular. İnsanın ruhsal gelişimi ve ilerlemesi önemli bir hedeftir. Mavi renk ruhsal yolculuğun bir sembolü olarak kullanılmıştır.

Yılmaz (2009)'a göre, baştaki resim Teozofi öğretisinin ilk adımını temsil etmektedir. Yani saflığa, maneviyata ulaşmak için hazırlık süreci bu resimde betimlenmiştir. En sondaki resim ikinci adımı temsil etmektedir. Buradaki kadının yüz ifadesinin daha aydınlık ve açık olması sanatçının Teozofi öğretisinin ikinci adımındaki aydınlanmaya atıfta bulunduğunu göstermektedir. Kadının sağ ve sol omuzlarındaki altı köşeli yıldız Teozofi Cemiyeti'nin sembolüdür. Bu sembol 1896 yılında yayımlanan Theosophia Dergisi'nin kapağında da kullanılmıştır. Ortadaki resim Teozofinin son adımını temsil etmektedir. Burası sezgiyle ulaşılabilecek en yüksek seviye olduğu için beden silikleşmiş detaylar oldukça geometrik bir biçimde resmedilmiştir.

Kübizm ve Metafizikten Yeni Plastisizme Geçiş

Piet Mondrian, yol boyunca kendi işini inanılmaz bir çizgisellikle geliştirerek birçok üsluptan oluşan bir dil edindi. Yeni stilleri inanılmaz bir hız ve anlayışla öğrendi. Çalışmaları hızla soyut dışavurumcu, noktacı ve kübist aşamalardan geçti. Son olarak neoplastistik aşamayla kendi stilini yakaladı (URL-1). Lynton (2009)'a göre, 1910 ve 1911 yılları arasında Hollanda'da bulunan Mondrian, kübist sanatçıları yakından tanıma fırsatı buldu. Kübist ressamlardan etkilenen sanatçı yaptığı çalışmalarında renk sayısını azaltarak çalışmalarını çizgisel yapılar üzerinde oluşturmaya başladı. Sonuç olarak çalıştığı konunun temel yapısını sonlandırırken resmin alanını ritmik çizgi ağlarıyla örmeye başladı.

Mondrian'ın kübist ve post kübist dönemdeki çalışmalarının ana konuları natürmortlar, figürler, manzaralar, ormanlar, ağaçlar, çatılar, deniz, okyanus, iskeleler, kilise ve bina cepheleri ve kompozisyonlara dayalı kompozisyonlardı (Threlfall, 1978, s. 206). Kübizm temel anlamda metafizik bir sanattır kübizmin özü metafiziğe dayanır. Kübizm metafiziksel bir amaçla gerçek dünya ve onun gerçek biçimlerinden uzaklaşır. Kübist sanatçılar bunu en iyi sentetik kübizimde göstermiştir. Çünkü sentetik kübizimde gerçek doğa görünür nesnelere arındırılmıştır (Kara, 2000, s. 35). Mondrian, kübizmi soyutlama olarak görüyordu. Fakat kübizm kendisini doğa formlarından arındıramadı. Mondrian, çalışmalarında farklı bir basitleştirme arıyordu. Mondrian, yüksek sesli müziği doğadan kurtulamadığı için eleştirdiği gibi kübizmi de eleştiriyordu (İpşiroğlu, 1994, s. 80).

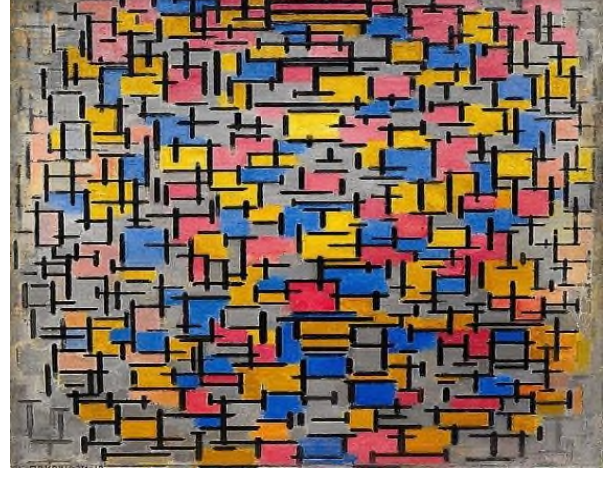
GörSEL 4. Piet Mondrian, Gri Ağaç, 1911

GörSEL 5. Piet Mondrian, Elma Ağacı, 1911

Görşel 6. Piet Mondrian, Natürmort, 1912

Görşel 7. Piet Mondrian, Kompozisyon, 1916

Görşel 4'te görülen 'Çiçekler İçerisindeki Elma Ağacı' ile Görşel 5'te görülen 'Gri Ağaç' sanatçının aynı dönemde yaptığı çalışmalarıdır. 'Çiçekler İçerisindeki Elma Ağacı' çalışmasında renkler daha ön planda ve ağacın formları da daha geometriktir. Fakat 'Gri Ağaç' çalışmasında kullanılan renk sayısı daha kısıtlı ve transparandır. Ağacın formları da daha hareketli ve diyagonaldir. Fakat her iki çalışmasında da ağaçlar formunu kaybedip giderek ritme dönüşüyor ve sadeleşiyor. 1912 ve 1916 yılları arasını kapsayan dönemde Piet Mondrian sanatı üzerinde kübizmin etkisi oldukça önemlidir. 1912'de yaptığı 'Natürmort' çalışması (Görşel 6) ve 1916 yılında yaptığı 'Kompozisyon' adlı çalışmasında (Görşel 7) bu etki açıkça görülmektedir.

Bu dönemde Mondrian'ın meşguliyeti birbiriyle ilişkili iki düşünce tarzı üzerinedir. Bunlardan birincisi, resmin gerçekliği ifade etmenin biçimsel bir aracı olarak değerlendirilmesi ve ikincisi Teozofik düşüncedir. 1914'te Mondrian yazdığı mektuplarda Teozofî hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "(Theosophia) dergisi editörü tarafından sanat hakkında yazmamı istedi. Bu benim alanım dışında olmasına rağmen, burada daha çok (bilimsel) olduğunu düşündüğüm için yazmayı tercih ettim. Sanatta evrim fikrim, Teozofî felsefesiyle oldukça örtüşüyor" (Threlfall, 1978, s. 209).

Mondrian'ın resimleri ve estetiği, onun gerçeklik anlayışında daha doğrusu, gerçekliğin değişmez iç yasalarına kök salmaktır. Mondrian'ın estetiği bir anlamda estetik değil, tamamen metafizik ve dinsel bir hayat görüşüdür. Mondrian, kendisinden önceki birçok düşünür gibi çok çeşitli hatta kaotik bir görünüşler dünyasının ardındaki her şeyin birliğine inanıyordu. Mondrian, sanatının ve düşüncesinin hem geçmiş resim geleneğini zirveye taşıdığına hem de geleceğin habercisi olduğuna dair sarsılmaz bir inanca sahipti. Amacı, doğayı taklit etmekten çok mutluluğun ifadesine yükselterek resmi saflaştırmaya çalışan modern hareketi desteklemektir. Onun için bu durum "yeni gerçekçilik" en açık biçimde neoplastiklik tarafından ortaya konulacaktı (Threlfall, 1978, s. 11-20).

Mondrian'ın düşünce hayatında De Stijl Dönemi önemli bir yere sahiptir. 1919 yılında Mondrian, Theo Van Doesburg önderliğinde ortaya koyduğu De Stijl hareketiyle yeni bir başlangıca adım attı. 1918'de yayımlanan De Stijl hareketinin manifestosunda şu maddeler yer almaktadır:

1. Eski ve yeni zaman bilinci vardır. Eski, bireyle bağlantılıdır. Yeni, evrensel bağlantılıdır. Bireyin evrensel karşı mücadelesi, günümüz sanatında olduğu gibi dünya savaşında da kendini göstermektedir.

2. Savaş, içeriğiyle eski dünyayı yok ediyor.

3. Yeni sanat, yeni zaman bilincinin içerdiği şeyi öne çıkardı. Evrensel ile bireysel arasında bir denge.

4. Yeni bilinç, dışsal yaşam kadar içsel yaşamı da gerçekleştirmeye hazırlar.

5. Gelenekler, dogmalar ve bireyin tahakkümü bu gerçekleştirmeye karşıdır.

6. Bu nedenle yeni plastik sanatın kurucuları, yeni plastik sanatta (doğal biçimi ortadan kaldırarak) sanatın açık ifadesini engelleyen her şeyi ortadan kaldırdıkları gibi, sanatın ve kültürün reformasyonuna inanan herkesi bu gelişme engellerini ortadan kaldırmaya çağırıyor. Sanat, tüm mefhumunun en yüksek sonucu.

7. Günümüz sanatçıları tüm dünyayı aynı bilinçle yönetmişler ve bu nedenle bireysel despotizmin egemenliğine karşı verilen bu savaşta entelektüel bir bakış açısıyla yer almışlardır. Bu nedenle, yaşamda, sanatta, kültürde uluslararası bir birliğin oluşumu için fikri veya maddi olarak çalışan herkese sempati duyuyorlar.

8. Bu amaçla kurulan The Style'ın aylık sayıları, hayatın yeni bilgeliğini tam anlamıyla yakalamaya çalışıyor.

9. İş birliği şu şekilde mümkündür:

I. Adını, adresini ve mesleğini tam onayla birlikte "The Style" editörüne göndermek.

II. Eleştirel, felsefi, mimari, bilimsel, edebi, müzikal makaleler veya reproduksiyonlar göndermek.

III. Farklı dillerdeki makaleleri çevirmek veya "The Style" yayımlanan düşünceleri dağıtmak (URL-2).

Teozofi öğretilerin şekillendirdiği De Stijl ilkeleri şu şekilde sıralanabilir:

- Renklendirme temel renkler kırmızı, mavi ve sarı veya nötr renkler siyah, beyaz ve gri olmalıdır.

- Yüzeyler dikdörtgen düzlemlerden veya prizmalardan oluşmalıdır.

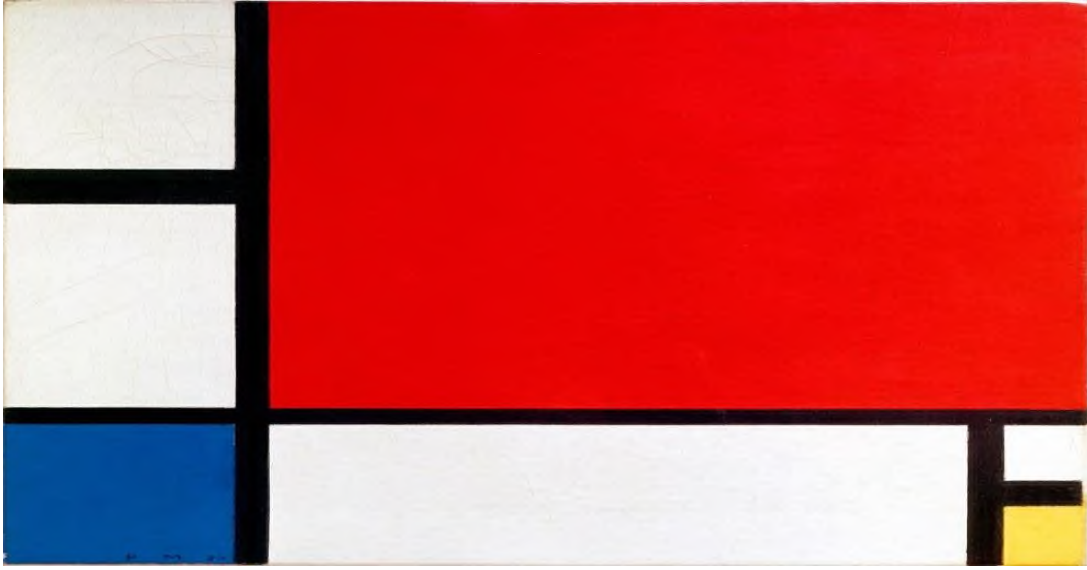
- Estetik denge sağlanmalı ve bu denge kontrastlar kullanılarak yapılmalıdır.

- Kompozisyon öğeleri düz çizgiler veya dikdörtgen alanlar olmalıdır.

- Oran ve yerleştirme ilişkileri ile denge ve ritim artırılmalıdır (Altunoz, 2007, s. 7).

Piet Mondrian, 1920 yılında 'Kırmızı, Mavi ve Sarı' (Görsel 8) adlı çalışmasını doğrusal bir yaklaşımla resmetmiştir. Sanatçının sınırlı sayıda renk kullanması ilk dikkat çeken unsurdur. Resimde sadece beyaz, mavi, kırmızı, sarı ve siyah renkler vardır. Kompozisyon, basit doğrusal formlar olan dikey ve yatay çizgiler ile karelere ve dikdörtgenlere indirgenmiştir. Bu çalışmada dikkat çeken bir diğer unsur ise denge ve uyumdur. Mondrian'ın bu dönem çalışmalarında mükemmel düzeyde denge ve

uyum vardır. Bu denge ve uyum sanatçının hem kullandığı renklerde hem de kullandığı formlarda görülmektedir.

Görsel 8. Piet Mondrian, Kırmızı Mavi ve Sarı 1920

Piet Mondrian, soyutlama ve basitleştirme yoluyla gerçeğin özünü yakalamaya ve evrensel düzene ulaşmayı amaçlıyordu. Bunun için 'Kırmızı, Mavi ve Sarı' çalışmasında geometrik düzenlemeler, yatay, dikey çizgiler ve temel renklerin kullanımına önem vermiştir. Mondrian sanatında görülen soyutlama ve evrensel düzen anlayışı sanatçı üzerindeki Teozofî felsefesinin yansımasıdır. Çünkü Teozofî felsefesinde gerçeğin özüne ulaşmak için soyutlama ve basitleştirme önemli bir yöntemdir. Ayrıca çalışmada görülen yatay ve dikey çizgiler, geometrik formlar ve renkler Teozofinin sembolik diline işaret eder. Geometrik düzenlemeler, evrenin düzenini ve birliğini yansıtan sembollerdir. Yatay çizgiler doğayı temsil ederken dikey çizgiler ruhani boyutları temsil eder.

Temmuz 1997'de Londra'da, Tate Gallery'deki "Mondrian: From Nature to Abstraction" başlıklı sergide küratörler Mondrian'ın Teozofî ile ilişkisini yalnızca erken dönem çalışmaları ile sınırlandıran bir anlatı içinde olmuşlardır. *Üçlü Evrim* (Evolution) (1910-1911) çalışmasında bu etkinin gözlemleneceği ancak sonrasında Teozofî ile ilişkisinin geride kaldığını belirttiler (Taymaz & Şahiner, 2022, s. 172). 'Kırmızı, Mavi ve Sarı' (Görsel 8) çalışmada görüldüğü gibi Teozofik düşünce yapısı sanatçının sadece erken dönem çalışmasında değil sanat yaşamı boyunca önemli izler bıraktığı görülmektedir.

Sonuç

20. yüzyılın önde gelen Hollandalı resamlardan biri olan Peit Mondrian, aynı zamanda modern soyut sanatında öncülerinden biri olarak kabul edilir. Farklı dönemler halinde gelişen Piet Mondrian sanatının erken dönem çalışmaları (Görsel 1 ve Görsel 2) manzara temalı natüralist ve empresyonist ağırlıklı resimlerdir. Mondrian, 1911'de Paris'e taşınmasıyla Kübizm ve Fütürizm gibi akımların etkisi altında kaldı. Bu dönem çalışmalarında daha soyut ve geometrik bir yaklaşım benimsedi. Fakat Mondrian'ın temel amacı kendi stilini yakalamaktı.

Teozofi felsefesi, antik ve modern dönem düşünce etkilerini taşıyan mistik, felsefi ve dini düşünce gibi öğretileri birleştiren bir tür inanç sistemidir. Temelleri Antik Gnostisizm ve Neoplatonizm'e kadar dayanan bu düşünce yapısı 19. yüzyıla Helena Petrovna Blavatsky (1831-1891) tarafından kurulan Theosophical Society (Teozofi Cemiyeti) ile yaygınlık kazanmıştır. Doğu ve Batı mistik geleneği, ezoterizm, okültizm, bilim ve felsefeyi birleştiren Teozofik hareket dönemin birçok sanatçısını da önemli derecede etkilemiştir.

Piet Mondrian, Teozofi felsefesinden oldukça etkilenmiş ve bu cemiyetin önemli üyelerinden biri olmuştur. 20. yüzyılın önemli ressamlarından biri olan Mondrian, aynı zamanda iyi bir yazardı. Teozofi felsefesinden etkilendiğini bu dönemde yazdığı yazılarında da açıkça belirtmiştir. Mondrian sanatında Teozofi felsefesinin tek başına etkili olduğunu söylemek doğru olmasa da her ikisi arasında ortak temalar ve etkileşimler olduğu söylenebilir. Teozofi felsefesinin kavramları Piet Mondrian'ın resimlerinde görsel bir ifade buldu. Mondrian eserlerinden hareketle Teozofi felsefesinin sanatçı üzerindeki etkileri şu şekilde sıralanabilir.

1. Ruhsal-Tinsel anlayış: Hem Mondrian sanatı hem de Teozofi felsefesi, maddi ve materyalist düşünceyi yok sayarak tinsel ruhsal anlayışı savunur. Steiner, Teozofi kitabında insanın beden, ruh ve tinden oluştuğunu belirtir. Ona göre, "İnsan bu üç dünyanın vatandaşıdır. Bedeni aracılığıyla algıladığı dünyaya aittir; ruhu aracılığıyla kendisi için kendi dünyasını kurar; tin aracılığıyla her ikisinden de üstün olan bir dünya ona kendini gösterir" (Steiner, 2011, s. 7-15). Piet Mondrian'ın 1910-1911 yıllarında yaptığı (Görsel 3) Evrim adlı çalışması sanatçının materyalist anlayışa verdiği tepkiyi gösteren önemli örneklerden biridir. Evrim çalışmasının birbirini tekrar eden üç seriden oluşması, çıplak kadın bedeni tasviri, bedeninin yarım yapılması ve belden aşağı silik olarak resmedilmesi sanatçının Steiner'in de belirttiği beden, ruh ve tinsel anlayışa bir göndermedir.

2. Evren anlayışı: Teozofi felsefesi doğanın bizim dışımızda bir gerçeklik olduğunu vurgular. "Evrenin başlangıcı (eğer bir başlangıcı varsa) bizim bilgimizin ötesindedir. Sıradan madde kavramının bir revizyona ihtiyacı vardır. Kuvvet ve madde olarak adlandırılan şeyler gerçekte, evrimin farklı aşamalarındaki ruhun yalnızca iki çeşididir. Her şeyin gerçek maddesi veya temeli algılanmayan arka planda yatmaktadır" (Leadbeater, 2007, s. 12). Piet Mondrian, çalışmalarında görünen evrenden yola çıkarak görünmeyen gerçekliğe ulaşma çabası vardır. Mondrian, 1911'de yaptığı 'Çiçekler İçerisindeki Elma Ağacı' ile 'Gri Ağaç' (Görsel 4 ve Görsel 5) çalışmasında ağaçlar formunu kaybedip sadeleşmektedir.

Sonuç olarak; Teozofi felsefesi Tanrı, evren ve insan arasındaki ilişkiyi bilim, din ve felsefeyi bütünleştirerek açıklamaya çalışır. Piet Mondrian sanatı ile Teozofi felsefesi arasında güçlü ve derin bir ilişki vardır. Mondrian'ın soyut geometrik formlar, temel renkler ve yatay, dikey düzenlemelerle oluşturduğu sanat tarzı Teozofi felsefesinin sembolik ve evrensel birlik kavramlarını yansıtır.

Etik Kurul İzni

Çalışma, etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Altunoz, G. (2007). Mondrian'ın yeni bir bakış açısıyla okunması, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (47), 1-19.
- Aslan, R. (2015). Gerçeküstücü harekette ütopya. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 37-47.
- Batur, R. (2021). Avangard sanatta metafizik ve patafizik. *Sanat Yazıları*. (45), 463.
- Bauduin, T. M. (2013). Abstract Art as "By-Product of Astral Manifestation": The Influence of Theosophy on Modern Art in Europe. In *Handbook of the Theosophical Current* 429-451. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004235977_021
- Biryant, M. (2006). *Piet Mondrian'ın renk ve biçim sorunları* [Yüksek Lisans Tezi, Tez No. 210344]. Sakarya Üniversitesi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Blavatsky, H. P. (1892). *The theosophical glossary*. Theosophical Publishing Society.
- Campbell, B., F. (1980). *Ancient wisdom revived: A history of the theosophical movement*. University of Californiarnia Press.
- Deicher, S. (1999). *Piet Mondrian, 1872-1944: structures in space*. Taschen.
- Eimert, D. (2016). *Art of the 20th Century*. Parkstone International.
- Godwin, J. (1994). *Theosophical Enlightenment*. State University of New York Press.
- Gül, A. (2015), *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teozofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, (Tez No. 2502070073) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi- İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Helme, S. (2014). Theosophy and the impact of oriental teaching on the development of abstract art. *Baltic Journal of Art History*, 7, 81-109. <https://doi.org/10.12697/BJAH.2014.7.05>
- Henning, E. B. (1968). A classic painting by Piet Mondrian. *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 55(8), 243-249.
- Hodermarsky, E. (2016). Becoming Piet Mondrian: Two Transitional Works. *Yale University Art Gallery Bulletin*, European Art, (5) 105-109.
- İpşiroğlu, N.(1994). *Resimde Müziğin Etkisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kara, N. F. (2000). Plastik sanatlar da matematik [Sanatta Yeterlilik Tezi, Tez No. 102328]. Marmara Üniversitesi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Koy, Y. S. (2018). Skryabin'in evreninde teozofi ve sembol [Yüksek Lisans Tezi, Tez No. 510197]. Başkent Üniversitesi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Leadbeater, C. W. (2007). *A textbook of theosophy*. Cosimo, Inc.

- Lynton, N. (2009). *Modern sanatın öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Melton, J. G. (2007). Beyond Millennialism: The New Age Transformed. In *Handbook of New Age* 77-97. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004153554.i-484.28>
- Mondrian, P. (1917). De stijl maandabled vor de beeldende vakken. Number. 1 <https://www.dbnl.org/tekst/jaff001stij01> (Erişim Tarihi: 10. 04. 2023).
- Mukhopadhyay, M. (2020). Mohini: A Case Study of a Transnational Spiritual Space in the History of the Theosophical Society. *Numen*, 67(2-3), 165-190.
- Sand, E. (2020). *Imagining the East: The Early Theosophical Society*. Oxford University Press, USA.
- Santucci, J. A. (2005). The theosophical society. *Controversial new religions*, Oxford University Press, USA. 259-294.
- Sender, P. (2007). What is theosophy. *The Theosophist*, 100-106. https://pasender.tripod.com/what_is_theosophy.pdf (Erişim Tarihi: 20.06.2023).
- Steiner, R. (2011). *Theosophy: An introduction to the supersensible knowledge of the world and the destination of man*. Rudolf Steiner Press.
- Sweeney J., J. (1945). Piet Mondrian *The Bulletin of the Museum of Modern Art*, 12 (4), 2-12 <https://doi.org/10.2307/4058123>
- Şahin, Ö. (2019). Gnostisizm, gül-haç ve teozofi ışığında iki kare örneği: “koyu karanlıklar” (Robert Fludd) ve “siyah kare” (Kazimir Maleviç). *Sanat Tarihi Yıllığı*, (28), 116-117.
- Taymaz, D., & Şahiner, R. (2022). Soyut sanatın tarihsel ikilemi: biçim ve teori. *Academic Social Resources Journal*, 7(44), 1723-1731.
- Threlfall, T. (1978). *Piet Mondrian: his life's work and evolution, 1872 to 1944*. Doctoral dissertation, University of Warwick.
- Uzel, F. (1997). Çağdaş resim sanatında mistisizm bulgulanması [Yüksek Lisans Tezi, Tez No. 61944]. Marmara Üniversitesi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Wallace, I. H. (1968). *Piet Mondrian: the evolution of his neo-plastic aesthetic 1908-1920* [Doctoral dissertation], University of British Columbia.
- Yılmaz, E. (2009). *Mondrian ve Maleviç'in sanatında metafizik ve felsefi arayışlar sanatçı metinleri ışığında bir değerlendirme* [Doktora Tezi, Tez No.253858]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Zeybek, H. (2017). *Modern sanatta ifade ve yapıt* [Doktora Tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi
- URL1: <https://www.oggusto.com/sanat/sanatci/piet-mondrian-hayati-eserleri-ve-bilinmeyenleri> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

URL2: <https://www.readingdesign.org/de-stijl-manifesto> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

URL3: <https://www.piet-mondrian.org/> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

URL4: <https://smarthistory.org/mondrian-composition-ii-in-red-blue-and-yellow/> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI KAPSAMINDA REUTERS VE ANADOLU AJANSI'NIN MOBİL UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRMALI TASARIMSAL ANALİZİ

 Mustafa MAYDA^a

Öz

Sanayi 4.0 olarak isimlendirilen dijitalleşme sürecinde medyanın hızlı dönüşümünde teknoloji referanslı görsel iletişim sistemlerinin payı büyüktür. Özellikle medya içerisinde habercilik alanının hızlı bir değişim geçirerek konumunu güçlendirdiği görülmektedir. Bu değişim ve dönüşümden haber ajansları da payını alarak dijital medya içerisinde yeniden konumlanmaktadır. Bununla birlikte dijital medyada habercilik alanının tasarım disiplini ile çok yakın bir ilişki içerisinde girdiği de görülmektedir. Bu çerçevede *tasarım* ile *haber* sanal ortamlar üzerinden çok yönlü bir etkileşime girerek, görsel iletişime dayalı yeni bir habercilik türünün oluştuğundan söz edilmektedir. Çünkü günümüzde dijital medya aynı zamanda *dijital görsel göstergeler* dünyası olarak tanımlanmaktadır. Haberciliğin posta güvercinleri ile başlayan serüveni günümüzde dijital iletişim teknolojileri ile sınırları kestirilemeyen bir etki alanına kavuşarak hızlı, etkileşimli ve geri bildirim alınabilen bir alana dönüşmüştür. Bu çalışmada; günümüzdeki haber ajanslarının dijital medyadaki mobil uygulamaları içerik analiz yöntemi ile tasarım disiplininin alt dinamikleri referans alınarak incelenmiştir. Örnekleme Reuters ve Anadolu Haber Ajansı'nın mobil uygulamaları görsel iletişim tasarımı alanının normları referans alınarak tasarımsal olarak karşılaştırılmıştır. Kategoriler üzerinden platformların arayüz tasarımları analiz edilerek, dijital habercilik ile görsel iletişim tasarımı ilişkisinin uygulamalar üzerinden nasıl kurgulandığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmada; *Dijital Habercilik-Görsel İletişim Tasarımı* ilişkisi içerisinde ajansların mobil uygulamalarının haber gösterimi ve içerik kurgulamasında farklı yaklaşımlar sergilediği görülmüştür. Ayrıca Reuters haber ajansının özel bir medya kuruluşu, Anadolu Haber Ajansı'nın ise devlete bağlı bir ajans olması hasebiyle, iki ajans arasında hem haber içeriklerinin gösterimi hem de arayüz tasarım mimarisinde farklılıklar tespit edilmiştir. Bu durum; tasarım sürecinin medya kuruluşunun yayın politikasına ve sektördeki konumuna göre şekillendiğini göstermektedir. Çalışmada konu nitel ve nicel veriler kullanılarak ele alınmış, özellikle mobil uygulamaların arayüz tasarımları görsel iletişim tasarımı çerçevesinde karşılaştırılarak bulgular elde edilmiştir. Çalışmanın dijital habercilik alanı, dijital görsel iletişim tasarımı ve ilgili literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haber ajansları, Dijital haber tasarımı, Anadolu Ajansı, Reuters, Mobil haber uygulamaları.

^aDr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, mustafa.mayda@comu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 08.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 23.08.2023

WITHIN THE SCOPE OF VISUAL COMMUNICATION DESIGN REUTERS AND ANADOLU AGENCY COMPARATIVE DESIGN ANALYSIS OF MOBILE APPS

Abstract

In the digitalization process called Industry 4.0, technology-referenced visual communication systems have a great share in the rapid transformation of the media. It is seen that the field of journalism, especially in the media, has undergone a rapid change and strengthened its position. News agencies are also repositioned in digital media by taking their share from this change and transformation. However, it is seen that the field of journalism in digital media has a very close relationship with the design discipline. In this framework, it is mentioned that a new type of journalism based on visual communication has emerged by interacting with design and news over virtual environments. Because today, digital media is also defined as the world of digital visual indicators. The adventure of journalism, which started with homing pigeons, has become an area of influence that cannot be predicted with digital communication technologies and has turned into an area where fast, interactive and feedback can be obtained. In this study; The mobile applications of today's news agencies in the digital media were examined with the content analysis method and the sub-dynamics of the design discipline as a reference. In the sample, mobile applications of Reuters and Anadolu News Agency were compared in terms of design with reference to the norms of the visual communication design field. By analyzing the interface designs of the platforms over the categories, it has been tried to examine how the relationship between digital journalism and visual communication design is constructed through applications. In this context, in the study; In the relationship between Digital Journalism and Visual Communication Design, it has been observed that the mobile applications of the agencies exhibit different approaches in news display and content editing. In addition, due to the fact that Reuters news agency is a private media organization and Anadolu News Agency is a state-affiliated agency, differences have been identified between the two agencies in both the display of news content and interface design architecture. This situation; shows that the design process is shaped according to the broadcasting policy of the media organization and its position in the sector. In the study, the subject was handled using qualitative and quantitative data, and especially the interface designs of mobile applications were compared within the framework of visual communication design, and findings were obtained. In this context, it is expected that the study will contribute to the field of digital journalism, digital visual communication design and related literature.

Keywords: News agencies, Digital news design, Anadolu Agency, Reuters, Mobile news applications.

Giriş

Medyanın tarihsel gelişimine bakıldığında, *Sanayi Devrimlerine* paralel olarak sürekli kendini geliştirdiği görülmektedir. Buna bağlı olarak birey ve toplumun haber alma hakkı ve gelişen olaylar hakkında bilgilendirilmesi meselesi her zaman dinamik süreçleri barındırmaktadır. Çünkü medya genel anlamda toplumu yönlendiren, eğiten, topluma haber ve bilgi akışını organize ederek aynı zamanda eleştiri ve denetleme görevi üstlenen bir iletişim araçlar bütünü olarak tarif edilmektedir (Koyuncu, 2016, s. 50). Bu yaklaşımdan hareketle, medyanın birey ve toplum ile ilişkisi her zaman kontrol altında tutulması gereken bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Bireyin ve toplumun haber alma hakkının her zaman hassas bir konu olması haber ajanslarına belirli sorumluluklar yüklemektedir. Toplumsal hareketlerin kontrol altında tutulması ve toplumsal

düzenin korunmasında haberciliğin önemi büyüktür. Bu bakımdan haber ajanslarının pozisyonu ve medya içerisindeki faaliyetleri toplumu doğrudan ilgilendiren iletişim süreçlerini beraberinde getirmektedir. Beşinci güç olarak değerlendirilen medyada haber ajanslarının genel olarak amaçları; 'ülkenin sesini duyurmak, belirli bir amaca hizmet etmek, üyelerine hizmet vermek ve kar sağlamak olarak' sıralanmaktadır (Şahin, 2013, s. 198). Bu tanımdan hareketle haber ajansları; hem küresel alanda ülkenin temsiline hem de ulusal çapta topluma hizmet noktasında çeşitli faaliyetlerde bulunan tüzel yapılar olarak tarif edilebilir. Bununla birlikte özellikle dijitalleşmeye bağlı olarak medya içerisinde haberin bir meta haline geldiği günümüzde, haber ajanslarının temel görev ve sorumluluklarının etki alanını genişleterek toplum üzerindeki gücünü artırdığı görülmektedir. Çünkü dijitalleşme ile birlikte haber artık hem bir ticari değer, hem bir silah ve hem de siyasetin kullanışlı bir aracı haline gelmektedir. Bu bakımdan günümüz dijital bilgi çağında habere ve veriye hakim olmak güce hakim olmak anlamına da gelmektedir.

Dijital medyanın gücünü bu denli artırmasının sebeplerinden biri de, tasarım disiplini ile haberciliğin çok sıkı bir ilişki içerisine girmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü haberin etki gücünün artmasında ve dijital ortamlar üzerinden haberin hızlı bir şekilde tüketilmesinde tasarımın etkisi büyüktür. Haberin görsel olarak etkili bir biçimde tasarlanması ve dijital platformlar üzerinden dolaşıma sokulmasında tasarım disiplininin alt bileşenleri önemli görevler üstlenmektedir. Çünkü günümüzde tasarım disiplini etki alanını genişletmekte ve hayatın hemen hemen her alanında insana dokunan bir disiplin haline gelmektedir. Bu açıdan tasarım alanının etki alanını genişletmesi ile görsel kültürün de dönüşerek 'Dijital Görsel Kültür' olarak isimlendirilen görselliğe dayalı, hızlı değişen ve tüketilen yeni bir kültür yapısı ortaya çıkmaktadır. Tasarım disiplini tüm bu değişim süreçlerinde kullanılan dönüştürücü bir araç haline gelmektedir.

Çalışmada *Tasarımsal Empati* yöntemiyle örneklemedeki platformlar ana kategori ve alt kategoriler üzerinden incelenerek, haber ajanslarının mobil uygulamalarının arayüz tasarımları analiz edilmektedir. Mobil uygulama teknolojisi; tarihsel gelişim içerisinde web teknolojilerinden sonra dijital ortamda firma, kurum veya kuruluşların dijital temsil merkezleri olarak görev yapan teknoloji olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede çalışmadan elde edilen veriler ile haber ajanslarının mobil uygulamalarının nasıl yapıldığı ve haber içeriklerini kullanıcıya görsel iletişim tasarımı çerçevesinden nasıl sundukları incelenmektedir. Özellikle *Mobil Uygulama Arayüz Tasarımı* süreçlerinin haber ajanslarının hedef kitle ile ilişkisinde etkileşimi artırıcı yönde görev yaptığı belirtilebilir. Platformlarda içerikler ve haberler görsel olarak etkileşimli ve kullanıcıyı haberin içine çekecek şekilde kurgulanmaktadır. Bu çerçevede; *Mobil Arayüz Tasarımı* ve *Görsel İletişim Tasarımının* norm, teknik ve yöntemleri ile ajansların mobil uygulamalarını hem ticari hem de habercilik açısından etkileşimli bir şekilde kurguladıkları görülmektedir.

Medya içerisinde haberciliğin tarihsel gelişimine bakıldığında haber ajanslarının aktif görevler üstlendiği görülmektedir. İster geleneksel medya isterse dijital medya alanında olsun haber ajanslarının toplumu ilgilendiren tüm alanlarda faaliyetlerde bulunduğu söylenebilir. Çünkü haber hayatın her alanında var olan ve insanın temel ihtiyaçları listesinin başında yer alan bir gerekliliktir. Bu gerekliliğin

günümüzdeki yansıması özellikle dijital medyada karşımıza çıkmaktadır. Dijital medya üzerinden birey ve toplumun haber alma ve bilgiye ulaşması teknolojik iletişim sistemleri sayesinde çeşitlenerek, haberin insan yaşamına olan etkisinin arttığı görülmektedir. Çünkü haberin üretilmesi, kullanılması ve sistem içerisinde etki alanını genişletmesi dijital ortamlar sayesinde farklı bir boyut kazanmaktadır. Haberciliğe dijitalleşmenin getirmiş olduğu; güncellik, bireysellik, hız ve eşzamanlılık, kitlesizleştirme, dağıtım çeşitliliği, öngörülebilirlik, maliyet düşüklüğü ve ticari karlılık gibi çeşitli avantajlar, özellikle haber içeriklerinin hedef kitleye odaklı bir şekilde sunulmasında yeni süreçler üretmektedir. Bu yeni dijital medya üretim süreçleri özellikle habercilik alanının dijital yönlü dönüşümünde zemin teşkil etmektedir (Çakır & Temir, 2021).

Haber ajanslarının bir güç merkezi olarak kullanılması basın tarihi boyunca her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Çünkü haber ajanslarının görev ve faaliyetlerine bakıldığında politikadan ekonomiye kadar insanı ilgilendiren tüm alanlarda etkili olabilen kurumlar olduğu görülmektedir. UNESCO'nun literatürde yer alan tanımına göre haber ajansı; (Şahin, 2013, s. 197) *"Haber ajansı, hukuki statüsü ne olursa olsun, genel anlamda haberleri, gerçekleri gösteren ve tanımlayan, aktüalite belgelerini bulup, bunları kitle iletişim araçlarına onları ikna etmenin dışında kalmak üzere yayan, yasaların hükümlerine, ticaret kurallarına uygun, olanak verdiği ölçüde tam ve tarafsız bir hizmet götüren kuruluştur"* şeklinde tarif edilmektedir. Bu tanımlama günümüzdeki dijital medya ortamında uygulanması zor bir tanım olarak değerlendirilebilir. Çünkü dijital medya ortamlarında tarafsızlık ve dezenformasyon konularında sınırları çok kontrol edilemeyen yapısal bir durum söz konusudur. Haber ajanslarının; haber üretmek, haber ile ilgili gerekli görüntü, ses ve metinlerini düzenleyerek hedef kitleye, abone ve paydaşlara dağıtmak gibi dinamik süreçleri içeren faaliyetleri söz konusudur. Bu faaliyetlerin özellikle günümüz dijital kapitalizm ortamında etik ve hukuki değerler üzerinden gerçekleştirilmesinde ciddi zorluklar yaşanmaktadır.

Haber Ajansı kavramının gelişimine bakıldığında kavram literatüre XIX.yüzyılda Fransız gazetesi *La Gazette de France* ortaklarından Charles Louis Havas'ın kurduğu L'Agence de Feuilles Politiques Correspondence Générale isimli ajans ile girmiştir. Daha sonraki süreçte Londra'da Reuter, Viyana'da ise Telegraphen Korrespondenz Bureau ajansları kurulmuştur (Bengi, 2019, s. 449). Sanayi devrimleri ve basın alanındaki gelişmelere bağlı olarak haber ajanslarının sayısında artış yaşanarak, küresel çapta faaliyetlerde bulunan medya kuruluşları haline geldikleri görülmektedir. Haber ajanslarının haber üretme ve haberi işleme konusundaki temel faaliyetleri özellikle medyada onları ana tedarikçi pozisyonunda konumlandırarak, gazeteler, dergiler, radyo, televizyon, sosyal medya ve dijital iletişim ortamları için veri akışını sağlayan temel kuruluşlar haline getirmektedir (Vikipedi, 2022). Haber ajanslarının bu pozisyonu küresel çapta etkinliklerini de artırarak, dijital kapitalizmin medya ile olan etkileşimini de artırmaktadır.

Haber ajanslarını Girgin *"toptancı medya"* olarak tarif etmektedir (Girgin, 2002, s. 110). Bu tarif ajansların kitle iletişim araçlarına haber ve içerik sağlayan ana medya üretim merkezleri olduğunu açıklamaktadır. Fakat bu durum özellikle dijital medya ile biraz değişmiş ve ajansların aleyhine bir durum ortaya çıkmıştır. Çünkü dijital medya ortamları bireyi önceleyen bir yaklaşım sergileyerek, dijital iletişim ortamlarında diyalojik¹ iletişim süreçlerinin işlemesine olanak sağlamaktadır. Bu durum

¹ **Diyalojik:** İletişimde karşılıklı durumu, sürecin çift yönlü ilerlemesi.

ajansların medya içerisinde hizmet ve ürün çeşitlenmesini artırarak, ajansları ana zeminde haber ve içerik tedarikçisi pozisyonlarını korumaya yöneltmektedir. Birey dijital medya ortamında ana belirleyici (üretici-tüketici) pozisyonunda olduğundan, dijital medya araçlarına içerik sağlayan ajanslar ile birey arasında bir rekabet ortamı ortaya çıkmaktadır. Çünkü bireysel olarak üretilen bir haber veya içerik dijital medya sayesinde küresel çapta etkileşime hızlı bir şekilde girebilmektedir. Bu durumun sonucu olarak sanal ortamlarda üretilen ve tüketilen haberin etkileşim içerisinde kalmasında bireyin sürece olan katkısında önemli bir artış görülmektedir. Bu durumu Akgül ve Ayer şöyle tarif etmektedir (Akgül & Ayer, 2018, s. 2319);

“Kitle iletişim araçları çağı olarak da adlandırılan ve içinde bulunduğumuz dönemde, artık medya sektöründe söz söyleyebiliyor olmanın ana şartı sermaye sahibi olmak değildir. Bu dönemde yetenek, hayal gücü, pratik düşünebilme yeteneği ve zeka önem kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla büyük sermayeye sahip medya kuruluşlarından farklı bir prensiple çalışan medya aktörleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Teknolojiyi aktif olarak kullanabilen, bireysel çalışma ile sanal ortamdan kazanç sağlayabilen bu aktörler, medyanın gelecekte nasıl bir form alacağı hakkında önemli ipuçları vermektedir”.

Medya alanında yaşanan yukarıda belirtilen gelişmelere paralel olarak, habercilik alanının kapsamını geliştirerek haber ajanslarının faaliyetlerinde çeşitlenmeye gittiği belirtilebilir. Bu durum özellikle medyanın hızla dijitalleşmesine bağlı olarak haberin üretilme, tüketilme ve medya içerisinde dolaşımında kalmasında yeni yaklaşım biçimlerinin ve yeni medya üretim modellerinin doğmasına sebep olmaktadır. Haber ajansları bu minvalde teknolojinin getirdiği olanaklardan faydalanarak, dijital ortamlar üzerinden yeni bir konumlanmaya gitmektedirler.

B. DİJİTAL MEDYADA HABER AJANSLARININ KONUMLANMASI

Sanayi 4.0 olarak isimlendirilen dijitalleşme süreci ile birlikte medyadaki hızlı dönüşüme bağlı olarak iletişim araçlarında çeşitlenme meydana gelmiştir. Teknoloji ile medyanın üretim kapasitesinde bir artış yaşanarak sanal dünyanın sınırsız alanı medyanın hizmetine sunulmuştur. *Yeni Medya* olarak da isimlendirilen dijital medya aynı zamanda teknoloji referanslı sistemler bütünü olarak da tarif edilebilir. Manovich yeni medyayı; medya üretimi, dağıtımını veya işlenmesi gibi süreçlerin en az birinde bilgisayar teknolojisinin kullanıldığı medya olarak tarif etmektedir (Akt. Akyol & Oğuzcan, 2019, s. 50). Bu tanım bizi günümüzde teknoloji ile doğrudan bağlantılı, hızlı değişen ve kontrolü güç bir medya tanımına götürmektedir. Çünkü teknolojinin değişim hızı tüm alanları etkilediği gibi medya alanında da iletişim süreçlerinin hızlanmasına ve çeşitlenmesine sebep olmaktadır.

İletişim teknolojisi günümüzde medyayı insana çok daha fazla yaklaştırarak, medyayı birey ve topluma çok yönlü açılımlar sağlanan bir alan haline getirmektedir. Özellikle dijital dünyanın her alandaki dönüştürücü gücü bireyin ve toplumun bilgiye çok daha hızlı ulaşmasını sağlayarak, bilginin yaşama olan etkisini de artırmaktadır. Günümüzde bilginin en çok kullanıldığı alanların başında dijital medya ortamlarının geldiği düşünülürse, bilgi ve enformasyonun hammaddesi olan veri üretiminde dijital medya ortamlarının pozisyonu çok daha net anlaşılacaktır (Çetin, 2018, s. 35). Bu açıdan özellikle haber ajansları veriyi bilgiye dönüştürürken aynı zamanda bilginin medya içerisinde kullanılabilmesine de öncülük etmektedir. Çünkü günümüz dijital bilgi çağında “veriye hakim olan dünyaya hakim olur”

mottosu geçerli olmaktadır. Bugün Twitter, Instagram, Facebook, Google, Yandex, YouTube, Zoom, Amazon, Netflix, Telegram vb. dijital alanda faaliyet gösteren şirketler incelendiğinde, bu firmaların aynı zamanda veri arzında önemli bir paya sahip oldukları görülmektedir. Bu ve benzeri dijital teknoloji firmalarının yanında özellikle habercilik alanında ise haber ajanslarının dijital yapılanmalarının öne çıktığı belirtilebilir.

Geleneksel haber ajanslarının değişime ayak uydurarak dijital dünyanın normlarına göre hareket etmeleri, onları dijital medya içerisinde çok daha önemli bir pozisyona getirmektedir. Bugün dünyada ve Türkiye'de faaliyet gösteren çok sayıda haber ajansı mevcuttur. Bunlar (Medyajans, 2023);

Türkiye merkezli haber ajansları:

- Anadolu Ajansı (AA)
- İhlas Haber Ajansı (İHA)
- Demirören Haber Ajansı (DHA)
- Anka Haber Ajansı
- Türk Haberler Ajansı (THA)

Yabancı haber ajansları:

- Associated Press (ABD)
- AFP (FRANSA)
- ITAR-TASS (RUSYA)
- Xinhua (ÇİN)
- Kyodo (JAPONYA)
- DPA (ALMANYA)
- EFE (İSPANYA)
- Reuters (İNGİLTERE)
- BBC (İNGİLTERE)
- Sputnik (RUSYA)
- Dwelle (ALMANYA)
- IRNA (İRAN)
- Wafa (FİLİSTİN)
- SANA (SURİYE)

Yukarıda belirtilen haber ajansları gibi günümüzde faaliyet gösteren çok sayıda haber ajansı bulunmaktadır. Haber ajansları dijitalleşme ile faaliyet gösterdikleri ülkelerde haber arzı ve kullanımı konusunda küresel ölçekte etkileşimli şekilde faaliyette bulunmaktadır. Haber ajanslarının küresel ölçekte sahip oldukları bu medya gücü çok yönlü bir şekilde faaliyet gösterdikleri ülkelerin siyasetinde, ekonomisinde ve toplumsal olaylarında çok etkili olabilmektedir (Akgül & Kaya, 2020, s. 31). Bu durum haber ajanslarının dijital medya içerisindeki sağlam konumlarının bir yansıması olarak açıklanabilir. Çünkü beşinci güç olarak medya dijital küreselleşme ile gücünü artırarak, ülkelerin küresel ölçekteki pozisyonlarına da etki eder hale gelmektedir.

C. REUTERS HABER AJANSI

Dijitalleşme süreci ile medyadaki dönüşümle beraber haber ajanslarının dijital iletişimin gerekliliklerine uygun bir şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Günümüzde dünyada haber sağlayıcı olarak çok sayıda haber ajansı bulunmakla birlikte, küresel ölçekte etkinliği olan ve köklü bir geçmişe sahip olan ajanslardan biri de Reuters haber ajansıdır.

Reuters haber ajansı 1851 yılında Paul Reuters tarafından kurulmuştur. Almanya'da yayınevi ile başlayan ve daha sonra Londra'ya göç etmek durumunda kalan Reuters, ilk başta müşterilerine borsa ve finansal konularda haber sağlayan ticari istihbarat şirketi olarak ünlenmiştir (Vikipedi, 2023). Yahudi kökenli Alman-İngiliz girişimci olarak kısa sürede faaliyetlerini geliştiren Reuters, bugün dünyanın en büyük ve küresel ölçekte etkili faaliyetlerde bulunan haber ajansı olan Reuters haber ajansının kurucusudur. Bugün Reuters haber ajansı; gazeteler, medya kuruluşları, devletler ve çeşitli kişi ve kurumlara haber ve içerik sağlayan bir haber ajansı olarak hizmet vermektedir.

Reuters faaliyetlerini ağırlıklı finansal haber ve istihbarat alanında yoğunlaştırması durumunu günümüzde de devam etmektedir. Dijital medya ve iletişim teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak, şirket günümüzde finansal enformasyon ve işlem piyasasında baskın bir konumdadır. 1995 yıllarında finansal haber ve bilgi piyasasının %41'ini, kambiyo piyasasının %68'ini kontrol eder hale gelmiştir. Şirket ayrıca bono piyasası ve borsa şirketlerinin işlemlerinin önemli bir bölümünü ve enformasyon işleme sitemlerini kontrol altına alarak etki gücünü genişletmiştir (Yüksel, 2014, s. 48-49). Günümüzde ise dijital medya ve küresel habercilik alanında dünya çapında büyük bir medya kuruluşu durumundadır. Reuters haber ajansı kurumsal web-sitesinde kendini "*Dünyanın en büyük multimedya haber sağlayıcısı*" şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca ajans günümüzde içeriklerini 16'dan fazla dilde hazırlayarak dünya çapında milyarlarca insana haber ulaştıran bir seviyeye gelmektedir. Şirket tanıtım metninde kendini; özgür, bağımsız ve küresel çapta etki üreten bir ajans olarak tanıtmaktadır. Ajans 128 ülkede medya alanında, 100 ülkede TV yayıncılığı konusunda haber ve içerik sağlayan pozisyonu ile en büyük haber ajansı konumundadır. Ajansın web-sitesinde faaliyetleri konusunda paylaştığı güncel veriler aşağıda verilmiştir (Reuters, 2023).

Reuters Haber Ajansı'nın yıllık ürettiği güncel faaliyet verileri:

- Benzersiz haberler : 2.000.000+
- Haber uyarıları : 1.500.000+
- Resim ve Görseller : 814.000+
- Video hikayeleri : 129.000+
- Uzman görüşleri : 4500+
- Araştırma Raporları : 100

Yukarıda Reuters haber ajansının yıllık olarak ürettiği içerik ve hizmetlere bakıldığında küresel ölçekte etki gücüne sahip bir haber ajansı olduğu anlaşılmaktadır. Şirketin yaklaşık yüz seksen yıllık geçmişine bakıldığında, medya ve habercilik alanında geldiği nokta önemli bir pozisyon olarak değerlendirilebilir.

D. ANADOLU HABER AJANSI

Haber ajansı konusunda Türkiye'de ilk ulusal haber ajansı olarak Anadolu Ajansı (AA) öne çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde küresel haber ajanslarının etkinliği görülmektedir. Özellikle 1.Dünya Savaşı öncesi Osmanlı da HAVAS (Fransa), Reuters (İngiltere) ve Kapra (İspanya) haber ajansları yoğun faaliyet içerisinde oldukları söylenebilir. Siyasi ortam ve savaş sürecinin getirmiş olduğu dinamik alanlar, ajansların Osmanlı topraklarında hem siyasi hem de istihbarat anlamında yoğun çalışmalarına sebep olmuştur. II. Abdülhamid döneminde bu ajanslara abone olunarak Osmanlı'ya karşı propaganda yapılması engellenmiş, yabancı devletlerin medya üzerinden Osmanlı Devlet'ini etkileme gücü zayıflatılmaya çalışılmıştır (Bengi, 2019, s. 458-459). Savaş sürecine girilmesi ve Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ile birlikte özellikle yabancı haber ajanslarının yönlü ve taraflı faaliyetleri ciddi olumsuzluklar doğurmayı başlamıştır.

Savaş yılları ve Milli Mücadele haber ve istihbarat alanında önemli ihtiyaçlar doğurmuştur. Bununla birlikte Kuva-yi Milliye ruhunun Türk halkına yansması ve kamuoyunu mücadele konusunda bilgilendirmek için milli bir haber ajansına ihtiyaç duyulmaktaydı. Halide Edip ve Yunus Nadi'nin konuyu Gazi Mustafa Kemal'e aktarması ile yeni bir süreç başlamıştır. Mustafa Kemal'in öngörüsü ve ajansın kurulması için öncülük etmesi ile 6 Nisan 1920'de günümüzde Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü olan Ziraat Mektebi'nde Anadolu Ajansı kurulmuştur. Sonraki süreçte Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından görevlendirdiği bir ekip 1 Mart 1925'te "Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi" adıyla bir şirket kurmuş ve ajans özerk bağımsız bir yapıya kavuşmuştur (Koyuncu, 2016, s. 52). Bu durum ajansın çok daha hızlı ve bağımsız hareket etmesini sağlayarak aynı zamanda finansal açıdan daha kurumsal bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Anadolu Ajansı (AA) günümüzde Türkiye merkezli olmak üzere yurt içinde 85 büro, yurt dışında 31 ülkede büro ve temsilcilikleri ile dünya çapında faaliyet gösteren küresel bir haber ajansı durumundadır. Tüzel kişiliğini günümüzde de koruyan Anadolu Ajansı, dijital medyanın Türkiye'de gelişmesi ile dijital alanda da haber ve içerik üreten devletin önemli bir kurumu haline gelmiştir. Ajansın kurumsal web-sitesinde yayın ilkeleri konusunda beyan ettiği çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Ajansın yayın ilkelerinde; *tarafsızlık, adil habercilik, evrensel insan haklarına saygı, verilerin gizliliği, insan onuru ve toplumsal değerlere saygı, şiddet, terör ve ayrımcılığı reddetme, kamu yararı gözetme ve hukukun üstünlüğü* gibi kavram ve yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Ajans ayrıca 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) kapsamında habercilik ve ifade özgürlüğü konusunda ilgili mevzuata uygun hareket ettiğini web-sitesinde belirtmektedir (AA, 2021). Anadolu Ajansı günümüzde Türkiye'de ve dünyada kamuoyuna, müşterilerine, abonelerine ve paydaşlarına haber, içerik, ses, görüntü ve istihbarat noktasında hizmet sağlayarak etkin ve dinamik bir şekilde medya faaliyetleri yürütmektedir.

E. YÖNTEM

Analizde *Reuters ve Anadolu Ajansı'nın* mobil uygulamaları 06.05.2023-18.05.2023 tarihleri arasında değerlendirilerek, uygulamaların arayüz tasarımları tasarımsal olarak incelenmiştir. Ajanslar haber ve içeriklerini mobil uygulamalarda çevrimiçi yayımlayarak arayüz tasarımları üzerinden kullanıcılarına sunmaktadırlar. Bu çerçevede dijital haber tasarımı ve dijital içerik mimarisi alanının normları bu konuda

belirleyici olmaktadır. Bu çerçevede analiz için beş ana kategori oluşturulmuştur. Ana kategoriler alt kategorilere ayrılarak, dijital ortamda sunulan içeriklerin değerlendirilmesinde görsel iletişim tasarımının referansları belirlenmeye çalışılmıştır (Palfrey & Gasser, 2017, s. 149).

Çalışma nitel araştırma yöntemi çerçevesinde medya içeriğinin görsel, işitsel, sembolik ve anlamsal göstergelerinin değerlendirilerek, belirlenmiş kategoriler üzerinden verilerin elde edilmesini ve bu verilerin tablolaştırma yöntemi ile gösterimini içermektedir (Şahin , 2020, s. 42).

1. Kategoriler ve Veri Toplama

Kategoriler *Tasarımsal Empati* yönteminin uygulanması ile ortaya çıkartılmış kategorilerdir. Tasarımsal Empati kavramı; “kişinin kendisini tasarım nesnesinin yerine koyarak tasarım nesnesini duygusal, anlamsal ve mantıksal boyutta analiz etmesi” olarak tarif edilmektedir (Mayda, 2021, s. 285). Kategoriler oluşturulurken, dijital görsel iletişim tasarımının normları referans alınmıştır. Kategoriler ayrıca alt kategorilere ayrılarak detaylı ve çok yönlü bir analiz ortaya konmaya çalışılmıştır (Glantz, 2016, s. 39). Çalışmada ajansların dijital medyada haber içeriklerini tasarım ile; marka konumlandırma, dijital habercilik, etkileşimli haber deneyimi sunma, haber ile kişisel deneyim yaşatma ve ajans haberciliğinin dijital platformlardaki ticari açımlarının nasıl sunulduğu gibi başlıklar tartışılmaya çalışılmıştır.

Mobil uygulamaların arayüz analizinde beş farklı ana kategori oluşturulmuştur. Bunlar; *Mobil Uygulamaların Haber Ajansların Kurumsal Kimliğini Yansıtma Düzeyi, Görselleştirme Düzeyi, Bilgilendirme, Yönlendirme ve Erişilebilirlik Düzeyi, Etkileşimlik Düzeyi ve Pazarlama / Ticari Sunum Düzeyi* olarak belirlenmiştir. Bu kategoriler de kendi içerisinde alt kategorilere ayrılarak farklı katmalarda veriler elde edilmiştir. Bu alt kategoriler;

- *Mobil Uygulamaların Haber Ajansların Kurumsal Kimliğini Yansıtma Düzeyi*: Logo Gösterimi, Kurumsal Renk Gösterimi, Ajansların Kimlikleri Hakkında Bilgilendirme Düzeyi.

- *Görselleştirme Düzeyi*: Üslup- Stil, Görsel Kullanımı, Metin-Yazı Kullanımı, Video veya Gif Kullanımı, Ses Dosyası veya Podcast Gösterimi, İkon-İşaret-Sembol-Emoji Kullanımı.

- *Bilgilendirme, Yönlendirme ve Erişilebilirlik Düzeyi*: Haber Başlık/Manşet Gösterimi, Haber Sınıflandırma Gösterimi, Canlı Yayın Gösterimi, Haber Tarih/Saat/Okuma Süresi ve Yer Gösterimi, Haber Editörü İsim Gösterimi, Hiper Metinsellik Düzeyi, İçerik Arama/ Gezinme Gösterimi, Engelsiz Erişim Gösterimi.

- *Etkileşimlik Düzeyi*: Sosyal Medya ve Paylaşılabilirlik Gösterimi, Kişiselleştirilebilme Gösterimi, Bildirim ve Geri Bildirim Gösterimi.

- *Pazarlama/ Ticari Sunum Düzeyi*: Farklı Haber Formatı veya İçerik Gösterimi, Kullanıcı Hesap/ Üyelik Gösterimi, Reklam Gösterimi, Hukuksal Metin Gösterimi, şeklinde belirlenmiştir.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmada örneklem olarak Reuters ve Anadolu Ajansı'nın mobil uygulamaları değerlendirmeye alınmıştır. Ajansların kurumsal mobil çevrimiçi uygulamaları App Store ve Google Play'den akıllı cep telefonlarına indirilebilmektedir. Çalışmada uygulamalar AppStore platformundan indirilerek, modeli Iphone7 olan Apple markasının akıllı telefonu ekranı üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.

Reuters haber ajansının mobil uygulaması ile ilgili App Store platformunda ön izleme yapılabilmektedir. Reuters ayrıca App Store platformunda mobil uygulaması hakkında bilgilendirme yaparak, uygulamada gerçekleştirdiği güncellemeler hakkında bilgi vermektedir (AppStore, 2023). Anadolu Ajansı'nın mobil uygulaması ise yine App Store platformundan indirilebilmektedir. Ayrıca Anadolu Ajansı platformdan uygulaması hakkında güncelleme bilgisi ve kurumsal olarak yaptığı yenilikler hakkında bilgilendirme yapmaktadır (AppStore, 2023).

F. BULGULAR

Haber ajanslarının mobil uygulamaları üzerinden hedef kitlesine haber ve içerik sunumunda mobil arayüz tasarımının tüm alt bileşenlerini kullandıkları görülmektedir. Haber içeriklerinin tasarımında ajanslar yalın bir dil kullanarak, kolay algılanabilen ve okunabilen bir yaklaşım sergilemektedirler. Bu çerçevede beş ana kategori ve yirmi üç alt kategori ile aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Tablo 1. Kategoriler ve Veri

Kategoriler	Alt Kategoriler	Reuters	Anadolu Ajansı
Mobil Uygulamaların Haber Ajansların Kurumsal Kimliğini Yansıtmaya Düzeyi	Logo Gösterimi	Logo Gösterimi: Monogram+Sembol Logo Konum: Ana Sayfa üst bölümde, Değişken	Logo Gösterimi: Kısaltma Logo Konum: Alt bölümde, Sabit
	Kurumsal Renk Gösterimi	Kurumsal Renk: Turuncu+Koyu Gri Gösterim/ Konum: Muhtelif	Kurumsal Renk: Lacivert+Beyaz Gösterim/ Konum: Muhtelif
	Ajansın Kimliği Hakkında Bilgilendirme Düzeyi	Gösterim: Metinsel Konum: Ana sayfada+ Profil sayfasında	Gösterim: Metinsel+İkonik Konum: Logo sayfasında
	Üslup- Stil	Minimal, Statik, Canlı	Minimal, Dinamik, Canlı
Görselleştirme Düzeyi	Görsel Kullanımı (Fotograf, İllüstrasyon, İnfografik vb.)	Gösterim: Haber başı muhtelif sayıda Ana Sayfada Gösterim: Küçük boyut Konum: Ana sayfa ve Detay sayfasında +Arama (Search) Sayfasında	Gösterim: Haber başı muhtelif sayıda Ana Sayfada Gösterim: Büyük boyut Konum: Ana sayfa ve Detay sayfası + Fotoğraf Sayfası + İnfografik Sayfasında
	Metin-Yazı Kullanımı	Ana Sayfada: Haber Başlığı + Haber Metni Gösterim (Genel): Orta Yoğunlukta + Serifsiz Yazı Karakteri	Ana Sayfada: Haber Başlığı Gösterim (Genel): Orta Yoğunlukta + Serifsiz Yazı Karakteri
	Video ve Gif ² Kullanımı	Yoğunluk/Gösterim: Seyrek şekilde + Muhtelif	Yoğunluk/Gösterim: Seyrek şekilde + Muhtelif

²GIF: Dijital medya ortamlarında yoğun olarak kullanılan hareketli resim-görüntü formatı.

		Konum: Haber Detayları + Video Haberler Sayfasında	Konum: Video Haberler Sayfasında
	Ses Dosyası veya Podcast Gösterimi	İçerik: Ana sayfada Podcast Haber gösterimi (Latest Podcasts)	İçerik: Ana sayfada bağlantılı web-sayfasına (AA Podcast) yönlendirme
	İkon-İşaret-Sembol-Emoji Kullanımı	Gösterim: Az yoğun Konum: Muhtelif	Gösterim: Yoğun Konum: Muhtelif
	Haber Başlık / Manşet Gösterimi	Gösterim: Metinsel+Küçük Boyut Konum: Ana sayfa+Muhtelif	Gösterim: Metinsel+Kurumsal Renk Kullanımı+Büyük Boyut Konum: Ana sayfa+ Muhtelif+ Özel Manşet Sayfasında
	Haber Sınıflandırma Gösterimi	Gösterim: Metinsel Konum: Ana sayfada+Ana menüde	Gösterim: Metinsel Konum: Ana sayfada+Logo sayfasında
	Canlı Yayın Gösterimi	Yok	Gösterim: İkonik Konum: Ana sayfada alt menüde
	Haber Tarih / Saat/ Okuma Süresi ve Yer Gösterimi	Gösterim: Metinsel, Tarih + Saat + Okuma Süresi	Gösterim: Metinsel, Saat + Tarih +Yer
Bilgilendirme, Yönlendirme ve Erişebilirlik Düzeyi	Haber Editörü İsim Gösterimi	Var (metinsel)	Var (metinsel)
	Hiper Metinsellik³ Düzeyi	Yok	İçerik: Ana sayfada bağlantılı web-sayfasına (AA Podcast, Teyit Hattı, Ayrımcılık Hattı) butonları ile yönlendirme
	İçerik Arama/ Gezinme Gösterimi	Yok	Yok
	Engelsiz Erişim Gösterimi (İşitme, Görme engelliler için habere erişim)	Yok	Gösterim: İşaret Dili İkonu (Muhtelif haberlerin İşaret Dili ile videolu gösterimi) Konum: Ana sayfada haber görseli üzerinde
	Sosyal Medya ve Paylaşılabilirlik Gösterimi	Gösterim: İkonik+Metinsel Konum: Haber sayfalarında	Gösterim: İkonik+Metinsel Konum: Haber sayfaları + İletişim sayfasında
Etkileşimlik Düzeyi	Kişiselleştirilebilme Gösterimi	İçerik: Kullanıcı Profil Sayfası + Okuma Listesi Oluşturabilme Gösterim: İkonik+Metinsel Konum: Ana sayfada + Profil sayfasında	İçerik: Yazı Büyüklüğünü Ayarlayabilme + Okuma Listesi Oluşturabilme Gösterim: İkonik+Metinsel Konum: Haber sayfaları + Logo sayfasında
	Bildirim ve Geri Bildirim Gösterimi	Yok	İçerik: Bildirimler sayfası Gösterim: İkonik+Metinsel Konum: Ana sayfa alt menüde
	Farklı Haber Formatı veya İçerik Gösterimi	İçerik: Latest Podcasts Bölümü	İçerik: İnfografik Haber Sayfası +AA Podcast + Teyit Hattı +Ayrımcılık Hattı (web-sitesine bağlantı)

³ **Hiper Metinsellik:** “Hiper metinler kitaplardaki ve yazılı metinlerdeki belli kısıtlılıkları, özellikle bilgisayar teknolojisi yardımıyla, ortadan kaldıran ve dinamik şekilde metinden metine köprüler oluşturmaya olanak sağlayan bir yapıdır. Böylece kullanıcılar herhangi bir konu ile ilgili bilgiye erişirken bir yandan da o konudaki farklı bilgilere ve ekranlara köprüler vasıtası ile geçiş yapma olanağına sahip oluyorlar” (e24451Wordpress, 2016).

Pazarlama / Ticari Sunum Düzeyi		Gösterim: Görsel + Metinsel + İkonik + Ses Dosyası Konum: Ana sayfada	Gösterim: Görsel + Metinsel + İkonik Konum: Ana sayfada
	Kullanıcı Hesap/ Üyelik Gösterimi	İçerik: Profil Sayfası Gösterim: İkonik+Metinsel Konum: Ana sayfa alt menüde	İçerik: Ayarlar Sayfası Gösterim: Metinsel Konum: Logo sayfasında
	Reklam Gösterimi	Var Konum: Ana sayfada	Yok
	Hukuksal Metin Gösterimi	Gösterim: Metinsel Konum: Profil sayfasında	Gösterim: Metinsel Konum: Logo sayfası içinde İletişim sayfasında

G. TARTIŞMA

Mobil Uygulamaların haber ajansların *Kurumsal Kimliğini Yansıtma Düzeyi* kategorisinde; ajansların kurumsal kimliklerini arayüz tasarımı üzerinden yansıttıkları görülmektedir. Logo gösteriminde her iki örnekte de ana sayfada büyük ölçülerde ajansın logosu yer almaktadır. Kurumsal renk gösteriminde ise Anadolu Ajansı'nın daha yoğun şekilde kurumsal renk kullandığı görülmektedir. Kurumsal bilgi gösterimi açısından ise her iki örneğinde yeteri seviyede bilgilendirme yaptığı görülmektedir. Kurumsal kimliğin arayüz tasarımları üzerinden gösterimi ajansların marka bilinirliğine katkı sunmakta, aynı zamanda ajansların diğer medya (mobil dışında) alanlarındaki faaliyetlerine de etki etmektedir.

Uygulamaların sundukları içeriklerin *Görselleştirme Düzeyi* değerlendirildiğinde; arayüz tasarımı çerçevesinde AA'nın Reuters'e göre daha yoğun, canlı ve kontrast değeri yüksek bir üslup benimsediği belirtilebilir. Özellikle görsel boyutu, ikon-işaret kullanımında Anadolu Ajansı'nın içeriklerinde Reuters'e göre daha yoğun bir görsel kullanımı söz konusu olmaktadır. Bu durum Türkiye merkezli dijital medya platformlarında ve özellikle haber web-sitelerinde kullanıcının ve hedef kitlenin görsel içeriklere olan eğilimi ile açıklanabilir. Çünkü Türkiye'de görsel haber içeriklerinin okunması, paylaşılması ve etkileşim alması metinsel içeriklere göre çok daha yüksek seviyelerde olabilmektedir. Bu yüzden Türkiye'de hem geleneksel medyada, hem de dijital medyada görsel içeriklere öncelik verilmektedir.

Bilgilendirme, Yönlendirme ve Erişilebilirlik Düzeyi değerlendirildiğinde ise; dijital habercilikte kullanıcının haber içeriklerine hızlı bir şekilde ulaşması ve haber ile etkileşime geçmesi önemli olmaktadır. Bu çerçeveden bu kategori değerlendirildiğinde, Anadolu Ajansı'nın Reuters'e göre kullanıcıya sunduğu içeriklere erişim seviyesinin daha yüksek olduğu belirtilebilir. Özellikle işitme engellilerin habere erişimi noktasında AA'nın sunmuş olduğu videolu haber içerikleri "engelsiz bilişim" normlarının uygulanması bakımından önemli sayılabilir. Uygulama içerisinde gezinti ve kullanıcıyı yönlendirme açısından ise her iki örnekte birbirine yakın bir gösterim yaklaşımı sergilenmektedir. Özellikle dijital medya ortamlarında kullanıcıyı yönlendirmek ve platform içerisinde rahat gezinmesini sağlamak önemli bir konudur. Bu çerçevede her iki örnekte de kullanıcıyı yönlendiren ve kullanıcıyı içerik ile etkileşime sokabilecek araçların kullanıldığını söylemek mümkün.

Dijital medyanın en önemli özelliklerinden biri olan dijital *Etkileşim Seviyesi* konusunda ise; örnekler iki alt kategori üzerinden değerlendirilmiştir. Uygulamaların arayüz tasarımlarının ve içeriklerin kullanıcı tarafından kişiselleştirilebilmesine yönelik her iki platformda çeşitli yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bu kategoride Anadolu Ajansı ve Reuters birbirine yakın gösterimler yapmaktadır. Bildirim ve Geri Bildirim alt kategorisinde ise Anadolu Ajansı tarafından kullanıcıya sunulan ayrı "bildirim haber" sayfası olduğu görülmektedir. Medya kuruluşu tarafından oluşturulan bildirimler ve kullanıcı tarafından oluşturulan geri bildirimler içerik etkileşimi için önemli bir konudur. Çünkü dijital medyanın özelliklerinden biri olan geri bildirim ve etki gücünü ölçme araçları, içerikler ile ilgili strateji geliştirme ve öngörülebilirlik seviyesinin artırılması için önemlidir.

Haber ajanslarının *Pazarlama / Ticari Sunum Düzeyi* bakımından ise uygulamalar üzerinden hedef kitlelerine çeşitli gösterimler yaptığı görülmektedir. Ajansların farklı formatta haber sunma, ürün ve hizmet geliştirme noktasında Anadolu Ajansı'nın arayüz tasarımında format çeşitliliğinin fazla olduğu görülmektedir. Platformların kullanıcı ile ilişkisini belirleyen hesap, üyelik ve abonelik oluşturma gibi başlıklarda ise Reuters'in daha açık bir gösterim yaptığı belirtilebilir. Çünkü Reuters'in mobil uygulamasında *kullanıcı profil butonu* ana sayfada yer almakta, aynı zamanda buton hem metinsel hem de ikonlu bir şekilde gösterilmektedir. Dijital medya içerisinde abonelik ve yeni gelir kaynakları oluşturma konusunda özellikle dijital habercilik alanında yeni model ve yaklaşımlar denenmektedir. Özellikle haber medyası yeni ödeme ve abonelik modelleri geliştirerek, reklam, ödeme duvarı, mikro ödemeler, sponsorluk, kitlesel fonlama gibi yeni gelir kaynakları elde etmeye çalışmaktadır (Demir, 2019). Dijital haberciliğin önemli gelir kaynaklarından biri olan reklam konusunda ise Reuters platformunun özellikle ana sayfadaki haber aralarına reklam aldığı görülmektedir. Anadolu Ajansı ise mobil uygulamasında herhangi bir reklam gösterimi yapmamaktadır. Bu durum; Reuters haber ajansının özel bir medya kuruluşu olması, Anadolu Ajansı'nın ise devlete bağlı bir kurum olması ile açıklanabilir. Dijital habercilikte reklam ve sponsorluk gibi gelir kaynaklarının uygulama alanları yoğunlukla internet haber web-siteleri ve dijital haber platformlarıdır. Mobil uygulamalar ise daha çok bireysel kullanıma hitap ettikleri için, bu platformlarda daha sınırlı bir reklam gösterimi söz konusudur. Hukuksal metin gösterimi konusunda ise dijital medyada hem ulusal hem de uluslararası yasalar ile belirlenmiş çeşitli norm ve standartlar geçerli olmaktadır. Her iki ajansta mobil uygulamaları üzerinden kişisel verilerin korunması ve aynı zamanda dijital içeriklerin hukuksal zemini hakkında gerekli bilgilendirmeyi yapmaktadırlar.

Sonuç

Sanayi 4.0 sürecinde medyanın hızlı bir şekilde dijital alana kayması ile haberciliğin dönüştüğü görülmektedir. Haber üretim-tüketim dengesinde önemli değişimler olmakla beraber, özellikle haberin etkileşim içerisindeki kullanımında yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Geleneksel medyada ağırlıklı olarak tek yönlü iletişim modeli kullanılırken, dijital medyada iletişim süreçlerinin çift yönlü hatta çok yönlü şekilde geliştiği görülmektedir. Bu durum haber tüketicisini (hedef kitle) süreçlerin içine dahil ederek, haberin bireysel düzeyde kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Dijital ortamdaki haber ve içerikler birey tarafından işlenebilmekte ve bu durum haberin tekrardan üretilmesini, sistem içerisindeki dolaşımını etkileyerek haberin etki alanının genişlemesine sebep olmaktadır. Sosyal medya ve çeşitli

dijital iletişim ortamları bu anlamda haber ve içeriğin çok yönlü kullanılabilmesine zemin hazırlayarak, haberciliğin toplumun tüm katmanlarına yayılmasına öncülük etmektedir. Bununla birlikte dijital ortamdaki haber ve içeriklerin birey ve topluma sunulmasında, kullanılmasında ve etkileşim içerisinde kalmasında görselliğinde büyük bir etkisi vardır. Bu çerçevede dijital medya görsel göstergeler dünyası olarak da değerlendirilmektedir. Bu durum dijital habercilik alanını da dönüştürerek, haberin görselliğe dayalı görsel bir meta haline gelmesine sebep olmaktadır.

Dijital habercilik alanında haber ajansları açısından konu ele alındığında ise, dijital medyanın sağlamış olduğu olanaklar ajansların haber üretim-tüketim dengesinde yeni yaklaşım ve süreçlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde sürekli kendini güncelleyen haber ajanslarının dijitalleşme süreci ile birlikte hızlı bir şekilde faaliyetlerini dijital alana kaydardıkları görülmektedir. Bu çerçevede özellikle sosyal medya ve yeni dijital iletişim ortamları üzerinden haber ajanslarının kendilerini yeniden konumlandırarak, haberciliğin küresel ölçekte etkinliğini artırması yönünde yeni sistem ve yaklaşımları devreye aldıkları görülmektedir. Mobil uygulama teknolojisi de bu açıdan ajansların hedef kitleleri ve toplumla olan ilişkisine önemli katkılar sunmaktadır. Ajanslar haber içeriklerini dijital alanda mobil uygulamalar sayesinde hızlı bir şekilde müşteri ve abonelerine ulaştırarak, haber içeriklerinin küresel ölçekteki dolaşım hızını da artırmaktadırlar. Aynı zamanda mobil uygulamalar sayesinde haber çeşitliliği, haberin kullanılması, haberin yayılımı ve haberin ticari değer olarak işlem görmesinde mobil uygulamaların ajanslara önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Mobil uygulamaların sağlamış olduğu bu katkılarda "mobil uygulama ara yüz tasarımı" alanının önemi büyüktür. Çünkü görselliğe dayalı dijital habercilikte uygulamalar üzerinden haber içeriklerinin görsel olarak etkili bir biçimde kullanıcıya sunulması söz konusudur. Görsel algılamının çok önemli olduğu dijital ortamlarda yeni kullanıcı profili etkileşime dahil olmak ve iletişim sürecini yönetmek istemektedir.

Bu çalışmada görsel iletişim tasarımının haber ajanslarının dijital ortamdaki mobil uygulamalarını ve içeriklerini nasıl şekillendirdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında mobil uygulamaların etkileşimli arayüz tasarımları haber içeriklerini hedef kitleye çok daha etkileşimli bir şekilde sunmaktadır. Ayrıca görsel iletişim tasarımının normları ile ajansların uygulamalar üzerinden çeşitli haber formatları ve içerikler ile kullanıcıya farklı seçenekler sunarak, bireyi haber ile etkileşime girmesi noktasında yönlendirdikleri görülmektedir. Bununla birlikte ticari açıdan ise ajanslar habercilik sektöründe görsel etkileşim seviyesi yüksek mobil uygulamalar ile küresel pazardaki pozisyonlarını güçlendirmektedirler.

Örnekteki ajansların mobil uygulamaları değerlendirildiğinde, tasarımsal açıdan Anadolu Ajansı'nın Reuters haber ajansına göre görsel açıdan daha dinamik bir yaklaşım sergilediği ve haber içeriklerinde görselliğin Reuters'e göre daha ön planda tutulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca haber içerikleri ve çeşitlenmesi konusunda her iki örnek de birbirine benzer bir yapı sergileyerek, haberlerin kullanıcıya yalın ve kolay algılanabilir bir şekilde sunulduğu görülmektedir. Kullanıcı yönüyle örnekler değerlendirildiğinde ise, habere ulaşım, haber ile etkileşim ve haberi yayma noktasında her iki örneğinde kullanıcıyı önceleyen bir yaklaşım içerisinde arayüz tasarımlarını kurguladıkları görülmektedir. Sonuç olarak; teknolojinin gelişmesi ile dijital görselliğe dayalı medya üretim araçları ve ortamlarının yakın gelecekte çok daha yoğun kullanılacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte yaşanan gelişmeler ışığında

gelecekte haber ve bilgi arzının yüksek seviyelere ulaşacağı, haberciliğin teknoloji ve yeni iletişim sistemleri ile çok daha yönlü hale geleceğini söylemekte mümkündür.

Etik Kurul İzni

Çalışma, etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- AA. (2021). *Habercilik ve KVKK*. 05 11, 2023 tarihinde Anadolu Ajansı:
<https://www.aa.com.tr/tr/p/habercilik-ve-kvkk-ilkeleri> adresinden alındı
- Akgül, B., & Ayer, Z. (2018). Sanayi 4.0 sürecinde medyada sektörel dönüşüm. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2310-2327.
- Akgül, B., & Kaya, E. (2020). Küresel medya işletmelerinin ülkelerin ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal yapılarına etkileri. *Türkiz*(57), 9-34.
- Akyol, O., & Oğuzcan, D. (2019). İnteraktif sinema ve mobil oyun bileşimi "Eyes Of Sky" üzerine bir inceleme. F. Aydoğan içinde, *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya* (s. 54). İstanbul: Der Yayınları.
- AppStore. (2023). *Anadolu Ajansı*. 05 11, 2023 tarihinde apps.apple.com:
<https://apps.apple.com/tr/app/anadolu-ajans%C4%B1/id936244304?l=tr&platform=iphone> adresinden alındı
- AppStore. (2023). *Reuters*. 05 11, 2023 tarihinde apps.apple.com: <https://apps.apple.com/tr/app/reuters-news/id602660809?l=tr> adresinden alındı
- Bengi, S. H. (2019). Ülkelerin Bağımsızlık mücadeleleri ve haber ajansları ilişkisi – Anadolu Ajansı örneği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35(100), 449-478.
- Çakır, P., & Temir, E. (2021). İnternet haberciliğinde etik sorunlar: Aldatıcı başlık üzerine ampirik bir çalışma. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*(7), 1-26.
- Çetin, B. (2018). Geleceğin teknolojileri ve gazetecilik mesleği üzerine etkileri: Büyük veri, veri gazeteciliği, yeni yaklaşımlar. O. Uçak içinde, *Dijital Medya ve Gazetecilik*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Demir, D. (2019). Kitlesele fonlamalı dijital gazetecilik. *Yeni Düşünceler*(12), 44-60.
- E24451. (2016). *Hiper medya nedir?* e24451Wordpress.com:
<https://e24451.wordpress.com/2016/03/27/hipermedya-nedir/> adresinden alındı
- Girgin, A. (2002). Haber ajansı. *Selçuk İletişim Dergisi*, 2(2), 107-116.
- Glantz, M. (2016). İnternet radio adopts a human touch: A study of 12 streaming music services. *Routledge Taylor & Francis Group*, 39.
- Koyuncu, E. (2016). Haber ajanslarının hedef kitleye doğrudan ulaşımı ve etkileşimi üzerine bir inceleme: Instagram ve Twitter örneği. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(2), 50-63.
- Medyajans. (2023). *Haber ajansları listesi*. 05 10, 2023 tarihinde Medya Ajans:
<https://www.medyajans.com/haber-ajanslarinin-siteleri.html> adresinden alındı

Mayda, M. (2021). Dijital sinema ve dizi platformlarında tasarımsal empati. M. Çolak içinde, *Uluslararası Tasarım ve Sinema Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 283-292). İzmir: Ege Üniversitesi.

Palfrey, J., & Gasser, U. (2017). *Doğuştan dijital*. İstanbul: İKÜ Yayınevi.

Reuters. (2023). *Reuters hakkımızda*. 05 10, 2023 tarihinde Reuters: <https://www.reutersagency.com/en/about/about-us/> adresinden alındı

Şahin, E. (2020). Fenomen doktorların kişisel markalaşmada benlik sunumu: İstagram hesaplarını kullanım pratikleri. E. Eroğlu, & B. Taşdelen içinde, *Dijital Çağda İletişim Çalışmaları ve Medya Araştırmaları* (s. 42). Konya: Eğitim Yayınevi.

Şahin, M. (2013). Ajans gazeteciliği ve medya sektöründe haber ajanslarının etkinliği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(37), 196-210.

Wikipedi. (2022). *Haber ajansı*. 05 10, 2023 tarihinde Wikipedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Haber_ajans%C4%B1#:~:text=Haber%20ajans%C4%B1%2C%20bir%20organizasyon%20t%C3%BCr%C3%BCd%C3%BCr,haber%20servisi%20olarak%20da%20adland%C4%B1r%C4%B1labilir adresinden alındı

Wikipedi. (2023). *Reuters*. 05 10, 2023 tarihinde Wikipedi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Reuters> adresinden alındı

Yüksel, H. (2014). Sermaye-haber ajansları. *Ankara İlef Dergisi*, 1(1), 33-56.

EKONOMİDE MİLLÎ GÖRÜŞ*

 Gürkan ÜÇÜNCÜ^a

 Hakkı BÜYÜKBAŞ^b

Öz

Bu çalışmada, farklı söylemleri ve iktidarlarındaki farklı icraatlarıyla dikkatleri üzerlerine çeken "Millî Görüş" olarak tanınan, kurucusu Necmettin Erbakan olan, kurguladığı "Adil Düzen" ideolojisinde Millî Görüş'ün ekonomi politikaları araştırılmıştır. Millî Görüş Hareketi'nin Türk toplumu için hem siyasi hem de dini açıdan uygun siyasi bir yapı olduğu, tüketmekten çok üretmeye önem verildiği, adil bir düzen için ekonomide, hukukta, sosyal hayatta değişikliklere gidilmesi gerektiği ve bunu yaparken de İslam dininin getirdiği kuralları da çiğnemenin yapılması gerektiği yönündedir. Çalışmamızda Erbakan Hükümeti veya REFAHYOL Hükümeti olarak da bilinen 54. Türkiye Hükümeti Dönemi'nde Millî Görüş çizgisinde işçi, emekli, çiftçi, öğrenci gibi sınıflara, tarımda, sanayide, turizmde, ticaretle ve tüm bu ekonomik konuların yanında dezavantajlı gruplar (engelli, yoksul, kimsesizler...) için neler yapıldığı incelenmiştir. Bu hareket için ileri sürülen çeşitli eleştirel tezlerden de yararlanarak, objektif bir bakış açısıyla sonuçları karşılaştırmalı olarak tahlil edilmiştir. Millî Görüş' e göre iç piyasa ve yurtdışı bir bütün olarak ele alınmış ve Millî Görüş'ün ekonomiye bakışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Görüş, Adil ekonomik düzen, Serbest piyasa.

NATIONAL VIEW IN ECONOMY

Abstract

In this study, the economic policies of Milli Gorus were investigated in the ideology of "Just Order", which was founded by Necmettin Erbakan, known as "Milli Gorus", which attracts attention with its different discourses and different actions in power. The National Vision Movement is a political structure that is both politically and religiously appropriate for Turkish society, emphasis is placed on producing rather than consuming, changes in the economy, law and social life must be made for a fair order, and while doing this without violating the rules of the religion of Islam. it is necessary. In our study, in the period of the 54th Government of Turkey, also known as the Erbakan Government or the REFAHYOL Government, in the National Vision line, classes such as workers, pensioners, farmers, students, in agriculture, industry, tourism, trade and all these economic issues, as well as disadvantaged groups (disabled, poor, orphans...) was

*Bu çalışma, "Millî Görüşün ekonomiye bakış açısı ve 54. Hükümetin ekonomi politikaları" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gurkanucuncu061@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, hakkibuyukbas@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 27.12.2022, Makale Kabul Tarihi: 28.08.2023

examined for what was done. By making use of various critical theses put forward for this movement, its results were analyzed comparatively from an objective point of view. According to Milli Gorus, the domestic market and abroad were handled as a whole and the view of Milli Gorus on the economy was examined.

Keywords: National Vision, Fair economic order, Free market.

Giriş

Millî Görüş, bir kavram ve dünya görüşü, bir toplum düzeni anlayışı veya bir ideoloji ve siyasal bir hareket olarak ünlü siyasetçi ve düşünce adamı olarak Prof. Dr. Necmettin Erbakan tarafından geliştirilip Türk siyasal hayatına kazandırılmış olup toplumumuz ve düşünce hayatımızda bir hayli etkili olmuştur. Millî Görüş, öncelikli olarak Batı'dan aktarılan düşünce, ideoloji ve yine Batı'dan esinlenerek gelişen hareketlere karşı bir alternatif düşünce, toplumsal ve ekonomik düzen ve giderek bir siyasal hareket olarak gelişip biçimlenmiştir. Millî Görüş düşüncesi, Batı kaynaklı /esinli toplum ve ekonomik düzen ve siyaset anlayışının ülkemizde uğradığı başarısızlık ve ülkemizde yarattığı sorunlara bir cevap niteliğinde düşünülmüş olup temelinde toplumumuzun tarihi süreç içerisinde oluşturduğu birikim ve tecrübeye dayanarak 'kendi milletimizin' görüşü olarak tasarlanmış ve giderek biçimlenmiştir.

Gerçekten de Millî Görüş incelendiğinde, bir tarihi tecrübeye, belli bir toplumsal ve ekonomik düzen tasavvuruna dayandığı görülebilmektedir. Millî Görüş, bir düşünce, anlayış, bir bakış açısı, bir dünya görüşü, bir ideoloji ve siyasal bir hareket olarak çok farklı şekillerde çeşitli akademisyenler tarafından tanımlanmış ve nitelendirilmiştir. Bu bakımdan Millî Görüş çok yönlü devasa bir yapı olarak nitelendirilebilir. Millî Görüş partileri etkili aktörler olarak Türk siyasal hayatında yer almışlar, hatta örneğin Refah Partisi bir Millî Görüş düşüncesine dayalı bir parti olarak, koalisyon biçiminde ve kısa süreli de olsa, siyasal iktidara taşınmayı başarmış ve temel ilkeleri doğrultusunda belli bir toplum ve ekonomi siyaseti uygulamayı başarmıştır. Millî Görüş, adil bir toplumsal ve ekonomik düzen kurma iddiası nedeniyle, kendi toplum ve ekonomi düzen anlayışını 'Adil Düzen' kavramı ile tanıtmıştır. Millî Görüş belirtilen nedenlerle kamuoyunda giderek Adil Düzen şeklinde de anlaşılmıştır.

Bu çalışmada Millî Görüş, çok yönlü olarak değil, ekonomiye bakış açısı çerçevesinde incelenmiş, hükümet ettiği dönem boyunca iktisat politikası; vergi politikası, adil düzende kredi anlayışı, para politikaları, faiz konuları, ücret politikası genel olarak iktisat nizamı ele alınmıştır. Millî Görüş, temellerini, büyük ölçüde Türk Milletinin tarihte tecrübe ettiği biçimiyle, İslami kurallara dayandırmaktadır. Millî Görüşte adil ekonomik düzen, insanları sömüren, kapital ve sosyalist düzenlerin ilkelerinden bağımsız İslami ilkelere dayanan bir ekonomik sistem olarak görülmüş olup inanç sistemlerini 'hak' ve 'batıl' olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre 'Hak Din' İslam dinidir ve bir din olarak İslamiyet sadece inanç ilkeleri ve buna bağlı ibadet ritüellerinden ibaret olmayıp aynı zamanda bir toplumsal ve ekonomik düzen öngörmektedir. Yani İslamiyet, toplumu, siyaset ve ekonomiyi de biçimlendirmektedir. Buna göre bizim toplumumuz esasen tarihi tecrübe ile biçimlendirmiş ve olgunlaştırmıştır. Dolayısı ile tarihimizde oluşmuş toplum ve iktisat düzeni İslam inancı ile toplumumuz tarafından biçimlendirilmiştir. Günümüzde yapılacak şey bu tarihi tecrübeyi aktüalize etmektir. Bunun dışındaki anlayışlar yanlış görülmüştür. Zira, Millî Görüş'e göre, günümüz Batı esinli toplum ve iktisat düzen anlayışları belli inanç ilkelerinden kaynaklanmaktadır. Oysa ki İslam dışındaki tüm inanç ilkeleri batıldır, yanlıştır ve toplumumuza fayda getirmeyip sorunlar üretecektir. Şu halde, buna göre, Türkiye ve Türk toplumu Milli görüş siyasetini takip etmelidir.

Millî Görüş, öne sürdüğü toplum ve ekonomik düzen anlayışını ifade eden 'adil ekonomik düzen' sermaye merkezli değil, öncelikle insan merkezli bir düzene dayanmaktadır. Dolayısı ile insan teki sermaye tahakkümüne terk edilmemelidir ve özenle üzerinde vurgu yaptığı konulardan biri de sosyal güvenlik hususu olmuştur. Adil Ekonomik Düzen' de sosyal güvenlik insan odaklı hakkın üstünlüğünü ve refahın tüm ülke sathına adaletli bir şekilde yayılması savunan temel esaslara dayanmıştır.

Millî Görüş, Millî Görüş Hareketi olarak Prof, Dr. Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde ortaya çıkmış ve biçimlenmiş, siyasal bir dünya görüşüne doğru evrilmiştir. Türkiye'yi hem maddi hem de manevi alanda kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulması ana hedef sayılmıştır. Hem toplumsal hem de siyasal bir düşünceye dayanan Millî Görüş hareketi, belirtildiği gibi öncelikle siyasal bir hareket olup Türkiye gündeminde önemli yer bulabilmiştir. Bu çalışmada Millî Görüş'ün ekonomiye yaklaşımı ve önemli görülen bazı iktisat politikası uygulamaları irdelenmeye çalışılacaktır. Böylece Millî Görüş hakkında belirtilen çerçevede anlayışımızın sağlıklı bir şekilde geliştirilmesine katkı sağlanmış olacaktır.

A: MİLLÎ GÖRÜŞ'ÜN EKONOMİYE BAKIŞ AÇISI

Ekonomi günümüz toplumlarında en çok üzerinde durulan bir fenomendir. Toplum sorunları, ekonominin iyileştirilmesi ile daha kolay çözülebileceği inancı oldukça yaygındır. Dolayısı ile tüm ideoloji, dünya görüşü ve toplum anlayışları ekonominin önemi ve toplumdaki yeri konusuna ağırlık vermiş, öneriler sunmuşlardır. Millî Görüş de ekonomiye yaklaşımını ortaya koymaya önem vermiş ve bunu Adil Ekonomik Düzen kavramı ile açıklamaya çalışmış, bir model oluşturmaya çalışmıştır. Millî Görüş hem bir siyasal harekettir hem de bir düşünce sistemi ve ekolüdür. Millî Görüş Adil Ekonomik Düzen kavramı etrafında ülkemiz için yeni bir ekonomik model önerisi sunma iddiasındadır. Bu model Yeni-Liberal Ekonomi Modeli politika ve uygulamalarından doğan sorunlara bir tepki olarak doğmuştur, denilebilir. İktisadi düzen arayışlarının, yeni liberalizmin egemenliği sonrası tükenmiş olması veya bu arayışların rafa kaldırılmış olması Adil Ekonomik Düzen'in bir ekonomik model olarak ortaya konulması ve tartışılması ilgi çekicidir. Bu çalışma bu çerçevede bir katkı olarak düşünülmüştür. Konu aşağıda ana hatları ile ele alınıp tartışılacaktır.

1.1. Millî Görüş'te İktisat Nizamı ve Faiz Anlayışı

Millî Görüş, temellerini belirttiği gibi önemli ölçüde İslami kurallara dayandırmaktadır. İslam'ın ekonomi üzerinde en katı kuralı faiz yasağı konusu olduğu söylenebilir. Günümüz sermaye merkezli geçerli iktisat politikaları modelleri de faizi önemli ve modern ekonominin vaz geçilmez bir unsuru olarak sunmaktadır. Millî Görüş düşüncesinin banisi Necmettin Erbakan'ın külliyatında bizlere Millî Görüş'ün faize bakış açısını şu şekilde aktardığı görülmektedir; 'Faiz kapitalist düzenin bir sonucudur ve kapitalist düzende adalet ve denge yoktur. Dolayısıyla faiz konusu çözülmeyen toplumda huzur ortamının sağlanması mümkün değildir' (Erbakan, 2014, s. 91). Dolayısı ile Erbakan, günümüz ekonomik düzen ve politikalarının temel sorunu olarak faizi görmektedir. Faizin kaldırılması ile daha dengeli, daha insani bir ekonomik düzenin mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Faiz ile sermaye sahiplerine ek gelir aktarıldığı, madur olan kesimin ise geniş halk kesimi olduğu ileri sürülmektedir. Temel olarak faiz emekçilerin aleyhine sermayedarların lehine haksız kazanç olduğu düşünülmektedir.

Millî Görüş'e göre mevcut ekonomik düzende iç piyasaya ve yurtdışına olan borçların giderek arttığı ve bu borçlardan kaynaklı faiz taksitlerinin ödenmesi için tekrardan borçlanıldığı, Türkiye ekonomisinin de bu sarmaldan bir türlü kurtulamadığı görüşünü benimsediği görülmektedir. Bu borçların ödenmesinde de devletin en büyük geliri olan vergi gelirlerinin büyük bir kısmını kapsadığı anlaşılmaktadır. Ülkemiz işgücü ve genç nüfus bakımından avantajlı bir konumda olmasına rağmen bu potansiyel, faiz karşısında erimektedir. Ülke yinelenen borç krizleri ile ekonomiyi felce uğratmaktadır,

istihdamı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bağımsız ekonomi politikaları üretilmemekte dış mihraklar ülke çıkarlarına aykırı amaçlarını gerçekleştirmek için bizi esir almaktadır (Erbakan, 1991, ss. 240-243). Zira ülke gelirinin önemli bir kısmı faiz giderlerini kapatmak için kullanıldığı için yatırıma dönüşmemektedir. Oysa ki milli gelir faiz giderini karşılamak için değil, yeni yatırım ile istihdam ve üretimi genişletmek için değerlendirilmelidir, bu anlayışa göre. M. Mustafa Uzun'un "Adil Düzen" kitabında Necmettin Erbakan'ın ortaya atmış olduğu adil düzenin temel esaslarında faizi şu şekilde açıklamaktadır:

Millî Görüş anlayışına göre, "Adil Ekonomik düzende bütün faizler kaldırılmıştır ve bütün vergi ve fon kanunlarının hepsi lağvedilmiştir. Devlet gelirini ancak ve sadece üretime yaptığı katkı ve hizmetleri karşılığında kendi hakkı olarak ve hakkı ne kadarsa o kadar olarak alır ve devletin geliri böylece temin edilmiş olur. Adil düzende darphanede karşılıksız para basarak Millet'in hakkını yemek yoktur. Adil düzende emir ile paranın değerini değiştirmek suretiyle millet'in hakkını yemek yoktur. Adil düzende bugünkü bankacılık sisteminin yaptığı gibi fakirin hakkını alıp zengine vermek düzeni yoktur. Batık krediler kredi dağıtımındaki haksızlıklar ve yüksek kredi faizleri ile milyonların ezilmesi gelir dağılımının bozulması ekonominin tahribi yoktur. Diğer bir ifadeyle adil düzende hali hazır faizci kapitalist nizamın ve bugünkü ekonomik köle düzeninin beş mikrobunun hiçbirisine yer verilmemiştir" (Uzun, 2014, s. 25-26).

Millî Görüş kendi ekonomik düzen anlayışını 'Adil Ekonomik Düzen Modeli' şeklinde formüle etmiştir. Bu ekonomi anlayışında adalet anahtar bir kavram olarak durmaktadır. Konu aşağıda ele alınmıştır.

1.2. Millî Görüş'te Adil Ekonomik Düzen Modeli

Ülkemizin Turgut Özal döneminde serbest piyasa ekonomisine geçmesi sonucunda ihracat giderleri artmış, ülke ekonomisi cari açık problemi ile karşı karşıya gelmiştir. Turgut Özal Yeni Liberal ekonomi politikaları uygulamış ve bu politikalar ise ülkenin ekonomik sorunlarını temelli biçimde çözememiştir, belli ve sınırlı başarı ile sınırlı kalmıştır. Yeni Liberal ekonomi politikaları faiz oranlarında yükselmeye sebebiyet vermiştir. Faiz oranlarının artması, ülkede sermayenin üretim döngüsünden çıkıp, bankalarda mevduat hesaplarında beklemesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da Türkiye; enflasyon, işsizlik, borçlanma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmış, gelir dağılımı arasında ciddi derecede uçurumlar meydana gelmiştir (Karluk, 2009, s. 422). Bu da ülkemizin ekonomik sorunlarını çözememiştir. Bu Yeni liberal ekonomi politikaları Erbakan'ın tepki ve eleştirisine maruz kalmıştır.

Erbakan 1991 yılında kaleme aldığı "Adil Ekonomik Düzen" kitabında, Adil Ekonomik Düzen sisteminden her yönüyle toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir düzen olarak bahsetmektedir. Bu düzen, kapitalizm ve komünizmin toplum için faydalı olan serbest piyasa rekabeti gibi yönlerini barındırmaktadır. Ancak kapitalist düzenin sömürü aracı olan "faiz" Adil Ekonomik Düzen'de yer almamaktadır. Her ne kadar sosyalist ekonomi sistemi faiz aracı barındırmasa da çalışanların motivasyon kaynağı olan mülkiyet hakkı ve kar sistemine karşı bir düzen olduğu için piyasa koşullarında karşılığı bulunmamaktadır (Erbakan, 2014, s. 214) ve ekonomide verimsiz bir sonuç doğurmaktadır. Ancak bunun alternatifi olarak kapitalist piyasa ekonomiyi de görmek yanlıştır. Kapitalizm bir sömürü sistemidir, o nedenle ülkemize katkı sağlayamaz. Bu yönleri ile Erbakan Özzal'ın ekonomi politikasını eleştirmiştir. Kendi milli kültürümüzden kaynaklanan bir çözüm vardır Erbakan'a göre. O da Adil Ekonomik Düzendir. Adil Ekonomik Düzen, insanları sömüren kapital ve sosyalist düzenlerin ilkelerinden bağımsız İslami ilkelere dayanan bir ekonomik sistemdir. Erbakan; 1980 ve 1990'lı yıllarda hiçbir üretim yapılmaksızın paradan para kazanma döneminde ülkeyi ekonomik gelir

adaleti açısından daraltan sisteme alternatif olarak faiz barındırmayan, ancak üretime dayalı ve kar ortaklığı sistemi üzerine kurulu program geliştirmiştir (Erbakan, 2010, ss. 35-40).

Adil Ekonomik Düzen, inanç sistemlerinden kaynaklı ekonomik sistemleri “hak” ve “batıl” inanca bağlı olarak ikiye ayırmıştır. İslami literatürde “Hak” ifadesi gerçek, değişmez ve her şart altında doğru olan şey olarak açıklanır. Hak anlayışına göre hak dört sebepten doğar; a) Temel insan hakları; Cenab-ı Hakk’ın tüm insanlara eşit olarak verdiği haktır. (Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, inancın korunması hakkı vs.). b) Emek c) Karşılıklı rıza ile yapılan mukavele d) Adalet gereği doğan haklardır. Bu sebepler harici hiçbir anlayış kabul edilemez. Zira hakkın doğması ancak hak olan inanca bağlı, ondan kaynaklanan ekonomi politikaları ile mümkündür. Bu, kuvvetten tutun tüm imtiyazlara kadar, hepsi, hiçbiri hak sebebi olamaz. “Batıl” ifadesi ise temeli olmayan devamsız, her şart altında yanlış olan şey olarak açıklanmaktadır. Menfaat, çoğunluk vb. hak sebebi sayılamaz. Hakk’a dayalı ekonomik sistemler “hakkı üstün tutan medeniyet”, “batıl” a dayalı ekonomik sistemler ise “kuvveti üstün tutan zihniyet” olarak tanımlanmaktadır. Gücünü haktan değil de kuvvetten, üstün olandan ve maddeden alan ekonomik sistemlerin topluma fayda sağlaması mümkün değildir (Erbakan, 2014, ss. 261-262). Kuvveti üstün tutan zihniyete örnek verecek olursak bu kesinlikle ‘İrkçı Emperyalizmdir. Komünizm ve kapitalizm aracılığıyla insanları ezen bu batıl zihniyetin insanlığa mutluluk, huzur getirmesi söz konusu bile değildir (Çetinkaya, T, 2018).

Adil Ekonomik Düzen anlayışı; kendini bankacılık sisteminin karşısında olarak konumlandırmamıştır. Aksine paraların yine bankalar aracılığıyla toplanacağını ancak paranın değer artışının faiz argümanı ile değil katılımcıların kar ortağı olarak sıfatlandırılmasıyla arttırılacağını vurgulamaktadır. Böylece herkesin yatırdığı para oranında alacağı kâr payı kadar sermayesi değerlendirilmiş olacaktır (Bayyigit, 1997, s. 752). Banka ve kredi sisteminde Millî Görüş’ün amacı, belli bir sermaye grubunun değil, sıradan vatandaşın hem kar etmesi hem de yatırım odaklı sermayelerde aktif olması anlamına gelmektedir. Artan pahalılıkta ve faizin getirmiş olduğu düzen değişikliğine karşın sanayide büyük milli hamleyi yaparak ticari, sınai ve tarımsal teşekküllere hissedar olmak ve vatandaşın bu sermayeyi içselleştirerek ekonomik ve içsel huzuru sağlaması hedeflenmektedir (Erbakan, 2014, ss. 101). Böylece tüm toplum üyeleri ekonomik refahtan pay alabilecektir ve toplumda ekonomik sınıflaşma engellenmiş olacaktır. Kapitalizmde olduğu gibi sermayedar sınıfın serbest piyasa yoluyla diğer toplum üyelerine tahakkümü engellenmiş olacaktır. Bu yönüyle Adil Ekonomik Düzen, Kapitalizmden farklılaşmaktadır. Adil Ekonomik Düzen ilkeleri aşağıda ele alınacaktır.

1.2.1. Adil Ekonomik Düzenin Temel Özellikleri

Esasen Sosyalist Ekonomik Model’in Sovyetler Birliği yıkımı ile ortadan kalkması sonucu serbest piyasa ekonomisi tartışmasız ekonomik model olarak sunulmaktadır. Almanya’da Sosyal Piyasa Ekonomisi, Çin’de Sosyalist Piyasa Ekonomisi modelleri literatürde, en azından Türkçe literatürde pek tartışma konusu yapılmamaktadır. Ekonomik Model veya Düzen tartışmaları sonlanmış gözükmektedir. Böyle bir ortamda Adil Ekonomi Düzen önerisi başlı başına ekonomik doktrinler ve düzenler arayışına bir katkıdır ve böyle yaklaşmak uygun gözükmektedir. Bu çerçevede Millî Görüş’ün Adil Ekonomik Düzen anlayışını aydınlatmak önemlidir. Bu çalışma konun bu önemi dolayısı ile kaleme alınmıştır. Kapitalist ekonomi sisteminin veya güncel anlatımla yeni liberal ekonomi yaklaşımının güncel problemlere yönelik çözümünün Türkiye gibi ülkelerde başarılı olmaması, ülke sorunlarına çözüm getirememesi, gelirden adalet sağlayamaması, ülkeler arası gelir ve gelişmişlik dengesizliği yaratması kapitalist sistemi tartışmalı hale getirmektedir. Kapitalist sisteme göre faiz, yatırımların olmazsa olmazıdır ve yatırımcıya ek bir yük getirmektedir. Bu da yatırımı sınırlamaktadır. Nakit para faiz

vaadiyle bankalarda beklemekte üretime ve yatırıma dönüşmemektedir. Bu durum ülke ekonomisinde kısırlaşmaya sebep olmakta, üretim maliyetlerini faiz yükü sebebi ile arttırmakta, halkın refah seviyesini düşürmektedir. Kapitalist sistemin getirmiş olduğu bu dezavantajlar sebebi ile faizsiz ekonomi konusunda çalışmaların yapılması ihtiyacı duyulmuştur. İslami kurallara göre faiz haram kılınmış, haksız kazanç sayılmıştır. Dolayısıyla Müslümanlar arasında faizsiz ekonomi sistemi arayışı yaygınlaşmıştır. Bu durum sonucunda faizsiz ekonomi sistemi kapitalist sistemin alternatifi görünümünü almıştır (Ersin & Duran, 2017). Millî Görüş ekonomi anlayışı bu bakımdan ilginçtir ve anlamlı bir perspektif sunma iddiasındadır.

Erbakan'a göre Adil Ekonomik Düzen, insanlara mutlu bir hayat sunacaktır, hiçbir zümre, topluluk, kişi ayrımı yapmaksızın Türkiye'de yaşayan herkese müreffeh bir yaşam sunmayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda, sanayi ve teknoloji alanından belli bir gelişmişlik seviyesinin üstüne çıkan ülkelerle barış ortamında çeşitli iş birliği yapılarak ülkemizin de dünyada gelişmiş topluluklar arasında yerini alması Adil Ekonomik Düzen sayesinde gerçekleştirilecektir. Adil Ekonomik Düzen'e göre yurdun dört bir yanına açılacak olan fabrikalar devlet tarafından planlanıp teşvik sistemi ile ülkemizin ve bölgenin ihtiyacı doğrultusunda sanayi, tarım, turizm gibi alanlarda yatırımlar gerçekleştirilecektir. Adil Ekonomik Düzen'de toplumsal kalkınma olmazsa olmazdır. (Uzun, 2014, ss. 27-28). Dolayısı ile devlet, Adil Ekonomik Düzen anlayışında önemli rol üstlenecektir. Dolayısıyla Millî Görüş İktisat Politikasına yaklaşımını aydınlatmak genel ekonomiye yaklaşımı hakkında açıklayıcı bir hususu oluşturmaktadır. Bu çerçevede Vergi Politikası, Sosyal Güvenlik Yaklaşımı, Kredi Politikası, daha önceki bir girişim olmasına karşın bilgilendirici ve açıklayıcı bir örnek olması nedeniyle Ağır Sanayi Hamlesi çabası ele alınıp izah edilmeye çalışılmıştır. Yine aynı çerçevede Anadolu Kalkınma Planı, Bankacılık Politikası, Reel Ekonomi için pratik çözüm önerileri, Ticaret politikası yaklaşımı, işçi-işveren ilişkisi, Enerji ve Madencilik politik yaklaşımı, ülkemizi için ayrı bir ekonomik değere sahip Turizm Politikası, Ulaşım hizmetleri ve Tarım politikası aşağıda alt başlıklar şeklinde irdelenmeye çalışılarak Millî Görüş'ün 'Adil Ekonomik Düzen' anlayışına temel teşkil eden esaslar bir açıklamaya kavuşturulmaya çalışılacak ve böylece ilgili kamuoyu aydınlatılmış olacaktır.

1.2.2. Para Politikaları ve Krediyile İlgili Adil Ekonomik Düzen Esasları

1.2.2.1. Vergiyle İlgili Esaslar

Vergi, devletin temel gelir kaynağıdır. Türk Dil Kurumu vergiyi; Kamu hizmetlerine harcanmak için hükümetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para olarak tanımlamaktadır. Vergi gelirleri, toplum idaresi ve ekonomik kalkınma için devletin elinde önemli bir role sahiptir.

Vergi sistemi İslam inancında yer alan zekât ile benzerlik göstermektedir. Ancak aradaki benzerliklere rağmen vergi ile zekât arasındaki ilişki İslam ekonomisinde; zekâtın doğrudan vergi olup olmadığı, yerine geçip geçmediği tartışma konusudur. Genel kanı ise zekâtın doğrudan vergi yerine geçmeyeceği, daha çok ibadet amaçlı olduğu yönündedir. (Yüce, 2016, s. 120). Bu görüşün yanı sıra, zekâtın bir vergi çeşidi olduğunu ileri süren düşünürler de bulunmaktadır. İslam kaynaklarında zekât haricinde öşür, haraç, cizye adında şer-i vergi diye sınıflandırılan vergi türleri de bulunmaktadır. (Erdem vd., 2008, s. 74). Zekât ve vergi ilişkisi konusunda diğer bir soru ise verginin zekât yerine geçip geçmediğidir. Bazı din adamları zekât niyetiyle verildiğinde ödenen vergilerin zekât yerine geçebileceği yönünde olup bir kısım din adamı ise verginin zekât yerine geçmeyeceği kanısındadır (Bayyigit. 1997).

Adil Ekonomik Düzen, güncel ekonomi politikası ile ilgili çeşitli önermelerde bulunduğu için zekât konusuna değinmemiştir. Ancak, vergi-zekât ilişkisine dair birtakım göndermeler yer almaktadır. Adil

Ekonomik Düzen'de vergi sistemi anlatılırken her 40 koyundan 1 koyunun vergilendirileceğinden bahsedilmektedir. Bu da 40'ta bir olan zekâti çağrıştırılmaktadır. (Erbakan, Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen, 2010, s. 80) Bu örneğin yanı sıra yine İslam ekonomisinde yer alan "Öşür" isimli tarım ürünlerinden alınan yüzde 10'luk bir vergi alınması söz konusudur. İslam ekonomisinde de vergi tıpkı Adil Ekonomik Düzen'de olduğu gibi üretimden alınmaktadır. Sanayi ve Teknoloji'de yaşanan gelişmeler ile üretim, tarım ve hayvancılığın yanı sıra teknoloji ürünlerinde de yapılmaktadır. Dolayısıyla Adil Ekonomik Düzen 'de teknoloji ve sanayi üretiminden de vergi alınmaktadır. İslam ekonomisinde olduğu gibi AED'de de vergi, üreticinin beyan ettiği ürünler üzerinden alınır. Beyan edilen ürünler devlet tarafından sigortalanır (Erbakan, 2010, s. 79). Üreticilerin lehine gözükürken bu avantaj aynı zamanda devletin de lehine bir durum oluşturmaktadır.

Adil Ekonomik Düzen 'in vergilendirme sistemi klasik yöntemlerin aksine gelirden değil mal varlığı ve yapılan üretim üzerine kurulmuştur. Böylece işyeri sahipleri gelirlerini saklamak zorunda kalmayacak, yapmış olduğu üretim miktarı ve sahip olduğu toplam mal varlığı üzerinden vergilendirilecektir. Kişi ne kadar vergi öderse o kadar yüksek kredi puanına sahip olmaktadır. Bu şekilde firmaların zarar göstererek ödemedikleri vergilerin yükünü vatandaşların çekmesinin de önüne geçileceği düşünülmektedir (Akgül, 1991, ss. 260-265)

Adil Ekonomik Düzen hakkı üstün tutan bir düstura sahip olduğu için vergi konusunda titizlik ile üzerinde durmaktadır. Devlet, kuvveti elinde bulundurmasına rağmen istediği şekilde vergi koyamaz. Sadece hizmetlerinden dolayı hak talep edebilir. Kapitalist düzendeki gibi vatandaş ezmez, gelir dağılımında adaleti sağlar ve sömürüye karşıdır. Devlet gelirlerini ekonomik faaliyete katılarak elde ettiği hakkı almasıyla sağlar. Örneğin; bir müteşebbis ekonomik faaliyet gerçekleştirirken tek başına bunu yürütemez. Yönetici kadro kurulmalı, işçiler, ekipmanlar ve hammadde için tüccarlar ve temsilcileri... Fakat yine de tam üretim gerçekleştirilemez. Çünkü elektrik, su, ulaşım vs. ihtiyacı vardır. Burada devlet faktörü işin içine girer ve diğer bir hissedar olur. Üretim sonunda elde edilen kardan devlet üzerine düşeni alarak gelirini temin eder. Böylece devlet sadece kar elde etmiş olmaz, aynı zamanda serveti muhafaza da eder. Böylece gelir teminini emek vasıtasıyla elde eder, vergiyi istediği şekilde alamaz. Adil Ekonomik Düzen 'de vergi için temel esasları söylemek gerekirse;

1. Vergini sadece devlet hizmeti karşılığı olması gerekir. Yukarıda verilen örnek bu maddenin açıklamasıdır.
2. Tek vergi prensibi; çeşitli isimler başlığı altında vergi alınmaması ilkesidir. Devletimizin gelirleri arasında en büyük dilim vergi gelirlerine aittir. Devlet bütçesinin %85'i vergi gelirlerinden oluşmaktadır. Devlet harcamalarını büyük oranda vergi gelirlerinden karşılamaktadır (Maliye Bakanlığı, 2016). Dolayısıyla devletin klasik vergilendirme sisteminden feragat edip tek vergi sistemine geçmesi kolay olmayacaktır. Ancak vatandaşın veya kurumların kazancının büyük bir kısmını vergi olarak topladığımızda vergiden geriye kalan para yeni üretimler için yetersiz kalacağı için vergi döngüsünü oluşturmak güçleşecektir. Vatandaşın veya kurumların kazançlarının tekrar vergiye dönüşmesi için düşük vergi oranları uygulanması gerekir ki vatandaşın harcama kapasitesi arttırılıp piyasalar canlansın, devlet daha fazla vergi toplayabilsin (Tavşan, 2012).

Devletin tek vergi sistemine geçmesinin ardından uygulamada kolaylık sağlanabilmesi için kurumsal bir yazılım ile büyük veya küçük ölçekli firmaların üretimi ile verdikleri vergileri takip edilebileceği bir yazılımın kurulması vergide kayıp kaçığın önüne geçecektir. Son zamanlarda dolaylı vergilerden dolayı yaşanan vergi kayıpları vergi çeşitlerinin azaltılması

yönünde görüş ve uygulamaları ön plana çıkarmıştır. (Aktan, 2000, s. 120) Bu durum Adil Ekonomik Düzen ve İslami ekonomi sisteminin vergi politikalarının vergi kayıplarının önüne geçmek için ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

3. Devletin payının üretim cinsinden verilmesi; hangi ürün için hizmet vermişse onun karşılığı olarak alınır, isterse devlet piyasa fiyatı üzerinden paraya çevirebilir.
4. Gelirden vergi alınmaması prensibi; hissedarı olduğu üretimde diğerlerinin üzerinden (memur, esnaf, köylü, işçi...) emek karşılığı elde edilen brüt gelirden ayrıca vergi talep edemez. Kapitalist Düzen 'de emekçilerin brüt gelirlerinden vergi kesilmektedir. Bu da zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapmaktadır. Dolayısı ile vergi servetten kesilmelidir. Dar gelirliiler böylece ezilmekten kurtulacaktır.
5. Ödenen vergi miktarı ve devlet hizmetlerinden yararlanmada öncelik; herhangi bir şahıs ya da kuruluş elde ettiği ekonomik faaliyetler ile devlete gelir temininde bulunursa yani devletin kar etmesine katkısı olursa devletten o nispette kredi alma hakkı elde eder. Buna 'ödenmiş vergi karşılığı' denir. Necmettin Erbakan "ödenmiş vergi karşılığı kredi" sistemini ortaya atarken, işletmelerin "devletin gelir teminine vesile olması" vurgusunu dile getirmektedir. AED'in kredi sisteminde iki taraflı kazan-kazan durumu söz konusudur. Şirketler daha fazla kredi alabilmek için daha fazla üretime teşvik edilirken, devlet de daha fazla vergi toplayabilmek için daha fazla kredi verme motivasyonuna sahiptir. Bu vergi-kredi sisteminin ne oranda olacağı ise anayasa ile düzenlenir. Kapitalist sistemlerde bir ürün farklı isimlerde farklı zamanlarda vergiye tabi tutulurken AED'de ürün üretim aşamasında bir defaya mahsus bir şekilde vergilendirilir (Erbakan, 2010, s. 65). Adil Ekonomik Düzen'de orta ve alt kesimde yer alan, düzenli gelir ile geçinen maaşlı kişilerden vergi alınmamaktadır. Gelir vergisi olmamasının yanı sıra diğer dolaylı vergiler de bulunmamaktadır. Adil Ekonomik Düzen 'de vergi tüketim esnasında değil üretim esnasında alınmaktadır. Dolaylı vergiler vatandaşların harcama alanlarında kısıtlılık yaratacağından arzı da azaltacağı düşünülmektedir (Doğan, 2008, s. 268)
6. Verginin beyana göre olması ilkesi; bu ilkede vergi ile ilgili kontroller yoktur. Kaçakçılıkta söz konusu değildir. Üretimlerde en başta muhasebeler yapılmıştır, herkes payına düşenden emindir. Ve devlete düşen pay miktarı ne ise o teşebbüsün gayrimenkul değeri, hisse ve istimlak bedelleri de o denli yüksektir. Böylelikle vergi kaçakçılığının önüne geçilir. Örneğin; 80 koyunu olan birinin devletin meralarında koyununu otlatması devlete bu üretimde pay hakkını doğurmaktadır. Buna karşılık devlette kişinin koyunculuk yapmasını temin etmekte, güvence altına almaktadır. Koyunlardan 2 tanesi devletin hakkıdır. Bu meralar şehitlerin hakkıdır ve dolayısıyla temsilcileri Adil Düzen devletidir. Eğer kişi yanlış beyanda bulunursa malına zarar gelmesi halinde hiçbir tazminat alamayacaktır ve çok daha zararlı çıkacaktır. Böylece kimse vergi kaçakçılığı yapmaya teşebbüs edemeyecektir. Devlet sadece kişinin beyan ettiği malları teminat altına almakla yükümlüdür.
7. Üretimden alınacak pay anayasa ile belirlenir; bürokratların keyfi olarak vergi artırımının önüne geçilmesi hedeflenmektedir.
8. Vergi barışı esastır; menfaat çatışması değil, menfaat paralelliği mevcuttur.
9. Verginin sosyal yapıyı güçlendirme ilkesi; Adil Düzen 'deki çalışabilen herkes, iş bulabilir, işsizlik sorununun ortadan kalkmasıyla beraber yüksek reel gelir elde edilir, üretim ve yatırım yapılır ve böylelikle sosyal yapı canlandırılır.

Adil Ekonomik Düzen, gelir dağılımı bozukluğunu düzeltmek ve vatandaşların temel sosyal güvenlik ihtiyaçlarını sağlamanın sağlıklı ve ahenkli bir toplum oluşturmak için gerekli olduğunu vurgular. Bu husus aşağıdaki bölümde ele alınacaktır.

1.2.2.2. Adil Ekonomik Düzen 'de Sosyal Güvenlik Yaklaşımı

Adil Ekonomik Düzen 'in üzerinde en çok durduğu konulardan biri de sosyal güvenliktir. Toplum üyelerinin güven duyacağı bir ekonomik sistemde sosyal güvenlik önemli bir konudur. Ülke içi tüm vatandaşlarını insan onuruna uygun şekilde yaşatmayı devletin en önemli görevlerinden biri kabul eder. Adil Ekonomik Düzen 'de kişiler prim ödemez, devlet tüm vatandaşlarını sosyal güvence altına alır. İşsizler için işsizlik sigortası ve emeklilerin maaşları bütçeden ödenir. Kişilerin emekli olması durumunda kredi gibi haklardan mahrum bırakılması söz konusudur. Böylece sistem kişiyi ihtiyaç duyulmadıkça emekli olmamaya sevk etmektedir (Sugözü, 2017, ss. 185-210).

Adil Ekonomik Düzen 'de sosyal güvenlik insan odaklı, hakkın üstünlüğünü savunan, refahın tüm ülke sathına adaletli bir şekilde yayılmasını savunan temel esaslara dayanır. Sosyal güvenlik temel haklar arasında görülür. Yeryüzü nimetleri tüm insanlar için yaratılmıştır ve birey, yaşamı boyunca kendisine sunulan nimetlerden kendi yetenekleri doğrultusunda faydalanmaktadır. AED'e göre yeryüzü nimetlerinden kâfi miktarda faydalanamayan yoksul ve düşkün bireyler ise devlet güvencesi altındadır ve sosyal güvenlikten yeterince pay alacaklardır (Erbakan, 2014, ss. 215-240).

Her bir vatandaşın adaletli bir şekilde sosyal güvenlik hakkından faydalanabilmesi için "Sosyal Güvenlik Yüksek Kurulu" kurumunun açılacağı beyan edilmiştir. Bu kurumun ilk amacı; tüm yurttaki bulunan ihtiyaç sahibi, yoksul vatandaşların liyakat sahibi yerel vatandaşlarca belirlenmesi, sonrasında ise bu vatandaşlara insani koşullarda bir yaşam standartlarının sunulması hedeflenmektedir. Erbakan'a göre 75 Milyon (günümüzde 86 milyon) nüfusu olan vatanımızda tek bir ailenin dahi gece yatağa aç gitmemesini sağlamak devletin temel amacı olmalıdır. Emeklilik sigortası ile sağlık sigortasının birbirinden ayrılarak vatandaşlarla yapılacak olan bir sözleşme ile emeklilik yaşının tespit edilmesi sağlanacak ve konuyla ilgili yasal altyapının oluşturulacağı belirtilmiş ve bu durum bizzat Erbakan tarafından taahhüt altına alınmıştı (Erbakan, 2014, ss. 215-240).

Adil Ekonomik Düzen'de herkes bir grubun üyesidir; 'Dayanışma Grubu'. Loncalar, işçi sendikaları organizatör gibi hareket etmektedir. Bu grup Adil Ekonomik Düzen esaslarına göre hareket ederek herkesin emekli olduğunda, çalıştığında, işsiz kaldığında ne ücret alacağını belirler. Durumu belirleyen kıstaslar kişinin yaşı, eğitim durumu, çalışma süresi ve ehliyetine göre şekillenir (Erbakan, 2008, ss.54).

1.2.2.3. Adil Ekonomik Düzen 'de Kredi Anlayışı

İslam ekonomisinde kredi ile ilgili herhangi açık, genel çerçevesi çizilmiş bir yasaklama bulunmamaktadır. Bunun ile beraber, kredinin günümüzde doğal sonucu olarak gözüken "faiz" net bir şekilde yasaklanmıştır. İslam literatüründe ticaret helal ancak faiz haram kılınmıştır. Bu hususta belirsizlik yoktur. İslam tarihi boyunca kredi çeşitli biçimler almıştır. Kredi'nin kelime anlamı "borç" tur. İnsanlar arasında yardımlaşma aracı olarak kullanılan borç sistemi faiz aracı olarak kullanıldığında yardımlaşma değil sömürü aracı haline dönüşür. Faiz, yatırım aracı olarak düşünüldüğünde sermayenin üretime kazandırılmaması, vergi kaybı, toplumsal refah seviyesinde düşüş gibi hem devlet hem de vatandaşlar için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Orman, 2014, s. 75).

Küreselleşmenin etkisiyle beraber uluslararası para, mal, sermaye akışı giderek artmaktadır. Günümüz ekonomilerinde küreselleşme ile paralel olarak faiz de önem kazanmaktadır. Bunun sebebi

gelişmiş- gelişmemiş- az gelişmiş ülkeler arasındaki sermaye sirkülasyonudur. Gelişmiş olan ülkeler için faiz ciddi bir kazançken, gelişmemiş veya az gelişmiş ülkeler için gelir aracı olmaktadır. Bir nevi gelişmiş ülkeler giderek daha fazla zenginleşmekte, bu grup kategorisi dışındaki ülkeler giderek daha fazla fakirleşmekte, refah seviyesi azalmakta, ve sahip olduğu kaynakların sömürülmesi rolünü üstlenmektedir. Peki faizin getirmiş olduğu bu zararları önlemek mümkün müdür?, Faiz kalkarsa kim kime ne kadar para verir?, Yatırım yapacak birey parayı nasıl bulacak? soruları bu anlamda önem kazanmaktadır. Erbakan bu soruların cevaplarını Adil Ekonomik Düzen projesinde teker teker açıklamaktadır. Bu düzen projesinde kredi ile ilgili 7 temel esas mevcuttur;

1. Ortaklıklar; fertler biraraya gelip ortaklık kurabilir, tasarruflarını birleştirebilirler. Ortaklık iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, bir tesiste malın üretilmesi, bu malın kar ile satılması ve elde edilen karın ortaklar arasında pay edilmesi ile mümkün olabilir. İkincisi, ortakların bir tesis kurarak mal üreterek kar elde etmesi ya da kurulan tesisi satarak elde edilen karı ortaklar arasında pay edilmesi ile mümkün olabilir. Böylece hem tesise hem üretime ortak olunabilir. (Erbakan, 2010, ss;60)

Adil Ekonomik Düzen'in temel esaslarına baktığımızda bu düzeni ortaklık ve üretim ekonomisi olarak adlandırabiliriz. Sermaye, girişimci, emek, hammadde vb. üretim faktörlerinin bir araya getirilerek üretimin gerçekleştirilmesinin sağlanması, ortaya çıkan hasıladan kişilerin haklarını alması ile ortaklık sistemi görevini yerine getirir. Eğer hasıladan zarar edilirse de kazançta olduğu gibi zararda yüzdelik oranda paylaşılır. Böylece her ortağın sorumluluğu ve aktif katılımı sağlanır (Öztürk ve İnanç, 2014).

Adil Ekonomik Düzen'de devlet bünyesinde hazırlanan büyük ölçekli projeler üretim yapmak isteyen girişimcilere sunularak üretime teşviki sağlanır. Projenin denetimini, değerlendirmesini devlet üstlenir. Burada liyakat oldukça önemlidir. Kime ne proje verileceği, girişimcinin projeyi devam ettirebilme gücü AED' de meslek grupları ve ahlak kuruluşları tarafından değerlendirilir (Koçtürk, 2014).

2. Hakkı Müktesep Karşılığı Kredi; burada muhatap tasarruf sahipleridir. Bu krediden faydalanmak isteyen tasarruf sahibinin bankaya parasını yatırması talep edilir. Kişinin bankada tutulan parası ve bankadaki süresince kredi sağlanır. Buna da hakkı müktesep kredisi denir. 'Bankaya yatırılan para' * 'paranın bankada kaldığı süre' baz alınarak kredi hesaplanır. Banka hizmeti devlet tarafından sağlanır, kişinin parası güvence altına alınır. Yastık altında biriktirmektense bankaya koymak daha avantajlıdır. Örnek verecek olursak; kişi elinde bulundurduğu parayı bir müddet kullanmayacaktır ve bunu bankaya koymaktadır. Bu parayı tarassuf sahibinin ülke içinde farklı şehirlerde hiç tanımadığı bir kardeşi alıp kullanır, onun kullanmadığı zamanda tasarruf sahibi alır kullanır. Böylece faiz ve enflasyon işin içine girmez. Sonuç olarak bir kredi vardır ve bu krediden ekonomi için yararlanır (Erbakan, 2018).
3. Emek Karşılığı Kredi; faizsiz kredi almanın bir diğer yolu emek karşılığı kredidir. Erbakan'ın örneği ile açıklayacak olursak; kişinin bir giyim atölyesi vardır, gerekli ekipmanları vardır, çalıştırılacak işçiler vardır. Şartlar müsaittir lakin sermaye yoktur. Adil Ekonomik Düzen'de bu problem değildir. Kişi sahibi olduğu atölyeyi belgelendirir, mensubu olduğu 'Ahlak Topluluğu'nun referansını alır, usta ve işçileri bulur ve lonca tarafından belirlenen işçi sayısı, yapılacak üretim belirlenir sonuç olarak işe başlanması için ortaya bir maliyet ortaya konduktan sonra devlet gerekli sermaye yardımını yapar. Üretimden elde edilen gelir ile tekrar devlete borcunu öder. Verilen para karşılığı üretim yapılır ve piyasaya sürülür. Emeğin karşılığı olduğundan dolayı enflasyon ve faize sebep olmaz. Kişi mensubu olduğu ahlak topluluğunun

verdiği tezkiye belgesine rağmen dürüst davranmazsa zararlarını öder ve emek kredisi kullanım hakkını kaybeder (Erbakan, 2011 ss.265).

4. **Rehin Karşılığı Kredi;** bu kredi bir bakıma ürünlerin fiyatlarını korumayı sağlar. Örneğin; çiftçi olan bir birey buğday üretimi yapmaktadır. Buğdayını tarladan çıkardığı zamanki fiyat ucuzdur ve tahminine göre 2-3 ay içinde buğdayın fiyatı yükselecektir. Çiftçi buğdayını şartlı olarak buğday vakfına teslim eder. Buğdayın taralardan kalktığı gün bedeli ne kadarsa %80'ini rehin karşılığı alır. 3 ay sonra fiyatlar artınca buğdayını şimdiki fiyattan satar ve bedelin bakiyesini alıp rehin karşılığı kredi borcunu öder (Erbakan, 2011 ss.266).
5. **Ödenmiş Vergi Karşılığı Kredi;** amaç devletin gelir elde etmesine katkısının olmasıdır. Bunlar, ortaklıklar, kuruluşlar, bireyler olabilir. Devlet bu gruplar aracılığıyla devletin üretim yapmasına, kar elde etmesine vesile olmuşsa belli kriterler nezdinde belli şartlar ile kredi alma imkanları olur (Erbakan, 2011 ss.266).
6. **Yatırım Projesi Karşılığı Kredi;** üretim yapmak isteyen büyük girişimciler için tasarlanmış olan faizsiz bir kredi türüdür. Devlet büyük ölçekte kendi bünyesi altında yatırım projesi hazırlar, fizibilite çalışmalarını yapar ve girişimci sunduğu belgeler ile bu krediyi almaya hak kazanır. Yatırımcı fabrikayı kuracağı arsayı arar, fiyat alır, arsa bedelini devlet öder. Gerekli işçileri tutar, malzemeleri alır, teçhizatlar alır ve bunları da devlet öder. Tam teşvik ve tam destek sağlanır. Fabrika tamamlandıktan sonra bütün harcamaları müteşebbis üstlenir ve ürünü üretilen karını alıp devlete borcunu öder. Ödeyememe durumunda kurmuş olduğu tesisi satıp bu şekilde ödeme yapar.
7. **Selem Senedi Karşılığı Kredi;** Faizin olmadığı bir sistemde, kredi sisteminin nasıl yürütüleceği konusu tartışılmaktadır.

Bu sorunsala Adil Ekonomik Düzen, kredi işlerinin yürütüleceği faizsiz bankaların varlığı ile cevap vermektedir. Devlete ait olacak olan bu bankalarda "misli" anlamına gelen "selem senedi" ile kredi işlerinin yürütüleceği, vadeli ürün ile peşin para ile akit yapılması öngörülmüştür (Günenç, 1997, s. 264).

Erbakan'ın Adil Ekonomik Düzen sisteminde öne sürdüğü selem; satın alınması planlanan bir ürünün ödemesinin önceden yapılıp, ürün tesliminin iki tarafın da ortak belirlediği ileri bir tarihte yapıldığı ticari faaliyettir (Akbulak & Özgüç, 2004).

Ticaret AED'e göre bir nevi ticari kredi sistemidir. Alıcı üreticiye ürünlerini üretebilmesi için bir miktar para verir, üretici aldığı para ile üretimde bulunur ve kredi aldığı kişiye parasını ürün olarak öder. Erbakan selem sistemini detaylı bir şekilde bizlere şöyle aktarıyor;

"Diyelim ki bir kimsenin bir mandırası mevcuttur. Bu mandıra tam kapasite ile çalıştığı zaman A kalitesinde M teneke peynir üretebilecek kapasitededir. Mandıra, koyunları kendi besliyor veya piyasadan süt alıyor. Mayıs ayında bol süt çıkınca haziran ayında bu peynirleri üretilip teslim edebiliyor. Mandıranın yöneticisi mesela ocak ayında daha teslime 6 ay varken herkese soruyor ve diyor ki ben mandıra sahibiyim ve mandıram şu zamanda, şu kalitede, şu kadar peynir üretebilecek kapasitededir. Biliyorsunuz ki haziran ayında 1 teneke peynir 100 TL'ye satılıyor. Şu anda Haziran'a 6 ay var, şimdi bana 70 TL verirseniz size mesela 5 Temmuz'da A kalitesinde 1 teneke peynir teslim edeceğim. Kim almak istiyor. Diyelim ki bu teklif karşısında herkes düşündü 5 Temmuz'da 100 TL'ye 1 teneke peynir almaktansa şimdi 70 TL vermeyi uygun gördü. Bu teklifi kabul edenler mandıra yöneticisine isimlerini, adreslerini bildiriyorlar ve 70 TL'lerini ödüyorlar, mandıra temsilcisi kapasitesini dolduracak kadar siparişi daha ocak ayında almış oluyor ve bu siparişi verenlere bir "Selem Senedi" veriyor. Bu senedin üzerinde, bu senedi ibraz edene 5 Temmuz tarihinde A kalitesinde 1 teneke peynir teslim edeceğini yazıyor, taahhüt ediyor, adresini, mührünü, imzasını koyuyor ve senedi parayı verene teslim ediyor. Böylece topladığı paralarla

hammaddesini alıyor, masraflarını görüyor, işletme sermayesi ihtiyacını karşılıyor, mandırasını çalıştırıp peynirleri yapıyor bilahare bu peynirleri Selem Senedi sahiplerine teslim ediyor. Senedi geri alarak taahhüdünden kurtuluyor. İşte "Selem Senedi karşılığı kredi" bu mahiyette bir kredidir" (Uzun, 2010, s. 40).

Bu şekilde hem üretim ve tedarik zinciri döngüsü sağlanmış olacak, hem de elde olan nakit para değerini korumuş olacaktır. Bu sistemde vadenin uzunluğu hem üretici hem de tüketici/tüccar için lehte bir durum oluşturmuş olacaktır. Çünkü üretici iki yıl sonra üreteceği ürünün parasını peşin olarak alırken, tüketici ise ürünlerini iki yıl öncesinin fiyatı üzerinden almış olacak. Oysa faiz sistemi sadece faizle kredi verenin lehinde bir durum oluşturmaktadır. (Erbakan, 2014, s. 273).

Erbakan'ın yukarıda yer alan örneğinden anlaşılacağı gibi selem daha ziyade mal/ürün(emtia) finansmanı söz konusu olduğunda işlev görmektedir. Ön ödeme koşuluyla belli bir vadede ürün satın alınmasına dayalı "forward" işlemleri ile benzerlik göstermektedir. "Forward" işlemi finansal bir terim olup, bir varlığı belirli bir süreden sonra belli bir fiyata satma işidir. Selem daha çok piyasada standart bir değeri olan, demir, altın, petrol gibi emtialar üzerinden yapılır. Yapılacak olan sözleşmeler için finansman sağlayan "sukuk'lar (tahvil) ikinci el piyasasında o anki fiyatlandırma üzerinden alış-satış yapılabilmektedir (Tok, 2009, s. 11).

Selem kredisi, İslam ekonomisi literatüründe "istisnai" olarak tanımlanmaktadır. Selem ile istisnai büyük oranda benzeşmektedir. Aralarındaki en belirgin fark; selem kredisinde satın alınacak olan ürünün ücretinin tamamı peşin olarak ödenirken istisnaide ise ara ödemeler yapılabilir (Usmani, 2008).

Selem senedi ve istisnai modelleri günümüzde adı konulmamış bir şekilde de olsa kullanılmaktadır. Ev alacak olan müşteri, yüklenici henüz evi inşa etmeye başlamadan önce belli bir süre içerisinde teslim edilmesi koşulu ile belli bir miktar ücret karşılığında evi önceden satın alır. Müşteri evin ücretini sözleşme yapıldığında peşin de ödeyebilir (selem), ya da belli bir miktar peşinat verir kalanını ara ödemelerle tamamlar (istisnai). Mevcutta uygulanan bu sistem; ilgili sermaye kurumlarının aracılık yapması veya direk yüklenici ile müşteriyi bir araya getirecek bir sistem kurulması suretiyle yasal zemine kavuşturulabilir (Usmani, 2008).

Selem senedi ciddi yaptırımı olan bir eylemdir. İrkçı emperyalizm ve faizci düzeni yok etmek atom bombası ile değil, selem senedi ile olur. Selem senedi ile sömürü söz konusu olamaz, piyasada canlılık hâkim olur. Piyasadaki senet miktarı da önemlidir. Çünkü ne kadar çok senet o kadar çok mal demektir. Mal çokluğu da dolayısıyla bize ucuz ürün sunmaktadır. Faizci düzende senetlerin karşılığı paradır ve dolayısıyla senet fazlalığı pahalılığa sebep olur. Selem senedinde vade ne kadar çok ise ucuzlukta o ölçüde fazlalaşır. Örneğin peynir satan mandıracı malının teslimine 6 ay varsa daha az 3 ay varsa daha fazla para ister. Faizci düzende vade ne kadar çok ise pahalılıkta o ölçüde artar. Çünkü borç paranın üzerine faiz koyulmaktadır ve pahalılık artmaktadır (Erbakan, 2011).

Millî Görüş, vergi ve kredi anlayışı ile yatırıma zemin hazırlamak istemiştir. Yatırım, üretimi doğuracaktır. Üretim her şeyden önce ağır sanayi hamlesi ile mümkün olacaktır. Bu husus aşağıda irdelenecektir.

1.3. Millî Görüş ve Ağır Sanayi Hamlesi Girişimi Çabası

Adil Ekonomik Düzen, daha sonraki bir adlandırma veya kavramsallaştırma olmasına rağmen, belli bir anlayış çizgisini ifade ettiği için Ağır Sanayi Hamlesi girişimi burada Adil Ekonomik Düzen çerçevesinde söz konusu edilecektir. Zira aynı kaygı ve ekonomi politikasına bir öreneklik teşkil etmektedir. Erbakan 1975 yılında kaleme aldığı Millî Görüş isimli kitabında sanayileşme konusunu şu

şekilde ele almıştır: “Sanayileşmek mecburiyetindeyiz sanayileşme bizim memleketimiz için böyle olsa daha iyi olur diye telakki edeceğimiz bir mesele değil, ya bu olacak ya da bu diyardan gidilecek ehemmiyette bir meseledir. Bizim, sanayileşmeden hayatımızı idame etmemiz mümkün değildir.” Bir ülkenin sanayi altyapısı ülkenin bekasını doğrudan etkilediğini ifade eden Erbakan ziraat alanında kalkınmanın sanayileşmeye bağlı olduğunu bunun yanı sıra savunma sanayi temel ihtiyaç malzemeleri ve diğer gündelik ürünlerin ülkemizde üretilmesinin zaruri olduğunu ve bunların sağlandığında Türkiye’nin güçlü bir devlet ve tam anlamıyla bir memleket olabileceğini aktarmıştır (Erbakan, Millî Görüş, 1975, s. 195-196). Ağır sanayi alanları özellikle Petro-Kimya sanayi, demir çelik, tarım, motor ve otomotiv gibi ağır sanayi alanlarında Türkiye genelinde yaklaşık 200 tesisten oluşması planlanmaktaydı, bu yetmiş fabrika içerisinde “İsdemir, Kardemir, Divriği Demir Çelik, TÛMOSAN ülke genelinde birçok aileye istihdam sağlamakla beraber sanayi üretiminde de ülkemizi diğer ülkeler arasında ön plana çıkarmıştır (Yarıcı, 2017, s. 115).

Necmettin Erbakan, Mayıs 1974 yılında devlet başkanı ve başbakan yardımcısı sıfatıyla yapmış olduğu bir konuşmada ‘Türkiye’nin ağır sanayi hamlesini şu şekilde anlatmıştır; Türkiye’nin birkaç ilinde yapılan fabrikalar ülkemizin kalkınmasını sağlayamaz, biz kalkınmayı tüm Türkiye’ye yayacağız. Türkiye’nin her ilinde fabrikalar kurarak bütüncül bir şekilde kalkınmayı sağlayacağız.’, dedi. 5 Eylül 1974’te Afyon Şeker Fabrikası temel atma töreninde aynen şu ifadeleri kullanmıştır; “Türkiye’nin sanayileşmesi davası ana davamızdır. Millî, güçlü, süratli ve yaygın kalkınma mutlaka gerçekleştirilecektir. Bu hamlemizi hiçbir bahane, hiçbir zihniyet, hiçbir tutum engellemeyecek ve geciktiremeyecektir. Milletimiz bu hamleyi istemektedir ve yapacak imkânlara sahiptir. Milletimizin bu arzusunu yerine getireceğiz. Yeniden büyük Türkiye ideali mutlaka gerçekleşecektir. İnşallah!” Bu sözleriyle Erbakan, Millî Görüş davasında Adil Ekonomik Düzen’i tesis etmek için ne kadar kararlı olduğunu bizlere göstermektedir. Temmuz 1975’te yapmış olduğu bir diğer konuşmada ise, ağır sanayi hamlesi ile ilgili daha önceki söylemlerini bir adım öteye taşımış ve amaçlarının sadece fabrikalar kurmak olmadığını, aynı zamanda bu fabrikaları kurabilmek için gerekli tüm teknolojiyi bilen ve geliştirebilen mühendisler ve bürokratlar yetiştirmeyi amaçladığını ifade etmiş, ağır sanayi hamlesinin bir sefere mahsus bir teşebbüs olmadığını, bilgili ve tecrübeli mühendisler yetiştirerek nesiller boyu devam edecek, sürdürülebilir bir politika haline getirmeyi amaçladığını bizlere aktarmıştır. Mayıs 1976 tarihinde yapmış olduğu başka bir konuşmada ise Erbakan’ın ağır sanayi hamlesinin Cumhuriyet tarihinin en büyük ve kapsamlı kalkınma hamlesi olduğunu, kurulan fabrikaların montaj fabrikaları değil, yerli ve millî imalat fabrikaları olduğunu, fabrika kuran fabrikalar olduğunu bizlere aktarmıştır (Erbakan, 2011).

Türkiye’nin üçüncü 5 yıllık kalkınma planının temel amacı ağır sanayi idi. Bahsi geçen kalkınma planı, Türkiye’nin makine imalat sanayisini uzun dönemli kalkınma stratejisiyle planlı bir şekilde bir hıza ulaştırabilmek ve geri kalmış sanayimizi ayağa kaldırmak gayesini taşımaktaydı. Önceki kalkınma planı dönemlerinde karşılaşılan ve çözülemeyen ekonominin yapısal gelişiminin hızlandırılması ve bu değişimi sağlamak için Millî Güvenlik ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması, geçmişin hatalarını telafi, geleceğe yatırım hedefleriyle dışa bağımlılığı azaltan, millî gelire yüksek katkı sağlayan ve uluslararası arenada ülkemizin vazgeçilmez bir ticaret ortağı olarak benimsenmesini sağlamak amaçlanmıştır. (Erbakan, 2014, s. 295). Erbakan’ın “Ağır Sanayi Hamlesi” planına göre yapılan fabrikalar:

“18 çimento fabrikası, 16 gübre fabrikası, 14 şeker fabrikası, 23 Sümerbank fabrikası, 6 SEKA fabrikası, 77 büyük sanayi tesisi, 63 organize sanayi bölgesi ve 250 küçük sanayi sitesi. Bütün bunlara ilaveten 7 demir çelik tesisi ve yeni kuruluşlar, 32 ağır makine fabrikası ve MKE’nin makine sahasında yeni büyük atılımları, 4 takım tezgâhı fabrikası, 10 motor sanayisine ait tesis, 11 elektromekanik sanayiye ait tesis, 3 araştırma merkezi, 4 elektronik sanayiye ait tesis, telekomünikasyon sanayiye ait 1 tesis, 1 tane de uçak olmak üzere 72 adet ağır sanayi

kuruluşu sadece 5 yıl içinde yani 1982 yılına kadar başlanıp bitirilmek üzere hedefe alınmıştır. Bütün bunların hepsi 462 tane tesis için 239, 5 milyar lira, takriben 240 milyar lira” (Erbakan, 2011).

Kısaca, Erbakan’ın ağır sanayi hamlesi ülkenin her yerinde fabrikalaşma seferberliği anlamına gelir. Ağır sanayi hamlesi ile tarımsal üretimin yanı sıra ülkemize katma değer sağlayacak teknoloji üretimi hedeflenmiş olup, hammaddesinden diğer tüm ekipmanlarına kadar birçok teknolojik ve bilimsel alanda markalaşmanın önünü açacak olan %100 yerli üretim hedeflenmiştir. Ağır sanayi, fabrika yapan fabrikadır Makine Mühendisi Erbakan için. Erbakan, erken yıllarda Almanya’da bulunmuş ve II. Dünya savaşı ertesini Alman ekonomik endüstriyel mucizesini bizzat gözlemlemiştir. Sanayi üretimine ilişkin görüşleri önemli ölçüde Almanya gözlemlerine dayandığı ve bu gözlemler çerçevesinde kendi görüşlerini oluşturduğu söylenebilir. Zira bu dönemde Batı Almanya, yeni bir ekonomik mucize gerçekleştirmiş, İkinci Dünya Savaşı yıkımına rağmen başarılı bir ekonomik performans ortaya koyabilmiştir.

1.3.1. Adil Düzen ‘in Anadolu Kalkınma Planı

Mustafa Karahasanoğlu Erbakan’ın siyaset ve hizmet anlayışını şu şekilde ifade etmektedir; ‘Erbakan Hoca, ülkede yaşayan tüm vatandaşlarımızın refah seviyesini arttırmayı vatansever bir politikacı olarak kendine bir görev addetmiştir. Bu kutsal görevi, İslam’ın ahlakı, hukuku ve adaleti ile geçmişin ticari ve ekonomik tecrübelerinin sentezinden beslenerek başarabileceğine, böylelikle refahın tüm Anadolu’ya yayılabileceğine inanarak göreve başlamıştır (Karahasanoglu, 1975, ss. 42-43).

Bu kutsal gayeyle göreve başlayan Erbakan, ortaya atmış olduğu Millî Görüş’ün temel ilkelerinden olan Anadolu’nun Kalkınması ilkesinin sadece devlet eliyle veya sayıları iki elin parmağını geçmeyecek olan zengin şirketlerle değil, devletçilik ilkesi gereği yörede yaşayanların istihdam ve idame ettireceği “Bölgesel Kalkınma Şirketleri” aracılığıyla gerçekleşeceğini külliyatında ifade etmektedir (Erbakan, 2014, s. 79). Bölgeler arası gelir ve sosyal refah dengesizliğinin giderilmesi büyük önem arz etmektedir. Devlet olarak dezavantajlı bölgelere sadece yol-su-kamu binası gibi temel ihtiyaçlar değil aynı zamanda bölgesel ekonomik kalkınmanın da önü açılacaktır. Bu amaçla, bölgelerde yapılacak olan her türlü organize sanayi, fabrika, kalkınma şirketleri devlet tarafından desteklenecek/kurulacak, sonrasında sevk ve idaresi o yörede yaşayan vatandaşlara geçirilecektir. Anadolu’da yapılacak her bir yatırımdan bölge vatandaşları gelir elde edecektir. Böylelikle gelişmişlik ülkenin sadece belli bölgelerinde değil, tüm ülke sathına yayılacaktır. Kalkınmak için yurdun her tarafı bir motor haline gelmeli, bir arada gelişmelidir. Tüm ülke genelinde bu kalkınma düsturu oluşmazsa bir kısım diğer kısımların üzerine yük olur ve istenilen gelişim sağlanamaz. Bütün imkanlar seferber edilecekken tam verim alınmaz ve kısır bir döngünün içinde kalırız (Erbakan, 1975, ss. 121-122).

Kalkınmadaki temel mesele yurdun dört bir köşesinde yaşayan vatandaşa sadece yol, su, elektrik getirmek, hastane, okul yaptırmak değildir. Bu zaten devletin yapması gereken görevidir. Önemli olan vatandaşların kişisel ihtiyaçlarını alması için neler yapıldığıdır. Ülke geneline yatırım yapılacaksa, fabrikalar kurulacaksa bu sadece ne devletin ne de özel sektörün kalkınması içindir aynı zamanda fabrikada çalışanların iştiraki de söz konusudur. Dolayısıyla toplumsal kalkınmada sadece belli bir sınıf değil toplumun tüm katmanları faydalanacaktır. Bu da ahenkli bir toplumu mümkün kılacaktır.

1.3.2. Adil Düzen ‘de Bankacılık Politikası

Mevcut bankacılık ve kredi düzeni faizlerin yüksek olması, dolayısıyla ürün fiyatlarının da giderek artması ve buna bağlı olarak paranın sürekli olarak alım gücünün düşmesinden dolayı oluşan enflasyon sonucunda dar ve orta gelirli vatandaşların ekonomik olarak ezildiğinden ve gün geçtikçe daha da

fakirleştikten dolayı yürürlükte olan bankacılık ve kredi sistemi Erbakan'ın külliyatında sık sık eleştirilir. Adil Ekonomik Düzen'de, ekonomik daralma durumuna sebep olan bu sistemin yerine, yine bankalar aracılığıyla üretim odaklı kar ortaklığı karşılığında kredi verme sistemi benimsenir. Bankaların, paranın bekletilerek faiz geliri elde etmekten ziyade, ticari, sınai ve zirai işletmelerin hisse ortağı olmak suretiyle parayı yatırıma dönüştürerek üretimden gelen kar ortaklığı sistemine ağırlık vermeleri beklenir. Böylece, hem vatandaşlarımız faiz belasından kurtulmuş olur, hem de ülkemiz ağır sanayi üretim konusunda özerkleşmiş olur. Devlet Planlama Teşkilatı'nca belirlenen bankalar, Anadolu'nun kalkınması için faaliyette bulunabilecek iş alanlarına kar ortaklığı sistemiyle faizsiz kredi vermesi, faizsiz krediler aracılığıyla üretim maliyetinin düşürülmesi sonucunda enflasyonun düşmesi, alım gücünün artması, toplumsal refah seviyesinin artmasına sebep olur (Erbakan, 2014, ss. 88-89).

Yukarıda bahsi geçen kar ortaklığı sisteminin faizden ayrılan bir diğer yanı ise, faiz oranlarının önceden belirlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla sistem her zaman faizle kredi veren aracı kurumun lehine işlemektedir. Oysa faizsiz bankacılık sisteminde her iki tarafın da kar ettiği kazan-kazan sistemini ortaya çıkarmaktadır. Böylece yapılan alışverişlerde de adalet sağlanmış olacaktır.

Adil Ekonomik Düzen, rant ekonomisinin ancak belli bir zümrenin zenginleşmesini sağlayacağını, ülke ekonomisi ve sosyal ekonomik yönden geriye gideceğini, orta gelir sınıfının ortadan kalkmasıyla beraber sosyal gelir dağılımında uçurum olacağını öngörmektedir. Bu durumun sürdürülebilir devlet politikalarını imkânsız kılması kaçınılmazdır (Erbakan, 2014, ss. 89-153). Erbakan, ranta aktarılması gereken paraların gerçek sahibi olan vatandaşa aktarılacak üzere iş sahaları, sosyal güvenlik ve bütçeye aktarılması gerektiğini düşünmektedir. Rantın ortadan kalkmasıyla gelir gider tablosu denkleşecek, yatırımlar artacak, istihdam ve ihracat rakamları büyüyecek, vatandaş kaliteli ürüne ucuz fiyata ulaşabilecek ve toplumun refah seviyesi yükselecektir. (Erbakan, 2014, ss. 89-154). Adil Ekonomik Düzen, iktisadi kurumları İslami kurallar çerçevesinde "mutlak" ve "geçici" mülkiyet olarak ikiye sınıflandırmıştır. Bu kurumlar; iki tarafın da rızasıyla ve hür iradesiyle sözleşme yapabilme, spekülasyona mahal vermeyecek şekilde organize edilen serbest piyasa sistemi içerisinde kontrollü serbest piyasa kurumları olacaktır (Öztürk, 2017, s. 161). Dolayısıyla bankacılık ekonomi ve finans üzerinde bir yük olmaktan çok üretimi teşvik eder şekilde yapılandırılacaktır. Böylece kapitalist ekonomik düzenin bankacılık faaliyetinden farklılaştırarak ekonomik büyümeyi teşvik edecektir.

1.3.3. Reel Ekonomi için Tedavi Reçetesi

Erbakan Hoca ekonomisinin karşısında yer almış, reel ekonomiyi savunan bir ekonomi politikası çizme çabasıdadır. Bu yönüyle kendini diğer siyasi partilerden farklı yerde konumlandırır. Adil Ekonomik Düzen'den bahsettiği külliyatında diğer partilere yönelik kapitalist ve rant ekonomisini temel aldıklarını, kalkınmada öncelikli olarak küçük, zengin grupları önceliklerini, Adil Ekonomik Düzen'in ise Reel Ekonomi Modeli'ni esas aldığını, ülkenin kalkınmasının belli gruplarla değil topyekûn kalkınmayla gerçekleşebileceğini, var olanı adil bir şekilde bölüşmeyi amaçladığını vurgulamakta, diğer siyasi partileri rantiyeci olarak nitelendirilmektedir.

Adil Ekonomik Düzen'in ileri sunmuş olduğu ekonomi politikalarıyla diğer faizci ekonomi politikaları (rantiyeciler) sık sık karşılaştırılmaktadır. Bu konuda Menderes Çınar'a göre en kayda değer karşılaşmayı "Choudhury" yapmaktadır ve şu şekilde aktarmaktadır; İslam temelli ekonominin 3 ana prensibi bulunmaktadır. Bunlar "Tevhid ve Kardeşlik", "Çalışma ve Verimlilik", "Gelir Dağılımında Eşitlik" tir. Bu temel prensipler doğrultusunda bir ekonomik düzen kurulup faizin kaldırılması ve yerine kar ortaklığı (mudarebe) sisteminin getirilmesini savunmuştur ve tüm bunların hayata geçirilmesi

sürecinde gereksiz tüketimden kaçınılması, zekât verme kuralının işlerlik kazanması ve İslam prensiplerinin göz önünde bulundurularak ekonomi politikalarının düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur (Çınar, 1994, ss. 21-32)

1.3.4. Kadro ve Zihniyet

Adil Ekonomik Düzen belli bir dünya görüşünden Millî Görüş'ten esinlendiği için bu ekonomik modelin uygulayıcıları ve zihniyeti önem arz etmektedir. Erbakan bu husus müstakil olarak ele almıştır. O'na göre "Kadro", "Zihniyet" ve "Gözetilecek Temel Esaslar" önemlidir ve bu hususları Erbakan açıklamıştır. Buna göre, 'Adil Ekonomik Düzen 'i ancak Millî Görüş'ü benimsemiş, tutkulu, inanan ve inandığını kendi hayatında uygulama azmine sahip zihniyet ve kadrolarla kurulabilir'. (Erbakan, 2014, ss. 214-230)

Erbakan Hoca'nın zihniyetten kastı, kendi milli değerleri, imkânları ve sınırları dâhilinde ülkenin kalkınması için öz kaynaklardan beslenen üretim, dış satım ve istihdam yaratma çabasıdır. Oluşturulan bu üretim ortamının gelirlerinin ise ülke genelinde adil ve dengeli dağılması esastır. Böyle bir düzen ancak Adil Ekonomik Düzen 'in temel esasları doğrultusunda kurulan bir dünyada gerçekleşebilir. Erbakan'ın külliyatında bahsetmiş olduğu minvalde düşünce yapısına sahip olmayan kadrolar, ülkenin kalkınmasına katkı sağlayamayacakları gibi, ancak yıkıma sebep olurlar. Ülkenin kurtuluşa erişebilmesi için ön koşul olan "Güven", "İnanç" ve "Azim" ön kriter olarak sunulurken, ahlaki ve manevi kurallar da iş yürütümünde temel prensip olarak belirlenmektedir (Erbakan, 2014, s. 214-239).

Mustafa Özel'e göre mevcut düzeninin kapitalist yöntemlerle sürdürüldüğünü düşündüğümüzde Erbakan'ın İslam'a dayalı ekonomik bir düzenin, kapitalist düzenin getirmiş olduğu adaletsizliği çözmeyi amaçladığını, yine popülist birçok söylemi olan, ancak ülkemizin gerçekleriyle örtüşmeyen sosyalizmin de ülkemizin ekonomik problemlerini çözmeye tek başına yeterli olmayacağını, İslami temellere dayandırılmış Adil Düzen 'in ekonomik modelinin bu iki batıl sistemin sadece faydalı yönlerinin alındığını ve ülkemizin ekonomik problemlerine milli bir şuurla yaklaşan üçüncü bir ekonomik çözüm yolu olduğunu vurgulamış, sosyalist ve kapitalist ekonomik modellerde yer alan çıkarıcı ve halkı düşünmeyen, emperyalist, sadece belli zümreye hizmet eden yönlerini reddetmektedir (Özel, 1993, ss. 100-104). Menderes Çınar, "İslami Ekonomik Sistem" inde "Özel Mülkiyet" ve "Özel Teşebbüs" lerin üretim maksatlı kredi kullanmasının desteklendiğini, bu şekilde elde edilecek olan maddi zenginliğin ise eş güdümlü çalışma, ortak sorumluluk, sosyal adalet ve dengeli gelir dağılımı ile mümkün olduğunu savunmuştur.

Hosseini; "Müslüman Adam" (Homo İslamicus) kişilik tanımlamasını "İslami Ekonomik Düzen" ilkelerinden yola çıkarak oluşturmuştur. İslami kişiliği "adil, hayırsever, toplumsal bakımdan sorumlu, çabuk ve kolay kazançların çekiciliğinden uzak durmayı başarabilen kişi" olarak tanımlamıştır. Ona göre İslami kişilik bireyden ziyade toplumun çıkarlarını kollayan kişidir. Bu tanımlı, İslami ekonomi felsefesinin özü olarak tanımlamıştır. Bu kişilik tipinin hem maddi dünyada hem de ebedi dünyada fayda sağlayacağı düşünülmüştür (Çınar, 1994, ss. 21-32).

1.4. Adil Düzen 'de Sosyal Adalet ve Vergi Siyaseti

Arapça dilinde Adalet kelimesi; etimolojik açıdan "Adl" kelimesinden türetilmiştir. Kavram olarak ise "Adale" kelimesinden gelmektedir. Bu kelime doğru yolda ilerlemek, eşit olmak ve denge gibi anlamlar içermektedir. Genel kullanım karşılığı ise 'Hakk'ı savunmak, dengeli olmak ve doğru yolda ilerlemek gibi sosyal davranış biçimlerini ifade eder. Bu bilgiler doğrultusunda İslam'da adaletin genel

itibari ile ölçülü olma, doğru yolda yürüme gibi ilahi olan faziletli tüm davranışların birleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Hadduri, 1999, ss. 22-25)

İslam hukuku, toplum içerisindeki bireylerin, kendi aralarındaki ilişkilerde eşitlik ve adalet gibi kavramların esaslarını belirlemiştir. İslamiyet, toplumun ve bireylerin gelişebilmeleri için kendilerinin çaba sarf etmelerini teşvik etmiştir. İslam, bir zümrenin çalışan bir birey üzerinde tahakküm kurmasına müsaade etmez (Kutub, 2014, ss. 58-59). Adalet dairesinde tüm toplum üyeleri, kendilerini ve toplumu gelirtimeleri istenmiştir. Devlet güvencesi bunun genel çerçevesini belirlemeli ve bu kamu hizmetini yerine getirmelidir.

Adil Ekonomik Düzen ilkelerini İslami değerlere dayandırmaktadır. Dolayısıyla Adil Ekonomik Düzen 'in savunduğu sosyal adalet İslami açıdan tanımlanan Sosyal adalet kavramıyla örtüşmektedir. Batı kapitalizm tarihinde görülen sınıflar arası eşitsizlik, sınıflı toplum yapısı, gelir dağılımı eşitsizliği, karar süreçlerinde mülkiyet sahibi kişilerin ayrıcalıklı konumu, sınıf savaşlarının yarattığı toplumsal düzensizlik, yoksul bireylerin toplumda marjinalleştirilmeleri gibi hususlar şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bu gibi durumların toplumsal bünyemizi alt-üst edeceği uyarılarında bulunulmuştur.

1.5. Adil Düzen 'in İktisadi Uygulamalarla İlgili Görüşleri

Adil Düzen 'de bütçeye gereksiz yük oluşturan kamu harcamalarının önüne geçilmesi düşünülmüştür. Bunun yanı sıra vatandaşın birebir etkilendiği yüksek enflasyon ve faiz gibi araçların önüne geçilmesi zorunlu görülmüştür. Bu bağlamda çözüm için "*fakir vatandaşlardan vergi alınmaması için asgari geçim hadlerinin piyasa fiyatlarıyla mütenasip olarak ayarlanması ve gerçeğe uygun bir muafiyet prensibinin tatbikini şart sayıyoruz.*" (Erbakan, 2014, s. 94). Bu bağlamda, devletin gerek para politikaları gerekse maliye politikalarıyla ilgili gerekli müdahaleleri yapması gerektiği konusunda Adil Ekonomik Düzen 'in diğer iktisat görüşleriyle uyumluluk içerisinde olduğu söylenebilir.

John M. Keynes'in ortaya atmış olduğu Keynesyen Teori; ülkelerin ekonomileri durgunluk dönemine girdiğinde devlet, mali ve para politikaları doğrultusunda ekonomiye bazı müdahalelerde bulunabileceğini öne süren bir ekonomi görüşüdür. Bu görüş 1929 Büyük Buhrandan sonra 1936 yılında yayınlanan "Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi" kitabına dayanmaktadır. Keynes bu eserinde; klasik iktisat teorisini savunanların aksine ekonominin sistematik bir şekilde işlemeyeceği, farklı durumlarda farklı müdahalelerin yapılması gerektiğini, oto pilot yöntemiyle ekonomi politikaların yürütülemeyeceğini ele almıştır (Keynes, 1964, s. 5). Keynesen modeli, klasik iktisat teorisinin temelini oluşturan "Say Yasalarını da reddetmektedir (Keynes, 1964, s. 25). Maliye politikası enstrümanları ile ekonomiye devlet tarafından yapılacak olan müdahaleler ile ancak tam istihdam amacına ulaşabilmektedir (Keynes, 1964, ss. 94-95). Ekonomik Buhran sonrası birçok ekonomist klasik iktisat yönteminden uzaklaşıp, devletin ekonomiye mali ve para politikaları araçlarıyla müdahale edebileceği yönündeki görüşlerde hemfikir olmuş olsa da bu müdahalenin ne düzeyde ve hangi araçlarla yapılabileceği hala tartışma konusudur. Adil ekonomik düzen anlayışı da benzer bir müdahale yanlısı olup serbest piyasa mekanizmasının iddia edildiği gibi her zaman refah doğurmayacağı kabulüne dayanmaktadır.

1.5.1. Adil Düzen 'in Ticaret Siyasetine Yaklaşımı

Ticaret üretim ve tüketimin organize edilmesinde önemli bir unsur olarak zikredilmektedir. Erbakan, külliyyatında Adil Ekonomik Düzen 'in ticaret etiği konusundaki görüşlerine detaylı olarak yer vermiştir. Erbakan'a göre ticaret, ahlak kuralları çerçevesinde yürütülmelidir. Ticaretin vazgeçilmez unsuru olan sivil toplum ve odalar ile ortaklaşa çalışmalar yürütüleceği, küçük esnaf ve yatırımcının

parasının spekülâtif eylemlere karşı korunacağı, vatandaşın karaborsacılar ve fahiş fiyat artışlarına karşı korunacağı ve karşılıklı güven ortamının tekrar tesis edileceği bir sistem oluşturulması gerekmektedir. Devletin temel gayelerinden olan iktisadi kalkınmada sanayi ve ticaret örgütlerinin aktif rol alması gerekmektedir (Erbakan, 2014, s. 95).

Ticaretin ana unsuru olan “para” Adil Ekonomik Düzen ‘de yeniden tanımlanmıştır. AED’ e göre para; üretilen bir ürünü satın alabilmek için kullanılacak özel bir senet niteliğinde olup, sisteme sadece para sokarak daha fazla para kazanılacak bir ürün değildir. Buna göre para ile ilgili belirlenen temel ilkeler aşağıdaki gibidir (Erbakan, 2010, ss. 59-64).

1. Para = Mal İlkesi; Para sembolik değeri olan bir ürün olup, üretilen eşyanın mali değerine karşılık gelir. Ancak, satın alınması beklenen ürün değil, satın alma gücü olan ürün niteliğindedir (Erbakan, 2010, s. 62)
2. Faiz Yok İlkesi; Adil Ekonomik Düzen ‘in en temel ilkesi olup, paranın karşılığında para kazanma durumu üretime darbe vuracağından faiz söz konusu olmamalıdır. Kapitalist düzende ürün üretilir, piyasaya sunulur ve sonucunda bir gelir elde edilir. Bu gelir bankaya yatırılır ve bir yıl sonra faiz ile beraber iade edilir. Bu bir yıl içinde üretim yapılmamıştır fakat bir tüketim hakkı elde edilmiştir. Kapitalist düzen bunu ya gizliden para basarak verir ki bunu herkesin hakkını alarak yapar ya da başka bir üreticinin hakkını alarak yapar. Her ikisinin de Adil Ekonomik Düzen ‘de yeri yoktur. Çünkü bu durum zulümdür ve fakir fukaranın hakkıdır.
3. Karşılıksız Para Yok İlkesi; Merkez Bankası’nın keyfi bir şekilde para basması yüksek enflasyona sebep olacağından, para mutlaka geçerli bir gerekçe karşılığında basılmalıdır. Üretim olmadan basılan para fiyat artışına sebep olur çünkü piyasada karşılığı yoktur. (Erbakan, 2010, s. 36)
4. Paranın Bir Eşya ile Tanımlanması; Para, fiziki bir üretim veya gayrimenkulün karşılığına tekabül etmelidir.

Adil Ekonomik Düzen, ilkelerini temel olarak İslami esaslara göre kurgulamaktadır. İslam’da para ile ilgili doğrudan hükümler bulunmamaktadır. Ancak kapitalist sisteme izin vermeyen İslam ekonomisi, aynı zamanda dolaylı olarak paranın piyasalarda işlem yapmak, spekülasyon oluşturmak amacıyla kullanımına karşı çıkmaktadır. Para ürün karşılığı takas aracı olarak kullanılmalıdır (Çobanoğlu, 2013, ss. 81-84). Para, para kazanmanın bir aracına dönüştürülmemelidir, üretimi teşvik etmelidir.

St Thomas gibi birçok batılı düşünürün etkilendiği ve görüşlerine atıfta bulunduğu İslam alimi ve filozof olarak bilinen Muhammed-El Gazali, para konusunda şu görüşleri bildirmektedir; ticarete mal takası yerine paranın kullanılması ticareti kolaylaştırır, ürünlerin gerçek değerinin oluşmasına katkı sağlar, altın ve gümüş para görevi görmesi olumlu bulmuştur (Orman, 1984, s. 168) Gazali, paranın tek başına bir değeri olmadığını, mal ve ürünler karşısında temsili bir değeri olduğunu savunur. Faizi ise paranın para ile satılması olarak tanımlar ve bunun kutsal kitapta haram kılındığını beyan eder. O’na göre faiz, adil olmayan bir ekonomi argümanı olup, paranın faiz karşılığı kullanılması hem vatandaşlara hem de devletin kesesine ihanettir, haksız kazançtır (Ersoy, 2008, s. 132). Bu nedenle faiz Millî Görüş ekonomi anlayışında yer bulamamıştır. Bir toplumsal ve ekonomik sorun olarak işçi-iş veren ilişkisinin doğasının ne olması gerektiği hususuna da Adil Ekonomik Düzen ‘de yer verilmiştir. Bu hususa aşağıda değinilecektir.

1.5.2. Adil Düzen 'de İşçi- İşveren Meselesi

İslam ekonomisi emeği üretimin belirleyicisi olarak ele alır. Birçok İslam ekonomik literatür kaynağı, emek ile ilgili hükümler içermektedir. Bu hükümlerin bir kısmı üretimde emeğin önemi, alın teri ile kazanılan paranın kazançların en hayırlısı olduğunu vurgularken, diğer kısmı ise çalışanın hakkının alın terinin kurumadan ödenmesi gerektiğini, emekçinin hakkının erkenden teslim etmenin önemini vurgular. İslam ekonomisine göre emek temel ekonomik değerdir. Çalışan ve çalıştıran arasında dayanışma olması ise hem verimi hem de kaliteyi artırır. Emek ve sermayenin birbirine karşı herhangi bir üstünlüğü söz konusu değildir. Sermayede en az emek kadar değerlidir. Çünkü sermaye potansiyel iş gücünü istihdama çevirir.

Sermaye ile ilgili en önemli husus ise sermayenin İslam ekonomisinin kabul ettiği sınırlar içerisinde kazanca dönüştürülmesidir, yani faiz, karaborsacılık gibi spekülatif eylemlerle değil, üretim sahalarında kullanılmasıdır. Günümüzde yürürlükte olan sistemlerden Kapitalizm, sermayenin harcanma şeklini sorgulamamaktadır, Sosyalizm ve Marksizm ise işçi sınıfı ve emeği önceliğini iddia etse de iktidara geliş biçimi olarak kanlı ve adaletsiz yöntemleri seçtikleri için en başta adaletsizliği savunmaktadırlar. Sokak eylemleri ve devrim adı altında taraflar arası çatışmalar, ekonomik yatırım araçları ve sermayedarlarının kaçacağı bir ortam olduğu için ekonomik kalkınma söz konusu değildir. Kaldı ki komünizm ve sosyalizm ile yönetilen ülkelerin başarısızlığı bunun doğruluğunu kanıtlamaktadır. Iraklı dini lider Es Sadr'a göre *"Marksizm'in kendisi de sınıfsal bileşimi, kendi sınıf anlayışının içinde telakki etmektedir"* der. (Es-Sadr, 1980, s. 126). İşçiler için hak, özgürlük ve eşitlik vaat eden bu sistemler iktidara geldiklerinde, işçi sınıfını diğer kapitalist sistemlerde bile edinebilecekleri haklardan mahrum etmişler, sömürü düzeninin birer dişlisi haline getirmişlerdir. Buna karşılık Adil Ekonomik Düzen bunun önüne geçmek için sermayenin zenginleşmesini sadece üretim ve adaletli ve sosyal haklarla donatılmış istihdama bağlamış, böylece işçilerin de çalışma haklarını garanti altına almış, yüksek faiz ve rant yollarıyla kolay zenginleşmenin önüne geçmiş, milli geliri ve refahı tüm tabana yaymıştır. 54. Refah-Yol Hükümet döneminde bunun örneğini görmekteyiz (Sugözü, 2016).

Adil Ekonomik Düzen üretim odaklı olması sebebiyle, kredi verme sistemini de üretime koşullamıştır. Bu sistem sayesinde işsizlik problemi kalmayacaktır. Yüzde yüz istihdam oranına ulaşına kadar da devlet işsizlere işsizlik ödeneği ödemektedir (Erbakan, 2010, s. 86). İslam ekonomisinde tıpkı Adil Ekonomik Düzen 'de olduğu gibi ekilebilir arazilerin veya sermayenin başkalarına kullanırılması da söz konusudur. Ancak burada ödeme faiz niteliğinde değil arazinin veya paranın kullanımıyla edinilen karın kişiler arasında bölüşülmesiyle gerçekleşir (Mevdudi, 2016, s. 188). Adil Ekonomik Düzen 'de ticari ilişkilerde ortaklıklara ve dayanışmaya önem verilmektedir. Piyasalarda haksız rekabetin, tekelleşmenin önüne geçmek, fiyat istikrarını sağlamak adına "Ahilik" benzeri aracı kurumların ticareti geliştirmede önemli olduğu düşünülmektedir (Erbakan, 2014, ss. 95-96). Kısaca işçi-işveren zıtlığı yerine, bu iki unsurun uyum ve iş birliği esas alınmıştır. Böylece toplumsal huzur sağlanabileceği gibi ekonominin de verimi arttırılabilecektir. Enerji ve Madencilik sektörü ekonominin bir diğer önemli unsuru olarak değerlendirilmiştir.

1.5.3. Millî Görüş'ün Enerji ve Madencilik Siyaseti

Adil Ekonomik Düzen, belirtildiği gibi, temel ilkelerini İslam ekonomisine dayandırmaktadır. İslam ekonomisi, sınıflaşma, burjuvazi gibi bir kesimi diğer kesimden parasal anlamda üstün tutan anlayışları reddeder, sınıflaşma yerine toplumun bir bütün olarak kaynaşmasını önceler (Tabakoğlu, 2013, s. 66). İslam'a göre yer altı madenleri, su, toprak gibi doğal kaynaklar tüm insanlığın ortak değeridir. Yer altı ve yer üstü zenginliklerinden dolayı hiçbir millet hiçbir milletin sömürsü veya esiri

olamaz. Her bir ülke kendi öz kaynaklarını dilediği gibi çıkarma, varlığa dönüştürme hakkına sahiptir. İslamiyet; temel yaşam maddelerinde tekelleşmeye karşı olmakla beraber, toplumsal adaleti savunur (Duri, 1991, s. 186). Bu İslam tarihi boyunca İslam toplumlarında temel ilke olmuştur. Bu elbette iş bölümüne karşı bir duruş değildir ve iş kollarında dengeli bir çizgi izlenerek toplumun huzur ve refahının temel olması anlamı taşımaktadır. Bu bakımdan madencilik tüm ülke yararına göre işletilmelidir.

Bilindiği gibi enerji ve madencilik Türkiye gibi bir ülkenin sanayileşmesi için çok büyük öneme sahiptir. Kurulacak olan fabrikaların enerji yönünden dışa bağıllığın azaltılması elzemdir. Ancak bugüne kadar enerji kaynakları konusunda hükümetler tarafından herhangi bir kalıcı ve istikrarlı çalışma yapılmadığı bir eleştiri olarak ortaya konulmuştur. Bu yüzdendir ki ülkemiz sık sık enerji krizi yaşamaktadır. Bu durumu izah etmek için Erbakan külliyatta şu ifadeleri dile getirmiştir; "sadece gazete başlıklarına bir göz atmak, içinde bulunduğumuz enerji sıkıntısını ortaya koymak için kafidir" (Erbakan, 2014, s. 99). Maden işletmeleri mutlaka projesine uygun olarak ve devlet kontrolünde yapılacaktır." (Erbakan, 2014, s. 102). Erbakan, bahsi geçen görüşlerinin sadece vaatlerde kalmayıp, bir kısım hedeflerin koalisyonun büyük ortağı olarak iktidarda olduğu 54. Hükümet Dönemi'nde icraata geçirdiklerini de külliyatında bahsetmiştir. Mevcut enerji kaynaklarının israf edilmeden en verimli şekilde kullanılabilmesi için gerekli yasal mevzuat düzenlemelerinin yapılması, siyaset üstü bir şekilde devlet politikası haline getirilmesini elzem görmüştür. Ülkemizin yer altı kaynakları olan kömür, linyit, petrol gibi fosil yakıtların ağır sanayide enerji kaynağı olarak kullanılması, su kaynaklarının verimli bir şekilde değerlendirilmesi için de çevre hassasiyeti göz önünde bulundurulması koşuluyla hidroelektrik santrallerinin sayısının çoğaltılması, alternatif enerji kaynağı sağlamak için nükleer santrallerin kurulması, çevre kirliliğine mahal verilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmalıdır (Erbakan, 2014, ss. 99-102). Ülkede yeni enerji kaynakları aranmak ve enerji arzını artırmak amacıyla çalışmalar yapılması hususunu sıkça dile getirmiştir. Ülke ekonomisine katkı sağlayan kaynaklardan biri de turizm sektörü olarak görülmüştür. Bu husus takip eden bölümde ele alınacaktır.

1.5.4. Adil Düzen 'de Turizm Meselesine Bakış

Adil Ekonomik Düzen 'in turizme bakış açısı ülkemizin milli kültür, tarih ve doğal mirasının dünyaya tanıtılması olarak görür. Ülkemiz zengin doğal güzellikleri, geçmişten bugüne aktarılan kültür mirası ile dünyada eşi bulunmayan bir ülke konumundadır. Erbakan Hoca, devletin öncülük yapacağı turizm yatırımları ve özel teşebbüslere sunacağı kredi imkânlarının, ülkenin tanıtımına ve gelişimine katkı sağlayacağına inandığını külliyatında belirtmiş ve dünyada petrol zengini ülkelerin yatırımcılarının ülkemizde yatırım yapmasını sağlayacaklarını ve iç turizmin gelişmesinde gerekli tüm olanakların kullanılması gerektiğini belirtmiştir (Erbakan, 2014, ss. 102-103). Erbakan aynı zamanda, ülkemizin turizm alanında gelişmesini, diğer dünya ülkelerinin memleketimizi görüp, milli kültür ve ahlakımızdan faydalanmaları, bizi örnek almaları konusunda olumlu olacağını düşünmektedir (Milli Nizam Partisi Programı, 95. Madde).

1.5.5. Adil Düzen 'de Ulaştırma Hizmetleri ve Hedefleri

Adil Ekonomik Düzen, ülkenin ulaşım ağının vücudun kılcal damarlarına benzetir, ülkenin tamamına eşit hizmet götürebilmek için ulaşım ağının da ülkenin dört bir yanına tam teşekküllü geliştirilmesi gerektiğini savunur. Kara, hava, demir ve deniz yolları ulaşım ağının devlet eliyle sağlanması, mevcut ulaşım ağlarının sık sık bakım onarımının yapılmasını, yol ağı üzerinde modern tesisleşmenin geliştirilmesi gerektiğini savunur (Erbakan, 2014, s. 103). Milli Nizam Partisi programında, şehirlerarası ulaşım ağının geliştirilmesinin yanı sıra, artan şehir nüfuslarıyla beraber, şehir içi yol

ağlarının da ihtiyaca karşılık verecek şekilde sürekli güncellenmesi gerekliliğinden bahsetmiştir (Millî Nizam Partisi Programı, 87. Madde). Bir başka ifade ile Erbakan, ulaştırma ağının genişletilmesi ile yerel pazarların ulusal pazar ile daha başarılı bütünleşerek güçleneceğine inanmaktadır. Böylece ulusal kalkınma hedeflerine daha bir güven içinde ulaşılabilecektir. Bu aynı zamanda uluslararası pazarlara Türkiye'nin daha iyi koşullarda bütünleşmesi, yerel üreticilerin uluslararası pazarlara daha uygun ulaşması anlamına gelecektir.

1.5.6. Millî Görüş'ün Tarım Siyaseti

Adil Ekonomik Düzen kırsal kalkınma hedeflerini ortaya koyarken, önceliğini çiftçinin başarılı eğitimine vermiştir. Eğitim yoluyla köylünün içinde yaşadığı koşullarla daha iyi baş edebileceğini, yaşam koşullarını iyileştirebileceğini belirtmiştir. Köylerde açılacak olan kurslarda gerek öğretmenler gerek teknik elemanlar gerekse köyün imamları aracılığıyla tarımsal kalkınmanın sağlanması için önemli bir adım atılacağı vurgulanmıştır. Bu konu Erbakan külliyatında şöyle ele alınır; köylerde bilinçli tarım yapılması verimliliği arttıracaktır. Bu maksatla köylerde zirai alanlarda kurslar açılmalı, üretim çiftlikleri kurulmalı, köy okullarında zirai konuları içeren ek dersler müfredata alınmalı, klasik tarımdan modern mekanize tarıma hızlı bir geçiş sağlanmalıdır. Köylerde görev yapan öğretmen, imam gibi memurlar görev yaptığı köylü ile iş birliği içerisinde köyün tamamına fayda sağlayacak şekilde iş birliği içinde çalışmalıdır (Erbakan, 2014, ss. 103-104). Tarımda kullanılan ekipman ve malzemelerin modernizasyonu sağlanmalı, bölgelerin mevsimsel şartlarına göre en uygun ürün tespit edilmeli, o bölgede kullanılacak en verimli gübre seçilmeli, gerekli sulama altyapısı ivedilikle tamamlanmalı, tarım politikaları için yasal mevzuatlar yeniden gözden geçirilmeli, çiftçiye verilmesi gereken her türlü destek ve ödenek tez elden çiftçiye ulaştırılmalıdır (Erbakan, 2014, ss. 104-105). Böylece kırsal hayat ve köy ekonomisi canlı tutulabilecek, belli bir nüfus köy üretimini mümkün kılabilecektir. Bu da ulusal ekonominin canlanmasına katkı sağlayacaktır.

Millî Görüş, ağır sanayiye önem vermesine rağmen, tarihte ve günümüzde tarımın temel zenginlik kaynağı olduğuna güçlü vurgu yapmıştır. Erbakan günümüzde de tarımın temel bir ekonomik değer kaynağı olduğuna inanmakta, stratejik bir öneme sahip olduğunun bilincindedir. Tarım, ülkenin beslenme ihtiyacının giderilmesi ötesinde, ekonomik bir değer olarak önemini kaybetmek şöyle dursun, giderek stratejik bir değere ulaşmaktadır. Gıda ekonomisi ülkenin beslenmesi yanında genel ülke ekonomisine ve giderek bölgenin gıda sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilecektir. Bu çerçevede Erbakan Güney Doğu Anadolu Projesi'ni örnek göstermiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Millî Görüş'ün ekonomiye, özellikle iktisat politikasına yaklaşımı anlatılmış ve ortaya konulmuştur. Yukarıdaki anlatımlardan anlaşılacağı üzere Millî Görüş, Kapitalizm ve Sosyalizm 'den farklı bir ekonomik yaklaşımı benimsemiştir. Kapitalizm ve Sosyalizmin ekonomik çerçevede açmazlarına işaret edilmiş, toplumsal ve ekonomik hayatı güçleştiren unsurlar olarak değerlendirilmiş, ülkemizde başarılı olamayacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Eleştiriler yoluyla Millî Görüş kendi iktisat politikası ilkelerini genel hatlarıyla oluşturmuştur. Oldukça muhafazakâr bir ekonomi politikası öngörmesine rağmen sosyal adalet vurgusu ve zayıfların korunması üzerinde durulmuş, topyekûn bir toplumsal kalkınmanın sağlıklı bir toplum oluşturmak suretiyle mümkün olacağı vurgulanmıştır. Bu anlamda Millî Görüş ekonomi yaklaşımı, sosyal, aynı zamanda dinamik bir kalkınmayı öngörmüş, ancak piyasa mekanizmasını dışlamadan politik müdahalelerle daha adil bir ekonomik düzen oluşturabileceği savunulmuştur.

Erbakan siyaset anlayışı ve dünya görüşü olarak Millî Görüş'ü uzun süren bir tecrübe ile oluşturmuş ve bu çerçevede Adil Ekonomik Düzen tasarısını ortaya koymuştur. Ülkemizin tarihi tecrübesi, dini kültürü toplumumuzu yeknesak bir toplum haline getirmiştir ve toplumumuzun benimsediği / benimsemesi gereken ekonomik düzeni oluşturmuştur. Erbakan toplumsal dokudaki çözümlerin yanlış ekonomi politikaları sonucu olduğu doğru olarak tespit etmiş, homojen ve ahenk içinde bir toplumsal düzenin ancak Adil Ekonomik Düzen çerçevesinde mümkün olduğunu başarılı şekilde ortaya koymuştur. Bu nedenle Erbakan ve Millî Görüş Düşüncesi siyasal hayatta önemli bir çekim merkezi olmayı başarmıştır. Erbakan süreç içerisinde genel ekonomi politik yaklaşımını yeni eserleri ile ayrıntıları ile ortaya koymayı başarmıştır. Erbakan'ın arayışı insan tekinin örgütlü yapılar karşısında yalnız bırakılmasının yanlış olduğunu ve kaotik serbest piyasa koşullarında korunması gerektiğini güçlü şekilde vurgulamayı başarmıştır. Bu nedenle güçlü bir sosyal güvenlik politikasını Adil Ekonomik Düzen 'in temel ilkelerinden biri saymıştır.

Erbakan koalisyon ortağı ile kısa süren iktidar döneminde bu iktisat politikası anlayışını uygulama fırsatı bulmuş ve kısa sürede ekonomide başarı sağlayabilmiştir. Ne var ki bu ekonomi politikası tam sonuçları ile ortaya çıkmadan Erbakan ortaklığındaki 54. Hükümet uluslararası ve ulusal konjonktürün etkisi ile askeri müdahale ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu durum Adil Ekonomik Düzen, Millî Görüş'ün ekonomiye yaklaşımının anlaşılmasını daha da gerekli hale getirmektedir. Askeri müdahaleye rağmen Adil Ekonomik Düzen bir iktisat modeli olarak ilgi çekici olmaya devam etmektedir. Toplumda ekonomik adaleti, ahengi ve topyekûn toplumsal kalkınmayı önceleyen Millî Görüş'ün ekonomiye yaklaşımı seçmen karşısında çekiciliğini sürdürmektedir. Askeri darbe ile söz konusu ekonomik modelin uygulanmasının sonlandırılması, yeni tartışmaları daha da ilginç kılmaktadır. Bu çalışma, belirtilen çerçevede yeni araştırmaların yapılmasına katkı sağlarsa, amacına ulaşmış olacaktır. Sonuç olarak günümüzde yeni ekonomik düzen arayışlarında Adil Ekonomik Düzen önerisi ile Milli Görüş, Necmettin Erbakan önemli bir katkıda bulunmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Kaynakça

- Açık Erişim. (2014). Milli Nizam Partisi Programı.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801?show=full>
- Akbulak, Y., & Özgüç, E. (2004). Alternatif finansman yöntemi olarak islami finansal araçlar ve Türkiye’de uygulanabilirliği üzerine düşünceler. *Aktive Finans Dergisi*, Kasım–Aralık, 39, 3-6.
- Akgül, A. (1991). *İslam davası ve adil düzen*. Risale Yayınları.
- Bayyığıt, D. D. (1997). *1. Uluslararası islam ticaret hukukunun günümüzdeki meseleleri kongresi*. Konbad Yayınları.
- Çetinkaya, T. (2018). Prof Dr Necmettin Erbakan ADİL EKONOMİK DÜZEN FAİZSİZ BİR DÜNYA. MGV Yayınları.
- Çınar, M. (1994). İslami ekonomi ve Refah'ın Adil Ekonomik Düzeni. *Birikim Dergisi* (59), 21-32.
- Duri, A. (1991). *İslam iktisat tarihine giriş*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu bütçesi*. Ekin Yayınları.
- Erbakan, N. (1975). *Milli görüş temel görüş*. Dağarcık Yayınları.
- Erbakan, N. (1991a). *Türkiye'nin TEMEL MESELELERİ*. Rehber Yayıncılık.
- Erbakan, N. (2010). *Yeni bir dünya ve adil düzen*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayını.
- Erbakan, N. (2013). *Davam*. MGV Yayınları.
- Erbakan, N. (2014). *Erbakan Külliyyatı* (Cilt 1). MGV Yayınları.
- Erdem, M., Şenyüz, D., & Tatlıoğlu, İ. (2008). *Kamu maliyesi*. Ekin Yayınevi.
- Ersin, İ., & Duran, S. (2017). Faizsiz finans döngüsünü oluşturma açısından Adil Ekonomik Düzen söyleminin kredileşme ilkeleri ve uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies*.
- Güneç, H. (1997). *Faiz, finans ve borsa ile ilgili meseleler (içinde: Baayığıt)*.
- Hadduri, M. (1999). *İslam'da adalet kavramı*. Yöneliş Yayınları.
- Karahasanoğlu, M. (1975). *Tek Adam Erbakan*. Nizam Yayınevi.
- Karluk, S. R. (2009). *Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm*. Beta Yayınları.
- Keynes, J. M. (1964). *The general theory of employment interest and money*. Harbinger.
- Koçtürk, M. O. (2014). Serbest ticaret anlaşmalarının Türk dış ticareti üzerine etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(2), 65-77.
- Kutub, S. (2014). *İslam'da sosyal adalet*. Beka Yayınları.
- Maliye Bakanlığı. (2016). Faaliyet raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/10/Maliye-Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-2016-Y%C4%B1%C4%B1-Faaliyet-Raporu.pdf>
- Orman, S. (1984). *İslami iktisat*. İnsan Yayınları.
- Özel, M. (1993). *Kapitalizm ve din*. Ağaç Yayıncılık.
- Öztürk, M. (2017). Adil Ekonomik Düzen'de artı (k) değer paylaşımı. *Turkish Studies*.

- Sugözü, İ. H. (2016). Erbakan'ın Adil Ekonomik Düzen düşüncesi ve Refahiyol Hükümeti uygulamaları. Doğumunun 90. yılında Erbakan Sempozyumu. Mevlana Kültür Merkezi.
- Sugözü, İ. H. (2017). İslam ekonomisi ve adil ekonomik düzen. *Turkish Studies (Elektronik)*.
- Tabakoğlu, A. (2013). *İslam iktisadına giriş*. Dergâh Yayınları.
- Tok, A. (2009). *İslami finans sistemi çerçevesinde sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler*. 11. Ankara.
- Usmani, M. T. (2008). Salam and Istisna. <https://www.scribd.com/document/2927711/salam-and-istisna>
- Uzun, M. M. (2010). *Adil düzen*. Ravza Yayınları.
- Yarıcı, M. (2017). *Millî Görüş ve ağır sanayi hamlesi*. (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüce, M. (2016). *İslam'da zekât müessesesi ve modern vergilendirme ile karşılaştırılması*. İslam Ekonomisi ve Finansı.

IMPRESSION MANAGEMENT BEHAVIOR, INSTAGRAM USAGE INTENSITY AND FOODSTAGRAMMING BEHAVIOR RELATIONSHIP: CASE OF TÜRKİYE

 Gözde ÇULFACI^a

 Reha KILIÇHAN^b

Abstract

Changes experienced throughout human life, along with the development of technology and social media tools, also affect human behavior. In this change and development process, people adapted to social media tools and started to use them for various purposes. Increasing interest in gastronomy, which is a popular field, and the intensity of Instagram use have progressed in parallel, but there have not been enough academic studies that deal with human behavior. In this context, this study was conducted to evaluate the relationship between impression management behavior, Instagram usage intensity, and foodstagramming behavior, based on the deficiency in the existing literature. In addition, it is aimed that the study will provide up-to-date information to the literature and practitioners and contribute as a guiding resource for the future. In the study, research data were collected from 407 people who volunteered to participate in the research between January 1st and June 1st, 2023, using the survey technique and convenience sampling method. In the analysis of the data, descriptive statistics, explanatory factor analysis, correlation analysis, regression analysis, t-test, and ANOVA were used. In the study, it was determined that the variables were related and effective with each other and some differences were found. As a result of the study, theoretical and practical results for future studies were discussed and suggestions were made.

Keywords: Impression management, Instagram intensity, Foodstagramming, Türkiye.

İZLENİM YÖNETİMİ DAVRANIŞI, INSTAGRAM KULLANIM YOĞUNLUĞU VE FOODSTAGRAMMING DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öz

Teknoloji ve sosyal medya araçlarının gelişmesiyle birlikte insan yaşamı boyunca yaşanan değişimler insan davranışlarını da etkilemektedir. Bu değişim ve gelişim sürecinde insanlar sosyal medya araçlarına adapte olmuş ve çeşitli amaçlarla kullanmaya başlamıştır. Popüler bir alan olan gastronomiye olan ilginin artması ve Instagram kullanımının yoğunluğu buna paralel olarak ilerlemiş ancak insan davranışını ele alan yeterince akademik çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda, bu çalışma izlenim yönetimi davranışı, Instagram kullanım

^a Öğr. Gör., Kayseri Üniversitesi, Dış İlişkiler Ofis Başkanlığı, culfacigozde@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, rehakilichan@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 04.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 30.08.2023

yoğunluğu ve foodstagramming davranışı arasındaki ilişkileri mevcut literatürdeki eksiklikten yola çıkarak değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışmanın literatüre ve uygulayıcılara güncel bilgiler sunması ve gelecek için yol gösterici bir kaynak olarak katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında, 1 Ocak-1 Haziran 2023 tarihleri arasında araştırmaya katılmaya gönüllü olan 407 kişiden anket tekniği ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak araştırma verileri toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi, regresyon analizi, t-testi ve ANOVA kullanılmıştır. Araştırmada değişkenlerin birbirleriyle ilişkili ve etkili oldukları belirlenmiş ve bazı farklılıklar bulunmuştur. Çalışma sonucunda gelecekte yapılacak çalışmalar için teorik ve pratik sonuçlar tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İzlenim yönetimi, Instagram yoğunluğu, Foodstagramming, Türkiye.

Introduction

Social media has been an inevitable part of our lives. Social media is seen as an online platform in which people are allowed to create different content to attract other users (Bolton et al., 2013). For sharing and uploading videos or photographs, Instagram is one of the most used social media platforms (Duggan et al., 2015). Instagram has been the most powerful application since it allows users to share their experiences by uploading photos or videos (Syahputra et al., 2022). The most viewed posts are about foods and destinations which makes tourists attracted to the businesses or destinations making their image stunning and willing to visit (Bjork, Johnston & Ross, 2015). This platform affects how people share their experiences with foods and places (Tandoh, 2016). Since users upload and share numerous visuals about the products, foods, or destinations, the people who are interested in marketing start to make advertisements (Syahputra et al., 2022). Thanks to social media, users and consumers satisfy their need for self-actualization by sharing about themselves, the foods they eat, the places they go, and their experiences (Felix, Rauschnabel & Hinsch, 2017).

Foodstagramming is a brand-new notion referring to the sharing the food photos captured immediately on social media (Wong et al., 2019). People who are interested in sharing food photos have had a great deal of enthusiasm for foodstagramming in recent years (Lin, Fu & Lu, 2022). Sharing food on social media accounts has been the most popular thing for people (Zhu et al., 2019). This tendency of forming a new self-presentation to others is called impression management by Goffman (1959). Food images are one of the most used content by people to show their impressions (Zhu et al., 2019). Sharing and posting videos and photos of foods from a particular cuisine is seen as a way to portray an impression on Instagram such as a name tag (Syahputra et al., 2022). Although foodstagramming is a trending content on social media, it still has very few attempts in the existing literature. Wong et al. (2019) put impression management as a basic theme for emerging foodstagramming content. However, there is still a research gap and a lack of empirical evidence of how impression management, Instagram intensity, and foodstagramming are related. Understanding the theoretical background of the relationship between impression management, Instagram intensity, and foodstagramming is a significant step for the current literature based on the case of Turkey. Notwithstanding the limitations, this study seeks to explain a link among the concepts of impression management, Instagram intensity, and foodstagramming. To address these gaps and the lack of information, this study aims to investigate the relationship among impression

management, Instagram intensity, and foodstagramming with evidence from the citizens of Turkey. This study is grounded by prior work on the impression management theory of Goffman (1959). The literature review first discusses the term 'impression', impression management theory, and impression management; it then reviews the literature on Instagram intensity and the intense use of Instagram. Finally, it develops a theoretical background on the foodstagramming concept. This study is among the first to take a deep dive into the relationship among impression management, Instagram intensity, and foodstagramming in terms of revealing that the food experience can be a crucial point for self-presentation and intense use of Instagram which opens doors to the future research upon self-image, use of social media or food marketing.

A. LITERATURE REVIEW

1. Impression Management

While the impression is defined in Oxford Learner's Dictionaries (2022), as an idea, a feeling, or an opinion that you get about somebody/something, or that somebody/something gives; it is explained as the way that something seems, looks, or feels to a particular person in Cambridge Dictionary (2022). People tend to put themselves in circumstances by choosing their friends, jobs, and side interests, and attempt to improve the circumstances they experience to achieve a goal, such as through endeavors to impact the demeanors and behaviors of those with whom they connected (Schlenker & Weigold, 1992). These terms were popularized by Goffman's studies (1959). Impression management is defined by Schlenker (1980) as the attempt to control pictures that are anticipated in genuine or imagined social interactions. According to Dominick (1999), impression development concerns how an individual makes the required impression through his or her choice of different self-presentation methodologies. Impression management (also known as self-presentation) refers to the condition by which people endeavor to control the impressions others shape of them (Leary & Kowalski, 1990).

The popularity of the term impression management was first made by Erving Goffman (1959), who was a sociologist. Goffman (1959) considered impression management not only as a medium for affecting how a person is perceived by others but also as a source of mutual effect. While Goffman (1959) defined impression management as a means of social interactions created among people; Jones and Pittman (1982) defined impression management as a common means by which individuals impact one another for various aims. According to Goffman (1959), the actions of a person are likely to affect the description of the condition when he shows up before others. The concept of impression management corresponds to the term self-presentation in the way it describes the need to satisfy a specific audience (Baumeister, 1982). Briefly, since the impressions of other people matter, numerous people attempt to display themselves in a way that will offer help them get profitable social objectives (Dominick, 1999). The term impression management was defined by Schlenker and Pontari (2000) as a purposeful action by controlling the data about an individual, thing, opinion, or activity. The processes by which people try to control how they are seen by others are called impression management or self-presentation, as well (Leary, 2001). Recently, the development of the means of communication and its application has increased rapidly. The Internet has ended up as the most popular vehicle encouraging a variety of communication and information-sharing tasks around the world (Dimmick, Chen & Li, 2004). As a

whole, the studies done propose that one of the most prominent critical motives for homepages is impression management and self-expression (Krämer & Winter, 2008). Hereby, a person could rule the personal information to get confirmation from others and present them with positive impressions (Kim & Tussyadiah, 2013). Individuals are likely to present themselves as a desired form besides committing valuable information but moreover, by offering goods or brands with which they wish to associate themselves (Choi & Kim, 2014). Impression management refers that our behaviors, apparel, sharing, etc., all reveal the parts of our will and aim (Picone, 2015). Goffman prefers to use the term 'performance' to explain the actions delivered by an individual in front of a specific audience (Tashmin, 2016). The performance aims to impress the observers or the group with the required objectives of the performer (Tashmin, 2016). So, it can be inferred from this information that impression management generally depends on the circumstances. Through photographs, online friends may pick up more nuanced data than that which users can give through their profiles (Dorethy, Fiebert & Warren, 2014). People who see themselves as valuable and accepted by the community, are the ones whose self-esteem is high (Rahma & Setiasih, 2021). The difference between various impression management techniques indicates that one's self-perception extends beyond the "self-sphere" and includes the "social-sphere" of one's social surroundings (Chang, 2022). Impression management theory (also called self-presentation theory) is another way to better explain how these terms are related to the individual's behaviors. Impression management theory refers to the theory that individuals have the will to show and express themselves to others in social interaction (Goffman, 1959). Goffman (1959), expresses and characterizes performance and impression as "all the movement of a given member on a given event which serves to impact in any way any of the other participants" in his theory.

2. Instagram Intensity

Numerous studies have been conducted in the literature based on the usage of social media and particularly on Instagram. Ellison et al., (2007) defined the intensity of their studies they have done on the Facebook platform, as the amount of social interaction that people use and connect with their real life. The rapid improvement in technology has initiated the rise of modern social media applications on the Internet (Astuti & Putri, 2018). Social media, particularly Instagram, can impact consumers' and users' beliefs since they provide interactions visible to distinctive people on social media, and in this way, they can share data that influences customer trust and buying intention (Astuti & Putri, 2018). Hidayah and Aryandari (2021) defined social media as the web and application-based population which provides users to connect with other people. With the quick improvement of social networks, a new period of content sharing has emerged among the people who share their experiences. In this regard, the social application Instagram, which is popular for only a few years in the community, creates an enjoyable existence among youngsters by taking numerous hours of the lifestyle of its users (Romero-Rodríguez et al., 2020). In a community that is virtually connected, understanding how Instagram intensity usage and social comparison in identity predict self-respect quite matters on this social network (Fagundes, Marot & Natividade, 2020).

There are many applications on social media such as Facebook, Twitter, Instagram, and so on. On the other hand, these applications ensure the users to get a connection with others by making individual

data profiles and enabling others to get access to look into their profiles and messages (Verduyn et al., 2017). However, on the other hand, the virtual environment can be a source of suffering by providing the conditions for comparison with other users and by influencing the way the individual perceives himself/herself (Verduyn, Ybarra, Résibois, Jonides & Kross, 2017). In addition, the customers are likely to become a source of trust in the way of being familiar with others in a platform that permits social interaction among individuals (Astuti & Putri, 2018). The things like uploading photos and videos attract young people to Instagram, hence it is not surprising that Instagram is quickly requested by many people as a place for self-actualization and impression (Simamora & Andika, 2019). Romero-Rodriguez et al., (2020) supported the idea that there is a significant relationship between Instagram intensity and smartphone usage among students. Technological devices facilitated easy access to anything among people such as online games, shopping, getting information quickly, and finding friends for all users (Romero-Rodríguez et al., 2020). Particularly Instagram, compared to other well-known social media apps such as Facebook or Twitter, focuses on image-based content including photos and videos (Faelens et al., 2021). The increase of using social media has helped people in various ways in their daily life (Rahma & Setiasih, 2021). Most users of Instagram are into this app since they enjoy uploading their information in the way of photos and videos (Sekarlangit et al., 2022). To put it differently, those online social apps provide satisfaction in the need for social belonging of the people to the community. Instagram includes posting, sharing videos and photos, and also viewing, commenting on, liking, and interacting with other users (Markowitz, 2022).

3. Foodstagramming

The quick improvement of communication innovation beginning from the advancement of the web arrange affects the broad utilization of social media influences and causes changes in social culture and human needs, counting way of life and culture of eating or utilizing (Destriana, Pranawa & Nurhadi, 2020). Changes within the tourism sector are being affected by innovations and the Internet (Syahputra et al., 2022). As with information technologies in general, the changes caused by social media in tourism are huge. Social media have changed conventional nourishment benefit trade models by giving a wide cluster of openings for individuals to connect with eatery suppliers and spread their culinary encounters (Huang et al., 2021). Social media as a means of exchanging information and obtaining information has an important role in people's lives today because it makes it easier for people to communicate or exchange information. Social media is a system wherein interactions happen among clients or between brands and clients (Zhu et al., 2019). Social media, which exists in a variety of shapes, presents service for numerous purposes (Xiang & Gretzel, 2010). As a consumer-to-consumer medium, social media has developed massively within the tourism industry as a data look stage (Kang & Schuett, 2013). Instagram has made the food and tourism industry one of the foremost recognizable on social media since its initiation (Syahputra et al., 2022). In the case of posting food photographs, social media permit consumers to precise their personalities by showing others the food that they eat (Zhu et al., 2019). Foodstagram is a movement of taking pictures of food or beverage, taken after by the method of uploading on social media, especially on Instagram (King & Paramita, 2016). As a result, social media users in both developed and developing nations are intensely dependent on this social media platform (Syahputra et al., 2022).

Some clients use foodstagramming as a way to capture their dining experience or to keep a memory alive. People, who are into dining, have shown significant eagerness for foodstagramming lately, making it one of the foremost engaging social media events (Lin et al., 2022). In this matter, food and beverage businesses all around the world have started to emphatically energize the posting of food photographs on different social media platforms (Zhu et al., 2019). When people upload food photos or videos on Instagram, it is called foodstagramming (Arumsari & Agung, 2019). This is comparable to a “digital diary,” which both functions as a personal aside memoire and a diary that is accessible to the public (Chang, 2022). When it is considered that posting food photographs fulfills consumers’ principal requirement for self-expression, this movement has been seen as inherently fulfilling (Zhu et al., 2019). Photographs are generally changed or blocked out in arrange to gain more likes from people and followers (Vila et al., 2020). Social interactions can be facilitated by foodstagramming as well (Chang, 2022). Foodstagram was born out of Instagram and likely began from a basic act of sharing food photos with your friends or showing off favorite foods so individuals know that you just are wealthy inevitably this movement ended up a worldwide drift (Arumsari & Agung, 2019). Well-known online social systems such as Twitter, Instagram, and Facebook, with over a billion users, have gotten to be an enormous source for social researchers, clinicians, and well-being experts (Mejova, Abbar & Haddadi, 2016). It can even use as a tool for self-existence, one of which is by way of foodstagramming or photographing food activities and then uploading them to social media before eating (Destriana, Pranawa & Nurhadi, 2020). An organized food visit with foodstagrammers affirms that exceptional and shared experiences, intrigued by genuine leisure, as well as individual status/social identity looking for are fundamental inspirations for foodstagrammers (Gössling, 2021). Despite the growing importance of the foodstagramming phenomenon (Huang et al., 2021; Wang et al., 2017), foodstagramming is still under-examined in the existing literature (Lin et al., 2022).

There exists a gap in the current literature with a limited understanding of impression management, Instagram intensity, and foodstagramming structure and the relationship between them. First of all, although foodstagramming (Huang et al., 2021) is thought to be caused by food consumption, no study has been found on individuals’ impression management behaviors and Instagram intensity. Understanding people’s impression management behavior and Instagram intensity makes it easier to examine their relationship with foodstagramming. Although posting food photographs is among the foremost considerable behaviors on social media and has solid marketing suggestions for restaurants, this practice has been disregarded within the literature. In the literature, a great deal of previous research has focused on the foodstagramming, the effect of foodstagramming on travel satisfaction, travel preference, and motivation to visit the destination by associating it with impression management (Wong et al., 2019; Arumsari & Agung, 2019; Mejova et al., 2016; Syahputra et al., 2022; Xiang & Gretzel, 2010; Zhu et al., 2019). Accordingly, no current study has been conducted on impression management behavior, Instagram intensity, and the foodstagramming relationship. So far, there has been no systematic analysis of impression management behavior, Instagram intensity, and foodstagramming relationships. Based on this deficiency in the literature, such a study was conducted in order to present current and healthy data to both academic circles and sector practitioners conducting research in this

field and to contribute to the knowledge. In light of this information, the research model developed within the scope of the study is shown in Figure 1.

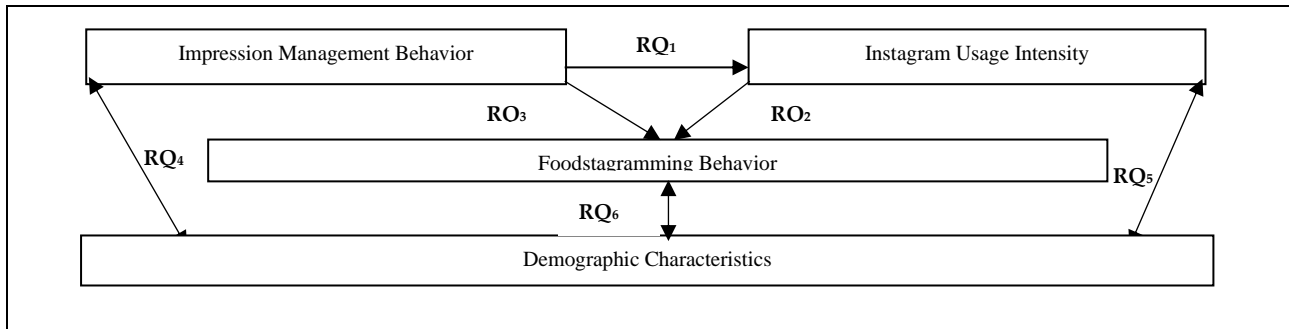

Figure 1. Research Model

B. METHODOLOGY

1. Survey Design and Data Collection

The variables depicted in Figure 1 were measured using five-point *Likert-type* scales. The measure of foodstagramming was adapted from Wong, Liu, Li, Wu, Lu and Law (2019) to assess foodstagramming behavior with thirty-three items. Impression management behavior was measured by using a three-item scale which was also adapted from White and Peloza (2009). Finally, a scale consisting of six items used by Trifiro (2018) in her study was used to measure the intensity of Instagram usage. This questionnaire also included open-ended and multiple-choice questions about the demographic characteristics of the participants and their use of Instagram. The statements in the questionnaire were prepared for the volunteers to respond using a 5-point *Likert-type* scale, which was stated as "1=Strongly Disagree" and "5=Strongly Agree". The data were obtained by using the convenience sampling method, between the dates of 01.01.2023-01.06.2023, using the social media application Instagram, volunteering to support the research, and a survey form created through Google Forms on a sample of people over the age of 18.

2. Data Analysis

2.1. Outliers and Normal Distribution Tests

One of the statistical analysis software widely used in social sciences was used for data analysis. First, outlier analysis and normal distribution tests were performed. As a result of the outlier analysis performed using the *Mahalanobis* distance technique, no outliers were found in the data set and no observations were removed from the data set as an outlier were found. In addition, before moving on to detailed analysis, it was tested whether the data met the assumption of normality in order to decide whether to use parametric or non-parametric analysis. In this regard, *Skewness-Kurtosis* and *Shapiro Wilk, Kolmogorov Smirnov* tests were carried out. Table 1 shows that the data collected in this study has a normal distribution. For this reason, parametric analysis techniques were used within the scope of the study.

Table 1. Shapiro Wilk, Kolmogorov Smirnov Tests Significance Level Results and Skewness-Kurtosis Values

Dimensions	n	Skewness	Kurtosis	ShapiroWilk (p)	Kolmogorov Smirnov (p)
Impression Management Behavior	407	-,938	-,263	,000	,000
Instagram Usage Intensity	407	-,024	-,972	,000	,000
Foodstagramming Behavior	407	-,489	-1,235	,000	,000

2.2. Reliability Analysis

The results of the reliability analysis are shown in Table 2. According to Cronbach's Alpha method of the reliability analysis applied in the research, the alpha coefficients of the whole scale and 3 different factors are between approximately 0.90 and 1.00, so it can be said that the scales are highly reliable.

Table 2. Reliability Analysis Results

Dimensions	Number of Items	Cronbach's Alpha
Impression Management Behavior	3	,956
Instagram Usage Intensity	6	,962
Foodstagramming Behavior	33	,992
Whole Scale	42	,989

2.3. Validity Analysis

In this study, exploratory factor analysis was performed to test the construct validity (Table 3).

Table 3. Explanatory Factor Analysis Results

Factors/Items	Factor Loadings	Communality	Eigenvalues	Variance Explained	Mean	Cronbach's Alpha
Foodstagramming Behavior						
FST1	,845	,771			3,85	
FST2	,858	,789			3,69	
FST3	,861	,799			3,88	
FST4	,872	,822			3,79	
FST5	,803	,708			3,96	
FST6	,806	,718			4,08	
FST7	,788	,692			4,03	
FST8	,817	,831			3,69	
FST9	,818	,828			3,50	
FST10	,825	,841			3,53	
FST11	,824	,787			3,71	
FST12	,835	,808			3,80	
FST13	,821	,800			3,71	
FST14	,813	,756			3,83	
FST15	,829	,783			3,71	
FST16	,834	,817			3,72	
FST17	,849	,823	29,502	70,244	3,67	,992
FST18	,842	,822			3,60	
FST19	,864	,827			3,79	
FST20	,811	,789			3,82	
FST21	,818	,858			3,52	
FST22	,792	,843			3,59	
FST23	,835	,815			3,77	
FST24	,875	,840			3,76	
FST25	,884	,883			3,65	
FST26	,890	,888			3,60	
FST27	,825	,828			3,86	
FST28	,829	,846			3,62	
FST29	,825	,830			3,48	
FST30	,834	,828			3,82	
FST31	,855	,832			3,87	
FST32	,828	,834			3,60	
FST33	,853	,864			3,80	
Impression Management Behavior						
IM1	,809	,892			3,29	
IM2	,790	,799	3,536	8,419	3,44	,956
IM3	,782	,857			3,29	
Instagram Usage Intensity						
IUI1	,911	,886			3,50	
IUI2	,747	,828			3,02	
IUI3	,917	,874			3,55	
IUI4	,859	,876	1,446	3,442	3,29	,962
IUI5	,885	,880			3,34	
IUI6	,836	,791			3,39	
Factor Extraction Method: Principal Components Analysis; Rotation Method: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Sample Adequacy: ,971 Chi-Square for Bartlett's Test of Sphericity: 30260,218; sd: 861; p<0,000; Total Variance Explained: %82,105; Reliability Coefficient for the Whole Scale: ,989; Scale Values: 1. Strongly Disagree, ... 5. Strongly Agree						

In the factor analysis, the *Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)* sample adequacy test and *Bartlett's Test of Sphericity* were applied first to see the suitability of the data set for factor analysis. Since the values are found to be significant (*KMO*: ,971; *Bartlett's Test of Sphericity*: 30260,218; sd: 861; p<0,000), it is seen that

the data are suitable for analysis. Accordingly, it was observed that the data set is suitable for factor analysis. In detail, the method that is used quite a lot in the determination of factors is the “*Principal Component Analysis-PCA*” method. Additionally, the Varimax technique was selected from the vertical rotation techniques. The data with over ,50 factor load were taken into account, as known that variance values in the range of 40% to 60% are acceptable (Scherer, Luther, Wiebe & Adams, 1988). In the factor analysis, it is seen that these values are among the accepted values. Finally, the analysis was terminated without removing any items from the scales. It consisted of three factors in total; the foodstagramming factor consisted of 33 items, the impression management factor consisted of 3 items, and the Instagram usage intensity factor consisted of 6 items. As a result, the construct validity was tested and accepted as valid.

C. RESULTS

1. Demographics and Instagram Usage Statistics of the Sample Group

Table 4 presents the findings regarding the demographic characteristics of the sample group and their usage statistics on Instagram. When the data in Table 4 are examined, it is seen that the people participating in the research are predominantly single men over the age of 26, university graduates, and have a medium income. In addition, it is understood that the majority of the participants reside in the Central Anatolia region, use Instagram for 1-5 years, have 1-499 followers, use the application for about 1-2 hours a day, and share food and restaurant photos with their own photos.

2. Analysis Results Regarding Research Questions

Within the scope of the research, the research questions for which the answers are sought for the relations between the variables are expressed as follows, and the results of the correlation and regression analyses are given below.

RQ¹: Is there a relationship between people's impression management behaviors and their Instagram usage intensity?

RQ²: Is there a relationship between people's Instagram usage intensity and their foodstagramming behaviors?

RQ³: Is there a relationship between people's impression management behaviors and their foodstagramming behaviors?

In the correlation results, a highly positive significant correlation was found at the level of ,550 between impression management behavior and Instagram usage intensity, and at the level of ,636 between impression management behavior and foodstagramming behavior (Table 5). In addition, it was determined that there was a high level of positive and significant relationship at the level of ,550 between Instagram usage intensity and foodstagramming behavior. Based on these results, it can be said that the three variables are correlated with each other. In addition, it can be interpreted that the people participating in the research are sharing themselves in a way they want to show themselves by sharing about food and drinks on platforms such as Instagram. More clearly, people can use Instagram intensely

in their impression management behavior and they can show foodstagramming behavior on this platform to reflect themselves in a different way from what they actually are. They may want to create a different image about themselves to others by sharing the food they eat, the restaurants they go to, famous chefs, and cooking images. After determining the relationships between the variables, simple linear regression analysis was performed to determine whether these variables, which were related, affected each other.

Table 4. Demographics and Instagram Usages of the Sample Group

Variables	n	%	Variables	n	%
Gender			Residence		
Female	189	46,4	Mediterranean	53	13
Male	218	53,6	Aegean	44	10,8
Total	407	100	Central Anatolia	130	31,9
Age			Marmara		
18-25 Ages	98	24,1	Black Sea	66	16,2
26-35 Ages	157	38,6	Southeastern Anatolia	47	11,5
36 Age and older	152	37,3	Eastern Anatolia	27	6,6
Total	407	100	Total	407	100
Marital Status			Instagram Usage (Year)		
Married	191	46,9	1-5 Years	218	53,6
Single	216	53,1	6-12 Years	189	46,4
Total	407	100	Total	407	100
Educational Status			Instagram Followers		
High School	55	13,5	1-499 People	227	55,8
University	270	66,3	500-999 People	130	31,9
Graduate	82	20,1	1000 People and above	50	12,3
Total	407	100	Total	407	100
Profession			Spend Time on Instagram (Hour/Day)		
Teacher	55	13,5	1-2 Hours	306	75,2
Student	82	20,1	3 Hours and more	101	24,8
Academician	29	7,1	Total	407	100
Civil servant	66	16,2	Instagram Sharing Contents		
Tourism Industry Employee	47	11,5	No share	35	8,6
Sport Industry Employee	13	3,2	Food and Restaurant	92	22,6
Health Industry Employee	37	9,1	Travel and Nature	79	19,4
Lawyer	11	2,7	Family and Friends	85	20,9
Accountant	14	3,4	Myself	104	25,6
Housewife	25	6,1	Other (Book, sport, animal, special days, nice words, awareness etc.)	12	2,9
Other (Employer, artist, engineer, quality control worker, interpreter, unemployed etc.)	28	7,1	Total	407	100
Total	407	100			
Income Rate					
Very low	9	2,2			
Low	96	23,6			
Medium	259	63,6			
High	39	9,6			
Very high	4	1			
Total	407	100			

Table 5. Correlation Analysis Results Between Variables

		IM	IUI	FST
Impression Management Behavior (IM)	Pearson r	1	,550**	,636**
	P		,000	,000
Instagram Usage Intensity (IUI)	Pearson r		1	,550**
	p			,000
Foodstagramming Behavior (FST)	Pearson r			1
	p			

* N=407; ** Correlation $p < 0,01$ is meaningful at this level (2-tailed).

Table 6 shows the regression analysis findings regarding the effect of impression management behavior on Instagram usage intensity. When the findings were examined, it was determined that impression management behavior was effective on Instagram usage intensity ($R^2: ,302$; $Adj. R^2: ,300$).

Table 6. The Effect of Impression Management Behavior on Instagram Usage Intensity

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T Value	P Significance Level
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	1,666	,134		12,394	,000
Impression Management Behavior	,500	,038	,550	13,243	,000
Independent Variable: Instagram Usage Intensity					
R: ,550 ; $R^2: ,302$; Adjusted $R^2: ,300$; F for Model: 175,379 ; $p = ,000$; s.d.: 1					

Table 7 shows the regression analysis findings regarding the effect of Instagram usage intensity on foodstagramming behavior. When the findings were examined, it was determined that Instagram usage intensity was effective on foodstagramming behavior ($R^2: ,303$; $Adj. R^2: ,301$).

Table 7. The Effect of Instagram Usage Intensity on Foodstagramming Behavior

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T Value	P Significance Level
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	1,464	,151		9,722	,000
Instagram Usage Intensity	,504	,038	,550	13,268	,000
Independent Variable: Foodstagramming Behavior					
R: ,550 ; $R^2: ,303$; Adjusted $R^2: ,301$; F for Model: 176,030 ; $p = ,000$; s.d.: 1					

Table 8 shows the regression analysis findings regarding the effect of impression management behavior on foodstagramming behavior. When the findings were examined, it was determined that impression management behavior was effective on foodstagramming behavior ($R^2: ,404$; $Adj. R^2: ,403$).

Table 8. The Effect of Impression Management Behavior on Foodstagramming Behavior

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T Value	P Significance Level
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	1,362	,127		10,755	,000
Impression Management Behavior	,529	,032	,636	16,569	,000
Independent Variable: Foodstagramming Behavior					
R: ,636 ; $R^2: ,404$; Adjusted $R^2: ,403$; F for Model: 274,518 ; $p = ,000$; s.d.: 1					

3. Analysis Results for Differences Between Variables

The research questions for which answers are sought for the differences between the variables within the scope of the research are expressed as follows, and the results of the t-test performed are given in Table 9 and the ANOVA results are given in Table 10, Table 11, and Table 12.

RQ⁴: Do people's impression management behaviors differ according to their demographic characteristics?

RQ⁵: Do people's Instagram usage intensities differ according to their demographic characteristics?

RQ⁶: Do people's foodstagramming behaviors differ according to their demographic characteristics?

Table 9. Results of t-Test

Variables	n	Mean	Standard Deviation	t-value	d.f.	p.
Impression Management Behavior	Female	189	2,99	-6,094	405	,000
	Male	208	3,64			
	Married	191	3,35	,231	401,876	,818
	Single	216	3,33			
	1-5 Years Usage	218	3,65	6,403	405	,000
	6-12 Years Usage	189	2,98			
	1-2 Hours	306	3,44	3,312	405	,001
	3 Hours and More	101	3,03			
Instagram Usage Intensity	Female	189	2,99	-5,807	405	,000
	Male	208	3,66			
	Married	191	3,36	,217	389,779	,828
	Single	216	3,33			
	1-5 Years Usage	218	3,55	3,726	405	,000
	6-12 Years Usage	189	3,11			
	1-2 Hours	306	3,34	-,181	405	,856
	3 Hours and More	101	3,37			
Foodstagramming Behavior	Female	189	3,16	-8,959	405	,000
	Male	208	4,24			
	Married	191	3,86	1,701	405	,090
	Single	216	3,63			
	1-5 Years Usage	218	4,40	12,732	399,438	,000
	6-12 Years Usage	189	2,97			
	1-2 Hours	306	4,04	8,861	405	,000
	3 Hours and More	101	2,82			

n: 407; Confidence Interval %95; Sig. Level: $p < 0,05$; Scale Values: 1. Strongly Disagree, ... 5. Strongly Agree

When the t-test results presented in Table 9 are examined, it is understood that the impression management behaviors of the participants differ according to gender, Instagram usage year, and daily Instagram usage time. Accordingly, it can be said that men have more impression management behaviors than women, those who use Instagram for 1-5 years compared to those who use Instagram for 6-12 years, and those who use Instagram for 1-2 hours a day compared to those who use Instagram for 3 or more hours. In addition, it is understood that the Instagram usage intensity of the participants differs according to gender and years of Instagram usage. In this context, it can be said that men have more Instagram usage intensity than women and those who use Instagram for 1-5 years compared to those who use

Instagram for 6-12 years. Finally, it is understood that participants' foodstagramming behaviors differ according to gender, Instagram usage year, and daily Instagram usage time. Accordingly, it can be said that men have more foodstagramming behaviors than women, those who use Instagram for 1-5 years compared to those who use Instagram for 6-12 years, and those who use Instagram for 1-2 hours a day compared to those who use Instagram for 3 or more hours.

Table 10. Results of ANOVA for Impression Management Behavior

Variables	n	Mean	Standard Deviation	F value	d.f.	p.
18-25 Ages	98	3,16*	1,295	5,932	2	,003
26-35 Ages	157	3,22	1,117			
36 Age and older	152	3,58*	,915			
High School	55	3,72*	,966	6,308	2	,002
University	270	3,21*	1,168			
Graduate	82	3,51	,898			
Very low	9	2,41*	1,188	2,531	4	,040
Low	96	3,54*	,946			
Medium	259	3,30	1,134			
High	39	3,32	1,120			
Very high	4	3,42	1,833	4,103	10	,000
Teacher	55	2,79*	1,340			
Student	82	3,41	1,064			
Academician	29	3,56	,972			
Civil servant	66	3,52	,945			
Tourism Industry Employee	47	3,40	1,058			
Sport Industry Employee	13	3,05	1,008			
Health Industry Employee	37	4,01*	,347			
Lawyer	11	3,70	,407			
Accountant	14	2,67	1,314			
Housewife	25	3,56	1,003			
Other (Employer, artist, engineer, quality control worker, interpreter, unemployed etc.)	28	2,45	,894			
Mediterranean	53	3,05*	1,179			
Aegean	44	3,41	1,039			
Central Anatolia	130	3,19	1,162			
Marmara	66	3,34	1,148			
Black Sea	40	3,45	1,014			
Southeastern Anatolia	47	3,66*	,979			
Eastern Anatolia	27	3,79	,807	7,522	2	,001
1-499 People	227	3,38	1,078			
500-999 People	130	3,48*	1,002			
1000 People and above	50	2,79*	1,340	6,689	5	,000
No share	35	2,54*	1,183			
Food and Restaurant	92	3,89*	,442			
Travel and Nature	79	3,32	1,244			
Family and Friends	85	3,03*	1,132			
Myself	104	3,44	1,098			
Other (Book, sport, animal, special days, nice words, awareness etc.)	12	2,99	1,135			

n: 407; Confidence Interval %95; Sig. Level: $p < 0,05$; Scale Values: 1. Strongly Disagree, ... 5. Strongly Agree

When the ANOVA results in Table 10 are examined, it is seen that the impression management behaviors of the participants differ according to their age groups, education level, income status, profession, region of residence, number of Instagram followers, and sharing content. According to this;

those aged 36 and over compared to those aged 18-25, high school graduates according to university graduates, those with very low incomes according to low incomes, those who work in the health sector according to teachers, those who live in the Southeast Anatolia region compared to those who live in the Mediterranean region, those with 500-999 followers have 1000 or more followers and it can be said that those who share themselves photos have more impression management behavior than those who do not.

Table 11. Results of ANOVA for Instagram Usage Intensity

Variables	n	Mean	Standard Deviation	F value	d.f.	p.
18-25 Ages	98	3,13*	1,151	4,493	2	,012
26-35 Ages	157	3,27	1,178			
36 Age and older	152	3,57*	1,273			
High School	55	3,43	1,198	,147	2	,863
University	270	3,33	1,242			
Graduate	82	3,34	1,162			
Very low	9	2,19	,503	4,588	4	,001
Low	96	3,61*	1,199			
Medium	259	3,35	1,217			
High	39	2,91*	1,105			
Very high	4	3,50	1,753			
Teacher	55	2,84*	1,158	2,752	10	,000
Student	82	3,46	1,252			
Academician	29	3,39	1,230			
Civil servant	66	3,55	1,230			
Tourism Industry Employee	47	3,30	1,297			
Sport Industry Employee	13	2,96	,800			
Health Industry Employee	37	3,71*	,951			
Lawyer	11	4,00	,837			
Accountant	14	2,76	,903			
Housewife	25	3,73	1,311			
Other (Employer, artist, engineer, quality control worker, interpreter, unemployed etc.)	28	2,78	1,361	4,052	6	,001
Mediterranean	53	3,24	1,147			
Aegean	44	3,23	1,256			
Central Anatolia	130	3,17	1,199			
Marmara	66	3,08*	1,159			
Black Sea	40	3,90*	1,200			
Southeastern Anatolia	47	3,70	1,217	6,425	2	,002
Eastern Anatolia	27	3,85	1,152			
1-499 People	227	3,43*	1,165			
500-999 People	130	3,42	1,204	4,840	5	,000
1000 People and above	50	2,78*	1,358			
No share	35	2,30*	1,030			
Food and Restaurant	92	3,76*	1,074			
Travel and Nature	79	3,48	1,285			
Family and Friends	85	3,24*	1,249	4,840	5	,000
Myself	104	3,38	1,118			
Other (Book, sport, animal, special days, nice words, awareness etc.)	12	2,99	1,300			

n: 407; Confidence Interval %95; Sig. Level: p<0,05; Scale Values: 1. Strongly Disagree, ... 5. Strongly Agree

When the ANOVA results in Table 11 are examined, it is seen that the Instagram usage intensity of the participants differs according to their age groups, income status, occupation, region they live in, number of Instagram followers, and sharing content. According to this; those aged 36 and over compared to those aged 18-25, those with low income compared to those with high income, those who live in the Black Sea region according to teachers, those who live in the Black Sea region compared to those who live in the Marmara region, those who have 1-499 followers compared to those who have 1000 or more followers, and it can be said that those who share family-friend photos have more Instagram usage intensity than those who do not.

Table 12. Results of ANOVA for Foodstagramming Behavior

Variables	n	Mean	Standard Deviation	F value	d.f.	p.
18-25 Ages	98	3,32*	1,295	40,243	2	,000
26-35 Ages	157	3,32*	1,314			
36 Age and older	152	4,44**	1,053			
High School	55	4,35**	1,094	7,746	2	,000
University	270	3,59*	1,356			
Graduate	82	3,80*	1,280	2,457	4	,045
Very low	9	2,74	,778			
Low	96	4,01*	1,313			
Medium	259	3,68*	1,339			
High	39	3,69	1,286			
Very high	4	3,62	1,559	8,885	10	,000
Teacher	55	2,65*	,885			
Student	82	3,86	1,298			
Academician	29	3,84	1,443			
Civil servant	66	4,32	1,181			
Tourism Industry Employee	47	4,07	1,301			
Sport Industry Employee	13	2,62	1,125			
Health Industry Employee	37	4,62*	,822			
Lawyer	11	3,40	1,403			
Accountant	14	2,56	,895			
Housewife	25	4,42	1,190	8,007	6	,000
Other (Employer, artist, engineer, quality control worker, interpreter, unemployed etc.)	28	2,50	1,008			
Mediterranean	53	3,55	1,467			
Aegean	44	4,08	1,318			
Central Anatolia	130	3,33*	1,301			
Marmara	66	3,46	1,236			
Black Sea	40	4,14	1,249			
Southeastern Anatolia	47	4,25*	1,099			
Eastern Anatolia	27	4,69	,893			
1-499 People	227	3,90*	1,336			
500-999 People	130	3,79	1,288			
1000 People and above	50	2,84*	1,050			
No share	35	2,65*	,917	11,717	5	,000
Food and Restaurant	92	4,79*	,636			
Travel and Nature	79	3,80	1,268			
Family and Friends	85	3,33*	1,410			
Myself	104	3,57	1,315			
Other (Book, sport, animal, special days, nice words, awareness etc.)	12	3,53	1,330			

n: 407; Confidence Interval %95; Sig. Level: p<0,05; Scale Values: 1. Strongly Disagree, ... 5. Strongly Agree

When the ANOVA results in Table 12 are examined, it is seen that the foodstagramming behaviors of the participants differ according to their age groups, education levels, income status, professions, regions they live in, the number of Instagram followers, and sharing content. According to this; those aged 36 and over according to other age groups, those with high school graduates compared to other school graduates, those with low incomes compared to those with middle income, those who live in the health sector according to teachers, those who live in the Southeastern Anatolia region compared to those who live in the Central Anatolia region, those who have 1-499 followers compared to those with 1000 or more followers and it can be said that those who share food-restaurant photos have more foodstagramming behaviors than those who share family-friend photos.

Discussion and Conclusion

In this study, a multidisciplinary approach has been adopted that deals with the relations of gastronomy, social media, and human behavior. Although there have been many studies dealing with the relationship between gastronomy and social media in the past, the number of studies on foodstagramming behavior that has emerged in recent years has been quite limited. When studies on foodstagramming are examined, although there is a study associated with the subject of impression management, no study associated with Instagram usage intensity has been found. In this context, the current study aimed to evaluate the relationship between impression management behavior, Instagram usage intensity, and foodstagramming behavior. In this way, it has been possible to contribute to the deficiency in the existing literature and some implications have been made for both academic circles and sector practitioners. In addition, the limitations of the study and suggestions for future research were also made.

Theoretical Contributions

The present study has some important theoretical implications. First, it advances the prior study (Wong, Liu, Li, Wu, Lu & Law, 2019) with a different approach. This difference brought the study to a different point from the other study and separated it from a study in which only relationships were examined, and allowed to investigate whether there are some differences according to demographic characteristics and Instagram usage statistics. As a matter of fact, it has been determined that there are many differences. It was also tested whether there were relations or effects with this variable, and even relations and effects were determined. As can be seen under the results title of the study, positive and significant strong relationships and effects were determined between impression management behavior, Instagram usage intensity, and foodstagramming behavior. This can be explained as people's impression management behaviors affecting their Instagram usage intensities and foodstagramming behaviors, and also their Instagram usage intensities affect their foodstagramming behaviors. For example, it can be interpreted that people may want to spend time on Instagram in order to appear as they want to appear outside of what they really are, or vice versa, to show their own selves, and even show foodstagramming behavior. In addition, Instagram usage intensities can affect foodstagramming behaviors. On the other hand, it is seen that people's gender, marital status, age, education level, income level, regions they live in, occupations, and some Instagram usage statistics show differences in terms of these variables.

Practical Contributions

Within the scope of this study, there are various implications for both operators and social media marketers. First, although the employees and managers of food and beverage businesses are aware of the increasing use of social media in recent years, it is important for them to realize that foodstagramming behavior has become widespread today, as they may not have an idea about how effective the shares can be. In this context, within the scope of the study, it provides helpful information for people with which demographic characteristics and Instagram usage statistics to see that they are more in foodstagramming behavior and to make marketing and promotion efforts for these people. Not only business managers and employees but also destination managers can work to attract tourists to the destination with the foodstagramming trend. For example, chopping and eating Kayseri pastrami, a local gastronomic value, in the magical Soğanlı Valley, located within the borders of Cappadocia, for a phenomenon in the gastronomy field named CZN Burak in Kayseri has attracted attention as a very effective strategy. It is also possible for similar efforts to be made within the scope of different projects. On the other hand, the fact that people who want to produce content on social media channels act in accordance with the requirements of the age and include gastronomy-themed content can also be effective in attracting the increasing number of foodstagrammers. Especially in the social media accounts used for the promotion of the destination, the content can be enriched by sharing the local cuisine products specific to the destination, and this situation may attract the attention of many people.

Limitations and Recommendations for Future Research

As with any study, this study has limitations. First, the use of an online platform for data collection can be subject to limitations in sample representativeness as only those who have access to electronic devices and the internet. Based on this shortcoming, similar studies can be carried out in the future by using the face-to-face survey technique, but when it is aimed to collect data in a wide geography, as in this study, using the online survey technique makes much more sense in terms of both time and cost. A second limitation is related to the research model, and only the variables of impression management behavior, Instagram usage intensity, and foodstagramming behavior were included in this study. It is possible to carry out similar studies by adding different variables from the literature in the future. In addition, these studies can be developed with studies to be carried out in different time periods, in different geographies, and with different samples.

Ethics Committee Permission

The ethics committee permission document required for the collection of research data was obtained from the Erciyes University Social and Human Sciences Ethics Committee with decision number 594 and dated 27/12/2022.

Contribution Rate Declaration

The authors declare that they have contributed equally to the article.

Conflict of Interest Declaration

There is no conflict of interest between the authors.

Kaynakça

- Arumsari, R. Y., & Agung, L. (2019). Constructing deliciousness through Instagram: The aesthetics of foodstagram. In *6th Bandung Creative Movement 2019* (pp. 351-355). Telkom University.
- Astuti, B., & Putri, A.P. (2018). Analysis on the effect of Instagram use on consumer purchase intensity. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 7, 24-38
- Baumeister, R. F. (1982). A self-presentational view of social phenomena. *Psychological Bulletin*, 91, 3-26. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.91.1.3>
- Bjork, C., Johnston, D.K., & Ross, H.A. (2015). *Taking teaching seriously how liberal arts colleges prepare teachers to meet today's educational challenges in schools* (1st Edition). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315631783>
- Bolton, R. N., Parasuraman, A., Hoefnagels, A., Migchels, N., Kabadayi, S., Gruber, T., Loureiro, Y. K., & Solnet, D. (2013). Understanding generation Y and their use of social media: A review and research agenda. *Journal of Service Management*, 24(3), 245-267. <https://doi.org/10.1108/09564231311326987>
- Cambridge Dictionary (2022). *Impression*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/impression>
- Chang, R. C. Y. (2022). Developing a taxonomy of motivations for foodstagramming through photo elicitation. *International Journal of Hospitality Management*, 107, 103347.
- Choi, J., & Kim, Y. (2014). The moderating effects of gender and number of friends on the relationship between self-presentation and brand-related word-of-mouth on Facebook. *Personality and Individual Differences*, 68, 1-5. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2014.03.040>
- Destriana, N. M., Nurhadi, N., & Pranawa, S. (2020). Foodstagramming hyperreality in youth consumption behavior in Indonesia. *Harmoni Sosial Jurnal Pendidikan IPS*, 7(1), 85-95. <https://doi.org/10.21831/hsjpi.v7i1.28916>
- Dimmick, J., Chen, Y., & Li, Z. (2004). Competition between the internet and traditional news media: The gratification-opportunities niche dimension. *Journal of Media Economics*, 17(1), 19-33. http://dx.doi.org/10.1207/s15327736me1701_2
- Dominick, J. R. (1999). Who do you think you are? Personal home pages and self-presentation on the world wide web. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 76(4), 646-658. <https://doi.org/10.1177/10776990990760040>
- Dorethy, M. D., Fiebert, M. S., & Warren, C. R. (2014). Examining social networking site behaviors: Photo sharing and impression management on Facebook. *International Review of Social Sciences and Humanities*, 6(2), 111-116.
- Duggan, M., Ellison, N. B., Lampe, C., Lenhart, A., & Madden, M. (2015). Social Media Update 2014. *Pew Research Center*, 19, 1-2.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "Friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143-1168. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x>
- Faelens, L., Hoorelbeke, K., Cambier, R., van Put, J., Van de Putte, E., De Raedt, R. & Koster, E. H. W. (2021). The relationship between Instagram use and indicators of mental health: A systematic review. *Computers in Human Behavior Reports*, 4, 100121.

- Fagundes, L. S., Marot, T., & Natividade, J. C. (2020). Use of Instagram, Social comparison, and personality as predictors of self-esteem. *Psico-USF*, 25(4), 711-724. <https://doi.org/10.1590/1413/82712020250410>
- Felix, R., Rauschnabel, P. A., & Hinsch, C. (2017). Elements of strategic social media marketing: A holistic framework. *Journal of Business Research*, 70, 118–126.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Bantam Doubleday Dell Publishing Group.
- Gössling, S. (2021). Technology, ICT and tourism: From big data to the big Picture. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(5), 849-858. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1865387>
- Hidayah, R., & Aryandari, K. (2021). Correlation between intensity of social media Instagram with the level of self-esteem among students. *Nurse and Holistic Care*, 1(2), 56-62. <https://doi.org/10.33086/nhc.v1i2.2200>
- Huang, G. I., Liu, J. A., & Wong, I. A. (2021). Micro-celebrity restaurant manifesto: The roles of innovation competency, foodstagramming, identity-signaling, and food personality traits. *International Journal of Hospitality Management* 97(2),103014. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.103014>
- Jones, E. E., & Pittman, T. S. (1982). Toward a general theory of strategic self-presentation. *Psychological Perspectives on the Self*, 1(1), 231-262.
- Kang, M., & Schuett, M. A. (2013). Determinants of sharing travel experiences in social media. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(1–2), 93-107. <https://doi.org/10.1080/10548408.2013.751237>
- Kim, J. J., & Tussyadiah, I. P. (2013). Social networking and social support in tourism experience: The moderating role of online self-presentation strategies. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(1-2), 78-92. <https://doi.org/10.1080/10548408.2013.751220>
- King, K. N. V., & Paramita, E. L. (2016). Foodstagram endorsement and buying interest in cafe/restaurant. *Jurnal Manajemen Dan Wirausaha*, 18(2), 100–110.
- Krämer, N. C., & Winter, S. (2008). Impression management 2.0 the relationship of self-esteem, extraversion, self-efficacy, and self-presentation within social networking sites. *Journal of Media Psychology*, 20(3), 106–116. <https://doi.org/10.1027/1864-1105.20.3.106>
- Leary, M. R. (2001). Psychology of impression management. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 1(1), 7245–7248. <https://doi.org/10.1016/b0-08-043076-7/01727-7>
- Leary, M. R., & Kowalski, R. M. (1990). Impression management: A literature review and two-component model. *Psychological Bulletin*, 107(1), 34-47. <http://dx.doi.org/10.1037//0033-2909.107.1.34>
- Lin, B., Fu, X., & Lu, L. (2022). Foodstagramming as a self-presentational behavior: Perspectives of tourists and residents. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(12), 4686-4707. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-01-2022-0042>
- Markowitz, A. (2022). Examining the relationship between Instagram use, appearance anxiety, and psychological flexibility (Unpublished Bachelor's Thesis). Universidad Europea of Madrid School of Biomedical and Health Sciences.
- Mejova, Y., Abbar, S., & Haddadi, H. (2016). Fetishizing food in digital age: #foodporn around the world. In *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 10(1), 250-258.
- Oxford Learner's Dictionaries (2022). *Impression*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/impression>

- Picone, I. (2015). Impression Management in Social Media. In R. Mansell & P. H. Ang (Eds.), *The international encyclopedia of digital communication and society* (469–476). Blackwell-Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118767771.wbiedcs071>
- Rahma, L. M. J., & Setiasih, S. (2021). The impact of social media usage intensity on self-esteem: Survey on emerging adulthood of Instagram user. *KONSELI: Jurnal Bimbingan dan Konseling* (E-Journal), 8(1), 39-46. <https://doi.org/10.24042/kons.v8i1.8313>
- Romero-Rodríguez, J., Aznar-Díaz, I., Marín-Marín, J., Soler-Costa, R., & Rodríguez-Jiménez, C. (2020). Impact of problematic smartphone use and Instagram use intensity on self-esteem with university students from physical education. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(12), 4336. <https://doi.org/10.3390/ijerph17124336>
- Scherer, R. F., Wiebe F. A., Luther, D. C., & Adams J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological Reports*, 62(3), 763-770.
- Schlenker, B. R., & Pontari, B. A. (2000). The strategic control of information: Impression management and self-presentation in daily life. In A. Tesser, R. B. Felson, & J. M. Suls (Eds.), *Psychological perspectives on self and identity* (199-232). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10357-008>
- Schlenker, B. R. (1980). *Impression management: The Self-concept, social identity, and interpersonal relations*. Brooks/Cole.
- Schlenker, B. R., & Weigold, M. F. (1992). Interpersonal processes involving impression regulation and management. *Annual Review of Psychology*, 43(1), 133-168. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.43.020192.001025>
- Sekarlangit, M. C., Ridjab, D. A., Suryani, E., & Juliawati, D. J. (2022). Impact of Instagram usage intensity on self-esteem among preclinical medical students. *Althea Medical Journal*, 9(2), 111-116. <https://doi.org/10.15850/amj.v9n2.2307>
- Simamora, S. L., & Andika, D. (2019). Intensity and pattern of use of the Instagram social media among 196 junior high school students at Cilangkap, East Jakarta. *New Media and Mass Communication*, 82, 13-23.
- Syahputra, C., Sari Lenggogeni, S., Verinita, V., & Wahyudi, H. (2022). Exploration of foodstagramming content preferences in Millineal and Z generations in West Sumatra. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research* (IJEBAR), 6(1), 507-522.
- Tandoh, R. (2016). Clickplate: How Instagram is changing the way we eat. *The Guardian*. www.theguardian.com/lifeandstyle/2016/nov/02/click-plate-how-instagramchanging-way-we-eat-food
- Tashmin, N. (2016). Art of impression management on social media. *World Scientific News*, (30), 89-102.
- Trifiro, B. (2018). *Instagram use and its effect on well-being and self-esteem* (unpublished Master of Arts thesis). Bryant University The Graduate School College of Arts & Sciences.
- Verduyn, P., Ybarra, O., Resibois, M., Jonides, J., & Kross, E. (2017). Do social network sites enhance or undermine subjective well-being? A critical review. *Social Issues and Policy Review*, 11(1), 274-302
- Vila, M., Costa, G., & Ellinger, E. (2020). An ethnographic study of the motivations of foodstagrammer tourists. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(5), 813-828. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1811290>

- Wang, S., Kirillova, K., & Lehto, X. (2017). Travelers' food experience sharing on social network sites. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 34 (5), 680-693. <https://doi.org/10.1080/10548408.2016.1224751>
- White, K., & Peloza, J. (2009). Self-benefit versus other-benefit marketing appeals: Their effectiveness in generating charitable support. *Journal of Marketing*, 73(4), 109-124.
- Wong, I. A., Liu, D., Li, N., Wu, S., Lu, L., & Law, R. (2019). Foodstagramming in the travel encounter. *Tourism Management*, 71, 99–115. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.08.020>
- Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism Management*, 31(2), 179–188.
- Zhu, J., Jiang, L., Dou, W., & Liang, L. (2019). Post, eat, change: The effects of posting food photos on consumers' dining experiences and brand evaluation. *Journal of Interactive Marketing*, 46(1), 101–112. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2018.10.002>

PSİKOLOJİK DANIŞMAN ADAYLARININ YAŞLILARA YÖNELİK TUTUMLARI

 Ahmet KARCI^a

 Hatice KUMCAĞIZ^b

Öz

Bu araştırmanın amacı psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının incelenmesidir. Bu araştırma ilişkisel araştırma düzeylerinden korelasyonel bir araştırmadır. Araştırmada tüm evrene ulaşılmaya çalışılmış olup araştırmaya 142 kişi katılmıştır. Araştırmanın verileri Kişisel Bilgi Formu ve Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği ile toplanmıştır. Bu araştırmada istatistiksel analizler IBM SPSS 18 programı aracılığıyla yapılmıştır. Verileri analiz etmek için bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının; büyükbaba veya büyükannenin yaşama durumu, evde yaşlı bireyler ile yaşama isteme, sınıf düzeyi ve yaşanan yer değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Büyükbaba veya büyükannesi hayatta olmayanların, evde yaşlı bireyler ile yaşamayı isteyenlerin, 2. Sınıfların 4. Sınıflara göre ve ilçede yaşayan psikolojik danışmanların köyde yaşayanlara göre yaşlılara yönelik olumlu bir tutuma sahip olduğu bulunmuştur. Öte yandan psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının; cinsiyet; evde büyükbaba veya büyükanne ile yaşama durumu, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi, aile yapılarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik danışman adayları, Yaşlılık, Tutum.

ATTITUDES OF PSYCHOLOGICAL COUNSELOR CANDIDATES TOWARDS THE ELDERLY

Abstract

The purpose of this research is to examine the attitudes of psychological counselor candidates towards the elderly. This study is a correlational study from the relational research levels. In the research, it was tried to reach the whole universe and 142 people participated in the research. The data of the study were collected with the Personal Information Form and the Attitudes towards the Elderly Scale. Statistical analyzes in this study were carried out using the IBM SPSS 18 program. Independent sample t-test and one-way analysis of variance were used to analyze the data. As a result of the research, the attitudes of the psychological counselor candidates towards the elderly; It was found that there was a significant difference according to the living status of the grandparents, the desire to live with the elderly at home, the class level and the place of residence. It has been found that those whose grandparents are not alive, those who want to live at home with elderly individuals, 2nd graders compared to 4th grades, and the psychological counselors living in the district have

^a Rehber Öğr., MEB, karcaahmet55@gmail.com

^b Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Eğitim Bilimleri, hkumcagiz@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 15.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 04.09.2023

a positive attitude towards the elderly compared to those living in the village. On the other hand, the attitudes of psychological counselor candidates towards the elderly; gender; It was found that there was no significant difference in terms of living with grandparents at home, mother's education level, father's education level, and family structures.

Keywords: Psychological counselor candidates, Old age, Attitude.

Giriş

Yaşlılık dönemi değerlendirildiğinde bu kapsamda çeşitli kavramlardan bahsedilebilir. Yaş, yaşlanma ve yaşlılık kavramları bu bağlamda değerlendirilebilecek kavramlar olarak ifade edilebilir. Yaş; canlı bir varlığın meydana gelmesinden sonra geçen süreyi ortaya koyan bir zamandır (Sevil, 2005). Canlı varlıklar ele alındığında yaş, doğumdan başlayıp şu anda yaşanılan zamana kadar olan süreyi göstermektedir (Şentürk, 2020). Yaşlanma kavramına yönelik olarak çeşitli tanımlar yapılmıştır. Yaşlanma; sosyal yaşamda bireylerin kendilerine yönelik olarak yüklemiş oldukları çok yönlü bir kavram olarak belirtilebilir. Zamana bağlı olarak kişinin çevresine uyum sağlama kabiliyetinde; iç ve dış faktörlere karşı dengeyi sağlama becerisinde azalmalar meydana gelmesi, ölme olasılığının artması yaşlanma olarak ifade edilmektedir (Yumurtacı, 2013). Bir başka tanımda yaşlanma; bireyin doğumundan ölümüne dek olan zamanda fizyolojik, ruhsal, sosyal bakımdan farklılaşmaya uğrayarak hayatına etki eden ve geri dönüşü olmayan bir süreç olarak açıklanmaktadır (Tomanbay, 2002). Bu süreç bireyin içinde yaşamış olduğu toplumsal faktörlere ve deneyimlerine bağlı olarak iyi ya da kötü bir şekilde gelişim gösterebilir (Tereci vd., 2016). Yaşlılık; bireyin yaşamının son dönemlerini ifade ettiği için ve bu dönemde farklı gruplar yer aldığından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Yaşlılık; fizyolojik, ruhsal, kronolojik ve toplumsal etmenleri olan geri dönüşü olmayan bir süreci ifade etmektedir (Yıldız, 2012).

Bireyler yaşlılık durumunu deneyimlerini kullanarak çevrelerine uyum sağlama, diğer bireylere olumlu anlamda katkı yapmada kullanabilirler. Bu bakımdan yaşlılık, biyolojik, psikolojik, kronolojik sosyal bakımdan bir bütün olarak değerlendirilmelidir (Özdoğan, 2022). Yaşlanma üzerinde çeşitli faktörler etkili olabilmektedir. Bunlar; çalışılan bir işten mahrum kalmak ve bir iş yapamamak, fiziksel yoksunlukların meydana gelmesi ve çeşitli bedensel rahatsızlıkların ortaya çıkması, eğlenceden mahrum kalmak, hayatın haz veren etkinliklerinden uzak kalmak ve ölüme yakın olmanın bilincinde olmak şeklinde açıklanabilir (Sucu, 2019). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşlılığı tanımlamada kronolojik yaş temel almış olup 65 yaş ve üzerinde olan bireyleri yaşlı birey olarak açıklamaktadır. Yaşlılık genç yaşlı (65-74, orta yaşlı (74-84) ve en yaşlı (85 ve üstü) şeklinde gruplandırılarak ifade edilmektedir (Tezcan ve Seçkiner, 2005). Yaşlılık dönemi 65 yaş civarında başlangıç gösteren içerisinde biyolojik psikolojik ve sosyal değişimleri barındıran bir süreçtir (Canatan, 2018). Yaşlılık döneminde organ ve hücrelerin yenilenmesinde, yavaşlama, yıpranma ve durma gibi değişiklikler meydana gelmektedir. Fizyolojik değişikliklerin yanında, psikolojik ve sosyolojik değişimler de görülmektedir (Bıyıklı, 2020). Sinir sistemi, motor beceriler, kalp damar sistemlerinde yaşanan değişimler; işitme organında yaşanabilecek sorunlar; görme yetilerinde azalma olması; Tat ve koku almadan yaşanan bozulmalar; diş etlerinde çekilmeler olması ve buna bağlı olarak diş kayıplarının meydana gelmesi; hareket ve motor beceriler bakımından

hareketlerde yavaşlık, kemiklerde kırılabilirliklerin artması ve kireçlenmelerin meydana gelmesi yaşlılarda meydana gelen biyolojik değişimler arasında yer almaktadır (Onur, 2011; Yazıcı, 1994). Biyolojik değişimlerin yaşlı bireylerde görülme hızları bireylerin yaşam stillerine ve yaşamış oldukları bölgeye göre değişiklikler gösterebilmektedir (Pehlivan & Karadakovan, 2013; Tereci vd., 2016). Yaşlı bireylerde hatırlamada sorunlar yaşama, bellekte azalmalar olma, düşüncede yavaşlık, kavramları yeterince tanıyamama, hesaplama hataları, somut ve soyut kavramları belirlemede yetersizlik durumları gibi bilişsel değişimler yaşanmaktadır (Bahar, 2005; Er, 2009; Feldman, 2021).

Yaşlılarda meydana gelen bir başka değişim ise psikolojik değişimlerdir. Yaşlı bireylerde kaygı düzeyinde artışların yaşanması, yaşlılık durumunun kabul edilmemesi, iş yaşamına ve sosyal yaşama katılmada zorluk yaşama, yeni durumlara uyum sağlamada zorluk yaşama, yeniliklerden korkma, bazı yetilerde azalma ve kaybolma durumlarının yaşanması psikolojik değişimleri ifade etmektedir (Canatan, 2018; Ceylan, 2015; Eyüboğlu vd., 2012). Yaşlılıkta meydana gelen sosyal değişimler bireylerin içinde yaşadığı toplumsal normlar, yaşlı bireylere verilen değer, bir yaş grubundan beklenenler ile ifade edilebilir (Ceylan, 2015). Yaşlı bireylerin sayısının bir toplumun toplam nüfusunun %10'unun geçmesi toplumun yaşlandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ülkemizde yaşlı nüfus oranı artış hızı ile diğer yaş grupları oranı artış hızı karşılaştırıldığında yaşlı nüfus oranının artış hızı daha fazladır. Sağlık hizmetlerinin ve yaşam şartlarının gelişmesi ile ülkemizde yaşlı nüfusun oranında artış meydana gelmiştir. Yaşlı nüfus artış hızının fazla olmasına ve yaşlı nüfusun artmasına rağmen ülkemiz genç nüfus yapısını korumaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2021). Tutum kişinin belli bir obje ya da olguya yönelik olarak göstermiş olduğu davranış yönelimleridir. Bireylerin belirli durumlar karşısında yapması beklenen olası davranışlar olarak da açıklanabilir (İnceoğlu, 2010). Tutumlar kişilere özel bir yönelimi ve davranışı ifade etmektedirler. Kişileri anlamak ve onların duygu, düşünce ve davranışlarını belirtmek için kullanılmaktadır (Çöllü & Öztürk, 2006). Tutumlarla ilgili bazı özellikler bulunmaktadır. Öğrenilebilir olması, belirgin olmaması, gücünün olması, yoğunluğunun olması, olumlu ya da olumsuz bir özellik gösterebilmesi, benzer tepkilerden meydana gelmesi, sabit olmaması tutumların özelliklerindedir (Ustaahmetoğlu, 2013).

Yaşlı ayrımcılığı yaşlılık döneminde karşılaşılan durumlardan bir tanesidir. Yaşlı ayrımcılığı; yaşlılık dönemindeki bireylere yönelik ön yargıyı duygu düşünce ve davranışlarla ifade etmek şeklinde tanımlanmaktadır (Akdemir vd., 2007; Buz, 2015). Irk ve cinsiyet gibi yaygın olarak karşılaşılan ayrımcılık türlerinden sonra yaşlı ayrımcılığı kavramı yerini almaktadır (Altay ve Aydın, 2014; Can vd., 2019). Yaşlı bireylerin yaşlı ayrımcılığına uğraması bireylerin yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin olumsuz duygu düşünce ve davranışlara sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. İnsan hayatına bakıldığında yaşlanmanın sonucu olarak bireylerin yaşadıkları fiziksel, sosyal ve psikolojik değişimler toplumdaki diğer bireyler tarafından olumsuz olarak karşılanmaktadır. Yaşlılık dönemlerinde bireyler kendi ihtiyaçlarını tamamen karşılama noktasında eksiklikler yaşamaktadırlar. Bu durum da onların toplumda yaşlı ayrımcılığına uğramasına sebep olabilmektedir (Danış, 2011). Bundan dolayı da bireylerde yaşlılıktan kaçınmaya yönelik duygu düşünce ve davranışlar gözlenebilmektedir (Küçük, 2016). Yaşlılara yönelik tutumlar kişiye özgüdür ve sosyokültürel unsurlar tarafından belli bir hale gelmektedir (Peterson & Ralston, 2017). Yaşlı bireylere yönelik olumsuz tutumlar bireyin bazı önyargılarından kaynaklanmaktadır (Hanson, 2014). Yaşlı bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılamayacağı, bakım gibi konularda ekonomik giderlerinin

yüksek olması, yaşlılık döneminin fiziksel, zihinsel ve duygusal bakımdan çöküş dönemi olarak görülmesi düşünceleri yaşlı bireylere yönelik olumsuz tutumları ortaya çıkaran faktörler arasında yer almaktadır (Gümüšoğlu, 2019; Officer vd., 2020). Kültürel faktörler, toplumun yaşlılara yüklemiş oldukları anlam ve bunun bireylere yansıtılma tarzı yaşlılığa yönelik tutumları belirgin hale getirmektedir (Dalcalı & Özyürek, 2019). Yaşlılar ve yaşlılık konusunda bilgi sahibi olunması yaşlı bireylere yönelik olumsuz tutumları azalmakta ve olumlu tutumların artmasına olanak sağlamaktadır (Lee vd., 2015; Önder Erol, 2009, 2011).

Bireylerin benimsemiş oldukları dini inanış da yaşlılara yönelik tutumlarda etkili olmaktadır. Yaşlılığa ilişkin Konfüçyüs ilkelerine göre değerlendirme yapıldığında yaşlı kişilere ailede ve toplumda değerli bir görev tanımlanmaktadır (Yun & Lachman, 2006). Çin, Kore ve Japonya gibi doğu kültürünün görüldüğü ülkelerde ebeveynlere saygı, anne babaya destek olma, onlara karşı gelmemek önemli görülen değerler arasında yer almaktadır. Buna benzer şekilde Türk kültüründe de anne babaya ve diğer yaşlı bireyler gibi büyüklere saygı duyulmaktadır (Koca, 2022). Doğu toplumlarında hayat doğumdan başlayarak yaşamın sona ermesine kadar bütün bir biçimde ele alınır. Bundan dolayı yaşlı bireyler toplumun başka bir üyesi gibi değil toplumun normal bir parçası olarak kabul edilir ve kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan bir kesim olarak görülmezler (Beğer & Yavuzer, 2012). Türk toplumunda büyüklere saygı duyulmasının doğal sonucu olarak yaşlı bireylere de saygı duyulmaktadır. Ancak toplumsal alanda meydana gelen değişimler yaşlıların ailedeki konumunda değişimler meydana getirmektedir. Dünyada ve ülkemizde yaşlı nüfus oranında meydana gelen artışlar toplumsal, sağlık, ailesel ve sosyal bakımdan bazı problemlere neden olmaktadır (Köse vd., 2015; Yılmaz & Özkan, 2010). Aile yapısında meydana gelen değişimler, kadınların iş yaşamına atılması, kente göçlerin artması, çocukların eğitim ve farklı bir yerde çalışmaları sebebiyle evden ayrılmaları yaşlı bireylerin ailedeki konumunu zayıflatmaktadır (Bulduk, 2014; Özdemir & Bilgili, 2014). Yaşlılara yönelik olumsuz tutumların önüne geçilmesi için genç bireylerin eğitilmesi önem taşımaktadır. Bu sayede bireyler yaşlı bireyler ile yaşayabilecekleri sorunları yapıcı bir şekilde çözebilme imkanına sahip olabilirler. Literatürde yaşlılara yönelik tutumlarla ilgili çeşitli araştırmalar yer almaktadır. Hemşirelik öğrencileri ile mühendislik öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının incelenmesine yönelik araştırmada iki bölüm arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Atasoy, 2020). Yaşlılara yönelik tutumu cinsiyete göre inceleyen çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Cinsiyetin yaşlılara yönelik tutumlar üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu araştırmalar (Altay & Aydın, 2015) olduğu gibi anlamlı bir farklılık oluşturmadığına ilişkin araştırmalar da (Adıbelli vd., 2013) bulunmaktadır. Yaşlılara yönelik tutumların sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiğine araştırmalar bulunmuştur. Yılmaz ve Özkan (2010) hemşirelik öğrencileri ile yaptıkları araştırmada dördüncü sınıf öğrencilerinin yaşlılara karşı tutumlarının birinci sınıflara göre daha olumlu bir tutuma sahip olduğunu bulmuştur.

Her bireyin olduğu gibi psikolojik danışman adaylarının da belirli kişilik özellikleri bulunmaktadır. Onların sahip olduğu bu özellikler yardım etme davranışlarını etkilemektedir (Çivitçi & Arıcıoğlu, 2012). Örneğin dışadönük bireyler neşeli bir yapıya sahiptirler, sıcakkanlıdırlar, diğer bireylerle bir arada olmaktan hoşlanırlar ve insancıl bir özellikleri bulunmaktadır (Kail & Cavanaugh, 2008). Olumsuz duygulanıma sahip bireyler kaygılı bir yapıya sahip olmakla birlikte düşmanca duygular besleme ve zorlu yaşam olayları karşısında aşırı tepki eğitimi göstermektedirler (Weiten, 2010).

Deneyimlere açıklık kişilik özelliği gösteren bireyler meraklılık, hayal gücü ve esneklik düzeyleri yüksektir (Weiten, 2010). Deneyime açıklık kişilik özelliğine sahip bireylerin psikolojik danışmanlık gibi meslekleri tercih etmektedirler (Kail & Cavanaugh, 2008). Ayrıca deneyime açıklık kişiliğine sahip bireylerin empati kurma becerileri de yüksektir (Ivey vd., 2005). Yükseköğretimde bireylere yardım eden meslek gruplarının bireysel ve toplumsal olarak önemli bir rolü bulunmaktadır. Psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında öğrenim gören öğrencilere bireylere tüm yönleriyle yaklaşımları gerektiği açıklanmaktadır. Psikolojik danışmanlar bireylere yaşamlarında karşılaştıkları sorunları çözmede profesyonel bir yardım sunmaktadırlar. Yaşlı bireyler de psikolojik danışmanların yardım ettiği kişiler arasında yer almaktadır. Bu bakımdan psikolojik danışmanların hem kendilerini iyi tanımaları hem de yaşlılar konusunda gerekli bilgiye sahip olmaları, ayrıca yaşlı gruba yönelik olumsuz tutumlardan kaçınmaları ve terapötik ilişkinin gelişeceği düşünülmektedir (Kumcağız vd., 2013).

Bu kapsamda bu araştırmanın amacı psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının incelenmesidir.

A. YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının incelendiği nicel araştırma yöntemlerinden tarama araştırmasıdır. Tarama araştırması bir grupla ilgili belirli özellikleri ortaya çıkarmak için veri toplama işlemi gerçekleştirilerek yürütülen araştırmadır (Büyüköztürk vd., 2019).

2. Araştırmanın Evreni/Örnekleme

Araştırmanın evrenini 2022-2023 eğitim öğretim yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde 1. 2. 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören 142 öğrenci oluşturmuştur. Bu araştırmada tüm evrene ulaşılmaya çalışılmış, örneklem seçimine gidilmemiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 116'sı kız (%81,7), 26'sı (%18,3) erkektir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşları 18 ile 33 yaş arasında değişim göstermektedir ve ortalama yaş 20'dir. Öğrencilerin 33'ü (%23,2) 1. Sınıfta, 29'u (%20,4) 2. sınıfta, 22'si (%15,5) 3. sınıfta, 58'i (%40,8) 4. sınıfta eğitim-öğretime devam etmektedirler.

3. Veri Toplama Araçları

3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan bireylerin sosyodemografik özelliklerini ortaya koymak amacıyla araştırmacı bireyin geliştirmiş olduğu Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Bu formda bireylerin cinsiyetine, yaşına, kardeş sayısına, sınıf düzeyi, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi, ailenin sosyoekonomik durumu, yaşanılan yer, evde büyükanne ve büyükbaba yaşama durumu ya da birinin yaşama durumu, büyükanne veya büyükbabanın yaşama durumu, evde büyükanne ve büyükbaba ile yaşamayı isteyip istememe, sahip olunan aile yapılarına ilişkin sorular yer almaktadır.

3.2. Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği

Kogan (1961) yaşlılara yönelik tutumları ölçmek amacıyla yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeğini geliştirmiştir. Duyan ve Gelbal (2013) tarafından Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması yapılmıştır. Ölçek olumsuz tutum ve olumlu tutum olmak üzere iki alt boyuttan toplamda 34 maddeden meydana gelmekte olup ilk 17 madde olumsuz tutumu, 18-34 arasındaki 17 madde olumlu tutumu ölçmektedir. Ölçek “kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, biraz katılmıyorum, biraz katılıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum” şeklinde hazırlanmış altılı likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin puanlaması 1-2-3-5-6-7 şeklinde yapılmaktadır ve olumsuz ifadeler tersten puanlanmaktadır. Alt ölçeklerden alınacak puanlar 17-118 arasında değişmekte olup toplam puan 34 ile 238 arasında değişim göstermektedir. Ölçekte olumlu tutum alt ölçek puanının yüksek, olumsuz tutum alt ölçek puanının düşük olması yaşlılara yönelik olumlu tutumun olduğunu ifade etmektedir (Duyan & Gelbal, 2013; Kogan, 1961).

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada öğrencilerden veri toplanmadan önce xxx üniversitesi etik kurulundan onay alınmıştır. Öğrencilerden veri toplama işlemleri online olarak gerçekleştirilmiş olup araştırmaya katılmaya gönüllü olan kişiler kendilerine gönderilen bağlantı yoluyla veri toplama araçlarını yanıtlamışlardır. Araştırmada istatistiksel analizlerin yapılmasında SPSS 18 programı kullanılmıştır. Araştırmaya 142 kişi katılım göstermiş ve veri toplama araçlarını cevaplamışlardır. Verilerde uç değer tespit edilmemiş olup ve tüm veriler analizlere dahi edilmiştir. Basıklık ve çarpıklık katsayıları incelendiğinde verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür (George & Mallery, 2016). Bundan dolayı 142 katılımcı üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla cinsiyet, sınıf düzeyi, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi, yaşanan yer, aile yapıları, evde büyükanne ve büyükbaba ile birlikte yaşama ya da birinin yaşama, büyükanne ve büyükbabanın yaşama, evde büyükanne ve büyükbaba ile yaşamayı isteyip istememe sosyodemografik değişkenler kullanılmıştır. Verilerin analizinde Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova) ve Bağımsız Örneklem t testi yapılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak belirlenmiştir.

B. BULGULAR

1. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının cinsiyete, evde büyükbaba ve büyükanne ile yaşayıp yaşamama durumuna, büyükbaba veya büyükannenin yaşama durumuna, evde yaşlı bireyler ile yaşamak isteme durumuna göre anlamlı bir değişim gösterme durumunu ortaya koymak için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Gerçekleştirilen bağımsız örneklem t-testi sonuçları Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarına ilişkin t-testi sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{X}	Ss	t-testi		
					t	Sd	p
Cinsiyet	kız	116	142,6	23,47	.66	140	51
	erkek	26	139,27	23,85			
Evde büyükbaba ve büyükanne ile yaşama durumu	evet	30	137,9	19,37	-1,09	140	.28
	hayır	112	143,14	24,43			
Büyükbaba veya büyükannenin yaşama durumu	evet	111	139,22	22,35	-2,76	140	.00*
	hayır	31	152,10	25,07			
Evde yaşlı bireyler ile yaşamayı isteme	Evet	47	155,70	22,18	5,33	140	.00*
	hayır	95	135,27	21,15			

$p^* < .05$

Tablo 1 incelendiğinde kız öğrencilerin yaşlılara yönelik tutum puanlarının ($\bar{X} = 142,6$) erkek öğrencilerin yaşlılara yönelik puanlarından ($\bar{X} = 139,27$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara karşı tutumlarında cinsiyete göre anlamlı bir değişim olup olmadığını ortaya koyma amacıyla yapılan t testi sonucunda kız ve erkekler öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarında anlamlı bir değişimin olmadığı ortaya çıkmıştır ($t = .66$; $p > .05$). Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarında evde büyükbaba ve büyükanne ile yaşama durumuna göre anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır ($t = -1,09$; $p > .05$). Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarında büyükbaba veya büyükannenin yaşama durumuna göre anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir ($t = -2,76$; $p < .05$). Büyükbaba ve büyükannesi hayatta olmayan psikolojik danışman adaylarının puan ortalamaları ($\bar{X} = 152,10$) büyükbaba veya büyükannesi hayatta olan psikolojik danışman adaylarının puan ortalamasından ($\bar{X} = 139,27$) yüksektir. Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarında evde yaşlı bireyler ile yaşamayı isteme değişkenine göre anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir ($t = 5,33$; $p < .05$). Evde yaşlı bireyler ile yaşamayı isteyen psikolojik danışman adayların puan ortalamalarının ($\bar{X} = 155,70$) yaşlı bireyler ile yaşamayı istemeyen psikolojik danışman adayların puan ortalamalarından ($\bar{X} = 135,27$) yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

2. Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının sınıf düzeyi, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi, yaşanılan yer ve sahip olunan aile yapılarına göre anlamlı bir değişim olup olmadığını ortaya koyma amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova) yapılmıştır. Gerçekleştirilen Anova analizine ilişkin sonuçlar Tablo 2 ve Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 2. Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının sınıf düzeyi, anne eğitim düzeyi ve baba eğitim düzeyine ilişkin Anova sonuçları

Sınıf Düzeyi	F, \bar{X} ve SS			Anova Sonuçları					
	N	\bar{X}	SS	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p
1. sınıf	33	143,21	18,73	Gruplar arası	6178,43	3	2059,48	3,97	.009*
2. sınıf	29	149,90	24,59	Gruplar içi	71622,40	138	519,00		
3. sınıf	22	149,36	27,95	Toplam	77800,82	141			
4. sınıf	58	134,66	21,79						
Toplam	142	142,04	23,49						

Anne Eğitim Düzeyi	F, \bar{X} ve SS			Anova Sonuçları					
	N	\bar{X}	SS	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p
İlkokul	83	140,94	21,71	Gruplar arası	1585,59	3	528,53	.96	.415
Ortaokul	17	139,65	25,41	Gruplar içi	76215,23	138	552,28		
Lise	23	140,78	28,87	Toplam	77800,82	141			
Üniversite	19	150,47	22,22						
Toplam	142	142,04	23,49						

Baba Eğitim Düzeyi	F, \bar{X} ve SS			Anova Sonuçları					
	N	\bar{X}	SS	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p
İlkokul	41	142,29	24,11	Gruplar arası	329,24	3	109,75	.20	.899
Ortaokul	23	144,26	19,72	Gruplar içi	77471,59	138	561,39		
Lise	39	139,79	23,83	Toplam	77800,82	141			
Üniversite	39	142,69	25,18						
Toplam	142	142,04	23,49						

p* < .05

Tablo 2 ye bakıldığında psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarında sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir (F= 3,97; p < .05). Bu farklılaşmanın hangi sınıf düzeyinden meydana geldiğini belirlemek amacıyla varyanslar homojen olarak dağıldığından Post-hoc Tukey testi yapılmıştır. 2. sınıfta öğrenim gören psikolojik danışman adaylarının puan ortalamaları ($\bar{X} = 149,90$) 4. sınıfta öğrenim gören psikolojik danışman adaylarının puan ortalamalarından ($\bar{X} = 134,66$) yüksektir. 2. Sınıfta öğrenim gören bireylerin 4. Sınıfta öğrenim görenlere göre yaşlılara yönelik daha olumlu bir tutumunun olduğu söylenebilir. Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumları anne eğitim düzeyi (F= .96; p > .05) ve baba eğitim düzeyine göre (F= .20; p > .05) ise anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 3. Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının yaşanılan yer ve sahip olunan aile yapılarına ilişkin Anova sonuçları

		F, \bar{X} SS değerleri			Anova Sonuçları				
Yaşanılan Yer	N	\bar{X}	SS	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p
İl	90	140,88	24,56	Gruplar arası	3475,91	2	1737,96	3,25	.042*
İlçe	30	150,70	20,76						
Köy	22	134,95	19,72	Gruplar içi	74324,91	139	534,71		
Toplam	142	142,04	23,49	Toplam	77800,82	141			

		F, \bar{X} ve SS değerleri			Anova Sonuçları				
Sahip Olunan Aile Yapısı	N	\bar{X}	SS	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p
Çekirdek aile	103	144,38	23,76	Gruplar arası	2425,02	2	1212,51	2,24	.111
Geniş aile	33	137,15	21,48						
Parçalanmış Aile	6	128,67	24,62	Gruplar içi	75375,81	139	542,27		
Toplam	142	142,04	23,49	Toplam	77800,82	141			

*p < .05

Tablo 3 incelendiğinde psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarında yaşanılan yere anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır (F= 3,25; p < .05). Bu farklılaşmanın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için varyanslar homojen olarak dağıldığından Post-hoc Tukey testi yapılmıştır. İlçede yaşayan psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumları puan ortalamalarının (\bar{X} =150,70) köyde yaşayan psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumları puan ortalamalarından (\bar{X} = 134,95) yüksektir. İlçede yaşayan psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının köyde yaşayan psikolojik danışman adayların yaşlılara yönelik tutumlarından daha olumlu olduğu söylenebilir. Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumları sahip olunan aile yapısına göre anlamlı bir farklılaşma göstermemektedir (F= 2,24; p > .05).

Tartışma Sonuç Ve Öneriler

Bu araştırmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumları incelenmiştir. Bu araştırmaya benzer olarak Ercan (2021) tarafından yapılan araştırmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının olumlu olduğu ortaya konmuştur. Bu araştırmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumunda cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı bulunmuştur. Bu araştırma sonucuna benzer başka araştırmalar da bulunmaktadır (Adıbelli vd., 2013; Çakmak, 2022; Danış vd., 2022; Darling vd., 2018; Duyan & Koç, 2013; Kaker vd., 2016; Yüce vd., 2020).

Aynı şekilde Bayraktar vd. (2015) yaptıkları çalışmada Hemşirelik ve Beden Eğitimi öğrencilerinin yaşlılara karşı tutumlarının cinsiyete göre anlamlı bir değişim göstermediğini bulmuştur. Yaşlılara yönelik tutumun cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olduğunu gösteren araştırmalar da bulunmaktadır. Güven vd. (2012) kız bireylerin yaşlılara karşı tutumlarının olumlu olduğunu bulmuştur. Bakırhan vd. (2017) kadınların yaşlılara yönelik tutumlarının erkeklerden daha olumlu olduğu sonucu ortaya koymuştur. Bu araştırmanın sonucunun literatürle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Her iki cinsiyetten bireylerin puanları arasında anlamlı bir farklılık olmaması, kültürel özellikler, benzer yaşam koşullarına sahip olma gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Bu çalışmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının evde yaşlı bireyler ile yaşama durumuna göre anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı bulunmuştur. Bu araştırma sonucuna benzer olarak Çakmak vd. (2022) sağlık bakım hizmetleri öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının yaşlı birey ile birlikte yaşama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucunu bulmuştur. Bununla birlikte yaşlı bireyler ile yaşayan kişilerin yaşlılara yönelik tutumlarının daha olumlu olduğunu gösteren araştırmaların olduğu görülmektedir (Ayaz Alkaya & Birimoğlu Okuyan, 2017; Usta vd., 2012). Pehlivan ve Vatansever (2019) tarafından yapılan çalışmada yaşlılar ile birlikte yaşayan hemşirelerin yaşlılara karşı olumlu tutumlarının olduğu sonucu ortaya konmuştur. Bireylerin yaşlı bireylere yönelik tutumlarında sahip olunan kültürel özellikler, aile yapıları, eğitim düzeyi, ekonomik faktörler etkili olmaktadır (Akdemir vd., 2007; Ercan, 2021). Psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının evde yaşlı bireyler ile yaşama arasında anlamlı bir farklılığın görülmemiş olmasında, bireylerin benzer aile yapılarına, eğitim düzeylerine, ekonomik koşullara sahip olmalarının etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada büyükbaba veya büyükannesi hayatta olmayan psikolojik danışman adaylarının yaşlılara karşı olumlu tutumlarının olduğu bulunmuştur. Bu araştırma sonucundan farklı olarak Pehlivan ve Vatansever (2019) yaşlı yakın varlığı olan hemşirelerin yaşlılara karşı olumlu tutumlarının olduğunu bulmuştur. Öte yandan Koç (2017) ailede yaşlı kişi olması ile yaşlılara karşı tutum arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada evde yaşlı bireyler ile yaşamayı isteyen psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik olumlu bir tutuma sahip olduğu bulunmuştur. Bu araştırma sonucundan farklı bir şekilde Akbal (2018) evde yaşlı birey ile yaşamayı istemeyen hemşirelik öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutum puanlarının daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Bu çalışmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının sınıf düzeyine göre anlamlı bir değişim gösterdiği bulunmuştur. 2. Sınıfta öğrenim gören psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutum puanlarının, 4. Sınıfta öğrenim gören psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutum puanlarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. 2. sınıftaki psikolojik danışman adaylarının 4. sınıflara göre yaşlılara yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir. Bu araştırmanın sonuçlarıyla benzer olarak sınıf düzeyinin yaşlılara yönelik tutumu etkilediğine yönelik araştırmalar bulunmaktadır (Demiray Dal & Yılmaz, 2013; Dikmen, 2022; Şahin & Erdem, 2017). Koca (2017) tarafından sağlık yüksekokulu öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmada sınıf düzeyi ile yaşlılara yönelik tutum arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu ve 3. sınıfta eğitim gören bireylerin yaşlılara yönelik 4. sınıfta eğitim gören öğrencilerden olumlu bir tutuma sahip olduğu bulunmuştur. Bu araştırmanın sonuçlarından farklı olarak sınıf düzeyi ile yaşlılara yönelik tutum arasında anlamlı bir değişimin olmadığını gösteren araştırmalar da bulunmaktadır

(Adıbelli vd., 2013; Danış vd., 2022; Yüce, 2020). Alt sınıf düzeylerinde yaşlılara yönelik tutumun daha olumlu olmasında son sınıf öğrencilerinin okulun bitmesi, sınava hazırlık gibi stresli yaşam olaylarına sahip olmaları ve dolayısıyla bunun da diğer bireylere karşı tutumda etkili olduğu ifade edilebilir. 2. sınıf gibi ara sınıflarda üniversite yaşamının ortalarında olmaları, yaşamlarında daha çok heyecana sahip olmaları, sosyal ilişkilerin daha fazla olması yaşlı bireylere karşı da daha olumlu tutumun meydana gelmesini sağlamış olabilir. Bu çalışmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının anne eğitim düzeyine göre anlamlı bir değişim göstermediği ortaya konmuştur. Bu araştırma sonuçlarıyla benzer başka araştırmalar bulunmaktadır (Akbal, 2018; Koca, 2017). Yazıcı vd. (2016) tarafından sağlık yüksekokulu öğrencileri ile yapılan çalışmada yaşlılara yönelik tutumda anne eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı bulunmuştur. Bu çalışmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı bulunmuştur. Bu araştırma sonucuna benzer başka araştırmalar da bulunmaktadır (Akbal, 2018; Elbi vd., 2015). Bunun yanında bu araştırma sonucundan farklı olarak Koca (2017) baba eğitim düzeyi yüksekokul olan öğrencilerin yaşlılara yönelik tutum puanlarının baba eğitim düzeyi ilköğretim olan öğrencilerden daha yüksek olduğu sonucunu bulmuştur.

Bu çalışmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının yaşanılan yere anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. İlçede yaşayan psikolojik danışman adaylarının yaşlılara karşı tutumlarının, köyde yaşayan psikolojik danışman adaylarına göre daha olumlu olduğu bulunmuştur. Başka bir ifadeyle ilçede yaşayan psikolojik danışman adayları, köyde yaşayan psikolojik danışman adaylarına göre yaşlılara karşı daha olumlu bir tutum içerisindedirler. Bu araştırma sonucuna benzer başka araştırmalar bulunmaktadır (Yazıcı vd., 2016). Bu araştırma sonucundan farklı bir şekilde yaşlılara yönelik tutumun yaşanılan yere göre anlamlı bir değişim göstermediğini ortaya koyan araştırmaların da olduğu görülmektedir (Atasoy, 2020; Bayraktar vd., 2015; Koca, 2017; Tuncer, 2019; Uzun vd., 2015). Küçük yerlerde genellikle bireyler genellikle aile içinde bir arada yaşamaktadırlar ve daha fazla iletişim kurmaktadır. Bunun yanında köylerde genellikle geniş aile şeklinde yaşanıyor olması, yaşlı bireylerle sürekli olarak bir arada bulunmasından dolayı bazı iletişim sorunları da meydana gelebilmektedir. Bundan dolayı ilçe şartlarının hem küçük olması, hem de köy ile etkileşimin daha fazla olmasından dolayı, ilçede yaşayanların yaşlılara yönelik daha olumlu bir tutumunun olduğu söylenebilir (Atasoy, 2020). Bu çalışmada psikolojik danışman adaylarının yaşlılara yönelik tutumlarının aile yapılarına göre anlamlı bir değişim göstermediği belirlenmiştir. Bu araştırma sonucuna benzer başka araştırmalar bulunmaktadır (Bayraktar vd., 2015; Köse vd., 2015; Mancılık, 2015; Tuncer, 2019). Demir (2021) tarafından tıp fakültesi öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının incelendiği çalışmada, öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarının aile yapılarına göre anlamlı bir değişim göstermediği ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında bu araştırma sonucundan farklı bir şekilde yaşlılara yönelik tutumun aile yapılarına göre anlamlı bir farklılaşma olduğunu gösteren araştırmalar da yer almaktadır (Atasoy, 2020; Kaçan, 2018). Koca (2022) tarafından sosyal hizmet öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının incelendiği çalışmada, çekirdek ailede yaşayan bireylerin geniş ailede yaşayanlara göre yaşlılara karşı tutumlarının daha olumlu olduğu ortaya konmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 25/11/2022 tarih ve 10 numaralı kararı ile alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Kaynakça

- Adıbelli, D., Türkoğlu, N., & Kılıç, D. (2013). Öğrenci hemşirelerin yaşlılığa ilişkin görüşleri ve yaşlılara karşı tutumları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 6(1), 2-8.
- Akbal, Y. (2018). *Hemşirelik öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yakın Doğu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Akdemir, N., Çınar, F. İ., & Görgülü, Ü. (2007). Yaşlıların algılanması ve yaşlı ayrımcılığı. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10, 215-222.
- Altay, B., & Aydın, T. (2014). Hemşirelik öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(1), 11-18.
- Altay, B., & Aydın, T. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(1), 11-18. <https://doi.org/10.26466/opus.337355>
- Atasoy, İ. (2020). Hemşirelik bölümü öğrencileri ile mühendislik bölümü öğrencilerinin yaşlılığa ilişkin görüşleri ve yaşlılara karşı Tutumları. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(1), 10-18.
- Ayaz Alkaya, S., & Birimoğlu Okuyan, C. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin yaşlı bireylere yönelik tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(1), 43-52. <https://doi.org/10.46414/yasad.551113>
- Bakırhan, S., Özkeskin, M., Reyhanoğlu, D. A., & Gülpınar, D. (2017). Analysis of the attitudes and approaches of the physiotherapy and rehabilitation students towards the elderly. *Turkish Journal of Geriatrics/Türk Geriatri Dergisi*, 20(2), 125-134.
- Bahar, A. (2005). *Huzurevinde yaşayan yaşlıların anksiyete ve depresyon düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Bayraktar, D., Yılmaz, H., & Khorshid, L. (2015). Hemşirelik ve beden eğitimi öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 31(3), 68-80.
- Beğer, T., & Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim Dergisi*, 25(3), 1-3.
- Bıyıklı, G. (2020). *Yaşlılıkta içselleştirilmiş damgalanma ve sosyal desteğin iyilik durumu ve depresyon ile ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Bulduk, E. Ö. (2014). Yaşlılık ve toplumsal değişim. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(182), 53-60.
- Buz, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaşlı ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 268-278. <https://doi.org/10.17755/esosder.89453>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Can, R., Işık, M. T., Erenoğlu, R., Tambağ, H., & Halidi, G. (2019). Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu yaşlı bakımı bölümünde okuyan öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 6(1), 13-25. <https://doi.org/10.5505/tjob.2019.30306>
- Canatan, A. (2018). Gerontolojiye giriş. İçinde A. Canatan ve E. Özmete (Eds.), *Temel gerontoloji* (ss. 14-24). Hedef CS Basım Yayın.

- Ceylan, H. (2015). *Yaşlılık ve refah devleti*. Açılım Kitap.
- Civitçi, N., & Arıcioğlu, A. (2012). Helping styles and personality traits based on the five-factor theory of counselor candidates. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 78-96.
- Çakmak, H. S. G. (2022). Öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ve yaşlı bireye tutum arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 62-68. <https://doi.org/10.53493/avrasyasbd.1098820>
- Çöllü, E. F., & Öztürk, Y. E. (2006). Örgütlerde inançlar-tutumlar, tutumların ölçüm yöntemleri ve uygulama örnekleri, bu yöntemlerin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9, 373-04.
- Dalcalı, B. K., & Özyürek, A. (2019). Yaşlı bakım bölümü öğrencilerinin kişisel değer tercihlerine göre yaşlıya yönelik tutumları. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 12(1), 1-7.
- Danış, M. Z. (2011). Yaşlılık, yoksulluk ve yalnızlık. https://gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaşlılık_yoksuluk_yalnızlık.pdf
- Danış, M. Z., Efe, F., Güneş, Ö., & Bülbül, S. (2022). Sakarya üniversitesi öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının incelenmesi. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 168-183.
- Demir, B. (2021). *Ege üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin covid-19 pandemisine yönelik anksiyetelerinin yaşlılara yönelik tutumlarıyla ilişkisinin değerlendirilmesi* (Tıpta Uzmanlık Tezi). Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Demiray, T., & Dal Yılmaz, Ü. (2017). Opinions of the nursing students on ageism. *İstanbul Med J*, 18(1), 7-12. <https://doi.org/10.5152/imj.2017.02997>
- Demir- Dikmen, R. (2022). Yaşlı bakımı öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 5(3), 81-89. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.1200832>
- Duran, Ş. (2018). *Lise öğrencilerinin problem çözmeye yönelik inançları ve akademik öz yeterlik algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Duyan, V., & Gelbal, S. (2013). Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği'nin bir grup üniversite öğrencisi üzerinde Türkçeye uyarlama çalışması. *Turkish Journal of Geriatrics*, 16(2), 202 – 209.
- Duyan, V., & Koç, N. E. (2019). Aile, çalışma ve sosyal hizmetler bakanlığına bağlı kuruluşlarda görev yapan meslek elemanlarının yaşlılara yönelik tutumlarının belirlenmesi: Ankara örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(45), 827-856. <https://doi.org/10.21560/spcd.v19i50781.434394>
- Elbi, H., Altan, S., Rahman, S. B., Özyurt, B., Şahin, S., & Çam, F. (2015). Tıp fakültesi öğrencilerinin yaşlılara karşı tutumları. *Turkish Journal of Geriatrics*, 18, 299-304.
- Er, D. (2009). Psikososyal açıdan yaşlılık. *Fırat Sağlık Hizmetleri*, 4(11), 131-142.
- Ercan, L. (2021). Psikolojik danışman adaylarının yaşlılık ve yaşlılara yönelik hizmetlere yönelik görüşleri. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(35), 30-40. <https://doi.org/10.31589/JOSHAS.500>
- Eyüboğlu, C., Şişli, Z., & Kartal, M. (2012). Yaşam döngüsünde yaşlılığın psikolojik boyutu. *Turkish Family Physician*, 3(1), 18-22.

- Feldman, R. S. (2021) (Ed). *Yaşam boyu gelişim keşfi* (Çev. C Şahin). Nobel Yayınları.
- George, D., & Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. Routledge.
- Gümüšoğlu, F. (2019). *Hemşirelerin yaşlı hastalara karşı tutumlarının ve bakım davranışlarının değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Güven, Ş., Muz, G. U., & Ertürk, N. E. (2012). Üniversite öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumları ve bu tutumların bazı değişkenlerle ilişkisi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15(2), 99-105.
- Hanson, R. M. (2014). Is elderly care affected by nurse attitudes? A systematic review. *British Journal of Nursing*, 23(4), 225-229. <https://doi.org/10.12968/bjon.2014.23.4.225>
- Ivey, A. E., Ivey, M. B., Myers, J. E., & Sweeney, T. J. (2005). *Developmental counseling and therapy. Promoting wellness over the lifespan*. Houghton Mifflin Company.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum algı iletişimi*. Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- Kaçan, H., Dibekli, E., & Akkan, K. (2018). Toplumda yaşayan bireylerin yaşlı ayrımcılığı tutum düzeylerinin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 11(2), 8-15.
- Kail, R. V., & Cavanaugh, J. C. (2008). *Human development: A life-span view*. (5th edition). Cengage Learning.
- Kaker, D. J., Ovsenik, M., & Zupancic, J. (2016). Attitudes of social gerontology and physiotherapy students towards the elderly. *Organizacija*, 49(1), 32-41. <https://doi.org/10.1515/orga-2016-0002>
- Koca, E. (2022). *Sosyal hizmet öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumları ile empati düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Koç, N. E. (2017). *Sosyal hizmetler alanında çalışan profesyonellerin yaşlılığa karşı tutumlarının ve geriatrik yetkinliklerinin belirlenmesi: Ankara örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kogan, N. (1961). Attitudes toward old people: The development of a scale and an examination of correlates. *J Abnorm Soc Psychol*, (64), 44-54. <https://doi.org/10.1037/h0048053>
- Köse, G., Ayhan, H., Taştan, S., İyigün, E., Hatipoğlu, S., & Açıkel, C. H. (2015). Sağlık alanında farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 57, 145-151. <https://doi.org/10.5455/gulhane.152591>
- Kumcağız, H., Çelik, S., Barut, Y., & Koçyiğit, M. (2013). Psikolojik danışman adaylarının cinsel sağlık eğitimi dersine ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 227-242.
- Küçük, L. (2016). Yaşlı ayrımcılığı. *Türkiye Klinikleri J Psichiatri Nurs-Special Topics*, 2(1), 60-66.
- Lee, Y. S., Shin, S. H., & Greiner P. A. (2015). Can education change attitudes toward aging? A quasi-experimental design with a comparison group. *Journal of Nursing Education and Practice*, 5(9), 90-99. <https://doi.org/10.5430/jnep.v5n9p990>

- Mancılık, A. (2015). *Sosyal hizmet öğrencilerinin müracaatçı olarak yaşlılarla çalışma ve yaşlılara yönelik tutumlarının belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Officer, A., Thiyagarajan, J. A., Schneiders, M. L., Nash, P., & De La Fuente-Nunez, V. (2020). Ageism, healthy life expectancy and population ageing: How are they related? *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 17(9), 3159. <https://doi.org/10.3390/ijerph17093159>
- Onur, B. (2011). *Gelişim psikolojisi yetişkinlik, yaşlılık, ölüm*. İmge.
- Önder- Erol P, (2009). Social construction of old age among university students in Turkey. *Sincronia*, 13, 1-16.
- Önder- Erol P, (2011). Sosyolojik perspektiften demografik yaşlanma: Toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda yaşlı failliği. *Sosyoloji Dergisi*, 25, 141-147.
- Özdemir, Ö., & Bilgili, N. (2014). Sağlık hizmetlerinde yaşlı ayrımcılığı. *Gülhane Tıp Dergisi*, 56(2), 128-131. <https://doi.org/10.5455/gulhane.32088>
- Özdoğan, M. A. (2022). *Yaşlılık, sosyal medya ve din* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pehlivan, S., & Karadakovan, A. (2013). Yaşlı bireylerde fizyolojik değişiklikler ve hemşirelik tanınması. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 385-395.
- Pehlivan, S., & Vatansever, N. (2019). Hemşirelerin yaşlılara yönelik tutumları ve etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 45(1), 47-53. <https://doi.org/10.32708/uutfd.468622>
- Peterson, L., & Ralston, M. (2017). Valued elders or societal burden: Cross-national attitudes toward older adults. *International Sociology*, 32(6), 731-754. <https://doi.org/10.1177/0268580917726943>
- Sevil, H. T. (2005). *Yaşlılığın sosyal anatomisi*. SABEV.
- Sucu, N. (2019). Yaşlılara göre “yaşlılık” ve yaşlılar etkileyen sosyal değişimler. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 66-81.
- Şahin, H., & Erdem, Y. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumunun belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 219-232.
- Şentürk, U. (2020). *Yaşlılık sosyolojisi* (2. Baskı). Dora Basım Yayın.
- Tereci, D., Turan, G., Kasa, N., Öncel, T., & Arslansoyu, N. (2016). Yaşlılık kavramına bir bakış. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1), 84-116.
- Tezcan, S., & Seçkiner, P. (2012). *Türkiye’de demografik değişim; yaşlılık perspektifi*. Palme Yayıncılık.
- Tomanbay, İ. (2002). Sosyal rehabilitasyon-sosyal geriatri. İçinde Y. Gökçe Kutsal (Ed.), *Geriatri* (ss. 248-259). Turgut.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). İstatistiklerle yaşlılar. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2020-37227>
- Tuncer, Y. (2019). *Huzurevi çalışanlarının yaşlılara yönelik tutumlarının sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi: İstanbul Örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ucun, Y., Mersin, S., & Öksüz, E. (2015). Gençlerin yaşlı bireylere karşı tutumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 1143-1149. <https://doi.org/10.17719/jisr.20153710677>
- Ustaahmetoğlu, E. (2013). Ünite 7, Tutumlar. İçinde B. Candan (Ed.), *Tüketici davranışları* (ss. 1-25). Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.
- Usta, Y. Y., Demir, Y., Yönder, M., & Yıldız, A. (2012). Nursing students' attitudes toward ageism in Turkey. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 54(1), 90-93. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2011.02.002>
- Weiten W. (2010). *Psychology themes & variations* (8th ed.). Cengage Learning.
- Yazıcı, R. (1994). *Yaşlı bireylerin ölüm kaygısı ve bunun günlük yaşam aktivitelerine olan etkisinin araştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Yazıcı, S. Ö., Kalaycı, I., Kaya, E., & Tekin, A. (2016). Sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 601-614. <https://doi.org/10.21547/jss.256713>
- Yıldız, M. (2012). Bağlanma kuramı açısından yaşlılık dönemine genel bir bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(1), 1-30.
- Yılmaz, E., & Özkan, S. (2010). Hemşirelik öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumları. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3(2), 35-53.
- Yumurtacı, A. (2013). Demografik değişim: psikososyal ve sosyoekonomik boyutlarıyla yaşlılık. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 9-31.
- Yun, R. J., & Lachman, M. E. (2006). Perceptions of aging in two cultures: Korean and American views on old age. *Journal of cross-cultural gerontology*, 21(1), 55-70. <https://doi.org/10.1007/s10823-006-9018-y>
- Yüce, G. E. (2020). Sağlık hizmetleri alanında öğrenim gören öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarının belirlenmesi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 8(2), 208-218. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.715353>

LÜKS MODA MARKALARININ SANATLA KONUMLANDIRMA STRATEJİSİ VE LOUIS VUITTON ANALİZİ

 Ayşe Nil KİREÇCİ^a

Öz

Geleneksel lüks moda markaları, az sayıda olan, yüksek fiyatlı, zor ulaşılan, yüksek kaliteli hammaddelerin kullanıldığı iyi bir zanaatkarlık örneği teşkil eden, ürünle birlikte markanın geleneğini taşıyan ve kullanıcıya saygınlık kazandıran markalar olarak kabul edilmektedir. Günümüzde giderek hızlanan moda döngüsüne uyum sağlamaya çalışan lüks moda markaları, geleneksel lüksün temel niteliklerini taşımaktan uzaklaşmaktadır. Bu markalar, pazardaki eşsiz konumlarını korumak üzere, geleneksel lüks modanın sanatla olan bağından yararlanmakta ve sanatla konumlandırma stratejileri benimsemektedir. Bu çalışma, sanatla konumlandırma stratejisini ve lüks moda markalarının bu doğrultuda hayata geçirdiği pratikleri keşifsel vaka analizi yöntemiyle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma amacı doğrultusunda, lüks moda endüstrisinin lideri konumundaki Louis Vuitton'un sanat pratikleri analiz edilmiştir. Markanın sanatla ilgili seçili faaliyetlerini konu alan önceki çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada sanat, markanın konumlandırıldığı temel değer olarak ele alınmış ve sanatla ilişkili pratiklerin yanı sıra markanın temel bileşenlerinin de dâhil olduğu kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Analizde, Louis Vuitton'un geleneksel lüks moda ve sanatın birlikte anıldığı kuruluş döneminde sahip olduğu değerlerini koruduğu ve bunları markanın hikâyesi aracılığıyla ilettiği görülmüştür. Sanat vakfı ve yürütmekte olduğu sanat hayırseverliği faaliyetleri, markanın, uluslararası sanat ve kültür topluluğunun önde gelen bir üyesi olmasını sağlamıştır. Louis Vuitton'un analizde sunulan ve sanatla konumlandırma konusunda çağdaşlarına ilham veren diğer öncü sanat pratiklerini hedef kitleyle iletişim kurmak üzere kullanmayı alışkanlık haline getiren bir marka olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Lüks moda, Marka konumlandırma, Sanatlaştırma.

ART POSITIONING STRATEGY OF LUXURY FASHION BRANDS AND LOUIS VUITTON ANALYSIS

Abstract

Traditional luxury fashion brands are considered as brands that serves goods which are few in number, with high prices, hard to reach, present an example of craftsmanship using high quality raw materials and carry the tradition of the brand along with the product and bring prestige to its users. Today, luxury fashion brands trying to adapt to the increasingly accelerating fashion cycle are moving away from carrying the basic

^aDr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı, nilaksoy@maltepe.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 12.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 05.09.2023

characteristics of traditional luxury. In order to maintain their unique positions in the market, these brands take advantage of traditional luxury fashion's connection with art and adopt art positioning strategies. This study aims to evaluate the art positioning strategy and the practices implemented by luxury fashion brands through an exploratory case analysis method. For the purpose of the research, the art practices of Louis Vuitton, the leader of the luxury fashion industry, were analyzed. Unlike previous studies that focused on selected art related activities of the brand, in this study, art was considered as the core value on which the brand was positioned and a comprehensive analysis was carried out, including the basic components of the brand as well as art-related practices. In the analysis, it was seen that Louis Vuitton preserved the values it had during its founding period, when traditional luxury fashion and art were associated together, and conveyed them through the brand's story. The art foundation and philanthropic activities have enabled the brand to become a leading member of the international arts and cultural community. It has been seen through the analyses that Louis Vuitton is a brand that has made a habit of using the pioneering art practices which inspire its contemporaries in positioning with art, to communicate with its target audience.

Keywords: Luxury fashion, Brand positioning, Artification.

Giriş

Tanımlı, çeşitli zaman dilimleri, kültürler ve disiplinlerde farklılık gösteren lüks, bugün özellikle moda markalarının faaliyet gösterdiği büyük bir endüstriyi tanımlamak üzere kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Henüz bir endüstri haline gelmeden önce, geleneksel lüks moda markalarının tüketiciye vaat ettiği az sayıda kişinin erişebildiği, sınırlı sayıda ve yüksek kaliteli ürünlerin, günümüzdeki hızlı moda döngüsü, bunun getirdiği rekabet şartları ve lüks ürünlere artan tüketici talebiyle birlikte gerçekleştirilebilir olmadığı görülmektedir. Nitekim pek çok lüks marka, moda endüstrisinin yeni kurallarına uyum sağlamak üzere kitlesel üretim ile seçkin pazarlama uygulamalarını bir araya getiren bir strateji izledikleri için eleştiriye uğramaktadır. Bu koşullar altında, lüks moda markaları ayrıcalıklı bir konum elde etmek üzere sanatla konumlandırma stratejisi kapsamında sanata ve sanatla ilişkili pratiklere yönelmektedir.

Bu çalışma, lüks moda markaları tarafından uygulanan sanatla konumlandırma stratejisi ve markaların bu stratejiyi benimseme motivasyonlarını tanımlamanın ardından, bu doğrultuda gerçekleştirilen sanat pratiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın literatür analizi bölümünde, lüks kavramının tarihsel gelişimi ve günümüzde lüks endüstrisinin dinamikleri, özellikle moda alanında derinleştirilerek değerlendirilmiştir. Literatür analizinin takip eden bölümlerinde, araştırmanın konusunu oluşturan sanatla konumlandırma stratejisine açıklık kazandırmak için, lüks moda ve sanat ilişkisinin kökenleri tartışılmıştır.

Günümüzde yaygın olarak kabul edilen tanımla lüks moda ile sanat arasındaki ilişki 1900'lerin ortalarında ortaya çıkmıştır. Bu dönem, tasarımcıların özgün tasarımları ile birer sanatçı olarak kabul edildikleri, tasarımcı kimliğinin giysilere değer katan bir unsur olarak dikkat çekmeye başladığı bir döneme işaret etmektedir. Günümüzde hâlâ varlığını sürdüren pek çok lüks moda markası da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu markalar, tasarımcısının adıyla anılan özgün tasarımları, yüksek kaliteli hammaddeler kullanarak, büyük oranda el işçiliğine dayalı olarak sınırlı sayıda üretmekteydi.

Dolayısıyla, geleneksel lüks markaların ürünleri, sadece ayrıcalıklı bir sınıf tarafından ulaşılabilen, yüksek fiyatlı ürünlerdi.

Bugün geleneksel lüks moda markaları, yukarıda anılan tasarım ve üretim koşullarını uygulamaktan uzaklaşmış olduğu halde, pazardaki eşsiz konumlarını korumak üzere sanatla olan bağlarını sürdürmeye yönelik pratikleri hayata geçirmektedir. Markaların gerçekleştirdiği sanat pratiklerinin bir kısmı tüketicilerden ve medyadan belirli bir dönem ilgi gören, diğer yandan markanın imajına sınırlı bir şekilde katkıda bulunan kısa süreli projelerden oluşurken, diğerleri markanın kimliğinin bir parçası haline gelen ve istikrarlı bir şekilde hayata geçirilen sanatla konumlandırma stratejisinin parçaları niteliğindedir.

Sanatla konumlandırma stratejisi, bir markanın değerini ve çekiciliğini arttırmak, hedef kitleyle duygusal bağ kurmak, markayı tüketicinin zihninde sanatla ilişkilendirmek amacıyla tercih edilmekte ve markaların sanatla ilişkili pratikleriyle hayata geçirilmektedir. Sanatla ilişkili pratikler pek çok marka için belirli düzeylerde gerçekleştirilebilir olsa da bir markanın sanatla konumlandırılması için bu pratiklerin sınırlı sayıda yüzeysel proje ile sınırlı kalmaması, bunların markanın kimliğinin bir parçası haline gelmiş olması önem arz etmektedir (Jelinek, 2018). Ancak sanatın marka kimliğine işleyen bir değer olduğu ve bunun istikrarlı uygulamalarla hayat bulduğu durumlarda bir markanın sanatla konumlandırılmış olduğu kabul edilebilir.

Sanatla konumlandırma stratejisi dâhilinde uygulanabilecek sanat pratikleri konusunda tanımlayıcı bir yaklaşım benimseyen bu çalışmanın araştırma bölümünde, Louis Vuitton (LV) markasının sanatla konumlandırma stratejisi ve bu doğrultuda gerçekleştirdiği çalışmalar keşifsel vaka analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Günümüzde lüks moda endüstrisinin lideri konumunda olan ve sanat pratikleriyle hem medyanın hem de akademik araştırmaların ilgi odağı olan LV'nin seçili sanat pratiklerini konu alan önceki çalışmalardan farklı olarak, bu analizde sanat, markanın konumlandırıldığı temel değer olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, markanın sanatla ilişkili pratikleri, markanın tarihi, kurucusu, yöneticileri, vizyon ve misyonu gibi temel unsurları ile birlikte değerlendirilmiştir. Böylece, bir lüks moda markasının istikrarlı bir sanatla konumlandırma stratejisi benimsemesini sağlayan marka değerleri ve bu strateji doğrultusunda gerçekleştirebileceği pratiklere dair kapsamlı bir bakış açısı sunmak amaçlanmıştır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Lüks, tanımı tarihin çeşitli dönemlerinde ve farklı kültürler içinde önemli ölçüde değişiklik gösteren (Yeoman & McMahon-Beattie, 2011, s. 77); aralarında sosyoloji, antropoloji, felsefe, ekonomi, kültürel çalışmalar ve işletme gibi farklı teorik bakış açılarının bulunduğu disiplinlerarası bir araştırma alanıdır (Batat, 2023, s. 106). Lüksün, önemli bir yere sahip olduğu bu araştırma alanlarının her biri, lüksün gerekli olandan fazlası olduğu ortak fikri temelinde, kavramı farklı nitelikleri açısından tanımlamaktadır. Olası tanımlarının çeşitliliği, lükse dair genel bir tanım vermeyi zorlaştırırken, Dubois vd. (2005) lüksü belirli bir araştırma alanı özelinde tanımlamanın daha faydalı bir yaklaşım olacağını belirtmektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan lüks moda markaları ile sınırlandırıldığında bile, bir lüks moda markasının lüks olmayanlardan farkının ne olduğunu ortaya koymak, özellikle de tüketimin

niteliklerinin deneyim odağında değerlendirildiği postmodern pazarlama döneminde zorlaşmaktadır. Lüks olan ve olmayan arasındaki belirsizliğin sonucu olarak, günümüzde lüks markaların -çoğunlukla ulaşılabilirlik skalasında olmak üzere- çeşitli nitelikler temelinde bölümlendirildiği görülmektedir.

Lüks moda markalarına dair bir tanım vermeden önce, lüksün tarihin hangi dönemindeki yaygın kabulüne uygun olarak değerlendirilebileceğini sınırlandırmak gerektirmektedir. Lüks kavramıyla ilişkili olan pek çok pratik, insanlık tarihinin oldukça eski dönemlerine dek uzanmaktadır. Örneğin, ilkel toplumlarda ölümlerin değerli mücevherleri ya da güçlerini temsil eden diğer nesnelere birlikte gömülmesi insanlık tarihinin erken dönemlerinden beri lüks nesnelere sahipliğinin önemini göstermektedir (Kapferer & Bastien, 2009, s. 6). Bununla birlikte, lüks, uzun tarihi boyunca bazı dönemlerde ve toplumlarda taşkınlık, günah gibi olumsuz anlamlarla ilişkilendirilmiş bir kavram olmuş (Luzzini & Ronchi, 2010, s. 7); yakın geçmişte dahi yeni ortaya çıkan zengin sınıfların tüketim pratiklerini karalamak için kullanılmıştır (Kovesi, 2015, s. 25).

Lüksün uzun tarihini araştıran Kovesi (2015, s. 27-28), lüks tüketim pratiklerinin, geçmişten günümüze yüklenen ayırt edici nitelikleri temelinde dört farklı dönemde incelenebileceğini belirtmektedir: (1) Antik dünya, (2) erken modern dönem, (3) 18. yüzyıl ve (4) 20. yüzyılın sonları. Günümüzde varlığını gösteren lüks moda markaları söz konusu olduğunda, modaevlerinin ve moda döngülerinin varlık göstermeye; yani, modanın bir endüstri haline gelmeye başladığı 18. yüzyıl ve sonrası anlamlı bir araştırma alanı olarak kabul edilebilir. Bu dönem, lüksün yalnızca aristokratların ve seçkinlerin tüketim alanı olmaktan çıktığı bir dönemi ifade etmektedir. Luzzini ve Ronchi (2010, s. 7), bu dönemde, daha önceleri miras yoluyla elde edilen pahalı nesnelere, satın alınabilir birer ürün olarak sunulmaya başlandığına dikkat çekmektedir. Servet, seçkinlik ve güç ile ilişkilendirilen bu ürünler, özellikle orta sınıfın lüks tüketime yönelmesine neden olmuştur.

Çağdaş giyim modasının mevcut koşullarını meydana getiren çarpıcı değişimler, büyük ölçüde Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan yeni üretim teknolojileriyle ilişkilendirilmektedir (Faerm, 2006, s. 12). Crane (2003, s. 15, 17), 19. yüzyılın sonlarında ucuzlamaya başlayan giysilerin, geniş kitlelere ulaşan ilk tüketim malı olarak toplumun farklı sosyoekonomik özellikler taşıyan kesimleri için düşünlük nesnesi olduğuna dikkat çekmektedir. Moda endüstrisi içinde yer alan lüks markalar ise, eşsizlikleriyle kitle pazarının seri üretimini bozan, sıra dışı, ender ve mülkiyetinin sahibine ayrıcalık kattığı markalar olarak diğerlerinden ayrılmıştır (Luzzini & Ronchi, 2010, s. 1).

Lüks moda endüstrisi büyürken, lüks moda ürünleri de elit bir sınıfın tükettiği ürünler olmaktan çıkmış, daha kitlesel bir tüketim alanı haline gelmiştir. Savaşlar ve ekonomik buhranların ardından refah seviyesinin ve harcanabilir gelirin artması, kadınların çalışma yaşamına katılması, büyük şehirlere göç gibi unsurlar söz konusu gelişmelerin başlıca nedenlerini oluşturmaktadır. Bu dönemdeki moda tüketimi, sosyo-ekonomik yaklaşımlar dâhilinde, toplumun üst sınıflarından alt sınıflarına doğru, toplumdaki astları taklit etme davranışıyla yayılan (Simmel, 1907), alt sınıftaki bireylerin üst sınıflardaki zanaat ürünlerinin daha ulaşılabilir benzerlerini elde etmek yoluyla gerçekleştirdikleri (Sombart, 1913), gösterişçi bir tüketim biçimi olarak görülmüştür (Veblen, 1899). Ancak, sınıf farklılığı temelinde şekillenen bu görüşler, modanın her sınıf için beğeniler ve seçimler ekseninde tanımlandığı (Blumer, 1969) görüşler ile yer değiştirmiştir. Moda, toplumun tüm katmanlarındaki bireyler için ulaşılabilir hale

gelmiş; hem kimliklerini ifade eden tarzlar yaratmalarına hem de giyim firmalarının yarattığı stilleri benimsemelerine olanak tanımıştır. Ekonomik hiyerarşinin alt basamaklarında bulunan bireylerin zenginlere satılan stilleri taklit etmek yerine kendi kimliklerini algılama biçimlerini ifade eden kişisel tarzlarını ortaya koymaları da bunu takip eden bir diğer gelişme olmuştur (Crane, 2003, s. 15, 17).

Diğer yandan, modanın bir sanat ya da zanaat olmaktan öte bir endüstri halini alması, bu endüstrideki sahiplik yapıları ve şirketlerin kâr etme hedefi, giyim modasının dinamiklerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle 1990'lardan beri, birçok lüks markanın yatırım ve sahiplik yapılarında önemli değişimler gerçekleşmiştir (Okonkwo, 2007, s. 225, 226). Lüksün tüketilme biçimindeki değişimi fark eden holdingler, lüks ürün şirketlerini kurucularından ya da mirasçılardan satın alarak birer küresel marka haline getirmiştir (Thomas, 2007, s. 9). Lüks moda markaları, önceleri, az sayıda müşteriye yüksek kâr oranlarıyla ürün satmakla karakterize edilirken; günümüzde lüks moda endüstrisi, bir yandan ürünleri seçkinlik vurgusu temelinde yüksek fiyat stratejisiyle konumlandırıp, aynı zamanda bunları mümkün olduğunca çok sayıda kişiye satmayı hedeflemektedir (Husic & Cicic, 2009, s. 235). Lüks markaların, kârlılıklarını yükseltmek için bir fırsat olarak değerlendirdikleri lükse giriş ürünleri (parfüm, kozmetik çanta ve aksesuar), markanın daha pahalı ürünlerini karşılayamayan tüketici için lüks mağazadan içeri adımını atıp bir parça marka rüyası almasını sağlarken, lüks ve lüks olmayan arasındaki ayrımı giderek bulanıklaştırmaktadır (Thomas, 2007, s. 7).

Bu gelişmeler neticesinde, 21. yüzyılda tamamen farklı bir lüks tüketim pazarından söz edilmektedir (Okonkwo, 2007, s. 225). Bu yeni lüks tüketim pazarında izlenen durum, lüks moda markalarını en seçkin olandan en kitlesele olana uzanan geniş bir lüks skalasında sınıflandırma eğilimini ortaya çıkarmıştır. Euromonitor International için Perez (2008) tarafından raporlanan lüks pazarı araştırması, bugün hâlâ geçerliliğini koruyan yararlı bir tipoloji sunmaktadır (aktaran Ghosh & Varshney, 2013, s. 147, 148):

- Gerçek lüks: Ultra zenginler olarak tanımlanan tüketici grubu için hızlı arabalar, jetler, özel tasarımlar gibi ürünleri içermektedir. Bu kategoride, ayrıcalık fiyattan daha önemli bir unsur olabilir.
- Geleneksel lüks: Kokular, giyim ve aksesuar ürünleri, şampanya ve diğer kaliteli içkiler gibi ürünleri içermektedir.
- Modern lüks yaşam: Seyahat, lüks teknolojik ürünler, çevrimiçi lüks, lüks deneyim ve hizmetler gibi statü ve çekicilik sunan en son trendleri içermektedir.
- Hayatın küçük lüksleri: Kitle pazarı için lüks serilerin geliştirildiği sektörlerde yaşamın küçük ikramları olarak yeniden konumlandırılan ürünleri içermektedir.

Özellikle geleneksel lüks ve yeni lüks ayrımı üzerine temellenen çok sayıdaki yaklaşım, lüks moda markalarını tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Lükse dair akademik araştırmalardaki bu eğilimlere rağmen, lüks moda alanındaki endüstriyel araştırmalar, bu yeni lüks kategorilerini göz ardı edemeseler de, sınırları daha keskin bir şekilde tanımlamaktadır. Deloitte tarafından gerçekleştirilen Global Powers of Luxury Goods 2022 (Lüks Ürünlerin Küresel Güçleri 2022) raporunda yer alan ilk 100 lüks marka sıralaması için analize dâhil edilen markalar, "geleneksel ultra lüks"ten, "süper premium"a; "arzu

uyandıran lüks”ten, “uygun fiyatlı/erişilebilir lüks”e uzanan markalar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, erişilebilir (yeni) lüks markalar, orta sınıf tüketiciler için daha uygun fiyatlı, ancak yine de perakendenin üst ucunda bulunan yeni bir lüks ürün kategorisi olarak kabul edilmektedir.

Lüks ürün, marka ve pazarlama alanında gerçekleştirilen araştırmaları analiz eden Ghosh ve Varshney (2013, s. 149), bu araştırmaların lüks bir markanın dört boyutu üzerinde önemli ölçüde fikir birliği olduğunu belirtmektedir: Üstün kalite, estetik, pahalılık ve tarih (gelenek). Yazarlar, kalite unsurunun, tüketiciler nezdinde her zaman değerlendirilmesi mümkün bir ölçüt olmadığı için, bunun yerine algılanan üstün kalitenin daha önemli olduğunu belirtmektedirler. Geleneksel lüks sınırları içinde kalarak bir lüks markanın temel niteliklerini araştıran Jelinek (2018) ise, Kapferer (2015), Heine (2012), Bruce ve Kratz (2007), Jackson ve Shaw (2009) ve Okonkwo’nun (2007) önceki çalışmalarından da yararlanarak aşağıdaki 16 temel niteliği ortaya koymuştur:

- Kreasyonlar
- Kültürel kimlik, imaj
- İnovasyon
- Değer
- Marka adı
- Tanınırlık, semboller
- Mitler, büyü
- Zamansızlık
- Farklılaşma
- Eşsizlik, nadirlik
- Yüksek fiyatlar
- Deneyimler
- Yaratıcılar (tasarımcılar)
- Tarih, miras, gelenek
- Zanaatkârlık, yüksek kalite
- Lokasyonlar ve etkinlikler

B. LÜKS MODA MARKALARI VE SANAT İLİŞKİSİ

Modanın sanatla ilişkisine dair bir değerlendirme yapmak pek çok açıdan zorluklar içermektedir. Bireylerin tarih boyunca temel ihtiyaçları olmuş giyim kuşam ürünlerinin tarihsel seyri, yakın bir döneme kadar toplumda “şanslı azınlık” olarak anılan seçkinlerin sahip olduğu değerli giysiler ve diğer statü göstergelerinin tarihsel seyrinden kesin bir biçimde farklılık göstermektedir. Bu nedenle, bugün taşıdığı anlam bağlamında modanın 14. yüzyılın ortalarında başladığı (Karra, 2021); 1800’lerin sonlarından itibaren ise toplumdaki hemen her kesimin belirli bir ölçüde giyim ürünü değil, moda ürünü satın aldığı değerlendirilmesini yapmak mümkündür.

Giyim ve moda arasındaki çizgiye işaret eden bu durum, Sanayi Devrimi’yle kolaylaşan üretim ve dağıtım yöntemleri; harcanabilir gelirdeki artış; kadınların toplumsal hayattaki rolünün artışı; büyük şehirlere gerçekleştirilen göçler sonucunda farklı sosyoekonomik seviyelere mensup bireylerin bir arada yaşaması; moda yayılımının bir bölümünü oluşturan öykünme davranışları; moda yayılımını sağlayan süreli yayınların gelişimi gibi pek çok unsurla şekillenmiştir. Marshall Berman (1988) bu gelişmeleri, bir yanda sanatta deney ve devrim (modernizm) ve diğer yanda sanayileşme ve kentleşme (modernleşme) ethosuyla ayırt edilen bir dönem olarak tanımlamaktadır. Berman’ın modanın şekillenmesiyle ilişkilendirilen modernizm ve modernleşme kavramlarının ikisi de hareket, hız ve değişim kavramlarını içermektedir (aktaran Parkins, 2012, s. 1). Moda tarihinin kısa ama çok yönlü ve kapsamlı bir incelemeyi gerektiren bu bölümüne ilişkin pek çok sosyolojik inceleme mevcuttur.

Günümüzde lüks moda markalarının sanatla yakın durmalarına yönelik bir strateji benimsemelerinde hangi motivasyonların rol oynadığına dair bir çıkarımda bulunmak için ise daha sınırlı bir çerçeve çizilmelidir. Bu noktada, alanda yaygın olarak kabul gören görüşlere göre bu çerçeve içinde, 19. yüzyıl ortaları ile erken 20. yüzyılda, bugün zihnimizde uyandırdığı ilk anlam ile modanın

doğduğu ve dünya merkezi olarak kabul edildiği Fransa'daki "haute couture" (özel/yüksek tasarım) tasarımcıları değerlendirilmelidir (Crane, 2003). Moda, bu anlamıyla ele alındığında, Fransa'daki özel dikim tasarımcıları da modanın öncüleri olarak kabul edilmektedir. Fransa'da House of Worth isimli modaevini kuran İngiliz tasarımcı Charles Frederick Worth (1825-1895) ve House of Poiret isimli modaevini kuran ve "modanın kralı" olarak anılan Fransız Paul Poiret (1879-1944) bu tasarımcılar arasında en fazla adı anılanlardandır. Bu tasarımcılar, meslektaşlarının zanaatkar ya da tüccar olarak kabul edildiği 19. ve erken 20. yüzyılda (Crane, 2003, s. 197), tasarımları ve girişimleriyle moda ve sanat kavramlarının güçlü bir şekilde bir araya gelmesini sağlamıştır.

Elizabeth Ann Coleman'ın tanımıyla, Worth, zanaat olarak kabul edilen terziliğe yeni bir yön vermiş ve onu sanatsal üretim statüsüne yükseltmiştir. Worth, 1860'larda hazırladığı koleksiyonlarıyla, bir müşteri için ve müşterinin talepleri doğrultusunda yapılan "couture à façon" (özel dikim) modeli yerine haute couture (özel/yüksek tasarım) modelini yaygınlaştırmıştır (aktaran Davis, 2008, s. 23). İngilizce'de "high dressmaking" ya da "high sewing" olarak karşılık bulan "haute couture" kavramı bir tasarımcı ya da modaevinin imzasını taşıyan, tasarımcının beğenisi doğrultusunda, bir kişiye özel olarak giysi tasarlanan ve dikilen bir iş modeli olarak özetlenebilir. Bu noktada, tasarımcının yaratımı ön plandadır ve tasarımcının kimliği giysiye değer ve statü katan bir unsurdur.

Worth, tasarım becerilerinin yanı sıra girişimcilik ve pazarlama becerileriyle de modayı küçük ölçekli bir zanaat konumundan yüksek sanata yükselten kişi olarak anılmaktadır. Tasarımcının bu girişimlerinden sonra "haute couture" tasarımcıları birer sanatçı olarak kabul edilmeye başlanmış ve böylece moda ile sanat arasındaki bağ ortaya çıkmıştır. Worth'ün moda dünyasına getirdiği bu yeni bakış açısı, başta Paul Poiret olmak üzere, kendisinden sonra tasarımcıların "lüks sanatçıları" olarak anılmasını sağlamıştır (Karra, 2021).

Modanın yüksek sanat olarak kabul edilmesini olanaklı kılan eşiğin aşılmasını sağlayan diğer bir tasarımcı Poiret, ABD'de "the king of fashion" (modanın kralı) ve Paris'te "le magnifique" (muhteşem) unvanıyla ünlü bir tasarımcı haline gelmiştir. Koda ve Bolton (2008), Poiret'in, Osmanlı İmparatorluğunun en uzun süre hükümdarlık yapan padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra "magnificent" unvanını alan ikinci kişi olduğunu not düşmüştür. Worth gibi Poiret de, her şeyden önce bir sanatçı olduğunu ön plana çıkarmış ve giysiler ile güzel sanatlar arasında yeni bağlantıların peşinde koşmuştur (Davis, 2006). "Ben bir terzi değil, bir sanatçıyım" diyen Paul Poiret, markasını modern pazarlama teknikleriyle buluşturan ve modanın ötesinde, kozmetik, parfümeri ve iç mekân tasarımında da faaliyet gösteren ilk tasarımcı olmuştur (Sweeney, 2022).

C. LÜKS MODA MARKALARI VE SANATLA KONUMLANDIRMA STRATEJİSİ

Günümüzde varlığını sürdüren lüks markaların bir kısmının 1800'lerin ikinci yarısından itibaren kurulmuş olduğu; bunların bir kısmının savaş sonrasında küçüldüğü ya da tamamen kapandığı; bir kısmının ise güçlenerek büyüdüğü görülmektedir. Tasarımcıların kimlikleriyle birlikte çeşitli pazarlama tekniklerini kullanan bu markalar ve sonraki yıllarda kurulmuş, benzer bir strateji izleyen diğer markalar günümüzdeki lüks moda pazarının temelini oluşturmuşlardır. Lüks modanın küresel bir pazar haline gelmesiyle birlikte, küçük ve orta ölçekli bu işletmeler, sayıları oldukça az olan büyük lüks şirket

toplulukları altında birleşmiştir. Küresel lüks moda pazarı içinde rekabet gösteren markalar, dünya genelinde lüks ürünlere olan talebin artmasıyla birlikte, aslında lüksün temel bir bileşeni olan el işçiliği ve yüksek zanaatkârlık ilkesinden belirli oranlarda ödün vermek zorunda kalmıştır. Masé ve Cedrola (2017, s. 155, 156), tüketici nezdinde lüks markaların metalaşması olarak tanımlanabilecek bu olumsuz durum karşısında, markaların eşsizlikleri ve prestijleri hakkında iletişim kurmaya ağırlık verdiklerini belirtmiştir. Bu iletişim kapsamında, sanat sponsorluğu ve sanatçılarla işbirliği gibi etkinlikler gerçekleştirilmektedir.

Lüks markalar tarafından giderek artan bir şekilde uygulanan bu çalışmalar, sanat sosyolojisinde kullanılan ve sanat ürünü olmayan nesnelere sanat ürünü olarak kabul edilmesi olarak tanımlanan, sanatsallaştırma (artification) kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Kapferer (2012) ve Masé (2017), günümüzde lüks markalarının yönetimi bağlamında ele alındığında sanatlaştırma kavramının, lüks markaların sanat sponsorluğu ve hayırseverlik, müzelere fon sağlamak, müzayede evleri, sanatçılarla sınırlı üretim koleksiyonlarının gerçekleştirildiği işbirliği çalışmaları, reklamlar ve diğer iletişim çalışmalarını içeren sanat odaklı çalışmaları kapsadığını belirtmektedir (aktaran Masé & Cedrola, 2017, s. 156). Kapferer (2015), LV gibi lüks markaların, sanatı, bir bağlam ve aldatmaca oluşturmak, ilgili kalmak, rekabet avantajı ve farklı bir konumlandırma yaratmak, marka imajını yükseltmek için açık bir pazarlama stratejisi olarak kullandıklarına; bu strateji dahilinde gerçekleştirilen, sınırlı seriler ve seçkin satış yerleri gibi unsurların tüketiciye “sanat satın alma” deneyiminin bir simülasyonunu sunduğuna dikkat çekmektedir (aktaran Jelinek, 2018, s. 294). Dolayısıyla, sanatlaştırma adı altında gerçekleştirilen bu etkinliklerin temel motivasyonlarının, artık lüksün temel niteliklerine sahip ürünler sunamayan lüks markaların, lüksün şanslı azınlığın elde ettiği ürünler olduğu eski günlerde sahip olduğu sanat statüsüne erişmek üzere geliştirilen bir konumlandırma stratejisi olduğu kabul edilmektedir. Bu görüşe göre, markalar kendilerini konumlandırmayı hedefledikleri bu pazar konumu ve marka kimliği doğrultusunda pratikler gerçekleştirmeli ve bunu hedef kitesine en etkili şekilde iletmeye çalışmalıdır.

D. YÖNTEM

Lüks markaların sanatla konumlandırma stratejisi doğrultusunda hayata geçirdikleri pratikleri tanımlayıcı bir yaklaşımla ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada keşifsel vaka analizi yöntemi kullanılmıştır. Vaka analizi, çağdaş bir olguyu gerçek yaşam bağlamında araştırmak konusunda fayda sağlayan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Yin, 1994, s. 13). Vaka analizi, “nasıl?” ve “neden?” sorularına cevap vermek için yararlı bir nitel araştırma yöntemi olarak keşfedici, tanımlayıcı veya açıklayıcı araştırmalarda tercih edilmektedir (Rowley, 2002, s. 16). Bu araştırmanın temel hedefi olan, sanatla konumlandırma pratiklerinin neler olabileceği ve nasıl gerçekleştirilebileceği sorularına yanıt ararken, bu konudaki başarısının pek çok araştırmacı ve otorite tarafından onaylanmış olduğu bir markanın gerçekleştirdiği sanat pratiklerini incelemek yararlı görünmektedir.

1. Vaka Seçimi

Lüks moda markaları tarafından sanatla konumlandırma stratejileri kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler, bir lüks moda markası olarak itibar kazanmış ve sanat alanında uzun süredir istikrarlı çalışmalar gerçekleştirdiğine dair bulgulara sahip olunan bir markanın analiziyle verimli bir şekilde

ortaya koyulabilir. Bu çalışma kapsamında, lüks ürünler endüstrisinde lider konumda olan Louis Vuitton Moët Hennessy'nin (LVMH) moda alanındaki en önemli markası kabul edilebilecek LV'nin sanatla nasıl konumlandırıldığı incelenecektir.

Deloitte tarafından hazırlanan Lüks Ürünlerin Küresel Güçleri 2022 raporuna göre, LVMH, 2021 finansal yılında en yüksek satış oranına sahip lüks ürünler şirketi olmuştur. Pandemi etkisi altında geçen önceki yıllarda da lüks şirket grupları listesinin zirvesinde yer alan LVMH'in kişisel lüks ürün satışları yıllık bazda %55'ten fazla artarak yaklaşık 55 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu başarı, grubun lider markaları olan ve kişisel lüks gelirinün üçte ikisine katkıda bulunan LV, Christian Dior, Fendi, Céline ve Loewe'nin devam eden ivmesinden kaynaklanmıştır. Grubun resmi sitesinde yer alan bilgiye göre, LVMH, 2022'de 79,2 milyar avro gelir kaydederek, %23 artışla 21,1 milyar avro kâr elde etmiştir. 2023'ün ilk çeyreğinde ise 2022'nin aynı dönemine göre %17 artışla 21 milyar avro gelir kaydetmiştir. Yine bu dönemde, LV'nin geliri ilk kez 20 milyar avroyu geçmiş, grubun moda ve deri ürünler kategorisindeki markaların toplam geliri olan 38.648 milyar avronun önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Lüks moda markaları pazarının lideri olan LVMH bünyesindeki LV, gerçekleştirdiği sanatla ilişkili faaliyetleriyle hem basında hem de akademik araştırmalarda sıklıkla yer almaktadır. Markayı, kurucusunu, tasarımcılarını doğrudan konu alan onlarca kitap; farklı bağlamlarda marka stratejilerini inceleyen binlerce akademik araştırma bulunmaktadır. Son yıllarda, hem çevresel koşullar (örneğin, Asya ülkelerinde lüks tüketime olan ilgideki önemli artış nedeniyle, markaya dair bu ülkeler bağlamındaki araştırmaların sayısının artması); hem de markanın oldukça ilgi çeken sanatçı işbirlikleri gibi faaliyetleri sayesinde LV'yi konu alan çalışmaların sayısı oldukça artmıştır. Örneğin, LV'nin gerçekleştirdiği sanat faaliyetlerinden biri olan ünlü sanatçılarla işbirliğini, "metasızlaştırma" olgusu bağlamında inceleyen Riot vd. (2013, s. 924), kullandıkları vaka analizi yöntemini "Sanatın metasızlaştırma stratejisi olarak kullanımını gösteren bir vaka analizi seçtik. Kolay bir şekilde Louis Vuitton vakasını seçtik." ifadeleriyle açıklayarak, markanın bu alanda ne kadar aşikâr bir örnek olduğunu ortaya koymuşlardır.

2. Araştırmanın Kapsamı

LV'nin sanatla konumlandırma kapsamında gerçekleştirdiği pratikleri analiz eden bu çalışma, LV markasının yanı sıra LVMH grubunun sanat pratiklerini de kapsamı içine almaktadır. Bunun nedeni, LV'nin, grubun, adının bir bölümünü taşıdığı, en değerli markası olarak kabul edilmesidir. LVMH grubu altında yer alan hiçbir markanın, ana şirketler grubuyla bağı bu denli aşikâr değildir. Bunun en önemli kanıtlarından biri, LVMH grubunun sanatla konumlandırma stratejisinde temel bir rol oynayan sanat vakfının *The Fondation Louis Vuitton* (Louis Vuitton Vakfı) ismini taşımasıdır. Ayrıca, LVMH grubunun gerçekleştirdiği sanat pratiklerinin amacı, doğal olarak, gruptaki markaların imajını sanatla ilişkilendirme yoluyla güçlendirmek olduğu için, LVMH'in sanat pratiklerinin LV üzerinde olumlu etkileri olacağı varsayabilir. Bununla birlikte, analiz bölümünde, sanat pratiklerinin LVMH ya da LV kapsamında yapıldığına dair açıklamalara yer verilmiştir. LV ve LVMH'in sanat pratikleri faaliyet göstermeye başladıkları yıllardan itibaren değerlendirilmiş; belirli bir zaman dilimi sınırlaması yapılmamıştır.

3. Araştırma Kaynakları

Lüks moda markalarının sanatla konumlandırma stratejisinin öncelikli hedef kitlesi, markanın mevcut ve potansiyel müşterileridir. Markaların bu kapsamda gerçekleştirdiği çalışmalar kadar, bunları hedef kitlesine en etkin şekilde duyurması da başarıları için kritik bir faktördür. Marka kimliğini sanatla şekillendiren bir marka olarak LV de, bu alanda gerçekleştirdiği tüm çalışmalarını hedef kitleye sunmak konusunda oldukça başarılıdır. Bu nedenle, LVMH'in sahip olduğu iletişim mecralarında yer alan bilgiler, bu araştırma için öncelikli ve yeterli kaynaklar olarak kabul edilmiş; LVMH'in, LV'nin ve sanat faaliyetlerini yürüttükleri kurumun ya da projelerinin resmi web sitesi ve sosyal medya hesapları analiz edilmiştir. Bununla birlikte, pek çok kurumsal raporun da yer aldığı resmi marka kaynakları dışında; marka, markanın sanat kurumları ve projeleri hakkında saygın basın kuruluşları ve tematik dijital platformlarda moda ve sanat eleştirmenleri tarafından gerçekleştirilen değerlendirmeler, ilgili kitaplar ve önceki akademik araştırmalardan da araştırma kaynağı olarak yararlanılmıştır.

4. Önceki Araştırmalardan Farkı

LV'yi marka yönetimi ve pazarlama stratejileri açısından konu alan binlerce akademik yayın bulunmaktadır. Bunların bir kısmı da sanatla ilişkili faaliyetler üzerine odaklanmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmaların çoğunlukla tek bir sanatla ilişkili faaliyeti –örneğin, bir sanatçı ile gerçekleştirilen işbirliğini- konu aldığı görülmektedir. Konuyu birden fazla sanat faaliyetini içerecek şekilde, daha geniş kapsamda ele alan akademik çalışmalar ise bunu yalnızca markanın sanat pratikleriyle sınırlı tutmuşlardır. Bu çalışmada ise, sanatla konumlandırma stratejisi odağında bir değerlendirme yapılarak, markanın temel değerlerinden güç alan ve sanatla ilişkili pratiklerde kendisini gösteren faaliyetlerin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Benzer çalışmalardan farklı olarak, markanın tarihi, kurucusu, yöneticileri, geleneği, vizyon ve misyonu ile iletişim üslubunu da içeren markanın temel değerleri de analize dahil edilmiştir.

Lüks moda markalarının sanatla ilişkilendirilmesi sürecine dair kısa bir değerlendirme içeren önceki bölümde de görülebileceği gibi, lüks markaların ürünlerini birer sanat eseri konumuna yükselten, bu markaların vizyon sahibi kurucuları ve bu vizyonları sayesinde gerçekleştirdikleri sanat ve pazarlama pratikleridir. LV markası da tasarım yetenekleri kadar kişiliklerini ve özel yaşamlarını da ön planda tuttuğu yönetici tasarımcıları sayesinde markanın her dönem genç ve taze kalmasını, yeni kuşakları kucaklamasını ve özellikle de sanatla ilgili cesur projelerin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır.

Bu araştırmayı benzerlerinden ayıran diğer bir husus ise, önceki araştırmalardan daha geniş bir alandaki sanat pratiklerini kapsıyor olmasıdır. Kuşkusuz, vaka analizinde sadece LV'ye ait olanların yanı sıra LVMH'in sanatsal faaliyetlerini de değerlendiriyor olmak, araştırmanın kapsamını genişletmeyi doğal olarak sağlamıştır. Yine de bu durum, sanat vakfı gibi önemli girişimlerin yanı sıra dijital oyun gibi yapılandırılması kolay ama markanın ulaşmak istediği genç hedef kitle ile etkileşimi açısından bir o kadar da önemli olan bir projeyi bu araştırma kapsamında ele almayı olanaklı kılmıştır. Böylece, bu araştırma kapsamında, bir markanın sanatla konumlandırma stratejisi kapsamında hangi pratikleri gerçekleştirebileceğine dair geniş bir yanıtlar dizisi sunulması hedeflenmiştir.

E. BULGULAR: LOUIS VUITTON'UN SANATLA KONUMLANDIRMA PRATİKLERİNİN ANALİZİ

1. Markanın Kısa Bir Tarihi

Markaya adını veren kurucusu Louis Vuitton, 1837 yılında, 16 yaşındayken Paris'e gelmiş ve Monsieur Maréchal'ın atölyesinde, bu yıllarda seyahat edecek kadar varlıklı bir grup müşteri için, dönemin ulaşım araçları olan at arabaları, tekneler ve trenlerde eşya taşımak üzere kullanılan kutular ve sandıklar üreten bir çırak olarak çalışmaya başlamıştır. Vuitton, çeşitli kaynaklarda, 13 yaşında evden ayrılıp, 3 yıl boyunca yürüyerek Paris'e ulaşacak kadar cesur ve azimli; becerileri çok kısa sürede takdir görececek yetenekli bir zanaatkâr olarak tarif edilmektedir. Müşteri talepleri üzerine yaptığı seyahat sandıkları sayesinde bilinirlik kazanmaya başlayan Vuitton, 1853 yılında İmparatoriçe Eugénie'nin sandık tasarımcısı olmuştur. 1854 yılında kurmuş olduğu ilk atölyesinde elde ettiği başarının ardından 1859 yılında bir fabrika (bazı kaynaklara göre ise daha büyük bir atölye) kurmuştur. Pek çok kaynakta markanın kuruluş yılı, bu fabrikanın kuruluş yılı olan 1859 olarak yer almaktadır. Louis Vuitton, elit sınıfa ait müşterilerinin beklentilerine getirdiği benzersiz çözümlerle ve üstün zanaatkârlık ürünü olan seyahat sandıklarıyla lüks pazarının önemli aktörlerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Louis Vuitton'un 1892 yılında ölümünün ardından oğlu Georges Ferréol Vuitton markayı devralarak, günümüzde lüks endüstrisinin lideri olacak bir marka olma yolunda adımlar atmayı sürdürmüştür.

Louis Vuitton, pek çok şeyin yanı sıra desenleri ile tanınan bir markadır. LV ürünlerinde, Georges F. Vuitton tarafından 1888 yılında tasarlanan ilk desen olan "Damier Ebene" kullanılmaya başlanmış; bunun yanı sıra ürünleri üzerindeki "L.Vuitton, marque déposée" işaretiyle markayı taklitlerinden korumak hedeflenmiştir. Georges F. Vuitton tarafından yaratılan ve markanın baş harflerini içeren LV "Monogram Canvas" deseni ise 1896 yılında kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde, markanın sahip olduğu güçlü görsel kimliğinin önemli oranda Georges F. Vuitton'a ve tutarlı bir görsel kimlik kullanımının önemini fark eden çağdaş yöneticilere borçlu olduğu söylenebilir.

Georges F. Vuitton'un ölümünün ardından, 1936 yılında markanın yöneticisi Gasyon-Louis Vuitton olmuştur. Savaş yıllarında, LV'nin, aynı yıllarda Avrupa'da faaliyet göstermekte olan günümüzün önemli markalarının bazıları gibi, sonradan olumsuz anılacak siyasi eylemlere katkıda bulunduğu çeşitli kaynaklarda yer verilmektedir. Bu nedenle, markanın web sitesinde yer alan marka tarihçesi bölümünde, markanın kurucusu Louis Vuitton'un kısa başarı öyküsünün ardından LVMH grubunun oluşumuna geçiş yapan ve markanın gelişim dönemine dair bir boşlukla karşılaşılan bir hikâye yer almaktadır. Bu boşluğu oluşturan süreç içinde markanın gelişimi hakkında bilinmesi gereken ise ürün çeşitliliğini artmış ve ürünlerin daha geniş bir kullanım alanına yayılmış olduğudur. İlki, markanın en eski ürün kataloğu olan 1892 tarihli ürün kataloğu içinde yer alan şehir çantaları kategorisindeki gelişmeler sayesinde, kadınların gündelik yaşam ihtiyaçlarına yanıt verecek hafifliğe, işlevselliğe sahip olduğu kadar, şıklığıyla da beğeni toplayan kadın çantalarının çeşitliliği artmıştır (Müller, 2013, s. 24). Böylece, LV artık sadece seyahat sandığı ve valiz üreticisi değil, gündelik yaşamda yer alan çantalarıyla da tanınmış bir marka haline gelmiştir.

LV'nin yönetimini 1977 yılında Henry Racamier devralmış ve şirket birleştirmeleri ile 1987 yılında kurulan LVMH'e geçene dek markayı yönetmiştir. Bernalt Arnault'nun girişimleriyle kurulan LVMH grubu ise marka için yeni bir başlangıç anlamına gelmektedir. LV, şampanya üreticisi Moët & Chandon ve konyak üreticisi Hennessy'nin 1971 yılındaki şirket birleşmesiyle ortaya çıkan Moët Hennessy ile bir araya gelerek bugün grubun adı olan LVMH'i oluşturmuştur (LVMH, t.y).

2. Markanın Temel Değerleri

2022 yılı itibariyle 5,664 mağazası ve 196,000'den fazla çalışanıyla 75 markanın yer aldığı bir lüks imparatorluğu olarak tanımlanabilecek LVMH, kurucusu Bernard Arnault tarafından yönetilmeye devam etmektedir. Marka kendini farklı bir biçimde rafine edilmiş bir "art de vivre" (yaşam sanatı) elçisi olarak tanımlamaktadır (LVMH, 2023a).

2.1. Misyon ve Vizyon

LVMH grubu, lüks pazarının beş ana sektörünün (şaraplar ve alkollü içkiler, moda ve deri ürünleri, parfümler ve kozmetikler, saatler ve takılar ve seçici perakendecilik) tamamında faaliyet gösteren tek grup olma ayrıcalığını ön plana çıkaran bir konumlandırma stratejisi izlemektedir. Yöneticiler, grubun bünyesinde barındırdığı 75 markayı tanımlarken, alışkın olduğumuz "marka" kavramını yerine, Fransızca web sitesinde "maison" ve İngilizce web sitesinde ise "house" kavramını tercih etmiştir. Türkçe karşılığı "ev" olan "maison" kavramı, günümüzde işletmeleri, özellikle de modaevlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Grubun, marka kavramı yerine, lüks zanaatkarlığıyla ilişkilendirilen "maison" kavramını kullanması, markanın geleneksel lüks markaların alışkanlığını takip ederek sanatla konumlandırma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

LVMH grubu, misyon tanımında, bünyesinde bulunan tüm markaların hammadde kalitesi, üretimi süreci ve perakendecilik deneyiminde mükemmelliği vaat etmekte; ürünlerinin kalitesi, etik kurallar, sosyal ve çevresel sorumluluklardan ödün vermemeyi taahhüt etmektedir. Grubun vizyonu ise, nesilden nesile aktarılacak "zamansız bir yaşam sanatı" olarak tanımlanmaktadır (LVMH, 2023b).

LV'nin vizyonu dolaylı bir biçimde grubun tarihçesinde ortaya çıkmaktadır. Marka tarihçelerinin bir bölümünü oluşturduğu marka hikâyeleri, özellikle de lüks markaların başarısının önemli bir unsuru kabul edilmektedir. LV'nin marka hikâyesinde, kurucusunun çevresindeki tüm olumsuz koşulların üstesinden gelerek, modanın doğduğu yer olarak anılan Paris'te takdir görmesini sağlayacak dönemin ruhunu yakalayan tasarım yeteneğinin yanı sıra müşterilerin ihtiyaçlarına yanıt verecek inovatif çözümleri, azmi ve dönemin seçkin isimleriyle olan ilişkilerine vurgu yapmaktadır. LV'nin tarihini konu alan yayınların pek çoğunda, Louis Vuitton'un 13 yaşında evinden ayrıldığı, Paris'e yürüyerek ulaştığı yıllar içinde çeşitli işlerde çalışarak yaşamını sürdürdüğü bilgisine yer verilmektedir (Bongrand, 2021; Homer, 2021). Adeta bir kahraman mitiyle ilişkilendirilebilecek hikâye, ürünleri kadar köklü bir geleneği de satan bir marka için büyük bir öneme sahiptir.

Markanın hikâyesi dışında, LV'nin vizyonu hakkındaki ipuçları, yöneticilerinin yaşam hikâyeleri, tasarımları, yönetim biçimleri ve beyanları yoluyla da ortaya çıkmaktadır. Markanın kreatif yöneticilerinin her biri, markayı kendi vizyonları doğrultusunda, cesur girişimlerle yönetmişlerdir.

Geleneksel lüks modaevlerinin yönetim biçiminde olduğu gibi, LV, bugün de markanın tasarımcılarının ruhuyla yönetilmesine olanak veren bir marka olarak dikkat çekmektedir.

2.2. Kurucu ve Gelenek

Tıpkı Louis Vuitton'un zorlu başarı hikâyesinde olduğu gibi, Bernard Arnault da markanın çağdaş hikâyesinin başkahramanı olarak konumlandırılmıştır. Varlıklı bir ailede yetişen ve iyi bir eğitimin ardından aile işi olan emlak ve yapı sektöründe çalışma hayatına adım atan Arnault'nun, moda olan ilgi kaynağının annesinin ünlü Fransız moda markası Dior'a olan tutkusu olduğu belirtilmektedir (Wesley, 2023, s. 9, 10). Emlak sektöründe aile başarısını sürdüren ve söz konusu yıllarda da küçük bir servet sahibi olduğu söylenen Arnault, 1984 yılında, finansal sorunlar yaşamakta olan Christian Dior markasını satın alarak moda endüstrisinde yer edinmesi yolundaki en önemli adımı atmıştır (Forbes, t.y.).

Arnault'ya göre moda, göre sadece giysilerle değil; markalar, markaların hikâyeleri ve müşterilerle ilişkilerle de ilgilidir (Wesley, 2023, s. 9, 10, 13). Modanın endüstrileştiği ve geleneksel lüksün niteliklerinden doğal olarak uzaklaştığı bir dönemde, ürün değil; ürünün hikâyesi ve bu hikâye doğrultusunda kurulan iletişimin değerinin farkında olan bir yöneticidir. Kusursuz bir lüks yaşam zevkini yatırım dehasıyla bir araya getiren Arnault, kendisini Fransız geleneği ve kültürünün bir elçisi olarak kabul ettiğini belirtmektedir (Forbes, t.y.). Bu vizyonla hareket eden Arnault, lüks modanın bir sanat olarak doğduğu Fransa'nın geleneğini ve kültürünü yaşatma misyonunu benimsemiş bir yönetici olarak, LVMH'nin kuruluşundan itibaren, sanat ve kültüre olan bağı korumak üzere bu alanlara yatırım yapmayı ilke edinmiştir Bernard Arnault'nun on beş yönetim ilkesi hakkında bir kitap yazmış olan Pasols Ashlee (2021, s. 9), LVMH grubunun en iyi yaptığı şeylerden birinin, zamanı tanımlamak olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, grup, zamansızlık ve modernliği daha önce hiçbir lüks şirketinin yapamadığı şekilde bir araya getirmiştir.

2.3. Geleneği Yaşatan Tasarımcılar

LV'nin çağdaş tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri, 1997 yılında Marc Jacobs'un sanat direktörü olarak göreve başlaması olmuştur. Jacobs, LV'nin ilk hazır giyim koleksiyonunu tasarlamakla görevlendirilmiştir. 2014 yılına kadar sürdürdüğü görevinde, sanatçılarla ve tasarımcılarla özel projeler ve işbirlikleri gerçekleştirmiş; bu şekilde markanın sanatla konumlandırılması yönünde olumlu gelişmelere adım atmıştır. Jacobs ile başlayan sanatçı işbirliği geleneği, günümüzde markanın diğer kreatif yöneticileri tarafından da sürdürülen önemli bir değeri haline gelmiştir (European Fashion Heritage Association, 2018). Fransız lüks geleneği üzerine inşa edilen LV, -çoğu modern sanat alanında eserler üreten- sanatçılarla işbirliği kapsamında gerçekleştirdiği girişimlerle, bu sanatçıların da hitap etmekte olduğu daha geniş ve genç bir hedef kitleye seslenen bir marka haline gelmiştir. Markanın daha geniş bir hedef kitleye seslenmesi, daha fazla kişinin markayla bağ kurmasını sağlamıştır.

3. Kurumsal Sanat Hayırseverliği Faaliyetleri

LVMH, günümüzde kurumsal sosyal sorumluluk alanında önemli bir yere sahip olan kurumsal hayırseverlik çalışmalarına 1990 yılında başlamıştır. Markaların kendilerine ait olan ya da olmayan bir

vakfa veya bilinen ya da bilinmeyen kişilere yapılan gönüllü bağışlarını içeren kurumsal hayırseverlik modeli, doğrudan ya da dolaylı şekilde işletmenin ekonomik çıkarlarına hizmet ettiği için, stratejik hayırseverlik olarak da değerlendirilmektedir (Balıkçioğlu & Karacaoğlu, 2007, s. 124).

LVMH, sanat hayırseverliği kapsamındaki çalışmaların amacını, sanatsal disiplinlere ve yaratıcılığa olan tutkuyu mümkün olan en geniş kitleyle paylaşarak sanat ve kültürü desteklemek (LVMH, 2023a) olarak tanımlamaktadır. Kurumsal sanat hayırseverliği çalışmaları kapsamında, gençliğe özel bir vurgu yapılmış; tarihi mirasın yenilenmesi ve zenginleştirilmesi ile çağdaş sanatsal yaratımın desteklenmesi gibi alanlarda hayırseverlik programları geliştirilmiştir (LVMH, 2023c).

LVMH'nin resmi web sitesinde yer alan kurumsal sanat hayırseverliği uygulamalarından bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Dünyanın çeşitli ülkelerinde 60'tan fazla sergiye destek verilmiş; böylece, milyonlarca kişinin sanat ve sanat tarihini deneyimlemesi sağlanmıştır.

- Yangın nedeniyle harap olan Notre-Dame de Paris'nin restore edilmesine yardımcı olmak için 2019'da 200 milyon avroluk istisnai bir bağış yapılmıştır.

- “Les Tables Royales en Europe” kapsamında sergilenen, Riesener tarafından Kraliçe Marie-Antoinette için yapılan yazı masası ve Siam Kralı tarafından XIV Louis'ye verilen gümüş sürahi de dahil olmak üzere pek çok ulusal hazinenin kazanımı sağlanmıştır.

- 25 yıldan uzun bir süredir, gençleri sanat eğitime teşvik eden geniş bir kültürel program kapsamında, Paris müzik konservatuarlarından yaklaşık 50.000 öğrencinin, “Gençler için 1.000 Koltuk” programı sayesinde nitelikli konserlere katılması sağlanmıştır.

- Okuldaki Orkestra Derneği için müzik enstrümanları satın alınarak, Fransa'da yüzlerce öğrencinin enstrüman çalmayı öğrenmesi sağlanmıştır.

4. Fondation Louis Vuitton (Louis Vuitton Vakfı)

2014 yılında halka açılan Louis Vuitton Vakfı ise grubun hayırseverlik faaliyetlerinin kalıcı bir yapı dahilinde sürdürülmesini sağlamak üzere kurulmuştur (Foundation Louis Vuitton, t.y.). Diğer yandan, bu girişim, LVMH'in uluslararası sanat ve kültür topluluğunun önde gelen bir üyesi olmasını sağlamıştır. Vakfın sıra dışı binasını tasarlayan mimar Frank Gehry'yi iletişim çalışmalarının ön planında tutan LVMH, kalıcı koleksiyonuna ek olarak, sanatçılardan eserler sipariş etmekte ve çağdaş sanatın kısa süreli sergilerine ve enstalasyonlarına ev sahipliği yapmaktadır (Fondation Louis Vuitton, 2014) .

Vakfı, bir kitap bölümü dahilinde değerlendiren Elen Riot (2017, s. 237, 239), yazısına “Bir Kurumsal Sosyal Sorumluluk Lideri ve Sanatseverin Dünyaya Hediyesi” başlığını vermiştir. Riot yaptığı değerlendirmede, aristokrasi geleneğindeki toplumun güçlü patronlarının sanat ve zanaat tutkusunun günümüzde büyük işletmelerin sanata, özellikle de sanat vakıfları aracılığıyla destek olma davranışıyla sürdüğünü belirtmiştir. Yazar, lüks ve sanatın doğal olarak bir araya gelebilen iki değer oluşturduğunu belirtmiş; bu bağlamda, zevk, hedonizm ve bazen de gereksiz harcamalar ve israf ile ilişkilendirilen lüks endüstrisi ile kurumsal sosyal sorumluluk dünyasının ortak bir zeminde buluşma olasılığını

değerlendirmiştir. Marka yönetimi bakış açısıyla değerlendirildiğinde ise, Louis Vuitton Vakfının markanın sanatla konumlandırma girişimlerinde önemli bir rol oynadığı, günümüzde iklim değişikliğinden toplumsal cinsiyet kalıplarına kadar çeşitlenen konularda eleştiriye tutulan lüks moda markalarının sürdürmek zorunda hissettikleri sorumluluk projeleri konusunda da adım attığı sonucuna varılabilir. Pek çok lüks moda markası gibi LVMH grubu markaları da sıklıkla sürdürülebilirlikle ilgili faaliyetler yürütmekte ve bunu kamuoyuyla paylaşmaktadır.

5. Sergi ve Atölyeler: Louis Vuitton Vakfı, Espace Louis Vuitton ve Asnières Atölyesi

Louis Vuitton Vakfı binasında gerçekleştirilen sergilerin yanı sıra, Espace Louis Vuitton, markanın sanatla konumlandırma çabaları kapsamında önem arz eden projelerinden birini meydana getirmektedir. Espace Louis Vuitton, Tokyo, Münih, Venedik, Pekin, Seul ve Osaka'da bulunan sergi alanlarıdır ve amacı çağdaş sanatçıları ve yeni çağdaş sanat eserlerinin yaratılmasını teşvik etmektir. Espace Louis Vuitton'un marka kimliğine katmayı amaçladığı ise, geleneksel Louis Vuitton marka imajının dışına çıkarak (Palmitessa, 2012, s. 17), gelişmekte olan çağdaş sanatla bağlarını kuvvetlendirmektir. Louis Vuitton Vakfının yönetiminde gerçekleştirilen Espace Louis Vuitton sanat alanları, vakfın "hors-les-murs" (duvarların dışında) sanat etkinliklerine ev sahipliği yapmaktadır.

Markanın kurucusu Louis Vuitton'un, kendi atölyesini açtıktan birkaç yıl sonra Asnières'de kurmuş olduğu küçük fabrika (aynı zamanda aile evini de barındırıyor), markanın kalbi olarak kabul edilen lokasyonudur. Markanın kökenlerine duyduğu bağlı bir göstergesi olarak bu mekân özenle korunmuştur. Burada, zanaatkârlar, markanın hâlâ devam ettiği sipariş üzerine özel üretim faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Bu mekân ayrıca çeşitli atölyelere ve sergilere de ev sahipliği yapmaktadır. 2021 yılında LV'nin iki yüzüncü doğum günü anısına iki yüz vizyoner tarafından tasarlanan sandıkların yer aldığı "200 Trunks, 200 Visionaries" (200 Sandık, 200 Vizyoner) sergisi son yıllarda bunların en dikkat çekici olanlarındandır.

6. Sanatçılarla İşbirlikleri

LV'nin, belirli ürün ve koleksiyonlar kapsamında ünlü sanatçı tasarımcılarla işbirliği yaptığı çalışmalar, marka tarihinin ilk yıllarında başlamıştır. Hprints (2019), 1922 yılında ünlü sanatçı ve mobilya tasarımcısı olan Pierre-Émile Legrain'in LV için bir tuvalet masası tasarladığını belirtmektedir (aktaran Joy & Belk, 2020, s. 311). Ancak, markaya sanatla konumlandırma stratejisi açısından katkı sağlayan işbirliği girişimleri Marc Jacobs'un kreatif direktör olarak görev yaptığı dönemde başlamıştır. Louis Vuitton'un işbirliği yaptığı sanatçılar, çağdaş ve rağbet gören ve kariyerlerinin zirvesinde olan sanatçılardır. Bu durum, markanın sanatçı işbirliği sayesinde kazanmak istediği algıyı kuvvetlendiren bir unsurdur (Palmitessa, 2012, s. 13).

Markanın ünlü sanatçılarla işbirliği projeleri, bir sanatçının LV için sınırlı bir koleksiyon oluşturduğu işbirliği modeli kapsamında değerlendirilebilir. Sanatçılarla yapılan işbirliği çalışmaları, ortaya çıkan ürünler ve koleksiyonlar kadar, LV'nin başarılı tutundurma çalışmalarıyla da dikkat çekmektedir. Sanatçının kimliği ve sanat yaklaşımı bir hikâye meydana getirmekte ve bunlar markanın reklamlarında, mağazaların iç ve dış mekân tasarımlarında, web sitesi ve sosyal medya hesaplarında oldukça yaratıcı bir şekilde değerlendirilmektedir. Markanın Japon çağdaş sanatçısı Yayoi Kusama ile

gerçekleştirdiği, basında ve moda çevrelerinde yoğun ilgi gören işbirliğinin lansman sürecinde, markanın dünya genelindeki Champs-Élysées, Tokyo, Londra gibi önemli lokasyonlardaki mağazalarda sıra dışı tasarım uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Vitrinler, mağazanın dış cephesi ve mağaza iç mekânı Kusami'nin polka desenleri ile kaplanmış; binaların üstüne dev Kusama figürleri yerleştirilmiştir.

7. Yayınlar

Louis Vuitton Publishing (Louis Vuitton Yayınları), moda ve seyahat alanındaki yayın koleksiyonlarının ve markayla ilişkili çeşitli konulardaki kitapların yayınlandığı bir oluşumdur. "City Guide" (Şehir Rehberi), "Travel Book" (Seyahat Kitabı) ve "Fashion Eye" (Moda Gözü) koleksiyonlarında, seçili şehirlere atfedilmiş moda ve seyahat yayınları bulunmaktadır. City Guide koleksiyonu, dünyanın farklı şehirleri için hazırlanmış rehberler içermektedir. Ayrıca, aynı isme sahip bir mobil uygulaması (iOS) da bulunmaktadır. Bu koleksiyonun amacı, şehirler hakkında rehberler sunmakla sınırlı değildir; LV bu şehirlerde çeşitli etkinlikler ve fiziksel marka mekânları da oluşturmaktadır. Örneğin, koleksiyon içinde yer alan Arles rehberi, "Rencontres de la Photographie" (Fotoğraflarla Buluşma) adlı festival dahilinde sanatseverlerle buluşturulmuştur. Arles'deki yerel bir şarap dükkânında LV tarafından açılmış olan ve markanın diğer yayınlarının da yer aldığı küçük kitap dükkânında imza günleri düzenlenmiştir. Dubai rehberinin yıl dönümü etkinliği kapsamında ise, şehir merkezinde, Paris gazete büfesinden ilham alan ve ziyaretçilerin LV yayınlarını inceleyebileceği bir kiosk oluşturulmuştur.

8. Mağazalar

Lüks moda markalarının satın alma noktaları, markanın ayrıcalıklı kimliğini yansıtan bir unsur olarak marka iletişimde önemli bir rol oynamaktadır. Mağazanın lokasyonu, dolaşım planı, kullanılan malzemeler, ürünlerin sergileniş biçimi gibi unsurlar, bir marka hakkında mesaj ileten öğeler olarak değerlendirilmektedir. Lüks moda markalarının satın alma noktalarından beklentisi satış yapmak olduğu kadar, tüketiciye markanın prestijini temsil eden bir temas noktası sunmaktır. Lüks moda markaları ve sanat ilişkisi bağlamında satın alma noktalarını değerlendiren Joy vd. (2014, s. 349), lüks moda markalarının stratejik olarak sanatla konumlandırıldığı günümüzde, LV'nin sanatı bir tema olarak kullanmanın ötesine geçerek, kendine has bir sanat kurumu olma niteliğini taşıdığını belirtmektedir.

LV'nin mağaza tasarımlarının kusursuz bir lüks deneyimi için tasarlandığı fark edilebilir. Ayrıca, Louis Vuitton Vakfı binasında olduğu gibi, özellikle "flagship" mağazalar da, ünlü mimarların sanatsal yeteneklerini özgürce ortaya koyduğu yapıtlar niteliğindedir. Vakıf binasını da tasarlamış olan mimar Frank Gehry imzası bulunan Seul'deki LV mağazası adeta bir heykel görünümündedir. Jun Aoki & Associates tarafından tasarlanan Tokyo'daki LV mağazası ise su dalgalarından ilham alınan sıra dışı dış cephesiyle dikkat çekmektedir. Pek çok mağazanın iç mekân tasarımlarını üstlenmiş olan Peter Marino'nun yarattığı ortamlar markanın sanatla olan ilişkisini güçlendirir niteliktedir. Örneğin, Seul'deki LV mağazası, ürünlerle dolu sıradan bir satış alanı değil; birçok sanat eseri ve mobilyanın da sergilendiği, sanatla çevrili bir alışveriş ortamı oluşturmak üzere tasarlanmıştır (Soytürk, 2020).

9. Dijital Dünyada Louis Vuitton

LV'nin web sitesi ve mobil uygulamasının zengin bir kullanıcı deneyimi sunmaya odaklanmış olduğu görülmektedir. Dijital platformların sunduğu teknoloji, LV'nin yüksek zanaatkarlık niteliğini yansıtan detaylar barındıran ürünlerini sergilemesi için önemli bir fırsat sunmaktadır. Markanın ve Louis Vuitton Vakfının sanatla ilişkili etkinliklerine de bu platformlarda geniş bir yer verilmiştir. LV, sanatla konumlandırılan bir marka olarak, dijital dünyadaki olanaklarını başarıyla değerlendirmiştir. Markanın kuruluşunun 200. yılı olan 2021 yılında ise, LV oldukça yaratıcı bir proje olan "Louis the Game" isimli dijital bir oyun oluşturmuştur. Oyun, genç Louis Vuitton'un Paris'e ulaşma öyküsü temelinde kurgulanmıştır. Oyunda, Louis Vuitton ve markanın maskotu olan Vivienne fantastik bir dünyada hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. Oyunun en çok dikkat çeken özelliği ise bazılarının ünlü sanatçılar tarafından tasarlanmış olduğu 30 NFT eserine ev sahipliği yapmış olmasıdır (Mert, 2021). Bu oyun, LV'nin, sanatla ilişkilendirilmiş tarihine, yani hikâyesine sahip çıktığını, genç tüketici kitlesine erişme arzusunu ve çağdaş sanatla bağ kurma amacını ortaya seren bir girişim olmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Lüks moda markalarının sanatla konumlandırma stratejisi kapsamında uygulayabilecekleri pratiklere dair tanımlayıcı bir yaklaşım benimseyen ve keşifsel vaka analizi yöntemiyle gerçekleştirilen bu araştırmada, LV'nin temel marka değerlerinde yer bulan sanatın, markanın çeşitli alanlardaki pratiklerinin merkezinde yer aldığını görülmüştür. Dünyanın en önemli lüks şirketleri grubu olan LVMH, LV'yi önemli bir kültürel ve sanatsal mirasla birlikte devralmış ve markayı sanatla konumlandırmak üzere istikrarlı bir strateji izlemiştir. Dolayısıyla, literatür analizinde yer verilen ve sanatla konumlandırma stratejisinin, aslında geleneksel lüksün niteliklerini taşıması mümkün olmayan çağdaş lüks markaların tüketicinin algısını şekillendirmek amacıyla gerçekleştirdikleri pazarlama taktiklerinden ibaret olduğuna dair değerlendirmenin, LV markası özelinde kısmen reddedilebilir olduğu söylenebilir. LV, gerçek bir zanaatkar tarafından kurulmuş, lüks ve sanatla gerçek bir ilişkiye sahip olan bir markadır. Lüks endüstrisi içinde varlığını ve kârlılığını korumaya çalışan bir marka olmakla birlikte, bu durum, LV'nin sanatla ilişkilendirilen bir marka projesi değil, sanatla doğal bağları olan bir marka olarak konumlandırılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, LV'nin başarısı, sanatla ilişkili köklü bir geçmişe sahip olmak kadar, sanatla olan ilişkisini çeşitli pratiklerle ortaya koymuş olması, dönemin getirdiği yeniliklere uyum sağlarken bile geleneklerinden vazgeçmemesi ve bunların her birini iletişim fırsatı olarak değerlendirmesinin bir sonucudur.

LVMH grubundaki diğer markalarla birlikte, LV'nin bir marka değil, "maison" olarak tanımlanması, markanın birer sanatçı olarak kabul edilen geleneksel lüks tasarımcılarının modaevleriyle, daha geniş ölçekte sanat ve zanaat ile olan ilişkisini güçlendirmektedir. LV, köklü tarihine dair ipucu oluşturacak tüm unsurları korumak konusunda istikrarlı bir yol izlemiştir. Bunlar, markanın hikâyesinde, vazgeçmediği klasik ürün koleksiyonlarında, desenlerinde kendisini göstermektedir. Örneğin, "Monogram Canvas" deseninin 100. yılı olan 1996 yılında LV, altı tasarımcıyı bu özel yılı kutlamak üzere kendi valizlerini tasarlamaya davet etmiştir. Tasarlanan valizler dünyanın farklı büyük şehirlerinde sergilenmiş; Louis Vuitton marka geleneklerini kullanarak, sanatla konumlandırma yolunda yaratıcı bir fırsat yakalamıştır. Benzer şekilde, markanın 200. yılı için gerçekleştirdiği sergi Asnières'de

başlamış, sonrasında gezici bir sergi olarak pek çok şehirde tüketicilerle buluşmuştur. Dolayısıyla, markanın sanatla konumlandırma konusundaki başarılarının bir bölümünün, doğal olarak sahip oldukları geleneklerini kutlayarak güçlendirmek ve bunları tüketiciyle iletişim kurmak üzere kullanmayı alışkanlık haline getirmek olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Bir girişimci olarak kâr elde etme arzusu ile sanat hayırseverliği çabaları arasındaki karşılık nedeniyle şüpheli eleştirilere maruz kalan LVMH grubu başkanı Bernard Arnault, markanın değerlerini yaşatmak konusunda istikrarlı ve kapsamlı bir stratejiyi olanaklı kılan bir vizyona sahiptir. Bu vizyon sayesinde, dönemin ruhunu yakalamak konusunda istekli olan yönetici tasarımcıların her birinin markanın geleneklere dayalı kimliğine zarar verme riskine de sahip olan cesur girişimlerine fırsat tanınmıştır. Arnault, ürünün hikâyesi ve bu hikâye doğrultusunda kurulan iletişimin değerinin farkında olan bir yönetici olarak da dikkat çekmektedir. LV'nin tarihçesinden oluşan, kalite, zanaat ve sanata dair mesajlar barındıran hikâyesinin marka iletişiminin merkezinde yer almasını sağlayan da bu farkındalıktır. Diğer yandan, tıpkı Louis Vuitton'un zorlu başarı hikâyesinde olduğu gibi, günümüzde de Arnault markanın çağdaş hikâyesinin başkahramanı olarak konumlandırılmıştır. Sanat ve kültürle olan bağı korumak üzere bu alanlara yatırım yapmayı ilke edinen bir yönetici olarak Arnault, LV'nin sanatla konumlandırılmasına katkı sağlamıştır.

Geniş bir perspektiften bakıldığında, LV'nin hem tarihsel akışında hem de bölgesel uygulamalarında birbirini tekrar eden yönetim yaklaşımlarına ve sanat pratiklerine sahip olmadığı görülmektedir. Tarihsel akışta, markanın yöneticileri ile değişen tasarım ve yönetim eğilimleri, birer sanatçı olarak konumlandırılan bu yöneticilerin özgün kimlikleri ile markaya değer katmasına ve markanın zamanın ruhunu yakalamasına olanak sağlamıştır. Diğer yandan, bölgesel uygulamalarda da farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, markanın dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan, satış alanından çok sanat deneyim alanları olarak konumlandırılan "flagship" mağazaları, birbirini tekrar etmeyen özgün tasarımlarıyla dikkat çekmektedir. Bunların bazıları, tüketiciyle iletişim kurmak üzere yerel değerlerle bütünleşmiş tasarımlara sahiptir. Örneğin, markanın Kore'deki mağaza tasarımında şehrin yerel kültüründen esinlenilmiştir. Diğer yandan, LV, Fransız kültürünü ve marka geleneklerini çeşitli lokasyonlara taşımaktadır. Dubai'de Paris kültürünün deneyimlendiği Louis Vuitton Publishing kiosk tasarımı buna örnek gösterilebilir. Dolayısıyla, LV'nin sanatla konumlandırma stratejisi kapsamındaki uygulamaların dikkate değer bir özelliğinin çeşitlilikleri ve zıtlıkları bir arada tutmak olduğu belirtilebilir. Ancak bunların hiçbiri markayı temel değerleri olan kalite, seçkinlik ve sanatla olan bağından koparmamaktadır.

LVMH'in 1990'larda başlayan kurumsal hayırseverlik faaliyetleri ve Louis Vuitton Vakfı, kuşkusuz, markanın sanatla konumlandırılması konusunda en emin adımların atıldığı sanat pratikleridir. Bir yandan klasik sanatla bağlarını korurken, diğer yandan modaya duyarlı genç hedef kitleyle bağ kurmak üzere çağdaş sanata ve yeni sanatçılara yönelmesi markanın ilgi uyandıran yaklaşımlarından biridir. LV, sadece vakıf duvarları içinde değil, dünyanın pek çok yerinde markayı ve sanatı bir araya getiren uygulamalar gerçekleştirmektedir. Bunlar, markanın sanat pratiklerinin geniş bir alanda deneyimlenmesine olanak sağlamaktadır. Sergi alanlarının yanı sıra, birer sanat mekânı olarak tasarlanan "flagship" mağazaları da markanın geniş bir alana yayılan sanat pratiklerine ev sahipliği

yapmaktadır. Bunlar, LV ürünlerinin sanat eserleriyle yan yana sergilendiği mekânlar olması açısından da sanatla konumlandırma bağlamında önemlidir.

LV'nin 2021 yılında sunulan oyunu "Louis the Game", analiz edilen sanat pratikleri arasında en dikkat çekici olanlardan biridir. Bu oyun, markanın geçmişle olan bağını, geleceğe olan yönelimini ve bunların her birinde sanata atfedilen önemi gösterdiği için markanın sanatla konumlandırma stratejisinin bir özeti niteliğindedir. Genç hedef kitle ile bağ kurmak için önemli bir fırsat sunan oyun, markanın köklü tarihi hakkında mesaj iletmektedir. Markanın hikâyesinde, markanın kurucusunun bir kahraman olarak sunulmasının en aşikâr görünümü bu oyunda karşımıza çıkmaktadır. Bu oyun içinde yeni bir sanat formu olarak tanımlanabilecek NFT sanat eserlerinin yer alması, markanın çağdaş sanatı sahiplenme, zamanın ruhunu yakalama ve genç hedef kitleye ulaşma konusundaki istikrarlı çabalarının örneğini sunmaktadır.

Sanatla konumlandırma stratejisi söz konusu olduğunda, her lüks moda markası için geçerli olacak pratikler dizisi tanımlamak olanaksız görülmektedir. Bunlar markanın pek çok niteliğine, faaliyet gösterdiği pazara ve hedef kitlesine göre değişiklik gösterecektir. LV'nin sahip olduğu olanaklar ve içinde bulunduğu koşullar çerçevesinde oldukça etkili bir dizi pratik gerçekleştirdiğini ve bu sayede bugün sanatla konumlandırılan bir marka haline geldiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, LV vaka analizi, sanatla konumlandırma stratejisinin başarıya ulaşması için sanatın markanın temel değeri haline gelmesi ve bu doğrultuda pratiklere yansımaları gerektiğini; markaların bu temel marka değerlerine bağlılığını korurken, zamanın ve hedef kitlenin eğilimlerini de dikkate almaları gerektiğini göstermiştir.

Bu çalışma, lüks markaların sanatla ilişkili tek bir pratiğine odaklanmak yerine sanatla konumlandırmaya dair daha geniş bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamıştır. Sanatla konumlandırma konusunda başarı göstermiş bir marka olan LV'nin sanatla ilgili pratiklerine dair kapsamlı bir çalışma, sanatla konumlandırma stratejisi geliştirmek konusunda girişimlerde bulunacak marka yöneticileri için yararlı bir kaynak olacaktır. Bununla birlikte, LV'nin, hakkında fazlaca araştırma yapılmış olan sanatçı işbirliği gibi sanatla ilişkili pratiklerinin dışında kalan, bilinirliği daha az ama marka iletişimi konusunda yararlı örnekler meydana getiren uygulamaların daha kapsamlı olarak değerlendirileceği akademik çalışmaların da alana önemli etkiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın marka yöneticileri ve araştırmacılara sağlayacağı düşünülen diğer bir katkısı ise, markaların başarılı bir sanatla konumlandırma stratejisi yürütebilmeleri için sanatı kimliklerinin ve vizyonlarının temel bir parçası haline getirmeleri gerektiği konusundaki farkındalıktır. Markanın kimliğinde yer edinmeyen ve istikrarla yürütülmeyen sanat pratiklerinin, markalar açısından birer tutundurma taktiğinden ibaret olacağını söylemek mümkündür. Markaların sanatla konumlandırma stratejisi üzerine gerçekleştirilecek sonraki çalışmalarda, literatürde yaygın olarak uygulanmakta olanın aksine, markanın kimliğini meydana getiren temel unsurların ve markanın vizyonunun da değerlendirilmesi önerilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Ashlee, P. (2021). *Think like Bernard Arnault*. Pasols Ashlee.
- Balıkçoğlu, B., & Karacaoğlu, K. (2007). Sosyal bir ürün olarak topluma pazarlanan hayırseverlik: Stratejik hayırseverlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 121-141.
- Batat, W. (2023). The pursuit of luxury or luxuries? A framework of the past, present, and future of luxury research. *Consumption Markets & Culture*, 26(2), 103-116. <https://doi.org/10.1080/10253866.2023.2185233>
- Bongrand, C. (2021). *Louis Vuitton*. Gallimard.
- Crane, D. (2003). Moda ve gündemleri: Giyimde sınıf, cinsiyet ve kimlik (Çev. Ö. Çelik). Ayrıntı Yayınları.
- Davis, M. E. (2008). *Classic chic: Music, fashion and modernism*. University of California Press.
- Deloitte. (2022). *Global powers of luxury goods 2022*. <https://www.deloitte.com/global/en/Industries/consumer/analysis/gx-cb-global-powers-of-luxury-goods.html>
- Dubois, B., Czellar, S., & Laurent, G. (2005). Consumer segments based on attitudes toward luxury: Empirical evidence from twenty countries. *Marketing Letters*, 16(2), 115-128. <https://doi.org/10.1007/s11002-005-2172-0>
- European Fashion Heritage Association. (2018, Nisan 18). *Louis Vuitton: the Marc Jacobs' years*. <https://fashionheritage.eu/louis-vuitton-the-marc-jacobs-years/>
- Faerm, S. (2010). *Fashion design course - Principles, practice and techniques: The ultimate guide for aspiring fashion designers*. Thames & Hudson.
- Fondation Louis Vuitton. (2014, Ekim 17). *Fondation Louis Vuitton press kit*. <https://r.lvmh-static.com/uploads/2015/01/oct-2014flv-press-kit.pdf>
- Forbes. (t.y). *Bernard Arnault & family*. <https://www.forbes.com/profile/bernard-arnault/?sh=260fba9866fa>
- Ghosh, A., & Varshney, S. (2013). Luxury goods consumption: A conceptual framework based on literature review. *South Asian Journal of Management*, 20(2), 146-159.
- Homer, K. (2021). *Little book of Louis Vuitton: The story of the iconic fashion house*. Welbeck.
- Husic, M., & Cacic, M. (2009). Luxury consumption factors. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 13(2), 231-245. <https://doi.org/10.1108/13612020910957734>
- Jelinek, J. S. (2018). Art as a strategic branding tool for luxury fashion brands. *Journal of Product and Brand Management*, 27(3), 294-307. <https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2017-1408>
- Joy, A., & Belk, R. W. (2020). Why luxury brands partner with artists. İçinde P. Y. Donze, V. Pouillard & J. Roberts (Eds.), *The Oxford handbook of luxury business* (ss. 309-327). Oxford University Press.
- Joy, A., Wang, J. J., Chan, T. S., Sherry, J. F., & Cui, G. (2014). M(A)rt worlds: Consumerperceptions of how luxury brand stores become art institutions. *Journal of Retailing*, 90(3), 347-364. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jretai.2014.01.002>

- Kapferer, J. N., & Bastien, V. (2009). *The luxury strategy: Break the rules of marketing to build luxury brands*. Kogan Page Limited.
- Karra, N. (2021). *Fashion entrepreneurship: The creation of the global fashion business*. Routledge.
- Koda, H., & Bolton, A. (2008, Eylül). *Paul Poiret (1879-1944)*, The Met. https://www.metmuseum.org/toah/hd/poir/hd_poir.htm
- Kovesi, C. (2015). What is luxury? The rebirth of a concept in the early modern world. *History, Culture, Consumption*, 2(1), 25-40. <https://doi.org/10.1080/20511817.2015.11428563>
- Luzzini, D., & Ronchi, S. (2010). Purchasing management in the luxury industry: Organization and practices. *Operations Management Research*, 3(1-2), 7-21. <https://doi.org/10.1007/s12063-009-0024-4>
- LVMH. (2023a). *LVMH group presentation*. <https://www.lvmh.com/group/about-lvmh/mission-lvmh/>
- LVMH. (2023b). *Arts and culture*. <https://www.lvmh.com/group/lvmh-commitments/art-culture/>
- LVMH. (2023c). *Corporate philanthropy*. <https://www.lvmh.com/group/lvmh-commitments/art-culture/lvmh-corporate-philanthropy/>
- LVMH (t.y.). 2023, Ağustos 1). *Milestones*. <https://www.lvmh.com/group/milestones-lvmh/1593-to-the-present/>
- Masè, S., & Cedrola, E. (2017). Louis Vuitton's art-based strategy to communicate exclusivity and prestige. İçinde B. Jin & E. Cedrola (Eds.), *Fashion branding and communication* (ss. 155-184). Palgrave Pivot.
- Müller, F. (2013) In the beginning. İçinde J. C. Kaufmann, I. Luna, F. Müller, M. Nishitani & C. Pringle (Eds.), *Louis Vuitton city bags: A natural history* (ss. 22-37). Rizzoli.
- Okonkwo, U. (2007). *Luxury fashion branding: Strategy, tactics, techniques*. Palgrave Macmillan.
- Palmitessa, M. (2012). *The use of art for branding purposes - A study of Louis Vuitton's art collaborations* (Yayımlanmamış lisans tezi) Lund Üniversitesi.
- Parkins, I. (2012). *Poiret, Dior, Schiaparelli: Fashion, femininity and modernity*. Bloomsbury Publishing PLC.
- Riot, E. (2017). The Louis Vuitton Foundation: The gift of a CSR leader and art lover to the world. İçinde G. Eweje & R. J. Bathurst (Eds.), *CSR, sustainability, and leadership* (ss. 237-272). Routledge.
- Riot, E., Chamaret, C., & Rigaud, E. (2013). Murakami on the bag: Louis Vuitton's decommo-ditization strategy. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 41(11-12), 919-939. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-01-2013-0010>
- Rowley, J. (2002). Using case studies in research. *Management Research News*, 25(1), 16-27. <https://doi.org/10.1108/01409170210782990>
- Soytürk, V. (2020, Kasım 2). Geleneksel Kore'den ilhamla modern bir bina: Louis Vuitton Maison Seoul, *Arkitekt*, <https://www.gzt.com/arkitekt/geleneksel-koreden-ilhamla-modern-bir-bina-louis-vuitton-maison-seoul-3562514>
- Thomas, D. (2007). *Deluxe: How luxury lost its luster*. Penguin Books.
- Tuna, M. (2021, Ağustos 26). Paralel evrende doğum günü: Louis the game. *Mercado*. <https://www.studiomercado.com/post/louis-the-game>

- Wesley, C. (2023). *Fashioning a fortune: The story of Bernard Arnault and LVMH*. Charles Wesley.
- Yeoman, I., & McMahon-Beattie, U. (2011). The changing meaning of luxury. İçinde I. Yeoman & U. McMahon-Beattie (Eds.), *Revenue management: A practical pricing perspective* (ss. 72-85). Palgrave Macmillan.
- Yin, R. K. (1994). *Case study research: Design and methods* (2. Basım). Sage.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİMİ SAĞLAMAK İÇİN ÇEVRESEL DUYARLILIK ETKİLİ BİR FAKTÖR MÜDÜR?

 Sena ALTIN^a

Öz

Günümüzde sürdürülebilir tüketim ve çevresel duyarlılık giderek artan bir öneme sahiptir. Sürdürülebilir tüketim; doğal kaynakların korunması, atık üretiminin azaltılması ve çevreye zarar verme riskinin en aza indirilmesi amacını taşır. Bireylerin çevresel etkileri göz önünde bulundurarak ürün seçimleri yapması ve geri dönüşüm alışkanlıklarını benimsemesi bu bağlamda büyük bir rol oynar. Ayrıca işletmelerin üretim süreçlerini çevre dostu yöntemlerle düzenlemesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi de sürdürülebilirliğin sağlanmasına yardımcı olur. Bu bilinçli adımlar, gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını koruma yolunda kritik bir işlev görür. Çalışmanın amacı; çevresel duyarlılık ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışma kapsamında 351 tüketiciye anket yöntemiyle ulaşılmıştır. Veriler analiz edilirken T testi, Kruskall-Wallis testi, Pearson korelasyon ve çoklu-basit doğrusal regresyon modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda genel olarak çevresel duyarlılıkla sürdürülebilir tüketim arasında anlamlı ve pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Tüketim, Çevresel Duyarlılık, Sürdürülebilir Pazarlama, Sürdürülebilirlik

IS ENVIRONMENTAL AWARENESS AN EFFECTIVE FACTOR TO ENSURE SUSTAINABLE CONSUMPTION?

Abstract

Today, sustainable consumption and environmental sensitivity have an increasing importance. Sustainable consumption aims to protect natural resources, reduce waste production and minimise the risk of environmental damage. Individuals making product choices by considering environmental impacts and adopting recycling habits play a major role in this context. In addition, the fact that businesses organise their production processes with environmentally friendly methods and turn to renewable energy sources also helps to ensure sustainability. These conscious steps serve a critical function in protecting the right of future generations to live in a healthy environment. The aim of the study is to examine the relationship between environmental sensitivity and sustainable consumption behaviour. Within the scope of the study, 351 consumers were reached by questionnaire method. The data were analysed using T-test, Kruskall-Wallis test, Pearson correlation and multiple-simple linear regression model. As a result of the study, it was determined

^aDr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Suna Yalçın MYO, Pazarlama, sena.altin@kayseri.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 15.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 07.09.2023

that there is a significant and strong positive relationship between environmental sensitivity and sustainable consumption in general.

Keywords: Sustainable Consumption, Environmental Sensitivity, Sustainable Marketing, Sustainability

Giriş

Sanayi devrimi öncesi dönemde bireylerin tüketimleri günümüze oranla daha azdı. Fakat sanayi devrimi sonrası endüstrileşmenin artmasıyla birlikte üretim yöntemlerinin çeşitlenip gelişmesiyle kitlesel üretim artış göstermiştir. Buna bağlı olarak da bireylerdeki tüketim olgusu sadece ihtiyaçlar doğrultusunda değil istek ve beklentilerin daha belirginleşmesiyle artış göstermiştir. Geçmişte bireyler, alacakları ürünleri, üretim az olduğu için (değişim)takas usulüyle elde ediyorlardı. Şu anda ise üretimin artmasıyla birlikte aldıkları ürünleri kullan-at yaparak elden çıkarmayı tercih ediyorlar.

Günümüzde tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çevre konusunda olumsuz birçok durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Çevre, canlı ve cansız varlıkların bir arada bulunduğu ve etkileşim içinde olduğu ortam olarak tanımlanabilir (Yeşil & Turan, 2020). İnsanoğlu dünyaya gözlerini açtığı ilk andan itibaren tüketmeye başlamaktadır. Nüfus artışına bağlı olarak tüketim ve çevre kirliliği artmakta, dolayısıyla gelecek kuşakların çevresel sürdürülebilirlik bağlamında yetersiz doğal kaynaklar sorunuyla karşılaşabileceği öngörülmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde teknolojinin gelişmesiyle, sosyal medya araçlarının kullanımının artmasıyla bireylerde tüketim yapma isteği daha fazla artış göstermektedir. Bunun birden fazla sebebi bulunmaktadır. Bu sebepler arasında bireylerin diğer insanlara özenmesi, grup oluşturma eğilimi, belirli bir sosyal sınıfa dahil olma arzusu, kendini ifade etme isteği gibi sosyo-psikolojik açıdan pek çok neden bulunabilir.

Doğan, Bulut & Kökalan Çımrın (2015) günümüzde isteklerin ve taleplerin, dünyayı farklı felaketlere sürükleyebileceğini vurgulamakta olup, insanın doğanın bir parçası olduğunu unutup doğanın efendisi gibi davrandığını ve çevreye karşı bencilce isteklerle hareket ettiğini vurgulayarak gelecek kuşakların yaşam alanlarında karşılaşılan ve karşılaşılabilecek tehlikelerinin önemini dile getirmiştir. Hızla tükenen doğal kaynaklar, çevre kirliliği, yeni salgın hastalıklar, iklim değişiklikleri gibi her geçen gün artan çevre sorunlarının gün yüzüne çıkması sonucu bir takım sorular gündeme gelmiştir. Bu sorular; ekolojik krizin nedenleri teknoloji veya kalkınma mı? Aşırı nüfusa bağlı olarak değişim gösteren bireylerin tüketici davranışları mı? gibi sebep arayan sorulardır. Çevreye verilen zararın farkına varılmasıyla “Etik Tüketim”, “Çevre Bilinçli Tüketim” ve “Sürdürülebilir Tüketim” kavramları ortaya çıkıp tartışılmaya başlanmıştır (Tandaçgüneş, 2011).

Dünya genelinde bireylerin tüketim tercihleri ile ekolojik denge arasındaki etkileşim endişe vericidir. Dünya nüfusu hızla artarken, doğal kaynaklar aynı hızda artmamakta, hatta giderek azalmaktadır. Doğadaki tüm canlıların birbirleriyle ve fiziksel çevreleriyle olan ilişkileri, ekolojik dengeyi sürdürmelerine olanak tanır. Ancak ekolojik dengeyi sağlayan faktörlerden birinde veya birkaçında meydana gelebilecek bozulmalar, bütün ekosistemi etkileyebilir. Bu nedenle insanların

çevresel dengeyi bozan faaliyetlerde bulunmaları, çevre sorunlarını ortaya çıkarmaktadır (Bener & Babaoğul, 2008).

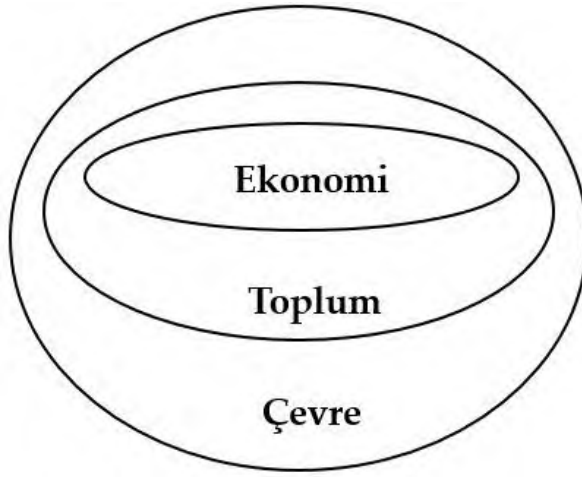
Bireylerin tüketimlerinin artmasındaki en büyük sebeplerinden biri de pazarlama faaliyetlerinin gelişme göstermesidir. Reklamın çeşitliliğinin artması, internetin hayatımıza girmesi, markalaşma, tüketici alışkanlıkları, eğitim seviyesi, teknolojinin gelişmesiyle mal ve hizmet çeşitliliğinin artması gibi etkenler bireylerin daha fazla tüketim gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Bu etkenlerle birlikte gerçekleştirilen tüketim faaliyetlerinin zararlarının büyüklüğü düşünülerek sürdürülebilirlik kavramı ortaya konmuştur (Bayazıt Hayta, 2009). 1987 yılında Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu sürdürülebilirlik kavramını "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlamaktadır (Dışişleri Başkanlığı, 2021). Günümüzde tüketim artık sürdürülemez kalkınmanın temel itici gücü olarak kabul edilmektedir (Fischer, Böhme & Geiger, 2017). Sürdürülebilir tüketim kavramı da sürdürülebilir kavramına bağlı olarak geliştirilmiştir. Sürdürülebilir tüketim ifadesi yerine "sürdürülebilir üretim veya sürdürülebilir tüketim ve üretim" ifadeleri de sıklıkla kullanılmaktadır (McLaren, 2007).

Sürdürülebilir tüketim terminolojisi, 1992'de Rio Dünya Zirvesi'nde politika söylemine girdi. Rio Zirvesi'ni takip eden on yılda, sürdürülebilir tüketim konusunda çok çeşitli kurumsal programlar başlatıldı (Jackson & Michaelis, 2003). Sürdürülebilir tüketim kavramı, gelecek nesillerin gereksinimlerini dikkate alarak, doğal kaynakların, toksik maddelerin atıklarının ve çevreyi kirleten maddelerin kullanımını en aza indirgerken temel gereksinimleri karşılayan ve daha iyi bir yaşam kalitesi sunan malların veya hizmetlerin kullanımınıdır (Reisch, 1998, aktaran: Hayta, 2009). Revuelta'da (2017) çalışmasında sürdürülebilir tüketimi, "gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmayacak şekilde mal ve hizmetlerin yaşam döngüsü boyunca kullanımını sağlamayı amaçlamaktadır" şeklinde tanımlamıştır. Bir başka sürdürülebilir tüketim kavramı tanımı ise, temel insan ihtiyaçlarını karşılayan ve yaşam kalitesini iyileştiren ancak gelecek nesiller için kullanılabilir olacak şekilde kaynakların kullanımını en aza indiren mal ve hizmetlerin kullanımı olarak yapılmıştır (Raven, Berg & Hassenzahl, 2012: 513). Lee vd. (2015) sürdürülebilir tüketim kavramını çevre dostu tüketim olarak ifade etmişlerdir.

Tüketici davranışı kavramı, toplumun çevresi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bireylerin yaptıkları eylemler, seçimler, belirli bir mal ve hizmeti tüketmeleri veya belirli yaşam tarzlarına sahip olmaları bireylerin kişisel refah seviyelerinden ziyade çevre üzerinde de doğrudan ve dolaylı olarak etkileri vardır. Bu nedenle de sürdürülebilir tüketim konusu hem ulusal hem de uluslararası politikalar için merkezi bir odak nokta haline gelmiştir (Jackson, 2005). Sürdürülebilir tüketim davranışı, doğal veya sosyal çevre için bireysel tüketim davranışının uzun vadeli sonuçlarının ve genel olarak sorumlu, çevre dostu tüketim davranışlarıdır (Kadic-Maglajlic vd. 2010). Sürdürülebilir tüketim ve çevresel duyarlılık günümüzde giderek daha da artarak önem kazanan bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Sürdürülebilir tüketim kavramı genel olarak doğal kaynakları daha dikkatli ve verimli bir şekilde kullanarak gelecek kuşakların ihtiyaçlarını göz önüne alarak farklı bir tüketim yaklaşımını ifade ederken, çevresel duyarlılık ise çevrenin korunmasına ve kaynakların sürdürülebilirliğine odaklanan bir farkındalık durumunu ifade etmektedir. İçinde bulunduğumuz dönem ve ileriki dönemlerde yaşanması beklenen iklim değişiklikleri

göz önüne alındığında sürdürülebilir tüketim kavramı birçok tüketici tarafından benimsenip hayat felsefesi olarak tüketici davranışlarına yansımaları gerekmektedir.

Geleneksel pazarlama anlayışına odaklanıldığında, öncelikli olarak tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak ve uzun vadeli ilişkiler geliştirmek vurgulanmaktadır. Ancak sürdürülebilir pazarlama yaklaşımında, sadece tüketicilere değil aynı zamanda sosyal ve doğal çevreye de uyumlu şekilde sürdürülebilir ilişkiler kurmak büyük önem taşımaktadır. Günümüzde, sürdürülebilir pazarlama çabaları ekonomik, sosyal ve çevresel faktörler arasında denge sağlayarak uluslararası şirketlerin marka değerlerinin kendi varlık sınırlarını aşabileceği bir noktada bulunmaktadır (Küçükyörük & Kurtuldu, 2022).

Şekil 1. Sürdürülebilirlik Bileşenleri

(Kaynakça: Akdoğan, 2023)

Yukarıdaki Şekil 1.'de de görüldüğü gibi Akdoğan'da (2023) çalışmasında sürdürülebilirliğin gerçekleşmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel bileşenlerin birlikte sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Toplum, ekonominin bir parçası olarak işlev gördüğü bir yapıyı temsil eder. Bu bağlamda, toplum ve ekonomi, çevreyle birlikte iç içe yaşamın bir parçasını oluştururlar.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Sürdürülebilir tüketim kavramı çevre, ekonomi, pazarlama, sağlık, mühendislik vb. gibi birçok akademik alan tarafından literatüre konu olmaya başlamıştır. Pazarlama alanında da sürdürülebilir tüketim kavramı üzerine yapılan çalışmalar günümüzde artış göstermeye başlamıştır. Türkiye'de genel olarak ele alınan sürdürülebilir tüketim kavramıyla ilgili bazı çalışmalar ve çalışmaya konu edinilen diğer değişkenler bu başlık altında ele alınacaktır.

Özgül (2010) çalışmasında tüketicilerin değer yargıları, gönüllü sade yaşam tarzı ve sürdürülebilir tüketim davranışlarını incelemiştir. Çalışma sonucunda, tüketicilerin çoğunluğu sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarına değer verse de, çevre dostu davranışlar yerine tasarruf sağlayan davranışlara daha fazla önem atfettikleri görülmektedir. Karalar & Kiracı (2011) çalışmasında çevre sorularına sürdürülebilir

tüketimle yorum getirmeyi hedeflenmiş olup, çalışma da sürdürülebilir tüketim düşüncesinin paydaşları ve sürdürülebilir tüketimin eksiklik ve zayıflıkları nitel açıdan ele alınmıştır. Özsoy & Madran (2015) çalışmasında ürünlerin ömrünün tüketiciler açısından nasıl algılandığını sürdürülebilir tüketim açısından ele almıştır. Beklenen ürün ömrü ile sürdürülebilir tüketimin tüm boyutları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiş olup; sürdürülebilir tüketim boyutları ve beklenen ürün ömrü ile demografik özellikler arasında da ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Karaca (2018) çalışmasında yaşam tarzının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda yaşam tarzı ve sürdürülebilir tüketim davranışlarının bazı alt boyutlarının demografik özelliklere göre genel olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Aktaş & Çiçek (2019) çalışmasında farklı kuşaklardaki kadın ve erkek tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ise kadın ve erkek tüketicilerin kuşaklara göre farklı tüketim davranışları sergiledikleri belirlenmiş olup, sessiz kuşak, patlama kuşağı ve X kuşağının sürdürülebilir tüketim davranışlarının Y ve Z kuşağına göre daha yüksek olduğu; Y kuşağının ise Z kuşağına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Tatar (2021) çalışmasında çevresel sorunlara olan duyarlılığın sürdürülebilir tüketim davranışına etkisini incelemiştir. Çalışma sonucuna göre çevre sorunlarına duyarlılık ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Küçükyörük & Kurtuldu (2022) çalışmalarında sürdürülebilir pazarlamanın sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkisinde çevre bilincinin aracılık rolünü incelemiş olup, araştırma sonucunda sürdürülebilir pazarlama ile sürdürülebilir tüketim arasında ve sürdürülebilir pazarlama ile çevre bilinci arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, ayrıca çevre bilincinin de aracı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Yılmaztürk & Akdoğan (2023) çalışmasında yeşil satın alma niyetinin materyalizm ve sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki aracılık rolünü incelemişlerdir. Materyalizmin yeşil satın alma niyeti ve sürdürülebilir tüketim davranışları arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiş olup, yeşil satın almanın aracılık rolünün olduğunu ortaya koymuştur. Kortunay (2023) çalışmasında sürdürülebilir tüketim davranışına yönelik tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerini kavramsal açıdan ele almış olup, bu kavramların sürdürülebilir tüketimi daha iyi anlamak açısından yeterlilikleri tartışılmıştır. Yıldız & Kelleci (2023) çalışmasında sürdürülebilir tüketim davranışının etkenlerini Türkiye'deki Z kuşağı tüketiciler üzerinde ele almışlardır. Çalışmada Z kuşağının sürdürülebilir tüketim davranışını etkileyen çevresel-sosyal sorunların algıları, çevresel-sosyal sorumluluklar, sorunların bilinç seviyesi, kişisel imaj, ağızdan ağıza iletişim, sürdürülebilir tüketim yönelik tutum ve sürdürülebilir tüketim niyetinden oluşan yedi adet faktör belirlenmiştir. Avcı & Yıldız (2023) çalışmasında online ikinci el ürün satın alma motivasyonlarının sürdürülebilir tüketim davranışı ve çevrimiçi tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini ve elektronik ağızdan ağıza iletişimin (eWOM) aracılık rolü incelenmiştir. eWOM' un sürdürülebilir tüketim davranışı ve çevrimiçi yeniden satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiş olup, aracılık rollerinin de olduğu sonucuna varılmıştır. Akdoğan (2023) çalışmasında sürdürülebilir tüketimi kavramsal olarak ele almış olup, sürdürülebilir kalkınmanın çevre, toplum ve ekonomi üçgeninde gerçekleşmesi beklenen bir denge unsuru olduğunu ifade etmiştir.

Teknolojinin ve küreselleşmenin etkisiyle tüketim olgusu büyük oranda artış göstermiş olup, olumsuz çevre olayları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple ileri ki yıllar düşünüldüğünde bilim insanları kıtlıkların artacağı (Karalar ve Kiracı, 2011), hammadde sıkıntılarının ortaya çıkacağını

vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak günümüz toplumlarında tüketim kavramı büyük bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Çalışma kapsamında yapılan literatür araştırmaları sürdürülebilir tüketim kavramı ve çevresel duyarlılık arasındaki ilişkinin incelendiği nicel çalışmalara çok rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışma farkındalığın artırılması ve akademik alanda çevre, tüketici davranışları ve sürdürülebilirlik gibi konularda yapılan araştırmalara katkıda bulunması amacıyla tasarlanmıştır.

B. YÖNTEM

Teknolojik gelişmelerin artmasıyla dünyada çevre sorunları büyük oranda artış göstermeye başlamıştır. Çevresel duyarlılık ve sürdürülebilir tüketim, günümüzde giderek artan bir öneme sahip olan konulardır. Bu kavramlar, kaynakları doğru ve bilinçli bir şekilde kullanma, çevreye saygılı davranma ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakma amacını taşımaktadır. Buna bağlı olarak doğanın sunduğu kaynakların sınırlı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu kaynakları verimli bir şekilde kullanmak ve israfı minimize etmek önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı çevresel duyarlılık ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Toplumda farkındalık oluşturma, stratejiler belirleme de kurumlara yol gösterme, işletmeler için rehberlik etme ve akademik alana katkı sunup, konuyla ilgili daha fazla araştırma yapılmasını desteklemek açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

1. Araştırmanın Ölçekleri

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi tercih edilmiştir. Veri toplamak için hazırlanan anket tüketicilere online ve yüzyüze ortamda sunulmuştur. Katılımcılara sunulan anket formu birinci bölüm tüketicilerin demografik ve davranışsal bilgilerini içeren sorulardan, ikinci bölüm Doğan, Bulut ve Kökalan Çımrın (2015) tarafından geliştirilen 17 madde ve dört boyuttan oluşan "Sürdürülebilir Tüketim Ölçeği" ve üçüncü bölüm de ise Yeşil ve Turan (2020) tarafından geliştirilen 20 madde ve beş boyuttan oluşan "Çevresel Duyarlılık Ölçeği" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Anket içindeki bütün ölçeklerde tüm maddeler "1-Kesinlikle katılıyorum / 5-Kesinlikle katılmıyorum" şeklinde beşli likert kullanılarak katılımcılara sunulmuştur.

Araştırmada veri toplanmadan önce Kayseri Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 02/11/2021 tarihli kararı ile etik açıdan bir sakınca olmadığına dair rapor alınmıştır. Rapor sonrasında veri toplama aşamasına geçilmiştir. Katılımcılar veri toplama aşamasında çalışma amacı ve içeriği konusunda bilgilendirilmiş olup, gönüllülük esasına dayalı katılımları özellikle sağlanmıştır.

2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırma örneklem grubunu Kayseri ilinde yaşayan 18-65 yaş arasındaki tüketiciler oluşturmaktadır. Örneklem grubu belirlenirken kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada ulaşılması gereken örneklem sayısı belirlenirken hipotezlerin test edilmesinde kullanılan analizlere dayalı olarak araştırmanın öncesinde güç analizi uygulanmış olup t testi için 128, korelasyon için 182 ve regresyon için 49 olarak hesaplanmıştır (T testi: $d = ,50$; $\alpha = ,05$; Güç $(1 - \beta) = ,80$, $\delta = 2,83$, $sd = 126$; Örneklem büyüklüğü = 128; Korelasyon: $r = ,30$, $\alpha = ,05$; Güç $(1 - \beta \text{ err prob}) = ,80$ için örneklem büyüklüğü = 182; Regresyon: $f^2 = ,15$, $\alpha = ,05$; Güç $(1 - \beta \text{ err prob}) = ,80$, Yordayıcı sayısı 5 için kritik t değeri = 2,0, sd

= 49 ve örneklem büyüklüğü = 55). Araştırma kapsamında güç analizi ile hesaplanan maksimum sayının yaklaşık iki katı olan 351 katılımcıya ulaşılmıştır. Fakat verilerin eksik veya doğruluğundan emin olunmamasından kaynaklı araştırmaya 338 katılımcı analizlere dahil edilmiştir.

3. Araştırma Hipotezleri ve Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında verilerin analizi aşamasına geçilmeden önce hipotezler belirlenmiştir. Bu hipotezler aşağıda belirtilmiştir:

H1: Tüketicilerin cinsiyete göre sürdürülebilir tüketim davranışlarının tüm alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Tüketicilerin cinsiyete göre çevresel duyarlılıklarının tüm alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Tüketicilerin eğitim durumlarına göre sürdürülebilir tüketim davranışlarının tüm alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4: Tüketicilerin eğitim durumlarına göre çevresel duyarlılıklarının tüm alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5: Tüketicilerin çevresel organizasyonlara üye olma durumlarına göre sürdürülebilir tüketim davranışlarının tüm alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6: Tüketicilerin çevresel organizasyonlara üye olma durumlarına göre sürdürülebilir tüketim davranışlarının tüm alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H7: Tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışları ve çevresel duyarlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H8: Çevresel duyarlılığın tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını yordama etkisi anlamlıdır.

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde R (4.3.0) ve JAMOVI (2.3.28) programlarından faydalanılmıştır. Analiz öncesinde %3,5 oranında eksik, doğruluğundan emin olunmayan ve uç değer olan 13 veri araştırma kapsamı dışında tutulmuş olup 338 katılımcı verisi ile analizler yürütülmüştür. Verilerin değerlendirilmesinde betimsel istatistiklerden faydalanılmış olup hipotezlerin test edilmesinde Pearson korelasyon, basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri ve alt grupta dengeli dağılımın gözlenmediği fark analizlerinde ise Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Değişkenlerin normalliği betimsel istatistikler ve grafiksel incelemelere dayalı değerlendirilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayısı için Tabachnick ve Fidell'in (2013) $\pm 1,5$ aralığı referans alınmıştır. Ek olarak basit ve çoklu regresyon analizleri için varsayımlar kontrol edilmiştir. Otokorelasyon, Durbin-Watson istatistiği ile, çoklu bağlantı ve teklik sorunu, tolerans (Tol) ve varyans yükseltme faktörü ile (VIF) değerlendirilmiştir. Field'e (2009) göre ,10 ile ,90 aralığında Tol değeri ve 10'dan küçük VIF değerinin çoklu bağlantı ve teklik sorunu olmadığını, Durbin-Watson istatistiği için 1-3 aralığındaki değer otokorelasyon sorunu olmadığını ve varsayımların karşılandığını göstermektedir. Kruskal-Wallis

testinin devam analizi olarak Dwass-Stell-Critchlow-Fligner (DSCF) post-hoc testi uygulanmıştır. Etki büyüklüğü olarak t-testi için Cohen'in D istatistiği, kruskal-wallis için eta kareye dayalı H istatistiği ve regresyon analizi için R² istatistiği yorumlanmıştır. Cohen'e (1988) göre D istatistiği ,20'nin altında (küçük etki) ,20 ile ,50 aralığında (orta etki) ve ,80'nin üzeri (büyük etki) olarak; Eta kare istatistiği ,01'in altında (küçük etki), ,01 ile ,06 aralığında (orta etki) ve ,14'ün üzerinde (büyük etki) olarak; R² istatistiği ise ,02'nin altında (küçük etki), ,02 ile ,13 aralığında (orta etki) ve ,26'nın üzerinde (büyük etki) olarak yorumlanmaktadır. Ölçme araçlarının güvenilirliği için Cronbach'ın alfa katsayısı hesaplanmış olup George & Mallery' e (2019) göre mükemmel ($\geq ,90$), iyi ($\geq ,80$), kabul edilebilir ($\geq ,70$), şüpheli/kesin olmayan ($\geq ,60$), zayıf ($\geq ,50$) ve kabul edilemez ($< ,50$) şeklinde yorumlanmıştır. Elde edilen bulguların yanılma düzeyi ,05 olarak ele alınmıştır. Post-hoc analizinde ise Bonferroni düzeltmesi uygulanarak yanılma düzeyi alt grup sayısına bölünmüş olup ,017 olarak ele alınmıştır.

Tablo 1. Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçek boyutları	α	ω
Çevre duyarlılığı	,87	,87
İhtiyaç dışı tüketim	,82	,83
Tasarruf	,86	,87
Yeniden kullanılabilirlik	,69	,70
Bilgi/Duygu	,69	,71
Duyarlı davranış	,60	,66
Özenli davranış	,70	,71
Ürün/Enerji tasarrufu	,46	,47
Geri dönüşüm	,84	,84

Tablo 1'e göre sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğinin çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı tüketim ve tasarruf boyutları iyi düzeyde, yeniden kullanılabilirlik boyutu ise orta düzeydedir. Sürdürülebilir tüketim davranışına yönelik ölçüm sonuçlarının güvenilir olduğu söylenebilir. Çevresel duyarlılık ölçeğinin geri dönüşüm boyutu iyi düzeyde, bilgi/duygu ve özenli davranış boyutları kabul edilebilir düzeyde, duyarlı davranış boyutu sorgulanabilir düzeydedir. Enerji/ürün tasarrufu ise kabul edilemez düzeydedir. Bu boyutta madde sayısı az olduğu için madde-korelasyon hesaplanmıştır. Briggs ve Cheek (1986), ,2 ile ,4 arasında korelasyon ortalaması önermektedir. İç tutarlılık katsayısı zayıf olan ürün/enerji tasarrufu boyutu için maddeler arası korelasyon ortalaması ,29 olarak hesaplanmış olup yeterli olduğu değerlendirilmiştir.

C. BULGULAR

Bu başlık altında çalışmayla ilgili elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcılara ilişkin kişisel bilgiler

Değişken	Düzyey	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	204	,60
	Erkek	134	,40
Medeni Durum	Bekar	272	,80
	Evli	66	,20
Eğitim	Lise	122	,36
	Lisans	178	,53
	Lisansüstü	38	,11
Organizasyon Üyeliği	Evet	50	,15
	Hayır	288	,85

Tablo 2'ye göre katılımcıların 204'ünün (%60) kadın ve 134'ünün (%40) erkek olduğu; 272'sinin (%80) bekâr ve 66'sının (%20) evli olduğu; 122'sinin (%36) lise, 178'inin (%53) lisans ve 38'inin (%11) lisansüstü mezunu olduğu; 50'sinin (%15) bir çevre organizasyonuna üye olduğu ve 288'inin (%85) herhangi bir çevre organizasyonuna üye olmadığı gözlenmiştir.

Tablo 3. Ölçeklere ilişkin betimsel istatistikler

Ölçek	Alt ölçek	Ort.	S	Med.	Ort.*	Min	Max	Çarpıklık	Basıklık
Sürdürülebilir	Çevre Duyarlılığı	3,42	,96	3,40	3,46	1	5	-,38	-,13
Tüketim	İhtiyaç Dışı T.	2,47	1,03	2,40	2,40	1	5	,54	-,57
Davranışı Ölçeği (STDÖ)	Tasarruf	3,84	1,02	4,00	3,96	1	5	-,82	,05
	Yeniden Kul.	3,49	1,00	3,67	3,54	1	5	-,42	-,31
Çevresel	Bilgi Duygu	4,75	,32	4,88	4,81	1	5	-1,36	,88
	Duyarlı D.	4,38	,59	4,33	4,45	1	5	-,78	-,18
Duyarlılık Ölçeği (ÇDÖ)	Özenli D.	4,66	,47	5,00	4,74	1	5	-1,35	1,09
	Ürün/Enerji T.	4,36	,71	4,50	4,46	1	5	-1,12	1,23
	Geri Dönüşüm	4,13	,85	4,25	4,23	1	5	-,83	,24

Not. *%5 kırılmış ortalama

Tablo 3'e göre bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğinde tasarruf boyutu puan ortalaması $3,84 \pm 1,02$ ile yüksek puan aralığında olup diğer boyutlarda puan ortalamalarının orta puan aralığında olduğu gözlenmiştir (Çevre duyarlılığı için $3,42 \pm ,96$, İhtiyaç Dışı Tüketim için $2,47 \pm 1,03$, Yeniden Kullanılabilirlik için $3,49 \pm 1,00$). Fakat, ihtiyaç dışı tüketim boyutunda puan düşük düzeye yakındır. Çevresel duyarlılık ölçeğinde ise tüm boyutlarda bireylerin puan ortalamalarının yüksek puan aralığında olduğu gözlenmiştir (Bilgi/Duygu için $4,75 \pm ,32$, Duyarlı Davranış için $4,38 \pm ,59$, Özenli Davranış için $4,66 \pm ,47$, Ürün/Enerji Tasarrufu için $4,36 \pm ,71$ ve Geri Dönüşüm için $4,13 \pm ,85$). Buna göre sürdürülebilir tüketim açısından grup eğiliminin orta düzeyde olduğu ve çevresel duyarlılık açısından eğilimin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Puan dağılımının normalliği betimsel istatistiklere dayalı olarak değerlendirildiğinde ortalama, medyan ve %5 kırılmış ortalama puanlarının tüm boyutlarda birbirine yakın olduğu ve nispeten farklılaştığı gözlenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri ise $\pm 1,5$ referans aralığındadır. Buna göre her iki ölçeğin tüm alt boyutlarında normallik açısından varsayım ihlali gözlenmemiştir.

Tablo 4. Cinsiyete göre sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği alt boyutlarına ilişkin t-testi sonuçları

Alt boyut	Grup	Ort	S	t	p
Çevre Duyarlılığı	Kadın	17,11	5,00	-,05	>,05
	Erkek	17,13	4,54		
İhtiyaç Dışı Tüketim	Kadın	12,87	5,08	2,24	<,05
	Erkek	11,60	5,18		
Tasarruf	Kadın	14,79	4,40	-3,50 ^a	<,001
	Erkek	16,27	3,32		
Yeniden Kullanılabilirlik	Kadın	10,49	2,92	,17	>,05
	Erkek	10,43	3,14		

Not. ^aEşit varyans varsayımı sağlanmadığı için Welch'in t testi kullanılmıştır.

Tablo 4'te cinsiyet gruplarına göre çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik boyutlarında anlamlı fark gözlenmemiştir (Student'in t testine göre $t < 1,96$ $p > ,05$). Çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik puanları kadın ve erkek gruplarında farklılık göstermemektedir. İhtiyaç dışı tüketim ve tasarruf boyutlarında anlamlı fark gözlenmiştir (İhtiyaç dışı tüketim için Student'in t testine göre $t = 2,24$, $sd = 336$, $p < ,05$ ve Cohen'in D istatistiği = ,25 ve Tasarruf için Welch'in t testine göre $t = -3,50$, $sd = 281$, $p < ,001$ ve Cohen'in D istatistiği = -,38). Kadınların ihtiyaç dışı tüketim puanları daha yüksek iken erkeklerin tasarruf puanları daha yüksektir. Cohen'in d istatistiğine göre etki büyüklüğü her iki boyut için de orta etkiye işaret etmekte olup cinsiyet değişkeni ihtiyaç dışı tüketim puanlarındaki farkın %25'ini ve tasarruf puanlarındaki farkın %38'ini açıklamaktadır.

Tablo 5. Cinsiyete göre çevresel duyarlılık ölçeği alt boyutlarına ilişkin t-testi sonuçları

Alt boyut	Grup	Ort	S	t	p
Bilgi-Duygu	Kadın	38,09	2,66	,62	>,05
	Erkek	37,91	2,49		
Duyarlı Davranış	Kadın	13,20	1,80	,85	>,05
	Erkek	13,03	1,69		
Özenli Davranış	Kadın	14,02	1,47	,69	>,05
	Erkek	13,91	1,33		
Enerji Tasarruf	Kadın	8,77	1,37	,83	>,05
	Erkek	8,64	1,51		
Geri Dönüşüm	Kadın	16,68	3,22	1,00	>,05
	Erkek	16,30	3,63		

Tablo 5'te cinsiyet gruplarına göre çevresel duyarlılığın tüm alt boyutlarında anlamlı fark gözlenmemiştir ($t < 1,96$ ve $p > ,05$). Kadın ve erkek gruplarında çevresel duyarlılık farklılık göstermemektedir.

Tablo 6. Çevre organizasyona üye olma durumuna göre sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği alt boyutlarına ilişkin t-testi sonuçları

Alt boyut	Grup	Ort	S	t	p
Çevre Duyarlılığı	Evet	17,9	4,35	1,20	>,05
	Hayır	17,0	4,89		
İhtiyaç Dışı Tüketim	Evet	12,6	5,08	,29	>,05
	Hayır	12,3	5,17		
Tasarruf	Evet	15,2	4,07	-,26	>,05
	Hayır	15,4	4,08		
Yeniden Kullanılabilirlik	Evet	11,3	1,80	3,03 ^{a**}	<,01
	Hayır	10,3	3,15		

Not. ^aEşit varyans varsayımı sağlanmadığı için Welch'in t testi kullanılmıştır.

Tablo 6'da çevre organizasyonuna üye olma durumuna göre çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı tüketim ve tasarruf boyutlarında anlamlı fark gözlenmemiştir (Student'in t testine göre $t < 1,96$, $sd = 336$ ve $p > ,05$). Üye olan ve olmayan birey gruplarında çevresel duyarlılık, ihtiyaç dışı tüketim ve tasarruf puanları farklılık göstermemektedir. Yeniden kullanılabilirlik boyutunda ise anlamlı fark gözlenmiştir (Welch'in t testine göre $t = 3,03$, $sd = 109,8$, $p < ,01$ ve Cohen'in d istatistiği = ,37). Üye olan bireylerin yeniden kullanılabilirlik puanları daha yüksektir. Cohen'in d istatistiğine göre etki büyüklüğü orta etkiye işaret etmektedir. Çevre organizasyonuna üye olma durumu yeniden kullanılabilirlik puanlarındaki farkın %37'sini açıklamaktadır.

Tablo 7. Çevre organizasyona üye olma durumuna göre çevresel duyarlılık ölçeği alt boyutlarına ilişkin t-testi sonuçları

Alt boyut	Grup	Ort	S	t	p
Bilgi-Duygu	Evet	37,92	2,77	,77	>,05
	Hayır	38,03	2,56		
Duyarlı Davranış	Evet	13,28	1,86	,51	>,05
	Hayır	13,10	1,74		
Özenli Davranış	Evet	13,92	1,18	,76	>,05
	Hayır	13,99	1,45		
Enerji Tasarruf	Evet	8,96	1,23	,20	>,05
	Hayır	8,68	1,46		
Geri Dönüşüm	Evet	16,44	3,43	,84	>,05
	Hayır	16,54	3,38		

Tablo 7'de çevre organizasyonuna üye olma durumuna göre çevresel duyarlılığın tüm alt boyutlarında anlamlı fark gözlenmemiştir ($t < 1,96$, $sd = 336$ $p > ,05$). Üye olan ve olmayan birey gruplarında çevresel duyarlılık farklılık göstermemektedir.

Tablo 8. Eğitim durumuna göre sürdürülebilir tüketim davranışı alt boyutlarına ilişkin Kruskal-Wallis testi sonuçları

	Grup	Medyan	Medyan Sapma	χ^2	sd	p
Çevre Duyarlılığı	Lise	3,0	,89	22,38	2	,001
	Lisans	3,6	,89			
	Lisansüstü	3,6	,59			
İhtiyaç Dışı Tüketim	Lise	2,6	1,19	3,92	2	,141
	Lisans	2,2	,89			
	Lisansüstü	2,0	,59			
Tasarruf	Lise	3,50	1,11	37,48	2	,001
	Lisans	4,25	1,11			
	Lisansüstü	4,25	1,11			
Yeniden Kullanılabilirlik	Lise	3,33	,99	15,75	2	,001
	Lisans	3,67	,99			
	Lisansüstü	3,67	,99			

Not. DSCF devam analizi için Bonferroni düzeltmesi uygulanmış ve yanılma düzeyi ,017 olarak ele alınmıştır.

Tablo 8'de eğitim durumuna göre ihtiyaç dışı tüketim alt boyutunda anlamlı fark gözlenmemiştir ($\chi^2 < 5,99$, $sd = 2$ ve $p > ,05$). Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında anlamlı fark gözlenmiştir (Çevre duyarlılığı için $\chi^2 = 22,38$, $sd = 2$, $p < ,001$ ve H istatistiği = ,06; Tasarruf için $\chi^2 = 37,48$, $sd = 2$, $p < ,001$ ve H istatistiği = ,11; Yeniden kullanılabilirlik için $\chi^2 = 15,75$, $sd = 2$, $p < ,001$ ve H istatistiği = ,04). Eta kareye dayalı H istatistiğine göre etki büyüklüğü çevre duyarlılığı ve tasarruf için orta etkiye ve yeniden kullanılabilirlik için küçük etkiye işaret etmektedir. Eğitim durumu çevre duyarlılığındaki farkın %6'sını, tasarruftaki farkın %11'ini ve yeniden kullanılabilirlikteki farkın %5'ini açıklamaktadır. Hangi gruplar arasında fark olduğunu belirlemek için yürütülen DSCF testine göre çevre duyarlılığı boyutunda Lise ve Lisans, Lise ve Lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmiştir (Lise ve Lisans farkı için $W = 6,44$ ve $p < ,001$; Lise ve Lisansüstü farkı için $W = 4,04$ ve $p = ,012$). Lisans ve lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmemiştir ($p > ,017$). Lisans ve lisansüstü gruplarının çevre duyarlılığı puanları farklılık göstermezken her iki grubun puanı lise grubuna göre daha yüksektir. Tasarrufta boyutunda Lise ve Lisans, Lise ve Lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmiştir (Lise ve Lisans farkı için $W = 8,12$ ve $p < ,001$; Lise ve Lisansüstü farkı için $W = 5,81$ ve $p < ,001$). Lisans ve lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmemiştir ($p > ,017$). Lisans ve lisansüstü gruplarının tasarruf puanları farklılık göstermezken her iki grubun puanı lise grubuna göre daha yüksektir. Yeniden kullanılabilirlik boyutunda Lise ve Lisans, Lise ve Lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmiştir (Lise ve Lisans farkı için $W = 5,14$ ve $p < ,001$; Lise ve Lisansüstü için $W = 4,13$ ve $p = ,010$). Lisans ve lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmemiştir ($p > ,017$). Lisans ve lisansüstü gruplarının yeniden kullanılabilirlik puanları farklılık göstermezken her iki grubun puanı lise grubuna göre daha yüksektir.

Tablo 9. Eğitim durumuna göre çevresel duyarlılık ölçeği alt boyutlarına ilişkin Kruskal-Wallis testi sonuçları

	Grup	Medyan	Medyan Sapma	χ^2	sd	p
Bilgi Duygu	Lise	4,88	,19	3,85	2	,146
	Lisans	4,88	,19			
	Lisansüstü	4,88	,19			
Duyarlı Davranış	Lise	4,33	,99	10,19	2	,006
	Lisans	4,67	,49			
	Lisansüstü	4,33	,49			
Özenli Davranış	Lise	5	0	12,35	2	,002
	Lisans	5	0			
	Lisansüstü	4,67	,49			
Ürün/Enerji Tasarrufu	Lise	4,5	,74	4,05	2	,132
	Lisans	4,5	,74			
	Lisansüstü	4	,74			
Geri Dönüşüm	Lise	4	1,11	13,52	2	,001
	Lisans	4,5	,74			
	Lisansüstü	4	,74			

Not. DSCF devam analizi için Bonferroni düzeltmesi uygulanmış ve yanılma düzeyi ,017 olarak ele alınmıştır.

Tablo 9'da eğitim durumuna göre bilgi/duygu ve ürün/enerji tasarrufu alt boyutlarında anlamlı fark gözlenmemiştir ($\chi^2 < 5,99$, $sd = 2$ ve $p > ,05$). Duyarlı davranış, özenli davranış ve geri dönüşüm alt boyutlarında anlamlı fark gözlenmiştir (Duyarlı davranış için $\chi^2 = 10,19$, $sd = 2$, $p = ,006$ ve H istatistiği = ,02; Özenli davranış için $\chi^2 = 12,35$, $sd = 2$, $p = ,002$ ve H istatistiği = ,03; Geri dönüşüm için $\chi^2 = 13,52$, $sd = 2$, $p < ,001$ ve H istatistiği = ,03). Eta kareye dayalı H istatistiğine göre etki büyüklüğü üç alt boyut için de küçük etkiye işaret etmektedir. Eğitim durumu duyarlı davranış ve özenli davranıştaki farkın %2'sini, geri dönüşümdeki farkın %3'ünü açıklamaktadır. Hangi gruplar arasında fark olduğunu belirlemek için yürütülen Dwass-Steel-Critchlow-Fligner (DSCF) testine göre duyarlı davranış boyutunda lisans ve lisansüstü gruplar arasında anlamlı fark gözlenmiştir ($W = -4,44$ ve $p = ,005$). Lise ve Lisans, Lise ve Lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmemiştir ($p > ,017$). Lise grubu ile diğer grupların duyarlı davranış puanları farklılık göstermezken lisans grubunun puanı lisansüstüne göre daha yüksektir. Özenli davranış boyutunda Lisans ve Lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmiştir ($W = -5,00$ ve $p < ,001$). Lise ve Lisans ile Lise ve Lisansüstü grupları arasında ise anlamlı fark gözlenmemiştir ($p > ,017$). Lise ve lisans grubunun özenli davranış puanları farklılık göstermezken her iki grubun puanı lisansüstü gruba göre daha yüksektir. Geri dönüşüm boyutunda Lise ve Lisans, Lisans ve Lisansüstü grupları arasında anlamlı fark gözlenmiştir (Lise ve Lisans farkı için $W = 4,18$ ve $p = ,009$; Lisans ve Lisansüstü farkı için $W = -4,23$ ve $p = ,008$). Lise ve Lisansüstü grupları arasında ise anlamlı fark gözlenmemiştir ($p > ,017$). Lise ve lisansüstü grubunun geri dönüşüm puanları farklılık göstermezken lisans grubunun puanı her iki gruptan daha yüksektir.

Tablo 10. Değişkenler arası Pearson korelasyon analizi sonuçları

Değişken	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Çevre Duyarlılığı	1								
2 İhtiyaç Dışı T.	-0,053	1							
3 Tasarruf	0,255***	-0,122**	1						
4 Yeniden K.	0,574***	0,01	0,286***	1					
5 Bilgi/Duygu	0,175**	-0,075	0,337***	0,216***	1				
6 Duyarlı Davranış	0,426***	-0,019	0,518***	0,419***	0,397***	1			
7 Özenli Davranış	0,213***	-0,185***	0,491***	0,264***	0,419***	0,498***	1		
8 Ürün/Enerji T.	0,255***	-0,122*	,109*	0,286***	0,337***	0,518***	0,491***	1	
9 Geri Dönüşüm	0,538***	0,003	0,494***	0,477***	0,405***	0,649***	0,466***	0,494***	1

Not. ***p<,001, **p<,01, *p<,05

Tablo 10'da sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğinin çevre duyarlılığı alt boyutu ile çevresel duyarlılık ölçeğinin tüm boyutları ile pozitif yönlü anlamlı ilişki gözlenmiştir (Bilgi/Duygu ile $r = ,175$ ve $p < ,001$; Duyarlı davranış ile $r = ,426$ ve $p < ,001$; Özenli davranış ile $r = ,213$ ve $p < ,001$; Ürün/Enerji tasarrufu ile $r = ,255$ ve $p < ,001$; Geri dönüşüm ile $r = ,538$ ve $p < ,001$). İhtiyaç dışı tüketim alt boyutu ile çevresel duyarlılığın özenli davranış ve ürün/enerji tasarrufu alt boyutları arasında negatif yönlü anlamlı ilişki gözlenmiştir (Özenli davranış ile $r = -,185$ ve $p < ,001$; Ürün/enerji tasarrufu ile $r = -,122$ ve $p < ,05$). Tasarrufu boyutu ile çevresel duyarlılığın tüm alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki gözlenmiştir (Bilgi/Duygu ile $r = ,337$ ve $p < ,001$; Duyarlı davranış ile $r = ,518$ ve $p < ,001$; Özenli davranış ile $r = ,491$ ve $p < ,001$; Ürün/Enerji tasarrufu ile $r = ,286$ ve $p < ,05$; Geri dönüşüm ile $r = ,494$ ve $p < ,001$). Yeniden kullanılabilirlik boyutu ile çevresel duyarlılığın tüm alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki gözlenmiştir (Bilgi duygu ile $r = ,217$ ve $p < ,001$; Duyarlı davranış ile $r = ,419$ ve $p < ,001$; Özenli davranış ile $r = ,264$ ve $p < ,001$; Ürün/Enerji tasarrufu ile $r = ,286$ ve $p < ,001$; Geri dönüşüm ile $r = ,477$ ve $p < ,001$).

Sürdürülebilir tüketim davranışının alt boyutu çevre duyarlılığı üzerinde çevresel duyarlılığın bilgi/duygu, duyarlı davranış, özenli davranış, enerji/ürün tasarrufu, geri dönüşüm boyutlarının yordayıcılığına yönelik kurulan en geniş çoklu doğrusal regresyon modelinden yordama etkisi anlamlı bulunmayan ($t < 1,96$ ve $p > ,05$) bilgi/duygu, enerji/ürün tasarrufu ve özenli davranış boyutları model indirgeme ile çıkarılmış olup model sadeleştirilmiştir. En geniş model ve en sade model ANOVA analizi ile karşılaştırılmış ve modellerin açıklayıcılığı arasında anlamlı bir fark olmadığı gözlenmiştir ($F_{3, 332} = 1,40$, $p = ,243$ ve $\Delta R^2 = ,009$). Temel varsayımsal incelemelere göre modelde çoklu bağlantılık ve otokorelasyon sorunu gözlenmemiştir ($R^2 = ,299$ ve Düz. $R^2 = ,295$, Tol = ,7 ve VIF = 1,43; D-W = 1,91 ve $p = ,38$). Tablo 11'de modele ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 11. Çevre duyarlılığının yordanmasına yönelik çoklu doğrusal regresyon modeli

	Beta	Std. Hata	t	p	Std. Beta	%95 Güven Aralığı	
						Alt Limit	Üst Limit
Sürekli	1,725	1,658	1,04	,299			
Duyarlı Davranış	,364	,164	2,21	,028	,133	,015	,251
Geri Dönüşüm	,642	,085	7,52	,001	,452	,333	,570

Tablo 11'de çevre duyarlılığı boyutunun yordanmasına yönelik çoklu doğrusal regresyon modeli %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($F_{2, 335} = 71,59$ ve $p < ,001$). Modelin açıklayıcılığı yüksek etkiye işaret etmektedir ($R^2 = ,299$ ve Düz. $R^2 = ,295$). Buna göre duyarlı davranış ve geri dönüşüm boyutları çevre duyarlılığı boyutu üzerinde yaklaşık %30'luk açıklama sağlamaktadır. Duyarlı davranış boyutunda 1 puan ile çevre duyarlılığı boyutunda ,364 puan pozitif yönlü anlamlı ilişkilidir ($t = 2,21$ ve $p = ,028$). Geri dönüşüm boyutunda 1 puan ile çevre duyarlılığı boyutunda ,642 puan pozitif yönlü anlamlı ilişkilidir ($t = 7,52$ ve $p < ,001$). Çevre duyarlılığı için kurulan çoklu doğrusal regresyon denklemini aşağıda verilmiştir:

$$\text{Çevre Duyarlılığı Puanı} = 1,725 + ,364 * \text{Duyarlı Davranış Puanı} + ,642 * \text{Geri Dönüşüm Puanı}$$

Sürdürülebilir tüketim davranışının alt boyutu ihtiyaç dışı tüketim üzerinde çevresel duyarlılığın özenli davranış ve enerji/ürün tasarrufu boyutlarının yordayıcılığına yönelik kurulan en geniş çoklu doğrusal regresyon modelinden yordama etkisi anlamlı bulunmayan ($t < 1,96$ ve $p > ,05$) enerji/ürün tasarrufu boyutu model indirgeme ile çıkarılmış olup model sadeleştirilmiştir. En geniş model ve en sade model ANOVA analizi ile karşılaştırılmış ve modellerin açıklayıcılığı arasında anlamlı bir fark olmadığı gözlenmiştir ($F_{1, 335} = ,43$, $p = ,510$ ve $\Delta R^2 = ,001$). Temel varsayımsal incelemelere göre modelde çoklu bağlantılık ve otokorelasyon sorunu gözlenmemiştir ($R^2 = ,034$ ve Düz. $R^2 = ,031$, Tol = ,97 ve VIF = 1,03; D-W = 1,79 ve $p = ,062$). Tablo 12'de modele ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 12. İhtiyaç dışı tüketimin yordanmasına yönelik basit doğrusal regresyon modeli

	Beta	Std. Hata	t	p	Std. Beta	%95 Güven Aralığı	
						Alt Limit	Üst Limit
Sürekli	21,792	2,749	7,93	<,001			
Özenli Davranış	-,674	,196	-3,45	<,001	-,185	-,290	-,079

Tablo 12'de ihtiyaç dışı tüketim boyutunun yordanmasına yönelik çoklu doğrusal regresyon modeli %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($F_{1, 336} = 11,87$ ve $p < ,001$). Modelin açıklayıcılığı orta etkiye işaret etmektedir ($R^2 = ,034$). Buna göre özenli davranış ihtiyaç dışı tüketim boyutu üzerinde yaklaşık %3'lük açıklama sağlamaktadır. Özenli davranış boyutunda 1 puan ile çevre duyarlılığı boyutunda ,674 puan negatif yönlü anlamlı ilişkilidir ($t = -3,45$ ve $p < ,001$). Çevre duyarlılığı için kurulan basit doğrusal regresyon denklemini aşağıda verilmiştir:

$$\text{İhtiyaç Dışı Tüketim Puanı} = 21,792 - ,674 * \text{Özenli Davranış Puanı}$$

Sürdürülebilir tüketim davranışının alt boyutu tasarruf üzerinde bilgi/duygu, duyarlı davranış, özenli davranış, ürün/enerji tasarrufu ve geri dönüşüm boyutlarının yordayıcılığına yönelik kurulan en geniş çoklu doğrusal regresyon modelinden yordama etkisi anlamlı bulunmayan ($t < 1,96$ ve $p > ,05$) bilgi/duygu ve özenli davranış boyutları model indirgeme ile çıkarılmış olup model sadeleştirilmiştir. En geniş model ve en sade model ANOVA analizi ile karşılaştırılmış ve modellerin açıklayıcılığı arasında

anlamli bir fark olmadığı gözlenmiştir ($F_{2, 332} = 1,44$, $p = ,239$ ve $\Delta R^2 = ,007$). Temel varsayımsal incelemelere göre modelde çoklu bağlantılık ve otokorelasyon sorunu gözlenmemiştir ($R^2 = ,155$ ve Düz. $R^2 = ,147$, Tol = ,85 ve VIF = 1,18; D-W = 2,08 ve $p = ,498$). Tablo 12'de modele ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 13. Tasarrufun yordanmasına yönelik çoklu doğrusal regresyon modeli

	Beta	Std. Hata	t	p	Std. Beta	%95 Güven Aralığı	
						Alt Limit	Üst Limit
Sürekli	7,064	1,638	4,314	<,001			
Duyarlı Davranış	,430	,160	2,683	,008	,186	,050	,322
Ürün/Enerji Tasarrufu	-,399	,173	-2,312	,021	-,140	-,259	-,021
Geri Dönüşüm	,372	,082	4,542	<,001	,310	,175	,444

Tablo 13'te tasarruf boyutunun yordanmasına yönelik çoklu doğrusal regresyon modeli %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($F_{3, 334} = 20,37$ ve $p <,001$). Modelin açıklayıcılığı orta etkiye işaret etmektedir ($R^2 = ,155$ ve Düz. $R^2 = ,147$). Buna göre çevresel duyarlılığın duyarlı davranış, ürün/enerji tasarrufu ve geri dönüşüm boyutları tasarruf boyutu üzerinde yaklaşık %15'lik açıklama sağlamaktadır. Duyarlı davranış boyutunda 1 puan ile tasarruf boyutunda ,430 puan pozitif yönlü anlamlı ilişkilidir ($t = 2,68$ ve $p = ,008$). Ürün/Enerji tasarrufu boyutunda 1 puan ile tasarruf boyutunda ,399 puan negatif yönlü anlamlı ilişkilidir ($t = -2,31$ ve $p = ,021$). Geri dönüşüm boyutunda 1 puan ile tasarruf boyutunda ,372 puan pozitif yönlü anlamlı ilişkilidir ($t = 4,54$ ve $p <,001$). Tasarruf için kurulan çoklu doğrusal regresyon denklemini aşağıda verilmiştir:

$$\text{Tasarruf Puanı} = 7,064 + ,430 * \text{Duyarlı Davranış Puanı} - ,399 * \text{Ürün/Enerji Tasarruf Puanı} + ,372 * \text{Geri Dönüşüm Puanı}$$

Sürdürülebilir tüketim davranışının alt boyutu yeniden kullanılabilirlik üzerinde bilgi/duygu, duyarlı davranış, özenli davranış, ürün/enerji tasarrufu ve geri dönüşüm boyutlarının yordayıcılığına yönelik kurulan en geniş çoklu doğrusal regresyon modelinden yordama etkisi anlamlı bulunmayan ($t < 1,96$ ve $p > ,05$) bilgi/duygu, özenli davranış ve ürün/enerji tasarrufu boyutları model indirgeme ile çıkarılmış olup model sadeleştirilmiştir. En geniş model ve en sade model ANOVA analizi ile karşılaştırılmış ve modellerin açıklayıcılığı arasında anlamlı bir fark olmadığı gözlenmiştir ($F_{3, 333} = ,043$, $p = ,988$ ve $\Delta R^2 = ,000$). Temel varsayımsal incelemelere göre modelde çoklu bağlantılık ve otokorelasyon sorunu gözlenmemiştir ($R^2 = ,248$ ve Düz. $R^2 = ,243$, Tol = ,76 ve VIF = 1,31; D-W = 2,08 ve $p = ,428$). Tablo 14'te modele ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 14. Yeniden kullanılabilirliğin yordanmasına yönelik çoklu doğrusal regresyon modeli

	Beta	Std. Hata	t	p	Std. Beta	%95 Güven Aralığı	
						Alt Limit	Üst Limit
Sürekli	1,033	1,072	,96	,336			
Duyarlı Davranış	,323	,106	3,04	,003	,189	,067	,312
Geri Dönüşüm	,314	,055	5,69	<,001	,354	,231	,476

Tablo 14'te yeniden kullanılabilirlik boyutunun yordanmasına yönelik çoklu doğrusal regresyon modeli %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($F_{2, 335} = 55,22$ ve $p <,001$). Modelin açıklayıcılığı orta etkiye işaret etmektedir ($R^2 = ,248$ ve Düz. $R^2 = ,243$). Buna göre çevresel duyarlılığın duyarlı davranış ve geri dönüşüm boyutları yeniden kullanılabilirlik boyutu üzerinde yaklaşık %24'lük açıklama

sağlamaktadır. Duyarlı davranış boyutunda 1 puan ile yeniden kullanılabilirlik boyutunda ,323 puan pozitif yönlü anlamlı ilişkidir ($t = 3,04$ ve $p = ,003$). Geri dönüşüm boyutunda 1 puan ile yeniden kullanılabilirlik boyutunda ,314 puan pozitif yönlü anlamlı ilişkidir ($t = 5,69$ ve $p < ,001$). Yeniden kullanılabilirlik için kurulan çoklu doğrusal regresyon denklemini aşağıda verilmiştir:

$$\text{Yeniden Kullanılabilirlik Puanı} = 1,033 + ,323 \cdot \text{Duyarlı Davranış Puanı} + ,314 \cdot \text{Geri Dönüşüm Puanı} + ,103 \cdot \text{Yeniden Kullanılabilirlik Puanı}$$

Sonuç

Son zamanlarda çevresel sorunların artması tüketicileri ve işletmeleri çevre sorunlarına karşı daha bilinçli hareket etmeye sevk etmiştir. Buna bağlı olarak insanların çevreye karşı daha duyarlı olmaları sürdürülebilir tüketim faaliyetlerine önem vermeleri ve bu faaliyetleri benimsemeleri gerekmektedir. Bu çalışmanın sonuçları da çevresel duyarlılık ve sürdürülebilir tüketim arasında genel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Çalışma sonucunda cinsiyete göre sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği alt boyutlarına ilişkin yapılan analiz sonucuna göre çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmezken, diğer alt boyutlar arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir. Kadınların ihtiyaç dışı tüketim puanları daha yüksek iken erkeklerin tasarruf puanları daha yüksektir. Bu durum toplumsal cinsiyet normlarından kaynaklanabilir. Reklamlar ve medya, cinsiyetlere özgü ürünleri ve yaşam tarzlarını farklı şekillerde yansıtabilir. Örneğin, kadınları hedef alan reklamlar genellikle kozmetik ürünlerine, giyim ve aksesuarlara yönelebilenken, erkeklere yönelik reklamlar daha çok teknoloji ürünleri, otomobiller veya dayanıklı eşyaları vurgulayabilir. Karalar & Kiracı'nın (2010) yaptığı çalışma da araştırma sonucunu destekler nitelikte olup, cinsiyetle sürdürülebilir tüketim arasında anlamlı fark bulunmuş olup, kadınların sürdürülebilir tüketim eğilimlerinin erkeklerden daha fazla olduğu belirtilmiştir. Fakat Aktaş & Çiçek'in (2019) çalışmasında cinsiyetle sürdürülebilir tüketim arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varıldığı görülmektedir. Cinsiyete göre çevresel duyarlılık ölçeği alt boyutlarına ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre cinsiyet gruplarına göre çevresel duyarlılığın tüm alt boyutlarında anlamlı fark gözlenmemiştir. Yani kadın ve erkek tüketicilerin çevresel duyarlılıkları farklılık göstermemektedir. Fakat Çelik & Küçük'ün (2022) çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermeyip cinsiyetle çevresel duyarlılık arasında ilişki olduğu belirtilmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen bir başka hipotez olan çevre organizasyona üye olma durumuna göre sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği alt boyutlarına ilişkin yapılan analiz sonucuna göre sadece yeniden kullanılabilirlik boyutunda anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bir organizasyonun üyesi olmak, genellikle sürdürülebilirlik ve çevre konularında daha bilinçli olmayı sağlayabilir. Organizasyonlar, üyelerine sürdürülebilirlik konularında eğitimler sunabilir ve bu sayede üyelerin bu konuda daha bilinçli olmalarını sağlayabilir. Bu eğitimler, yeniden kullanılabilirliğin önemini vurgulayabilir ve üyelerin bu kavramı hayatlarına entegre etmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca organizasyon üyeleri arasında sürdürülebilirliği desteklemek amacıyla kaynak paylaşımı ve işbirliği teşvik edilebilir. Bu da üye olan tüketicilerle üye olmayan tüketiciler arasında yeniden kullanılabilirlik açısından davranış ve düşünce farklılığına sebep olabilmektedir. Bir başka hipotez olan çevre organizasyona üye olma durumuna göre çevresel duyarlılık ölçeği alt boyutlarına ilişkin sonuçlar analiz edildiğinde çevre organizasyonuna üye

olma durumuna göre çevresel duyarlılığın tüm alt boyutlarında anlamlı fark gözlenmemiştir. Çevresel duyarlılık tüketicilerin yetiştirme tarzlarından ve organizasyona üye olmadan önce oluşmuş olabileceğinden dolayı tüketiciler arasında bir farklılık göstermeyebilir.

Eğitim durumuna göre sürdürülebilir tüketim davranışı alt boyutlarına ilişkin belirlenen hipotez sonucuna göre ihtiyaç dışı tüketim alt boyutu hariç anlamlı bir farklılık gözlenmiştir. İhtiyaç dışı tüketimi kişisel değerler, toplumsal baskılar ve reklamlar gibi etkenler de ihtiyaç dışı tüketimi şekillendirebilir. Buna bağlı olarak da eğitim düzeyleri arasında farklılık göstermemiş olduğu düşünülebilmektedir. Genel olarak eğitim düzeyine göre farklılıklar ele alındığında lise ve lisansüstü arasındaki davranışsal farklılığın daha fazla olduğu görülmektedir. Eğitim seviye arttıkça sürdürülebilir tüketim davranışı da artış göstermektedir. Karaca'nın (2018) çalışmasında da sürdürülebilir tüketimle eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmekte olup, çalışma sonucuyla paralellik göstermektedir. Bir başka hipotez olan eğitim durumuna göre çevresel duyarlılık ölçeği alt boyutlarına ilişkin yapılan analize göre duyarlı davranış, özenli davranış ve geri dönüşüm alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir.

Son olarak tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışları ve çevresel duyarlılıkları arasındaki ilişkiye dair yapılan analiz sonucuna göre sürdürülebilir tüketim davranışı ile çevresel duyarlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Tatar'ın (2021) çalışmasında da çevresel duyarlılıkla sürdürülebilirlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Çevresel duyarlılıkları fazla olan tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışına daha eğilimli olduğu görülmektedir. Çevresel duyarlılık ve sürdürülebilir tüketim kavramlarının ikisi de, insanların tüketim alışkanlıklarını gözden geçirerek çevreye olan etkilerini azaltma ve kaynakların gelecek kuşaklar için korunmasını sağlama amacı doğrultusunda örtüşmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir tüketimi sağlamak için tüketicilerin çevresel duyarlılıklarını artırıcı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Çalışma kapsamında araştırmaya katılan katılımcılara anket formunda ülkemizin en önemli ilk 3 çevre sorunu sorulduğunda katılımcıların hava kirliliği, su kirliliği ve çarpık kentleşme/toprak kirliliği cevapları verdiği görülmektedir. Katılımcılara çevrenin korunması için öncelikle ne gibi katkılar sunmak istersiniz sorusu sorulduğunda yoğunlukla olarak çevrenin korunmasında gönüllü olarak çalışabileceklerini, çevreyi kirletenleri uyardıklarını ve kendi adıma dikkat ederim seçeneklerinin sırayla tercih edildiği görülmektedir. Araştırmaya katılan katılımcılar tüketicilerin çevre bilincini geliştirmek için yapılabilecek alternatifler açık uçlu soru olarak yöneltilmiştir. Yoğun olarak; aile eğitimi, bilgilendirici tabela ve afişler, cezai tedbirler, devlet politikaları, doğayla ilgili kamplara katılmak, duyarlılığı artırıcı eğitim-seminerler, ilgili film ve belgeseller yayınlamak, kamu spotu içeren reklamlar, insanları bilinçlendirme, kaynakların sınırlılığını anlatma, sosyal sorumluluk çalışmaları, temelden eğitim, bireysel uyarı ve tepki, teşvik edici çevresel etkinlikler ve uygulamalı eğitimler şeklinde öneriler sunmuşlardır.

Araştırmanın literatüre çeşitli katkılar sağlayacağı amaçlanmıştır. Sürdürülebilir tüketim davranışı Türkiye'de pazarlama alanında özellikle son 2-3 yıldır çalışmalara daha çok konu olmaya başlamıştır. Çalışma literatüre teorik açıdan katkı sunmayı amaçlarken, aynı zamanda tüketiciler ve işletmeler içinde konuyu güncel tutup farkındalığı artırmayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilir tüketim davranışı ve

çevresel duyarlılığı yüksek olan tüketiciler için işletmeler ürünler ve stratejiler geliştirebilirler. Tüketicilere ürünlerinin geri dönüşümü noktasında vurgular yapabilir ve onların da eski ürünlerini atmak yerine onları dönüştürülebilir alanlara vermek noktasında desteklenebilir. Bireylere bu bilincin küçük yaşta okullarda verilmesi ilerideki tüketici kitlesinin daha bilinçli olacağı ve tüketicilerin bu durumu bir yaşam biçimi olarak benimseyip davranacağı düşünülmektedir. Bu tür davranışların toplumca yaygınlaşması, işletmelerin ürettikleri malların miktarını etkileyecek ve işletmelerin kullandıkları her türlü hammadde ve enerji kaynaklarının azalmasıyla sonuçlanacaktır. Bu nedenle çevre problemlerine olan farkındalığın artırılması ve akademik alanda çevre, tüketici davranışları ve sürdürülebilirlik gibi konularda yapılan araştırmalara katkıda bulunulması amacıyla yapılacak çalışmaların artırılması gerekmektedir. Hükümetlerin bu konuda politika ve kampanyalar yürütmesi, tüketicileri desteklemesi, onların ufak da olsa ellerindeki ürünleri geri dönüşüm merkezlerine getirmeleri veya ulaştırmaları noktasında teşvik edici davranışları gerekmektedir. Özel ve devlet kurumlarının çevre sorunlarına karşı dikkat çekici toplumsal etki ve değişimi sağlayıcı projeler geliştirmesi bu sürecin destekleyicileri olacaktır. Ayrıca eğitim programları ve çevre bilincini artıran kampanyalar, çevresel duyarlılık düzeyini artırabilir ve sürdürülebilir tüketim davranışlarını destekleyebilir. Bu tür etkinlikler, insanların daha iyi bilgilendirilmesine ve tüketim tercihlerinin dönüşümüne katkı sağlayacaktır.

Çalışma belirli kısıtlar altında yürütülmüştür. Öncelikle örneklem grubunun hepsine ulaşılacak mümkün olmamaktadır. Finansal sınırlar ve konumsal kısıtlardan dolayı çok geniş kitleler üzerinde yürütülemez. İleride yapılacak çalışmalarda sürdürülebilir tüketim davranışı sosyo-ekonomik düzeyle, farklı coğrafi ortamların karşılaştırılmasıyla, ürün tasarım ve ürünlerin ömürleriyle, sosyal sorumluluk kavramıyla ve kuşaklar üzerinde de incelenerek daha geniş kitleler üzerinde yürütülebilir. Ayrıca sürdürülebilir tüketim konusunun farklı değişkenlerle birlikte ileride nicel verilerle birlikte nitel araştırma teknikleri de kullanılarak incelenmesi faydalı olacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Kayseri Üniversitesi Etik Kurulu'nun 02/11/2021 tarih ve 63 numaralı kararı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Akdoğan, L. (2023). Sürdürülebilir tüketim: Kavramsal bir çalışma. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 43-53 . doi: 10.55580/oguzhan.1291379
- Aktaş, S. C., & Çiçek, B. (2019). Farklı kuşaktaki kadın ve erkeklerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının incelenmesi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1957-1978. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.12.1264
- Avcı, İ. & Yıldız, S. (2023). The effects of online second-hand product purchase motivations on sustainable consumption behavior and online repurchase intention in consumer-to-consumer electronic commerce (C2C) and the mediating role of electronic word-of-mouth marketing. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 16(1) , 137-164. doi: 10.15659/ppad.16.1. 1160820
- Bener, Ö. & Babaoğlu, M. (2008). Sürdürülebilir tüketim davranışı ve çevre bilinci oluşturmada bir araç olarak tüketici eğitimi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 1-10.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (Second edition). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Çelik, A., & Küçük, A. (2022). Toplumsal cinsiyet açısından çevre duyarlılığı: Şanlıurfa örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 386-406.
- Doğan, Z., Bulut, Z. A., & Kökalan Çımrın, F. (2015). Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 659-679
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (Thirt edition). New York: Sage Publications Limited.
- Fischer, D., Böhme, T. & Geiger, S.M. (2017). Measuring young consumers' sustainable consumption behavior: development and validation of the YCSCB scale. *Young Consumers*, 18(3), 312-326 [doi: 10.1108/YC-03-2017-00671](https://doi.org/10.1108/YC-03-2017-00671)
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference* (16th ed.) New York: Routledge.
- Hayta, A. (2009). Sürdürülebilir tüketim davranışının kazanılmasında tüketici eğitiminin rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 143-151
- Jackson, T. & Michaelis, L. (2003). *Policies for sustainable Consumption, sustainable development commission*. London. https://www.merckgroup.com/en/sustainability-report/2022/?gclid=Cj0KCCQjwoemBhCfARIsADR2QCtQxc2zCmItEcjtrDy3LXgvPEZjLtdmKu4BDB8uCIV3k42Jk8BigncaAra3EALw_wcB
- Jackson, T. (2005). *Motivating sustainable consumption. A review of evidence on consumer behaviour and behavioural change*. A report to the Sustainable Development Research Network.
- Kadic-Maglajlica, S., Arslanagic-Kalajdzic, M., Micevskic, M., Dlacic, J. & Zabkar, V. (2019), Being engaged is a good thing: Understanding sustainable consumption behavior among young adults. *Journal of Business Research*, (104), 644-654

- Karaca, Ş. (2018). Yaşam tarzının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 403-425
- Karalar, R. & Kiracı, H. (2010). Bireysel Değerlerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 79-106
- Karalar, R. & Kiracı, H. (2011). Çevresel sorunlara karşı bir çözüm önerisi olarak sürdürülebilir tüketim düşüncesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 63-76
- Kortunay, N. (2023). Sürdürülebilir tüketim davranışına yönelik tutumun bilişsel, duyuşsal ve davranışsal bileşenleri: Kavramsal bir çalışma. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 699-716. doi:10.47097/piar.1307437
- Küçükyörük, G. & Kurtuldu, G. (2022). Sürdürülebilir pazarlamanın sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkisinde çevre bilincinin aracılık rolü. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 11(2), 141-162, doi:10.47934/tife.11.02.04
- Lee, C. K., Levy, D. S. & Yap, C. S. F. (2015). How does the theory of consumption values contribute to place identity and sustainable consumption? *International Journal of Consumer Studies*, 39(6), 597-607. doi:10.1111/ijcs.12231
- Yeşil, M. & Turan, Y. (2020). Çevresel duyarlılık üzerine bir ölçek geliştirme çalışması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 418-435
- McLaren, S.J. (2007). *Defining a role for sustainable consumption initiatives in new zealand*. 2nd International Conference on Sustainability Engineering and Science, Auckland, NZ
- Özgül, E. (2010). Tüketicilerin değer yapıları, gönüllü sade yaşam tarzı ve sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 117-150.
- Özsoy, T. & Madran, C. (2015). Ürün ömrü algısının sürdürülebilir tüketim boyutundan bir analizi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 4(7) , 73-91
- Raven P. H., Berg, L. R. & Hassenzahl D. M. (2012). *Environment* (8th edition). John Wiley & Sons, USA.
- Revuelta, M. B. (2017) *Mineral Resources: From Exploration to Sustainability Assessment*. Spain: Madrid.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th Ed.). Boston: Allyn And Bacon.
- Tandaç Güneş, N. (2011). Pazarlama iletişiminde sürdürülebilir tüketim olgusuna farklı bir bakış: Ernest callenbach ve ekotopya yapıtı üzerine hermeneutik okuma çalışması. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 41, 103-124
- Tatar, A. (2021). Çevresel sorunlara duyarlılığın sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi. *International Journal of Management and Administration*, 5(9) , 103-117
- TC Dışişleri Bakanlığı. (2021). *Çevre, iklim değişikliği ve suya dair sürdürülebilir kalkınma hedefleri*. <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> Erişim tarihi: 15.04.2022

- Yıldız, O. & Kelleci, A. (2023). Sürdürülebilir tüketim davranışının etkenleri: Türkiye’de Z kuşağı üzerine bir saha araştırması. *Akademik Hassasiyetler*, 21(10), 1-21
<https://research.ebsco.com/c/kqcaa/viewer/pdf/zxcewkhp3z>
- Yılmaztürk, Y. & Akdoğan, Ç. (2023). Materyalizmin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi: Yeşil satın alma niyetinin aracılık rolü. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 51-82. doi:10.36543/kauibfd.2023.003
- Tandaçgüneş, N. (2011). Pazarlama iletişimde sürdürülebilir tüketim olgusuna farklı bir bakış: ernest callenbach ve ekotopya yapıtı üzerine hermeneutik okuma çalışması . *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (41) , 103-124 .

İSLAM FELSEFESİNDE ÖLÜMSÜZLÜK

 Mehmet DURAN^a

Öz

Çalışma kapsamında islâm felsefesinin en önemli temsilcilerinden olan Farabi, İbn Sînâ, İhvân-ı Safa ve Sühreverdî'nin nefsin bekası, ölümsüzlüğü hakkında savunduğu görüşleri kısa ve öz bir şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır. Bahsi geçen islâm filozoflarının nefsin bekası hakkındaki görüşleri birbirlerine benzerlik arz etmektedir. Filozoflarımıza göre nefs/ruh ölüm sonrası bedenden ayrılıp bir şekilde varlığını devam ettirmekte ve ölümsüzlüğe ulaşmaktadır. Bu dört filozofa göre ruh/nefis ölümle birlikte bedenden ayrılınca tekrar cismanî bir şekilde değil de rûhanî bir surette ölümsüzlüğü kazanır. Fakat bu ölümsüzlük kemâle eren nefisler içindir. Kemâle ermeyen nefisler hakkında filozoflarımızın farklı açıklamaları vardır. Bu mesele malum olduğu üzere imam Gazalî'nin ve cismanî dirilişi savunan birçok islâm âliminin tenkitlerine maruz kalmıştır. Ayrıca nefsin/ruhun ölümle birlikte bedenden ayrıldıktan sonra ruhanî olarak varlığını devam ettirmesi düşüncesi geleneksel İslâm düşüncesindeki cismani diriliş/haşır anlayışı ile pek uyuşmamaktadır. Bu sebeple filozoflarımızın ruhun bedenden ayrıldıktan sonra nasıl bâki kalacağı hakkındaki görüşleri açık bir şekilde ifade edilememiştir. Biz bu çalışmamızda ölümsüzlüğü kazanan yani iyi ve erdemli nefislerin bedenden ayrıldıktan sonraki durumlarını ele aldık. Zira amacımız filozofların bu konudaki düşüncelerinin benzer olduğunu ortaya çıkarmaktır. Fakat yetkinliğe ulaşamayan nefisler hakkında, görüşlerini ele aldığımız filozoflarımızın farklı düşünceleri bulunmaktadır. Bu ise bahsimiz dışındadır.

Anahtar kelimeler: Farabi, İbn Sînâ, İhvân-ı Safa, Sühreverdî, Ruhun Ölümsüzlüğü

IMMORTALITY IN ISLAMIC PHILOSOPHY

Abstract

Within the scope of the study, the views of Farabi, Ibn Sina, Ikhwan-i Safa and Suhrawardi, who are among the most important representatives of Islamic philosophy, will be tried to be expressed briefly and concisely. The views of the aforementioned Islamic philosophers about the survival of the soul are similar to each other. According to our philosophers, the soul/spirit separates from the body after death and somehow continues its existence and reaches immortality. According to these four philosophers, when the soul/soul leaves the body at death, it regains immortality not in a physical way but in a spiritual way. But this immortality is for the souls that have attained perfection. Our philosophers have different explanations about souls that do not reach perfection. As it is known, this issue has been subject to the criticism of Imam Ghazali and many Islamic scholars who advocate bodily resurrection. In addition, the idea that the soul/spirit continues to exist spiritually after leaving the body with death does not quite agree with the understanding of bodily

^a Arş. Gör., Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mehmetduran@hakkari.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.03.2023, Makale Kabul Tarihi: 07.09.2023

resurrection/resurrection in traditional Islamic thought. For this reason, the views of our philosophers about how the soul will remain after leaving the body could not be expressed clearly. In this study, we have discussed the situation of the good and virtuous souls, which gained immortality, after leaving the body. Because our aim is to reveal that the thoughts of philosophers on this subject are similar. However, our philosophers, whose views we have discussed, have different opinions about the souls that cannot reach competence. This is out of our discussion.

Keywords: Farabi, Avicenna, Ikhwan-i Safa, Suhrawardi, Immortality of the Spirit

Giriş

Ölümsüzlük Türkçede, “ölümsüz olma durumu, ölmezlik, kalıcılık, ebedîlik” anlamlarını içermektedir. İslam düşünce tarihinde erken dönem felsefe ve kelâm eserlerinde ölümsüzlük ya da ölümden sonra hayat inancıyla ilgili “meâd”, “haşr”, “bekâ”⁴⁰, “ba’s ve’n nüşûr” ifadeleri kullanılır.(Yasa, 2001, s. 22)

Kur’an’da ahiret hayatının sonsuzluğuna iman esastır. Bu nedenle Kur’an terimi olan ve daimilik anlamına gelen “hulûd” sözcüğü de ölümsüzlük anlamında kullanılmaktadır. Arapçada ölümsüzlük anlamına gelen, “bekâ”, “bekâ-î ruh” gibi sözcükler ise özellikle son dönemlere ait dini ve felsefi yazılarda yer alır.(M. S. Aydın, 2012, s. 242)

Felsefe literatüründe ise ölümsüzlük; yaşamın hiç sona ermeyen sürekli var oluşu, ölümden sonra var olan kişisel hayat olarak tanımlanır. Yine ölümsüzlük, ruhun veya insan kişiliğinin, ölümden sonra belirli bir biçimde var olduğunu ve var olmaya devam ettiğini öne süren öğretidir.(Cevizci, 2013, s. 717)

İlahi dinlere göre ölümsüzlük, ölen insanların diriltilmesi ve başka bir hayat ortamında bedenli bir hayat sürmek olarak dini metinlerde yer alır. İslam inancında “meâd” kelimesi ölümden sonra diriliş anlamında kullanılır ve Arapçada yaratılışın iadesi, hayatın geri verilmesi anlamlarına gelir. Lügatte göndermek, dirilmek anlamına gelen “ba’s”, Kelâm terminolojisinde öldükten sonra dirilmek ya da Allah’ın ölen insanları diriltmesi demektir. Bu anlamda “ba’s” ahiret inancının temelini oluşturduğu için bütün semavi dinlerde inanılması gereken bir esastır. Ölümden sonra varoluş, farklı dinlerde farklı şekillerde anlaşılır. Bazı dinlere göre ölümsüzlük; ruhların ölümden sonra Tanrı’yla yüz yüze gelmesi ve en yüksek ahlaksal yetkinliğe erişmesi ve yine ruhların ebedî olarak en yüksek mutluluğu elde ettiği, geçici ve saflaştırıcı cezanın söz konusu olduğu yerde yaşaması demektir. Başka dinlere göre ise yaşamdan sonraki varoluş anlamında ölümsüzlük, insan ruhunun ödüllendirildiği ya da cezalandırıldığı, başka bir cisimleşme haliyle oluşan durumdur.(Ajdukiewicz, s. 164)

İslam öğretisine göre, kişinin, ‘yeniden yaratılışı/dirilişi’, dünyaya gelişi ve yaratılışı amacımızın doğal bir sonucu olarak kabul edilir. Çünkü biz dünyaya amaçsız ve hedefsiz olarak değil, imtihan edilmek üzere gönderildiğimize inanıyoruz. Eğer ölüm bir daha dirilmemek üzere Ölümsüzlük Düşüncesinde Kişinin Kimlik Problemi 195 www.turkishstudies.net/religion yokluğa mahkûm olmak olarak görülüp bir yeniden diriliş kabul edilmeyecek olursa yaratılış ve dünyaya geliş amacımız havada

kalmış olur. Bu bakış açısıyla meseleye bakarsak, ölümden sonra bir hayatın varlığını mümkün kılan en önemli faktör, kudret, irade, ilim sahibi Allah'ın varlığıdır. (Çelebi, 2012, s. 687),

Ölümsüzlük düşüncesi bağlamında insani varoluşumuz ve kişisel kimliğimizin korunması açısından beden gerekliliği büyük kabul görmüş olsa da, bedenin ne tür özelliklere sahip olacağı ya da mevcut bedenimizle herhangi bir ilişkisinin bulunup bulunulmayacağı meselesi de üzerinde en çok tartışma yapılan konulardan biri olmuştur. Burada hareket noktasını gerçekleştireceğine inanılan ve beklenen hayatla mevcut hayatımız arasındaki farklılık ya da benzerlikler, bu iki dünya arasındaki çatışan ya da çakışan yanlar oluşturmuştur. Ölüm sonrası hayat mevcut maddi, zaman ve mekân düzenine bağlı hayatı bütünüyle aştığına göre, şu anda sahip olduğumuz bedenlerimiz oraya hiç uygun gelmeyecek demektir. Üstelik bu eksende düşündüğümüzde şimdiki bedenlerimizin olduğu gibi öte dünyaya taşınmalarının başka problemleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda Platoncu geleneğe bağlı düşünürler daha çok bedenlerle ilgili bu güçlüğün üstünde dururken, yeniden dirilişi savunanlar ruhun maddi bir organizma bulunmaksızın etkili bir hayata sahip olmasındaki ve hatta var olmasındaki güçlüğün üzerinde durmuşlardır. İşte bu problemleri göz önünde bulunduran düşünürler, ölüm sonrası bedenlerin mahiyeti ve nitelikleri hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ilki, aynı bedenle diriliş/yeniden terkip, diğeri, benzer bedenle diriliştir ((Koç, 2021, s. 140-14)

Bu çalışmamızda Farabî, İbn Sînâ, İhvân-ı Safa ve Sühreverdî'yi tercih etmemizin sebebi İslam felsefesinde ana akımları olan Meşşai ve İşraki felsefenin temsilcileri olmaları ve çoğunluğu temsil etmeleri sebebiyledir. Ayrıca tercih edilen felsefecilerin nefsin ölümsüzlüğü elde etmesi hakkındaki görüşleri ise benzerdir ve İslam felsefesinde ilklerden oldukları için sonrakiler bunların görüşlerini benimsemiştir. Bu sebeple genel olarak bu şahısların nefsin ölümsüzlüğü hakkındaki düşüncelerinde malumat sahibi olunduğu zaman genel olarak İslam felsefesinde bu meselenin nasıl değerlendirildiği zihinlerde şekillenebilir. İnsanın en büyük arzularından biri varlığının ve hayatının devamı meselesidir. Zira insanın fitratına varlığını ebedi olarak devam ettirme arzusu yerleştirilmiştir. İnsanların arkalarında önemli eserler bırakmak istemesi veya isimlerini her zaman hafızalarda yaşatmak için işler yapmaları veya islâm inancında da yeri bulunan sadak-i cariye anlayışı yani öldükten sonra arkasından devamlı hayır gönderecek bir iyilik bırakmak anlayışı veya çocuk yaparak kendinin bir parçasının devamını sağlama çabası hep bu insandaki beka arzusunun tezahürleridir. Aslında insanın ister bedenle isterse ruhanî olarak varlığının bekasını istemesi bir nevi iyiyi, hayrı arzulamak olarak da anlaşılabilir. Zira varlığın her şekli var olması cihetinden güzeldir. Şer ve kötü olan ise yokluktur. Yokluk insana hep bir eksikliği hissettirmiştir. Yokluğu ölümden sonraki hayat hakkında düşündüğümüz zaman insan dünyada bile manevi bir cehennemi yaşamaya başlıyor. Öldükten sonra ruhun/nefsin hayatına bir şekilde devam etme arzusunun tüm insanlarda bulunduğu söylenebilir. Fakat bu baki hayatın nasıl olacağı hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. En genel şekliyle baktığımızda ruh ya bu dünyada ya da başka bir dünyada hayatını devam ettirecek ya da yok olup gidecektir. Üçüncü şık yani ruhun yok olup gitmesi insanın arzusuna ve ondaki beka duygusuna ters düştüğü için inançlı insanlar genellikle ilk iki yolu tercih etmişler. Birinci yoldan yani ruhun bu dünyada hayatını devam ettirmesinden kastımız ise tenasüh anlayışıdır. Tenasüh anlayışını bile insanın beka arzusunun bir fikrî açıklaması olarak görebiliriz.

Tenasühü savunanlar ekseriyetle, insanın varlığının biri beden, diğeri ruh olmak üzere iki muhtelif unsurun terkiibinden meydana geldiğini kabul ederler. Tenasühü kabul edenler bu iki unsurdan ruhun temel bileşen olup, insanın gerçek zatını oluşturduğunu; bundan dolayı da beden yok olup gittiğinde esas gerçeklik olan ruhun ölümsüz olup, bedenden ayrı bir varlığının bulunduğunu kabul ederler. Tenasühü kabul eden düşünceye göre insanın mutluluğunun esasta ruhta aranması gerekir. Çünkü bedenle olan irtibatı ruhun aslını bozmaktadır. Ruh, bedenle olan irtibatında, bu dünyada işlediği hayır ve şerlere bağlı olarak, mutlak ebediliğe, ölümsüzlüğe ulaşarak tanrısal alana yükselinceye kadar, bir yeniden dünyaya gelme çarkının içinde dönüp durur. İnsan bedenden ayrıldıktan sonra olgunluğa ulaşıncaya kadar, geçmiş hayatındaki amellerine göre kıymet cihetinden kendisinden daha üstün veya alçak varlıkların bedenlerine intikal eder (Cevizci, 2013, s. 807). Hinduizm, ruh ve bedeni birbirlerinden farklı ve bağımsız olarak kabul eder. Ruh göçünün zeminini oluşturan bu anlayışa göre ruh, bedenin kafesinde hapsedilmiş bir kuşa benzer. Dolayısıyla bir kafesten diğerkafese uçup geçebilir. Yine zikredildiği üzere tenasüh düşüncesinin ortaya çıkış nedeni, eski insanların dünyanın sonunu yani kıyameti zihinlerinde tasavvur etmelerinin zorluğu dolayısıyla ilâhî adaleti tesis etme yönündeki gayretleridir (Yiğit, 2019, s. 384).

En yüksek iyi ise mutluluk ve ahlaklılığın birleşmesidir. Kant en yüksek iyinin gerçekleşmesi için insanın varlığını aklıyla kavradığı özgürlük idesi ile birlikte ruhun ölümsüzlüğünün ve Tanrı'nın varlığı postulatının kabul edilmesi gerektiğini savunur. 73 Kant'a göre, insanın tam ahlaki uyum içinde yaşaması için ruhun ölümsüzlüğü postulatına ihtiyacı var. Çünkü insanın niyetleriyle ahlak kanunu arasında tam bir uyum olabilmesi için, sonsuzca ilerlemenin mümkün olması gereklidir. Bu ilerleme için insanın varlığının devam etmesi ve rasyonel kişiliğın yok olmaması şarttır. Bu görüş ruhun ölümsüz olduğunu kabul etmek anlamına gelir.(M. S. Aydın, 1991, ss. 29, 38)

İnsan bir şekilde varlığının ebedî olarak devam edeceğini düşünmüştür. Biz bu çalışmamızda İslâm filozoflarının ruhun bekasını nasıl ele aldıklarını incelemeyi amaçlamaktayız. İslam filozofları ne ölümden sonraki dirilişi ne de ebedi sürecek hayatı inkâr etmişlerdir. Ancak Onlar dirilişin fiziksel ve maddi olarak değil ruhi ve niteliksel olarak dirileceklerine inanmışlardır (Bulaç, 2012, s. 362). Nefis dediğimiz zaman, nefis-i natıka anlamındaki nefsi kastettiğimizi de söylememiz gerekir. Zira nefse felsefede birçok farklı anlam yüklenmiştir. Felsefede nebatî, hayvânî ve insanî olarak üçe ayrılan nefsin üçüncü kısmını yani insânî nefsi kastetmekteyiz.

A. FARABÎ ÖRNEĞİ

Nefsin, ruhun ölümsüzlüğü düşüncesi cihetinden bakıldığında Farabî bu meseleyi daha çok siyaset ahlak bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Farabî'nin siyaset anlayışında toplumları yönetim ve yönetiliş şekilleri bakımından "erdemli toplum" ve "erdemsiz toplum" olmak üzere iki sınıfa ayırmaktadır. Erdemli toplumların zıttı olan erdemsiz toplumları ise üç sınıf olarak tasnif etmiştir. Bunlar: a. Cahil, ilmi olmayan toplum, b. Fasık, bildiği halde bildiği ile amel etmeyen toplum, c. Sapık, günah amellerde bulunan toplum şeklindedir (Farabi, 2018, s. 99). Farabi'nin siyaset anlayışının genel çerçeve itibariyle bu toplumları bilgilerine ve hayat tarzlarına tasnif edecek olursak:

1- İlim ve Hikmeti bilen, aklî ve ahlaki melekeleri üstün ve teorik/nazarî bilgilerini ameli hayatına da yansıtan, ideal manada faal akılla ittisali olan bir reis veya kendi aralarında meşveret ile kararlar alan bir toplum tarafından, yönetilen erdemli toplumlar (Farabi, 2018, s. 95).

2- İlim ve hikmeti bilen, bunların değerini idrak eden fakat bu bilgilerin sadece nazarî olarak idrakinde olan, amelî olarak hiçbir fiilde bulunmayan kişiliği değişmiş, istikametli yolu bulamamış ve fiilleri, cahil insanların fiillerine benzemeye başlamış fâsık şehirlerdir (Farabi, 2017, s. 68).

3- Ne nazarî manada ve ne de amelî anlamda hiçbir malumata sahip olmayan ve diğerlerine tâbi olarak onların yolundan giden, saadet nedir bilmeyen ve ondan habersiz olan, düşük maddî şeylere karşı bir arzusu bulunan sapık ve bilgisiz şehirlerdir (Farabi, 2017, s. 53).

Erdemli olma yetkinliğine ulaşamamış cahil şehirlerin halklarının nefisleri/ ruhları kendi varlıklarını devam ettirebilmek için her zaman maddeye esir olmuşlardır ve maddenin esiri olmaktan kendilerini kurtaramazlar. Bu tür ruhlarda basit olarak ilk akledilirlerin dışında hiçbir gerçeğin imajı gelişmemiştir. Ayrıca bu nefisler hiçbir zaman yetkinleşerek, müstefad akıl seviyesine çıkarak faal akılla ittisal etmeleri mümkün değildir. Bu sebeple bahsi geçen bu yetkinleşemeyen kişiler meftun oldukları ve ihtiyaç duydukları madde yani beden ortadan kalktıktan sonra kendileri de bedenle birlikte yok olurlar (Farabi, 2017, s. 48). Fârâbî'nin cahil/erdemsiz şehirlerin bireylerinin ruhlarının hepsinin yokluğa gideceği anlayışı, Eflatun'un *Phaidon* adlı diyalogunda zikri geçen "eğitim görmemiş fertlerin ruhlarının bedenden ayrıldıktan sonra hemen ortadan kalkacağı" görüşüne uygun gelmektedir (Farabi, 2018, s. 244). Ancak bu anlayışın esasında yer alan kişi İskender el-Afrodisi'dir. Zira İskender, amelî ve nazarî erdemlere ulaşamamış ruhların ölümden sonra yok olacağını kabul ediyordu ve Farabi bu filozofun görüşlerinin etkisi altında kalmıştı (M. Aydın, 1984, s. 64).

Görüldüğü gibi Farabi'nin tasnifini yaptığı bu üç toplum sınıfı doğrudan doğruya toplum ve siyaset yapılarını ortaya koymaktadır. Farabi'nin sınıflandırması esasta aklî erdemler ve onunla orantılı olarak amelî cihetinin de ele alındığı bir sınıflandırmadır. İslam düşüncesince önemli bir husus olan "kâmil insan ilmiyle amel insandır" anlayışının bir devamı özelliğinde olan bu anlayış, Farabi'de benzer bir şekilde filozofun tarifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Filozof bilen ve bildiğini amele döken şahıstır. Filozof olabilen bu şahıs kendisine doğuştan verilen heyulânî akıl seviyesinden kendi kesbi ile müstefad akıl seviyesine erişmiş bundan sonra da taakkul ve tahayyül vesilesiyle faal akılla ittisal etmiştir. Böylece bu seviyeye ulaşan insan ölümlü yani ruhun bedenden ayrılmasıyla kendi zatını beden olmadan ayakta tutabilecek seviyeye yetkinliği kazanmıştır. Bu sebeple faal akılla birlikteliği son bulmayacak ve onunla bütünleşecektir. Yukarıda zikredilen yetkinlik seviyesine ulaşmış bir sınıfa mensup olan bireyler ve toplumlar ebedî olarak kalacaklardır. Bu insanlar erdemli şehrin ahalisidirler. Aklî erdemleri idrak etmiş olan fakat maddeye karşı bağımlılığı sebebiyle bu erdemleri hayatında tezahür ettiremeyen ve bu sebeple maddeden bağımsız olamayan ve maddenin kölesi olan fâsık bireyler ve toplumlar erdemli toplumlar gibi onlar da ölümsüzleşecektir. Fakat maddeye olan arzularından dolayı maddeden tamamen bağımsızlaşamayacaklar ve bu sebeple hep elem ıstırap içinde kalacaklardır (Farabi, 2018, s. 106).

Birinci sınıftaki insanlar ölümsüzleşecek ve saadete erecek. Üçüncü sınıftaki insanlar ise maddenin bağımlılığından kurtulamadıkları için madde yok olunca onlarda madde ile yok olacaktır. Fakat ikinci

sınıftaki insanlar hakkında bir belirsizlik vardır. Farabî'nin ifadelerinden bazı düşünürlerimiz tenasühe işaret ettiğini savunmuşlardır (Fahri, 1987, s. 104); fakat bizim kanaatimize göre Farabî'nin ikinci sınıftaki insanların ölümsüzlüğe ulaşmasıyla beraber maddeden tamamen bağımsız olamaması düşüncesi tekrar bedenlere dönme şeklinde değil beden alışkanlıklarına karşı duyulan arzu sebebiyle olmasıdır. Zira ruh yıllarca yaşadığı bedene ünsiyet peyda etmiş ve ikisi arasında bir alışkanlık bağı oluşmuştur. Dünyadayken bu alışkanlıklardan kurtulamadan bedenden ayrılan ruh, alışkanlıklarının kendisinden alınması sebebiyle bir azap içinde kalır ve onları özler. İşte böyle bir ruhun cezası bu hâl içinde bulunmasıdır.

B. İBN SÎNÂ ÖRNEĞİ

İbn Sînâ ölümsüzlük bakımından nefisleri dörde ayırır.

1. Yetkin ve Arınmış Nefisler (Kâmil Münezzehe Nefisler):

Bu nefisler Farabî'deki ilk sınıfta olduğu gibi hem nazarî hem de amelî olarak yetkinliğe ulaşmış, kemale ermiş nefislerdir. Bu nefisler ebedi olarak saadet içirişinde hayatlarını idame ettirmektedirler. tam olarak yetkinliğe ulaşmış olan bu nefisler için, İbn Sînâ, "hakiki melik", "kâmil münezzehe" ve "ârif mütenezzih" nefisler ifadelerini kullanarak onları isimlendirmiştir. İbn Sînâ, bu nefisleri Peygamber olmak için yetkin olan bu nefisleri neredeyse Allah'tan sonra tapınmakta bir mahsur olmayan "rabbânî nefisler" olarak tanımlamıştır. Zira ona göre bu yetkinliğe ulaşan insan arzı halifesi konumuna da gelmiştir (Ali, 2021, s. 190). İbn Sînâ "İşarat" adlı eserinde "Âriflerin Makamları" adlı başlı altında bu kemâle ulaşan kişilerin, beden elbisesi içinde buldukları halde, bu elbiselerden soyutlanmış ve yüce âlemlere doğru yönelen insanlar olarak bahseder. "Âriflerdeki Olağan Üstü Hâdiselerin Sırrı" başlıklı yazısı altında ise neredeyse Allah mertebesine yükseltilmiş Ariflerle alakalı olarak, bu hâllerin vuku bulmasının akıldan uzak görülmemesi, şaşırılmamasının gerektiğini ifade etmiştir. Bazı zamanlar arif olan insanların neredeyse âlemde geçerli olan kanunları değiştirebildiğini yani olağan üstü işlerin onların eli ile sadır olduğunu işittiğimizde onları hemen inkâr etmeye kalkışılmaması gerektiğini ve bekleyip hakikatini düşünmemiz gerektiğini tavsiye eder. Çünkü buna gibi şeylerin doğanın sırlarında birtakım sebepleri olduğunu ifade eder. Nefis nasıl bedene bir hareket verebiliyorsa, ariflerin nefsi de bu tür durumlarda âlemin nefsi hükmü geçeceği benzetmesini yapmaktadır (Sînâ, 1992, ss. 150-151). İbn Sînâ'ya göre yetkinliğe ulaşmış ve münezzehe olan nefisler, bu dünyada da ahirette de mutluluğu elde etmişlerdir.

2. Yetkinleşen Fakat Arınamayan Nefisler

Arınamayan bu nefisler bedenle irtibatları kesildiğinde büyük bir azap ve elem içinde kalacaklardır. Zira bu nefisler erdemin ve saadetin ne olduğunun farkında oldukları halde çirkin amellerde bulunmuşlar, karakter ve davranışlarını değiştirmek için çaba sarf etmemiş ve mutluluğa ulaşmak için gayret içerisinde olmamışlardır. Bu nefisler saadete ulaşıncaya kadar bir süre berzah denilen yerde kalmaktadırlar. Bu berzahta kalma süresi onlarda ebedî değildir. En sonda elemlerden kurtularak gerçek mutluluğa erişirler (İbn Sînâ, 2005, s. 184-185).

3. Teorik Akıl Gücü Bakımından Yetkin Olmayıp, Pratik Akıl Bakımından Arınmış Nefisler:

Bu nefisler dünya nimetlerinden el çeken sürekli namaz ve oruç gibi ibadetlerle vakit geçiren ibadet ehli olan kimselerdir. Bunlar duygusal ve bedenî lezzetlerinden vazgeçen ve âhiret hayatında kazanacakları mükâfatları arzulayan kimselerdir (Sina, 2005, s. 183). Bu tür nefisler hissî lezzetleri elde etmek isterler. Yaptıkları iyilikleri Tanrı rızası için değil de onun vadettiği nimetleri, lezzetleri elde etmek için yaparlar. Bu nefisler için elem ve ıstırap yoktur (Sina, 2005, s. 184-185). Bu nefislerin uhrevî hayattaki akıbeti hakkında net bir bilgi vermeyen filozof, onlarla ilgili belirsiz konuşur.

4. Teorik Akıl Bakımından Olgunlaşma İmkânına Sahip Olmayan Nefisler:

İbn Sînâ aklın olgunlaşması ve kemale ermesi gibi durumlardan bîhaber olan bazı nefislerden söz eder ki, bunlar akıl ve irade bakımından diğer insanlarla kıyasladığımızda eksik ve zayıf olan kimselerin nefisleridir. Bu nefisler genellikle olgunluk çağına erişmemiş çocuklar ve iyiyi ve kötüyü ayırt edemeyen deliler kabul edilirler. Bunun dışında kendilerine bu âlemde başka bir âlemin varlığından ve o alemdeki mutluluk durumların bahseden bir haber ulaşmayan insanların da nefisleri bu sınıf içine dahil edilmektedir. Yaşadıkları müddetçe bir yetkinliğin, kemalin varlığından habersiz olan bu nefisler, bu kemallerin idrakine varamadıkları için onlara karşı bir iştıyak da duymazlar (Sîna 2011 s. 44). İbn Sînâ'ya göre eğer bu nefisler bedenleri ile birlikte olduğu sürece kötü bir ahlaka bürünmeyip sonunda iyi bir ahlaka bedenlerinden ayrılırlarsa, Allah onlara merhamet edecek ve hakiki saadete kavuşacaklardır. Eğer bu nefisler dünyada geçirdikleri süre boyunca düşük şeylere meylederek içlerinde onlara karşı arzuları olur ve kötü bir ahlâkî karakteri benimsemiş olarak bedenlerinden ayrılırlarsa, o zaman onlar için sonsuz bir şekavet söz konusu olacaktır.

5. Nazari Erdemleri Olmayan ve Kendilerini de Arındırmamış Olan Nefisler:

Bu nefisler bedenle alakaları kesildiğinde yine bendenin zevklerine arzu duyacakları için bu nefislere sonsuz ıstırap ve acı vardır. Ebedi mutsuzluk içindedirler. Bu nefislerin yetkinleşme kabiliyetleri oldukları halde, kendi iradeleri ile yetkinleşmeyi istemeyen uzaklaşan nefislerdir. Fârâbî, İskender Afrodisi'nin görüşleri tesiri sebebiyle bu sonuncu sınıfı "yok olacaklar" diye kabul etmiş fakat İbn Sînâ bu meselede amelî yetkinliğe erişememiş nefislerin bedeninin ölümünden sonra yok olacağı görüşünün Aristoteles'in görüşü olmadığını ve bunun doğru bir görüş olmadığını ifade eder. Nefislerin bedenden bağımsız olarak zorunlu bir şekilde sonsuz olduklarını da ifade eder (Sînâ, 1987, s. 154).

Yukarıda görüldüğü üzere İbn Sînâ nefislerin şekavet ve saadetinden bahsederken bunların bedenle olacağı hakkında bir bilgi vermemektedir. Bedenî olan haz ve elem değil ruhânî olan haz ve elemden bahsedildiği anlaşılmaktadır. İbn Sînâ'ya göre cisim sonsuzluğu kabul edecek bir güçte değildir. Zira her cisim bölünebilen bir bileşiktir. Fakat aklî kavramlar sonsuz olduğu için nefsin gücü de sonsuzdur (Sînâ, 1949, s. 38).

İbn Sînâ'ya göre insan maddesiyle değil suretiyle insan olma özelliğine sahiptir. Bedenden yani maddeden insana ait fiil ve davranışların ortaya çıkmasının asıl sebebi suretidir. Nefsin bedenle birlikte olması onun gerçek mutluluğa ulaşmasına engeldir. Bedenin insana verdiği lezzet ise hakiki lezzet

değildir. Bu sebeple İbn Sînâ'ya göre ölümlle bedenden ayrılan nefsin tekrar bedenle buluşması onun azabıdır (Sînâ, 1949, ss. 14-15).

C. İHVÂN-I SAFA ÖRNEĞİ

İhvan-ı Safa risalelerinde özellikle insan nefsi üzerinde durulur ve beden hapishanesindeki insan nefsinin bu zulmetli, elem verici, durumundan ölümlle kurtuluşa erebileceğine işaret edilir. Bu sebeple ölüm Allah'ın rahmetindedir. İnsan bedeni ruh/nefis için uygun bir konaklama mekânı değildir. Ruh yüce âlemdaki meleklerin vasıfları ile ölüme ve onun acısına maruz kalmadığı yerini özler ve bu cisimler âleminde ise bulunması ise yüce âlemlere geçmek için bekleme salonu hükmündedir. İnsan bu dünyadaki amelleri ile ya melek seviyesine çıkar ya da şeytânî özellikler edinir. Ruhun beden hapishanesinden kurtulup sonsuz felekî âlemlere ulaşması sadece iyi işlerle gerçekleşebilecektir (Safa, 1995, s. 41).

İhvan-ı Safa ölümü, nefsin cesetten ayrılmasından ibaret görmektedir. Diğer bir örnekte ise nefsin cesetle birlikte bulunmasını okula giden bir çocuğun eğitimini tamamlayabilmek için taşıdığı çanta, kalem, silgi gibi araç ve gereçlere benzetir. Çocuk hafızasını güçlendirerek bilgileri ezberlediği zaman nasıl ki, bu araç ve gereçlerin yükünden kurtuluyorsa, insan da bu oluş ve bozulmuş âlemindeki bilgileri elde ettiğinde, gaybi işlerin hikmetini hakkıyla bildiğinde, âlemin başlangıcını ve sonunu bildiğinde, geçmiş kavimlerin başlarına gelen halleri müşahade ettiğinde bu bedene ihtiyacı kalmayacak ve yüce ve geniş felekler âleminde ulaşabilecektir. Bu cihetten baktıklarından ölüm onlar için bedeninin ağırlığından bir kurtuluş, insana Allah tarafından verilen bir ihsan ve merhamettir (Safa, 1995, s. 43).

Diğer bir misalde ise İhvan-ı Safa bedeni özgür atlara, dünyayı bir meydana, nefsi ise iyilikte yarışmak için at binicilerine, Allah'ı ise krala benzetmektedir. Kralın huzuruna gelen yarışçının attan inmeden kralın huzuruna çıkamaması gibi aynı şekilde iyi ve hayırlı işlerde yarışan insanlar da dünya hayatının günlerini geride bırakıp, beden atlarından kurtulup Rablerinin huzuruna çıkabileceklerdir. Buna Kur'an'da geçen şu ayetle: "Onlar hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler." (Kur'an 2013 21/90) ile de delil getirmektedirler. Bu oluş ve bozulmuş maruz kalan beden yüce semâvâtın melekûtuna erişmeye kabiliyetli değildir, kemale eren nefis beden yüklerini bırakıp yüce semâvâta ulaşabilir (Safa, 1995, s. 45).

İhvan-ı Safa bedenlerden kurtulduktan nefislerin durumu hakkında bilgi verirken semavi âlemlere çıkan nefislerin birer melek olacağını savunur. Cesetlere bürünmüş hayırlı nefislerin bi'l-kuvve melek olduklarını cesetlerinden ayrıldıktan sonra bi'l-fiil melek olacaklarını savunurlar. Cesetlere bürünmüş kötü nefislerin ise bi'l-kuvve şeytan olduklarını, cesetlerinden ayrıldıktan sonra ise bi'l-fiil şeytan olacaklarını ifade ederler. Kur'an da geçen; "İnsî ve cinnî şeytanlar birbirlerini aldatmak için yaldızlı sözler fısıldarlar" (Kur'an 2013, 6/112) ayetinden yola çıkarak insi şeytanların cesetlerle ünsiyet kazanan, cesetleşen nefisler, cinnî şeytanların ise cisimlerden ayrı ve gözlerin görmediği varlıklar olduğunu savunurlar. İhvân-ı Safa'nın cehennemi bu dünya olarak görmelerini de düşündüğümüz zaman ruh, eğer kendini bedenden bağımsızlaştıramaz ise cehenneme gidecektir. Yani tekrar tekrar dünyaya dönecektir. Bu düşüncenin ruhun ölümsüzleşmesi, noktasında savunduğu görüş de aynen

yukarıda Farabi ve İbn Sînâ'da olduğu gibi ruhanî ve aklî bir ölümsüzlüktür. Zira bu maddi beden ölümsüzlüğe layık olacak bir kabiliyette değildir.

D. ŞİHÂBÜDDİN ES-SÜHREVERDÎ ÖRNEĞİ

Sühreverdî nefisle ilişkili olan birçok konuda olduğu üzere nefsin ölümsüzlüğü konusunda da İbn Sînâ ile benzer düşünceleri paylaşmaktadır. Sühreverdî, Heyâkılı'n- Nur, Hikmet'ül- İşrak ismiyle telif ettiği eserlerinde nefsin dünyada iken içinde bulunduğu beden kalesinin yıkılıp, dağılıp yok olacağını ve kendi varlığını beden olmadan da devam ettireceğini ifade etmektedir. Nefis ile beden arasındaki ilişkiyi bir izafet ilişkisi olarak gören Sühreverdî nefsin bedene karşı şevkinin neticesinde bu izâfî ilişkinin oluştuğunu söyler. Zâtı itibariyle kendi başına bir cevher olan nefis bu izâfî irtibatın kesilmesiyle yok olmayacaktır ve varlığını devam ettirecektir (Sühreverdî, 2017b, s. 130). Zira zatında soyut bir nur olan nefis, kendi zatının yokluğunu icap ettirmesi mümkün değildir. Aksi takdirde böyle bir durum olsaydı nefis, en baştan var olmazdı. Soyut nurdan/ nefisten daha üstün, yukarıda olan hâkim nur da soyut nuru yok edemez, zira soyut nurda bir değişikliğin vuku bulması da imkansızdır. Ayrıca soyut nur, hâkim nurun kendi zatının gereğidir. Hâkim nur kendi zatının gereği olan nefsi yok etmesi nasıl olur? Bir nurun kendi aydınlığını yine kendisini yok etmesi imkansızdır (Uluç, 2012, s. 230).

Filozof, mücerret nur olarak isimlendirdiği nefsin bir konuma, mahalle ihtiyaç duymadığını, onun bu tür şeylerden münezzehe olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda bu nurların birbirlerini yok etmesi mümkün değildir. Nefis bedene yerleşik bir biçimde olmadığı için beden ölümünden sonra varlığını devam ettirmek için de bedene ihtiyacı yoktur. Ayrıca nefsin ilkesi, değişmez ve devamlı olduğu için nefis de devamlıdır (Sühreverdî, 2012, s. 200, 2017a, s. 57).

Sühreverdî el-Elvâhu'l-İmâdiyye'de nefsin ölümsüz olduğunu kanıtlamak için Kur'an ayetlerinden deliller getirir: "Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Bilakis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız." (Kur'an, 2/154), "O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur." (Kur'an, 75/12), "Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!" (Kur'an, 89/ 27-28), "Gerçek şu ki insan kendini kendine yeterli görerek azar. Kuşkusuz dönüş Rabbedir." (Kur'an, 96/8). Sühreverdî'ye göre bu ve bu tür ayetler nefsin bâki olduğunun ispatıdır (Sühreverdî, 2017b, s. 130).

Sühreverdî'ye göre istikamet halinde bulunan kutlu nefisler, arınmış zahitler bedenden ayrıldıkları zaman muallak misaller âlemine erişebilirler. Arınmış nefislerin, misalleri icad etme ve berzahlarda görüntü ve kuvvet oluşturma özelliği vardır. Arınmış nefislerin misaller üzerinde kuvvetleri vardır. Bu sebeple suretlerden, güzel seslerden, güzel yiyeceklerden, istedikleri şeyleri icâd edebilirler. Bu suretler bizim yaşadığımız dünyadakinden daha mükemmeldir. Zira bizim dünyamızdaki suretlerin mazharları/sahneleri ve taşıyıcıları noksan olduğu halde onların mazharları yetkindirler. Bu nefisler, karanlıklarla ve ulvi cisimlerle/berzahlarla olan bağlarının devamı ve ulvi cisimlerin/berzahların bozulmaması sebebi ile orada ebedi olarak kalırlar (t.y., s. 570).

Sühreverdî'nin yukarıdaki ifadelerine bakılacak olursa bedensel/cismani diriliş noktasında bir açıklama bulunmamaktadır. Kutlu nefislerin ahiret âlemi hakkında verilen bilgiler Kur'an'ın bahsettiği cismani diriliş/haşir anlayışı ile muvafık düşmemektedir. Sühreverdî'nin ahiret düşüncesi İbn Sînâ'nun

da kabul ettiği ruhani bir yaşam tarzına daha çok benzemektedir. Nefislerin icad ettikleri suretler dünyadakinden daha kâmil suretler olarak ele alması haz ve elemelerin de bu suretler vasıtası ile gerçekleşmesi buna açıkça işaret etmektedir.

Sonuç

Bu makalemizde ruhun ölümsüzlüğü hakkındaki düşüncelerini ifade etmeye çalıştığımız düşünürlerimiz, bedenün ölümsüzlüğe layık olmadığını, ruhun ise ölümsüzlüğü kabul edebilecek bir istidat ve kabiliyette olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca filozoflarımız ölümsüzlüğün kesbî olarak yani irade ile kazanma neticesinde elde edildiğine inanmaktadırlar. İslam düşüncesinde ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki durumu felsefeciler ve kelamcılar arasında tartışma konusu olmuştur. Zira görüldüğü üzere İslâm düşüncesinin önde gelen filozofları özellikle kurtuluşa eren ruhların bedenden ayrı olarak hayatına devam edeceğini savunmaktadır. Bu düşüncelerinden dolayı birçok kelam âlimi tarafından tenkit edilmişlerdir. Bazı düşünürlerimiz ise onları yapılan eleştirileri engellemek için bu filozoflarımızın cismânî dirilişi kabul ettiği yönünde savunmaları vardır. Fakat filozoflarımızın görüşleri ortadadır. Farabi'ye göre bedeni terk eden erdemli nefis kendi zatını devam ettirebilecek bir özellik kazanmıştır. Bundan dolayı faal akılla birlikteliği devam edecek ve onunla bütünleşecektir. Böyle bir sınıfa mensup olan bireyler ve toplumlar ebedi kalacaklardır. Bunlar erdemli şehirde yaşayanlardır. İhvân-ı Safâ'da ise bu oluş ve bozuluşa maruz kalan beden, yüce semâvâtın melekûtuna erişmeye kabiliyetli değildir, kemale eren nefis, beden yüklerini bırakıp yüce semâvâta ulaşabilir. Sühreverdî'de ise istikamet halinde bulunan kutlu nefisler, arınmış zahitler bedenden ayrıldıkları zaman muallak misaller âlemine erişebilirler Filozoflarımız kurtuluşa eremeyen nefisler hakkında farklı düşüncelere sahip olsalar bile kurtuluşa eren nefisler hakkında ruhânî bir tarzda ölümsüzlüğe ulaşılacağına hemfikir görünmektedirler. Kurtuluşa eremeyen nefisler Farabi'de yok olacakken İbn Sînâ'da ruhanî bir şekilde ölümsüzleşecektir. İhvân-ı Safa'nın tenasühü çağrıştıran düşünceleri vardır. Sühreverdî'de ise yetkinliğe ulaşamayan nefisler misal âleminde cehennem hayatını yaşayacaktır. Görüldüğü üzere islam felsefesinde önde gelen isimlerin ölümsüzlük hakkındaki görüşleri ruhânî bir ölümsüzlük olması bakımından benzerlik arz etmektedir. Filozoflar cismânî bir ölümsüzlüğü kabul etmemişlerdir. Zira beden oluş ve bozuluşa maruz kaldığı için ölümsüzlüğe layık değildir. Ayrıca bu makalede görüşleri sunulan filozoflarımıza göre her insan ruhu ölümsüzlüğü kazanamaz. Ruhun en yüksek mutluluğu ve bu mutlulukla birlikte ölümsüzlüğü kazanabilmesi için yetkinliğe ulaşması ve maddenin arzularından kurtulması gerekmektedir. Hâsılı filozoflarımız ruhun ölümsüzleşebilmesi için maddî bedenden kurtulması ve amelî ve nazarî yetkinliğe ulaşması noktasında ittifak etmişlerdir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Ajdukiewicz, K. (t.y.). *Felsefeye giriş temel kavramlar ve kuramlar* (Çev. A. Cevizci). Gündoğan Yayınları.
- Ali, D. (2021). *İbn Sina felsefesinde insan ve alemdeki yeri*. M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. (1984). *İbn Sînâ'nın mutluluk (es-Sa'ade) Anlayışı*. Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, M. S. (1991). *Kant'ta ve çağdaş İngiliz felsefesinde tanrı-ahlak ilişkisi*. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; 74). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aydın, M. S. (2012). *Din felsefesi*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Bulaç, A. (2012). *İslam düşüncesinde din-felsefe vahiy-akıl ilişkisi*. Çıra Yayınları.
- Cevizci, A. (2013). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Çelebi, İ. (2012). *Kelam el kitabı* (Ş. A. Düzgün, Ed.; 1. bsk). Grafiker Yayınları.
- Farabi. (2017). *Es-Siyasetü'l-Medeniyye veya Mebadi'ül-mevcudat* (Çev. M. S. Aydın, A. Şener ve M. R. Ayas). Büyüyenay.
- Farabi. (2018). *El-Medinetü'l-Fazıla tanrı alem insan* (Çev. Y. Aydın). Litera Yayıncılık.
- Koç, T. (1991). *Ölümsüzlük düşüncesi*. İz Yayıncılık.
- Kur'an-ı Kerim ve muhtasar kelime meali*. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). (2013). İstanbul : Hayrat Neşriyat.
- Sînâ, İ. (1949). *Risâletü Adhaviyye fi'l-Meâd* (S. Dünya, Ed.). Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Sînâ, İ. (1987). *Adhaviye Fil Meâd* (A. thk. Hasan, Ed.).
- Sînâ, İ. (1992). *El-İşarat ve't Tenbihat*. Müessetü Numani.
- Sina, İ. (2005). *El-İsârât ve't-Tenbîhât* (Çev. A. Durusoy, M. Macit ve E. Demirli). Litera Yayıncılık.
- Sühreverdi. (2012). *İşrak felsefesi* (Çev. T. Uluç). İz Yayıncılık.
- Sühreverdi. (2017a). *Heyâkilü'n-Nûr, Kelmetü't-Tasavvuf, Risâletü'l-Ebrâc* (Çev. T. Ahmet Kamil Cihan, S. Yalın, A. Taher ve H. Göktaş). Litera Yayıncılık.
- Sühreverdi, Ş. (2017b). *El-Elvahu'l-İmadiyye Hikmet levhaları* (Çev. S. Yalın, A. K. Cihan ve A. Taher). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Uluç, T. (2012). *Sühreverdi'nin İbn Sînâ Eleştirisi*. İnsan Yayınları.
- Yasa, M. (2001). *Ölüm sonrası yaşam / Felsefi ve deneysel dayanaklarla*. Ankara Okulu Yayınları.
- Yiğit, F. (2019). *Molla Sadrâ'nın tenâsüh eleştirisi*. *Journal of Islamic Research*, 30(3), 383-395.

SMYRNA AGORASI ÇEVRESİNDE (KONAK-İZMİR) HOLOSEN KIYI ÇİZGİSİ DEĞİŞMELERİNE AİT ÖN BULGULAR

 Aylin KARADAŞ^a

 Rifat İLHAN^b

 Serdar VARDAR^c

 Ertuğ ÖNER^d

 Akın ERSOY^e

Öz

İzmir kentinin en eski kuruluş yerleri olan Yeşilova Höyüğü, Yassitepe Höyüğü ve Bayraklı-Tepekule Höyüğü'nde (Old Smyrna) delgi sondaj yöntemiyle yapılan paleocoğrafya-jeoarkeoloji-alüvyal jeomorfoloji araştırmaları 1990'lı yıllardan beri sürmektedir. Bu çalışmaların bir devamı olarak 2022 yılında Smyrna Agora'sında paleocoğrafya araştırmaları başlamıştır. "Smyrna Antik Kenti Arkeolojik Kazı Projesi" kapsamında, Smyrna Agorası'nda başlayan çalışmalarda, ilk kez 2000'li yılların başında dile getirilen, İzmir Tarihi Kent Merkezi'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması için yürütülen hazırlık çalışmalara katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında MÖ 4. yüzyılın sonundan itibaren Helenistik, Roma, Bizans, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca iskân gören Smyrna kentinin, kıyı kenar çizgisi ile ilişkisinin bilimsel olarak kanıtlanması beklenmektedir. Özellikle Kemeraltı çevresi eski dönemlerin limanı olarak kabul edilmekle birlikte, bu alanda kıyı çizgisinin nereye kadar ilerlediği ve tarihsel süreçte nasıl bir değişimle bugünkü konumuna ulaştığının paleocoğrafik ve jeoarkeolojik çalışmalarla ortaya konması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında Smyrna Agorası ve Agoranın batısında Kemeraltı'nda 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde kalan Albayrak Pasajı parselinde delgi sondaj yöntemi ile paleocoğrafya-jeoarkeoloji çalışmaları yürütülmüş ve bu çalışmalara ait ilk bilimsel sonuçlar ortaya konmuştur. Buna göre Smyrna Agora'sında yerleşimin ilk dönemlerinde bir kıyı yerleşimi olduğu ve uzunca bir dönem liman işlevini koruduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Smyrna, Agora, İzmir, Antik Liman, Paleocoğrafya, Jeoarkeoloji.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya, aykapsiz@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji, rifatcoğrafya@gmail.com

^c Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya, serdarvardar@yahoo.com

^d Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya, ertug.oner@ege.edu.tr

^e Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk İslam Arkeolojisi, akin.ersoy@ikcu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.03.2023, Makale Kabul Tarihi: 10.09.2023

PRELIMINARY RESULTS OF HOLOCENE COASTAL CHANGES AROUND SMYRNA AGORA (KONAK-İZMİR)

Abstract

Several palaeogeography-geoarchaeology-alluvial geomorphology researches have been conducted with the core drilling method since the 1990s, in sites such as Yeşilova, Yassitepe, Bayraklı (Old Smyrna) mounds, which are the first settlement places of the city of İzmir. Researches started in the Smyrna Agora in 2022. Within the scope of the “Smyrna Ancient City Archaeological Excavation Project”, it was aimed to contribute to the studies carried out for the inclusion of the İzmir Historical City Center, which was first mentioned in the early 2000s, on the UNESCO World Heritage List, with our 2022 works in the Smyrna Agora. It is also necessary to scientifically prove the location of City of Smyrna which has been inhabited since the end of the 4th century BC to the coastline. Although the area around Kemeraltı is considered to be the harbor of ancient times, it is necessary to reveal how far the coastline has prograded towards this area and how it has reached its present position in the historical process with paleogeographic and geoarchaeological scientific studies. The first scientific results were revealed within the scope of the core drillings carried out in the Smyrna Agora and the Albayrak Passage parcel, which is located in the 3rd Degree Archaeological Site in Kemeraltı, to the west of the Agora.

Keywords: Smyrna, Agora, İzmir, Ancient harbor, Paleogeography, Geoarchaeology.

“Philippos oğlu Aleksandros, şimdiki kenti, uykusunda gördüğü bir düş yüzünden kurdu; Pagos Tepesi üzerinde avlanmaktayken, avdan dönüşünde, söylendiğine göre, Nemesisler'in tapınağının önüne gelmiş; burada tapınağın önünde bir kaynak ve onun suyu ile büyümiş bir çınar ağacı varmış. Çınar ağacının altında uyurken Nemesisler ona görünerek burada bir kent kurmasını ve İzmir halkını eski kentten çıkarıp oraya getirmesini buyurmuşlar.” Pausanias (VII.5.1)¹

“Şimdi Smyrna, bütün kentlerin en güzel olanıdır”

Strabon (XIV.37)²

Giriş

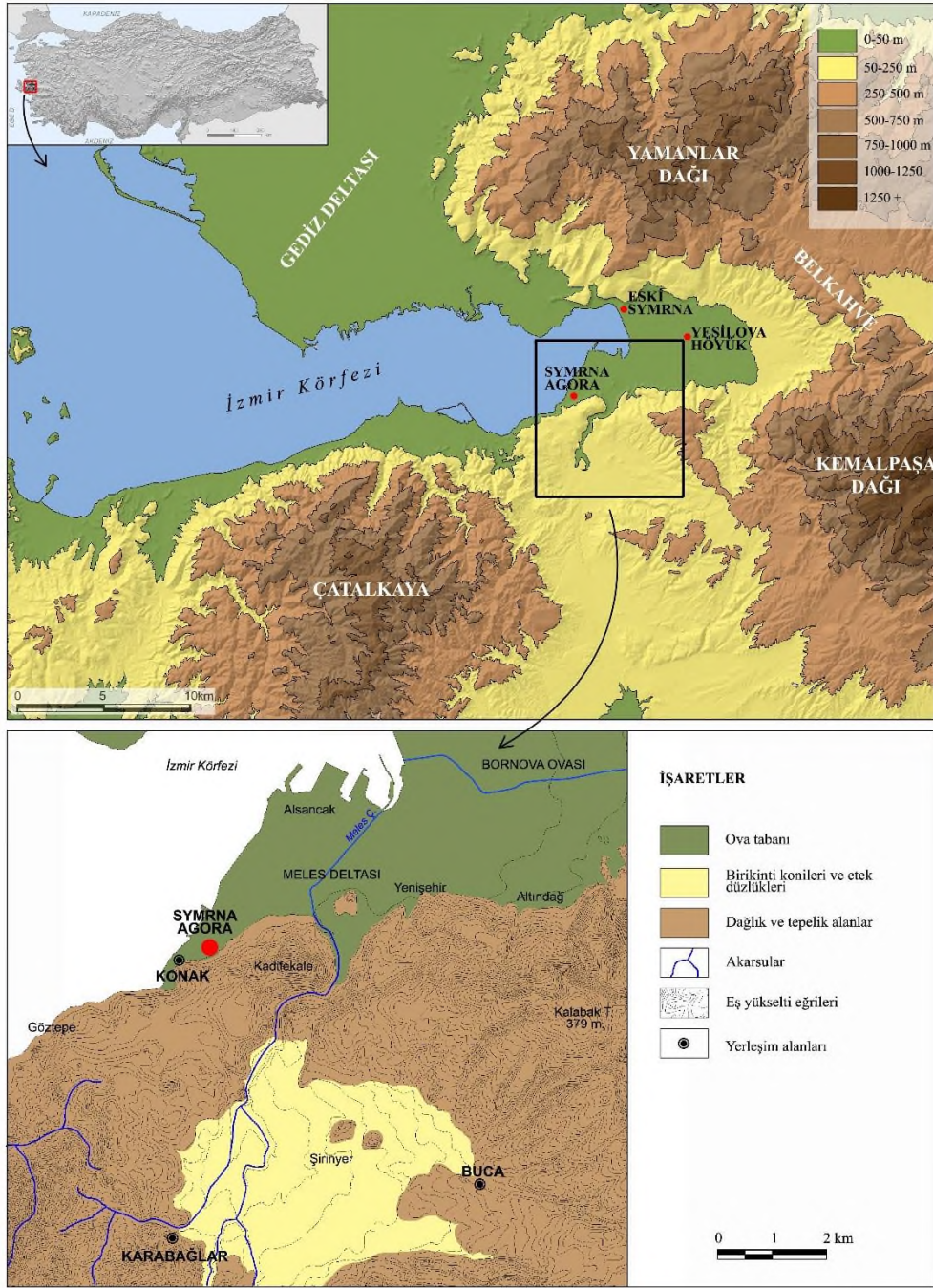
Yeryüzünün bugünkü coğrafi özelliklerinin ortaya çıkması uzun jeolojik geçmişte etkin olan iç ve dış kuvvetlerin etkileşimi ile gerçekleşmiştir. Dünyamızın son şeklini kazanması ise Kuvaterner, özellikle de Holosen'de gerçekleşmiştir. Uzun jeolojik çağlar boyunca tektonik hareketlerin kontrolünde ana yapısal ve coğrafi özellikler ortaya çıkmıştır. Jeolojik olarak en genç dönem olan ve Kuvaterner'de küçük ama yaşam için önemli coğrafi değişimler meydana gelmiştir. İnsanlar Pleyistosen boyunca coğrafi değişimlere uyum sağlayarak daha çok göçebe olarak yaşam sürmüştür. Holosen'de ise yerleşmeler kurup bir mekânda yaşamaya başladıktan sonra yani Neolitik Çağ'dan itibaren doğal çevre değişimlerinden daha çok etkilenmişlerdir. Nitekim yerleşik hayata geçiş ile birlikte doğal çevrede ortaya çıkan olumsuz durumlarda, yerleşmeleri terk etmek çok kolay olmamıştır. Bu durumda toplumlar

¹ Ersoy, 2021; Doğer, 2006

² Strabon, 1987 (Çev. A. Pekman)

eski göçebe alışkanlıklarından farklı olarak yerleşim alanlarından ayrılmamış; doğal nedenlerle oluşan değişmelere karşı yeni önlemler alarak uyum sağlamaya çalışmışlardır. Bunun başlıca iki ana nedeni vardır. Birincisi, yerleşim alanlarının yaşayan sakinler için en uygun doğal çevre şartlarına sahip olması; ikincisi ise toplumların mimari/sanat eserleri, tarihi geçmişleri ve oluşturdukları kültürleri ile yerleşim alanlarına aidiyet duygusuyla bağlı olmalarıdır. Ancak çözümü mümkün olmayan şartlar ortaya çıktığında ya da askeri, idari veya siyasi dinamiklerin zorlaması halinde yeni bir yerleşim yeri aramışlardır.

İzmir, bunun iyi bir örneğidir. Bornova Ovası'nda günümüzden 8500 yıl öncesinde Yeşilova Höyük yerleşiminde (MÖ 6500-5600) başlayan iskân yolculuğu, ardından 5000 yıl öncesinde Yassitepe Höyüğü'ne (MÖ 3100-2800), paralelinde ve sonrasında Bayraklı Tepekule Höyük (Eski/Old Smyrna - MÖ. 3000-300) yerleşimine kaymış, orada ortaya çıkan jeostratejik ve jeopolitik nedenlerle de MÖ 4. yüzyılın sonunda, yani 2400 yıl kadar önce Konak ilçe merkezindeki Pagos (Kadifekale) ve etekleri boyunca kurulacak yeni kent alanına taşınmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. İzmir Körfezi ve çevresinin yer şekli birimleri ile Smyrna Agorasının konumu.

Makedonya Kralı Büyük İskender (Aleksandros III), MÖ 334 yılında başladığı Doğu Seferi sırasında Sardis'i ele geçirdikten sonra Ephesos'a doğru ilerlerken Bayraklı'daki Eski Smyrna'yı da ele geçirmiştir. Büyük İskender'in İzmir'den ayrılmasının ardından eski kent jeopolitik nedenlerle yer değiştirilerek Kadifekale eteklerinde yeniden kurulmuştur. Antik Çağ'da kentlerin kuruluşu bir kahramana ve kehanetlere dayandırılmaktaydı. Yeni Smyrna kenti de Kadifekale eteklerinde yeniden

kurulurken bu motifler kuruluş efsanesinde kullanılmıştır. Nitekim kentin kuruluşundan çok sonra MS. 2. yüzyılda tarihçi ve gezgin Pausanias'ın ilk kez kaleme aldığı Smyrna'nın kuruluş efsanesine göre Büyük İskender Kadifekale eteklerinde uykuya daldığı sırada Nemesisler (adalet tanrıçaları) ona rüyasında görünerek "burada bir kent kurmasını ve İzmir halkını eski kentten çıkarıp oraya getirmesini" istemişlerdi. Öyküye göre uykusundan uyanan İskender'in rüyasını çevresindekilerle paylaşmasının ardından İzmirliler rüyayı Apollon Klarios kehanetine danışmışlar ve oradan "Kutsal Meles'in ötesindeki Pagos'da (Kadifekale) oturacak olanlar eskisine göre üç kat, dört kat daha mutlu olacaklardır" yanıtını almışlardır. Böylece Bayraklı'daki kent yavaş yavaş terkedilerek yeni yerinde Kadifekale eteklerinde kurulmuştur (Doğar, 2006; Ersoy, 2021).

Kuşkusuz Eski Symrna kentinin Bayraklı eteklerindeki ilk kuruluş yeri olan küçük tepeye (Tepekule) artık sığamaz oluşu, surlarının şehrin savunmasında yetersiz kalması ve çevresinin ve muhtemelen kıyısında kurulu olduğu denizin sedimanlarla dolarak (Akbulut, 2011; Karadaş, 2012; 2014a; 2014b; Karadaş vd., 2019; Kayan & Öner, 2013; Öner & Kayan, 2006; Öner, 2022; Öner vd., 2018; 2019; 2020) bataklık hale dönmesiyle liman özelliğini yitirmesi yeni kent alanı ve yeni liman yeri arayışının efsanede aktarılanın ötesinde gerçek nedenleri olmuştur.

Bayraklı Tepekule'deki Eski Smyrna'nın doğal çevresi nasıl ki ilk yerleşildiği dönemden son taşındığı döneme kadar çok fazla değişti ise, benzer şekilde Pagos eteklerindeki yeni kentin de çevresi günümüze kadar oldukça değişmiştir. Özellikle kıyı çizgilerindeki değişimlerin bir liman kenti olarak gelişen Eski Smyrna ve Yeni Smyrna (Symrna Agora) kentleri üzerinde çok önemli etkileri olmuştur. Eski Symrna kenti çevresinde (Bayraklı) 1996 yılından günümüze devam eden delgi sondaj yöntemli paleocoğrafya araştırmaları ile, bu alanda özellikle Holosen'deki (Neolitik Çağ başlarından itibaren; son 8500 yıllık dönemde) doğal çevre ve kıyı çizgisi değişimleri ortaya konmuştur (Öner, 2022). Bunun yanında, Pagos Dağı kuzeyinde genişçe bir alana yayılan Meles (Alsancak) Deltası'nın (Şekil 1) kıyı çizgisi değişimleri üzerine yapılmış çalışmaların sonucunda, günümüzden 7000 yıl önceki kıyının bugünkü Tepecik höyüğün kuzey kenarında olduğunu ve Basmane Garı'nın güney kenarından Anafartalar caddesine doğru uzandığı ortaya konmuştur (Vardar, 2020). Bu çalışmada da Pagos Dağı eteğinde kurulan antik Smyrna kenti çevresinde zaman içinde meydana gelen kıyı çizgisi değişikliklerinin ve eski limanların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Symrna Agorası'nda 2022 yılında delgi sondaj yöntemli paleocoğrafya çalışmaları başlamıştır. (Şekil 1 ve 2; Tablo 1).

Smyrna Agorası günümüzde bir açık hava ören yeridir. Buradaki kazılar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kazı etkinliklerinden biri olarak, 1932 yılında başlatılmış ve 1941 yılına kadar İzmir Müzesi Müdürü Selahattin Kantar'ın başkanlığında ve Rudolf Naumann'ın desteğiyle sürdürülmüştür. Bu tarihten sonra da inceleme ve temizlik çalışmaları yapılan Agora Ören Yeri'nde, İzmir Müzesi başkanlığında 1996-2006 yılları arasında kurtarma kazıları yapılmıştır. Temmuz 2007'den itibaren de önce Dokuz Eylül Üniversitesi, daha sonra İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi adına Doç. Dr. Akın Ersoy başkanlığında, Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanlığı Kararlı Kazı statüsünde "Smyrna Antik Kenti Kazıları" Agora Ören Yeri merkezli olarak sürdürülmektedir.

Şekil 2. Smyrna Agorası ve Albayrak Pasajında yapılan delgi sondajların (kırmızı noktalar) yerleri (Kasım 2022 Google Earth görüntüsünden düzenlenmiştir).

Tablo 1. Smyrna Agorası ve Albayrak Pasajında yapılan delgi sondajlara ait bilgiler.

Sondaj No	Genel No	Konum (Enlem - Boylam)	Sondaj Yükseltisi (m)	Sondaj Derinliği (m)	Sondaj Dip Yükseltisi (m)	Taban Suyu (cm)
AGR-2022-01/A	AGORA-01	38°25'11.18" K - 27°08'13.50" D	6,17	2,50	3,67	-
AGR-2022-01/B	AGORA-02	38°25'11.20" K - 27°08'13.55" D	6,19	10,90	-4,71	356 (388)
AGR-2022-02	AGORA-03	38°25'11.35" K - 27°08'09.85" D	2,06	11,00	-8,94	~50
AGR-2022-03	AGORA-04	38°25'07.80" K - 27°08'21.30" D	11,74	6,20	5,54	226
AGR-2022-04/A	AGORA-05	38°25'11.15" K - 27°08'15.13" D	6,77	1,40	5,37	-
AGR-2022-04/B	AGORA-06	38°25'11.15" K - 27°08'15.45" D	6,72	1,75	4,97	-
AGR-2022-04/C	AGORA-07	38°25'11.15" K - 27°08'15.00" D	6,73	1,80	4,93	-
AGR-2022-04/D	AGORA-08	38°25'11.10" K - 27°08'14.80" D	6,77	8,50	-1,73	388
AGR-2022-05/A	AGORA-09	38°25'09.70" K - 27°08'20.92" D	5,89	0,50	5,39	-
AGR-2022-05/B	AGORA-10	38°25'09.70" K - 27°08'20.92" D	5,89	3,50	2,39	-
AGR-2022-06/A	AGORA-11	38°25'09.58" K - 27°08'13.30" D	7,16	0,65	6,51	-
AGR-2022-06/B	AGORA-12	38°25'09.60" K - 27°08'13.28" D	7,16	0,20	6,96	-
AGR-2022-06/C	AGORA-13	38°25'09.55" K - 27°08'13.29" D	7,16	1,20	5,96	-
AGR-2022-06/D	AGORA-14	38°25'09.52" K - 27°08'13.30" D	7,16	1,50	5,66	-
AGR-2022-06/E	AGORA-15	38°25'09.10" K - 27°08'13.30" D	7,76	10,00	-2,24	-

Yeni (Nea) Smyrna, dönemin her çağdaş kentinde olması beklenen şehir surları ile tapınaklar, tiyatro, stadion ve agora gibi anıtsal yapılarla donatılmıştır (Ersoy, 2021). Antik Smyrna'nın idari, siyasi, adli ve ticari merkezi durumundaki Agora'nın planlandığı alandaki arazi eğimi, batı ve kuzeyde inşa edilmiş ve bugün kalıntıları görülen, bodrum katlarıyla giderilerek bir teras oluşturulmuş ve bu teras düzleminin etrafı stoa ve portikolarla çevrelenmiştir. Smyrna Agorası, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde mezarlık alanı olarak kullanılması nedeniyle çok tahrip olmamış ve günümüze iyi durumda ulaşmıştır. Yapılan kazı çalışmaları kentin agora alanının başlangıçta kent meydanı olarak düşünüldüğünü ancak MÖ. 2 yüzyıldan itibaren meydanın stoalarla çevrelendiği ve kentin yönetimi için bir Meclis Binası'nın inşa edildiğini göstermiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise agoradaki stoalar ihtiyaçlara cevap vermediğinden inşaat teknolojisindeki gelişmelerle birlikte daha büyük boyutlardaki portikolara dönüştürülmüştür (Ersoy, 2021).

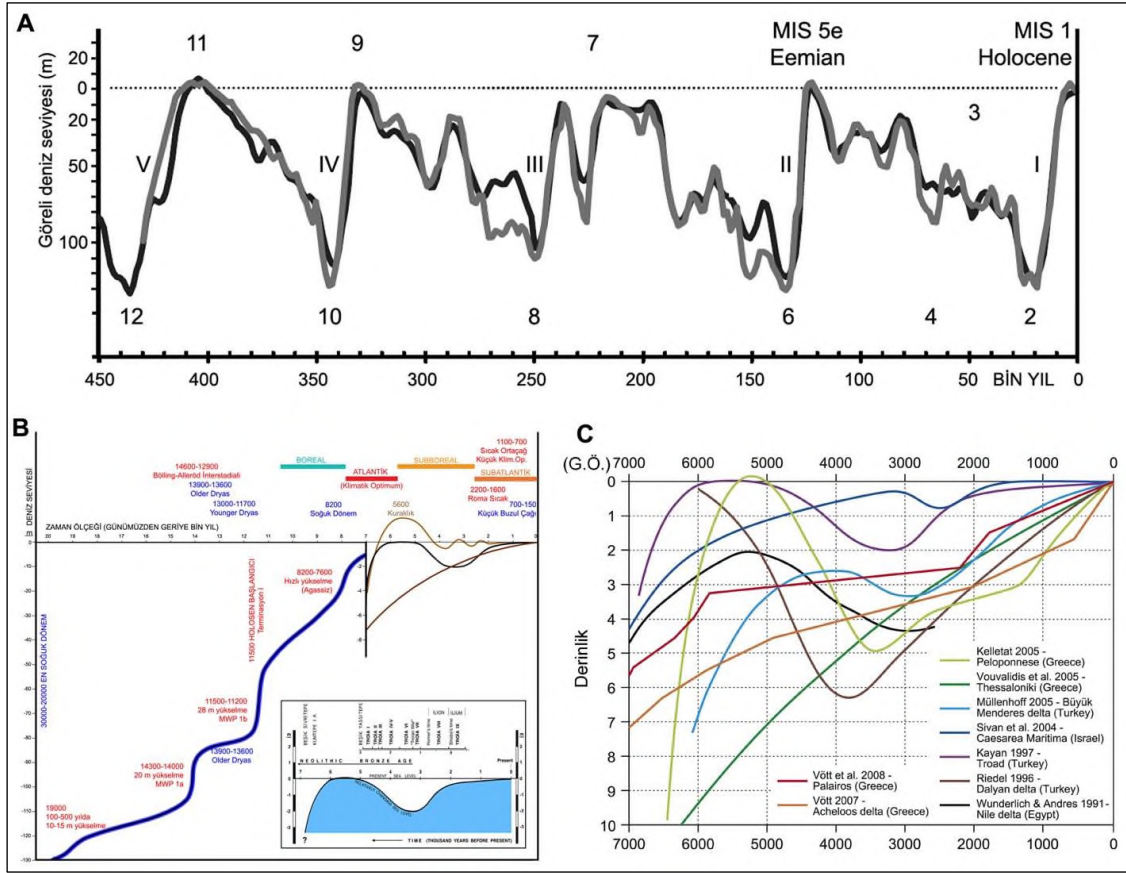
Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Smyrna'nın ve eyaletin diğer kentlerinin mamulleri Akdeniz ülkelerine Smyrna limanından ihraç edilmekteydi. Kent, doğudan ve batıdan gelen ticari malların diğer bölgelere aktarılmasında da, limanıyla önemli bir rol oynamıştır (Ersoy, 2017) Bütün bunlar Smyrna'nın zenginliğine katkı sağlamıştır. Bazilika'daki sıvalar üzerinde pek çok geminin resmedilmiş olması, Smyrna için liman ve deniz ticaretinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İzmir Limanı her dönem Batı Anadolu, Ege kıyıları ve İzmir yöresi için çok önemli olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde İstanbul ile birlikte ihracat ve ithalat açısından en önemli iki liman kentinden biri olup özellikle ihracatta başı çeken bir kent olduğu ifade edilmektedir (Gül, 2011; Issawi, 1980; Yürekli 2011; 2012a). Araştırmalarımızda Smyrna Agorası'na çok yakın bir konumda, Kemeraltı mevkiinde, yıkılan Albayrak Pasajı (aynı yerde eski Şaraphane ve Depo bulunuyordu) temellerinde ortaya çıkan Osmanlı yapılarının olduğu zemine gerçekleştirdiğimiz sondajda (Şekil 2), denizel bir ortamın olduğu görülmüş ve bu ortamda bol miktarda sünger spikülüne rastlanılmıştır. Bu durum bize, Osmanlı Dönemi'nde İzmir Limanı'nda önemli bir ticaret ürünü olan sünger ticaretinin çok eskilere kadar dayanmış olabileceğini göstermiştir (Gül, 2011; Yürekli 2011; 2012a; b; c; d). Bununla birlikte aynı sondajın 570-580 cm'lerinde denizel çamur içinde zeytin çekirdeklerinin varlığı da, bu noktanın doğusunda, Smyrna Agorası'na doğru düzenlenmiş bir liman çizgisinin olması beklentisini güçlendirmektedir.

A. AMAÇ VE YÖNTEM

Son buzul maksimumunda -130 metre seviyesinde olan dünya denizleri son 18000 yılda küresel sıcaklık artışı nedeniyle buzulların erimesine bağlı olarak yükselmiştir. Holosen başlarında (G.Ö. 10 bin) -50 ila -40 metrelere; günümüzden yaklaşık 7-6 bin yıl öncesinde de bugünkü düzeyine ulaşmıştır (Şekil 3). Son 6 bin yıllık sürede ise küçük boyutlu oynamalarla bu seviyesini korumuştur (Fleming ve ark. 1998; Kayan, 1991 ve 1997; Peltier, 2002; Brückner ve ark., 2005) .

Kıyı çizgisinin karaya en fazla sokulduğu dönem günümüzden 7000-6000 yıl önceye, Orta Holosen'e, karşılık gelir. Bu dönemden itibaren kıyı çizgisinin karaya doğru ilerlemesi durmuş; buna karşılık akarsularla taşınarak denizlere ulaşan sedimanların biriktirilmesi ve sığ deniz ortamlarının doldurulması bir süreç olarak ön plana geçmiştir. Diğer bir ifade ile, alüvyal boğulma sonucu kıyı çizgisi bu defa açık denize doğru gerilemiştir. Buna göre, Neolitik Çağ başlarından Orta Holosen'e kadar süren dönemde kurulan kıyı yerleşmeleri deniz seviyesi yükselmesi nedeniyle teorik olarak günümüz deniz

seviyesinin altında kalmıştır. Buna karşılık son 6000 yıllık dönemde, kıyı çizgisi yakınlarında kurulmuş yerleşmeler ve limanlar ise alüvyal boğulma sebebiyle giderek kıyından daha uzakta, içeride, kalmıştır (Kayan, 1999).

Şekil 3. Dünya denizlerinin seviye değişme eğrileri. A) Son 450 bin yılda görece deniz seviyesi değişimleri. Grafik, Kuzey Atlantik (siyah çizgi) ve Pasifik (gri çizgi) okyanuslarında birçok araştırmacı tarafından bentik organizmalarda yapılan $\delta^{18}O$ izotop ölçümlerine dayanmaktadır (Waelbroeck vd., 2002). B) Son buzul çağı maksimumunu izleyen yaklaşık 20 bin yılda iklim ve deniz seviyesi değişimleri (Kayan, 1988; 2012). C) Son 7000 yıldaki Doğu Akdeniz (Yunanistan-Türkiye-İsrail ve Mısır) kıyılarında deniz seviyesi değişimleri (Brückner vd., 2010).

Son buzul maksimumundan sonra son 18.000 yılda kıyı çizgisinde meydana gelen değişmelerin doğal çevre üzerinde etkileri olduğu gibi özellikle Neolitik'ten günümüze kadar geçen sürede kıyı ve kıyı ile ilişkili yerleşmeler açısından da önemli etkileri olmuştur (Brückner vd., 2006; Kayan, 1999; Öner, 2001; Öner, 2009). Bu açıdan kıyı bölgelerinde yer alan antik kentlerin kurulduğu dönemden itibaren zaman içinde kıyı çizgisine olan konumlarının nasıl değiştiğinin belirlenmesi önemlidir. Bu çalışmada Pagos (Kadifekale) eteklerinde kurulan Yeni Symrna antik kentinin kuruluş döneminden itibaren bu bölgeye kıyı çizgisinde meydana gelen değişmelerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bunun için öncelikle kıyı bölgelerinde alüvyal boğulma ile bugünkü şeklini kazanan kıyı düzlükleri ve delta-taşkın ovalarını oluşturan sedimanların/alüvyonların iç özelliklerinin (fiziksel, kimyasal ve biyolojik) araştırılması gerekmektedir. Bu sedimanların incelenmesi ise delgi sondaj yöntemi ile mümkün olmaktadır.

Bu çalışma kapsamında 2022 yılında Smyrna Agorası ve çevresinde delgi sondajlar yapılmıştır. Sondaj ekipmanı, Atlas Copco MK1 model benzin motorlu çakma tabancası ile Stitz marka 1'er metrelik 36 mm çaplı bağlantı boruları ve 36; 50; 60 mm çaplı yarı kapalı örnek alma uçlarından oluşmaktadır. Ayrıca çakılan uç ve bağlantıları yukarı çekmede Honda marka hidrolik çekici ekipmanı kullanılmaktadır. Smyrna Agorası ve çevresinde gerçekleştirilen delgi sondajlardan alınan pekişmemiş sediman örneklerinin Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü Alüvyal Jeomorfoloji - Sedimantoloji Laboratuvarı'nda granülometrik, kimyasal ve paleontolojik açıdan analizleri yapılmış ve birikme ortamları yorumlanmıştır.

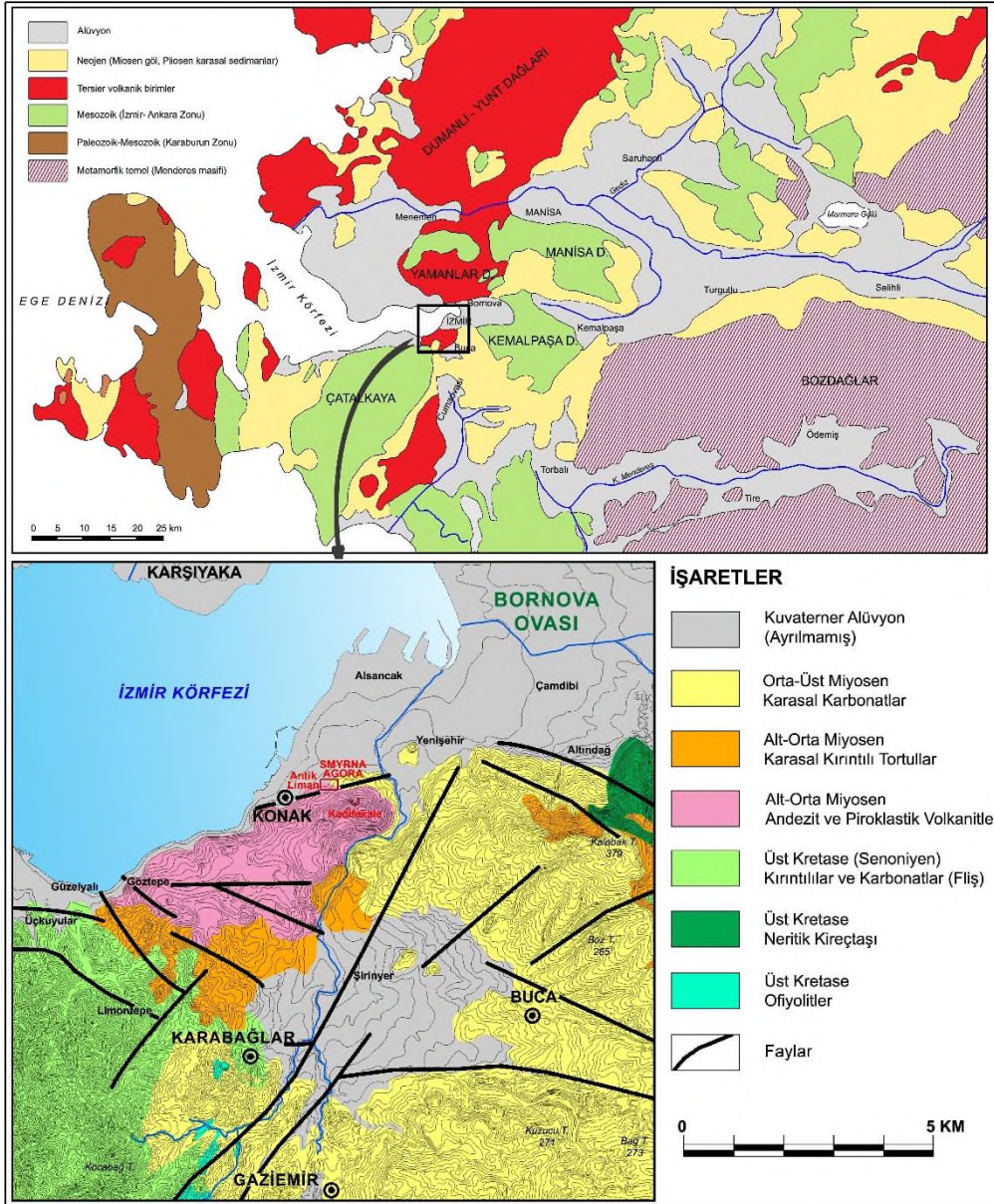
B. SMYRNA VE AGORA ÇEVRESİNİN JEOLJİK-YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Smyrna Agorası ve çevresinin jeolojik-yapısal özellikleri, içinde yer aldığı Batı Anadolu'nun jeolojik geçmişiyle birlikte şekillenmiştir. Bölgenin temelini oluşturan yapısal birimleri Menderes Masifi ile İzmir-Ankara Zonu'na (İzmir-Ankara kenet kuşağı) ait kayaç birimleri oluşturur (Emre vd., 2005) (Şekil 4). Bu temel kayaçlar üzerine, Neojen ve Kuvaterner'de açılmış havzalarda birikmiş genç yapısal birimleri oluşturan kayaçlar gelir (Karadaş, 2012). Bu birimlerin her biri kendine özgü lito-stratigrafik ve tektonik özellikler taşımakta olup yörenin jeomorfolojisi buna uygun gelişim göstermiştir. Batı Anadolu'nun jeolojisinde önemli yer tutan Menderes Masifi, metamorfik kayaçlardan yapıları olup çekirdeğini gnays ve şistler oluşturur (Şengör vd., 1984). İzmir Körfezi ve çevresi için, dışında kalmakla birlikte, Menderes Masifi'nin bölgesel jeodinamik etkisi, körfezi çevreleyen alanın yükselmesine neden olduğu için jeolojik ve jeomorfolojik süreçler açısından önem taşımaktadır. Bunun yanında özellikle Gediz Irmağı ve kolları bu masife ait kayaçlardan aşındırarak taşıdığı alüvyonlar ile deltasını şekillendirmiştir. Dolayısıyla İzmir Körfezi kıyılarının şekillenmesini etkilediği için de önemlidir.

Bölgenin diğer temel kayaçlarını yapısında barındıran İzmir-Ankara Zonu, Menderes Masifi'nin üzerine bindirme fayları ile itilmiş Üst Kretase yaşlı fliş türünde kayaçlardan oluşmaktadır. İzmir-Ankara Zonu'na ait flişler, İzmir Körfezi çevresinde geniş alanlar kaplamakta olup araştırma alanı çevresindeki en yaşlı kayaçları oluşturur (Şekil 4). Fliş biriminin alt seviyelerini daha çok kırıntılı, üst seviyelerini ise karbonatlı sedimanlar oluşturur. Bu alanda flişler; metaçakıtaşı, metakumtaşı, kireçtaşı ve denizaltı volkanizması ürünlerini içinde bulunduran bir karmaşık halindedir (Erdoğan, 1990a; 1990b). Bornova Fliş Zonu (Okay & Siyako, 1991) veya Bornova karmaşığı (Erdoğan, 1990a; 1990b) olarak adlandırılmış olan bu tektonik birlik Üst Kretase-Paleosen yaşlı kaya topluluklarından oluşur. Fliş fasiyesindeki kırıntılı kayalar ile bunlar içerisinde irili ufaklı bloklar oluşturan serpantin, çört, diyabaz ve kireçtaşları bu tektonik birliğin litolojileridir. Birimin bazı kesimleri metamorfizmaya uğramıştır (Erdoğan, 1990a; 1990b).

İzmir çevresinde, temel kayaçların yükselip kırılmasına bağlı oluşan KD-GB ve KB-GD doğrultulu çöküntü alanlarını kaplayan Neojen göl havzalarında tortullaşma devam ederken, kırık hatlarının

kesişme bölgelerinde volkanizma etkili olmuştur. Bunun sonucunda bölgede tortul ve volkanik kayalar iç içe gelişme göstermiştir (Şekil 4). Miyosen sonlarından itibaren, bölgesel olarak gerçekleşen yeni bir yükselme rejiminin kontrolünde, Miyosen göl havzaları temeli ile birlikte yükselerek, D-B doğrultusunda horst-graben yapısında parçalanarak açılmıştır. Oluşan yeni havzaların tabanında Pliyosen ve Kuvaterner'e ait karasal dolgular birikmiştir (Karadaş, 2012).

1104 | Şekil 4. İzmir Körfezi ve çevresinin jeoloji haritası (MTA 1/500000 ile 1/100.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritalarından ve Uzel vd., 2012'den yararlanarak hazırlanmıştır).

Bu yapısal gelişmelere bağlı olarak alanda Miyosen birimler birbirine geçişli tortul ve volkanik kayalardan oluşur (Şekil 4). İzmir Körfezi çevresinde sedimentasyon, Erken-Orta ve Orta Geç olmak

üzere Miyosen'de iki ayrı dönemde gelişmiştir. Erken-Orta Miyosen tortulları, uyumsuz olarak temel kayaları örten, tabanda konglomera ile başlayıp kireçtaşı, şeyl ve kumtaşı-şeyl geçişleri ile devam eden birimlerdir. Bunlar dasit, andezit, riyolit tuf ve aglomeralardan oluşan genelde Yamanlar volkanizmasına ait volkanik kayalarla geçişlidirler (Emre vd., 2005; Uzel vd., 2012; Ercan vd., 1996; Kaya, 1981). Orta Geç Miyosen tortul birimleri, Erken-Orta Miyosen tortullarını uyumsuzlukla örterek tabanda konglomera ile başlayıp yukarı doğru gölsel kireçtaşları ve marn ile devam etmektedir (Benice, 2003; Emre vd., 2005). Yer yer bu birim üst kesimlerinde ince linyit yatakları ve kumtaşı, kiltası ardalanmaları içeren gölsel kireçtaşları ile geçişlidir. Sedimanter birimlerin en üst seviyeleri Cumaovası piroklastik maddeleri ile geçişli olarak sona ermektedir (Genç vd., 2001; Uzel vd., 2012). Orta-Geç Miyosen'de Yamanlar volkanizması etkinliği sürmekle birlikte, riyolitik türde piroklastik maddeler ve lav akışlarından oluşan Cumaovası volkanizması etkinliği de gelişmiştir (Borsi vd., 1972; Ercan vd., 1996; Genç vd., 2001).

Batı Anadolu'da, Geç Miyosen'den (Messiniyen) itibaren artan tektonik hareketlerin kontrolünde oluşan D-B doğrultulu graben tabanlarında Pliyosen'de kurak iklim koşulları altında karasal dolgular birikme göstermiştir. Pliyosen sonrasındaki Pleyistosen'de de benzer şartların devam etmesi nedeniyle karasal birikimlere Pliyo-Kuvaterner (yada Pliyo-Pleyistosen) depoları adı da verilmektedir. Batı Anadolu'da Pliyo-Kuvaterner birimleri genelde grabenleri sınırlayan normal fayların çöken bloklarının kenar kesimleri boyunca yüzeyde gözlenmektedir. Nitekim İzmir çevresinde Pliyo-Kuvaterner birimleri geniş sahalarda yayılış göstermemekle birlikte, Bornova Ovası'nın doğu kesimlerinde Belkahve Eşiği'nin batıya bakan yamaçlarının alçak kesimlerinde ve Melez Çayı havzasında Dereköy tepeleri ile Buca Tepe'nin güneybatı yamaçları arasındaki faylarla sınırlanmış çöküntü alanında rastlanmaktadır. Pliyo-Kuvaterner depoları kırmızı renkli kumtaşı ve konglomeradan oluşan karasal kırıntılı dolgular ile karakterize olmaktadır ve tabanda alttaki Miyosen volkano-sedimanter istifin üzerine uyumsuz olarak gelen iri çakıllı ve bloklu birikimler ile başlamaktadır (Uzel vd., 2012).

İzmir Körfezi ve çevresinde, sedimantolojik istifin en üst seviyesinde bulunan en genç birimleri, Holosen'e ait, oluşumları günümüzde de devam eden alüvyon, birikinti yelpazesi ve körfez tabanındaki denizel depolar oluşturmaktadır. Güncel ve pekişmemiş olan bu birimler kaba taneli alüvyal birikinti konileri, ince taneli alüvyal birikimler ve ince taneli denizel depolar ile temsil edilmektedir. Holosen'e ait genç birikimler, gerek flüvyal ve gerekse denizel süreçlerin etkisi altında Gediz deltası, Karşıyaka ve Bornova ovaları ile Melez Çayı deltasında yer alırlar (Şekil 1, 4). Bu genel yapısal ve jeolojik gelişmeler içinde, Smyrna ve Agora çevresinde Miyosen tortulları, volkanik kayalar, Pliyo-Kuvaterner karasal birikimleri ve Holosen karasal ve denizel dolguları yer almaktadır. Kadifekale kuzey yamacındaki Miyosen tortullarının aynı yaştaki andezitler ile dokanağı, bir zayıf direnç çizgisi teşkil etmekte olup etek kısımlarında Agora mevkiine kadar ulaşan kütle hareketleri bu kuşakta meydana gelmektedir. Bu dokanağın Kestelli Caddesi üzerinden devamında ise güçlü bir tatlı su kaynağı bulunmaktadır. Bu su, Kemeraltı Salepçioğlu Hanı kesimine, oradan eski bir dere yatağı ile Konak Pier'de denize ulaşmaktadır. Burada yapılan değerlendirmelerde deniz suyu tuzluluğu yüzeyde ‰ 38 iken aynı noktada deniz tabanında ‰ 22'ye düşmektedir (Vardar, 2020). Bu veri debisi çok da düşük olmayan bir sürekli tatlı su kaynağını işaret etmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde Salepçioğlu çarşısı mevkiinde küçük kemerli bir köprünün yer aldığı ve sürekli bir su kaynağının liman koyuna ulaştığı bilinmektedir (Baykara, 2001).

Belirtilen bilgilerin ışığında limana kadar ulaşan bu gibi kaynak sularının eski çağlardaki ihtiyacı karşılayacak potansiyele sahip oldukları ifade edilebilir.

C. SMYRNA VE TARİHSEL DEPREMLER

Smyrna'nın MÖ 2. Bin yıllarına dayandırılan efsanevi kurucusu Frigya Kralı Tantalos'un Spil Dağı'nda kurduğu Tantalid kentinin, antik dönemde meydana gelen ve tüm Ege kıyılarını etkileyen bir deprem ve sonrasında oluşan tsunamide yok olmasından itibaren İzmir ve İzmirli sıklıkla depremlerle karşılaşmıştır (Doğar, 2006).

Antik kaynaklar ve epigrafik belgelerden anlaşıldığı üzere Büyük İskender'in Smyrna'dan ayrılışından sonra Kadifekale eteklerine yerleşen kentin çevresinde irili ufaklı çok sayıda deprem meydana gelmiştir. Kent Hellenistik dönemde kayıtlara geçen depremler dışında Roma İmparatorluk Dönemi'nde de büyük depremler geçirmiştir. Örneğin MS 17 depreminin kuzeydeki Aiolis bölgesi kentlerini (İzmir'in kuzeyi ve Gediz (Hermos) vadisi boyunca) büyük ölçüde etkilediği bilinmektedir. Smyrna'nın bu depremden ne kadar etkilendiğine ilişkin bilgi yoktur. Devam eden süreçte, İmparator Claudius (MS 41-54) döneminde gerçekleşen bir depremde ise Smyrna Tiyatrosu'nun zarar gördüğü bilinmektedir. Smyrna'da, Roma döneminde sık aralıklarla meydana gelen depremlerin halk arasında sürekli bir tedirginlik yarattığı anlaşılmaktadır. Örneğin MS 64'teki depremden en az on yıl sonra bile Smyrnalıların denizden ve depremden gelecek felaketlerden korunmak için dini törenler düzenlediği antik kaynaklarda belirtilmektedir. Smyrna çevresinde yaşanan bir başka şiddetli deprem MS 151-160 yılları arasında meydana gelmiştir. Bu deprem sonucunda Midilli Adası'ndaki kentler yıkılmış, sarsıntılar uzun sürmüş, bu durum Smyrna halkını endişelendirmiştir. Ancak bu depremin de kentte yarattığı hasarın etkisi bilinmemektedir (Doğar, 2006; Ersoy, 2021).

Smyrna, tarihinin en büyük deprem felaketlerinden birini MS 177/178'de yaşamıştır. Antik kaynaklardaki bilgilere göre kentin büyük bölümü harabe haline gelmiş, tapınakları, devlet agorası, tiyatrosu yıkılmış, zeminde büyük yarıklar oluşmuş, kentte yangınlar çıkmış, liman tesisleri büyük hasar görmüş ve çok sayıda insan ölmüştür (Ersoy, 2021). Roma Dönemi hatiplerinden Aristides yaşanan bu deprem sonrasında İzmir'deki hasarı İmparator Marcus Aurelius'a yazdığı mektuplarda uzun uzun anlatmıştır. Aletsel dönem öncesi olması bakımından, depremin yaptığı hasarın bir ölçüsü olarak verilen VIII şiddetinin, aletsel büyüklüğe (Richter Ölçeği) çevrildiğinde bunun 6,5'a karşılık geldiği görülmektedir (Emre vd., 2005). Büyük depremin ardından İmparator Marcus Aurelius ve Senato'nun desteği ile kent yeniden imar edilmiş, Smyrna Agorası'ndaki yapılar onarımlar ve eklentilerle yeniden ayağa kaldırılmıştır. Örneğin yıkılan Batı Portiko'nun ayağa kaldırılması sırasında bodrum katının yeniden inşa edilen kemerlerinde görülen aksial eğriliklerin MS 177/178 depreminden sonra yapının aceleyle tadil edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yine Bazilika'nın batı ve sonunda bodrum kata ilave edilen yeni kemerlerle yapının gelecekteki yeni depremlere karşı güçlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu büyük deprem sonrasında ilerleyen yüzyıllarda yine depremler meydana gelmeye devam etmiş ve meydana gelen depremlere karşı güçlendirmelerin de sürdüğü görülmektedir. Nitekim MS 551 depreminden sonra, Bazilikanın bodrum katında üstteki iki katın fil ayaklarını taşıyan payandalar inşa edilerek yapı, güçlendirilmeye çalışılmıştır (Şekil 5A ve B). Daha sonra MS 688, 1039, 1056, 1389 tarihlerindeki depremlerde de birçok İzmirli'nin öldüğünden ve birçok binanın yıkıldığından

bahsedilmektedir. Bu depremlerin büyüklüklerinin de yaklaşık 7 civarında olduğu tutulan tarihsel kayıtlardan anlaşılmaktadır (Emre vd., 2005).

Daha yakın tarihlerde de büyük depremler devam etmiş örneğin, merkez üssü birçok kaynakta "Yeni Kale", "Sancak Kalesi", "Ok Kalesi" adları ile geçen, ancak günümüzde adlandırıldığı şekliyle "Liman Kalesi" civarında 10 Temmuz 1688'de bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremde Sancak Kalesi yıkılmış, burçlarındaki toplar bile sıvılaşma nedeniyle zemine gömülmüş, eski Gümrük Binası tamamen çökmüş, Pamuk İpliği Hanı'nın yanından başlayıp, Pazar Yeri'nin sonuna kadar bütün binalar yıkılmış, Kiliseler tamamen harap olmuş, İzmir Limanı hasar görmüş ve kıyı şeridi 60 cm oturmuştur. Bunun yanında yıkılan evlerin enkazlarının tutuşmasıyla büyük yangınlar çıkmış, İzmir'de 20 bin civarında ölüm gerçekleşmiştir. Bu depremin büyüklüğünün de 6,8 civarında olduğu (X şiddeti) hesaplanmıştır. Daha sonra 1739, 1873 ve 1880 depremlerinde de İzmir şehri yine çok tahrip olmuş ve depremlerde çok sayıda ölüm gerçekleşmiştir (Emre vd., 2005).

Şekil 5. Bazilika bodrum katında yapılan ekstra kemer uygulamaları (5A) ile üst katlardaki fil ayaklarını desteklemek için kemerlerin altına yapılmış güçlendirmeye dönük payandalar (5B) (Smyrna kazı arşivi). İzmir Çankaya metrosu kazısı sırasında çıkarılan ve denizel ortamda bulunduğu belirlenmiş kalıntıların bir kısmı metro istasyonunda (5C) (arkeoloji.biz), çoğunluğu da Smyrna Agora'sı bahçesinde sergilenmektedir (5D) (Smyrna kazı arşivi).

İzmir'in depremselliği Hellenistik Dönem'den itibaren var olan limanını etkileyerek limanın çevresindeki tesisler ile birlikte yeniden ve yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmiş olmalıdır. Özellikle Osmanlı Dönemi depremlerinde ortaya çıkan enkazın nispeten sığ kıyı bölümünün doldurulmasını giderek hızlandırdığı ve liman çizgisinin eski limanın merkezine doğru ilerlemesinde etkili olduğunu düşündürmektedir. 19. Yüzyılın başında antik liman artık tümüyle dolarak karasallaşmıştı. Nitekim İzmir metrosunun inşaat kazıları sırasında açığa çıkan ve insitu durumda olmadığı anlaşılan taş mimari elemanların üzerindeki denizel tortular, Geç Bizans ve Osmanlı Dönemi

depremleri sırasında ve sonrasında kente ait yapı kalıntılarının dolgu malzemesi olarak kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir (Şekil 5C).

D. DELGİ SONDAJ ÇALIŞMALARINA AİT BULGULAR

Smyrna Agorası'nın özellikle batı ve kuzey kesimleri boyunca, Holosen transgresyonu sırasında kıyı çizgisinin nereye kadar ulaştığı ve özellikle Orta Holosen'den günümüze (son 6 bin yılda) kıyı çizgisinde meydana gelen değişimleri belirlemek amacıyla 6 adet delgi sondaj gerçekleştirilmiştir. Sondajların 5'i Agora kazı alanı sınırları içinde, 1 tanesi de Kemeraltı 937. Sokaktaki yıkılan Albayrak Pasajı temelleri içinde sürmekte olan İzmir Müzesi Kurtarma Kazısı alanında gerçekleştirilmiştir (Şekil 2, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14; Tablo 1).

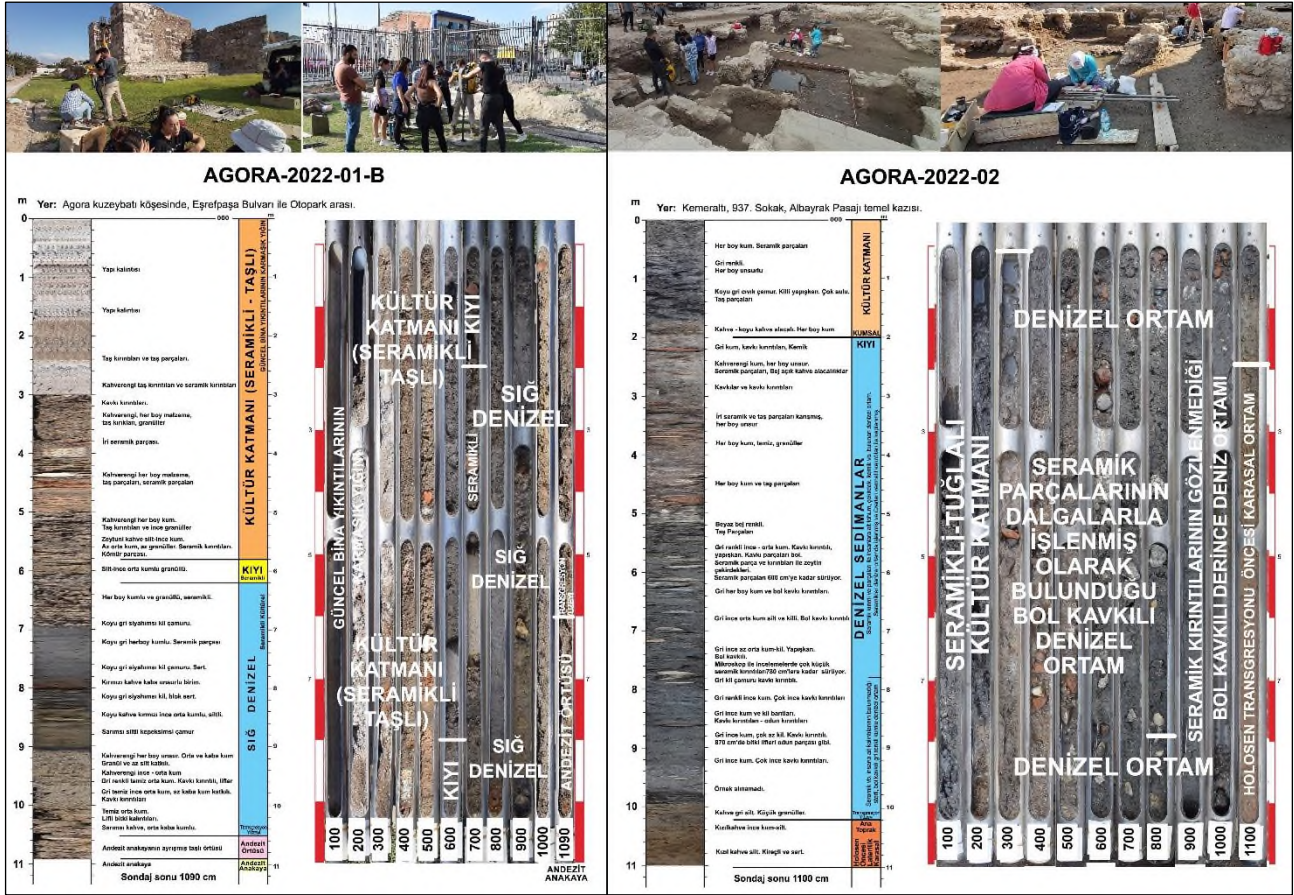
1. AGR 2022-01/A ve AGR 2022-01/B nolu sondajlar

AGR 2022-01 numaralı sondaj Eşrefpaşa Caddesi ile kapalı otoparka bakan köşede yapılmıştır. Bu kesimde 2 noktada yapılan deneme sonucu derine inmek mümkün olmuştur. İlk denemede 250 cm'de sert bir zeminde kalındığı için biraz yakınında ikinci noktaya yer değiştirilmiş ve bu yeni noktada 1090 cm derine inmek mümkün olmuştur. Bu nedenle AGR 2022-01 sondajı A ve B olarak numaralandırılmıştır (Şekil 2, 6; Tablo 1).

AGR 2022-01/A sondaj noktasının yükseltisi 617 cm olarak ölçülmüştür (Tablo 1). Yüzeyden 250 cm derine inilen bu noktada dip yükseltisi 367 cm'dir. Bu sondajın bütününde yakın yıllara kadar bu kesimde mevcut bina yıkıntılarının temelleri ve yıkıntı malzemesi içinde ilerlenmiştir. Bu yıkıntıların taş, tuğla ve beton parçaları nedeniyle de sondaj bu noktada kalmıştır (Şekil 6).

AGR 2022-01/B sondaj noktası 01/A noktasının hemen yakınında olup yüzey yükseltisi 619 cm'dir. Sondaj 1090 cm derine ilerlemiş ve olasılıkla andezit anakayada son bulmuştur. Sondajın dip noktası derinliği -471 cm olup deniz seviyesi altında son bulmuştur (Şekil 6; Tablo 1). AGR 2022-01/B sondajında yüzeyden itibaren 580 cm'ye kadar taşlı seramikli ve beton parçaları bulunan kültür katmanı durumunda sediman birimleri yer almıştır. İlk 300 cm'lik kısım daha çok güncel bina yıkıntılarının oluşturduğu karmaşık yığın halindedir. 300-580 cm'ler arasında ise kahve renkli her boy taneden oluşan içinde taş ve seramik parça ve kırıntılarının bulunduğu arkeolojik kültür katmanı durumundadır (Şekil 6).

Sondajın 580-620 cm'ler arasında kumlu ve seramikli kıyı ortamı bulunmaktadır. 620 cm'den 1050 cm derinliğe kadar gri-koyu gri renkli her boy kumlu sığ denizel ortamı yansıtan birim yer almıştır. 1020-1050 cm arasında temiz kumla başlayan sonra siyahımsı renkli bol bitki kalıntılarında oluşan organik malzeme ve ardından sarımsı renkli kumlu birimle devam eden birim transgresyon yüzeyi olarak yorumlanmıştır. Bunun altında ise orta-büyük çakıllı andezit anakayaya ait ayrılmış örtü geçilerek 1090 cm'de anakayaya ulaşılmıştır. AGR 2022-01/B Sondaj noktasında öncelikle deniz seviyesinin Holosen transgresyonu ile yükselmesi sonucu kıyı çizgisinin bu kesime ulaştığı ve yaklaşık 4 m derinliğinde sığ bir deniz ortamının oluştuğu anlaşılmıştır (Şekil 6, 11).

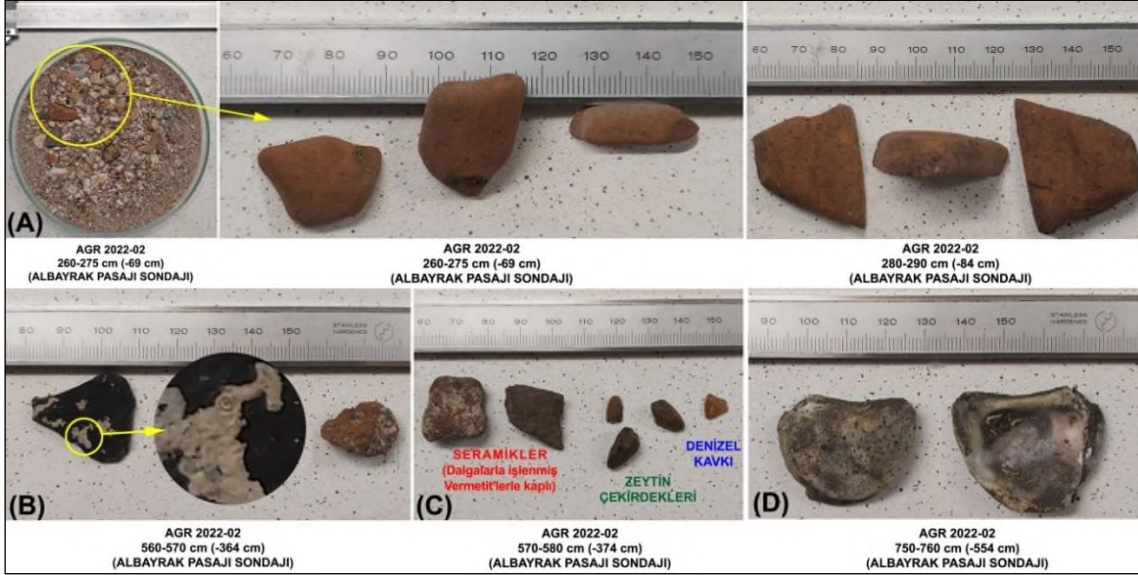
Şekil 6. Smyrna Agorası Roma Hamamının kuzeybatısında, Eşrefpaşa Bulvarı ve otopark köşesinde yapılan AGR 2022-01/A, AGR 2022-01/B (solda) ve Smyrna Agorası batısında, Kemeraltı mevki, 937. sokağın Havra Sokağına bağlandığı kısımdaki Albayrak Pasajı temel kazısı içinde yapılan AGR 2022-02 nolu (sağda) delgi sondaj çalışmalarından görüntüler ile sondajların log ve ortam özellikleri.

2. AGR 2022-02 nolu sondaj (Albayrak Pasajı sondajı)

Kemeraltı 937. Sokağın Havra Sokağına bağlandığı kısımdaki Eski Şaraphane diye bilinen Albayrak Pasajının yıkılıp yeni bina yapımı için açılan 134 cm derinlikteki temel çukuru içinde yapılmıştır. Temel çukuru açılmadan önceki yüzey düşünüldüğünde sondajın yüzey kodu 340 cm'dir. Buna göre sondaj derinliği kazı öncesi yüzey baz alındığında 1234 cm'yi bulmaktadır (Şekil 2, 6; Tablo 1).

Sondajın çukur tabanından itibaren ilk 2 metresi, içinde bol miktarda seramik ve taş parçaları yer alan gri renkli, her boy kum ve silt-kil içeren sulu bir çamurdur. Seramik ve taş parçaları köşeli ve işlenmemiştir. Sondajın 190 cm'lerinden itibaren başlayan kahve renkli kumlu birim ve giderek gri renk almaktadır. Birim içinde 200 cm'den itibaren denizel kavkılar ve kavkı kırıntıları başlamıştır. Bu seviyede yer yer kemik parçaları vardır. Oluk boyunca dalga kuvveti ile işlenmiş olduğu anlaşılan seramik parça ve kırıntıları bulunmaktadır. 270 cm'lerde kavkılar daha bol ve büyük denizel kavkılar halindedir. Bugünkü deniz seviyesine ulaşıldığında, kahve renkli kum birimiyle başlayan kumsal ortamından,

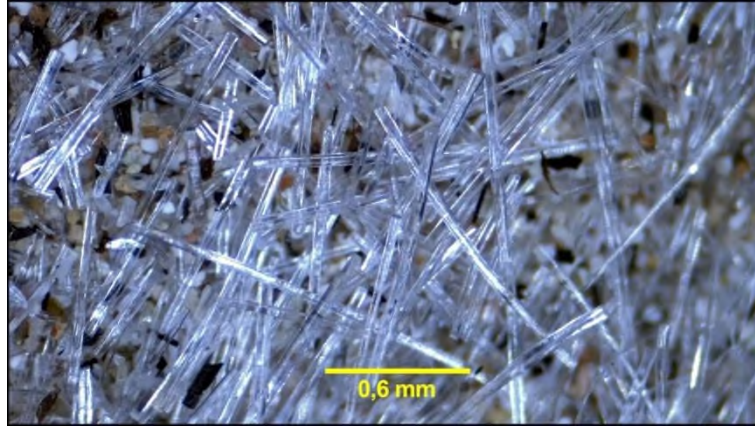
giderek bol kavkılı denizel kumlu sedimanlara geçilmiştir. Bu denizel ortamı yansıtan sediman özellikleri yanında makro ve mikro fosiller de bu ortamı destekler niteliktedir (Levha 1, 2). Bunun yanında su ortamında dalgalarla işlenmiş seramiklerin varlığı, denizel ortam süresinde çevrede bu seramiklerin ait olduğu bir kültürün bulunduğunu işaret etmektedir (Şekil 7A, B). 300-400 cm'ler arasında da benzer özellikte kumlu, seramikli, taşlı birim devam etmiştir. Bu seviyelerdeki seramikler de yine dalgalarla işlenmiştir. Bu noktada -94 cm deniz derinliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

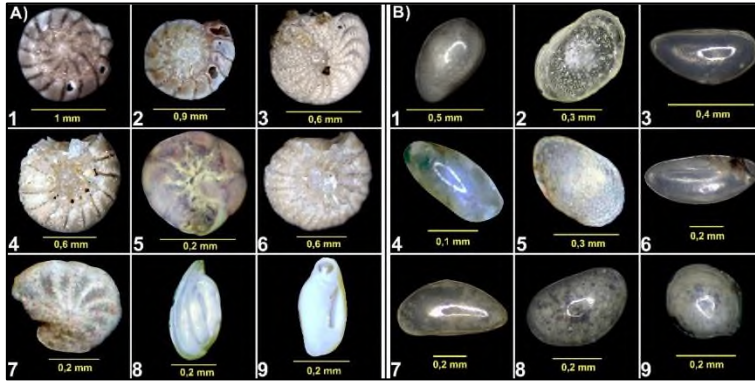
Şekil 7. Albayrak Pasajı temelinde yapılan AGR 2022-02 nolu sondajın 260-275 cm ile 290-300 cm'lerine ait sedimanlar içinde dalgalarla işlenmiş seramik ve kavkı parça/kırıntıları da bulunmaktadır. Kumlu denizel çamur içinde seramik ve kavkı parçaları sayıca fazladır ve boyutları büyüktür. **A:** Seramik parçalarının kenarlarının yuvarlaklaşmış olması bir süre deniz suyu içinde kaldığını ve dalgalarla işlendiğini göstermektedir. **B:** 560-580 cm'den alınan sediman örnekleri içinde kırmızı ve koyu-siyah renkli seramikler dalgalarla işlenmiş olup yüzeyleri denizel Vermetid kavkuları ile kaplıdır. **C:** Denizel kavkı parçaları ile birlikte kültür bitkisi olan zeytin çekirdeklerine de rastlanmıştır. **D:** Büyük kavkılardan Ostrea kalıntıları.

AGR 2022-02 nolu sondajın 400-600 cm'leri arasında benzer özellikteki gri renkli her boy kum ile seramik ve taş parçaları ile kırıntıları devam etmektedir. Ancak bu seviyelerde taş ve seramik parçalarının boyutları giderek büyümüşür. Sondajın bu seviyelerinde rastlanan büyükçe seramik parçalarının dış yüzeyinde Vermetid (boru biçimli denizel kurtçuklar) (Levha 2) adı verilen denizel canlılara ait kavkılar bulunmaktadır. Seramik parçaları üzerine yapışarak yaşamış ve fosilleşmiş olan bu deniz canlılarının varlığı bu çevrede insan yaşamının olduğu dönemlerde sondaj noktasının bulunduğu alanda bir deniz ortamının var olduğunu göstermektedir. (Şekil 7B, C). Sondajın 570-580 cm derinliğinde, seramik ve kavkı parçalarının yanında zeytin çekirdeği bulunmaktadır. Bu derinlikte deniz sedimanları içinde zeytin çekirdeğinin varlığı, yakın çevrede insanların yerleştiklerine, tarımsal ve ticari etkinliklerde bulduklarına işaret etmektedir (Şekil 7C).

AGR 2022-02 nolu sondajının özellikle 590-600 cm derinliklerinde sayıca çok miktarda yoğun sünger spikülleri bulunmaktadır (Şekil 8 ve Levha 2). Bu seviyelerde zeytin çekirdeklerinin de bulunması (Şekil 7C), sondaj noktasının yakınlarında bu ürünlerin depolanıp gemilere yüklendiği bir limanın varlığına işaret eder. Özellikle eski dönemlerden itibaren 20. yy ortalarına kadar doğal sünger ticaretinin İzmir limanı için önemli bir ihracat ürünü olduğu bilinmektedir (Gül, 2011; Yürekli, 2011; 2012a; 2012b; 2012c; 2012d). Büyük olasılıkla bu ticaret Helenistik ve Roma dönemlerine kadar uzanmaktaydı. Bu noktada denizel ortamın bulunması, o dönemde limanın ve limana ait yapıların bu çevrede Smyrna Agorası yakınlarında olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 8. AGR 2022-02 nolu sondajının özellikle 590-600 cm derinliklerindeki denizel ortam çamurları içinde sayıca çok miktarda bulunan sünger spiküllerinin mikroskop altındaki görünümü. Bu sünger spiküllerinin yoğun şekilde varlığı, denizel ortamın burada var olduğu dönemde hemen yakınlarda doğal süngerlerin depolanıp gemilere yüklendiği bir liman ve depolarının bulunduğu işaretir.

Levha 1. Smyrna Agorası batısında Kemeraltı mevkiindeki Albayrak pasajı temelleri arasında yapılan AGR 2022-02 numaralı sondajda belirlenen Foraminiferler (A); 1. *Ammonia* sp., 2. *Ammonia* sp., 3. *Elphidium crispum* (Linnaeus, 1758), 4. *Ammonia compacta* (Hofker, 1964), 5. *Rosalina bradyi* (Cushman, 1915), 6. *Ammonia compacta* (Hofker, 1964), 7. *Elphidium advenum* (Cushman, 1922), 8. *Adelosina* sp., 9. *Quinqueloculina seminula* (Linnaeus, 1758). Ostrakodlar (B); 1. *Loxoconcha* sp., 2. *Loxoconcha* sp., 3. *Cyprideis torosa* (Jones, 1850), 4. *Candona* sp., 5. *Loxoconcha gibberosa* (Terquem, 1878), 6. *Cyprideis torosa* (Jones, 1850), 7. *Cyprideis torosa* (Jones, 1850), 8. *Heterocypris salina* (Brady, 1868), 9. Ostrakod?

Levha 2. Smyrna Agorası Batısında Kemeraltı Mevkiindeki Albayrak Pasajı Temelleri Arasında Yapılan AGR 2022-02 Numaralı Sondajda Belirlenen Mikro Mollusklar; 1. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 2. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 3. *Bittium* sp., 4. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 5. *Bittium* sp., 6. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 7. *Bittium* sp., 8. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 9. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 10. *Bittium* sp., 11. *Alvania* sp., 12. *Rissoa* sp., 13. *Bittium* sp., 14. *Bittium* sp., 15. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 16. *Chrysallida* sp., 17. *Alvania* sp., 18. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 19. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 20. *Bittium reticulatum* (Da Costa, 1778), 21. *Alvania* sp., 22. *Rissoa* sp., 23. *Smaragdia viridis* (Linnaeus, 1758), 24. *Valvata* sp., 25. Vermetid, 26. *Tornus subcarinatus* (Montagu, 1803), 27. *Tricolia* sp., 28. *Tricolia* sp., 29. *Gibbula* sp., 30. *Tornus subcarinatus* (Montagu, 1803), 31. *Gibbula* sp., 32. *Tricolia* sp., 33. *Lucinella divaricata* (Linnaeus, 1758), 34. *Dosinia orbicularis* (Agassiz, 1845), 35. *Cardium* sp., 36. *Abra* sp., 37. Vermetid, 38. Echinoid spines, 39. Echinoid spines, 40. Vermetid, 41. Bitki tohumu, 42. Sünger spikülleri.

AGR 2022-02 nolu sondajın 600-780 cm seviyesinde her seviyede denizel kavkı parçaları bulunmaktadır. Özellikle *Ostrea* gibi temiz, dalgalı ve kumlu deniz tabanlarında yaşayan mollusk türlerinin giderek derine doğru bollaşmaktadır. Buna karşılık, üst seviyelerde yoğun olarak rastlanan seramik parçalarının boyutları giderek küçülmüş ve seramik parça ve kırıntıları sayıca azalmıştır (Şekil 7D).

Sondajın yaklaşık 780 cm'den daha derinde seramik kırıntılara rastlanmamıştır. Bu seviyeden 930 cm'lere kadar gri renkli, giderek tane boyu incelen, nispeten kavkı boyut ve sayısı da azalan denizel ortam devam etmiştir. Derinlik şartlarına bağlı olarak tane boyu ve kavkı miktarındaki azalma nispeten beklenen bir durumdur. 930 cm ile 1000 cm'ler arasında kumlu birimin ince taneli ve daha temiz,

homojen oluşu, taneleri tutacak silt ve kilin de az olması nedeniyle, oluktaki sediman dökülmüş ve sondaj ucunun bu kısmı boş gelmiştir. 1010 cm'lerden itibaren de sediman rengi griden, kahverengine dönmüş, silt-kil ve az ince kumlu karasal sedimana geçilmiştir. 1100 cm'lerdeki sondaj tabanına doğru daha sert, homojen, kızıl-kahve renkli, kireç birikimlerinin olduğu siltli karasal sediman devam etmiştir (Şekil 6).

Holosen başlarında (GÖ 11700 yıl önce) denizlerin seviyesi yaklaşık -50 m'lerde bulunmaktaydı. Küresel anlamda daha sıcak bir iklime doğru geçiş sonucu, Son Buzul Maksimumundan (18.000 yıl öncesinden) itibaren, katı halde bulunan buzulların erimesiyle, denizlerin seviyeleri yükselmiş, günümüzden yaklaşık 6000 yıl önce aşağı yukarı bugünkü seviyesine ulaşmıştır (Şekil 3). Buna göre, AGR 2022-02 sondaj noktasına da yaklaşık bu dönemde ulaşan deniz suları, eski kızıl kahve renkli, kireç birikimli, siltli karasal sedimanların oluşturduğu, bir anlamda o dönemin ova yüzeyi üzerine transgresyonla ilerlemiştir. Sondajın yüzeyden itibaren 1010 cm'leri bu transgresyon yüzeyine karşılık gelmektedir. Bu durumda, Albayrak Pasajı temelindeki AGR 2022-02 sondaj noktasında yaklaşık 800 cm derinlikte bir deniz ortamı, teorik olarak bulunmuştur. Transgresyon sırasında ilk gelen deniz suları önce sığ ve karaya yakın bir kıyı ortamı oluşturduğu için, nispeten kaba unsurlu, kumlu-granüllü ve küçük çakıllı taneler birikmiştir. İnce tanelerin ise kıyı ortamında yıkanarak açığa taşınması nedeniyle kum ve daha büyük tane boyuna rastlanması doğaldır (Şekil 6). Transgresyon sedimanları üzerindeki seviyelerde, su ortamı derinliği giderek arttığı için, tane boyu giderek küçülmüştür. Sondajda insana ait buluntular ilk olarak 780 cm seviyesinde başlamaktadır. 780 cm'lerden yüzeye doğru, önce çok seyrek olarak başlayan seramik kırıntıları giderek artmıştır. Seramiklerin alt seviyelerde seyrek oluşu ortamın derin ve kıyı çizgisinden uzak olmasıyla ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda bu durum, insanların bu çevrede henüz yeni yeni yerleşmeye başlamış olması ile ilişkili olabilir.

Sondajın 780 cm ile 200 cm'si arasında boyutları ve sayıları giderek artan seramiklere rastlanmıştır. Bu seviyelerdeki seramikler su ile işlenerek yassılaştırmış ve yuvarlaklaştırılmıştır. Aynı zamanda, bu seviyedeki seramiklerin bazılarının üzerlerinin denizel kökenli Vermetid kavkaları ile kaplanması burada uzunca bir süre denizel bir ortamın var olduğunu kanıtlamaktadır (Şekil 2, 6, 7). Sondajın bugünkü deniz seviyesi koduna ulaşıldığında karasal ortamda yaşayan canlılara ait kemik kalıntılarında rastlanılmıştır, bu durum bu denizel ortamın yakın zamanlara kadar varlığını koruduğuna işaret etmektedir. (Şekil 6).

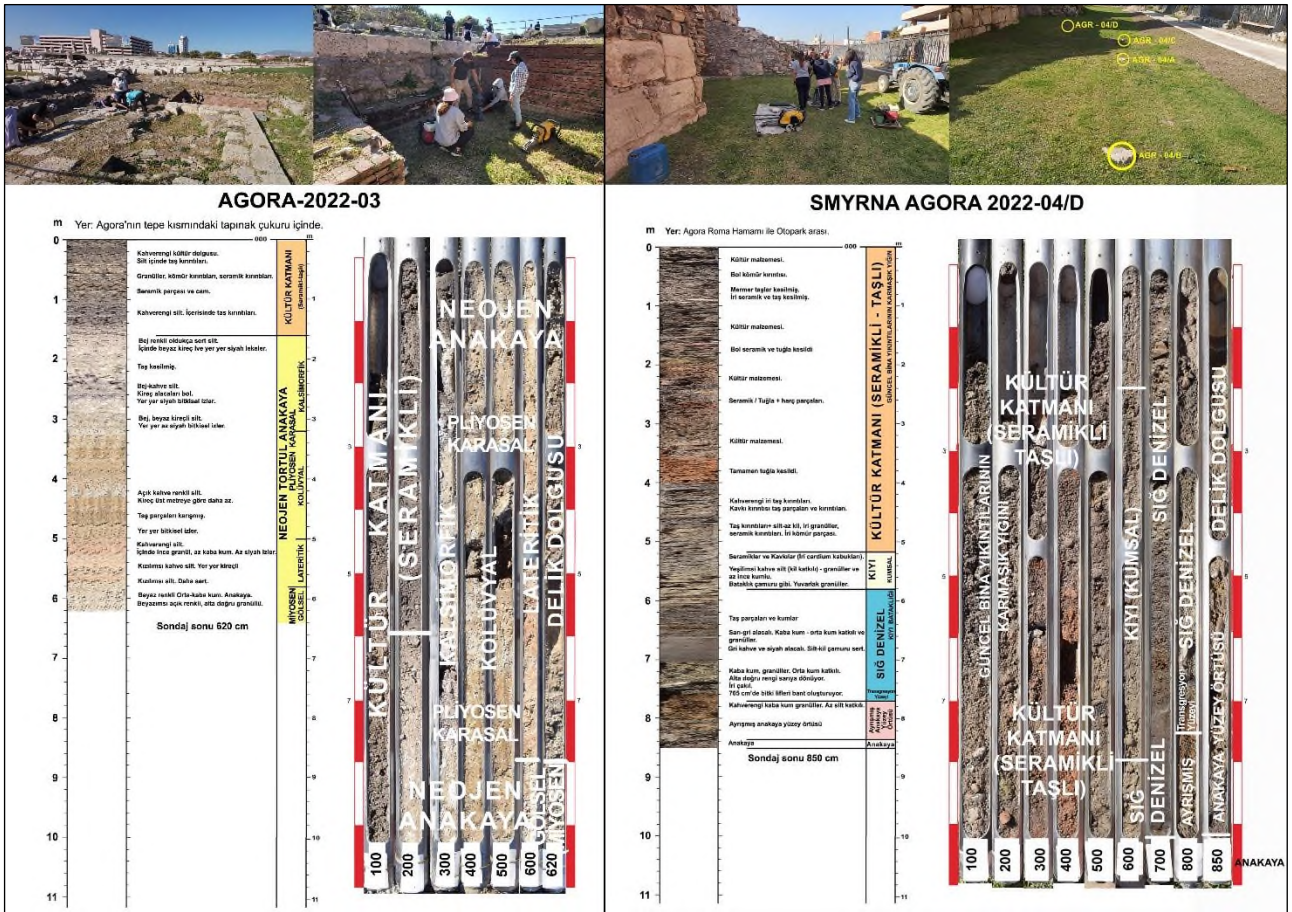
Albayrak Pasajı alanının batısına doğru açılmış kazı çukurluğunda, taban suyu içinde gözlenen kenarlarında ağaçların çakılı olduğu çapraz duvarın, bugünkü deniz seviyesindeki kahve renkli kum birimi içine doğru indiği gözlenmiştir. Bu seviyede kıyıya ait kumsal kumlarının bulunması ve daha alta doğru bu duvarın iniyor olması, muhtemelen su içinde bir mendirek ya da denize bakan kısmın sıvalı oluşu da kıyıda kayıkların yanaşarak tamir edildiği küçük bir tersane duvarı olabileceğini düşündürmektedir.

Buradaki çeşitli derinliklere ait bir tarihlendirme olmaması nedeniyle zamana bağlı ayrıntılı bir yorum yapmak mümkün olmamıştır. Ancak bazı seramik parçalarının Roma dönemi olarak yorumlanması, Roma döneminde bu noktadaki ortamın denizel olduğunu ifade eder. Bu durumda eski yayınlarda bugünkü Anafartalar Caddesi ile sınırlandırılmış olarak çizilen antik liman kıyı çizgisinin konumunun gerçekte daha içeride olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 11).

3. AGR 2022-03 nolu sondaj

AGR 2022-03 nolu sondaj, Agoranın doğusundaki yüksek kesimde, tapınak temeli içinde açılmış kazı çukurunda yapılmıştır. Sondaj noktası 1174 cm yükseltide olup, 620 cm derine inilmiş ve dip yükseltisi 554 cm olmuştur. Taban suyu 226 cm olarak ölçülmüştür. Bu durum burada olası bir tabaka kaynağının varlığına işaret etmektedir (Şekil 2, 9; Tablo 1).

Sondajın üst 160 cm'lik kısmı kahve renkli siltli ve içinde seramik parça ve kırıntılarının olduğu kültür toprağı durumundadır. 120 cm'den itibaren nispeten sertçe, bej renkli, siltli-kireçli-seyrekle çakıllı ana kaya birimine girilmiştir. 320 cm'den itibaren renk tedricen kahverengiye dönüşmektedir. Sondajın 320-500 cm'leri arasında sert karakterli siltli-kireçli, kolüvyal karakterli birime geçilmiştir. 500-580 cm'ler arasında ise kızılımsı kahve renkli, lateritik özellikte karasal birim devam etmektedir. 580 cm'den itibaren ise açık beyazımsı renkli gösel karakterli anakaya birimi yer almaktadır. Bu noktada, yerleşimin 160 cm aşağıdaki çıplak anakaya yüzeyi üzerinden itibaren başladığı anlaşılmaktadır (Şekil 9, 11).

Şekil 9. Smyrna Agorası doğusunda, yüksek kesimdeki tapınak kazı çukuru içinde yapılan AGR 2022-03 (solda) ve Smyrna Agorası roma hamamı ile otopark arasında yapılan AGR 2022-04/D nolu (sağda) delgi sondaj çalışmalarından görüntüler ile sondajların log ve ortam özellikleri.

4. AGR 2022-04/A, AGR 2022-04/B, AGR 2022-04/C ve AGR 2022-04/D nolu sondajlar

AGR 2022-04 sondajı Smyrna Agorası Roma Hamamı ile Otopark arasındaki kesimde denenmiştir (Şekil 2, 9; Tablo 1). Burada yapılan ilk üç sondaj denemesinde taşlara denk gelindiği için derine inilememiştir. AGR 2022-04/A nolu noktada 140 cm'de; AGR 2022-04/B nolu noktada 175 cm'de; AGR 2022-04/C nolu noktada ise 180 cm'de kalınmıştır. Dördüncü denemede üstteki taşlı-seramikli döküntüleri geçmek mümkün olmuş ve AGR 2022-04/D nolu noktada 850 cm'ye inilmiştir.

AGR 2022-04/D nolu sondajın yüzey yükseltisi 677 cm ölçülmüş olup, dip yükseltisi bu değere göre -173 cm'dir. Bu sondajda da bugünkü deniz seviyesi altına inilmiştir. Üst bölümlerde genellikle bina yıkıntılarının karışık molozlu yığını geçilmiştir. Yaklaşık 200 cm kadar devam eden bu birim, seramikli arkeolojik kültür dolgusu şeklinde devam etmektedir. 520 cm'lerde Cardium kavkılı, seramikli ince kumlu kumsal şeklinde kıyı birimi ile tedricen sığ deniz ortamına geçilmektedir. Sığ denizel birim 775 cm'lere kadar devam etmiş ve bitkili koyu renkli ince birimde son bulmuştur. Bu bitkili kumlu birim muhtemelen transgresyon yüzeyidir. 775 cm'lerden sonra andezit çakıllı, kaba unsurlu ayrıışmış anakaya örtüsü devam etmiş ve 850 cm'de muhtemelen andezit anakaya üzerinde sondaj son bulmuştur. Taban suyu 388 cm olarak ölçülmüştür (Şekil 2, 9; Tablo 1).

AGR 2022-04/D nolu sondaj noktasına kadar Holosen transgresyonu ile yükselen denizin kıyısının ulaştığı anlaşılmıştır. Bu noktada bugünkü deniz seviyesine yaklaşıldığında kumsal-kıyı-kıyı bataklığı ve 1 m kadar derinlikte denizel ortamın Orta Holosen'de var olduğu anlaşılmıştır (Şekil 9, 11). Ayrıntılı laboratuvar incelemeleri sonrasında bu dönemde yerleşime ait bir iz olup olmadığı anlaşılacaktır. Ayrıca ileride yapılacak RC14 tarihlemeleri ile denizel ortamın hangi tarihe kadar burada bulunduğu da yorumlanabilecektir.

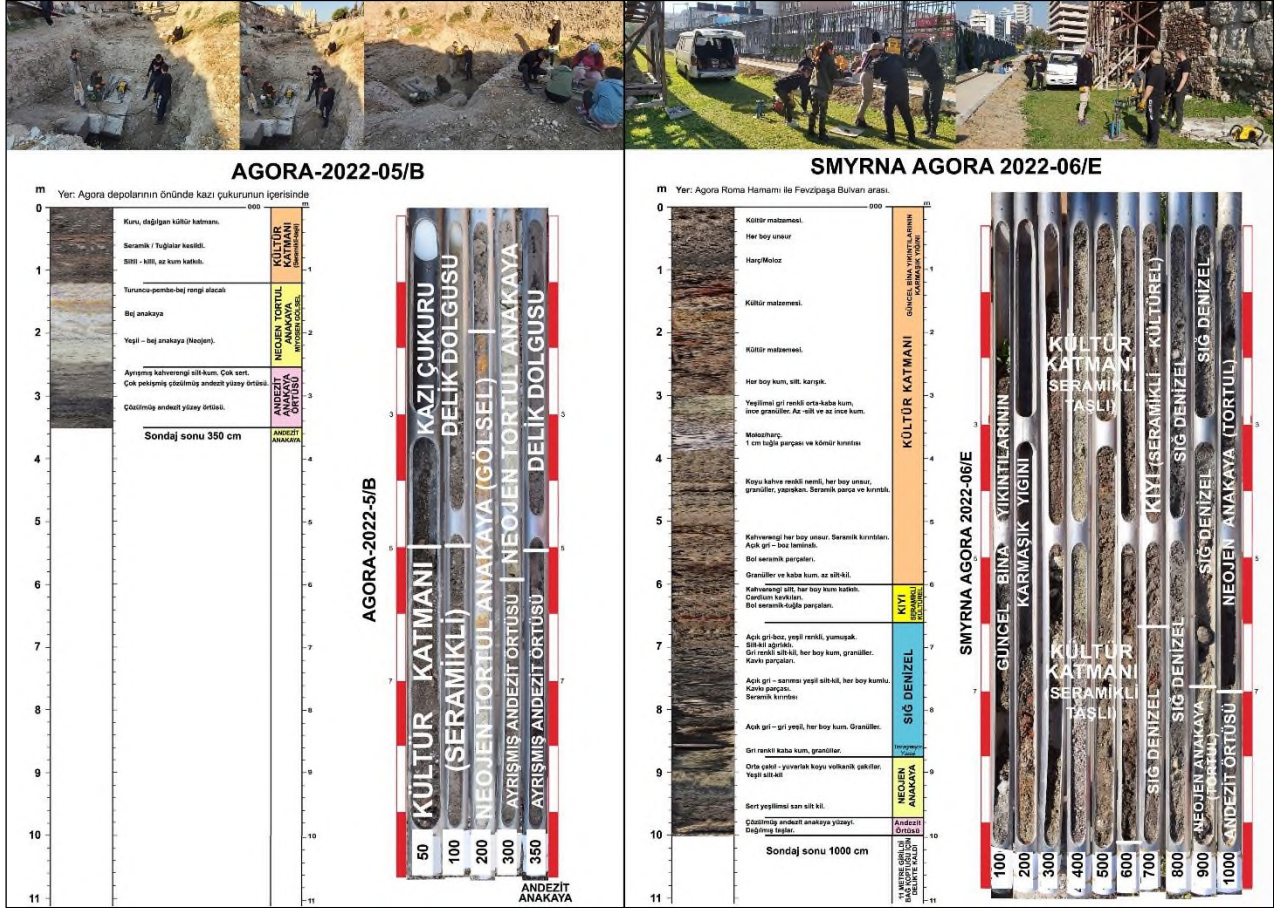
5. AGR 2022-05/A ve AGR 2022-05/B nolu sondajlar

AGR 2022-05/A ve 5/B sondajları, Smyrna Agorası doğusunda, depoların önünde, Agora'dan gelen atık su sisteminin kale surları dışına doğru çıktığı kesimdeki kazı çukuru içerisinde yapılmıştır (Şekil 2, 10; Tablo 1). 05/A noktasında, seramikli koyu kahve renkli kültür katmanının oluşturduğu birimde ilerlerken, 50 cm'de taş nedeniyle ilerlenememiş, sondaja son verilmiştir. Hemen ilk noktanın yakınında yapılan AGR 2022-05/B noktasında ise 350 cm derine inmek mümkün olmuştur. 05/B noktasında 120 cm koyu kahve silt ağırlıklı, seramik ve tuğlalı kültür katmanı geçilmiştir. 120 cm'den sonra turuncu-pembe-bej renkli alta doğru yeşilimsi rengin hâkim olduğu Neojen tortul muhtemelen gölsel anakayaya girilmiştir. Sondajın 260 cm'sine kadar devam eden tortul anakaya biriminden ayrıışmış andezit anakaya örtüsüne geçilmiştir. 350 cm'ye kadar devam eden andezit çakıllarının ağırlıklı olduğu bu birim, sert andezit anakaya da son bulmuştur (Şekil 10; Tablo 1). Agora'nın bu kesiminde, kazı çukuru tabanından itibaren yine yerleşimin çıplak tortul anakaya üzerinde başladığı anlaşılmaktadır (Şekil 11).

6. AGR 2022-06/A, AGR 2022-06/B, AGR 2022-06/C, AGR 2022-06/D ve AGR 2022-06/E nolu sondajlar

Smyrna Agorası Roma Hamamı ile batısındaki Eşrefpaşa Bulvarı arasında yapılan AGR 2022-06 nolu sondajlarda toplam beş noktada deneme yapılmasına karşılık, ancak AGR 2022-06/E nolu sondajda

1000 cm derine inmek mümkün olmuştur (Şekil 2, 10; Tablo 1). İlk iki nokta olan AGR 2022-06/A ve 06/B noktalarında üstteki güncel yıkılmış binaların molozlarına ait beton ya da taşlarından ilerlemek mümkün olmamıştır. 2022-06/A noktasında 65 cm, 2022-06/B noktasında 20 cm de kalınmıştır. 2022-06/C noktasında yine 120 cm'de, 2022-06/D noktasında da 150 cm'de yıkıntı molozları nedeniyle sondajlara son verilmiştir.

Şekil 10. Smyrna agorası doğusunda, agora depolarının önünde kazı çukurunun içerisinde yapılan AGR 2022-05/B (solda) ve Smyrna Agorası Roma Hamamı ile batısındaki Eşrefpaşa Bulvarı arasında yapılan AGR 2022-06/E (sağda) nolu delgi sondaj çalışmalarından görüntüler ile sondajların log ve ortam özellikleri.

2022-06/E nolu sondaj noktasında 1000 cm derine inilmiştir. Sondajın ilk 200 cm'de güncel yıkıntılara ait karışık beton, taş, tuğla vb. karmaşık yığın yer almıştır. Bunun altında seramikli, tuğlalı ve taşlı, her boy kum ve az siltli birimler geçilmiştir. Bu kısımlar olasılıkla daha eski dönemlere ait arkeolojik malzemeden oluşan kültür katmanı durumundadır (Şekil 10). Sondajın 600 cm'lerinde kahverenkli, seramikli ve bol Cardium kavkılı kıym birimine girilmiştir. Sondajın 660 cm'lerinde kavkılı ve seramik kırıntılı gri renkli her boy kumlu sığ denizel birim yer almaktadır. Denizel sedimanlar 870 cm derinlere kadar devam etmiştir. Bu seviyedeki transgresyon yüzeyi, yeşilimsi kil-silt ağırlıklı Neojen tortul anakaya üzerinde gelişmiştir. Bu durumda Orta Holosen'de deniz seviyesinin en fazla yükselip, kıym

çizgisinin iç kesimlere en fazla ilerlediği dönemde, bu noktada 2 m kadar derinliğe yakın bir deniz ortamının bulunduğu anlaşılmıştır. Bu denizel ortamı dolduran sedimanların üst bölümlerinde seramik kırıntılarının bulunması, bu çevrede yerleşmelerin olduğu anlamına gelmektedir. Transgresyon yüzeyi altındaki tortul anakaya 970 cm'lere kadar devam etmektedir. Bu derinlikten itibaren de sondaj sonuna kadar andezit çakıllarının bulunduğu anakaya örtüsü bulunmaktadır (Şekil 2, 10; Tablo 1).

AGR 2022-06/E nolu sondajın ilk değerlendirmelerine göre, bu noktanın da Smyrna Agora'sı eteklerine kadar kıyı çizgisinin sokulduğu, denizel sediman içinde seramik kırıntılarının varlığı da, yerleşmenin kıyıda kurulduğunun ifadesidir.

Sonuçlar ve Değerlendirme

Bu çalışmada Smyrna Agorası'nda ve Kemeraltı Albayrak Pasajı temelinde yapılan delgi sondajlardan elde edilen veriler ile bu kesimdeki eski kıyı çizgisi ile denizel ortamların ve buna bağlı olarak Agora limanı olabilecek kesimlerin varlığı araştırılmıştır (Şekil 1, 2). Küresel deniz seviyesi değişimleri ve son buzul maksimumundan günümüze kadarki deniz seviyesi değişimleri bağlamında, sondajlardan elde edilen verilerin ön değerlendirmeleri yapılmıştır.

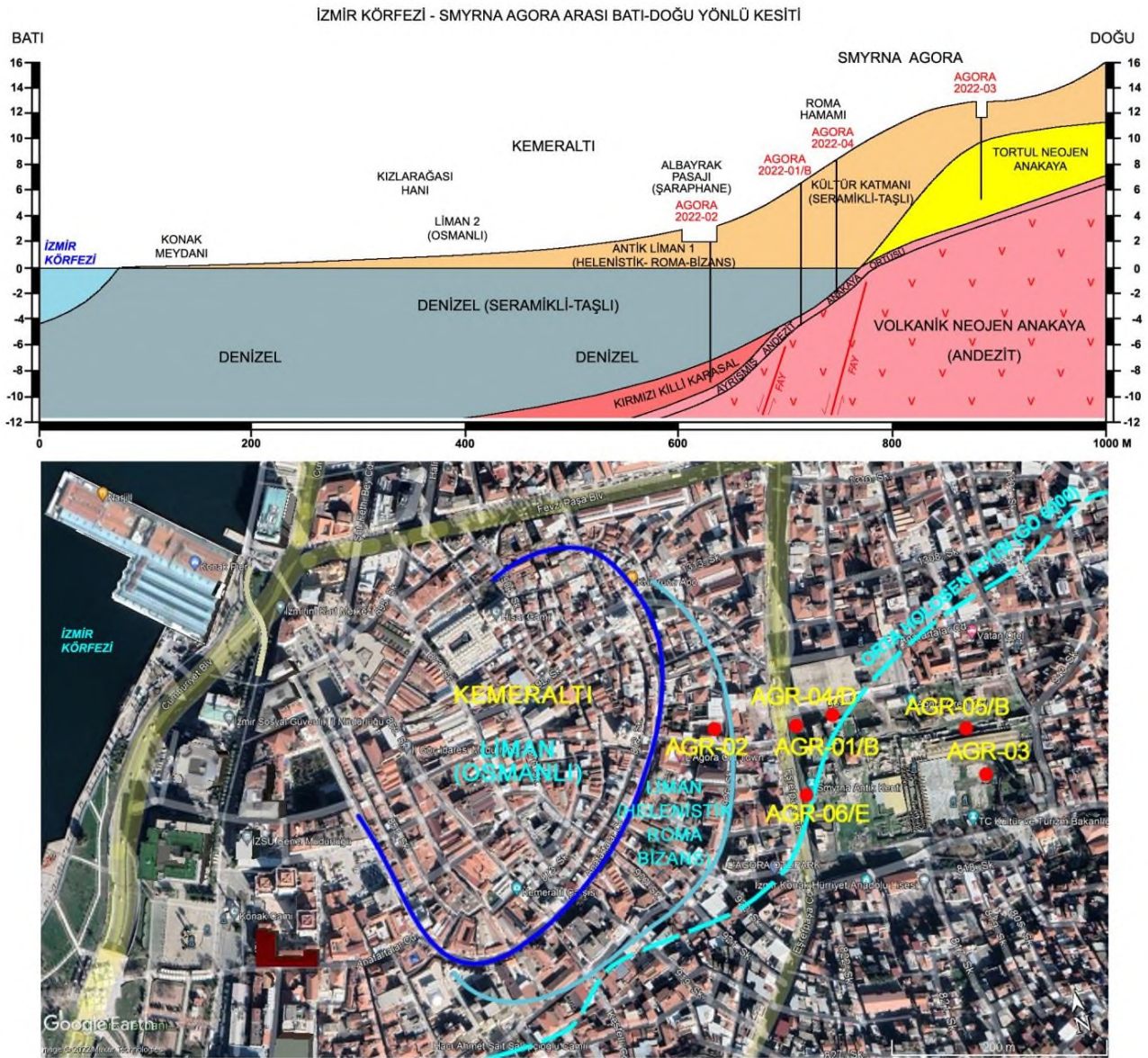
Holosen başlarında (GÖ 11700 yıl önce) dünya denizlerinin seviyesi yaklaşık -50 m'lerde bulunmaktaydı. Son buzul maksimumundan (20 bin yıl öncesinden) itibaren küresel sıcaklıklardaki artış eğilimi, buzulların erimesi ve deniz seviyesi yükselmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreç içinde deniz seviyesi günümüzden yaklaşık 6000 yıl önce bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Buna göre, Agora ve çevresinde yapılan sondajlar sonucunda, Orta Holosen'de (6000 G.Ö.) AGR 2022-01B; AGR 2022-02; AGR 2022-04 ve AGR 2022-06 nolu sondaj noktalarının bulunduğu alanlara Holosen transgresyonu ile denizin sokulduğu anlaşılmaktadır (Şekil 2, 6, 9, 10, 11). AGR 2022-01B sondajı tabanında 1090 cm'deki andezit anakaya üzerindeki ayrılmış andezit çakıllı birim üzerine transgresyonla ilerleyen deniz, bu noktada Orta Holosen'de (6000 yıl önce) yaklaşık 4,5 m derinlikte sığ bir deniz ortamı oluşturmuştur. İlk bulgulara göre, çevreye insanlar yerleşmeye başlayıp onlara ait seramik kapların parçaları bu noktaya gelmeye başladığında en az 1,5 m'lik derinlikte deniz ortamı hala varlığını sürdürmekteydi. Bu noktadaki deniz ortamı, bir kıyı ve kıyı bataklığı haline gelerek karalaştıktan sonra insanlar yerleşip bu alanı kullanmaya başlamıştır (Şekil 11). Arkeolojik açıdan bu sonuçlar değerlendirildiğinde MÖ 4. yüzyılın sonunda Kadifekale eteklerinde Smyrna'nın yeniden kurulması sırasında liman olarak uygun bulunan bu alandaki kıyı bataklığının liman tesisleri için doldurulup sıkılandığını ve taş bloklarla rıhtımın çizgisinin çekildiğini söylemek mümkündür.

AGR 2022-02 sondaj noktasında da, transgresyon, eski kızıl kahve renkli, kireç birikimli, siltli-ince kumlu, karasal sedimanların oluşturduğu, bir anlamda o dönemin ova yüzeyi üzerine ilerlemiştir (Şekil 2, 6, 11). Bu noktada Orta Holosen'de yaklaşık en az 8 m'lik derinlikte sığ denizel ortam var olmuştur. Yine ilk gözlemlerimize göre yaklaşık 6. metre seviyesine doğru ortam bol kavkılı, özellikle de kalın kavkılı Ostrea'ların bulunduğu, seramik kırıntılarının gözlenmediği denizel sedimanlarla dolmuştur (Şekil 7D). Bunun üzerindeki denizel birikim içinde seramik kırıntılarının bulunması artık çevrede insanların yerleştiğini göstermektedir (Şekil 7A, B, C). Bu dönem de bile bu noktada 6 m' derinlikte deniz ortamının bulunduğu anlaşılmaktadır (Şekil 11). Denizel sediman yine bol kavkılı, gri-koyu gri-siyahımsı

renkli, her boy kumlu ve yukarıya doğru boyutları kırıntıdan parçaya ulaşan seramiklerin içine karıştığı bir özellik gösterir. Ortamın karalaşmasıyla birlikte bu noktada da ilk yerleşimler başlamış, bu dönem de olasılıkla ilk Osmanlı yapılarına ait temellerin bulunması nedeniyle, Osmanlı dönemine karşılık gelir. Kuşkusuz bu döneme kadar denizel ortam özelliğini korumakla birlikte, birim içindeki seramik parça ve kırıntılarının yuvarlanmış-yassılaştırmış oluşu denizel koşullarda işlendiklerini ve bu seramiklerin daha önceki medeniyetlere ait olduğunu gösterir. Nitekim denizel süreçlerle işlenmiş, yassı ve yuvarlaklaştırılmış seramik parçalarının yüzeyleri denizel kökenli Vermetid kavrıkları ile kaplanmıştır (Şekil 7A, B, C). Bugünkü deniz seviyesi altında bu noktada transgresyon yüzeyine kadar hep denizel şartların hâkim olduğu kuşkusuzdur (Şekil 6). Ancak biraz batıdaki kazı çukuru içinde, taban suyu altında gözlenen kenarlarında ağaçların çakılı olduğu çapraz duvarın, bugünkü deniz seviyesindeki kahve renkli kum birimi içine doğru indiği gözlenmiştir. Bu seviyede kıyıya ait kumsal kumlarının bulunması ve daha alta doğru bu duvarın iniyor gibi görünmesi, su içinde bir mendirek olduğunu düşündürmekte ancak bu duvarın denize bakan kısmının sıvalı oluşu kıyıda kayıkların yanaşarak tamir edildiği küçük bir tersane duvarı olabileceğini de akla getirmektedir. Aynı şekilde bugünkü deniz seviyesinin -370/-380 cm altındaki denizel sedimanlar içinde denizel süreçlerle işlenmiş Geç Bizans Dönemi'ne ait seramik parçacıkları arasında zeytin çekirdeklerine rastlanması, bu noktanın doğusunda kıyıda ticari işlevi olan yapılarında (Liman ve depoları) bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir (Şekil 7C).

AGR 2022-02 nolu karot sonuçlarına paralel olarak Albayrak parselindeki arkeolojik kazılarda Bizans Dönemi ve öncesi yapılara ait mimari elemanlara ve yapı malzemesine ulaşılmaması ve seramik buluntuların da oldukça üst seviyelerden ve az sayıda gelmesi parselin Bizans Dönemi'nde dahi limanın içinde kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla kentin kuruluşunda parselin doğusundan geçen 929 sokakta liman için düzenlenmiş bir rıhtım çizgisinin oluşturulduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. 929 Sokak çizgisinin doğusunda, Smyrna Agorası'na doğru uzanan alanda depo ve diğer ticari yapılar var olmalıdır. Buradaki çeşitli derinliklere ait herhangi bir tarihlenmenin olmaması nedeniyle zamana bağlı ayrıntılı bir yorum yapılamamaktadır. Ancak seramik parçalarının en geç Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenmesi, 929 Sokak batısındaki ortamın bu dönemde denizel olduğunu işaret etmektedir (Şekil 11).

929 Sokağın mevcut kent planı içinde eğrisel yönelime sahip olduğu da dikkat çekmektedir. Daha önceki yayınlarda bu kıyı kenar çizgisi "olası" olarak değerlendirilmiştir (Ersoy & Alatepeli, 2011). AGR 2022-02 nolu karot çalışması sonuçları bu olası liman çizgisi görüşünü güçlendirmiştir. AGR 01, 02, 04 ve 06 sondajların verileri ve arkeolojik çalışmalardan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında Smyrna kentinin kuruluşundan, kısacası yaklaşık MÖ 300 civarından, Geç Bizans Dönemi'ne, 15. yüzyıla kadar düzenlenmiş liman çizgisinin değişmediği sonucuna ulaşılmasına imkan vermektedir. 929 Sokak eğrisi karot çalışmaları ile elde edilen doğal kıyı kenar çizgisi ile de uyumludur. Düzenlenmiş liman çizgisinin özellikle 17. yüzyıldan itibaren kentin büyümesine paralel olarak liman çevresindeki ticari işlevlerin artması sonucunda faaliyet alanına ihtiyaç duyulması sonucunda bugünkü Anafartalar Caddesi'ne doğru doldurulmuş olmalıdır. Depremlerden ve yangınlardan kaynaklanan enkazın dolgu malzemesi olarak kullanılmasının İzmirli için pratik çözüm olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kemeraltı alanının bu nedenle "dolma" olarak da adlandırıldığı da bilinmektedir.

Şekil 11. Smyrna Agorası ve Albayrak Pasajında yapılan delgi sondaj sonuçlarına göre hazırlanan B-D yönlü kesit ve olası kıyı çizgileri (Google Earth görüntüsü altlık olarak kullanılmıştır).

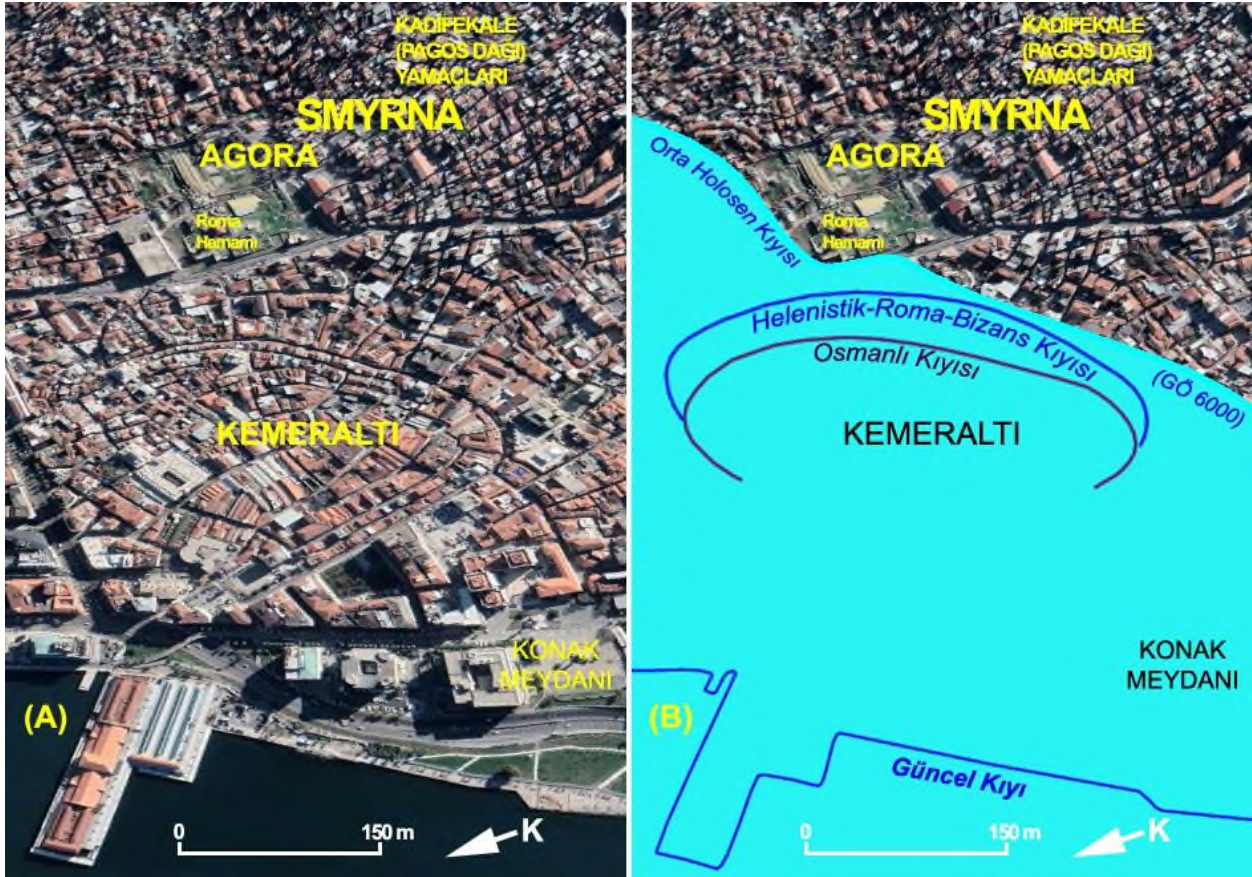
Anafartalar Caddesi bugüne kadar antik kentin liman çizgisi olarak genel kabul görmekteydi. Ancak Albayrak parselinde elde edilen paleocoğrafik veriler ve arkeolojik bulgular antik liman çizgisinin 929 Sokak eğrisine taşınması gerekliliğini göstermektedir (Şekil 13, 14). Başta AGR 2022-02 sondajı olmak üzere diğer sondaj verilerinden çıkan bu sonuç Smyrna tarih ve arkeolojisi için önemli olmuştur.

AGR 2022-03 ve 05 numaralı sondajlar, Agora içinde yüksek kesimde ve kazı çukurları içinde yapılmış olup kültür katmanları altında nasıl bir özellik olduğunu araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. AGR 2022-03 sondajında üstteki 160 cm'lik kahverenkli taşlı-seramikli kültür

katmanı altında açık renkli Neojen tortul anakayaya ulaşılmış, 620 cm'de zeminin sertleşmesi nedeniyle daha aşağıya inilememiştir (Şekil 2, 9, 10, 11).

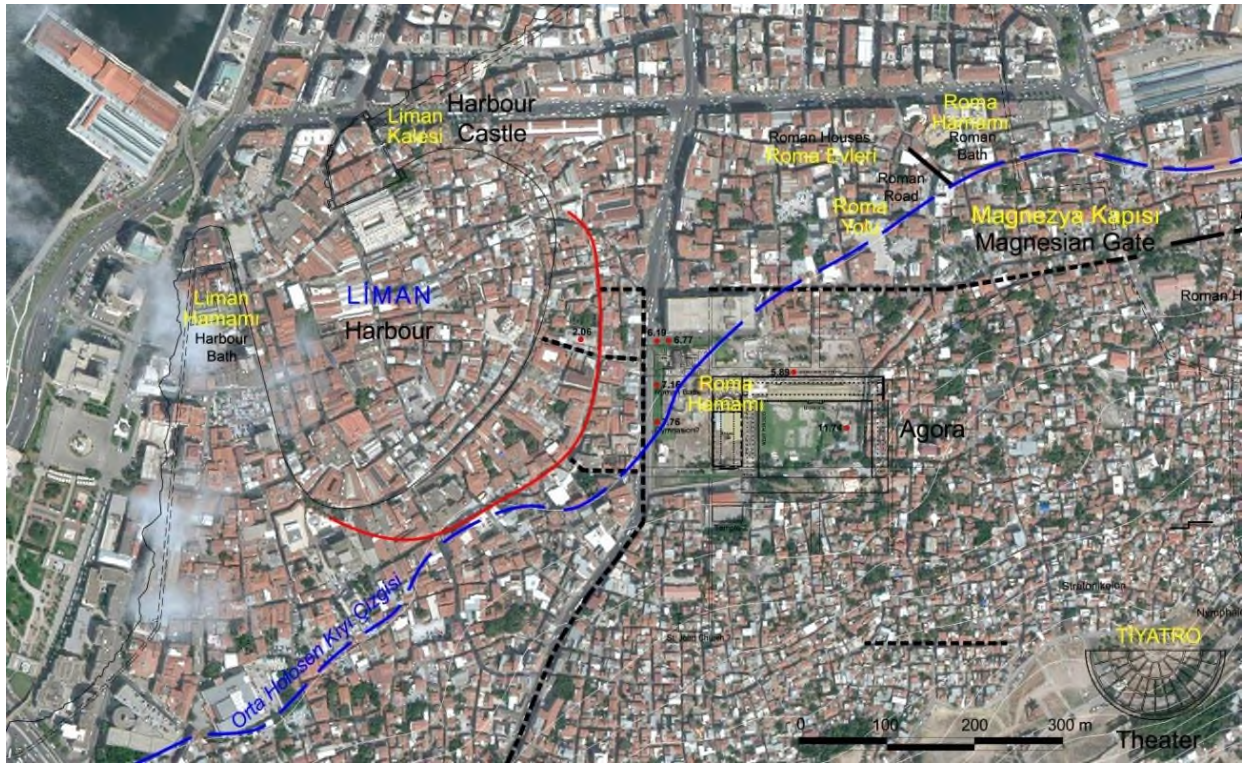
AGR 2022-05 sondajı da Agoradan çıkan kanalizasyonun Agora Kuzey Cadde ile bağlandığı noktada yapılan arkeolojik kazının gerçekleştirildiği sondaj çukurunda yapılmıştır. Bu noktada, 110 cm'lik kültür katmanı altında önce 140 cm kalınlıkta bej renkli Neojen tortul anakaya, daha altta ise 100 cm kalınlıkta andezit çakıllı anakaya örtüsü geçilmiştir; ve en dipte sert andezit anakayaya ulaşılmıştır. Bu iki sondaj noktasında, ilk yerleşim döneminin Neojen tortul anakaya üzerinde başladığı anlaşılmıştır (Şekil 11).

AGR 2022-04 numaralı sondajlar, Smyrna Agorası Roma Hamamı ile Otopark arasında yapılmıştır. Bu noktada sediman özellikleri Orta Holosen'de 190 cm derinlikte sığ deniz ortamının bulunduğunu göstermektedir. Kumlu denizel birim içinde göze çarpan seramik kırıntılarının olmayışı, yerleşme başlangıcında bu noktada denizel ortamın olduğunu gösterir. Buna karşılık 520-580 cm'ler arasındaki kıyı bataklığı-kumsal olabilecek birimde seramik ve Cardium kavkılarının bulunması, yerleşimin kıyıda başladığını da göstermektedir (Şekil 9, 11, 12).

Şekil 12. İzmir Konak, Kemeraltı, Smyrna ve Agora çevresinin bugünkü görünümü (A) ile Agora ve Albayrak Pasajında yapılan delgi sondaj sonuçları ve jeomorfolojik özelliklere göre Orta Holosen'den günümüze kıyı çizgisi rekonstrüksiyonu (B) (Google Earth görüntüsü altlık olarak kullanılmıştır).

AGR 2022-06 sondajı da Smyrna Agorası Roma Hamamı ile batısındaki Eşrefpaşa Bulvarı arasında denenmiş, sondajda 1000 cm derinliğe ulaşılmış, 870 cm derinlikte Neojen tortul anakaya, 970 cm de ise andezit çakıllarının oluşturduğu anakaya örtüsüne ulaşılmıştır (Şekil 10). AGR 2022-06/E nolu noktada bugünkü ortalama deniz seviyesine gelindiğinde 2 metre derinlikte deniz ortamının bulunduğu, bunun kıyı bölümünde de seramikli bir kumsalın varlığı gözlenmektedir. Yine denizel birimin ortalarına kadar seramik kırıntılarının varlığı, çevrede yerleşmelerin olduğu ve Agora çevresindeki bu yerleşmelerin kıyıda kurulduğunu da işaret etmektedir (Şekil 10, 11, 12). RC14 tarihlendirmesi olmadığı için, ayrıntılı tarihler verilememekle birlikte, bölgeye ait genel bilgiler, sondaj verileri ve çıkan seramik vb. kalıntılara dayanarak kıyı çizgisinin Orta Holosen'den günümüze değişiminin, ana çizgileri ile rekonstrüksiyonu denenmiştir (Şekil 9). Buraya kadarki yorumlar, sondajların arazideki gözlemlerine ve laboratuvaradaki ön değerlendirmelere göre yapılmış ön izlenimlerdir. Gerek alanda yapılacak arkeolojik sondajlar gerek laboratuvar değerlendirmelerinin ilerlemesi, gerekse yapılabilecek RC14 tarihleme sonuçlarına göre, daha ayrıntılı yorumlar yapabilmek mümkün olabilecektir.

Şekil 13. Smyrna Agorası batısında delgi sondaj sonuçları ve jeomorfolojik özelliklere göre belirlenmiş GÖ 6000 yıllarındaki (Orta Holosen'de) olası kıyı çizgisi (mavi renkli) ile Hellenistik-Roma-Bizans dönemi kıyı çizgisi (kırmızı renkli) ve delgi sondaj noktaları (Kazı arşivi belgelerinden düzenlenmiştir).

Şekil 14. Smyrna Antik kenti planı. Albayrak Parseli delgi sondajı verileri ve arkeolojik bulgular sonucunda liman çizgisinin 929 sokak ile örtüştüğünü (koyu mavi bölüm sınırı) gösterir planı (Ersoy, 2021'den düzenlenmiştir).

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Katkı Oranı Beyanı

| 1122 | Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Kaynakça

- Akbulut, H. (2011). *Bornova Ovası kıyı sedimanlarının paleontolojik analizleri* (Lisans Bitirme Tezi). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.
- Benice, Ö. L. (2003). *Fliş formasyonunun İzmir ili ve çevresindeki dağılımı, mühendislik özellikleri ve mühendislik özelliklerini etkileyen faktörlerin araştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). DEÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Baykara, T. (2001). *İzmir şehri ve tarihi*. Akademi Kitapevi.
- Borsi, S., Ferrara, G., Innocenti, F., & Mazzuoli, R. (1972). Geochronology and petrology of recent volcanics in the Eastern Aegean Sea (West Anatolia and Leovos Island). *Bulletin of Volcanology*, 6, 473–496.
- Brückner, H., Vött, A., Schriver, M. & Handl, M., (2005). Holocene Delta Progradation in the Eastern Mediterranean - Case Studies in Their Historical Context., *Méditerranée*, 104, 95-106.
- Brückner, H., Müllenhoff, M., Gehrels, R., Herda, A., Knipping, M. & Vött A., (2006). From Archipelago to Floodplain – Geographical and Ecological Changes in Miletus and its Environs during the Past Six Millennia (Western Anatolia, Turkey). *Zeitschrift für Geomorphologie N. F., Suppl.-Vol. 142*, 63-83.
- Brückner, H., Kelterbaum, D., Marunchak, O., Porotov, A., & Vött, C. (2010). The Holocene Sea level story since 7500 BP-Lessons from the Eastern Mediterranean, the Black and the Azov Seas. *Quaternary International*, 225(2), 160–179.
- Doğar, E. (2006). *İzmir'in Smyrnası: Paleolitik çağ'dan Türk fethine kadar*. İletişim Kitabevi.
- Emre, Ö., Özalp, S., Doğan, A., Özaksoy, V., Yıldırım, C., & Göktaş, F. (2005). *İzmir yakın çevresinin diri fayları ve deprem potansiyelleri*, MTA Rapor No:10754.
- Ercan, T., Satır, M., Sevin, D., & Türkecan, A., (1996). Batı Anadolu'daki Tersiyer ve Kvarterner yaşlı volkanik kayalarda yapılan radyometrik yaş ölçümlerinin yorumu. *MTA Dergisi*, 119, 103-112.
- Erdoğan, B. (1990a). İzmir Ankara zonu ile Karaburun kuşağının tektonik ilişkisi. *MTA Dergisi*, 110, 1-16.
- Erdoğan, B. (1990b). İzmir-Ankara Zonu'nun İzmir ile Seferihisar arasındaki bölgede stratigrafik özellikleri ve tektonik evrimi. *TPJD Bülteni*, 2, 1-20.
- Ersoy, A., & Alatepeli, S. (2011). Der Hafen von Smyrna: Die Sondierungsgrabungen von Kemeraltı und ihre Auswertung. *Ist. Mitt.*, 61, 105-115.
- Ersoy, A. (2017). Buluntular ışığında Smyrna ve ilişkili kentler. İçinde B. Yolaçan, G. Şakar & A. Ersoy (Eds.). *Smyrna/İzmir kazı ve araştırmaları II* (ss. 101-116). Ege Yayınları, ISBN 978-605-9680-61-5.
- Ersoy, A. (2021). *Büyük İskender sonrasında antik Smyrna (İzmir)*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Fleming, K., Johnston, P., Zwartz, D., Yokoyama, Y., Lambeck, K. & Chappell, J., (1998). Refining the Eustatic Sea-Level Curve Since the Last Glacial Maximum Using Far-and Intermediate-Field Sites. *Earth and Planetary Science Letters* 163, 327-342.
- Genç, Ş. C., Altunkaynak, Ş., Karacık, Z., Yazman, M., & Yılmaz, Y. (2001). The Çubukludağ Graben, south of İzmir: Tectonic significance in the Neogene geological evolution of the Western Anatolia. *Geodinamica Acta*, 14, 45-55.

- Gül, O. K. (2011). Bir iktisadi devletçilik teşebbüsü olarak süngercilik türk anonim şirketi ve Ahmet Hamdi Başar. *Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)*, 3(3), 245-255.
- Issawi, C. (1980). *The economic history of Turkey 1800-1914*. The University of Chicago Press.
- Karadaş, A. (2012). *Bornova Ovası ve çevresinin fiziki coğrafyası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadaş, A. (2014a). İzmir'in bilinen ilk yerleşmesi Yeşilova Höyüğü'nde jeoarkeoloji ve paleocoğrafya araştırmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 23(1), 43-55.
- Karadaş, A. (2014b). Bornova Ovası (İzmir) Holosen paleocoğrafyası ve kıyı çizgisi değişimleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 23(2), 37-52.
- Karadaş, A., İlhan, R., Öner, E., & Vardar, S. (2019). Bornova kıyı ovasında paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları. *ERASMUS International Academic Research Symposium in Educational and Social Sciences Bildiri Kitabı*, (ss. 299-323). İzmir.
- Karadaş, A., & Öner, E. (2021). 30 Ekim 2020 Sisam depreminin İzmir-Bayraklı'da yol açtığı hasar üzerinde Bornova ovasının alüvyal jeomorfolojisinin etkileri. *Coğrafya Dergisi*, 42, 139-153.
- Kaya, O. (1981). Miocene reference section for the coastal parts of West Anatolia. *Newsletter Stratigraphy*, 10, 164-191.
- Kayan, İ. (1988). Late Holocene sea-level changes on the Western Anatolian coast. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 68(2-4), 205-218.
- Kayan, İ., (1991). Holocene Geomorphic Evolution of the Beşik Plain and Changing Environment of Ancient Man. *Studia Troica* 1, 79-92.
- Kayan, İ., (1997). Türkiye'nin Ege ve Akdeniz Kıyılarında Deniz Seviyesi ve Kıyı Çizgisi Değişimleri. *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları 1. Ulusal Konferansı Bildiriler Kitabı*.
- Kayan, I., (1999). Holocene Stratigraphy and Geomorphological Evolution of the Aegean Coastal Plains of Anatolia. *Quaternary Science Reviews* 18, 541-548.
- Kayan, İ. (2012). Kuvaterner'de deniz seviyesi değişimleri. İçinde N. Kazancı, A. Gürbüz (Eds), *Kuvaterner Bilimi*. Ankara Üniversitesi Yayınları 350.
- Kayan, İ., & Öner, E. (2013). Bayraklı Höyüğü (İzmir) çevresinin Holosen'deki jeomorfolojik gelişimi. İçinde E. Öner (Eds), *Profesör Doktor Asaf KOÇMAN'a Armağan*, (ss. 135-158). Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayın No: 180, Ege Üniversitesi Basımevi.
- Kayan, İ. & Öner, E. (2015). Sedimantolojik ve paleontolojik verilerle Gediz delta ovasında (İzmir) alüvyal jeomorfoloji araştırmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 24(2), 01-27.
- Kayan, İ., Öner, E., Doğan, M., İlhan, R., & Vardar, S. (2019). Urla-İskele kıyı düzlüğünün Holosen paleocoğrafyası ve jeoarkeolojik değerlendirmeler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 28(1), 11-32.
- Okay, A. İ., & Siyako, M. (1991). The new position of the İzmir-Ankara Neo-Tethyan suture between İzmir and Balıkesir. İçinde S. Turgut (Ed). *Tectonics and hydrocarbon potential of Anatolia and surrounding regions, Ozan Sungurlu Symposium Proceedings* (ss. 333-355).

- Öner, E., & Kayan, İ. (2006). İzmir Körfezi kıyılarında alüvyon birikimi ile Karşıyaka ve Bayraklı kıyılarının şekillenmesi. *Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 8-22).
- Öner, E., (2009). Asi Delta Ovasında Alüvyal Jeomorfoloji ve Paleocoğrafya Araştırmaları. *Ege Coğrafya Dergisi* 17 (1-2), 1-25.
- Öner, E. (2016). Ege ve Akdeniz kıyılarımızda paleocoğrafya-jeoarkeoloji araştırmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 25/1, 51-66.
- Öner, E., & Vardar, S. (2018). Gediz Deltası paleocoğrafyasında Panaztepe'nin limanını bulma umudu. *Journal of Awareness (JOA)*, 3, (Özel Sayı: 2018-1), 1-17.
- Öner, E., Vardar, S., Karadaş, A., & İlhan, R. (2018). Bornova Ovası ile Bayraklı Höyüğü çevresinde paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları (İzmir). *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ss. 296-312).
- Öner, E., Vardar, S., Karadaş, A., & İlhan, R. 2019. Türkiye'nin batı ve güney kıyılarındaki antik yerleşmelerin paleocoğrafya ve jeoarkeolojik özellikleri. *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 11, 9-50.
- Öner, E., Vardar, S., Karadaş, A., & İlhan, R. (2020). Bayraklı Höyüğünde (Smyrna - Tepekule) 2018 yılı paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları (İzmir). *35.Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (ss. 217-238).
- Öner, E. (2022). Bornova Ovasının paleocoğrafyasında Bayraklı, Yeşilova, Yassitepe Höyüklerinin jeoarkeolojisi. İçinde E.Öner (Ed.), *Ayhan SÜR ve Özdoğan SÜR anısına paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları I* (ss. 375-406). Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 216, Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi.
- Özbey, D. & Güneş Gölbey, A. (2021). Tarihsel süreçte İzmir ili Alsancak-Konak kıyı bandında kullanım değişimleri ve kent simgelerinin oluşumu. *Turkish Journal of Forest Science*, 5(2), 551-561.
- Peltier, W.,R., (2002). On Eustatic Sea Level History: Last Glacial Maximum to Holocene. *Quaternary Science Reviews* 21, 377-396.
- Strabon, (1987). *Coğrafya (Anadolu, Kitap XII, XIII, XIV)*. (Çev. A. Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şengör, A.M.C., Satır, M., & Akkök, R. (1984). Timing of tectonic events in the Menderes Massif, Western Turkey: Implications for tectonic evolution and evidence for Pan-African Basement in Turkey. *Tectonics*, 3, 693-707.
- Uhri, A. (Ed.) (2019). *İzmir Müzeleri. Bir Akdeniz kentinin kültürel arka planı/İzmir Müzeleri, sürekli sergi ve koleksiyonları*. İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Uzel, B., Sözbilir, H., & Özkaymak, Ç. (2012). Neotectonic evolution of an actively growing superimposed basin in Western Anatolia: The inner bay of İzmir, Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 21(4), 439-471.
- Vardar, S., Öner, E., & İlhan, R. (2017). Bağlararası höyüğü çevresinde paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları (Çeşme- İzmir). *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60, 589-614.
- Vardar, S., İlhan, R., & Öner, E. (2020). Teos antik yerleşimi çevresinde paleocoğrafya-jeoarkeoloji araştırmalarının ilk sonuçları (Seferihisar-İzmir). *Coğrafya Dergisi*, 40, 323-338.

- Waelbroeck, C., Labeyrie, L., Michel, E., Duplessy, J. C., Mcmanus, J. F., Lambeck, K., Balbon, E., & Labrachherie, M. (2002). Sea-Level and deep water temperature changes derived from benthic foraminifera isotopic records. *Quaternary Science Reviews*, 21, 295–305.
- Yürekli, S. (2011). 19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda süngercilik ve İzmir Limanı'ndan sünger ihracatı (1850-1900). *Ekonomik Yaklaşım*, 22(79), 71-106.
- Yürekli, S. (2012a). 20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye Cumhuriyeti'nde süngercilik ve sünger ihracatı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (24), 33-61.
- Yürekli, S. (2012b). Historical findings on the ancestors of recreational diving: sponge gathering in 19th century Ottoman Empire. *2nd Interdisciplinary Tourism Research Conference, Proceedings Book*, (ss. 1234-1247), 24-29 Nisan 2012, Fethiye-Türkiye.
- Yürekli, S. (2012c). An outdoor alternative for hands-on science education: recreational scuba-diving, *Proceedings of the 9th International Conference on Hands-on Science, Science Education, Environment and Society: Reconnecting Society with Nature through Hands-on Science*, (ss. 270-276). 17-21 Ekim 2012, Akdeniz University, Antalya-Türkiye.
- Yürekli, S. (2012d). Preliminary findings on the household incomes in late 19th century Ottoman Empire and early 20th century Turkish Republic sponge gathering industry. *1st International Congress of Family and Consumer Sciences*, 07-10 Kasım 2012, Antalya-Türkiye.
- http://antiksmyrna.com/88-Kurulus_Tarihce (20.02.2023) (Smyrna Antik Kenti Kazı-Araştırma-Restorasyon Projesi)
- <https://www.arkeoloji.biz/2022/06/izmircankayametroistasyonuuarkeolojikbul.html> (11.02.2023) (İzmir Metro Hattı Üstünde Bulunan Çankaya Metro İstasyonundaki Tarihi Eserler Ne Anlatıyor).
- https://eskiantalya.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/18026_07_38.pdf (20.02.2023) (İzmir'in Deprem Tehlikesi, Prof. Dr. Atilla Uluğ).

MUHAMMED GAZZÂLÎ'NİN ESERLERİNDE KONULU TEFSİR

 Süleyman ŞAHİN^a

Öz

Yirminci yüzyılda yaşayan Mısırlı âlim Muhammed Gazzâlî (1917-1996), davetçi ve ıslahatçı kimliğinin yanında, tefsir ilminde yeni bir yöntem olan “Konulu Tefsir” çalışmalarının öncülerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Gazzâlî'ye göre, gerek Kur'ânî bir konu veya kavramı gerekse herhangi bir sûreyi, bir bütün olarak anlayabilmek için, her bir ilim dalının ve hatta bunların alt disiplinlerinin bile ihtisaslaştığı çağımızda, konulu tefsir çalışmalarına şiddetle ihtiyaç vardır. Çünkü tefsir ve Kur'ânî araştırmalar alanındaki bu yeni yöntem, hem ilgili konu ya da kavramın geçtiği âyetlerin derinliklerine dalınmasına hem de ilgili sûrenin ayrıntılı olarak incelenmesine olanak sağlamaktadır. Gazzâlî, 1957 yılında yazdığı *Nazarât fi'l-Kur'ân* ve daha sonra yazdığı *İlel ve Edviye* ile *Sirru Taahhuri'l-Arab ve'l-Müslimîn* gibi eserlerinde, konu ya da kavram çalışmalarına dair örnekler sunmuştur. *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'a ait beş ana konuyu konulu tefsir metoduyla tefsir etmiştir. Hayatının son demlerinde, bütün ilmî birikiminin bir hasılası olan ve Kur'an sûrelerinin tamamını tefsir ettiği, *Nahve Tefsirin Mevzû'iyin li-süveri'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eserini ise sûre çerçevesinde konulu tefsir yöntemine göre yazmıştır. Şüphesiz Gazzâlî'den önce ve sonra konulu tefsir metoduyla kitap yazan birçok âlim bulunmaktadır. Fakat o derin düşüncesi, Kur'ân'a yaklaşımı, inceleme, karşılaştırma, ayetler arasındaki bağlantıyı belirleme ve tercihte aklı kullanması ile temayüz etmiştir. Konulu tefsir alanında verdiği eserlerinde üslubunun güzelliği, kolaylığı ve edebî eşsizliği ile bu alanda daha önce eser verenlerden ayrıcalıklı bir konuma yükselmiştir. Biz bu makalemizde, kısaca konulu tefsir metodu hakkında bilgi verdikten sonra, Gazzâlî'nin eserlerinde takip ettiği konulu tefsir metodunu analitik bir bakış açısıyla incelemeye çalışacağız. Bir İslam âlimi olarak problemlere çözüm üretmedeki yaklaşımının/yönteminin ne olduğunun cevabını bulmaya gayret edeceğiz.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Tefsir, Metot, Konulu Tefsir, Muhammed Gazzâlî.

THEMED INTERPRETATION IN THE WORKS OF MUHAMMED GAZZALI

Abstract

Egyptian scholar Muhammed Gazzali (1917-1996), who lived in the 20th century, is accepted as one of the pioneers of “Themed Interpretation”, which is a new method in interpretation science, in addition to his inviting and reformist identity. According to Gazzali, there is a strong need for themed interpretation studies in this age in which each branch of science and even their subbranches have specialized in order to understand both a Quranic theme or concept and any verse holistically. This is because this new method in the field of interpretation and Quranic studies enables to delve into the depths of the relevant theme or concept and to

^aDr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İlçe Müftülüğü, suleymansahin3380@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 22.05.2023, Makale Kabul Tarihi: 11.09.2023

analyze the relevant verse in detail. In his works such as *Nazarât fi'l-Kur'ân*, which he wrote in 1957 and *Îlel ve Ediviye* and *Sirru Taahhuri'l-'Arab ve'l-Müslimîn*, which he authored later, Gazzali presented examples regarding theme or concept studies. In his work titled *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân*, he interpreted five main themes of the Quran with interpretation method. In the final years of his life, he wrote *Nahve Tefsirin Mevzû'iyin li-süveri'l-Kur'âni'l-Kerim*, which is the product of all his scientific accumulation and in which he interpreted all verses of the Quran, according to themed interpretation method within the framework of verses. It is doubtless that there were other authors before and after Gazzali who wrote books with themed interpretation method. However, he came to the fore with his deep thinking, his approach to the Quran, his analysis, comparison, and his use of mind in determining and preferring the connection between the verses. He rose to a privileged position over those who produced works in this field with the beauty, ease, and literary uniqueness of his style in his works in the field of themed interpretation. In this article, we will provide some brief information about themed interpretation, and then we will try to examine themed interpretation method that Gazzali followed in his works with an analytical perspective. Thus, we will try to find an answer to the question what his approach/method is in producing solutions to problems as an Islamic scholar.

Keywords: Quran, Interpretation, Method, Themed Interpretation, Muhammed Gazzali.

Giriş

22 Eylül 1917 (5 Zilhicce 1335) yılında Mısır'ın Buhayra şehrinin Neklâl'ineb köyünde dünyaya gelen Gazzâlî, kendini İslam davasına adanmış Mısırlı bir aksiyon ve fikir adamıdır. Yaşadığı dönemin dinî, sosyal, ekonomik ve siyasî hayatına Kur'an ve sünnet perspektifinden bakarak eleştirilerde bulunmuş ve çözüm önerileri sunmuştur. Müslümanları bilinçlendirmek için yazdığı makaleler ve kitaplarda kalemini; verdiği dersler, konferanslar ve hutbelerde dilini etkin bir şekilde kullanmıştır. Müslümanların aleyhine olan her durumun karşısında yer almış, yöneticilerin İslam'a mugayir kararlarını eleştirmekten uzak durmamıştır. Bu sebeple zamanında İngiliz sömürgesi altındaki Mısır'ın idarecileri ile anlaşamamıştır. Siyasî baskılar sebebiyle Mısır'da İslam'ı anlatmada rahat bir ortam bulamayınca Suudi Arabistan, Katar, Libya ve Cezayir gibi İslam ülkelerine giderek buralardaki üniversitelerde dersler vermiştir. Çeşitli gazete ve dergilerde makaleler yazmış, radyo ve televizyonlarda dini programlar yapmış, üniversitelerde ve sivil toplum kuruluşlarında konferanslar vermiştir (Mellâl, 2010, s. 24). Davetli olarak gittiği Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde yapılan konferansta kalp krizi geçirerek 1996 senesinin Mart ayında Cumartesi günü vefat etmiş ve Medine-i Münevvere'de Bakî Mezarlığı'na defnedilmiştir (Güven, 2017a, s. 101).

Gazzâlî, hayatını ve çalışmalarını Kur'ân'ın anlaşılmasına hasretmiş ve bu uğurda altmış civarında eser kaleme almıştır. Ona göre her ne kadar mevzî/tahlîlî tefsir, konulu tefsire hizmet etse ve onun öncüsü olsa da yaşanan çağ tahlîlî tefsir çağı değildir. Yaşadığımız çağ, konulu tefsir çağıdır. Zira günümüzde insan akli hayli terakki etmiştir. Bu itibarla Kur'ân tefsirlerinin mevcut asrın gereksinimlerini karşılaması gerekmektedir. Kur'ân'ı ne cümle cümle ne de kelime kelime açıklamak yeterlidir (Uveys, 1992, s. 9-13). Konulu tefsir asrımızda İslâm'a hizmet etme ve İslâm'ın makâsıdını ortaya çıkarmada en güçlü metot olabilir (Gazzâlî, 2003, s. 129). Hatta Gazzâlî'nin de belirttiği üzere, bazıları konulu tefsir metodunun Kur'ân araştırmaları sahasında önemli bir yer teşkil edeceğini düşünmektedir (Gazzâlî, 2000, s. 6).

Müslümanların konulu tefsire ihtiyaçlarının olduğunu söyleyen Gazzâlî, çocukluğundan beri Kur'ân okuduğu, on yaşında hafız olduğu ve seksen yaşında hala okumaya devam ettiği halde Kur'ân'ın anlamlarından öğrendiği şeyin çok az olduğunu ifade eder. Ona göre, Kur'ân'ın zahiri anlamlarının ve sürekli tekrar edilen cümlelerinin ötesine geçilememektedir. Ayetlerin öncesiyle sonrasını birbirine bağlayan unsurları iyice kavrayabilmek ve sûreyi bir bütün olarak anlayabilmek için âyetlerin derinliklerine dalınması gerekmektedir (Gazzâlî, 2000, s. 5). Bu sebeple konulu tefsir yaklaşımı ile Kur'ân'ın anlaşılması ve karşılaşılabilecek problemlere Kur'ân perspektifinden çözümler üretilmesi son derece önemlidir.

Kur'ân konulu çalışmalar her dönem önemi haiz olduğu gibi içinde bulunduğumuz dönemde de önemlidir. Özellikle çağdaş Müslümanların problemlerinin çözümüne yönelik öneriler günümüzde de çok ehemmiyetli ve değerlidir. Gazzâlî bu özelliklere sahip bir İslam âlimi ve altmıştan fazla eseri ile önemli yayınları olan, günümüz İslâmî düşünce ve hareketler üzerinde etkili olan birisidir. Böyle bir kişinin Kur'ân anlayışını konu edinen araştırmamız, Gazzâlî'nin fikirlerini ortaya koyması ve günümüz problemlerine sunulan çözümleri konu edinmesi dolayısıyla önemlidir. İslam dünyasında oldukça meşhur ve hakkında birçok araştırma yapılmasına rağmen Gazzâlî'nin tefsir metodu hakkında ülkemizde Şahin Güven'in, *Muhammed Gazzâlî (1917-1996) ve et-Tefsîru'l-Mevzû'î li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm İsimli Eserindeki Tefsir Metodu* adlı makalesinden başka yapılmış ilmî ve akademik çalışma tespit edemedik. Müellif yukarıda adı geçen makalesinde Gazzâlî'nin hayatı, eserleri ve *Nahve Tefsirin Mevzû'iyin li-süveri'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eseri hakkında kısaca bilgiler verdikten sonra söz konusu eserden hareketle onun sûre çerçevesi konulu tefsir yöntemini tespit etmeye çalışmıştır.

Biz bu çalışmamızda, öncelikle kısaca konulu tefsirin tanımı yapacağız ve konulu tefsir metodunu tanıtmaya çalışacağız. Daha sonra yukarıda söz edilen çalışmadan farklı olarak Gazzâlî'nin bir eserinden değil de ilgili eserlerinden hareketle onun konulu tefsir metodunu uygulama aşamalarını ve konulu tefsir uygulama metodunu tespit etmeye gayret edeceğiz. Zira o ilk eserlerinde konuları Kur'ân ve sünnet odaklı ele alsada bu eserlerinde konulu tefsir yapmayı hedeflememiştir.

Araştırmamızda veri toplama, analiz etme ve değerlendirmede sosyal bilimlerin kullanmış olduğu bilimsel metotlar kullanılacaktır. Bu itibarla, öncelikle Muhammed Gazzâlî'nin eserlerinin tamamına ulaşmaya çalışacağız. Gazzâlî eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. Biz araştırmamızda Gazzâlî'nin görüşlerini bizzat yazmış olduğu eserlerinden veya konuşmalarından yazıya geçirilmiş kitaplardan tespit etmeye çalışacağız. Böylece Gazzâlî'nin eserlerinde takip ettiği konulu tefsir metodunu onun görüşlerini içeren birincil kaynaklardan faydalanarak analitik bir bakış açısıyla tespit etmeye çalışacağız.

A. KONULU TEFSİRİN TANIMI

Başlangıcı asr-ı saâdete kadar uzanmakla birlikte, bir disiplin olarak yirminci yüzyılda tefsir ilminde uygulanmaya başlanan (Halidî, 2012, s. 34; Güven, 2021, s. 20) konulu tefsir teriminin birbirine

yakın birçok tarifi yapılmıştır. Konulu tefsiri, “Kur’ân’ın bütünü veya herhangi bir sûresi çerçevesinde, temel ilke ve hedeflerine uygun olarak Kur’ân’ın kendi bütünlüğü içerisinde, konularını ve pratik hayata tatbik yöntemini araştıran bir ilim” (Güven, 2021, s. 51) diye tanımlayan olmuştur. Bunun yanında yöntemini de içeren daha kapsamlı tanım yapan da olmuştur: “Konulu tefsir, belirli bir konuya ait, değişik sûrelerde zikredilen/tekrar edilen, o konuyu uzaktan yakından ilgilendiren, aynı manaya gelen Kur’ân âyetlerini özel şart ve yöntemlerle bir araya toplayan, tek bir başlık altında onlardan bir konu teşkil eden, nüzûl sıralarını da göz önünde bulundurarak bunları kendi aralarında usûlüne uygun bir tarzda düzenleyen, söz konusu âyetleri önce sevk oldukları ortam içerisinde, siyak-sibak ilişkisi bağlamında değerlendiren, sonra da benzer âyetlerle birlikte konuyu işleyen, Kur’ân’ın genel üslûbu çerçevesinde âyetler arasında mukayeseler yapan, onları ilmî bir incelemeye tâbi tutan, Kur’ân’ın temel ilkelerine göre yorumlayan tefsirdir.” (Kasapoğlu, 2009, s. 113).

Gazzâlî ise konulu tefsiri “Yaklaşık çeyrek asırda inen vahyin ışığında Kur’ân’ın tamamında bir konuyu araştırmaktır” (Gazzâlî, 2003, s. 128) ifadeleriyle özetlerken başka bir yerde şöyle tarif etmiştir: “Bir manayı Kur’ân’ın tamamında araştırıp, yakın bağlamdaki âyetleri bir araya getirerek sunmak ve birçok problemi bu esas üzere çözmektir.” (Gazzâlî, 2000, s. 6). Gazzâlî bu tanımlarıyla, diğer müelliflerin konulu tefsir tanımlarına yakın tanımlarda bulunmuştur. Konulu tefsir metodunun hedefini ise gerçek hayatta karşılaşılan problemlere çözüm üretmek olarak belirlemiştir.

B. KONULU TEFSİRİN (ET-TEFSİRÜ’L-MEVZÛ’Î) YÖNTEMİ

Tefsir çeşitlerinin tamamı murad-ı ilâhîyi keşfetmeyi hedefler ve toplumun beklentilerine/ihtiyaçlarına binaen ortaya çıkar. Konulu tefsir yapan müfessirden beklenen, İslâm toplumunun faydasına olan bir gayeye ulaşmak için Kur’ân’da varit olan bir konunun tüm yönlerini içine alarak açıklama ve hüküm çıkarma işlemi yapmasıdır (Kar’âvî, 2009, s. 33). Konulu tefsirde araştırma yapmak ilmî disiplin gerektiren bir iştir. Araştırmanın ilmî bir plana ve araştırma metoduna uygun, planlı ve kendi içinde uyumlu olarak yapılması gerekir. Mustafa Müslim, Zâhir b. ‘Avvâz el-Elma’î, Muhsin DEMİRCİ ve Şahin GÜVEN gibi konulu tefsir konusunda kitap yazarlara göre, Kur’ân’daki herhangi bir konuyu incelemek istediğinde araştırmacının, konunun boyutlarını zihninde tasarlaması ve aşağıdaki aşamalar etrafında ilmî çalışmasını yapması gerekir:

1. Araştırmacı, araştıracağı konunun çerçevesini belirleyip ayetlerdeki boyutları anladıktan sonra konuya uygun bir başlık seçmelidir.
2. Belirlediği konudan bahseden veya herhangi bir açıdan bu konuya işaret eden âyetleri bir araya getirmelidir.
3. Bir araya getirdiği âyetleri nüzûl sırasına göre sıralamalıdır.
4. Eğer var ise ayetlerin sebep-i nüzûlünü öğrenmelidir. Bir konudan bahseden lafızların delâletlerini ve kullanımlarını, âyetlerin içindeki cümleleri ve bir araya getirilen âyetler arasındaki bağı anlamak için tahlîlî tefsir kitaplarına müracaat ederek bu âyetlerin tefsirinde yeterli araştırma yapmalıdır.

5. Bir araya getirilen âyetlerin manaları anlaşıldıktan sonra araştırmacının konu ile ilgili âyetlerden anladığı şeyler arasından ana öğeleri ortaya koymaya çalışması, eğer araştırmanın yapısı ve mantikî düşünce sıralaması birtakım unsurların öne alınmasını gerektiriyorsa araştırmacının takdim ve tehirde bulunması gerekir.
6. Araştırma hususundaki düşüncelerini sunmada icmâlî tefsir metoduna, gerektiğinde ise tahlîlî tefsir metoduna başvurmalıdır. Dile ait lafızların delâletinde bir kısıtlamaya gitmemeye özen göstermelidir.
7. Naslar arasında Kur'ân'ın yönlendirmelerini bulmaya çalışmalı, Kur'ân'ın işaret ettiği konuya hadislerden deliller getirip tüm bunları ashabın anlayışı ile desteklemelidir.
8. Konuyu Kur'ân'ın rehberliğinde araştırıp incelemeli, açıklamalı ve tartışmalıdır.
9. Eğer konuyu içeren âyetlerin bir kısmı arasında bir eksiklik bulunduğu vehmi varsa, bu vehmi gidermeli ve bu gibi nasların bulunmasındaki ilahî hikmeti ortaya çıkarmalıdır.
10. Bir konuyu araştırmak için bir plan belirlediğinde ilmî araştırma metotlarından ayrılmamalıdır. Yapacağı araştırmanın tüm aşamalarında takip edeceği plan ve metodun gereklerini konuya uygulamalı, eğer konu çeşitli mevzuları ve alanları içeriyorsa, araştırmacı konuyu ele alış metodunu açıkladığı bölümde bunu zikretmelidir.
11. Konuyu bölümlere, her bölümü alt gruplara ayırmalı, her grubun altına mevzuları yerleştirmeli, ana unsuru içeren bölüm için bir başlık, sonra tali unsuru ayırmak için başka bir başlık, daha sonra küçük bölümlere mevzuların başlıklarını koymalıdır.
12. Konunun sınırları belirli, alanların net ve öğeleri az ise o zaman araştırmasını mukaddime, konunun özü ve sonuçtan oluşan ilmî bir makale şeklinde yazmalıdır. Ele aldığı konuların tamamında sağlam ve güvenilir delillerle ilmî metotlara yer vermeli, ulaşılan sonucu özet bir şekilde kaydetmelidir.
13. Yukarıdaki aşamaların tamamında araştırmacının, Kur'ân hakikatlerini ortaya koymak; hükmün hikmetini, ihtiyaçları karşılamadaki güzelliğini ve selim fıtrata uygunluğunu zikrederek dikkat çekecek şekilde sunmayı hedeflemesi gerekir (Müslim, 2000, s. 37-39; Elmâ'î, 2007, s. 26-28).
14. Araştırması esnasında âyetlerin tefsirinde, cüzî konuları sunmaktan uzak durmalı; kırâatleri, îrâb çeşitlerini ve edebî noktalarını ancak konunun temel düşüncelerine ışık tutacak kadar zikretmelidir (Müslim, 2000, s. 27; Demirci, 2006, s. 113-133).
15. Hayatın gerçeklerinden yola çıkarak pratik hayatta yaşanan problemlerin çözümü ile ilgili Kur'an'dan cevaplar aramaya çalışmalı, yani Kur'an'la diyaloga geçerek Kur'an'ı konuşurmalı ve sonuçta Kur'anî bilgiler ışığında problemi çözmeye çalışmalıdır (Güven, 2021, s. 133-134).

C. KONULU TEFSİR VE TAHLİLİ TEFSİR

Kur'an'ı tefsir etmede konulu tefsir ile tahlilî tefsirin metotları farklıdır. Bu iki tefsir metodunu karşılaştıran Bâkır Sadr (1935-1980), konulu tefsir yerine *tevhîdî tefsir* adını da kullanmıştır. Ona göre tefsir iki çeşittir: Birinci çeşidi, müfessirin kendi çerçevesi içerisinde Kur'an'ı âyet âyet, mushaftaki dizilime uygun olarak ele aldığı metottur. Bu metot çerçevesinde müfessir mushafla beraber ilerler ve Kur'an'ın bölümlerini ve parçalarını tedrici olarak tefsir eder. Bu tefsir çeşidi, *tahlilî/tecziî tefsir* çeşididir. Bunun mukabilinde ise ikinci bir çeşit olarak, *tevhîdî veya konulu tefsir* eğilimini görür. Bu eğilim tahlilî tefsirin kullandığı metodu izleyerek Kur'an tefsirini âyet âyet ele almaz. Aksine hayatî, akidevî, sosyal veya kevnî bir konuyu Kur'anî bir incelemeyle ele alır (Sadr, 2013, s. 12).

Konulu tefsir yöntemi denildiğinde, Kur'an'ın tamamında bir konunun araştırılması akla geliyorsa da sûre çerçevesi konulu tefsir çeşidi de bulunmaktadır. Konulu tefsirin bu çeşidinde tek bir sûredeki ana hedef araştırılır (Rûmî, h.1419, s. 68). Abdussettar Fethullah Said, sûrenin konu birliğini konulu tefsir çeşidine dâhil etmemiştir. Tek bir konuya ait âyetleri toplayan ve bu konuyu tümel bir bakış açısıyla inceleyen konulu tefsir metoduyla Kur'an sûrelerindeki konu birliğinin (konulu tefsir ile münasebetler ilminin) birbirine karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu metot önemi ve kıymeti haiz olmakla birlikte konulu tefsir kategorisine girmemektedir (Said, 1986, s. 57-58).

D. KONULU TEFSİRİN ÖNEMİ

Konulu tefsir metodu, tefsir ve Kur'an incelemeleri sahasında yeni bir metottur. Toplumun ihtiyacı ve çağın koşulları bunu gerekli hâle getirmiştir (Said, 1986, s. 33). Çünkü bu tefsir çeşidi, farklı ihtisas alanlarında çalışan herkese ihtisas alanlarıyla ilgili geniş bir alan sunmaktadır. Fıkıhçı; teşri, ahkâm ve hadler konusundaki âyetlerle ekonomist; mal, üretim ve pazarlama hususlarındaki âyetlerle uzay bilimci ve fizikçi; kozmoloji bağlamındaki âyetlerle irşat ve rehberlik alanında çalışan eğitimci; kıssalar ve benzeri âyetlerle ilgilenir. Böylece her mütehasıs kendi ihtisas konusu ve önemseydiği alandaki ayetler üzerinde derinlemesine araştırma yapar. O konuya odaklanır. Muteber tefsir kaidelerine uygun olarak o konuyu her ilmin verileri ile güncel tutar (Elmâî, 2007, s. 19-20). Bu sebeple konulu tefsir çalışmaları, bilimsel yöntemin ve ihtisaslaşmanın revaçta olduğu bir zaman diliminde, Kur'an'ın verilerini insanlığa sunmanın en iyi yöntemlerinden birisidir. Çünkü bu yöntem sayesinde farklı farklı ilim dallarına ve meslek gruplarına ait insanlara, kendi anladıkları dille Kur'an'ın mesajını sunmak mümkündür (Güven, 2021, s. 104). Zira insan nüfusu arttıkça ihtiyaçlar ve sorunlar da o nispette artmaktadır. Ortaya çıkan ihtiyaç ve sorunları en sağlam metotla çözmek, hiç şüphesiz *ihtisaslaşma* ile mümkündür. Çünkü ihtisaslaşma, bir meseleyi en ince detaylarıyla inceleyerek tamamen kavradıktan sonra tümevarım metoduyla belirli neticelere ulaşmaktır (Demirci, 2015, s. 188-189).

Konulu tefsir metodunda Kur'an nassından çıkarılmış Kur'anî konular vardır. Çıkarılan o konularda Kur'an, yaşamlarındaki olaylarda insanlara doğru yolu bulacakları kural ve kâideleri gösterir. Çünkü konulu tefsirin ana meselesi, vâkıyı incelemek ve o vâkıya Kur'an'dan bir çözüm bulmak, zamanın talepleri ve insanların ihtiyacına göre öncelikle incelenmesi gereken konuyu belirlemektir (Mellâl, 2010, s. 285). Konulu tefsir müfessiri, bakışını hayatın realitesine ve çağın sorunlarına odaklar. Yaşam içerisindeki sorunları, eksikleri ve hatalarıyla birlikte hayat tecrübelerini kendine özgü tefsir

metodu içerisinde ele alır. Kur'ân'la baş başa kalır, zihnindeki sorulara cevaplar, sorunlara ise çözüm yolları arar. Kur'ân'a sorular sorar. Daha sonra Kur'ân'dan çıkarabildiği cevapları bir nazariyede ifade eder (Müslim, 2000, s. 22).

Kur'an'ın tefsirinin yapılması, sadece ayetin metninin yorumlanması değil, yaşanan olaydan hareket ederek tümevarım yoluyla anlamlandırılmasıdır. Başka bir ifade ile ayetin metninden manayı alarak akıl süzgecinden geçirmek ve gerçek hayatla ilişkilendirmektir. Bu itibarla konulu tefsir; Kur'ân, akıl ve hayat arasındaki bağı keşfetmektir (Hanefi, 1996, s. 158). Zira konulu tefsir yöntemi, yaşadığımız çağda ortaya çıkmış olup çağımızda yaşayan insanların reel hayattaki sorunlarını Kur'an çerçevesinden değerlendirerek çözüm yolları üretmeyi hedeflemektedir (Güven, 2021, s. 104).

Müfessire belirli bir konuyu derinlemesine ve etraflıca araştırma imkânı veren konulu tefsir metodu, konuyla ilgili tüm âyetleri bir arada görme imkânı sağlaması sebebiyle konuyu tarihî bağlam (zaman-mekân uyumu) içerisinde inceleme imkânı sağlar. Âyetler arası zahiri çelişki ve tenâkuzları ortadan kaldırmak için konuyu derinlemesine ve ilmî bir atmosfer içerisinde inceler (Demirci, 2006, s. 174-175; Güven, 2021, s. 103). Çünkü aynı konu ile ilgili bir araya getirdiği ayetlerin varsa sebebi-nüzullerini ve imkanlar ölçüsünde ayetlerin iniş sıralarını belirler.

E. GAZZÂLÎ'NİN ESERLERİNDE KONULU TEFSİR

Gazzâlî'nin eserlerinde konulu tefsir metodu birtakım aşamalardan geçerek olgunlukta zirveye ulaşmıştır. Her ne kadar ilk eserlerinde ele aldığı konuları Kur'an ve sünnet çerçevesinde ele alsada bu eserlerinde konulu tefsiri amaçlamamıştır. Savunduğu görüşün doğruluğunu ispatlamak için Kur'an ve sünneti bir delil olarak ortaya koymuştur. Eserlerinden hareketle Gazzâlî'nin konulu tefsir metodunun geçirdiği aşamaları dört başlık altında sıralamak mümkündür:

1. İlk Eserlerinde Konulu Tefsir Aşaması

Gazzâlî'nin 1947 yılında yazdığı *el-İslâm ve'l-Evzâ'u'l-İktisâdiyye* adlı ilk kitabında konulu tefsir metodu kendini göstermiştir (Gazzâlî, 2005a, s. 11). Söz konusu kitabın *el-Kur'ân ve't-Tabakatü'l-Mütrefe (Kur'ân ve Elit/Müsrif Tabakalar)* başlığı altında yazdıklarında müreffeh tabakaların özelliklerini, toplumun diğer katmanlarıyla ayrılan yönlerini belirtmiş ve söz konusu tabaka hakkında Kur'ân'ın bakış açısını özetlemiştir. Bu çalışmasında, konulu tefsir hususunda gerekli olan öğelerden gerçek hayat ile Kur'ân'ı karşılaştırmış, Kur'ân'dan sapmaların boyutunu açıklamıştır (Gazzâlî, 2005a, s. 33-41).

O, 1949 yılında Tûr Hapishanesi'nde mahkûm iken diğer mahkûmlara verdiği konferanslardan oluşan ikinci kitabı *el-İslâm ve'l-İstibdâd es-Siyâsî (İslam ve Siyasî Baskı)* adlı eserinde de bu metodu devam ettirmiştir. *Tabî'atü'l-Hükmi'l-Mutlak (Mutlak Hükümün Yapısı)* başlığı altında, diktatörlük ve zorbalığın Kur'ân'daki niteliklerini özetlemiştir (Gazzâlî, 2005b, s. 34-50). Başka bir bölümde ise semavî dinlerin istibdâdı düşman olarak görmesini ele almıştır. Buna Kur'ân kıssalarını örnek göstermiştir. Kendilerine elçiler gelen Ashâb-ı Karye'yi, Hz. Nûh'u (as), diğer peygamberleri ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kureys toplumu karşısındaki mücadelesini delil göstermiştir (Gazzâlî, 2005b, s. 76-92). *el-İslâm ve'l-Evzâ'u'l-*

İktisâdiyye ile *el-İslâm ve'l-İstibdâd es-Siyâsî* adlı eserleri Gazzâlî'nin konulu tefsir metodunun oluşumuna yönelik ilk örnekler olarak kabul edilebilir.

Yukarıda zikrettiğimiz iki eserden sonra Gazzâlî, bu metotla peş peşe birkaç kitap daha yazmıştır. Kur'ân'a ait konuları içeren ve 1952 yılı Mısır devriminden önce yazdığı (Gazzâlî, 2005c, s. 5.) *el-İslâmü'l-Müfterâ 'Aleyh Beyne's-Şuyû'iyye ve'r-Ra'si'l-Mâliyyîn* (*Komünizm ve Kapitalistler Arasında İftiraya Uğrayan İslam*) ve *Fî Mevkibi'd-Da've* (*Davet Alanında*) adlı eserlerini yayınlamıştır. *Fî Mevkibi'd-Da've* adlı eserinde *Min Suvari'l-Kuvve fi'l-Kur'ân* (*Kur'ân'da Güçle İlgili Tasvirler*) başlığı altında Âdiyât sûresini tefsir etmiştir. Sûrenin konumunu ve ana eksenini açıklayıp kendi zamanında yaygın olan olaylarla karşılaştırmıştır (Gazzâlî, 2006, s. 31-35).

2. Müslümanların İçinde Bulunduğu Durumu Eleştirme Aşaması

Gazzâlî, 1950 ve 1960'lı yıllarda *Leyse mine'l-İslâm*, *Keyfe Nefhemü'l-İslâm*, *et-Taassub ve't-Tesâmüh Beyne'l-Mesâhiyye ve'l-İslâm*, *Zulâm mine'l-Garb*, *Kifâh Dîn*, *el-İslâm ve't-Tâkâtü'l-Mu'attala*, *Difâ' 'ani'l-'Akide ve's-Şerî'a Didda Metâ'ini'l-Müsteşrikîn*, *Hakikatü'l-Kavmiyyeti'l-'Arabiyye ve Üstûratü'l-Ba'si'l-'Arabî* adlı eserlerini kaleme almıştır. Bu kitaplar, Müslümanların sıkıntı çektiği konular ve Müslümanların karşısındaki güçlere karşı verdiği mücadeleyi içermektedir. Yine bu kitaplar aslında, toplumun yeniden dinî, kültürel ve bireysel güveni kazanması, birey olarak haklarını tanınması için topluma yönelik eğitim çalışmalarıdır (Affâf, 2010, s. 14-16).

Bu dönemde her ne kadar konulu tefsir terimini kullanmasa da *Ma'allâh* adlı eseri konulu tefsir sayılabilecek bölümler içermektedir. Söz konusu eserinde konulu tefsir örneği diyebileceğimiz başlıklardan bazıları şunlardır: *et-Ta'rîf bi'd-da've* (*Davetin Tanımı*), *es-Sünenü'l-Âmme fi Da'veti'r-Rusul ila'd-Dîn* (*Peygamberlerin Dine Davette Genel Metotları*), *ed-Da've ve Hamletühâ* (*Davet ve Davet Seferberliği/Atılımı*), *Vesâilü'd-Da've* (*Davette Araçlar*) (Gazzâlî, 2005d, s. 11-268).

Gazzâlî, 1957 yılında yazdığı *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân ve Kur'ân ile ilgili konuları (ulûmu'l-Kur'ân'ı) ele almıştır. Bu eserde konulu tefsirin üstünlüğünü *el-İnsân fi'l-Kur'ân* (*Kur'ân'da İnsan*), *es-Serve fi'l-Kur'ân* (*Kur'ân'da Servet*), *el-Cezâ fi'l-Kur'ân* (*Kur'ân'da Ceza ve mükatat*), *el-Hayâtü'l-Âmme fi'l-Kur'ân* (*Kur'ân'da Genel Hayat*), *el-Ulûhiyye fi'l-Kur'ân* (*Kur'ân'da Ulûhiyet*), *Fesâdü'l-Ümem Kemâ Yusavviruhu'l-Kur'ân* (*Kur'ân'ın Anlattığı Toplumlardan Fesad*) gibi başlıklı araştırmalarla ortaya koymuştur. Gazzâlî bu vb. konulardan bahsettiği *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı kitabını yazana kadar konulu tefsir teriminden hiç bahsetmemiş hatta bu terime işaret bile etmemiştir. Kitabın sonuç kısmında ise konulu tefsir terimini kullanmasa da bu metodu şöyle övmektedir:

“Ben bu görüşleri, Kur'ân'ın güzel bir tefsirine başlangıç olmasını ümit ederek yazdım. Bu tefsirin anlayış ve hüküm çıkarmada asrımız ile bizzat uyuşacak, Kur'ân'ın ruhuna tercüman olacak, imkânlar ölçüsünde irab vecihlerinden, edebiyat bilimlerinden, kelimcilerin ve felsefecilerin tartışmalarından uzak güzel bir tefsire öncü olmasını ümit ediyorum. Gelecek günlerde bunu yapma imkânım olur mu olmaz mı bilmiyorum.” (Gazzâlî, 2005e, s. 230).

Gazzâlî, bu kitabında çağdaş Müslümanların Kur'ân'la olan bağlarını ortaya koymaya ağırlık vermiştir. Bu bağın çok zayıf olduğu, daha doğrusu kopuk olduğu kanaatindedir. Çünkü Kur'ân'ın

prensipleri ve rehberliği bir köşede Müslümanların birbirleriyle olan davranışları, muameleleri ve bağları çok uzak başka bir köşededir. Gazzâlî, bu görüşlerini *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinin önsözünde yazmış, sonuç kısmında ise tekrar vurgulamıştır. Nitekim kitabının önsözünde şöyle der: "Müslümanların çoğu Kur'ân'ı hayatlarından çıkarmışlardır. Onlar bu tutumlarıyla Allah'a, Resulüne ve kendilerine ihanet etmektedirler." (Gazzâlî, 2005e, s. 7).

Nazarât fi'l-Kur'ân adlı eserini yazarken Müslümanların ve dünyadaki herkesin aklını meşgul eden dini ve sosyal sorunlara değinmeyi unutmadığını, çünkü mevcut olgulardan izole edilmiş bir bilginin kalbinde ve aklında yerinin olmadığını ifade etmiştir. Ona göre Kur'ân, asla hayattan soyutlanacak bir kitap değildir. Kur'ân sadece hayat içerisindeki düşünceleri doğrulamak veya yanlış olduğunu belirtmek, hayattaki mevcut durumları ortadan kaldırmak veya sabit kılmak için inmemiştir. O, zamana göre yenilenen davranışlarla dolu olan hayatın kitabıdır. Söz konusu eserinde; Kur'ân'ın özellikleri, nüzûlü, cemi, hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar tevatüren nakli (sübûtu'l-Kur'ân) gibi Kur'ân tarihi ile ilgili konuların yanında, Kur'ân'da insan, Kur'ân'da genel hayat, Kur'ân'da servet, Kur'ân'da ulûhiyet gibi konulu tefsir örnekleri de sunmuştur.

3. Konulu Tefsir Yapma ve Tefsircilerin Metotlarını Eleştirme Aşaması

Gazzâlî, yetmişli yılların başlarında konulu tefsir çalışmalarına fiili olarak yönelmiş ve konulu tefsir terimini kullanmaya başlamıştır. Her cuma verdiği hutbelerde Kur'ân sûrelerini konulu tefsir metodu ile ele almıştır. 30 Kasım 1973 Cuma günü verdiği hutbede Kur'ân'ın konulu tefsirine Bakara sûresinden başlayacağını ilan etmiştir (Kutub & Âşûr, 1991, c. 2, s. 209). Bu dönemde artık konulu tefsir teriminin Gazzâlî'nin zihninde netleştiğini görmekteyiz. Ona göre, her ne kadar birçok farklı konuyu içerse de her sûrenin ele aldığı bir ana konusu vardır (Kutub & Âşûr, 1991, c. 2, s. 210).

Bin dokuz yüz yetmişlerde yukarıda zikredilen faaliyetlerinden sonra Mısır'ın içinde bulunduğu konjonktürel duruma binaen Gazzâlî Mısır'ı terk ederek Suudi Arabistan'a gitmek zorunda kalmıştır. Suudi Arabistan'a gitmesi sebebiyle kitap yazma alanındaki faaliyeti bir süre duraksamıştır. Yetmişlerin sonu seksenlerin başında tekrar yoğun bir şekilde kitap yazmaya başlamış ve bu çalışmalarını neticesinde bir grup kitap daha ortaya çıkmıştır (Affâf, 2010, s. 16-17). Bu aşamada konulu tefsir çalışmalarını içeren iki kitabı basılmıştır. Bunlar: *İlel ve Edviye* ile *Sırru Taahhuri'l-'Arab ve'l-Müslimîn* isimli eserleridir. *İlel ve Edviye* adlı eserinde Kur'an konularına ait iki çalışma vardır: *el-İnsân fi'l-Kur'ân* (Kur'ân'da İnsan) (Gazzâlî, t.y.-a, s. 7-22) ve *Ulü'l-Elbâb fi Kitâbillâh* (Allah'ın Kitabında Akıl Sahipleri) (Gazzâlî, t.y.-a, s. 36-43). *Sırru Taahhuri'l-'Arab ve'l-Müslimîn* adlı kitabında ise *Ba'zu Sünenillâhi'l-Kevniyye mine'l-Kur'ân* (Kur'ân'da Evrene Ait Allah'ın Sünnetlerinden Bir Kısmı) adını taşıyan bir bölüm bulunmaktadır. Bu başlık altında medeniyetleri ve toplumları koruyan kurallardan on tanesini Kur'ân'dan özetleyerek vermiştir (Gazzâlî, 2005f, s. 8-10).

Gazzâlî Cezayir'deki Emir Abdulkadir Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde girdiği derslerde konulu tefsir örneklerini ve öğretilerini daha çok belirginleştirmiştir. Bu metoda gösterdiği ilgi daha da artmış ve konulu tefsir metoduyla *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini yazmıştır. Bu kitabı, yayımlamadan önce Aralık 1984 ile Ocak 1985 tarihleri arasında Cezayir'in başkentinde bulunan *İslâm Kültür Merkezi* tarafından düzenlenen üç konferansta kitaptaki konuları anlatmıştır. Söz konusu merkez

bu üç konferansın yanında Gazzâlî'nin adı geçen merkezde verdiği aynı çerçevedeki konferansları *Nemâzic mine't-Tefsîr li'l-Kur'âni'l-Kerîm* başlığı altında bir kitapçık olarak yayımlamıştır (Affâf, 2010, s. 17). Nitekim Cezayir'de bulunduğu dönemde Ramazan ayı boyunca akşamları televizyonda Kur'ân sûrelerinin tamamını konulu tefsir metoduyla tefsir etmiştir. Bu televizyon programlarında Kur'ân'ın azamet ve hidâyet yönlerini ortaya koymuş ve izleyicilerin beğenisini kazanmıştır. 1980'lerin sonunda Mısır'a döndükten sonra bir süre kitap yazmaya ara vermiştir. Doksanların başında *Keyfe Nete'âmelü Ma'a'l-Kur'ân* adlı kitabını çıkarmıştır. Bu kitap, Ömer Ubeyd Hasene ile aralarında geçen karşılıklı ilmî konuşmalardan ibarettir. Burada Müslümanların Kur'ân'la olan bağlarını eleştirmiş (Gazzâlî, 2005g, s. 25; Affâf, 2010, s. 17) ve konulu tefsir metodunu gündeme getirerek önceki âlimlerin tefsir metotlarına eleştirilerini yöneltmiştir (Gazzâlî, 2005g, s. 38-41).

4. Tekâmül Aşaması

Gazzâlî geçmişte yaptığı birçok çalışmadan sonra *Naḥve Tefsîrin Mevzû'iyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde fiili olarak konulu tefsir metodunu iyice olgunlaştırmış ve uygulamıştır. Bu kitap, söz konusu metot hakkındaki görüşlerinde birçok gelişme ve elli sene boyunca kazandığı tecrübe neticesinde ortaya çıkmıştır (Güven, 2017a, s. 104).

Gazzâlî, 1957 yılında yazdığı *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinde, Kur'ân'ın tamamının konulu tefsir metoduyla tefsir edilmesi konusunu dile getirmiş (Gazzâlî, 2005e, s. 230), *Hutabu's-Şeyh Muhammed Gazzâlî fi Şuûni'd-Dîn ve'l-Hayât* adlı eserin birinci cildinin mukaddimesinde, Kur'ân'ın her sûresinin konulu tefsirini yapmayı temenni etmiş, 1992 yılında konulu tefsir kitabını yazmaya başladığını ve Tevbe sûresinin tefsirine kadar geldiğini bildirmiştir (Uveys, 1992, s. 11). Nihayet konulu tefsir yazma emelini, 1996 yılının başında yani vefatından kısa bir süre önce *Naḥve Tefsîrin Mevzû'iyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini yazarak gerçekleştirmiştir (Affâf, 2010, s. 18). Eser Ekrem Demir ve Şahin Güven tarafından *Kur'an'ın Konulu Tefsiri* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Demir & Güven, 2000, s. 1-912).

F. GAZZÂLÎ'NİN ESERLERİNDE KONULU TEFSİR ÇEŞİTLERİ

Gazzâlî, çağımız sorunlarının çözümünde referans olarak Kur'ân'ın esas alınması gerektiği, konulu tefsirin çağımıza en uygun tefsir çeşidi olduğu inancını açıkça dillendirmiştir. Eserlerinde konulu tefsirin iki çeşidini uyguladığına şahit olmaktayız:

1. Kur'ân'ın Tamamında Kur'ân'a Ait Bir Meselenin Konulu Tefsiri

Gazzâlî, yukarıda kronolojik aşamalarını özetlemeye çalıştığımız üzere, konulu tefsir çalışmalarını aşama aşama gerçekleştirmiştir. *el-İslâm ve'l-Evzâ'u'l-İktisâdiyye* adlı eserinin "Kur'ân ve Lüks/İsrâf İçinde Yaşayan Tabakalar" başlığı altındaki bölümü (Gazzâlî, 2005a, s. 16-41) ile *Nazarât fi'l-Kur'ân* ve diğer birçok kitabında ele aldığı konuları *Kur'an'ın tamamında bir konunun konulu tefsiri metoduyla* ele almıştır.

1136 | Ancak tahlîlî tefsirden *Kur'an'ın tamamında bir konunun konulu tefsiri metoduna* geçişi *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinde gerçekleşmiştir. Zira Gazzâlî'nin *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinden önce yazdığı eserlerinde konulu tefsir yapanlar tarafından uygulanan aşamaları takip ettiğini görmemekteyiz. Özellikle zihninde konulu tefsir metodu henüz net değilken Kur'ân'a ait konularda yazdığı diğer kitaplarında, konuyu tüm yönleriyle ele alıp, konusu birbiriyle bağlantılı ve birbirine yakın

âyetleri bir araya topladığına şahit olmamaktayız. Aksine Kur'ân'daki bir meseleyi ele almak sûretiyle amaçladığı hedefine ulaştıracak bir konuyu seçtiğini görmekteyiz. Ancak dikkat çekici olan *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* haricindeki eserlerinde de iki yönlü bir yaklaşımla konulu tefsir yapmaya giriş yapmasıdır. Bunlardan birincisi, olayın teşhisinden yola çıkarak Kur'ân'dan bir çözüme gitmesidir. Yani karşılaşılan bir sorun/olaydan hareket ederek söz konusu sorunun çözümü için Kur'ân'a müracaat etmesidir. İkincisi ise, Kur'ân'ın âyetlerinden yola çıkarak yaşanan bir olayda Kur'ân'ın rehberliğine müracaat etmesi, Kur'ân'ın rehberliğinde olayın boyutlarını açıklamasıdır (Affâf, 2010, s. 19).

Gazzâlî'nin araştırma konusunu Kur'ân ıstılahıyla bağlantısı olan konulardan ve yaşanmış olgulardan seçtiğini görmekteyiz. Mesela Kur'ân'a göre Yahudiler, inanç ve davranışlar, kültürler, medeniyet ve tarih gibi seçmiş olduğu konuların tamamı yaşanan hayatla bağı olan konulardır. O, toplumda büyük sorunlara neden olan problemlere Kur'ân'dan çözüm üretmek için araştırmalar yapmıştır (Affâf, 2010, s. 19). *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinin sosyal sorunlar ve mevcut olguları içerdiğini ifade etmiştir (Gazzâlî, 2005e, s. 4). *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinde onun konulu tefsir metodu tamamen olgunlaşmıştır. Bu eseri, Kur'an'ın tamamında Kur'an'a ait bir konunun tefsiri metoduyla yapılan konulu tefsir çalışmasıdır. Söz konusu eserinde Kur'ân'daki beş ana konuyu ele almıştır: 1. *Allahu'l-Vâhid* (Allah birdir), 2. *(el-Kevnü'd-Dâl 'alâ Hâlikih) Yaratanını gösteren Evren*, 3. *el-Kıyasu'l-Kur'ânî* (Kur'ân kıssaları), 4. *el-Ba's ve'l-Cezâ* (Ba's ve ceza), 5. *Meydânü't-Yerbiye ve't-Teşrî'* (Eğitim ve kanun koyma alanı) (Gazzâlî, t.y.-b, s. 18-209).

2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir

Gazzâlî'ye göre, konulu tefsirin bu çeşidi, bir sûrenin ele aldığı ana konuyu anlamak için o sûrede yayılmış olan konunun bağlantılarını ve başının sonunu hazırladığı, sonunun ise başını onayladığı ince bağlantıyı araştırmaktır. Kısaca sûrenin tamamının özellikleri için bir görüntü oluşturmaktır (Gazzâlî, 2003, s. 128-120). Nitekim *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* adlı kitabını sûre çerçevesi konulu tefsir metodu ile yazmıştır (Gazzâlî, 2000, s. 6). Gazzâlî'nin eserleri incelendiğinde onun sûre çerçevesi konulu tefsiri iki aşamalı bir yolla gerçekleştirdiği görülmektedir:

Birinci aşama, yetmişli yıllarda cuma günleri hutbede Kur'ân sûrelerinin tefsirine başladığı ve *konulu tefsir* terimini fiili olarak kullandığı aşamadır. O zaman cemaate kullanacağı metodu ve bu metodun önemini şöyle duyurmuştur: "Her sûre müstakil olarak kendi içinde bağlantılı ve uyum içindedir. Her sûrenin üzerinde durduğu bir ana konusu vardır. Sûrenin başı, sonu için bir giriş sonu ise başını onaylayan bir unsurdur." (Kutub & Âşûr, 1991. c. 2, s. 210).

Sûrelerin konulu tefsirini yaptığı hutbeleri iki cilt olarak yayımlanmıştır. Bu ciltlerde Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Tevbe, Vâkıa, Nûr ve Mümteḥine sûrelerinin tefsiri yer almaktadır. Burada kullandığı araç, minberdir. Bazıları bu yöntemi "et-Tefsiru'ş-Şifâhî" diye isimlendirir (Affâf, 2010, s. 21-22). Gazzâlî'nin yetmişlerde verdiği hutbeler daha sonra yazıya geçirilmiş ve *Hutabu'ş-Şeyh Muhammed el-Gazzâlî fi Şuûni'd-Dîn ve'l-Hayat* adıyla iki cilt olarak basımı yapılmıştır.

İkinci aşamada ise, *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* isimli eserinde Kur'an sûrelerinin her birini ayrı ayrı konulu tefsir yöntemine göre tefsir etmiştir. Müellifin bu eseri, bütün ilmî

birikiminin adeta bir hasılası ve Kur'anî araştırmalar alanındaki son eseri olma özelliğini de taşımaktadır (Güven, 2017a, s. 104).

G. GAZZÂLÎ'NİN KONULU TEFSİR METODUNU UYGULAMA ŞEKLİ

Gazzâlî konulu tefsir çeşitlerinden *Kur'an'ın tamamında bir meselenin araştırılması ve sûre çerçevesi konulu tefsir* metodlarının her ikisini de uygulamıştır. Biz burada eserlerinden yola çıkarak söz konusu metodların her ikisinde de Gazzâlî'nin takip ettiği aşamaları tespit etmeye çalışacağız.

1. Kur'an'ın Tamamında Bir Meselenin Araştırılması Metodu

Gazzâlî'nin *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'an* adlı kitabında diğer konulu tefsir araştırmacılarının uydukları yönteme uyduğunu görmekteyiz. Bu eserden hareketle Kur'an'ın tamamında Kur'an'a ait bir mesele hakkında yaptığı konulu tefsir çalışmalarında takip ettiği aşamaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Konunun belirlenmesi. Nitekim Gazzâlî konularını Kur'an'daki ana konulardan seçmiştir.
2. Ana konuların her biriyle ilgili sûre ve âyetlerin derlenmesi.
3. Bir araya getirilen sûre ve âyetlerin konularına göre bölümlere ayrılması.
4. Derlenen âyet ve sûrelerden birbiriyle uyumlu olan her bir bölüme konuyla ilgili bir isim verilmesi.
5. Konuyla ilgili bir araya getirilen âyetlerin, Allah'ın kendisine verdiği imkân ölçüsünde, güvendiği kaynaklar da delil gösterilerek tefsir edilmesi.
6. Âyetlerin özelliklerinin ve hidâyet yönlerinin açıklanması (Affâf, 2010, s. 21).

Gazzâlî, *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'an* adlı eserinde ilk olarak tevhid konusunu ele almış ve insanlara Allah'ın bir olduğunu, yalnız Allah'a ibadet edilmesinin zorunluluğunu, putperestlikle mücadele etmeyi, peygamberlere karşı çıkma konusunda toplumların tutumlarını anlatarak peygamberlerin görevini ele almıştır (Gazzâlî, t.y.-b, s. 21-50). Gazzâlî'nin bu eserini oluşturan başlıkların hepsinin altında Kur'an'ın muhtelif yerlerinden toplanmış birbiriyle ilgili birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetleri konulu tefsir metoduyla tefsir etmiştir. Âyetlerin manalarını, rehberliklerini ve tüm beşer için çözüm yollarını ortaya koymaya çalışmıştır. Tefsirini bizzat Kur'an, hadis ve hadisin açıklamaları ile yapmıştır. Bazen de müfessirlerin görüşlerinden uygun gördüklerini, yaşadığı olaylardan kesitler ve tarih bilgisini zikretmiştir. Aynı şekilde konulu tefsirle tahlîlî tefsir arasında karşılaştırmalar yapmıştır (Gazzâlî, t.y.-b, s. 137-156; Affâf, 2010, s. 21-22).

2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsirde Takip Ettiği Metot

Gazzâlî'nin, yetmişli yıllarda her cuma verdiği hutbelerinde sûreleri sûre çerçevesi konulu tefsir metodu ile ele aldığını, *Naḥve Tefsîrin Mevzû İyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitabını sûre çerçevesi konulu tefsir metoduyla yazdığını daha önce belirtmiştik. O, söz konusu kitabın mukaddimesinde: "Bir âyetin öncesi ve sonrası ile olan bağını kavramak ve bir sûrenin tamamındaki uyum ve düzeni anlamak için, âyetlerin derinliklerine dalmam gerekir." (Gazzâlî, 2000, s. 5) demektedir. Nitekim bu kitabında

çalışma metodunu anlatırken, sûrenin özelliklerini ortaya koyan âyetleri seçtiğini ve sûrenin diğer âyetlerini benzer bağlamda okuyup anlasın diye okuyucuya bıraktığını, konunun uzayıp dağılmaması için böyle yaptığını, amacının kısa ve öz bilgi vermek olduğunu kaydetmiştir (Gazzâlî, 2000, s. 6).

Gazzâlî'nin eserlerinde sûre çerçeveli konulu tefsir metodu incelendiğinde şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

2.1. Sûrenin İçerdiği Ana Konuyu Belirlemek

Gazzâlî, bir sûrenin tefsirine genel olarak o sûrenin ana konusu hakkında bilgiler vererek başlamaktadır. Sûrenin temel eksenine ve tümel konusuna dikkat çekmiştir. Sûreyi tefsir ederken öncelikle icmâlî bir tefsir yapmış, sonrasında konunun parçalarını birbirine bağlayan gizli bağları tetkik etmiş ve son olarak da sûrenin temel eksenine ve tümel konusunu belirtmiştir. Gazzâlî, Suudi Arabistan'da çıkan *el-Faysal* dergisinde konulu tefsir metodunu Âl-i İmrân sûresini örnek vererek açıklamıştır. Âl-i İmrân sûresi genel bir bakış açısıyla ele alındığında bu sûrenin iki eksende döndüğünü söylemektedir. Ona göre sûrenin ilk yarısı ehli kitapla karşılıklı diyalogla, ikinci yarısı ise Uhud Savaşı hezimetini ile ilgilidir. Sûrenin sonlarında ise cihadın güçlüklerine karşı sabra teşvik, düşüncenin önemi, Ehl-i kitaba ve putperestlere karşı savaş konuları vardır. Gazzâlî, sûredeki bu genel konuları belirledikten sonra sûreyi bir daha inceleyerek bedeninin uzuvlarını birbirine bağlayan sinirler gibi sûrenin parçalarını/ayetlerini de birbirine bağlayan gizli bağları bariz bir hale getirdiğini, âyetlerin sayfalarda rastgele değil aksine çok hassas bir şekilde dizayn edilmesini okuyucunun gözleri önüne serdiğini bildirmiştir (Uveys, 1992, s. 9-13). O, Nisa sûresinin tefsirine şu sözlerle başlamıştır: "Nisa sûresinin ilk üçte birlik bölümü aile ve ailenin sorunlarından bahseder. Aile küçük bir topluluktur. Diğer üçte ikilik bölümünde ise ümmet ve ümmetin durumlarından bahseder. Zira ümmet büyük bir topluluktur. Sûrenin tamamının ana eksenini, toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin doğru bir şekilde varlığını devam ettirmenin gerekliliğidir." (Gazzâlî, 2000, s. 47). Yine A'râf sûresinin girişinde şöyle der: "A'râf sûresinin tefsirine iki meseleden bahsederek başladım. Birinci mesele, Kur'ân'la bağlantılıdır. İkinci mesele ise Kur'ân'ı reddeden ve vahyi toptan yalanlayanlarla ilgilidir." (Gazzâlî, 2000, s. 109).

Gazzâlî bazen tefsir yapmaya sûrenin ana konusunu belirlemekle başlamaz. Sûrede işaret edilen bir konunun araştırmaya giriş konusu olabileceği kanaatine varırsa işaret edilen konuyla sûreyi tefsire başlar. Mesela, İsrâ sûresinin tefsirine şöyle başlar: "Bu sûrenin birinci âyeti İsrâ kıssasını içermektedir. Sonra Filistin'de ikametleri döneminde İsrâiloğullarına verilen nimetleri hatırlatmak için eski tarihe dönmektedir." (Gazzâlî, 2000, s. 217).

2.2. Sûrenin Tüm Âyetleri Arasındaki Konu Birliğini Ortaya Çıkarmak

Kimi sûreler birden çok konuyu ele almasına rağmen Gazzâlî, bu konuları birleştiren bir bağla ana konuyu tespit etmiştir (Affâf, 2010, s. 262). O, *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini sûre çerçeveli konulu tefsir metoduyla yazdığını, bir sûredeki konu birliği hususunda Abdullah Draz'ın *en-Nebeü'l-Azîm* isimli eserini örnek aldığını şöyle ifade etmektedir: "Bir sûredeki konu birliğine son derece özen gösterdim. Bu hususta Kur'ân'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresini konulu tefsir yöntemi ile tefsir edip düzenli ve renkli bir buket halinde sunan Abdullah Draz'ı örnek aldım. Abdullah Draz'ın *en-Nebeü'l-Azîm* adlı kitabını okuyan ne demek istediğimi anlar. Bu kitabın, bir sûrenin

tamamının ilk konulu tefsiri olduğu kanaatindeyim.” (Gazzâlî, 2000, s. 5). Burada Gazzâlî'nin Abdullah Draz'ın en-Nebeü'l-Azim adlı eserini “bir sûrenin tamamının ilk konulu tefsiri” diye nitelenmesini müstakil sûre tefsiri çalışmalarıyla karıştırmamak gerekir. Çünkü müstakil sûre tefsiri çalışmalarının tarihi çok eskilere dayanmasına karşın kendine has hedef ve metodu olan konulu tefsir yönetimiyle Kur'an'ı tefsir etmek, yirminci yüzyıl İslam âlim ve müfessirlerinin geliştirip uyguladıkları bir tefsir yöntemidir (Güven, 2017a, s. 111. Dipnot 64).

Gazzâlî ve birçok alime göre, bir sûre ismini o sûrede en çok işlenen konudan almak zorunda değildir. Ama sûre ismini sûredeki önemli veya farklı bir kelimedenden almıştır (Güven, 2018a, s.20). Sûrenin ismi bazen sınırlı bir konuyla ilgili olabilir. Gazzâlî, Mâide sûresinin akitler sûresi diye de isimlendirilebileceğini, bu isimlendirmenin sûrede daha fazla işlenen konu olması itibarıyla olduğunu bildirir. Zira Mâide ismi, havarilerin Hz. İsa'ya yiyebilecekleri ve hoşlarına gidecek gökten bir sofraya indirmesi tekliflerine işaret etmektedir. Mâide/sofra kıssası ancak dört âyette geçer. Akitler konusu ise sûrenin çoğunluğunu kapsar (Gazzâlî, 2000, s. 71).

2.3. Sûrenin Başı ile Sonu Arasında Münasebet Kurarak Aralarındaki Bağları Ortaya Koymak

Her surenin kendine has kimliği olduğunu vurgulayan Gazzâlî, sûrenin başını sonuna bağlayan, sonunun ise başını onaylayan bağlarının olduğunu belirtmiş ve tefsir çalışmalarında bunun örneklerini vermiştir. Mesela Kehf sûresini tefsirinin sonunda zikrettiğine göre; Kehf sûresi, sûrenin başında zikrettiği anlamlarla sona ermektedir. Sûre, tevhid inancını onaylamakta, Allah'ın çocuk ve eşlerinin olmasını reddetmektedir. Ayette: “*Ne onların (Allah evlât edindi, diyenlerin), ne de atalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük oldu! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar.*” (Kehf, 18/5) buyurulmaktadır. Sûrenin sonunda ise Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Kâfirler, beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi kâfirlere bir konak olarak hazırladık.*” (Kehf, 18/102).

Yine sûrenin başında Allah (c.c.), insanların güzel işler yapmaları için yaratıldıklarını ve dünyadaki görevlerinin güzel iş yapmaları olduğunu şöyle açıklamıştır: “*Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir ziynet yaptık.*” (Kehf, 18/7). Sûrenin sonunda ise şöyle buyurmuştur: “*De ki; Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız.*” (Kehf, 18/103-105). Söz konusu sûrenin başındaki ayetlerle sonundaki ayetler arasında olan diğer bağlara da değinmiştir (Gazzâlî, 2000, s. 238-239).

Gazzâlî'ye göre, sûrenin başıyla sonu arasındaki münasebete başka bir örnek, Hicr sûresidir. Çünkü, Hicr sûresinin son ayetleri, baş tarafındaki ayetleri desteklemekte ve ayetler birbiriyle uyum içinde. Sûrenin baş tarafında, peygamberlerine meydan okuyan, onların yollarını kesen, getirdikleri esaslara itiraz eden devletlerinin/güçlerinin sonsuz olduğunu zanneden dünyaperest kişilere Allah'ın şu uyarısının geldiği bildirilmektedir: “*Helâk ettiğimiz hiçbir ülke yoktur ki hakkında (bizce) bilinen bir yazgı olmasın. Hiçbir millet, ecelinin önüne geçemez ve onu geciktiremez.*” (Hicr, 15/4-5). Gazzâlî'ye göre bu özet bir sözdür. Allah Teâlâ Lut, Şuayb ve Salih vb. peygamberlerin kavimlerinin nasıl helak olduğunu anlatırken

sûrenin sonları bu veciz sözü tefsir etmektedir. Zira belli bir noktaya kadar hatalara müsamaha gösterilebilir. Ancak belli bir noktadan sonra ceza başlar. Söz konusu günahkâr kimseler de helaki gerektiren fiilleri işlemiş olabilir (Gazzâlî, 2000, s. 199).

2.4. Sûrelerin Ayrıcalıklı Yönlerine Önem Vermek

Her bir sûrenin diğer sûrelerden ayrı olarak kendine özgü temayüz ettiği konusu ve üslûbu vardır (Güven, 2017c, s. 25 ve 33; Güven, 2018b, s. 104). Bu anlamda Gazzâlî, Bakara sûresinin ayrıcalıklı özelliği ile ilgili şunları ifade etmiştir: "Bakara sûresinin saymış olduğu muttakilere ait hasletler çoktur. Bu sûrede "takvâ" kelimesi otuz küsur defa tekrar edilmiştir. Bu hususta Bakara sûresine benzeyen herhangi başka bir sûre yoktur." (Gazzâlî, 2000, s. 11). En'âm sûresine dair şunları söylemiştir: "En'âm sûresi, sûreyi kuşatan iki özellikle temayüz etmektedir. Bu iki özellik, Arap aklını düştüğü rezillikten kurtarmak için çokça takrîr (ulûhiyetle ilgili konulardan herhangi bir konuda belirli ve net bir hüküm gönderme) ve telkin barındırmasıdır." (Gazzâlî, 2000, s. 91). A'râf sûresi hakkında şunları söylemiştir: "Bu sûrede ifadenin güzelliklerinden biri de sûrenin başında Âdemoğulları zikredilerek babalarının (Hz. Âdem'in) kastedilmesi, sûrenin sonunda ise aynı Âdem zikredilerek (Âdem'in) çocuklarının kastedilmesidir." (Gazzâlî, 2000, s. 112). Hûd sûresi hakkında da tebliğ yükünün ağırlığının ve bu ağır yükün altında Rasulullah'ın çok sıkıntılar çektiğinin aşikâr olduğunu şu hadisle açıklamıştır: Hz. Ebû Bekir (ra), Hz. Peygamber'e (sav) saçlarını ağartan yani kendisini ihtiyarlatan şeyin ne olduğunu sorduğunda Allah Rasulünün "Hûd sûresi ve kardeşleri beni yaşlandırdı." (Taberânî, t.y. c. 17, s. 286) buyurmuştur. Gazzâlî, sûrede saçları ağartan ve insanı ihtiyarlatan şeyin hak yoldan ayrılarak sapıtan ve bu sebeple helak olan toplumların zikredilmesi olabileceğini zira toplumların yok oluşuna dair diğer sûrelerde zikredilen kıssaların bu sûredeki etkiyi bırakmadığını belirtmiştir. Açıklamalarının devamında Hûd sûresinde başka hiçbir sûrede görmediği bir şeyi fark ettiğini bildirmiştir. Fark ettiği şey; bu sûrede, ara ara Peygamberin şahsına yönelik yönlendirmelerin çokluğu ve bu tebliğden sorumlu olduğunu hissettirircesine zaman zaman tekil hitapların yer almış olmasıdır. Ona göre, bu husus şu ayetle başlamaktadır: "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!" demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir." (Hûd, 11/12). Zira sadece bu ayette bile üç defa bitişik (muttasıl), bir defa ayrı (munfasıl) muhatap zamiri tekrar edilmiştir (Gazzâlî, 2000, s. 167). İsrâ sûresini ayrıcalıklı yapan şey ise bu sûrede, "Kur'ân" kelimesinin yaklaşık 11 defa tekrar edilmesi ve bu durumun diğer sûrelerde olmaması şeklinde açıklamıştır (Gazzâlî, 2000, s. 118).

2.5. Sûrenin Konusunun Tarihi Şartlar ve Koşullarla Olan Bağını Belirlemek

Gazzâlî'ye göre, sûreler belli bir vakiadaki problemleri ele almak ve çözüm bulmak için inmiştir. Kur'ân'ı doğru anlamak için indiği dönemin olaylarını ve sûrenin nüzûlünü takip eden hadiseleri iyi anlamak gerekir. Kur'ân ayetlerinin indiği dönemin şartlarıyla sıkı bir bağı vardır. Kur'ân'a yapılacak en büyük haksızlıklardan birisi de onun indiği dönemin şartlarını bilmeden tefsir etmeye kalkışmaktır. Dolayısıyla kimi araştırmacıların metin dışı bağlam dedikleri (Güven, 2017d, s. 292), mananın oluşmasında ve kastedilene açıklamada göz ardı edilemeyecek iki önemli unsur; sûrenin nüzûl tarihi ve nüzul sebebidir (Gazzâlî, 2005e, s. 15).

2.6. Tefsir Kitaplarında Yer Alıp İslâmî Düşünceye Zarar Veren Görüşleri Eleştirmesi

Gazzâlî; Kur'ân'a, akla ve tarihi vâkiâyâ aykırı rivayetlere tefsir kitaplarında yer verilmesini şiddetle eleştirmiştir. Bu bağlamda Garanik ve Zeynep bnt. Cahş kıssalarını anlatış yönleriyle bazı rivâyet tefsirlerinin basitleştğini, İbn Kesîr gibi rivâyet tefsirlerinde birbirine zıt şeyler bulunduğunu, bu tefsirlerdeki hadislerin doğruluğunun araştırılması gerektiğini ifade etmiştir (Gazzâlî, 2005g, s. 198). Zeynep bnt. Cahş kıssasının aslı olmayan bir hurafe olduğunu, Garanik kıssası adıyla bilinen kıssa hakkında İbn Hacer vb. bazı bazı alimlerin hata yaptığını bildirmiştir (Gazzâlî, 2005g, s. 40). Ona göre, tevâtürün (Kur'an'ın) ifade ettiği yakîn bilgi ile uyuşmayan âhâd rivayetleri dinlememek, yazmamak ve kültürel tarihimizi bu büyük hatadan temizlemek gerekir. Fakat âlimlerimiz, bu rivayetleri araştırmadan hemen almışlardır. Sonra bazen te'viliyle bazen de hurâfe saymakla uğraşmışlardır. Bu rivayetlerin yayılmasına müsamaha göstermek, misyoner ve müsteşrik örgütlerinin eline tartışma ve iftira etme kozu vermiştir (Gazzâlî, 2005e, s. 41).

Gazzâlî'ye göre, isrâiliyyât tefsire herhangi bir fayda sağlamamış bilakis zarar vermiştir. Ne olursa olsun isrâiliyyât tefsir kitaplarına girmemelidir. Zira Kur'ân diğer kitaplara hâkimdir, bunun aksi olamaz. Ehl-i kitap Kur'ân'ın rehberliğine muhtaçtır. Kur'ân tefsirinin Ehl-i kitabın çoğu yalan ve uydurma hikâyelerine ihtiyacı yoktur (Mellâl, 2010, s. 420). Bize dinimizi İsrâiloğulları öğretecek değildir. Aksine öğreten de tasdik eden de hâkim olan da İslâm'dır (Mellâl, 2010, s. 421-422).

Gazzâlî, çok sayıdaki zayıf rivayetin nakledilmesini doğru bulmamaktadır. Hatta o, müsned yazarlarının uydurmaları ayıklamak üzere söylenen her şeyi müsvedde halinde topladıktan sonra çalışmalarını tamamlayamadan öldüklerinden şüphelendiğini bile iddia etmektedir (Gazzâlî, 1997, s. 147).

2.7. Veciz ve Öz Sözle Anlatma Çabası

Gazzâlî *Naḥve Tefsîrin Mevzû'iyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitabının mukaddimesinde belirttiği üzere (Gazzâlî, 2000, s. 6) yazılarında konu uzayıp dağılmasın diye sözü uzatmadan az ve öz anlatım yolunu seçmiştir. Yazılarındaki fikri ve kültürel zenginlik, edebî derinlik sebebiyle kendisine "İslam Davetinin Edebiyatçısı (أديب الدعوة)" unvanı verilmiştir (Mellâl, 2010, s. 24). Hatta kitaplarında görüşlerini ifade ederken kullandığı özlü ve edebî sözlerinden oluşan *Hâkezâ 'Allemenî Muhammed el-Gazzâlî* adında müstakil bir kitap dahi kaleme alınmıştır (Râşî, 2003, s. 1-560).

2.8. Kendisine Has İçtihatları

Gazzâlî her ne kadar eski ve yeni müfessirlerin yazdıklarına ilavelerde bulunmuşsa da onun kendine has içtihatları vardır (Affâf, 2010, s. 28). Mesela, A'râf sûresinde bahsedilen A'râf ehlinin kimler olduğu konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerin çoğunluğuna göre A'râf ehli, sevap ve günahları eşit olup ne cennetlik ne de cehennemlik olanlardır. Onlar hakkında karar geciktirilir. Sonunda cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girer. Fakat Gazzâlî bu konuda farklı bir görüş ortaya koyar. Ona göre A'râf ehli peygamberlerin mesajlarını toplumlara tebliğ eden ve onları iyiliklere sevk eden davetçiler, şehitler ve ihlas sahibi kişilerdir. A'râf, yücelikte en zirve yerlerdir. A'râf ehli, ahirette hesap alanında toplumları ve toplumların ileri gelenlerini bekleyecekler, cennetlikleri tebrik edecek,

cehennemlikleri ise alayla karşılayacaklardır. Kur'ân'da onlar hakkında anlatılanlar bu anlayışı çağrıştırmaktadır. Çünkü onlar kendilerinden emin olarak konuşacaklar, günahkârları azarlayacak ve onların yerinde olmaktan Allah'a sığınacaklardır. Bu sebeple, sevap ve günahları eşit olup nereye gönderileceklerini bilmeyen bir topluluğun konumunun böyle olması uzak bir ihtimaldir ve kıyamet günü bu kadar büyük bir lütfâ mazhar olmaları mümkün değildir (Gazzâlî, 2000, s. 111-112).

Sonuç

Gazzâlî iyi bir ilim-fikir adamı olmasının yanında aksiyoner ve davetçi bir kişiliğe sahiptir. Devlette çeşitli görevler ifâ eden Gazzâlî, hayatı boyunca İslam inanç ve yaşamının hâkim olması için çalışmış ve yaşanan problemlere çözümler sunmuş, konferans ve tv. programlarında konuşmalar yapmış, gazete ve dergilerde yazılar yazmış, onlarca kitap yayımlamıştır. İslam'ın ve Müslümanların aleyhine olan konularda yaptığı eleştirilerden rahatsızlık duyanlar tarafından hakaretlere uğrayan, hapislerde yatan, görevlerinden uzaklaştırılan Gazzâlî, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Sûdan, Cezayir ve Fas gibi ülkelere gitmiş; eğitim, davet ve irşat çalışmalarına buralarda devam etmiştir. Hatta Sırpın, Bosna Hersek Müslümanlarına karşı yürüttüğü soykırım savaşında, oradaki Müslümanları desteklemek için bizzat Bosna Hersek'e gitmiştir. Bosna'dakilerin sıkıntılarını, Endonezya ve Fas'takilerin durumlarını dile getirdiği gibi Habeşistan'daki Müslümanların trajedilerini de gündeme getirmiştir.

Gazzâlî, Müslümanların yaşadığı sorunlar karşısında parçacı ya da tek merkezci bir yaklaşımdan ziyade problem, çözüm ve sonuç odaklı bir metot takip etmiştir ki çağdaş problemlerin çokluğu, Müslüman toplulukların yaşam şartlarındaki çeşitlilik düşünüldüğünde bunun daha uygulanabilir bir yaklaşım olduğu değerlendirilebilir. Bu tavrıyla çağdaş Muhammed Gazzâlî dinin ihyâ ve tecdîdinde 5. asrın Ebû Muhammed Hâmid Gazzâlî'sine benzetilmiştir.

Gazzâlî, konulu tefsir ile tahlîlî tefsir arasında kesinlikle bir çekişme olmadığına aksine ikisinin birbirini tamamladığına, ikisinin de birbirinin yerini tutamayacağına, konulu tefsirin çağın ihtiyaçlarını ve meydan okumalarını karşılama adına tahlîlî tefsirin tamamlayıcı unsuru olduğuna dikkatleri çekmiştir. Ona göre, konulu tefsire başlamadan önce muhakkak tahlîlî tefsire müracaat edilmeli, bir meseleyi ele alan âyeti veya âyetler grubunu iyice anlamak için tahlîlî tefsirden faydalanılmalıdır. Tefsir çalışmalarının her türünün çok önemli olduğunu ve tefsir türlerinin birbirini destekleyen ve tamamlayan çalışmalar olduğunu söyleyen Gazzâlî, konulu tefsir çalışmasını daha çok önemsemekte, tefsirin bu türünü diğer tefsir çeşitlerinin bir ileri adımı olarak görmektedir. Bu çağda Müslümanların problemlerinin çözümü açısından konulu tefsirin daha çok önemsenmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre Kur'ân'ın konulu araştırmaları; belli bir noktaya odaklanma, kaynağını araştırma, Kur'ân'ın tamamında konunun tüm boyutlarını ortaya çıkarmada genel tefsir araştırmalarında elde edilemeyecek bir kolaylık sağlamaktadır. Bu metot, farklı ihtisas alanlarında çalışanlara geniş bir alan sunmaktadır.

Gazzâlî'nin, 1947 yılında yazdığı *el-İslâm ve'l-Evzâ'u'l-İktisâdî (İslam ve Ekonomik Durumlar)* adlı ilk kitabında ele aldığı *el-Kur'ân ve't-Tabakatü'l-Mütrefe (Kur'ân ve Elit/Müsrif Tabakalar)* adlı araştırmasında konulu tefsirin ilk örnekleri görülmektedir. Bu metodu ikinci kitabı olan *el-İslâm ve'l-İstibdâdü's-Siyâsî (İslam ve Siyasî Baskı)* adlı eserinin *Tabî'atü'l-Hükmi'l-Mutlak (Mutlak Hükümün Yapısı)* başlığı altında devam ettirmiştir. O dönemde amacı her ne kadar konulu tefsir yapmak olmasa da bu iki

araştırmasında konulu tefsirin ilk örneklerini görürüz. Yine bu dönemde her ne kadar konulu tefsir terimini kullanmasa da *Ma'allah* adlı eserinde de yer yer konulu tefsir örneklerini görmekteyiz.

Gazzâlî, ilk olarak 1957 yılında *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinde konu edindiği ve zamanla Kur'ân'ın tamamını konulu tefsir metoduyla tefsir etmek istediği yönündeki düşüncesini yetmişli yılların başlarında Cuma hutbelerinde fiili olarak gerçekleştirmiştir. 1980'lerde konulu tefsir metoduyla *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini yazmıştır. Bu eserde Kur'ân'a ait beş ana konuyu ele almıştır. 1957 yılında zikrettiği Kur'ân'ın konulu tefsirini yapma idealini ölümünden kısa bir zaman önce 1996 yılının başında *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri ile gerçekleştirmiştir. Gazzâlî konulu tefsir teriminin Yüce Kitaba hizmet açısından iki yeni çeşit için kullanıldığını belirtmektedir. Bunlardan ilki Kur'ân bütünlüğünde belli bir konunun izah edilmesi, diğeri ise sûre çerçeveli konulu tefsirin yapılmasıdır. Bu bağlamda yaşanan çağın konulu tefsir çağı olduğuna inandığını, bu çağın tahlilî tefsir çağı olmadığını ifade etmiştir. Konulu tefsir alanında eşsiz eserler vermiştir. Kur'ân'ın tamamında Kur'an'a ait bir konunun konulu tefsiri çeşidi ile yazdığı en göze çarpan eseri *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eseridir. Sûre çerçeveli konulu tefsir çeşidinde en bariz eseri ise yaşamının son yıllarında yazdığı *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseridir.

O, konulu tefsir çalışmalarını farazi değerlendirmelere girmeden imkanlar ölçüsünde i'rab vecihlerinden, edebiyat bilimlerinden, kelamcıların ve felsefecilerin tartışmalarından uzak durarak yapmıştır. İslâm mesajının esası olan Kur'ân'ın tamamının kesin bilgiyle sabit olduğunu, bu sebeple vahyin açıklama ve tefsirine kuruntuların karıştırılmaması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, tefsire hizmet eden İslâmî ilimlerin araç olmaktan çıkıp amaçlar haline gelmesi ve bunun neticesinde insanların doğru yolu bulması, kalplerinin aydınlanması ve hatalarının düzeltilmesine yönelik makâsıd-ı Kur'ân'ın ihmâl edilmemesi gerekir. *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinin haricinde konulu tefsir metoduyla yazdığı eserlerinde bazen olgudan nassa yolculuk metodunu kullanmıştır. Bu metotta reel hayatta yaşanan bir sorundan hareketle Kur'ân'ın o konuda sunduğu çözüm ve hidayet yönlerini açıklamıştır. Bazen de Kur'ân ayetlerinden hareketle olayın boyutlarını açıklayarak yine Kur'ân'ın rehberliğinde çözüme gitmiştir. Bu metotta ise konuyu araştırmaya öncelikle konuyla ilgili âyetleri zikrederek başlamıştır. Âyetleri öncelikle zikretmesinin sebebi, olayın safahatına âyetlerin ışığında çözüm bulmaktır. Ona göre, mevcut olgulardan izole edilmiş bir bilginin değeri yoktur. Kur'ân, asla hayattan soyutlanacak bir kitap değildir. Kur'ân sadece hayat içerisindeki düşünceleri doğrulamak veya yanlış olduğunu belirtmek; hayattaki mevcut durumları ortadan kaldırmak veya sabit kılmak için inmemiştir. O, zamana göre yenilenen davranışlarla dolu olan hayatın kitabıdır.

Gazzâlî'nin tefsirindeki kaynaklarını Kur'ân-ı Kerim, sünnet, nüzûl şartları, tarih, fıkıh, yaşamdan kazandığı tecrübe, ilim dallarının ulaştığı sonuçlar, tefsircilerin bir kısmının görüşleri olarak özetleyebiliriz. Ona göre, göre isrâiliyyât tefsire herhangi bir fayda sağlamamış bilakis zarar vermiştir. Ne olursa olsun isrâiliyyât, uydurma ve zayıf rivayetler Allah'ın kitabını açıklama sadedinde tefsir kitaplarına girmemelidir.

Gazzâlî derin düşüncesi, Kur'ân'a yaklaşımı, inceleme, tahlil, karşılaştırma ve tercihte aklı kullanması neticesinde konulu tefsir alanında verdiği eserleri alanında seçkin bir yer teşkil etmiştir. Metodunu, özellikle İslâm'ın konumunu değiştirmeye çağırarak, yaşanan hayata uygulamıştır. Bu özelliği onu söz konusu alanda tefsir yapanların birçoğundan ayrıcalıklı kılmıştır. Gazzâlî, konulu tefsirde özet bilgi vermeye meylenmiştir. Bu sebeple konuyu veya sûrenin ana fikrini açıkça ortaya koyan âyetleri seçmiştir. Bu ayetler Kur'ân'ın okuyucuya kapalı anlamlarını açan bir kilit görevi görmüştür. O, Kur'ân'ın maksat ve amaçları konusunda dikkatli ve bilinçlidir. Bu sebeple, Kur'ân'ın hedeflerine ve reel

hayata uygulanmaması tehlikesine dikkat çekmiştir. Âyetin siyak ve sibakıyla bağını kurması, âyeti indiği koşullarda tefsir etmesi, sûreyi başından sonuna kadar incelemesi, sûrenin tamamı ile uyumlu anlamlar çıkarması onun metodunun özelliklerindedir. Kendinden önceki âlimlerden de bu metodu takip edenler olmuştur. Fakat o, üslûbunun güzelliği, kolaylığı ve eşsizliği ile bu alanda daha önce eser verenlerden ayrıcalıklı bir konuma yükselmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Affâf, A. H. (2010). *et-Tefsiru'l-mevzû'iyu fi müellefâti's-Şeyh Muhammed el-Gazzâlî. Câmi'atü's-Şârika*.
- Demir E., & Güven, Ş. (2000). *Kur'an'ın konulu tefsiri*. Düşün Yayıncılık.
- Demirci, M. (2006). *Konulu tefsire giriş*. Ensar Neşriyat.
- Demirci, M. (2015). *Tefsir tarihi*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Elmâ'î, Z. B. A. (2007). *Dirâsâtün fi't-tefsîri'l-mevzû'î li'l-Kur'âni'l-Kerim*. Mektebetü'l-Melik Fahdî.
- Gazzâlî, M. (1997). *Düstûru'l-vahdeti's-sekâfetiyye beyne'l-müslimîn*. Dâru's-Şurûk.
- Gazzâlî, M. (2000). *Naḥve tefsîrin mevzû'iyin li süveri'l-Kur'âni'l-Kerim*. Dâru's-Şurûk.
- Gazzâlî, M. (2003). *Turâsüna'l-fikrî fi mîzânî's-şer'*. Dâru's-Şurûk.
- Gazzâlî, M. (2005a). *el-İslâm ve'l-evzâ'u'l-iktisâdiyye*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005b). *el-İslam ve'l-istibdât es-siyâsî*, Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005c). *el-İslâmü'l-müfterâ aleyh beyne's-şuyû'iyîn ve'r-ra'simâliyyîn*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005d). *Ma'allah dirâsât fi'd-da've ve'd-du'ât*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005e). *Nazarât fi'l-Kur'ân*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005f). *Sirru taahhuri'l-Arab ve'l-müslimîn*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005g). *Keyfe nete'âmelü ma'a'l-Kur'ân*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2006). *Fî mevkibü'd-da've*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (t.y.-a). *'İlel ve edviye*. Dâru's-Şurûk.
- Gazzâlî, M. (t.y.-b). *el-Mehâviru'l-hamse li'l-Kur'âni'l-Kerim*. Dâru's-Şurûk.
- Güven, Ş. (2017a). Muhammed Gazzâlî (1917-1996) ve et-tefsiru'l-mevzû'î li süveri'l-Kur'âni'l-Kerim isimli eserindeki tefsir metodu. *Bilimname*, (37), 97-119. <https://doi.org/10.28949/bilimname.347521>
- Güven, Ş. (2017b). Celâleddîn es-Suyûtî'nin merâsidü'l-metâli' fi tenâsübü'l-mekâti' ve'l-metâli' isimli eseri bağlamında sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet. *Bilimname*, (34), 317-339. <https://doi.org/10.28949/bilimname.347528>
- Güven, Ş. (2017c). *Erdemli toplumun inşası- Hucurât sûresi tefsiri*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Güven, Ş. (2017d). *Kur'an'ın anlaşılmasında çokanlamlılık sorunu*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Güven, Ş. (2018a). *Hak-batıl mücadelesi*. Kimlik Yayınları.
- Güven, Ş. (2018b). Tefsir ilminin bir alt disiplini olarak "makâsıdu's-süver". *Bilimname*, (35), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Güven, Ş. (2021). *Konulu tefsir metodu*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Halidî, S. A. (2012). *et-Tefsîru'l-mevzû'î beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*. Dâru'n-Nefâis.
- Hanefi, H. (1996). Konulu tefsir metodu (Çev. S. Kutlu). *İslamî araştırmalar*, 9(1,2,3,4), (ss. 157-166). <https://www.islamiarastirmalar.com/magazine/tr-konulu-kurn-tefsiri-metodu-800.html?page=archive&sid=d9720545ad4ed832afe349cff59bb8ef>
- Kutub, A. K., & Âşûr, M. (1991). *Hutabu's-şeyh Muhammed el-Gazzâlî (C. 2)*. Dâru'l-İ'tisâm.

- Kutub, A. K., & Âşûr, M. (t.y.). *Hutabu's-şeyh Muhammed el-Gazzâlî* (C. 1). Dâru'l-İ'tisâm.
- Mellâl, Y. (2010). *Menhecü's-Şeyh Muhammed el-Gazzâlî fî teâmülih ma'a'l-Kur'ân* (Yayımlanmamış doktora tezi). Cezayir Üniversitesi.
- Müslim, M. (2000). *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzû'î*. Dâru'l-Kalem.
- Râşî, A. A. (2003). *Hâkezâ 'allemenî Muhammed el-Gazzâlî*. Dâru'l-Varâk.
- Rûmî, F. B. A. B. S. (h. 1419). *Buhûs fî usûli't-tefsîr ve menâhicuh*. Mektebetü't-Tevbe.
- Sadr, M. B. (2013). *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- Said, A. F. (1986). *el Medhal ilâ tefsiri'l-mevzû'î*. Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye.
- Taberânî, E. K. (t.y.). *el-Mu'cemu'l-kebîr*. Thk. Hamdi Abdulmecid Selefi (C. 17). Mektebe İbn-i Teymiye.
- Uveys, A. (1992). Hivâr ve mürâca'a ma'a's-Şeyh Muhammed el-Gazzâlî. *el-Faysal*, 189, 9-13.

ALPAMIŞ DESTANI'NIN VARYANTLARINDA ZALİM HÜKÜMDARIN ETNİK KİMLİĞİ MESELESİ

 Raşit ÇÖLOĞLU^a

Öz

Alpamiş Destanı ve onun başka isimlerdeki varyantları Türk Dünyasının pek çok bölgesinde anlatılmaktadır. Yüzyıllardır bilinen bu destan Türk boylarının günlük hayatlarına, arzularına, sevinçlerine, kederlerine ve kadim geleneklerine ışık tutmaktadır. Aynı destanın benzer kurgu ama farklı kişi kadrosuyla geniş bir coğrafyada anlatılması değişen gelenekleri ve bakış açısını görmemize olanak tanımaktadır. Böylece destanda Alpamiş ve yakınlarına zarar veren zalim hükümdarın etnik kimliğinin varyantlara göre değişimini incelemek mümkün olmaktadır. Buna göre destanın Kongrat rivayetine giren Özbek, Kazak ve Karakalpak varyantlarında zalim hükümdar Kalmuk kökenlidir. Kazak masallarından Jelkildek'te de zalim hükümdar Kalmuk hanı Telege iken Kozı Körpeş ve Bayan Sulu'da Kozı'ya düşmanlık besleyen ve sonunda onu öldüren kişi Kalmuklardan evlat edinilen Kodar'dır. Alpamiş'in oğlunun hikâyesinin yine benzer kurgu ile anlatıldığı Yadgar Destanı'nda da düşman bahadrlar ve zalim hükümdar kâfir Kalmuk halkındandır. Destanın Altay rivayetinde (Alıp Manaş Destanı) ise zalim hükümdar "gaddar Ak Kan"dır. Bu varyantta Hanın ismi çok netken onun uyruğu karanlıkta kalmıştır. Başkurt, Kazan Tatarları ve Tacik varyantlarında da Altay varyantında olduğu gibi zalim hükümdarın kimliğinin belirsiz olduğu görülmektedir. Alpamiş Destanı'nın benzer kurgu ama başka isimlerdeki varyantlarına baktığımızda Dede Korkut Kitabı'nın Bamsı Beyrek ve Banıçiçek hikâyesinde zalim hükümdarın Bayburt Hisarı kâfir beyi olduğu anlaşılır. Kırgızlarından derlenen Canış-Bayış Destanı'nda ise zalim hükümdar Kıtayların hanıdır. Bu destanlarda zalim hükümdar tipi ile tarihsel düşmanlar oldukça net tasvir edilir. Yusuf ile Ahmed Destanı'nda ise zalim hükümdar Mısır sultanı Küzer Şah'tır. Çalışmada "Karşılaştırmalı Metin Analizi" yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alpamiş, Kongrat, Kalmuk.

THE ETHNIC IDENTITY ISSUE OF THE CRUEL RULER IN THE VARIANTS OF THE ALPAMYSH EPIC

Abstract

The Alpamysh Epic and its variants with other names are told in many parts of the Turkish World. This epic, known for centuries, sheds light on the daily lives, desires, joys, sorrows and ancient traditions of Turkish tribes. The narration of the same epic in a wide geography with a similar plot but different staff allows us to see the changing traditions and perspectives. Thus, it is possible to examine the ethnic identity of the cruel ruler who harmed Alpamysh and his relatives in the epic, according to the variants. According to this, in the

^aDr., Erciyes Üniversitesi, rasicologlu@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 22.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 12.09.2023

Uzbek, Kazakh and Karakalpak variants of the epic, which entered the Kongrat version, the cruel ruler is of Kalmuk origin. In the Kazakh tales Jelkildek, while the cruel ruler Kalmyk khan was Telege, in Kozi Körpesh and Bayan Sulu, the person who was hostile to Kozi and eventually killed him was Kodar, who was adopted from the Kalmyks. In the Yadgar Epic, where the story of Alpamysh's son is told with a similar fiction, the enemy is the savior and the cruel ruler is from the infidel Kalmuk people. In the Altai version of the epic (Alyp Manash Epic), the cruel ruler is the "brutal Ak Khan". In this variant, while the name of the Khan is very clear, his nationality is left in the dark. It is seen that the identity of the cruel ruler is uncertain in Bashkir, Kazan Tatar and Tajik variants, as in the Altai variant. When we look at the variants of the Alpamysh Epic with similar fiction but other names, for example, in the Bamsı Beyrek and Baniçiçek story of the Dede Korkut Book, it is understood that the cruel ruler is the infidel lord of Bayburt Fortress. In the Janysh-Baiysh Epic compiled from the Kyrgyz, the cruel ruler is the khan of the Kitays. In these epics, the type of cruel ruler and historical enemies are depicted quite clearly. In the Epic of Yusuf and Ahmed, the cruel ruler is Küzer Shah, the sultan of Egypt. "Comparative Text Analysis Method" was used in the study.

Keywords: Alpamysh, Khongirad, Kalmyk.

Giriş

Alpamiş Destanı'nın Türk Dünyasındaki yayılım alanı diğer Türk destanlarına göre bir hayli geniştir ve Altaylardan Anadolu sahasına kadar birçok varyantı vardır. İlk kayda alındığı dönemler dikkate alınırsa Alpamiş Destanı'nın Türk boylarının en kadim destanlarından biri olduğu görülür. Nitekim 15. Yüzyılın ortalarında yazıya aktarılan (Yıldırım, 2002, s. 164; Sümer, 1992, s. 275-276) Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek hikâyesi ve dünya destanlarıyla paylaştığı ortak motifler (13. yüzyıla ait bir İngiliz manzumesi "King Horn" gibi) Alpamiş Destanı'nın ana hikâyesinin yaratılış tarihini çok daha erken dönemlere götürmektedir. Manas Destanı'ndaki yoğun Alpamiş etkisi de Alpamiş Destanı'nın Türkistan coğrafyasındaki derin ve kadim etkisini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Böylece Türk Dünyasında dönemden döneme ve bölgeden bölgeye değişen ötekinin, düşman, zalim hükümdarın anlaşılmasında gerek derin geçmişi gerek anlatıldığı coğrafyanın genişliği ve gerekse de Türk Dünyasının farklı boylarında ortak bir anlatı olması nedeniyle Alpamiş Destanı uygun bir örnektir.

Alpamiş Destanı her ne kadar Türk Dünyasının birbirinden farklı pek çok boyunda kendine yer bulsa da en geniş ve birbiriyle tutarlı varyantlarının Kazak, Özbek ve Karakalpaklar içindeki Kongrat boyunda anlatılması bu destanı Kongrat boyu ile ilişkilendirmeyi haklı gösterir. Ayrıca diğer varyantlarında boy vurgusu bu kadar belirgin de değildir. Diğer yandan Kongratların 12. yüzyıl Çin kaynaklarında da yer alan eski boylardan biri olması (Hatunoğlu, 2022, s. 113), Ergenekon Destanı gibi Cengiz Han öncesi Moğollara ait efsanelerde kendinden bahsettirmeleri¹, Cengiz Han'la beraber başlayan fetihlerle Avrasya'nın geniş bir alanına yayılmaları ve farklı Türk halklarının içerisinde kendi varlıklarını güçlü bir şekilde günümüze kadar sürdürmeleri Kongrat boyu ile Alpamiş Destanı

¹ Kongrat boyu Ergenekon ovasını saran dağlardaki geçit açılır açılmaz diğer boylara aldırmandan ve danışmadan, onların ocaklarına basarak apar topar Ergenekon ovasından çıkar. Bu sebeple Kongratların neslinden gelenlerin ayak ve bacaklarındaki ağrıların zamanında atalarının bu ocağa basmalarından kaynaklandığına inanılır. Bu hareketlerinden dolayı eski zamanlarda diğer Moğollar onlara gönül koydular ve onlara muhalefet ettiler (Ögel, 1993: 63).

arasındaki bağı güçlendirmekte, destanın yayılmasının Kongrat boyunun göçleri ile gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Diğer yandan Alpamiş Destanı'nın ana kurgusunun diğer halkların daha eski anlatılarında yer aldığına dair dikkat çekici bulgular (Odyssee Destanı gibi) bu anlatının Kongratlara ait olduğu meselesini tartışmaya açmaktadır (Reichl, 2001, s. 40). Ancak Türk halklarının yaygın bir yazılı kültüre geçmeden önce de zengin destanlara sahip olmaları ve Türklerin tarih boyunca statik değil, dinamik ve yayılımcı nüfus hareketleri göstermeleri sayesinde diğer halkların kadim zamanlarda bu anlatıları batıya ulaşan Türk boylarından dinlemiş olmaları mümkündür. Mesele Alpamiş anlatısının asıl hikâyesinin Türklerden mi yoksa başka halklardan mı çıktığı meselesi değildir. Önemli olan anlatının kaynağı her kim olursa olsun Alpamiş Destanı'nın çok geniş bir coğrafyayı binlerce yıldır yaşam alanı olarak iskân eden Türk boylarının pek çoğunda varyantlar halinde varlığının tespit edilmesidir. Böylece Alpamiş Destanı Türk boylarıyla özdeşleşmiş, onların destan geleneğini en iyi yansıtan ve Türk boylarındaki geçmişi arkaik dönemlere dayanan bir destan olarak kabul edilmelidir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak "Karşılaştırmalı Metin Analizi Yöntemi" esas alınmaktadır.

A. ALPAMIŞ DESTANI

Alpamiş Destanı'nın pek çok varyantı bulunsa da bunların arasında en geniş ve mükemmeli "Kongrat mektebi" geleneğinden Özbek ozan Fazıl Yuldaşov'dan (1873-1953) 1928 yılında derlenmiş olanıdır (Jirmunskiy, 2018, s. 121). Bu varyantta zalim hükümdarın diğer varyantlarda da kendine yer bulan tipik özelliklerine rastlarız.

Yuldaşov'un rivayetine göre Kongrat kabilesinin beylerinden Baysarı ve Baysun isimli iki kardeş vardır. Çocuk özlemi çeken bu iki kardeşin çocukları [Hakim (sonradan Alpamiş) ve Barçın] dünyaya geldikten sonra beşik kertmesi yolu ile nişanlandırılırlar. Yıllar sonra Baysarı ve Baysun arasında ortaya çıkan bir çekişme yüzünden Baysarı obasını toplayarak Altay dağlarından geçer ve Kalmuk ülkesine gider. Burada Kalmuk Han'ı Tayça Han'ın himayesine girer. Kalmuk ülkesindeki bahadırların dikkatini çeken Barçın'ın birçok talibi olur. Bunlardan biri de daha sonra Alpamiş'in yoldaşı olacak Karacan'dır. Ancak Baysarı kızını hiçbirine vermez. Bunun üzerine Kalmuk bahadırlar Baysarı'ya baskı yaparak kızını ya onlardan birine gönüllü olarak vermesi gerektiğini ya da zorla alacaklarını söyler. Barçın bu tehdidin ardından Kongrat bölgesindeki nişanlısı Alpamiş'a haber gönderir. Durumu öğrenen Alpamiş kız kardeşi Kaldırğaç'ın ısrarıyla nişanlısını kurtarmak için Kalmuk ülkesine gitmeye karar verir. Gitmeden önce ihtiyar yalkıcı Kultay'dan bir at almak ister. Kultay'ın engel olmaya çalışmasına ve hakaretlerine rağmen bir at almayı başarır. Ancak Bayçıbar isimli bu benekli at cılızdır. Alpamiş bunu kader olarak kabul eder. Nitekim Bayçıbar gelecekte gerçek bir tulpar olacaktır.

Karacan, rüyasında Alpamiş'in gelişini görür ve onun üstünlüğünü hisseder. Onun İslam'da gönlü vardır ve kendisini yenecek bahadırın dinine geçeceğini daha önce beyan etmiştir. Alpamiş ve Karacan karşılaşır ve güreşi Alpamiş kazanır. Müslüman olan ve Alpamiş'in tarafına geçen Karacan, Barçın'ı Alpamiş adına ister. Barçın, yapılacak müsabakaları kazanan bahadırın kendisini alacağını söyler. Alpamiş, dostu Karacan ve atı Bayçıbar'ın olağanüstü gayretleriyle tüm yarışları kazanır. Galip Alpamiş,

Barçın ile düğün yaparak onu Kongrat ülkesine götürür. Kalmuk ülkesinde yalnızca kardeşiyle barışmak istemeyen Baysarı ve ailesi kalır.

Alpamiş'in dönmesinin ardından Tayça Han intikam için Baysarı'nın bütün varlığını elinden alır ve onu çoban yapar. Bütün bu haberleri alan Alpamiş kırk yiğidiyle Kalmuk ülkesine gider. Güzel kızlar ve şarapla aldatılan yiğitler uykuya dalar ve Alpamiş dışında hepsi katledilir. Bahadır uykusundaki Alpamiş'in bedenini alev yakmaz ve vurulan kılıçlar işlemez. Kalmuklar uyuyan Alpamiş'i kazdıkları derin bir çukura atar ve Kongrat'a onun öldüğü haberi ulaşır.

Bu sırada Kongrat ülkesinden Bayburı'nın bir köleden doğan kötü niyetli oğlu Ultan Taz boyun hâkimiyetini ele geçirir. Alpamiş'in babasını, annesini, kız kardeşini ve Karacan'ı ya hizmetçi yapar ya da ülkeden kovar. Alpamiş'tan Yadgar isimli bir oğul doğuran Barçın'ı ise kendine eş yapmak ister. Zindandaki Alpamiş bir yaban kazı ile sevdiklerine haber göndermeye çalışır ve kazın taşıdığı mektup Kaldırğaç'ın eline geçer. Kaldırğaç Kalmuk ülkesine Karacan'ı gönderir. Alpamiş'in kaldığı çukuru bulan Karacan tam Alpamiş'i kurtaracakken Karacan'a borçlu olmak istemeyen Alpamiş vazgeçer.

Alpamiş'in tutsakken koyun kemiklerinden yaptığı çalgı olan "çangavuz"u çok beğenen Kalmuk Hanının kızı Tavka Ayım bunu kimin yaptığını öğrenir ve Alpamiş'i görmek için zindana gider. Alpamiş'i görünce vurulan prenses bir tünel kazdırarak her gün onu görmeye gelir. Alpamiş, prensesten atını getirmesini ister. Kalmuk kızı, Bayçıbar'ın en sevdiği otu getirir ve onun kokusunu alan at da çukura gelir. Bayçıbar kuyruğunu uzatarak Alpamiş'i kurtarır. Kurtulan Alpamiş Kalmuk ordusunu yener ve Kalmuk prensesi kendisine zindandayken yardım eden çoban Keykubat ile evlendirip ülke yönetimini de Keykubat'a bırakır.

Yedi yıllık esaretin ardından Alpamiş Altay dağlarını aşar ve Kongrat ülkesine yaklaşır. Yolda Alpamiş, ailesinin ve karısının başına gelenleri öğrenir. Kimseye gerçek kimliğini belli etmeyen Alpamiş, öğrencisi için hâlâ gözyaşı döken Kultay dedeye omzundaki "beş parmak" izini göstererek kimliğini açık eder. Barçın ve Ultan'ın düğün haberini öğrenen Alpamiş Kultay'ın kılığına girerek düğün yerine gider. Orada ardında kalan aile üyelerine yapılan zorbalığı ve Barçın'ın evlenmemek için direndiğini görür. Alpamiş düğündeki ok yarışında ve sözlü atışmalarda becerilerini gösterir. Halk bu kişinin Alpamiş olduğundan şüphelenmeye başlar ki bir süre sonra da Alpamiş gerçek kimliğini belli eder ve Ultan ile onun yandaşlarını cezalandırır. Kalmuk ülkesinden Baysarı ve obasının da dönmesiyle Alpamiş'in hükümdarlığı altında Kongrat boyu yeniden birleşir (Şimşek-Canpolat & Öz, 2000).

B. ALPAMIŞ DESTANI'NIN VARYANTLARINDA ZALİM HÜKÜMDAR

1. Özbek, Karakalpak ve Kazak Rivayeti

Kırgız, Kazak, Özbek ve Karakalpak gibi büyük Türk halkları içerisinde varlığını sürdüren Kongrat boyunda Alpamiş Destanı birbirine benzer varyantlar halinde anlatılmaktadır. Kongratların dâhil olduğu Türk halklarının isimleri değişse de Kongratlar kendi boy aidiyetlerini sürdürmeyi başarmış ve bunun yanında atalarından öğrendikleri Kongrat boyu ile özdeşleşmiş Alpamiş Destanı gibi halk anlatılarını muhafaza etmişlerdir. Yukarıda en geniş Alpamiş anlatılardan birine yer verdiğimiz Kongrat rivayetinin Özbek varyantına göre Alpamiş'i esir eden zalim hükümdar Kalmuk Han'ı Tayça

Han'dır. Yine Alpamiş'in esaretten kurtulmasına yardım eden de Kalmuk Hanı'nın kızı ise Tavka Ayım'dir. Kongrat mektebine dâhil olan Alpamiş Destanı'nın Karakalpak varyantına göre ise Baysarı'nın göç ettiği Kalmuk ülkesinin hükümdarının adı Tayşa Han'dır ve kendisi aynı zamanda Barşın'ın taliplerinden biridir (Bahadırova, 2005, s. 116; Jirmunskiy, 2018, s. 139).

Yine aynı mektepte yer alan Alpamiş'in Kazak varyantında ise Kalmuk hanı Tayşık (bir başka varyantta Kalmuk hanı Karaman), Alpamiş'in babası Bayborı'nın sürülerini kaçıır. Aynı ekol içinde yer almasına rağmen Kazak varyantında Alpamiş'in Tayşık Han'ın ülkesine gitme nedeni Özbek ve Karakalpak varyantlarından önemli ölçüde ayrılır. Bu varyantta Kalmuk ülkesine gelen Alpamiş yalnız Tayşık Han ile değil Han'ın kızıyla kendi hasta oğlunun evlenmesi karşılığında Alpamiş'a karşı Han'ı desteklemeyi vadeden yaşlı büyücü kadınla da mücadele eder (Söylemez & Aliyeva, 2010, s. 39). Kalmuk ülkesindeki yaşlı büyücü kadın (mıstan kempir) Kazak halk anlatılarında sık karşılaşılan motiflerden biridir (Çöloğlu, 2023, s. 166).

Kongrat varyantında zalim hükümdar olarak Kalmuklardan bahsedilmesi Orta Asya Türklüğünün 16. yüzyıldan 18. yüzyılın oralarına kadar dalgalar halinde yaşadığı Kalmuk/Oyrat işgallerinden kaynaklanmaktadır (Kalan, 2005, s. 7-13). Bu işgallerin etkisiyle bölge Türklüğünün hafızasında Kalmuk imajı olumsuz bir şekilde yer etmiş ve halk anlatılarında Kalmuklar kötülüğün ve zulmün kaynağı olarak aktarılmıştır. Kalmuklara ait bu yafta çok da haksız değildir. Zira Kazak ve Kırgızların özgürlükleri için defalarca Kalmuklarla mücadele etmeleri, onların baskılarıyla ana vatanlarını terk ederek daha verimsiz başka alanlara göç etmeleri ve göç ettikleri yeni topraklardaki nüfus sıkışmasından dolayı yeni mücadelelerle karşı karşıya kalmaları söz konusu Türk halklarının tarihlerindeki acı hatıralardır (Berber, 2014).

Destanın Kongrat varyantında Kongratların Kalmuk ülkesinde geldiklerinde karşılaştıkları tarım arazilerinin ne olduğunu bilememeleri ve bu tarlalarda otlak zannedip çiğnemeleri dikkate değer bir detaydır. Bilindiği gibi Kalmukların geleneksel ekonomileri hayvancılığa dayanmaktadır. Kongratlar gibi önemli bir kısmı Kazakistan'ın güneyindeki Sir Derya bölgesinde ve Özbekistan'da (Taşkent civarı) yerleşik ve yarı yerleşik yaşayan (Radloff, 1954, s. 238) bir Türk boyunun tarımı bilmemesine rağmen Kalmukların bilmesi gerçekçi değildir. Özellikle bu olayların Altayların ötesinde gerçekleşmesi de hikâye hakkında birtakım şüphelerin doğmasına neden olmaktadır. Tahminimizce destanda tarım yapılan Kalmuk ülkesi olarak tasvir edilen bölge Altayların ötesi değil Kalmukların kurduğu Cungan Hanlığı'nın başkenti olan İli havzasıdır. Günümüzde Doğu Türkistan sınırları içerisinde yer alan ve Gulca şehri civarında olduğu bilinen Kalmuk/Oyratların başkentlerinin çevresinde tarım yapıldığı; buradaki tarım işlerini yapmak üzere de Fergana ve Doğu Türkistan'daki Altı Şehir (Küçük Buhara) bölgesinden "tarançı" (Moğolca çiftçi anlamına gelir) adıyla anılan yerleşik halkların getirilip bölgeye yerleştirildiği bilinmektedir (Radloff, 1954, s. 223). Kongratların göç etmek için Cunganların başkentlerine yakın bir alanı tercih etmiş olmaları destanın kurgusuyla da uyuşur. Nitekim Kongratlar Kalmuk Hanı Tayşa Han'ın (Tayşa/ Tayşık) himayesine girmişlerdir ve Barşın için Kalmuk ülkesine gelen Alpamiş ilk olarak Tayşa Han'ın payitahtına ulaşmıştır. Günümüzde de Doğu Türkistan'ın üç yönetim biriminden Gulca ve çevresini içine alan bölgeye "Cungarya" denilmektedir. Bu suretle destanda anlatılan Kalmuk bölgesinin ağırlıklı hayvancılık yapılan Altaylar ve ötesi değil tarihsel gerçeklerle de örtüştüğü gibi

Cungarların başkenti İli nehri kıyası olma ihtimali vardır. Bununla birlikte yine Doğu Türkistan sınırları içerisinde yer alan Kaşgar da Alpamiş ve Manas destanlarının teşekkül ettiği dönemde Kalmukların/Moğolların önemli yerleşimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Manas ilk seferini Kaşgar'daki Kalmuklar ve Kıtaylar üzerine gerçekleştirir (Gürsoy, 1995, s. 20). Yine Toltoy Destanı'nda da Kaşgar önemli bir Kalmuk şehridir (Çöloğlu, 2021, s. 592). Destanlara yansıyan bu durumun nedeni Tarih-i Reşidi'de anlatıldığı üzere 15. yüzyılda Doğu Çağatay hanları tarafından Kaşgar'a yerleştirile 30 bin Moğolla ilişkili olabilir (Duğlat, 2006). Destanda Kalmuk Hanı'nın adının Kalmuk hanlarının ve veliahtlarının yaygın bir şekilde kullandığı "Taişi/tayci" (Lessing, 2003, s. 1189) unvanıyla benzer şekilde "Tayça/Tayşa/Tayşık Han" olması da Kongratların Kalmuklar hakkındaki gerçek bilgilere sahip olduklarının bir diğer kanıtıdır.

Diğer yandan destanda Kongratların tarım bilmediğine dair kısımlar Kongratlar henüz Güney Kazakistan'a göçmeden ve yerleşik yaşama geçmeden önce de yaratılmış olabilir. Kongratların Cengiz Han'ın Doğu ve Batı yönündeki seferleriyle dört bir yana yayılmalarından önce Çin Seddine yakın bir bölgede yaşadıkları Reşidüddin'in onlar hakkında verdiği şu bilgilerden anlaşılmaktadır: "*Konguratlar Çin ve Moğol vilayeti arasında çekilen seddin Unku denilen sınırının Abçiye denilen mevkiinde otururlar*" (Reşidüddin'den aktaran Hatunoğlu, 2022, s. 116). Bahsi geçen bu bölgede hayvancılıkla uğraşan Kongratların Çin yerleşimlerine komşu olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kongratlar, Kuzey Çin'deki Jin Hânedanı (1115-1234) topraklarına bazı saldırılar da gerçekleştirmişlerdir (Hatunoğlu, 2022, s. 113). Bu sebeple destanda göç edilen ve tarım yapılan Kalmuk ülkesinin 15. yüzyıldan önce Kıtay (Çin) toprakları olarak anlatılması, zalim hükümdarlarının da Çinli bir hükümdar olması mümkündür. Benzer şekilde ileride görüleceği gibi destanın Kırgız varyantı olan Canış-Bayış Destanı'nda da zalim hükümdarın Kıtay olarak anlatılması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Kalmukların bölge Türklüğünün hafızasındaki bu belirgin varlığı yalnızca Alpamiş anlatılarında değil, Manas Destanı gibi hacimli diğer destanlarda ve daha küçük halk hikâyelerinde de kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla Alpamiş Destanı'nın Kongrat rivayetlerinde zalim hükümdar olarak bir Kalmuk hanının karşımıza çıkması gayet olağandır. Öyle ki destanlarda olumsuz kahraman olarak yer bulan "Kalmuk tipi" 18. yüzyılda Batılılar tarafından derlenen ve günümüzde de çok az değişiklikle anlatılabilen Orta Asya Türk halk edebiyatının geleneksel motiflerindedir.

Alpamiş ve Manas gibi destanların bölge Türklüğünün Kalmuklarla mücadelelerinden önce yaratıldığı kesindir. Alpamiş Destanı'nın 15. yüzyılda kaleme alınan Dede Korkut rivayeti Kalmuk işgallerinden önce kayda alınmıştır. Bu da Kalmuk işgalleri öncesinde destanda yer alan "zalim hükümdar" tipinin etnik aidiyetinin Kalmuklardan başka bir düşman halktan olmuş olabileceğini gösterir. Nitekim Cengiz Han'ın annesi (Huelun) ve eşi (Börte) tarafından Kongratlar ile akrabalık bağının olmasına ve dolayısıyla Kongratların diğer boylara göre daha muteber, ayrıcalıklı ve "hısım" anlamına gelen Kuda olarak vasıflandırılmalarına karşın kendisine tamamen boyun eğmemeleri, bir kısmının Camuka'yı han ilan edip Cengiz Han'la savaşmaları ve geçmişte diğer Moğol boylarının Ergenekon Destanı'na dâhi yansıyan Kongrat boyuna karşı hoşnutsuzlukları Moğollar ile Türkler arasında Kongrat boyuna karşı bir hoşnutsuzluk yaratmış olabilir (Hatunoğlu, 2022, s. 119). Dolayısıyla Kalmuk işgallerinden önce Alpamiş Destanı'nın Kongrat rivayetinde zalim hükümdar olarak Cengiz

Han'la veya komutanlarıyla ilişkilendirilen bir figürün olması da mümkündür. Yahut bambaşka bir anlayışla Kongrat rivayetinin ilk başta tıpkı Altay rivayetinde olduğu gibi zalim hükümdarın belirgin bir düşman halkla ilişkilendirilmesi yerine etnik kimliğinin dışında yalnızca zalimce davranışlarıyla kötülük tarafında yer almış olabileceği de düşünülebilir.

2. Tacik Rivayeti

Türklerin, Orta Asyalı İranî halklardan olan Taciklerle yüzyıllar süren yoğun temasları neticesinde Alpamış Destanı Tacikler arasında da anlatılagelmiştir. Ancak destanın Tacikler arasında anlatılan varyantında asıl varyanta göre köklü değişimler vardır. Bu değişimler, Alpamış'ın olağanüstü doğumunun, beşik kertmeliğinin, nişanlının Kalmuk ülkesine göç etmesinin ve Kalmuklarla mücadelenin yer almamasıdır. Kongrat rivayetinin geniş Özbek varyantında Kalmukların ülkesine giden ve Kalmuk hükümdarın adamlarıyla mücadele eden Alpamış varken, Tacik rivayetinde rüyasında görüp âşık olduğu Oybarçın'ı almak için yabancı bir ülkeye giden ancak geri dönmeyen ağabeyini bulmak için ağabeyinin arkasından giden Alpamış'ın hikâyesi anlatılır. Gittiği yabancı ülkedeki prensesin damat adayları için koyduğu şartlardan birinin tüfekten atılan bir kurşunla yedi minarenin yıkılması şeklinde olması bu yabancı ülkenin Müslümanlara ait olduğunu göstermektedir (Jirmunskiy, 2018, s. 135-136). Burada Alpamış, müsabakaları kazanmasını önlemeye çalışan rakiplerinin ve sihirbaz ihtiyar bir kadının hilelerine karşı mücadele eder ama bir iksir yüzünden uykuya dalarak zindana atılır. Tacik varyantında zalim bir hükümdara vurgu yapılmamakla beraber Alpamış'ın Müslümanlarla meskûn olan yabancı bir ülkedeki hileci rakiplerle ve sihirbaz yaşlı bir kadınla mücadelesi söz konusudur. Muhtemelen Taciklerin 15. yüzyıldan itibaren Orta Asya Türklüğü gibi Kalmukların doğrudan baskısında kalmamaları Alpamış'ın Tacik anlatmasının tarihsel bağdan kopuk masalsi bir kimliğe bürünmesine neden olmuştur.

3. Altay Rivayeti (Alıp Manaş)

Alpamış Destanı'nın önemli bir diğer varyantı da Altay Türklerinden derlenen Alıp Manaş Destanıdır. Bu destana göre hâlihazırda Kırgız hanın kızı Kümücek Aru ile evli olan Alıp Manaş "hikmet kitabı"nu okurken çok uzaklarda gaddar Ak Kan'ın güzeller güzeli Erke Karakçı adlı kızından bahsedildiğini görür ve talip olmak ister. Erke Karakça için birçok bahadır dünür göndermiş ancak kızını hiçbirine vermek istemeyen Ak Kan bütün damatları öldürmüştür. Yol boyu türlü engellerle karşılaşan Alıp Manaş, Ak Kan'ın toprağına girdiğinde karşı konulmaz bir uykuya dalar. Alıp Manaş'ın tepe kadar iri bedenini gören Ak Kan ve adamları uyuyan bahadırı öldürmeye çalışır. Ancak başarılı olamayınca onu doksan kulaçlık bir çukura iterler. Neden sonra çukurdan çıkmayı başaran Alıp Manaş, Ak Kan'ı ölümcül bir savaşa davet eder ve hanın tüm ordusunu yok edip teke tek dövüşte hanı öldürür. Alıp Manaş birçok şöhretli bahadırın ölümüne neden olduğu için gaddar babası gibi Erke Karakçı'yı da öldürür (Ergun, 1997, s. 49; Jirmunsk, s. 223-226).

| 1154 | Alıp Manaş'ta zalim hükümdarın etnik aidiyetine dair bir işaret yoktur. Han ile Alıp Manaş'ın halkı arasında geçmişte yaşanmış bir mücadeleden de destanda söz edilmez. Ak Kan'ın kızını isteyen bahadırları merhametsizce öldürmesi ve Alıp Manaş'ı öldürmeye çalışıp başaramayınca da çukura atması onun kötülük tarafında yer aldığını göstermektedir. Altay Türklerinin destanlarında Kongrat rivayetinde olduğu gibi açık bir düşman halktan ve onun zalim hükümdarından bahsedilmeyişi Altay

bölgesinin dağlarla çevrili, işgallere karşı korunaklı ve aynı zamanda izole coğrafyasından kaynaklanabilir. Diğer yandan Orta Asya Türklüğü için tehdit oluşturan Kalmukların, Altay Türklerinin müttefiki olması Alıp Manaş Destanı'nda güçlü bir zalim hükümdar kimliğini etnisitesi belirsiz bir düşman hanına dönüştürmüştür.

4. Başkurt ve Tatar Rivayetleri (Alpamişa ve Alpamşa)

Alpamiş Destanı'nın Başkurt rivayetinde (Alpamişa ve Barsın Hıluu Destanı) zalim hükümdar olarak belirsiz bir "düşman han" vardır (Ergun, 1997, s. 59). Ayrıca Jirmunskiy'in de belirttiği gibi Başkurt rivayetinde korunan ortam, savaş ve kahramanlık ortamı değil köylü ortamıdır (2018, s. 181). Bu sebeple destanın bazı savaş çizgileri ve kahramanlık yarışları ciddi şekilde zayıflamıştır. Anlaşılan odur ki diğer rivayetlerdeki büyük kahramanlık olayları ve gerçek tarihi düşmanla ilişkili düşman tipi Başkurt rivayetinde silikleşmiş, rivayet daha da masallaşmıştır.

Alpamiş Destanı'nın Kazan-Tatar rivayetinde (Alpamşa Destanı) zalim hükümdar Kıltap adında bir padişahdır ve Alpamşa ile nişanlanan Sandugaç'a dünür olur. Bunun üzerine ihtiyar dedenin öğüdüyle Alpamşa ve Sandugaç, Kıltap'ın ülkesine savaşa gider.

Kazan-Tatar rivayetindeki Kıltap adı Başkurt rivayetinde at karşılığı karısını verdiği yılkıcı Koltaba ve ikinci Başkurt rivayetinde Barsınhulu'nun babası Bular Han'ın veziri (Barsın'da gözü olan) Koltuba (Aylar hana kızın Alpamişa'ya verildiğini haber veren) ile ilişkilidir. Bunun yanında Alpamşa, Kıltap padişahın kır atı karşılığında Sandugaç'ı vermeyi ister. Dolayısıyla Kıltap padişah ile Koltaba karakterleri arasında atlarla ilişkileri nedeniyle bir iç içelik vardır (Ergun, 1997, s. 61; Jirmunskiy, 2018, s. 191).

5. Alpamiş Destanı'nın Benzer Kurgu ama Başka İsimlerdeki Varyantları

Alpamiş Destanı'nın Türk Dünyasında pek çok varyantı vardır. Bu varyantların bir kısmı Alpamiş veya türevi olan isimlerden başka isimler almakta, kişi kadrosu ise tamamen kendine has olmaktadır. Bu durum Alpamiş Destanı'nın Türk halkları arasındaki varlığının çok eski dönemlere dayandığını, birbirleriyle temas eden boylar arasında yüzyıllar öncesinde aktarıldığını ve zaman içerisinde bu anlatının esas kurgusunu korumasına karşın birtakım ayrıntılarının ve kahramanların değiştiğini göstermektedir. Alpamiş Destanı'nın varyantlarında izini sürdürdüğümüz zalim hükümdar tipinin başka isimlerle anlatılan varyantlarda nasıl tasvir edildiği araştırma için büyük önem arz etmektedir. Çünkü yüzyıllar öncesinde asıl hikâyeden kopup yeni coğrafyasında ve onu anlatan başka halkların anlatımlarında kendine has değişimler geçiren destanda, içinde bulunduğu koşulların değişimine paralel olarak zalim düşman tipinde de bazı değişimler gerçekleşmiştir. Alpamiş Destanı'nın benzer kurgu ama başka isimdeki en dikkat çeken varyantı hiç şüphesiz Dede Korkut Kitabı'nda yer alan "Kam Püre Bey oğlu Bamsı Beyrek Boyunu Beyan Eder" başlıklı hikâyedir. Buna göre Bamsı Beyrek, Banıççek ile düğün edeceği zaman Bayburt Hisarı kâfirinin baskınına uğrar ve yiğitleriyle birlikte Bayburt Hisarı'nda tutsak edilir. Kâfir beyin Bamsı Beyrek'e baskın yapmasının nedeni Bay Bican'ın kızı Banıççek'i daha önce kendisine vereceğini vadetmesine karşın sözünde durmayıp kızını Bamsı Beyrek'le nişanlamasıdır (Gökyay, 1976, s. 65). Bu varyantta zalim hükümdar Bayburt Hisarı'nın kâfir beyidir. Hristiyan bir idareci olduğu tahmin edilen birinin Türkmen bir beyle kızını almak üzere anlaşması ise hayli dikkat çekicidir. Bu hikâyeden

söz konusunu dönemde Müslüman Türkler ve kâfirler arasında karşılıklı kız alıp verme şeklinde dostane ilişkilerin de kurulabileceği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Dede Korkut Kitabı'nda değinilen kâfir beylerin isimlerinin Türkçe olması da dikkate alındığında kâfir beylerin Türk kökenli olmaları da muhtemeldir (Sümer,1959, s. 411).

Tanrı Dağı Kırgızları arasında ise Alpamış Destanı'nın kurgusu "Canış-Bayış Destanı"yla kendine yer bulmuştur. Destanda Kıtaylara karşı savaşan Canış ve Bayış adlı iki kardeşin kahramanlıkları anlatılır. Destana göre kimi varyantlarda Nurkan kimi varyantlarda ise Asılkan isimli bir beyin Canış ve Bayış isimli iki oğlu vardır. Kıtayların hanı olan Şumurut veya Zıyadattın, Canış ve Bayış'ın yakalanmasını emreder. Düşmanlar tarafından ansızın kuşatılan iki kardeşten Canış kaçmayı başarırken Bayış esir edilir ve tıpkı Alış Manaş gibi derin bir çukura atılır (Akiev, 1991). Çin'e yakın bir bölgede yaşayan Tanrı Dağı Kırgızlarının destanlarından Canış- Bayış Destanında zalim hükümdar olarak Kıtay bir hanın yer alması Kırgızların yaşadıkları coğrafyanın destanlarına olan yansımalarındandır.

Alpamış Destanı'nın kurgusuna benzeyen ancak destan türüne girmeyen bir başka anlatı ise Kazaklardan derlenen "Jelkildek" masalıdır. Alpamış Destanı ile birtakım farklılıklar içeren masalda zalim hükümdar Kalmuk hanı Telege'dir. Jelkildek'in Kalmuklar üzerine sefere çıkmasının nedeni kendi ailesi değil rüyada gördüğü Äztemir adlı kişinin Kalmuklar tarafından öldürülen oğlunun ve yağmalanan yurdunun öcünü almak içindir. Jelkildek masalında yer alan mıstan kempir, Alpamış Destanı'nın Kongrat-Kazak rivayetindeki (Alpamış) kempirden farklı olarak olumlu bir tiptir ve bahadıra karşı zalim hükümdar tarafında değil Jelkildek'in yanındadır. Kempir, Han Telegey'in kızının gönlünü Jelkildek'e kaydırır ve masalın ilerleyen kısımlarında Jelkildek ondan "anne" olarak söz eder (Yıldırım, 2015, s. 124).

Yine Kongrat geleneğindeki Alpamış Destanı'yla birçok benzer motife sahip olan Özbeklere ait "Yadgar Destanı"nda Yadgar (Alpamışın oğlu), beşikteyken Oydin Oy ile nişanlandırılır. Oydin Oy'un babası Kalmukya'nın yakınındaki Aynak ülkesine (Moğollarda küçük boylara verilen bir isim) taşınır ve burada putperest bahadırlar Oydin Oy'a dünür göndermek isterler ancak kızı razı edemeyince de onu tehdit ve güçle almayı düşünürler. Hikâyenin devamı Alpamış'a çok benzer. Burada da Alpamış Destanı'na benzer şekilde Kalmukların yöneticileri ve bahadırları olumsuz ve düşmanca tiplerdir (Jirmunskiy, 2018, s. 219).

"Yusuf ve Ahmed Destanı" adıyla Uygurlar ve Türkmenler arasında derlenen Alpamış'ın bir başka varyantına göre ise bahadırların karşısında yer alan zalim hükümdar putperest ülkesi Mısır'ın hükümdarı Küzer Şah'tır. Yusuf ve Ahmed feodal göçebe beyleridir ve kendi yiğitleriyle kâfirlere karşı kutsal savaş açan kişilerdir. Küzer Şah ise korkak bir kişiliğe sahiptir ve kendisini öldürebileceklerinden korktuğu için Yusuf ve Ahmed'i zindana attırır. Yusuf ve Ahmed'in Küzer Şah'a karşı mücadeleleri bir din mücadelesidir ve dünyayı kâfirlerin hâkimiyetine karşı savunmaktadırlar (Serbest, 2018, s. 38). Yusuf ile Mısır hükümdarının ilişkisi Kur'an ve Tevrat'taki Yusuf kıssasını anımsatmaktadır. Anlaşılan odur ki Alpamış Destanı İslam'ın yoğun olarak tesir ettiği Türk coğrafyalarında ana kurgusunu koruyarak kutsal kitaplardaki hak-batıl, Müslüman-kâfir hikâyelerinden etkilenerek dönüşüm geçirmiştir.

Birçok varyantı bulunan Kazakların “Kozı Körpeş ve Bayan Sulu Destanı”na göre Nogaylı isimli bir yerde Sarıbay ve Karabay çocuksuzluk özlemi çekerler ve çocuklarını nişanlayacaklarına dair söz verirler. İkisinin de çocukları olur ancak Sarıbay yaralanarak ölür. Karabay, yetime kız vermek istemez ve Ayagöz (Yadgar Destanı'nda Aynak) adındaki bölgeye göç eder. Kızını, Kalmuklardan evlat edinilen hizmetçisi bahadır Kodar'a vaat eder². Kozı, büyüyünce göç eden beyin kızıyla evli olduğunu öğrenir ve yad ele onu aramaya gider. Kozı'nın annesi oğlunu bu tehlikeli seferden vazgeçirmeye çalışır ve yolda onu bekleyen engeller hakkında uyarır. Destanın çeşitli varyantlarındaki ortak noktalardan biri Kodar'ın Bayan ile Kozı'nın bir araya gelmelerini önlemeye çalışmasıdır. Bunun için soydaşı Kalmuk askerlerden de yardım alan Kodar, destanın sonunda silahsız Kozı'yı kandırarak öldürmeyi başarır ve kimi rivayetlerde Bayan da Kozı'nın ölümüne dayanamayarak intihar eder (Avezov, 1997, s. 97-98). Birçok yönüyle Alpamiş Destanı'nın kurgusunu anımsatan Kozı Körpeş ve Bayan Sulu Destanı'nın tüm varyantlarında zalim hükümdardan bahsedilmese de Bayan'ı kendisine almak istediği için Kozı'ya düşmanlık besleyen ve sonunda onu öldüren Kodar'ın Kalmuk olması, destanın Radloff varyantında ise Kozı'nın rakibinin Kalmuk hanı olması Kazak halk anlatılarındaki olumsuz karakterlerle Kalmukların özdeşleştirilmesinin bir hayli yaygın olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Alpamiş Destanı ve başka isimlerdeki varyantları Türk Dünyasının tamamına yakını tarafından benimsenmesi ve anlatılması bakımından dikkat çekicidir. Yüzyıllardır bilinen bu destan Türklerin günlük hayatlarına, arzularına, sevinçlerine, kederlerine, kadim geleneklerine ışık tutmaktadır. Aynı kurgunun başka boylar tarafından anlatılması değişen gelenekleri ve bakış açısını görmemize olanak tanımaktadır. Böylece destanda Alpamiş ve yakınlarına zarar veren zalim hükümdar algısının varyantlara göre değişimini incelemek mümkün olmaktadır.

Destanın varyantlarında kahraman ile zalim hükümdarın karşılaşması ve kahramanın esir alınması iki şekilde gerçekleşir. İlki düşman askerlerinin bahadırın nişanlısını almak veya ülkesini yağmalamak için saldırdığında kahramanın bahadır uykusuna dalması/yenilmesi sonucu esir edilmesi şeklinde (Alpamiş'ın Başkurt ve Tatar rivayetleri, Yadgar, Bamsı Beyrek, Canış-Bayış,) diğeri ise kahramanın nişanlısını ve ailesini kurtarmak veya güzelliğini duyduğu zalim hükümdarın kızıyla evlenmek için ya da başka bir nedenle düşman ülkesine giderek esir alınması şeklindedir (Alpamiş'ın Kongrat ve Tacik rivayetleri, Alıp Manaş, Yusuf ile Ahmed, Jelkildek, Kozı Körpeş ve Bayan Sulu). Kahramanın esir alınma şekli nasıl olursa olsun her iki durumda da kahraman ile han kızı arasında aşk ilişkisi vardır. Yani kahramanın zalim hükümdarın kızını kendine almak için düşman ülkesine gitmesi ile bir sebeple düşman ülkesinde esir edilip orada hükümdarın kızının (bazı varyantlarda zindancının kızı) kendisine âşık olması birbirine dönüşen motiflerdendir. Böylece destan varyantlarının kurgusu birleşir.

Buna göre destanın Kongrat rivayetine giren Özbek, Kazak ve Karakalpak varyantlarında zalim hükümdar Kalmuk kökenlidir. Bu varyantlarda farklı olarak zalim Kalmuk hükümdarının ismi de verilmektedir (Tayça/Tayşa/ Tayşık Han). Bu bilgilerle anlaşılmaktadır ki Alpamiş Destanı'ndaki zalim

² Destanın Radloff varyantında ise Bayan Sulu'yu oğluna almak için Kalmuk Hanı dünürlüğe gider (Radloff, 1870, s. 221).

hükümdar tipi bölge Türklüğünün yaşadığı acı olaylardan etkilenerek şekillenmiştir. Yine Kazak masallarından Jelkildek'te zalim hükümdar Kalmuk hanı Telege iken Kozi Körpeş ve Bayan Sulu'da Kozi'ya düşmanlık besleyen ve sonunda onu öldüren kişi Kalmuklardan evlat edinilen Kodar'dır. Alpamış'ın oğlunun hikâyesinin yine benzer kurgu ile anlatıldığı Yadgar Destanı'nda da düşman bahadırlar ve zalim hükümdar kâfir Kalmuk halkındandır.

Destanın Altay rivayetinde (Alıp Manaş Destanı) ise zalim hükümdar "gaddar Ak Kan"dır. Hanın ismi çok netken onun uyruğu, aralarındaki ilişkilerin öncesi ve Alıp Manaş'ın halkıyla dostluğu ya da düşmanlığı konusu karanlıkta kalmıştır. Alıp Manaş gaddar Ak Kan'ın yanına giderken düşman bir halkın ülkesine gittiğine dair bir izlenim yoktur. Burada Ak Kan'ın ait olduğu bir halk da mevcut değildir. Onun yalnızca ordusu vardır. Dolayısıyla Ak Kan belirli bir halk ile özdeşleştirilemez. Onun bir nefret objesine dönüşmesinde de yalnızca Alıp Manaş'a yaptıkları değil ondan önce Ak Kan'ın kızına talip olan pek çok büyük bahadırın acımasızca katledilmesi etkilidir.

Destanın Kongrat rivayetleri dışında Alpamış adıyla geçen diğer Başkurt, Kazan Tatarları ve Tacik varyantlarında da Altay varyantında olduğu gibi zalim hükümdar tipinin belirsiz ve masalsi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlarda Kongrat rivayetinde ve Kazak varyantında olduğu gibi onların tarihî süreçte yaşadıkları olaylardan ilham alınarak yaratılan bir zalim hükümdar yoktur.

Alpamış Destanı'nın Türk Dünyasındaki benzer kurgu ama başka isimlerdeki varyantlarına baktığımızda Dede Korkut Kitabı'nın Bamsı Beyrek ve Banıçiçek hikâyesinde zalim hükümdarın Bayburt Hisarı kâfir beyi olduğu görülür. Bu durum Oğuzların yerleştikleri yeni yurtları olan Anadolu'nun yeni toponim ve etnonimlerle destanlarında yer bulduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Tanrı Dağı Kırgızlarından derlenen Canış-Bayış Destanı'nda ise zalim hükümdar olarak Kıtayların hanı olan Şumurut veya Ziyadattın'e yer verilmesi Kırgızların yaşadıkları coğrafya ile alakalı görünmektedir. Diğer yandan Kıtay hanının isminin destanda "Ziyadattın" olması Canış-Bayış Destanı'nın önceki katmanlarındaki İranî tesirin varlığını göstermektedir. Bir diğer husus da yukarıda değindiğimiz gibi destanın en eski varyantlarında düşman ülkesinin Kıtay (Çin) ve ülkenin hanının da Kıtay hanı olması ihtimalidir ki bu durumda Canış-Bayış Destanı'nda Alpamış Destanı'nın en eski kalıntılarının devam ettirildiği gösterebilir.

Yusuf ile Ahmed Destanı'nda zalim hükümdarın Mısır sultanı Küzer Şah olması ve aralarındaki savaşın dinî motivasyon ile gerçekleşmesi destandaki İslami tesiri göstermektedir.

Destanın Kongrat rivayeti ve diğer varyantları incelendiğinde zalim hükümdarın etnik kimliğinin içinde bulunulan siyasi ve ideolojik atmosfer veya geçmişte yaşanan olaylarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kongrat rivayetinde ve destanın Kazak varyantlarında zalim hükümdarın etnik kimliği hiç şüpheye bırakmayacak şekilde nettir. Öyle ki Kalmuk hanının unvanı bile tarihsel bilgilerle teyit edilecek kadar doğrudur. Başkurt ve Kazan Tatarı varyantlarında ise zalim hükümdarın etnik kimliği tarihsel bağlamından kopmuştur. Bu durum Rusların siyasi ve kültürel baskısının bir sonucu olabilir. Böylece gerçek tarihsel düşmanlar yerine masalsi ve belirsiz düşmanlar yaratılmış olması muhtemeldir. Altayların izole yapısının bölgeyi düşman işgallerine karşı daha korunaklı hâle getirmesi yanında Moğol destan geleneğinin etkisiyle Altay Türklerinin destanlarındaki mitoloji ve masal unsurlarının artması

Alp Manaş Destanı'ndaki zalim hükümdarın etnik aidiyetini törpülemiştir. Bamsı Beyrek hikâyesinde ise Oğuzların tarihsel düşmanlarının tasviri destanda oldukça açıktır. Yine Kırgızların Canuş-Bayış Destanı'nda zalim hükümdarın Kıtaylardan olması durumunun, Manas Destanı'nda da Kalmuklarla beraber düşman halk olarak defalarca yer verilen Çinliler ile yaşanan tarihsel sorunlara işaret ettiği açıktır. Uygur ve Türkmenlerin Yusuf ile Ahmed Destanı'nda diğer bazı varyantlarda olduğu gibi tarihî süreçte mücadele edilen gerçek bir düşman ve ulus değil dinî kaynaklar ve kıssalarla öğrenilen bilgiyle yola çıkılarak yaratılan yeni bir düşman vardır. Bu açıdan diğer varyantlara kıyasla farklılık gösterir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akiyev, K. (1991). *Canış bayış*. Frunze Adabiyat.
- Avezov, M. (1997). Kozi körpeş-bayan sulu. *Bilig*, (5), 93-106.
- Bahadırova, S. (2005). Dede korkut kitabı ve Alpamis destanının Karakalpak varyantı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 113-120.
- Berber, O. (2014). *Kalmuk istilası ve Türk dünyasına etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çöloğlu, R. (2021). *Cusup Mamay'ın Toltoy destanı (inceleme, metin, dizin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Çöloğlu, R. (2023). Kırgız destanlarındaki kökçö ve koşoy ile Kazak destanlarındaki kökşö ve kosay üzerine bir inceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 151-171.
- Duğlat, M. H. (2006). *Tarih-i reşidi* (çev. O. Karatay). Selenge
- Ergun, M. (1997). *Alıp Manaş*. Günay Ofset.
- Gökyay, (1976). *Dede Korkut hikâyeleri*. M.E.B. Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E. (1995). *Manas destanı (Wilhelm Radloff)*. Türksoy Yayınları.
- Hatunoğlu, N. (2022). Moğolluktan Türklüğe Konguratlar. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 111-132.
- Jirmunskiy, M. V. (2018). *Türk kahramanlık destanları I.-II. Bölüm* (Çev. Mehmet İsmail ve Hülya Arslan Erol), Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Kalan, E. (2005). *Cungar Hanlığı'nın siyâsi tarihi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). M.S.G.S.Ü.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük* (Çev. Günay Karaağaç). Türk Dil Kurumu.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi (kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I. Cilt*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Radloff, W. (1870). *Proben der volksliteratur der Türkischen stämme süd-sibiriens iii. Kirgisische mundarten*.
- Radloff, W. (1954). *Sibirya'dan I* (Çev. Ahmet Temir). M.E.B.
- Reichl, K. (2001). *Das usbekische heldenepos Alpomish: einföhrung, text, übersetzung (Vol. 48)*. Otto Harrassowitz Verlag.
- Serbest, K. (2018). *Çağatayca yazılmış Yusuf Beg-Ahmed Beg destanı (inceleme ve metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Şimşek-Canpolat, A. & Öz, A. (2000). *Alpamis destanı Fazıl Yoldaşoğlu varyantı*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Söylemez, O. & Aliyeva, L. (2010). Alpamiş batır ve Er Targin destanlarında kahraman, kadın ve at motifleri üzerine bir deneme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (14), 35-46.
- Sümer, F. (1959). Oğuzlar'a ait destani mahîyetde eserler Reşîdüddîn oğuznâmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17(3-4), 357-456.
- Sümer, F. (1992). *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri-boy teşkilatı-destanları*. TDAV.
- Yıldırım, D. (2002). 'Kitâb-ı dedem qorqud' metinleri hangi yaratıcılık ortamından geliyor?. *Türkbilig*, (3), 130-171.
- Yıldırım, S. (2015). Alpamiş destanı'nın kaynaklarda masal olarak adlandırılan varyantları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12), 117-131.

TRANSLANGUAGING IN ONLINE FOREIGN LANGUAGE CLASSROOMS: STUDENTS' PERCEPTIONS

 Bekir CANLI^a

 Zeynep CANLI^b

Abstract

National ideologies and language policies have led the stakeholders to follow the monolingual strategy in language classrooms for years. Despite the use of a single language, translanguaging has given opportunities to learners a more flexible atmosphere in language education. Therefore, it has been a subject of research in second language learning environments. However, translanguaging practices have not been much searched in online foreign language classrooms. Online foreign language classrooms may provide robust and valuable data about its practices. The present study aims to investigate the students' perceptions of translanguaging as a learning strategy in online foreign language classrooms. Students were selected by purposive sampling. The students were learners of elementary-level English at a state university in Türkiye. The data were collected from a questionnaire and semi-structured interview. The questionnaire was adapted from the study of Küçük (2018), which has 22 items and includes 5-point Likert-scale items. The quantitative data were analyzed through descriptive statistics. Semi-structured interviews consist of five questions related to the questionnaire's items to extend the participants' thoughts. The qualitative data were analyzed through content analysis by presenting themes and codes. The findings are beneficial for the cognitive, social, and educational improvements of students. This study concludes that the perceptions of students towards translanguaging are vital. The study results may raise the stakeholders' awareness of translanguaging use in online foreign language classrooms, and the book writers may consider this issue while preparing activities to enhance learning in these contexts. The analysis may present an original approach for teachers and students by using more than one language in classrooms; therefore, the students can use all their possible potential to learn a new language.

Keywords: Translanguaging, Online classrooms, English as a foreign language, Perception.

ÇEVİRİMİÇİ YABANCI DİL SINIFLARINDA DİL ALAŞIMI: ÖĞRENCİ ALGILARI

Öz

Ulusal ideolojiler ve dil politikaları, paydaşları yıllardır dil sınıflarında tek dilli stratejiyi izlemeye yönlendirmiştir. Tek bir dilin kullanılmasına rağmen, dil alışımı, öğrenenlere dil eğitiminde daha esnek bir atmosfer sunmuştur. Bu nedenle, ikinci dil öğrenme ortamlarında bir araştırma konusu olmuştur. Ancak

^aDr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, bekircanli@ksu.edu.tr

^bÖğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, zeynepcanli@ksu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 08.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 12.09.2023

çevrimiçi yabancı dil sınıflarında dil alışımı uygulamaları pek araştırılmamıştır. Çevrimiçi yabancı dil sınıfları, uygulamalar hakkında sağlam ve değerli bilgiler sunabilir. Bu çalışma, öğrencilerin çevrimiçi yabancı dil sınıflarında bir öğrenme stratejisi olarak dil alışımı algılarını araştırmayı amaçlamaktadır. Öğrenciler amaçlı örnekleme yoluyla seçilmiştir. Öğrenciler, Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde temel düzeyde İngilizce öğrenen öğrencilerdir. Veriler anket ve yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla toplanmıştır. Anket Küçük'ün (2018) 22 maddelik ve 5'li Likert ölçekli maddelerden oluşan çalışmasından uyarlanmıştır. Nicel veriler tanımlayıcı istatistiklerle analiz edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, katılımcıların düşüncelerini derinleştirmek için anket maddeleriyle bağlantılı beş sorudan oluşur. Nitel veriler, temalar ve kodlar sunularak içerik analizi yoluyla analiz edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin bilişsel, sosyal ve eğitimsel gelişimleri için faydalıdır. Bu çalışma, öğrencilerin dil alışımı hakkındaki algılarının hayati olduğu sonucuna varmaktadır. Çalışma sonuçları, paydaşların çevrimiçi yabancı dil sınıflarında dil alışımı kullanımına ilişkin farkındalığını artırabilir ve kitap yazarları bu bağlamlarda öğrenmeyi geliştirmek için etkinlikler hazırlarken bu konuyu göz önünde bulundurabilir. Analiz, sınıflarda birden fazla dil kullanılarak öğretmenler ve öğrenciler için özgün bir yaklaşım sunabilir; bu nedenle, öğrenciler yeni bir dil öğrenmek için olası tüm potansiyellerini kullanabilirler.

Anahtar Sözcükler: Dil alışımı, Çevrimiçi sınıflar, Yabancı dil olarak İngilizce, Algı

Introduction

There have been studies on first language (L1) use in foreign language (FL) classes (Adinolfi & Astruc, 2017; Chiou, 2014; Hall & Cook, 2012; Küçük, 2018) and they have suggested various thoughts about L1 use in the FL environment over time. The earlier views presented that L1 use was accepted as problematic (Moore, 2013) and second language (L2) need to be taught with the help of only L2 use as L1 use affects the experience of L2 (Willis, 1981). However, there is a strong connection between L1 and L2 (Sparks & Ganschow, 1993) and it leads the education from being monolingual to bilingual. Similarly, it is obvious that “the developments in technology and global communication and the political problems have forced people from different cultural groups to live together and create a bilingual identity” (Yuvayapan, 2019, p. 678) and as a result, the importance of bilingualism increases. In this regard, Williams (1996) coins a new term: “trawsieithu” in Welsh referring to the organized transferring from English to Welsh and vice versa, which reinforces the synchronized use of both languages in the classes. Later, the term “trawsieithu” has been used as “translanguaging” in language teaching and learning settings to explain the use of L1 and L2 to make meaning (Baker, 2011). According to Canagarajah (2011a), translanguaging is “the ability of multilingual speakers to shuttle between languages, treating the diverse languages that form their repertoire as an integrated system” (p. 401). Translanguaging is also the capability of bi/multilingual people to use and move among the languages to adapt intellectual procedures in comprehension, conversation, knowledge, and education (Baker, 2011; Canagarajah, 2011b).

Translanguaging has increased numerous questions in education and this subject needs to consider more in the literature (Canagarajah, 2011b). The vital matter to be underlined is the intentional use of L1 and L2 in the classrooms. To create a positive rapport between languages, students are required to

improve a constructive approach towards translanguaging. Regarding the state universities in Türkiye, most students have used L1 in their foreign language classes and they try to learn L2 with the help of their L1. Consequently, the study aims to explore the students' perceptions of translanguaging as a learning strategy in online foreign language classrooms.

A. LITERATURE REVIEW

The English language has been considered around the world as a universal language; therefore, "non-native speakers of English have come to outnumber its native speakers" (Fang et al., 2022, p. 306). This situation influences academics, teachers, and authorities to reassess English language teaching, particularly to review the methods English is educated and evaluated and located in the programs at the universities. Accordingly, it is clear that the center of language teaching has switched from the monolingual perception to bi/multi/translingual perception (Liu & Fang, 2022) and there is a need to raise students' awareness about learning in a bi/multilingual environment (Küçükler & Tosuncuoglu, 2018).

Previous studies have shown that first language use has multiple benefits in foreign language classrooms (Hall & Cook, 2012). Teachers can use L1 for teaching purposes to provide translations, identify new words, explain grammar rules, respond to learners' problems, and give feedback about their mistakes. Besides, teachers also use L1 to explain classroom rules, homework, and portfolios, or they use L1 to encourage the students when they feel confused in the lesson (Fang et al., 2022). As well, students tend to use L1 to ask questions, get information, and share ideas with their classmates during the learning process. Studies on this subject show that students have favored views on the use of L1. In their study with 117 students, Tian and Hennebry (2016) expressed that students did not want the teachers to utilize only L1. Reasonably, they wanted the teachers to use both L1 and L2 or only L2. While students preferred using L1 to help memorize new words and explicate challenging topics, they mostly wanted L2 to be used as the language of the lesson. Parallel results were revealed in a grammar study with 63 students at a US university (Viakinnou-Brinson et al., 2012). In the interviews, the participants said that using L1 in a supporting way was beneficial. On the other hand, the majority (87%) of them wanted to utilize L2 more and utilize L1 less.

In Türkiye, not many, translanguaging studies have been carried out from the eyes of students. Kucukali and Koçbaş (2021) investigated the advantages and matters of translanguaging in language teaching from the students' point of view. The participants were chosen among the students of English, Russian, and Turkish. The results of interviews and graphic elicitation tasks showed that translanguaging was found useful whereas its density was related to learners' proficiency level, skills, and departments. Furthermore, Küçük (2018) searched the university students' views on first language use in English Medium Instruction (EMI) classrooms. 72 undergraduate students participated in the study. The students said that they had positive attitudes towards the advantages of translanguaging. Similarly, Öztürk (2022)

held a study to investigate the students' perceptions of translanguaging. The participants were 28 preparatory class students and they claimed that they had positive thoughts about translanguaging use.

Turkish students may not have the opportunity to utilize L1 and L2 in their daily routines; however, they can use both languages when they face a bilingual setting such as the classroom. The idea of L1 and L2 use concurrently has been discussed since it is greatly affected by the perceptions of learners towards translanguaging. Students may benefit from the advantages of being bilingual when

translanguaging occurs naturally in the classrooms since they move from L1 to L2 and from L2 to L1 whether it is purposeful or not. Correspondingly, it confirms that they can understand the content more meaningfully and they can improve their weaker language by supporting with the stronger one. Regarding this issue, Baker (2011) mentions the following positive results of translanguaging:

- It attempts to develop academic language skills in both languages leading to fuller bilingualism and biliteracy.
- It may help students develop oral communication and literacy in their weaker language
- The dual use of languages can facilitate home-school cooperation
- Learners can develop second language ability concurrently with content learning (p. 290).

Regarding the perceptions, Carstens (2016) investigated higher education students' perceptions of translanguaging and she examined the effect of translanguaging on English learning for academic literacy while using the African language. The results of her study demonstrated that students had positive feelings about translanguaging as a strategy with cognitive benefits. Especially, they tended to use L1 and L2 together to learn new terminologies or create a whole picture of new concepts. The students reported that they felt collaborative and safe, and they also showed signs of having positive attitudes about its use in the future. Conversely, Rivera and Mazak (2019) searched this topic with 4 students at the University of Puerto Rico and the results of this case study showed that the participants had negative attitudes towards translanguaging. However, they practiced, more or less, translanguaging in their answers and papers. In cases where translanguaging occurred, it was seen that students' aptitude to explain their opinions and offer more meaningful clarifications has increased. Their perceptions played a role in the frequency of use of translanguaging in their studies. As a result, although students express negative opinions about translanguaging, it did not affect their use negatively. In other words, students used translanguaging in their works.

Up to the present, translanguaging pedagogy has been investigated more for situations where learning occurs through two, three, or more languages than when a language is learned on its own (Adinolfi & Astruc, 2017). However, in foreign language classrooms around the world, opinions about the requirement to exclude or reduce students' L1 experience and use are extremely present in L2 settings, which are often too constrained to maximize L1 use. 'Extensive communicative interaction' in L2 and 'the utility of students' L1 as a cognitive tool' in L2 were emphasized which means it is compatible with foreign language classrooms (Cummins, 2007, pp. 226-227).

The extent to which supported views about first and second language use influence actual practice varies widely (Turnbull, 2001). These differences may be stemmed from the lecturers' proficiency in L1 and L2 or the abilities of the students in language skills. However, overuse of L1 by the teachers or their students can happen simply intentionally or unintentionally as a natural way of assisting and enabling cross-lingual learning in such settings.

There have been limited studies about translanguaging use in foreign language classes in online settings (Adinolfi & Astruc, 2017). To provide education settings and connect teachers and students, there are tools like Zoom or other programs supported by universities. It is believed that online settings are more challenging than face-to-face ones while teaching groups. Technological tools are essential but they "cannot replace the human connection that face-to-face teaching provides" (Sepulveda-Escobar &

Morrison, 2020, p. 590). However, students can use the chat box, microphones, or cameras to ensure interaction, and they can also increase their interaction in group work provided by the programs. Most studies have focused on difficulties experienced in virtual classrooms, technological problems, or difficulties in adapting to this situation. Though, until now, translanguaging has not been explored mostly in online teaching settings. Although translanguaging was not explicitly investigated in a study of online settings in higher education, Heins et al. (2007) examine teacher use of first language and second language. They compared online and face-to-face education in terms of L1 and L2 use and the results indicated that both L1 and L2 were used more in online classrooms than at schools. In another study, Adinolfi and Astruc (2017) examined translanguaging practices in a Spanish online course. They analyzed the interactions among students and between students and teachers. They expressed teachers used translanguaging more, especially when explaining and giving nonverbal answers while students used examples of translanguaging less. As a result, while the use of translanguaging in the online environment was investigated within the framework of teachers' use, it was also concluded that this subject needs to be studied in the context of students' use.

Research Questions

The results of some studies (Küçük, 2018; Öztürk, 2022) have shown university students' views about first language use in the context of Türkiye. Nevertheless, the data were restricted considering the number of students and teaching settings such as English Medium Instruction (EMI) classrooms. Therefore, it is expected that the present study fills in the gap in the literature on translanguaging by finding out the perceptions of students attending various departments of social sciences at a state university in Türkiye. It was decided to give online English I and III courses, which were taught within the scope of the common compulsory courses during the pandemic. Some universities continue to provide online courses in the post-pandemic period, so it creates the need to investigate translanguaging in online classrooms. Besides, the study aims to focus on the students' perceptions since the thoughts shape the actions of learners, therefore it is worth to be investigated. The research question is as followed:

What are the perceptions of students towards translanguaging as a learning strategy in online foreign language classrooms?

B. METHODOLOGY

1. Participants

The participants of the study were Economics, Business Administration and Public Administration students attending A1-A2 level English classes at a state university in Türkiye. The participants were chosen via purposive sampling (Cohen et al., 2002). The researchers utilized purposive sampling to select most appropriate and relevant participants. "Purposive sampling is a non-probability sampling technique where the researcher selects only those subjects that satisfy the objectives of the study based on the researcher's conviction (Obilor, 2023, p. 4)". 51 male and 49 female students answered the questionnaire's items. Their ages ranged from 18 to 25, and their demographic data are presented in Table 1 below in detail. Later, the researchers conducted semi-structured interviews with 20 students who were

volunteers. The interviewees were chosen among 100 students by providing purposive sampling to justify their answers to the questions in the questionnaire, and to be able to take their elaborate thoughts about translanguaging.

Table 1. Demographic Information of the Participants

Gender Male(<i>m</i>) Female(<i>f</i>)	Age	Department (Number of students)	English Levels of Proficiency (Number of students)	First language
51 <i>m</i>	18-25	Economics (50)	A1 (50)	Turkish (88)
49 <i>f</i>		Business Administration (26)	A2 (50)	Arabic (5)
		Public Administration (24)		Indonesian (4)
				French (1)
				German (1)
				Persian (1)

2. Data Collection Instruments

In this study, a questionnaire has been formed using the questionnaire of Küçük (2018) which was used to measure perceptions of translanguaging in EMI classes. The questionnaire was adapted by making some changes on the basis of words, adhering to its purpose. The first part of the questionnaire was shaped to learn demographic data about the participants such as gender, age, proficiency level of English, and their departments. The second part of the questionnaire mainly involved five-point Likert-type items, 1/Strongly Disagree, 2/Disagree, 3/Neutral, 4/Agree, and 5/Strongly Agree. The questionnaire had 22 items to investigate how the students perceive L1 use by their teachers, classmates, or themselves, and what they think about L2 use in their foreign language classrooms. The items were divided into three categories: students' perceptions towards monolingual classroom, students' perceptions towards translanguaging, and students' translanguaging practices. The researchers took the necessary permissions such as ethics committee approval and used the questionnaire's 22 items.

Semi-structured interviews included 5 questions. All participants accepted to contribute to the qualitative data collection part of the study by signing consent forms at the beginning of the interviews. With interview questions, the researchers tried to find out when L1 use in the classroom is useful or harmful according to the students' thoughts and to gain their responses concerning their opinions about translanguaging in foreign language classrooms in more detail. To provide confidentiality, the researchers utilized codes instead of names and tried to hide the identity of the interviewees in the research; for example, they used P1 for Participant 1.

3. Data Collection and Analysis

The researchers applied a convergent-parallel design as one of the core mixed methods designs (Creswell & Plano Clark, 2017). Using a mixed methods research design enriches the results since it

includes both quantitative and qualitative data about the issue. Creswell and Plano Clark (2017) explain the reasons why researchers should use mixed methods research designs as followed:

Mixed methods research provides more evidence for studying a research problem than either quantitative or qualitative research alone. Researchers can use all of the tools of data collection available rather than being restricted to those types typically associated with quantitative research or qualitative research (p. 53).

Quantitative data were collected by conducting a questionnaire, and the data were analyzed using Statistical Package for Social Sciences (SPSS). By means of descriptive statistics, the researchers used the mean and standard deviation to see the general picture of the questionnaire's results. Qualitative data were collected through semi-structured interviews in October and November 2022 at a state university in Türkiye and the researchers used content analysis to analyze the interviewees' responses. The qualitative results were presented by themes including perceptions towards translanguaging use and translanguaging practices. Participants agreed to have their interviews recorded and used both L1 and L2 to answer the questions. The researchers allowed the participants to use the language they felt confident in. They were then translated into English to be presented in the study. For this purpose, 2 lecturers working in a Foreign Language School supported the researchers and translated the Turkish answers into English. Each interview lasted an average of 5 minutes. When seen as necessary, the interviewees were asked additional questions to help them express themselves better, and their answers were discussed to find out what they meant.

C. RESULTS

The researchers used SPSS 23.0 to analyze the quantitative data obtained from the questionnaires and used tables to present the results in this section of the study. To provide reliability, the researchers conducted a pilot study with 20 students before collecting data for the main analysis. The score of the reliability statistics was calculated as .73 out of 22 items in the questionnaire, and it might be considered reliable since Cronbach's Alpha is above .70. Cronbach's Alpha is "an internal consistency or reliability coefficient for an instrument requiring only one test administration" (Wallen & Fraenkel, 2001, p. 526). This pilot study showed a reliable result, which meant that this instrument tool could be applied in the main study.

All the questionnaire items were answered by 100 A1 and A2 level students who participated in the study and the results were scrutinized with descriptive statistics, and the mean and standard deviation results were given in tables.

Table 2. Students' Perceptions towards Monolingual Classroom

	\bar{X}	SD
Only English should be spoken in the class.	2.8800	1.39465
The more we speak English in the lesson, the better we will progress.	3.6800	1.13600
To learn English, it is necessary to use English a lot in the lesson.	3.5800	1.14750
First language should not be used in class.	2.8900	1.42768
We should use English while studying together.	2.9200	1.33847
The teacher loses time in the lesson while switching from L1 to L2 or from L2 to L1.	2.4700	1.14111
I get confused if the teacher switches from L1 to L2 or from L2 to L1 in class.	2.4500	1.16667
Using L1 and L2 simultaneously in the classroom weakens my English.	2.4000	1.31041

As shown in Table 2, the items "The more we speak English in the lesson, the better we will progress" (\bar{X} =3.68) and "To learn English, it is necessary to use English a lot in the lesson" (\bar{X} =3.58) had the highest means. This indicates that students generally approve that exposure to English will help them improve their L2. The participants (68%) agreed that increasing the use of a second language will benefit them a lot in the development of their English knowledge. According to the SD results, students have different ideas about whether the first language should be used or not in class ($SD=1.42$). The participants' answers to the items "I get confused if the teacher switches from L1 to L2 or from L2 to L1 in class" (\bar{X} =2.45) and "Using L1 and L2 simultaneously in the classroom weakens my English" (\bar{X} =2.40) report that they did not agree with these statements as these last two items had low means. The results mean that the participants do not consider translanguaging as a waste of time. As a result, the average of the answers given by the students to the items related to the use of one language in the classroom (\bar{X} = 2.90875) showed that they were neutral. In addition, the students do not defend the idea that the translanguaging used by the teachers caused misunderstanding in their minds. The last item showed that the participants do not agree with the idea that using L1 and L2 simultaneously in the classroom weakens their English. Considering the SD results of these two items, they had high standard deviation scores ($SD=1.16667$; $SD=1.31041$), which means that students' opinions on this subject differed from each other.

The results of these items in the first item revealed that although participants have a tendency to use only English in their foreign language classes, they have different views on this issue. Furthermore, the results display that they approve of translanguaging and do not have preconceived thoughts about it. Students' Perceptions towards Translanguaging were also investigated and the results regarding their perceptions are presented with mean and standard deviation scores in Table 3.

Table 3. Students' Perceptions towards Translanguaging

	\bar{X}	SD
In class, I would like to switch to L1 when I think it is necessary.	3.7800	1.26794
Using only English shouldn't matter if I do class responsibilities.	3.1600	1.30825
We should be able to speak in L1 with our friends in the classroom.	3.6500	1.17529
It is beneficial for me that the teacher teaches using both L1 and L2.	3.8200	1.16671
It is beneficial for me that the teacher uses materials in L1 and L2.	3.8300	1.12864
If the teacher says the words used in the lesson both in L1 and in L2, I will be more successful in the lesson.	3.8600	1.14610
Using both L1 and L2 in the classroom simultaneously helps me understand the subject.	3.8400	1.16098
Using both L1 and L2 in class at the same time improves my English.	3.9000	1.04929

The average result of the means ($\bar{X}=3.73$) shows that the participants have positive perceptions of the use of translanguaging. Three-quarters of the participants (78%) believed that using both L1 and L2 in class at the same time improves their English since this item had the highest mean score ($\bar{X}=3.90$) among these items. Also, they agreed that when the teacher says the words used in the lesson both in L1 and in L2, they would be more successful in the lesson ($\bar{X}=3.86$). According to the results, the participants believed that learning would be easier since they could understand immediately when teachers used L1 to give the meaning of a new word; therefore, they underlined the importance of using both L1 and L2 to develop their competence in L2. In addition, it was shown that the participants were aware that using two languages at the same time helps them understand the subject ($\bar{X}=3.84$). The participants agreed that the teacher's use of study materials in L1 and L2 was beneficial for language learning in foreign language classrooms ($\bar{X}=3.83$) although it is obvious that they had different ideas about this item ($SD=1.12864$). The participants had associated L2 development with the amount of L2 use in the class; conversely, they had more positive perceptions of translanguaging use than monolingual education (e.g., L2 only).

The lowest mean result belonged to the item "Using only English shouldn't matter if I do class responsibilities" ($\bar{X}=3.16$) and it had also the highest SD score ($SD=1.30825$) which meant that the participants thought differently from each other. Regarding all the results in Table 3, it is realized that the participants had constructive perceptions of translanguaging and they had the tendency to use translanguaging. Lastly, how the participants use translanguaging was also measured by the questionnaire. The results of translanguaging use by participants were listed in Table 4.

Table 4. Students' Translanguaging Practices

	\bar{X}	SD
I take notes in L1 in class.	3.6900	1.24475
I take notes in L2 in class.	3.3200	1.32482
I see that I switch from L2 to L1 or from L1 to L2 without realizing it.	3.2300	1.34731
In class, I use L1 while talking to my friends about the lesson.	3.8300	1.18964
I use L1 when I want to ask my friend about a subject related to the lesson.	3.9000	1.17637
I use L1 when I need to look up the meaning of a word related to the lesson.	3.8900	1.18828

The last items examine students' tendencies towards translanguaging practices in the classroom. The results showed that most participants (%77) used L1 when they wanted to ask their friends about a subject related to the lesson ($\bar{X}=3.90$). It means that when they encountered a new topic, they thought that it was more appropriate to use translanguaging when talking to their friends to make it more understandable. On the contrary, the lowest mean and the highest SD among these items ($\bar{X}=3.23$; $SD=1.34731$) belonged to the item that the participants switched from L2 to L1 or from L1 to L2 without realizing it. According to the mean scores, the participants tended to use L1 when they felt the need to check the meaning of a new word that they had met in L2 class ($\bar{X}=3.89$).

In sum, quantitative data shows that they thought the more second languages they used, the more they would develop their second language. On the other hand, participants generally considered that translanguaging was advantageous for their language learning and did not think that translanguaging would undermine their language learning. It was figured out that they found it appropriate to use the materials both in L1 and in L2 as they thought translanguaging was useful. In addition, they believed that translanguaging in the class would enhance their understanding of the subject and their language learning as a natural consequence. As a result, it can be concluded that participants kept more constructive perceptions about translanguaging than using only L2 in class.

The researchers analyzed qualitative data through content analysis by presenting themes and codes. 20 students who had previously completed the questionnaire participated in the interviews to gain more data about their translanguaging perceptions and practices. Interviews were conducted with students from the Economics department, the Business Administration department, and the Public Administration department. The participants consisted of 11 female and 9 male students. The first language of 18 students was Turkish and the others stated that they had an understanding of two languages, Turkish-Arabic and Turkish-Indonesian. All of the interviewees said that they attended online foreign language classes at A1 and A2 levels to learn English.

The semi-structured interview results were categorized under two themes considering the research question of the study. These two themes were perceptions towards translanguaging use and translanguaging practices. Themes, codes, and their frequencies were presented in Table 5.

Table 5. Interview Results

Themes	Codes	f
Perceptions Towards Translanguaging Use	Positive thoughts	18
	Negative thoughts	2
	Thoughts about Translanguaging used by teachers	12
Translanguaging Practices	Translanguaging used by students	14
	Translanguaging while note-taking	20

Perceptions towards Translanguaging Use

The qualitative analysis of interviewees' responses revealed three codes under the theme of "Perceptions towards Translanguaging Use": positive thoughts, negative thoughts about translanguaging, and thoughts about translanguaging used by teachers. The most repeatedly mentioned code was "positive thoughts about translanguaging" (n=18). The majority of the participants approved that translanguaging was beneficial and it provided advantages for them while learning L2. One of the participants (P13) said that she found translanguaging useful when she felt confused in L2 class.

Extract 1:

"İngilizce anlamadığımda Türkçe anlatıldığında anlıyorum. Bence takıldığımız yerde Türkçe konuşsak daha iyi olur. Diller arası geçişi destekliyorum. Daha iyi anlamak için birinci dil kullanılmalıdır." (P13)

*"When I do not understand English, I understand when it is explained in Turkish. I think it would be better to speak in Turkish where we are stuck. I support translanguaging. First language should be used for a **better understanding**." (P13)*

Similarly, another participant (P10) commented that he benefited from L1 explanations to improve both L1 and L2 competence simultaneously, especially in grammar topics.

Extract 2:

"Dilbilgisi yapılarını öğrenirken Türkçe karşılıklarını öğrenmek bizim için avantajlıdır. Hem böylece her iki dilimizi de aynı anda geliştirmiş oluruz. İngilizcemiz ilerlerken Türkçemiz de ilerler." (P10)

*"It is **advantageous** for us to learn Turkish equivalents while learning grammatical structures. In this way, we can develop both of our languages at the same time. As our English progresses, so does our Turkish." (P10)*

Most participants expressed that they were encouraged when they used L1, especially when learning English at levels such as A1, and that they wanted to use L1 to understand new topics or new words since they did not have required proficiency in L2.

Extract 3:

"Diller arası geçiş, ikinci dilde yetkin olmadığım için kaygımı azaltmama yardımcı oluyor." (P17)

"Translanguaging helps to reduce my anxiety because I am not proficient in second language." (P17)

Extract 4:

"Diller arası geçişin etkinliğine inanıyorum. Bunun ikinci dildeki gelişimimiz üzerinde zararlı bir etkisi olduğunu düşünmüyorum. Sonuç olarak, illa yalnızca ikinci dil kullanmak zorunlu olmamalıdır."(P6)

"I believe the effectiveness of translanguaging. I do not think that it has a harmful impact on our development in L2. Consequently, L2-only use should not be a must."(P6)

Extract 5:

"Yeni bir dil öğrenmeye çalışmanın ne kadar zor olduğunu bilemezsiniz. Ama ben azıcık İngilizceyle Türkçe kelimeleri karıştırarak cümlelerimi ifade etmeye çalışıyorum. Diller arası geçiş de bu sürecin doğasında var."(P20)

*"You have no idea how difficult it is to try to learn a new language. But I try to **express my sentences by mixing Turkish words with a little English**. Translanguaging is also in the nature of this process."(P20)*

Contrarily, two of the participants stated that they had negative thoughts about translanguaging use in foreign language classrooms. They claimed that it could create a confusing classroom environment. Students underlined the use of L2-only in classes and supported translanguaging by emphasizing its importance. They drew attention to the fact that L2 should be given priority and only L2 is used in language learning, even if they do not understand it sometimes. They confirmed their ideas as followed:

Extract 6:

"Diller arası geçiş, İngilizce öğrenirken bizi kötü yönde etkiler. İngilizceyi her başımız sıkıştığında anadilimize geçerek çözemeyiz. Çabalamalıyız. Bu nedenle, İngilizce sınıfında Türkçe kullanımını doğru bulmuyorum. Sadece İngilizce kullanılmalı diye düşünüyorum."(P1)

"Translanguaging affects us negatively when learning English. We can't acquire English by switching to L1 every time we get stuck. We must strive. Therefore, I do not find it correct to use Turkish in English class. I think only English should be used."(P1)

Extract 7:

"Diller arası geçişin yabancı dilimizi geliştirmek için gerekli olduğunu düşünmüyorum. Bir dilden diğerine geçmek ikinci dilimizin gelişmesini taş koyabilir." (P2)

*"I do not think that translanguaging is necessary to improve our foreign language. Switching from one language to another can **hinder the development of our second language**." (P2)*

When we look at the personal information of these two students who think negatively about translanguaging, we see that they are both foreign nationals. They said that they hesitated to speak in L1 in class because their L1 is not Turkish. They stated that they did not ask questions in L1 because they

thought that their teachers would not understand them. However, it was understood that they used L1 while talking among themselves about the course and did not object to the use of L1 at some points.

Extract 8:

“Sınıfta öğretmenle kendi dilimizde konuşmak sadece gürültü yaratacaktır.” (P2)

*“Talking to the teacher in our language in the classroom will only **create noise**.” (P2)*

More than half of the participants preferred the teacher to use L1 while teaching new topics or giving new words in L2.

Extract 9:

“Bazen grameri anlamıyorum ve bu da derse konsantre olmamı engelliyor. O zaman ders benim için hiçbir şey ifade etmiyor. Böyle olunca hocamın Türkçe karşılığını söylemesini istiyorum. Bazen bilmediğim herhangi bir kelimenin anlamını öğrenmeye kalktığımda dersten kopuyorum. Böyle zamanlarda hocamın kelimenin Türkçe anlamını hemen söylemesi hoşuma gidiyor. Bu hem daha hızlı hem de daha iyi öğrenmemi sağlıyor.”(P12)

*“Sometimes I don’t understand grammar and this prevents me from concentrating on the lesson. Then the lesson means nothing to me. When this happens, I want my teacher to say the Turkish equivalent. Sometimes when I try to learn the meaning of any word I don’t know, I break out of the lesson. At such times, I like that my teacher immediately tells the meaning of the word in Turkish. This **allows me to learn both faster and better**.” (P12)*

It unveiled that one of the participants (P4) was driven by the feeling of expressing his thoughts about L1 without any hesitations. He said that when he used L1, all his worries about understanding disappeared.

Extract 10:

“İngilizce öğrenmeye yeni başladık. Bu yüzden bazı şeyleri anlayamıyorum. Hocam Türkçe konuşunca ‘Ha tamam oldu.’ diyorum. Zihnimde bir lamba yanıyor ve her şey yerine oturuyor. Sadece İngilizce konuştuğunda, tüm kelimeler havada uçuyor gibi görünüyor.” (P4)

*“We have just begun to learn English. That’s why I cannot understand some things. When my teacher speaks Turkish, I say ha, okay, now it’s done. **A lamp turns on in my mind** and everything falls into place. When she speaks English only, all the words seem to fly in the air.” (P4)*

Translanguaging Practices

The analysis of semi-structured interviews conducted with students revealed two codes under the theme of “Translanguaging Practices”: translanguaging used by students, and translanguaging while note-taking. Almost two-thirds of the interviewees stated that they tended to use translanguaging when they spoke with their classmates during lesson time. They said that they wanted to use their first language when explaining a subject to each other or asking a question about homework. They exclaimed

that whenever they felt the need to look up a word about the lesson, they looked up its Turkish so that they could understand it immediately. Participant 19 highlighted that although she wanted to use L2 more, she had to switch from L2 to L1 when she did not find the appropriate words in L2. She added that L1 use was helpful to explain confusing subjects in L2.

Extract 11:

"İngilizce konuşmayı çok istiyorum ama bazen konuşurken kelimeleri hatırlamıyorum o yüzden Türkçeye geçiyorum. Sınıf arkadaşlarımla genellikle Türkçe konuşuyorum. Anlamadığımız bir şey olduğunda bunu birbirimize Türkçeyle daha iyi anlatabiliyoruz." (P19)

*"I want to speak English very much, but sometimes I don't remember the words while speaking, so I move to Turkish. I generally talk to my classmates in Turkish. When there is something we don't understand, we can **better explain it** to each other **in Turkish**." (P19)*

Another participant elaborated upon the same idea, reporting that he had positive feelings about L1 use. He said his teacher divided the students in the classroom into groups in the online setting. He expounded that he felt confident in a foreign language classroom with the help of L1 since using translanguaging contributed him a deeper understanding of L2.

Extract 12:

"Öğretmen derste yken gruplar oluşturuyor. Bu gruplarda ana dilimizi konuşuyoruz. Kendi aramızda birinci dilde konuştuğumuzda daha iyi hissediyoruz." (P18)

*"The teacher creates groups during the lesson. We speak L1 in these groups. We feel better when we **use our first language** among ourselves". (P18)*

As the last code of the second theme, how the participants used translanguaging while note-taking was investigated. All the participants stated that they took notes during the lesson whether in L1, L2, or both L1 and L2. While some argued that they took notes in L1 and it was very helpful in understanding, some claimed that it would be more beneficial to take notes in L1 and L2 at the same time. For instance, participant 11 stated that she was affected by the positive feelings of her notes in L1 even though the lesson was taught in L2.

Extract 13:

"Derste notları Türkçe alıyorum. Daha iyi anladığımı düşünüyorum. Konu tekrarı yaparken daha kolay oluyor." (P11)

*"I take **notes in Turkish** during the lesson. I think I understand better. It is easier when I repeat the subject." (P11)*

One of the participants (P14) underlined that he found it helpful to use both languages simultaneously while taking notes. His opinions about preferences explain the reasons why he took notes in L1 and L2.

Extract 14:

“İki dilde de not tutmak bana çok yardımcı oldu. Birinci dil ve öğrenmeye çalıştığımız ikinci arasında farklar var. Örneğin Türkçe de iki kelimeyle bir şey söylerken, İngilizcede daha fazla kelime kullanmak gerekebilir. Diller arasındaki benzerlik ya da farkları not alırken daha iyi görüyorum.” (P8)

“Taking notes in both languages helped me a lot. There are differences between the first language and the second one we are trying to learn. For example, while saying something with two words in Turkish, it may be necessary to use more words in English. I see the similarities or differences between languages better when taking notes.” (P8)

It could be understood that the interview results tried to shed light on some points of thought concerning translanguaging use from students' perspectives in online foreign language classrooms. The majority of the participants had positive thoughts about translanguaging use and they tended to use translanguaging practices. All participants claimed that they tried to do everything they could and struggle to learn L2 better without giving up using L1.

Discussion and Conclusion

The researchers set out to investigate the previous suggestions on this subject in the literature (Wang, 2019; Yuvayapan, 2019). This study aimed to reveal the perceptions of A1 and A2 English-level students in online foreign language classes towards translanguaging. According to the students in this study, they have positive perceptions of translanguaging, and these findings are consistent with previous research. For example, both this study and other articles revealed that students used more or less translanguaging, and with the help of this, they felt confident in the language learning environment (Carstens, 2016; Kucukali & Koçbaş, 2021; Wang, 2019).

For this purpose, a questionnaire was applied to reveal students' perceptions of translanguaging. In addition, semi-structured interviews were conducted with the students to understand their perceptions of translanguaging in depth. The quantitative results of the questionnaire and the qualitative results of the semi-structured interviews allowed the researchers to answer the research question of this study.

The results showed that students in online foreign language classes had more positive thoughts towards translanguaging use rather than just L2 use and they used translanguaging in a variety of ways. Statistical data revealed that foreign language students prefer the use of only English ($\bar{X}=2.40$) less than the use of translanguaging ($\bar{X}=3.90$). These results indicated that the participants of the study keep mostly positive perceptions of translanguaging by showing that they are in parallel with the aforementioned studies (Küçük, 2018; Tian & Hennebry, 2016; Viakinnou-Brinson et al., 2012).

The results of this study support Öztürk's (2022) study in which she tried to figure out students' translanguaging attitudes and practices and found that students have a positive attitude towards translanguaging according to the questionnaire results. However, this study does not agree with her study on some points since the interview results of the same study and the results of this study do not overlap with each other. Because she said that the students exhibited negative attitudes in the interviews,

whereas the students in the current study gave similar answers in the same direction both in the questionnaire and in the interviews. Differences in attitudes towards translanguaging may be due to different reasons such as students' English proficiency levels. In the process of learning a new language, students at the beginning of the road may need to use L1 more (Wang, 2019).

The results of the study show that students found L1 use helpful when encountering a new word or grammar topic. Students can cope with confusing situations more effortlessly which means that the use of L1 is beneficial in the use of L2 (Hall & Cook, 2012). For instance, the participants can share their thoughts, practices, and notes with their classmates in L1 to create more positive rapport and translanguaging use can provide them with a sense of freedom. Moreover, in line with these inferences, the study shows that the use of L1 is included in the online environment as well as face-to-face settings (Heins et al., 2007). It can be said that the majority of the students believe using L1 and L2 simultaneously influences their L2 learning positively which is in line with the study (Adinolfi & Astruc, 2017) indicating that students wanted to use translanguaging in online foreign language classrooms.

In light of these results, it can be concluded that students have positive perceptions of translanguaging, which is consistent with the translanguaging studies in the literature (Adinolfi & Astruc, 2017; Carstens, 2016; Fang et al., 2022; Küçük, 2018; Rivera & Mazak, 2017; Tian & Hennebry, 2016; Viakinnou-Brinson et al., 2012). It was confirmed that most of the students believe that using the first language affects the second language development positively and contributes greatly to the progress in the second language. On the other hand, the results of this study contradict previous studies (Alzahrani, 2019; Rivera & Mazak, 2019; Öztürk, 2022) that deduced that students have negative perceptions of translanguaging use.

Translanguaging, which is a new term in the literature, describes both the change between languages and the use of L1 and L2 in the meaning-making process. The article explores this intricate phenomenon detailing their perceptions of translanguaging use by addressing students learning a foreign language in the online setting. Translanguaging as a learning strategy transforms the environment from a monolingual to a bilingual or multilingual environment. Such environments enable students with low language proficiency to participate in the lesson more willingly without hesitation, by providing prearranged activities in the class and providing students with the opportunity to use their potential while learning a language. Translanguaging classrooms, not following the sanctions of a monolingual education, create a rapport where each student who takes action to make sense of new words or topics and to have a say in the lesson can express himself more easily. The thought of allowing students to use their first language in a bi/multilingual classroom can challenge teachers trained for monolingual education. Besides, it is very important to know that if translanguaging is applied within a plan, it does not influence the learning process negatively. Conversely, when students are free to use their first language, they may feel encouraged and may participate more enthusiastically in the lesson. Teachers must provide the necessary conditions for the use of translanguaging, especially for beginners, therefore "autonomy only be encouraged, not forced, upon learners" (Adamson & Coulson, 2015, p. 34). Teachers, administrators, and curriculum organizers should try to add the use of translanguaging into their programs of online foreign language classes to improve language teaching and learning. As a result,

translanguaging is a natural consequence of the language-learning process. To reach a deeper understanding of translanguaging use, further studies may search and discuss translanguaging in foreign language classrooms to see its usefulness and effectiveness. Further studies may apply the experimental method. They may search the effects of translanguaging use on students' language performance by conducting pre-test and post-test at the beginning and the end of the training terms. Whereas the present study used a questionnaire and interview to discover students' translanguaging perceptions, further studies may conduct action research on this topic to explore deeply.

Ethics Committee Permission:

Ethics committee approval for this study was obtained with the decision of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social and Human Sciences Ethics Committee dated 23.11.2022 and numbered 174496.

Contribution Rate Statement:

The authors contributed equally to the article.

Conflict of Interest:

The authors declare that there is no conflict of interest between them.

References

- Adamson, J., & Coulson, D. (2015). Translanguaging in English academic writing preparation. *International Journal of Pedagogies and Learning*, 10(1), 24–37. <https://doi.org/10.1080/22040552.2015.1084674>
- Adinolfi, L., & Astruc, L. (2017). An exploratory study of translanguaging practices in an online beginner-level foreign language classroom. *Language Learning in Higher Education*, 7(1), 185–204. <https://doi/10.1515/cerclde-2017-0008>
- Alzahrani, T. (2019). Investigating translanguaging practices and attitudes of international students in higher education at an American university. *Arab World English Journal*, Special Issue, 118–128. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/elt1.9>
- Baker, C. (2011). *Foundations of bilingual education and bilingualism*. Multilingual matters. New York: Mc Naughton & Gunn Ltd.
- Canagarajah, S. (2011a). Codemeshing in academic writing: Identifying teachable strategies of translanguaging. *The Modern Language Journal*, 95(3), 401–417.
- Canagarajah, S. (2011b). Translanguaging in the classroom: Emerging issues for research and pedagogy. *Applied Linguistics Review*, 2(1), 1–28.
- Carstens, A. (2016). Translanguaging as a vehicle for L2 acquisition and L1 development: students' perceptions. *Language Matters*, 47(2), 203–222. <https://doi.org/10.1080/10228195.2016.1153135>
- Chiou, B. (2014). Rethinking the role of L1 in the EFL classroom. *Journal of English Teaching*, 38(4), 53–78.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2002). *Research methods in education* (5th Ed.). Routledge.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage publications.
- Cummins, J. (2007). Rethinking monolingual instructional strategies in multilingual classrooms. *Canadian Journal of Applied Linguistics*, 10(2), 221–240.
- Fang, F., Zhang, L. J., & Sah, P. K. (2022). Translanguaging in language teaching and learning: Current practices and future directions. *RELC Journal*, 53(2), 305–312. <https://doi.org/10.1177/00336882221114478>
- Liu, Y., & Fang, F. (2022). Translanguaging theory and practice: How stakeholders perceive translanguaging as a practical theory of language. *RELC Journal*, 53(2), 391–399. <https://doi.org/10.1177/0033688220939222>
- Hall, G., & Cook, G. (2012). Own-language use in language teaching and learning. *Language teaching*, 45(3), 271–308.
- Heins, B., Duensing, A., Stickler, U., & Batstone, C. (2007). Spoken interaction in online and face-to-face language tutorials. *Computer Assisted Language Learning*, 20(3), 279–295.

- Küçük, C. (2018). *Investigating translanguaging as a teaching and learning practice in an English medium higher education context in Turkey*. (Thesis No. 531272) [MA thesis, University of Çukurova]. National Thesis Center.
- Kucukali, E., & Koçbaş, D. (2021). Benefits and issues of translanguaging pedagogies on language learning: Students' perspective. *Turkish Online Journal of English Language Teaching (TOJELT)*, 6(3), 55–85.
- Küçükler, H., & Tosuncuoglu, I. (2018). Perception of Learners towards Monolingualism, Bilingualism, and Multi-Language Learning. *English Language Teaching*, 11(12), 221–228. <https://doi.org/10.5539/elt.v11n12p221>
- Moore, P. J. (2013). An emergent perspective on the use of the first language in the English-as-a-foreign-language classroom. *The Modern Language Journal*, 97(1), 239–253. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2013.01429.x>
- Rivera, A. J., & Mazak, C. M. (2017). Analyzing student perceptions on translanguaging: A case study of a Puerto Rican university classroom. *HOW Journal*, 24(1), 122–138. <https://doi.org/10.19183/how.24.1.312>
- Rivera, A. J., & Mazak, C. (2019). Pedagogical translanguaging in a Puerto Rican university classroom: An exploratory case study of student beliefs and practices. *Journal of Hispanic Higher Education*, 18(3), 225–239. <https://doi.org/10.1177/1538192717734288>
- Obilor, E. I. (2023). Convenience and purposive sampling techniques: Are they the same? *International Journal of Innovative Social & Science Education Research*, 11(1), 1–7.
- Öztürk, S. A. (2022). *Exploring student-directed translanguaging in the English-centric classroom*. (Thesis No. 726274) [MA thesis, Dokuz Eylül University]. National Thesis Center.
- Sepulveda-Escobar, P., & Morrison, A. (2020). Online teaching placement during the COVID-19 pandemic in Chile: challenges and opportunities. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 587–607. <https://doi.org/10.1080/02619768.2020.1820981>
- Sparks, R., & Ganschow, L. (1993). Searching for the cognitive locus of foreign language learning difficulties: Linking first and second language learning. *The Modern Language Journal*, 77(3), 289–302. <https://doi.org/10.2307/329098>
- Tian, L., & Henneby, M. (2016). Chinese learners' perceptions towards teachers' language use in lexical explanations: A comparison between Chinese-only and English-only instructions. *System*, 63, 77–88. <https://doi.org/10.1016/j.system.2016.08.005>
- Turnbull, M. (2001). There is a role for the L1 in second and foreign language teaching, but.... *Canadian Modern Language Review*, 57(4), 531–540. <https://doi.org/10.3138/cmlr.57.4.531>

- Viakinnou-Brinson, L., Herron, C., Cole, S. P., & Haight, C. (2012). The effect of target language and code-switching on the grammatical performance and perceptions of elementary-level college French students. *Foreign Language Annals*, 45(1), 72–91. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.2012.01170.x>
- Yuvayapan, F. (2019). Translanguaging in EFL classrooms: Teachers' perceptions and practices. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(2), 678–694. <https://doi.org/10.17263/jlls.586811>
- Wallen, N. E., & Fraenkel, J. R. (2001). *Educational research: A guide to the process*. Psychology Press.
- Wang, D. (2019). Translanguaging in Chinese foreign language classrooms: Students and teachers' attitudes and practices. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 22(2), 138–149. <https://doi.org/10.1080/13670050.2016.1231773>
- Williams, C. (1996). Secondary education: Teaching in the bilingual situation. In C. Williams, G. Lewis, & C. Baker (Eds.), *The language policy: Taking stock* (pp. 39–78). Language Studies Centre.
- Willis, J. (1981). *Teaching English through English* (Vol. 8). Harlow: Longman.

28 ŞUBAT SÜRECİNDE TÜRK BASININDA YER ALAN İSLAMOFOBİK İÇERİKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

 Mustafa ÖCAL^a

 Mehmet Sena KÖSEDAĞ^b

Öz

İslamofobi kavramıyla İslam'a ve Müslümanlara yönelik nefret ve ön yargı resmedilmektedir. 11 Eylül hadisesi ve sonrasında daha sık başvurulan sözcükle İslam ve Müslümanlar terörle ilişkilendirilerek sunulmaktadır. Çalışmanın konusunu İslamofobik söylemlerin 28 Şubat kararlarının hemen sonrasında Türk basınında ne şekilde ele alındığı oluşturmaktadır. Çalışmada İslamofobik temsilleri açığa çıkarmak için eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Sahiplik yapılarının benzerliğiyle öne çıkan, satış rakamları en yüksek ve merkez sağda yer alan Hürriyet ve Sabah ile sosyal demokrat, laiklik ekseninden hareket eden ve merkez solda bulunan Cumhuriyet gazeteleri örneklem olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla 28 Şubat kararlarının alınmasının ardından, 1 Mart 1997 tarihinde seçilen gazetelerin manşetlerinde İslamla ilişkilendirilen kavramlar göz önünde bulundurularak İslamofobik unsurların saptanması amaçlanmıştır. Belirtilen tarihin ele alınmasına gerekçe olarak Milli Güvenlik Kurulu kararlarının ilk etkilerinin gazete manşetlerine İslamofobik unsurlarla nasıl yansıdığını tespit etmek dikkate değer görülmektedir. İnceleme sonucunda, ordu üst düzey yetkililerinin söylemlerinde İslam dinî, olumsuzluk barındıran bir çerçeveye sunulmuştur. Ayrıca gazetelerin ideolojik görüşleri sergilemesi bağlamında komuta kademesinin menfaatlerine hizmet eden bir manivela görevini üstlendiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, İslam Karşıtlığı, Oryantalizm, Türk Yazılı Basını, Refahiyol Hükûmeti.

AN ANALYSIS ON THE ISLAMOPHOBIA CONTENTS IN THE TURKISH PRESS DURING THE FEBRUARY 28 PROCESS

Abstract

The concept of Islamophobia depicts hatred and prejudice against Islam and Muslims. Islam and Muslims are presented by associating terrorism with the word that is used more frequently during and after the September 11 incident. The subject of the study is how Islamophobic discourses were handled in the Turkish press right after the 28 February decisions. In the study, critical discourse analysis was used to reveal Islamophobic representations. Hürriyet and Sabah, which stand out with the similarity of ownership structures, have the highest sales figures and are located on the center right, and Cumhuriyet, which are social democrats, moving

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanan "İslamofobi Bağlamında 28 Şubat Süreci Gazete Manşetlerinin Eleştirel Söylem Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

^a Doktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik, mustafaocal33@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, mskosedag@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 16.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 27.09.2023

from the axis of secularism and located on the center left, were determined as samples. Therefore, after the 28 February decisions were taken, it was aimed to identify Islamophobic elements in the headlines of the newspapers selected on 1 March 1997, taking into account the concepts associated with Islam. As a result of the examination, the religion of Islam was presented with a negative frame in the discourses of the senior officials of the army. In addition, it has been revealed that newspapers act as a lever that serves the interests of the command in the context of displaying ideological views.

Keywords: Islamophobia, Anti-Islamism, Orientalism, Turkish Published Media, Refahyol Government.

Giriş

İslamofobi kavramı, İslam ve fobi sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Kavram, İslam'dan ve Müslümanlardan şüphe duyulmasını, Müslümanlara yönelik kontrolsüz güce dayanan eylemleri nitelemek için kullanılmaktadır (Hıdır, 2007, s. 82-83). Bu anlayışla İslamofobi, özellikle 11 Eylül hadisesi sonrasında İslam dininden intikam alma arzusunun, nefreti, İslam'a yönelik önyargıyı ve düşmanlığı simgelemektedir. İslamofobi kelimesine ilişkin temel sorunların kökeninin asırlar öncesine dayanması nedeniyle İslam'a karşı olumsuz bakış açısının ("İslam karşıtlığı" ifadesi yerine), siyasal, dinî, ekonomik, kültürel ve sosyolojik bir kimlik taşıdığını söylemek mümkün görünmektedir. İslam dininden huzursuzluk, korkma gibi duyguları, Müslümanlardan tedirgin olma, geri durma ve onları dışlayan durumları tanımlayan İslamofobiyle, akla uygun olmayan anlatımlar ve kelime tercihleri sonucunda İslam'a ve Müslümanlara dönük ayrımcılık resmedilmektedir. İslamofobinin arka planında Xenophobia biçiminde isimlendirilen yabancı korkusu bulunmaktadır. Dolayısıyla kendisi gibi varlık göstermeyi ötekileştiren ve kuşulanılması olağan hale getirilen bir tehdit olarak yansıtılan aykırılık, İslamofobinin mantık içerisinde sunulmasına zemin hazırlamaktadır (Kar, 2018, s. 38-39). İslamofobiye ilişkin tanımlamalarda anti-İslamizm (İslam karşıtlığı) kavramı da öne çıkarılmaktadır. Anti-İslamizm ile medya ve siyaset sahnesinde İslam'a dönük bilinçli oluşturulmuş örgütlü, isteyerek gerçekleştirilen düşmanca tavırlar betimlenmektedir. Bu açıdan anti-İslamizm, İslamofobiyi tahrik eden bir bağlamda açıklanmaktadır (Canatan & Hıdır, 2007, s. 11).

Küresel çerçevede medya endüstrisinin sağladığı olanaklarla ve kitlesel yayın gerçekleştiriminin yaygınlaşmasıyla beraber, İslam'ın, Batı basınının tasarladığı olumsuz temsilinin kamuoyuna çok hızlı ulaştığı belirtilmektedir. Uluslararası düzeyde özellikle haber ajanslarında İslam'a ve Müslümanlara yönelik haberlerde, nelerin üstünün kapatılacağı ya da hangi unsurların göze çarpan bir yaklaşımla yansıtılacağı noktasında hakim kesimlerce karar verilmektedir (Yel, 2019, s. 9). Böylece haber metinlerinde İslam'ın ve Müslüman imajının, gerçekdışı ve hoşnutsuzluk uyandırılarak betimlendiği ifade edilmektedir. Başka etnik köken ve dinlerde bu türden yaşanmayan yanlış ve aldatıcı anlatımlar, İslam ve Müslümanlar söz konusu olunca doğal bir bağlamda sunulmaktadır. Dolayısıyla Batı'da normalleştirilen bu fikirler, yabancı algısı oluşturularak dışlanmış kültüre ilişkin kara propagandayı çağrıştıran şekilde sergilenmektedir (Said, 2017, s. 13). Tarihsel aşamalar incelendiğinde İslam'ı ve Müslümanları ilgilendiren haberlerde zihinde canlandırılan izlenimin, negatifik içeren öğelerle bezendiği görünür olmaktadır. Şöyle ki İslam'ın ve Müslümanların, *terör yanlısı, antidemokratik, gerici,*

kaba, radikal, çağdışı, baskıcı ve saldırgan sıfatlarıyla anıldığı ortaya çıkmaktadır (Temel ve Koçak, 2020, s. 182).

Batı'da meydana getirilen İslam imajının genel çerçevesi böyleyken yine Batı tarafından geliştirilen Avrupa-merkezci bir anlayışla Batı'nın perspektifinden Doğulunun dünyası biçimlendirilmektedir. Merkezde yer aldığını vurgulayan Batı, egemen güç olarak kendisini nitelendirmekte, böylece iktidar sahiplerinin eliyle değişimin mümkün kılınacağı belirtilmektedir. Avrupa-merkezcilik düşüncesiyle oluşan self-oryantalizm yaklaşımıyla Batı'nın dışında kalan toplumların modernleşme faktörü doğrultusunda Batılı değer ölçütlerini temel alarak kendilerini tanımladıkları ve anlattıkları durumlar resmedilmektedir. Sonuçta Batı tahakkümünün fikrinsel evreniyle bütünleşme arzusunu içeren bu tutumun Doğu toplumlarınca özümsemediği görüşü dile getirilmektedir (Kaya, 2017, s. 1998-2003).

Cumhuriyetin kurulması aşamasında, Tanzimat döneminde etkinliği azalan hilafet makamının kaldırılmasıyla devletin dinî niteliğinin son bulduğu ve yeni oluşturulan Türkiye'nin İslam dünyasıyla ilişkisinin kopma noktasına geldiği düşüncesi öne çıkarılmaktadır. Aynı zamanda Tevhid-i Tedrisat kanununun yürürlüğe girmesiyle yaygın bir şekilde devam ettirilen din eğitim ve öğretim faaliyetleri kesintiye uğramaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı'da Batılılaşma teşebbüsleri hem kurumlar hem de kuruluş felsefesi etrafında Cumhuriyet döneminde sergilenen modernleşme evresine de sirayet etmektedir (Mencet, 2018, s. 199). Bu gelişmelere paralel olarak basın, Türkiye'de modernleşme hamleleri çerçevesinde ve Batılılaşma çalışmaları doğrultusunda önemli bir görevi yerine getirdiği vurgulanmaktadır. Seçkin anlayıştan yana olduğu fikrinden hareket edilen basın ve elitler, toplumun sadece belli zümreler tarafından yönetilmesi gerektiğini ve devletin bu sayede içerisinde bulunan zor koşullardan kurtulacağı tezini savunmuşlardır. Söz konusu zihniyet, modernleşmeci bakış biçimini özümsemiş Türk seçkin grubun egemen ideolojisini yansıtmaktadır. Ayrıca bu süreçte pozitivist akımlar ve laiklik temelli görüş açısı bağlamında toplumsal yaşamda dinin etkisinin belli kalıplar içerisinde sınırlandırılmasının da hedeflendiği anlaşılmaktadır. İslam'ın basına has sunuluş şekli ele alındığında oryantalizmin içselleştirilmesi durumu dikkat çekmektedir. İslami yaşam şeklinin kamusal alanda medya araçları vasıtasıyla incelenmesine dönük deneysel araştırmalarda Türkiye'de de İslamofobik öğelerin var olduğu ifade edilmektedir. (Bayraklı ve Yerlikaya, 2017, s. 57-58).

Çalışmada 28 Şubat Postmodern darbesi olarak nitelenen süreçte 1 Mart 1997 tarihinde İslam ile ilişkilendirilen kavramlar üzerinden İslamofobik unsurların Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerine nasıl yansıtıldığını eleştirel söylem analizi kullanılarak ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Araştırılan zaman aralığında Hürriyet ve Sabah en çok satış rakamlarına ulaşan ve merkez sağda konumlanan, Cumhuriyet ise merkezden sola yönelen sosyal demokrat ve laiklik anlayışına dayanan kimliği doğrultusunda öne çıkmışlardır. Sözü edilen tarihin incelenmesine gerekçe olarak manşetlerde Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararları sonrasında gazetelerin gelişmeleri hangi şekillerde ele aldığını belirtmek ve İslamofobik öğelerin ("İslam karşıtlığının" ifadesi yerine) ne şekillerde temsil edildiğini açığa çıkarmak önemli görülmektedir. Aynı zamanda literatürde, 28 Şubat sürecine yönelik pek çok çalışma bulunmasına rağmen eleştirel söylem çözümlemesi ve self-İslamofobi özelinde incelemenin bulunmadığı saptanmıştır. Dolayısıyla çalışma literatüre ek katkı sunmaktadır. Araştırma neticesinde Refahiyol Hükûmeti'ne komuta kademesinin özellikle laiklik ilkesine dayanan ifadeleriyle birlikte

İslam'ın olumsuz tasvirinin gazetelerin ideolojik tutum sergilemesinden hareketle ordunun çıkarlarına hizmet eden bir işlevi yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Türkiye Siyasal Tarihinde İslamofobik Söylemlerin Genel Çerçevesi

Batı'da toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelerin etkisiyle laiklik yaklaşımı oluşmuştur. Modernleşme teşebbüsleri sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla toplumbilimsel bağlamda bu süreçleri daha geç takip eden Türk halkında sözü edilen yaklaşımın yapısal bazı biçimlerin kabul edilmesinden çok hukuk alanında reform gerçekleştirmek amacıyla devletçi-seçkinci grupların ideolojik tahakkümleriyle sosyal yaşama mal edilmek istendiği söylenmektedir (Kara, 2017, s. 130). Bununla birlikte Cumhuriyet yönetim şeklinin benimsenmesiyle demokrasi ilkesinin yerine getirilmesi için en önemli nitelik dile getirilmektedir. Ancak genç Türkiye'nin ilk zamanlarında Cumhuriyet ile demokrasi ikilisi arasında belirtilen bu ilişkinin görüldüğü gibi gerçekleşmediğinin altı çizilmektedir. Zira Cumhuriyeti asri bir demokratik yönetim biçimi şeklinde ele alan (Cumhuriyet Halk Partisi-CHP) ya da demokrasiyi ilerlemenin ve mantığın uygulaması olarak inşa eden kadro ve tek parti idaresi, demokrasiyi fikirsel ve bireysel özgürlük, halk egemenliği, eşitlik ve serbest oy verme hakkı bağlamında tanımlamasına rağmen bu tanımlamayı kendi yönetim pratiklerinde sergilememesi çelişen durumların var olduğu görüşüyle aktarılmaktadır (Közleme, 2022, s. 30).

Çok partili siyasal hayata geçiş ile birlikte genel seçim hakkı, 1946 yılında Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla farklı bir hal almıştır. Şöyle ki kişilerin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının siyaset sahnesinde belirtilmesi imkânı görünür olmaktadır. Ekonomik gelişmeler, eskiye göre kitleler özelinde hareketlilik yaşanmasını sağlamaktadır. 1950 yılında yapılan seçimlerde iktidar olan DP ile egemenliğin halka ait gerçekleştiği anlayışının belirgin bir şekilde hissedildiği düşüncesi dile getirilmektedir (Karpaz, 2009, s. 112-113). Parti, hükûmette kaldığı müddetçe ezanın yeniden Arapça olarak söylenmesi, dinî içerikli yayınların satışının serbest bırakılması, İmam Hatip okullarında ve camilerin sayısının çoğalması vb. gibi düzenlemelere gidilmesi muhafazakâr kimlikte ve İslami eğilimleriyle kendini tanımlayan kesimler için politik imkanların fazlaştığı fikrine kaynaklık teşkil etmektedir (Karpaz, 2015, s. 139-140; Zürcher, 2016, s. 340).

1950 sonrası Türkiye'de DP'nin genel eğilimi doğrultusunda İslam üzerinde kurulmuş olan baskıya son verilmesi ve dinî hürriyetlere imkân veren politikalarla İslami kesimler, siyaset sahnesinde kendilerine yer bulmuşlardır (Şeyhanlıoğlu, 2020, s. 1373). Böylece 20. yüzyılın ikinci yarısında siyasette dinî kimliği ile öne çıkan kesimlerin İslami tutumları çerçevesinde meydana getirdiği söylemler, genellikle seçkinci iktidar sahiplerince Cumhuriyetin temel nitelikleri olarak kabul edilen laiklik anlayışına aykırı hareket edildiği görüşünde değerlendirilmektedir (Ahmad, 1995, s. 304). Bu süreçte DP hakkında böyle türden yakıştırmaların sebebiyse, seküler siyaset yaklaşımında esneme ile ciddi boyutlara ulaşan kentleşme olgusuyla birlikte kırsal kültürün farkına varılmasıyla şehirlerde günlük yaşamda İslam'ın dikkat çeken bir boyutta etkinlik kazanması durumuyla açıklanmaktadır (Zürcher, 2016, s. 341).

DP tarafından dinî alanda yapılan düzenlemeler, dönemin medya-iktidar ilişkileri temel alındığında bazı basın organlarında “İktidar inkılapları terk ediyor”, “Bugün Arapça ezana izin verirsiniz yarın fes, sarık öbür gün eski harfler gelir”, “Atatürk’ün inkılap yapısında bir gedik” (Abay, 2010, s. 72; Ergül, 2018, s. 48-49) gibi ifadeler söylenerek genellikle İslamofobi üzerinden bir dil kullanımının benimsendiği aktarılmaktadır. Ayrıca DP ile filizlenen İslami kesimlerin siyasi alanda kendilerini tanımlamaları sebebiyle altı çizilen laiklik anlayışı açısından tehlikeli bir durum yaşanacağı imajı çizilerek ve İrticai faaliyetler gerçekleştirildiği öne sürülerek bu gelişmelerin tekrarlayan bir şekilde gündeme tutulduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla 1960 sorasında da izlerine rastlanacak olan bu yaklaşımlar, bilhassa dinî kimlikleri ile öne çıkan partilerin hükûmette yer almaları neticesinde antidemokratik eylem tarzlarının uygulanmasına neden olduğu fikri çerçevesinde yansıtılmaktadır (Kurt, 2017, s. 67).

Bahse konu olan izlerin kalıntılarını 12 Eylül Askeri müdahalesiyle özellikle 1980’li yılların sonlarında gerçekleşen bazı olaylarda görmek olasıdır. Türbanlı kadınların siyasette bulunmaları ve Cuma namazına katılan erkeklerin politik çerçevede faaliyet göstermeleri laiklik ilkesi bağlamında endişe veren gelişme olarak kabul edilmektedir. Bu evrede tarihsel arka planından bugüne sürdürülmüş olan İslamofobik unsurların arttığı düşüncesi dile getirilmektedir (Şahin, 2019, s. 39). Aynı şekilde başörtüsü takmanın resmi kuruluşlarda ve üniversitelerde serbest bırakılması ya da yasaklanmasına dönük tartışmaların gündemde sürekli taze tutulan bir bağlamda sergilendiği ifade edilmektedir (Zürcher, 2016, s. 417).

12 Eylül darbesinin ardından demokrasinin yeniden işlerlik kazanması adına 6 Kasım 1983’te gerçekleştirilen genel seçimlerde Anavatan Partisi (ANAP) oyların dikkate değer bir bölümünü elde etmiş ve tek başına iktidar olma yolunda Turgut Özal, hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir. Özal’ın benimsediği siyasal anlayış çevresinde geleneksel değerlerin dikkat çekilerek yansıtılması DP dönemini çağrıştıran bir biçimde İslami kesimlerin faaliyet alanlarının yaygınlaşmasıyla açıklanmaktadır. Toplumsal yaşamın neredeyse her sahasında sözü edilen anlayışın etkisi gözlemlenirken muhafazakâr kimlikli gazete, dergi, radyo ve televizyon içeriklerin yayınlanmaya başlanmıştır (Karataş, 2022, s. 62). Fakat dinî eğilimlere göre bu türden yaklaşımların meydana getirilmesi basında eleştirilerin çoğalmasına neden olmaktadır. 1984’ten itibaren çeşitli gazeteler, yeni yapılan camiler, mezun olanların üniversiteye yerleşme oranlarının yükselmesi ile birlikte öne çıkan İmam Hatip liselerinin sayısında artış, okul kitaplarında ve devlet kontrolüne tabi olan radyo ve televizyonlarda İslami değerlere dönük yayınların fazlaşması, İslam kaynaklı yayınların ve yayınevlerin çoğalması ve Ramazan ayında sigara ve içki tüketenlere yönelik saldırılar düzenlendiğini sayfalarında yer vererek İslami çevreler, zarar veren ve tehlike oluşturan bir algıyla betimlenmektedir (Zürcher, 2016, s. 416).

ANAP ile birlikte Refah Partisi’nin 1994 ve 1995’te yapılan seçimlerdeki beklenmeyen yükselişinin laiklik ilkesini kabul etmiş kesimlerde hoşnutsuzluk oluşturduğu dile getirilmektedir. İslami eğilimleriyle siyasi arenada varlık gösteren Refah Partisi, DP ile başlayan ve ANAP ile sürdürülen bu yaklaşımı devam ettirmektedir. Aynı zamanda partinin irticai faaliyetlerin odağı konumuna getirildiği, politikanın dışında bırakılmak istendiği ve görmezlikten gelindiği görüşü paylaşılmaktadır. Sonuçta

rejimin tehlike altında bulunduğunu söyleyen laik-seçkinci tarafın antidemokratik yöntemlere giriştiği aktarılmaktadır (Özer, 2019, s. 218).

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından benimsenen laiklik anlayışı 27 Mayıs ihtilali ile filizlenen ve ilerleyen aşama da gerçekleştirilecek olan darbe yaklaşımlarının ideolojik çerçevesini şekillendirmektedir. Darbe bildirimlerinde önemle vurgulanan laik devlet söylemi bu hadiseye verilen en dikkate değer örnekler arasındadır. Darbeyi yapanların darbe sürecinde toplumsal bağlamda ve siyasi geçerlilik elde etmek adına laikliği araç olarak kullandıkları belirtilebilir. Böylece darbeci zihniyet, düşünsel çerçevede özellikle dinî hayat tarzı üzerinde bir değişimi amaçlamaktadır. 27 Mayıs'a ek olarak 12 Eylül ve 28 Şubat darbeleri bu durumun örneklerini içermektedir.

2. Türk Siyasetinde Refah Partisi ve Refahyol Hükûmeti

Refah Partisi ile Refahyol Hükûmeti'nin siyasi arenada temsilini kavrayabilmek için ilk olarak sözü geçen koalisyon ortaklarından Refah Partisi'nin genel çerçevesini kavramak gerekmektedir. Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan, politik art alanını ve düşünce birikimi yansıtan Millî Görüş hareketi anlayışını temel alarak siyasette yer almıştır. Erbakan, 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmiş sonrasında Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) gibi önemli partilerin kurucu kadrosunda ve liderlik pozisyonunda siyasi hayatını sürdürmüştür (Baykal & Çaha, 2017, s. 6-7).

Refah Partisi'nin iktidar olmasında en dikkate değer işaretlerden biri çok partili hayata geçiş ile birlikte gelişen sağ geleneğin politik bir güç olarak belirginleşmesidir. Bu bağlamda İslami eğilim ve yaklaşımlar siyasi arenada yasal zeminde kendisine yer bulmaktadır. 1970'te kurulan MNP ile devamı niteliğini taşıyan MSP ve RP'nin, İslami görüşün politikada doğrudan temsil edilmesi sağlanmıştır. 1970'li yıllarda MSP, geleneklerine bağlı dindarların ilgi odağı haline gelmiş ve kırsal bölgelerden destek görmüştür. 1990'lı yıllarda ise RP'nin, şehirli orta sınıftan meydana gelen seçmenin ilgisini çektiği aktarılmaktadır. Bunlarla birlikte sözü geçen partilerin benimsediği Millî Görüş anlayışının genel çerçevesinin belirtilmesinde fayda görülmektedir. Millî Görüş ile 1969 yılında Erbakan liderliğinde bağımsızlar hareketi biçiminde başlayan ve MNP ile siyasi vasfına bürünen politik bir akım betimlenmektedir. Giderek ehemmiyet kazanan ve Türk siyasetinde etkin konuma gelen bu hareketin, gücünü arttırarak yoluna devam ettiği açıklanmaktadır. İslami kimlikli partilerin başarı göstermesinde başka ciddi oy oranlarına ulaşmış partilerin vatandaşların beklentilerini karşılayamaması ve vaatlerin yetersiz kaldığı görüşü paylaşılmaktadır. Ümmetçilik düşüncesi etrafında siyasi bir duruş sergileyen Millî Görüş ile seçim dönemlerinde itine ile yapılan faaliyetler öne çıkarılmaktadır. Seçmenlerin elektronik ortama taşınması evler tek tek dolaşarak bireylerle bağlantı kurulması ve kadınların seçim süreçlerinde gözle görülür şekilde misyon üstlenmeleri RP'nin iktidara gelmesinde başat unsurlar şeklinde değerlendirilmektedir (Göle, 2017, s. 72-74).

Millî Görüş içerisinde önemli görüşlerden biri olarak adil düzen söylemi gösterilmektedir. Özellikle adalet kavramının temele alınması sonucunda haksızlıklarla başa çıkılacağı öngörülmektedir. Siyasi perspektifini kişisel özgürlükler, toplumsal ve ekonomik hakların aynı düzeyde dağıtılması esasına göre adaletli bir kavrayışın ele alınmasının gerekliliğini vurgulayan Millî Görüşün, kamu

kaynaklarının halkın tamamına dağıtılmasını kabul ettiği ve bazı güç odaklarının çıkarlarına ilişkin değil, toplumun genelini içine alan bir yaklaşımı benimsediği öne çıkarılmaktadır. Sert ve dışlanmış bir algıyla tasarlanan laiklik ilkesine karşı İslami kimliğiyle kendisini tanımlayan kesim nazarında negatif etkilere yönelik toplumda farkındalık meydana getirilmesi adına çaba harcandığı ifade edilmektedir (Tuncel & Yılmaz, 2017, s. 169).

Refah Partisi'nin en çok oyu alarak zirvede yer aldığı ve ANAP'ın %19,7'lik kısımla ikinci parti konumunda bulunduğu 24 Aralık 1995 seçiminin ardından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel mevzuat gereği birinci parti olan Refah Partisi'ne hükûmeti kurmak için yetki vermiştir. Politikanın sınırlarının dışında meydana gelen hadiselerin ve başka güç odaklarının etkisiyle Refah Partisi'nin hükûmeti oluşturmaya engel çıkarıldığı belirtilmiş fakat ANAP ile DYP arasında devamlı suretle gelişen gerilim neticesinde Tansu Çiller'in genel başkanlığında bulunduğu DYP ile koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur (Findley, 2012, s. 357; Özer, 2019, s. 217).

Refahyol, 28 Haziran 1996 tarihinde 54. hükûmet olarak Erbakan'ın Başbakanlığında kurulmuştur. Başbakanlık görevinin ikişer yıl dönüşümlü gerçekleştirilmesine göre anlaşılan modelde Erbakan, 2 yıl Başbakanlık, Çiller ise Başbakan yardımcısı olarak görevini sürdürecektir. Aynı zamanda bir sorun oluşması durumunda ilk yılın sonunda Erbakan'ın Başbakanlığı Çiller'e bırakması ön görülmüştür (Tutar, 2007, s. 350-352). Yalnız iktidar-ordu arasındaki anlaşmazlıklarla, basının hükûmete yönelik kasıtlı bir şekilde tasarladığı saldırı içerikli söylemlerin meydana getirildiği belirtilerek komuta kademesi tarafından 28 Şubat 1997 tarihinde çeşitli kararların alınmıştır. Söz konusu kararların ise baskı unsurları kullanılarak kabul ettirilmek istendiği, hemen hemen bir yıl kadar sonra 18 Haziran 1997'de Başbakan Erbakan'ın İstifa etmek mecburiyetinde bırakıldığı dile getirilmektedir. Erbakan'ın görevi bırakmasından sonra göreve gelmesi beklenen Çiller'den başka Demirel, hükûmeti kurmak için ANAP lideri Mesut Yılmaz'a yetki vermiş ve böylece Refahyol Hükûmeti sona ermiştir (Temel, 2019, s. 153).

28 Şubat MGK toplantısından çıkan kararların toplumda ses getirdiği, kanaat önderlerinden sanatçılara, bilim dünyasından iş insanlarına kadar bazı kesimlerin darbeyi desteklediği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kararların demokratik bir süzgeçten geçirerek değerlendirenler olduğu ve kararlar ile, anayasal bir sürecin işlediği görüşü aktarılmaktadır. Bu sebeple bildirinin demokrasiye aykırılık içermeyen bir belge biçiminde sergilenmektedir. Fakat özünde MGK bildirisinin, üst düzey komuta kademesince sembolize edilen tehdit ve müeyyideleri bünyesinde barındırdığı, göz dağının verilmesinin vurgulandığı ve dikte ettirilen bir belge şeklinde ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca kararlarla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) tehdit edici bir şekilde göndermede bulunduğu altı çizilmektedir (Bayramoğlu, 2018, s. 131).

Anayasa Mahkemesi'nin 16 Ocak 1998'de almış olduğu karar neticesinde Refah Partisi'nin siyasal varlığı sona erdirilerek Erbakan'ın beş yıl süre ile politikadan men edildiği anlaşılmaktadır. Siyasi arenadaki yasaklamalarla birlikte Refah Partisi bazı politikacılara ilave olarak İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, okumuş olduğu bir şiir sebebiyle on ay hapis cezası verilerek cezaevine gönderilmiştir (Gülalp, 2003, s. 84).

Özetlemek gerekirse ordunun Refahyol Hükûmeti'ne yönelik tutumunun demokrasi anlayışıyla bağdaşmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Aynı zamanda bu dönemde Millî Görüş yaklaşımı çerçevesinde Türk siyasetinde kendine yer edinmiş olan Refah Partisi'nin İslami kimlikli bir parti olmasından kaynaklı sebeplerle politikadan uzaklaştırıldığı görüşü dile getirilebilir.

3. Refahyol Hükûmeti Dönemi Siyasal İktidar Medya İlişkisinde Yazılı Basının Tutumu

Refahyol Hükûmeti'nin kurulması ile beraber, hükûmetin oy oranı daha çok olan ortağı Refah Partisi'nin lideri Erbakan'ın Başbakanlığı ile Batılı unsurları özümsemiş olanlar ve ordu adına bu gelişmelerin kaygı verici bir durum şeklinde değerlendirilmektedir. Söz konusu süreçte anaakım medyanın %66'sına sahip basın kurumlarının (Doğan grubu: Hürriyet, Milliyet; Bilgin grubu: Sabah) siyasal iktidara muhalefetlik ve baskı unsuru meydana getirerek hükûmet-ordu gerilimini sürekli olarak sütunlarına taşıdıkları belirtilmektedir. Bununla birlikte merkez solda yer alan Cumhuriyet gazetesinin de aynı Doğan ve Bilgin grubunun gazetelerinde yansıttığı şekliyle paralel bir anlayışı haberlerinde sergilediği aktarılmaktadır (Özer, 2019, s. 234; Temel, 2019, s. 154; Zürcher, 2016, s. 430-431). Aynı zamanda hükûmet-ordu ilişkilerinde anlaşmazlıkların artarak sürdüğü, iktidara leke sürme girişimlerine başvurulduğu (Batı Çalışma Grubu vasıtasıyla) dinî kesimlerin fişlendiği, düşmanlık ve tehlike barındıran hareket alanı oluşturulduğu yaklaşımının benimsendiği, toplumda ayrışmaları tetikleyen eylemlere destek verildiği, iktidara yönelik uyarılar gibi öğelerin Refahyol Hükûmeti'ni zayıflatmak ve hükûmet ortakları içerisinde ikilik çıkarmak için gündemde tutulduğu görüşü öne çıkarılmaktadır (Bayramoğlu, 2018, s. 17). Refahyol Hükûmeti döneminde bilhassa RP'li isimlere karşı hedef gösteren bir dil kullanıldığı ve partinin faaliyetlerinin keskin eleştiriler aldığı ifade edilmektedir. RP'ye muhalif tavır sergileyen medyanın tekrarlayan bir şekilde RP'nin irticai faaliyetlerde bulunduğunu laiklik düşmanı olduğuna yönelik haberler yayınlayarak asker ile gerilimli bir durum betimlenmiştir (Özer, 2019, s. 214).

Refahyol Hükûmeti'nin görevde kaldığı zaman diliminde baş gösteren çeşitli olaylar ve ordu-siyasal iktidar arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesinde medyanın üstlendiği misyon, toplumsal olarak gergin bir havanın hâkim olması gibi değişkenler 28 Şubat Süreci biçiminde adlandırılan Postmodern darbenin oluşum aşamasına zemin hazırlayan faktörler olarak belirmektedir. Bu faktörler şöyle sıralanmaktadır:

- İran'a gerçekleştirilen seyahat ve ilişkiler: İran ile birlikte Doğu Asya ülkelerini (Pakistan, Singapur, Malezya ve Endonezya'yı) kapsayan ve Başbakan Erbakan'ın ilk yurt dışı ziyaretlerinin basında büyük yankı uyandırdığı belirtilmektedir. Özellikle İran ile ikili ticareti geliştirmek amacıyla bir araya gelmesi medya tarafından amacından saptırılarak sunulduğu ve Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığı düşüncesi bağlamında değerlendirilmektedir (Arikan, 2011, s. 104-105).

- Susurluk olayı ve bu hadise çerçevesinde gerçekleştirilen "Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık" Eylemleri: 3 Kasım 1996'da Balıkesir'e bağlı Susurluk ilçesinde oluşan kazada aynı otomobil içerisinde yer alan DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak, yaralı olarak kurtulmuş, İstanbul eski Emniyet Yardımcısı Hüseyin Kocadağ, Mehmet Özbay sahte kimlikli Abdullah Çatlı ve manken Gonca Us hayata veda etmiştir. Araçta bulunan kişilerin emniyet-politika-mafya ilişkisinin polemik konusu olmasının gündemden düşmeyen bir tarzda işlendiği resmedilmektedir. Bu süreçte İçişleri Bakanı

Mehmet Ağar istifa etmiş yine de olay tüm yönleriyle aydınlatılamamıştır. Dolayısıyla iktidar partilerinin siyasi olarak yıpratıldığı ve özellikle askerler ile Refah Partisi arasında gerilimin başka bir boyutta kendini gösterdiği aktarılmaktadır (Bayramoğlu, 2018, s. 101). Bu dönemde Susurluk hadisesi ile bağ kurulan ve medya tarafından canlı olarak yayınlanan eylemler düzenlenmiştir. Bunlardan ön plana çıkan 1997 yılı şubat ayı süresince 21.00'da "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" faaliyetidir. Vatandaşlar evlerinin yanan ışıklarını bir dakika boyunca söndürmesine göre yapılan eylem, devlet içindeki yasadışı örgütlerin ortaya çıkarılması ve Susurluk hadisesinde akla takılan soru işaretlerinin çözüme kavuşturulması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Refah Partisi'ne dönük karşıtlık meydana getirilmesinde toplumsal ölçekte kamuoyunu ikna etme çabaları da önemli görülmektedir (Arikan, 2011, s. 110-111).

- Taksim Meydanına Cami İnşa Edilmesi ve Türban Tartışmaları: Refahyol iktidarının göreve başlamasından itibaren kamu kurumlarında ve üniversitelerde yaşanan mağduriyetin önüne geçilmesi noktasında başörtüsü yasağının ortadan kaldırılması ve Taksim Meydanına cami yapılmasının laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçe gösterilerek mecliste ve medyada günlerce sürecek tartışmaların gündemi fazlasıyla meşgul ettiği belirtilmektedir. Özellikle Taksim'e cami projesi İstanbul'u ilgilendiren bir konuyken medya tarafından, laiklik algısı etrafında tutum sergilemesi olayın rejimin tehlikede olduğu ya da rejimi tehdit eden bir bağlamda Türkiye'nin tamamına mal edilerek sunulduğu aktarılmaktadır (Gülalp, 2003, s. 84).

- Tarikat ve Cemaatlerin Önde Gelen İsimlerine Verilen İftar Yemeği: Başbakan Erbakan tarafından Başbakanlık konutunda Ramazan ayı vesilesiyle tarikat ve cemaatlerin önde gelen isimlerinin katıldığı iftar yemeği organizasyonu düzenlenmiştir. Basının ise bu yaşananları Erbakan'ın cemaatleri ve tarikatları koruyucu imajı oluşturarak ele aldığı ve irticaya neden olan bir gelişme şeklinde işlediği paylaşılmaktadır. İftar organizasyonunun ardından bilhassa asker, siyaset ve medyanın karşıt tutumları doğrultusunda yemeğe katılan liderler üzerinden Erbakan'a ciddi anlamda eleştiriler yöneltilmiştir (Yeniden düzenlendi/anlamsal sorun olması nedeniyle) (Gülalp, 2003, s. 83).

- Kudüs Gecesi Etkinliği ve Sincan'da Tankların Hareketleri: Refah Partisi'nden Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız, 30 Ocak 1997 tarihinde Kudüs'ü anmak için bir gece düzenlemiştir. Bu geceye İran Büyükelçisi Rıza Bagheri de iştirak etmiştir. Yıldız ile Bagheri'nin laikliğe ve Batı'ya yönelik eleştirilerinin ardından (Akpınar, 2001, s. 169) basında rejim krizine yol açacak açıklamalar yapıldığı dile getirilmiştir. Özellikle siyasetçilerden ve sivil toplum kuruluşlarından (STK) Refah Partisi'ne dönük karşıtlık içeren ifadelerin yoğun bir şekilde sunulduğu ve laikliğin elden gittiğini içeren söylemler öne çıkarılmıştır. Gündemde hararetli tartışmaların sürdüğü olayın ardından Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız suçlamalar neticesinde yargılanmış ve cezaevine gönderilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte 4 Şubat 1997'de içlerinde tanklarında yer aldığı askeri konvoylar Sincan şehir merkezine hareket etmiştir. Bu vesileyle halk üzerinde darbenin gerçekleştirildiği imajı uyandırılmaktadır. Yaşananların askeri tatbikattan kaynaklı yapıldığı anlatılsa da hadise, basın ve kamuoyu nazarında Refahyol iktidarının tehdit edildiği algısı üzerinden biçimlendirilmektedir (Yeniden düzenlendi/ anlamsal sorun olması nedeniyle) (Akpınar, 2001, s. 177-178; Temel, 2019, s. 158).

Basın, özellikle 28 Şubat'ta yapılacak Milli Güvenlik Kurulu toplantısı öncesinde Refahiyol iktidarı ile ordu arasında gerilimin üst seviyelere çıkmasına ve toplantıda gündemin nelerden oluşacağına dair unsurları sürekli işleyerek algı oluşturacak bir yaklaşımın işaretlerini sayfalarından şu şekilde yansıtmışlardır:

Cumhuriyet: *"Kritik MGK Toplantısı"* (26 Şubat 1997), *"Böyle Gitmez"* (27 Şubat 1996), *"MGK'nın Gündemi Rejim"* (28 Şubat 1997).

Hürriyet: *"Pompa MGK'da"* (11 Şubat 1997), *"Gözler Cuma'da"* (26 Şubat 1997), *"Hükûmetin Kaderi MGK'ya Bağlı"* (26 Şubat 1997).

Sabah: *"En Kritik MGK"* (18 Şubat 1997), *"Herkes Çok Gergin"* (26 Şubat 1997).

Bu evrelerin ardından Türkiye'nin politik ikliminde karmaşık bir sürecin yaşandığı, basın arayıcılığıyla darbe gerçekleştirileceğine dair söylemlerin ağızdan ağıza dolaşmaya başladığı ifade edilmektedir (Gölcü, 2015, s. 157). Böylelikle basının, Cumhuriyetin kurucu nitelikleri yönünde darbenin yapılması için uygun zamanı işaret eden bir yaklaşımı benimsediği dile getirilmektedir. 28 Şubat 1997'de bir araya gelen Milli Güvenlik Kurulu zirvesi sonrası, hükûmete çeşitli kararlar alındığı bilgisi verilmiş fakat alınan kararlarla siyasetin komuta kademesi tarafından yeniden şekillendirilmesinin hedeflendiği aktarılmaktadır (Temel, 2019, s. 160). MGK toplantısının ardından Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazeteleri, şu başlıklara yer vermişlerdir:

Cumhuriyet: *"Muhtıra Gibi Tavsiye"* (1 Mart 1997), *"Hükûmete 2. Bildiri"* (2 Mart 1997), *"Bildirinin Takipçisiyiz"* (3 Mart 1997).

Hürriyet: *"Tarihi Karar"* (1 Mart 1997), *"Askerin 20 Şartı"* (2 Mart 1997), *"Hoca Direniyor"* (3 Mart 1997).

Sabah: *"Zehir Zemberek"* (1 Mart 1997), *"Yeni Dönem"* (2 Mart 1997). *"Ordunun Demokrasiye Katkısını Bekliyoruz"* (3 Mart 1997).

Rejim krizinin yaşandığı ve irtica söylentilerinin basında tekrarlayan sunumu çerçevesinde 28 Şubat kararları, Türk siyasal hayatında üst düzey askerlerce demokrasinin hizaya çekildiği ve rejimi içerisinde bulunan durumdan kurtarılacağı iddialarıyla son bulmaktadır (Gölcü, 2015, s. 163). 28 Şubat sürecinde, 1997'de Refahiyol Hükûmeti'nin sonlanmasına sebep olan kararları, siyasetin komuta kademesi tarafından genellikle politika dışı güç odaklarınca yeniden biçimlendirildiği aşamalar şeklinde isimlendirmek mümkündür. Bununla birlikte bu olay diğer darbelerden farklı değerlendirilmektedir. Çünkü postmodern darbe olarak tanımlanan bu süreçte ordunun doğrudan iktidarı zor kullanarak ele geçirmediği, ordu tarafından iktidarın saf dışı edilmesine yönelik uygulamaların gerçekleştirilmesi görevinin sivil güç odaklarına yaptırıldığı görüşü paylaşılmaktadır. Dolayısıyla şeklen demokrasiye sahip çıkılması için siyasetin çekinilmesi gereken aktörlerinin dışarıda bırakılması ve yeniden iktidar olma yolunda önlerine engel oluşturulduğu anlayışı öne çıkarılmaktadır (Özipek, 2005, s. 640).

Bu bilgiler temel alınarak 28 Şubat süreci postmodern darbe biçiminde tanımlanmış, ordunun silahına sarılmadan toplumsal dinamiklerin harekete geçirilerek iktidarın görevden uzaklaştırıldığı

belirtilmiştir (Akıncı, 2013, s. 50). Darbenin post modern ifadesiyle anılmasının bir diğer sebebi olarak medyanın bu evrelerde önemli bir işlevi yerine getirerek kamuoyunu etki altında bırakan söylemleri üretmesi ve yaygınlaştırması gösterilmektedir (Arikan, 2011, s. 93; Bayramoğlu, 2018, s. 21).

Postmodern darbe sonrası yaşanan olayların ardından bazı sivil toplum örgütü temsilcileri ve sendikalar, laiklik ilkesi bağlamında bir araya gelerek laikliğin savunulmasında kendisini merkeze yerleştiren Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından anayasa ihlali gerçekleştirdiği iddiasıyla Refah Partisi'nin kapatılması için Anayasa Mahkemesine dava açılmıştır. Takip eden süreçte İslami eğilimleriyle öne çıkan 161 subay ve astsubay ordudan ihraç edilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte radikal İslamcı olarak tabir edilen ve tehlikeli addedilen olaylar karşısında ordu, brifingler yapmıştır (Temel, 2019, s. 161; Zürcher, 2016, s. 432). Düzenlenen brifinglerde gazetecilerle birlikte hukuku temsil eden bazı çevreler ve dış işleri mensuplarına, dikkat çeken konu başlıkları çerçevesinde irtica tehdidinde karşı bilgi verildiği dile getirilmektedir (Akşin, 2015, s. 302).

Laiklik anlayışının devamlılığına yönelik ve irtica tehdidinde karşı oluşturulan Batı Çalışma Grubu (BÇG) bu evrelerde etkin bir konumda bulunarak askeri yetkililer tarafından irticai faaliyetlerin var olduğu iddiasıyla birçok ismin fişlendiği, ordunun darbe gerçekleştirmesi için uygun şartların hazırlandığı ve toplumda huzursuzluk barındıran bir ortamın meydana getirildiği belirtilmektedir (Temiz, 2021, s. 768). Komuta kademesinin örgütlenerek ve çeşitli manipülatif yöntemlere başvurarak basın arayıcılığıyla yapay bir kamuoyu inşa ettiği görüşü paylaşılmaktadır. Dolayısıyla basının söz konusu zaman aralığında kamu yararı adına habercilik anlayışını yansıtmaktan çok devletin çeşitli kuruluşları ve bazı güç çevreleri için ordunun her şekilde sergilenen tutumunun taşıyıcılığı misyonunu yerine getirdiği ifade edilmektedir (Temel & Çelebi, 2016, s. 219).

Özetle basının, ordu taraftarı söylemleri şekillendirerek sürecin hızlanmasına dönük çalışmalar gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda postmodern darbenin yapılmasına sebep olan olayların gündemde tutulması ve ordu kurmaylarınca irtica tehlikesine yönelik brifingler düzenlenmesi gibi gelişmeler İslamofobik söylemlere yoğun bir şekilde başvurulduğu durumunda değerlendirilmektedir.

B. AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışmada 28 Şubat süreci olarak tanımlanan dönemde MGK toplantısında alınan kararların İslam ile ilgili kavramlar çerçevesinde İslamofobik öğelerin 1 Mart 1997'de Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin manşetlerine hangi şekillerde yansıdığını eleştirel söylem analizi kullanılarak açığa çıkarmak amaçlanmıştır.

İncelenen tarihlerde Hürriyet ve Sabah, en çok tiraja sahip, merkez sağ ideolojisini temsil eden yayın politikası, Cumhuriyet ise merkez solda ve sosyal demokrat eğilimi ile bilinen gazeteler olarak belirmişlerdir. Sözü edilen tarihin ele alınmasının nedeni manşetlerde MGK kararları üzerinden sergilenen İslamofobik söylemlerin gazeteler tarafından nasıl sunulduğunu belirlemektir. 28 Şubat süreciyle alakalı literatürde pek çok çalışma bulunmasına karşın eleştirel söylem analizi ve self-İslamofobi ilişkisi özelinde incelemeye rastlanılmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın literatüre ilave bir katkı sağlaması ön görülmektedir.

Çalışmada Makro yapısal analizde *tematik* ve *şematik* yapı bağlamında, mikro yapısal çözümlemede ise *sözdizimsel*, *yerel bağdaşıklık*, *sözcük tercihleri* ve *haber retorikğine* ilişkin nitelikler ele alınmıştır.

Eleştirel söylem çözümlemesi, özellikle sosyal yapıda oluşan güç-iktidar bağlantısında beliren toplumsal tahakküm ile eşitsizliklerin sosyal ve politik düzeyde metinler ve dilsel göstergeler vasıtasıyla hangi şekillerde tekrardan üretildiğini araştıran analizci bir incelemedir. Bu çözümleme yönteminde söylemin makro ve mikro yapıları çerçevesinde iktidarın tehdit içeren uygulamalarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır (van Dijk, 2015, s. 466).

Söylemin makro yapısında metin içerisinde öğelerin tespit edilmesi adına tematik yapı çerçevesinde analiz gerçekleştirilmektedir. Tematik yapıyla metnin dikkate değer unsurlarının hangileri olduğu ve birbirleriyle ilişkili unsurların karşılıklı etkileşiminin nasıl dile getirildiği araştırılmaktadır. Tematik çözümleme ile haber söylemlerinde temalar ortaya çıkarılarak bu temaların hiyerarşik düzlemde bağlantılarının belirlenmesi hedeflenmektedir (van Dijk, 1988b, s. 72). Tematik yapı analizlerinde haber bütününde ana, alt ve üst başlıklardan sonra girişler (spot) yer almaktadır. Başlık ve giriş, haberin ilk bölümü olarak nitelenen *özeti* meydana getirmektedir. Haberin üst yapısını niteleyen özet, koyu, haberin diğer kısımlarında kullanılan sözcüklere göre puntosu daha büyük şekilde yansıtılmaktadır. İlk bakışta dikkat çeken özet, habere gösterilen alakaya göre haberin tamamının okunup okunmayacağını ilişkin önemli bilgiler vermektedir (van Dijk, 1986, s. 161-162).

Haberin makro yapısında ana olayın temsili, art alan, tarih ve bağlam verileri, sonuçlar, haber kaynağına yönelik bilgiler ve yorum gibi kısımlardan meydana gelen *şematik yapının* açıklanması yerinde olacaktır (van Dijk, 1988b, s. 91-93). Ana olay biçiminde belirtilen kısımda habere konu olan tüm bilgiler paylaşılmaktadır. Aynı zamanda ana olayda haberin tarafları, veri, ideolojik tutumlar, negatifikler ve coğrafi özelliklere ilişkin detaylar sergilenerek gerçekliğe ilişkin sınırlamalar getirilmektedir. Haberde sonralık unsuruna riayet edilmekte ve en son olan olay en önemli sayılmaktadır. Gazeteciler haber yazma pratiklerinde bu kategoriyi haberin bütüncül bir şekilde sunulması için bilgi elde etme, seçme veya birleştirme evrelerinde kullanmaktadır. Bununla birlikte Van Dijk, *şimdi* ve *geçmiş* zamana ilişkin farklılıklar olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla haberin içerisinde bulunan art alanı *bağlam* olarak isimlendirilmektedir. Bağlam haberdeki ana olay hakkında gerçeklerin tüm bilgilerini kapsamaktadır. Bu gerçekler genellikle toplumsal-siyasal öğelere ilişkin verileri içermektedir (van Dijk, 1986, s. 163-165). Haberlerde tarih faktörü, uzak geçmişi nitelediği için önceki hadiselerden ayrı kalmakta ve uygulamada ana olayın dışında bırakılmaktadır (van Dijk, 1988a, s. 54).

Makro yapısal çözümlemeyle beraber haber metinlerinde mikro analizin de ortaya konması gerekmektedir. Mikro yapı araştırmalarında *sentaktik* (sözdizimsel) özelliklerin ifade edilmesiyle, *yerel bağdaşıklık*, *sözcük seçimleri* ve *retorik* gibi unsurlar dikkate alınmaktadır. Sentaktik çözümlemede cümlelerin kullanılış amaçları önemsenmektedir. Böylece aktif veyahut pasif olarak meydana getirilen cümlelerin anlamsal düzeyleri birbirinden bağımsız olabilmektedir. Yerel bağdaşıklık ögesinde arka arkaya sıralanan cümlelerin ve cümleler arasında gerçekleşen bağlar dikkate alınmaktadır. Nedensel ilişkide cümleler vasıtasıyla olay ve olguların birbirleriyle olan bağlantılarının açığa çıkarılması hedeflenirken işlevsel ilişki de ise anlamsal boyutta sergilenen cümlelerin kendisinin ardından gelen

cümlede bulunup bulunmadığı incelenmektedir. Dolayısıyla *spesifikleştirme*, *özetleme* ve *örnekleme* yoluna gidilip gidilmediğine bakılmaktadır. Bununla birlikte bu durumda ideolojik etmenler belirlemektedir. Kavramsal ve referansa dayanan unsurlarda ise cümlede yer alan kavramların sonrasında gelen cümle arasında *kayıp bağların* olup olmadığı mercek altına alınmaktadır. Bu biçimde inşa edilen bazı kavramlar bağlamında anlamsal boyutta birtakım görünmezlikler ortaya çıkmaktadır. Sözcük seçimleri ideolojik yapılandırmanın sergilenmesinde oldukça dikkate değer görünmektedir. Aynı bireyin terörist mi yoksa özgürlük savaşçısı mı olarak resmedilmesi bu bakış açısına verilecek en yaygın örneklerden biridir (Özer, 2022, s. 43).

Mikro yapı analizinin alt sınıflandırmalarında bulunan ve haberin oluşum evresinde *tarz* (style) ile retorik öğeler dikkat çekmektedir. Tarz, sosyal düzeyde söylemin çeşitli şekillerde oluştuğu yaklaşımı çerçevesinde dile getirilmektedir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse tarz ile, farklı kelime ve sözdizimsel unsurlarla birbirine benzeyen anlatımların değişik olarak belirtilmesi aşamasındaki tercihler nitelendirilmektedir. Böylece yansıtılan tercihlerle toplumsal düzlem ve ideolojik yönelim açığa çıkmaktadır. Yani muhabir, haberde haberin taraflarını, habere ilişkin hadiseleri, sosyal ve iletişim unsurunun özelliklerini, konuşmacıların içerisinde bulunduğu gruplar vb. gibi faktörlere yer vermektedir. Dolayısıyla gazetenin dünyaya ilişkin bakış açısı ve ideolojik yönelimi haberi oluştururken kullandığı kelime seçimlerini etkilemektedir. (van Dijk, 2002, s. 115-116, 1988a, s. 71-72). Retorik ise bir metnin bütün yapısal evreleri üzerinde etkinlik göstermektedir. Haber retorğinde en dikkate değer unsurların belirlenmesinde, inandırılma ve ikna süreçlerinin elde edilmesi adına olaya tanıklık eden kişilerin demeçleri yer almaktadır. Bu şekilde bir inşa sürecinde haberin yapılandırılması safhasına katkıda bulunmaktadır (van Dijk, 1988b, s. 16). Bununla birlikte haberde retorik unsurlardan kabul edilen fotoğraf ile ifadenin desteklenmesi mümkün kılınmaktadır (Ataç & Özer, 2023, s. 433).

C. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Haberler, alfabetik sıralamaya göre makro ve mikro yapı çerçevesinde analiz edilmiştir.

1. Cumhuriyet

Tablo 1. Cumhuriyet Gazetesi'nin 1 Mart 1997 tarihli sayısının manşeti, spotu ve ara başlıkları.

Haberin tarihi	1 Mart 1997
Manşet	Muhtıra gibi tavsiye
Spot	MGK'nin 9 saatlik toplantısında özellikle seriat girişimlerine karşı çıkılması
Ara Başlık 1	Müdahale uyarısı
Ara Başlık 2	Erbakan'a tepki

1.1. Makro Yapısal Çözümlemeler

1.1.1. Tematik Analiz

Manşet, Refahyol iktidarına MGK'dan çıkan kararlar doğrultusunda müdahale edildiği algısından hareketle oluşturulmaktadır. Bazı yönlerden enformasyon eksiltimine başvurularak meydana getirilen manşet, haberin girişinin okunmasıyla daha anlaşılır kılınmaktadır. Haberde yer verilen her iki ara

başlıkta da enformasyon eksiltimine gidildiği görülmekte, haberin devamına bakılmasıyla ara başlıklar hakkında bilgiler daha net bir şekilde elde edilmektedir. “Müdahale uyarısı” ara başlığında demokratik yollarda göreve gelen koalisyon ortaklarına göz dağı verilerek hükûmetten uzaklaştırılacağına yönelik bir anlayış benimsenmektedir. “Erbakan’a tepki” ara başlığında ise Erbakan’ın bazı hareketlerinin komuta kademesinin hoşuna gitmediği ve bu durum neticesinde tepki gösterildiği belirtilmektedir.

Genelden özele doğru bir yaklaşımla oluşturulan haberin girişinde, MGK toplantısının uzun sürdüğü vurgulanarak şeriat tehlikesi karşısındaki endişe öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla komuta kademesi tarafından belirtilen görüşe destek verildiği görülmektedir.

1.1.2. Şematik Analiz

Ana olay, haberin girişinde temsil edilmektedir. Haberde art alan ve bağlam bilgisine ise tam olarak yer verilmemiştir. “RP’nin, ortağı DYP’nin ödün veren tutumundan da yararlanarak laik rejimi hedef alan girişimleri nedeniyle gergin bir ortamda toplanan MGK, son yılların en uzun toplantısını yaptı. MGK’nin yayımladığı 4 maddelik ayrıntılı bildiri, ‘hükûmete muhtıra niteliğinde uyarı’ olarak değerlendirildi. Bildiride ‘anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmeyeceği, laikliğin sadece rejimin değil demokrasinin de güvencesi olduğu, çağdışı uygulamaların hukukun üstünlüğüyle bağdaşmayacağı’ vurgulandı.” cümlelerinde MGK tarafından özellikle laiklik ilkesinin altı çizilerek, toplantıdan çıkan kararlar doğrultusunda askerinin siyasete karıştığı izlenimi yansıtılmaktadır. Ayrıca laikliğin rejimin teminatı olduğu yaklaşımı belirtilerek idare kademesinde değil sosyal yapının her alanında demokratik bakış açısını betimlediği iddia edilmektedir. Bu görüş, çağdaşlık biçiminde resmedilerek İslam, çağdaşlık karşıtı bir din bağlamına yerleştirilerek sunulmaktadır. Söz konusu tutum “Cumhurbaşkanı ve kurulun asker üyelerinin, devletteki şeriatçı kadrolaşma ve girişimlerden rahatsızlık duydukları, Başbakanlık’ta Cuma namazı kıldıktan sonra MGK’ye giden Erbakan’ın ‘Türkiye’de faşist laik düzen var’ diyerek özetlediği yaklaşımlarına tepki gösterdikleri bildirildi. KKTC’de yeni ‘askeri’ önlemlerin de uygun bulunduğu kaydedilen bildiride Türkiye’nin 1997 içinde AB’ye tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi ‘öncelikli’ hedef saymayı sürdürdüğünün altı çizildi.” ifadeleriyle laikliğe ek olarak şeriat kaynaklı kadrolaşma ve eylemler üzerinden devam ettirilmektedir. Bununla birlikte Erbakan’ın Cuma namazını kıldıktan sonra toplantıya dahil olması ve laiklik hakkındaki görüşlerine haberde yer verilerek ordu-Erbakan anlaşmazlığı körüklenmiş, Erbakan’ın İslami eğilimleri hedef alınarak İslamofobik dil kullanımını örneklendirecek bir durumdan hareket edilmektedir.

1.2. Mikro Yapısal Çözümlemeler

Haberin, basit, genellikle pasif cümlelerle ve yoruma da yer verilerek oluşturulduğu görülmektedir. Fakat haberde MGK’da askerlerin mutabık kaldığı kararlar ile Erbakan’ın dile getirdiği görüşler de paylaşılmaktadır. MGK’da ortaya konan laiklik ve şeriat kaynaklı söylemler temel alınarak Erbakan’a tepki gösterilmesi ve ordunun müdahale sinyali vermesiyle, yerel bağdaşıklık bağlamında nedensellik ilişkisi yansıtılmaktadır. Kelime tercihlerinde *Cumhuriyet*, *anayasa*, *laiklik* ve *çağdaş* kavramları *rejim/rejim tehlikesi*, *şeriatçı* ve *Cuma namazı* sözcüklerine karşı zıtlıklar meydana getirilerek kurgulanmış ve İslam, dışlanmış bir imaj ile betimlendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte gazetenin bu eğilimi Refah

ve Doğruyol Partilerinin laiklik ilkesini görmezden geldiğine atıfta bulunarak gerçekleştirmektedir. Haberde olaya ilişkin fotoğraf kullanımıyla, retorik öğelerin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Görselde MGK toplantısında her ne kadar Erbakan ve Çiller'in görüntülerine yer verilmese de karşılığında askeri üst düzey komutanlar öne çıkarılarak Refahiyol Hükûmeti liderlerini itham edencesine bir anlayışla ve emin tutumlarıyla sergilenmişlerdir. Fotoğraf altı metinde "Milli Güvenlik Kurulu, REFAHYOL'a en uzun 28 şubatı yaşattı. Cumhurbaşkanı başkanlığında yapılan toplantıda komutanlar, Çiller ve Erbakan'ın karşısına oturdular" ifadesinde komuta kademesince hükûmet benimsedikleri ilkeler doğrultusunda *yola getirilme* hedeflenmiştir.

Şekil 1. MGK toplantısında komuta kademesi.

2. Hürriyet

Tablo 2. Hürriyet Gazetesi'nin 1 Mart 1997 tarihli sayısının manşeti, spotları ve ara başlıkları.

Haberin tarihi	1 Mart 1997
Manşet	Tarihi karar
Spot 1	Milli Güvenlik Kurulu'nun 9 saatlik tarihi toplantısında Atatürk ilke ve inkılaplarının ödünsüz uygulanması kararı verildi.
Spot 2	Toplantı sonunda yayınlanan bildirinin özeti şu oldu: Laik rejim bütün kurumlarıyla korunacak, darbe tartışmaları ise gündemden çıkarılacak.
Ara Başlık 1	174. madde
Ara Başlık 2	Köktendincilere uyarı
Ara Başlık 3	Önlem maddeleri çıkarıldı
Ara Başlık 4	Dış dünyaya güvence
Ara Başlık 5	Yoksa yaptırım gelir

2.1. Makro Yapısal Çözümler

2.1.1. Tematik Analiz

Manşet, altı çizilmiş bir şekilde MGK toplantısında kritik kararlar alındığı belirtilerek ve kısmen enformasyon eksiltimine başvurulmuş hazırlanmıştır. Dolayısıyla manşet, haberin girişinin okunmasıyla daha anlamlı kılınmaktadır. Benzer durum "174. madde" ara başlığında da görülmektedir. Haberin devamına göz gezdirilmesiyle ara başlık hakkında daha net bilgilere ulaşılmaktadır. "Köktendinci uyarı" ara başlığında ise rejimi tehlikeli duruma getiren gelişmelere yönelik çaba sarf edileceği imajı üzerinden

İslamofobik dil kullanımına model oluşturacak bir yaklaşımdan beslenilmektedir. Böylece İslam'a ve Müslümanlara karşı negatif bir algı uyandırılmak istenmektedir. "Yoksa yaptırım gelir" ara başlığında ise kararların yerine getirilmemesi durumunda tehlikeli olayların yaşanacağı ima edilmektedir.

Genelden özele doğru bir anlayışla hazırlanan birinci spotta, MGK toplantısının 9 saat sürmesinin altı çizilerek çıkan kararlar *tarihi* nitelendirilmesiyle yansıtılmaktadır. Aynı zamanda "Atatürk İlke ve İnkılaplarından" ödün verilmeyeceği vurgulanmaktadır. Bu bilgiler bağlamında İslamofobik söylemler Refah Partisi ve Erbakan'ın Cumhuriyetin temel değerlerine aykırı hareket ettiği gerekçesine dayandırılarak sergilenmektedir.

İkinci spotta ise kararların özü biçiminde "laik rejim" vurgusu yapılmakta ve Refah Partisi, Başbakan Erbakan ve bazı parti temsilcileri üstü örtük biçimde itham edilerek olumsuzlukla nitelendirilmektedirler. Aynı zamanda siyasete komuta kademesinin karışmayacağı (darbe) belirtilerek meşru bir ortamda görüşlerin aktarıldığı bildirilmektedir. Ancak kararların içeriği incelendiğinde antidemokratik bir bakış açısının merkeze yerleştirildiği görülmektedir.

2.1.2. Şematik Analiz

İslamofobik söylemlerin ana olayda da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Haberde bazı açılardan oluşan olaylara referansta bulunularak kısmen art alan ve bağlam bilgisine yer verilmektedir. "Hazırlanan bildiri bazı İslamcı kesimlerin kullandığı laik, anti laik ayrımının demokratik ve sosyal hukuk devletini güçsüzleştirmeyi amaçladığı ve buna kesinlikle izin verilmemesi gerektiği vurgulandı" cümlesinde İslam ve Müslümanlar antidemokratik bir kimlikle betimlenmektedir. Rejime dönük ipuçları içeren bu cümlede komuta kademesinin bakış açısı Refahyol Hükûmeti'ne son vermeyi amaçlayan bir çerçevede aktarılmaktadır. Benzer bir dil kullanımı "Anti-laik hareketlere karşı alınacak tedbirler madde madde belirlendi. Ancak Erbakan'ın isteği üzerine maddeler bildiriye konulmadı. Bu önlemler bugün veya pazartesi hükûmete bildirilecek." anlatımıyla sürdürülmüş, bildiri metninin (Yeniden düzenlendi) bir kısmı da olsa manşette yer almış ve gazetenin askerinin söylemlerine destek verdiği anlaşılmıştır. "Darbe tartışmaları tamamen kesilecek, rejimin demokratik ve laik niteliklerinin Anayasa'nın teminatı altında olduğu konusunda iç ve dış dünyaya güvence verilecek, ülkenin imajının bozulması önlenecek." cümlesinde hükûmet, suçlanmış müdahaleye sebep olabilecek gelişmeler sıralanmıştır. "Bildirinin sonunda alınan kararlara uygun davranılmadığı takdirde yeni gerginliklerin ortaya çıkacağı ve bunun da yaptırımlara neden olacağı belirtildi" cümlesinde darbe için uygun ortamın var olduğu iddia edilmektedir.

MGK kararların özeti "MGK'dan çıkan belge" başlığında haberleştirilmiştir. İfadeler birbirleriyle ilişkili bir biçimde oluşturulmuştur. "Anayasa ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı çağdışı bir kiske altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetler gözden geçirilmiş," cümlesinde demokrasi, laiklik, hukuk devleti ve rejim gibi unsurların altı çizilmektedir. Dolayısıyla Refah Partisi ve Erbakan hedef alınmış çağdışı kiske sözcükleriyle özellikle Erbakan'ın İslami eğilimleri temel alınarak rejim elden gidiyor imajı meydana getirilerek İslamofobik unsurlar sergilenmektedir. "Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda çağdaş medeniyet yolunda demokratik sistem içerisinde

ilerlemesini teminat altına alan Anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği," ifadesinde olumlu algı ile çağdaşlık ve demokratik değerler olumsuz ve kötü olarak ise Erbakan'ın İslami hayat tarzına göndermede bulunulmuştur. Komuta kademesi böyle bir bakış açısını yansıtmamasının sebebi Başbakanın Cumhuriyetin kurucu nitelikleriyle bağdaşmayan bir çerçeveden hareket etmesi gösterilmektedir. "Anayasa'nın tanımladığı Cumhuriyetin, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesine imkân sağlayacak güvenlik, huzur ve toplumsal barışın önem ve öncelik taşıdığı," cümlesinde laiklik ilkesi yine öne çıkarılarak hükûmetin yaşanan olaylar karşısında tepkisiz kaldığı öne sürülmüş ve kaos ortamının var olduğu iması yapılmıştır.

"Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı yıkıcı ve bölücü grupların laik ve anti laik ayırımı ile demokratik ve sosyal hukuk devletinin güçsüzleştirmeye yeltendikleri," ifadesinde rejim tartışmalarına parantez açılarak sözde demokratik görüşler belirtilmektedir. "Türkiye'de laikliğin sadece rejimin değil, aynı zamanda demokrasinin ve toplum huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu," cümlesinde laikliğin devletin temel niteliklerinden biri şeklinde benimsenmesinin yanında Batılı yaşam tarzı yüceltilerek İslami kimlikli kesimler, Refah Partisi ve Erbakan dışlanmış bir algı ile yansıtılmaktadır. "Devletin yapısal özünü oluşturan sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri anlayışından vazgeçilemeyeceği, yasalarla belirlenmiş kurulların göz ardı edilerek yapılan çağdışı uygulamaların da hukukun üstünlüğü ilkesi ile bağdaşmayacağı," ifadesinde *hukukun üstünlüğü* ilkesi vurgulanmış ama bu ilkeyle esasen bildiri metninin tamamı demokratik ve hukuk devlet yapısına aykırılık içermektedir. Aynı zamanda cümlede *Çağdaş-çağdışı* karşıtlığı işlenerek negatif anlamlar Başbakan Erbakan'a yüklenmektedir. "Türkiye'nin 1997 yılı içinde AB'ye tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi öncelikli bir hedef olarak sürdürdüğü, böyle bir dönemde resmi ve sivil kurum ve kuruluşların bu sürece katkıda bulunmasının gerekli olduğu, bu sebeple demokrasimiz hakkında kuşkulara yol açacak, Türkiye'nin yurtdışındaki imajını ve itibarını zedeleyecek her türlü spekülasyona son vermek gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerinin Anayasamızın ve devletimizin teminatı altında olduğu, rejimin; kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye'ye yarardan çok zarar verdiği," cümlelerinde Avrupa Birliği'ne tam üyelik girişimleri öne çıkarılmış ve toplumsal çerçevede Türkiye'nin olumlu bir anlamda temsil edilmesi noktasında Batı'nın demokrasi anlayışıyla hayat şeklinin merkeze yerleştirilmesinin altı çizilmiştir. Yine demokrasi ve laiklik vurgusu yapılmış fakat demokratik usullerle ülkeyi yöneten hükûmet ve özelinde Başbakan Erbakan'a ilişkin Refah Partisi'nin siyasi yaklaşımına atıfta bulunularak tehdit eden bir söylem üretilmektedir. Sonuçta modernleşme yaklaşımı bağlamında dinî kimliği olan ve Refah Partisi ile İslami hayat tarzını kabul eden Erbakan, ilkel ve çağ dışı olarak resmedilmektedir.

"Açıklanan bu esaslar aksine davranışların, toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiş," ifadesinde aksi yönde davranılmasıyla siyasete karışılması adına daha da ileriye gidilebileceği betimlenirken Erbakan suçlanmıştır. "Bu konularda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak bu tedbirlerin Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir." cümlesiyle bildiri metni tamamlanmıştır. Bu metnin özeti de bazı yönlerden haberin girişinde temsil edilmektedir.

2.2. Mikro Yapısal Çözümlemeler

Haber, basit ve genellikle pasif cümlelere başvurularak meydana getirilmektedir. İslami eğilimleriyle öne çıkan kesimin laik ve anti laik ayrımını dillendirmesi ve buna asla müsaade edilmemesinin zorunluluğu belirtilerek yerel bağdaşıklık çerçevesinde nedensellik ilişkisine yönelik örnek yansıtılmaktadır. Aynı zamanda gazetenin altını çizdiği temalar askerin bakış açısının desteklendiği durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bildiri metni, gazetede sayfanın solunda ve dikkat çekilerek betimlenmektedir. Haberde ve bildiri özetinde kelime tercihleri inşa edilen zıtlıklar vasıtasıyla oluşturulmaktadır. *Cumhuriyet*, *rejim aleyhtarlığı*, *laik*, *Atatürk ilke ve inkılapları*, *sosyal hukuk devleti*, *çağdaş* gibi sözcüklere karşılık *anti laik*, *köktendinci*, *çağdışı* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Böylece Başbakan Erbakan, Cumhuriyetin temel değerlerine yönelik tavır aldığı imajıyla ötekileştirilerek sunulmaktadır.

3. Sabah

Tablo 3. Sabah Gazetesi'nin 1 Mart 1997 tarihli sayısının manşeti, spotu ve ara başlıkları.

Haberin tarihi	1 Mart 1997
Manşet	Zehir zemberek
Spot 1	Tarihi toplantı 9 saat sürdü.
Spot 2	Türk halkının büyük çoğunluğu “darbe mi oluyor?” diye gece yarısına kadar televizyonları başında oturtan MGK toplantısından çok sert bir laiklik uyarısı çıktı.
Ara Başlık 1	Asla taviz yok
Ara Başlık 2	Laiklik yaşam tarzı
Ara Başlık 3	Çağdışı kisve
Ara Başlık 4	Yaptırım uyarısı

3.1. Makro Yapısal Çözümlemeler

3.1.1. Tematik Analiz

Manşet, MGK toplantısının oldukça çetin şartlarda gerçekleştirildiğine vurgu yapılarak meydana getirilmektedir. Enformasyon eksiltimine başvurularak oluşturulan manşet, haberin girişinin okunmasıyla daha anlaşılır hale gelmektedir. Haberde kullanılan dört ara başlıkta da enformasyon eksiltimine gidilmiş, haberin devamının okunmasıyla ara başlıklara ilişkin daha net verilere ulaşılmaktadır. “Asla taviz yok” ara başlığında alınan kararlardan kesinlikle dönülmeyeceği söylenmektedir. “Laiklik yaşam tarzı” ara başlığında Cumhuriyetin kurucu değerlerinden olan laiklik ilkesi vurgusuyla Erbakan'ın İslami hayat biçimi hedef alınmıştır. “Çağdışı kisve” ara başlığında tekrarlayan bir şekilde laiklik anlayışı bağlamından yola çıkıldığı anlaşılabilir. İslam ve Müslümanlar ilkel, geri kalmış ve modernleşme karşıt bir çerçeveye yansıtılmaktadır. “Yaptırım uyarısı” ara başlığında ise MGK kararları doğrultusunda farklı şekillere ordunun hükûmete karışacağı imajı uyandırılmaktadır.

Genelden özele doğru bir gidişle hazırlanan birinci spotta, toplantının uzun sürmesine dikkat çekilerek eş benzeri olmayan kararların alındığı ifade edilmektedir. İkinci spotta ise Türk vatandaşlarının toplantıyı çok büyük bir ilgiyle takip ettiğinin altı çizilmekte ve darbe söylentilerine neden olacak bir görüntünün sergilendiği belirtilmektedir. Aynı zamanda laiklik ilkesi çerçevesinde

hükûmet ağır eleştirilerin hedefinde yer almış ve özellikle Erbakan'ın dinî eğilimleri bu yaklaşımın belirmesinde etkili olmuştur.

3.1.2. Şematik Analiz

Ana olay, haberin girişinde sunulmaktadır. Haberde art alan ve bağlam bilgisine ise gerektiği kadar yer verilmemiştir. Dolayısıyla haber, MGK'da alınan kararların temsil edilmesiyle beraber özellikle darbe söylentileri ön plana çıkarılarak biçimlendirilmektedir. "MGK bildirisinde 'Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş medeniyet yolunda demokratik sistem içinde ilerlemesini teminat altına alan Anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği' vurgulandı" ifadelerinde Cumhuriyetin kurucu özelliklerine atıfta bulunulmuş ve İslam, antidemokratik, ilkel, anayasal sistemi reddeden bir din bağlamına yerleştirilerek yansıtılmaktadır. "Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı yıkıcı ve bölücü grupların laik ve anti-laik ayrımı ile devleti güçsüzlendirmeye yeltendikleri" anlatılırken bildiride "Türkiye'de laikliğin sadece rejimin değil, demokrasinin ve toplum huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu kaydedildi" cümlelerinde Batılı yaşam şekli örnek alınmakta, İslam ise toplumsal bölünmelere neden olan bir din temelinde sergilenmektedir. Bu görüş "MGK bildirisinde en çok laiklik üzerinde durulurken şu cümle özellikle gözlerden kaçmadı: 'Toplantıda bilhassa demokratik ve laik sosyal hukuk devleti olarak belirlenen devletimize karşı çağdışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetler...' ifadeleriyle devam ettirilmiş İslam ise rejim için tehdit unsuru barındıran bir din olarak algılanmıştır. "Bildirinin en çok spekülasyona yol açacak cümlesi ise şöyle: 'Bu esaslar aksine davranışların huzur ve güveni bozacak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiştir.' Uzmanlar 'Yaptırım' kelimesinin 'Muhtıra' anlamı taşıdığını söylediler." cümlelerinde askerlerce MGK'dan çıkan kararlara uyulmaması söz konusu olduğunda hükûmete daha sert yöntemlerle baskı oluşturulacağına ipuçları verilmekte ve bu düşünce uzmanlara atıfta bulunularak açıklanmaktadır.

3.2. Mikro Yapısal Çözümlemeler

Haber, basit ve çoğunlukla pasif cümlelerden oluşmaktadır. Bununla birlikte haberde yorum da yapıldığı gözlenmektedir. 28 Şubat kararları çerçevesinde vurgulanan laiklik ilkesine atıfta bulunulmuş, kararların hayata geçirilmemesi durumunda yaptırıma gidileceği ifade edilerek yerel bağdaşıklık çerçevesinde nedensellik ilişkisi örneği sergilenmiştir. *Laiklik, Atatürk ilke ve inkılapları, çağdaş medeniyet, demokratik sistem, Cumhuriyet yasaları, laik yaşam tarzı, demokratik ve laik sosyal hukuk devleti* gibi kelime seçimlerine *darbe, çağdışı kisve, Cumhuriyet ve rejim aleyhtarlığı, yaptırım, muhtıra* gibi sözcükler tercih edilerek İslamofobik söylemler zıtlıklardan yola çıkılarak inşa edilmektedir. Ayrıca ordunun üst düzey yetkililerinin kararlı bir tavır sergilediği ve gazetenin yorumları ele alındığında demokrasiyle bağdaşmayan içerikler desteklenerek, başta manşette olmak üzere haberin tamamında İslamofobik öğeler dillendirilerek darbe yaygarası koparılmaktadır

Sonuç ve Değerlendirme

Batı'da İslamofobinin genel kapsamı çerçevesinde Türkiye gibi nüfusunun önemli bir kısmının İslam dinini benimsemiş olduğu ülkelerde de İslam algısı sorunlu bir şekilde tezahür etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde ve Cumhuriyetin ilan edilmesiyle ortaya çıkan bu yaklaşımın temelinde Batı'nın tam anlamıyla özümsemesi ve gelişmenin tek merkezi olarak kabul edilmesi fikri yatmaktadır. İslam dinî ise bu aşamada ilerlemenin önünde en büyük engel biçiminde tarif edilmiş ve ötekileştirilerek sunulmuştur. Özellikle elitist kesim arayıcılığıyla yapılandırılan söz konusu evrede Batı'nın kurguladığı İslam imajının yansıması görünür olmuştur.

Dünya ölçeğinde bir sorun olarak beliren İslamofobinin Türkiye'de politik bir çerçeveden kaynaklanan sebeplerle var edildiği ve bu safhada özellikle medyanın etkin bir rolünün bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'de tarihsel bağlamda siyasi amaçları gerçekleştirmek adına tasarlanan İslamofobik dil kullanımı gündelik yaşamda daha faal ve değişik biçimlerde kendini göstermektedir. Böyle bir anlayışın benimsenmesinde geçmişten gelen ifadelendirmeler ile hikayelerin hep aynı düzlemde üretilmesi ve tasarlanan bu üretimin İslam ile Müslüman karşıtlığına dönüştürülerek güncelliğini korumasıdır. Kitle iletişim araçlarında ise politik bir mahiyete büründürülerek ortaya çıkarılan İslamofobik söylem, 1990'lı yılların sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında toplumsal, kültürel, psikolojik ve siyasi düzeylerde etkili bir şekilde hissettirilmiştir.

Ele alınan haberlerde 28 Şubat kararları doğrultusunda genel olarak gazetelerin İslam ile ilişkilendirilen kavramlar noktasında ortak bir düzlemde hareket ettikleri anlaşılmıştır. İncelenen haberlerin makro yapısal çözümlerinde toplantıdan çıkan ve İslamofobik unsurlarla çevrelenmiş kararlar karşısında komuta kademesinin anlayışının idealize edildiği ve desteklendiği görülmüştür. Böylece ordunun görüşlerinin taşıyıcılığı rolünü gazeteler üstlenmiştir. Haberlerde ana olay haberin girişinde sunularak ideolojik yönelimli bir yaklaşımla üretimin İslam üzerinden tasarlandığı saptanmıştır. Çünkü dinî eğilimleriyle kendini gösteren Refah Partisi'ne karşıtlık, İslam ile ilgili kavramlar bağlamında gerçekleştirilmiştir. Haberler genelden özele doğru bir gidişle hazırlanmış genel ifadeli manşetin anlamlandırılması ara, alt başlık ya da spotta sunulmuştur. Dolayısıyla manşetlerde genelleştirme ve enformasyon eksiltimi gerçekleştirilmiştir. Haberlerde, manşet/başlıklar, spotu, spotta haber metnini temsil etmesinden ötürü ideolojik görünüm öne çıkarılmıştır. Aynı zamanda art alan ve bağlam bilgisinin tam olarak sergilenmemesi de haberlerin ideolojik bakış açısıyla biçimlendirildiğini göstermektedir.

Mikro yapısal çözümler de ise gazeteler zıtlıklardan yararlanarak İslamofobik söylemleri dile getirmişlerdir. Bu bağlamda *Cumhuriyet*, *anayasa*, *laik/laiklik* ve *çağdaş*, *rejim aleyhtarlığı*, *Atatürk ilke ve inkılapları*, *sosyal hukuk devleti*, *çağdaş medeniyet*, *demokratik sistem*, *Cumhuriyet yasaları*, *laik yaşam tarzı*, *demokratik ve laik sosyal hukuk devleti* gibi sözcük seçimlerine *rejim/rejim tehlikesi*, *şeriatçı*, *Cuma namazı*, *anti laik*, *köktendinci*, *çağdışı*, *darbe*, *çağdışı kisve*, *Cumhuriyet ve rejim aleyhtarlığı*, *yaptırım*, *muhtıra* gibi kelimeler kullanılarak karşıtlıklar betimlenmiştir. Bununla birlikte haberler, genel anlamda pasif yapıları cümlelerle inşa edilmiştir. Dolayısıyla Refahyol Hükûmeti'ne karşı muhalif söylemler belirten kişilerin demeçlerine haberlerde yer verilerek İslam'a ilişkin peşin hüküm, nefret ve düşmanlık sergilenmiş ve söylemler güçlendirilerek temsil edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet gazetesinde yer verilen fotoğraf, ideolojik tutumun güçlendirilmesinde dikkate değerdir. Retorik öğeler içerisinde kabul edilen fotoğraflar arayıcılığıyla haber metinlerinde ifade edilen İslamofobik söylemlere dayanak oluşturulmuştur.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında Türkiye’de İslam’a ve Müslümanlara yönelik yansıtılan karşıtlık ve peşin hükmün meydana getirilmesinde genellikle medya arayıcılığıyla oluşturulan içerikler etkili olmuştur. MGK kararları sonrasında ele alınan gazetelerin manşetleri irdelendiğinde askeri üst düzey ordu yetkililerinin görüşleri üzerinden hem antidemokratik söylemlerin desteklendiği anlaşılmış hem de özellikle Erbakan ve Refah Partisi’nin dinî eğilimleri hedef gösterilerek İslam ve Müslümanlar, olumsuzluk barındıran nitelermelere maruz kalmışlardır. Bu bağlamda medya Batı’da kurgulandığı biçimiyle Türkiye’de İslamofobik öge/algıları üretmiş ve yaygınlaştırmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu araştırma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abay, G. (2010). *Demokrat Parti döneminde Türk basımında din (1950-1960)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (Çev. Y. Alogan). Sarmal Yayınları.
- Akıncı, A. (2013). Türk siyasal hayatında 1980 sonrası darbeler ve e-muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 39-58.
- Akpınar, H. (2001). *28 Şubat Postmodern darbenin öyküsü*. Ümit Yayıncılık.
- Akşin, S. (2015). *Kısa Türkiye tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arikan, N. (2011). *28 Şubat sürecinde medya*. Metamorfoz Yayıncılık.
- Ataç, T., & Özer, Ö. (2023). Eleştirel söylem çözümlemesi: Fransa'daki Sarı Yelekliler hareketine ilişkin haberlerin Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerindeki ideolojik sunumu. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(1), 407-436.
- Baykal, Ö., & Çaha, Ö. (2017). Politik aktör olarak Necmettin Erbakan'ın Türk siyasetindeki yeri. *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 1-18.
- Bayraklı, E. & Yerlikaya, T. (2017). Müslüman toplumlarda İslamofobi: Türkiye örneği. *Ombudsman Akademik*, (7), 51-70.
- Bayramoğlu, A. (2018). *28 Şubat bir müdahalenin günceci*. İletişim Yayınları.
- Canatan, K. & Hıdır, Ö. (2007). Önsöz. İçinde K. Canatan & Ö. Hıdır (Eds.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* (ss. 7-15). Eski Yeni Yayınları.
- Ergül, E. (2018). *Demokrat Parti döneminde Türkiye'de İslamcılık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü.
- Findley, C. V. (2012). *Modern Türkiye tarihi*. (Çev. G. Ayas). Timaş Yayınları.
- Gölcü, A. (2015). *Türkiye'de demokrasi kültürü ve medya köşe yazılarında demokrasi söylemi*. Literatürk Academia.
- Göle, N. (2017). *Melez desenler İslam ve modernlik üzerine*. Metis Yayınları.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler siyaseti: Türkiye'de siyasal İslam'ın temelleri*. Metis Yayınları.
- Hıdır, Ö. (2007). *Anti-İslamizm ve Anti-Semitizm: tarihsel ve kavramsal farklılıklar ve benzerlikler*. İçinde K. Canatan & Ö. Hıdır (Eds.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* (ss. 63-99). Eski Yeni Yayınları.
- Kar, S. (2018). *Felsefi açıdan İslamofobi ve eleştirisi*. İçinde E. Okumuş (Ed.), *İnsanlığın İslamofobi ile İmtihanı* (ss. 35-65). Eski Yeni Yayınları.
- Kara, H. (2017). Tek parti dönemi din politikası (1923-1946). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 111-136.
- Karataş, M. (2022). *12 Eylül 1980 sonrası Merkez Sağ'ın temsilinde bir aktör Turgut Özal ve Anavatan Partisi*. İçinde M. Karataş (Ed.), *Türk demokrasi tarihi (1980'den Günümüze) liderler, partiler ve seçimler* (ss. 49-76). Efe Akademi Yayınları.
- Karpat, K. H. (2009). *Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji*. Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Türk siyasi tarihi*. Timaş Yayınları.

- Kaya, İ. (2017). Sosyolojik düşüncede Avrupa-merkezcilik, ötekileştirme ve oryantalist söylem üzerine post-kolonyal bir okuma ve eleştirisi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21(3), 1973-2008.
- Közleme, A. O. (2022). Cumhuriyet yönetimi, Cumhuriyetçilik ve tek parti dönemi Türkiye'sinde cumhuriyetçi model. *the Journal of Academic Social Sciences*, 10(130), 12-42.
- Kurt, S. (2017). 27 Mayıs darbesi ve Cumhuriyet Dönemi darbelerine olası etkileri. İçinde B. K. Yerdelen (Ed.), *Demokrasi; Darbeler ve Tepkiler* (ss. 51-72).
- Mencet, M. S. (2018). Tarihsel arka planıyla Türkiye'de İslamofobi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 14(53), 191-208.
- Özer, N. P. (2019). Gazete haberlerinde manipülasyon 28 Şubat örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(2), 213-236.
- Özer, Ö. (2022). Eleştirel söylem çözümlemesi: haber örnekleri üzerinden bir inceleme. *Etkileşim*, (9) 36-54.
- Özipek, B. B. (2005). 28 Şubat ve İslamcılar. İçinde T. Bora & M. Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* (ss. 640-651). İletişim Yayınları.
- Said, E. W. (2017). *Medyada İslam* (Çev. A. Babacan). Metis Yayınları.
- Şahin, B. K. (2019). *Türkiye'de İslamofobik yaklaşımlar (1980-2000)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2020). Demokrat Parti döneminde Türkiye'de kültürel faaliyetler (1946-1960). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4), 1369-1384.
- Temel, F., & Çelebi, M. B. (2016). 28 Şubat sürecinde egemen güç ve basın. İçinde A. Buluş, M. Birekul, F. Kaleci & R. C. Alkın (Eds.), 1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi Hegemonya-Karşı Hegemonya Bildiriler Kitabı (ss. 212-225). Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Temel, M. (2019). *Türkiye'de siyaset yönelimli İslamofobik retorik: Refahiyol Hükûmeti dönemi basını örneği* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Temel, M. ve Koçak, Ö. F. (2020). İslam karşıtı söylemlerin Avrupa medyasındaki izleri. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 3(2), 181-196.
- Temiz, S. (2021). Necmettin Erbakan'ın Güneydoğu Asya seyahati ve etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 763-776.
- Tuncel, G., & Yılmaz, H. (2017). Türkiye'de devlet (!) toplum gerilimini azaltıcı bir aktör: Millî Görüş. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 151-182.
- Tutar, H. (2007). *Türk siyasetinde sancılı yıllar*. Bizim Kitaplar Yayınevi.
- van Dijk, T. A. (1986). *News schemata*. İçinde S. Greenbaum & R. C. Cooper, (Eds.), *Studying Writing Linguistic Approaches*. (ss. 155-186). Sage Publication.
- van Dijk, T. A. (2002). *Media contents the interdisciplinary study of news as discourse*. İçinde N. W. Jankowski & K. B. Jensen (Ed.), *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*. (ss. 108-119). Taylor & Francis e-Library.
- van Dijk, T. A. (2015). *Critical discourse analysis*. İçinde D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Ed.), *The Handbook of Discourse Analysis*: (ss. 466-485). John Wiley & Sons, Ltd.
- van Dijk, T. A. (1988a). *News as discourse*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

van Dijk, T. A. (1988b). *News analysis: case studies of international and national news in the press*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Yel, A., M. (2019). *Medya ve sinemada temsil edilme biçimleriyle İslam karşıtlığı*. İçinde H. Aydın, M. Eken ve M. D. Dereli (Eds.), *Medya ve İslamofobi* (ss. 1-13). Nobel Yayınları.

Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Çev. Y. Gönen,). İletişim Yayınları.

İncelenen Gazeteler

Cumhuriyet gazetesinin 1 Mart 1997 tarihli sayısı.

Hürriyet gazetesinin 1 Mart 1997 tarihli sayısı.

Sabah gazetesinin 1 Mart 1997 tarihli sayısı.

DİĞER ZİHİNLER PROBLEMİ

 Mehtap DOĞAN^a

Öz

Zihin felsefesinin önemli problemlerinden bir tanesi "Kendimizden başka bir varlığın bir zihne sahip olup olmadığını nasıl bileceğiz?" sorusundan hareketle ortaya çıkan diğer zihinler problemidir. Bu problem, diğer zihinlere yönelik bir tür şüphecilik ile gözlemlenebilen bedensel ve dilsel davranışların nedensel ilişki kurduğu bir zihin olmama ihtimalini tartışmaya açmaktadır. Eğer böyle bir ihtimal varsa, kendimizden başka hiçbir varlıkta zihnin varlığından emin olamayız sonucuna ulaşan argümana sunulan çözümler önerileri büyük ölçüde kendimiz ile diğerleri arasındaki benzerlikten yola çıkmaktadır. Gözlemlenebilir davranışlardan hareketle yapılacak analogik çıkarımların kendimiz dışındaki varlıklarda da zihnin bulunduğunu göstermek için yeterli olacağını savunan yaklaşımlar, diğer zihinler problemini çözülemeyen bir problem olarak görmemektedir. Ancak şüpheli tavır doğası gereği, aynı soruyu sormaya devam etmekte ve sınırlı analogik çıkarımların diğer zihinler problemini çözmek için yeterli olmadığını iddia etmektedir. Diğer bir yandan, en iyi açıklama argümanı, diğer zihinlerin varlığını kabul etmenin reddetmekten daha makul olduğu tezine dayalı olarak tümevarımsal bir yöntemle diğer zihinlerin varlığına ulaşılabilirliğini öne sürmektedir. Fakat diğer zihinler problemine yönelik çözüm önerilerinin hiçbirisi kesin bir çıkarımın sonucu değildir. Bu argümanlar, analogik ya da tümevarımsal akıl yürütmelerle ulaşılan olumsal sonuçlar öne sürmekte ve diğer zihinler problemine yönelik kökten bir çözüm üretmemektedir. Bununla birlikte, diğer zihinler problemini oluşturan argümanın kendisi öncül ve varsayımlarıyla incelendiğinde, argümanın geçerliliğinin de tartışmaya açık olduğu görülmektedir. Bu çalışmada diğer zihinler probleminin, gerçek bir epistemolojik problem olmadığı; ontolojik bir problem olan fenomenal bilinç probleminden daha farklı bir içeriğe sahip olmadığı üzerine bir tartışma yürütülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diğer zihinler problemi, Fenomenal bilinç, Zor problem, Analoji argümanı, En iyi açıklama argümanı.

THE PROBLEM OF OTHER MINDS

Abstract

One of the important problems of the philosophy of mind is other minds problem, which arises from the question "How do we know whether a being other than ourselves has a mind?". This problem opens up for

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe, mehtap26dogan@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 25.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 15.09.2023

discussion a kind of skepticism towards other minds and the possibility that there is no mind with which the observable bodily and linguistic behaviors are causally related. If there is such a possibility, the proposed solutions to the argument concluding that we cannot be sure of the existence of a mind in any being other than ourselves are largely based on the analogy between ourselves and others. The approaches arguing that analogical inferences based on observable behaviors would be sufficient to show that there are minds in beings other than ourselves do not see the problem of other minds as an unsolvable problem. However, the skeptical attitude, by its very nature, continues to ask the same question and claims that limited analogical inferences are not sufficient to solve the problem of other minds. On the other hand, the best explanation argument suggests that the existence of other minds can be inferred inductively based on the thesis that it is more plausible to accept the existence of other minds than to deny it. However, none of the proposed solutions to the other minds problem is the result of a definite inference. These arguments put forward contingent conclusions reached through analogical or inductive reasoning and fail to provide a radical solution to the problem of other minds. However, when the argument formulating the other minds problem is analyzed with its premises and assumptions, it is seen that the validity of the argument is also open to debate. In this study, we argue that the other minds problem is not a real epistemological problem; it does not have a different content than the problem of phenomenal consciousness, which is an ontological problem.

Keywords: Other minds problem, Phenomenal consciousness, The hard problem, The analogical argument, The best explanation argument.

Giriş

Kendimiz dışındaki insanların da bize benzer zihinsel durumlara sahip olduğu günlük hayatın sorgulanmayan temel kabullerinden bir tanesidir. Ağlayan bir insanın canının yandığını, üzgün olduğunu ya da bir tür ağrı çektiğini düşünürüz. Bize hakaret eden bir insana sinirleniriz çünkü sözlerinin düşüncelerini yansıttığını varsayarız. Evimize gelen misafire bir süre sonra mutlaka yemek hazırlarız çünkü acıktığını varsayarız. Soğuk bir havada ince giyinmiş bir insan gördüğümüzde daha kalın bir kıyafet vermeyi teklif ederiz. Diğer insanlarla olan ilişkilerimizin en temelinde “benzer zihinsel ve fiziksel durumlara” sahip olduğumuz ön kabulü vardır ve diğer insanların zihinselliğini varsaymak sosyal yaşamın gizli aksiyomudur. İzlediğimiz filmlerin yaş sınırları, eğitim seviyesi, yasal sorumluluk yaşı gibi birçok düzenleme de bu kabulün üzerinde temellenir.

Peki diğer insanların bizimle benzer zihin durumlarına sahip olduğu kabulüne nasıl ulaşıyoruz? Bunu yapmak için sofistike bir yöntem kullandığımız söylenemez. Yalnızca bizimle benzer bedenlere ve davranışlara sahip oldukları için benzetim yoluyla kendimiz dışındaki insanları kendimizden yola çıkarak anlamaya çalışıyoruz. Bunu da aslında bir tür “zihin okuma” üzerine kurguluyor ve sürdürüyoruz. Ancak zihin okuma dediğimiz bu yöntem kendi içerisinde bazı problemleri barındırıyor. Zihin okuma, kişinin kendisiyle ilgili durumları tümevarımsal yöntemle genelleyerek kendi durumunu başkalarına da atfetmesidir. Ancak kendi zihinsel durumlarımızdan yola çıkarak başka varlıklara ait zihin durumlarına ait yargıda bulunmaya uzanan bu süreç içerisinde açıklanmaya muhtaç pek çok boşluk bulunmaktadır. Wittgenstein bu boşluğu şöyle ifade etmektedir:

Diyelim ki herkesin bir kutusu var ve kutunun içinde de “böcek” dediğimiz bir şey bulunuyor. Hiç kimse hiçbir zaman başkasının kutusunun içine bakamıyor; ve herkes

böceğin ne olduğunu yalnızca kendi böceğinin görünüşünden bildiğini söylüyor. Bu durumda herkesin kutusunda pekâlâ farklı bir şey bulunabilir. (Wittgenstein, 2017, s. 118).

Kişinin kendi deneyimlerinden hareketle tüm başka zihinlerin varlığına dair yargı oluşturması şüphesiz sağlam bir çıkarımın sonucu değildir. Davranışları ve tepkileri bize benzeyen tüm varlıkların bizimle benzer zihinsel durumlara ve bilinçli deneyimlere sahip olduğunu söyleyebilmek için doğrudan nesnel bir kanıtımız bulunmamaktadır.

Bu çalışmada, diğer zihinler problemi olarak adlandırılan kendimizden başka bir varlıkta bir zihin bulunup bulunmadığını bilemeyeceğimize yönelik sorunsalın kaynakları ve bu probleme çözüm önerisi olarak sunulacak kendimizden başka bir zihni bilmenin nasıl mümkün olacağını ortaya koymaya çalışan argümanlar eleştirel bir yaklaşım ile ele alınacaktır. Problemin kendisi ve çözüm önerileri bir arada incelenerek, diğer zihinler probleminin altında yatan varsayımların doğruluğu ve kendimiz dışında bir zihnin varlığını bilmenin bir imkânı olmadığı sonucuna sahip argümanın geçerliliği tartışılarak, diğer zihinler probleminin çözümsüz bir problem mi yoksa geçerli olmayan bir argümana sahip sahte bir problem mi olduğu incelenecektir. Kendimizden başka bir varlıkta varlığından emin olmadığımız şeyin zihin olarak tanımlanmasının yanlış bir kavramsallaştırma olduğu iddiası üzerinden asıl problemin ontolojik bir problem olan bilinç olduğu ve bunun ötesinde başka bir epistemolojik problemden bahsetmenin yanlış bir çıkarım olacağı temellendirilmeye çalışılacaktır.

A. DİĞER ZİHİNLER PROBLEMİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bayne diğer zihinler problemini psikolojik, kavramsal ve epistemolojik olmak üzere üç başlıkta sınıflandırmaktadır (Bayne, 2022, s. 196-197). Diğer zihinler probleminin temelinde yatan görüşe göre, başka insanların zihnini nasıl okuduğumuz ve bunu yaparken işleyen bilişsel süreçler yeteri kadar açık değildir. Kendimizden başka varlıkların bir zihin sahip olduğuna dair varsayımımız, bilişsel ya da hesaplamaya dayalı süreçlerin bir sonucu olmaktan çok psikolojik bir kabul görüntüsü vermektedir. Bu, diğer zihinler probleminin psikolojik boyutu olarak adlandırılabilir. İkinci olarak, psikolojik kavramların herkese uygulanabilir olduğunu varsaydığımız bir problem vardır ki bunu da diğer zihinler probleminin kavramsal boyutu olarak tanımlayabiliriz. Problemin bu yönü, psikolojik kavramların öznelliğinin göz ardı edilerek nesnel bir tanıma dönüştürülmesinin uygun olmayan bir kavramsal sıçramadan kaynaklandığına işaret etmektedir. Diğer zihinler probleminin üçüncü boyutu ise problemin zihin felsefesindeki ele alınışını da kapsayan temel felsefi sorunsala gönderim yapan epistemolojik problemidir. Epistemolojik soru, bizim dışımızdaki varlıkların hissedip hissetmediklerini, deneyim sahibi olup olmadıklarını, düşünüp düşünmediklerini, bilinçli olup olmadıklarını hangi koşullar altında bilebileceğimize dair bir sorudur (Gomes, 2011, s. 354). Bu soru, psikolojik ve kavramsal sorulardan farklı olarak yalnızca bizim dışımızdaki insanların değil diğer tüm varlıkların zihinselliğini sorgulayan kapsayıcı bir sorudur. Dolayısıyla epistemolojik problem, insandan görünüş olarak çok daha farklı olan varlıkların bir zihin sahibi olup olmadığını nasıl bileceğimizi de içeren katmanlı bir sorunsal olarak ele alınabilir. Epistemolojik problem, öteki insanlar, insan dışındaki hayvanlar ve yapay sistemlerin zihinselliğini sorgulayan bir problemidir.

Epistemolojik problemin merkezi sorusu etrafında şekillenen temel argümanlardan birisi Thomas Nagel tarafından “Bir Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir?” (1974) adlı makalede ortaya konulmuştur. Nagel, diğer zihinler problemini bilinç problemi etrafında ele almaktadır. Ona göre zihin-beden problemini köklü bir problem hâline getiren de zaten bilinçtir. Nagel’a göre bir organizmanın

bilinçli olması “o organizma gibi olmak” gibi bir şeyin var olması anlamına gelmektedir (Nagel, 1974, s. 440). Bu da Nagel’a göre, indirgemeci fizikalist teoriler tarafından kavranamamış ve açıklanamamış olan deneyimin öznel karakteridir. İnsan gibi karmaşık davranışlar üretebilen herhangi bir yapının da öznel deneyim sahibi olması mümkündür. Bu öznel deneyimler, bilinçli zihinsel durumların işlevsel nitelikleri de olabilir. Ancak Nagel’a göre problem, bu öznel deneyimlerin var olup olmadığını nasıl bileceğimizle ilişkilidir. Nagel bu problemi, deneyime sahip olduğuna inanmamızın görece kolay olduğu, yarasa örneği üzerinden inceler. Hayvanların zihin sahibi olup olmadığına dair tartışma, memeli hayvanlardan böceklerle kadar geniş bir yelpazede yürütülmektedir. Hayvanların zihinsel durumlara sahip oldukları bilimsel veri ve gözlemlere dayanarak inkâr edilmesi zor bir husus olsa da çeşitli hayvanların bilinç durumları ve seviyeleri hakkında tartışmalar oldukça günceldir. Nagel’in herhangi bir hayvan yerine yarasayı seçmesinin sebebi ise yarasaların deneyime sahip olduğu inancımıza dayanmaktadır. Bu inanca sahibiz çünkü yarasa olmak gibi bir şeyin var olduğunu düşünebiliyoruz. Yarasaların dış dünyayı sonarları veya ekolokasyon yoluyla algıladığını, hızlı ve yüksek frekanslı çılgınlıklarının yansımaları ile yönlerini tespit ettiklerini biliyoruz:

Beyinleri, giden dürtüleri sonraki yankılarla ilişkilendirecek şekilde tasarlanmıştır ve bu şekilde elde edilen bilgiler, yarasaların bizim göremek yaptığımızı benzer şekilde kesin mesafe, boyut, şekil, hareket ve doku ayrımları yapmasını sağlar. Ancak yarasa sonarı, açıkça bir algı biçimi olsa da işleyişi bakımından sahip olduğumuz hiçbir duyuya benzemez ve öznel olarak deneyimleyebileceğimiz veya hayal edebileceğimiz herhangi bir şeye benzediğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. (Nagel, 1974, s. 438).

Nagel’a göre bu durum, yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu kavramamız için zorlaştırıcı bir unsurdur. Kendi durumumuzdan hareketle yarasaların içsel durumlarını tahmin etmemize yarayacak herhangi bir yöntemin olup olmadığı üzerinde dikkatlice düşünülmelidir zira imgelem yetimiz kendi zihinsel durumlarımız ve kendi deneyimlerimiz ile çepeçevre sınırlıdır. Gün batımında ve şafakta uçup ağızımızla böcekleri yakalamamızı sağlayan ağlarımız olduğunu hayal etmek, gün boyu ayaklarımızdan baş aşağı asılı olarak durduğumuzu varsaymak yalnızca yarasa gibi davranmanın bizim için nasıl bir şey olacağını kurgulamaya yarasa da bize yarasa için yarasa gibi olmanın ne demek olduğu sorusunun cevabını vermez. Yarasa için yarasa olmanın ne demek olduğunu düşünürken de kendi deneyimlerimiz ve algılarımıza dayanan kaynaklar ile sınırlı olduğumuzdan, deneyimlerimizi değiştirdiğimizi ya da deneyimlerimize parçalar ekleyip çıkardığımızı hayal ederek yarasanın deneyimlerine ulaşmamız mümkün değildir. Nagel’a göre yarasa için yarasa gibi olmanın ne demek olduğunu bilebilecek tek varlık türü yarasadır.

Nagel diğer zihinler probleminin yalnızca bedensel olarak bizden farklı varlıklar için değil aynı zamanda diğer insanlar için de geçerli olduğunu ayrıca vurgulamaktadır. Ben nasıl ki doğuştan kör ve sağır birisinin dünya deneyiminin nasıl bir şey olduğunu bilemezsem, onun da benim deneyimlerimin neliğini bilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak bu bilinemezlik, birbirimizin zihinsellik sahibi olduğunu varsaymamıza engel değildir. Bir Marslının bize bakarak zihinselliğimizden şüphe duymasını yanlış buluruz çünkü biz olmanın nasıl bir şey olduğunu biliyoruz. Bu sebeple Nagel’a göre, Marslı ya da yarasa fenomenolojisinin ayrıntılı bir tanımını asla yapamayacak oluşumuz, yarasaların ve Marslıların ayrıntı zenginliği açısından bizimkiyle tamamen karşılaştırılabilir deneyimlere sahip oldukları iddiasını anlamsız bularak reddetmemize yol açmamalıdır (Nagel, 1974, s. 440). Bu hususta öznel deneyimlerin varlığı konusunda realist bir pozisyon sergileyen Nagel, insanın yapı gereği sınırlı

kavramlarla düşünebilen bir varlık olmasından kaynaklı olarak, insanın şimdilik sahip olduğu kavramsal çerçevenin öznel olarak açıklama yetmediğini iddia etmektedir. Nagel'a göre deneyimin öznel ve bir başkasının ne deneyimlediğini bilme problemlerinin çözümü için insan var olan kavram haritasının dışında kalan yeni kavramlar dizgesine ihtiyaç duymaktadır. Bir yasa olmanın nasıl bir şey olduğu üzerine düşünmek, bizi, insan dilinde ifade edilebilen önermelerin dışında kalan olgular olduğu sonucuna götürüyor gibi görünmektedir (Nagel, 1974, s. 440). Sonuç olarak, Nagel'a göre "o organizma olmak gibi bir şey" varsa, o organizmanın zihinselliğinden bahsedebileceğimiz için başka zihinlerin varlığını kabul ettiğimiz her durumda "o kişi, o hayvan, o Marslı, o robot" olmak gibi bir şeyin olduğunu da kabul ederiz. Bu yönüyle Nagel, diğer zihinlerin varlığına dair skeptik bir pozisyonda durmaktansa, bu sorgulamanın kavramsal bir eksiklikten kaynaklandığını varsayarak diğer zihinler problemini realist bir pozisyondan inceleyerek çözülemeyen bir problem olarak görmemektedir.

Ancak diğer zihinlerin varlığının bilgisine nasıl ulaşacağımızla ilgili problemin başlangıç noktası tam da bu skeptik bakış açıdır. Çünkü dış dünyanın bilgisine ilgili şüphelerimize dayanan bu problemin kaynağında Descartes'ın yöntemsel şüphecilikinde radikal formuna ulaşan kötü niyetli cin düşüncesi vardır: "Beni aldatmak için her şeyi yapanın mükemmel ve hakikatin kaynağı olan Tanrı değil, son derece güçlü ve de çok kurnaz olan kötü niyetli bir cin olduğunu varsayıyorum." (Descartes, 2007, s. 79). Descartes'ın her şeyden şüphe ederek başladığı argümanında, bildiğini sandığı her şeyin bir aldatmaca ya da yanılsama olabileceği fikrinden hareketle, yanılmadığı tek şeyin şüphe etmek olduğu fikrine ulaşması; şüphe eden bir zihnin var olmak zorunda olduğu düşüncesinden de tek kesin bilgi olarak kendi zihninin varlığına ulaşması diğer zihinler probleminin altında yatan düşünce akışı ile önemli ölçüde paralellik sergilemektedir. Kötü bir cinin bizi her konuda kandırıyor olabileceği düşüncesi, benim dışındaki herkesin zombi ya robot olabileceği düşüncesine kadar ve hatta evrende benden başka hiçbir şeyin olmayabileceğini savunan solipsizme kadar ilerletilebilir bir düşüncedir (Avramides, 2020). Diğer zihinler probleminin çözüm önerileri ise kendimizden başka zihinlerin varlığı ile ilgili şüpheli yaklaşımın haklı bir tavır olduğunu kabul eden, ancak solipsizmin nihai varış noktası olmaması gerektiğini gerekçelendirmeye çalışan yaklaşımlardan oluşmaktadır. Bu çalışmada, diğer zihinler probleminin çözüm önerisi olarak sunulan yaklaşımlardan en önemli iki tanesi olan analogi ve en iyi açıklama argümanları sırasıyla güçlü ve zayıf yönleriyle birlikte irdelenecektir.

1. Analogi Argümanı

Diğer zihinler probleminin yönelik çözüm önerisinde bulunan argümanların birçoğunda ortak olarak bulunabilecek unsurların başında "analogi" ya da "benzetim" gelmektedir. Analogiye dayalı argümanlar genel bir varsayım olarak, tıpkı benim diğer zihinlerin varlığından şüphelenmem gibi, diğer zihinlerin de benim varlığımdan şüphelendiğini kabul eder. Buna göre, eğer diğer zihinlere yönelik şüphecilik haklı bir tavır ise, bu aslında diğer zihinlerin varlığına bir işaret olarak okunabilir.

John Stuart Mill, diğer zihinler probleminin yönelik olarak analogiye dayalı çıkarım kullanan ilk isimlerden birisidir. Mill'e göre zihin ya da bilinç durumlarının öznel niteliği başka zihinleri bilme doğrultusunda bir engel değildir. Aksine herkesin kendi zihin durumunun yalnızca kendi tarafından bilinebilir olması, bir başka zihnin varlığının da analogik yöntemle bilinebileceğini göstermektedir. Başkalarına ait zihin durumlarının varlığının ancak kendimizden yola çıkan bir genellemeyle bilinebileceği görüşünde olan Mill, bu iddiasını şöyle dile getirmektedir: "Diğerleri de benim gibi hislere sahiptir çünkü hislerden kaynaklandığını kendimden bildiğim eylem ve diğer dışsal sinyalleri sergilemektedirler." (Mill, 1979, s. 191). Mill'e göre, bir başkasının kolunu kaldırdığını görmem, onun

kolunu kaldırma güdüsüne sahip olduğunu bilmem manasına gelmektedir. Bu çıkarım yalnızca davranışsal bir benzetmenin sonucu olmamakla birlikte altında yatan temel sebep, başkasının sahip olduğu bedensel düzenin bilgisine olan güvendir. Mill'e göre, zihin ve beden arasındaki bağlantı ve kurdukları nedensel ilişkinin sebebi bedenin bir düzen içerisinde çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bedenin sahip olduğu düzenli işleyiş biçimi, onun zihinsel süreçler ile ilişki içerisinde olmasını sağlamaktadır. Fiziksel olarak benim sahip olduğum bedenle aynı şekilde işleyen bir bedene sahip olan bir kişinin davranışlarının, benim davranışlarım gibi belirli zihin durumlarından kaynaklandığı ya da bu davranışların belirli zihin durumlarına neden olacağı düşüncesi Mill'e göre nedensel bir çıkarımdır (Mill, 1979, s. 192). Bu çıkarımlar elbette ki, tek bir duruma dayalı olarak yapılamaz. Başka bir zihnin varlığı hakkında yargıda bulunmak için Mill'e göre gözlem ve davranışlarda yeterince tekrar zorunlu olarak söz konusudur.

Mill'in başka zihinlerin bilinebilirliği konusundaki iddiası, elbette ki fenomenal anlamda bir zihnin bilinmesi değildir ya da Nagel'in ifadeleriyle bir yarasa için yarasa gibi olmanın ne demek olduğunu bilmek değildir. Zihin durumlarının öznel niteliği, yalnızca sahip olduğu kişi tarafından bilinebilir. Başka kişiler hakkında elde edebileceğimiz bilgi onların zihin durumlarının öznel bilgisi değil, onların herhangi bir zihinsel duruma sahip olabileceği ya da olduğu bilgisidir. Mill'e göre, insan kendi zihin durumlarının varlığının bilgisine hep şu sırayla ulaşır: "bedendeki değişiklikler, hisler ve dışsal davranışlar" (Mill, 1979, s. 191). Başkalarında ise birinci ve üçüncü sıradaki şartları kesin olarak gözlemleyebiliriz. Buradan hareketle, bedenimizin sahip olduğu düzenli işleyiş biçiminin ikinci sıradaki şartı da zorunlu kıldığı çıkarımını yaparız. Bir başka öznenin, hislere sahip olduğunu söylemek için hislerin doğrudan bilgisi gerekmemektedir. Bedensel değişiklikler ve davranışa dayalı olarak sahip olduğumuz bilgi, bizi bir başka öznenin hislere sahip olduğu bilgisine dolaylı olarak ulaştırmaktadır.

Mill'in zihin-beden ilişkisinden hareketle kurmuş olduğu bu analogi argümanı, bir zihin felsefesi argümanı olarak şöyle formüle edilebilir:

Deneyimlerimin, bedenimin belirli koşullar altındayken sergilediği belirli davranış kalıpları ve fiziksel değişikliklerle (K) nedensel olarak ilişkili olduğunu fark ediyorum (C). Ayrıca bedenim belirli bir şekilde uyarıldığında (S), belirli türde bir deneyim yaşadığımı fark ediyorum (E). Şimdi diğer insanlar (yani benim bedenime benzer diğer bedenler) da sıklıkla S şeklinde uyarılıyor ve onlar da sıklıkla C benzeri durumlarda K benzeri davranışlar sergiliyor. Bedenim diğer insanların bedenleriyle hemen hemen aynı yapıya sahip olduğundan, onların K gibi davranışlarının da büyük olasılıkla E-tipi deneyimlerden kaynaklandığı ve onların bedenleri de S şeklinde uyarıldığında benzer deneyimlerin onlarda da ortaya çıktığı sonucuna ulaşmak oldukça makuldür (Aune, 1961, s. 322).

Diğer zihinlerin bilgisine, benzetim kurma yoluyla ulaşılabilirliğini savunan Mill ve analogi argümanının diğer taraftarlarına yönelik en güçlü eleştirilerden birisi, "Knowledge of Other Minds" ("Diğer Zihinlerin Bilgisi") (1958) adlı makalesinde analogi argümanın ürettiği hiçbir fikir olmadığını ileri süren Norman Malcolm tarafından getirilmiştir. Malcolm'a göre analogi argümanı, başka bir "yürüyen ve konuşan figürün" düşünce ve duygulara sahip olup olmadığını belirlemek için hiçbir ölçüt ortaya koymaz; yalnızca benzer bedenler ve benzer davranışların benzer zihin durumlarını gerektirdiğini ileri sürer (Malcolm, 1958, s. 970). Malcolm'a göre, Mill'in argümanı birisinin "acı çekiyorum" demesini anlamak için ben acı çektiğimde sahip olduğum zihin durumuna acı çeken kişinin de benimle aynı şekilde sahip

olmasını gerektirir; ancak bu sonuçsuz bir çıkarımdır. Malcolm analoji argümanının başka birisinin zihin durumunu anlamak için yeterli olmadığını şöyle ifade eder:

Birinin benim sahip olduğum şeyin aynısına sahip olduğunu söylemek için bana bir ölçüt vermediğiniz sürece, "aynısı" kavramına başvurarak "Onun ağrısı var" anlayışını geliştiremezsiniz. Eğer bunu yapabiliyorsanız, analoji argümanını kullanmanıza gerek kalmayacaktır; eğer yapamıyorsanız, o zaman bu argümanın varsayılan sonucunu anlamıyorsunuz demektir. Analogik argümana dayandığını iddia eden bir filozofun bu ikilemden kaçamayacağını düşünüyorum (Malcolm, 1958, s. 970).

Renk körü bir insanın, renkleri görmek açısından sağlıklı bir insanın renk deneyimlerine inanması bu yaklaşıma göre beklenmemelidir. Ya da sağır bir insana, "Yangın alarmı çalıyor, kaçmalısın!" şeklinde işaret dili ile bir uyarı yaptığımızda bizim bir şeyi duyuyor olduğumuzu anlaması ve buna göre davranış sergilemesi anlamsız olacaktır. Zira benzetime dayalı yaklaşım, yalnızca kendi deneyimlerimize benzerliklerden yola çıkarak başkalarının deneyimlerini bilebileceğimizi iddia etmektedir.

Zihin okuma, davranışlar yoluyla benzetim kurma gibi yaklaşımlar ile başka zihinlerin varlığının bilgisine ulaşmanın pek çok açıdan sorun teşkil ettiği açıkça görünmektedir. Bu sorunlardan bir diğeri de benzetim yoluyla zihinselliğin bilgisine erişmenin kendimizin deneyim sınırlarının başkası için de aynı olduğunu varsaymak olacaktır. Buna göre, benzetim argümanı sadece tek bir örnekten, kendi örneğinden, kendi durumundan yola çıkarak benzer bedenlere sahip herkes hakkında genelleme yapmayı gerektirmektedir (Sikora, 1977, s. 137). Bu itiraza cevap olarak zihinsel ve fiziksel olan arasındaki korelasyonun, diğer benzer durumlarda da geçerli olduğu sonucuna varılmadan önce, geniş ve çeşitli örneklerde geçerli olduğu gözlemlenirse argümanın nispeten güçlü olacağı söylenir. Ancak durum böyle değildir. Gözlemediğimiz örneklerin sayısının artması, çıkarımımızı güçlendiren bir dayanak oluşturmamaktadır çünkü örneklerin her birisi bizim için dışsaldır ve hiçbirisinin kesinliği yoktur. Analoji argümanını kullandığımda, çıkarımına dayanak olarak elimde yalnızca bir örnek, kendi örneğim vardır. Dahası, diğer bedenler benim bedenimden niteliksel olarak oldukça farklıdır. Diğer bedenlerin davranışları da yine benim davranışlarımdan gözle görülür şekilde farklıdır. O hâlde, itiraz nihai olarak şu soruya evrilmektedir: "Kendim ve diğerleri arasındaki farkların kendi vakamda zihinsel niteliklerin varlığı ve diğer vakalarda yokluğu ile ilişkili olmadığından nasıl emin olabilirim?" (Sikora, 1977, s. 138). Bu argüman, benzerliklerden yola çıkarak yaptığı tümevarım ile farklılıkları yok saymaktadır. Oysaki bedensel ve davranışsal farklılıklar, benzerliklerden yapılan genellemeyi yanlışlama potansiyelini her zaman taşımaktadır.

Benzeşim argümanına yöneltilen önemli eleştirilerden birisi de bu argümanın zihinsel durumlar ile fiziksel durumları özdeş kabul ettiği iddiasından yola çıkmaktadır. Bu itiraza göre, eğer benzeşim argümanını takip edersek, "Ben, acı çekiyorum" ve "O, acı çekiyor" önermelerinde geçen "acı çekmek" ifadeleri arasında hatalı bir özdeşlik kurmuş oluruz. Zira "Ben, acı çekiyorum." önermesindeki acı çekme ifadesi bir zihinsel duruma referansla kullanılırken, "O, acı çekiyor." önermesinin gönderimi o kişinin fiziksel durumuna yöneliktir (Ayer, 1956, s. 245). Benzeşim argümanının en önemli savunucularından Ayer bu itirazın kendi içerisinde çelişik sonuçlar ürettiğini iddia etmektedir. Ayer'e göre bu itiraz yalnızca kendimize ait zihinsel durumları ve fiziksel durumları birbirinden ayırt edebileceğimizi varsaymaktadır çünkü diğer insanlarla ilgili bilebileceğimiz tek şey onların gözlemlenebilir fiziksel durumudur. O hâlde, bir diğer insanın fiziksel durumunun herhangi bir zihinsel durumla ilişkisel olmayabileceğini söylemek için bir dayanağımız bulunmamaktadır (Ayer, 1956, s. 245-246). Bu hususta

Ayer'in bu cevabını tam tersi bir bakış açısıyla yorumladığımızda, başka bir insanın fiziksel durumunun bir zihinsel durumla ilişkili olduğunu söylemek için de herhangi bir gerekçemiz olmadığı göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla, Ayer'in analoji argümanına yönelik savunmasında şüpheli bakış açısı karşısında güçlü bir pozisyonda olduğunu iddia etmek zor görünmektedir. Analoji argümanı, karşılaştığı ciddi eleştirilere ikna edici cevaplar üretmekte başarısız olmakta ve diğer zihinler problemine yönelik yaygın olarak kabul edilen bir çözüm önerisi olmaktan uzak kalmaktadır.

2. En İyi Açıklama Argümanı

Analoji argümanı birçok bakış açısından güçlü eleştirilere maruz kalırken, benzerliklerden yola çıkarak ulaşılan her sonuca tam tersine farklılıklardan kurulan bir analogiyle de ulaşılabileceği gerçeği, diğer zihinlerin kesin bilgisine analoji yoluyla ulaşmayı neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Diğer zihinleri bilebileceğimizi gerekçelendirmenin alternatif bir yolu Pargetter (1984) tarafından öne sürülmüştür. Pargetter'e göre analoji argümanı, diğer zihinlerin kesin bilgisine ulaşmak için elbette ki yetersizdir. Ancak eli kesilmiş ve kanayan bir adamın, elini sararken gergin bir şekilde boncuk boncuk terlediğini gördüğümde, adamın canının yandığını düşünmem en doğal olanıdır. Adamın zihin durumlarının benimkinden daha farklı olması ve hatta hiçbir zihin durumuna sahip olmaması da mümkündür. Ancak Pargetter'e göre bu tür açıklamalar bilimde ve diğer rasyonel araştırma alanlarında her zaman en kabul edilemez oldukları için reddedilirler; hâlihazırda bildiklerime çok benzeyen nedensel bir hikâyeyi açıklama olarak öne sürmek en kabul edilebilir olanıdır ve aslında diğer adamın acısı söz konusu olduğunda yaptığım da budur (Pargetter, 1984, s. 158). Eli kanayan bir adamın acısı üzerinden yapılan bu çıkarımın, genel olarak bu adamın tüm zihinsel durumlarına genişletilmesi de mümkündür; çünkü kendi davranışlarımın zihinsel durumlarımla açıklanabileceğini biliyorum ve o adamın da benimkine niteliksel olarak benzer durumlara sahip bir zihni olduğu, adamın davranışlarını açıklamak için oldukça iyi bir hipotezdir. Pargetter'e göre;

Bu bağlamda, benim kendiminkine benzer başka zihinlerin varlığına inanma nedenim, bilimsel gerçekçinin atom altı parçacıkların varlığına inanma ve gazların kinetik teorisi gibi bilimsel açıklama ve teorilere inanma nedenleriyle tüm önemli açılardan aynıdır. Bu tür bilimsel çıkarımlar rasyonellik ilkesine göre işler: Eğer bir hipotez belirli bir zamanda bir kişinin elindeki tüm kanıtların mevcut en iyi açıklaması ise, o zaman o kişinin o zamanda bu hipoteze inanması rasyoneldir (Pargetter, 1984, s. 159).

Pargetter, en iyi açıklama modeli olarak adlandırılan argümanını diğer zihinler problemine yönelik tümevarımsal bir çözüm olarak ortaya koymaktadır. Pargetter'in yaklaşımı, diğer zihinler problemini çözerken, benim zihnimin evrendeki eşsiz bir zihin olmadığını inancını da haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Analoji argümanı ise Pargetter'e göre, her durumda diğer zihinleri kendi zihninden farklı görmekte ve bu da her durumda "zihinselliği" olduğu kabul edilen diğer varlıklarda zihin bulunmama ihtimalini açık bırakmaktadır. Zira analogik argümana kanıt oluşturan temel benimle ilgiliyken, sonuç benim olmayan durumlarla ilgilidir ve bu sebeple, benim benzersiz olmadığımı inanmam için hiçbir makul gerekçe bulunmamaktadır (Pargetter, 1984, s. 160). En iyi açıklama modelinin ise ilgilendiği tek şey, hipotezin açıklayıcı gücüdür ve farklılıkların hiçbiri, diğer insanların niteliksel olarak benimkine benzer zihinlere sahip olduğu hipotezinin gücünü etkilemez. Bu da tümevarımsal çıkarım yaklaşımının klasik analogik çıkarım yaklaşımından ayıran ve ondan üstün kılan önemli bir özelliğine yol açmaktadır. Tümevarımsal yaklaşım, başkalarının zihinsel yaşamlarına inanç sorununa bütüncül bir yaklaşım sağlar. Hipotezin açıkladığı şey, diğer insanların çeşitli koşullardaki tüm davranış kalıplarıdır. Bu yaklaşım,

başkalarının genel davranışlarını açıklayabilir çünkü hipotez, başkalarının devam eden zihinsel yaşamları olduğu yönündedir ve bu yaşamların doğası benim zihinsel yaşamıma referansla belirlenmiş olsa da temel kabul analoji argümanında olduğu gibi bu yaşamların benimkine tamamen benzer olduğu yönünde değildir (Pargetter, 1984, s. 161). Dolayısıyla, Pargetter'in tümevarımsal yaklaşımının güçlü yanlarından birisi, başkalarının davranışlarıyla benim davranışlarım arasındaki genel benzerlikleri açıklarken, bireysel farklılıklara da izin vermesi ve bunları açıklamasıdır.

Analoji argümanı karşısında güçlü görünen yanlarına rağmen, Pargetter'in en iyi açıklama modeli olarak adlandırılan tümevarımsal yaklaşımının aslında diğer zihinler problemi için gerçek bir çözüm olmadığı da kolaylıkla iddia edilebilir. Zira bu yaklaşım, bir çözüm önerisinde bulunmak yerine diğer zihinlerin varlığını kabul etmenin en iyi açıklama olduğunu çünkü alternatiflerinin açıklama gücünün yetersiz olduğunu söylemektedir. Bu söylem, problemin bir çözümü değil, bu problemi yok saymanın bir yolu olarak görülebilir. Ek olarak, tümevarımsal yaklaşımın zihinsel durumların kendisine değil, davranışlara yönelik en iyi açıklama olabileceği Pargetter'e getirilen önemli eleştirilerdendir (Stemmer, 1997, s. 110). Buna göre, diğer zihinler probleminde tümevarımsal yaklaşım, davranışların nedeni olarak zihinselliği kabul etmenin en iyi açıklama olduğunu söylerken, diğer zihinlerin doğasına dair bir açıklama önermez. Dolayısıyla, davranışçılık, zihnin doğasını açıklamada ne kadar yetersizse, en iyi açıklama argümanı da diğer zihinlerin doğası hakkında yargıda bulunmada o kadar yetersizdir.

B. DİĞER ZİHİNLER PROBLEMİ SAHTE BİR PROBLEM MİDİR?

Diğer zihinler problemi ortaya koyulma şekli ve kendisine getirilen çözüm önerileri ile birlikte incelendiğinde, ilk bakışta çözülemeyen bir epistemolojik probleme karşılık geliyor gibi görünmektedir. Çünkü kendimizden başkasının bir zihin sahibi olduğunu bilmek söz konusu olduğunda, zihinsel durumların ve de özellikle bilinçli zihinsel durumların öznel niteliği ile çelişkili bir iddiada bulunmamak imkânsız hâle gelmektedir. Buradaki problem, kendi zihinsel durumlarımıza erişim biçimimizin öznel, diğer zihinler hakkındaki çıkarımlarımızın nesnel olmasından kaynaklanmaktadır. Kendi zihinsel durumlarımızı, dolaysız olarak bilebilirken, başkasının zihinsel durumları hakkındaki çıkarımları davranışlara, sözlü-yazılı bildirimlere, bedensel tepkilere dayanarak dolaylı olarak yapmaktayız. Bu da bizi başkalarının zihinleri hakkındaki dolaylı çıkarımların hiçbir zaman kesin doğruluğu olmayan inançlar olduğu sonucuna götürerek şüpheli bir pozisyona itmektir.

Kendimiz dışındaki diğer tüm zihinlerin varlığından şüphe etmeye yönelik bu tür bir akıl yürütmenin geçerliliği sorgulanmaya muhtaçtır çünkü bu hâliyle solipsizmden kaçınmak mümkün görünmemektedir. Bu şüpheli yaklaşım geçerli kabul edildiğinde, kendimiz dışındaki bir zihnin varlığına dair kesin bir bilgiye erişmenin yolu bulunmasa da; şüpheli yaklaşımın ortaya çıkardığı diğer zihinler probleminin altında yatan varsayımlar tartışmaya açılabilir. İlk varsayım, tüm deneyimlerin özel ve yalnızca kendi öznesine ait olduğudur. İkinci varsayım, bir duyum sahibi olmanın, aynı zamanda o duyumun bilgisine de sahip olmak anlamına geldiğidir (Aune, 1961, s. 321). Eğer acıyı duyumsamışsanız, acı duyumsamanın ne demek olduğunu biliyorsunuzdur. Üçüncü varsayım ise bir kişinin asla bir başkasının duyumuna doğrudan erişemeyeceğidir. Bu varsayımlara dayalı olarak Aune diğer zihinler probleminde yol açan argümanı şöyle kurgular:

Belli duyumlarım vardır. Bu duyumlara sahip olduğum için bu duyumlara sahip olduğumun ve bu duyumların niteliğinin farkındayım. Farkında olduğum tüm duyumlar bana aittir. Dünyada bedensel olarak bana benzeyen ve "diğer insanlar" adını

verdiğim birçok varlık vardır. Diğer insanların da duyuları olup olmadığını merak ederim. Eğer varsa, onların duyularını hiçbir zaman doğrudan bilemem çünkü ben sadece kendi duyularımın doğrudan farkındayım. O halde, diğer insanlar bana benzer duylara sahipse, ben bunu sadece onların davranışlarından ve gözlemleyebildiğim bedensel dışavurumlarından çıkarımla bilebilirim. Fakat bu çıkarım nasıl yapılabilir? Ve böyle bir çıkarım nasıl gereçlendirilebilir? (Aune, 1961, s. 322).

Argümanın işleniş biçimine bakıldığında, bu üç varsayımın da zihinselliğin ölçütünü 'bilinçli deneyim sahibi olmak' olarak kabul ettiği fark edilecektir. Diğer zihinler problemini sonuç olarak ortaya koyan argümanın tüm öncülleri, bir açıdan bilinci zihnin zorunlu bir özelliği olarak kabul etmektedir. Fakat böyle bir kabul, bilinçdışı zihinsel durumların varlığını yok saymakta ve bilinç ile zihni özde kabul ederek kavramsal bir yanlışa yaslanmaktadır. Bu hususta, bir insanın ya da organizmanın komada olmama, uyanık olma, uyaranlara tepki verme anlamında bilinçli olması anlamının dışında zihinsel durumlarının bilinçli ya da bilinçdışı olması da söz konusudur. Bir organizma tamamen bilinçli olduğunda bile, zihinsel durumlarının çoğu bilinçli durumlar olmayı başaramayabilir: "İnsanlar bilinçli olmayan birçok düşünce ve arzuya sahiptir ve bazen de bilinçli olmayan bilinçaltı algıları vardır" (Rosenthal, 2008, s. 830). Diğer zihinler probleminin dayandığı, duyuların ya da deneyimlerin yalnızca doğrudan ve öznel olarak bilinebileceği, bir duyuma sahip olmanın o duyumun bilgisine sahip olmak anlamına geldiği ve başka bir kişinin duyularına doğrudan erişilemeyeceği varsayımlarının hepsi bilinçli zihinsel durumların varlığına yöneliktir. Ben ancak bir zihinsel durumumun bilincindeysen, o durumun bilgisine de doğrudan sahip olurum. Bilinçdışı bir zihinsel durumun bilgisine sahip olmam söz konusu değildir. Aynı şekilde, kendimiz için doğrudan erişimimiz olan ancak başkaları için erişimimiz olmayan duyular da yine ancak bilinçli deneyimlerdir. Dolayısıyla, diğer zihinler problemi en temelde bilincin öznel ve niteliksel doğasından kaynaklanan zor problemden farklı bir problem değildir.

Bilinçli deneyimden yoksun zihinsellikten bahsetmek mümkündür ve hesaplama, karar verme, seçim yapma gibi birçok bilişsel aktivite için zihin çoğu zaman bilince ihtiyaç duymaz. Ve bu zihinsel aktivitelerin varlığı nesnel olarak gözlemlenebilir ve ölçülebilirdir. Nesnel erişime kapalı olan, Block'un ifadeleriyle davranışlara yansıyan akıl yürütme, konuşma, eylemde bulunma yetilerinin kontrolünü sağlayan erişim bilinci değil, deneyime karşılık gelen fenomenal bilinçtir (Block, 1995, s. 227). Bu kavramsallaştırma içerisinde kendimizden bir başkasında varlığından emin olmanın kesin bir yolu olmayan şey zihin değil, fenomenal bilinçtir. Başka bir deyişle, problem diğer zihinler problemi değil, fenomenal bilinç problemidir. Fenomenal bilincin öznel doğasına yönelik problem de zihin felsefesi literatüründe farklı isimlendirmelerle birçok açıdan tartışılan Chalmers'ın zor problem olarak adlandırdığı deneyim problemine karşılık gelmektedir:

Zor problemi zor ve neredeyse benzersiz kılan şey, işlevlerin yerine getirilmesiyle ilgili problemlerin ötesine geçmesidir. Bunu görmek için deneyimin (algısal ayırım, sınıflandırma, içsel erişim, sözlü rapor) çevresindeki tüm bilişsel ve davranışsal işlevlerin yerine getirilişini açıkladığımızda bile hâlâ yanıtlanmamış bir soru kalabileceğini unutmayın: Bu işlevlerin yerine getirilmesine neden deneyim eşlik eder? (Chalmers, 1995, s. 203)

İnsan zihni bir yandan karmaşık bir bilgi işleme mekanizmasına sahipken, bir yandan da bu bilgi işleme süreçlerine eşlik eden zengin bir iç dünyanın sahibidir. Zihne dair fiziksel açıklamalar bu karmaşık bilgi

işleme mekanizmasını aydınlatmaya yönelikken, deneyimsel iç dünya tüm fiziksel açıklamalara dirençli görünmektedir. Zira bu iç dünyaya erişimin dışsal bir yöntemi bulunmamaktadır. Bir duyumun fiziksel açıklaması ve deneyimlenmesi arasında kavramsal olarak birbirlerine indirgenmelerine engel oluşturan bir boşluk bulunmaktadır: “Acı kavramımızda acının nedensel rolünden daha fazlası olarak onun niteliksel karakteri, nasıl hissettirdiği vardır.” (Levine, 1983, s. 357). Acının, fiziksel açıklaması C-lifi ateşlenmesi olarak yapıldığında açıklanamayan şey, acının neden böyle hissedildiğidir. Çünkü Levine’e göre, C-lifi ateşlenmesinin kendisinde, acının fenomenal özelliklerine başka bir dizi fenomenal özelliğe uyacağından daha fazla ‘uymasını’ doğal olarak sağlayan hiçbir şey yok gibi görünmektedir (Levine, 1983, s. 357).

Fenomenal bilinç ya da zihinsel durumların fenomenal niteliklerine dair tam bir açıklama için fiziksel bir açıklamanın yeterli olmayacağı görüşü, bilinçli deneyimin doğasının üçüncü şahıs erişimine kapalı olabileceği sonucunu da beraberinde getirmektedir. Ancak bu üçüncü şahıs erişimine kapalı olan şey deneyimsel niteliklerdir; deneyimsel nitelikler ise zihinsel durumlara ait olsalar da tüm zihinsel durumların ortak nitelikleri değildir. Dolayısıyla, kendimizden başka bir varlığın zihninden, eğer bu varlık biyolojik bir organizma ise nörobilimsel yöntemlerle ya da bilgi-işleme kapasitesine ilişkin analizlerle emin olmamızın önünde epistemolojik herhangi bir engel bulunmazken, bu varlığın bir davranışı sergilerken bilinçli deneyim sahibi olup olmadığına dair bir yargıda bulunmak asıl problem olarak görünmektedir. Aynı problem, benzer şekilde yapay sistemler, uzaylılar, zombiler gibi diğer tüm varlıklar için de zihin problemi değil fenomenal bilinç problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bizimle benzer davranışlarda bulunan, benzer sorulara benzer cevaplar veren, hesap yapabilen, rasyonel karar verebilen bir yapay sistemin zihinselliğinden bahsetmenin önünde mantıksal hiçbir engel yoktur. Ancak bu sistemin eylemlerine, kararlarına ya da akıl yürütmelerine bir tür içsel deneyimin eşlik edip etmediği asıl bilinemez olandır. Bu bilinemezliğin kaynağı da klasik diğer zihinler probleminde olduğu gibi bir tür şüphecilik değil, fenomenal bilincin doğasına dair kavrayışımızın yetersizliğidir. Fenomenal bilincin doğasına dair tam bir fiziksel açıklama eğer indirgemeci fizikalist yaklaşımın iddia ettiği gibi mümkünse ve zor problem çözülebilirse, diğer bilinçler problemi de bununla birlikte aşılmış olacaktır.

Sonuç

“En yakın arkadaşım bir zombi olabilir mi?” sorusu klişe bir ortam esprisi gibi görünse de güçlü bir felsefi temele sahiptir. Felsefi zombiler, bilinçli bir iç yaşamdan yoksun olsa da zekice davranan mümkün varlıklardır (Chalmers, 2022, s. 265). Davranış ve bilişsel kapasite olarak kendimizden ayırt edemediğimiz varlıkların, bilinçli deneyimler yaşayıp yaşamadığına emin olmak için bilimsel hiçbir yöntemle sahip olmadığımız gibi, analogik çıkarım ve tümevarımsal genelleme başka bir bilincin kesin bilgisine ulaşmak için hiçbir zaman yeterli görünmemektedir. Yapay zekâ ve robotik üzerine çalışan araştırmacılar, bir makinede bilinç oluşup oluşmadığını tespit etmek için elimizde geçerli bir teoremin olmadığı konusunda hemfikir görünüyorlar (Butlin vd., 2023). Ancak bu tartışmaların hepsi, zihinselliğin değil fenomenal bilincin varlığına yönelik sorunlara işaret etmektedir.

Fenomenal bilinç, indirgemeci fizikalist yaklaşımların açıklamalarının yetersiz kaldığı öznel bir ontolojik statüye sahiptir ve üçüncü şahıs erişimine kapalıdır. Bu sebeple, kendimizden başka bir varlıkta fenomenal bilincin varlığına işaret eden nesnel bir ölçüte sahip değilken, kendimiz dışında bir varlığın fenomenal olarak bilinçli olup olmadığını bilmemiz mümkün değildir. Fakat bu bilmeme, diğer zihinler probleminin klasik iddiasında olduğu gibi epistemolojik bir soruna değil ontolojik bir soruna karşılık gelmektedir. Fenomenal bilinç, öznel ve niteliksel yapısıyla, “Var olan her şey fizikseldir.” iddiası üzerine

temellendirilen fizikalist yaklaşıma meydan okumaktadır. Bilinçli deneyimin doğasına yönelik tam bir açıklama yapılamamasının sebebi nesnel ölçütlere dayalı fizikalist açıklamalar ile öznel bilinçli deneyimler arasında kapatılamayan ontolojik bir boşluk bulunmasıdır.

Çözülmesi çok zor çetrefilli epistemolojik bir problem olarak sunulan diğer zihinler problemini varsayımları ve öncülleri ile değerlendirdiğimizde, problemin kendimizden başka bir zihnin varlığını bilip bilemeyeceğimizle alakalı değil, fenomenal bilincin doğası ile ilgili ontolojik bir probleme karşılık geldiğini görmekteyiz. Diğer zihinler problemi, doğru kavramlarla yeniden tahlil edildiğinde bilincin zor probleminden ayrı bir problem değildir ve bilincin zor problemi fiziksel niteliklerin dışında kalan öznel nitelikler üzerine ontolojik bir problemdir. Sonuç olarak, klasik anlatımıyla diğer zihinler problemi, bilinç problemini “zihin” kavramına genişleterek solipsizme ulaşan hatalı bir akıl yürütmenin sonucunda ortaya çıkmış sahte bir problem görünümündedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Aune, B. (1961). The problem of other minds. *The Philosophical Review*, 3(70), 320-339.
- Avramides, A. (2020, Winter). *Other minds*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/other-minds/>. adresinden alındı
- Ayer, A. J. (1956). *The problem of knowledge*. London: Macmillan.
- Bayne, T. (2022). *Philosophy of mind*. New York: Routledge.
- Block, N. (1995). On a confusion about a function of consciousness. *Brain and Behavioral Sciences*, 2(18), 227-247.
- Butlin, P., Long, R., Elmoznino, E., Bengio, Y., Birch, J., Constant, A., Deane, G., Fleming, S. M., Frith, C., Ji, X., Kanai, R., Klein, C., Lindsay, G., Michel, M., Mudrik, L., Peters, M. A. K., Schwitzgebel, E., Simon, J., & VanRullen, R. (2023). *Consciousness in artificial intelligence: Insights from the Science of consciousness*.
- Chalmers, D. (1995). Facing up to the problem of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*(2), 200-219.
- Chalmers, D. (2022). *Reality+ virtual worlds and the problems of philosophy*. New York: W. W. Norton & Company.
- Descartes, R. (2007). Meditations on first philosophy. R. Descartes içinde, *Selected Philosophical Writings* (s. 73-122). New York: Cambridge University Press.
- Gomes, A. (2011). Is there a problem of other minds? *Proceedings of the Aristotelian Society* (111), 353-373.
- Levine, J. (1983). Materialism and qualia: The explanatory gap. *Pacific Philosophical Quarterly* (64), 354-361.
- Malcolm, N. (1958). Knowledge of other minds. *The Journal of Philosophy*, 23(55), 969-978.
- Mill, J. S. (1979). *An examination of Sir Hamilton's philosophy and of the principal philosophical questions discussed in his writings*. Toronto: University of Toronto Press.
- Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *The Philosophical Review* (83), 435-450.
- Pargetter, R. (1984). The scientific inference to other minds. *Australasian Journal of Philosophy*, 2(62), 158-163.
- Rosenthal, D. M. (2008). Consciousness and its function. *Neuropsychologia* (46), 829-840.
- Sikora, R. I. (1977). The argument from analogy is not an argument for other minds. *American Philosophical Quarterly*, 2(14), 137-141.
- Stemmer, N. (1997). The hypothesis of other minds: Is it the best explanation? *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 109-121.
- Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi soruşturmalar*. İstanbul: Metis Yayınları.

DİJİTAL BUTON TASARIMINDA SİMGE VE METAFOR KULLANIMI: MAC-OS ÖRNEĞİ

 Aynur KARAGÖL^a

Öz

Yapay bir üretim olarak tasarım, insan zihninin bir ürünü olarak doğmuştur. İnsan ise tasarım yaparken çevresiyle etkileşim halindedir. Bu sebeple her teknolojik ürün, gerçek dünyadan izler taşımaktadır. Makineleşmenin artışı ile üretilen araçların fonksiyonlarını kullanıcılara kolay biçimde iletmek için çeşitli fonksiyonların anlatılması gerekmektedir. Özellikle soyut kavramları somut maddi gerçeklere dönüştürürken insan zihninin geçmiş kodlarının etkin olduğu görülmektedir. Tasarım ile zihindeki soyut amaçları somutlaştırmada metafor kullanımı kıyaslamaya, anlatmaya yarar ve görselliği zenginleştirir. Metafor ile bazen çok sözle anlatılabilecek bir içeriği bir görselle kullanıcıya iletmek mümkün olabilir. 19. yy'da dijitalleşmenin getirdiği iki boyutlu ekranlar, arayüz tasarımı doğurmuştur. Arayüz tasarımları da etkileşimi sağlayan buton (düğme) tasarımı meydana getirmiştir. Buton, arayüzde etkileşimin en pratik ve akılda kalıcı ögesi haline gelmiştir. Ekran tasarımlarında kullanılan buton tasarımları, makineleşmede kullanılan düğmelerin yansımalarıdır. İşlevi bakımından butonlar, toplum hafızasında belirli bir yer bulmaktadır. Bir grafik tasarım ürünü olarak buton tasarımları bilgisayar ekranlarında 1990'lı yıllarda parlak ve yazı kullanımı ile başlamıştır. Bilgisayar teknolojilerinin gelişim ile ekranlarda grafik etkilerin payı kullanıcı lehine artmıştır. Böylece, butonlar amaçlarına göre görsel olarak zenginleşmiştir. Birer simge tasarımı ürününe dönüşen buton, metaforlar ile görsel olarak somutlaşmaktadır. Çalışmanın amacı metafor ve tasarım ilişkisinde simgeleşen nesnelere ve anlamlarının bilgisayar arayüzünde kullanılan butonlar üzerinden değerlendirmektir. Nitelik veri analizi ile görsel ve kavram ilişkisi üzerine literatür araştırması, imgeden simgenin oluşturulmasında metafor kullanımı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Konu buton tasarımı örnekleriyle açıklanmaktadır. Araştırma kapsamını dünyada en çok kullanılan ikinci işletim sistemi olan Mac-OS yazılımının kullanıcı arayüz tasarımında bulunan beş buton tasarımı oluşturmaktadır. Buton tasarımları kullanım amacı, görsel ve anlam ilişkisi, metafor kullanımı açısından incelenmiştir. Buna göre birer simge tasarımı örneği olarak butonların görselleştirilmesinde çeşitli imgeler metaforik olarak simgeleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasarım ve metafor, Simge tasarımı, Buton tasarımı, Görsel tasarım.

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarım, aynurkaragol@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 25.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 16.09.2023

USE OF SYMBOLS AND METAPHORS IN DIGITAL BUTTON DESIGN: MAC-OS EXAMPLE**Abstract**

Design, as an artificial production, was born as a product of the human mind. Human beings interact with their environment while designing. For this reason, every technological product bears traces from the real world. Various functions need to be explained in order to easily convey the functions of the vehicles produced with the increase in mechanization to the users. It is seen that the past codes of the human mind are effective, especially when transforming abstract concepts into concrete material realities. The use of metaphor in concretizing abstract purposes in the mind with design helps to compare and explain and enriches the visuality. With metaphor, it is sometimes possible to convey a content that can be explained in many words to the user with a visual. Two-dimensional screens brought about by digitalization in the 19th century gave birth to interface design. Interface designs have also created button designs that enable interaction. The button has become the most practical and memorable element of interaction in the interface. The button designs used in screen designs are reflections of the buttons used in mechanization. In terms of their function, buttons find a certain place in social memory. As a graphic design product, button designs began with the use of bright and text on computer screens in the 1990s. With the development of computer technologies, the share of graphic effects on screens has increased in favor of the user. Thus, the buttons are visually enriched according to their purpose. The button, which turns into an icon design product, is visually embodied with metaphors. The aim of the study is to evaluate the objects symbolizing the metaphor and design relationship and their meanings through the buttons used in the computer interface. Quality data analysis and literature research on the visual and concept relationship were carried out through the use of metaphor in creating the symbol from the image. The subject is explained with button design examples. The scope of the research consists of five button designs in the user interface design of Mac-OS software, which is the second most used operating system in the world. Button designs were examined in terms of purpose of use, visual and semantic relationship, and use of metaphor. Accordingly, various images become metaphorical symbols in the visualization of buttons as examples of icon design.

Keywords: Design and metaphor, Icon design, Button design, Visual design.

Giriş

Çevrimiçi dünya, gerçek dünyadan ne kadar çok iz taşırса kullanıcı açısından o kadar anlaşılır bulunmaktadır. Gerçek dünyada insanların kullandığı eylemler ve doğal çevrede bulunan nesnelere yakın olan ekran dili kullanıcının işini o kadar kolaylaştırmaktadır. 19.yy sonlarında makineleşme, 21.yy ile ise dijitalleşme, kullanıcıları araç gereçleri anlamaya ve çözmeye zorlamaktadır. Bu durumu kolaylaştırmak ve kullanıcının yeni bir ürün kullanma stresini azaltacak en önemli unsur arayüz tasarımlarıdır. GUI (graphic user interface) olarak kısaltılan grafik kullanıcı arayüz tasarımı önemli hale gelmiştir. Tarihi olarak makineleşmedeki unsurlar değişime uğramakla birlikte dijital dünyaya aktarılmaktadır. Buradaki aktarımın en önemli parçalarından biri de makinede sistemin çalışmasını sağlayan buton (düğme) tasarımıdır. Dijital ekranlarda arayüz tasarımlarında butonlar ilk işlevlerinde olduğu gibi bir aksiyonu başlatmakta ve sonlandırmakta en önemli elemanlardır. Bir işlemi başlatıp, bitirilmesine değin tüm deneyimin bütünlüğünü arayüz tasarımında çeşitli kullanıcı fonksiyonları bulunan buton tasarımları oluşturmaktadır.

Butonların tasarımında bazı simge ve metafor anlatımları görsel olarak kullanılmaktadır. Bu görseller ile kullanıcının arayüze adaptasyonunu hızlandırmak ve kolaylaştırmak amaçlanmaktadır. Farklı arayüzler arasında sürekli olarak geçiş yapmak zorunda kalan kullanıcılar için kolay adaptasyon çok önemlidir. Arayüzle karşılaşan kullanıcı için giriş bölümüyle etkileşim başlamaktadır. Ardından kullanıcı çeşitli amaçları olması sebebiyle arayüz içinde gezinmektedir. Bu gezinme aksiyonu her kullanıcı için farklı senaryolar barındırmalıdır. Kullanıcının amacına uygun gezinme güzergahını (navigation) kolayca keşfetmesi ve sisteme uyumlanması gerekmektedir. Sistemin kullanılmasında bilgilendirici bileşenlerin anlamlı ve kapsayıcı bir bütünlük oluşturması için tasarımın gerekli olduğu kadar öge barındırmalıdır. Bu aşamada içeriğin düzenlenmesi görsel öğelerin katkısı ile olacaktır. Görsel katkı ile simgeleşen nesnelere ve kullanıcılarda uyandırdığı bilinirlik arayüzün başarısını belirlemektedir. Elektrikli aletlerin kullanılmasıyla ortaya çıkan buton (düğme) tasarımları, açma kapama gibi temel fonksiyonlar için kullanımının ardından dijitalleşme ile önceleri üzerinde metinlerin yer aldığı renkli çerçeveli farklı boyutlardaki dikdörtgen ve kare kullanımları ile görülmekte özellikle bilgisayar arayüzlerinin geliştiği 1990'larda ise çeşitli renklerin ve simgelerin yer almaya başladığı görülmektedir. Arayüz fonksiyonlarının gelişmesi, çeşitli kolaylaştırıcı simgelere ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Simgelerle anlatılan eylemler ise çeşitli görsel metaforları- benzeşimleri ile dikkat çekmektedir. Çalışmada, buton (düğme) tasarımı üzerinden tasarımda simge oluşturma ve görsellikte metafor kullanımları örnekler üzerinden irdelenmektedir.

A. ÇALIŞMANIN DİSİPLİNERARASI LİTERATÜRÜ HAKKINDA

Bir arayüz unsuru olarak buton tasarımı, iki boyutlu tüm ekranlarda kullanıldığı için hem mühendislik hem de tasarımın kesişim noktasında yer alması sebebiyle disiplinlerarası bir konu olarak yoğun biçimde çalışılmaktadır. Ayrıca kullanıcı ve üreticinin kesişiminden doğan bir bilim alanı olan İnsan ve Bilgisayar Etkileşimi alanı konu ile yakından ilgilenmektedir. Literatürde arayüz tasarımının gerek grafik görselliği gerekse etkileşimin unsurları bakımından incelenmektedir.

Çalışmada öncelikle buton tasarımında metafor kullanımı kavramsal olarak imgeden simge oluşturma noktasından başlayarak ele alınmaktadır. Metafor kullanımı öncelikle kavram ve anlam penceresinden Burnett, Foucault, Robinson, Chomsky, Goodman, Adorno, Baudrillard, Barthes gibi 21. yy. düşünürlerinin fikirleriyle açıklanmıştır. 1990'ların başından itibaren yaygınlaşan internet ağlarının, 1960'lardan itibaren bilgisayar teknolojileri üzerinde geniş bir literatüre sahiptir. Özellikle 1990'lar itibarıyla bireysel kullanıcıya hitap eden kişisel bilgisayarların geliştirilmesi konu üzerine çalışan alanlardan sayısal bilimlerden sosyal bilim alanlarına kaymasına sebep olmuştur. Çalışma bu noktadan itibaren arayüz tasarımı üzerine Galitz, Pham & Zhao, Po-Chan, Yu vd. çalışmalarından atıflarla geliştirilmiştir. Ardından buton (düğme) tasarımı, gerçek dünyadan çevrimiçi dünyaya taşınan bir kavram olarak ilk elektrik düğmelerinin oluşturulmasından bilgisayar arayüzünde kullanımına değin ele alınmıştır. Bireysel kullanıcıya hitap eden ilk buton tasarımları ve görsel niteliği sayesinde rakiplerine de ilham olan Mac-OS yazılımının arayüzünde kullanılan buton tasarımları görsellerin seçimi, tasarımı ve kullanımı metafor ve anlam görsel ilişkisi bakımından değerlendirilmektedir.

B. METAFOR VE TASARIMDA METAFOR KULLANIMI

Tasarım, bir kişinin veya bir grup insanın zihinsel bir sürecin sonucunda ürettiği bir ürün olarak soyuttan somuta bir sürecin sonucudur. Tasarım veya dizayn, çeşitli araştırmalar, denemeler, taslakların neticesinde ortaya çıkmaktadır. Önce zihinde başlayan bir fikrin canlandırılmasının çeşitli malzemelerle dışı vurumu ile somut hale gelmektedir. Tasarımın soyut olduğu yani zihinlerde bulunduğu aşamada algılanan dünya ve zihindeki soyut düşüncelerin görsel somutlara dönüşmesinde metafor kullanımının etkisi bulunmaktadır. Mecaz anlamında da kullanılan metafor, benzeşik kelimesiyle de eş anlamlı kullanılmaktadır. Bazen ilgili bazen de ilgisiz olarak benzetme ile anlam ile nesne arasında ilişki kurulmaktadır. Güngör (2015 s.5). "Temel Tasar" kitabında tasarlamak, tasarımılamak, tasarım, tasar kelimeleriyle farklılık gösteren anlam nüanslarına dikkat çekmektedir. Kitapta kavramlar şöyle özetlenmektedir: Tasarlamak düşüncenin zihindeki ilk hazırlığı, tasarımılamak zihinde oluşan şekillere, tasarım ise kişiden kişiye göre değişen zihindeki şekillerin anlamlı bir bütünlük oluşturmasıdır. Bir örnek olarak iki katlı balkonlu bir ev zihinde bir tasarım oluşturmaktadır. Ancak bir araçla şekillere ortaya konulan tasarım, tasarı olarak ete kemiğe bürünmektedir. Tasarım yapılırken önceden belirlenmiş bir amacı olduğu için kreatif bir harekettir (Becer, 2018, s. 32). Süreç soyuttan somuta geçişte dünyayı anlamlı şekilde ifade etmemize yarayan kelime ve kavramlar üzerinden başlamaktadır.

Kelime veya kavram üzerinden yapılan metafor kullanımı dilbilimi, felsefe gibi sosyal bilimlerin araştırma konuları arasında bulunmaktadır. "İnsanoğlu her zaman, kendisi için en az fiziksel dünya kadar önemli olan kavramsal bir dünyayı mesken tutmuştur. Dil, simgeler, mitler, inançlar, felsefe, matematik, bilimsel kurumlar, örgütler, oyunlar, sporlar ve para insanlığımızın bütünüyle soyut boyutlarıysa, kayalar ve ağaçlar kadar insanlığımızın bir parçasıdır (Kreuger, 2001, aktaran Burnett, 2007, s. 150)." Bir tasarım yapılırken ilk olarak düşünceyle başlayan süreçte dil devreye girmektedir. "Dil, kavranılan belirten bir göstergeler dizgesi" olarak düşünceyi simgesel imgelere dönüştürmektedir (Saussure, 1998, s. 46). Göstergeler ise gösterilen ve gösteren ile oluşmaktadır. Burada "gösterenler düzlemi anlatım düzlemini gösterilenler düzlemiyse içerik düzlemini" sağlamaktadır (Barthes, 1979, s. 31). İçerik bir tasarımda şekillerle belirlenmektedir. Gösterge, "şekil, nesne, olgu, durum" gibi şey olarak ifade edilebilen toplumsal kabullere dayanmaktadır (Kılıçeri, 2022). Kişilerarası iletişimin görselleştirilmesi ve ortak bir tasarımın oluşturulmasında bu toplumsal kabullere en yakın tasarımların kolaylıkla kullanılacağı söylenebilir.

Tasarım, zihindeki kelimeler ve görselleri bir araya getirerek kendi yeni ifade biçimini ortaya koymaktadır. Soyut ve somutlar farklı mecazlarla yeni anlam ve görsellikler sunmaktadır. Foucault (1999, s. 116) kelimelerin ifadesi hakkında "her yeniden ortaya çıkma olanağının dışında var olur; ve onun ifade ettiği şeyle girdiği ilişki bir kullanım kuralları toplamıyla aynı değildir." Ayrıca kelimenin işaret ettiği şeyin tam olarak o olmadığını da vurgulamaktadır. Kelimelerin zihinlerde çağrıştırdığı imgeler, kişiden kişiye, milletlerden milletlere fark etmektedir. Örneğin Rus kültüründe ayı, gücü ve övgüyü temsil etmektedir. Rusya'da aylara gerçekten saygı duyulur, çünkü Pagan Slavlar için ayı aslında bir totem hayvanıdır (Sinelschikova, 2019). Ayı figürü, Rusya'da birçok popüler hikaye, şarkı ve şiirde geçen bir hayvandır. 1980 Moskova olimpiyatında maskot olarak da kullanılmıştır. Misha, isimli ayı figürü olimpiyat halkalarının renklerinde beş banttan oluşan çizgili bir kemer takmaktadır

("olympics", t.y.). Türklere ayı bir imge olarak kaba davranışlı insanlara eleştiri hatta hakaret amacıyla kullanılan bir simgedir. Böylece kültürel değerler soyut kavramlarla, somut varlıkların dünyasında kendisine yer bulmaktadır.

Bir mesajın iletilmesindeki rolüyle metafor, görsel iletişim ve grafik tasarımda kullanılmaktadır. Metaforlar, özellikle de karmaşık içerikleri hızlı ve basit gibi görünen ancak fikirleri etkili biçimde sunmayı sağlamaktadır. Metafor; "bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanmaktır (Türk Dil Kurumu, 2023)." Farklı anlamlarla zenginleşen kelimeler imgelerle nesnelere dönüşmektedir. "İnsanlar biçim tarafından denetlenen tözlerin kuşaktan kuşağa aktarımıyla oluşan anlam ve değer sayesinde dünya sanki hep böyleymiş gibi bir duyguya kapılmaktadırlar (Baudrillard, 2011, s. 36)". Aktarım sayesinde sürekliliği olan metaforik veya dolaylı göstergelerin toplumsal olarak değerler kodu üretmesi söz konusudur (Baudrillard, 2011, s. 83). Üretilen bu kodlar imgesel olarak metaforik bir biçimde olabilir. Baudrillard, ayrıca nesnelere üzerinden gelişen değiş tokuşun bir iletişim işlevi gördüğünü belirtmektedir. Zamanla değişime uğrayabilen kavramları, Foucault (1999, s. 76) bir oyun gibi görür ve "tarihi, adım adım, bir binanın kuruluşu değildir." diye anlatmaktadır. Ancak "mutlak değerli metaforlar (iğretilemeler) tarih içinde gelişmişler, farklı tarih ufuklarında farklı kılıklarda ortaya çıkmışlardır (Uygur, 1962, s. 126)". Canlı bir organizma gibi insanlar arasında yaşayan metaforlar zamanla değişime, kayıplara ve eklentilere maruz kalmaktadır. Metafor, bazen unutulmuş geçmişte kullanılan imaj ve kavramlar ile yeniden dolaşıma girmektedir. Örneğin bilgisayar dilinde yeni bir ekran açmaya pencere (window), normalde kapı, dolap gibi özel alanlara konulan kilit bilgisayarla beraber çevrimiçi dilde ekran kilidi (screen lock) olarak adlandırılmaktadır. Baudrillard (2000, s. 148), reklam dünyasının tümünün metafor olarak tek bir hedefe kilitlenen nesnelere olduğunu ve bu nesnelere yalnızca markayı işaret etmek için kullanıldığını vurgulamaktadır. Metafor simgelerle nesnelere dönüştürülürken onu üreten kişinin, sistemin hep bir amacı ve hedefi olduğu unutulmamalıdır. Ticari ürün için ürünün müşterisi tarafından kolay ve hızlı karar alarak alması en önemli amaçtır. Bu noktada görselleşen, nesnelere dönüştürülen imge ne kadar tercih ediliyorsa o kadar etkili kabul edilebilir.

1. İmgeden Simge Tasarımı

İmge, insan zihninde tasarlanan bir hayali imaj olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2023). Çeşitli duyu organlarıyla algılanan ve zihinde şekle bürünen imge, bir anlatım biçimi olarak somut bir nesne veya işaretle simgeye dönüşmektedir. İmge, göstergebilimsel açıdan bir döngünün parçasıdır. "Gösterenle gösterileni birleştiren edimin ürünü göstergedir (Barthes, 1979, s. 41)." Ses veya görüntünün çift yönlü olarak anlamlandırma sağladığını ifade eden Barthes, iki parça olan gösterenle gösterilen birleşir ve anlamlandırma doğmuş olur. Ancak bu birleşimin iki yönlüdür ve sınırlandırılmaz. Her insana örneğin 'masa' denildiğinde zihninde beliren bir 'masa' figürü bulunmaktadır. "İnsan zekasının belirleyici öğesi, imgelem ve simgesel düşüncenin gücüdür: İnsan hayatı sahip olduğumuz düşünceler ve inançlarla biçimlenir. Yeni düşünce biçimleri kişileri dönüştürebilir. İnsanoğlu bu dönüşümü temsil gücü ile - simgesel düşünce yoluyla- yapmaktadır (Robinson, 131-32)". Robinson'un dikkat çektiği temsil ile düşüncelerin somutlaştığı ve toplulukların ortak kullandıkları şekiller oluşmaktadır. Sözcükler, imgeler, sesler, hareketler, jestler ve bunların kombinasyonları sayesinde insanın anlam dünyası oluşabilmektedir. Metaforlar sayesinde imgelerin simgesel bir dili oluşmaktadır. Simgenin tarihi insanlık

tarihinin geçmişine kadar uzanmaktadır. Chomsky (2001, s. 125), Goodman'ın sözünü ettiği birincil simge dizgelerinden bahsetmektedir. "Jestlerin, duyuşsal ve algısal her tür oluşumun gösterge işlevi gördüğü ilkel, dil öncesi simge dizgeleridir." Öz işlevlerin öne çıktığı bu dönemde duyular, algı ve jestlerin simgeleri iletişimi sağlayan imgelere dönüşmektedir. Ancak modern dünyada ise Chomsky (2001, s. 88) "simgesel biçimlerin, artık, bütün içinde, pazara yönelik olarak üretildiğini dolayısıyla, kültüre damgasını vuran temel güdünün en geniş satışı yakalamak, en çabuk ve çok kara ulaşmak haline geldiğini" vurgulamaktadır. Bu noktada görsel ortak bir hafıza oluşturmaya gerek duyulmaktadır. Seri üretimde milyonlarcası bulunan aynı ürünü kullanmak için arzu duyacak tüketicilere ihtiyaç vardır. Tasarımlar ortak görsel, renk kodlarıyla benimsenmelidir. Bir marka örneği olarak Coca Cola düşünebilir. Rengi, yazı fontu ve canlı görselleri ile tüm dünyanın ortak tüketim ürünü olmayı başarmıştır. Simgelenen imgeler rastgele seçilmezler "onun göstereniyle gösterileni arasında doğal bir bağ izine rastlanır. Tüzenin simgesi olan terazinin yerini başka herhangi bir şey, örneğin bir araba alamaz (Saussure, 1998, s. 113)." Hukukun adalet kavramıyla özdeşleşmesi ve terazi imgesine bağlanması söz konusudur. Terazi, hukukun metafor simgeye dönüşmesini sağlamıştır. Evrensel bir kültürel simgeye dönüşen bir başka nesne de ağaç imgesidir. Burke (2001, s. 86) ağaç imgesini kültür tarihindeki her şeyin doğallık taşıması sebebiyle yenilik konusunda engelleyici bir tutuculuk sağlaması bakımından olgusal olarak tercih edildiğini söylemektedir. Simgelenen imgeler, belli olgulara hizmet etmek için de kullanılabilir hale gelebilmektedir.

Simgeler oluşurken imgelerden alınan izler değişkenlik gösterebilir. Masa kelimesinin herkesin aklında üzerine bir şey konulacak ve dirsek dayandırılacak bir nesne figürü olsa da masanın yuvarlak kare dikdörtgen gibi farklı şekillerde olabileceği konusu basit bir soru bile tam cevap bulamaz bu noktada simge kişilere bağımlıdır. "Simgeler, insanlar arasında doğrudan bir temas olmadan da paylaşılabilir. Buradaki güçlük, bu paylaşımın en azından bir kısmının bireylerin hayal gücünde gerçekleşmesi yüzünden, bu etkileşimlerin gözlenememesidir (Burnett, 2007, s. 216)." Soyut düzeyde bir mesele olarak simgeler, insanlar arası etkileşimin düzeyini tespit edilemez halde getirmektedir. Zihinde gerçekleşen işaret, şekil, imgelerin diğer zihinlerle aktarılmasında kişiler arası iletişimde kaygı, korku, şaşkınlık gibi duyguların da devrede olduğu düşünülebilir. Aydınlanmanın en önemli düşünürlerinden Adorno "şeyleştirme ve ritüelleştirme terimlerini kullanarak konuyu yorumlamaktadır. Bu bağlamda ele alındığında okuma; ayrık, soyut "grafik işaretlerden" (Schriftzeichen) oluşan sabit bir kodun "deşifre edilmesi" olarak, tuhaf ve yabancı olanı bildik ve tanıdık hale getirmek için harcanan bir tür mekanik çabadır (Weber 2003, s. 152-153)." Farklı zihinlerde hayal gücü ile kurulan soyut düşünceler simgeler ile somut grafiksel nesnelere dönüşmektedir. Simgelere dönüşen imgeler ortak bir nesneye ne kadar benzerlerse o kadar kabul görme ihtimali oluşmaktadır. Şekillerin benimsenmesi bu zihinlerde oluşan imgelerin ortak simgelere dönüşmesine bağılı olduğu görülebilir.

C. YÖNTEM

Çalışmada niteliksel olarak kavramların imgelerle ilişkisi ve örnek üzerinden verinin analizi ile olguların ilişkisi yorumlanmıştır. "Nitel araştırma, disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını esas alarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi benimseyen bir yöntemdir (Karataş, 2015, s. 63)." Buna göre birer simge tasarımı örneği olarak butonların çeşitli metaforlar ile oluşturulduğu

görsellik analiz edilmiştir. Çalışmanın kapsamını görsel imgelerin nasıl birer simgeye dönüştükleri Mac-OS yazılımının arayüzünde kullanılan 5 buton tasarımında görsellerin seçimi, tasarımı ve kullanımı metafor ve görsel ilişkisi oluşturmaktadır. Mac-OS yazılımı arayüzü dünya çapında en çok kullanılan arayüz sıralamasında ikincidir (Muchmore, 2022). Bu sebeple çalışmanın buton örnekleri Mac-OS yazılımından seçilmiştir.

D. KULLANICI ARAYÜZÜ TASARIMI (USER INTERFACE)

Kullanıcı arayüzü (UI) tasarımı, “dijital bir ürünün görünümünü, hissini ve etkileşimini tasarlama sürecinin bütününe kapsamaktadır (“uxdvesigninstitute”, t.y.)”. Arayüz tasarımı insan ve bilgisayar etkileşimi (İBE)’nin kesişiminden doğmuştur. Kullanıcı arayüzü tasarımı, ekranda görünen bütün kompozisyonun düzenlenmesini kapsamaktadır. Tasarımcı, aynı anda hem somut hem de soyut sonuçlara odaklanırken bilgiyi birleştirerek etkileşimlerle, esas olarak insanların diğer insanlarla nasıl ilişki kurduğunu tasarlamaya çalışılmaktadır (Mortati, 2022, s. 26). Bilgisayarların kullanılmaya başlandığı 1960’lar ve bireysel kullanıcıların kitlesel olarak oluşmaya başladığı 1990’larla beraber arayüz tasarımı konusu özellikle de web siteleri üzerinden çalışılmıştır. Çalışma hayatından özel hayata akıllı cihazlar sayesinde kişiler arası ve medyalarla bir bağlantısallık söz konusudur. Günlük hayatta gereksinim duyulan yolculuk veya sosyalleşme için bilet alma işlemi, alışverişin her türü için çevrimiçi ekranlar kullanılmaktadır. Bu ekranların her biri kullanıcı arayüzü tasarımına sahiptir. Kullanıcının ne kadar az işlem ve zaman kaybı ile ne kadar verimli bir deneyim sağlaması, kullanıcı arayüzü tasarımcılarının mesleki olarak temel çalışma alanını kapsamaktadır. Arayüz tasarımında temel öğeler, kullanıcı deneyimi (user experience desing UXI) ve kullanıcının konunun merkezinde olduğunu unutmamak için kullanıcı merkezli tasarım (user centered design UCD) kavramları ana hatları oluşturmaktadır. Bir kullanıcı arayüzü aşağıdaki öğelerden oluşmaktadır (“uxdesigninstitute”, t.y).

- “Giriş kontrolleri: Bunlar, kullanıcının bilgi eklemesini sağlayan etkileşimli öğelerdir. Giriş kontrolleri onay kutuları, düğmeler, metin alanları ve açılır listeler gibi şeyleri içermektedir.

- Gezinme öğeleri: Bunlar, kullanıcının istediği görevi tamamlamak için bir arayüzde gezinmesine yardımcı olur. Gezinme bileşenleri, arama alanları, kaydırıcılar ve hamburger menüleri gibi şeyleri barındırmaktadır.

- Bilgilendirici bileşenler: Bunlar, örneğin mesaj kutuları, bildirimler ve ilerleme çubukları aracılığıyla kullanıcıya yararlı bilgiler iletmektedir.

- Kapsayıcılar: İçeriği anlamlı bölümler halinde gruplamak için kullanılır. Kullanıcının ekran boyutuna bağlı olarak makul bir maksimum genişlikte çeşitli öğeler gruplandırılır. Bir örnek olarak içeriği gizlemek veya göstermek için tıklanabilen dikey olarak yığılmış başlıklar listesi olan akordeon menüsü verilebilir.

- UI tasarımı, hem gezinmesi kolay hem de görsel olarak etkili arayüzler oluşturmak için tüm bu unsurları ve birlikte nasıl çalıştıklarını dikkate alarak tasarım yapmaktır”.

Tasarımın arayüz bileşenlerinin görsel ve etkileşim yönünden başarılı bir şekilde oluşturulması için mutlaka kullanıcı deneyimlerinden geri dönüşler alınmalıdır. Arayüz tasarımında kullanıcının deneyimi kolay, rahat ve estetik bir görsellikle sunmak amaçlandığı için dikkat edilmesi gereken süreçler bulunmaktadır (Pham & Zhao, 2018, s. 16):

- Kullanıcıların Anlaşılması: Dikkate alınması gereken ilk şey, kullanıcının ihtiyaçlarının ne olduğunu ve hangi görevleri gerçekleştirmek istediklerini gerçekten anlaşılmasıdır.

- Kullanıcıların Erken Aşamada Sürece Dahil Edilmesi: Kullanıcıları bir tasarım sürecinin erken bir aşamasında dahil etmek ve böylece tasarımı iyileştirmek veya iyi bir karar vermek için erken ve net bir doğrudan geri bildirim alınabilir.

- Sürekli Prototip Oluşturma ve Test Etme: Prototipleme ve testler, tasarımdaki sorunları hızlı bir şekilde belirleyecek ve tasarımcıların çözüm bulmasını sağlamaktadır.

- Değişiklikler ve Yinelemeler: Gerektiğinde tasarım sürecinde değişiklik ve yinelemeler yapılmalıdır, çünkü bir aşamada tespit edilen beklenmedik sorunlar, tasarımcıları bazı değişiklikler yapmak için bir önceki aşamaya geri dönmeyi gerektirebilir.

- Bağımsız Parçalar ve Entegrasyonu: Tasarımın tüm parçalarının birbirinden bağımsız olarak farklı versiyon veya seçeneklerle yapılabilmesi ve kullanıcı araştırmasından sonra en çok istenenlerin entegre edilebilmesi oldukça verimli görülmektedir. Bu nedenle, tasarımın farklı kısımlarını ayrı ayrı gerçekleştirmek ve ardından tüm sistem bileşenlerinin tasarımını entegre etmek gerekir.

Kullanıcıların anlaşılması, çalışmanın verimli ve kısa sürede istenilen noktaya taşınmasını, projenin ivmesinin hızlandırılması ve tamamlanmasının sağlamaktadır. Çünkü arayüzü beklenen hedef kitle ile insanlar kullanacaktır. İyi tasarlanmış bir arayüz ve ekran için hem görsel hem de arayüzün yazılımının entegre olarak iyi çalışması gerekmektedir. Galitz (2007, s. 127), iyi tasarlanmış arayüz için bazı şartların yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öncelikle kullanıcılarının yeteneklerini, ihtiyaçlarını ve görevleri anlaşılmalıdır. Arayüzün üzerinde görüntülediği donanımın dayattığı fiziksel kısıtlamalar düşünülmelidir. Kontrol yazılımının yeteneklerini etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Tasarlanan sistemin, hedeflerine ulaşması sağlanmalıdır.

Galitz (2007, s. 128), iyi arayüz ve ekran tasarımının ilkelerini ana hatlarıyla şöyle sırlamaktadır:

- İyi bir tasarım için test etme,
- Ekran öğelerini düzenleme,
- Ekranında gezinme ve akış sağlama,
- Görsel olarak estetik bir kompozisyon oluşturma,
- Tipografi,
- Anahtarlama prosedürleri,
- Veri çıkışı,
- Web siteleri ve web sayfaları,
- İstatistiksel grafikler,
- Teknolojik gereklilikler görülmektedir.

Ekranında görülen arayüzün tasarımında ekran arkasında donanımın izin verdiği aksiyonlar görülebilmektedir. Bu sebeple arayüzün etkileşim senaryolarının yazılımla tamamlanması kullanıcının uygulamayı nasıl bir donanımla kullanacağı da düşünülerek tasarımların tamamlanması gerekmektedir. Tasarım öğelerinin bileşiminin estetik kalitesi, ürünün kullanılabilirliğini artırmakta ve ürün ile kullanıcılar arasındaki etkileşimi geliştirmektedir (Po-Chan, 2019, s. 2). Arayüzün fonksiyon bakımından

tasarımında ekranlara yapılandırılmış ve tutarlı bir şekilde eklenen düğmeler, menüler ve diğer öğeler bulunmaktadır.

E. BUTON TASARIMI

Bir etkileşim tasarımı aracı olan buton, makineleşme sonrası ortaya çıkan araç ve gereçleri kumanda etmek için yapılmıştır. Buton (düğme) birçok mekanik aracın otomatikleştirilmesinde kullanılmıştır. 1880'lerden itibaren başlayan otomatikleşme, 1898'de bir elektrikçinin, basmalı düğmeyi on altıncı yüzyılın başlarında kullanılan omurgalı piyanoya bağladığı bilinmektedir. (Automatic Devices, 1898, s. 339'den aktaran Plotnick, 2012, s. 817). Elektrikli aletlerin gelişimi buton (düğme) gereksinimini oluşturmuştur. En önemli buton aksiyonu ise açma kapama eylemini gerçekleştirmesidir. 1890'lardan itibaren 1950'lere kadar düğmeler hayatı daha kolay, daha hızlı ve daha rahat hale getirmenin bir yolu olarak sunulmuştur (Bowers, 2016). 1900'lerin başı itibariyle de elektriğin her alanda gerekliliği hissedilmekte ve bunun gerçeküstü bir durum olduğu 'Amerikan Elektrik Haftası'nın afiş tasarımı gösterilmektedir (Şekil 1).

Kaynak: Plotnick, 2012, s. 834.

Şekil 1. Amerikan Elektrik Haftası için 1916'da Üretilen Poster Tasarımı Elektrik Düğmesinin Tasarımı

Grafik tasarım arayüzlerinde (GUI) buton kullanımını 1990'lar itibariyle web 1.0 sitelerinde ve Windows 3.11 ve sonraki Windows 95 gibi bilgisayar arayüzlerde görülmeye başlanmıştır (Vizard, 2015). Butonlar yazı ile tamamlanırken grafikler dikkat çekip tıklanması için yanıp sönmektedir (Şekil 2).

Kaynak: Vizard, 2015.

Şekil 2. Windows 95, Buton Tasarımı

Ekran tasarımlarında kullanıcılar, grafik kullanıcı arayüzleri (graphic user interface- GUI) aracılığıyla yazılımla etkileşime geçmektedir. Arayüzde açılan pencereler, simgeler, menüler çeşitli işaretler ve grafikler mevcuttur. Buton, arayüzde en önemli parçalardan biridir. Bir sistemi açmak için elektronik aletlerde plastik veya metal olarak tasarlanan butonlar, daha sonraları dijital kontrol ekranlarında yer almıştır. Butonlar çoğunlukla menü çubuklarında yatay veya dikey bir forma kullanılmaktadır. Burada ekran içinde bir hiyerarşi söz konusudur. Menü çubuklarının bazı avantajları ve bazı dezavantajları bulunmaktadır (Galitz, 2007, s. 370). Kullanıcıya varlıklarını hatırlatarak her zaman görünürler. Göz atması kolaydır. Ekranı tutarlı bir şekilde bulmak kolaydır. Genellikle pencereler ve iletişim kutuları tarafından gizlenmezler. Menü çubuklarının dezavantajları ise; ekranı tam bir ekran alanı olarak çevrelenmesidir. Tasarımda metin düğmesi veya resim düğmesi bulunduğu yaşlı kullanıcılar, büyük boyutlu düğmeye (22 punto ve 16 mm) ihtiyaç duyarken, orta yaşlı kullanıcılar 18 punto metin düğmesini “kabul edebilir” bulunmaktadır. (Po-Chan, 2019, s. 12). Bir tansiyon aleti arayüz tasarımıyla ilgili araştırmanın sonucunda ileri yaşlardaki kullanıcılar için buton tasarımlarında büyük ve okunaklı yazıların bulunması gerekmektedir. Menü çubuklarının hızı yavaşlatmasının yanında pozitif bir yönü olarak bilginin hiyerarşisine katkı sağladığı görülebilir. Genellikle ana ekranda yazılı veya yalnızca ikonla görsellik kazandırılan butonun alt menüleri yazı içeren butonları barındırmaktadır. Bir başka araştırma ise farklı yaş ve yeteneklerdeki insanların akıllı ev arayüzleriyle nasıl etkileşime girdiğini anlamak için yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre işlevsel düğmelerin tasarımında kenar uzunluğu 20 mm, grafik ve metin oranı 1:3 olan yuvarlak kare buton ve skeomorfik¹ simgeler kullanılarak daha geniş bir kullanım alanına hitap etmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Yu vd., 2022, s. 12). Çalışmada özellikle, bir butonun ve simgenin yazı oranıyla ilgili olarak, butonlardaki yazıya daha fazla alan ayırmanın daha iyi kullanıcı performansı sağlayabileceğini anlaşılmıştır.

1. Buton Tasarımında Metaforik Görsel Kullanımı

Çalışmada MacOS işletim sistemi arayüzünde kullanılan butonlardan beş tanesi, metafor kullanımları açısından incelenmiştir. Betimsel niteliği bakımından irdelenen buton tasarımları yaygın

¹ Grafik kullanıcı arayüzü tasarımında, gerçek dünyadaki karşıtlarını nasıl gördükleri ve/veya kullanıcının onlarla nasıl etkileşime girebileceği konusunda taklit eden arayüz nesnelerini tanımlamak için en sık kullanılan bir terimdir. (<https://www.interaction-design.org/literature/topics/skeuomorphism>)

olarak kullanılan iki bilgisayar işletim sisteminden biri olması dolayısıyla Mac-OS seçilmiştir. Butonlar bazen yazı ile desteklenirken çoğu zaman kendi görsel kimlikleriyle arayüzde bulunmaktadır. Renk, çizgi, görsel dili grafik değeri ve simge seçiminde metafor değeri değerlendirilmektedir.

Kaynak: MacOS, 2023

Şekil 3. Finder Uygulama Buton İkonu

Bilgisayar içinde arama sağlayan finder programı için insan yüzü tasarımı kullanılmıştır (Şekil 3). Buton üzeri iki ve tek kişi gibi görünen karakter tasarımı yapılmıştır. Bulan kişi, bulucu anlamına gelen 'finder' kelimesi metafor olarak kullanılmıştır. Mavi ve açık gri tonlarıyla renklendirilen buton sanki bir erkek figürünü hatırlatmaktadır. İki figürün tek bir gülümsemeye birleştirilmesi arananın da bulanında memnun olduğunu göstermektedir. Teknoloji ve özellikle bilgisayarla ilgili renk seçimlerinde soğuk renklerden mavi ve gri tonları yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kaynak: MacOS, 2023

Şekil 4. Silme Uygulaması Buton İkonu

Bilgisayar arayüzünde silme aksiyonu 'trash' çöp sepeti ikonu ile gösterilmektedir (Şekil 4). Silme eyleminin çöpe atmakta bir çeşit maddi bir nesnenin kullanım dışı kalması ve çöpe atılması eylemiyle özleştirildiği görülmektedir. Burada gerçek dünyadaki eylemin bilgisayar dünyasına taşındığı anlaşılmaktadır. Çöp sepeti içine bir şeyler atıldığında dolu gözükmekte içindekiler komut verilerek silindiğinde boş görülmektedir. Böylece doluluk-boşluk gibi gerçek dünyadaki bir durumun sanal ortama da bulunmaktadır. Görsel olarak dolu görülen bir çöp kutusu boşaltılma isteği de oluşturmaktadır. Çünkü gerçek dünyadaki eylemlerimizin bazıları gereksinimler üzerine kurulu bulunmaktadır. Silmek, ortadan kaldırmak, yok etmek gibi fiillerle özdeşleşen çöpe atmak eylemi bunun nesnel dünyasında çöp kutusu imgesiyle simgeleşmektedir.

Kaynak: MacOS, 2023

Şekil 5. Fotoğraf Uygulaması Buton İkonu

Fotoğraf, piksel tabanlı oluşturulma tekniği ile milyonlarca farklı renk tonunun bir araya gelmesiyle oluşturulmaktadır. Arayüzde kullanılan fotoğraf butonu görsel ana ve ara renklerin bir arada bulunduran bir çiçek görseli ile anlatılmıştır (Şekil 5). Renk, görsel öğenin temel özelliği olarak simetrik çiçek metaforu kullanılmaktadır. Renkler öğretilirken ve öğrenilirken ana, ara, zıt, tamamlayıcı gibi gruplamalarla anlatılmaktadır. Renk çemberleri bu sebeple gösterilmektedir. Fotoğraf ise piksel tabanlı bir görüntüleme ve görselleştirme yöntemi olarak milyonlarca farklı renk kombinasyonunu içermektedir. Bunu vurgulayan geçişli renklerden oluşturulan çiçek figürü kolay anlaşılabilir fotoğrafın renkli dünyasını anlatan bir simge olarak ikonda kullanılmıştır. Özellikle makro çekimler için kullanılan çiçek figürü milyonlarca farklı rengi barındırmasıyla fotoğrafın renk armonisine dikkat çekmektedir. Ayrıca kolay anlaşılması için çiçek figürü renk geçişleriyle yumuşatılan tam simetrik parçaların bütünü oluşturmasıyla elde edilmiştir.

Kaynak: MacOS, 2023

Şekil 6. E-mail Uygulaması Buton İkonu

Elektronik posta, geleneksel postanın devamı olarak bir haberleşme yöntemidir. Hızlı bir şekilde etkileşim sağladığı için günümüzün en temel yazılı haberleşme yöntemi olarak kabul edilebilir. Klasik haberleşmenin yöntemi olarak mektubun koruyucusu zarfı, yazılı haberleşmenin ikonu yapmak geçmişten, geleceğe bir görsel taşımadır (Şekil 6). Zarf, uzun yıllardır kişilerarası haberleşmenin ana yöntemi olduğu için toplumların hafızasında form olarak bulunmaktadır. Zarf farklı dillerde deyimlere yerleşmiş ve internette haberleşmenin ilk yolu olan e-posta ile gerçek dünyadan çevrimiçi dünyaya taşınmıştır. Zarf kapalı haliyle yalnızca muhatabı için bir şey ifade etmektedir. Diğer kişiler için ise gizemli ve merak uyandırıcı olarak görülebilir. Zarf bu haliyle bir kabuk olarak görülebilir. Yazıyı ilgisine ulaştırırken ilgisiz kişilerden korur saklar.

Kaynak: MacOS, 2023

Şekil 7. Tarayıcı Uygulaması Buton İkonu

İnternetin gelişimi ile ticaretten, eğitime, eğlenceye tüm dünya, çevrimiçi dünyaya taşınmaktadır. İnternet tarayıcıları da anahtar kelimeler ile arama yapılabilmesi ve farklı site önerileriyle kullanıcıya ulaşmaktadır. Safari uygulaması da IOS sistemi için geliştirilmiş bir internet tarayıcıdır (Şekil 7). 'Safari' toplu olarak bir grubun çıktığı yabani hayvan avı olarak tanımlanmaktadır. Metafor arayana yolunu ve hedefini bulduran pusula ile görselleştirilmektedir. Bu pusulada kırmızı ibre kuzeydoğu yönünü göstermektedir. Tıpkı saatlerde onu on geçte olarak akrep ve yelkovanın göze hoş geldiği düşünüldüğü gibi pusula ibresinde de diyagonal bir görüntü sunmaktadır. Kompozisyonlarda kullanılan diyagonal (eğri) düzenlemeler dikey veya yataya göre daha dinamik bulunabilir.

Sonuç

Tasarımda görsel anlatımı kuvvetlendirmek için çeşitli görselleştirme teknikleri kullanılmaktadır. Buton tasarımında metafor kullanımları ile görsel olarak bireysel ve toplumsal bilince dayanan tercihler söz konusudur. Arayüz tasarımının önemli bir unsuru olan buton tasarımı, makineleşme sonrası bir sistem başlatma veya kapatma gibi ana eylemler için icat edilmiş bir araçtır. Bu araç, 21.yy dijitalleşme çağı ile beraber ekran tasarımlarında bir arayüz unsuru olarak görülmektedir. Tasarımın görsel olarak konusu haline gelen arayüz tasarımları, çeşitli simge ve metaforlar barındırmaktadır. Görsel simgeler, çoğu zaman geçmiş veya günümüz yaşamına, gerçek dünyaya ait nesnelere, grafik olarak şekillendirilmesiyle oluşmaktadır. Bu anlamda görsel zenginliğe, kullanıcı olarak kolay ve hızlı anlaşılabilen tasarımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Metafor yöntemi ile anlatım bu noktada devreye girmektedir. Görsel unsur, metafor kullanımı ile kullanıcı için hem anlaşılabilir bir dil sunarken ekran arayüzüne adaptasyonu kolaylaştırabilir. Tahmin edilebilir simgeler, kullanıcının butonun işlevini kavramasını da sağlayabilir. Bu perspektifle bilgisayar arayüz tasarımında beş arayüz birer simge olarak metafor kullanımı yönünden incelenmiştir. MacOS, 2023 arayüzlerinde kullanılan yaygın olarak bilinen Finder (bilgisayar içinde arama) uygulama buton ikonu, silme uygulaması buton ikonu, fotoğraf uygulaması buton ikonu, e-mail uygulaması buton ikonu, tarayıcı uygulaması buton ikonu örnek olarak incelenmiştir. Örneklerden Finder arama butonu için bir yüz imgesi tercih edilmiştir. Bu durum butonu kişileştirerek bir dedektif karakterini hatırlatmaktadır. Kullanıcı da bir takım çalışması hissi sağlayabilir. Silme butonu ise soyut bir eylemi somut bir nesneye dönüştürmekte ve çöp kutusu imgesinden yararlanmaktadır. Fazla her şeyden kurtulmanın yeri olan çöp, vazgeçilen tüm öğelerin yeri olarak görülebilir. Fotoğraf arşivi ise çiçek imgesi ile gösterilmektedir. Fotoğraf makinelerinde de benzer biçimde yakın çekimleri anlatmak için çiçek ikonu kullanılmaktadır. Çiçek motifinin simetrisi sade imajı kolay anlaşılır kılmaktadır. Haberleşme de çok eskiden beri kullanılan yazışma, e-posta ikonuna kaynak

oluşturmaktadır. Tarayıcı, internetten arama yapmaya yaramsı bakımından pusula imgesiyle anlatılmaktadır. Pusula da tıpkı mektup gibi çok uzun yüzyıllardan beri insanların yönlerini bulmalarını sağlamaktadır. Burada soyut olarak aramak, bulmak fiillerinin pusula imgesi ile somutlaştırıldığını görülmektedir. Tasarımda kullanıcının adaptasyonunu anlamak ve çalışmayı geliştirmek için kullanıcı deneyimlerinden faydalanmak gerekmektedir. Tasarımın gerçekleştirileceği süresin başında kullanıcının anlaşılması ve ilk tasarımların ortaya çıkmasından itibaren işin bir parçası haline getirilmesi ile tasarımın gidişatının sağlamlaştırılması için geri dönüşlerin alınması gerekmektedir. Çalışmanın belli aşamalarında prototiplerle testlerin sağlanması çözüm bulmayı kolaylaştırabilirken değişiklikler ve düzenlemelerle birlikte tasarımın gerekli görülebilecek entegrasyonlara açık biçimde esnek olması sistemin bileşenlerinin modüler olarak düşünülebilmesi gerekmektedir. Kullanıcıların görüşlerinin ve deneyimlerinin merkeze alındığı tasarım anlayışı “kullanıcı dostu” (User friendliness) yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Kavram 1970’lerde İnsan Bilgisayar Etkileşimi çalışmaları alanında ortaya atılmıştır (Acartürk & Çağiltay, 2006).

Kullanıcı dostu tasarım diliyle öne çıkan MacOS arayüz tasarımları, gerçek dünyadan izler taşıyan görsel imgeleri, soyut bir ortamda belli görevleri yerine getirmek için kullanılmaktadır. Kullanıcı arayüzünde herkesin hemfikir olduğu bir tasarımın ne olduğu konusunda çok az fikir birliği kurulabilir de kötü bir arayüz konusunda kullanıcılar daha kolay şekilde hemfikir olabilir (Yellin, 2019, s. 15). Kötü bir arayüz ve yönlendirici olarak buton tasarımı kafası karışan kullanıcıya hata oranını artırabilir. İyi bir tasarım ise kullanıcıya güven vererek tasarımı güvenle keşfetmesini sağlayabilir. Bu sebeple geçmiş kullanımlara aitlik taşıyan, metafor benzeşme özellikleri ile tahmin edilebilir olan simgeler, kullanıcılara eylem-görsel eşleştirmesinde kolaylaştırıcı görülmektedir. Kullanım sebebiyle bir görevi tamamlaması gereken kullanıcı -bu görev bir alışverişte, bir banka işlemi veya bir oyunda ilerlemekte olabilir- ekranda gördüklerini ne kadar aşına ise onun için bu görev o kadar kolay bir biçimde ve hatasız gerçekleştirebilir.

Sonuç olarak; arayüz tasarımında önemli bir unsur olan buton tasarımlarının gerçek dünyadan izler taşıyan simgelere dönüşerek soyut aksiyonların somutlaştırılmasında ve kullanıcıya aktarılmasında olumlu etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bulan, bulucu, insan yüzüyle, silmek fiili çöp kutusuyla, fotoğraflar çiçekle, e-posta zarfla, aramak fiili pusulayla imgeleşmiştir. Bu imgeler metafor olarak fiillerin ve isimlerin yerine geçerek onları kendi dışlarında anlamları olan birer simgeye dönüştürmüştür.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Acartürk C. & Çağıltay K. (2006). İnsan bilgisayar etkileşimi nedir? <http://hci.cc.metu.edu.tr/tr/insan-bilgisayar-etkilesimi-nedir>
- Barthes, R. (1979). Göstergebilim ilkeleri (Çev. Berke Vardar, Mehmet Rifat). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2000). Tüketim toplumu söylenceleri/yapıları (Çev. Hazal Deliceçay, Ferda Keskin). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Nesneler sistemi* (Çev. Oğuz Adanır, Aslı Karamollağlı) Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Becer, E. (2018). *İletişim ve grafik tasarım*. Dost Kitapevi Yayınları.
- Bowers, M. (2016, 03 Ocak). The power of touch – the evolution of button design (with infographic). <https://www.toptal.com/designers/ui/button-design>
- Burke, P. (2001). *Gutenberg'den Diderot'ya bilginin toplumsal tarihi* (Çev. Mete Tunçay). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Burnett, R. (2007). *İmgeler nasıl düşünür?* (Çev. G. Pular). Metis Yayınları.
- Chomsky, N. (2001). *Dil ve zihin* (Çev. A. Kocaman). Ayraç Yayınevi.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin arkeolojisi* (Çev. V. Urhan). Birey Yayıncılık
- Galitz, Wilbert O. (2007). *The essential guide to user interface design: an introduction to gui design principles and techniques*. Wiley Publishing, Inc. https://profagaskar.files.wordpress.com/2020/03/wiley_the_essential_guide_to_user_interf.pdf
- Güngör, İ. H. (2000). Temel tasar / görsel sanatlar ve mimarlık için. Kişisel Yayınlar
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Sosyal Hizmet E-Dergi Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/ozgubulut/129744/>
- Lauesen, S. (2005). *User Interface design a software engineering perspective*. Pearson.
- Mortati, M. (2022). New design knowledge and the fifth order of design. *Design Issues*, 38 (4): 21-34. <https://direct.mit.edu/desi/article/38/4/21/113200/New-Design-Knowledge-and-the-Fifth-Order-of-Design>
- Moskova 1980 Olimpiyat Oyunları (2023, 01 Haziran). <https://olympics.com/en/olympic-games/moscow1980/mascot>
- Muchmore, M. (2022, 29 Kasım). *MacOS vs. Windows: which operating system is really better?* <https://www.pcmag.com/authors/michael-muchmore>
- Öztokat Kılıçeri, N. (2022). Tübitak sosyal bilimler ansiklopedisi. Tübitak Popüler Bilim Yayınları. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gostergebilim>

- Pham, N., & Zhao, Y. (2018). *The role of user interface design in a digital document reader*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). The Royal Institute of Technology School of Electrical Engineering And Computer Science. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1217630/FULLTEXT01.pdf>
- Plotnick, R. (2012). At the interface the case of the electric push button, 1880-1923. *Technology And Culture*, (53), 815-845. <https://gwern.net/doc/technology/2012-plotnick.pdf> 01
- Po-Chan, Y. (2019). The influence of the interface button design of touch screens on operation and interpretation by elderly and middle-aged adults. *Designs*, 3(35), 2-12. <https://pdfs.semanticscholar.org/48a8/d9b12f70a610a4378d0608ab6a22f9699676.pdf>
- Robinson, K. (2008). *Yaratıcılık aklın sınırlarını aşmak* (Çev. N. Geyran Koldaş). Kitap Yayınevi.
- Seussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri* (Çev. Berke Vardar). Multilingual.
- Sinelschikova, Y. (2019, 10 Haziran). *How the bear became the symbol of Russia*. <https://www.rbth.com/history/330484-russian-bear-became-symbol>
- UX Design Institute ((2023, 01 Haziran). <https://www.uxdesigninstitute.com>
- Uygur, N. (1962). Öğretileme (metafor) problemi. *Felsefe Arşivi*, 13, 125-139. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/14597>
- Vizard, L. (2015, 19 Ekim). *The evolution of buttons in UX design*. <https://blog.adobe.com/en/publish/2015/10/19/the-evolution-of-buttons-in-ux-design>
- Weber, S. (2003). "Allemaal ist nicht immergleich"- eleştirel kuram ve okuma. *Cogito, Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe*.
- Yellin, B. (2019). Human-Computer interaction and the user interface https://education.dell.com/content/dam/dell-emc/documents/en-us/2018KS_Yellin-Human-Computer_Interaction_and_the_User_Interface.pdf
- Yu, N. Ouyang, Z. Wang, H. Tao D., & Jing, L. (2022). The effects of smart home interface touch button design features on performance among young and senior users. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(4), 2391. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8872557/pdf/ijerph-19-02391.pdf>.

İNGİLTERE İDARESİNDE IRAK'TA MALİ GELİŞMELER (1921-1925)

 Can DEVECİ^a

Öz

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1914'te Basra'yı, 1917'de Bağdat'ı, 1918'de Musul'u ise işgal etmiştir. Böylece birbirinden farklı etnik ve dini gruplardan oluşan vilayetler Irak şeklinde anılmış ve askeri idare başlamıştır. Irak'a askeri idarenin üst yöneticisi olarak İngiltere'nin Hindistan bürokrasisinde görevli Arnold T. Wilson atanmıştır. Wilson'un maliye ile ilgili öncelikli hedefi vilayet, din, etnik yapı fark etmeksizin Irak sınırları içerisinde bulunan halktan vergi toplamaktır. Fakat bu durum 1920'de Irak'ta İngiliz idaresine karşı halk tepkisine yol açmıştır. Bu tepki aynı zamanda Irak'ın malî durumunu istikrarsız hale getirirken İngiltere'nin de askeri masraflarını arttırmıştır. San-Remo Konferansı'ndan (1920) sonra Irak'ta sivil idareye geçilmiş ve Sör Percy Cox yüksek komiser atanmıştır. Cox, İngiltere'nin bölgedeki ekonomik masraflarının azaltılması için Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanlığının alt birimi olan Ortadoğu Bölümünün tertip ettiği Kahire Konferansı'nda (1921) alınan kararlar doğrultusunda Irak'ta gerekli politik ve malî düzenlemeleri yapmıştır. Irak'ın mali durumunu tespit eden raporlar hazırlamıştır. Cox'tan sonra yüksek komiserlik görevine Sör Henry Dobbs atanmıştır. Dobbs, Irak'ta vergi toplayabileceği her alanda üretimin yükseltilmesine ve Irak'ın mali durumunun İngiltere'nin desteğine ihtiyacı olmayacak hale getirilmesine odaklanmıştır. Bu makalede, mali alanda Irak'ta yaşanan gelişmeler yüksek komiserlerin Milletler Cemiyeti'ne sunduğu yönetim raporları esas alınarak incelenmiştir. İngiltere'nin, Irak'ın maliyesini idare ederken kendi stratejilerini önceleyen etkin bir konumda yer aldığı ve Irak'ın yıllık üretim kapasitesini uluslararası İngiliz ticareti ile bütünleştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, İngiltere, Yüksek komiser, Irak, Mali gelişmeler.

FINANCIAL DEVELOPMENTS IN IRAQ IN THE BRITISH ADMINISTRATION (1921-1925)

Abstract

During the First World War, Britain occupied Basra in 1914, Baghdad in 1917, and Mosul in 1918. Thus, the provinces consisting of different ethnic and religious groups were called Iraq and military administration began. Arnold T. Wilson, an officer in the British Indian bureaucracy, was appointed as the top manager of

^aDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih, cdeveci@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 11.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 18.09.2023

the military administration in Iraq. Wilson's primary goal in terms of finance is to collect taxes from the people within the borders of Iraq, regardless of province, religion or ethnicity. However, this situation led to reaction against the British rule in Iraq in 1920. This reaction also destabilized Iraq's financial situation and increased Britain's military expenses. After the San-Remo Conference (1920), the civilian administration of Iraq was established and Sir Percy Cox was appointed high commissioner. In order to reduce the economic costs of the British in the region, Cox made the necessary political and financial arrangements in Iraq in line with the decisions taken at the Cairo Conference (1921), which was organized by the Middle East Department, a sub-unit of the Ministry of State for the Colonies. He prepared reports identifying the financial situation of Iraq. Dobbs focused on increasing production in every area in Iraq where he could collect taxes and making Iraq's financial situation not needing the support of Britain. In this article, the developments in the financial field in Iraq are examined based on the management reports submitted by the high commissioners to the League of Nations. It has been determined that England is in an effective position prioritizing its own strategies while managing Iraq's finances and that Iraq's annual production capacity is integrated with international British trade.

Keywords: History, British, High commissioner, Iraq, Financial developments.

Giriş

İngiltere için Irak, 1900'den itibaren Hindistan ve Uzakdoğu ticaretine giden yollar üzerinde önemli bir bağlantı noktasıdır. Hindistan'dan yola çıkan bir ticaret gemisi Basra Körfezi'ne uğrayarak Irak'a satış yapmakta ve oradan yeni ürünler satın alarak uluslararası ticaretine devam etmektedir. Bu coğrafi özelliği nedeniyle Uzakdoğu'daki ipek, şeker, narenciye, kâğıt, barut ve pusula gibi değerli ticari ürünler Irak aracılığıyla Anadolu ve Türk Dünyasına doğru uzanan kara kütlesine ulaşmıştır. Aynı zamanda Basra ve Musul'da yeni keşfedilen petrol ve önemli tarım ürünleri Irak'tan Avrupa'ya taşınmıştır. Böylece Irak, İngiltere'nin 19. yüzyıldan itibaren Hindistan'a, Japonya'ya ve Çin'e uzanan ticari yayılımının ana merkezlerinden birisi haline gelmiştir. İngiltere'yi sanayi üretiminin "merkezi" kabul ettiğimizde hammadde bakımından zengin yerler "çevre" şeklinde tanımlanmaktadır. Irak, İngiliz sömürgeciliğinin etkin bir şekilde faaliyet yürüttüğü çevre bölgelerin başında gelmektedir. Bu noktada coğrafi bakımdan Irak, İngiltere için diğer bir hammadde ve insan kaynağı merkezi olan Hindistan'ın hemen sırt bölgesinde yer almaktaydı. Aynı zamanda Irak, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği Akdeniz, Süveyş Kanalı hattında da merkezi konumdaydı. Basra Körfezi; Kıbrıs, Yafa, Fav, Port Said gibi limanlarla birlikte değerlendirildiğinde ticari açıdan büyük bir alan ortaya çıkmaktaydı (Kurt, 2015; Yurdakul, 2020). Alfred Mahan'ın National Review'deki yazısına göre, İngiltere açısından "Basra körfezi, Hindistan üzerinden yapılan Uzak Doğu ticaretinin" devamı için savunulması gereken bölgeydi. Hatta bu savunma "uluslararası ticaretin devam ettirilmesi için İngiltere'nin büyük ve acil öneme sahip göreviydi"(Mahan, 1902). Bu nedenle 1900 itibariyle Irak; İngiltere'nin; Londra'dan; Akdeniz, Kıbrıs, Süveyş Kanalı, Hindistan, Japonya ve Çin'e (Uzakdoğu) kadar olan su hattında kurduğu ekonomik, uluslararası güvenlik alanı içerisinde değerlendirilmeliydi. Dolayısıyla Irak, bu ticaret hatlarının güvenliğinin tesis edilmesinde önemli bir tahkim noktasıydı. Adı geçen yerlerin korunması, İngiltere'nin denizler üzerindeki uluslararası ticari faaliyetlerinin de istikrarı için elzemdi.

Bu stratejik konumu Osmanlı Devleti idaresindeki Irak'ın rekabet alanı olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu rekabeti bir denge politikasına dönüştürmek isteyen Osmanlı Devleti, 1902'de Almanya ile Berlin, Bağdat ve Basra demiryolu projesinin ilk adımlarını atmıştır. Bir anlamda denizlerde kurulan etki alanına karada cevap verilmeye çabalanmıştır. İngiltere, batının merkezinde güç mücadelesi verdiği Almanya'nın Irak içlerinden Basra limanına karadan ulaşmasını istememekteydi. Rusya ise Osmanlı idaresindeki Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inme projesini hayata geçirmek istemekteydi. Buna ek olarak Rusya'nın denizlere açılmak için izlediği diğer iki rota daha bulunmaktaydı. Bu rotalar; Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ile Türkistan, Afganistan ve İran'ın kuzeyinden Basra Körfezi'ne erişilmesi idi (Ortaylı, 2020; Waylet & Jack, 2004). Bu nedenle İngiltere, Rusya'nın kara hattındaki ilerleyişini durdurmalıydı. Bu gerçekleşmez ise Londra'dan Hindistan'a kadar uzanan uluslararası deniz ticareti Rusya'nın kontrolüne girebilirdi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Almanya'nın demiryolu projesi girişimini ve Boğazlar üzerinden Rusya'nın Akdeniz'e erişme emelini Osmanlı Devleti'yle yaptığı diplomatik görüşmeler ile yavaşlatmıştır. Ayrıca İngiliz idaresindeki İran'ı tampon bölge şeklinde kullanarak Rusya'nın Basra Körfezi'ne erişimini de durdurmuştur. Bu güç mücadelesi İngiltere'de Ortadoğu'yla ilgilenen Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Ofisi, Sömürgeler Bakanlığını ve askeri birimleri Irak, Basra Körfezi ve Doğu Arabistan kıyılarının ele geçirilmesi gerektiğine ikna etmiştir. Buna göre İngiliz askeri varlığının yerleşmesi için kıyılardaki Kuveyt, Bahreyn, Suud, Katar şeyhlikleriyle 1895-1914 yılları arasında anlaşmalar imzalandı. Anlaşmaların önemli maddesi bu bölgelerin ekonomik ve siyasi açıdan İngiltere hariç yabancı bir gücün yardımını almayacağı idi (Chirol, 1903; Hurewitz, 1987; Tuson & Quick, 1992)¹. Böylece İngiltere, bölgeyi yöneten Osmanlı Devleti'ne ve diğer büyük güçlere karşı avantaj elde etmişti.

Irak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle İngiltere tarafından işgal edildi. İngiltere, Basra'yı 1914'te, Bağdat'ı 1917'de, Musul'u 1918'de işgal etti. Ardından görevlendirdiği yüksek komiserler aracılığıyla Irak'ı yönetmeye başladı. Yüksek komiserlerin temel amacı genelde Ortadoğu özelde Irak'taki İngiltere çıkarlarını gözetmekti. İngiltere idaresini askeri ve sivil idare şeklinde iki döneme ayırmak mümkündür. 1918-1920 yılları arasındaki askeri idarede Irak'ı, Hindistan'dan yüksek komiser olarak görevlendiren Albay A.T. Wilson yönetmiştir. Wilson, Irak'ta yüksek komiserlik çatısında bir devlet için gereken içişleri (polis ve askeri birimler), sağlık, eğitim, adalet, tarım, vakıf ve maliye bölümlerini kurmuştur. Her bir bölüme bir İngiliz danışman ve müfettiş atanmıştır. Böylece Irak'ın genel durumu ortaya çıkarıldı. Wilson maliye alanında hem Irak'ın gelir-gider dengesini sağlamak hem de İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki ekonomik masraflarını çıkarmak için girişimlerde bulundu. Bunun için Wilson, vilayet, din, etnik yapı fark etmeksizin Irak sınırları içerisinde bulunan halktan vergi toplamayı öncelikli mali hedefi haline getirdi. Örneğin, vergi vermek istemeyen kişiler İngiliz askerleri

¹ Chirol'un Kuveyt, Bahreyn, Suud, Katar'daki aşiretler, şeyhler ile İngiltere'nin anlaşması gerektiğine dair önerisi 1892'de başlamıştı. 13 Mart 1892'de Bahreyn şeyhi İsa İbn-i Ali El Halife ve İngiltere Basra körfezi temsilcisi Yarbay A.C.Talbot arasında, İkinci anlaşma ise 23 Ocak 1899'da Kuveyt Şeyhi Mübarek ve İngiliz Yarbay Malcolm John Meade arasında imzalandı. Sör Percy Cox'un 3 Kasım 1914'te İbn Suud'a gönderdiği mektup ile ise Basra'ya yapılacak İngiliz saldırısı sırasında yardım istemesi ikili görüşmeler başlamış ve 26 Aralık 1915'te taraflar anlaşmıştır. İngiltere son olarak 3 Kasım 1916'da Katar Şeyhi Abdullah İbn Kasım Sani ile Sör Percy Cox'un imzaladığı anlaşmayla Basra körfezinde kendisini sağlama almıştır.

tarafından tutuklandı veya kötü muameleye maruz bırakıldı. Vergilendirmeyle birlikte katı idari merkezleşmenin uygulanması haliyle 1920'de Irak'ta İngiliz idaresine karşı halk tepkisine yol açmıştır. Bu tepki aynı zamanda Irak'ın mali durumunu istikrarsız hale getirirken İngiltere'nin de askeri masraflarını arttırmıştır (Bell & Wilson, 1920, ss. 5-7; Wilson, t.y., ss. 72-74; Karaca, 2020, ss. 308-310).

İngiltere ve Fransa arasında Ortadoğu topraklarının paylaşıldığı San Remo Konferansı (19-26 Nisan 1920) kararları ve Milletler Cemiyeti'nin onayıyla Irak İngiltere mandaterliğine verildi. Buna göre İngiltere, Irak'ı Milletler Cemiyeti adına yönetecek ve ona kendi kendini idare edebilme yeteneği kazandıracaktı. Bu çerçevede Yüksek Komiser Sör Percy Cox'un 1920-1923 arasını kapsayan görev süresi ile sivil manda idaresi başlamış ve Iraklılardan oluşan geçici kabine Nakib Abdurrahman Geylani başbakanlığında kurulmuştur (Sluglett, 2007, ss. 35-36; TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1921, s. 3). Böylece daha önceden Wilson döneminde yüksek komiserle bağlı bölümler bakanlığa çevrilmiştir. Buna göre Cox'un onayı ile Maliye Bakanlığına Sason Ezeyikel isimli bir Irak Yahudi'si atanmıştır. 1925'e kadar kurulan Irak Hükümetleri'nin çoğunda Maliye Bakanlığına Sason'un atanması yüksek komiserler tarafından uygun görülmüştür (Allawi, 2016, s. 730). Çünkü Sason, Irak'ın mali disiplini sağlarken İngiltere'nin de çıkarlarını gözetmekteydi. Aynı zamanda Cox, Irak'ta Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanı Winston Churchill başkanlığında Mart 1921'de düzenlenen Kahire Konferansı kararlarını uygulamıştır. Buna göre İngiltere'nin Irak'taki masrafları azaltılmalı ve İngiltere'ye kazanç sağlayacak hale getirilmeliydi. Bunun için ise bir Arap kral etrafında birleşen istikrarlı siyasi yapıya ihtiyaç vardı. Buna göre Cox ve yardımcısı Şark Sekreteri Getrude Bell'in organize ettiği referandum ile İngiltere'nin yerel müttefiki Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal Irak kralı ilan edilmiştir (TNA, CO 935/1, 1921, ss. 36-37; Willard, 1937, ss. 311-317). Böylece İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda Irak'ta kabine, senato ve kraldan oluşan bir bürokratik yapı inşa edilmiştir. Cox'un emekliliği ertesinde ise 1923'te Hindistan'da görev yapan ekonomi ve gelir konularında uzmanlığı bulunan Sör Henry Dobbs (1923-1929) Yüksek Komiser atanmıştır. Dobbs, Irak'ta vergi toplayabildiği her alanda üretimin yükseltilmesine ve Irak'ın mali durumunun İngiltere'nin kredi desteğine ihtiyacı olmayacak hale getirilmesine odaklanmıştır. Bu çerçevede Irak'ın yıllık bütçesi oluşturulmuş, gelir-gider dengesi korunmaya çalışılmıştır.

Bu makalede 1922-1925 yılları arasında İngiliz mandasında Irak'ta kurulmaya çalışılan idari yapı içerisindeki Maliye Bölümünün/Bakanlığının gelişimi incelenmiştir. Makalede yüksek komiserler tarafından 1920-1925 yıllarında hazırlanan ve Milletler Cemiyeti'ne sunulan yönetim raporlarından yararlanılmıştır. Böylece İngiltere'nin Irak'ta nasıl bir mali yapı oluşturduğu ve bu alanda ne gibi gelişmelerin yaşandığı irdelenmiştir.

YÜKSEK KOMİSERLER İDARESİNDE IRAK MALİ SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ

1918'den itibaren yüksek komiser A. T. Wilson idaresinde Irak'ta bir mali yıl 1 Nisan-31 Mart aralığında düzenlendi. Bu bir yıllık süreçte mali sistemde gelir gider dengeleri hesaplanmakta ve tahmini rakamlara dayalı bütçe hazırlıkları yapılmaktaydı. Yüksek komiserlik bünyesinde yer alan her bölüm ve bakanlık, görev alanına ilişkin yıllık hesaplamaları yapmakla yükümlüydü. Örneğin; Bayındırlık, İmar, İletişim ve Ulaşım Bakanlığı yıl içinde inşaat ve yapılar, yollar, demiryolları, posta ve telgraf hatları, sulama bölümlerinde gelir-gidere dayalı bütçesini detaylı bir şekilde hazırlamaktaydı. Maliye Bakanlığı ise bütün bu 8 bakanlığa ait 28 farklı birime ait bütçeleri düzenlemekteydi. Birim sayıları hesap

cetvellerinde yıllara göre farklılık gösterse de bakanlık sayısı sabit kalmıştır. Maliye bünyesinde; hazine, hesaplar ve teftiş, Osmanlı borçlarının takibi ve gelirler ana kalemleri barındırmaktaydı (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1921). Yıllık Mali hesaplamalar ve bütçe planları yüksek komiserlere karşı sorumlu olan İngiliz danışmanlar tarafından düzenlenmekteydi. Daha sonra yüksek komiserin onaylamasıyla gelecek bütçe planlamaları yürürlüğe girmektedir. 1920'de Sör Percy Cox'un atanmasından sonra onay sürecine Iraklılardan teşkil hükümetler de dahil edilmiştir.

Maliye idaresinde Yüksek Komiser Cox'a onun döneminde kurulan Seyyid Abdurrahman Geylani ve Abdül Muhsin Sadun hükümetlerine maliye ve ticaret danışmanı olarak S. H. Slater görevlendirilmiştir. 15 Eylül 1923'ten sonra ise Sör Henry Dobbs'un yüksek komiser olmasıyla bir süreliğine bu göreve F. E. Stafford getirilmiştir. Daha sonra Yasin Haşimi, Cafer Askeri ve Sadun kabinelerinde tekrardan S. H. Slater atanmış ve 1925'e kadar görevine devam etmiştir (Mercer vd., 1922, s. 458, 1924, s. 469). Bu danışmanlık yüksek komiserlik yapısı içerisinde üçüncü önem sırasına sahiptir. Çünkü Maliye Bakanlığı Irak'ın yıllık bütçe tahminleri, gider, gelir ve finansal düzenlenmelerin onaylanmasından, hesapların ve hazinenin kontrolünden sorumluydu. Iraklılardan oluşan hükümetlerin kurulmasıyla görevlerinin tamamı Maliye Bakanlığına devir edildi. 1925'e kadar kurulan hükümetlerde Maliye Bakanlığına ise Bağdat Yahudi cemaatinin önde gelen temsilcilerinden ve mali idare tecrübesine sahip Sason (Sasun) Ezekiye atanmıştır. Sason Efendi, kamu işlerine katılmasını engelleyecek bir hastalık nedeniyle sadece Kasım 1922'de kısa süreliğine kurulan Sadun kabinesinde görev almamıştı. Ezekiye, 1908'den itibaren Irak'ı Osmanlı Devleti meclisinde temsil etmiştir. Meclis tutanakları incelendiğinde Maliye Nezareti ve Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyyesi, Posta ve Telgraf Müdüriyyet-i Umûmiyyesi, Nafia Nezareti bütçeleriyle ilişkili konularda detaylı çalışmalar yaptığı görülmektedir (TBMM Meclis-i MebusanTutanak, t.y.; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 8). Aynı zamanda Sason, yüksek komiserlerle ilişkileri iyi olan ve İngiltere'nin çıkarlarını Irak'ta destekleyen bir kişiydi. Onun Irak toplumsal yapısını tanınması, Iraklıların hangi vergi girişimlerine tepki verebileceğine dair çıkarımlarda bulunması yüksek komiserler için önemliydi.

Albay Wilson döneminde Irak halkının kültürü, tarihi birikimi ve toplumsal yapısıyla uyuşmayan katı merkezîyetçiliğe dayalı Hindistan vergi sistemi uygulandı. Vergilerin arttırılması ve her bireyden neredeyse zorla toplanması sonrasında 1919-1920 arasında yaşanan halk tepkisi ve bunun İngiltere'ye yansıyan 8 milyon sterlinlik maliyeti önemliydi. 1920 tepkisinden kaynaklanan mali sorunlardan kurtulmak için Cox ve Dobbs, tecrübeli maliyeci Sason'un tavsiyelerinden yararlanarak 1920-1925 arasında mali ve gelir sisteminde Osmanlı idaresinin kurallarını değiştirmede. Osmanlı'da gelirler gümrük ve ürünlerden alınan ondalık aşar vergilerinden elde edilmekteydi. Ayrıca devletin sahip olduğu yerlerden kiralara ve hayvanlardan alınan vergilerle ek gelir sağlanmaktaydı. Buna göre, gümrük resimlerinden, tarım üretiminden, hayvan başı alınan vergilerden ve her alanda alınan damga vergilerinden gelir elde edilmekteydi (Klieman, 1970, s. 111; Townsend, 2010, ss. 127-128). Aynı zamanda Sason'un önerisiyle Wilson döneminde İçişleri Bakanlığına bağlı faaliyet yürüten gelir bölümü ve Ticaret Bakanlığında bulunan Basra Limanı'nın gelir denetimi ve takibi Nisan 1921'de Maliye Bakanlığına bağlandı. Maliye Bakanlığı personeli İngiltere ve Hindistan'dan getirilen kişilerden oluşmaktaydı. Çok sayıda Hindistan kökenli personel muhasebe bölümünde istihdam edilmekteydi. Hint ve İngiliz kökenli olup bakanlıkta üst düzey ve sözleşmeli personel olarak çalışan kişi sayısı 1920'de 86 iken Aralık 1925

itibariyle 14'e kadar azaltılmıştır. Bunun temel nedeni 1921 Kahire Konferansı kararları ve 1922 İngiltere-İrak Anlaşması gereği yabancı personelin azaltılarak yönetimin Iraklılara devir edilmesidir (Special Report Iraq, 1931, ss. 84-86). Irak Maliye Bakanlığı, 1923-1925 arasında iki temel birime ayrılarak faaliyetlerini yürütmüştür. Bunlardan ilk birim tüm vergi, gelir ve arazi meseleleriyle, ikinci birim ise bütçe idaresi ve gümrük meselelerini içeren diğer tüm konularla ilgilenmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'ta, Arabistan ve İran kıyılarında İngiltere etkisinin artmasıyla Türk lirası 22 Aralık 1916'da tedavülden kaldırılmıştı. Lira yerine, mali sistemin temel kalemi olan borçlar, gelirler, ödemeler Hindistan Rupisi değerinden hesaplanmıştır. Böylece Irak maliyesi, İngiliz Hindistan'ıyla bütünleşmeye başlamıştır. İngiltere, Irak idaresini uygulamaya başladığı zaman sterlini de sisteme eklemiştir. Bu nedenle İngiliz yönetim raporlarında ekonomiye dair yer alan bilgilerin birçoğu Hint Rupisi 1 Lakh (yüz bin Hint Rupisi değeri) birimi tutulmuştur (Bell & Wilson, 1920, ss. 121-122; Rushbrooke, 1987, ss. 478-479).

IRAK'TAKİ TEMEL GİDER VE HARCAMALAR (1921-1925)

Cox'un idaresinde Geylani başbakanlığında 1920'de kurulan geçici hükümet ve Abdül Muhsin Sadun Kabinesi'nin (24 Kasım 1922) temel görevi Irak'ta ekonomik istikrarı sağlamaktır. Bu dönemde gelişen siyasi olaylar ekonomiyi etkiledi. Bunların başında Irak'ın güney-kuzey sınırlarındaki belirsizlik ve 1920'deki manda karşıtı tepkilerin toplumda devam eden etkileri İçişleri ve Savunma Bakanlıklarına bağlı güvenlik güçlerinin ihtiyaçlarını arttırdı. Aynı zamanda bu iç politik durum Irak'a İngiliz sermayedarlarının yatırım yapmasına engeldi. Eğer 1921 Kahire Konferansı kararları gereği İngiliz askeri kuvvetlerinin azaltılmasını sağlamak için gerekli olduğu düşünülen Irak ordusu genişletilirse, harcamalarda diğer alanlarda büyük tasarruflar yapılmazsa ve vergi artışları sağlanmazsa büyük bir ekonomik problem ortaya çıkacaktı. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Irak'ın temel gider kalemleri arasında güvenliği sağlamaya çalışan polis, asker ve İngiliz askeri varlığının masrafları, sağlık ve eğitim, imar çalışmaları, sulama ve üretimi arttırmak için yapılan tarım harcamaları vardı. Gider bütçesinde güvenlik birimlerine yıllar içinde ayrılan pay yüzde 15-21 oranında değişmekteydi. 1921-22 mali yılı içerisinde sağlık gideri 572.13 lakh (yüz bin Hint Rupisi değerinde) iken bu oran 1925'te 572.13 lakh değerine ulaşmıştı. Sağlık konusunda giderlerin her daim yüksek olmasının nedeni Irak'ın kolera, veba, sıtma, şistozomiyaz (bilharzia), çiçek hastalığı ve tüberküloz gibi hastalıklar ile mücadele etmesiydi. Yüksek Komiser Dobbs'un raporuna göre sadece 1925'de 1,298,604 kişi çeşitli hastalıklardan ayakta tedavi edilmişti. Giderler içerisinde eğitime ayrılan oran ise yüzde 4'ün altına hiç düşmemişti. 1925'e gelindiğinde 513.38 lakh değerine erişmiştir. Dobbs'a göre giderlerin artmasının ana nedeni öğrenci, öğretmen ve okul sayılarının günden güne artmasıydı (Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 53; Special Report Iraq, 1931, s. 66). Buna göre Irak'ın 1921-1925 mali yılı içerisindeki giderleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 1. Irak'ta Birimlerin Giderleri (1921-1925) (Yüz Bin Hint Rupisi Değerinde)

	1921	1922	1923	1924	1925
Maaşlar	18.81	16.64	17.11	17.10	17.34
Kraliyet Bütçesi	8.00	10.09	9.76	9.63	9.55
Meclis	-----	-----	0.17	3.73	9.06
Denetleme Bölümü	-----	-----	0.24	0.40	0.58
Bakanlar Kurulu	3.07	1.27	1.37	1.28	1.67
Dış İşleri Bakanlığı	-----	-----	-----	-----	-----
Maliye Bakanlığı	23.50	32.01	30.25	29.88	28.06
Yüksek Komiserlik	9.43	5	4.50	3.75	3.09
Tarımsal Kredi	-----	-----	-----	-----	7.85
Yabancı Ofislere Ödenen Maaşlar	-----	-----	-----	1.49	4.11
Yanlış hesaptan kaynaklı Çeşitli geri ödemeler	17.90	10.37	9.79	12.58	5.97
Vergi Dairesi	19.44	21.78	19.24	18.60	22.71
İç İşleri Bakanlığı	60.40	31.59	30.00	31.66	27.32
Hapishane Md.	6.46	6.42	6.13	6.76	7.72
Polis Md.	78.24	76.85	65.97	70.43	76.72
Sağlık Hizmetleri Md.	34.01	27.46	20.84	19.36	19.49
Savunma Bakanlığı	55.27	76.33	64.84	97.74	142.09
Adalet Bakanlığı	2.49	2.01	1.77	1.86	1.60
Mahkemeler	12.28	12.67	11.73	11.73	11.39
Tapu Bölümü	5.80	4.93	4.38	4.27	4.51
Eğitim Bakanlığı	19.36	19.94	18.15	22.13	23.48
İmar, Bayındırlık Bakanlığı	28.49	14.47	10.65	10.79	7.98
Diğer İşler	47.19	21.19	19.31	22.60	16.11
Posta Telgraf	70.45	43.63	28.60	30.58	25.74
Araştırma Bölümü	2.22	2.57	2.98	3.82	6.44
Veterinerlik Bölümü	5.58	2.24	2.18	2.83	2.96
Tarım Bölümü	8.04	6.80	5.42	6.08	4.64
Sulama Bölümü	30.32	35.49	33.11	23.77	15.91
Ticaret Bakanlığı	1.38	1.29	-----	-----	-----
Süleymaniye Vilayeti	4.00	2.00	5.77	-----	8.07
Toplam	572.13	485.82	424.26	464.85	513.38

Dış İşleri Bakanlığına dair herhangi bir veri olmamasının nedeni İngiltere-İrak Anlaşması gereği bakanlığın ihdas edilmemesiydi. Buradan Irak'ın dış ilişkilerinde İngiltere'ye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Sadece önemli uluslararası görüşmelere Kral Faysal'ın talebi ve yüksek komiserlerin onayı ile belirlenen bir bürokrat Irak'ı temsilen katılmaktaydı. Örnek olarak İngiltere ve Türkiye

arasındaki Musul görüşmeleri ve Irak-Suud Anlaşması'nda İngiliz temsilci Sör Gilbert Clayton'un yanında katılan Iraklı heyet gösterilebilir. Bunun haricinde Ticaret Bakanlığına dair 1922'den sonra veri olmamasının nedeni kapatılması ve görevlerinin tamamının Maliye Bakanlığına devir edilmesidir. Bu görevler arasında Basra Limanı'nın gelir-gider bütçeleri ve işletilmesi gibi konularda vardır. Süleymaniye Vilayetinin ayrı bir birim olarak tabloya yansıtılmasının nedeni doğrudan yüksek komisere bağlı bir şekilde idare edilmesidir. Çünkü 1925'e kadar Süleymaniye'de Şeyh Mahmud Berzenci liderliğinde ortaya çıkan idari sorunlar nedeniyle bölgeyi yüksek komiserlere doğrudan bağlı İngiliz müfettişler yönetmiştir. Ayrıca tabloda ikinci satırda yer alan Kraliyet Bütçesi başlığıyla Kral Faysal'a ve işlerini yürüten maiyetine hatırı sayılı bir ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tabloda 4. satırda yer alan denetleme bölümünün meclis tarafından kendisine sunulan temel görevi yasalara uygun bir şekilde gider kalemlerini oluşturan birimleri gözden geçirmek ve raporlamaktır. Yüksek Komiser Dobbs tarafından Nisan 1924'te faaliyete alınmasına rağmen kurumsal alt yapısı oluşturulmadığından aktif rol alamamıştır. Haliyle bu durum birim, bölüm ve bakanlıkların denetlenmesini zayıflatmıştır (Special Report Iraq, 1931, ss. 90-91).

IRAK'IN TEMEL GELİRLERİ (1921-1925)

Irak'ın temel gelirleri vergilerden meydana gelmekteydi. Vergilerin toplanması ve gelir işlerinin tamamı Maliye Bakanlığı içerisinde bulunan Gelirler Bölümü tarafından takip edilmekteydi. Bölümün ilgilendiği gelir kaynakları, artan önem sırasına göre dört gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki; köprü ve feribot geçiş ücretleri ve devlete ait mülklerin kiralari ile birlikte belirli doğal ürünler ve mineraller üzerindeki ondalık vergilerdir. İkincisi; tarım topraklarının ve bahçelerin dahil olmadığı şehirlerdeki mülklerin yıllık değerinin onda birinin alındığı emlak vergisidir. Üçüncüsü; koyun ve keçiler, develer, danalar ve balık satışından alınan ondalığı içeren hayvan vergisidir. Dördüncüsü ise; tarımsal ürünlerden alınan vergilerdir. Bunların haricinde liman geçişleri, transit ticaretler gibi kalemler de bulunmaktaydı. Gelirler Bölümü Maliye Bakanı ve İngiliz personelinin kontrolündeydi. Cox'un atanmasından sonra 1920'de yüksek komiserliğe bağlı bir bölüm olarak Gelir Sekreterliği kuruldu. Bu aşamada sekreterlik danışman Slater ve onun Hintli personelleri tarafından yönetildi. Irak vilayetlerinin gelir durumu doğrudan İngilizler aracılığıyla, nahiye ve köyler Iraklılar tarafından idare edildi. Irak hükümetleri kurulduğunda bu bölüm İçişleri Bakanlığına bağlandı. Buradaki amaç vergilerin doğrudan polis ve askerler aracılığıyla toplanmasıydı. Bu esnada illerin gelir takibi İngilizlerden alınarak İçişleri Bakanlığına bağlı valilere verildi. 1921'in sonlarında ise Cox'un yayınladığı kararname ile Gelirler Bölümü, Maliye Bakanlığına bağlanarak Sason'un emrine verildi. Aynı zamanda Sason'a yardım etmesi için danışman olarak S. Slater atandı. Ayrıca Iraklı memurlar da görevlendirildi. Bu süreçten sonra 1925'e kadar İngiliz ve Hint kökenli personel azaltılmaya başlandı (Special Report Iraq, 1931, ss. 106-107).

Emlak vergisinin 1917-1920 İngiliz işgali sırasında belediye hazinelerine girmesine izin verilmişti.

1242 | Çünkü bu tarihler arasında İngiltere Irak'ın tamamına nüfuz edememekteydi. Iraklılar ülkenin en ücra yerlerine kadar hâkim olmaya başlayınca bu verginin toplanma usulü değiştirildi. 1923'te verginin hükümet yetkilileri tarafından tahakkuk ettirilip tahsil edilmesini sağlayan Emlak Vergisi Kanunu yürürlüğe girdi. Bu vergi Maliye Bakanlığı memurları aracılığıyla merkezi bütçe için toplanmaya başlandı. Bir mülkün yıllık kiralama değeri üzerinden vergi alınmaktaydı (Colonial Office, 1925, ss. 100-

103). Bu nedenle vergiler bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Örneğin, Basra bir liman şehriydi. Buradan alınan vergi ile kuzey kısımda yer alan Musul'un bir ilçesinden alınan aynı değildi. Aynı zamanda vergileri toplayan memurlarında kendi aşiretlerinin çıkarlarını gözetmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle istenildiği kadar gelir elde edilememekteydi. Irak için tarım ürünlerinden elde edilen vergiler, gelirler önem taşımaktaydı. Tarım bölümü, İngiltere'nin askeri idaresiyle birlikte 1918'de kuruldu. Buradaki temel amaç özellikle İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu ürünlerin kaliteli tohumlarla yetiştirilmesinin sağlanmasıydı. Irak'ın verimli topraklarından her mevsim yararlanılmak istenmekteydi. Bu doğrultuda 1919'dan itibaren Hindistan Tarım Bölümü'nden destek alındı. Geniş arazilerde buğday, sebze, yem ve pamuk üretimini arttıracak girişimler başlatıldı. Pamuk üretiminin ön çalışmaları için bir İngiliz pamuk yetiştiricisi atandı. Bu kişi Iraklı çiftçilere eğitim vermeye başladı. Ardından Tarım Bölümü'ne haşerelerle uğraşmak üzere 1 İngiliz böcek bilimcisi, 4 Hintli uzman atandı. Bu kişiler Bağdat yakınlarında Rustam Deneysel Çiftlik merkezini kurdu (Special Report Iraq, 1931, ss. 108-109).

Yüksek Komiser Cox döneminde sivil idareye geçilmesi ve Iraklılardan oluşan hükümetlerin kurulmasıyla Tarım Bölümü, İçişleri Bakanlığına bağlandı. Bu idari değişiklikle beraber uzman olan Hintli ve İngiliz sayısı azaltıldı. 1921-22 tarım sezonunda Hintli uzman sayısı 20 iken, 1925-26 sezonunda 7 kişiye kadar azalmıştır. İngiliz uzmanlar ise 1924-25 tarım sezonunda sayıları 8 kadar gerilese de tarım bölümünün üst yönetiminde yerlerini almışlardır (Report Administration Of Iraq 1927, 1928, s. 164). Bu kişilerin de yüksek komiserlikle yapılan sözleşmeleri bitince yerlerine Iraklılar alındı. Dobbs'a göre, tarım ürünlerinden elde edilecek gelirler belirsizdi. Mali yıl için tahminde bulunup buna göre bütçe oluşturmak Irak Hükümeti'ni zorlayabilirdi. Bu durum Maliye Bakanlığının bütçe planlamasını net ve doğru yapmasını engellemekteydi. Tarım gelirlerine dair tahminler yüzde 20'ye yakın hata payı hesaba katılarak yapılmaktaydı. Bunun temel nedeni tarım gelirlerinin birçok değişkene bağlı olmasıydı. Bunların başında iklim, sulama koşulları ve haşerelerin verdiği zararlar gelmekteydi. Bunlara ek olarak kaliteli ürün elde edilse dahi uluslararası piyasadaki fiyatı düşük kalabilirdi. Örneğin, 1921-1922 mali yılında buğday ve arpada 172.63 lakh (yüz bin Hint Rupisi değerinde) gelir alınırken, 1922-1923 aralığında ise bu oran 140.62 lakh'a kadar gerilemiştir. Bu gelir kalemindeki azalışın temel nedeni uluslararası piyasada tahıl fiyatlarındaki düşüş ve Irak'taki ton başına üretimdeki azalmaydı. Irak tarımının ana ürünleri olan buğday ve arpada kambiyo oranlarındaki bu düşüş son iki yılda artmıştı (TNA, FO 371/10095, 1924, ss. 102-103).

Tablo 2. Irak Vilayetlerindeki Buğday ve Arpa Kambiyo Oranları (Ton)

	Buğday		Arpa	
	1921-22	1922-23	1921-22	1922-23
Bağdat	250	90	120	37
Diyale	320	100	120	35
Musul	384	83	229	47
Hille	220	80	100	40
Divaniye	220	100	100	40
Muntafık	260	106	104	63
Basra	400	133	200	70
Amare	280	86	147	53
Kut	340	114	165	55
Duleym	225	100	110	50
Kerbela	400	80	150	40
Kerkük	300	62	200	31
Erbil	220	50	140	30

Her vilayette çok ciddi derecede rekolte azalması vardı. Bunun temel nedeni sıcaklıkların aşırı derecede artması ve sulama konusunda yapılamayan iyileştirmeler ile toplumsal huzursuzluğun devam etmesiydi. Bunların etkisiyle tarım arazisinde çalışan kişiler yer değiştirmekteydi. Ayrıca devlet otoritesinin hissedilemediği vilayetlerde üretim yapanlardan vergi toplanmasında problem vardı. Üreticilerin 1920-1922 yıllarını kapsayan borçları da vardı. Bu yıllara dair geri dönüş alınan gelirler çok azdı. Yüksek komiserlik tarımdan elde edilen gelirin bir yıl içinde düşüş yönünde fark etmesinden bu kaynağın belirsiz ve değişken olduğunu anlamıştı (Special Report Iraq, 1931, s. 191; TNA, FO 371/10095, 1924, s. 103). Yüksek komiserlik, tarım ürünlerinden alınan vergiyi ise 1/10 oranında tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin koymuş olduğu bu ondalık vergi 1929'da Irak'ta toprak vergisi çıkarılınca kadar devam ettirilmiştir. İngiliz görevliler, Iraklı memurlar, görevli aşiret reisleri tarım ürünlerinden nakdi olarak bu vergiyi almıştır. Bu şekilde 1921-1925 mali yılları içinde üreticiden ortalama yüzde 83.57 oranında vergi toplanabilmiştir. Vergi kaybı oranının yüksekliği yeni kanuni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede incelendiğinde 1921-1925 yıllarını kapsayan toprak ve diğer ürünlerden elde edilen gelir kalemleri şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Irak'ta toprak ve diğer ürünlerden elde edilen gelirler (1921-1925) (Yüz Bin Hint Rupisi Değerinde)

	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25
Tarım Ürünleri (Hububat, Sebzeler, Tahıl, Meyveler, Hurmalar, Tütün, Muhtelif ürünler)	146,27,000	112,08,882	111,83,668	112,86,829
Doğal Ürünler (Ormanlar, Kamış ve Hasır ile Muhtelif ürünler)	74,000	2,69,066	3,64,471	2,98,664
Hayvanlar (Koyun, Keçi, Dana, Deve, Balık)	27,29,000	26,77,646	30,63,586	31,64,366
Mineraller (Petrol, Kömür, zift ile muhtelif ürünler)	77,000	62,248	79,686	1,12,222
Kiralamalar (tarım toprakları, köprü, vapur iskelesi ile muhtelif ürünler)	4,42,000	5,32,124	7,06,777	5,82,242

Kaynak: Special Report Iraq, 1931, ss. 114-115.

Gümrük ve Tüketim Gelirleri

Irak, gümrüklerden ve tüketim ürünlerinden de gelir toplamaktaydı. Bunları organize etmek amacıyla Nisan 1921'de Maliye Bakanlığı idaresinde Gümrük ve Tüketim Gelirleri Bölümü kurulmuştur. Bölümün temel birimleri gümrük, deniz ve kara ticaretinin tamamından sorumluydu. Tüketim kısmında ise alkollü-alkolsüz ürünler, tütün, devlet tekeli olan tuz ve afyon, petrol ürünleri vergilendirilmekteydi. Hemen hemen ülke içindeki ticaret ve bu ürünlerle ilgili her evrak buradan onaylanmakta ve vergisi alınmaktaydı. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülke gelirleri içerisindeki oranı 1921'den beri yüzde 30'un altına inmemişti. Bu bölümde gümrük, transit ticari geçiş, liman gibi kalemlerin takip edilmesinde çalışan İngiliz, Hintli ve yabancı personel sayısı 1921'de 47 iken 1925'te 30'a geriledi. Buna karşılık Iraklı sayısı 1921'de 512'den 728'e çıktı. Bu rakamlarda yer alan İngiliz yönetici sayısı 9'a gerilerken Iraklı sayısı 12'ye yükseldi (Special Report Iraq, 1931, s. 101). Yabancı sayılarının azalmasını sağlayan temel dayanak İngiltere ve Irak arasında 10 Ekim 1922 tarihinde imzalanan anlaşmadır. Bunun 15. maddesine göre bu süreç işletilmektedir. Yüksek komiserlik kontrolü bırakmadan devlet idaresini Iraklılara devir etmektedir (CMD. 1757, 1922; Sluglett, 2007, s. 53,69-70).

Yüksek Komiser Cox döneminde gümrük ve tüketim vergilerinde düzenlemeler yapıldı. Örneğin; ithal edilen ürünlerde "ürün değeri üzerinden" yüzde 11 vergi alındı. Bu rakam bazı ürünlerde ve dönemlerde yüzde 25'e kadar yükseltildi. Örneğin, puro gibi lüks tüketimde oran yüzde 25'e tekabül etmekteydi. Bunun yanı sıra 1921-1925 arasında halkın kolay ulaştığı ürünlerde daha düşük ve sade vergilendirmeler yapıldı. Örneğin, çay, şeker, bazı metaller, çimento, buğday, kömür gibi ürünlerde buna çok sık rastlandı. Özellikle alkol yapımında kullanılan malzemelerde vergi zaman zaman arttırıldı. Örneğin, 1920'de galon başına yüzde 10 alınırken 1925 sonrasında bu oran yüzde 50'ye kadar çıkarıldı. Elbette bu artışta uluslararası piyasada yaşanan ekonomik kriz etkiliydi. Tütün, tuz, alkol, petrol ve gaz yağı gibi ürünlerden alınan tüketim vergisi ise düzenli bir şekilde arttı. Artıştan muaf tutulan tek ürün

tuz idi. Örneğin, 1920'de tütün ürünlerinin 1 kilosundan 8 annas (Hint Para Birimi) alınırken 1925'te 13 annas vergi alındı. Alkol ürünlerinin her galonundan 12 Hint Rupisi alınırken, 1925'te 20'ye kadar çıkmıştı. Bu çerçevede 1925'e kadar süren mali yıl içinde alınan vergiler şu şekildeydi (Special Report Iraq, 1931, ss. 102-103).

Tablo 4. Gümrük ve Tüketim Vergilerinden Elde Edilen Gelirler ile ithalat ihracat rakamları (1921-1925) (Yüz Bin Hint Rupisi Değerinde)

Yıl	Gümrük	Tüketim	Yıl	İthalat	İhracat
1921-22	166.15	35.46	1921-22	19,39,46,881	10,59,50,841
1922-23	172.58	33.10	1922-23	16,78,22,168	10,78,99,481
1923-24	195.85	41.31	1923-24	18,14,84,113	13,57,91,335
1924-25	209.80	35.79	1924-25	19,12,40,989	14,20,08,617

Tablo 5. Tüketim Ürünlerinden Elde edilen gelir (1924) (Yüz Bin Hint Rupisi Değerinde)

Tüketim Ürünü	1924-1925
Alkol Ürünleri	9.99
Tuz	2.84
Tütün	22.96
Gazyağı	0.86
Muhtelif Ürünler	0.06

Gümrük ve tüketim vergileri Irak'ın sermayeye ihtiyacının karşılanmasında hızlı gelir sağlayan bir araçtı. Örneğin; 1923'te Maliye Bakanı Sason rahatsızlığı nedeniyle görevden ayrılmış ve yerine Muhsin Çelebi Salaş 1924'e kadar görevlendirilmişti. Bu esnada Süleymaniye'nin Şeyh Mahmud Berzenci'den tekrar ele geçirilmesi için İngiliz ve Iraklı komutanlar maliyeden ek bütçe istedi (Noel, 1999, ss. 48-50; Öke, 1992, ss. 30-35). Mart-Nisan 1923'te yaşanan sel felaketi de ek geliri zorunlu kılmaktaydı. Bu nedenlerle Maliye Bakanı Çelebi, Yüksek Komiser Dobbs'un onayı ile gümrük vergilerini Eylül 1923'te yükseltme kararı aldı (Colonial Office, 1925, ss. 122-123). Böylece savunma ve felaket için gerekli rakam toplandı. Gümrük vergisine dair önemli bir diğer gelişmede 1925'te yürürlüğe giren Transit Ticaret Kanunu kapsamında beyan edilen ve ülkede altı aydan fazla kalmayan mallar üzerindeki vergi, yüzde birden yarıya indirilmesiydi. Bununla birlikte, transit geçiş muamelesi görme ayrıcalığı sadece belirli rotaları takip eden mallar için geçerliydi. Örneğin, bu rotaların Türkiye'den geçen ürünleri kapsamadığı belirtilmişti. Bunun temel nedeni Türkiye-Irak (İngiltere) arasında devam eden Musul meselesiydi. İngiltere, Irak'ın kuzeyindeki ticaretin Türkiye ile yoğunlaşmasını istememekteydi. Çünkü bölgede Türkiye'nin etkisi ticaretle artabilirdi.

Aynı kanunda, gümrük gelirlerinin korunması göz önünde bulundurularak, transit ticarete sunulan kolaylıkların artırılması amacıyla hükümler eklenmiştir. Örneğin, ana değişiklik tam vergi ödeme yükümlülüğünden muafiyet oldu. Bunun için belirlenen koşullar, malların teminata bağlanması veya gecikmeden ülke dışına çıkmayı garanti edecek lisanslı bir Iraklı nakliyeciyeye teslim edilmesi idi. Böylece İran ile transit ticarete artış yaşandı. 1923-24 mali yılı itibarıyla İran'ın Irak transit ticaretindeki yeri yaklaşık olarak yüzde 43'e erişti. Yüksek Komiser Dobbs'un girişimleriyle, dikkate değer bir başka girişimde, Suriye ile her bir hükümetin yüzde elli oranında bir transit geçişi üstlenmeyi taahhüt ettiği bir Transit Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasıydı. Bu sadece transit ticaret yapılacağı beyan edilen ürünlerde geçerliydi. Bu çerçevede Irak transit ticarete; hurma, yün, deri ve saf yağ gibi ürünleri ihraç, çay, şeker, tekstil malları ve küçük sanayi üretimi için gereken metal ve cevherler gibi ürünleri ithal etmekteydi. Anlaşma 21 Ocak 1925'te imzalandı, 1 Nisan 1925'e kadar yürürlüğe girmede (Colonial Office, 1926, s. 80). Bu anlaşmayla Basra Körfezi'ne gelen bir gemiden indirilen ürünler kesintisiz bir şekilde Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Orta Arabistan coğrafyasına sevk edilmiştir. Adı geçen yerlerden sadece Suriye ve Lübnan Fransız manda idaresi altındadır. Diğer yerler İngiltere yüksek komiserleri tarafından idare edilmektedir. Orta Arabistan ise İngiliz bürokratlarla dost olan Suud Ailesinin kontrolündedir. Böylece İngiltere, Arap coğrafyasının neredeyse tamamında ticari bütünleşme sağlamıştır. Haliyle bu durum kendi ekonomisi için gereken hammaddeye erişimi de özellikle tarımda sorunsuz hale getirmiştir.

Sonuç

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonunda Musul, Bağdat ve Basra'dan müteşekkil Irak'ı işgal etmiştir. Bu bölgeler yönetilmesi zor farklı etnik, dini ve kültürel değerlere sahipti. Savaşın ardından toplanan barış görüşmeleri esnasında bu bölgelerde askeri çatışma çıkmaması için mevcut durum tesis edilmeliydi. Bu nedenle 1918-1920 arasında İngiliz askeri idaresi kurulmuştur. Böylece Irak yüksek komiser idaresiyle tanışmıştır. İlk komiser olarak atanan Albay Wilson döneminde yönetimin kurumsallaşması için bölümler açılmıştır. Maliye Bölümü bu birimlerin başında gelmekteydi. Temel görevi vergilerin toplanması ve giderlerin karşılanmasıydı. Wilson idaresinde maliye katı merkezleşmenin ana merkezi olmuştur. İngiliz Hindistan idaresinin vergi toplama usulleri de bu dönemde Irak'ta uygulanmıştır. Bu uygulamada İngiltere'nin amacı Hindistan'ın hemen ardındaki Basra Körfezi'nden başlayarak ekonomik bütünleşmeyi tesis etmektir. Nitekim bu doğrultuda Türk lirası tedavülden kaldırılmış ve yerine Irak içindeki bütün işlemlerde Hindistan Rupisi geçerli kılınmıştır.

Cox ile sivil idareye geçilmiş ve modern bir devletin ihtiyacı olan hükümet yapısı kurulmuştur. Bu yapı içerisinde daha önceden bölüm olan Maliye Bakanlığa çevrilmiştir. Her ne kadar bakanlık gibi bir makam ihdas edilse de son onay makamı hükümetin başbakanı değil yüksek komiserdir. İngiltere, kendi stratejileri gereği Irak'ta kontrolü kaybetmemek adına bu onay gücünü korumuştur. Maliye bakanına bir İngiliz danışman atanması da kontrol amaçlıdır. Danışman yüksek komiser adına işleri takip etmekteydi. Böylece Maliye Bakanlığı gelirler, giderler, vergiler müdürlükleriyle ülkenin ekonomik durumunu yönetmiştir. Bu birimlerde üst düzey yöneticiler İngiltere ve Hindistan'dan görevlendirilmiştir. İngiltere'nin hukuken Milletler Cemiyeti'ne sorumluluğu ve Irak ile 1922'de

imzaladığı anlaşma gereği Cox döneminden başlayarak yabancı personel sayısı azaltılmıştır. Buradaki amaç idareyi Iraklılara devir etmektir.

Maliye Bakanlığı tablolarında görüldüğü üzere hemen her şeyin kaydı tutulmuştur. Bunun temel nedeni bu raporların yıllık olarak Milletler Cemiyetine sunularak denetlemeye açılmasıdır. Mali uzman Dobbs'un Yüksek Komiser olmasıyla yavaş yavaş sistem oturmuştur. Bazı yıllar bütçe fazlası verilmiştir. Maliyede en fazla gider eğitim, sağlık ve savunma alanındadır. En fazla gelir ise sırasıyla gümrük ve tüketim, tarım ve emlak vergilerindeydi. Özellikle vergi toplanmasında sorun olduğu anlaşılmaktadır. Vergilerde yüzde yüz oranına ulaşamamasının nedeni Irak'ın toplumsal yapısı, yetişmiş memur eksikliği ve sınır vilayetlerinde düzenin sağlanamamasıdır. Bir aşiret reisi kendi taifesinden vergi toplamazken, diğer aşiretlerden bunu temin etmekteydi. Bu ise kolluk kuvvetlerinin kontrol edemeyeceği sorunları getirmekteydi. Bu sorunları gidermek amacıyla çoğu kez ya vergi toplanamamış veya yüksek komiserlik oranları düşürmüştür. Bu ise maliyenin gelirlerini azaltmıştır.

İngiltere özellikle tarım alanında Irak'ı geliştirmek için birçok yabancı uzmanı getirmiştir. Bunun temel nedeni İngiltere'nin iç piyasasının aşırı derecede ihtiyaç duyduğu ürünlerin kaliteli derecede üretilmek istenmesidir. Pamuk, buğday, arpa ve meyveler bunların başında gelmektedir. Tablolarda sabit olduğu üzere Kral Faysal ve maiyetine ayrılan bütçe de yüksektir. Hatta Faysal'ın hükümetten daha fazla gideri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra 1925'e kadar dışişlerine bir para ayrılmadığı görülmektedir. İngiltere'nin, Irak dışişlerini idare etmesi aslında müstemleke yapının bir göstergesidir. Ticaretin de İngiltere çıkarına göre yönlendirildiğinin kanıtı ise transit ticarete Türkiye'ye yer verilmemesidir. Aksine İran ve Suriye'nin payı bir hayli yüksektir. Dolaylı da olsa bu iki ülkenin İngiltere etkisinde olması önemlidir. Bu sayede İngiltere, Hindistan-İran-Irak-Suriye-Akdeniz hattında Süveyş Kanalı'na alternatif ciddi bir ekonomik etki alanı kurmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Allawi, A. A. (2016). Irak Kralı I. Faysal (Çev. H. Abacı.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bell, G. L., & Wilson, A. T. (1920). CMD. 1061 Review of the civil administration of Mesopotamia 1920. H.M. Stationery Off.
- Chirol, V. (1903). The Middle East question or some problems of Indian Defence. John Murray.
- Cmd. 1757. (1922). Iraq treaty with King Feisal. His Majesty's Stationery Office.
- Colonial Office. (1925). Report on Iraq Administration April 1923-December 1924. His Majesty's Stationery Office (Issued by the Colonial Office Colonial No. 13).
- Colonial Office. (1926). Report By His Britannic Majesty's Government To The Council Of The League Of Nations On The Administration Iraq For The Year 1925. His Majesty's Stationery Office (Issued by the Colonial Office Colonial No. 21).
- Hurewitz, J. C. (1987). Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956 C. I. Archive Editions Limited.
- Karaca, T. N. (2020). Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell. Kronik Kitap.
- Klieman, A. S. (1970). Foundations Of British Policy İn The Arab World The Cairo Conference Of 1921. The Johns Hopkins Press.
- Kurt, B. (2015). Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914. Küre Yayınları.
- Mahan, A. T. (1902). The Persian Gulf and International Relations. *National Review*, 27-46.
- Mercer, W. H., Collins, A. E., Harding, A. J. (1922). The Colonial Office List For 1922. Waterlow&Sons Limited.
- Mercer, W. H., Collins, A. E., Harding, A. J. (1924). The Colonial Office List For 1924. Waterlow&Sons Limited.
- Noel, E. W. C. (1999). Kürdistan 1919 (Çev. B. Birer). Avesta Basın Yayın.
- Ortaylı, İ. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu. Kronik Kitap.
- Öke, M. K. (1992). Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan sorunu 1918-1926. Türk Kültürümü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 123.
- Report Administration Of Iraq 1925. (1926). Issued by the Colonial Office His Majesty's Stationery Office.
- Report Administration Of Iraq 1927.(1928). Report By His Britannic Majesty's Government To The Council Of The League Of Nations On The Administration Of Iraq For The Year 1927. Issued by the Colonial Office His Majesty's Stationery Office.
- Special Report Iraq. (1931). Special Report by His Majesty's Government in The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Progress Of Iraq During The Period 1920-1931. His Majesty's Stationery Office.
- Sluglett, P. (2007). Britain in Iraq: Contriving King and Country. I. B. Tauris.

- Rushbrooke, E. G. N. (1987). The Middle East intelligence handbooks (Western Arabia And The Red Sea) 1943-1946 (C. 4). Cambridge Archive Editions Limited.
- TBMM Meclis-i MebusanTutanak. (2022, Ağustos 5). Türkiye Büyük Millet Meclisi.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik_mmb.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SAUN%20EFEND%DD&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih
- TNA, CO 935/1. (1921). Report On Middle East Conference Held In Cairo And Jerusalem March 12Th To 30Th, 1921. Printed For The Colonial Office.
- TNA, FO 371/9004. Report On Iraq Administration October 1920-March 1922.
- TNA, FO 371/10095. (1924). Report on Iraq Administration April 1922-March 1923. His Majesty's Stationery Office (Issued by the Colonial Office Colonial No. 4).
- TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722. (1921). Mesopotamia: Creation of a Provisional Council of State.
- Townsend, J. (2010). Proconsul to the Middle East: Sir Percy Cox and the End of Empire. I. B. Tauris.
- Tuson, P., & Quick, E. (1992). Arabian Treaties 1600-1960 International and Regional Treaties and Agreements Bahrain-Qatar-United Arab Emirates. Cambridge Archive Editions
- Waylet, B., & Jack, E. (2004). İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu (Çev. V. Atilla). Chiviyazıları Yayınevi.
- Willard, P. (1937). Iraq A Study in Political Development. Jonathan Cape.
- Wilson, A. T. (t.y.). Mesopotamia, 1914-1921. *Journal of The Royal Central Asian Society*, 8(3), 144-161.
<https://doi.org/10.1080/03068372108724791>
- Yurdakul, N. Ö. (2020). *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?.* Kronik Kitap.

18. YÜZYILIN SONUNDA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLE KUZEY AFRİKA'DAKİ BERBERİ TOPLULUKLAR ARASINDA BARIŞ VE DOSTLUK ANTLAŞMALARI

 Muhsin ÖNAL^a

Öz

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetlerin başlangıç tarihi 1819'dur. ABD resmi manada kuruluşunu gerçekleştirdikten hemen sonra dış dünya ile temasa geçmek istemiştir. Özellikle Avrupalı devletlerin Sanayi Devrimi neticesinde hammadde ve pazar arayışına girmeleri kuşkusuz varlığını henüz ortaya koymuş yeni dünya devleti ABD'nin de dikkatini fazlasıyla çekmiştir. Bu rekabet ve yarış içerisinde olmak isteyen ABD yönünü dış dünyaya çevirmiş ve yaşadığı sıkıntılara rağmen hala önemli bir güç olarak ayakta kalmayı başarmış olan Osmanlı Devleti ile temas kurmak istemiştir. Bu sayede önemli bir pazara sahip olunacak ve ciddi manada hammadde temini sağlanacaktır. Ancak ABD Osmanlı Devleti ile doğrudan irtibat kurmayı başaramamıştır. Bunun üzerine ABD yönünü Kuzey Afrika'ya, Berberî toplulukların yerleşik olduğu topraklara çevirmiştir. Kuzey Afrika'da tesis edilecek bir istikrar ortamı ABD ticaret filolarına Akdeniz'de huzur ve güven içerisinde hareket kabiliyeti sağlayacaktır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'yle irtibat kurulmuş olacaktır. Bütün bu bilgiler çerçevesinde bu çalışmada da ABD'nin hedefleri doğrultusunda Mağrip Bölgesi olarak da tanımlanan Afrika'nın kuzeyindeki Berberî topluluklarla imzalamış olduğu barış ve dostluk antlaşmalarına yer verilmiştir. ABD'nin bu topluluklarla olan münasebetleri tek tek değerlendirilmiş, antlaşmalara giden süreç ile ulaşılan neticeler hakkında bilgi verilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Berberî, Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika

PEACE AND FRIENDSHIP AGREEMENTS BETWEEN THE UNITED STATES AND THE BERBER COMMUNITIES IN NORTH AFRICA AT THE END OF THE 18TH CENTURY

Abstract

The beginning date of the relations between the United States of America (USA) and the Ottoman Empire is 1819. The USA wanted to get in touch with the outer world right after its official establishment. Especially the European states' search for raw materials and markets as a result of the Industrial Revolution undoubtedly

^aDr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih, muhsinmengusoglu@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 17.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 18.09.2023

attracted the attention of the new world state, the USA, which has just revealed its existence. The USA, which wanted to be in this competition and race, turned its direction to the outer world and wanted to make contact with the Ottoman Empire, which still managed to survive as an important power despite the difficulties it experienced. By this means, an important market would be obtained and a serious supply of raw materials would be provided. However, the USA failed to establish direct contact with the Ottoman Empire. Thereupon, the USA turned its direction to North Africa, where Berber communities were settled. An environment of stability to be established in North Africa will enable the USA merchant fleets to move in peace and security in the Mediterranean. At the same time, a contact with the Ottoman State would be established. In the light of this information, this study includes the peace and friendship treaties signed by the United States with the Berber communities in the north of Africa, also defined as the Maghrib Region in the direction of the goals of the USA. The relations of the USA with these communities were evaluated one by one, and it was desired to give information about the process leading to the agreements and the results achieved.

Keywords: The USA, Berber, Ottoman State, North Africa

Giriş

4 Temmuz 1776 tarihinde dünya sahnesinde yerini alan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) resmi kuruluş sürecinin, Avrupa ülkelerinin emperyalist politikalarına hız verdikleri bir döneme denk geldiği bilinmektedir. Bu dönemde başta İngiltere olmak üzere çok sayıdaki Batılı devlet sanayileşme ile birlikte hızlı bir makineleşme ve endüstriyel hareketlilik yaşamaya başlamış, seri üretimin gerektirdiği hammadde ve iş gücü ihtiyacını dünyanın henüz herhangi bir kalkınma hamlesi gerçekleştirememiş bölgelerinden sağlama yoluna gitmiştir (Cain & Hopkins, 1986, s. 503; Ward, 1994, s. 44). Bütün bu çabalar ve atılan adımlar, Avrupa'yı büyük oranda dünyanın geri kalan kısmından uzaklaştırmaya başladığı gibi iktisadi dengeleri de ciddi manada Batılı devletlerin lehine değiştirmiştir (Özensoy, 2019, s. 820).

ABD ise yaşanan bu kaos ortamında ayakları henüz yere basmaya başlayan yeni bir devlettir. Ancak hiçbir surette Avrupalı devletlerin gerisinde kalmayı istememekte, hammadde ve pazar arayışında rakipleriyle rekabet etme gücüne ulaşma arzusu taşımaktadır. Kuşkusuz bu kavgada söz sahibi olma ve itibarlı devletler seviyesine ulaşmanın yolu da büyük oranda Orta Doğu, Afrika ve Uzak Doğu ile münasebet kurmaktan geçmektedir. Bahse konu olan coğrafyalara ulaşmak, bu bölgelerdeki ülkelerle temas kurmak, dünya siyasetinde kendisinden bahsedilen bir güç olarak öne çıkabilmek için son derece mühimdir (Cihan, 2021, s. 39). Bu durumun farkında olan ABD'li yetkililer, yeni bir devlet olmanın kendilerine sağladığı imkânları da değerlendirerek, Kuzey Afrika'daki Berberî Beylikleri ile irtibata geçmişlerdir. Söz konusu süreçte büyük oranda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki Berberî Beylikleri merkezi hükümetin yaşadığı buhran neticesinde kısmen bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. ABD bu fırsatı kendi lehine çevirebileceğini düşünerek doğrudan Berberî topluluklarla ikili antlaşmalara imza atmıştır. Üstelik ABD ile Berberî Beylikleri arasında müzakerelerin gerçekleştirildiği süreçte Osmanlı Hükümeti henüz ABD'yi resmi bir devlet olarak tanımamıştır. Hatta ABD'den elçilik vazifesiyle gönderilen elçileri muhatap kabul etmemiş (Wright, 1928, s. 45), iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok İngiltere üzerinden yürütülmüştür (Şafak, 2003, s. 36). Dolayısıyla ABD'nin

Berberî Beylikleriyle müzakereler yürüttüğü sırada Kuzey Afrika'nın önemli bir kısmının hâlâ büyük oranda Osmanlı Devleti'nin tesiri altında bulunması bu antlaşmaların önemini daha da arttırmaktadır (Fendoğlu, 2002, s. 180). Bu sayede merkezi hükümetin yani Babialî'nin de ABD'yi tanıyıp muhatap alması konusunda adımlar atılabilecektir.

ABD'nin dış dünya ile temas arayışına girmesinde özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla dünya konjonktüründeki değişimlerin de önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Bahse konu olan süreçte modern devletlerin teşekkülü konusunda yeni bir siyasi hamle gerçekleşmiş ve ittifaklar hayati önem arz eden bir olguya dönüşmüştür (Beres, 1972: 702). Devletler artık birlikte hareket etmeye bu mümkün olmayacaksa da en azından asgari müştereklerde birleşmeye daha fazla ihtiyaç duyacaklardır. Zira keşifler çağı tamamlanmış, dünya üzerinde insanın varlığını hissettirmedeği bir karış toprak parçası bile kalmamıştır. Ayrıca insanlık yeni bir duruma doğru evrilmektedir. Sanayi İnkılabının ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Üretim-tüketim döngüsündeki dengeler sarsılmakta tüketimin lehine bir sürece doğru ilerlenmektedir. Başka bir ifadeyle iktisadi manada bir küreselleşme söz konusudur ve bu durum güvenlik kavramının ciddi manada sorgulanması sonucunu doğurmuştur (Little & Smith, 2005, s. 4). Kuşkusuz bu gelişme ittifak arayışlarını hızlandıran bir etken olarak kabul edilmelidir.

Diğer taraftan 17. yüzyılın sonu itibarıyla dünya devletleri yukarıda kendisinden söz edilen üretim-tüketim döngüsünü bir kez daha rayına oturtabilmek için daha fazla hammadde ve işgücüne ihtiyaç duyulacağına farkına varmaya başlamışlar, dış politikalarını bu ihtiyaçları giderme doğrultusunda şekillendirme çabası gütmüşlerdir. Bu da daha güçlü olmayı gerektiren bir durumdur. Ancak sadece iktisadi kalkınmışlık bu güce ulaşılabilmesi için yeterli olmayacak, politik düzlemde de beraber hareket etmenin yolları aranacaktır. Bu noktada politik birlikteliğin teorik boyuta işaret ettiği, iktisadi kalkınmışlığın ise pratik kısmı teşkil ettiği söylenebilir. Dolayısıyla ittifakların, uluslararası ilişkilerin gerek teorik gerekse de pratik boyutunu teşkil eden en önemli unsurlardan birisi olduğunu ifade etmekte herhangi bir beis yoktur (Niou & Ordeshhok, 1994, s. 167; Weitsman, 1997: 158). ABD'nin de böylesine karmaşık ilişkilerin ve çok kutuplu bir düzlemin hâkim olduğu bir dönemde tarih sahnesinde yer almaya başladığı göz önüne alındığında, farklı ittifaklar kurma yolunda rasyonel adımlar atmaya çalışmasını anlamak daha da kolaylaşacaktır.

Yukarıdaki açıklamalar bağlamında değerlendirildiğinde ittifak kavramının ve bunun neticesinde de siyasi arenada bir arada hareket etme yönünde atılan adımların, uluslararası ilişkilerin temel dinamiklerinden birisi olduğu rahatlıkla fark edilmektedir. Öte yandan her ne kadar ittifak denilince akla ilk askeri sahada dayanışma sağlamak, farklı müttefik gruplar oluşturarak düşman görülen unsurlara yönelik caydırıcı önlemler almak gelse de kavramın daha geniş ve evrensel bir mana içerdiği de aşikârdır (De Castro, 2001, s. 2). Dolayısıyla karşılıklı çıkarlar göz önüne alınarak en az iki devlet arasında atılan her adımın ittifak kavramıyla izah edilebileceğini söylemek mümkündür. İttifak bir yönüyle de dostluk, barış ve çalışma ortaklığıdır. Bu ortaklık kısa süreli olabileceği gibi yılları hatta asırları kapsamına alabilecektir. Burada öncelenen temel saikler güvenlik, rasyonelite ve karşılıklı çıkarların tatmin edilmesidir (Fedder, 1968, s. 68; Snyder, 1997: 4).

Bütün bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde bu çalışmanın konusunu teşkil eden ABD'nin Kuzey Afrika'daki beyliklerle olan münasebetleri ile imzaladığı dostluk ve barış antlaşmaları da ittifak

kavramının bu geniş ve detaylı tanımı kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Başka bir deyişle bu çalışmada stratejik öneme haiz bir müzakere sürecinin değerlendirilmesi ve dolaylı yollardan Türkiye'ye daha doğru bir tabirle Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuzey Afrika Beylikleriyle ABD arasında 18. yüzyılın sonu itibarıyla kurulan münasebetler ve imzalanan ikili antlaşmaların mahiyeti hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bölgede varlık gösteren beylikler ile ABD arasındaki ilişkiler ülkeler özelinde değerlendirilmiş, antlaşmaların benzerlik taşıyan yahut birbirlerinden ayrılan yönlerine özellikle vurgu yapılmıştır.

A. 18. YÜZYILA KADAR BERBERÎ BÖLGESİ VE ABD İLE BERBERÎ BEYLİKLERİ ARASINDAKİ İLK İLİŞKİLER

1. Berberî Kavramının Kökenleri ve Berberî Coğrafyası

Berberî toplulukların kesin bir tarih belirtmek güç olmakla birlikte MÖ 1000 yılının başlarından itibaren Kuzey Afrika'da mukim oldukları düşünülmektedir. Bununla birlikte bugün yaklaşık 100 milyonluk bir nüfusa sahip olan bu toplulukların geniş bir coğrafi sahaya yayılarak, Mısır'dan Atlas Okyanusu'na uzanan bir çizgide varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir (Atçeken, 2003, s. 82). Berberî isminin kadim Yunan kaynaklarında kendisine yer bulması, kavramın Latince "Barbari" yani barbar olarak kullanılması (Yıldız, 1992, s. 478), Berberîlerin buldukları coğrafyanın en eski topluluklarından olduklarını ortaya koymakla birlikte, savaşçı ve cesur bir karakter arz ettiklerini de göstermektedir. Ne var ki Berberîlerin ana yurtlarının Kuzey Afrika olmadığı, onların bu coğrafyaya garp topraklarından yahut Ege Bölgesinden geldiklerini iddia edenler de bulunmaktadır (Atçeken, 2003, s. 82). Her şeye rağmen Mağrip bölgesi olarak da bilinen Kuzey Afrika'nın (Cin, 1991, s. 15) yerli halkının Berberîler olduğunu söylemekte herhangi bir beis yoktur (Kaya, 2016, s. 642).

Berberîlerin İslam dini ile tanışmalarının tarihi de yeterince eski sayılabilir. İlk münasebetler Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiş (Yıldız, 1992, s. 479), Müslümanlaşma süreci ise Hasan b. Numan'ın Kuzey Afrika valiliği döneminde başlamıştır. Numan, Mağrip bölgesinde Müslümanların hakimiyetini tesis edebilmek için giriştiği mücadelede Berberî komutan Kâhine'yi mağlup etmiştir. Bunun üzerine Berberîler teslim olmuş, Numan ise Müslüman olmaları kaydıyla topluluk üyelerini himayesi altına alıp güvenliği temin edeceği taahhüdünde bulunmuştur (Özkuyumcu, 1993, ss. 171-172). 600'lü yılların sonunda gerçekleşen bu hadisenin ardından 9. yüzyıla birlikte Berberî topluluklarının neredeyse tamamı İslam dininin şemsiyesi altında toplanmışlardır (Eren, 2022, s. 196).

Bununla birlikte tarih boyunca farklı güç ve topluluklar tarafından istila ve işgallere uğrayan Mağrip Bölgesinin yerli halkı olan Berberîlerin bilhassa Romalıların bölgede hakimiyet kurdukları dönemde Roma kültür ve medeniyetinden ziyadesiyle etkilendikleri, siyasi kurumlarının yapısına kadar onları taklit ettikleri gözlerden kaçmamaktadır (Abun-Nasr, 1975, s. 36). Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere özellikle 8. ve 9. yüzyıllarda Arap yarımadası ve Ortadoğu başta olmak üzere İslam inancının hızlı bir yayılım göstermesi ve buna bağlı olarak Afrika'da yaşanan Müslümanlaşma süreci Berberîleri de etkisi altına almış, bölgede ciddi bir Araplaşma süreci yaşanmıştır. Böylelikle adeta Mağrip topraklarının kaderi de tayin edilmiştir. Zira o tarihten itibaren Berberîler kendilerini İslam medeniyet ve kültürünün

bir parçası kabul etmişler, Arapçayı belirgin bir biçimde kullanmaya başlamışlardır (Knapp, 1977, ss. 17-20).

2. Berberî Topraklarının Osmanlı Devleti Hakimiyetine Girmesi

Berberî toplulukların daha doğru bir ifadeyle Kuzey Afrika'nın Osmanlı Devleti hakimiyetine girmesi 16. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bahse konu olan asırda Barbaros Hayrettin Paşa'nın çabaları neticesinde bölgede Osmanlı Devleti'nin egemenliği sağlanmıştır (Pakalın, 1993, s. 646). Fas, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'u kapsamına alan bu coğrafyaya Osmanlı idaresi döneminde "Garp" yahut "Mağrip Ocakları" denilmeye başlanmıştır (Eravcı, 2017, s. 84). Öte yandan bu idari birimler içerisinde Fas'ın farklı bir özelliği vardır. Zira Fas o dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olmaktan ziyade bağımsız hareket eden bir sultanlık hüviyetindedir (Erhan, 2001, s. 43). Diğer taraftan bölgede Osmanlı adına yöneticilik yapan kimseler de farklı isimlerle anılmaktadır. Cezayir'deki yöneticilere ekseriyetle "dayı"¹ denilmekte, Trablusgarp ve Tunus'ta ise beyler hüküm sürmektedir. Fas'ta ise bir tür saltanat sistemi uygulanmaktadır. İktidar tek bir ailenin eline geçmiş ve bölgede Osmanlı saltanatının gücü kendisini pek hissettirememiştir (Kurat, 1964, s. 176).

Nüfusunu Berberî toplulukların oluşturduğu ve birbirlerinden bağımsız hareket eden eyaletler şeklinde örgütlenmiş Cezayir, Trablusgarp ve Tunus önceleri sıkı bir biçimde merkezi idareye bağımlı hareket ederken zamanla Osmanlı Devleti sisteminde yaşanan sıkıntılar ve otorite boşlukları nedeniyle bağımsız bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti ile olan irtibatları ise savaşlarda donanmaya asker temin etmek ve çeşitli vesilelerle sultana hediyeler tevdi etmekle sınırlı hale gelmiştir (Toprak, 2012, s. 226). Başlarına buyruk şekilde hareket etmeye başlayan Berberîler bir müddet sonra yanlarına Türk denizcileri de alarak Akdeniz'de cereyan eden ticari faaliyetleri ciddi boyutta tehdit eder hale gelmişlerdir (Kılıçoğlu, 2021, s. 15). Zamanla Osmanlı Devleti yaşanan bu olumsuz hadiseleri kısmen lehine çevirmeyi başarmış ve Berberîlerin korsanlık faaliyetlerini politik bir koz olarak kullanmaya başlamıştır. Bunun en önemli göstergesi Berberî korsanların daha çok Osmanlı Devleti ile savaşan devletlerin gemilerine saldırıp yağma ve talan faaliyetlerinde bulunmalarıdır. Bunun yanı sıra Akdeniz'de ticaret yapma serbestisine sahip olmayan daha doğru bir ifadeyle seyir hakkı bulunmayan devletlerin gemilerinin doğrudan hedef kabul edilmeleri (Köse, 2010, ss. 272-273) Osmanlı Devleti'nin politik başarısının bir diğer göstergesidir.

Seyir izni olan gemilere ise kesinlikle müdahale edilmeyecektir. Bu hususla ilgili arşiv kayıtlarında da pek çok bilgi bulunmaktadır. "Roma İmparatoruna bağlı Nemçe tüccarına denizde rastlayacağı Mağrip Ocakları korsan gemileri tarafından mâni olunmaması" için verilen hüküm (BOA, AE.SSLM.İİİ, 191: 11523)

¹ Kimi kaynaklarda Tunus ve Trablusgarp beylerine de dayı denildiği ifade edilmekle birlikte söz konusu unvanın daha çok Cezayir eyaleti yöneticileri için kullanıldığı bilinmektedir. Bu kavram aynı zamanda Akdeniz'de korsanlık konusunda nam salmış kişiler için de kullanılmaktaydı. Öte yandan Cezayir'de dayılık devlet merkezine karşı bir ayaklanma neticesinde ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Cezayir'de yönetim kuloğlu denilen askerler ve bir grup denizci tarafından paylaşılırken zamanla denizci sınıfı gücü elinde toplayarak kuloğullarını yönetim dışında bırakmıştır. 1671 yılında ise denizciler içlerinden birisini dayı tayin ederek dayılar devrini başlatmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Maksudoğlu, 1994, s. 59-60).

bunlardan sadece bir tanesidir. Benzer şekilde “Rusya kaptanlarından Kristofor Köyda’nın eşya ve emtia (ticari ürün) yüklü tüccar sefinesiyle Bahri Sefid’ten (Akdeniz) Asitane’ye (İstanbul) gelmek üzere yol alırken Mağrip Ocaklarına tabi korsanlar tarafından kendisine engel çıkarılmaması” yönündeki hüküm (BOA, AE.SSLM.İİİ, 227: 13237) bir başka örnektir.

Bununla birlikte Berberî toplulukların kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklarda da Osmanlı Devleti’nin huzur ve sükûnun tesisi için denge politikası güttüğü ve asayişin sağlanması için her türlü çabayı sergilediği bilinmektedir (Özkan, 2011, s. 291). Nitekim Tunus, Cezayir ve Trablusgarp halkları arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için Tunus Beylerbeyi Ramazan Bey azledilerek yerine Ömer Bey tayin olunmuştur (BOA, A.DVNS. MHM.d, 105: 336). Babıali bununla da yetinmemiş, anlaşmazlıkların yegâne sorumlusu kabul edilen Ramazan Bey’in ele geçirilerek İstanbul’a gönderilmesi talimatını vermiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 105: 337). Benzer bir çabanın korsanlık faaliyetlerinin doğrudan Berberî halkına yöneldiğinde de gösterildiğine şahit olunmaktadır. Zira Akdeniz’de serbest dolaşım hakkına sahip gemilerin ve Cezayir ahalisinin eşkıya ve korsandan muhafazaları için icap eden her türlü tedbirin icrası için Kaptanıderya Süleyman Paşa’ya bir talimatname tevdi edilmiştir (verilmiştir) (BOA, C.BH., 65: 3075).

3. Sömürgecilik ve Emperyalizm Yarışında ABD Modeli

Kavramsal olarak gücü elinde tutan bir devletin kendisinden zayıf gördüğü başka bir devlet, grup yahut milleti kontrol altına alma çabası şeklinde tanımlanan sömürgeciliğin (Procter, 1995, s. 258) tarihi Rönesans dönemine kadar uzanmaktadır (Luraghi, 2016, s. 13). Bu kavram özellikle Avrupalı devletlerin dünya üzerinde var olan her şeyi kendilerine ait görmeleriyle mana kazanmıştır. Bu iddiaya göre dünya Avrupa’nın yörüngesinde dönmekte, geriye kalan coğrafyaların tamamı ona hizmet etmektedir. Bu bir tür merkez çevre ilişkisidir ve her durumda ilişkinin seyrini Batı dünyası yani Avrupa belirlemektedir (Blaut, 2015, s. 11). Başlangıçta aşikâr bir biçimde ve herhangi bir tereddüt göstermeksizin gerçekleştirilen sömürgecilik faaliyetleri modern devletlerin oluşum sürecinin tamamlandığı 17. yüzyılla birlikte biraz daha “örtülü” bir biçimde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Aslında “örtülü” sömürgeciliğin kavramsallaşması çok daha yeni bir tarihte gerçekleşmiştir. Bu kavram ilk kez yeni-sömürgecilik adıyla 1960 yılında Afrika ülkelerinin Batı dünyası tarafından kontrol altında tutulmaları çabası için kullanılmıştır (Leys, 1975, s. 26).

Bu yeni teoriye göre barış ve dostluk antlaşmalarına dayalı ittifaklar vasıtasıyla müttefikleri denetim ve kontrol altında tutabilecek mekanizmalar oluşturmak temel hedef olarak kabul edilecektir (Bayezit, 2021, s. 100). Hiç şüphesiz bu modeli en iyi uygulayan devletlerden birisi de ABD’dir. Zira ABD, sömürgeciliğin “ilkel” çağına şahit olamamış ancak 18. asrın son çeyreğinde tarih sahnesinde yer alabilmiştir. Zaten ABD arzu etse bile aşikâr bir biçimde sömürgecilik faaliyetleri yürütmesi mümkün olamayacaktır. Çünkü henüz ayakları yere basmaya başlamış, iç sorunlarını tam olarak çözüme kavuşturamamıştır. ABD’nin bu konuda elini zayıflatan bir diğer husus da 1823 tarihli Monroe Doktrini’dir. Her ne kadar konu kapsamımıza girmese de söz konusu doktrin ile birlikte ABD dış politikada tarafsızlık ilkesini benimsemiş, iç siyasetine yönelik dışarıdan gelen tazyiklere de kesinlikle izin vermeyeceğini dünyaya ilan etmiştir (Mariano, 2011, s. 36). Bu çerçevede değerlendirildiğinde Berberî topluluklarla imzalanan antlaşmaların, ABD’nin farklı ittifaklar vasıtasıyla müttefiklerini en

azından kendisine yönelecek müdahalelere karşı kontrol ve denetim altında tutmaya yönelik stratejisinin en önemli ürünlerinden birisi olduğu rahatlıkla ifade edilebilecektir. Üstelik bu antlaşmaların tamamı ABD'nin resmi bir belgeyle kendisini dünyadan soyutladığını iddia ettiği tarihten çok daha önceki yıllarda imzalanmışlardır.

Bununla birlikte ABD'nin attığı bütün bu adımların bir tür "gizli saldırganlık" politikasına hizmet ettiği de söylenebilecektir. Nitekim Berberî antlaşmalarından çeyrek asır sonra üstelik de Monroe Doktrini'nin ilan sürecinde devreye Protestan misyonerler girecek ve ABD'nin "örtülü" sömürgecilik faaliyetleri "gizli saldırganlık" politikasıyla birleştirilecektir. Bu kaçınılmaz bir gerçekliktir. Zira ABD'li yönetici ve din adamları çok erken tarihlerde dünyayı kurtaracak yegâne ulusun kendileri olduğuna ikna olmuşlardır (Tuveson, 1968, s. 97). Var olmanın, ayakta kalmanın ve evreni yeniden dizayn etmenin yolu genişlemek ve sahip olunan değerleri dünyaya ihraç etmekten geçmektedir. Aksi takdirde yeni dünya devleti ABD henüz kuruluş sürecini bile tamamlayamadan tarihin karanlık dehlizlerinde kaybolup yok olacaktır (Williams, 2009, s. 20).

Bu noktada ABD'nin sömürgecilik ve emperyalizm konusunda olmasa da misyonerlik faaliyetleri bağlamında İngiltere'den ciddi manada esinlendiğini de belirtmekte yarar vardır (Tracy, 1842). Nitekim dünyaya kurtuluş, refah ve esenlik getirme iddiasındaki ABD'de de kurulmuş misyonerlik örgütlerinin İngiliz Anglikan Kilisesi'ni örnek aldıkları son derece belirgindir (Chapman, 2006, s. 4). Bunun yanı sıra tıpkı ilk İngiliz misyonerlik örgütleri gibi ABD'de kurulan teşkilatların tamamı da çıraklık dönemlerini kendi ülkelerinin yerli nüfusunu teşkil eden Kızılderilileri Protestanlık mezhebine kazandırmaya çalışarak atlatmışlardır (Lomawaima, 2002, s. 422-441). Bu noktada her iki devletin misyonerlerinin de Protestanlık davasına hizmet ettiklerini hatırlatmakta yarar vardır. Sadece bu husus bile İngiltere'yi ABD'ye usta kılmak için yeterli bir sebeptir.

İki devlet arasındaki bu yakın temas göz önüne alındığında ABD'nin dış devletlerle münasebet kurarken de İngiltere ile benzer bir rotayı takip etmesini anlamlandırmak son derece kolay olacaktır. Ancak ABD, Osmanlı Devleti ile irtibat arayışında bu rotadan sapacak ve çareyi Berberî beylikleriyle antlaşmalar imzalayarak ittifak kurmakta bulacaktır.

4. ABD ile Berberî Beylikleri Arasında İlk Temaslar

Kuzey Afrika coğrafyasında bütün bu hadiseler yaşanırken yeni dünya devleti ABD ticari hamlelerde bulunma konusunda eski dünyayı yani kıta Avrupa'sını örnek alarak hareket etme kararına varmıştır. Buna göre 7 Mayıs 1784 tarihinde kongrede alınan bir kararla farklı devletlerle ticaret anlaşmaları yapılacaktır. Kuşkusuz böylesine bir adım atılırken Osmanlı Devleti'ni görmezden gelmek mümkün değildir. Buna bağlı olarak da ülkenin önemli siyasetçileri arasında bulunan ve ABD'nin kuruluşunda söz sahibi isimlerden Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams Osmanlı Devleti ile bir dizi ticari anlaşma yapmakla vazifelendirilmişlerdir. Ancak bu teşebbüsler herhangi bir netice üretmemiştir (Wright, 1928, s. 9).

Aslında ABD'ye ait ticaret gemileri bahse konu olan tarihten çok daha eski dönemlerde ticari faaliyetlerde bulunmak üzere Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmişlerdir. Ne var ki bu gemiler İngiltere'nin himayesinde buldukları için bağımsız hareket etmeleri pek mümkün değildir. Amerikan bandıralı bir

geminin Osmanlı limanlarına demirleyebilmesi için ise 1782 yılını beklemek gerekecektir (Kocabaşoğlu, 2000, s. 9). Ama bu sadece münferit bir örnektir ve uzun süre devamı gelmeyecektir. Öte yandan İngilizlerin himayesi altında bulunmak ABD'ye bir dizi fırsat ve imkân sunmaktadır. Ayakları henüz yere sağlam basmayan bir devletin kadim ve köklü bir geçmişe sahip Avrupalı bir güç tarafından desteklenip korunması mühimdir ve ABD bu durumu büyük oranda fırsata çevirebilmiştir (Günay, 2008, ss. 107-108). Ancak dış güçlerden bağımsız hareket etmek her zaman daha değerlidir ve ABD bunun farkında olarak Osmanlı Devleti ile doğrudan irtibat kurma çabasını sürdürülecektir (Şafak, 2003, s. 36). Nitekim İngiltere ile iş birliği içerisinde bulunmak siyasi olarak ABD'yi yıpratıcı bir durum olmakla birlikte iktisadi manada da ciddi yükümlülükler altına sokmaktadır. ABD'nin sadece 1799 ile 1811 yılları arasında yaklaşık on iki senelik zaman zarfında İngiltere'ye ödemiş olduğu konsolosluk harcamaları bedelinin altmış beş bin beş yüz dolar olduğu (Köprülü, 1987, s. 930) göz önüne alındığında bile bu durumun vahameti anlaşılmaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde, ABD sadece gemilerini Osmanlı sularında yüzdürme gayretiyle de yetinmemiş, 1797 senesinde Lizbon'daki elçisi William Smith'i Osmanlı Devleti ile doğrudan temas kurmakla vazifelendirmiştir. Ancak bu görevlendirmeden de beklenen neticeler elde edilememiştir (Açıkses, 2003, s. 30). 1802 yılında ise William Stewart adlı bir tüccar İzmir'e ABD elçisi olarak görevlendirilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu şahsı muhatap kabul etmemiş ve Stewart bir müddet sonra ülkesine dönmek durumunda kalmıştır (Wright, 1928, s. 45).

ABD, bir yandan dolaysız ve vasıtasız bir biçimde Osmanlı Devleti ile ticari münasebetler kurma ve ikili ilişkilerini geliştirme yönünde çaba sarf ederken diğer yandan da Kuzey Afrika'daki Berberî topluluklarla münasebet kurma arayışına girmiştir. Zira Akdeniz'de var olma mücadelesi veren ABD'nin Osmanlı Devleti ile resmi anlamda herhangi bir ticari mutabakata varamaması ticaret gemilerinin Berberî topluluklar tarafından sürekli tehdit edilmeleri sonucunu doğurmaktadır (Çapanoğlu, 1951, ss. 945-946). Özellikle bağımsız bir devlet olarak kuruluşunun ardından ABD ticaret gemilerinin güvenliği konusundaki zafiyet had safhaya ulaşmıştır (Wilson, 1979, s. 123).

Aslında ABD henüz resmi olarak kuruluşunu gerçekleştirmeden önce de bağımsız kolonileri vasıtasıyla İngiltere'nin himayesinde Akdeniz ile ticari ilişkiler kurmuştur. Bu kapsamda Mağrip bölgesiyle de temasa geçilmiş hatta bölgedeki Berberî topluluklardan ilham alınarak Akdeniz'in bu kısmına "*Berberi Sahili*" denilmiştir. Bu dönemde özellikle ABD'nin kuzeyinden gelen İngiltere bandıralı gemilerin, hami devlete uygulanan prosedürler çerçevesinde ticari faaliyetler yürüttüklerine şahit olunmuştur (Barbour, 1959, s. 39). Kuşkusuz bağımsızlık sonrasında da bölgeyle ticari faaliyetler sürdürülmek istenmiştir. Zira başta İngiltere olmak üzere herhangi bir devletin himaye ve yardımlarına ihtiyaç duyulmaksızın ayakta kalabilmek için iktisadi manada güçlü bir mekanizmaya sahip olunması gerektiği bilinmektedir (Morrison, 1965, s. 282).

ABD'yi bu süreçte Berberî topluluklarla münasebet kurmaya iten başka etkenler de vardır. Nitekim bağımsızlık sürecinde özellikle Batı Avrupa ile olan ticaret durma noktasına gelmiştir. Özellikle İspanya ve Fransa'nın uyguladığı ağır gümrük yaptırımları ABD'yi yeni ticaret noktaları aramaya mecbur bırakmıştır. Akdeniz'in adının öne çıkması da bu süreçte gerçekleşmiş özellikle Thomas

Jefferson'un gayret ve katkılarıyla Berberî coğrafyası ile ticari münasebetler kurma yönündeki teklifler benimsenmeye başlanmıştır (Bryson, 1980, s.1).

Ne var ki karşılaştığı tehdit ve güçlükleri önce İngiltere, 1783 Paris Antlaşmasının ardından ise Fransa, İspanya ve Hollanda'nın destek ve himayeleriyle çözmeye çalışan ABD'nin bu konuda pek de başarılı olduğu söylenemeyecektir (Kitzen, 1996, 603). Özellikle bağımsızlık için verilen mücadele sürecinde yaşanan soğuk savaş ABD'nin her fırsatta kendisini himaye eden İngiltere'den uzaklaşmasına neden olmuştur (Güher, 2017, s. 570). Ayrıca bahse konu olan dönemde ABD'nin dış sularında tüccarlarına eşlik edebilecek güçlü bir donanması yoktur. Aslında ABD 13 Ekim 1775 tarihinde bir donanmaya kavuşmuştur (Naval History and Heritage Command, 2017). Ne var ki bu donanmanın dünyanın farklı limanlarında varlığını hissettirmesi ve ABD'li tüccarları himaye etmeye başlaması ancak 1815 yılında gerçekleşebilmiştir (Britannica, 2023). ABD'yi Garp Ocakları ile müzakereler yürütmek zorunda bırakan asıl husus da budur. Zira henüz politik manada istikrara kavuşup güçlü bir siyasi figür olarak ön plana çıkmayı başaramayan ABD'nin, Akdeniz'de Berberî korsanların tehdit ve saldırılarına karşı tüccarlarını koruyup himaye edebilmek için müzakereler yürütmekten başka bir şansı bulunmamaktadır (Erhan, 1998, s. 457). Zira Berberî topluluklar kendileriyle ittifak halinde hareket etmeyen devletlerin tamamının Akdeniz sularında gemi yüzdürmelerine şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu devletlerin gemileri düşman kabul edilerek bölgeden uzaklaştırılmaktadır. Hatta bu gemilere ganimet gözüyle bakılmakta ve el konulmaktadır (Anderson, 1952, s. 393).

Bu dönemde güçlü Avrupa devletlerinin bile Berberî toplulukların korsanlık faaliyetlerine karşı çaresiz kaldığı barış ve dostluk antlaşmalarıyla gemilerinin güvenliğini teminat altına aldıkları bilinmektedir. Gerek İngiltere ve Fransa gerekse de İspanya yüz binlerce doları bulan fidyeler karşılığında Akdeniz'de gemilerini yüzdürebilmektedir (Schuyler, 1886: 194). Aslında Avrupalı devletler bu antlaşmaları yaparken farklı bir stratejiyi de göz önünde bulundurmaktadırlar. Buna göre Berberî toplulukların güvenini kazanmak ticari rakiplere de göz dağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir tür açık arttırma yoluyla fidyelerin miktarı yükselmekte en fazla yatırım yapan ülkenin bölgedeki nüfuzu artmaktadır. Bu konuda da özellikle İngiltere'nin başı çektiği ABD gemilerine karşı bile Berberî korsanları kıskırttığı bilinmektedir (Carr, 1966: 231).

Bütün bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde ABD'yi Berberî topluluklarla barış ve dostluk antlaşmaları imzalamaya mecbur bırakan iki önemli etken olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki yeterli askeri güç ve donanma bilgisine sahip olmamaktır. İkinci gerekçe ise ABD'nin Akdeniz'de yalnız kalmış olmasıdır. Zira hiçbir Avrupalı devlet bölgedeki ABD gemilerini himaye edici bir tutum sergilememiştir. Bu konuda en büyük beklenti İngiltere'dendir ancak İngilizler ABD gemilerine destek olmak yerine onların işini zorlaştırmayı tercih etmişlerdir. Zira Berberî korsanların ABD gemilerine yönelik saldırıları İngilizlerin işine gelmektedir. Nitekim İngiliz sigorta şirketleri tehdit altındaki gemileri normalin çok üzerinde astronomik rakamlarla sigortalamaya başlayarak fırsattan istifade etmişlerdir. Kuşkusuz süreç kötüye gittikçe ABD kamuoyunda da rahatsızlıklar daha fazla dillendirilmeye başlanmış ve sorunun çözümü için devlet mekanizmasındaki baskılar artmaya başlamıştır (Wilson, 1981: 211). ABD için bundan böyle başka bir seçenek kalmayacaktır ve uzlaşmak için her türlü yol mübah kabul edilecektir.

B. ABD'NİN BERBERİ TOPRAKLARINDA VAR OLMA MÜCADELESİ

1. ABD-Fas Münasebetleri ve İki Devlet Arasındaki Barış ve Dostluk Antlaşması

ABD, Garp Ocakları içerisinde en rahat ve kolay anlaşma zeminini Fas ile yakalamıştır (Erhan, 2001, s. 43). Zira Fas diğer Garp Ocaklarından farklı bir yol izleyerek korsanlık faaliyetlerinden ziyade ticaret yapmaya çalışan gemilerden yıllık vergi toplayarak ekonomisini ayakta tutmaya çalışmaktadır (Bemis, 1936, s. 66). Ayrıca Fas, Osmanlı Devleti'nden bağımsız hareket eden bir sultanlık hüviyetindedir (Güher, 2017, s. 580). Bu durum ABD'nin Fas ile doğrudan temas kurma imkânını arttırmaktadır. Yine ABD'nin kuruluşunun ardından resmi olarak onu ilk tanıyan ülke de Fas Sultanlığıdır. Hatta aradaki bu sıcak temas ve olumlu ilişkiler neticesinde Fas'tan ABD'ye bir dizi göç gerçekleşmiştir (Gök, 2014, s. 218).

İki devlet arasındaki bu sıcak temas ve ilgiye karşın Fas tarafı 1784 senesinde Betsy adlı bir ABD ticaret gemisine el koymuştur. Tanca açıklarında gerçekleşen bu hadise ABD'yi bir barış ve dostluk antlaşmasına mecbur kılmak için gerçekleşmiştir. Zira korsanlık faaliyetlerinden ziyade vergilerle ekonomisini ayakta tutmaya çalışan Fas'ın Akdeniz'de ticaret peşinde olan hırslı, açgözlü ve aynı zamanda da savunmasız ABD tarafından kazanacağı çok şey vardır. ABD'yi antlaşmaya zorlamak aynı zamanda ciddi vergi geliri anlamına gelmektedir. Bütün bu hadiseler cereyan ederken ABD farklı bir hedef gütmekte ve Cezayir ile antlaşma yolları aramaktadır. Ancak ABD'nin bu konudaki teşebbüsleri netice vermeyince rota bu sefer daha kolay ve hızlı antlaşma imzalanma ihtimali bulunan Fas'a yönelmiştir (Meyers, 2011, s. 20).

ABD, Fas ile anlaşmak için arabuluculuk rolünü Fransa'ya teklif etmiştir. Fransa kralı bu teklife sıcak bakmamıştır. Zira tıpkı diğer Avrupalı devletler gibi Fransa'da bölgede yeni bir rakip istememektedir. Üstelik bu rakip hiç hesapta olmayan bir ülkedir ve Akdeniz'de nüfuz paylaşımını ciddi manada zedeleyecektir (Schuyler, 1886: 197). Talebi karşılıksız kalan ABD, Fas tarafının da antlaşma konusundaki hevesini fark edince söz konusu Berberî ülkesiyle doğrudan temas kurmayı daha uygun bulmuştur. İki ülke arasındaki müzakereler için ABD tarafı Thomas Barclay'ı vazifelendirmiştir. Aslen İrlandalı olan Barclay tıpkı babası gibi önemli bir diplomattır. Aynı zamanda tüccar olan Barclay bir dönem ABD namına Fransa'da konsolosluk vazifesinde de bulunmuştur (Roberts & Roberts, 2010, s. 28).

Bütün bu gelişmelerin ardından 1786 yılında iki devlet arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır (Kurat, 1964, s. 181). Antlaşmanın ABD senatosunca onaylandığı tarih ise 18 Temmuz 1787'dir (Gök, 2014, s. 219). Toplam yirmi beş maddeden oluşan bu antlaşmanın en dikkat çekici özelliği, ABD'nin Hıristiyan olmayan bir devletle gerçekleştirdiği ilk resmi sözleşme olmasıdır (Güher, 2017, s. 571).

Orijinali Arapça olan sonradan İngilizce'ye tercüme edilen (Miller, 1931: 212-219) ve elli yıl süreyle akdedilen bu antlaşmanın iki farklı kapsamda imzalandığını da belirtmekte yarar vardır. Bunlardan ilki yukarıda da zikredildiği şekliyle yirmi beş maddelik barış ve dostluk antlaşması iken diğeri ABD ve Fas gemilerinin açık sularda karşılaştıkları takdirde birbirlerine müdahale etmemeleri ve yardımcı olmaları tavsiyesini içeren tek maddeden ibaret bir sözleşmedir (Erhan, 2001, ss. 43-44). Öte yandan yirmi beş maddelik antlaşmanın vergilendirmeye ilgili ABD'nin aleyhine olabilecek herhangi bir yaptırım

içermemesi dikkat çekicidir. Aksine söz konusu antlaşmadan kârlı çıkan tarafın ABD olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Muhtemeldir ki antlaşmanın Fas Sultanı tarafından onaylanmasının gecikme nedeni de bu olmuştur. Hatta sultan antlaşmayı onaylayıp yürürlüğe sokmak için Fas geleneklerine uygun bir şekilde kendisine bazı hediyeler tevdi edilmesi gerektiğini aşikâr bir biçimde dile getirmiştir. Ne var ki Sultan Muhammed bin Abdullah'ın ölümü olayların gidişatını değiştirmiştir. Yeni sultanın kim olacağı konusunda ülkede bir karışıklık baş göstermiş ve taht kavgaları meydana gelmiştir. Yaşananlar neticesinde sultanlık makamına oturmayı başaran Muley Süleyman ülkesinin içinde bulunduğu durumu da göz önüne alarak antlaşmayı onaylamaya razı olmuştur (Miller, 1931, s. 227).

ABD ile Fas arasında 1787 yılında akdedilen ve daha önce de ifade edildiği üzere orijinal metni Arapça olan barış ve dostluk antlaşması yukarıda da zikredildiği üzere sonradan İngilizceye tercüme edilmiş, 1930 senesinde antlaşma metnine bir de yorum kısmı eklenmiştir (Fendoğlu, 2002, s. 183). Öte yandan İslami esas ve usullere uygun bir biçimde besmele ve tevhit ifadeleriyle başlayan bu antlaşmanın dikkat çekici bazı önemli maddeleri şu şekildedir:

2. Her iki taraf da bir diğerrinin hasmı olan ve onunla savaş halinde bulunan devlet veya devletlerle herhangi bir ittifak kurmayacaktır.
3. Gerek ABD gerekse de Fas giriştikleri bir savaşta birbirlerinin mallarını müsadere edemeyecek, vatandaşlarını esir alamayacak, gemilerine el koyamayacaktır.
4. ABD ve Fas gemileri açık sularda karşılaştıklarında birbirlerine müdahale etmeyecek, karşılıklı olarak gemilerin geçişine izin verilecektir.
6. Faslılar tarafından esir edilen ve Fas'a getirilen ABD vatandaşları hürriyetlerine kavuşturulacaktır.
7. Kaza, arıza veya benzeri bir problemle Fas limanlarına demir atmak zorunda kalan ABD gemilerinin yeniden kullanıma hazır hale getirildikten sonra geçişlerine müsaade edilecektir.
10. Gerek ABD gerekse de Fas bandıralı gemiler başka bir Hıristiyan devletin gemilerinin tehdit ve tecavüzüne maruz kalırsa, taraflar birbirlerine yardım edecek ve destek çıkacaklardır.
14. İki devlet arasındaki ticari münasebetler Fas ile İspanya arasındaki şekliyle farklı imtiyaz ve imkânlar çerçevesinde yani en ziyade müsaadeye mazhar millet prensipleri doğrultusunda düzenlenecektir.
16. ABD ile Fas arasındaki muhtemel bir savaşta ele geçirilen vatandaşlar tutsak edilmeyecek, her iki devlet de karşı tarafın esirlerine savaş durumunda uygulanacak kaidelere göre muamele edecektir. Buna bağlı olarak da esirler arasında değiş tokuş yapılabileceği gibi belirli bir bedel karşılığında esir iadesine de müsaade edilecektir.
17. Tüccarlara karşı tarafın topraklarında arzuları dışında mal satılmasına müsaade edilmeyecek, bu yöndeki suistimallere derhal müdahale edilecektir.
20. Fas sınırları dâhilinde iki ABD vatandaşı arasında vuku bulabilecek muhtemel bir anlaşmazlıkta yargılama yetkisi ABD konsolosunda olacaktır. Ayrıca konsolosa dava sürecinde her türlü adli ve idari destek sağlanacaktır.
21. Şayet Faslı ya da ABD'li birisi karşı tarafın vatandaşını öldürür yahut yaralarsa yargılama hadisenin cereyan ettiği ülkenin kanunlarına göre gerçekleştirilecek, davaya bizzat konsolos iştirak edebilecektir.
22. Geride vasiyet bırakmadan Fas'ta hayatını kaybeden bir ABD'linin malları sahipsiz kalmaması adına doğrudan konsolosa teslim edilecektir.

25. Antlaşmanın süresi elli yıldır ve bu süre dolduğunda herhangi bir iptale gerek olmaksızın antlaşma yürürlükten kalkacaktır. (Güher, 2013, ss. 40-41; Kurat, 1964, ss. 180-181).

Netice itibarıyla ABD'nin büyük çabalar sarf ederek Fas Sultanlığı ile akdettiği barış ve dostluk antlaşmasının hükümleri kısa inkıtalarla birlikte uzun süre yürürlükte kalmıştır. Antlaşmanın uygulanmasını zaman zaman kesintiye uğratan taraf hep Fas olmuştur. Gerekçe ise vergi talebidir. İktidarını günden güne güçlendiren Muley Süleyman belirli aralıklara ABD'den vergi talep etmiş, isteği geri çevirilince de antlaşmayı tek taraflı feshetme yoluna gitmiştir. Ancak ABD tarafı Fas üzerinde baskı kurarak her seferinde bu sorunu çözmeyi başarmıştır. Antlaşma konusunda 1803 senesi milat olarak kabul edilebilir. Zira söz konusu tarihten itibaren iki taraf arasında kayda değer bir sorun yaşanmamış ve antlaşmanın hükümlerine uyma konusunda gerekli özen gösterilmiştir (Bryson, 1980, s. 7). Diğer taraftan müteakip senelerde Fas ile imzaladığı antlaşma ile ilgili bir dizi sıkıntı yaşayacağından habersiz olan ABD, bu antlaşmadan da cesaret alarak diğer Berberî devletleriyle münasebet kurma konusunda bazı adımlar atmayı başarmıştır. Ne var ki ABD'nin Fas haricindeki Garp Ocaklarıyla bir araya gelerek uzlaşması beklenti ve tahminlerinden daha geç ve güç olacaktır (Kurat, 1964, s. 181).

2. ABD-Cezayir Münasebetleri ve İki Devlet Arasındaki Barış ve Dostluk Antlaşması

Berberî beylikleri içerisinde adı en çok öne çıkan Cezayir'dir. Cezayir askeri gücünün yanı sıra sahip olduğu prestijle de Osmanlı Devleti ile sıkı temas halindeki Trablusgarp ve Tunus'a göre dünya siyasetinde aktif rol üstlenen bir yapı arz etmektedir (Güher, 2017, s. 571). Cezayir dayısının "*Sultan-ül Cezayir*" unvanıyla çağrılması diğer beyliklerle mukayese edildiğinde, ülkenin ayrıcalıklı konumunu ortaya koymaktadır. Ayrıca ülkeye de "*Cezayir-i Garp*" denilmektedir. Bu isimlendirme Osmanlı sultanının Cezayir'e atfettiği önemin en açık göstergesidir (Çetin, 1996, s. 383). Aslında Cezayir'in sahip olduğu bu ayrıcalıklı konumun geçmişi 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bahsi geçen dönemde Cezayir, merkezi yönetim tarafından atanan dayılarca idare edilmektedir. Özerk bir yapı arz eden Cezayir'deki dayıların en büyük yardımcıları korsanlar ve yeniçerilerdir (Parker, 1987, s. 9). Ayrıca Batı Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden, Akdeniz'den ve hatta Rodos'tan gelen vatandaşlar, Cezayir'in askeri gücünde önemli ve aktif bir rol üstlenmişlerdir. Dayıların yönetimi altında bir araya gelen bütün bu farklı unsurların oluşturduğu askeri ve politik güç, uzun süre Avrupa ülkelerinin donanmalarının korkulu rüyası haline gelmiştir. Ne var ki Cezayir dünya arenasındaki ün ve prestijini arttırıp güçlü bir siyasi aktör olarak etkisini hissettirdikçe başına buyruk ve Osmanlı Devleti'nden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra dayılar arasında yaşanan çatışma ve çekişmeler ülkenin gücünü zayıflatarak, eski parlak günlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu durum Cezayir'in Avrupa donanmaları üzerinde kurduğu tahakkümü de sona erdirmiştir (Güher, 2017, s. 571).

Cezayir içine düştüğü buhran ve yaşadığı sıkıntılara rağmen hâlâ Akdeniz'de yabancı gemiler için en önemli tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Çünkü diğer Garp Ocaklarına nazaran güçlü bir donanmaya sahiptir. Zaman zaman merkezi otorite ile sıkıntılar yaşasa da Cezayir'in böylesine etkili bir askeri gücü elinde bulundurması Osmanlı Devleti için de önem arz etmektedir. Bu sayede Batı Akdeniz'in güvenliği sağlanmış olmaktadır (Hizmetli, 1994, ss. 87-88). Elindeki imkânları kendi lehine değerlendirmeyi başaran Cezayir özellikle korsanlık faaliyetleriyle Batılı devletlerin ticaret gemilerini hedef almıştır. Bu durum kuşkusuz ABD için de geçerlidir. Üstelik ABD'nin bu bölgede bir diğer rakibi

de İngiltere'dir. Nitekim İngiltere Akdeniz sularında kendisine rakip bir güç istemediğinden ABD'yi adeta hedef tahtasına oturtmuş, Cezayir'i ABD'ye karşı kışkırtmaya başlamıştır (Erol, 1979, ss. 693-694).

Bütün bu hadiseler yaşanırken Cezayirli korsanların 1785 senesinde ABD bandıralı iki ticaret gemisine el koyarak çok sayıda denizciyi esir almaları, ABD ile Cezayir arasındaki barış antlaşmasına giden yolda ilk işaret olmuştur. ABD'li yöneticiler esirleri kurtarmak için bir diplomat olan John Lamb'ı Cezayir dayısı ile müzakereler yürütmek üzere bölgeye göndermişlerdir. Ancak Cezayir dayısının esirlerin serbest kalması için fidye bedeli olarak son derece yüksek rakamlar talep etmesi herhangi bir neticeye ulaşılmasını engellemiştir (Carr, 1966, s. 234). Aynı yılın sonbaharında Londra'da görevli Trablusgarplı diplomat Hacı Abdurrahman Bey, ABD'li yöneticilere bir teklifte bulunmuştur. Buna göre ABD'nin Trablusgarp'a otuz üç bin sterlin ödemesi koşuluyla Trablusgarp, ABD ile Cezayir arasında uzlaşma sağlanması için arabuluculuk yapacaktır. Ancak ABD bu teklifi de ekonomisine ağır yükler getireceği gerekçesiyle kabul etmemiştir (Carr, 1966, s. 235).

ABD yaşadığı hüsrana rağmen Cezayir ile mutabakata varma hevesinden vazgeçmemiştir. İlk iki teşebbüsten yaklaşık dört yıl sonra esirlerin kurtarılması için bu sefer de dönemin ABD Paris Büyükelçisi Thomas Jefferson devreye girmiştir. Jefferson, merkezi Paris'te bulunan ve dünyanın farklı bölgelerinde tutsak edilen Hıristiyan vatandaşları özgürlüklerine kavuşturma hedefiyle kurulan bir Katolik dernek vasıtasıyla Cezayir'e yeni bir teklifte bulunmuştur. Ancak Cezayir dayısı geri adım atmamış, fidye miktarı konusunda herhangi bir taviz vermemiştir. Diğer taraftan Fransız İhtilalinin de bütün bu girişimler esnasında vuku bulması görüşmeleri bir kez daha neticesiz bırakmıştır (Erhan, 2001, s. 45). ABD'nin dördüncü girişimi 1790 yılında gerçekleşmiş ve 1792 yılına kadar sürdürülen görüşmelerden de herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Zira Cezayir tarafı talep ettiği bedel konusunda en ufak bir geri adım bile atmamıştır (Erol, 1979, ss. 696-697).

1793 senesinde yeni bir gelişme yaşanmış on Amerikan ticaret gemisi Cezayir donanması tarafından ele geçirilmiştir. Bunun üzerine ABD Kongresi kamuoyunun da baskısıyla Cezayir'e yönelik politikasında değişikliğe giderek, barış yerine savaşı tercih edeceğini gösteren bir karara imza atmıştır. Buna göre altı gemiden oluşan küçük ama göz korkutucu bir filo Akdeniz'e doğru yola çıkacaktır. ABD ile uzlaşmaya bir türlü yanaşmayan Cezayir'in şahit olunanlar karşısında geri adım atmaktan başka çaresi kalmamıştır. Nitekim Cezayir yeni bir savaşa girmeyi göze alamamıştır. Cezayir'i karar değiştirmeye zorlayan bir diğer husus da Fransa'nın muhtemel bir savaşın kendi çıkarlarına zarar vereceği yönündeki korkusudur. Fransa'nın ABD ile Cezayir arasında arabuluculuk rolüne soyunması da bu korkusundan kaynaklanmaktadır (Erhan, 2001, s. 47).

Bütün bu gelişmelerin ardından son derece zor ve sıkıntılı bir süreç neticesinde ABD emeline ulaşmış, 1795 senesinde Cezayir ile bir barış ve dostluk antlaşması imzalamayı başarmıştır (Kayapınar, 2017, s. 40). Türkçe kaleme alınan bu metin tam anlamıyla bir ahitname özelliği taşımaktadır (Güler, 2005 s. 231). ABD'nin ciddi bir özveri ve çaba sarf ederek imzalamayı başardığı anlaşma metnine muhalefet eden kimseler de bulunmaktadır. Bu isimlerden birisi de David Porter'dır. Porter, ABD'nin Osmanlı Devleti'nde görev yapan ilk büyükelçisidir. Onun ifadesiyle bu antlaşma ABD'ye ciddi mali yükümlülükler getiren utanç verici bir metinden başka bir şey değildir (Güher, 2017, s. 571). Netice itibarıyla kimi

ABD vatandaşları tarafından hayli olumlu bir gelişme olarak yorumlanan, bazılarınca ise utanç vesikası olarak kabul edilen barış ve dostluk antlaşmasının öne çıkan maddeleri şu şekildedir:

2. ABD'li tüccarlar hiçbir güçlükle karşılaşmadan Cezayir'e mal taşıyabileceklerdir. Ancak tıpkı diğer Avrupa devletlerine olduğu gibi onlara da %5 oranında gümrük vergisi uygulanacaktır.
3. Açık sularda karşılaşan gemiler kesinlikle birbirlerine saldırmayacaktır.
5. ABD'li tüccar ve denizciler kesinlikle esir alınamayacaktır.
6. Arıza yapan ya da kazaya karışan ABD gemileri yağmalanmayacaktır.
7. ABD ile savaş halindeki devletlerle iş birliğine gidilmeyecektir. Ayrıca bu durum fırsat bilinip, ABD gemilerine saldırılmayacaktır.
9. Diğer Garp Ocaklarının el koyduğu ABD gemilerinin Cezayir'de satışına müsaade edilmeyecektir.
11. Cezayir'den kaçabilmek için ABD gemilerine sığınan vatandaşlar ülkelerine teslim edilecektir.
13. Cezayir'de hayatını kaybeden ABD vatandaşlarının aksi yönde bir tasarrufları yoksa mal ve eşyaları ABD konsolosuna teslim edilecektir.
15. ABD'liler ile Cezayir tabiiyetinde bulunan kimseler ve diğer Müslümanlar arasında doğabilecek muhtemel sıkıntıların çözümü dayının kontrolündeki mahkemelere bırakılacaktır.
16. ABD'liler ile Müslümanlar arasında ölüm veya yaralama ile neticelenen hadiselerde karar alırken olayın vuku bulunduğu ülkenin kanunları geçerli olacaktır.
18. Savaş durumunda bile ABD konsolosunun Cezayir'e giriş çıkışına mâni olunmayacaktır. (Güher, 2013, s. 44; Kurat, 1964, ss. 187-193).

Aslında imzalanan barış ve dostluk antlaşması ABD'nin müzakereler süresince ulaşmak istediği hedeflerin çok daha ilerisinde hükümler içermektedir. Daha doğru bir ifadeyle ABD arzu ettiğiinden daha fazlasını elde etme imkânı yakalamıştır. Zira antlaşma ile ABD gemileri yalnızca Cezayirli korsanların tehdit ve tecavüzlerinden kurtulmamışlar aynı zamanda Cezayir limanında resmi bir görevliyi konsolos olarak görevlendirebilme hakkını da elde etmişlerdir. Yine ABD vatandaşlarının kendi yasalarına göre yargılanma hakkına sahip olmaları da önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Bütün bu ayrıcalıklar ABD'nin müzakere masasından ciddi kazanımlarla ve başarıyla kalktığını ortaya koymaktadır.

Cezayir tarafı da bu durumun farkında olsa gerek ki bir müddet sonra antlaşmanın giriş kısmında vurgulanan vergilerin zamanında ödenmesi gerektiği yönündeki talimatın yerine getirilmediğini bahane ederek antlaşmadan caymanın yollarını aramaya başlamıştır. Antlaşmanın feshedileceği bilgisi bizzat dönemin Cezayir Dayısı Hasan Paşa tarafından ABD konsolosu Joel Barlow'a beyan edilmiştir. Bunun yanı sıra Barlow'a ödemenin yapılması için bir aylık ek süre tanınmıştır. Barlow, bu sürenin altı aya çıkarılmasını talep etmiştir. Şayet bu talep kabul görürse ABD, Cezayir'e hediye kabilinden bir de savaş gemisi verecektir. Cezayir dayısı ise bu talebi ancak beş gemi karşılığında kabul edebileceğini söylemiştir. Bütün bu hadiseler yaşanırken ABD gerek iç gerekse de dış politikada ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Zira Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu devrimci fikirler sadece Avrupa'yı değil okyanus ötesini yani ABD'yi de ciddi manada etkisi altına almıştır. Dolayısıyla ABD Cezayir'in teklifine kayıtsız kalınamamış ve beş gemi şartı kabul edilmiştir (Morrison, 1965, s. 336-338).

Ne var ki sıkıntılar bu kadarla da sınırlı kalmamıştır. 1800 senesinde iki taraf arasında yeni bir kriz patlak vermiştir. Zira Cezayir Dayısı Mustafa Paşa kendisine vergi ödemek için gelen ABD'lilerden kabulü zor bir istekte bulunmuştur. Cezayir tarafı ABD gemisi George Washington'un dönemin Osmanlı sultanı III. Selim'e gönderilecek hediyeler için tahsis edilmesi talebinde bulunmuştur. Üstelik talep bu kadarla da sınırlı değildir. Cezayir elçisinin de İstanbul'a bu gemiyle seyahat etmesi arzu edilmektedir. Böylesine bir teklifin kabul edilmesi ABD gemisine Cezayir bayrağı çekmek anlamına gelecektir. ABD tarafı, her ne kadar geminin mürettebatı yaşananlardan hoşnut olmasa da bu isteği geri çevirmemiş ve teklifi kabul etmiştir (Porter, 1875, s. 44).

Bütün bu hadiselerden de anlaşıldığı üzere ABD'nin Cezayir ile imzaladığı antlaşma başlangıçta kendisine önemli avantajlar sunsa da sonradan hayli pahalıya mal olmuştur. Bu da ön kazanımların sevincini ABD'nin kursağında bırakmıştır. Özellikle yüksek miktarlarda yıllık vergi ödeme zorunluluğu adeta ABD'nin belini bükmüştür. Üstelik bu vergi yüküne rağmen ABD uzun süre Cezayirli korsanların gazabından da kurtulamamıştır. Korsanlar karşısında çaresiz kalan ABD'nin Cezayir'i Osmanlı Devleti'ne şikâyet etmekten başka çaresi kalmamıştır (BOA, Hatt-ı Hümayün, 245: 13782). Bir diğer çözüm de donanmayı güçlendirmekte bulunmuştur. Donanma sayesinde kısmen de olsa Cezayirli korsanlara karşı koyulabilmiş ve belirli oranda ticari istikrar yakalanmıştır (Porter, 1875, s. 14).

Netice itibarıyla Cezayir ile imzalanan antlaşma da tıpkı kendisinden yaklaşık sekiz sene evvel Fas ile akdedilen barış ve dostluk antlaşması gibi ABD'nin menfaatlerini tam olarak karşılayacak hükümler içermemektedir. Söz konusu antlaşmayla birlikte ABD, Garp Ocağının güçlü ve prestijli bir devletine karşı bazı kazanımlar elde etmişse de yirmi sene süresince Cezayir ülkesine on iki bin altın ödemek zorunda kalacaktır. Bu ödeme vergi adı altında gerçekleştirilecektir. Bu antlaşma aynı zamanda ABD'yi Cezayir'e mühimmat ve gemi malzemesi temin etmesi yönünde bir dizi yükümlülük altına sokmuştur (Güler, 2005, ss. 230-231).

3. ABD-Trablusgarp Münasebetleri ve İki Devlet Arasındaki Barış ve Dostluk Antlaşması

ABD'nin Trablusgarp ile olan temas çabaları ve anlaşma arzusu da Cezayir'dekine benzer bir doğrultuda ilerlemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi iktisadi yapılarını ağırlıklı olarak korsanlık faaliyetleri üzerine kurmuş ve geçimlerini büyük oranda bu şekilde sağlayan Berberî toplulukların bir diğeri de Trablusgarp'dır. Ancak Trablusgarp'ın bu konuda eli diğer Garp Ocakları kadar güçlü değildir. Çünkü ülke Kuzey Afrika'nın doğusundadır (Toprak, 2012, s. 233) ve ancak Tunus, Cezayir ve Fas'tan geriye kalan gemilere müdahale edilebilmesi söz konusudur (Erol, 1980, s. 129). Kuşkusuz bu durumun bir de avantajı vardır ki o da merkezi yönetime yani Osmanlı Devleti'nin kalbine daha yakın bir konumda bulunulmasıdır (Toprak, 2012, s. 233).

Korsanlık faaliyetleri açısından değerlendirildiğinde bütün bu dezavantajlı konumuna rağmen Trablusgarplı korsanlar da Akdeniz sularında gasp ve yağma faaliyetlerinde bulunmakta ve hiç şüphesiz ABD gemileri için de ciddi bir tehdit unsuru oluşturmaktaydılar. Söz konusu süreçte Trablusgarp donanması aslen bir İskoç olan Murad Bey'e emanet edilmiştir. Murad Bey, Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri yürütürken bir ABD gemisine el koymuştur. Bu geminin kaptanı olan Richard O'Brien daha önce başka bir gemiyle yaklaşık on sene Cezayir'de de tutsak edilmiştir. Kendisi kısa bir süre önce serbest

kalmış ve bu sefer de Trablusgarp'ta aynı kaderi yaşamıştır. Cezayir'in kendisini serbest bıraktığını gösteren belgeleri Trablusgarp Beyi Yusuf Paşa'ya iletince O'Brien gemisiyle birlikte serbest kalmayı başarmıştır (Taş, 2017, ss. 97-98).

ABD, iki taraf arasında yaşanan bu olumlu hadiseyi fırsata çevirmeye çalışarak Trablusgarp ile bir dostluk ve barış antlaşması imzalamanın yollarını aramaya başlamıştır. Aslında ABD, Trablusgarp'ta da Cezayir'dekine benzer bir süreç yaşayacaktır. Zira Trablusgarp Beyi Yusuf Paşa ABD ile resmi temaslar kurulabilmesi için karşı taraftan her yıl ödenmesi koşuluyla otuz bin dolar talep etmiştir. Tıpkı Cezayir örneğinde olduğu gibi ABD bu teklifi de ülkesine ciddi mali yükümlülükler getireceği gerekçesi ile kabul etmemiştir (Bemis, 1936, s. 68). Öte yandan Yusuf Paşa'yı böylesine cüretkâr davranmaya iten gerekçe de yine Cezayir ile ilgilidir. Cezayir'in müzakere masasına oturmak için ABD'den ısrarlı bir biçimde fideye talep etmesi ve antlaşma imzalama sürecini sürekli uzatması Yusuf Paşa'yı fazlasıyla cesaretlendirmiştir (Jewett, 2002, s. 2).

Bütün bu gelişmeler yaşanırken ABD'nin Cezayir ile sürdürdüğü müzakereleri olumlu bir şekilde neticelendirip masadan anlaşma ile kalkması Yusuf Paşa için örnek olmuş ve Trablusgarp taleplerini yumuşatarak ABD ile resmi görüşmelere başlamayı kabul etmiştir (Erhan, 2001, s. 51). ABD'nin Trablusgarp'a teklif ettiği miktar on iki bin dolardır (Kurat, 1964, s. 194). Bu bedel Trablusgarp tarafından kabul görünce iki devlet 4 Kasım 1796 tarihinde Trablus limanında barış ve dostluk antlaşmasını imzalamışlardır (Erhan, 2001, s. 51). Orijinal metni Arapça olan antlaşma metni Garp Ocaklarının en güçlü devleti Cezayir'in de onayına sunulmuş ve dönemin Cezayir dayısı Hasan Paşa'nın da rızası alınmıştır. ABD senatosu ise antlaşmayı 10 Haziran 1797 tarihinde onaylamıştır (Taş, 2017, s. 98). ABD'nin Cezayir ile mukayese edildiğinde kısmen daha rahat ve hızlı bir biçimde masaya oturtmayı başardığı Trablusgarp ile imzaladığı on iki maddelik² antlaşmanın bazı önemli maddeleri şu şekildedir:

2. Trablusgarp hiçbir surette ABD gemilerini alıkoyamayacaktır.
3. Trablusgarp herhangi bir devletle savaşırken teslim aldığı ABD'li askerler olursa onları esir alamayacak ve serbest bırakacaktır.
4. ABD ve Trablusgarp mütekabiliyet esasına bağlı olarak karşı tarafın gemisinin geçişine müsaade edecek, herhangi bir müdahalede bulunamayacaktır.
6. Her iki taraf da birbirlerinin limanlarını ziyaret ettiklerinde serbestçe alışveriş yapabilecek ve taraflara daha uygun fiyattan satış gerçekleştirilecektir. Gerek ABD gerekse de Trablusgarp gemilerinden birisi karşı tarafın sularında kaza geçirdiği takdirde derhal müdahale edilecek ve gerekli yardımlar yapılacaktır.
8. ABD gemilerine Trablusgarp sularında başka bir Hıristiyan devletin gemileri tarafından herhangi bir tehdit ya da saldırısı olursa derhal müdahale edilecek ve Trablusgarp ülkesi ABD gemilerine silahlı destek verecektir.

| 1266 | 9. ABD'li tüccarlara Trablusgarp'ta ticaret yaparken zorlayıcı ve engelleyici tedbirler uygulanamayacaktır. Aynı zamanda ABD tarafı Trablusgarp'ın arzu ettiği her bölgesinde konsolos vazifelendirebilecektir.

² Fendoğlu söz konusu antlaşmanın on dört maddeden oluştuğunu iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Fendoğlu, 2002, s. 185).

10. Antlaşmada arabuluculuk rolünü üstlenen Cezayir Dayısı Hasan Paşa'ya takdim edilen hediyelerde bir yenileme söz konusu olmayacaktır. Tamamı bir defaya mahsus olarak kendisine verilmiştir.

11. Her iki tarafın vatandaşları birbirlerinin ülkesini ziyaret ettiğinde kendilerine iyi muamelede bulunulacak, herhangi bir zorluk yaşatılmayacaktır.

12. Taraflar arasında bir sorun yaşanır ve anlaşmazlığa düşülürse karar merci Cezayir Dayısı Hasan Paşa olacaktır (Erol, 1980, ss. 130-132; Güher, 2013, ss. 50-51).

Trablus tarafı antlaşma neticesinde iyi niyet göstergesi olarak tutsak aldığı dört ABD'li askeri serbest bırakmıştır. ABD'li yetkililer de bu duruma kayıtsız kalmayarak Trablus dayısına değerli maden, para ve farklı hediyelik eşyalar göndererek teşekkürlerini sunmuşlardır (Miller, 1931, s. 349-367). ABD ile Trablus arasındaki ikili ilişkiler bir müddet daha devam edecektir. Buna bağlı olarak da ABD'nin Akdeniz'e gönderdiği ilk savaş gemisi olan George Washington bizzat Yusuf Paşa'nın telkin ve teşvikleriyle 1800 yılında İstanbul'a demirlemiş ve yaklaşık iki ay payitahta bulunmuştur (Harris, 1837, s. 43-46).

Netice itibarıyla antlaşma en azından bir müddet amaca hizmet etmiş ve ABD gemileri Trablusgarp korsanlarının tehdit ve saldırıları olmaksızın Akdeniz sularında ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Hatta ABD bu ayrıcalığa Trablusgarp'a fidye ödemeksizin sahip olmuştur. Fakat ekonomisi ağırlıklı olarak korsanlık faaliyetleri ve ticaret yapmak maksadıyla Akdeniz'de gemileri bulunan devletlerden toplanan vergilere dayanan bir ülkenin bu antlaşmaya uzun süre sadık kalması pek mümkün olamayacağı için Trablusgarp bir müddet sonra antlaşmaya aykırı hareket etmeye başlamıştır. Nitekim Yusuf Paşa imzalanan antlaşmada aksi belirtilmesine rağmen ABD'ye yeni ekonomik yaptırımlar uygulamak istemiştir (Erhan, 2001, s. 52). ABD'nin bu talepleri geri çevirmesi sonucunda Trablusgarp tarafı ABD'ye savaş ilan etmiş ve Birinci Berberî Savaşlarının fitilinin ateşlenmesine neden olmuştur (Kılıoğlu, 2021, s. 17).

4. ABD-Tunus Münasebetleri ve İki Devlet Arasındaki Barış ve Dostluk Antlaşması

ABD'nin Trablusgarp ile imzaladığı barış ve dostluk antlaşmasının ardından Garp Ocakları içerisinde müzakerelerde bulunulmayan tek Berberî devleti olarak Tunus kalmıştır. Aslında Trablusgarp beyi ile görüşmeler gerçekleştirilirken Tunus ile de irtibat kurulmuştur. ABD, bu antlaşma için Tunus'ta yaşayan ve bölgede ticari faaliyetler yürüten bir Fransız tüccar, Joseph Famin'i arabulucu olarak tayin etmiştir. Bu konuda dönemin Cezayir dayısından da yardım istenmiş ve onun vasıtasıyla Tunus'a müzakere masasına oturmak için elli bin dolar fidye teklif edilmiştir (Kurat, 1964, s. 194). Ancak Tunus Beyi Hamuda Paşa bu teklifi yetersiz bulmuş, paranın yanı sıra ABD'den yüklü miktarda mühimmat ve askeri malzeme talep etmiştir. ABD adına müzakereleri yürütmek maksadıyla vazifelendirilen resmi görevliler mühimmat ve askeri malzeme temini konusunda yetkileri bulunmadığını iddia ederek bu teklifi geri çevirmişlerdir (Erol, 1982, s. 116). Bunun üzerine Hamuda Paşa ABD'den yüz yedi bin dolar talep etmiştir. Ancak ABD bu teklifi de çok bulmuş ve Cezayir dayısının kapısını Tunus beyini ikna etmesi için bir kez daha çalmıştır. Cezayir dayısı kendi gayretleriyle Tunus tarafını ikna edemeyince Babiali'ye bir mektup yazarak Hamuda Paşa'nın antlaşma için zorlanmasını istemiştir. Ancak merkezi yönetimin ikna çabaları da Tunus beyinin fikrini değiştirememiştir (Erhan, 2001, s. 53) Bunun üzerine ABD yüz yedi bin dolar konusunda geri adım atmış ve Fransız tüccar Joseph Famin bir kez daha devreye

sokularak Tunus tarafının fidye teklifinin kabul edildiği kendilerine bildirilmiştir (Erol, 1982, s. 117). Tunus'u ikna eden bir diğer husus da Cezayir'in ısrarcı tutumudur. Zira Cezayir tarafı Tunus'un antlaşmaya yanaşmaması durumunda ABD'nin bölgeden çekilebileceği korkusunu taşımaktadır. Bu durum elbette ki Cezayir ile imzalanan antlaşmanın da hükmünü ortadan kaldıracaktır. Böylesine bir durumla karşı karşıya kalmak istemeyen Cezayir, Tunus'a müzakere masasına oturmadığı takdirde savaş ilan edeceği tehdidinde bulunmuştur. Bütün bu baskıların ardından dönemin Tunus Beyi Hamuda Paşa'nın antlaşmaya rıza göstermekten başka çaresi kalmamıştır (Cantor, 1963, s. 190-191).

Bütün bu çabaların ardından ABD ile Tunus arasındaki dostluk ve barış antlaşması 28 Ağustos 1797 tarihinde imzalanabilmiştir. ABD tarafını bu antlaşmanın gerçekleşebilmesi için büyük gayret sarf eden ve iki devlet arasında en başından beri arabuluculuk rolüne soyunmuş olan Fransız tüccar Joseph Famin temsil etmektedir. Tunus tarafının temsilcisi ise Hamuda Paşa'dır (Erol, 1982, s. 117). Orijinal metni Türkçe olarak kaleme alınan toplam yirmi üç maddelik bu antlaşmanın bazı önemli maddeleri şu şekildedir:

1. İki taraf arasında süresiz barış olacaktır.
2. Taraflar el koydukları gemilerin mürettebatını tutsak alamayacak ve serbest bırakacaktır.
4. Gerek ABD gerekse de Tunus gemileri karşı tarafın sularında serbestçe seyahat edebileceklerdir. Bu konuda yeterli kolaylığın sağlanabilmesi için gemilere geçiş belgesi temin edilecektir.
5. Tarafların ticaret gemilerini koruyan ve himaye eden savaş gemilerininin geçişine müsaade edilecek, bu gemiler hiçbir surette aranmayacaktır.
6. Tarafların savaş gemilerine sığınan tutsaklar kaçtıkları ülkeye iade edilmeyecek ve serbest bırakılacaklardır. Ticaret gemilerine sığınan esir ve kölelere ise böyle bir hak tanınmayacak, bu kimseler iade edileceklerdir. Bu şahıslar ancak fidye öderlerse serbest kalabileceklerdir.
8. ABD gemilerine Tunus, Tunus gemilerine ise ABD sularında serbestçe ticaret yapma hakkı tanınacaktır. Arıza yapan gemiler herhangi bir gümrük bedeli ödemeksizin mallarını boşaltabileceklerdir. Ayrıca tamir gerçekleştikten sonra gemilere serbestçe yükleme yapılabilecektir.
9. Kaza geçiren gemilere gerekli kolaylıklar sağlanacak ve yardımda bulunulacaktır.
10. Tarafların gemileri birbirlerinin sularında buldukları esnada herhangi bir tehdit veya saldırıya uğradıklarında gerekli yardımlar sağlanacak ve gemiler koruma altına alınacaktır.
11. Savaş gemilerininin selamlanması konusunda bazı usul ve esaslar belirlenecek ve bunlara harfiyen uyulacaktır.
12. Tüccarlara muamele konusunda diğer ülke vatandaşlarından farklı bir durum söz konusu olmayacaktır. Ancak ticaret gemilerine el konulamayacak sadece limanlar kapatıldığına gemiler alıkonacaktır. Taraflar sadece buldukları ülkenin kanun ve kaidelerine göre yargılanacaklardır. Devlet yöneticileri karşı tarafın vatandaşlarını gerekirse koruyup himâye edecektir.
13. ABD gemilerinde, Tunus'un hasmı olan bir ülke vatandaşı sayısı mürettebatın üçte birinden fazla olduğu takdirde gemiye müdahale edilebilecek ve Tunuslu yetkililer bu kimseleri esir alabilecektir.
14. ABD ve Tunuslu tüccarların karşı tarafın topraklarında ödeyecekleri gümrük vergisinde herhangi bir farklılık söz konusu olmayacaktır. Fakat ABD'li tüccarlar farklı bir ülkenin gemisiyle Tunus'a mal taşıdığına yahut ABD vatandaşı olmayan bir kimse ABD gemileriyle Tunus'a mal getirdiğinde gümrük vergisi uygulama oranı %6 olacaktır.

17. Gerek ABD gerekse de Tunus tarafı arzu ettikleri her yerde konsolosluk açabileceklerdir. Bu konsoloslar misafiri oldukları ülkenin himaye ve koruması altında olacaklardır. Ayrıca bu kimseler gümrük vergisi ödemeksizin şahsi eşyalarını yanlarında getirebileceklerdir.

19. Karşı tarafın topraklarında herhangi bir vasiyetname yahut varis bırakmadan hayatını kaybeden kişilerin mal ve eşyaları konsoloslara teslim edilecektir. Konsolos bulunmadığı takdirde mal ve eşyalar o bölgede tanınan ve güvenilir olduğu bilinen kimselere emanet edilecektir.

20. İki ülke vatandaşları arasında yaşanan sıkıntılarda yargılama yetkisi sadece konsoloslarda olacaktır. Konsolos talep ettiğinde kendisine yetkili makamlarca her türlü güvenlik desteği sağlanacaktır.

21. Taraflar arasındaki öldürme ve yaralama vakalarında davalar olayın gerçekleştiği ülke kanunları mucibince görülecektir. Konsoloslar mahkemeye iştirak edeceklerdir. Yargılanan kişi kaçtığı takdirde konsolos suçlanmayacak veya sorumlu kabul edilmeyecektir.

23. İki ülke arasında yaşanabilecek muhtemel bir savaşta arzu eden vatandaşlar birbirlerinin ülkesini terk edebilecek, bu konuda kendilerine hiçbir zorluk çıkarılmayacaktır (Erol, 1982, ss. 117-124; Güher, 2013, ss. 56-57).

Uzun ve hayli detaylı maddeler içeren bu antlaşma 21 Şubat 1798 tarihinde ABD senatosuna sunulmuş ama onaylanmadan iade edilmiştir. Senato bazı tavsiye kararları alınması gerektiğini beyan etmiştir. Senatonun beklentileri karşılandıktan sonra 13 Aralık 1799 tarihinde antlaşma metni bir kez daha senato üyelerinin önüne konulmuş bu sefer de 11, 12 ve 14. maddelerle ilgili itirazlar yükselmiştir (Fendoğlu, 2002, ss. 186-187). Nihayet söz konusu maddeler ABD'nin beklentileri doğrultusunda değiştirildikten sonra senato tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. ABD'nin 11. maddedeki itirazı selamlama usul ve esaslarıyla ilgilidir. Buna göre limana yanaşan gemiler konsoloslar arzu ettiği takdirde selamlama yapacaklardır. Bu konuda herhangi bir mecburiyet söz konusu olmayacaktır. Ayrıca top atışları için gemilere barut desteği sağlanacaktır. 12. madde konusunda itirazlar yargılama yetkisinin kullanımına yönelik olmuştur. ABD'nin arzusuyla davalar önce yerel yargıların önüne getirilecek, onların çözemediği meselelerle Tunus beyi ilgilenecektir. 14. maddeyle ilgili olarak ise gümrük vergisinde uygulanacak yüzdelik oran antlaşmadan çıkarılmıştır. Ayrıca ABD'ye gelen milletlerden hangisinin tüccarlarından daha az vergi alınıyorsa Tunuslu tüccarlardan da o oranda vergi alınacaktır. Mütakabiliyet esasına bağlı olarak Tunus tarafı da benzer kuralları uygulayacaktır (Erol, 1982, s. 118; Güher, 2013, ss. 57-58). Bu, iki devletin de birbirlerinin gemilerinden gümrük vergisi alırken asgari oranı göz önüne alacakları anlamına gelmektedir.

Öte yandan ABD'nin Tunus ile imzaladığı antlaşmanın diğer beyliklerle imzalanan antlaşmalardan belirgin farklılıklar arz ettiğini de belirtmekte yarar vardır. Öncelikle 6. madde mucibince Tunus'ta esir edilen bir ABD vatandaşının doğrudan bir ABD gemisine kaçırıldığının tespit edilmesi durumundan söz konusu tutsağın bizzat ABD'nin Tunus elçisinden istenileceği belirtilerek ABD'li esirlerin sorumluluğu doğrudan elçiye tevdi edilmiştir. Diğer beyliklerle imzalanan antlaşmalarda bu ve benzeri bir hüküm söz konusu değildir. Ayrıca bu antlaşmada ABD'lilere tanınan pasaport hakkı bir sene ile sınırlandırılmıştır. Diğer antlaşmalarda bu süre bir buçuk senedir. Bir diğer husus da başka devletlerin deniz kuvvetleri tarafından taciz edilen gemilerin himayesi ile ilgilidir. Böyle bir sorun yaşandığı takdirde Tunus ancak kırk sekiz saat sonrasında ABD gemisini himaye edecek ve

geminin güvenliğini sağlayacaktır. Diğer antlaşmalarda ise himaye için yirmi dört saat yeterli görülmüştür (Miller, 1931, s. 386-214).

Netice itibarıyla Cezayir ve Trablusgarp ile imzalanan dostluk ve barış antlaşmalarıyla mukayese edildiğinde daha detaylı ve dikkatli bir şekilde kaleme alındığı ve müzakere edildiği aşikâr olan bu antlaşmanın ABD'nin elini güçlendirdiği ortadadır (Erol, 1982, s. 124). Antlaşma sayesinde ABD, Akdeniz'de ticaret gemilerini herhangi bir Berberî tehdidi olmaksızın yüzdürebilecektir. Ne var ki yeni dünya devleti ABD'nin, Akdeniz'de yakaladığı huzur ve güven ortamı uzun soluklu olmayacaktır. Zira her ne kadar Tunus'la uzun süre sorun yaşamayacak olsa da imzaladığı antlaşma ile fidye ve ganimet alabilmek adına ABD gemilerine el koyma imkânını kaybeden, aynı zamanda ABD'yi vergi adı altında haraca bağlama hakkından yoksun kalan Trablusgarp, kısa süre içerisinde bulunduğu iktisadi krizin de etkisiyle razı olduğu antlaşmayı yürürlükten kaldırmanın yollarını aramaya başlayacaktır (Erhan, 2001, ss. 54-55).

Sonuç

Bugün dünya siyasetine yön veren, politik sahada olduğu kadar, iktisadi ve toplumsal alanlarda da ismi en çok zikredilen devletlerden birisi olan ABD'nin elde ettiği bu güce ulaşmak için son derece ciddi ve etkileyici bir çaba sarf ettiği bilinmektedir. 1776 gibi çok yeni bir tarihte bağımsız bir devlet olarak dünya siyaset arenasında yerini alan ABD'nin, henüz bağımsızlığının heyecanını bile yaşamadan etkin ve söz sahibi bir politik güç olma hayalleri kurduğunun en önemli göstergelerinden birisi de Akdeniz sularında verdiği var olma mücadelesidir. Aslında ABD kuruluşundan önceki tarihlerde de İngiltere'nin himaye ve gözetiminde dış temaslar kurabilmiştir. Ancak bağımsız hareket edebilmenin sağlayacağı imkânlar çok daha farklı ve değerli olacaktır. Bunun bilincinde hareket eden ABD de sömürgecilik yarışının ve emperyalizm sevdasının ana rotalarından kabul edilebilecek Akdeniz sularında ticaret gemileri ve filolarıyla var olma çabası sarf etmiş ve bu yarışın bir parçası olmak için ciddi mücadeleler vermiştir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde kuşkusuz ABD için en önemli husus, Akdeniz'e kıyası bulunan ve "*Berberî Beylikleri*" ya da "*Garp Ocakları*" olarak adlandırılan Kuzey Afrika ülkelerinin desteğini almaktır. Zira söz konusu devletler geçimlerini ağırlıklı olarak korsanlık faaliyetleri, fidye, ganimet ve dış devletlerin ticaret gemilerinden elde edilen vergilerle sağlamaktaydılar. Hiç şüphesiz Akdeniz'de serbestçe ve güvenle gemilerini yüzdürmek isteyen ABD de bu tehditlere maruz kalacaktır. Bu durumun farkında ve bilincinde olan ABD'li yetkililer bölgede varlıklarını hissettirir hissettirmez Berberî Beylikleri ile temas kurma arayışına girmişler hatta ilişkileri resmi bir zemine oturtabilmek için bu devletlerle dostluk ve barış antlaşmaları imzalama uğraşısı vermişlerdir. Zira ABD gemilerinin güvenliğini ve bölgedeki varlığının meşruiyeti ancak bu şekilde sağlanabilecektir.

Bu konuda ilk somut adım 1787 tarihinde Fas ile imzalanan barış ve dostluk antlaşmasıyla atılmıştır. Zira Fas Berberî Beylikleri içerisinde iki farklı özelliği ile dikkatleri çekmektedir. Bunlardan ilki Fas Sultanlığının, Osmanlı Devleti'nden bağımsız hareket etmesidir. Başka bir ifadeyle Fas'ın Babıali ile olan temasları diğer Garp Ocakları kadar sıkı ve güçlü değildir. Dolayısıyla ABD bu devletle daha rahat ve hızlı temas kurabilme imkânı elde edebilmiştir. Fas'ı diğer Berberî topluluklardan ayıran ikinci husus ise ekonomisinin korsanlık faaliyetleri üzerine kurulmamış olmasıdır. Fas geçimini daha çok dış devletlerin ticari gemilerinden aldığı vergilerle sağlamaktadır. Dolayısıyla ABD'ye karşı daha olumlu bir

yaklaşım sergilemiş, dostluk ve barış antlaşması konusunda fazla güçlük çıkarmamıştır. Hatta ABD'nin Berberî Beylikleri içerisinde en fazla kazanç elde ettiği antlaşmayı Fas ile imzaladığını ifade etmekte herhangi bir beis yoktur. Nitekim antlaşma metnine ABD'ye yeni ve farklı vergiler uygulanması yönünde bir ilave kararın eklenmemesi yeni dünya devleti ABD'nin başarısı olarak addedilebilecektir.

Fas ile imzalanan antlaşmanın ardından ABD yönünü bu sefer Cezayir'e çevirmiştir. Bunun bilinçli ve planlı bir tercih olduğu söylenebilir. Zira Cezayir Garp Ocakları içerisinde en güçlü ve sözü en muteber olanıdır. Bu devletle imzalanan bir antlaşma diğer Berberî topluluklar için örnek teşkil edecek, süreci hızlandırabilecektir. Üstelik Cezayir Beyliğinin Babiali üzerinde de etkisi hayli fazladır. Bütün bu hususlar ABD'yi Cezayir ile temas kurma ve müzakere masasına oturtma yönünde çaba sarf etmeye mecbur bırakmıştır. Ancak Cezayir sahip olduğu prestij ve itibarın farkında olsa gerek ki ABD ile bir antlaşmaya imza atma konusunda hayli çekimser davranmıştır. Nitekim ABD ancak büyük ısrarlar sonucunda ve beş farklı teşebbüsün ardından üstelik de Fransa'nın arabuluculuğu ile Cezayir'i ikna edebilmiştir. Dolayısıyla ABD ile Cezayir arasındaki dostluk ve barış antlaşmasının kısmen göstermelik ve zoraki bir müzakere sürecinin ürünü olduğu ifade edilebilecektir. Daha da mühimi bu antlaşma içerdiği ciddi mali yükümlülükler nedeniyle ABD ekonomisine ağır bir yük getirecektir. Zaten ABD kamuoyu da antlaşma konusunda ikiye bölünmüş, bir kesim bunu bir zafer olarak yorumlarken, başka bir kesim ise antlaşmanın utanç vesikası olduğunu iddia etmiştir.

ABD'nin Berberî topluluklar içerisinde barış ve dostluk antlaşması imzaladığı üçüncü ülke Trablusgarp olmuştur. Diğer Garp Ocakları ile mukayese edildiğinde daha doğuda bulunması itibarıyla coğrafi konum bakımından dezavantajlı bir durumda olan Trablusgarp Beyliği, ABD ile antlaşma yapma konusunda ise en azından Cezayir'e göre daha istekli davranmış ve işi yokuşa sürmemiştir. Başlangıçta Trablusgarp da tıpkı Cezayir örneğinde olduğu gibi ABD'den fidye koparma arayışına girmiş ancak bu konuda başarılı olamamıştır. Zira neredeyse her hususta kendisine örnek ve öncü olan Cezayir'in ABD ile müzakere masasına oturması Trablusgarp'ın da taleplerinden vazgeçmesine neden olmuştur. Ne var ki barış ve dostluk antlaşması imzalama konusunda ABD ile sıkı bir pazarlığa girişmeyen Trablusgarp'ın, sulh şartlarını sürdürme hususunda aynı tavrı sergilemediği bilinmektedir. Nitekim ekonomisi büyük oranda korsanlık gelirlerine dayanan ve konumu itibarıyla iktisadi anlamda Cezayir, Tunus ve Fas kadar güçlü bir yapıya sahip olmayan Trablusgarp, imzaladığı antlaşmadan yaklaşık beş yıl sonra ABD'den vergi talep etmiş, isteği geri çevrilince de ABD'ye savaş açmıştır.

ABD'nin Garp Ocakları içerisinde en son antlaşma imzaladığı beylik Tunus olmuştur. Bunun bilinçli bir tercih olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi bulunmasa da Tunus'un o dönemde Cezayir ile sıkı irtibat halinde bulunması böyle bir sonucu hazırlamış olabilir. Nitekim ABD, Cezayir ile imzalanan bir antlaşmanın dolaylı olarak Tunus'u da ikna edebileceğini düşünerek kendi çabalarıyla müzakere masasına oturtmadığı Tunus'u razı edebilmek için Cezayir'i arabulucu devlet olarak tayin etmiştir. Her ne kadar Cezayir de Tunus'u ikna edebilme konusunda başarılı olamamışsa da bu arabuluculuk faaliyeti taraflar arasında belirli bir yakınlaşmanın doğmasını sağlamıştır. Her şeye rağmen ABD'nin Tunus'u müzakere masasına oturtma konusunda hayli zorlandığı bilinmektedir. Hatta Tunus tarafının talep ettiği fidye miktarından geri adım atmaması ve ABD'nin antlaşmanın hatırına bu miktarı kabul etmek zorunda kalması Tunus'un önemli bir siyasi başarısı olarak yorumlanabilecektir. Yaşanan

bütün bu çabaların ardından ABD ile Tunus arasındaki barış ve dostluk antlaşması 1797 yılında imzalanabilmiştir. Ne var ki bir müddet sonra Trablusgarp örneğinin aksine bu sefer de ABD birtakım gelişmeleri bahane ederek imzaladığı antlaşmayı kendi lehine genişletme çalışacak yahut antlaşmadan cayma konusunda arayışa girecektir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Abun-Nasr, J. M. (1975). *A history of the Maghrib* (Second Edition). Cambridge University Press, Cambridge
- Açıkses, E. (2003). *Amerikalıların Harput'taki misyonerlik faaliyetleri*. Türk Tarih Kurumu.
- Anderson, R. C. (1952). *Naval Wars in the Levant 1559-1853*. Princeton University Press, New Jersey.
- Atçeken, İ. H. (2003). Berberîler ve hicrî I. yüzyıl İslâm fetihlerindeki rolü. *İSTEM*, (2), 81-93.
- Barbour, N. (1959). *A survey of North-West Africa (The Maghrib)*. Oxford University Press, London.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.İİİ)*, nr. 191/11523; 227/13237.
- Bayezit, F. (2021). *Amerika'nın müttefikleri soğuk savaş sonrası düzende Türkiye ve Güney Kore'nin ittifak politikası*. Nobel Bilimsel, Ankara.
- Bemis, S. F. (1936). *A diplomatic history of the United States*. Henry Holt & Co.
- Beres, L. R. (1972). Bipolarity, multipolarity, and the reliability of alliance commitments. *Western Political Quarterly*, 25(4), 702-710.
- Blaut, J. M. (2015). *Sömürgeciliğin dünya modeli: Coğrafi yayılmacılık ve Avrupa-merkezci tarih* (2. baskı) (Çev. S. Behçet). Dergâh Yayınları, İstanbul.
- BOA. *Cevdet Tasnifi Bahriye (C.BH.)*, nr. 65/3075.
- BOA. *Dîvân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.)*, nr. 105/336; 105: 337.
- BOA. *Hatt-ı Hümâyûn (HAT)*, nr. 245/13782
- Britannica. (2023, Mart 24). *The United States navy*. <https://www.britannica.com/topic/The-United-States-Navy>.
- Bryson, T. A. (1980). *Tars, Turks, and tankers: The role of the United States Navy in the Middle East, 1800-1979*. The Scarecrow Press.
- Cain, P. J., & Hopkins, A. G. (1986). Gentlemanly capitalism and British expansion over-seas. The old colonial system, 1688-1850. *Economic History Review*, 39(4), 501-525. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.1986.tb01254.x>
- Cantor, M. (1963). Joel Barlow's mission to Algiers. *The Historian*, 25, 172-194.
- Carr, J. A. (1966). John Adams and the barbary problem, the myth and record. *The American Neptune*, 26(4), 231-257. <https://doi.org/10.1080/01495930701750232>
- Chapman, M. (2006). *Anglicanism: A very short introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Cihan, M. (2021). Yeni sömürgecilik ve hegemonya bağlamında Fransa'nın son dönem Suriye siyaseti. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 20-43. <https://doi.org/10.48131/jscs.826291>
- Cin, H. (1991). Mağrib ülkeleri üzerinde İslâm'ın ve Türklerin idari ve hukuki tesirleri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2(2), 15-38.
- Çapanoğlu, M. S. (1951). Akdeniz'de Cezayir Korsanları. *Resimli Tarih Mecmuası*, (21), 945- 946.
- Çetin, A. (1996). Garp Ocakları. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, 382-386.
- De Castro, R. (2001). *The post-cold-war management of the US alliances with Japan, South Korea, and the Philippines: a comparative analysis* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of South Carolina.

- Eravcı, H. M. (2017). Mühimme defterlerine göre Osmanlı Cezayir-i Garp. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 83-94. <https://doi.org/10.19060/gav.321029>
- Eren, C. (2022). Mağrib ve Endülüs'te Berberî hâkimiyetinin mimarları: Abdullah b. Yâsin ve Yûsuf b. Tâşfin. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 191-208.
- Erhan, Ç. (1998). 1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın gizli maddesi ve sonuçları. *Bellekten*, 62(234), 457-466.
- Erhan, Ç. (2001). *Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel kökenleri*. İmge Kitabevi, İstanbul.
- Erol, M. (1979). Amerika'nın Cezayir ile olan ilişkileri. *Tarih Dergisi*, (32), 689-730.
- Erol, M. (1980). Amerikan Trablusgarp ilişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13(24), 129-155. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000023
- Erol, M. (1982). Amerika'nın Tunus ile olan ilişkileri (1796-1815). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30(1-2), 115-128.
- Fedder, E. H. (1968). The concept of alliance. *International Studies Quarterly*, 12(1), 65-86.
- Fendoğlu, H. T. (2002). *Modernleşme bağlamında Osmanlı-Amerika ilişkileri*. Beyan Yayınları, İstanbul.
- Gök, N. (2014). Osmanlı-Amerika ilişkilerinin başlamasında Kuzey Afrika ülkeleri (Garp Ocakları)'nin etkileri ve ilk anlaşmaların diplomatik açıdan tahlili. *Tarihin Peşinde*, (11), 211-240.
- Güher, E. (2013). *Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türk-Amerikan ilişkileri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güher, E. (2017). David Porter'in anıları ışığında Garp Ocakları'nda Türk-Amerikan mücadelesi ve Amerika'nın günümüzde bölge üzerinde politikaları. *Cedrus*, 5, 567-584.
- Güler, Y. (2005). Osmanlı Devleti dönemi Türk-Amerikan ilişkileri (1795-1914). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 227-240.
- Günay, N. (2008). Amerikan misyonerlerine Anadolu halkının tepkisi ve bunun Osmanlı-Amerikan ilişkilerine etkileri. *Gazi Akademik Bakış*, 1(2), 107-119.
- Harris, T. (1837). *The life and services of Commodore William Bainbridge, United States navy*. Carey, Lea & Blanchard, Philadelphia.
- Hizmetli, S. (1994). Türklerin yönetimi döneminde Cezayir'in idaresi ve kurumları. *Bellekten*, 58(221), 71-118.
- Jewett, T. (2002). Terrorism in early America: The US wages war against the barbary states to end international blackmail and terrorism. *The Early America Review*, 4(2), 6-15.
- Kaya, T. Ö. (2016). Bölgesel bir kompleks olarak Mağrip. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 639-666. <https://doi.org/10.18074/cnuiibf.406>
- Kayapınar, S. (2017). 1830 Osmanlı-ABD Ticaret Antlaşması öncesi Amerika'nın diplomasi girişimleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (51), 39-56.
- Killoğlu, M. E. (2021). ABD-Türkiye ikili ilişkilerinin başlangıcı: Berberî Savaşları (1801-1805 ve 1815). *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 9(25), 7-37. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.840461>
- Kitzen, M. (1996). Money bags or cannon balls: The origins of the Tripolitan War, 1795-1801. *Journal of the Early Republic*, 16(4), 601-624. <https://doi.org/10.2307/3124419>
- Knapp, Wilfred (1977). *North West Africa, a political and economic survey* (Third Edition). Oxford University Press.

- Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika* (Üçüncü Baskı). İmge Kitabevi, İstanbul.
- Köprülü, O. F. (1987). Tarihte Türk-Amerikan münasebetleri. *Belleten*, 51(200), 927-948.
- Köse, O. (2010). 18. yüzyılda Doğu Akdeniz'de ticaret ve güvenlik. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, 266-276.
- Kurat, A. N. (1964). Berberî Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri münasebetleri (1774- 1816). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 175-213. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000280
- Leys, C. (1975). *Underdevelopment in Kenya: The political economy of Neo-colonialism, 1964-1971*. Heinemann, London.
- Little, R., & Smith, M. (2005). *Perspectives on world politics*. Routledge, Oxfordshire.
- Lomawaima, K. Tsianina (2002). American Indian education: By Indians versus for Indians. İçinde Philip J. Deloria & Neal Salisbury (Eds.). *A companion to American Indian history* (ss. 422-441). Blackwell Publishers Inc, Massachusetts.
- Luraghi, R. (2016). *Sömürgecilik tarihi* (Çev. A. Emeç). E Yayınları, İstanbul.
- Maksudoğlu, M. (1994). Dayı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 59-60.
- Mariano, M. (2011). Isolationism, internationalism and the Monroe Doctrine. *Journal of Transatlantic Studies*, 9(1), 35-45. <https://doi.org/10.1080/14794012.2011.550776>
- Meyers, S. (2011). *Emancipation from that degrading yoke: Thomas Jefferson, William Eaton and barbary piracy from 1784 to 1805* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of New Orleans Graduate Faculty.
- Miller, H. (1931). *Treaties and other international acts of the United States of America*. Government Printing Office: Washington.
- Morrison, S. E. (1928). Forcing Dardanelles in 1810 with some account of the early trade of Massachusetts. *New England Quarterly*, 1, 208-225.
- Morrison, S. E. (1965). *The Oxford history of the American people*, Oxford University Press, Oxford.
- Naval History and Heritage Command. (2017, Eylül 12). *Establishment of the navy, 13 October 1775*. <https://www.history.navy.mil/research/library/onli-ne-reading-room/title-listalphabetically/e/establishment-of-the-navy.html>
- Niou, E. M., & Ordeshook, P. C. (1994). Alliances in anarchic international systems. *International Studies Quarterly*, 38(2), 167-191.
- Özensoy, A. Ü. (2019). 15. ve 16. yüzyıllarda sömürgecilik hareketleri, fiyat devrimi ve sömürgecilik ideolojisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(3), 819-834. <https://doi.org/10.21551/jhf.664516>
- Özkan, S. H. (2011). XVIII. yüzyılın başlarında Kuzey Afrika. *Avrasya Etüdüleri*, 40(2), 287-300.
- Özkuyumcu, N. (1993). *Fethinden Emevîlerin sonuna kadar Mısır ve Kuzey Afrika "18-132/639- 750"* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pakalın, M. Z. (1993). Garp Ocakları. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1, 646-649.
- Parker, R. B. (1987). *North Africa: Regional tensions and strategic concerns* (Second Edition). Praeger Publishers Inc.
- Porter, D. D. (1875). *Memoir of commodore David Porter of The United States navy*, Albany, New York.

- Procter, P. (1995). *Cambridge international dictionary of English*. Cambridge University Press, London.
- Roberts, P. H. & Roberts, R. S. (2010). *Consul in France, diplomat in barbary*. Lehigh University Press, Bethlehem
- Schuyler, E. (1886). *American diplomacy and the Furtherance of trade*. Charles Scribner's & Sons, New York.
- Snyder, G. H. (1997). *Alliance politics*. Cornell University Press, New York.
- Şafak, N. (2003). *Osmanlı-Amerikan ilişkileri*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Taş, A. E. (2017). Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Afrika'yla ilk teması ve Trablusgarp-Amerika ilişkileri. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 93-116.
- Toprak, S. V. (2012). Osmanlı yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları. *Türkiyat Mecmuası*, 22(1), 223-237.
- Tracy, J. (1842). *History of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (2. baskı). M. W. Dodd New York.
- Tuveson, E. L. (1968). *Redeemer nation: The idea of America's millennial role*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Ward, J. R. (1994). The Industrial Revolution and British imperialism, 1750-1850. *Economic History Review*, 47(1), 44-65. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.1994.tb01366.x>
- Weitsman, P. A. (1997). Intimate enemies: The politics of peacetime alliances. *Security Studies*, 7(1), 156-193.
- Williams, W. A. (2009). *The tragedy of American diplomacy*. Delta Publications, New York.
- Wilson, G. E. (1979). *American prisoners in the barbary nations, 1784-1816* (Unpublished doctoral dissertation). North Texas State University.
- Wilson, G. E. (1981). The first American hostages in Moslem nations 1784-1789. *The American Neptune*, 41(3), 208-223.
- Wright, W. L. (1928). *American relations with Turkey to 1831* (Unpublished doctoral dissertation). Princeton University.
- Yıldız, H. D. (1992). Berberîler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, 478-483.

ŞİDDET MAĞDURU KADINLARIN BOŞANMA SONRASI SÜREÇTE UYGULADIĞI EKONOMİK STRATEJİLER

 Mihriban GÖKER^a

 Hava SELÇUK^b

Öz

Günümüzde kadına şiddet; televizyonda, gazetede, sanal ortamda veya günlük yaşamda sıklıkla karşılaşılan bir konu haline gelmiştir. Kadın, kadına şiddet, toplumda şiddet mağduru kadın ve şiddet nedeniyle boşanan kadınlar konusunda literatürde pek çok çalışma yapılmıştır. Hatta bu konuda şiddeti önlemek adına araştırmalar, stratejiler ve yaratıcı uygulamaları destekleyen ülkeler ve politikalar olmuştur. Bu tarz araştırmalar ve uygulamaların şiddetin önlenmesi anlamında önemi oldukça büyüktür. Ancak şiddet mağduru olup boşanan kadınların boşanma sonrası sürece nasıl adapte oldukları, hangi stratejileri kullandıkları, özellikle ekonomik anlamda neleri yaptıkları ve bu kadınların şiddet mağduru olan diğer kadınlara tavsiyeleri konusunda herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. İşte bu nedenle bu çalışma; şiddet mağduru kadınların boşanma sonrasında uyguladığı stratejilerden ekonomik stratejileri araştırarak literatüre katkı sunmayı ve şiddet mağduru olan boşanmış ya da boşanacak kadınlara yol gösterici olmayı hedeflemiştir. Boşanma sonrası şiddet mağduru kadınların uyguladığı ekonomik stratejileri keşfetmek adına literatürdeki verilerin taraması yapılmıştır. Ayrıca derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak; Mersin ve Kayseri illerinde ikamet eden şiddet mağduru boşanmış 50 kadın katılımcıyla görüşülmüştür. Elde edilen veriler değerlendirilerek özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Şiddet, Ekonomik stratejiler, Boşanma.

ECONOMIC STRATEGIES USED BY WOMEN VICTIMS OF VIOLENCE DURING THE POST DIVORCE PROCESS

Abstract

Today, violence against women; It has become a frequently encountered topic on television, in newspapers, in the virtual environment or in daily life. Many studies have been conducted in the literature on women, violence against women, women who are victims of violence in society, and women who divorce due to violence. In fact, there have been countries and policies that support research, strategies and creative practices

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları, mihribanantakya@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih, hselcuk@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 14.06.2023, Makale Kabul Tarihi: 06.09.2023

to prevent violence on this issue. Such research and practices are of great importance in terms of preventing violence. However, no studies have been found on how women who were victims of violence and divorced adapted to the post-divorce process, what strategies they used, what they did, especially economically, and what advice these women gave to other women who were victims of violence. That's why this study; It aims to contribute to the literature by researching economic strategies, which are among the strategies that women who are victims of violence apply after divorce, and to guide women who are divorced or will be divorced and who are victims of violence. Data in the literature were scanned in order to discover the economic strategies implemented by women who were victims of violence after divorce. Additionally, using the in-depth interview technique; 50 divorced female participants who were victims of violence and living in Mersin and Kayseri provinces were interviewed. The data obtained were evaluated and summarized.

Keywords: Gender, Violence, Economic strategies, Divorce.

Giriş

Günümüzde boşanma kavramı sıklıkla karşılaşılabilecek hale gelmiştir. Boşanma değerlendirilirken evlilik olgusundan ayrı düşünülemez. Yani evlenme hızı Türkiye’de ve dünyada yıllara göre farklılık gösterirken aynı durum boşanma hızlarının da etkilenmesine neden olmuştur. Burada boşanma ve evlenme hızlarını incelerken karşımıza “Kaba Boşanma Hızı” ve “Kaba Evlenme Hızı” kavramları çıkmaktadır (Tatlıoğlu & Demirel, 2016). Bu kavramlar ile anlatılmak istenilen; bin kişinin bilgilerinin ele alınıp kaçının boşanmış veya evlenmiş olduğunun hesaplanmasıdır. Bu istatistiksel veriler sayesinde boşanma hız ve nedenleri irdelenebilmektedir.

Boşanma hızı her geçen gün Türkiye’de ve dünyada hızla artmaktadır. Bu konuda uzmanlar değerlendirmeler yapıp, neden sonuç ilişkileri kurmaktadır. Boşanma ve evlenme hızları konusunda düzenli bilgileri Türkiye’de, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) vermektedir. TÜİK boşanma ve evlenme bilgilerini on yıllık değerlendirmeler halinde sunmaktadır. Kesinleşen boşanma davaları sonucunda 2022 yılında 180 bin 954 çift boşanırken 180 bin 592 çocuk velayete verildi. Bu bilgilere göre; Türkiye’de ve dünyada kaba evlenme hızı düşerken, kaba boşanma hızı artış göstermiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023).

Evlenme hızı küresel anlamda yavaşlamıştır. Burada görülen durumu ülkelere ve bölgelere göre farklı açılardan değerlendirmek gerekir. Her toplulukta evlenme oranlarının düşmesinin farklı nedenleri bulunmaktadır. Örneğin; gelişmekte olan toplumlarda evlenme sayıları ve hızlarındaki düşüşün en önemli nedeni eğitim ile yaşanan bilinçlenme iken, gelişmiş olan bazı toplumlarda bu neden toplumsal olarak evlilik anlayışındaki değişimler olmaktadır (Aydın & Baran; 2010). Türkiye’de evlenme hızı düşerken aynı zamanda evlenme yaşı da artış göstermiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK, 2023) verilerine göre evlenme yaşı erkeklerde 28,2’ye, kadınlarda 25,6’ya yükselmiştir. Türkiye’de bu yaş artışının en büyük nedenleri kadın veya erkeğin eğitim seviyesinin artması, bilinçlenme, toplumun evlilik baskısının azalması, ekonomik özgürlük sahibi olma yaşının artması gelmektedir (Başkaya & Ünal, 2017).

Boşanmalar oranları konusunda, Türkiye İstatistik Kurumunun 2022 verilerine göre artış gözlemlenmiştir. Boşanan çiftlerin sayısının 2021 yılında 175 bin 779 iken 2022 yılında 180 bin 954

olduğunu açıkladı (TÜİK, 2023). Avrupa Birliği (AB) verilerine göre 1960 yılından 2004 yılına kadar boşanma oranları %400 oranında artmıştır (Pehlivan, 2023). Sayısal verilerde de görüldüğü üzere, küresel anlamda boşanma sayılarındaki artış bariz şekilde ortadadır. Bu artışlar araştırmacıların dikkatlerini bu konuya yönlendirmelerine neden olmuştur. Literatürde birçok çalışmada boşanma hızı ve nedenleri irdelenmektedir. Araştırmamız olan, şiddet mağduru kadınların boşanma sonrası ekonomik stratejilerini bilmek, bu anlamda boşanma sayılarının azalması için çözüm yolları hakkında diğer araştırmalara temel oluşturabilir ve fikir verebilir.

Şiddet; hemen hemen bütün canlılarda görülen, özellikle güçlü olanın güçsüz olana uyguladığı sözlü ya da fiziksel zorbalıktır (Akın, 2013). Bu zorbalık kişilerin fiziksel ve ruhsal olarak yaralar almalarına neden olur. Fiziksel şiddet uygulama, görmezden gelme, aşağılama, bağırma, dışlama, öldürme, mahrum bırakma, ekonomik olarak yoksun bırakma gibi pek çok farklı şekilde gerçekleştirilen şiddeti kendi içerisinde; fiziksel, ihmal ve görmezden gelme, duygusal, dini, cinsel, ekonomik şeklinde 6 başlık altında ele alabiliriz (Polat,2016). Özellikle fiziksel şiddet türü sıklıkla haberlere konu olsa da diğer şiddet türleri de oldukça yaygın şekilde yaşanmaktadır (Erol,2013). Hatta öyle ki her bir şiddet kendi içerisinde birden fazla başlıkta şiddet türüyle birlikte değerlendirilebilir. Hangi şekilde olursa olsun şiddet; canlıların yıkıcı travmalar yaşamalarına ve derin yaralar almalarına sebep olur. Yapılan çalışmalara göre; genellikle şiddet uygulayan fail erkekler olurken şiddet mağduru olanlar ise kadın, çocuk ve yaşlılar olmuştur. Ayrıca araştırmalara göre her şiddet faili aynı zamanda geçmişinde şiddet mağduru da olabilmektedir (Akkuş & Yıldırım, 2018).

Şiddet konusunun en yıkıcı ve travmatik etkileri aile/ev içi şiddet mağdurlarında görülmektedir (Ersöz,2011). Öyle ki şiddetin birebir mağduru olmasa dahi kişi, tanık olarak da olumsuz etkilenebilmektedir (İbiloğlu,2012). Aile içi şiddet mağduru şiddet sonrasında fail ile beraber yaşamakta, iletişim kurmakta ve bu duruma mecburi olarak katlanmak zorunda kalabilmektedir. Aile içi şiddet mağduru genellikle kadınlar ve çocuklar olurken failleri de maalesef baba, abi (ağabey), koca (eş) olmaktadır. Bu mağdurlar şiddet ortadan kalksa bile uzun yıllar şiddetin travmatik etkilerinden kurtulamamaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalara göre aile içi şiddet mağdurları eğer uygun ve gerekli yardımı alamazsa gelecekte birer şiddet uygulayıcıya dönüşebilmektedir (Akın, 2013).

Aile yani toplumun en küçük yapı birimi; şiddete maruz kalındığında toplumu en fazla ilgilendiren yapıya dönüşmektedir. Şiddet sonucunda aile yapısı zedelenmekte, bazı durumlarda aileler parçalanmakta, parçalanmış aile üyeleri toplumu etkilemektedir. Aile içi şiddet oldukça yıkıcı bir unsurdur. Bu yıkıcılık sonucunda eşler boşanma kararı alabilmektedir. Evliliklerde boşanma kararı genellikle ilk 5 yıl içerisinde alınmaktadır (Özkan, 2021). Boşanmayı etkileyen ya da kadına şiddete neden olan pek çok faktör vardır. Bunlardan bazıları; erkek egemen aile yapısında büyümüş olmak, kadının ekonomik imkânlarının olmaması, dini olarak kadına bakış açısı, toplumun erkek yanlısı olması, doğru değerlendirme yapmadan karar verilen birlikteliklerin yaşanması şeklinde söylenebilir (Akoğlu vd.,2018). Dini açıdan kadınların geri planda tutulması toplumun bakış açısını da etkilemektedir. Hıristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet, çok tanrılı dinler gibi pek çok farklı inanışta toplumun kadınlar hakkındaki düşünceleri de farklılaşmıştır. Milattan önceki zamanlarda Hıristiyan dinine mensup kişiler istedikleri zaman eşlerini satabiliyorlardı. Yahudilerde kadının söz hakkı bulunmuyordu. İslamiyet'in geniş coğrafyalara yayılması ile birlikte kadınlar hakkındaki olumsuz tutumlar İslam kültüründe

görülmüştür (Türk & Kadın, 2022). Yüzyıllardır Çinliler, İngilizler, Yunanlar gibi her milletten topluluk dinlerinin etkisiyle kadınları geri plana yitmiştir (Selçuk, 2021). Günümüzde halen yaşanmakta bu olumsuz bakış açısının değişmesi için bazı stratejiler, reklamlar ve önleyici çalışmaların artması için teşvikler gereklidir.

Şiddet mağduru olan kadınların boşanması ve boşanma sonrası süreci de oldukça yıpratıcıdır. Boşanma sürecinde aile ve çevre desteği görememe, toplum baskısı, ekonomik yetersizlikler, barınma, çocukların velayeti gibi pek çok konu boşanma sürecini olumsuz etkilemektedir (Uğur, 2014). Bu nedenle kadınlar boşanma sürecini ertelemekte ya da vazgeçmektedir (Can & Aksu, 2016). Yapılan çalışmalar iş sahibi olmayan ve ailevi destek alamayan kadınların boşanma konusunda problemler yaşadığını göstermiştir. Bu kadınların bazılarının tüm zorluklara rağmen boşandıktan sonra da rahatlığa kavuşamadıkları görülmektedir. Geçim kaygısı, güvenlik ve barınma problemi, çocukların sorumlulukları, psikolojik olarak yaşanan travmalar gibi birçok konu kadınları yormaktadır. Boşanma ve sonraki süreçlerde destek çok önemlidir.

Şiddet mağduru olup boşanma kararı alan kadınların sayısı ve bu konudaki araştırmalar oldukça fazladır. Ancak şiddet mağduru kadınların, boşandıktan sonra nasıl hayata adapte oldukları konusunda yeterli veri bulunmamaktadır. Özellikle ekonomik anlamda yeniden nasıl toparlandıkları, ekonomik anlamda yaşadıkları şiddet sonucunda uyguladıkları stratejileri ve ya pişmanlıklarının neler olduğu bilinmemektedir. Boşanma öncesi, boşanma sırasında ve boşanma sonrasında yaşanan süreçte kadınların karşılaştıkları problemler farklılaşmaktadır. Stratejileri keşfetmek adına katılımcılara bu süreçlerle ilgili açık uçlu sorular sorarak uygulanan ekonomik stratejilere ulaşmayı amaçladık. Böylece ulaşılan stratejiler sayesinde boşanmış ya da boşanacak şiddet mağduru kadınlara ilham olmayı hedefledik. Şiddet mağduru kadınların boşandıktan sonraki ekonomik stratejilerinin ve önerilerinin neler olduğu bulgular kısmında aktarılmıştır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taraması yapıldığında boşanmış kadınlar, şiddet mağduru kadınlar, kadınların yoksullukla mücadele stratejileri, aile içi şiddet gibi konularda pek çok çalışmaya rastlanılmıştır. Kadınların boşanma nedenleri farklılık göstermekle birlikte şiddet nedeniyle boşanmaların fazla olması araştırmacıların dikkatini bu konu üzerine çekmiştir (Sonkaya; 2016). Kadınların yaşadığı şiddetin en travmatik olanı ise aile içi şiddet olmuştur (Yılmaz & Karakuş; 2019). Yaşanılan şiddetin sonucu olarak boşanmalar gerçekleşmiştir. Boşanarak yeniden düzenini kurmaya çalışan kadınlar, bazı problemlerle karşılaşmış ve bu problemler için çözümler üretmek zorunda kalmışlardır. Boşanma sonrası yoksulluk karşısında ihtiyaçlarını karşılamak için çözümler üretmeye çalışan kadınların stratejileri araştırılmıştır (Önür & Ergöz; 2021). Bu çalışmalardan yararlanılarak araştırmamızın teorik temelleri oluşturulmuştur. Ancak şiddet mağduru kadınların boşanmadan sonra hayata nasıl uyum sağladıkları, boşanma öncesi ve sonrasında stratejilerinin neler olduğu, ekonomik anlamda nasıl toparlandıkları, nasıl geçindikleri konusunda yeterli veriye ulaşılamamıştır. Bu anlamda internet veri tabanları taranmış, kütüphane arşivleri incelenmiştir. Araştırma konumuzla alakalı makale, bildiri, yüksek lisans ve doktora tezleri gibi çalışmalar taranmış, çalışmanın taslağı oluşturulmuştur.

Literatür taramasında şiddet mağduru boşanmış kadınların boşanma sonrası ekonomik hayata uyum stratejileri konusunda yeterli veri elde edilemediği için derinlemesine mülakat tekniğiyle çalışma

konusu detaylandırılmaya çalışılmıştır. Derinlemesine mülakat tekniğinde kullanılmak üzere hedefe yönelik sorular oluşturulmuştur. Ulaşılan veriler değerlendirilerek; boşanma öncesi ekonomik stratejiler, boşanma sırasında ekonomik stratejiler ve boşanma sonrası ekonomik stratejiler şeklinde üç başlık altında toplanmıştır.

B. YÖNTEM

Şiddet mağduru boşanmış kadınların boşanma sonrasında ekonomik stratejilerine ulaşmak adına literatür taraması yapılmış elde edilen bilgilerden yola çıkarak açık uçlu sorular hazırlanmıştır. Katılımcılara soruları sormak adına sosyal çalışmalar için en uygun olan derinlemesine mülakat tekniği uygun görülmüştür (Tekin vd.,2006). Derinlemesine mülakat tekniğini uygulamak adına Mersin ve Kayseri illerinde 50 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmacıların ikameti nedeniyle bu iller seçilmiştir. Bu katılımcılara ulaşmak adına Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Merkezlerinden (RAM) yararlanılmıştır. Şiddet mağduru kadınların boşanma sonrası çocuk anlamında uyguladıkları ekonomik stratejilere ulaşmak için çocuklu katılımcılar seçilmiştir. Katılımcılara hazırlanan soruları sormadan önce gönüllü bilgilendirme (Onam) formu okunup imzalatılmıştır.

Derinlemesine mülakat tekniği uygulanırken katılımcılara; ekonomik anlamda boşanmadan önce neden çalışıp çalışmadıkları, boşandıktan sonra neden çalışıp çalışmadıkları, nasıl geçindikleri, nafaka, maddi yardım konularında neler yaptıkları gibi açık uçlu sorular sorulmuştur. Alınan cevaplar ile literatür taraması verileri birlikte değerlendirilip ekonomik stratejilere ulaşılmıştır.

1. Araştırmanın Veri Toplama Süreci

Araştırma nitel verilere dayanmaktadır. Bu nedenle araştırmanın amacına ulaşmak adına literatür verilerinden yola çıkarak açık uçlu sorular hazırlanmıştır. Araştırmanın derinlemesine mülakat tekniğiyle uygulanma kısmına geçmeden önce etik kuruluna başvuru yapılmıştır. 31.08.2022 tarihinde etik kurul onayı alınmıştır. Uygulama öncesinde açık rıza onam formu katılımcılara aktarılmış daha sonra da hazırlanan sorular derinlemesine mülakat tekniğiyle katılımcılara sorulmuştur. Verilen cevaplar yazılı olarak kayıt altına alınmıştır

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma; katılımcılara ulaşmayı kolaylaştırmak adına araştırmacıların ikamet ettiği Kayseri ve Mersin ilinde bulunan şiddet mağduru boşanmış kadınlarla gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcıların 20'si Kayseri, 30'u Mersin ilinde yaşamaktadır. Şiddet mağduru boşanmış kadınlara ulaşmak adına ŞÖNİM (Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri), boşanma hukuk büroları, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Merkezleri ve araştırmacıların çevrelerinden yararlanılmıştır. Katılımcılar rastgele konuya uygunluğuna göre seçilmiştir. Katılımcılara ön bilgilendirmeler yüz yüze yapılarak gönüllülük esasına göre rızaları alınmış, araştırma soruları imzalı rıza formundan sonra uygulanmıştır. Araştırmanın çocuk anlamında uygulanan ekonomik stratejilerini keşfetmek ve önerileri saptamak adına ulaşılan şiddet mağduru boşanmış kadınlardan çocuklu olanlar tercih edilmiştir.

C. BULGULAR

Katılımcılara sorulan açık uçlu sorular ve literatür verilerinin ışığında şiddet mağduru kadınların ekonomik stratejileri üç ana kısımda toplanmıştır. Çocuk konusundaki ekonomik stratejiler de bu

başlıklar altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Araştırmacıların derinlemesine mülakat tekniğiyle elde ettiği verilerden yola çıkarak şiddet mağduru boşanmış kadınların ekonomik stratejileri; boşanma öncesi ekonomik stratejiler, boşanma sırasındaki ekonomik stratejiler, boşanma sonrası ekonomik stratejiler şeklinde üç kısımda aktarılmıştır.

Katılımcıların demografik bilgilerine ulaşmak adına; eğitim seviyeleri, boşandıkları zaman yaşları, evlendikleri zaman yaşları, kaç çocuklarının olduğu gibi sorular sorulmuştur. Şiddet mağduru boşanmış kadınlarla gerçekleştirilen bu çalışmada katılımcılardan 42'sinin 25 yaşından önce evlendiği, kalan 8'inin 25 yaşından sonra evlendiği görülmüştür. Katılımcıların boşanma yaşları değerlendirildiğinde; 34'ü evlendikten sonra ilk 5 yıl içinde, 16'sı ise 5 yıldan daha uzun süre birlikte kaldıktan sonra boşanmıştır. Katılımcılarımızın görüşmeden elde edilen şimdiki yaşları ise; 25 yaş ve altı 13, 45 yaş ve altı 25, 45 yaş ve üzeri olan 12 kişidir. Eğitim durumları ise okuma yazma bilmeyen 2 kişi, ilkökul mezunu 21 kişi, ortaokul mezunu 9 kişi, lise mezunu 10 kişi, üniversite mezunu 8 kişidir. Katılımcılarımızın büyük çoğunluğu liseye gidememiş ya da kendi tercih etmemiştir.

1. Boşanma Öncesi Ekonomik Stratejiler

Şiddet mağduru boşanmış kadınların boşanma öncesi stratejilerini keşfetmek adına katılımcılara; evlenmeden önce çalışıp çalışmadıkları, boşanmadan önce ne iş yaptıkları, boşanmak istediklerini anladıklarında ne gibi önlemler aldıkları, geçmişe gitseler bu anlamda neleri değiştirmek istediklerini sorduk.

Katılımcılarımıza evlenmeden önce çalışıp çalışmadıklarını sorduğumuzda 34'ü geçici veya uzun süreli şekilde işte çalıştığını ancak çoğunluğu evlendiklerinde eşlerinin çalışmalarını istememeleri nedeniyle işten ayrıldıklarını belirtmiştir. Eşlerinin engellemelerine veya istememesine rağmen çalışanlar olmuştur. 50 katılımcımızın 20'si evliyken çalışmaya devam etmiştir. Bu kişiler çalışma nedeni olarak; ekonomik özgürlük istediklerini ve bu devirde tek maaşın geçim için yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Şiddet mağduru olan kadınların eşleri çoğunlukla düzenli bir gelir sahibi değildir. Bu nedenle katılımcılar ekonomik sıkıntı yaşadıklarını, çocuklarının çok fazla mağdur olduğunu, akrabalar veya tanıdıklarından yardım almak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların çalışma istekleri olmasına rağmen büyük kısmının iş bulmakta zorluk yaşadığı görülmüştür. Eğitim durumu lisans üzeri olan kadınların diğerlerine göre iş bulma konusunda daha rahat olduğu ve düzenli(sürekli) iş bakımından da diğerlerine (eğitim durumu lisans düzeyinin altında olan kadınlar) göre daha avantajlı olduğu saptanmıştır. Boşanmadan önce ne iş yaptıklarını sorduğumuzda ise çoğunluğu temizlik, tezgâhtarlık, tarla işlerinde gündelikçilik gibi işleri belirtmişlerdir.

Katılımcılarımıza boşanacaklarını anladıkları anda ekonomik anlamda ne gibi önlemler aldıklarını ya da boşanacak olan şiddet mağduru kadınlara bu konuda önerilerinin neler olduğunu sorduğumuzda; birikim yapmanın önemli olduğunu, ailevi anlamda destek talep etmenin çok rahatlatıcı olduğu, ekonomik hakları öğrenmenin önemi ve çocukları için ne gibi imkânların olduğunu bilmelerini söylemişlerdir. Ancak ailevi anlamda çoğunluğunun destek göremediği görülmüştür. Türkiye'de de evliliğin sonlandırılması toplum tarafından uygun görülmemektedir. Günümüzde çiftlerin bu birlikteliği görmezden gelinemeyecek bazı risklere maruz kalmaktadır. Türkiye'de de aile kurumu çok çeşitli riskler ile karşı karşıyadır (Özdemir, 2013). Katılımcılardan K19 ve K28 aile desteği anlamında şu ifadeleri kullanmıştır;

K19; Sürekli dayak yememe rağmen düzelir diye ailemden hep gizledim. Ama bunun yanlış olduğunu iki sene sonra anladım. Ben de abime ve anneme anlattım. Onlardan Allah razı olsun. Benim yerime tüm boşanma işlerini hallettiler.

K28; Kocam hem bana hem çocuklarıma çok zulmediyordu. Aileme durum anlattım ama babam annemi de çok dövmesine rağmen boşanmadıklarını söyleyerek beni istemedi. Ayrıca halam boşandığı için babam onunla görüşmüyor. Bu nedenle beni de istemedi. Boşanacağımı duyunca bana halası kılıklı diye hakaret etti. Zaten onlar da kocamdan korkuyorlar. Kocamdan korktuğum için boşanma sonrası koruma istedim. Ailem destek olsaydı benim için her şey çok daha rahat olurdu elbette. Benim hatam amcamdan gizleyip ondan yardım istememem oldu...

Literatür taraması ve derinlemesine mülakat tekniği ile katılımcıların verdiği cevaplardan yola çıkarak boşanma öncesi ekonomik stratejileri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Kişisel bir banka hesabı açarak gerekli birikimi yapmak,
- İş veya ek gelir sahibi olarak paranın ihtiyaç fazlası kısmını olabildiğince biriktirmek,
- Aile veya tanıdıkların desteğini talep etmek,
- Eğitim düzeyini geliştirmek veya kişisel gelişimlerini artırıcı kurslara katılmak,
- İnternet, telefon, mail gibi olanakları değerlendirip CV yazmayı öğrenmek,
- Geçici/günlük iş yerine uzun süreli iş bulmaya çalışmak,
- Yüklü maddi imkânları vadeli hesap, altın, mülk gibi yatırımlarda değerlendirmek,
- Devletin sağladığı maddi ve manevi olanakları araştırmak,
- Şiddet uygulayıcı kocadan korunmak adına alınabilecek önlemleri araştırmak,
- Çocuklar için sağlanabilecek maddi imkânları araştırmak (Yıldız&Erdem; 2020).

Yukarıda saydığımız tüm ekonomik stratejiler boşanma kararını vermeden veya vermeyi düşünürken uygulanabilecek stratejilerdir. Elbette her boşanan kadın için bu durumu öngörmek mümkün değildir (Öngider, 2013). Katılımcılarımız arasında şiddet görmesine rağmen boşanmak istemeyen kadınlar görülmüştür. Bu şiddet mağduru kadınlar çoğunlukla ansızın veya aldatılma sonucunda boşanma kararı verdiği için boşanma öncesi ekonomik stratejileri uygulayamamıştır. Şiddet mağduru boşanmış 50 katılımcı kadına boşanma öncesi ekonomik strateji önerilerini sorduğumuzda; şiddet gören kadınların kocalarının düzelmesini beklememelerini, bu nedenle erken önlem alarak hazırlıklı olmalarını tavsiye ettikleri cevabını aldık.

2. Boşanma Sırasında Ekonomik Stratejiler

Şiddet mağduru boşanmış kadınların boşanma sırasındaki ekonomik stratejilerini keşfetmek adına katılımcılara; boşanma sırasında destek alıp almadıklarını, boşanma müracaat masraflarını nasıl karşıladıklarını, boşanma sırasında ne gibi stratejiler uyguladıklarını, nelerden vazgeçtiklerini, bu konuda pişmanlıklarının veya önerilerinin olup olmadığını sorduk.

Boşanma sırasında ailevi destek alan katılımcı sayımız oldukça azdır. Bunun sebebini sorduğumuzda katılımcılarımız maddi anlamda ailelerinin de sıkıntı yaşadığını belirtmişlerdir. Ayrıca şiddet mağduru olan bu kadınların haklı olmalarına rağmen çoğunlukla aile veya çevreleri tarafından suçlandıklarını, evliliğin yürümemesinden sorumlu tutulduklarını belirtmişlerdir. Ailesinden destek gören katılımcıların aileleri çoğunlukla eğitim seviyesi ortaokul ve üzeri olanlar olmuştur. Özellikle

görücü usulü veya tanıdık vasıtasıyla evlenen katılımcıların ailelerinden destek görmedikleri, şiddet gördüklerini söylemelerine rağmen yardım alamadıkları gözlemlenmiştir. Boşanma düşüncesini söylediklerinde katılımcıların sadece 8'inin ailesi bunu kabul etmiş geriye kalan 42'si reddetmiş veya üzerini örtmeye, şiddeti normalleştirmeye çalışmıştır.

Boşanma konusunda müracaatı katılımcılarımızın yaptığı, maddi anlamda boşanma masraflarını kendilerinin ödemeye çalıştığı görülmüştür. Bu masraflar için yeterli maddiyata sahip olan katılımcı sayımız 17'dir. Ayrıca maddi durumu olmayan kadınlar için boşanma başvurularının yapılması için gerekli avukat yardımının devlet tarafından sağladığı (baro tarafından ücretsiz avukat atanması) konusunda katılımcıların yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılmıştır.

Katılımcılarımızın en büyük pişmanlığı boşanma sırasında hakları olan maddi imkânları talep etmemeleri veya az bir kısmıyla yetinmeleri olmuştur. Şiddet mağduru olan bu kadınlar eşleri, yakınları ve ailelerinin şiddetinden çekindikleri için veya duygusal olarak yıpranmışlığın verdiği ruh haliyle haklarından feragat edip boşanma sürecini en hızlı şekilde bitirmeye çalışmıştır. Yaptıkları bu seçimin sıkıntılarını boşanma sonrası süreçte yaşayarak görmüşlerdir. Bu şekilde haklarının tamamını talep etmeden boşanmayı anlaşmalı şekilde gerçekleştirmeye çalışan katılımcı sayısı 29'dur. Katılımcılardan K34 bu konuda şu sözleri söylemiştir;

K34; *Eşimden çok fazla korkuyordum. Boşanmak istediğimi kocama ailemin evindeyken telefonda söyledim korkudan. Boşanırken benim peşime düşmesinden korktuğum için, evi ve nafakayı istemedim. Sadece bana takılan altınları aldım. O kadar pişmanım ki anlatamam. O evde çocuğumun da hakkı var sonuçta. Keşke anlaşmalı yoldan boşanmak için uğraşmasaydım ve onu süründürseydim. Çok korkmuştum, çaresizdim ne yapayım...*

Şiddet mağduru boşanmış kadınların boşanma sırasında yaşadıkları olaylardan ve görüşlerinden yola çıkarak boşanma sırasındaki ekonomik stratejileri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Boşanma konusunda kendilerini destekleyen yakınlarla görüşmeye çalışmak psikolojik iyi oluşu arttırmaktadır,
- Aile ve yakınların onayını almaya çalışmak, onay alınmaması durumunda dahi boşanma fikrini ertelememek,
- Ekonomik imkânı olmayan kadınların boşanmak için ücretsiz avukat talep etmek için baroya başvuru yapması,
- Maddi anlamda yardım alınacak yerlere başvuruda bulunmak,
- Boşanmış kişilerden görüş ve önerileri dinlemek,
- Boşanma süreci boyunca ve sonrasında kalınacak yaşam alanını belirlemek,
- Çocuklara boşanma öncesinde durumu uygun şekilde aktararak boşanma ve boşanma sonrası süreci kolaylaştırmak,
- Evlilikteki mal varlığı, para, mülk gibi ortak maddi birikimlerden hakkı olan kısmı boşanırken talep etmekten çekinmemek,
- Nafaka konusunda karşı tarafın imkânının el verdiği en iyi miktarı talep etmek,
- Boşanma öncesinde ve sırasında gerekli psikolojik uzman yardımını talep etmek.

Boşanırken hakkı olan maddi mal varlığı ve nafakayı alan katılımcılarımızın aileleri ve çevreleri tarafından ihtiyaç duydukları desteği alanlar olduğu görülmüştür. Ancak ailevi anlamda gerekli desteği

görmesine rağmen kocasının zarar vermesinden korkarak boşanmayı dezavantajlı olarak kabul eden katılımcılarımızda olmuştur.

Şiddet mağduru kadınlar evliliklerinde olduğu gibi boşanma sırasında ve sonrasında da maalesef ki şiddete tekrar maruz kalabilmektedirler. Katılımcılarımızdan boşanma sırasında eşinden şiddet gören 3, kendi ailesi veya eşinin yakınları tarafından şiddet gören katılımcı sayısı 4'tür. Katılımcılarımızdan birisi boşanma sırasında devlet koruması talep etmesine rağmen şiddet gördüğünü belirtmiştir. Evinde rahat uyuyamadığını bu süreçte adres bilgilerini gizlediğini anlatmıştır.

3. Boşanma sonrası Ekonomik Stratejiler

Şiddet mağduru boşanmış kadınların boşanma sonrasında uyguladıkları ekonomik stratejileri keşfetmek adına katılımcılara; boşandıktan sonra çalışıp çalışmadıklarını, herhangi maddi yardım alıp almadıklarını, ekonomik anlamda nasıl geçindiklerini, eksiklik veya artı olarak gördükleri ekonomik durumların neler olduğunu ve önerilerini sorduk.

Boşanma sonrası süreçte para ve ekonomik güvence, şiddet mağduru boşanmış kadınlar tarafından en önemli konu olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki çocuklarının velayetlerinin kedilerinde olması da maddi ihtiyaçların artmasına neden olmuştur. Şiddet mağduru boşanmış kadınların boşandıktan sonra çalışıp çalışmadıklarını sorduk. Katılımcılarımızdan K12, evliyken çalışmamasına rağmen boşanmadan sonra çalışmaya başladığını söylemiştir. Katılımcılardan K12 boşandıktan sonra çalışmaya başlaması konusunda şu sözleri belirtmiştir;

K12; Evliyken eşimin maaşı ile geçiniyorduk. Zaten sık sık iş değiştirirdi. Ayrıldıktan sonra ne nafaka ne ev ne para hiç bir şeyimiz yoktu. Mecburum, çocuklarım gerçekten aç kalıyordu. Ben de çocuklarımın okuduğu okula gidip müdüre derdimi anlattım. Sağ olsun bana okulda iş verdi. Akşama kadar hem okulu temizliyorum hem de çocuklarım gözümün önünde oluyor. Ek para olsun diye arada el işi örgü yapıp satıyorum. Eskiye göre çok şükür daha iyiyim...

Katılımcılarımız içerisinde evliyken çalışıp boşanınca çalışmayanlar olmuştur. Ancak bu durumun en büyük nedeni boşandıktan sonra yaşadıkları çevreyi değiştirmek zorunda kaldıkları için işten çıkmaları veya eşlerinden korktukları için bulunmamak adına işten ayrılmaları olmuştur. Katılımcılarımızdan K24 evliyken çalışmasına rağmen boşanınca işi bırakmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu durumun nedeni olarak şu sözleri söylemiştir;

K24; Eski kocam sinirli ve kıskanç biriydi. Boşandıktan sonra işyerime gelip tatsızlık çıkarır diye endişeleniyordum. Zaten çocuklarıma annem bakıyor ve çalıştığım yer aileme uzak olduğu için git gel yapmak yorucu olurdu. Mecbur ayrıldım işten. Çevreme haber saldım eş dostta, bir yıl geçti hala haber yok...

Boşanma sonrasında ekonomik anlamda daha iyi olmak adına çalışmak en önemli geçim kaynağı olmasına karşın nafaka gibi ek gelirlerin olması da kişilerin uyum sürecini kolaylaştırmaktadır. Boşanma sonrası sürece adapte olma konusunda nafaka alan katılımcıların almayanlara göre daha çabuk toparladığı görülmüştür. Hatta nafaka miktarı arttıkça katılımcıların ekonomik refahı da artmaktadır. Katılımcılarımızdan 7'si nafaka hakkı olmasına rağmen alamadığını belirtmiştir. 3 katılımcımız ise düzensiz şekilde nafaka aldığını söylemiştir.

Ekonomik olarak ek gelirlerin fazla olması geçinme kaygısını azaltmaktadır. Bu anlamda katılımcılarımızın en önemli ek gelirlerinden birisi başvurulan yardımlar olmuştur. Devlet kurumları, özel kurumlar, çocuklarının bağlı olduğu okulların yardımları, sivil toplum kuruluşları yardımları, vakıflar ve kişi temelli yardımları almak adına katılımcılarımız bazı yerlere müracaatta bulunmuşlardır. Kimileri geçici kimileri uzun süreli bu yardımları almış olsa da katılımcılarımızın hepsi bu süreçte yardım almanın önemli olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan K36 yardımların ekonomik anlamda etkisi konusunda şu sözleri söylemiştir;

K36; Pek çok yere başvuruda bulundum. Yakınlarımla zekâtlarını, fitrelerini istedim. Elbette yardım istemek çok zordu. Buna mecbur etmesin kimseyi Allah... Hatta çocuklarımla okuduğu okulda öğretmenlerinden de yardım aldım. Çocuklarımla için yaptım her şeyi. Aşevinin önünde yemek beklemek kadar üzüldüğüm başka bir olay yoktur herhalde. Bütün bunları yapmasaydım bugün kendime sıkma-gözleme dükkânı açamazdım.

Katılımcılara ekonomik anlamda önerilerinin neler olduğunu sorduğumuzda; büyük çoğunluğu meslek sahibi olmanın önemini (19 kişi) ve nafaka miktarının kolaylaştırıcı olduğunu(11 kişi) söylemiştir. Negatif konu olarak ise; karı-koca olarak çift maaş almak yerine boşanıp eve tek maaşın girmesinin çok zor olduğunu söylemişlerdir.

Sonuç

Şiddet görmüş kadınların boşandıktan sonra hayata uyum süreçleri oldukça zorlayıcıdır. Bu sürece adapte olabilmek için kadınların ekonomik durumları önemli bir etkidir. Şiddet mağduru boşanmış kadınların boşanma sonrası ekonomik stratejilerini keşfetmek adına Mersin ve Kayseri illerinde yaşayan 50 katılımcı ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcılara derinlemesine mülakat tekniği ile açık uçlu sorular sorularak ekonomik stratejiler keşfedilmeye çalışılmıştır. Özellikle çocuklu olan kadınlar seçilerek çocuk konusundaki ekonomik stratejilere ulaşmak hedeflenmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar ve literatür taramalarından yola çıkarak ekonomik stratejiler; boşanma öncesi, boşanma sırasında ve boşanma sonrası şeklinde üç kısımda toparlanmıştır.

Boşanma öncesi süreçte katılımcıların en çok belirttiği ekonomik strateji; birikim yapmak ve düzenli iş bulmaya çalışmak olmuştur. Katılımcılardan boşanma sonrası ekonomik anlamda daha az sıkıntı çekenlerin evliyken birikim yapmış olanlar olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcılar boşanma konusunda ailelerinin önceden bilgilendirilmesinin önemli olduğunu söylemişlerdir. Bu anlamda ailelerinin desteklerini alan kadınların diğerlerine göre hayata daha rahat adapte olduğu görülmüştür. Elbette ne kadar sıkıntılı bir evlilik yaşansa da boşanmayı görmek veya ne zaman olacağını tahmin etmek oldukça zordur. Ancak yine de katılımcılarımızın büyük çoğunluğu ne zaman boşanacağını önceden öngörmüştür. Bunun en büyük nedeni 50 katılımcımızın da boşanma işlemi için başvuruyu kendilerinin yapmış olmasıdır. Tüm bu öngörülere rağmen birikim yaparak tedbirli boşanan katılımcı sayımız 4'ü geçmemiştir. Ayrıca katılımcılardan K38, boşanma sırasında sıkıntı çekmemek adına şiddet gördüklerini kanıtlamanın öneminden bahsetmiştir. Şiddet gören kadınların KADES gibi uygulamaları kullanmaları ya da darp raporu almaları, yaşadıkları acıları ispatlayabilmek adına mağdurlara yardımcı olmaktadır. Bu ispatlar boşanma sürecindeki kararların (mal varlığı, nafaka, tazminat...) lehlerine olmasını sağlamaktadır.

Boşanma öncesi durumları hakkında önerilerini sorduğumuzda en çok verilen cevap; kocalarının şiddet konusunda düzelmelerini beklemelerinin anlamsız olduğu olmuştur. Katılımcılar, şiddetin azalmasını beklerken gün geçtikçe daha da arttığını belirtmişlerdir. Şiddeti önlemeye veya azaltmaya yönelik çözüm olarak çocuk yapan kadınlar, sorunun katlanarak arttığını bu nedenle çocuğun şiddet önleyici ya da yuva kurtarıcı olarak görülmemesi gerektiğini söylemişlerdir.

Boşanma sonrası ekonomik stratejilerden en çok söylenileni iş bulma/çalışma stratejisi olmuştur. Çünkü katılımcılarımız düzenli bir gelir olmadan toparlanmanın çok zor olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılarımızın 11'i evliyken çalışıp boşanmadan sonra çalışmamıştır, 28'i evliyken çalışmayıp boşandıktan sonra çalışmaya başlamıştır, 9'u ise hem evliyken hem de boşandıktan sonra çalışmaya devam etmiştir. Hem boşanma öncesi hem sonrası çalışmayan kadınlar genelde meslek sahibi olmayan, eğitim düzeyi ilkokul ve altı olanlar olmuştur. Ekonomik anlamda iyi olmayı isteyen katılımcılarımız öneri olarak meslek sahibi olmanın ve kadının kendini geliştirmesinin öneminden bahsetmişlerdir. Nafaka, yardım, tazminat gibi boşanma sırasında elde edilen hakların boşanma sonrası faydası oldukça büyüktür. Bu konuda söylenen önerisi ise; boşanma sırasında talep edilen hakların arttırılmasını ve haklarını sonuna kadar savunmaları olmuştur.

Katılımcılarımızın hepsi çocuklu kadınlardır ve çocuklarının velayetini almışlardır. Bu nedenle katılımcıların uyguladığı ekonomik anlamda stratejiler çocuklarının refah seviyesini de etkilemektedir. Şiddet mağduru boşanmış kadınlar bu anlamda ek strateji olarak çocuklarının okuduğu okullarda öğretmenlerinden maddi ve manevi destek almaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Boşanmış çocuklu kadınların okullarla işbirliği içerisinde olması, çocukların yeniden hayata uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır.

Ekonomik stratejilerden bir diğeri de seçilen hobilerin veya aktivitelerin aynı zamanda maddi kazanç sağlayacak gelir alanları olmasını sağlamaktır. Katılımcılarımız manevi anlamda huzur bulmak ve sosyalleşmek için hobiler, etkinlikler, eğlenceler ararken maddi getirisi olan alanları denemişlerdir. Örgü, dikiş-nakış, hat sanatı, ahşap yakma, çömlek yapımı, pastacılık kursu gibi alanlar en sık tercih edilenler olmuştur. Maddi anlamda bu eğitimlere katılırken ücretsiz halk eğitim merkezi gibi yerleri seçmek bütçeyi aşmadan gelişmeyi sağlamaktadır.

Katılımcılarımızın hiç biri ekonomik anlamda iyi olmak adına yeniden evlenmeyi ya da partner bulmayı düşünmemiştir. Yine de eğer evlilik fikrini düşünürlerse bu sefer mantık evliliği yapmak istediklerini belirten katılımcı sayısı 18 olmuştur.

Araştırmamız sadece şiddet görmüş çocuklu kadınlar ile gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle şiddet görmüş çocuk sahibi olmayan kadınların boşanma sonrası süreçte yaşadığı problemler ve stratejiler ile ilgili bilgi verilmemektedir. Araştırmamızın diğer bir sınırlılığı da şiddet görmüş ve çocuğu olan kadınlardan velayeti almamış veya alamamış olanların çalışmada yer almamış olmasıdır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Kaynakça

- Akın, M. (2013). Aile içi şiddet. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71(1), 27-41.
- Akkuş, S., & Yıldırım, Ş. (2018). Erkeklerin kadına yönelik fiziksel şiddet uygulamasına etki eden faktörlerin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1368-1388. <https://doi.org/10.21547/jss.408090>
- Akoğlu, Ö. A., & Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153-172.
- Aydın, O., & Baran, G. (2010). Toplumsal değişme sürecinde evlenme ve boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 117-126.
- Başkaya, Z., & Ünal, A. (2017). Türkiye'de evlenme ve boşanma oranlarının iller düzeyinde zamansal değişimi (2001-2015). *Journal of International Social Research*, 10(53), 81 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334124>
- Can, Y., & Aksu, N. B. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(58).
- Erol, D. D. (2013). Toplumsal cinsiyet bağlamında Türkiye yazılı basınında şiddet haberleri ve haber fotoğrafları. *Selçuk İletişim*, 8(1).
- Ersöz, A. (2011). Türkiye'de boşanma olgusu ve kadına yönelik aile içi şiddet ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 0(43), 249-264.
- Öngider, N. (2013). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2), 140-161. <https://doi.org/10.5455/cap.20130510>
- Önür, H., & Ergöz, B. (2021). Dar gelirli ailelerde kadınların yoksullukla mücadele stratejileri. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 13(1). <http://dx.doi.org/10.46291/ZfWT/130111>
- Özdemir, P. (2013). *Boşanma sürecindeki çiftlerin sorun çözme becerilerinin incelenmesi (Ordu ili örneği)*(Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- İbiloğlu, A. O. (2012). Aile içi şiddet. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(2), 204-222. <https://doi.org/10.5455/cap.20120413>
- Selçuk, H. (2021). Türklerde kadın. *Kadın çalışmaları*. İçinde R. Özkan(Edr.). Nobel Yayıncılık, 2021. 1-28.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15-34.
- Pehlivan, O. (2023). Sosyal ve ekonomik gelişmişlik açısından boşanma hızı, doğurganlık hızı ve satın alma gücü paritesi farklılıkları. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 354-382.
- Sonkaya, S. (2016). *Kadına yönelik aile içi şiddet (Aksaray örneği)* (Yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- Tatlıoğlu, K., & Demirel, N. (2016). Sosyal bir gerçeklik olarak boşanma olgusu: sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(22).
- Tekin, H. H., & Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116.

- Türk, E., & Kadın, T. K. B. (2022). Temel kaynaklar bağlamında kadın ve kadının eğitimine yönelik bir değerlendirme Esra Türk1. *Journal of History School*, 15(60), 3012-3032. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.63608>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023, 24 Şubat). Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma-%C4%B0statistikleri-2022-49437&dil=1>
- Uğur, S. B. (2014). Günümüzde kadının boşanma deneyimleri: akademisyen kadınlar üzerine bir araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*, 4(2), 293-326. <http://dx.doi.org/10.13114/MJH.201428447>
- Yıldız, n. G., & Erdem, f. (2020). Covid-19 Salgın sürecinde ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı aile danışmanlığı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 1360-1383. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.756426>
- Yılmaz, T., & Karakuş, C. (2019). Klinik psikoloji bağlamında kadına yönelik aile içi şiddetin değerlendirilmesi: Kadın, çocuk ve meslek elemanlarının psikolojisi üzerine bir gözden geçirme çalışması. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(2). <https://doi.org/10.13114/MJH.2019.511>

PIYASA SÜRTÜŞMESİ VE FİYAT GECİKMESİ: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME*

 Müberra GÜNGÖR^a

 Veli AKEL^b

Öz

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizliklerin nedenlerinden biri düşük gelirli ülke ekonomilerinin kaynaklarını verimli kullanım alanlarına tahsis etmede daha az etkili olmalarıdır. Bu noktada ekonomik geri kalmışlığın nedeni piyasa aksaklıkları ya da piyasa kusurları olarak da bilinen piyasa sürtüşmelerine bağlanmakta ve bu durum piyasaların kaynak tahsisi rolünü yerine getirememesi ile sonuçlanmaktadır. Bir piyasa katılımcısının tercih edebileceğinden daha fazla veya daha az riske maruz kalmasına neden olarak piyasaların etkin ve ideal işleyişini engelleyen faktörler olarak tanımlanabilen piyasa sürtüşmeleri alım satımlara müdahale eden maliyetler üretmekte ve kaynakların etkin olmayan dağılımına yol açmaktadır. Piyasa sürtüşmeleri ayrıca bilgi kusurları ve asimetrik bilgi sorunları nedeniyle hisse senetlerinin fiyat etkinliğini bozarak bilginin fiyatlara dahil edilmesinde gecikmelere neden olabilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, piyasa sürtüşmeleri ve fiyat gecikmesi kavramsal yönden incelenerek literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Literatürde konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde piyasa sürtüşmeleri ve likidite eksikliği nedeniyle fiyatların yeni bilgilere gecikmeli tepki verebildiği tespit edilmiştir. Ayrıca fiyat gecikmesinin daha çok likidite yetersizliği, işlem hacmi, açığa satış kısıtlamaları, firma büyüklüğü, firma tanınırlığı, bilginin kalitesi ve yabancı sermaye kısıtlamaları açısından incelendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Piyasa sürtüşmesi, Fiyat gecikmesi, Piyasa etkinliği.

MARKET FRICTION AND PRICE DELAY: A CONCEPTUAL ASSESSMENT

Abstract

One of the reasons for the economic disparities between developed and developing countries is that low-income countries' economies are less effective in allocating their resources to productive uses. At this point, the cause of economic backwardness is attributed to market frictions, also known as market failures or market imperfections, resulting in the markets failing to fulfill their resource allocation role. Market frictions, which can be defined as factors that hinder the efficient and ideal functioning of markets by causing a market

* Bu çalışma, 15 Aralık 2022 tarihinde düzenlenen 11. İstanbul Finans Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş halidir. Ayrıca Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında yürüttüğü ve halen devam eden doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

^a Arş. Gör., Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İİBF, İşletme, mgungor@nny.edu.tr

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İşletme, veliakel@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 04.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 25.09.2023

participant to be exposed to more or less risk than they would prefer, produce costs that interfere with trading and lead to inefficient allocation of resources. Market frictions can also cause delays in incorporating information into prices by distorting the price efficiency of stocks due to market information imperfections and asymmetric information problems. In this direction, it is aimed to examine the studies on the subject in the literature by examining the market frictions and price delay from the conceptual point of view. When the previous studies on the subject in the literature are examined, it has been determined that prices can react with a delayed reaction to new information due to market frictions and lack of liquidity. Further it was observed that the price delay is mainly examined in terms of lack of liquidity, trading volume, short-selling restrictions, firm size, firm recognition, quality of information and foreign capital restrictions.

Keywords: Market friction, Price delay, Market efficient.

Giriş

Fama'nın (1970) Etkin Piyasa Hipotezi, hisse senedi fiyatının mevcut bilgiyi hızlı bir şekilde yansıttığını varsaymaktadır. Etkin bir piyasa, hisse senedi fiyatının gelen bilgiye göre farklılaştığı bir piyasa olup etkin bir piyasada piyasaya her yeni bilgi geldiğinde fiyatlar bu bilgiler ışığında değişmektedir. Rasyonel davrandığı varsayılan ve tam bilgiye sahip yatırımcıların olduğu etkin ve sürtüşmesiz piyasalarda, bilgi anında ve tamamen hisse senedi fiyatlarına dahil olmaktadır. Ancak bazı hisse senedi fiyatlarının piyasaya gelen yeni haberlere göre ayarlanma hızının diğer hisse senetlerine göre daha geç olduğu görülmektedir. Bir piyasa katılımcısının tercih edebileceğinden daha fazla veya daha az riske maruz kalmasına neden olarak piyasaların etkin ve ideal işleyişini engelleyen faktörler piyasa sürtüşmeleri olarak bilinmektedir. Bu sürtüşmeler kaynakların etkin olmayan dağılımına yol açmakta ve kaynaklar rasyonel olmayan alanlara aktarılmaktadır. Ayrıca sürtüşmeli piyasalar bilgi kusurları ve asimetrik bilgi sorunları nedeniyle hisse senetlerinin fiyat etkinliğini bozarak bilginin fiyatlara dahil edilmesinde gecikmelere neden olabilmektedir. Hisse senedi fiyatlarının piyasadaki yeni bilgileri ve haberleri yansıtmaya hızı, piyasanın etkin olup olmadığının belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda genellikle piyasa sürtüşmelerinin ve piyasa sürtüşmeleri sonucunda hisse senedi fiyatlarının bilgiye göre ayarlanmasındaki gecikmenin nedenlerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada piyasa sürtüşmeleri ve fiyat gecikmesi kavramsal yönden incelenerek literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Türkçe literatürde hem piyasa sürtüşmesi hem de fiyat gecikmesine ilişkin çalışmalar incelendiğinde konuyla ilgili kavramsal açıdan literatürde sınırlı çalışma bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada konu ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalara yer verilerek piyasa sürtüşmesi ve bu bağlamda ortaya çıkan fiyat gecikmesinin kavramsal bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu nedenle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

A. PİYASA SÜRTÜŞMELERİ

Piyasa sürtüşmesi, Finansal Varlık Fiyatlandırma Modeli'ne (CAPM) göre alım satımlara ve piyasalara müdahale eden ve engelleyen herhangi bir neden olarak tanımlanmıştır (DeGennaro & Robotti, 2007). Örneğin, bir piyasa katılımcısının optimum portföy olan pazar portföyüne ulaşmasına engel olan herhangi bir faktör bir piyasa sürtüşmesidir. Levin vd., (2005) arbitraj imkanının mümkün olduğu piyasaların düzgün işlememeleri nedeniyle piyasa katılımcılarına gerçek fırsatlar sunmadığını

ileri sürmüş ve yatırımcıların bu gerçek fırsatlardan yararlanmalarını engelleyen tüm faktörleri piyasa sürtüşmeleri olarak adlandırmıştır. Rashid ve Jabeen (2018)'e göre finansal piyasa sürtüşmeleri, firmaların gerçekleştirecekleri yatırımları dış kaynaklardan finanse etmelerini engelleyen finansal kısıtlamalar anlamına gelmektedir. Buera ve Shin (2013), Midrigan ve Xu (2014), Moll (2014) finansal piyasalarda asimetrik bilgi, ters seçim, bilgi ve işlem maliyetleri gibi piyasa verimliliğini etkileyen unsurları finansal piyasa sürtüşmeleri olarak tanımlamıştır. Stoll (2000) ise piyasa sürtüşmesini bir varlığın bir finansal piyasada alınıp satılmasında engel olan ve maliyet ya da zaman olarak ölçülebilen faktörler olarak tanımlamıştır. Vergiler ve işlem maliyetleri, hemen hemen her işlemi bir şekilde etkiledikleri için piyasa sürtüşmelerinin yaygın ve bariz örnekleridir (DeGennaro & Robotti, 2007, s. 1). Bununla birlikte, Lippman ve McCall (1986)'a göre sürtüşme, belirli bir miktarda varlığın en uygun fiyattan alım satımının ne kadar süreceğini etkileyen herhangi bir faktör olabilmektedir.

Mevcut literatürde piyasa sürtüşmeleri ifadesinin yerine piyasa başarısızlığı (piyasa aksaklığı) kavramlarının kullanıldığı görülse de anlam bakımından farklılık arz etmektedir. Piyasa başarısızlığı piyasa mekanizmasının kendiliğinden toplumsal refah artışını sağlayamadığı, kaynakların etkin bir şekilde tahsis edilemediği durumu ifade etmektedir. Serbest piyasaların kaynak tahsisinde etkinlik ve optimalitesini değerlendirmek için kullanılan kriter, "pareto optimumu" ya da "pareto etkinliği" olarak adlandırılan etkinlik ve optimalite standardıdır. Bir ekonomide refah artışı sonucu bireylere düşen gelir dağılımındaki dengesizlik piyasanın etkin işlemesine engel olarak piyasa başarısızlığına yol açmaktadır (Arrow & Hahn, 1971, s. 91; Hubbard ve O'Brien, 2008, s. 134). Kısaca piyasa başarısızlığı, piyasa ekonomisinin etkin kaynak tahsisini sağlayamaması anlamına gelmektedir (Öztürk, 2004).

Etkin Piyasa Hipotezi'ne göre menkul kıymet fiyatlarının, değerlendirme ile ilgili bilgileri tam ve hızlı bir şekilde yansıttığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte teorik ve ampirik araştırmalar, Etkin Piyasa Hipotezi'nin varsayımlarının aksine piyasa sürtüşmelerinin varlığını göstermektedir. Finansal piyasa sürtüşmeleri genellikle vergi ve işlem maliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkmakla birlikte aslında birçok nedene dayanmakta ve hemen hemen birçok işlemi etkilemektedir. Bir piyasa katılımcısının tercih edebileceğinden daha fazla veya daha az riske maruz kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca sürtüşmeler rasyonel davranarak işlem yapmayı düşünen yatırımcıların alım satım işlemlerine ek maliyetler yükleyebilmektedir. Dolayısıyla bu maliyetlerin bilinmesi, işlemlerin yapılıp yapılmayacağına karar vermeye yardımcı olacaktır. Piyasa sürtüşmeleri sonucunda ortaya çıkan maliyetleri azaltabilen kurumlar rekabet üstünlüğü sağlamaktadır (DeGennaro & Robotti, 2007, s. 3). Finansal piyasa sürtüşmeleri, kaynakların ve sermayenin etkin olmayan dağılımına neden olmaktadır. Bu nedenle finansman seçenekleri bu sürtüşmelerden etkilenen firmalar daha yüksek oranlarda borçlanmakta ve daha yüksek borçlanma maliyetleri ile karşı karşıya kalmaktadır (Gilchrist vd., 2013, s. 159).

B. PİYASA SÜRTÜŞMESİ TÜRLERİ

DeGennaro ve Robotti'ye (2007) göre bazı piyasa sürtüşmesi türleri birden fazla kategoriye dahil olabilese de genel itibariyle işlem maliyetleri, vergiler ve yasal düzenlemeler, varlıkların bölünmezliği, ticarete konu olmayan varlıklar, temsil maliyetleri ve asimetrik bilgi sorunu şeklinde sıralanmaktadır.

1. İşlem Maliyetleri

İşlem maliyetleri kavramı ilk olarak Ronald Coase tarafından (1937) "The Nature of the Firm" adlı özgün çalışmasında yer almış daha sonra Oliver Williamson tarafından geliştirilmiştir (Lawson, 2009, s. 7). İşlem maliyetleri, aracılık komisyonları ve işlem vergileri gibi modern finansal piyasaların doğal bir özelliği olup ekonomik bir işlemin gerçekleşmesine izin veren ancak işlemin değerine hiçbir şey katmayan maliyetler olarak tanımlanmaktadır. Bir ürünün oluşturulması veya bir hizmetin sağlanması için gerekli olan "üretim maliyetleri" nden ayrılmakta olup değişim aşamasında ortaya çıkarak ürün veya hizmetin maliyetine eklenen maliyetler olarak bilinmektedir. Örneğin bir bankadan kredi çekme işlemi gerçekleştirildiğinde yapılan masraflar, yaptığımız işlemin işlem maliyetini oluşturmaktadır (Demirhan & Sadioğlu, 2016, s. 107). Sermaye piyasalarında işlem maliyetleri genellikle, doğrudan ve dolaylı maliyetler olarak sınıflandırılmaktadır. Doğrudan maliyetler, herhangi bir finansal varlığın alım satımı için doğrudan doğruya katlanılan, ücret, komisyon, vergi gibi parasal maliyet unsurları iken dolaylı maliyetler piyasanın işleyişi nedeniyle katlanılan maliyetlerdir. Piyasada aynı menkul kıymete ilişkin farklı alım satım fiyatları bulunması veya fiyatların hızlı değişmesi gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 2002, s. 3).

İşlem maliyetleri, bilginin ücretsiz olmaması, tam olmaması ve kolay erişilebilir olmamasından kaynaklandığı için (den Butter & Mosch, 2003, s. 4) bir piyasada alım satım yapmayı engelleyecek kadar yüksek işlem maliyetlerinin olması o piyasanın zayıf olarak nitelendirilmesi sonucunu doğurmaktadır (Gabre-Madhin, 2001, s. 3). Yüksek işlem maliyetleri yatırımcıların elde edeceği getiriye azaltacağı için yatırımcıların işlem yapma güdülerini de azaltmaktadır. Bu durumda yatırımcılar işlem maliyetlerinin daha düşük olduğu piyasalarda işlem yapmayı tercih etmektedir. İşlem maliyetlerine katlanılmadığı durumlarda ise piyasada sınırlı sayıda işlem gerçekleştirilebilmektedir (Eugene, 1991, s.1575; Saatçioğlu, 2005, s. 163).

2. Vergiler ve Yasal Düzenlemeler

Finansal piyasa sürtüşmelerinin ikinci ana kategorisini vergiler ve yasal düzenlemeler oluşturmaktadır. Burada "düzenlemeler" ile yasama organları tarafından hayata geçirilen yasalarla birlikte devlet kurumlarının ya da diğer kurumlar tarafından uygulanan kurallar ifade edilmektedir. Düzenlemeler, piyasa işlemlerini teşvik ederek veya engelleyerek, işlem maliyetlerini bir şekilde etkilemektedir (DeGennaro & Robotti, 2007, s. 5; Marneffe & Vereeck, 2011, s. 342).

Vergiler ise ortak bir sürtünme maliyeti olarak kabul edilmektedir. Alım satım vergileri veya sermaye kazancı vergileri, yatırımcıların piyasada alım satım işlemlerini gerçekleştirme isteklerini ve varlık fiyatlarını etkileyerek işlemlere ek maliyetler yüklemektedir (Jin, 2006, s. 1399). Vergi ve yasal düzenlemelere ilişkin maliyetler açık (doğrudan) veya örtülü (dolaylı) olabilmektedir. Doğrudan vergiler firmalar tarafından belirli bir yılda elde edilen net karlara dayanmakta ve firmalar vergiyi doğrudan ödeyip devlete kaynak sağlamış olmaktadır. Yatırımlarını, sermaye yapılarını ve ödeme kararlarını etkileyebileceği için firmalar dolaylı olarak da vergi yüküne maruz kalabilmektedir. Bu tür vergilere temettü vergileri ve sermaye kazancı vergileri örnek olarak verilebilir (DeGennaro & Robotti, 2007, s. 5; Moon, 2018, s. 5). Diğer taraftan finansal harcamalara veya fırsat maliyetleri gibi gerçek maliyetlere yol

açması nedeniyle, hükümetler tarafından uygulanan düzenlemeler de piyasa sürtüşmeleri olarak kabul edilmektedir. Piyasa başarısızlıklarını düzeltmeyi, ekonomik etkinliğe ve büyümeye katkıda bulunmayı amaçlansa dahi uygulamada söz konusu düzenlemeler ya belirlenen politika hedeflerine ulaşamamakta ya da kabul edilemez maliyetlerle uygulama alanı bulabilmektedir (Parker & Kirkpatrick, 2012, s. 9).

3. Varlıkların Bölünmezliği

Bilindiği üzere yatırımlar için mevcut varlıkların bölünebilir olduğu ve tüm yatırımcıların aynı yatırım fırsatları kümesiyle karşı karşıya olduğu, Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli'nin (CAPM) varsayımları arasında yer almaktadır. Ancak gerçekte yatırımcılar (bireyler, kurumlar) bölünebilir varlıklara ek olarak genellikle riskli ve bölünmez varlıklara yatırım yapmaktadırlar. Örneğin riskli hisse senetleri, yatırım fonlarının payları, sigorta sözleşmeleri ve riskli emtialar, riskli bölünebilir varlıklardaki başlıca yatırım fırsatları türleridir. Riskli bölünmez varlıklardaki iki ana yatırım türü gayrimenkuller ve beşerî sermayedir. Firmalar tarafından üstlenilen yatırım projeleri de bir tür riskli bölünmez varlıklar olarak görülebilir (Mayers, 1973).

Genellikle tüm yatırımcılar, bölünebilir varlıklarda aynı yatırım fırsatlarıyla karşı karşıya kalırlar. Bu tür varlıklar pazarlanabilir ve likit olmalarının yanı sıra bu varlıklara ilişkin birçok bilgi mevcuttur. Riskli bölünmez varlıklar söz konusu olduğunda ise; yatırımcının finansal, fiziksel ve beşerî sermaye varlıkları, donanımı ve yatırım hedefleri ilgili bölünmez varlıklardaki yatırım fırsatları kümesini belirlediğinden, yatırımcılar genellikle aynı yatırım fırsatları dizisiyle karşı karşıya kalmamaktadırlar (aktaran Lazimy, 2007, ss. 273-274). Varlıkların sonsuz bölünebilir olduğu düşünüldüğünde, yatırımcılar her varlığın küçük bir bölümünü dahi elinde tutabilecek ve bu durum yatırım yapmak için yeterli kaynakları olmayan yatırımcılar da dahil olmak üzere tüm yatırımcıların piyasa portföyünü elinde tutmalarına izin verecektir. Ancak finansal araçların bölünemez olma özelliği, yatırımcıların varlığın en küçük işlem gören birimini ellerinde ya da portföylerinde tutup tutmamaya karar vermelerini gerektirmektedir. Oluşturulan portföyler her iki durumda da piyasa portföyü ile aynı oranlarda olmayacak ve sermaye piyasası doğrusunun altında kalacaktır. Dolayısıyla alım satım maliyetlerinin de olduğu düşünüldüğünde, varlıkların bölünemez nitelikte olması sınırlı kaynaklara sahip yatırımcıların yatırım yapmalarını zorlaştıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir (DeGennaro & Robotti, 2007, s. 7).

4. Ticarete Konu Olmayan Varlıklar

Finansal Varlıkları Fiyatlama Modelinin (CAPM) temel varsayımlarından biri olarak pazar portföyü kavramı, etkin portföyler oluşturabilmek için bütün varlıkların alınıp satılabildiği bir portföy olarak tanımlanmıştır. Alınıp satılabilen varlıklar tamamen likit olan varlıklardır. Alım satımı mümkün olmayan varlıklar ise tamamen likit olmayan varlıklardır. Bu durum portföy seçimine dayalı olarak bir varlığın serbestçe ticaretinin yapılamaması anlamına gelmektedir (Mayers, 1973, ss.259-260).

Piyasada değer tespitinin ya da fiyatlamasının yapılamayacağı, bir başka ifadeyle piyasa ortamında alınıp satılamayacak varlıkların da olduğunu göz önüne almak gerekmektedir. Bu varlıklardan biri de insan sermayesi veya beşerî sermayedir. Alınıp satılamayan bir varlık olması nedeniyle fiyatlaması diğer alınıp satılabilen varlıklara göre kolay yapılamamaktadır. Portföy üzerindeki

etkisi ise yatırım ufkunun sonunda yatırımcının toplam servetine yaptığı belirsiz katkı olarak değerlendirilmektedir (Mayers, 1973, s. 259; Tepla, 2000, s. 231).

Hisse senetleri gibi pazarlanabilir varlıkların toplam servetin yalnızca küçük bir bölümünü; buna karşın maaşlar, ücretler ve gayrimenkuller dahil olmak üzere pazarlanamayan varlıkların toplam servetin önemli bir bileşenini oluşturduğu göz önüne alındığında alınıp satılmayan varlıklar portföy seçiminde önem arz etmektedir. Yatırımcıların homojen beklentileri olsa da beşerî sermaye bireyler arasında farklılık gösterdiğinden optimal portföy seçimindeki risk ve algı düzeyleri de farklılık oluşturmaktadır (Berk & Walden, 2013, ss. 1-2; Mayers, 1973, s. 259).

5. Temsil Maliyetleri

Temsil sorunu, bir ya da daha fazla kişinin (vekalet veren-firma sahibi), bir başka kişiyi (temsilci) kendileri adına hizmet etmeleri için görevlendirmesi ve bazı karar alma yetkilerini temsilciye devretmesi sonucunda bu yetkinin kontrol edilememesi olarak tanımlanmaktadır (Jensen & Meckling, 1976, s. 308). Günümüzde firmalarda yönetim ve sahipliğin giderek birbirinden ayrılması ve çıkar gruplarının kendi önceliklerini yerine getirebilme mücadelesine girmelerinden kaynaklanan sorunlar, vekalet ya da temsil sorunları (agency problem) olarak adlandırılmaktadır (Turaboğlu, 2004, s.110). Temsil maliyetleri ise firmanın hissedarları ile yöneticileri arasındaki ortaya çıkan çıkar çatışmalarından kaynaklanan maliyetleri ifade etmektedir. Böyle bir maliyetin ortaya çıkmasının nedeni işletme yönetiminin hissedarlar tarafından yöneticilere bırakılmış olmasıdır (Sayılğan, 2019, s. 17).

İşletmelerde firma sahibi ile firma yönetimi birbirinden ayrıldığında, temsil ilişkisi söz konusu değil iken firma sahibi olan hissedarların işletmeyi yönetmek üzere bir yönetici görevlendirmeleri durumunda her iki taraf arasında bir temsil ilişkisi doğmaktadır. Bu doğrultuda her iki tarafın da amacı kendi çıkarlarını (menfaatlerini) korumak olduğundan, temsilcinin vekalet verenin çıkarları doğrultusunda hareket etmeyeceği düşünülmektedir. Firma sahipleri adına hareket eden yöneticiler, zaman zaman yaptıkları işlerde ve aldıkları kararlarda firma sahibi ya da ortakların menfaatlerini düşünmedikleri için temsilcinin aldığı kararlar her zaman firma sahibinin çıkarlarıyla örtüşmemektedir (Jensen & Meckling, 1976, s. 308).

Firma sahiplerinin yöneticilerin davranışlarını tam olarak izleyememesi, yöneticilerin yaptıkları işler konusunda tam bilgi sahibi olamamasına neden olmaktadır. Firma sahipleri, yöneticilerin yaptıkları işler konusunda tam bilgi sahibi olurlar ya da gereksiz harcamaları engelleyebilirlerse temsil sorunu ortaya çıkmayacaktır. Dolayısıyla ahlaki tehlikenin bir örneği olan temsil sorunun ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri yöneticilerin kendi faaliyetlerine ilişkin firma sahiplerinden daha fazla bilgiye sahip olmasıdır (Mishkin, 2000, s. 195). Ancak firma sahipleri yöneticilerin yaptıkları işler konusunda tam bilgi sahibi olsalar dahi yöneticilerin nasıl takip ve teşvik edileceği sorunu ortaya çıkabilmektedir.

Bu sorunun neden olabileceği olumsuzlukları önlemek ve yöneticilerin firma çıkarları ile uyumsuz faaliyetlerini en aza indirmek için firma sahiplerinin yöneticiler için uygun teşvikler oluşturması ve kontrol mekanizmasını arttırması gerekmektedir. Ancak alınan bu önlemlerin ve teşviklerin uygulanabilmesi firmaya birtakım maliyetlere neden olmaktadır.

Özetle ifade edilecek olursa temsil maliyetleri;

- firma sahibinin yöneticiyi **kontrol etme (izleme) maliyetleri** (monitoring),
- yöneticinin aldığı kararlarda ve yaptığı işler sonucunda firma sahibini zarara uğratmayacağına yönelik yüklendiği **teminatlar** (the bonding expenditures) ile
- iki tarafın da kaçınamayacağı maliyetler olan “**zararlar**” ya da “**önlenemeyen kayıplar**” ın (the residual loss) toplamını ifade etmektedir (Jensen & Meckling, 1976, s. 308).

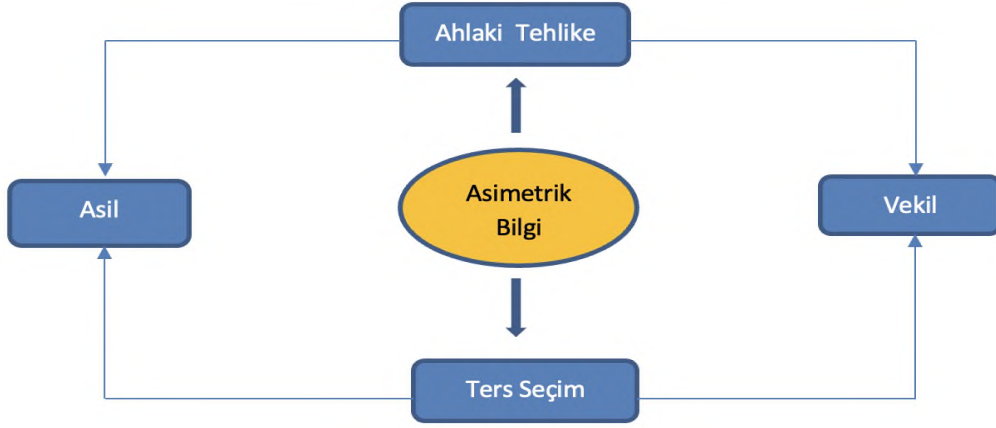
6. Asimetrik Bilgi

Modigliani ve Miller (1958) modern finansın temelini oluşturdukları çalışmalarında mükemmel işleyen bir finansal piyasa varsayımından yola çıkmış ve böyle bir piyasada işlem ve bilgi maliyetinin olmadığı kabul edilmiştir. Buna göre piyasadaki tüm yatırımcıların, alıcı ve satıcıların piyasa hakkında eşit ve tam bilgiye sahip oldukları düşünülmektedir. Ancak 1970’lerden sonra Akerlof (1970) ile başlayan asimetrik bilgi teorisinin gelişimi ve ardından finansal piyasalarda uygulanması ile birlikte Modigliani Miller’ın varsayımı geçerliliğini yitirmiştir (Cengiz, 2010, s. 152). Piyasalarda tam rekabet koşullarının oluşmaması, bilgiye erişimin maliyetli olması ve bilgiye erişimin tüm yatırımcılar için serbest ve anında ulaşılabilir olmaması nedeniyle yatırımcılar asimetrik bilgi ile çok fazla karşı karşıya kaldığı ortaya çıkmıştır (Lambert vd., 2012).

Asimetrik bilgi, belirli bir işlemle ilgili olarak bir tarafın diğer tarafa kıyasla bilgiye erişiminin daha kısıtlı olması durumudur. Asimetrik bilgi durumunda bilgiye erişimi olan tarafın bu durumu kullanarak kendi adına çıkar sağlaması ve ekonomik dengenin bozulması mümkündür (Auronen, 2003, s. 13). Bazı işlemlerde alıcılar eksik bilgiye sahipken, bazı işlemlerde de satıcılar detaylı bilgiye ulaşamamaktadır. Örneğin, ikinci el bir aracın satışında aracın satıcısı arabanın özellikleri hakkında alıcıya kıyasla daha fazla bilgiye sahip olduğu için elindeki bilgileri potansiyel alıcıyla tamamen paylaşmayabilir. Aynı şekilde; borç alan, kredibilitesi hakkında borç verenden; bir firmanın CEO’su ve yönetim kurulu, firmanın karlılığı hakkında hissedarlardan; sigorta müşterileri, kaza riskleri hakkında sigorta şirketinden daha fazla bilgi sahibidir (Löfgren, Persson & Weibull, 2002, s.196). Asimetrik bilginin birçok örneğinde, daha az bilgiye sahip olan taraf, diğer tarafın daha fazla bilgiye sahip olduğunu bilmektedir (Katz & Rosen, 1998, s. 553). Bu durum, yalnızca piyasanın verimsiz işleyişine yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda verimli karar vermeyi de engellemektedir (Mahoney & Qian, 2013, s.8). Hemen hemen her sözleşme bilgi asimetrisine ve vekalet sorunlarına tabi olduğundan, bu finansal piyasa sürtüşmeleri finansal ekonominin hemen hemen her alanına dokunmaktadır (DeGennaro & Robotti, 2007, s.11).

Asimetrik bilgi, ahlaki tehlike ve ters seçim olmak üzere iki ana soruna neden olabilmektedir (Şekil 1). Ahlaki tehlike, vekil ya da temsilci olarak bir tarafın sözleşme yapıldıktan sonra karşı tarafın zarar görebileceği riskli davranışlar sergileme fırsatına sahip olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bir kişi veya kurumun herhangi bir işlemin tüm sonuçlarına katlanmaması veya karşı tarafın bilgisi olmadan eylemlerinin sonuçlarını gizlemesi sonucu ortaya çıkabilmektedir. Örneğin borç alan kişi, kredi aldıktan sonra daha fazla risk alabilme eğiliminde olabilir. Yüksek miktarda kredi aldıktan sonra borcunu geri ödemekte zorlanması durumunda, iflas etme riskine rağmen riskli yatırımlara veya harcamalara

yönelebilir. Ters seçim ise alıcılar ve satıcılar arasındaki bilgi asimetrisi nedeniyle, farklı kalitedeki mallar aynı fiyata satıldığında ve alıcı ile satıcılar malın kalitesi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarında gerçekleşebilmektedir. Burada 'iyi' ürünler yerine 'kötü' ürünlerin veya müşterilerin seçilme olasılığı daha yüksektir. Örneğin bir satıcı, tüketiciyi aracın kusurlarını bilerek ikinci el bir araba almaya ikna edebilmektedir. Kredi piyasalarında ise borç alan kişinin geri ödeme kapasitesi ve kredi geçmişi gibi bilgilere erişim eksikliği, ters seçim sorununu ortaya çıkarabilir. Bu nedenle kredi verenler riski yönetmek adına, riskli alacaklarına karşılık daha yüksek faiz oranları uygulayabilmektedir (den Butter, 2010, s. 3).

Şekil 1. Asimetrik bilgidен kaynaklanan asil/vekil sorunu (den Butter vd., 2010, s. 3).

Piyasa etkileşimlerinin ortak bir özelliği olan bilgi asimetrisi, finansal piyasalar açısından bir sorun teşkil etmektedir. Bu piyasalarda borç alan, finansal durumu hakkında borç verenden daha fazla bilgi sahibi olup bu durum piyasa başarısızlığına neden olmaktadır. Asimetrik bilgi nedeniyle ortaya çıkan piyasa sürtüşmeleri işletmelerin sermaye kaynaklarına erişimini sınırlamaktadır. Bir firmanın gerçekleştireceği yatırım projesine ilişkin olarak firmaya borç veren bir kredi kurumu, borç alan firmaya göre daha az bilgi sahibidir. Asimetrik bilginin yarattığı ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarından kaçınmak için borç veren taraf belli bir izleme maliyetine katlanarak söz konusu yatırım projesi hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Dolayısıyla bilginin asimetrik dağılımı ters seçim ve ahlaki tehlike gibi problemlere yol açarak finansal piyasanın işleyişini bozmaktadır (Bernanke & Gertler, 1989, s. 14).

7. Diğer Piyasa Sürtüşme Türleri

Yukarıda değinilen piyasa sürtüşmelerinin yanı sıra piyasa sürtüşmeleri; ölçek ekonomilerine yol açan bölünmezlikler, batık maliyetler, fırsatçılıkla birleşen belirsizlik ve varlıkların özgüllüğü gibi nedenlerden de kaynaklanabilmektedir. Bu tür piyasa sürtüşmeleri çok net bir ayrıma tabi tutulamadığı için diğer piyasa sürtüşmeleri başlığı altında ele alınmıştır.

a) Bölünmezlik kavramı piyasanın maliyet engelini aşabileceği, ancak ölçek ekonomilerinin büyük ve yatırımın sınırlı olduğu veya hiç gerçekleşmediği bir durumu tanımlamaktadır. Ekonomik alt sektörlerin çoğunda ölçek ekonomilerine karşın aynı zamanda minimum verimli ölçekler de

bulunmaktadır. Bir çelik fabrikasının üretebileceği en küçük çelik miktarı, minimum etkili ölçeğin bir örneğidir. Yatırım maliyeti çok yüksek olduğu için sadece birkaç firma piyasaya giriş engelini aşabilmekte ve yatırım getirisi elde etmek için yüksek ölçek ekonomilerinin gerekmesi nedeniyle, bu pazara yalnızca birkaç firma girmektedir. Bölünmezliklerin yüksek olduğu pazarlarda, daha küçük firmalar giriş engelini aşmak veya yatırımı değerli kılmak için yeterince yüksek ölçek ekonomilerine ulaşmak için sermayeye veya pazarlara erişemediğinden, sektöre hâkim birkaç büyük firma piyasada yer alabilmektedir (Cunningham, 2011, ss. 16-17).

b) Batık maliyetler, bir piyasada faaliyet gösterebilmek için yapılan ancak firmaların piyasadan çekilmesi ya da faaliyetlerin sonlandırılması halinde elden çıkarma yoluyla tekrar paraya dönüştürülemeyen veya yeniden kullanılamayan yatırımlara ilişkin maliyetlerdir (Baumol, Panzar & Willig, 1982; Rekabet Kurumu ©RK©, 2019, s. 54). Başka bir ifade ile, firmanın piyasadan çekilmesi durumunda katlanmak zorunda olduğu maliyetlerdir. Bu açıdan bakıldığında, faaliyet gösterilecek olan piyasanın yapısı önem arz etmektedir (Sutton, 1991, ss. 27-45). Batık maliyetler, piyasaya girmek isteyen potansiyel işletmeler için bir giriş engeli niteliğindedir. Potansiyel firmalar piyasanın koşulları gereği belirli yatırımları gerçekleştirmeleri gerektiğinden söz konusu yatırımın düzeyinin yüksek olması firmalar için bir engel teşkil edebilmektedir. Bu durumda da yerleşik firmaların (incumbents) normal üstü kar elde etmeleri kaçınılmaz olmaktadır (Arvas, 2014, s. 43).

c) Belirsizlik, bir işlemin gerçekleşmesi sırasında meydana gelebilecek olasılıkların öngörülememesidir. Fırsatçılıkla birleşen belirsizlik ise herhangi bir işlemde tarafların sözleşmedeki belirsizlikleri kendi avantajlarına olacak şekilde istismar etmeleri durumunu ifade etmektedir. Belirsizlik, olası durumların önceden tam olarak belirlenememesi durumu olup sözleşmeye bağlı taraflar, sözleşmenin uygulanmasında yer alabilecek tüm ilgili olasılıkları öngöremedikleri için piyasa kusurlarıyla sonuçlanmaktadır (Simon, 1997, ss. 273-276; Wang vd., 2015, ss. 6294-6295).

d) Varlık özgüllüğü ise bir varlığın birden çok durumda ve birden çok amaç için yararlı olma derecesidir. Varlıkların alternatif kullanımlar için transfer edilebilme durumunu ifade etmektedir. Bir varlığın değerinden kaybetmeden alternatif yatırım kanallarında kullanılabilme derecesi olarak da açıklanabilmektedir (Williamson, 1985, s. 96).

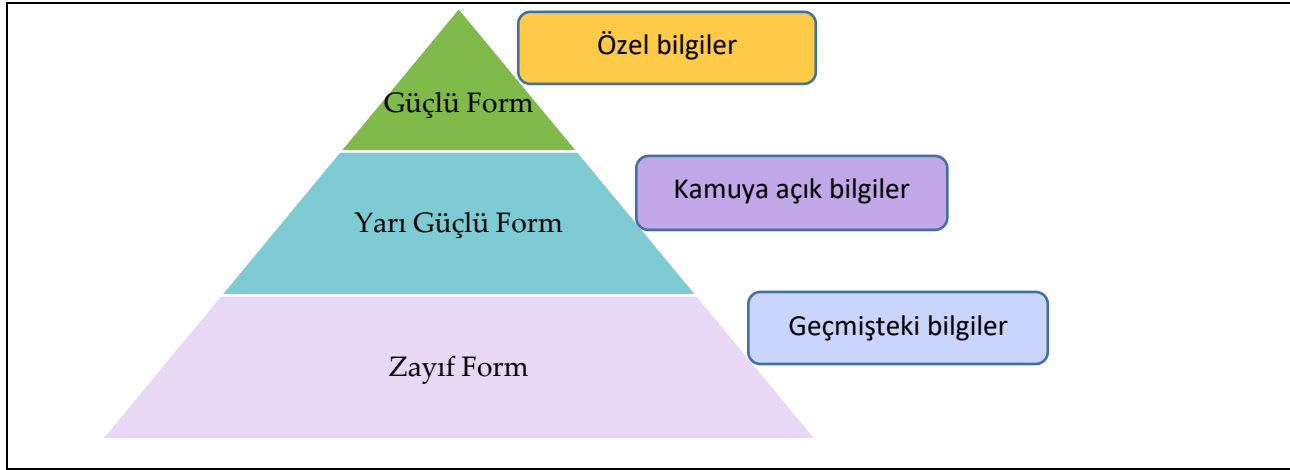
Fırsatçılık ve varlık özgüllüğü, işlem maliyetleri teorisindeki iki temel yapıdır. Taraflardan birinin fırsatçılık potansiyeli, özellikle varlık özelinde ve işleme özgü yatırımlar söz konusu olduğunda diğer taraf için olası tehditler oluşturabilmektedir (Williamson, 1975, s.6). Buna karşın mevcut literatürde, içselleştirme gibi ekonomik güvencelerle fırsatçılık ve varlık özgüllüğü nedeniyle oluşan piyasa sürtüşmelerinin azaldığı savunulmaktadır (Lajili, Madunic & Mahoney, 2007, s. 349).

Borç alanlar ve borç verenler arasındaki fırsatçı davranışlarla birleşen belirsizlik ve asimetric bilgi, eksik ve kusurlu sermaye piyasalarında piyasa sürtüşmeleri ile sonuçlanmaktadır (Williamson, 1975, ss. 6-8). Yüksek derecede uzmanlaşmayı gerektiren konularda bilgi asimetrisi sorunu daha da belirgin hale gelmekte ve işlem yapılan finansal ürünlerin değerlendirilmesinde ve fiyatlandırılmasında önemli zorluklara yol açmaktadır. Bu tür bilgi asimetrisi sorunları, finansal kurumların etkin bir şekilde yanıt verebilme yeteneğini de bozmaktadır. Dolayısıyla, gerçekte piyasalar belirsizlik, asimetric bilgi ve fırsatçılığın

(örneğin ahlaki tehlike sorunları) bir araya gelmesinden kaynaklanan piyasa başarısızlıklarının sonuçlarının örneklerini sunmaktadır (Mahoney & Qian, 2009, ss. 7-8).

C. FİYAT GECİKMESİ

Piyasa, var olan bilgiler fiyatlara yansıdığı ölçüde etkindir (Fama, 1970, s.385). Sermaye piyasalarında etkinlik; faaliyet etkinliği, dağıtım etkinliği ve bilgi etkinliği olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Faaliyet etkinliği; piyasada kaynak aktarımının fon arz ve talep eden arasında minimum maliyetle gerçekleşmesidir. Dağıtım etkinliği; piyasada kaynak dağılımının optimum şekilde (en verimli alanlara) aktarımını ifade etmektedir. Bilgi etkinliği ise piyasadaki fiyatların mevcut tüm bilgileri yansıttığını kabul etmektedir. Etkin piyasalar hipotezindeki etkinlik kavramıyla genellikle bilgisel etkinlikten söz edilmektedir (Karan, 2018, s. 278). Bilgisel piyasa etkinliği de piyasalarda fiyatların yansıttığı bilgiye göre zayıf formda etkinlik, yarı güçlü formda etkinlik ve güçlü formda etkinlik şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Bu bağlamda; finansal varlıkların geçmiş fiyatlarına dair bilgiler zayıf formda piyasa etkinliğini, piyasadaki halka açık bilgiler yarı güçlü formda piyasa etkinliğini, şirket ile borsa içi bilgiler de güçlü formda piyasa etkinliğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte zayıf form, yarı güçlü form ve güçlü formda etkin piyasalar birbirinden bağımsız değildir (Şekil 2). Piyasanın yarı güçlü formda etkin olabilmesi için zayıf formda da etkin olması gerekirken, güçlü formda etkin bir piyasanın da hem zayıf formda hem de yarı güçlü formda etkin olması gerekmektedir (Karan, 2018, ss. 278- 279; Ying vd., 2019, s. 4).

Şekil 2. Etkin piyasa formları (Ying vd., 2019, s. 4)

Fama'nın (1970) etkin piyasa hipotezi, hisse senedi fiyatının mevcut bilgiyi hızlı bir şekilde yansıttığını varsaymaktadır. Etkin piyasa, yeni bir bilgi geldikçe hisse senedi fiyatının gelen bilgiye göre farklılaştığı bir piyasadır. Herhangi bir dönem içindeki bir hisse senedi fiyatının mevcut tüm bilgiyi barındırdığını ve yeni bir bilgi aktarıldığında bu bilginin hisse senedinin fiyatını etkilediğini ifade etmektedir. Kabul edilen görüşe göre bilgi ortaya çıktığında (bilginin niteliğinden bağımsız olarak) hızlı bir şekilde yayılmalı ve gecikme olmadan menkul kıymet fiyatlarına dahil olmalıdır. Ancak bazı hisse senetleri piyasa genelindeki bilgileri gecikmeli olarak yansıtmaktadır (Hou & Moskowitz, 2005).

Bilginin yayılmasındaki gecikme bilginin finansal varlığa entegrasyonunun gecikmesi olarak tanımlanmaktadır. Bunun dışında bilgilerin aşama yayılması da varlık fiyatlarında gecikmeye yol açabilmektedir (Ellous, 2011, s. 368). Bu gibi piyasa sürtüşmelerinin potansiyel olarak hisse senedi fiyatlarının yeni bilgilere göre gecikmeli ayarlanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla piyasa sürtüşmeleri etkin piyasalar hipotezini ihlal etmekte ve potansiyel olarak zamanında fiyat keşfini engellemektedir (Callen, Khan & Lu, 2013, s. 1).

Bu sürtüşmelerin eksik bilgi (Merton, 1987; Hirsleifer, 1988; Basak & Couaco, 1998; Shapiro, 2002), asimetrik bilgi (Coval & Moskowitz, 2001; Easley, Hvidkjaer & O'Hara, 2002), açığa satış kısıtlamaları (Miller, 1977; Jones & Lamont, 2002), vergiler, likidite (Amihud ve Mendelson, 1986; Brennan & Subrahmanyam, 1996; Pastor & Stambaugh, 2003) ve gürültü ticareti yapanlar veya duyarlılık riski (De Long vd., 1990; Barberis, Shleifer & Vishny, 1998) olarak çeşitli nedenlerden kaynaklanabileceği ileri sürülmüştür. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde bilginin yayılma hızı ile piyasa sürtüşmeleri arasındaki bağlantı, eksik piyasa ve sınırlı borsa katılımı (Merton, 1987; Hirshleifer, 1988; Basak & Cuoco, 1998; Shapiro, 2002) ile tutarlılık göstermektedir. Ayrıca ihmal edilen veya küçük ölçekli firmaların varlığının ve söz konusu firmalar için kurumsal zorluklar ve işlem maliyetlerinin olması (Arbel, Carvell & Strebel, 1983; Hou & Moskowitz, 2005) fiyatlarda gecikme yaratabilmektedir. Peng'e göre (2005) ise bilgi kapasitesi üzerindeki kısıtlamalar, fiyatların tepkisinde bir gecikmeye yol açabilmektedir. Bir varlığın likidite eksikliği de gecikmeye yol açan nedenler arasında yer almakta olup hisse senedi fiyatlarında gecikmelerin olduğu firmalar genellikle küçük, yüksek fiyat oynaklığına sahip ve finansal piyasa katılımcıları tarafından göz ardı edilen firmalar olmaktadır (Ellous, 2011, s. 368).

D. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde yer alan çalışmalar, piyasa sürtüşmelerinin nedenlerini ve bunların etkin piyasa anomalisi üzerindeki etkilerini araştırmakta ve bu piyasa sürtüşmelerinin bilginin yayılma hızı ile bilginin hisse senedi fiyatına geçişini olumsuz etkilediğine işaret etmektedir. Fama vd. (1969)'nin çalışmaları hisse senedi fiyatlarının; kazanç duyuruları, hisse bölünmeleri, birleşmeler ve satın almalar gibi belirli türdeki olaylara ne kadar hızlı tepki verdiğini belirlemek için başvurulan bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır (Malkiel, 2003, s. 62). Gelişmekte olan literatürün bir başka kolu, Hou ve Moskowitz (2005) tarafından geliştirilen fiyat gecikmesi ölçüsünün kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Hou ve Moskowitz (2005) hisse senedi fiyatının bilgiye tepkisine ilişkin olarak bir ölçüm geliştirmiş ve gecikme ölçümü ile piyasa sürtüşmeleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada fiyat gecikmesi sadece bilgiyi birleştirme hızını ölçmekle kalmayıp, aynı zamanda fiyat gecikmesine neden olan faktörleri tanımlamaya da olanak tanımıştır.

Literatür incelemesi yapıldığında fiyat gecikmesine hangi faktörlerin neden olduğuna ve söz konusu faktörler ile olan ilişkilerine yönelik olarak çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Özellikle hisse senedi fiyatlarının, piyasadaki bilgilere duyarlılığının bir ölçüsü olarak tanımlanabilen Hou ve Moskowitz'in (2005) fiyat gecikme ölçüsü gerek yerli gerekse yabancı literatürde kendine geniş bir kullanım alanı bulmuştur.

Verrecchia (1980), teorik bir model yardımıyla hisse senedi fiyat ayarlamalarının hızının bilginin kalitesine bağlı olduğunu doğrulamıştır. Bilgilerin doğruluk veya güvenilirlik düzeyi değiştiğinde fiyat ayarlamalarının hızının artıp azalabileceğini göstermiştir.

Diamond ve Verrecchia (1987), çalışmalarında menkul kıymet fiyatlarının özel bilgilere ayarlanma hızı üzerinde açığa satış kısıtlamalarının etkisini modellemiştir. Elde edilen sonuçlar açığa satışların kısıtlanması fiyatların özel bilgilere, özellikle de kötü haberlere göre ayarlanma hızını azalttığını göstermiştir. Ayrıca açığa satış maliyetlerindeki düşüş menkul kıymet fiyatlarının bilgiye uyum hızını artırmıştır.

Brennan, Jegadeesh ve Swaminathan (1993), çalışmalarında NYSE, AMEX ve NASDAQ'ta işlem gören firmaların hisse senetlerine ait fiyatların yeni bilgilere uyum hızı ve söz konusu firmaları izleyen analist sayısı ile arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Ocak 1977'den Aralık 1988'e kadar günlük hisse senedi fiyatları ve ele alınan firmaları izleyen analist sayısı verileri kullanılmıştır. Firmaları izleyen analist sayısı daha yüksek olan firmaların hisse senedi fiyatlarının, piyasadaki bilgilere daha hızlı uyum sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Az sayıda analistin fiyat uyum hızı üzerinde çok az etkisi olmakla birlikte, analist sayısının fiyat ayarlama hızı üzerindeki etkisi analist sayısı arttıkça artmaktadır.

Chordia ve Swaminathan (2000), fiyat gecikmesinin işlem hacmi ile olan ilişkisini araştırmışlardır. Bunun için NYSE ve AMEX'te işlem gören firmaların Ocak 1963-Aralık 1996 yılları arasındaki günlük ve haftalık hisse senedi getirileri, ortalama işlem hacmi ve yıllık firma büyüklüğü verilerini kullanmışlardır. Firmalar önce piyasa değerine göre 4 eşit gruba daha sonra günlük işlem hacimlerine göre 4 eşit gruba ayrılarak 16 portföy oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda özellikle işlem hacmi yüksek portföy getirilerinin, işlem hacmi düşük portföy getirilerinden daha iyi performans gösterdiği anlaşılmıştır. Bu durum işlem hacmi düşük olan portföylerin bilgilere daha geç tepki vermesinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla işlem hacminin, hisse senedi fiyatlarının yeni bilgilere ne kadar yavaş veya hızlı uyum sağladığının önemli bir belirleyicisi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca hisse senetleri bireysel olarak incelendiğinde fiyat gecikmesi yüksek hisse senetlerinin piyasa değerinin düşük, izleyen analist sayısının ve volatilitésinin daha düşük olduğu anlaşılmıştır.

Hou ve Moskowitz (2005), yatırımcı ilgisi/tanınırlığı ölçütleri ile geleneksel likidite ölçütleri yardımıyla fiyat gecikmesine neden olan faktörleri incelemişlerdir. Temmuz 1963-Aralık 2001 tarihleri arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada 1963'ten 1973'e kadar NYSE ve AMEX'te işlem gören firmalara ait veriler, 1973 yılı sonrasında da NASDAQ-NMS firmalarına ait veriler dahil edilerek analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda daha az tanınan ya da takip edilen hisse senetleri için daha yavaş bilgi yayılımının fiyatı gecikmesi ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca daha yüksek fiyat gecikmesine sahip firmaların daha yüksek hisse senedi getirisi sağladığı belirtilmiştir. İhmal edilen hisse senetlerine göre yüksek yatırımcı tanınırlığına sahip firmalar için daha düşük gecikme primi oluşmaktadır. Bu sonuçların yanı sıra hisse senedi fiyat gecikmesine likidite eksikliğinin de neden olduğu ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Lim ve Hooy (2010), çalışmalarında hisse senedi piyasasının, küresel piyasa bilgilerine yanıt verme hızını ölçmeyi amaçlamışlardır. Bunun için ülkeler bazındaki toplam fiyat gecikmesini bilgi etkinliği

ölçütü olarak kullanmışlardır. 1995-2007 yılları arasında 49 ülkenin iç piyasa endekslerinin ve ACWI-küresel hisse senedi endeksi haftalık getirileri ele alınmıştır. Fiyat gecikme ölçüsü, küresel piyasa getirileri ortak endeksi kullanılarak hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda gelişmekte olan piyasaların gecikme değerlerinin gelişmiş piyasalara göre daha yüksek çıktığı bulunmuştur. Gelişmekte olan piyasalardaki fiyat gecikme endekslerinin daha yüksek olması, bu piyasaların küresel haberleri hisse senedi fiyatlarına dahil etmede daha yavaş olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca fiyat gecikmesinin firma düzeyindeki önemli belirleyicilerinin daha küçük pazar büyüklüğü, daha düşük işlem hacmi seviyesi, açığa satışın mümkün olmaması ve yabancı yatırımcılar üzerindeki kısıtlamalar ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle söz konusu değişkenler küresel piyasa çapındaki haberlerin hisse senedi fiyatlarına hızla dahil edilmesini engelleyebilecek önemli faktörler arasında sayılmıştır.

Boehmer ve Wu (2013) ise açığa satışın fiyat gecikmesi üzerindeki etkisini ele aldıkları çalışmalarında New York Menkul Kıymetler Borsası'nda (NYSE) işlem gören firmaların Ocak 2005-Aralık 2007 dönemindeki hisse senetlerinden oluşmaktadır. Çalışmada günlük getiriler, işlem hacmi, piyasa değeri, kapanış fiyatları ve gün içi açığa satış verilerinin yanı sıra uygulama maliyetleri, emir dengesizlikleri (alış imzalı ve satış imzalı hacim arasındaki fark), piyasa değeri ve işlem hacmi ölçütleri kullanılmıştır. Sonuçlar açığa satışın hisse senedi fiyatlamasına katkıda bulunduğu yönündedir. Daha fazla açığa satış, aylık ve yıllık fiyat gecikmeleri azaltmaktadır. Bu durum açığa satış yapanların ticaretinin hisse senedi piyasalarında fiyat keşfine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Frimpong (2011), çalışmasında Gana menkul kıymet piyasasındaki hisse senedi fiyatlarının makroekonomik bilgilere uyum hızını araştırmıştır. Kasım 1990-Aralık 2007 tarihleri arasındaki aylık hisse senedi getirileri, faiz oranı, döviz kuru ve enflasyon verilerinin kullanıldığı çalışma Granger nedensellik analizi ile gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda hisse senedi fiyatlarının enflasyon ve faiz oranındaki değişikliklere yaklaşık olarak aynı hızda uyum sağladığı ancak döviz kurundaki değişime daha yavaş tepki verdiği anlaşılmıştır. Fiyatların döviz kurundaki değişime daha yavaş tepki vermesinin nedeninin yabancı yatırımcıların davranışlarını yansıtmasıyla ilgili olabileceği ileri sürülmüştür. Yatırımcıların yeni bir bilgi ya da habere olan tepkileri, kendi piyasalarındaki fiyatların ayarlama hızına yansıdığından, yatırımcıların makro ekonomiye yavaş tepki verdiğini ve alım satım kararlarının söylentiye veya duygulara dayanmadığını ortaya koyulmuştur.

Ellouz (2011), Fransa borsalarında işlem gören firmaların verileri aracılığıyla hisse senetlerinin bilgiye tepki verme hızını incelemiştir. Ulaşılan sonuçlara göre firma büyüklüğünün, fiyat gecikmesini etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu ve küçük ölçekli firmalarda gecikmenin etkisinin daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca piyasalardaki sürtüşmeler özellikle küçük ölçekli firma getirilerinin öngörülebilirliği üzerinde etkili olmaktadır. Sonuçların, Hou ve Moskowitz (2005) gibi bu alanda yürütülen çeşitli çalışmalarla uyumlu olduğu belirtilmiştir. Nitekim bu araştırmacılar da fiyat gecikmesi yüksek olan firmaların genellikle küçük ölçekli, oynaklığı yüksek ve birçok piyasa katılımcısı tarafından ihmal edilen firmalar olduğunu gözlemlemişlerdir.

Saffi ve Sigurdson (2011) ise hisse senedi fiyat etkinliğinin ve getiri dağılımlarının açığa satış kısıtlamalarından nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. Bu amaçla, Ocak 2005'ten Aralık 2008'e kadar 26 ülkenin haftalık hisse senedi getirileri ile açığa satış kısıtlamalarını temsilen her firma için hesaplanan

yıllık ortalama borç verme arzı ve kredi ücretleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular daha yüksek açığa satış kısıtlamalarına sahip hisse senetlerinin, daha düşük fiyat etkinliğine sahip olduğu ve hisse senedi fiyatlarındaki bilgi içeriğini azalttığı yönündedir.

Bae vd. (2012), 1989-2008 yılları arasında 21 gelişmekte olan ülke piyasasında yatırım yapılabilirliğin gelişmekte olan borsaların bilgi verimliliğini nasıl etkilediğini ve yatırım yapılabilirliğin küresel piyasa bilgilerinin yayılması üzerinde önemli bir etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Bu amaçla firma düzeyindeki değişkenler için her bir hisse senedinin haftalık hisse senedi getirileri, piyasa değeri, volatilite, devir hızı, analist sayısı ve yatırım yapılabilirlik düzeyleri, ülke düzeyindeki değişkenler için de ABD'li yatırımcıların sahip oldukları ortalama yerel hisse senedi varlıkları, hisse senedi varlıkları/piyasa değeri ve yerel borsaların yabancı sermaye sahiplik oranları kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye sahipliği üzerindeki kısıtlamalar, küresel piyasa bilgilerinin hızlı bir şekilde işlenmesini engellemektedir. Dolayısıyla yabancı yatırımcıların yerel piyasalarına katılımı, küresel ve yerel piyasa bilgilerinin hisse senedi fiyatlarına yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca küresel piyasa bilgileri yerel piyasa bilgilerine göre hisse senedi fiyatlarına daha geç yansımaktadır.

Callen vd. (2013), 1981-2006 yılları arasında CRSP'de listelenen 29.345 firmanın verileri yardımıyla muhasebe bilgilerinin kalitesinin ve bilgi kusurlarının hisse senetlerinin fiyat gecikme süreçleri üzerindeki etkisini ele almayı amaçlamıştır. Yıllık hisse senedi getirileri, likidite ölçütleri ve muhasebe kalite ölçütlerinin kullanıldığı çalışmada fiyat gecikmesi Hou ve Moskowitz'in (2005) fiyat gecikme ölçüsü yardımıyla elde edilmiştir. Elde edilen bulgular muhasebe kalite seviyesinin bilgi etkinliği derecesini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Düşük muhasebe kalitesine sahip firmalarda bilgilerin fiyatlara yansımaları daha uzun sürdüğü için hisse senedi fiyat ayarlamasında daha çok gecikmeye yol açmıştır. Ayrıca yatırımcıların düşük muhasebe kalitesini telafi etmek için daha yüksek getiri talep ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Likidite teorisine dayanarak, Lin, Singh, Sun ve Yu (2014), fiyat gecikmesi ile likidite arasındaki ilişkiyi ve fiyat gecikmesinin beklenen getiriler üzerinde etkili olup olmadığını ele almayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda NYSE/AMEX/NASDAQ borsasında işlem gören firmaların 1974-2009 yılları arasındaki aylık verileri aracılığıyla devir hızı, Roll (1984) spread ölçüsü, Amihud (2002) likidite yetersizliği ölçüsü ve Liu (2006) LM12 ölçüsü gibi likidite ölçülerinin, fiyat gecikmesine olan etkisini incelemiştir. Fiyat gecikmesini ölçmek için firmalara özgü bilgiler kapsamında hissedar sayısı, aylık hisse senedi getirileri, piyasa değeri, DD/PD, kurumsal mülkiyet yüzdesi, analist sayısı değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar gecikme priminin likidite riskinden kaynaklandığını göstermiştir. Piyasada likidite sorunu yaşandığında fiyat gecikmesi yüksek olan firmalar daha fazla etkilenmektedir. Hisse senetleri piyasa genelindeki bilgilere yavaş tepki verdiğinde, yatırımcılar bu tür hisse senetlerine işlem yapmaktan kaçınmakta ve karşılaştıkları daha büyük likidite riskini telafi etmek için beklenen getirilerini artırmaktadır. Bu sonuçlar hisse senedi getirilerini açıklamada esas olanın bilginin yayılma hızı değil, yatırımcıların karşı karşıya kaldığı likidite riskinin büyüklüğü olduğunu göstermiştir. Ayrıca, kurumsal sahiplik ve analist kapsamının likidite riskinin önemli belirleyicileri olduğu tespit edilmiştir.

Blau vd. (2017), Hou ve Moskowitz'in (2005) fiyat gecikmesi ölçüsünü kullanarak, bankaların ve banka dışı kurumların hisse senedi fiyat gecikmesini karşılaştırmayı ve opaklığın fiyat gecikmesiyle ilişkili olup olmadığını belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma kapsamında Ocak 1996'dan Aralık 2008'e kadar Menkul Kıymet Fiyatları Araştırma Merkezi'nde (CRSP) listelenen tüm firmaların hisse senetleri dahil edilmiştir. Opaklığı ölçmek için her bir firmanın bilanço verileri, hisse senedi fiyatlarının bilgi etkinliğini ölçmek için, Hou ve Moskowitz'in (2005) fiyat gecikme ölçütü, her bir hisse senedinin haftalık getirileri, devir hızı, spread (alım-satım fiyat farkı), Amihud'un (2002) likidite yetersizliği ölçüsü kullanılmıştır. Ayrıca kontrol değişkenleri olarak da hisse senedi fiyatları, firmaların piyasa büyüklüğü, DD/PD, beta ve firma riski gibi gecikme seviyesini etkileyebilecek firmaya özgü değişkenler de eklenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre fiyat gecikmesi bankalarda, banka dışı finansal kuruluşlara göre belirgin şekilde daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca opak bankaların diğer bankalardan önemli ölçüde daha yüksek gecikmeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, bankalar ve banka dışı kuruluşlar arasında gözlemlenen gecikme farklılıklarının gerçekten opaklıktan kaynaklandığı fikrini desteklemektedir.

Qian, Sun ve Yu (2018), Çin hisse senedi piyasasında işlem gören firmalardaki üst düzey yönetimin muhasebe kalitesi aracılığıyla hisse senedi fiyat etkinliğini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. 2004 Nisan'dan 2015 Nisan'a kadar 17.466 firmanın yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada daha fazla yetkiye sahip üst düzey yöneticilerin daha çok sermayeye sahip olabilmek için kazançları manipüle etme ve böylece şirketlerinin muhasebe standartlarını düşürme yoluyla muhasebe bilgi kalitesini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda daha fazla üst düzey yönetim kontrolüne sahip şirketlerin muhasebe bilgilerinin kalitesinin daha zayıf olduğu ve hisse senetlerinin daha yüksek fiyat gecikmesine sahip olduğunu görülmüştür. Ayrıca fiyat gecikmesi yüksek olan hisse senetlerine ilişkin yatırımcı ilgisi daha az olup; likiditesinin, DD/PD oranının ve kümülatif getirisinin de daha düşük olduğu bulunmuştur. Kamu İktisadi teşebbüsler söz konusu olduğunda üst düzey yönetici sahipliği ile fiyatı gecikmesi arasındaki pozitif ilişkinin zayıfladığı görülmüştür. Bunun yanı sıra fiyat gecikmesi yüksek olan hisse senetleri daha az likittir ve yatırımcı ilgisi, piyasa değeri, DD/PD oranı ve kümülatif getirileri daha düşüktür. İşlem görmeyen hisse senetleri daha fazla olan firmaların ise daha düşük fiyat gecikmesine sahip olduğu görülmüştür.

Gordon ve Wu (2018), 1 Ocak 1996 - 26 Kasım 2010 tarihleri arasında Avustralya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören hisse senedi verileri kullanılarak PIN (the Probability of Informed Trading) adı verilen bilgiye dayalı işlem olasılığının fiyat gecikmesini nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Çalışmada günlük getirilerin ortalaması, firmaya özgü oynaklık ve Hou ve Moskowitz'in (2005) gecikme ölçütü kullanılmıştır. Ayrıca likidite ölçüleri (yıllık işlem gören hisse senedi sayısı, işlem sayısı, işlem günü sayısını ve hisse senedi devir hızı) ve kontrol değişkenleri olarak piyasa değeri, firmaya özgü oynaklık ve günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. Çalışma sonucunda likidite ölçütleri, piyasa değeri ve fiyat gecikmesi arasında negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Ayrıca PIN değeri düşük olan hisse senetlerinin PIN değeri yüksek olan hisse senetlerine göre piyasa haberlerine daha hızlı uyum sağladığı, dolayısıyla fiyat gecikmesinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. PIN değeri düşük olan hisse senetlerinin bilgiye dayalı işlemlerden çok daha fazla gerçekleşen bilgiye dayalı olmayan işlemler sonucunda piyasa bilgilerine daha hızlı uyum sağladığını görülmüştür.

Gong vd. (2019), Çin hisse senedi piyasasında kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) performansı ile hisse senedi fiyat gecikmesi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. 2009-2015 yılları arasında 3.546 firmanın verileri ele alınmıştır. Hou ve Moskowitz'i (2005) fiyat gecikmesi ölçüsünün yanında fiyat gecikmesinin diğer belirleyicilerini de dikkate alınmıştır. Fiyat gecikmesini ölçmek için piyasa çapındaki haberlere verilen gecikmeli tepki ve firmaya özgü haberlere verilen gecikmeli tepki; KSS derecelendirme puanı, yatırımcı ilgisini ölçmek için kurumsal mülkiyet yüzdesi, çalışan sayısı, likidite yetersizliğini ölçmek için bir yıldaki ortalama günlük hisse senedi fiyatı, işlem günü sayısı, hisse senedi devir hızı ve Amihud'un (2002) likidite yetersizliği ölçütü kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, KSS performansı yüksek olan firmaların daha düşük fiyat gecikmesine sahip olduğuna işaret etmiştir. Bununla birlikte kurumsal mülkiyet yüzdesi, işlem hacmi, işlem günü ve likiditesi yüksek olan firmaların daha şeffaf bilgi ortamına sahip olmaları nedeniyle hisse senedi fiyat gecikmesinin daha düşük olduğu görülmüştür.

Vo (2019), hisse senedi fiyatlarının hem yerel hem de küresel faktörlerden etkilendiği gerçeğine dayanarak, gelişmekte olan piyasalarda fiyat etkinliğini artırmada yabancı yatırımcıların rolünü incelemeyi amaçlamıştır. Örnek olarak Vietnam borsasının 2006-2015 yılları arasında işlem gören 1562 firma verilerinin ele alındığı çalışmada etkinliği ölçmede fiyat gecikmesi göstergeleri kullanılmıştır. Bu kapsamda hisse senetleri haftalık kapanış fiyatlarının yanı sıra yerel piyasa endeksini göstergesi olarak Vietnam endeksi, küresel endeks göstergesi olarak da S&P500 endeksi baz alınmıştır. Elde edilen sonuçlar yabancı yatırımcıların mevcut bilgilerin yerel hisse senedi fiyatlarına dahil edilmesini hızlandırdığını ve fiyatı etkinliğini artırdığını göstermiştir. Bununla birlikte daha likit hisse senetleri, bilgiye daha hızlı tepki verirken daha büyük firmaların hisse senedi fiyatlarının yerel ve küresel bilgilere daha yavaş tepki verdiği tespit edilmiştir. Ancak, firma kaldırıcı ile hisse senedi fiyatı etkinliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Gürbüz Yıldırım vd. (2020), 2007-2019 yılları arasında BİST'te listelenen banka ve diğer finansal kuruluşlara ait hisse senetlerinin fiyat gecikme hızlarını, Hou ve Moskowitz'in (2005) fiyat gecikmesi ölçütü kullanılarak karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Firma riski, likidite yetersizliği ve hisse senedi alış-satış fiyat farkı değişkenlerinin hisse senedi fiyat gecikmesini artırdığı sonucuna ulaşılmış; firma büyüklüğü, beta katsayısı ve DD/PD oranının fiyat gecikmesini azalttığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca bankalardaki ortalama fiyat gecikmesinin, diğer finansal kuruluşlara göre daha yüksek olduğu belirlenirken, kriz zamanlarında bu durumun tersine döndüğü görülmüştür.

Gürbüz Yıldırım ve Tanrıöven (2021) çalışmalarında, 2007-2019 döneminde BİST'te işlem gören bankaların hisse senetlerinin fiyat gecikmesinde banka opaklığının etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Fiyat gecikmesinin belirleyicilerini ortaya koymak için BİST'te işlem gören banka hisse senetlerinin günlük kapanış fiyatı, firma riski, beta katsayısı, piyasa değeri, defter değeri, fiili dolaşımdaki hisse sayısı, hisse senedi alış-satış fiyat farkı ve işlem hacmi verileri ile bankaların opak varlıkları ile ilgili olarak; yatırım amaçlı menkul kıymetler, krediler, toplam varlıklar, mevduatlar, uzun vadeli borçlar ve özsermaye gibi bilanço kalemleri verileri kullanılmıştır. Çalışmada likidite yetersizliği, piyasa değeri ve firma riskindeki artışın hisse senedi fiyat gecikmesini arttırdığı; hisse senedinin fiyatı, alış-satış fiyat farkı

ve beta katsayısındaki (piyasa hareketlerine duyarlılık) artışın fiyat gecikmesini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ho, Lee ve Sun (2022), ele aldıkları çalışmalarında Tayvan borsasında bilginin açıklanma kalitesinin hisse senedi fiyat gecikmesi üzerindeki etkisini ve fiyat gecikmesinin beklenen getiriler üzerindeki etkisini incelemiştir. Şubat 2005-2014 yılları arasında Tayvan Borsasında bilgi derecelendirmesine sahip halka açık firmaların aylık verileri dahil edilmiştir. Muhasebe kalitesini ölçmek için tahakkuk kalitesi beklenmeyen kazançlar, özel kalemler, nispi kayıp sıklığı kullanılmıştır. Çalışma sonucunda daha yüksek açıklama kalitesine sahip olan firmaların hisse senedi fiyatlarının, piyasa geneli ve firmaya özel haberlere daha hızlı yanıt verdiği anlaşılmıştır. Ayrıca açıklama kalitesinin daha fazla yatırımcı ilgisi ve daha yüksek hisse senedi likiditesi yoluyla hisse senedi fiyatındaki gecikme primini azaltmakla birlikte beklenen getirileri de azaltabileceği tespit edilmiştir.

Cho (2022), kazanç oynaklığı ve hisse senedi fiyat gecikmesi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada 2000-2019 yılları arasında NYSE ve NASDAQ listesindeki 21.474 firma ele alınmış ve hisse senedi fiyatı gecikme ölçüsünü tahmin etmek için haftalık hisse senedi getirileri kullanılmıştır. Hou ve Moskowitz'in (2005) fiyat gecikme ölçüsü yardımıyla bilgilerin hisse senedi fiyatlarına yansımaya hızı elde edilmiştir. Çalışma sonucunda hem kazançta ve hem de kazanç bileşenlerindeki oynaklığın, bilginin hisse senedi fiyatlarına yansımaya hızını olumsuz etkilediği görülmüştür. Bir diğer ifade ile kazançlar ve bileşenler ne kadar değişken olursa, hisse senedi fiyatları bilgiye o kadar gecikmeli tepki vermektedir. Ayrıca, kazanç oynaklığı ile nakit akışı oynaklığı arasındaki farklılığın da hisse senedi fiyat gecikmesine yol açtığı anlaşılmıştır.

Sonuç

Etkin bir piyasanın özelliklerinden biri olan bilgiye duyarlılık, hisse senetlerinin piyasadaki yeni haberlere verdiği yanıt hızının belirlenmesi hususunda finans alanında her zaman merak edilen bir araştırma konusu olmuştur. Hisse senedi fiyatlarının yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen başlıca faktörlerden biri olması nedeniyle, etkin bir yatırım kararının alınabilmesi için fiyat tahmininin doğru yapılması gerekmektedir. Ayrıca hisse senedi fiyatlarının piyasadaki yeni bilgileri yansıtma hızı, piyasa etkinliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Piyasaların etkin ve ideal işleyişini engelleyen faktörler olarak ortaya çıkan piyasa sürtüşmeleri, piyasanın etkinliğini azaltarak bilginin tam ve hızlı bir şekilde fiyatlara yansımaya engelleyebilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada hisse senedi fiyatlarında gecikmeye neden olan faktörleri belirlemek için piyasa sürtüşmeleri ve fiyat gecikmesi kavramsal yönden incelenmiş ve literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların neredeyse tamamının uluslararası literatürde ele alındığı Türkiye'de bu konuyla ilgili çalışmanın oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Mevcut hisse senedi fiyatlarının, piyasadaki bilgilere duyarlılığının bir ölçüsü olarak tanımlanabilen Hou ve Moskowitz'in (2005) fiyat gecikme ölçüsünün gerek yerli gerekse yabancı literatürde kendine geniş bir kullanım alanı bulduğu görülmüştür. Çalışmalarda fiyat gecikmesi daha çok likidite yetersizliği, işlem hacmi, açığa satış kısıtlamaları, firma büyüklüğü, firma tanınırlığı, bilgi kalitesi ve yabancı sermaye kısıtlamaları açısından incelenmiştir.

Literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalar muhasebe bilgi kalitesi, firmayı izleyen analist sayısı ve işlem hacminin yüksekliği ile yüksek kazanç oynaklığının fiyat gecikmesini arttırdığını göstermektedir. Bununla birlikte kurumsal sosyal sorumluluk performans düşüklüğü ile açığa satış işlemleri ve yabancı sermaye mülkiyeti üzerindeki kısıtlamalar da fiyat gecikmesini artıran unsurlar arasında yer almaktadır. Firma büyüklüğü bakımından daha küçük, likidite bakımından yetersiz ve yatırımcı ilgisinin daha az olduğu firmalar da hisse senetlerinde fiyat gecikmesinin daha fazla olduğu firmalar arasında yer almaktadır. Ayrıca gelişmekte olan piyasalarda fiyat gecikmesi, gelişmiş piyasalara göre daha yüksek çıkmaktadır.

Piyasa sürtüşmesi ve bu yolla ortaya çıkan fiyat gecikmesinin azaltılabilmesi için daha hızlı ve iyi işleyen bir piyasa altyapısının sağlanması, piyasaların şeffaflığını artıran ve yatırımcının korumasını sağlayan etkili düzenlemeler ve denetim mekanizmalarının oluşturulması faydalı olabilir. Ayrıca bilgiye erişimi kolaylaştıran düzenlemeler ve teknolojik gelişmelerin teşvik edilmesi yoluyla yatırımcıların daha etkin bir şekilde piyasalarda işlem yapmaları ve piyasadaki yeni bilgi ya da haberlere karşı daha hızlı harekete geçmeleri sağlanabilir.

Çalışmanın en önemli kısıtı konuya sadece kavramsal bir çerçeveden yaklaşmasıdır. Ayrıca çalışma makale formatında olduğu için piyasa sürtüşmesi ve fiyat gecikmesinin tüm boyutlarını kapsamamaktadır. Bu nedenle konunun bir kitap veya bölüm olarak ele alınmasının daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesinde faydalı olacağı düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda ise Türkiye'nin de içinde yer aldığı farklı endeks ya da piyasalarda oluşan fiyat gecikmesi araştırılması yararlı olabilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akerlof, G. A. (1970). The market for "lemons": qualitative uncertainty and the market mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84, 488-500.
- Amihud, Y. (2002). Illiquidity and stock returns: cross-section and time-series effects. *Journal of Financial Markets*, 5(1), 31-56.
- Amihud, Y., & Mendelson, H. (1986). Liquidity and stock returns. *Financial Analysts Journal*, 42(3), 43-48.
- Arbel, A., Carvell, S., & Strebel, P. (1983). Giraffes, institutions and neglected firms. *Financial Analysts Journal*, 39(3), 57-63.
- Arrow, K. J., & Hahn, F.H. (1971). *General competitive analysis*. Holden-Day, Inc.
- Arvas, M. A. (2014). İçsel batık maliyetler ve piyasa yapısı: sutton'un teorik analizi üzerine notlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 41- 55.
- Auronen, L. (2003). Asymmetric information: theory and applications. In *Seminar of strategy and international business as Helsinki University of Technology*, 167, 14-18.
- Bae, K. H., Ozoguz, A., Tan, H., & Wirjanto, T. S. (2012). Do foreigners facilitate information transmission in emerging markets?. *Journal of Financial Economics*, 105(1), 209-227.
- Barberis, N., Shleifer, A., & Vishny, R. (1998). A model of investor sentiment. *Journal of Financial Economics*, 49(3), 307-343.
- Basak, S., & Cuoco, D. (1998). An equilibrium model with restricted stock market participation. *The Review of Financial Studies*, 11(2), 309-341.
- Baumol, W. J., Panzar, J. C., & Willig, R. D. (1983). Contestable markets: An uprising in the theory of industry structure: reply. *The American Economic Review*, 73(3), 491-496.
- Berk, J. B., & Walden, J. (2013). Limited capital market participation and human capital risk. *The Review of Asset Pricing Studies*, 3(1), 1-37.
- Bernanke, B., & Gertler, M. (1989). Agency costs, net worth, and business fluctuations. *The American Economic Review*, 79(1), 14-31.
- Blau, B. M., Brough, T. J., & Griffith, T. G. (2017). Bank opacity and the efficiency of stock prices. *Journal of Banking & Finance*, 76, 32-47.
- Boehmer, E., & Wu, J. (2013). Short selling and the price discovery process. *The Review of Financial Studies*, 26(2), 287-322.
- Brennan, M. J., & Subrahmanyam, A. (1996). Market microstructure and asset pricing: On the compensation for illiquidity in stock returns. *Journal of Financial Economics*, 41(3), 441-464.
- Brennan, M. J., Jegadeesh, N., & Swaminathan, B. (1993). Investment analysis and the adjustment of stock prices to common information. *The Review of Financial Studies*, 6(4), 799-824.
- Buera, F. J., & Shin, Y. (2013). Financial frictions and the persistence of history: a quantitative exploration. *Journal of Political Economy*, 121(2), 221-272.
- Callen, J. L., Khan, M., & Lu, H. (2013). Accounting quality, stock price delay, and future stock returns. *Contemporary Accounting Research*, 30(1), 269-295.

- Cengiz, V. (2010). Finansal piyasalarda bilgi problemlerinin çözümünde bankaların rolü. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 151-162.
- Cho, J. S. (2022). The effect of earnings volatility on stock price delay. *Scientific Annals of Economics and Business*, 69(1), 99-110.
- Chordia, T., & Swaminathan, B. (2000). Trading volume and cross autocorrelations in stock returns. *The Journal of Finance*, 55(2), 913-935.
- Coval, J. D., & Moskowitz, T. J. (2001). The geography of investment: informed trading and asset prices. *Journal of Political Economy*, 109(4), 811-841.
- Cunningham, S. (2011). Understanding market failures in an economic development context. *Mesopartner Monograph*, 4, 1-12.
- De Long, J. B., Shleifer, A., Summers, L. H., & Waldmann, R. J. (1990). Noise trader risk in financial markets. *Journal of political Economy*, 98(4), 703-738.
- DeGennaro, R. P., & Robotti, C. (2007). Financial market frictions. *Economic Review*, 92, 1-16.
- Demirhan, K., & Sadioğlu, U. (2016). İşlem maliyeti kuramı çerçevesinde devletin gerekliliği tartışması ve güncel kamu yönetimi yaklaşımları üzerine bir inceleme. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 105-116.
- den Butter, F. A., Liu, J., & Tan, Y. H. (2010). Using trust and reputation in government-to-business relationships: the authorized economic operator (AEO) as an example.
- den Butter, F., & Mosch, R.H. (2003). *Trade, trust and transaction costs*. International Trade. Tinbergen Institute Working Paper No. 2003-082/3.
- Diamond, D. W., & Verrecchia, R. E. (1987). Constraints on short-selling and asset price adjustment to private information. *Journal of Financial Economics*, 18(2), 277-311.
- Easley, D., Hvidkjaer, S., & O'hara, M. (2002). Is information risk a determinant of asset returns?. *The Journal of Finance*, 57(5), 2185-2221.
- Ellouz, S. (2011). The impact of market frictions and price delay on the stock returns in the French market. *International Journal of Managerial and Financial Accounting*, 3(4), 367-378.
- Eugene, F. (1991). Efficient capital markets: II. *Journal of Finance*, 46(5), 1575-1617.
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: a review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fama, E. F. (1980). Agency problems and the theory of the firm. *Journal of Political Economy*, 88(2), 288-307.
- Fama, E. F., Fisher, L., Jensen, M. C., & Roll, R. (1969). The adjustment of stock prices to new information. *International Economic Review*, 10(1), 1-21.
- Frimpong, S. (2011), Speed of adjustment of stock prices to MEI: evidence from Ghana stock exchange (GSE). *International Business and Management*, 2(1), 151-156.
- Gabre-Madhin, E. Z. (2001). *Market institutions, transaction costs, and social capital in the Ethiopian grain market* (Vol. 124). Intl Food Policy Res Inst.

- Gilchrist, S., Sim, J. W., & Zakrajšek, E. (2013). Misallocation and financial market frictions: Some direct evidence from the dispersion in borrowing costs. *Review of Economic Dynamics*, 16(1), 159-176.
- Gong, Y., Ho, K. C., Lo, C. C., Karathanasopoulos, A., & Jiang, I. M. (2019). Forecasting price delay and future stock returns: the role of corporate social responsibility. *Journal of Forecasting*, 38(4), 354-373.
- Gordon, N., & Wu, Q. (2018). Informed trade, uninformed trade and stock price delay. *Applied Economics*, 50(26), 2878-2893.
- Gürbüz Yıldıırım, I., & Tanrıöven, C. (2021). Banka opaklığının hisse senedi fiyat gecikmesine etkisi: BİST'te işlem gören bankalar üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 622-638.
- Gürbüz Yıldıırım, I., Tanrıöven, C., & Emirmahmutoğlu, F. (2020). BİST'te işlem gören bankalar ve banka dışı finansal kuruluşların hisse senedi fiyat gecikmesi karşılaştırması. *Bankacılar Dergisi*, 114, 50-68.
- Hirshleifer, D. (1988). Residual risk, trading costs, and commodity futures risk premia. *Review of Financial Studies*, (1)2, 173-193.
- Ho, K. C., Lee, S. C., & Sun, P. W. (2022). Disclosure quality, price efficiency, and expected returns. *The North American Journal of Economics and Finance*, 59, 101573.
- Hou, K., & Moskowitz, T. J. (2005). Market frictions, price delay, and the cross-section of expected returns. *The Review of Financial Studies*, 18(3), 981-1020.
- Hubbard, R. G., & O'Brien, A. P. (2008). *Economics*. Pearson Education.
- Jensen, M., & Meckling, W.bH. (1976). Theory of the firm: managerial behavior and agency costs, and capital structure. *Journal of Financial Economics*, 3, 305-360.
- Jin, L. (2006). Capital gains tax overhang and price pressure. *The Journal of Finance*, 61(3), 1399-1431.
- Jones, C. M., & Lamont, O. A. (2002). Short-sale constraints and stock returns. *Journal of Financial Economics*, 66(2-3), 207-239.
- Karan, M. (2018). *Yatırım analizi ve portföy yönetimi* (5.Baskı). Gazi Kitabevi.
- Katz, M. L., & Rosen, H. S. (1998). *Microeconomics*. Irwin McGraw-Hill.
- Lajili, K., Madunic, M., & Mahoney, J. T. (2007). Testing organizational economics theories of vertical integration. In *Research methodology in strategy and management*. Emerald Group Publishing Limited.
- Lambert, R. A., Leuz, C., & Verrecchia, R. E. (2012). Information asymmetry, information precision, and the cost of capital. *Review of Finance*, 16(1), 1-29.
- Lawson, A. (2009). *Evaluating the transaction costs of implementing the Paris Declaration*. Concept Paper submitted by Fiscus Public Finance Consultants to the Secretariat for the Evaluation of the Paris Declaration, November.
- Lazimy, R. (2007). Portfolio selection with divisible and indivisible assets: Mathematical algorithm and economic analysis. *Annals of Operations Research*, 152(1), 273-295.
- Levin, A., Perli, R., & Zakrajšek, E. (2005). The determinants of market frictions in the corporate market. *In Computing in Economics and Finance*, 379, 1-28.

- Lim, K. P., & Hooy, C. W. (2010). The delay of stock price adjustment to information: A country-level analysis. *Economics Bulletin*, 30(2), 1609-1616.
- Lin, J. C., Singh, A. K., Sun, P. W. S., & Yu, W. (2014). Price delay premium and liquidity risk. *Journal of Financial Markets*, 17, 150-173.
- Lippman, S. A., & McCall, J. J. (1986). An operational measure of liquidity. *The American Economic Review*, 76(1), 43-55.
- Liu, W., (2006). A liquidity-augmented capital asset pricing model. *Journal of Financial Economics*, 82(3), 631-671.
- Löfgren, K. G., Persson, T., & Weibull, J. W. (2002). Markets with asymmetric information: the contributions of George Akerlof, Michael Spence and Joseph Stiglitz. *The Scandinavian Journal of Economics*, 195-211.
- Mahoney, J. T., & Qian, L. (2013). Market frictions as building blocks of an organizational economics approach to strategic management. *Strategic Management Journal*, 34(9), 1019-1041.
- Malkiel, B. G. (2003). The efficient market hypothesis and its critics. *Journal of Economic Perspectives*, 17(1), 59-82.
- Marneffe, W., & Vereeck, L. (2011). The meaning of regulatory costs. *European Journal of Law and Economics*, 32(3), 341-356.
- Mayers, D. (1973). Nonmarketable assets and the determination of capital asset prices in the absence of a riskless asset. *The Journal of Business*, 46(2), 258-267.
- Merton, R. C. (1987). A simple model of capital market equilibrium with incomplete information. *Journal of Finance*, (42)3, 483-510.
- Midrigan, V., & Xu, D. Y. (2014). Finance and misallocation: Evidence from plant-level data. *American Economic Review*, 104(2), 422-58.
- Miller, E. M. (1977). Risk, uncertainty, and divergence of opinion. *The Journal of Finance*, 32(4), 1151-1168.
- Mishkin, F. S. (2000). *Finansal piyasalar ve kurumlar* (1. Baskı). Bilim Teknik Yayınevi.
- Modigliani, F., & Miller, M. (1958). The cost of capital, corporation finance, and the theory of investment. *American Economic Review*, (48)3, 261-297.
- Moll, B. (2014). Productivity losses from financial frictions: Can self-financing undo capital misallocation?. *American Economic Review*, 104(10), 3186-3221.
- Moon, T. S. (2018). *Capital gains taxes and real corporate investment*. Job Market Paper, Princeton University.
- Öztürk, N. (2004). Piyasa başarısızlıkları. *Öneri*, 6(21), 173-187.
- Parker D., & Kirkpatrick, C. (2012). *Measuring regulatory performance: the economic impact of regulatory policy: a literature review of quantitative evidence*. OECD Expert Paper No. 3. OECD, Paris.
- Pastor, L., & Stambaugh, R. F. (2003). Liquidity risk and expected stock returns. *Journal of Political Economy*, 111(3), 642-685.
- Peng, L. (2005). Learning with information capacity constraints. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 40(2), 307-329.

- Qian, M., Sun, P. W., & Yu, B. (2018). Top managerial power and stock price efficiency: evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 47, 20-38.
- Rashid, A., & Jabeen, N. (2018). Financial frictions and the cash flow–external financing sensitivity: evidence from a panel of Pakistani firms. *Financial Innovation*, 4(1), 1-20.
- Rekabet Kurumu (2019). Rekabet Terimleri Sözlüğü. <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Yayinlar/rekabet-terimleri-sozlugu/terimler-listesi?icerik=3d0413c6-cc96-45ca-bb41-e3fe83dfc705>
- Roll, R. (1984). A simple implicit measure of the effective bid-ask spread in an efficient market. *Journal of Finance*, 39(4), 1127-1139.
- Saatçioğlu, C. (2005). Yeni ekonomi ve finansal piyasalar üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 151-165.
- Saffi, P. A., & Sigurdsson, K. (2011). Price efficiency and short selling. *The Review of Financial Studies*, 24(3), 821-852.
- Sayılđan, G. (2019). *Soru ve Yanıtlarıyla İşletme Finansmanı* (Gözden Geçirilmiş 8. Baskı). Siyasal Yayın Dağıtım.
- Shapiro, A. (2002). The investor recognition hypothesis in a dynamic general equilibrium: theory and evidence. *The Review of Financial Studies*, 15(1), 97-141.
- Simon, H. (1997). *Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organizations*. Free Press.
- Stoll, H. R. (2000). Presidential address: friction. *The Journal of Finance*, 55(4), 1479-1514.
- Sutton, J. (1991). *Sunk cost and market structure*. MIT Press.
- Tepla, L. (2000). Optimal hedging and valuation of nontraded assets. *Review of Finance*, 4(3), 231-251.
- Turaboğlu, T. T. (2004). Vekalet-temsil-problem ve maliyetler. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(51), 109-124.
- Verrecchia, R. E. (1980). The rapidity of price adjustments to information. *Journal of Accounting and Economics*, 2(1), 63-92.
- Vo, X. V. (2019). Do foreign investors promote stock price efficiency in emerging markets?. *International Review of Finance*, 19(1), 223-235.
- Wang, Z., Huo, B., Tian, Y., & Hua, Z. (2015). Effects of external uncertainties and power on opportunism in supply chains: evidence from China. *International Journal of Production Research*, 53(20), 6294-6307.
- Williamson O. E. (1985). *The Economics institutions of capitalism*. Free Press.
- Williamson, O. E. (1975). *Markets and hierarchies*. Free Press.
- Yıldırım, B. Y. (2002). Sermaye Piyasalarında İşlem Maliyetleri. *Yeterlilik Etüdü*. SPK.
- Ying, Q., Yousaf, T., Ain, Q. U., Akhtar, Y., & Rasheed, M. S. (2019). Stock investment and excess returns: a critical review in the light of the efficient market hypothesis. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(2), 97.

52 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİ'NE GÖRE 1583-1584 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE EŞKİYALIK OLAYLARI*

 Volkan MERİÇ^a

 Mehmet İNBAŞI^b

Öz

Bu makale "52 Numaralı Mühimme Defteri'nin 121-250 arası sayfalarındaki bilgilerden üretilmiştir. Belirtilen sayfalar aralığında bulunan 355 hüküm incelenerek Osmanlı coğrafyasında meydana gelen eşkıyalık hareketleri hakkında elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Bilindiği üzere 1583-1584 yılları Osmanlı Devleti'nin İran Safevi Devleti ile mücadele ettiği bir dönemdir. Savaşın devam etmesini de fırsat bilen başıbozuk insanların çıkardıkları asayiş problemleri, yerel yöneticiler tarafından engellenemeyince devletin müdahalesini gerektirmiştir. Böylece eşkıyalık olayları Divan-ı Hümâyun'da görüşülerek yerel bir sorun olmaktan çıkmış ve devletin müdahalesi neticesinde de bu olaylar Mühimme defterlerine kaydedilmiştir. Çalışma üç ana bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm eşkıyalığın sebepleri, ikinci bölüm eşkıyalık hareketinin oluşumu ve yayılışı, üçüncü bölümde ise eşkıyalığa karşı devletin aldığı önlemler ve verilen cezalara değinilmiştir. Makalede eşkıyalık olaylarının hangi bölgelerde meydana geldiği, olayların ortaya çıkmasının nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu süreçte eşkıya gruplarının içerisinde kimlerin yer aldığı, bölge halkına verdiği zararlar Mühimme defterindeki hükümlere göre incelenmiştir. Ayrıca eşkıyaların gerçekleştirdiği sosyal düzeni bozan pek çok olay hakkında da bilgiler verilmiş, devletin eşkıyalık olaylarını önlemeye karşı kullandığı yöntemler ve eşkıyalara verilen cezalar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eşkıya, Osmanlı Devleti, Mühimme defteri, Hüküm.

ACCORDING TO MÜHİMME REGISTER NUMBERED 52 IN THE OTTOMAN STATE BETWEEN 1583-1584 BANDITS EVENTS

Abstract

This article was produced from the information on pages 121-250 of the "Muhimme Register No. 52". The data obtained about the banditry movements in the Ottoman geography were evaluated by examining the 355 rule

*Bu çalışma, "52 Numaralı Mühimme Defteri'nin (h. 991-992/ m. 1583-1584) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 121-250)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^aYük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, historianvolkan@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih, minbasi@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 13.06.2023, Makale Kabul Tarihi: 25.09.2023

in the specified pages. As it is known, the years 1583-1584 is a period when the Ottoman Empire struggled with the Iranian Safavid Empire. The security problems caused by the disorderly people, who also took advantage of the continuation of the war, required the intervention of the state when they could not be prevented by the local administrators. Thus, banditry events were discussed in the Divan-ı Hümâyün and ceased to be a local problem, and as a result of the intervention of the state, these events were recorded in Mühimme registers. The study consists of three main parts. In the first part, the definition and causes of banditry, in the second part the formation and spread of the banditry movement, and in the third part, the measures taken by the state against banditry and the penalties given are mentioned. In the article, in which regions the banditry events occurred, the causes and consequences of the occurrence of the events were emphasized. In this process, who took part in the bandit groups and the damages they caused to the people of the region were examined according to the provisions in the Mühimme register. In addition, information is given about many events that disrupt the social order carried out by bandits, and the methods used by the state to prevent banditry events and the punishments given to bandits are emphasized.

Keywords: Bandit, Ottoman Empire, Mühimme register, Rule.

Giriş

Mühimme defteri kısaca Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümâyün tarafından alınan kararların padişahın onayından sonra kronolojik sıra ile hazırlanan fermanların kaydedildiği defterler olarak tanımlanabilir (Kütükoğlu, 2020, s. 519). Mühimme defterleri içerik olarak ise Divan-ı Hümâyün'da müzakere edilen dâhilî ve haricî meselelerin yanı sıra sancaklarda kamu düzenini bozan birçok olayın kaydedildiği defterlerdir (Emecen, 2005, s. 110-111).

Eşkîya ise, sözlükte bedbaht, talihsiz, günahkâr ve âsi manalarına gelen şakî kelimesinin çoğulu olup Türkçe'de yol kesen, haydut, haramî anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca silahlı veya başka şekilde zor kullanarak yol kesen ya da ani baskınlar yaparak insanların mallarına ve canlarına zarar vererek kamu düzenini bozmak anlamına da gelmektedir (Bardakoğlu, 1995, s. 463). Kamu düzenini bozup halkın can güvenliğine ve malına kast eden etrafı haraca kesen gruplar için "yol kesen" anlamına gelen *harrabe* veya *kuttau't-tarik* ifadesi kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında *celalî*, *eşirra*, *haramî*, *haramzâde*, *türedi*, *uğru*, *haydut* kelimeleri eşkîya karşılığında kullanılmıştır. Ayrıca "türedi eşkîyası" (Afyoncu, 2021, s. 151), "gurbet taifesi" veya "levendât" adlarına da yer verilmiştir (İlgürel, 1995, s. 467). 52 numaralı Mühimme Defteri'nde ise ehl-i fesâd ve âsi terimleri doğrudan bölgelerdeki asayîşi bozan gruplar için kullanılmıştır (Mühimme 52, s. 213/ Hüküm 555). Hobsbawm, Eşkîyalar adlı eserinde; "*saldıran ve zor kullanarak soygun yapan herkes kanunlar önünde eşkîyadır.*" şeklinde genel bir tanımlama yapmıştır (Hobsbawm, 1997, s. 11).

A. Eşkîyalığın Sebepleri

Osmanlı Devleti'nde eşkîyalık faaliyetleri, özellikle XIV. yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlamıştır. XVI. yüzyılda artış göstererek XVII. yüzyılda ise ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu faaliyetlerin artmasında Akdeniz'de görülen nüfus artışı, iktisadî zorluk, halkın fakirleşmesi, siyasî iktidarın zayıflaması önemli rol oynamıştır (İlgürel, 1995, s. 467). Eşkîyalık faaliyetleri Kanunî Sultan

Süleyman döneminden itibaren meydana gelmiş olmakla birlikte III. Murad döneminde uzun süren savaşların eşkıyalık faaliyetlerine büyük etkisi olmuştur. Eşkıyalığın yaygın bir problem haline gelmesi askerî düzenden, toprak idaresine, vergi toplama usullerine kadar pek çok sahada değişime neden olan olaylarla yakından ilgilidir (Acun, 2002, s. 705).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında görülen eşkıyalık faaliyetlerinin birden çok sebebi vardır. Eşkıyalık faaliyetlerinin sebeplerini dört başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; ekonomik sebepler, askeri sistemin bozulması, devlet yönetimindeki aksaklıklar, uzun süren savaşların ekonomiye verdiği zararlar olarak sınıflandırılabilir (Cezar, 2011, s. 1674). Akdeniz coğrafyasında artan eşkıyalık olayları bu bölgede yaşayan insanların yaşam kalitelerinin azalmasıyla yakından ilgilidir (Braudel, 1990, s. 65). Osmanlı ekonomi hayatındaki bozulmalar eşkıyaların ortaya çıkmasında ve yayılmasında en önemli sebep olarak görülmektedir (İlgürel, 1993, s. 253).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru harcamalar gittikçe fazlaşmakta ve hazinenin açıkları yıldan yıla daha çok artmaktaydı. 1564 yılında hazine geliri 183 milyon, gideri 189 milyon 600 bin akçeydi. 1592 yılında gelir 293 milyon 400 bin akçeye, gider de 360 milyon akçeye çıkmıştı. 1597 yılında ise gelir 300 milyon, gider de 900 milyon akçeye yükselmişti. Kanunî Sultan Süleyman'dan sonraki devirlerde gelirlerde görülen artış paranın değerinin düşmesi, vergilerin ise gittikçe artmasından kaynaklanmaktaydı. Kanunî döneminde bütçe açığı hemen hemen yok iken III. Murad zamanında artmaya başlamış III. Mehmed döneminde ise bütçe açığı üç katı olmuştur (Cezar, 2011, s. 1675).

Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde yaşanan problemlerden birisi de Amerika kıtasının keşfinden sonra başta İspanyol ve Hollandalı tüccarlar olmak üzere buradan elde ettikleri altın ve gümüşü önce Avrupa piyasasına daha sonra da ticaret yaptıkları Osmanlı Devleti pazarına kayıt dışı olarak sokmalarıdır. Bu durum zaten değer kaybetmeye başlayan ve hammaddesi gümüş olan akçenin değer kaybına neden olmuştur. (Genç, 2014, s. 197-198). Ayrıca uzun süren savaşların maliye üzerine ağır bir yük bindirmesi nedeniyle devlet bütçe açıklarını kapatabilmek ve ek gelir ihtiyacını sağlayabilmek için Osmanlı tarihinin o döneme kadarki en büyük taşışını yapmak zorunda kalmıştır (Pamuk, 2018, s. 147). 1586 yılında Osmanlı akçesi %40 oranda devalüe edilmiştir. Bu dönemde 100 dirhem gümüşten önce 800 akçe, 1600'deki ikinci krizden sonra 1000 akçe kesilmeye başlanmıştır. Bu durumda sabit gelirlili olan kapıkulu askerleri başta olmak üzere İstanbul ve taşrada büyük huzursuzluklara sebep olmuş ve isyanların en önemli nedenlerinden birisi haline gelmiştir. (Genç, 2014, s. 203-206) Böylece ortaya çıkan bu durum nedeniyle Osmanlı'da parasal istikrarın sona ermesine neden olmuştur (Akyıldız, 2007, s. 164).

Hazinedeki açıklığı giderebilmek için başvurulan ilk yöntem açıkları iç hazineden kapatmak olmuştur. Bütçe açığındaki artış giderek fazlaşınca iç hazineden kapanamaz hale gelmiştir. Hazine gelirleri azalınca ve vergi gelirleri yapılan masraflara yetmeyince hükümet vergileri artırma yoluna gitmiştir. Vergilerin artırılması sonucunda halkın tepkisi daha çok fazlaşmıştır (Akdağ, 1979, s. 473). III. Murad döneminde akçe ayarının düzeltilmesi için birtakım adımlar atılmış (Cezar, 2011, s. 1674) ve kuruş denilen yabancı iri gümüş sikkeler piyasaya sürülmüştür (Akyıldız, 2007, s. 164). Lakin istenilen sonuç elde edilememiştir. Bu durum eşkıyalık faaliyetlerinin artmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Ekonomik zorluklardan dolayı sıkıntı içinde olan ve bulunduğu bölgede haksızlığa uğrayan

kişiler de eşkıya gruplarına katılmıştır (Öztürk, 1991, s. 985). III. Murad döneminde para ayarının bozulması eşkıyalık olaylarının yayılmasında en önemli nedenlerden biri olmuştur.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü iktisadi bunalım ile artan enflasyonun halk üzerinde ciddi bir etkisi oldu. Ticari alanlar ayarı düşük akçeyle dolunca piyasadaki düzen bozuldu. Halkın bir kısmı ise ettikleri toprakları güvenlikleri nedeniyle terk edince hem kıtlık tehlikesi ortaya çıktı (İlgürel, 1993, s. 253), hem de üretici sınıftan birçok kimsenin topraklarından ayrı kalması nedeniyle gıda maddeleri ve eşya fiyatlarında artışa neden oldu. Paranın değerinin düşmesi, uzun süren savaşlar nedeniyle üretici sınıftan birçok kimsenin topraklarından uzak kalması nedeniyle gıda maddeleri ve eşya fiyatlarında artışa neden oldu. Bu ekonomik sıkıntılar çiftçi ve esnafın sırtına yüklenmekteydi (İlgürel, 1995, s. 467).

Anadolu'da meydana gelen nüfus artışı da başka sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artan nüfusun arazi ihtiyacına rağmen tarım yapılabilecek alanların kısıtlı olması ayrıca bu tarım alanlarında üretim yapabilmek için sığır temini, köylülerin üstesinden gelmek zorunda oldukları temel sorunlardan biriydi. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren tımarlı sipahiler fakirleşmeye başladı. Tımarların değerindeki düşüşün yanında ekipmanların fiyatlarının yüksekliği bir tımarlı sipahinin uzun mesafeli seferlere katılmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca tımarın değeri aynı kalmasına rağmen enflasyonun etkisiyle ekilebilir arazilerin ve tarlayı sürebilmek için gerekli olan öküzlerin fiyatları yükselmeye başladı (İnalçık, 2012, s. 171). Bu durum artan kırsal nüfusun hayatını idame ettirebilmesi için gerekli koşulların temininde de bir daralmaya sebep oldu. Ekilebilir tarım alanlarının fiyatları ve bu alanları işlemek için gerekli olan hayvan gücünün temin edilmesinde ortaya çıkan zorluklar köylü nüfusun çiftini terk etmesine neden olmuştur (Koç, 2013, s. 153). Köyünden ayrılan çiftbozan reaya başka iş sahaları bulabilmek için şehirlere göç etmişti (Cezar, 2013, s. 191). Çiftçi halkın özellikle de köyde bulunan tarım ve hayvancılıkla uğraşmak istemeyen gençlerin kendilerine başka alanda geçim yolu bulmak üzere buldukları yerlerden ayrılıp büyük şehirlere gitmesi ve oraya yığılmaları o bölgenin güvenliğine ciddi anlamda zarar vermiştir (Akdağ, 1975, s. 144-153). Genç nüfus ise bu süreçte medreseye yönelmek durumunda kalmıştı. İşsiz olan genç nüfusun medrese önlerinde sayıları fazlaşınca suhte gruplarına dâhil olarak eşkıyalık faaliyetlerine girişmişlerdir (Akdağ, 1975, s. 144-153).

Tımar sisteminin çökmesi sipahilerin seferlere katılmamasına yol açmıştır. Bu durum sipahilerden tımarlarının alınmasına neden olmuştur (İnalçık, 2012, s. 171). Tımarlarını terk eden sipahiler, savaş zamanları istihdam edilip sonradan işsiz kalan bir kısım zümreler ve vergi ödemeyen bazı aşiretler eşkıya topluluklarının kaynağını oluşturmuştur (İlgürel, 1995, s. 467). Ayrıca ateşli silahlara ulaşmasında kolay olabilmesi eşkıyalık faaliyetlerinin yayılmasında önemli rol oynamıştır (Cezar, 2013, s. 153). Eşkîyalık olayları genellikle devletin zayıf anları olan savaş dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Teke Beyi'ne yazılan hüküm bu durumu ortaya koymaktadır. *"Teke sancağı sipahileri sefer-i hümayuna tevcih ettiklerinde liva-i mezburu zuhur eden suhte ve ehl-i fesad haramzâde def için liva-i Teke sipahilerinden Hasan nam sipahi serdar tayin olunmuşdur"* (Mühimme 52, s. 170/ Hüküm 428). Eşkîyalar bu durumu fırsat bilerek sefer zamanlarında faaliyetlerde bulunmuştur.

İkinci neden ise askeri sistemin bozulmasıdır. Askeri sistemin bozulmasındaki en büyük neden tımar sisteminde yaşanan aksaklıklar dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Tımar sisteminin bozulması idari, mali

ve sosyal alanda büyük tahribata neden olmuştur. Bu durum halkın fakirleşmesine neden olmuş gençler kendilerine yeni geçim yolları aramaya koyulmuş ve birçoğu eşkıyalık olaylarına katılmak durumunda kalmıştır (İlgürel, 1995, s. 467). Çiftçilerden ödeyemeyeceği kadar ağır vergiler istenme yoluna gidilince onlar arasında çiftini terk edenler görülmüştür. Osmanlı tarihlerinde çiftbozan reaya olarak isimlendirilen bu gibi kimselerin topraklarını bırakmalarında başka türlü sebepler de rol oynamıştır (Cezar, 2011, s. 1675). Çeşitli sebeplerle toprağını terk eden çiftbozan reaya şekline giren köylülerin en büyük kısmı da Anadolu'da bulunuyordu. Anadolu topraklarının daha az verimli olması nedeniyle, bütün sıkıntıları daha fazla hissedeni de Anadolu halkı idi. Osmanlı arşiv kaynakları, sipahilerin gittikçe artan oranda köylülerden zorla vergi aldıklarını ve pek çoğunun haydut çetelerine katıldığını gösteren bilgiler içerir (İnalçık, 2012, s. 171).

Para ayarının bozulması ve ekonomik sıkıntılardan esas itibariyle tımar erbabı müteessir olmaktadır. III. Murad zamanından beri bu durum tımarlı sipahilerin aleyhine daha da bozulmuş ve çiftbozan reayanın miktarı bir hayli artmıştı (Cezar, 2011, s. 1676).

Osmanlı idare teşkilatı bozulup tımar tevcihinde usulsüzlükler ortaya çıkınca Türk asıllı kimselerin mağdur duruma düştükleri görülmüştür. Zira III. Murad döneminden itibaren devşirmelere zeamet tevcih edilip zaim vaziyetine geçince Türklerin en mühim iş alanının kapanmasına neden oldu. Ortaya çıkan rüşvet ve kayırmacılık nedeniyle görevinden alınan pek çok sipahi diğer isyancı gruplara katılmıştır (İnalçık, 2012, s. 172). Ayrıca bu durum onların hükümete karşı güvenlerinin sarsılmasında rol oynadı (Cezar, 2011, s. 1676).

İsyanların bir nedeni de devlet yönetimindeki hata ve aksaklıklardır. Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarından itibaren devlet yönetiminde başlayan bozulma, III. Murad ve III. Mehmed zamanında daha da hızlanmıştı. Diğer yandan devlet görevlilerinin baskıları düzeninin bozulmasına neden olan bir başka önemli nokta idi. Bir taraftan yöneticilerin baskılarına diğer taraftan eşkıya saldırılarına karşı koymaya çalışan halk yurtlarını terk etmek zorunda kalarak daha güvenli yerlere gidiyor ve eşkıya gruplarına katılıyorlardı. Bütün bu sebepler eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına yol açtı. Ayrıca suhteler de eşkıyalara destek verince isyanlar daha büyük boyutlara ulaştı (İlgürel, 1993, s. 253).

Bir diğer neden ise; XVI. yüzyılın sonlarına doğru batıda ve doğuda devam eden savaşlar Anadolu'da huzursuzluğa sebep olmuştur. Ayrıca seferlerin yol açtığı ağır masraflar halkın ciddi anlamda ekonomik sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde savaşların çok uzun sürmesi ülkenin ekonomik, içtimai ve idari bünyesinde bir hayli sarsıntılar meydana getirmişti. 1578-1590 Osmanlı-İran savaşında yeni topraklar elde edildiğinden bu sarsıntılar pek fazla hissedilmemiş ve birdenbire ortaya çıkmamıştır. XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda iki cephe bir savaş ortamı içinde olması eşkıya topluluklarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Savaşlar nedeniyle ekonomik durum daha da kötüleşmiştir. Bu da işsiz genç nüfusun eşkıyaların bulunduğu zümreye katılmasına yol açmıştır. Bu zümreler içerisinde suhte adı verilen işsiz medreseliler de yer almıştır. XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda iki cephe bir savaş ortamı içinde olması eşkıya topluluklarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (İlgürel, 1995, s. 467).

Eşkîyalık faaliyetlerinin yayılmasında yukarıda verilen nedenlerin dışında başka nedenlerde söz konusudur. Eşkîyalık olaylarında ekonomik ve sosyal düzensizlik dışında ahlaki ve psikolojik sebepler de etkili olmuştur. Daha kolay kazanmak, kısa sürede zengin olmak ve ismini duyurma düşüncesi de eşkıyalık faaliyetlerinin yayılmasında önemli faktörlerden biri olmuştur (Öztürk, 1991, s. 971).

B. Eşkîyalık Hareketlerinin Oluşumu ve Yayılışı

52 numaralı Mühimme Defteri'nde incelenen hükümlere göre eşkıyalık faaliyetlerine katılan gruplar; reaya, suhte, ehl-i örf ve gurbet taifesi adı verilen gezginci gruplar olarak sınıflandırılabilir. Reaya sınıfı yanlarına eşkıyaları toplayarak birlikte hareket ettikleri insanlara ve mallarına zarar verdikleri görülmektedir (Mühimme 52, s. 217 / Hüküm 565, s. 234 / Hüküm 611). Suhteler ise sayılarının çok olduğu yerlerde bir serdar belirleyerek bölgelerde 300–400 kişilik kalabalık suhte grupları ile topluca hareket etmiş ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Mühimme 52, s. 182 / Hüküm 462). Ehl-i örf sınıfında ise bey, yeniçeri ve özellikle sipahilerin bölgelerdeki eşkıyalık olaylarına katıldığı görülmektedir. Mora sipahilerinin mahkemeyi basarak insanları öldürmesi ehl-i örf sınıfı içindeki görevlilerin eşkıyalık faaliyetlerinin durumunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir (Mühimme 52, s. 239/ Hüküm 624). Ayrıca bir diğer hükümde Amasya'da zaim Ahmed'in altı yıldan beri Şark seferine çeşitli bahaneler ve şahitler ile katılmadığı, ayrıca ehl-i fesad olarak insanların akçelerini alarak bölge halkına zarar verdiği ve zekât namına Müslümanlardan akçe aldığı belirtilmektedir (Mühimme 52, s. 130 / Hüküm 329). Osmanlı'da gezginci şekilde yaşayan gruplar arşiv belgelerinde konargöçer veya yürük olarak isimlendirilmiştir. Bu yapılar boy, aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba(aile) gibi bölümlere ayrılmıştır. Aşiret kelimesi göçebe yaşayan topluluklar için kullanılmıştır (Halaçoğlu, 1991, s. 9). Ayrıca bu konargöçer gruplara gurbet taifesi de denilmiştir. Gurbet gruplarının faaliyetleri de Mühimme Defterleri'nde yer almıştır. "*Çingane taifesi Alanya'ya gelüb kırk, elli çadır kurup nice eşkıyalar ile Müslümanların emvâl ve erzakın garet edüb, vilayetimizi harab edüb*" şeklinde belgede yer aldığı görülmektedir (Mühimme 52, s. 235 / Hüküm 614). Hükümün devamında ise bu gurbet grubuna karşı önlem alınmaz ise halkın bu bölgeden ayrılacağına vurgu yapılmıştır. Görüldüğü üzere kalabalık şekilde yaşayan göçer gruplar Mühimme Defterleri'nde genellikle olumsuz durumlar içerisinde yer almıştır.

52 numaralı Mühimme Defteri incelendiğinde isyanların geniş alana yayıldığı ve pek çok grubun bu isyanlara katıldığı, doğrudan veya dolaylı olarak destek verdiği görülmektedir. Eşkîyaların kurduğu çeteler birbirinden bağımsız olarak küçük veya büyük gruplar halinde hareket etmiştir. 991-992 / 1583-1584 yılında Seferihisar'da yirmi otuz nefer (Mühimme 52, s. 236/ Hüküm 616), Kırçova'da otuz kırk nefer eşkıyanın bir araya gelerek evleri silahlarla basarak insanların paralarını ve mallarını gasp etmişlerdir (Mühimme 52, s. 234/ Hüküm 611). Ayrıca Balis sancağında beş altı yüz kadar eşkıya bir araya toplanarak büyük gruplar halinde hareket ederek bölgeye zarar vermiş ve insanları öldürmüşlerdir (Mühimme 52, s. 147/ Hüküm 370). Özellikle bu bölgede eşkıya çetelerinin sayılarının bu kadar fazla olması bölgede güvenlik zafiyetine neden olmuştur. İlerleyen yıllarda bu çeteler Celâli adıyla bilinen büyük eşkıya topluluklarını oluşturdular (İlgürel, 1995, s. 467).

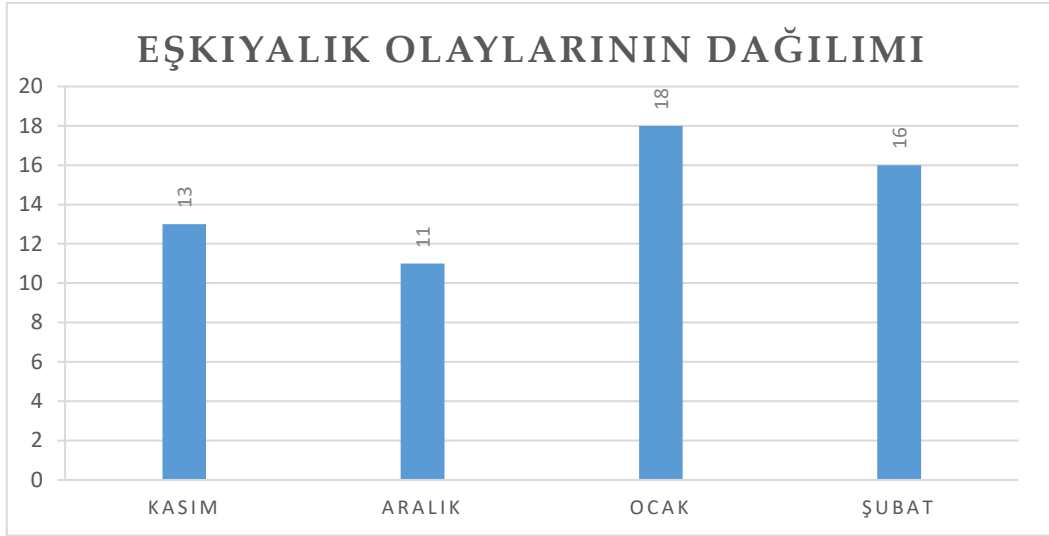
Eşkîya grupları bir araya geldiği zaman öncelikle kendilerine başbuğ veya serdar adı verilen liderler tayin ederdi (Mühimme 52, s. 154 / Hüküm 387, s. 181 / Hüküm 460). Eşkîyalar tayin ettikleri

serdarlar etrafında toplanarak birlikte hareket etmişlerdir. Böylece buldukları bölgeleri daha kolay tehdit etme yolunu bulmuşlardır. Seçilen bu liderler genel olarak azledilmiş ya da gadre uğramış hükümet mensupları ile reaya arasında itibar kazanmış şahıslar idi.

XVI. yüzyılda toplumun devlete olan şikâyetlerinde en öne çıkanlar içinde hırsızlık ve haramilik yer almaktadır. Gerek şehzadeler arası taht kavgaları gerekse devam eden savaşlar neticesinde eşkıyalık faaliyetlerine karışan insanlar yağma ve soygun hareketlerine girişerek halkın can ve mal güvenliğine ciddi zarar vermiştir (Akdağ, 1975, s. 101-102).

52 numaralı Mühimme Defteri'nde işlenen suçlara bakıldığında ise; genel olarak hırsızlık, cinayet (Mühimme 52, s. 144 / Hüküm 364), yol kesme (Mühimme 52, s. 147 / Hüküm 369), ev ve çadır basma, mal ve erzak yağmalama (Mühimme 52, s. 155 / Hüküm 389), yem, yemek ve mala zarar verme (Mühimme 52, s. 235 / Hüküm 614), ev yakma ve insanları alıkoyma (Mühimme 52, s. 213 / Hüküm 555) gibi suçlar işlendiği açıkça görülmektedir. Eşkıyalık hareketleri yalnızca yağma esasına dayanmıyordu. Büyük kalabalık grupların saldırıları çoğu defa erzak temini içindi. Selanik, Ustrumca, Avrethisarı, Temurhisarı ve Siroz kadılarına yazılan hükümde "*Hasan, Ali ve Mehmed geliüb cemaatlerinde bazı ehl-i fesad zuhur edüb evler ve yollar basub erzak ve emvâlleri garet edüb*" (Mühimme 52, s. 124 / Hüküm 313) şeklinde erzak temini için eşkıyalık faaliyetlerinde bulundukları belirtilmektedir. Benzer bir durum da Alanya ve Manavgat kadılarına yazılan bir diğer hükümde de görülmektedir. Manavgat kazasında Solak Mustafa eşkıyalarla toplanıp davarlar ve erzakları çaldıkları ayrıca Müslümanlara zulm ettikleri belirtilmektedir (Mühimme 52, s. 159 / Hüküm 399). Eşkıya grupları disiplin altında olmadığından köy, kasaba ve şehirleri yağmalıyor ve bölgelere zarar veriyorlardı (İlgürel, 1993, s. 255). Ankara beyine ve kadısına yazılan hükümde ise; "*Kara Bali nam kimesne altmış âdem ile çadır basub âdem yaralayub yağma edüb*" (Mühimme 52, s. 200 / Hüküm 519) şeklinde belirtildiği gibi eşkıyaların buldukları bölgelerdeki yağma faaliyetlerinde buldukları hakkında bilgiler vermiştir.

Bu çalışmada 52 numaralı Mühimme Defteri'nde eşkıyalık faaliyetleriyle ilgili hükümleri incelenmiştir. İncelenen ilk hüküm 28 Şevval 991/14 Kasım 1583 tarihli iken son hüküm ise 1 Safer 992/13 Şubat 1584 tarihlidir. Dolayısıyla yaklaşık dört aylık bir sürede ortaya çıkan eşkıyalık olayları hakkında bilgiler verilmiştir. 14 Kasım 1583- 13 Şubat 1584 tarihleri arasında tespit edilen, eşkıyalık, düzeni bozma, asayiş engelleme vb. gibi faaliyetlerin sayısı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Şekil 1. Mühimme Defteri'nde kaydedilen eşkıyalık olaylarının aylara göre dağılımı (1583-1584)

Ortaya çıkan eşkıyalık olaylarının sayılarının fazla olmasının altında yatan en önemli neden doğuda devam eden Osmanlı-İran savaşlarının etkisinden dolayıdır. Tabloya göre en çok eşkıyalık faaliyetleri ocak ayında en az ise aralık ayında ortaya çıktığı görülmektedir.

Suhtelerin eşkıyalık faaliyetleri ise incelenen zaman aralığında on iki defa görülmüştür. Bu hükümlerde suhtelerin eşkıyalık faaliyetlerinin birbirine yakın coğrafyalarda ortaya çıkması da dikkat çekicidir. Çankırı'da 2, Teke sancağında 2, Uluborlu'da 1, Alanya'da 1, Seydişehir'de 1, Amasya'da 1, Kütahya'da 1, Gölhisar'da 1, Vilayet-i Rum'da 2 suhte eşkıyalığı kayıtlara geçmiştir. Bu bölgede suhteler genellikle ev basma, adam öldürme, hırsızlık gibi suçlarda yer almışlardır. Seydişehir kadısına yazılan hükümde: *"Suhteler İsmail nam kimesneyi tutub iki dizlerini kesüb, Hasan nam kimesneyi tutub burun ve kulağını kesüb"* (Mühimme 52, s. 129 / Hüküm 326) şeklinde belirtildiği gibi suhte eşkıyalarının acımasızca işkenceler yaparak bölge halkından pek çok kişiye zarar verdikleri tespit edilmiştir.

Eşkîyaların kurduğu gruplar arasında soy, mezhep, din birliği zorunlu bir koşul değildi. Farklı milletten kişiler ortaklaşa bir eşkıya grubu da kurabiliyorlardı (Akdağ, 1975, s. 123). Eşkîya gruplar bazen zımmilerden oluşabiliyordu (Mühimme 52, s. 225 / Hüküm 589). Bazen sadece Müslümanlardan meydana gelebilirdi. Bursa kadısına yazılan hükümde: *"Kara Mustafa oğlu Ömer, Manav Ahmed ve Tursun oğlu Akbaş; İbrahim nam sipahiyi katl eyleyüb"* şeklinde geçtiği görülmektedir (Mühimme 52, s. 159 / Hüküm 399). Eşkîyaların ortaklaşa kurduğu eşkıyalık grupları da mevcut idi. Seydişehir kadısına yazılan hükümde; *"Karlı Şüca, Sarı Veli, Köse Müslihiddin ve Kalaycıoğlu Yörük Müslihiddin nam şakiler altı nefer mikdarı levendatla cemiyet edüb isyan ve tuğyan üzere olub"* şeklinde yer almaktadır (Mühimme 52, s. 129 / Hüküm 326). Hatta devlet görevlileri de eşkıyalık faaliyetlerinde yer alabiliyorlardı. Mora sipahileri ve Teke sancağı sipahileri eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Mühimme 52, s. 239 / Hüküm 624-625). Görüldüğü üzere eşkıyalık faaliyetlerinde herhangi bir dil, din, ırk ve insan ayrımı yapılmamıştır. Bu durum hem yağmalamayı yapan gruplar için hem de yağmaladıkları bölgelerdeki insanlar için de farklı değildir.

Eşkialık faaliyetlerine genellikle buldukları bölgelerde yaşayan kişilerin katıldıkları görülmektedir. Eşkialar yaşam alanı olarak doğal ortamları seçiyor ve geçimlerini de bu bölgelerde yağmacılık yaparak sağlıyorlardı (Gök & İnbaşı, 2021, s. 1357). Ayrıca dağlık alanlar ve ticaret yolları üzerinde de eşkıyalık faaliyetlerinde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Eşkialar otoriteden uzak bir şekilde yaşayabilmek için dağlar yolsuz düzlükler, ormanlık alanlar ve dereler gibi ulaşımı zor olan bölgelerde yaşıyorlardı. Eşkialar ticaret için önemli olan geçitler ve yolları tutuyor yoldan geçenlerin mallarını yağmalayıp insanları öldürüp başka bölgelere firar ediyorlardı (Yiğit & Oruç, 2020, s.33). Osmanlı hükümeti önemli ticaret yollarını eşkıyalara karşı korumaya çalışıyordu. Buna rağmen soyguncularla derbentçilerin işbirliği yaptığı da oluyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin İran ile sınır bölgesinde kervanlardan vergi alan soyguncu çeteleri de mevcut idi (Faroqhi, 2005, s. 51). 52 numaralı Mühimme Defteri'nde eşkıyaların ticaret yolları ve geçitlerde yol kesme olaylarının görüldüğü yerler ise; Karesi (Balıkesir), Biga, Hüdavendigâr (Bursa) (Mühimme 52, s. 123 / Hüküm 311), Şam, Ruha (Mühimme 52, s. 173 / Hüküm 434), Ohri (Mühimme 52, s. 144 / Hüküm 363), Budun (Mühimme 52, s. 162 / Hüküm 408) olarak tespit edilmiştir. Özellikle Budin'deki eşkıyalık faaliyetleri; *"Budun kazasında Ali ve Hüseyin nam kimesneler hırsız ve harami olub ehl-i İslâm'ın yollarını basub emvâl ve erzaklarını garet edüb ayrıca Eflak vilayetinden geçene hırsızlık ve haramilik yaparlar."* şeklinde geçmektedir.

Eşkiaların özellikle devlet görevlilerinin isimlerini kullanarak ve yerlerine geçerek bölgedeki düzeni bozduğu görülmektedir. Eflak voyvodasına yazılan hükümde bazı kişiler çavuş ve sipahi adına gelerek eşkıyalar ile birlikte hareket etmiştir. Reayanın mallarına zarar vererek her türlü kötülüğü yaparak mallarını zorla almıştır (Mühimme 52, s. 171 / Hüküm 431). Bir diğer hükümde ise şu ifadeler yer almaktadır; *"Ömer ve oğulları yeniçeri suretine girerek haramzadeden pek çok kimseyi yanına alarak Müslümanlara zarar vermiştir."* Hükümde de görüldüğü üzere eşkıyalar çeşitli şekillerde devlet görevlilerinin kılığına girerek etrafında pek çok eşkıya toplamışlardır. Lakin bu gibi durumlarda mahkemelerde yargılanarak haklarından gelinmesi emredilmiştir (Mühimme 52, s. 189 / Hüküm 486).

Buldukları bölgelerin güvenliklerini sağlayan sipahiler seferlere katıldığı zaman bu bölgede oluşan güvenlik boşluklarından eşkıyalar faydalanma yoluna gitmişlerdir. Bu durum hükümlerde şu şekilde geçmektedir. *"Eğriboz ve Mora'da sipahiler sefere tevcih edince memleket hali kalub haramiler ve eşkıyalar fesâd ü şenâ'at ederek yollar, evler, köyler ve karyeler basub insanları sebepsiz yere katl edüb akçe ve paralarını alub ayrıca bağ, bağçe ve tarlalara zarar verüb davar ve sığırları çalmışlardır."* (Mühimme 52, s. 149 / Hüküm 375). Burada eşkıyaların bölge halkının canlarına ve mallarına büyük zararlar verdikleri görülmektedir. Ayrıca farklı bir hükümde ise; Teke sancağı sipahileri sefer-i hümayuna tevcih ettirildiklerinde eşkıya ve suhtelerin Teke sancağında ciddi bir şekilde güvenlik zafiyetine neden olduğu görülmektedir (Mühimme 52, s. 170 / Hüküm 428).

Bir başka hükümde ise eşkıyaların buldukları bölgelerde dışarıdan nüfusun gelmesine engel olmaya çalışıldığı görülmektedir. Şam beylerbeyine yazılan hükme baktığımızda; İki binden fazla atlı araba Hims, Hama ve Selimiye'de köyleri yağma ederek mallar ve erzakları çalarak çevreye adamlar göndermişlerdir. Eşkialar bu vilayetlere gelmenin sebebi nedir diye soru sorarak pek çok nüfusu katl etmişlerdir (Mühimme 52, s. 165 / Hüküm 415).

Eşkîyalar çıkarları için devleti temsil eden görevlilere de zarar vermişlerdir. Arnavud Belgradi kadısı olan Sinan bulunduğu bölgede eşkîyalar tarafından katl edilmiştir (Mühimme 52, s. 192 / Hüküm 493). Devlet görevlilerinin de eşkîyalık faaliyetleri içerisinde yer aldığı görülmektedir. Mora sipahileri Müslümanları sebepsiz yere öldürmüştür. Ayrıca Kameriyye mahkemesini de basmışlardır (Mühimme 52, s. 239 / Hüküm 624). Bu durum eşkîyalık olaylarının geldiği noktayı göz önüne sermektedir.

Devlet görevlilerinin malları da eşkîyalar tarafından alıkonulmaktaydı. Böyle durumdaki hükümlerin çok sert olduğu görülmektedir. Mısır'a varınca yol üzerinde bulunan kadılara ve beylere yazılan hüküm incelendiğinde; *"Sâbika Mısır beğerbeğisi Hasan Paşanın yolda gelirken bazı yerlerde alıkonulmuş esbabları ve davaları vardır. Buyurdum ki dergâh-ı mu'allam çavuşlarından Ahmed çavuş gönderilmiştir. Dikkat ü ihtimamla teftiş edesin. Alıkonulmuş ne kadar nesne var ise defter edüb südde-i sa'âdetime gönderesin. Külli esbabından bir nesne zâyi ve telef olursa özrün makbul olmaz. Eşedd-i ikâb ile mu'âkkab olmanız mukarrerdir"*(Mühimme 52, s. 146 / Hüküm 366). Görüldüğü üzere eşkıyanın gasp ettiği malların teftiş edilip kaydedilmesi, zararın tazmin edilmesi, şayet bunun yerine getirilmemesi durumunda şiddetle cezalandırılacakları belirtilmektedir.

Bazen bölge halkı eşkîyalara yardımda bulunmaktadır. Bu durum arşiv belgelerinde genellikle eşkıya yatağı veya suhte yatağı olarak geçmektedir. Karaman beylerbeyi ve kadısına yazılan hükümde: *"Ali ve İlyas nam kimesneler eşkıyadan olub Müslümanları katl eylemişlerdir. Vech-i meşruh üzere mütemekkin Abdi nam kimesne eşkıyaların yatağı ve yoldaşı olub fesâd ü şenâ'at eylediklerinde onun evinde saklanub"* (Mühimme 52, s. 217 / Hüküm 565). Bölge halkından eşkîyalara verilen destek görülmektedir. Bu hükmün devamında ise; *"Teke sancağı sipahilerinden Hasan nam sipahi ehl-i fesâd suhte yatağıdır"* şeklinde bilgi bulunmaktadır (Mühimme 52, s. 239 / Hüküm 625). Eşkîyaları ortadan kaldırmakla görevlendirilen görevlilerin de eşkıyaları himaye ettiği durumlar söz konusu olmuştur. (Demirci & Arslan, 2012, s. 58). Ayrıca Gölhisar ve Uluborlu kadılarına yazılan hükümde; Gölhisar kazasında Şaban, Resul, Hasan ve Mehmed haramzâde ve softa yatağı olup eşkîyalara yardımda bulduklarına dair bilgilere yer verilmiştir. (Mühimme 52, s. 155 / Hüküm 390). Özellikle eşkîyalara yardım ve yataklık yapanlara karşı devlet sert önlemler almıştır.

C. Eşkîyalığa Karşı Devletin Aldığı Önlemler ve Uygulanan Cezalar

Geçitlerde ve ulaşımda sorun yaşanan yerlerde hükümet yol güvenliğini sağlayabilmek için derbentler inşa etmiştir. Eşkîyaların özellikle sürekli yağmalama ve insanlara zarar verme faaliyetlerinde bulunarak derbentlerdeki düzeni bozma yoluna gittikleri görülmektedir (Mühimme 52, s. 123 / Hüküm 311).

Devlet konargöçerleri iskân ederek onları da kontrol altında tutmaya çalıştı. İskân bölgesinin dışına çıkanlara da devletin ciddi cezalar verdikleri görülmektedir. *"Yerleşik Raşen ve Zaki nam kimesneler eşkıyadan olub medhali olmadıkları kazalara karışub kendi halinde olan Müslümanların akçelerini alub fesad ü şenâ'at sâbit olub küreğe konula"* (Mühimme 52, s. 126 / Hüküm 317).

Asayişin bozulduğu yerlerde merkezi hükümet tarafından genellikle olayların araştırılması için çavuş adı verilen müfettiş görevlendirilmiştir. Üsküp kadısına yazılan hükümde; *"Taht-ı hükümetinizde bazı haramiler zuhur edüb malları garet edüb, âdemler katl eylemişlerdir. Husus-ı mezbur için südde-i sa'âdetim*

çavuşlarından Karan çavuş irsâl olunmuştur" (Mühimme 52, s. 243 / Hüküm 637). Yukarıdaki hükümde olayların araştırılması için çavuş tayin edildiği görülmektedir. Eşkialık olaylarının büyüdüğü durumlarda ise çavuşlara ek görevler verilmiştir. Bir diğer hükümde; *"Eşkialar subaşını yaralayub, naibi döküb, yeniçeriye paralayub firar edince eşkıyaları ele götürmek için dergâh-ı mu'allam çavuşlarından Mustafa tayin olunmuştur. Buyurdum ki mezburları buldurub getirüb dikkat ü ihtimamla teftiş eylesin. Şöyleki mezburlar muharebeye mübâşeret iderler ise müşarun ileyh çavuşum ele getirüb asla mecal vermeyüb haklarından gelesin"* (Mühimme 52, s. 172 / Hüküm 433). Böylece çavuşlara eşkıyalık olaylarını önlemek amacıyla önemli görevler verilmiştir.

Eşkialık hareketlerini önlemek için alınan tedbirler yetersiz kaldığında *"demleri hederdir"* şeklinde eşkıyaların yakalanıp şiddetle cezalandırılması için emirler yerel yöneticilere gönderilmiştir. Balıkesir kadısına gönderilen hükümde; *"ehl-i fesâd erzak ve esbabları garet edüb ve insanları katl edüb bir sancaktan bir sancağa firar etmektedirler. Haklarından gelinmek için dergâh-ı mu'allam çavuşlarından Mehmed çavuş mübâşeretiyle emr-i şerif verilüb ehl-i fesâdın serdarlarının haklarından gelinüb emn ü emân üzere iken haramzâde taifesi tekrar isyan etmiştir. Ehl-i fesâd muharebe eder ise demleri heder olmak üzere haklarından gelesin"* (Mühimme 52, s. 123 Hüküm 311). Görüldüğü üzere eşkıyaların ilk isyanından sonra tekrar isyana kalkışması durumunda eşkıyalara herhangi bir fırsat verilmeden şiddetle cezalandırılması emredilmiştir.

Devlet görevlilerinin özellikle önemli konularda görevlerini yerine getirirken ihmal ve kusurlarının olması asla kabul edilmemiştir. Bu durumla ilgili hüküm incelendiğinde: *"Keşşaf beği Seyfeddin beye hüküm ki Temur han dâme uluvvuhunun âdemlerinin yollarını eşkıyalar basub mallarını garet eylemişlerdir. Buyurdum ki vusul buldukda mezburları ele getirüb fesâd ü şenâ'atleri sâbit olanın haklarından gelesin. Asla özrüñ makbul olmaz. Envâ-i itâb ve ikâba mazhar olman mukarrerdir"* (Mühimme 52, s. 125 / Hüküm 315). Görüldüğü üzere herhangi bir ihmal durumunda şiddetle cezalandırılacağı bilgisi verilmiştir.

Devletin eşkıyalara karşı verdiği cezalar genellikle siyaseten katl cezası yani ölüm cezasıdır. Ölüm cezası dışında hapis, sürgün, küreğe konma gibi çeşitli cezalarda verilmiştir.

Divan-ı Hümayun eşkıyalık faaliyetlerinde yer alarak yol kesen, hırsızlık yapan, adam öldürenler reayadan ise şeri mahkemede yargılanıp cezalandırılmasını kadılardan talep etmektedir. Taşrada görev yapan tımarlı sipahi, yeniçeri gibi askeri sınıfa ait mensupların yargılanması ise sütte-i saadete bilgi verilmeden yapılmamıştır (Ünal, 2014, s. 292). Ohri ve Kalkandelen kadılarına yazılan hükümde; *"Kırçova kadısı mektub gönderüb bundan akdem bazı eşkıya otuz kırk nefer yoldaşları ile alât-ı harble evin basub kapusu kırub içeri girüb akçe emval ve esbabları garet edüb te'addi ve fesâd eyledikleri arz ettiğın ecilden buyurdum ki: dergâh-ı muallam çavuşlarından Ohri nazırı olan Mustafa çavuş mukayyed olub habs ile ele getirüb şer' ile buldurusu lazım olanı buldurub ahvalleri şer ile dikkat ü ihtimam ile teftiş eylesin. Haklarından gelesin. Sipahi habs edüb arz eylesin."* Şeklinde emir verilmiştir. (Mühimme 52, s. 234 / Hüküm 611). Bursa ve Kite kadılarına yazılan bir diğer hükümde ise; *"Kite kazasında Göcek Ahmed oğlu dimekle maaruf yeniçerinin bir hizmetkârı ile kara Ahmed nam yeniçeri birkaç yeniçeri ile cem eyleyüb fesâd ü şenâ'atleri ziyade olduğı ilâm olunmağın vardukda bu hususda bizzat mukayyed olub Hıdır çavuş mübâşeretiyle şer ile buldurulması lazım olanlara buldurub hak üzere teftiş edüb göresin. Hususlar i'lâm olunduğı üzere sâbit ve zâhir olursa mezkûrları habs edüb sûret-i sicilleriyle yazub arz eylesin."* (Mühimme 52, s. 168 / Hüküm 424). Başkente bilgi

verilmeden yargılamanın yapılmadığı görülmektedir. Merkezden gelecek cevaba göre eşkıyalar bu süreçte hapiste tutulmaya devam etmiştir (Koç & Tuğluca, 2006, s. 2).

Askeri sınıfa mensup kişilere karşı işlenen suçlarda verilecek ceza kesinleşene kadar hapisanede bekletilmiştir. Arza muhtaç olmayan durumlarda şiddetle cezalandırılmışlardır. *“Kara Mustafa oğlu Ömer ve Manav Ahmed ve Tursun oğlu Akbaş ve Mehmed nam Ömer, İbrahim nam sipahi oğlanı urub katl eyleyüb zulm u te’addi eylemişlerdir. Buyurdum ki şer’le bulundurması lazım geleni buldurub şer’le teftiş edüb göresin. Mezburlar vech u meşruh üzere fesâd ve şenâ’atleri katl u nefis etdikleri şer ile sabit ve zahir olursa bu fesâdı edenleri habs edüb muhtâc-ı arz olanlardan değil ise şer ile lazım geleni icrâ edesin.”* (Mühimme 52, s. 169 / Hüküm 425).

Eşkıyalara karşı verilen cezalar genellikle ölüm cezasıdır. Belgelerde ölüm cezası yerine siyaset kavramı kullanılmıştır. Belgelerde siyaset ağır şekilde cezalandırma anlamına gelmektedir. Siyaseten katl terimi bağı yani devlete karşı isyan eden kişiler için kullanılmıştır. Bağı suçu mevcut devlet düzenine haksız yere başkaldırmaları ve devletin emirlerini yerine getirmemelerinden kaynaklanmaktadır. Siyaseten katl cezası kötülük yapıp etrafa zarar verenlere, isyan edenlere, halka zulmedenlere, casuslara ve hırsızlık gibi toplum düzenini bozanlara uygulanmıştır (Ünal, 2014, s. 283-284). Kırıkkilise sancağında vaki olan kadılara yazılan hükümde; *“kâfirler birkaç zımmi katl eylemişlerdir. Katilleri habs edüb fesâd ü şenâ’atleri sâbit olduktan sonra şer ile lazım geleni icra idesin. Siyasete mâ’mur olanlara mecal vermeyesin.”* (Mühimme 52, s. 193 / Hüküm 496). Arnavud Belgradı kadısı ve Avlonya kadısına yazılan bir diğer hükümde bölgede bulunan eşkıyaların isyan ederek Nazır Ahmed Çavuş’u katl ettiği bildirilmiştir. Katillerin derhal yakalanarak meclis-i şer’e getirilmesi emredilmiştir. Suçları sabit olanların sipahi ise hapse atılmalarını, sipahi olmayan katiller ve bey olanlar ise siyaset edilmesini şiddetle emredilmiştir (Mühimme 52, s. 201 / Hüküm 521).

Devletin uyguladığı cezalardan biri ise küreğe koyma cezasıdır. Küreğe koyma cezası Osmanlı donanmasının insan gücünü karşılamak üzere ortaya konulan bir ceza yöntemidir (İpşirli, 2019, s. 112). Anadolu beğlerbeğisi ve Karahisâr kadısına gönderilen hükümde Karahisar’da Müslümanların akçelerini alarak fesad üzere oldukları sabit olduğundan dolayı eşkıya olan Raşen ve Zaki adındaki kişiler için küreğe konulma emri verilmiştir (Mühimme 52, s. 126 / Hüküm 317).

Bölgelerin düşmana karşı muhafazası durumunda da vakit geçirilmeden kürekçi talebinde bulunulmuştur. Yeterince kürekçi bulunmadığı durumlarda çeşitli suçlardan dolayı yakalanan kimselerden ancak ölüm cezası dışındaki suçlular küreğe konulmuştur (İpşirli, 2019, s. 113). Akkirman ve Kili kadılarında yazılan hükümde; *“Özi beyi İlyas mektub gönderüb ol beharda küffar-ı haksarın hareket eylemek ihtimali olub Akkirman muhafazasına tayin olunan iki kıta’a kalitaların donanması için mukaddem kürekçi tedariki lazım olduğun arz etmeğin taht-ı kazanuzda fesad ü şenâ’at sâbit ve zahir olub siyasete müstahik olmayan ceraimi sâbit olan mücrimleri suret-i sicilleri ile kayd u bend ile gönderesin ki küreğe koşub istihdam eyleye. Kendü hallerinde olan fukarayı küreğe göndermekden ziyade hazer idesin”* (Mühimme 52, s. 131 / Hüküm 332). Ayrıca Alanya kadısına yazılan bir diğer hükümde ise suçları sabit olup siyaset cezası almayanları Rodos’da bulunan kadırgalara kürekçi temini için gönderilmesi emredilmiştir (Mühimme 52, s. 161 / Hüküm 402). Kürekçi temininde suçluların idam cezası dışında cezalarının kesinleşmiş olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca suçu olmayan insanların küreğe gönderilmemesi emredilmiştir.

Eşküyaya verilen cezalardan bir diğeri sürgün cezasıdır. Sürgün kaynaklarda genellikle “nefiy” olarak geçmektedir. Sürgün yerine ise “menfa” denilmiştir. Sürgünün iki uygulaması vardır. Bunlardan biri kişilerin cezalandırılması için buldukları yerlerden uzaklaştırılması, diğeri ise toplu sürgün uygulamasıdır. Sürgün yeri olarak ise özellikle ulaşımı zor olan uzak sınırlardaki şehirler, kasabalar, kaleler ve adalar tercih edilmiştir (Daşcıoğlu, 2010, s. 167-168). Defterdeki hükümlerde ise; Sorgun’da Çalık Mustafa ve oğlu eşkıyalarla birlik olup kazalara saldırılar düzenlemişlerdir. Bunun üzerine Çalık Mustafa ve eşkıyaların Rodos’a sürülmesi emredilmiştir (Mühimme 52, s. 162 / Hüküm 405). Şam beylerbeyine yazılan bir diğerk hükümde ise; “*Liva-i Gazze’de asi Arab taifesinin Müslümanların erzak ve emvallerini garet edüb fesad ü şenâ’atleri günden güne hali olmuşdur. Buyurdum ki vusul buldukda asi Arab taifesini memleketden sürüb ihrac idesin*”(Mühimme 52, s. 154 / Hüküm 387). Şeklinde artan eşkıyalık faaliyetleri karşısında sürgün cezası verilmiştir.

Sonuç

52 Numaralı Mühimme Defteri’nin incelenen hükümlerine göre ortaya çıkmış olan eşkıyalık olaylarının birbirinden bağımsız olduğu görülmektedir. Bu olaylar büyük çapta olmayıp yerel olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğuda Safevîler ile başlayan sonrasında batıda Avusturya ile devam eden uzun süren savaşlar şehirlerde asayiş problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uzun süren savaşlar eşkıyalık olaylarının artmasında önemli rol oynamıştır.

Eşküyalık olaylarının en önemli sonuçlarından biri ordunun sefere çıktığı zaman şehirlerde güvenlik zafiyetinin ortaya çıkmasına neden olmasıdır. Bölgelerin güvenliğinde rol oynayan sipahilerin seferlere katılmasıyla halkın can ve mal güvenlikleri tehdit altında olmuştur. Şehirler sefer süresi boyunca güvenli olmadığından eşkıyalık olaylarının önüne geçilmesinde sorunlar yaşanmıştır. Eşküyalar bu durumu kullanarak halka her türlü kötülüğü yapmaktan geri durmamıştır. Bazı eşkıya gruplarının buldukları yerlerden ayrılarak başka bölgelerde eşkıyalık hareketlerine katılması da dikkate değerdir.

Eşküyalık olaylarının şehirlerden ziyade daha çok köylerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun nedeni ise köylerin daha savunmasız olmasından kaynaklanmaktadır. Eşküyalar köylerde sadece yağmalama faaliyetlerinde bulunmakla kalmıyor ayrıca ekilen tarım ürünlerinden evlere kadar ciddi bir şekilde yakıp yok etme esasına dayanan olaylarında yaşandığı görülmüştür. Ayrıca köylünün malını gasp etmelerinin yanında bölgede yaşayan köylüleri de öldürdükleri görülmektedir.

Ekonomik ve askeri yapıdaki bozulmadan kaynaklanan süreçte çiftbozan durumuna düşerek yurtlarından ayrılan insanların bir kısmı eşkıyalara katılarak düzen bozucu faaliyetler içinde yer almışlardır.

Eşküyalık olayları ağırlıklı olarak önce Anadolu’da sonra Balkanlar’da görülmektedir. Bursa’da Kara Mustafa oğlu Ömer, Manav Ahmed ve Tursun oğlu Akbaş, Kütahya’da Oruç oğlu Sefer, Karaman’da Ali ve İlyas, Seydişehir’de Mazlı Şüca, Sarı Veli, Köse Müslihiddin ve Kayacıoğlu Yörük, Suruç’da Yusuf ve Mahmud, Kangırı’da Resul, Abdülkadir ve Veli, Karahisar’da Reşan ve Zaki, Ankara’da Kara Bali, Seferihisar’da Kara Durmuş, Ohri’de Hasan oğlu Zafer, Karadağ’da Abdullah’ın oğulları, Budun’da Ali ve Hüseyin adlı eşkıyaların bazıları küçük gruplarla bazıları ise büyük atlı

gruplarla eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak bölge halkının can ve mal güvenliğini ciddi şekilde tehdit etmişlerdir. Bu isyanların bir kısmında ise eşkıyaların suhtelerle birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Ortaya çıkan olayları incelediğimizde bu hareketler siyasi düzene karşı olmamıştır. Eşkîyalık olaylarının ortaya çıkmasındaki temel neden ekonomik durumdan kaynaklanmıştır. Eşkîyaların gerçekleştirdikleri olaylar başlangıçta yağmalama olarak başlamış fakat ilerleyen süreçte ciddi güvenlik sorunlarına neden olmuştur. Eşkîyalık hareketlerinin temel amacı bu faaliyetlerde yer alanların bir takım menfaatler elde etmesinden kaynaklanmaktadır. Eşkîyalar gerçekleştirdikleri faaliyetlerinde daha çok savunmasız durumda olan köyleri, yolları ve geçitleri tercih etmişlerdir ve bunu yaparken herhangi bir yer ayırımına gitmemişlerdir.

Eşkîyalık hareketleri devleti her yönü ile olumsuz etkilemiştir. Merkezden uzak olan bölgelerde ortaya çıkmış olan eşkıyalık hareketlerinin dört ay içinde çok fazla yaşanması ekonomik ve siyasi yönden Osmanlı yönetimini olumsuz etkilemiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

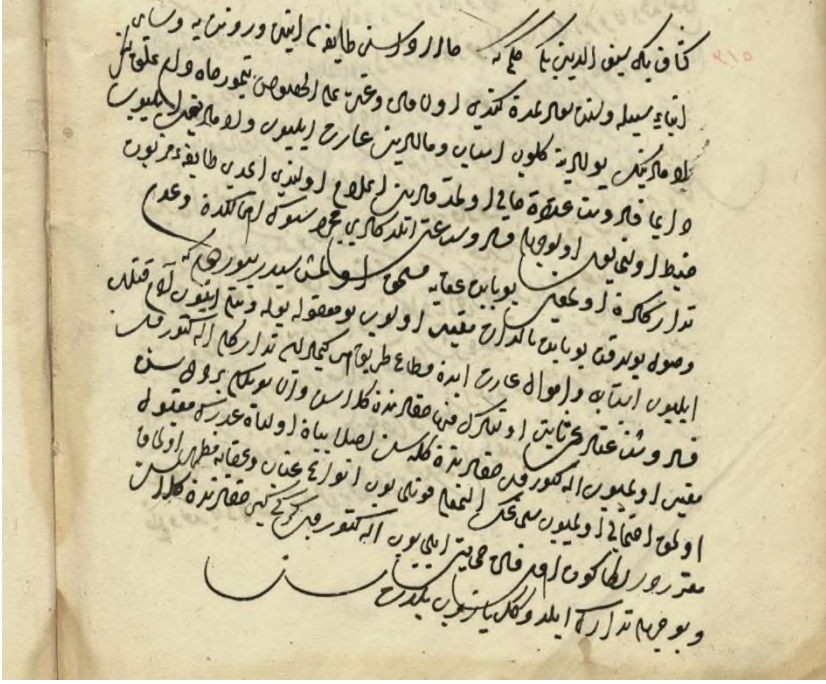
Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Katkı Oranı Beyanı

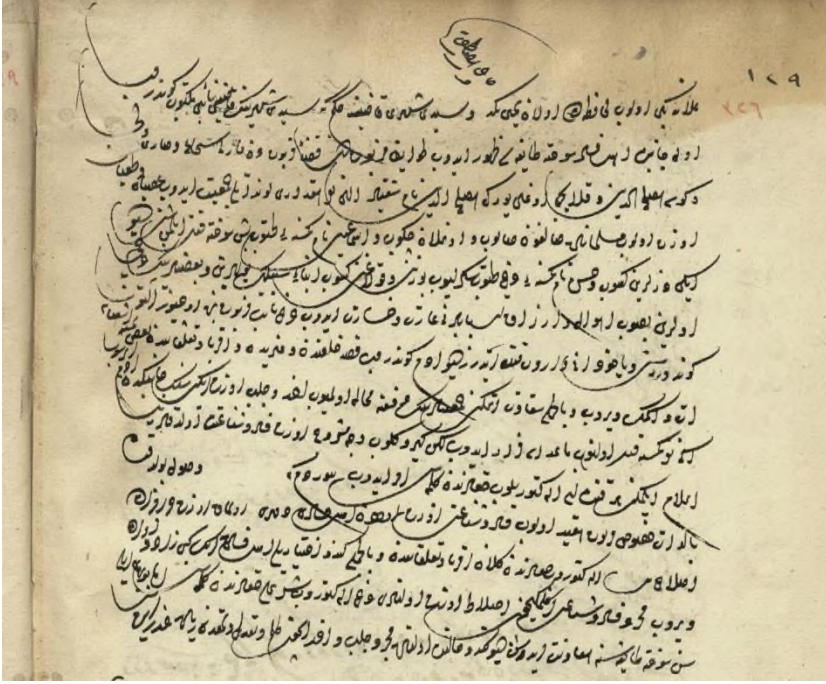
Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Ekler

Mühimme 52, Sayfa 125, Hüküm 315

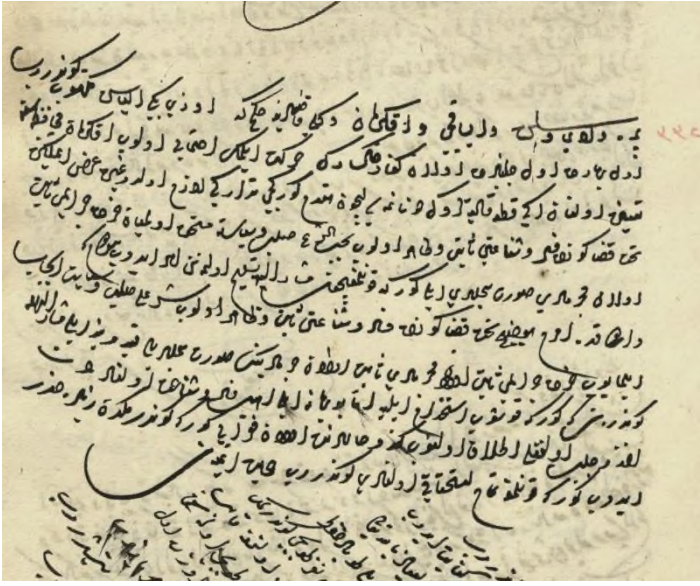
Keşşaf beği Seyfeddin beğe hüküm ki hala Dasni taifesi ayende ve revendeye ve saîr ebnâ-i sebîle darend-i sa'adetinden giden ulakları ve gayriye ale'l-husus Timur Han dame uluvvuhûnun âdemlerinin yollarına gelüb esbâb ve malların garet eyleyüb ve âdemler katl eyleyüb daima fesâd u şenâ'atden hali olmadıkların i'lam olundu. İmdi taife-i mezbure zabt olunmayub ol vechile fesâd u şenâ'at etdikleri mücerred senün ihmalinden ve âdem tedariklerin olmağın bu babda ikaba müstehak olmuşundur buyurdum ki vusul buldukda bu babda bizzat mukayyed olub bu makule yola ve bele eyleyüb âdem katl eyleyüb esbâb ve emvâl garet eden kuttâu't-tarîk her kimler ise tedarikle ele getirüb fesâd u şenâ'atler i sâbit olanların febiha haklarından gelesin ve illa böyleki bir dahi sen mukayyed olmayub ele getirüb haklarından gelesin asla beyan olunan özrün makbul olmak ihtimali olmayub sancağın alınmağla konulmayub enva-i itâb ve ikâba mazhar olmak mukarrerdir ana göre ehl-i fesâda himayet eyleyüb ele getirüb gereği gibi haklarından gelesin ve bu vecihle tedarük eylediğün yazub bildiresin.

Mühimme 52, Sayfa 129, Hüküm 326

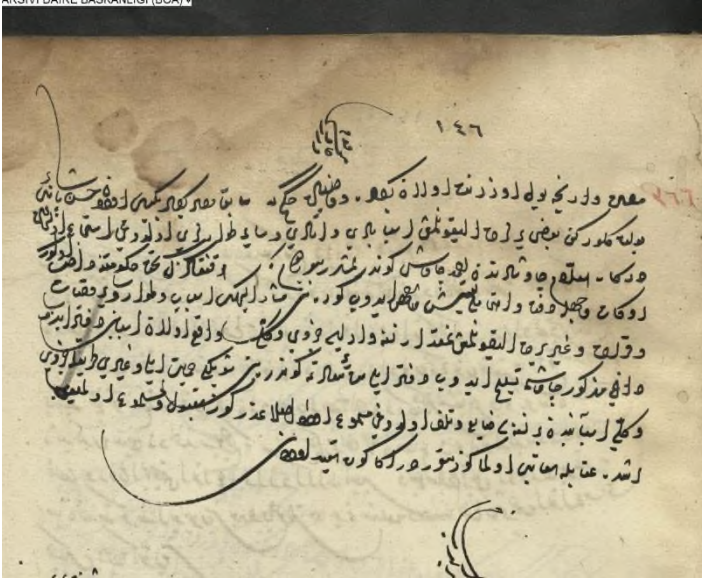
Hacı Mustafa'ya verildi

Alaiye beği olub muhafazada olan Yahya beğ ve Seydişehir kadısına hüküm ki Seydişehir'nin kadısı naibi mektub gönderüb ol cânibde ehl-i fesâd softa tairesi zuhûr edüb tavaif-i mezbûreden kaza-i mezbûreden Karlı Şüca ve Sarı Veli ve Köse Müslihiddin ve Kalaycıoğlu Yörük Müslihiddin nam şakiler altı nefer mikdarı levendatla cemiyet edüb isyan ve tuğyan üzere olub Müslümanlara salgun salub ve oğlan çeküb ve İsmail nam kimesne-i tutub beş softa katl eylemişsin deyu iki dizlerini kesib Hasan nam kimesne-i dahi tutub sekirleyüb burun ve kulağın kesüb ebna-i sebilin yolların ve bazılarının dahi evlerin basub ahval ve erzak esbabları garet ve hisaret edüb dahi naib-i mezbûre bize üç yüz altın gönderesin ve yahud anı varub katl ederiz deyu âdem gönderüb kasaba halkından ve gayridan ve akraba ve taallukatından bazı kimesne eşkiyaya et ve ekmek verüb ve bi'l cümle şekavet etmeğın cemiyetlerinin define muhal olmayub ahz ve celb üzere iken senin cânibinden âdem irişüb iki nefer kimesne katl olunub maadası firar edüb lakin gerü gelüb vech-i meşrûh üzere fesad ü şenâ'at oldukların i'lam eylemeğın her kande ise ele getirilüb haklarından gelmesin emr edüb buyurdum ki vusûl buldukda bizzat husûs-ı mezbûre mukayyed olub fesad ü şenâ'at üzere olan ehl-i fesâdın defteri olmak üzere dir haramzâde asla himayet ele getirüb haklarından gelen akraba ve taallukatından bi'l cümle kendü ihtiyarıyla ehl-i fesâda onun gibi zâd ü zevâdlarda verüb mücerred fesâd u şenâ'at eylemek için ihtilat üzere olanları dahi ele getirüb şer ile haklarından gelesin ama bu bahane ile sen softa tairesine muavenet edesin deyu kendü halinde olanlara mücerred celb ü ahz için zulm ü te'addi olmaksın ziyade hazer edesin.

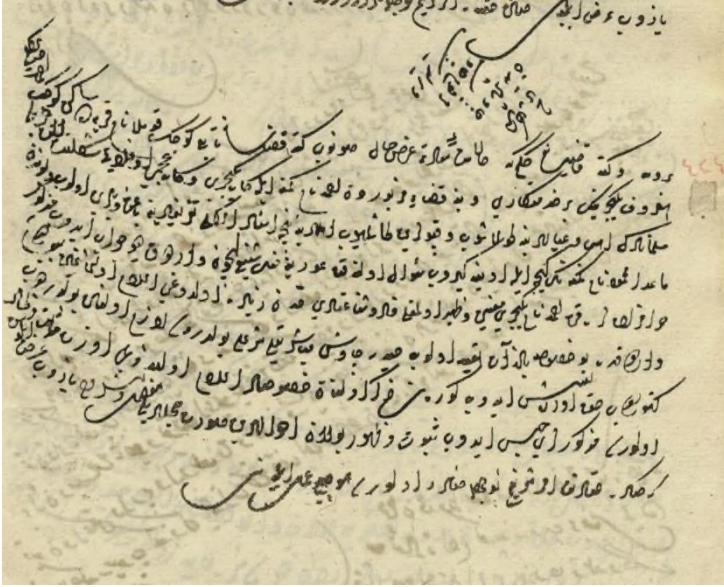
Mühimme 52, Sayfa 131, Hüküm 332

Prevadi ve Ayakçı ve Akkirman ve Kili kadılarına hüküm ki Özi beyi İlyas mektub gönderüb ol beharda ol caniblerde olan küffar-ı haksârın hareket eylemek ihtimali olup Akkirman muhafazasına tayin olunan iki kıta kalitaların donanması için mukaddem küreğçi tedariki lazım olduğun arz etmeğin taht-ı kazanuzda fesâd ü şenâ'at sâbit ve zâhir olup sicil-i şer'î salb ü siyâsete müstehak olmayan hurde ceraimi sâbit olan mücrimleri sûret-i sicilleri ile küreğe konulmağın müşarun ileyhe teslim olunmasın emr edüb buyurdum ki vardukda emrim mucebince taht-ı kazanuzda fesâd ü şenâ'at sâbit ve zâhir olup şer' ile salb u siyâset icab eylemeyüb hürde ceraimi sâbit olan mücrimleri sâbit olan cürümlerinin sûret-i sicilleri kayd u bend ile müşarun ileyhe gönderesin ki küreğe koşub istihdam eyleye ama bu bahane ile ehl-i fesâd ü şenâ'at olanlardan ahz ü celb olunmağla ıtlak olunub kendü hallerinde olan fukarayı küreğe göndermekden ziyade hazer edüb küreğe konula tamam istihkâmı olanları gönderüb himayet etmeyesin.

Mühimme 52, Sayfa 146, Hüküm 366

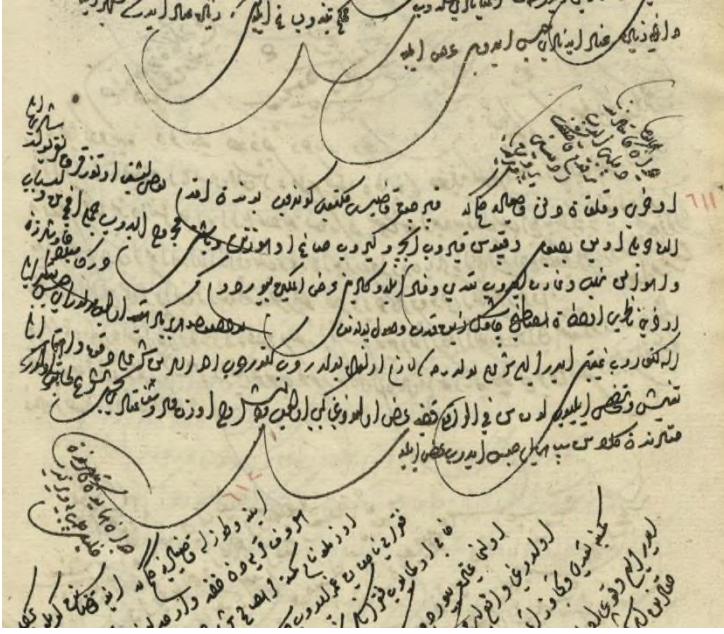
Mısır'a varınca yol üzerinde olan beğlere ve kadılara hüküm ki sâbika Mısır beğlerbeğisi olan Hasan Paşa'nın yolda gelirken bazı yerlerde alıkonulmuş esbâbları ve anları vesair davarları olduğu istimâ olunmağın dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından Ahmed çavuş gönderilmiştir buyurdum ki her kangınızın taht-ı hükümetine dahil olursa onat vechile dikkat ü ihtimâm teftîş ü tafahhus edüb göresin müşarun ileyhın esbâb ve davar ve sair ve karada ve gayri yerde alıkonulmuş ne mikdar nesne var ise cüz'î ve küllî vâki olan esbâb defter edüb dahi mezkur çavuşuma teslim edüb defter ile südde-i sa'âdetime gönderesin şöyle ki himayet ile ve gayri tarikle cüz'î ve küllî esbâbından bir nesnesi zâyi ve telef olduğu mesmû olan asla övrünüz makbûl ve mesmû olmayub eşedd-i ikâbla mu'âteb olmanız mukarrerdir ana göre mukayyed olasın.

Mühimme 52, Sayfa 168, Hüküm 424

Dergâh-ı âlî çavuşlarından merkum çavuşa verildi.

Bursa ve Kite kadısına hüküm ki hâlâ südde-i sa'âdetime arz-ı hâl sunub Kite kazasına tabi Küçük Kumla nam karyede sakin Küçük Ahmed oğlu dimekle maruf yeniçerinin bir hizmetkârı yine kaza-i mezbûrdan Ahmed nam kimesne ile kah yeniçeri ve kah Acemi oğlanı şenlenüb âlât-ı harble Müslümanların ehl ü iyâllerine dolaşub ve kapuların taşlayub emellerine nice isnâd etmekle tebdil ü tağyirine beis ve yeri olub ve bundan maada Mahmud nam kimesnenin gece ile evine girüb sûal olundukda umurine için varukda deyu cevab edüb mezkûr haramzâdelere Kara Ahmed nam yeniçeri muin zâhir olmağla fesâd u şenâ'atleri hadden ziyade olduğu i'lam olmağın buyurdum ki vardukda bu husûs bizzat mukayyed olub Hıdır çavuş mübâşeretiyle şer'ile buldursa lazım olanlara buldurdub getürdüb hak üzere teftîş edüb göresin zikr olunan husûslar ilam olunduğu üzere sâbit u zâhir olursa mezkûrları habes edüb sübût ve zuhûr bulan ahvâllerin sûret-i sicilleriyle mansıb ve meşrûh yazub arz eylesin ki sonra haklarında emr-i şerîfim ne vechile sâdır olursa muceble amel eylesin.

Mühimme 52, Sayfa 234, Hüküm 611

Ohri ve Kalkandelen kadılarına hüküm ki Kırçova kadısı mektub gönderüb bundan akdem bazı eşkıya otuz kırk nefer yoldaşları ile âlât-ı harble evin basub ve kapusu kırub içerü girüb sağ omzunu ve başını mecrûh edüb cümle akçesin ve esbâb ve emvâlin nehb ü garet edüb te'addî ve fesâd eyledüklerin arz etmeğın buyurdum ki dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından Ohri nâzırı olan Mustafa çavuş zîde kadruhû vusûl buldukda bu husûs-ı mezbûrun mukayyed olub habs yoldaşları ile ele getirüb gıybet eder ise şer' ile buldurması lazım olanlara buldurub getürdüb ahvâllerin şer' ile dikkat ü ihtimâm ile teftiş ü tafahhus eyleyüb göresin fi'l vâki kazaya arz olunduğu gibi olub vech-i meşrûh üzere fesâd ü şenâ'atleri sicil-i şer'i kanun olursa haklarından gelesin sipahi habs edüb arz eyleyesin.

Kaynakça

- Acun, F. (2002). Celali isyanları (1591-1611). *Türkler Ansiklopedisi*, (9), (ss. 695-708). Yeni Türkiye Yayınları.
- Afyoncu, E. (2018). *Sorularla Osmanlı imparatorluğu*. Yeditepe Yayınevi.
- Akdağ, M. (1975). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası celali isyanları*. Bilgi Yayınevi.
- Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi 2 (1453-1559)*. Barış Yayınları.
- Akyıldız, A. (2007). Para. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (34), (ss. 163-166). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Bardakoğlu, A. (1995). Eşkya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (11), (ss. 463-466). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Eren Yayıncılık.
- Cezar, M. (2011). *Mufassal Osmanlı tarihi*, (3). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cezar, M. (2013). *Osmanlı tarihinde levendler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Daşcıoğlu, K. (2010). Sürgün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (38), (ss. 167-169). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Demirci, S. & Arslan H. (2012). Eşkuyalar ve Osmanlı devleti: Maraş eyâleti örneğinde devlet görevlilerinin eşkıyalık faaliyetleri ve bunların merkez- taşra yazışmalarındaki yansımaları (1590-1750), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2/16). (ss. 47-76).
- Emecen, F. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı mühimme ve Ahkâm-ı şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (III/5), (ss. 107-140).
- Faroqhi, S. (2005). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam ortaçağdan yirminci yüzyıla*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. Ötüken Neşriyat.
- Gök, A. & İnbaşı, M. (2021). 62 numaralı mühimme defterine göre 1587-1588 yıllarında Osmanlı devleti'nde suhte ve eşkıyalık hareketleri. *Erciyes Akademi*, 35(4), (ss. 1356-1376).
- Halaçoğlu, Y. (1991). Aşiret. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (4), (ss. 9). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Hobsbawm, E. (1997). *Eşkuyalar*, çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül. Avesta Yayıncılık.
- İlgürel, M. (1993). Celâlî isyanları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (7), (ss. 252-257). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- İlgürel, M. (1995). Osmanlılarda eşkıyalık hareketleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (11). (ss. 466- 469). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- İnalçık, H. (2012). Timar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (41), (ss. 168-173). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- İpşirli, M. (2019). Kürek cezası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (EK-2), (ss. 112-114). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.

- Koç, Y. (2013). XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda suhte olayları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), (ss. 147-159).
- Koç, Y. & Tuğluca, M. (2006). Klasik dönem Osmanlı ceza hukukunda yargılama ve toplumsal yapı. *Türk Hukuk Tarihi Araştırma Dergisi*, (2), (ss. 7-24).
- Kütükoğlu, M. (2020). Mühimme defteri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (31), (ss. 519-522). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Öztürk, M. (1991). XVIII. yüzyılda Antakya ve çevresinde eşkıyalık olayları. *Belleten*, (LIV/211), (ss. 963-992).
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi (2.baskı)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Bab-1 Asafl. A.DVNSMHM. 52.
- Yiğit, İ., & Oruç, E. (2020). Osmanlı Anadolu'sunda eşkıyalık ve mekân (1565-1566): 5 numaralı Mühimme Defteri üzerinden bir değerlendirme. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(1), (ss. 29-43).
- Ünal, M. A. (2014). Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde memur yargılaması. I. *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, (ss. 277-304). On İki Levha Yayıncılık.

SURİYELİLERE YÖNELİK SOSYAL MESAFE DÜZEYİNİN İNCELENMESİ: UŞAK İLİ ÖRNEĞİ

 İpek Hanım ESKİ^a

 Burhan KÜÇÜKKILIÇ^b

 İrem TİLKİCİ^c

 Haydar Kerem HOŞGÖR^d

 Hacer GÜNGÖRDÜ^e

Öz

Bu çalışmanın temel amacı; Uşak halkının Türkiye'deki Suriyelilere yönelik arzulan sosyal mesafe düzeylerini tespit etmek ve elde edilen bu ortalama düzey ile katılımcıların bazı demografik nitelikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır. Çalışma sonucunda Uşak halkının hükümetin uluslararası göçmen politikalarına düşük (3,6±3,2) puan verdikleri saptanmıştır (10 üzerinden). Benzer olarak, Uşak halkının Suriyelilere yönelik arzulan sosyal mesafe düzeyinin de düşük (2,2±1,1) olduğu tespit edilmiştir (5 üzerinden). Diğer bir ifadeyle, katılımcıların Suriyelilere karşı sosyal mesafeleri fazladır. Ayrıca katılımcıların Suriyelilerin kültürlerini Türkiye'de devam ettirebilmeleri, bir yakınının Suriyeliyle evlenmesi, Suriyeli bir komşuya misafirliğe gidilmesi, onlarla aynı mahallede yaşama ve aynı iş yerinde çalışma, kendi işletmesinde Suriyeli çalıştırma gibi hususlarda imtina ettikleri sonucuna varılmıştır. Çalışmada kadınların ve en az üniversite düzeyinde mezuniyete sahip olanların Suriyelilere ilişkin arzulan sosyal mesafe düzeylerinin anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Fakat medeni durum, yaşanılan yerin niteliği ve meslek değişkenleri ile ölçek ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar saptanmamıştır. Buna ek olarak, Uşak halkının mevcut hükümetin Suriyelilere yönelik politikalarını olumlu görme durumu arttıkça, onlara yönelik sosyal mesafenin kapandığı sonucuna varılmıştır. Bu durum, özellikle sağ görüşe yakın olan bireylerin mevcut hükümetin Suriyelilere yönelik politikalarını doğru buldukları şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası göçmen politikası, Arzulanan sosyal mesafe, Suriyeli, Halkın tutumu, Türkiye.

^a Öğr., Uşak Üniversitesi. SHMYO, Tıbbi Dok. ve Sek. Programı, 225304020@ogr.usak.edu.tr

^b Öğr., Uşak Üniversitesi. SHMYO, Tıbbi Dok. ve Sek. Programı, kucukkiliburhan64@gmail.com

^c Öğr., Uşak Üniversitesi. SHMYO, Tıbbi Dok. ve Sek. Programı, iremtlk42@gmail.com

^d Doç. Dr., Uşak Üniversitesi. SHMYO, Tıbbi Dok. ve Sek. Programı, haydar.hosgor@usak.edu.tr

^e Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi. SHMYO, Tıbbi Dok. ve Sek. Programı, hacer.gungordu@usak.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 16.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 26.09.2023

EXAMINATION OF THE SOCIAL DISTANCE LEVEL TO SYRIANS: THE CASE OF UŞAK PROVINCE

Abstract

The main purpose of this study is to determine the desired social distance levels of the people of Uşak towards Syrians in Türkiye and to reveal whether there is a statistically significant difference between this average level and the some demographic characteristics of the participants. As a result of the study, it was determined that the participants attributed low (3.6±3.2) points to the international immigrant policies of the government (out of 10). Similarly, it was determined that the desired social distance level (2.2±1.1) of the participants towards Syrians was low (out of 5). In other words, the social distance of the participants towards Syrians is high. In addition, it was concluded that the participants abstained from issues such as maintaining their culture in Turkey, marrying a relative with a Syrian, visiting a Syrian neighbor, living in the same neighborhood with them and working in the same workplace, employing Syrian in their own business. In the study, it was determined that the desired social distance levels for Syrians were significantly higher among women and those with at least a university degree. However, no significant differences were found between the marital status, the characteristics of the place of residence, and the occupational variables and the scale averages. In addition, it was concluded that as the participants' positive perception of the current government's policies towards Syrians increased, the social distance towards Syrians was closed. This situation can be interpreted as individuals who are close to the right-wing view the current government's Syria policies as correct.

Keywords: International immigrant policy, Desired social distance, Syrian, Public attitude, Türkiye.

Giriş

Göç kavramı dünyanın demografik, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapı taşlarını derinden etkileyen bir potansiyele sahip olmuştur (Tunç, 2015). Göç eyleminin öznesi olan ve bu işin sonucundan olumlu veya olumsuz yönde doğrudan etkilenen kişilere/gruplara da göçmen adı verilmektedir. Başka bir ifadeyle göçmen (muhacir), vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları ülkeyi; ekonomik, siyasi, sosyal, dini ve benzeri türden sebeplerle gönüllü olarak terk edip başka bir ülkeye yerleşmek amacıyla giden kişilerdir (Koç vd., 2015).

Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi'ne (BM, 1951) göre mülteci; "ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs" olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle kıtlık, doğal afet veya iklim değişiklikleri gibi sebeplerden ötürü yaşadıkları ülkeyi terk edenler mülteci statüsünde değerlendirilmemektedirler (Özel, 2020).

Sığınmacı, ilgili ulusal veya uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişidir. Eğer başvuru sonucu olumsuz sonuçlanırsa sığınmacıların ülkeyi terk etme zorunlulukları vardır. Farklı nedenlerden dolayı ülkede kalma izni verilmemiş olan kişilerin ise herhangi bir yabancı gibi sınır dışı

edilebilmeleri de söz konusudur (Koç vd., 2015). Özetle, kendilerine henüz mülteci statüsü verilmemiş olan bireyler sığınmacı kategorisinde yer almakta ve değerlendirilmektedir.

Medyada ve kamusal tartışmalarda “göçmen (*immigrant*)”, “mülteci (*refugee*)”, ve “sığınmacı (*asylum-seeker*)” terimleri birbiri yerine kullanılmasına karşın, bu kavramlar arasında ciddi nüanslar mevcuttur (Ekinci, 2022). Dolayısıyla kavram kargaşasına yer vermemek adına bu çalışma kapsamında tüm bu terimlerden farklı olarak “Suriyeliler” sözcüğünün kullanımı benimsenmiş ve makale boyunca bu şekilde ifade edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Arap Baharı olarak bilinen halk isyanları ilk olarak Tunus ve Mısır’da 15 Mart 2011 tarihinde başlamış ve sonrasında aralarında Suriye’nin de bulunduğu pek çok Arap ülkesine yayılmıştır. Fakat bu olaylar Suriye’de farklı cereyan ederek bir iç savaşa yol açmıştır. Pek çok ülkeye göç eden Suriyelilerin bir göç rotasını da, kendisiyle uzun bir sınır komşuluğu bulunan Türkiye oluşturmuştur (Akpınar, 2017).

Suriye’den gelen ilk uluslararası göçmen kafilesi 29 Nisan 2011 tarihinde Türkiye’ye ulaşmıştır. Türkiye Mülteciler Derneği’nin, Göç İdaresi Başkanlığı’nın 17 Ağustos 2023 tarihli verilerine dayalı olarak hazırladığı bir rapora göre, bu tarihten sonra Türkiye’deki Suriyelilerin sayısı belli bir süre artış gösterdikten sonra hâlihazırda azalma eğilimi göstermiştir. Söz konusu bu raporda dikkat çeken başlıklar ve onlara ilişkin rakamlar şu şekilde özetlenebilir:

- * Türkiye’deki Suriyeli sayısı toplam 3.307.882’dir.
- * Suriyelilerin yaş ortalaması 22,3’tür.
- * Suriyelilerin %72,7’si kadın ve çocuklardan oluşmaktadır.
- * Suriyelilerin 73.854’ü geçici barınma merkezi adı verilen kamplarda yaşamaktadır.
- * Şehirlerde yaşayan Suriyelilerin sayısı toplam 3.234.028’dir.
- * Suriyelilerin en fazla olduğu ilk beş il sırayla; İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay ve Adana’dır.
- * Uşak ili, 2.914 Suriyeli ile 81 il arasından 46. sırada yer almaktadır.

Türkiye’deki Suriyeli sayısının belirli bir süre boyunca artmasında, Türkiye’de uygulanan açık kapı politikasının büyük bir etkisi olmuştur. Herhangi bir dil, din veya ırk ayrımı gözetmeyen Türkiye, sınırdan geçen her bir Suriyeli vatandaşa geçici koruma statüsü sağlayarak, onları kamplara yerleştirmiştir. Ancak kampların kapasiteleri yetersiz kaldığından kamp dışında bulunanların zor koşullarda hayatlarını sürdürmeleri, dilencilik yapmaları ve suça bulaşmaya eğilimli olduklarına dair toplumda oluşan ön yargı, endişelere yol açmıştır. Suriyelilerin farklı dil, kültür ve yaşam tarzına sahip olmaları Türk toplumu ile kaynaşmasını engellediği gibi, toplumda karşılıklı olumsuz algıların oluşmasına da yol açmıştır (Özdemir, 2017). Sonuç itibarıyla, toplumda genel olarak “öteki” olarak görülen Suriyeliler ile yerel halk arasındaki arzulan sosyal mesafe olumsuz yönde açılmıştır. Tam da bu noktada, ilk olarak “sosyal mesafe” ve akabinde “arzulan sosyal mesafe” kavramlarının açıklanması önem arz etmektedir.

Sosyal mesafe kavramı yoğun göç alan ve uluslararası göçmenler tarafından kurulmuş bir ülke

olan Amerika Birleşik Devletleri'nin sosyolojisinin ürettiği bir kavramdır. Sosyal mesafe kavramı, Bogardus (1967) tarafından; "kişi ile gruplar arasında işlev gören sempatik anlayışın derecesi" olarak tanımlanmıştır. Yiğitoğlu & Vural'a (2019) göre ise sosyal mesafe; psikolojik olarak ırk, din, milliyet gibi farklı sosyal gruplardan üyelerin birbirlerini kabul veya reddetme derecesidir. Arzulanan sosyal mesafe kavramı ise, öz kültüründen farklı bir coğrafyada kendilerine yeni bir yaşam alanı bulmaya çalışan bireylerin, o yeni kültürle kuracakları bağın yerli halk tarafından algılanan yakınlık derecesi şeklinde ifade edilebilir. Bir diğer ifadeyle, yerli halkın Suriyeli vatandaşları kendileri gibi görme ve onları toplumsal açıdan benimseme düzeyleri arttıkça, arzulanan sosyal mesafe düzeyi de en aza inmektedir. Aksi durumda ise Türk halkı ile Suriyeliler arasındaki arzulanan sosyal mesafe düzeyi artacaktır.

Farklı kişiler ya da gruplar arasındaki sosyal mesafenin düzeyi arttıkça, ilişkilerin arzu edilenden uzaklaştığı ifade edilebilir. Nitekim alan yazındaki kimi çalışmaların (Murray & Marx, 2013; Oytun & Gündoğar, 2015; Butkus vd., 2016; Sönmez & Adıgüzel, 2017) bu yargıyı desteklediği bilinmektedir. Söz konusu bu çalışmalarda genel olarak; Suriyelilerin terörizm başta olmak üzere suç kaynağı olarak algılandığı, ekonomik, sosyal ve güvenlik açılarından tehdit unsuru olarak görüldüğü, yerel halkın Suriyelilerle aralarına mesafe koydukları, bölge halkında iş ve gelir kaybı, kira artışı gibi ekonomik kaygıların arttığı, artan nüfus sebebi ile kamu hizmetlerinde aksaklıkların ortaya çıktığı ve Suriyelilerin sosyal hizmetlere yük getirdiği gibi pek çok olumsuzluk raporlanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı; Uşak halkının Suriyelilere yönelik arzulanan sosyal mesafe düzeylerini tespit etmek ve elde edilen bu ortalama düzey ile katılımcıların demografik nitelikleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır. Söz konusu amaç doğrultusunda gerçekleştirilecek olan bu çalışma sonuçlarının, alan yazındaki mevcut boşluğun doldurulmasına katkı sunması hedeflenmektedir.

A. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın tekniği ve veri toplama araçları ile araştırma evreni ve örnekleme hakkında bilgi verilmiştir.

1. Araştırmanın Deseni

Nicel türde tasarlanan bu çalışma, belirli bir tarih aralığını kapsamaya dolayısıyla kesitsel bir araştırma desenine sahiptir. Kesitsel çalışmalar, bireylerin veya olayların zamanın belirli bir noktasında incelendiği çalışmalardır. Diğer çalışma türlerine kıyasla daha hızlı şekilde sonuçlandırılan çalışmalar olduğu için büyük bir avantaja sahiptir (Çaparlar & Dönmez, 2016). Bir başka ifadeyle kesitsel çalışmalar, anın fotoğrafını çeken çalışmalardır. Birincil veri kaynaklarını kullanan ve anket yönteminden faydalanan akademik çalışmalarda, sonuçların doğruluk derecesinin ve karar almaya katkı sunma potansiyelinin yüksek olması dolayısıyla, genellikle bu yaklaşım benimsenmektedir (Mathur, 2008).

2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Uşak ilinde ikamet etmekte olan bireyler oluşturmakla birlikte zaman, maliyet ve emek gibi sınırlılıkların mevcudiyeti nedeniyle evrenin tümüne erişilmesi mümkün olmayacağı için, örneklem seçimi yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda Uşak il merkezinde ikamet eden, en

az 18 yaşında olan, okuma-yazma bilen ve yabancı uyruklu olmayan Türk vatandaşları kendi rızaları doğrultusunda çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem; ana kütlede en kolay, hızlı ve ekonomik şekilde verilerin toplanmasına imkân tanıyan bir teknik olması bakımından sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Malhotra, 2004). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 31 Aralık 2021 tarihli adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre Uşak'ta 373.183 kişi yaşamaktadır. Nüfusun 10.000'in üzerinde olması nedeniyle, örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde oran için kullanılan sınırsız evren örnekleme formülünden ($n=p.q.z^2/\alpha/e^2$) yararlanılmıştır (Ural & Kılıç, 2011). Örneklem büyüklüğü, varyansı maksimum kılan oran ($p: 0,50$) dikkate alınarak %5 anlam düzeyinde ve %5 örnekleme hatası ile 384 kişi olarak hesaplanmıştır ($n=p.q.z^2/\alpha/e^2=1,96^2 \times 0,5 \times 0,5 / 0,05^2 = 384$). Verilerin toplanmasında yüz yüze anket yönteminden faydalanılan bu çalışmada, 389 kişiden veri toplanmıştır. Bunlardan beş tanesinin uygun şekilde doldurulmadığı görülmüş ve verilerin analizi 384 kişi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3. Araştırmanın Özgün Değeri

Mevcut alan yazında Suriyelilerin kültürel uyum süreçlerine ilişkin çok sayıda araştırma (Martzoukou & Burnett, 2018; Wells vd., 2018; De Lucena vd., 2020; Dolapçioğlu & Bolat, 2021; Akthar vd., 2021; Şafak Ayvazoğlu vd., 2021; Apak vd., 2023;) olmasına rağmen, onların arzulan sosyal mesafe düzeylerinin geçerli ve güvenilir bir ölçek kapsamında ulusal düzlemde incelendiği sınırlı sayıda çalışma (Alkış & Okumuşoğlu, 2022) mevcuttur. Alkış & Okumuşoğlu (2022) tarafından da vurgulandığı üzere; Türkiye'deki yerel halkın Suriyelilere yönelik tutumlarını belirlemek, oluşabilecek ciddi toplumsal sorunları önceden tahmin edip önlem alınmasına olası katkıları bakımından önemlidir. Ayrıca tutumlara ilişkin bilgilerin arzulan sosyal mesafe yoluyla ölçülmesinin her iki grup arasındaki ilişkisel sürecin daha yumuşak bir zeminde gerçekleşmesini sağlayabilme yönünden faydalı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışma sonucunda elde edilen bulguların bu tür amaçlara hizmet ederek, alan yazına katkı sunacağı öngörülmektedir. Buna ek olarak 3.000 kişiye yakın Suriyeli vatandaşın yaşamakta olduğu Uşak ilinde daha önce bu türden bir araştırmanın yapılmamış olması, çalışmanın özgün yönünü işaret etmektedir.

4. Araştırma Soruları (AS)

AS₁: Uşak halkının Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalamaları ne düzeydedir?

AS₂: Uşak halkının yaşları ile Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalaması arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

AS₃: Uşak halkının cinsiyetleri ile Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalaması arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

| 1340 | **AS₄:** Uşak halkının medeni durumları ile Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalaması arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

AS₅: Uşak halkının eğitim düzeyleri ile Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalaması arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

AS 6: Uşak halkının meslek türleri ile Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalaması arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

AS 7: Uşak halkının gelir düzeyi algıları ile Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalaması arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

AS 8: Uşak halkının yaşadıkları yerin niteliği ile Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalaması arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

AS 9: Uşak halkının Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği ortalaması ile hükümetin uluslararası göçmenlere ilişkin politikalarına dair algı ortalaması arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

5. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında; "Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği"ne ek olarak demografik bilgi formu kullanılmıştır.

5.1. Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği: Mevcut alan yazının taranmasıyla Alkış & Okumuşoğlu (2022) tarafından oluşturulan bu ölçekte tek boyuttan oluşan 13 adet ifade yer almaktadır. İç güvenirlik katsayısı olan Cronbach Alpha değerinin 0,93 olduğu bu ölçek, 5'li Likert (1: Tamamen Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum) türündedir. Ölçekten alınan ortalama puanın yükselmesi olumlu, düşmesi ise olumsuz bir tutum anlamına gelmektedir. Sonuç itibarıyla ölçeğin, uluslararası göçmenlere yönelik tutumu ölçmek için geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu mevcut çalışmada ise ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısının 0,95 olduğu tespit edilmiştir.

5.2. Hükümetin Suriyelilere İlişkin Uygulamış Olduğu Politikalara Dair Halk Algısı: Uşak halkının, mevcut hükümetin Suriyelilere yönelik uygulamaya koyduğu politikaları, doğru bulup bulmadıkları açısından değerlendirilmiştir. Hükümetin söz konusu bu politikalarını olumlu görenler, bu ölçeğe yüksek veya çok yüksek bir değer atfederken; olumsuz görenler ise düşük veya çok düşük bir değer vermişlerdir. Bu değerlendirmede 10 dereceli bir ölçek kullanılmıştır (1-2: Çok Düşük, 3-4: Düşük, 5-6: Orta, 7-8: Yüksek, 9-10: Çok Yüksek). Bu kısım, yazına katkı sunacağı düşüncesi ile araştırmacılar tarafından eklenmiştir.

5.3. Demografik Bilgi Formu: Bu formda katılımcıların; yaşları, cinsiyetleri, medeni durumları, eğitim düzeyleri, meslek türleri, gelir düzeyi algıları ve yaşanan yerin niteliği gibi tanımlayıcı nitelikler yer almaktadır.

6. Araştırma Verilerinin Analizi

Çalışma kapsamında toplanacak verilerin analizi IBM SPSS V.26 istatistik programı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde; frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, minimum, maksimum gibi betimsel istatistiklerin yanı sıra, veri setinin normal dağılım sergilemesi (Basıklık: -0,55; Çarpıklık: 0,53) dolayısıyla, parametrik fark testlerinden t-testi ve ANOVA testi, ilişki testlerinden ise Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. ANOVA testindeki anlamlılığın tespitinde Tukey post-hoc testi kullanılmıştır.

B. BULGULAR

Katılımcıların %51,3'ü erkeklerden, %69,8'i bekârlardan, %57,8'i en az üniversite mezunlarından, %44,7'si geliri giderinden az olanlardan, %51'i il merkezinde yaşayanlardan oluşmaktadır. Meslek türleri incelendiğinde, katılımcıların %25,8'inin üniversite öğrencilerinden, %19'unun özel sektör çalışanlarından, %13,7'sinin ise emeklilerden meydana geldiği görülmektedir. Katılımcıların diğer tanımlayıcı değişkenlerine ilişkin istatistikler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların tanımlayıcı değişkenleri (n: 384)

	Değişkenler	f	%
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	187	48,7
	Erkek	197	51,3
<i>Medeni Durum</i>	Bekâr	268	69,8
	Evli	116	30,2
<i>Eğitim Düzeyi</i>	Üniversite altı	162	42,2
	Üniversite ve üzeri	222	57,8
<i>Gelir Düzeyi Algısı</i>	Gelir<Gider	172	44,7
	Gelir=Gider	140	36,5
	Gelir>Gider	72	18,8
<i>Yaşanılan Yerin Niteliği</i>	İl	196	51,0
	İlçe	147	38,3
	Köy/Kasaba	41	10,7
<i>Meslek Türü</i>	İşsiz	39	10,2
	Serbest meslek	21	5,5
	Kamu çalışanı	46	12,0
	Özel sektör çalışanı	73	19,0
	Kendi işinin patronu	30	7,8
	Emekli	53	13,7
	Ev hanımı	23	6,0
	Üniversite öğrencisi	99	25,8

Katılımcıların yaş ortalaması 25,8±8,6'dır. Katılımcıların, hükümetin uluslararası göçmen politikalarına atfettikleri puan ortalamasınının 10 üzerinden 3,6±3,2 olduğu saptanmış olup, bu "düşük" bir ortalamayı işaret etmektedir. Katılımcıların Suriyeli uluslararası göçmenlere yönelik arzulan sosyal mesafe düzeyi ölçeğinden 5 üzerinden 2,2±1,1 ortalamaya sahip oldukları saptanmış olup, bu "düşük" bir ortalama anlamına gelmektedir (Tablo 2).

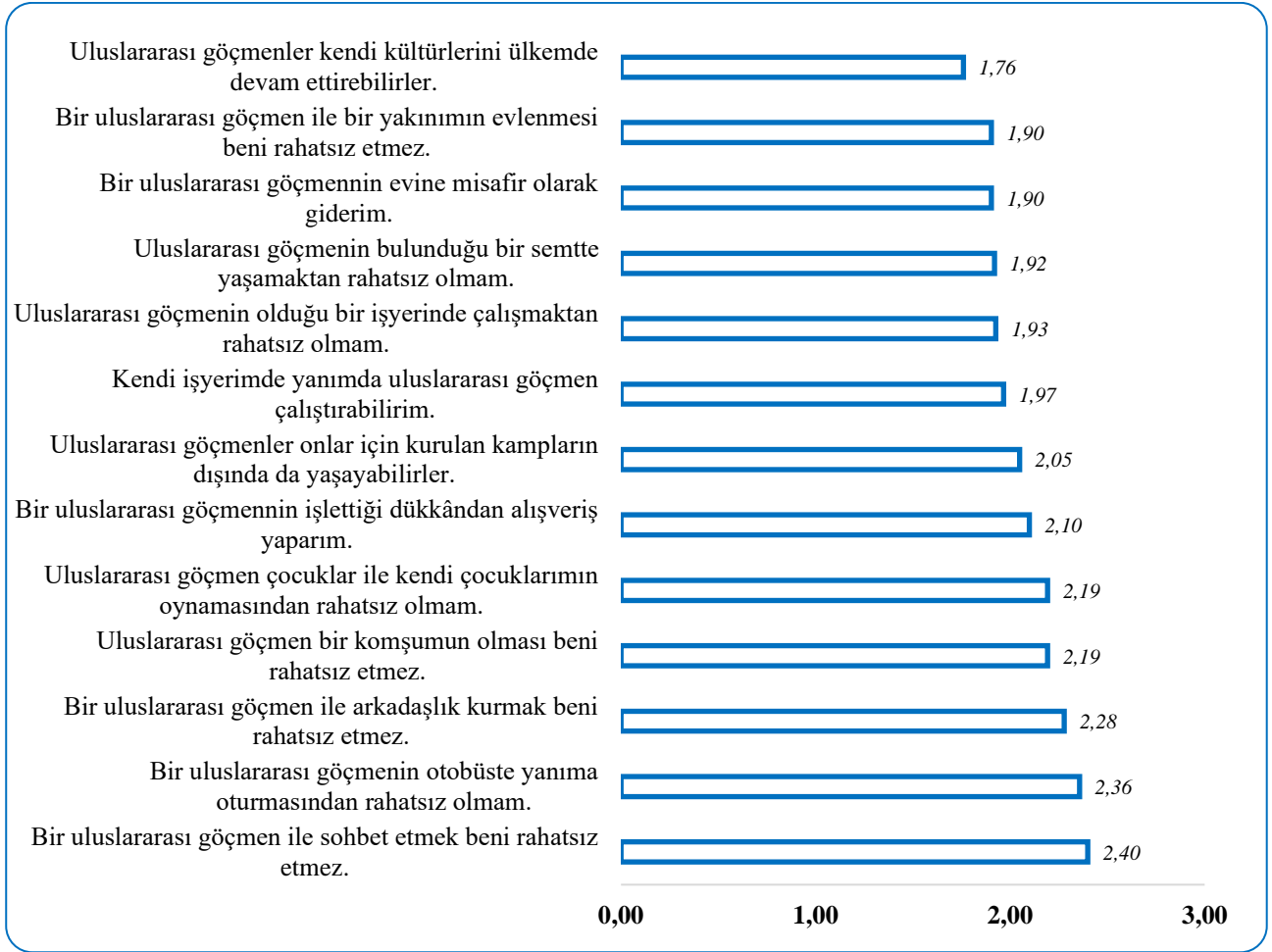
Tablo 2. Ölçeklerin betimsel istatistiki değerleri

Değişkenler	Ort.	SS.	Min.-Maks.	Basıklık	Çarpıklık	Cronbach Alpha	Karar
Yaş	25,8	8,6	18-67	-	-	-	-
Uluslararası Göçmen Politikalarına Atfedilen Değer*	3,6	3,2	1-10	-	-	-	Düşük
Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği**	2,1	1,2	1-5	-0,55	0,53	0,95	Düşük

*1-2: Çok düşük; 3-4: Düşük; 5-6: Orta; 7-8: Yüksek; 9-10: Çok yüksek

**1,00-1,80: Çok düşük; 1,81-2,60: Düşük; 2,61-3,40: Orta; 3,41-4,20: Yüksek; 4,21-5,00: Çok yüksek

Katılımcıların ölçek ifadelerine verdikleri cevaplar incelendiğinde; “uluslararası göçmenler kendi kültürlerini ülkemizde devam ettirebilirler”, “Bir uluslararası göçmen ile yakınımın evlenmesi beni rahatsız etmez”, “Bir uluslararası göçmenin evine misafir olarak giderim”, “uluslararası göçmenlerin bulunduğu bir semtte yaşamaktan rahatsız olmam” ifadelerine katılımcılar tarafından en düşük ortalama atfedildiği bilgisine erişilmektedir. Katılımcıların ölçekte yer alan diğer ifadelerle verdikleri cevapların 5 puan üzerinden ortalamaları Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1. Katılımcıların ölçek ifadelerine verdikleri cevapların ortalaması

Katılımcıların cinsiyetleri ve eğitim düzeyleri ile ölçek ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklar saptanmıştır ($p < 0,05$). Cinsiyet açısından bu anlamlı farklılığın kadınlardan, eğitim düzeyi açısından ise en az üniversite mezuniyetine sahip olanlardan kaynaklandığı görülmektedir. Diğer yandan katılımcıların medeni durumları ile ölçek ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Ölçek ortalaması ile tanımlayıcı değişkenler arasındaki t-testi sonuçları

Değişkenler	f	Ort.	SS.	t	p	
Cinsiyet	Kadın	187	2,37	1,04	2,713	0,007*
	Erkek	197	2,08	1,04		
Medeni Durum	Bekâr	268	2,19	1,04	-0,369	0,713
	Evli	116	2,24	1,05		
Eğitim Düzeyi	Üniversite altı	162	2,06	0,98	-2,661	0,008*
	Üniversite ve üzeri	222	2,34	1,08		

* $p < 0,05$

Katılımcıların gelir düzeyi algısı ile ölçek ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark saptanmıştır ($p<0,05$). Gelir düzeyi açısından bu anlamlı farklılığın a-c arasında olduğu ve geliri giderinden fazla olan bireylerden kaynaklandığı belirlenmiştir. Öte yandan, yaşanan yerin niteliği ve meslek türü değişkenleri ile ölçek ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklar olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Ölçek ortalaması ile tanımlayıcı değişkenler arasındaki ANOVA testi sonuçları

Değişkenler	f	Ort.	SS.	F	p	
Gelir Düzeyi Algısı	Gelir<Gider (a)	172	2,04	1,00	5,674	0,004* c>a
	Gelir=Gider (b)	140	2,30	0,99		
	Gelir>Gider (c)	72	2,51	1,20		
Yaşanılan Yerin Niteliği	İl	196	2,18	1,06	2,324	0,099
	İlçe	147	2,35	1,02		
	Köy/Kasaba	41	1,98	1,03		
Meslek Türü	İşsiz	39	2,15	1,05	0,400	0,902
	Serbest meslek	21	2,45	1,21		
	Kamu çalışanı	46	2,26	1,03		
	Özel sektör çalışanı	73	2,21	1,15		
	Kendi işinin patronu	30	2,23	1,21		
	Emekli	53	2,20	0,95		
	Ev hanımı	23	2,46	0,90		
	Üniversite öğrencisi	99	2,16	0,99		

* $p<0,05$

Katılımcıların yaşları ile hükümetin Suriyelilere yönelik politikalarına atfettikleri değer ortalamaları ve arzulanan sosyal mesafe ölçeği ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($p>0,05$). Diğer yandan, katılımcılar tarafından Suriyelilere yönelik politikalara atfedilen puan ortalaması ile ölçek ortalaması arasında orta düzeyde ($r: 0,336$), pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 5. Korelasyon analizi

Değişkenler	2	3	
Yaş (1)	Pearson Korelasyon	-0,031	0,045
	p	0,549	0,384
Uluslararası Göçmen Politikalarına Atfedilen Değer (2)	Pearson Korelasyon		0,336**
	p		0,000
Arzulanan Sosyal Mesafe Ölçeği (3)	Pearson Korelasyon		
	p		

* $p<0,05$

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Uşak halkının Suriyelilere yönelik arzulan sosyal mesafe düzeylerini tespit etmek ve elde edilen bu ortalama düzey ile katılımcıların demografik nitelikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yürütülmüş olan bu çalışma, 384 bireyin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sonucunda Uşak halkının, Suriyelilere yönelik arzulan sosyal mesafe düzeyinin “düşük” olduğu ortaya konulmuştur. Bir diğer ifadeyle, Uşak halkı Suriyeli vatandaşlarla toplumsal açıdan kaynaşma ve birliktelik kurma noktasından oldukça uzaktırlar. Zira ankete verdikleri cevaplar; halkın, Suriyelilerin kültürlerini Türkiye’de devam ettirebilmeleri, bir yakınının uluslararası göçmenle evlenmesi, uluslararası göçmen bir komşuya misafirliğe gidilmesi, onlarla aynı mahallede yaşama ve aynı iş yerinde çalışma, kendi işletmesinde uluslararası göçmen çalıştırma gibi hususlarda imtina ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

Alan yazını incelendiğinde, bu saha çalışması sonuçlarıyla örtüşen araştırmaların olduğu bilgisine erişilmiştir. Örneğin; Osmaniye’de yapılan bir çalışmada (Ersoy & Ala, 2019) halkın Suriyelileri, bazı sosyal sorunlarda artışın nedeni ve bir tehdit olarak gördükleri saptanmıştır. Kendi çocuklarıyla onların birliktelikte eğitim almasını istemedikleri sonucuna erişilmiştir. Taş & Tekkanat (2018)’in çalışmasında, katılımcıların %24’ünün kendi çocuklarıyla Suriyeli çocukların arkadaşlık etmesinden rahatsızlık duydukları rapor edilmiştir.

Topkaya & Akdağ (2016) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada; katılımcıların %55,5’inin Suriyelilerle aynı mahallede yaşamayı veya aynı apartmanda oturmayı istemedikleri ortaya konulmuştur. Aydın halkının Suriyelilere yönelik bakış açılarının incelendiği bir diğer çalışmada (Saçan vd., 2017), katılımcıların yaklaşık %48’inin olumsuz bir görüşe sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Sakarya ilinde yapılan bir çalışmada (Yıldırımalp & Erdoğan, 2019), yerli halkın Suriyelilere toplumsal uzaklık derecesinin yüksek olduğu ve mevcut koşullar değişse dahi, toplumsal mesafenin değişiklik göstermeyeceği ortaya konulmuştur.

Gülsoy & Kanbir (2022)’in çalışmasında, akademisyenlerin günlük yaşamda Suriyeli uluslararası göçmenleri öteki olarak değerlendirdikleri ve dolayısıyla onlara yönelik sosyal mesafe düzeylerinin fazla olduğu rapor edilmiştir. Manisa’da yürütülen bir çalışmada (T. Önür & Onur, 2021), katılımcıların çoğunluğunun Suriyeli bireylerin Türkiye’de kalıcı olmasını pekiştirecek politika ve düzenlemelere sıcak bakmadıkları saptanmıştır.

Çalışmanın bir diğer sonucu, Uşak halkının hükümetin uyguladığı uluslararası göçmen politikalarının başarısına düşük bir değer atfettikleridir. Bir diğer ifadeyle Uşak halkı, hükümetin uluslararası göçmenlere yönelik uyguladığı sosyal, politik ve ekonomik uygulamalardan memnun değildir. İçduyu & Demiryontar’ın (2022) çalışmasında da, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin göç politikalarını araçsal bir rasyonalite olarak şekillendirmesinden kaynaklı yaşanan tutarsızlıklara atıfta bulunulmuştur. Konuyla ilgili ele alınmış bir başka çalışmada (Bayır & Aksu, 2020) da, halen Türkiye’de yaşamakta olan milyonlarca Suriyelinin ülkelerine dönmesini teşvik edecek politikaların eksikliğine

dikkat çekilmektedir. Söz konusu insanların geri dönüşlerinin sancısız şekilde gerçekleştirilebilmesinin, sadece Türkiye'nin çabalarıyla olacak bir mesele olmadığı, aksine Suriye'nin ve diğer uluslararası aktörlerin işbirliğini gerektiren çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştır. Buna paralel olarak, E. Quadır & K. Çimen'in (2018) çalışmasında da, katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uyguladığı uluslararası göçmen politikalarını onaylamadıkları belirlenmiştir. Özetle bu sorunun kısa vadede çözüme kavuşturulması çok da olası görülmemektedir.

Çalışmamızda kadınların ve en az üniversite düzeyinde mezuniyete sahip olanların Suriyelilere ilişkin arzulanan sosyal mesafe düzeylerinin anlamlı derecede daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum erkeklere kıyasla kadınların ve yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin konuyla ilgili daha hassas (sosyal mesafeyi azaltan) bir tutuma sahip olduklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, katılımcıların ölçek ortalamaları ile evli veya bekâr olup olmama durumları, nerede yaşadıkları (il, ilçe, köy/kasaba) ve hangi mesleği icra ettikleri arasında anlamlı bir farklılık görülmediği sonucuna varılmıştır. Alan yazın incelendiğinde, çalışma sonuçlarımızla örtüşen ve farklılaşan araştırmalara rastlanmıştır. Örneğin; bir çalışmada (Afyonoğlu & Buz, 2021) kadınların, bir başka çalışmada (T. Yiğitoğlu & K. Vural, 2019) erkeklerin ve üniversite mezunlarının anlamlı derecede daha yüksek bir arzulanan sosyal mesafe düzeyine sahip oldukları raporlanmıştır.

E. Quadır & K. Çimen'in (2018) çalışmasında; yaşça büyük olan, evli, çocuklu ve kadınların Suriyelilere karşı daha duyarlı tutumlar sergilediği sonucuna varılmıştır. Diğer yandan T. Yiğitoğlu & K. Vural'ın (2019) çalışmasındaysa katılımcıların gelir düzeyi algısı ile en uzun süre yaşadıkları yerin niteliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı rapor edilmiştir. Sakarya Üniversitesi öğrencilerinin katılımıyla yürütülen bir çalışmada (Abdulahkimoğulları, 2019) da, yaşanan yerin (büyükşehir, il, ilçe) Suriyelilerin toplumsal kabulü noktasında herhangi bir anlamlılık teşkil etmediği saptanmışken, kadınların ise anlamlı derecede daha yüksek bir toplumsal kabul düzeyinde oldukları belirlenmiştir.

Çalışmamızda katılımcıların yaşları ile hükümetin Suriyelilere yönelik politikalarına atfettikleri değer ortalamaları ve Suriyelilere yönelik sosyal mesafe ölçeği ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya konulmuştur. Bu sonuçların T. Yiğitoğlu & K. Vural'ın (2019) araştırma sonuçları ile benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Ayrıca çalışmamızda, mevcut hükümetin Suriyelilere yönelik politikalarını olumlu görme durumu arttıkça, Suriyelilere yönelik sosyal mesafenin kapandığı sonucuna varılmıştır. Bu durum, özellikle sağ görüşte olan bireylerin mevcut hükümetin Suriyelilere yönelik politikalarını doğru buldukları şeklinde yorumlanabilir.

Eser & Uygur (2019) tarafından gerçekleştirilmiş olan bir çalışmada, kendisini Kemalist ve ülkücü olarak niteleyen katılımcıların, Suriyelilere yönelik sosyal mesafe algısının fazla olduğu raporlanmıştır. Yılmaz vd., (2018)'nin çalışmasında da; katılımcıların Suriyelilere yönelik sosyal mesafe algıları ile sağ kanat politik yönetim tercihleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, ekonomik durumları ve eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya konulmuştur.

Uşak ilinde yaşayan bireylerin Suriyelilere yönelik sosyal mesafe düzeyleri hakkında ele alınan bu çalışmanın en önemli sınırlılığını; verilerin yalnızca bir ilden, belirli bir zaman aralığında toplanmış olması teşkil etmektedir. Dolayısıyla araştırmada elde edilen sonuçların Türkiye geneline yorumlanması ve genel bir çıkarım yapılması söz konusu olmayacaktır. Ayrıca ankete cevap veren katılımcıların, anket ifadelerine samimi bir biçimde cevap verdikleri varsayılmaktadır. İleriki yıllarda konuyla ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara; katılımcıların etnik, dini, kültürel kökenlerini ve politik eğilimlerini yansıtan tanımlayıcı nitelikteki anket ifadeleri eklemeleri önerilebilir. Ayrıca bu araştırmanın daha geniş örneklem hacimlerinde ve farklı illerde uygulanması, mevcut sonuçların kıyaslanabilmesi ve daha sağlıklı yorumların yapılabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma Helsinki Deklarsasyonu'nda da belirttiği üzere, bilimsel ve etik ilkelere uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ilgili proje için, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik onam alınmıştır (07.06.2023 tarih ve 2023143 sayılı karar).

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek Beyanı

Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A Öğrenci Projesi kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

- Abdulahkimoğulları, E. D. (2019). *Üniversite öğrencilerinin toplumsal kabul bağlamında kültürlerarası iletişim duyarlılığı ve Suriyeli sığınmacı algısı: Sakarya üniversitesi örneği* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Afyonoğlu, M. F., & Buz, S. (2021). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin Suriyelilere yönelik tutumu: Yedi bölgede yedi il örnekleme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(4), 1283-1304.
- Akpınar, T. (2017). Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların ve kadınların sosyal politika bağlamında yaşadıkları sorunlar. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 16-29.
- Akthar, A., Engels, M. H., Bawaneh, A., Bird, M., Bryant, R., & Cuijpers, P. (2021). Cultural adaptation of a low-intensity group psychological intervention for Syrian refugees. *Intervention*, 19(1), 48-57.
- Alkış, P. Z., & Okumuşoğlu, S. (2022). Mültecilere yönelik arzulanan sosyal mesafe ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Yetişkin yerel halk örnekleme. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 8(16), 212-234.
- Apak, E., Artan, T., & Özücelik, D. N. (2023). Evaluation of bio-psycho-social and socio-cultural problems of Syrian elderly living in Turkey. *International Journal of Social Psychiatry*, 69(2), 454-466.
- Bayır, D., & Aksu, F. (2020). Açık kapı politikasından güvenlik tehdidine Türkiye'de Suriyeli sığınmacılar olgusu. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(2), 324-356.
- BM, (1951). Mültecilerin Hukuki Durumlarına İlişkin Cenevre Sözleşmesi,
<https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>
- Bogardus, E. S. (1967). Measuring social distance (içinde: "readings in attitude theory and measurement" (pp. 71-76)). New York: John Wiley & Sons Publishing.
- Butkus, M., Maciulyte-Sniukiene, A., & Matuzeviciute, K. (2016, October). *Socio-demographic factors influencing attitude towards refugees: An analysis of data from European social survey*. In 16th International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences konferansında sunulan bildiri, Slovak Republic.
- Çaparlar, C. Ö., & Dönmez, A. (2016). Bilimsel araştırma nedir? Nasıl yapılır? *Turkish Journal of Anaesthesiol Reanimation*, 44(4), 212-218.
- De Lucena, M. S., Hoersting, R. C., & Modesto, J. G. (2020). The sociocultural and psychological adaptation of Syrian refugees in Brazil. *Psico*, 51(3), e34372-e34372.
- Dolapçioğlu, S., & Bolat, Y. (2021). The education issues of Syrian students under temporary protection status. *Research in Education*, 109(1), 3-19.
- Ekinci, G. (2022). Doğrudan yabancı yatırım: Suriyeli mülteciler ve pazarı motive eden faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 1096-1116.
- Ersoy, A. F., & Ala, M. (2019). Suriyeli sığınmacı ve mültecilere ilişkin görüşler: Osmaniye'de nitel bir araştırma. *Third Sector Social Economic Review*, 54(3), 1343-1356.

- Eser, H. B., & Uygur, M. R. (2019). Suriyeli göçmenlere yönelik tutumların bütünleşmiş tehdit ve sosyal mesafe kuramları doğrultusunda incelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(95), 131-162.
- İçduygu, A., & Demiryontar, B. (2022). Türkiye’de devlet ve Suriyeli mülteciler: Çelişkili politikalar ve araçsal rasyonellik. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye’nin Göç Siyaseti Özel Sayısı*, 21(Özel Sayı), 316-334.
- Koç, M., Görücü, İ., & Akbıyık, N. (2015). Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 63-94.
- Malhotra, N. K. (2004). *Marketing research an applied orientation*. Pearson Prentice Hall Publishing.
- Martzoukou, K., & Burnett, S. (2018). Exploring the everyday life information needs and the socio-cultural adaptation barriers of Syrian refugees in Scotland. *Journal of Documentation*, 74(5), 1104-1132.
- Mathur, U. C. (2008). *International marketing management: Text and cases*. SAGE Publishing.
- Murray, K. E., & Marx D. M. (2013). Attitudes toward unauthorized immigrants, authorized immigrants, and refugees. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 19(3), 332-341.
- Oytun, O., & Gündoğar, S., S.(2015, Ocak). Suriyeli sığınmacıların Türkiye’ye etkileri. Orsam Rapor No: 195, Ankara.
- Özdemir, E. (2017). Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki algıları. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), 116-136.
- Özel, S. (2020). Türkiye’deki Suriyelilerin hukuki statüsü. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 709-734.
- Quadir, S. E., & Çimen, L. K. (2018). Türk vatandaşlarının Suriyeli sığınmacılarla ilgili görüşleri (Konya ili örneği). *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (2), 327-345.
- Saçan, S., Cizdan, G., & Tabak, H. D. (2017). Aydın halkının Suriyeli göçmenlere yönelik bakış açısının incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 28-38.
- Sönmez, M.E., & Adıgüzel, F. (2017). Türkiye’de Suriyeli sığınmacı algısı: Gaziantep şehri örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 797-807.
- Şafak-Ayvazoğlu, A., Kunuroğlu, F., & Yağmur, K. (2021). Psychological and socio-cultural adaptation of Syrian refugees in Turkey. *International Journal of Intercultural Relations*, 80, 99-111.
- T. Önür, H., Onur, S. (2021). Türk halkının gözünden Suriyeli sığınmacılar: Şehzadeler ilçesi (Manisa) örneği. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 46-70.
- T. Yiğitoğlu, G., & K. Vural, B. (2019). Toplumun sığınmacı bireylerle ilgili sosyal mesafe ve kaygı durumlarının belirlenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 1941-1969.
- Taş, D., & Tekkanat, S. S. (2018). Yerel halk ve Suriyeli sığınmacılar arasında bir kent: Elâzığ örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 77-90.
- Topkaya, Y., & Akdağ, H. (2016). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Suriyeli sığınmacılar hakkındaki görüşleri (Kilis 7 Aralık Üniversitesi örneği). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 767-786.

- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.
- TÜİK (2021). Nüfus ve demografi-TÜİK veri portalı. <https://data.tuik.gov.tr>
- Türkiye Mülteciler Derneği (2022). <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>
- Ural, A., & Kılıç İ. (2011). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Detay Yayıncılık.
- Wells, R., Lawsın, C., Hunt, C., Youssef, O. S., Abujado, F., & Steel. Z. (2018). An ecological model of adaptation to displacement: Individual, cultural and community factors affecting psychosocial adjustment among Syrian Refugees in Jordan. *Global Mental Health*, 5, 1-13.
- Yıldırım, S., & Erdoğan, H. (2019). Suriyelilere bakış açısının toplumsal uzaklık bağlamında incelenmesi: Sakarya ili örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 343-363.
- Yılmaz, O., Cesur, S., & Bayad, A. (2018). Türklerin ve Kürtlerin birbirlerine karşı olumsuz tutumlarının bazı psikolojik değişkenlerle ilişkisi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21(Özel Sayı), 82-99.
- Yiğitoğlu, G.T., & Vural, B. K. (2019). Toplumun sığınmacı bireylerle ilgili sosyal mesafe ve kaygı durumlarının belirlenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 1941-1969.

KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ KAPSAMINDA YÖRESEL YEMEKLERİN MENÜLERDE KULLANILMASI: ŞANLIURFA YEMEKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

 Mehmet UMUR^a

 Büşra ŞENER^b

Öz

Bir destinasyonun kültürel değerlerini yansıtan yöresel yemeklerin, gelecek nesillere aktarılabilmesi için restoranlar tarafından özenle hazırlanması ve geleneksel isimleriyle sunulması gerekir. Bu araştırmada, Şanlıurfa iline ait tescilli yöresel yemekler listelenmiş ve bu ilde faaliyet gösteren restoranların web sitelerindeki menülerde bu yemeklerin yer alma durumları doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir. Tescilli yöresel yemeklere yönelik yapılan inceleme sonucunda, 25 yöresel yemek, 10 fırıncılık ve pastacılık mamulü, hamur işi ve tatlı, bir tane alkolsüz içecek olduğu tespit edilmiştir. Bölgede faaliyet gösteren restoranların sayısına yönelik bilgiye ulaşılamamıştır ancak TripAdvisor web sitesi aracılığı ile 208 restoran tespit edilmiştir. Tespit edilen restoranlar incelenmiş ve yalnızca fast-food yemek, döner ve baklava sunan işletmeler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Belirlenen parametreler doğrultusunda 8 restoranın çevrimiçi menüsüne ulaşılmış ve bu menüler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma bulgularından hareketle, yiyecek ve içecek işletmelerinin çevrimiçi menü hususunda yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Menü analizlerine yönelik bulgular ise, menülerde yer alan tescilli yemek sayısının oldukça az olduğunu göstermektedir. Yöresel yemeklere en fazla yer veren restoranın menüsünde yer alan yöresel yemek sayısının, restoranın sunduğu toplam yemek sayısına oranının %21,3 olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen restoran menülerinin hiçbirinde yöresel içeceğe rastlanmamıştır. Menülerde sunulan yöresel yemeklerin isimlerine yönelik inceleme sonucunda ise, isimlerinde yazım hataları yapıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi ve mutfak sanatları, Kültürel miras, Tescilli yöresel yemek, Menü, Şanlıurfa

^aDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği, umur@erciyes.edu.tr

^bDoktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği, senerbusra@yahoo.com

Makale Geliş Tarihi: 16.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 27.09.2023

THE USE OF LOCAL DISHES IN MENUS WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL HERITAGE TOURISM: A STUDY ON SANLIURFA FOOD

Abstract

Local dishes that reflect the cultural values of a destination must be carefully prepared and served with their traditional names by restaurants in order to be passed on to future generations. In this study, the registered local dishes of Sanliurfa province were listed and the inclusion of these dishes in the menus on the websites of restaurants operating in this province was examined by document analysis method. As a result of the examination of registered local dishes, it was determined that there are 25 local dishes, 10 bakery and pastry products and pastries and desserts, and one non-alcoholic beverage. Information on the number of restaurants operating in the region was not available, but 208 restaurants were identified through the TripAdvisor website. The identified restaurants were examined and only fast-food, doner and baklava restaurants were excluded from the study. In line with the determined parameters, online menus of 8 restaurants were accessed and these menus were subjected to content analysis. Based on the research findings, it is possible to say that food and beverage businesses are not sufficient in terms of online menus. The findings of the menu analysis show that the number of registered dishes included in the menus is quite low. It was determined that the ratio of the number of local dishes in the menu of the restaurant that includes the most local dishes to the total number of dishes offered by the restaurant was 21.3%. None of the restaurant menus examined within the scope of the research included local beverages. As a result of the examination of the names of the local dishes served in the menus, it was found that spelling mistakes were made in their names.

Keywords: Gastronomy and culinary arts, Cultural heritage, Registered local cuisine, Menu, Sanliurfa

Giriş

Kültürün ayrılmaz bir parçası olan yemekler (Ignatov & Smith, 2006, s. 237), turizm kapsamında ise destinasyonlar için önemli bir unsurdur. Sözelimi bölgede sunulan yemekler, destinasyon tarafından bir turistik ürün veya çekicilik unsuru (Savelli vd., 2022, s. 1366) olarak kullanılabilir. Turistler için ise memnuniyet unsuru ve motivasyon faktörü olarak değerlendirilmekte ve destinasyon seçimine veya memnun kalındığı takdirde tekrar ziyarete etki eden (Alderighi, Bianchi & Lorenzini, 2016, s. 329) bir unsur olarak ele alınabilmektedir. Bir destinasyona yapılan ziyaretin amacı kişiden kişiye farklılık gösterse de yemek tüketimi her birey için fizyolojik bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bu nedenle, zengin yemek kültürü olan ve iyi yemeklere sahip destinasyonların rakiplerine göre avantajlı olabileceğini söylemek mümkündür.

Tarih boyunca çok farklı topluluklara ev sahipliği yapmasından dolayı kültürel zenginliğe sahip olan (Akın, 2022, s. 347) Türkiye'deki birçok destinasyon yemek kültürü ile ön plana çıkmaktadır. Bu destinasyonlardan biri de Şanlıurfa ilidir. Şanlıurfa Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir il olup aynı zamanda önemli kültürel çekiciliklere sahip bir destinasyondur. Yerel halkın yaşayış biçimleri, gelenek ve görenekleri, sıra geceleri, yöresel yemekler ve müzik kültürü gibi soyut çekiciliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Şahinalp, 2005, s. 77). Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Şanlıurfa köklü bir kültüre sahiptir. Bu durum göz önüne alındığında Şanlıurfa mutfağının kültürel izler taşıdığını söylemek mümkündür (Ekinci, 2016, s. 86). Ayrıca coğrafi konumu ve büyüklüğü ile tarım ve hayvancılık konusunda oldukça önemli bir şehir olarak ele alınmaktadır (Benek, 2006, s. 69).

Şanlıurfa'ya gelen turistler, destinasyonu genellikle güzel yemekleri olan, tarihi, kültürel, gezilebilecek bir şehir olarak görmektedir (Mancı, 2022, s. 352). Yalnızca bölgeye gelen ziyaretçiler tarafından değil, Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren işletmeler tarafından da yöresel yemekler bir çekicilik unsuru olarak algılanmaktadır (Taşkın, 2020, s. 73).

Yapılan alanyazın taramalarında Şanlıurfa ve yemekleri ile ilgili az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmaların bulguları ise bölgenin önemli bir gastronomi turizmi potansiyeli olduğunu işaret eder niteliktedir. Çelik ve Aksoy'un (2023) Şanlıurfa'yı ziyaret eden yerli turistlere yönelik yaptıkları araştırmanın bulguları, Şanlıurfa'yı ziyaret etmede en etkili unsurun tarihi yapılar ve mutfak kültürü olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak turistlerin bölgenin mutfak kültürü hakkındaki bilgileri tanıdıkları ve/veya yazılı ve görsel medya aracılığıyla edindikleri bulgusuna da ulaşılmıştır. Yaşarsoy ve Oktay (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, yerli turistlerin Şanlıurfa'yı ziyaret nedenlerinden bazılarının gezi, kültür, sıra gecesi, tarih ve gastronomi olduğu ve ziyaret edenlerin Şanlıurfa hakkında bilgi edinmek için en çok internet kaynağını kullandıkları bulgulanmıştır. Ayrıca, Şanlıurfa'nın en çok yemekleri, tarihi eserleri, dini ve manevi değerleri ile öne çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Alanyazın taraması sonucu elde edilen bilgiler internetin bilgi için önemli bir kaynak olduğunu ve yöresel yemeklerin Şanlıurfa turizmi için önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Bir destinasyona yapılacak gezi planlanırken veya gezi esnasında bireyler çoğunlukla internet aracılığı ile araştırma yapmaktadırlar (Gursoy & McCleary, 2004; Ryan & Rao 2008). Bireylerin yaptıkları bu araştırma konularından biri de nerede ve ne yiyecekleridir (Björk & Kauppinen-Räisänen, 2017). Burada önemli olan unsur ise istenilen bilgiye ulaşılabilmesidir. Bu kapsamda yapılan alanyazın taramasında, Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren yiyecek ve içecek işletmelerinin kaç tanesinin internette menüsünün olduğuna ve menüsü olan işletmelerin menülerinde bölge kültürüne ait yemeklerin ne düzeyde var olduğuna yönelik bir araştırma olmadığı görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmada, Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren yiyecek ve içecek işletmelerinin kaç tanesinin web sitesinde menüsü olduğu, menüsü olan işletmelerin menülerinde bölge kültürüne ait hangi yemeklerin bulunduğu ve menüdeki yemek sayısına oranla yöresel yemeklere ne düzeyde yer verdikleri bilgisine ulaşılması amaçlanmıştır. Şanlıurfa iline ait yöresel yemekler araştırıldığında birçok farklı kaynakta farklı yemeklerin yöresel olarak ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle araştırma kapsamında yalnızca Şanlıurfa ilinin tescilli yöresel yemekleri değerlendirilmiştir.

A. ALANYAZIN TARAMASI

Kroeber ve Kluckhohn (1952, s. 181) tarafından kültür kavramı, "insan gruplarının ayırt edici başarısını oluşturan ve eserlerdeki somutlaştırmalar da dâhil olmak üzere sembollerle edinilen ve aktarılan açık ve örtük davranış kalıplarından oluşur; kültürün temel çekirdeği geleneksel (yani tarihsel olarak türetilmiş ve seçilmiş) fikirlerden ve özellikle bunlara bağlı değerlerden oluşur; kültür sistemleri bir yandan eylemin ürünleri, diğer yandan da daha sonraki eylemlerin koşullandırıcı unsurları olarak düşünülebilir" şeklinde ifade edilmiştir. Türk Dil Kurumu tarafından ise kültür "tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Tanımlardan anlaşılacağı üzere kültür, bir

topluluğun oluşturduğu maddi ve manevi unsurlar olarak nitelendirilmektedir. Miras kavramı ise, hem topluluklar tarafından oluşturulan maddi ve manevi unsurları hem de doğal unsurları kapsamaktadır.

Kültürel miras, somut (maddi) ve somut olmayan (manevi) öğelerden oluşan, sürekli gelişen ve yaşayan bir olgudur (Lenzerini, 2011, s. 102; Park, 2013, s. 7). Bu öğelerden manevi olanlara müzik, dans, dil, din, yemek ve mutfak, sanatsal gelenekler ve festivaller gibi unsurlar; maddi olanlara ise anıtlar, tarihi kamu binaları ve evler, çiftlikler, kaleler ve katedraller, müzeler ve arkeolojik kalıntılar örnek olarak verilebilir (Timothy & Nyaupane, 2009, s. 3). Bu maddi ve manevi unsurlar, turizm kapsamında bir çekicilik unsuru olarak kullanılmaktadır. Kültürel turizm, “bir destinasyonun kültürel miras varlıklarına dayanan ve bunları turistler tarafından tüketilebilecek ürünlere dönüştüren bir turizm şeklidir” (McKercher & Du Cros, 2006, s. 211).

Kültürel miras cazibe merkezleri birçok farklı kültürel unsurun bir araya gelmesiyle oluşur (Yu & Xu, 2019, s. 39). Kültürel unsurlardan biri olan yöresel yemekler, yalnızca fizyolojik bir ihtiyaca cevap değildir, aynı zamanda destinasyon hakkında birçok bilgiyi de sunan önemli bir kültürel öğedir. Mutfak, “medeniyetin ve kültürün sembolüdür” (Montanari, 2006, s. 43). Yemekler, bir kültürün kimliğini yansıtan önemli unsurlardır. Sözgelimi, bir kişinin tükettiği yemekler kişinin hangi kültürde yetiştiğini ve inancını gösterebilmektedir (Kittler, Sucher & Nelms, 2016, s. 4). Ayrıca, yöresel yemeklerin nesilden nesile aktarılması nedeniyle bir kültürel miras ögesi olduğunu söylemek de mümkündür (Şengül & Türkay, 2017, s. 3).

Yöresel yemek en geniş kapsamda “sık tüketilen veya belirli kutlamalar ve/veya mevsimlerle ilişkilendirilen, bir nesilden diğerine aktarılan, gastronomik mirasa göre belirli ve doğru bir şekilde yapılan, çok az veya hiç işleme/manipülasyona tabi tutulmayan, duyuşsal özellikleri nedeniyle ayırt edilen ve belirli bir yerel alan, bölge veya ülke ile ilişkilendirilen bir ürün” olarak tanımlanmıştır (Guerrero vd., 2009, s. 348). Yöresel yemeklerin gastronomi turizmi ve kültürel miras turizmi gibi turizm türlerinde önemli bir turistik ürün olduğunu söylemek mümkündür. Bir destinasyonu ziyaret etme niyeti oluşturmada bölge mutfağının imajının önemli bir etkisi vardır (Karim & Chi, 2010, s. 552).

Yöresel yemekler, yalnızca yöresel yemek tüketme amacıyla seyahat eden turistler için değil, farklı amaçlarla seyahat eden turistler için de önemli bir ürün olarak ele alınabilir. Şöyle ki, turistlerin bir kısmı kültürel miras öğelerini görme amacıyla bir turizm faaliyeti gerçekleştirebilecekleri gibi seyahatleri esnasında ilgi duyup katılım gösterebilirler. Turistlerin seyahatleri esnasında yemek yeme ihtiyaçları göz önüne alındığında ziyaret ettikleri destinasyonda yöresel yemek tüketme ihtimallerinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Ziyaretçilerin seyahatlerinde önem verdiği ve genel memnuniyetlerini etkileyen en önemli unsurlardan biri yemek servisi ve mutfağı olarak ele alınmaktadır (Joppe, Martin & Waalen, 2001, s. 256-257). Gastronomiye yönelik motivasyon, turistlerin destinasyon seçimini ve destinasyon kararını etkileyebilmektedir ve edinilen gastronomik deneyimler sonucunda memnuniyet ve tekrar ziyaret niyeti oluşabilmektedir (Berbel-Pineda vd., 2019, s. 8). Bir ürünün geleneksel olabilmesi için bir bölgeyle bağlantılı olması ve sürekliliğini sağlayabilmek için birçok gelenekle bağlantılı olması gerekmektedir (Jordana, 2000, s. 147). Bu nedenle kültüre ait ürünlerin coğrafi işaretli olarak yazılı bir şekilde kayıt altına alınması bölgeye ait kültürün korunması için oldukça önemlidir.

B. YÖNTEM

Bu araştırmada, Şanlıurfa iline ait tescilli yöresel yemekleri, fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar ve alkolsüz içecekleri ve bu yöresel ürünlerden hangilerinin restoranların web sitelerindeki menülerinde yer aldığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda üç araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. Bu sorular ise;

AS1: Şanlıurfa iline ait tescilli kaç tane yöresel yemek, fırıncılık ve pastacılık mamulü, hamur işi, tatlı ve alkolsüz içecek bulunmaktadır?

AS2: Şanlıurfa ilinde yer alan restoranlardan kaçının çevrimiçi menüsü bulunmaktadır?

AS3: Bu menülerde tescilli yöresel yemeklerden, fırıncılık ve pastacılık mamullerinden, hamur işlerinden, tatlılardan ve alkolsüz içeceklerden hangileri yer almaktadır? şeklindedir.

Araştırmanın amacına ve sorularına uygun olarak nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi yöntemi uygulanmıştır. Doküman analizi sonrasında elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma kapsamında, öncelikle Türk Patent ve Marka Kurumu'nun web sitesinde yer alan Şanlıurfa iline ait tescilli yöresel yemeklerin, fırıncılık ve pastacılık mamullerinin, hamur işlerinin, tatlıların ve alkolsüz içeceklerin 24.05.2023 tarihli güncel hallerine 12.06.2023 tarihinde ulaşılmıştır. Tespit edilen tescilli ürünler kategorilerine göre listelenmiştir. Ardından Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren ve TripAdvisor web sitesinde yer alan 208 restorana erişim sağlanmış ve incelemeye tabi tutulmuştur. Bu restoranlardan fast-food yemek, döner ve baklava sunanlar araştırma kapsamına alınmamıştır. Bu restoranlar hariç toplamda 8 restoranın web sitesine ve menüsüne ulaşılmıştır ve tescilli yöresel ürünlerden hangilerine yer verildiği incelenmiştir. İncelenen menülerde yer alan ürünler, Türk Patent ve Marka Kurumu'nun web sitesinde yer alan Şanlıurfa iline ait tescilli yöresel ürünlerden oluşturulan listedeki gibi yemekler, fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar ve alkolsüz içecekler olarak kategorilere ayrılmış ve tescilli yöresel ürün listesi ile menülerdeki yöresel ürünler karşılaştırılmıştır, aynı olan yöresel ürünler işaretlenerek değerlendirmeye alınmıştır.

C. BULGULAR

Araştırma kapsamında öncelikle, Türk Patent ve Marka Kurumu'nda yer alan Şanlıurfa iline ait tescilli yöresel yemekler tablolandırılmıştır (Tablo 1). Buna göre Şanlıurfa iline ait tescilli yöresel yemek sayısı incelendiğinde 25 ürünün tescillendiği görülmektedir. Tescil alınma tarihleri incelendiğinde ise yöresel yemeklerin tescillerinin 2017 yılından itibaren artış gösterdiği ancak 2019 ve 2020 yılında azalmalar yaşandığı dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Şanlıurfa İline Ait Tescilli Yemekler

No	Ürün Adı	Tescil Yılı
1.	Şanlıurfa Çiğ Köfte	2009
2.	Urfa (Şanlıurfa) Frenk Çömleği	2017
3.	Urfa (Şanlıurfa) Pencer (Pazı) Boranısı	2017
4.	Urfa (Şanlıurfa) Üzlemeli Pilavı	2017
5.	Urfa (Şanlıurfa) İsoT Çömleği	2017
6.	Urfa Eşkili	2017
7.	Urfa Haşhaş Kebabı/Şanlıurfa Haşhaş Kebabı	2017
8.	Urfa Lebenisi	2017
9.	Urfa Yumurtalı Köfte	2017
10.	Urfa (Şanlıurfa) Patlıcanlı Kebabı	2018
11.	Urfa (Şanlıurfa) Su Kabağı Yemeği	2018
12.	Urfa Ciğer Kebabı	2018
13.	Urfa Kazan Kebabı/Şanlıurfa Kazan Kebabı	2018
14.	Urfa Soğan Kebabı / Şanlıurfa Soğan Kebabı	2018
15.	Urfa Tiriti (Şanlıurfa Tiriti)	2018
16.	Urfa İçli Köftesi	2018
17.	Urfa Keme Boranısı Yemeği/Şanlıurfa Keme Boranısı Yemeği	2019
18.	Urfa Kıymalı Söğürme / Şanlıurfa Kıymalı Söğürme	2019
19.	Urfa Sac Kavurması / Şanlıurfa Sac Kavurması	2020
20.	Urfa Miftahi Tas Kebabı/ Şanlıurfa Miftahi Tas Kebabı	2022
21.	Şanlıurfa Bostanası/Bostana	2022
22.	Şanlıurfa Tepsi Kebabı/Urfa Tepsi Kebabı	2022
23.	Siverek Tavası	2023
24.	Urfa Aya Köftesi/Şanlıurfa Aya Köftesi	2023
25.	Urfa Sini Darahlığı/ Şanlıurfa Sini Taraklığı	2023

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://ci.turkpatent.gov.tr/>

Şanlıurfa iline ait tescilli fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri ve tatlıların toplam sayısı 10 olarak belirlenmiş olup Tablo 2’de bilgileri yer almaktadır. Yöresel yemekler ile benzer şekilde fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri ve tatlıların da tescil sayılarında 2017 yılında artış olduğu ve 2019 ile 2020 yılında hiçbir ürünün tescillenmediği görülmektedir.

Tablo 2. Şanlıurfa İline Ait Tescilli Fırıncılık ve Pastacılık Mamulleri, Hamur İşleri ve Tatlılar

No	Ürün Adı	Tescil Yılı
1.	Urfa (Şanlıurfa) Külünçesi	2017
2.	Urfa Zerdeşi (Şanlıurfa Zerdeşi)	2017
3.	Urfa Şıllık Tatlısı (Şanlıurfa Şıllık Tatlısı)	2017
4.	Şanlıurfa Açık Ekmeği (Urfa Açık Ekmeği)	2017
5.	Urfa (Şanlıurfa) Lahmacunu (Kıymalı Ekmeği)	2018
6.	Şanlıurfa Tırnaklı Ekmeği	2018
7.	Urfa Ağzı Açık / Şanlıurfa Ağzı Açık	2022
8.	Urfa Pendirli Kedeyif / Şanlıurfa Peynirli Kadayıf	2022
9.	Şanlıurfa Ağzı Yumuh / Şanlıurfa Ağzı Yumuk	2022
10.	Şanlıurfa Pendirli Helvası / Şanlıurfa Peynirli Helvası	2022

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://ci.turkpatent.gov.tr/>

Şanlıurfa iline ait tescilli yöresel içecekler incelendiğinde ise 2016 yılında yalnızca bir tane yöresel içeceğin tescillendiği görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Şanlıurfa İline Ait Tescilli Alkolsüz İçecekler

No	Ürün Adı	Tescil Yılı
1.	Urfa Meyan Şerbeti (Bıyanbalı)	2016

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://ci.turkpatent.gov.tr/>

Restoran menüleri incelendiğinde elde edilen bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir. Buna göre menülerde en çok "Patlıcan Kebabı" ve "Soğan Kebabı" yemeklerinin yer aldığı görülmektedir. Yöresel fırın ve hamur işine ise çok az restoranın yer verdiği bulgusu elde edilmiştir. Bu fırın ve hamur işi yemekler, "Ağzı Açık" ve "Ağzı Yamuk" yemekleridir. Restoranların çoğunun menülerinde "Şıllık Tatlısı"na yer verdiği bulgulanmıştır. Yemeklerin yöresel isimlerinin değiştirilerek menülerde yer aldığı da dikkat çeken bir diğer bulgudur. "Pencer Boranisi" menüde "Pencere Boranisi" olarak, "Ağzı Yumuk" yemeği "Ağzı Yamuk" olarak, "Eşkili Dolma" ise "Ekşili Dolma" olarak isimlendirilmiştir. Yazım yanlışları olarak karşılaşılan bir diğer hata ise "Patlıcanlı Kebab" ve "Soğanlı Kebab" yemeklerindeki "lı" ekinin bazı menülerde kullanılmamasıdır. Yemeklerden bazıları menülerde tescilli ismi ile değil bölgesel ismi ile kullanılmıştır. Örneğin, "Haşhaş Kebabı" menülerde "Birecik Kebabı" veya "Birecik Haşhaş Kebabı" olarak isimlendirilmiştir.

Menülerde yer alan "Urfa Kebabı" ve "Siverek Kebabı" yöresel bir isimle adlandırılmasına rağmen tescilli olmadığı için değerlendirilmemiştir. Ayrıca "Sebzeli Haşhaş Kebabı" orijinal reçeteye göre farklılık gösterdiği için tescilli olarak kabul edilmemiştir. Menülerde yer alan "Lahmacun", "İçli Köfte" ve "Çiğköfte" yemekleri birçok bölgenin kültüründe yer aldığından yöresel ve Urfa usulü veya içerik olarak özellik belirtilmeyen (örneğin cevizli lahmacun gibi) menülerde tescilli yemek olarak değerlendirilmemiştir. Bunlara ek olarak, incelenen menülerin hiçbirinde yöresel içeceğe rastlanılmamıştır.

Tablo 4. Şanlıurfa İlinde Faaliyet Gösteren Restoranlardaki Menülerde Yer Alan Tescilli Yemekler, Fırıncılık ve Pastacılık Mamulleri, Hamur İşleri ve Tatlılar

Restoran No	Menüdeki Yöresel Yemekler	Menüdeki Yöresel Fırıncılık ve Pastacılık Mamulleri, Hamur İşleri ve Tatlılar
Restoran 1	Patlıcan Kebab ve Haşhaşlı Kebab	Şıllık (Fıstıklı) ve Şıllık (Cevizli)
Restoran 2	Patlıcanlı Kebab ve Birecik Kebab	Cevizli Lahmacun
Restoran 3	Özel Birecik Patlıcan Kebabı ve Birecik Haşhaş Kebabı	-
Restoran 4	Patlıcanlı Kebab ve Soğanlı Kebab	-
Restoran 5	Patlıcan Kebabı	Urfa Lahmacun Şıllık Tatlısı (2 farklı sunum)
Restoran 6	Urfa Çiğ Köfte, Şanlıurfa Saç Kavurması, Tepsi Kebabı, Yumurtalı Köfte, Ekşili Dolma, Pencere Boranisi ve Soğan Kebabı	Ağzı Açık Şıllık Tatlısı
Restoran 7	Bostana Salatası ve Patlıcanlı Kebab	Şıllık Tatlısı ve Peynirli Kadayıf
Restoran 8	Bostana, İçli Köfte (Yöresel), Urfa Usulü Lahmacun, Soğanlı Kebab ve Patlıcanlı Kebab, Lebeni	Ağzı Açık Peynirli Kadayıf ve Şıllık Tatlısı

Tescilli yöresel yemeklere yer veren restoranlar karşılaştırıldığında, restoran 6 (%21,3) ve restoran 8'in (%15,8) menülerinde tescilli yöresel yemeklere en çok oranda yer veren işletmeler olduğu tespit

edilmiştir. En az oranda yer veren işletmelerin ise restoran 2 (%6,7) ve restoran 4 (%8,3) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler

Restoran No	Yöresel Yemek Sayısı	Toplam Yemek Sayısı	Oran
Restoran 1	4	33	%12,1
Restoran 2	3	45	%6,7
Restoran 3	2	18	%11,1
Restoran 4	2	24	%8,3
Restoran 5	4	41	%9,8
Restoran 6	10	47	%21,3
Restoran 7	4	32	%12,5
Restoran 8	9	57	%15,8

Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulguları Şanlıurfa'da faaliyet gösteren restoranların menülerine internet üzerinden erişimin yetersiz olduğunu göstermektedir. Bireyler bir destinasyonu tercih etmeden önce o destinasyona ait yemekleri araştırmakta (Demirbas & Bertan, 2022, s. 8) ve bu nedenle yemekler destinasyon tercihinde önemli bir rol oynamaktadır (Polat, 2020, s. 190; Brokaj, 2014, s. 249). Özellikle kültür ve gastronomi turistleri için bu bilgilere ulaşılabilmesi destinasyon tercihinde ayırt edici olabilmektedir. Hem destinasyona turist çekme hem de turistlerin restoranları tercih etmeleri hususunda Şanlıurfa'da faaliyet gösteren restoranların web sitesi oluşturmaları ve menülerini yayınlamaları önerilmektedir.

Elde edilen bir diğer bulgu ise menülerde yer alan tescilli yemek sayısının oldukça az olduğudur. İncelenen restoranlarda en fazla %21,3 oranında tescilli yemek sunulduğu görülmüştür. Bölgeyi ziyaret eden turistlerin yöresel yemeklere olan ilgisi düşünüldüğünde, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri tarafından tescilli yöresel yemeklerin sayısının artırılması önerilmektedir. Tescilli yemeklerin sayısının artırılması tescilli yemeklere yönelik farkındalığın oluşturulmasıyla, tanıtım faaliyetlerinin ve pazarlanmasının yapılmasıyla ve tescil başvurularının kolaylaştırılmasıyla mümkün olabilir. Bu adımların atılmasıyla birlikte tescilli yöresel yemeklerin sayısı artacak ve söz konusu destinasyonda gastronomi turizminin gelişmesine katkıda bulunulacaktır. Ayrıca daha belirgin bazı önerilerde de bulunulabilir. Örneğin, yerel yönetimler, tescilli yemeklerin tanıtımı ve pazarlaması için çalışmalar yapabilir. Bu çalışmalar, yerel halka yönelik eğitim programları, gastronomi festivalleri ve yemek yarışmaları gibi etkinlikleri içerebilir. Restoranlar, tescilli yemekleri menülerine dahil edebilir. Bu sayede, turistler tescilli yemekleri daha kolay bir şekilde deneyimleyebilir. Tarım ve gıda işletmeleri, tescilli yemeklerin üretiminde kullanılan malzemeleri temin edebilir. Bu sayede, tescilli yemeklerin geleneksel yöntemlerle ve kaliteli malzemelerle üretilmesi sağlanabilir. Bu çalışmalar yapıldığı takdirde tescilli yöresel yemeklerin korunması ve tanıtılması için önemli katkılar sağlayacaktır. Böylece destinasyonu ziyaret eden turistlerin yöresel yemekler hakkında daha fazla bilgi edineceği ve deneyim kazanacağı düşünülmektedir. Ayrıca turistlerin yöresel yemekleri merak ettikleri ve denemek istedikleri bulgusu dikkate alınarak, işletmelerin menülerinde yöresel yemekleri daha fazla değerlendirmeleri teşvik edilebilir (Zağralı & Akbaba, 2015). Turistlerin

destinasyonlarda deneyimledikleri lezzetler, o bölgenin kültürünü ve geleneklerini yansıtan önemli bir göstergedir. Bu lezzetler, turistlerin memnuniyetini artırarak destinasyona olan bağlılığını güçlendirmektedir (Hazarhun & Tepeci, 2018). Menülerde tescilli yöresel yemeklerin sayısının yeterli olmamasına ek olarak yer verilen yemeklerin de yazım yanlışı ile menüde yer alması yemek kültürünün sürdürülebilirliği açısından önemli bir sorundur. Bu durum zamanla yemeklerin isimlerinin sonraki nesillere yanlış aktarılmasına neden olabilir. Ayrıca menülerde yemeklerin içerikleri hakkındaki bilgilerin sınırlı olması da yemeklerin tanıtımında önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bu hususta, menü tasarımı konusunda yetkili olan çalışanların yemek isimlerini teyit ederek yeniden yazmaları ve reçeteler hakkında bilgilendirici açıklamalar eklemeleri önerilmektedir.

İnternet üzerinden gerçekleştirilen bu araştırmada, yalnızca Şanlıurfa ilindeki restoranların incelenmesi ve az sayıda restoranın web sitesinde menüsünün bulunması bu araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. İleride gerçekleştirilecek çalışmalarda, destinasyonu ziyaret etmeden önce yöresel yemeklerin internet üzerinden araştırılıp araştırılmadığına ve bölgedeki restoranların menülerinin incelenip incelenmediğine yönelik Şanlıurfa'yı ziyaret eden turistlere anket yapılarak, menülerin destinasyonun yemek kültürünün tanıtılmasına ve destinasyon tercihine etkisinin ortaya çıkarılması önerilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu araştırma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akın, M. H. (2022). İbn-i Haldun. Demiral, A. & Yağmur, Y. (Ed.). *Somut olmayan kültürel miras kapsamında Anadolu Düşünürleri* içinde (ss. 347-355). Ankara: Nobel Bilimsel.
- Alderighi, M., Bianchi, C., & Lorenzini, E. (2016). The impact of local food specialities on the decision to (re) visit a tourist destination: Market-expanding or business-stealing?. *Tourism Management*, 57, 323-333. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.06.016>
- Benek, S. (2006). Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısı, sorunları ve çözüm önerileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 67-91. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000062
- Berbel-Pineda, J. M., Palacios-Florencio, B., Ramírez-Hurtado, J. M., & Santos-Roldán, L. (2019). Gastronomic experience as a factor of motivation in the tourist movements. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 18, 100171. <https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2019.100171>
- Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H. (2017). A destination's gastronomy as a means for holiday well-being. *British Food Journal*, 119(7), 1578-1591. <https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2016-0394>
- Brokaj, M. (2014). The impact of the gastronomic offer in choosing tourism destination: The case of Albania. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(2), 249. <https://doi.org/10.5901/ajis.2014.v3n2p249>
- Çelik, M., & Aksoy, M. (2023). Yerli turistlerin gastronomi turizmine yönelik tutumları: Şanlıurfa örneği. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi*, 5 (3), 422-434. <https://doi.org/10.21325/jotags.2017.103>
- Demirbas, S., & Bertan, S. (2022). Local food in the menus: The case of Denizli. University of South Florida (USF) M3 Publishing, 16(9781955833103), 13.
- Ekinci, A. (2016). Urfa mutfağı: lezzet sanatı. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, (3), 85-94. <https://www.doi.org/10.5038/9781955833103>
- Guerrero, L., Guàrdia, M. D., Xicola, J., Verbeke, W., Vanhonacker, F., Zakowska-Biemans, S., ... & Hersleth, M. (2009). Consumer-driven definition of traditional food products and innovation in traditional foods. A qualitative cross-cultural study. *Appetite*, 52(2), 345-354. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2008.11.008>
- Gursoy, D., & McCleary, K. W. (2004). An Integrative Model of Tourists' Information Search Behavior. *Annals of Tourism Research*, 31(2), 353-373. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2003.12.004>
- Hazarhun, E., & Tepeci, M. (2018). Coğrafi işarete sahip olan yöresel ürün ve yemeklerin Manisa'nın gastronomi turizminin gelişimine katkısı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 371-389.
- Ignatov, E., & Smith, S. (2006). Segmenting Canadian culinary tourists. *Current issues in tourism*, 9(3), 235. <https://doi.org/10.2167/cit/229.0>
- Joppe, M., Martin, D. W., & Waalen, J. (2001). Toronto's image as a destination: A comparative importance-satisfaction analysis by origin of visitor. *Journal of travel research*, 39(3), 252-260. <https://doi.org/10.1177/004728750103900302>
- Jordana, J. (2000). Traditional foods: challenges facing the European food industry. *Food Research International*, 33(3-4), 147-152.

- Karim, A. S., & Chi, C. G. Q., (2010). Culinary tourism as a destination attraction: An empirical examination of destinations food image. *Journal of hospitality marketing & management*, 19(6), 531-555. <https://doi.org/10.1080/19368623.2010.493064>
- Kittler, P. G., Sucher, K. P., & Nelms, M. (2016). *Food and culture*. Cengage Learning.
- Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A critical review of concepts and definitions. Papers*. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University.
- Lenzerini, F. (2011). Intangible cultural heritage: The living culture of peoples. *European Journal of International Law*, 22(1), 101-120. <https://doi.org/10.1093/ejil/chr006>
- Mancı, A. R. (2022). Destinasyon özelliklerine ilişkin memnuniyetin tekrar ziyaret ve tavsiye etme niyetine etkisi: Şanlıurfa örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 344-357. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.999>
- McKercher, B. & Du Cros, H. (2006). Culture, heritage and visiting attractions. Buhalis, D. and Costa, C. (Ed). İçinde, *Tourism business frontiers: Consumers, products, and industry* (pp. 211-219), Elsevier Butterworth Heinemann, Amsterdam. <https://doi.org/10.1016/B978-0-7506-6377-9.50030-4>
- Montanari, M. (2006). *Food is culture*. Columbia University Press.
- Park, H. Y. (2013). *Heritage tourism*. Routledge.
- Polat, M., (2020), Yöresel yemek imajının destinasyon tercihine etkisi: Kahramanmaraş örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 183-194. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.712430>
- Ryan, C., & Rao, U. (2008). Holiday users of the Internet—ease of use, functionality and novelty. *International Journal of Tourism Research*, 10(4), 329-339. <https://doi.org/10.1002/jtr.660>
- Savelli, E., Gregory-Smith, D., Murmura, F., & Pencarelli, T. (2022). How to communicate typical–local foods to improve food tourism attractiveness. *Psychology & Marketing*, 39(7), 1350-1369. <https://doi.org/10.1002/mar.21668>
- Şahinalp, M. (2005). Şanlıurfa şehri'nin kültürel fonksiyonu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(11), 65-80.
- Şengül, S., & Türkay, O. (2017). *Türkiye'nin yöresel mutfakları*. Detay Yayıncılık
- Taşkın, Ş. (2020). *Destinasyon çekicilik unsuru olarak gastronomi turizminin yiyecek-içecek işletmesi özellikleri açısından değerlendirilmesi: Şanlıurfa ili örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Timothy, D. J., & Nyaupane, G. P. (Eds.). (2009). *Cultural heritage and tourism in the developing world*. New York: Routledge.
- Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=25&tur=44&urunGrubu=&adi=> (Son erişim tarihi: 11.05.2023).
- Yaşarsoy, E., & Oktay, K. (2020). Yerli turistlerin Şanlıurfa turizmi ile ilgili algılarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(1), 58-77. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.536>

Yu, X., & Xu, H. (2019). Cultural heritage elements in tourism: A tier structure from a tripartite analytical framework. *Journal of Destination Marketing & Management*, 13, 39-50.
<https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2019.05.003>

Zağralı, E., & Akbaba, A. (2015). Turistlerin destinasyon seçiminde yöresel yemeklerin rolü: İzmir Yarımadası'nı ziyaret eden turistlerin görüşleri üzerine bir araştırma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(40), 6633-6644.

TÜRKİYE VE İSPANYA'NIN ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİ

 Emre ARSLAN^a

Öz

Resim Bu çalışmada, Türkiye ve İspanya'da uygulanmakta olan öğretmen yetiştirme sistemi; öğretmen adaylarının üniversiteye giriş aşaması, adayların üniversite eğitimi ve atanma süreci, öğretmen olduktan sonraki kariyeri ve mesleki gelişimi, mesleki saygınlığı, ülkelerin öğretmen ihtiyacı ve profili gibi çeşitli açılardan ele alınarak karşılaştırılmıştır. Uygulamalar arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilip Türkiye'deki öğretmen yetiştirme sistemi adına somut önerilerin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada nitel araştırma modellerinden tarama modeli, karşılaştırmalı eğitim yaklaşımlarından ise yatay yaklaşım ve tanımlayıcı yaklaşım kullanılmıştır. Verilerin analizinde ise doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye ve İspanya'da öğretmen adaylarına yönelik olarak üniversiteye giriş aşamasında uygulanmakta olan sınavlar, öğretmenin atanma sürecinde yapılan uygulamalar, öğretmenin mesleki gelişimi adına yapılan hizmet içi eğitim çalışmaları ve mesleki saygınlığı açısından benzerlikler görülmektedir. Öte yandan ortaokul öğretmen adaylarının üniversite eğitiminin süresi, yetiştirme modeli ve mezun olduğu diploma türü, öğretmenlerin mesleki kariyeri, hizmet içi eğitimlerin öğretmene sağladığı maddi katkılar, ülkelerin öğretmen ihtiyacı ve profili bakımından ise çeşitli farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, Türkiye'nin öğretmen yetiştirme sistemine ilişkin çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, Öğretmen yetiştirme, Karşılaştırmalı eğitim, Türkiye, İspanya.

SYSTEM OF TEACHER TRAINING IN TURKEY AND SPAIN

Abstract

In this study, the teacher training system implemented in Turkey and Spain have been compared in regard to the stages for university entrance of pre-service teachers, university education and stationing process of pre-service teachers, career and professional development after becoming a teacher, professional prestige, teacher needs and teacher profile of countries. It is aimed to identify the similarities and differences between the practices as well as to present concrete suggestions in terms of the teacher training system in Turkey. In the current study, as a qualitative research model, scanning method and as a comparative education approach,

^a Doktora Öğr., Trabzon Üniversitesi, emre_arслан23@trabzon.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 04.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 28.09.2023

horizontal and descriptive research were applied. In the analysis of the data, document analysis method was implemented. The findings demonstrate that, there are similarities concerning the exams applied at the university entrance stage for teacher candidates in Turkey and Spain, the practices made during the stationing process of the teachers, the in-service training activities for the professional development of teachers and their professional prestige. On the other hand, various differences were determined in regard to the length of middle school teacher candidates' university education, the model of teacher training and the type of major they graduated, the professional career of teachers, the financial contributions of in-service trainings for teachers, and the teacher needs and teacher profiles of the two countries. In light of this data, various suggestions have been offered regarding Turkey's teacher training system.

Keywords: Teacher, Teacher training, Comparative Education, Turkey, Spain.

Giriş

Bir toplumun en önemli yapı taşlarından biri, insan sermayesi bir başka deyişle eğitimli insan gücüdür (Yavuzkurt & Kırıl, 2019). Bu nedenle günümüz bilgi toplumunda; bilgiyi üreten, onu işleyen, sorgulayan ve analitik düşünen bireyler yetiştirmek ülkeler için önemli bir amaç haline gelmiştir. Bu özelliklere sahip nitelikli insanlar yetiştirme konusu ise kaliteli bir eğitim sistemi ile doğrudan ilişkili olup sistemin en önemli parçasını öğretmenler oluşturmaktadır (Kavcar, 2002). Çünkü öğretmenler; nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, ülkelerin kalkınmasında, toplumun sahip olduğu kültür ve değerlerinin gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynamaktadır (Özden, 1999). Bir başka ifadeyle yeni kuşakların niteliği, onları yetiştiren öğretmenlerin niteliği ile doğru orantılı olmaktadır (Özer & Alkan, 2017). Yapılan çalışmalarda da eğitsel başarının elde edilmesinde öğretmen kalitesinin ana etken olduğu ortaya koyulmuştur (Harris & Sass, 2010). Eğitimde verimlilik ve kalitenin temel belirleyicisi öğretmen niteliği olduğundan, başarılı bir eğitimde istenilen niteliğin sağlanması da eğitim programlarının, öğretmen yetiştiren kurumların, fiziki donanımların, öğretim elemanlarının, gelen öğretmen adaylarının niteliğine (Altıntaş & Yeşiltepe, 2016), daha genel bir ifadeyle ülkelerin öğretmen yetiştirme sistemine bağlıdır.

Dünyada yer alan bütün öğretmen yetiştirme sistemlerinde, öğretmenlerin gereken nitelikleri kazanmalarında iki temel unsur rol oynamaktadır. Bunlardan birincisi öğretmen olmayı hedefleyen ve bu amaçla eğitim alan öğretmen adaylarına uygulanmakta olan hizmet öncesi eğitim, ikinci temel unsur ise göreve başlayan öğretmenlerin görevlerini yaparken katılım sağladıkları ve gerçekleştirdikleri hizmet içi eğitim veya mesleki gelişim faaliyetleridir (Özer, 2008). Ayrıca öğretmenlerin arzu edilen kalitede yetişmesi ve niteliklerinin artırılması için ülkemizin ve dünyanın içinde yer aldığı koşulların çok yönlü olarak incelenmesi ve dikkatli biçimde değerlendirilmesi de gerekmektedir. (Gültekin, 2020).

Ülkeler tarafından öğretmenin yetiştirilme sürecine her geçen gün daha çok önem verilmekte ve değişen teknolojik, ekonomik, siyasi ve felsefi düşünce sistemlerine göre sürekli bir biçimde reformlara tabi tutulmakta, daha verimli ve kaliteli bir eğitim sisteminin ortaya koyulmasına çalışılmaktadır. Ülkeler bu reformları uygulamaya koyarken çeşitli ülkelerin de eğitim sistemlerini araştırarak kendi eğitim sistemleriyle karşılaştırmaktadır (Özerbaş & Safi, 2022). Bu nedenle öğretmenlik mesleği ve öğretmen niteliği dünyadaki eğitim sistemleri içerisinde sık sık gündeme gelen önemli bir konu haline gelmiş ve

farklı ülkelerde öğretmen yetiştiren kurumlara öğrencilerin seçilme kriterleri, öğretmen yetiştiren kurumların programlarının özelliği, öğretmenlik mesleğine atanma kriterleri, kariyerleri ve mesleki gelişimleri konusunda ne tür çalışmalar yapıldığı merak konusu olmuştur (Orakcı, 2015).

Türkiye'nin yanı sıra İspanya gibi birçok Avrupa Birliği ülkesinde, bilgi ve teknoloji çağının ihtiyaçları doğrultusunda eğitimde kalitenin artırılmasının ana koşullarından biri olan öğretmen yetiştirme sürecinin iyileştirilmesi amacıyla çeşitli düzenlemeler ve yenilikler hayata geçirilmiştir (Sağlam & Kürüm, 2005). Türkiye'de bu sürecin işleyişi, merkezi yönetim eliyle yürütülürken İspanya'da yetkinin, merkezi ve yerel yönetimler arasında paylaştırıldığı bir yapı bulunmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2015). Bu çalışmada ise Türkiye ve İspanya'nın öğretmen yetiştirme sistemi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'nin öğretmen yetiştirme sürecinin iyileştirilmesi adına somut öneriler ortaya koyulmuştur. Bu amaç çerçevesinde aşağıda yer alan sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

- Türkiye ve İspanya'da öğretmeni yetiştiren kurumların giriş koşulları açısından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

- Türkiye ve İspanya'daki öğretmenlerin üniversite eğitimi açısından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

- Türkiye ve İspanya'daki öğretmenlerin göreve atanma süreci ve kariyeri bakımından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

- Türkiye ve İspanya'daki öğretmenlerin mesleki gelişimini sağlama yönünden benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

- Türkiye ve İspanya'daki öğretmenlerin mesleki saygınlığı nasıldır?

- Türkiye ve İspanya'daki öğretmen ihtiyacı ve öğretmen profili nasıldır?

A. YÖNTEM

Türkiye ve İspanya'nın öğretmen yetiştirme sistemlerini çeşitli açılardan ele alarak karşılaştıran bu çalışma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırmalar, üzerinde çalışılan olgulara dönük olarak derinlemesine ve ayrıntılı bir değerlendirme yapılması amaçlanan araştırmalarda kullanılmaktadır (Cresswell, 2012; Yıldırım & Şimşek, 2008).

1. Araştırmanın Modeli

Yapılan bu çalışmada araştırma modellerinden tarama modeli, yaklaşım olarak ise karşılaştırmalı eğitim araştırmalarında kullanılan yatay yaklaşım ve tanımlayıcı yaklaşım kullanılmıştır. Yatay yaklaşımda incelenen eğitim sistemlerinin bütün boyutları ayrı ayrı ele alınmaktadır (Türkoğlu, 1988). Tanımlayıcı yaklaşımda ise konuya ilişkin literatür incelenerek benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılmaktadır (Ültanır, 2020). Bu çalışmada her iki yaklaşım kullanılarak incelenen ülkelerin öğretmen yetiştirme sürecinin araştırma soruları kapsamında tüm değişkenleri bir araya getirilmiş ve aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin toplanması aşamasında nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelenmesi yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikli olarak birincil kaynaklar incelenmiş olup birincil kaynak olarak ülkelerin üniversite müfredat programları, Türkiye ve İspanya Milli Eğitim Bakanlıklarının resmi siteleri, Avrupa Komisyonu, OECD ve sendikaların düzenledikleri raporlar, öğretmenlikle ilgili olarak düzenlenmiş kanun, yönetmelikler, kararname vb. incelenmiştir. Ayrıca alan yazında ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen makale, eğitim raporları, tezler ve kitap bölümleri incelenmiş, resmî web sayfalarında yer alan bilgilerden yararlanılmıştır.

3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, incelenen konuya ilişkin bilgilerin yer aldığı belgelerin incelenmesidir. Gerekli kategoriler analiz aşamasında oluşturulur (Karagöz, 2021). Doküman analizi yapılırken kullanılan kaynakların güncel ve birincil kaynak olmasına dikkat edilmiştir.

B. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmaya konu ülkeler olan Türkiye ve İspanya ile ilgili olarak hazırlanmış raporlar, resmî belgeler ve bilimsel çalışmalar ışığında elde edilen veriler raporlaştırılmıştır. Ülkelerin öğretmen yetiştirme sistemine ilişkin bulgular belirli bir sistematik yaklaşıma dayalı olarak sunulmuştur. İlk olarak ülkelere ilişkin genel bilgiler, daha sonra ise Türkiye ve İspanya'daki öğretmen adaylarının öğretmen yetiştiren kurumlara giriş koşulları, adayların üniversite eğitimi, atanma ve mesleki kariyer süreci, öğretmenlerin mesleki gelişimleri, öğretmenlik mesleğinin saygınlığı, öğretmen ihtiyacı ve öğretmen profili hakkında bilgiler verilmiştir.

1. Ülkelere İlişkin Genel Bilgiler

Bu bölümde ülkelerin nüfusu, resmi dili, yüzölçümü, yönetim şekli, başkenti, gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH), para birimi, işsizlik oranı, yükseköğretimdeki öğrenci sayısı ve 25-34 yaş arası yükseköğretim mezun oranına ilişkin çeşitli bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Ülkelere ilişkin genel bilgiler.

Özellik	Türkiye	İspanya
Nüfusu	85.279.553	47,615.034
Resmi Dili	Türkçe	İspanyolca (resmi dil), Katalanca, Baskça, Galicyaca. Özerk yönetimlerde yerel dil, ikinci
Yüzölçümü	783.562 km ²	504.782 km ²
Yönetim Şekli	Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi	Parlamentar demokrasiye dayalı monarşi
Başkenti	Ankara	Madrid
GSYH	15.6 Trilyon dolar	2.6 Trilyon dolar
Para Birimi	Türk lirası	Avro (€)
İşsizlik Oranı	10,2	12,87
Yükseköğretimdeki Öğrenci Sayısı	7.775.381	2.083.979
25-34 Yaş Arası Yükseköğretim	%35	%47

Kaynak: (Eskişehir Ticaret Odası [ETO], 2020); Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD], 2021; Spanish Statistical Office [INE], 2023); Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 2021); Yurdakul vd., 2021).

2. Öğretmen Adaylarının Üniversiteye Seçimi

Türkiye’de öğretmen adayları üniversiteye kayıt yaptırmak için ÖSYM tarafından düzenlenen Yükseköğretim Kurumları Sınavı’na (YKS) girmeleri gerekmektedir. YKS, 3 oturumdan oluşan bir sınavdır. Adayların girecekleri oturumlar şu şekilde düzenlenmektedir (Okuşlug vd., 2023):

- İlk oturum olan Temel Yeterlilik Testi (TYT): Test Türkçe (40 soru), Sosyal Bilimler (25 soru), Matematik (40 soru) ve Fen Bilimleri (20 soru) şeklinde düzenlenir.

- İkinci oturumda da Alan Yeterlilik Testlerinde (AYT) adaylara dört alandan test yöntemiyle çeşitli sorular sorulur. Bu alanlar: Türk Dili ve Edebiyatı ve Sosyal Bilimler I Testi (Türk Dili ve Edebiyatı, Coğrafya I ve Tarih I)-Sosyal Bilimler II Testi (Coğrafya II, Tarih II ve Felsefe Grubu)-Matematik Testi ve Fen testinden oluşmaktadır.

- Üçüncü oturum ise Yabancı Dil Sınavı’dır (YDT).

2022 yılı öncesine kadar TYT sınavından 150 puanın altında kalan adaylar yükseköğretim programları için tercih yapamamaktaydı. Adaylar lisans programlarını tercih etmeye hak kazanmak için ise TYT sınavından 180 puan ve üzeri almaları gerekiyordu (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2018a). Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK), 11 Şubat 2022 tarihinde YKS sınavına yönelik aldığı kararla üniversiteye giriş aşamasında gerçekleştirilen TYT ve AYT baraj puanı uygulamasını kaldırmıştır (Gül & Mercan, 2022). Ancak adaylara, öğretmenlik programlarını tercih edebilmek için gereken en düşük başarı sırası koşulu, uygulanmaya devam etmektedir (YÖK, 2022). Gerekli sıralamaya ulaşan öğrenciler

yükseköğretim programları için tercihte bulunabilmektedir. Bu sınavlara ek olarak öğrencinin ortaöğretim mezuniyet not ortalaması belli bir katsayı ile çarpılarak YKS sınavları sonucunda elde edilen toplam puana eklenmektedir (Külekcı & Bulut, 2011).

İspanya'da ise öğrenciler, orta öğretimi bitirdikten sonra üniversitede herhangi bir dereceye erişmek istiyorsa, Prueba de Acceso a la Universidad (PAU) olarak da adlandırılan Üniversite Giriş Sınavı'nı geçmeleri gerekmektedir. Bu sınavın ilk aşaması zorunlu olup bu aşamada öğrencilerin, İspanyolca dil becerileri, İspanya tarih bilgileri ve gramer bilgileri test edilirken fen ve sosyal alanlarından seçmeli olarak sorular gelmektedir. İkinci aşamada ise öğrenciler, üniversitede okumak istedikleri bölümü dikkate alarak sınava girmektedir (Academy Universal, 2023). Üniversiteye giriş notu ise lise not ortalamasının %60'ı ile Üniversite Giriş Sınavı'nın %40'ının ağırlıklı ortalamasıdır. (Riera 2019). Öğrencinin ulaşabileceği en yüksek not on dördttür. Her üniversite, her derece programına girmek için gereken notu belirler, ancak okul öncesi ve ilköğretim öğretmenliği için gereken puanlar çok yüksek değildir. Çoğu özel üniversite, diğer birçok derecede olduğu gibi, minimum puan olarak beş talep ederken devlet üniversiteleri için de durum çok farklı değildir. Öyle ki 2014 PAÜ sınavında, İspanya'nın başkenti Madrid'deki tüm devlet üniversiteleri arasındaki ortalama minimum not, okul öncesi öğretmenliği dereceleri için 6,57 ve ilköğretim öğretmenliği dereceleri için 5,54 idi. Öte yandan aynı Özerk Toplulukta en yüksek notlar tıp fakültesi için 12.47, biyoteknoloji için 12.06 ve dış hekimliği için 11.51 puan istenmiştir. Diğer Özerk bölgelerde de benzer puanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu gereklilik notları, öğretmenlik mesleğine girmek için rekabet gücünün ne kadar düşük olduğunu göstermektedir (Carpeño & Mekochi, 2015).

Tablo 2.

	Türkiye	İspanya
Giriş Koşulları	<ul style="list-style-type: none"> Adaylar, ÖSYM tarafından düzenlenen Yükseköğretim Kurumları Sınavı'na (YKS) girmeleri gerekmektedir. Sınavlar 3 oturumdan oluşmakta olup ilk oturum TYT sınavıdır. Bu sınavda Türkçe, Sosyal Bilimler, Matematik ve Fen Bilimleri alanlarından sorular sorulmaktadır. Diğer oturumlar ise seçilecek branşa göre girilmesi gereken AYT ve YDT sınavlarıdır. 	<ul style="list-style-type: none"> Öğrenci adayları, Prueba de Acceso a la Universidad (PAU) olarak da adlandırılan Üniversite Giriş Sınavını geçmeleri gerekmektedir. Sınav 2 aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama zorunlu olup bu aşamada öğrencilerin; İspanyolca dil becerileri, İspanya tarih bilgileri ve gramer bilgileri, test edilirken, fen ve sosyal alanlarından seçmeli olarak sorular gelmektedir.

- Bu sınavlara ek olarak öğrencinin ortaöğretim mezuniyet not ortalaması, belli bir katsayı ile çarpılarak YKS sınavları sonucunda elde edilen toplam puana eklenmektedir.
- Adaylar, öğretmenlik programlarını tercih edebilmek için gerekli olan en düşük başarı sırası koşulunu (İlk 240.000) da sağlamaları gerekmektedir.
- 2. Aşamaya gelindiğinde ise öğrenciler, üniversitede okumak istedikleri bölümü dikkate alarak sınava girmektedir.
- Üniversiteye giriş notu hesaplanırken lise not ortalamasının %60'ı ile Üniversite Giriş Sınavı'nın %40'ının ağırlıklı ortalaması dikkate alınır.

Kaynak: (Academy Universal, 2023; Külekçi & Bulut, 2011; Okuşlug, 2023; Riera 2019).

Tablo 2 incelendiğinde her iki ülkede de öğrenciler, öğretmen adayı olarak üniversiteye girebilmek için zorunlu olarak rekabetçi bir sınava girmeleri gerekmektedir. Ülkelerin sınavları birden çok aşamadan oluşmakta olup genel olarak ilk aşama zorunlu diğer aşamalar ise öğrencinin seçeceği branşa göre gireceği sınavlar olarak belirlenmiştir. Her iki ülkede de yapılan bu sınavlar sonucunda oluşan puana, öğrencinin ortaöğretim not ortalamasının belirli bir kısmı eklenerek öğrencilerin toplamdaki üniversite tercih puanı oluşmaktadır.

3. Üniversite Eğitimi

Türkiye’de eğitim fakültesinde eğitim gören öğrenciler toplam ders yükü 240 AKTS olan ve 4 yıl süren bir eğitimden geçmektedir. Eğitim müfredatının yaklaşık %30-35’ini meslek bilgisi dersleri oluştururken %15-20’sini genel kültür dersleri %45-50’sini ise alan eğitimi dersleri oluşturur (YÖK, 2018b). Erken çocukluk, ilköğretim ve ortaokul öğretmen adayları eşzamanlı model ile yetiştirilir (Çelik & Bozgeyikli, 2019). Fen-Edebiyat Fakülteleri lisans programından mezun olanlar ise 40 AKTS ve 1 yıl süren formasyon eğitimi alırlar. Bu öğretmenlerin yüksek Lisans yapma zorunluluğu yoktur. Eğitimlerini başarıyla tamamlayan öğrenciler diplomalarını alırlar ve KPSS sınavına girmeye hak kazanırlar (Özerbaş & Safi, 2022). Öte yandan 2018-2019 öğretim yılından başlayarak eğitim fakültelerinde yer alan Okul Deneyimi dersleri kaldırılmış olup bu dersler Öğretmenlik Uygulamaları I ve II dersleri ile birleştirilmiş ve tüm öğretmen yetiştirme programlarının kapsayacak şekilde Öğretmenlik Uygulaması I ve II dersleri, Lisans seviyesinde yedinci ve sekizinci akademik dönemlerinde yer almıştır (Sözer & Karakaş, 2018)

İspanya’da erken çocukluk ve ilköğretim öğretmenliği bölümünde okuyan adaylar toplam 240 AKTS ve 4 yıl süren bir lisans eğitimi almak zorundadır. Dersler dört blok halinde organize edilmiş olup temel eğitim, didaktik ve disiplin eğitimi, staj ve derece sonu projesinden oluşmaktadır (Carpeño & Mekochi 2015). Erken çocukluk ve ilköğretim öğretmenliği bölümünde okuyanlar, eş zamanlı modellerle üniversitelerin eğitim fakültelerinde dört yıl eğitim gördükten sonra diplomatura derecelerini alırlar.

Erken çocukluk eğitimi alanlar mezun olduktan sonra 1 yıl daha okuyarak ilköğretim öğretmenliği diploması da alabilirler. Aynı durum ilköğretim öğretmenliği okuyup erken çocukluk diploması almak isteyenler içinde geçerlidir. İspanya'daki üniversitelerde "Etkili İletişim Teknikleri" dersi kapsamında öğrenciler birinci yarıyılta üç adet birer saatlik mentorluk seansına, ikinci yarıyılta ise aynı sürelerde üçer adet mentorluk seansına katılmak zorundadır (Universidad Francisco de Vitoria, 2023).

Ortaokul öğretmenleri için eğitim de üniversitelerde verilmektedir fakat eğitim fakültelerinde verilmemektedir. Bunun yerine adaylar ardışık modelle öğretmenlik lisansı alacakları bireysel disiplinler için fakültelerde dört yıl geçirirler. Uzmanlık alanında toplam 240 AKTS aldıktan sonra ilave olarak 1 yıl süren 60 AKTS'lik dersleri alarak bir yüksek lisans derecesine sahip olurlar (D'Atia ve Mosquera, 2015; Organic Law of Education 2/2006).

Tablo 3. Türkiye ve İspanya'da öğretmen adaylarının üniversite müfredatı içerisinde gördüğü derslerin dağılımı

Türkiye		İspanya	
İlköğretim ve Ortaöğretim Öğretmenleri (240 AKTS notu): Pedagoji dersleri 95 AKTS (46AKTS si Öğretmenlik Uygulaması ve Okul Deneyimi)	AKTS'nin toplam %39,5'si pedagoji derslerine (Staj dâhil) ayrılır.	İlköğretim Öğretmenleri (240 AKTS notu): 100 AKTS pedagoji dersleri + 50 AKTS staj eğitimi (150 AKTS).	AKTS'nin toplam %62,5'ini pedagoji dersleri ve staja ayrılır.
Türkiye'de pedagojik formasyon alan öğretmenler 240 AKTS+40 AKTS'lik formasyon dersi (10 AKTS'si Öğretmenlik Uygulaması)	AKTS'nin toplam %14,2'sini pedagoji ve pratiğe ayırırlar.	Ortaokul öğretmenleri Bir konuda 240 AKTS uzmanlık derecesi + 60 AKTS pedagojik eğitim ve yüksek lisans derecesi): Pedagojik eğitim ve uygulamada 60 AKTS.	AKTS'nin toplam %20'sini pedagoji ve pratiğe ayırırlar.

Kaynak: (Riera, 2019; YÖK, 2018b; YÖK, 2021).

Tablo 3 incelendiğinde Türkiye'de ilköğretim öğretmen adaylarının üniversite müfredatı içerisindeki derslerinin toplam %39,5'i staj dâhil pedagoji derslerine ayrılırken İspanya'da bu oran %62,5'e yükselmektedir. Türkiye'de pedagojik formasyon alan öğretmenler, lisans eğitiminde aldıkları 240 AKTS'ye ilave olarak 40 AKTS'lik formasyon dersi alırken İspanya'da ortaokul öğretmenleri 240 AKTS'ye ilave olarak 60 AKTS daha pedagojik eğitim alırlar. Ayrıca Türkiye'de ortaokul öğretmenleri lisans derecesi ile mezun olurken İspanya'da ortaokul öğretmenleri yüksek lisans derecesi ile mezun olmaktadır.

Tablo 4. Türkiye ve İspanya’da öğretmen adaylarının üniversite eğitimi.

		Türkiye	İspanya
Eğitim Süresi (Yıl) ve Toplam AKTS	Okul Öncesi	4 Yıl 240 AKTS	4 Yıl 240 AKTS
	İlkokul	4 Yıl 240 AKTS	4 Yıl 240 AKTS
	Ortaokul	4 Yıl 240 AKTS	5 Yıl 300 AKTS
	Lise	4 Yıl 240 AKTS	5 Yıl 300 AKTS
Öğrencilerin Yetiştigi Model	Okul Öncesi	Eş Zamanlı	Eş Zamanlı
	İlkokul	Eş Zamanlı	Eş Zamanlı
	Ortaokul	Eş Zamanlı	Ardışık
	Lise	Eş Zamanlı	Ardışık
Öğretmenlik İçin Alınması Gereken Öğrenim	Okul Öncesi	Lisans	Lisans
	İlkokul	Lisans	Lisans
	Ortaokul	Lisans	Yüksek Lisans
	Lise	Lisans	Yüksek Lisans

Kaynak: OECD, 2014; Riera, 2019; YÖK, 2018b.

Tablo 4 incelendiğinde Türkiye ve İspanya’da okul öncesi ve ilkökul öğretmenliği için öğretmen yetiştirme sürecinde: Adayların eğitim süresi, toplam alması gereken AKTS, yetiştigi model ve diploma derecelerinin benzer olduğu görülmektedir. Ortaokul ve lise öğretmenliğinde ise bu durum farklılaşmaktadır. Türkiye’de ortaokul ve lise öğretmenliği için adaylar 4 yıl ve 240 AKTS’yi tamamlaması gerekirken İspanya’da bu süre 5 yıl ve 300 AKTS’dir. Türkiye’de ortaokul ve lise öğretmeni olacak öğretmen adayları eş zamanlı model ile yetişmekte ve lisans derecesiyle mezun olurken İspanya’da ise bu seviyedeki öğretmen adayları ardışık model ile yetişmekte ve yüksek lisans derecesi ile mezun olmaktadır.

4. Öğretmenin Atanma Süreci ve Kariyeri

Türkiye’de adaylar öncelikle KPSS sınavına girmektedir. Bu sınav 3 oturumdan oluşmaktadır. Sınavın ilk oturumu toplam 120 sorudan oluşan Genel Yetenek-Genel Kültür bölümünden oluşmaktadır. 2. aşamada adaylar 80 sorudan oluşan Eğitim Bilimleri oturumuna katılmaktadır. 3. aşamada ise adaylar 75 sorudan oluşan ÖABT oturumuna girmek zorundadır (PEGEM, 2023). KPSS sınavından sonraki son aşamada ise adaylar mülakata çağrılır. Adayların mülakattan en az 60 puan alması gerekmektedir ve atandıkları zaman ilk etapta sözleşmeli olarak istihdam edilmekte, başarılı olurlarsa 4 yılın sonunda kadrolu öğretmen pozisyonuna atanmaktadırlar (Resmî Gazete, 2016). Adayların öğretmen olabilmesi için asgari 18 yaş sınırı varken üst yaş için herhangi sınır bulunmamaktadır (Resmî Gazete, 2010). Öğretmen olarak atanacaklarda aranacak genel şartlar: Türk vatandaşı olmak, 18 yaşını doldurmuş olmak, gerekli öğrenim şartlarını sağlamak, kamu haklarından mahrum bulunmamak, askerlik durumu itibarıyla; askerlikle ilgisi bulunmamak, askerlik çağına gelmemiş bulunmak, askerlik çağına gelmiş ise muvazzaf askerlik hizmetini yapmış yahut ertelenmiş veya yedek sınıfa geçirilmiş olmak ve görevini devamlı yapmasına engel olabilecek akıl hastalığı bulunmamak olarak ifade edilmiştir (Mevzuat, 1982).

Öğretmenlerin adaylık süreci ise en az 1 yıl en fazla 2 yıl sürmektedir. Ayrıca ülkede göreve yeni başlayan öğretmenler için akıl hocalığı yani mentorluk uygulaması zorunludur (Avrupa Komisyonu, 2015).

2022 yılı itibariyle öğretmenler için Öğretmenlik Kariyer Basamakları sistemi uygulamaya koyulmuştur. Bu sisteme göre meslekte 10 yıl hizmeti bulunan, en az 180 saatlik Uzman Öğretmenlik Eğitim Programını tamamlamış, kademe ilerlemesinin durdurulması cezası almamış ve yazılı sınavdan başarılı olmuş öğretmenler Uzman Öğretmen unvanı almaya hak kazanmaktadır. Uzman öğretmenlikte 10 yıl hizmeti bulunan, en az 240 saatlik Başöğretmenlik Eğitim Programını tamamlamış, kademe ilerlemesinin durdurulması cezası almamış ve yazılı sınavdan başarılı olmuş öğretmenler ise Başöğretmen Öğretmen unvanı almaya hak kazanmaktadır. Lisansüstü eğitimini tamamlayan öğretmenler uzman öğretmenler için zorunlu olan sınavdan, doktora eğitimini tamamlamış uzman öğretmenler ise başöğretmenler için zorunlu olan yazılı sınavdan muafırlar (Resmî Gazete, 2022). Öğretmenlerin resmi emeklilik yaşı ise altmış beştir. (Avrupa Komisyonu, 2015).

İspanya'da, Türkiye'de uygulanan rekabetçi sınava benzer şekilde öğretmenlerin alan veya uzmanlık bilgisi, öğretme becerileri ve öğretme yeteneklerinin değerlendirildiği bir sınav aşaması vardır. Bunu, öğretmen adayının eğitim geçmişinin ve önceki öğretim deneyiminin değerlendirildiği liyakate dayalı seçim aşaması izler. İspanya'daki bazı eyaletler de aday öğretmenler ilave olarak belirli bir dil becerilerini de göstermek zorundadır (Eurydice, 2018). Öğretmen olarak atanacaklarda aranacak gerekli şartlar: Alanıyla ilgili gerekli diplomaya sahip olmak (Yurt dışında elde edilen diplomalara İspanya Devleti'nin onay vermiş olması gerekir), öğretmenlik uygulamasıyla bağdaşmayan fiziksel veya zihinsel bir sağlık sorunu olmamak, herhangi bir cinsel suçtan sabıkası olmamak ve İspanyol uyruğuna sahip olmayan adaylar için İspanyol dilini yeterli düzeyde bildiğini kanıtlayan belgeye sahip olmaları şeklindedir (Eurydice, 2023a). İspanya'da da aday öğretmenlik uygulaması olup bu süre özerk bölgelerin uygulamalarına göre 3 ay ile 12 ay arasında değişmektedir. Göreve yeni başlayan öğretmenler için mentorluk uygulaması zorunlu olup aktif bir şekilde uygulanmaktadır. Ayrıca öğretmenler memur statüsünde istihdam edilmekte olup düz kariyer sistemi bulunmaktadır. Öğretmenlerin resmi emeklilik yaşı Türkiye'deki olduğu gibi altmış beştir (Avrupa Komisyonu, 2015).

Tablo 5. Türkiye ve İspanya’da öğretmen adaylarının atanma ve mesleki kariyer süreci.

	Türkiye	İspanya
Girilmesi Gereken Sınavlar	<ul style="list-style-type: none"> Adaylar ilk aşamada 3 oturumdan oluşan rekabetçi bir sınav olan KPSS sınavına girmek zorundadır. <ol style="list-style-type: none"> Oturum: Genel Yetenek-Genel Kültür Testi (120 Soru) Oturum: Eğitim Bilimleri Testi (80 Soru) Oturum: Öğretmenlik Alan Bilgisi Testinden (75 Soru) oluşmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> İspanya’da öğretmenlerin alan veya uzmanlık bilgisi, öğretme becerileri ve öğretme yeteneklerinin değerlendirildiği bir sınav aşaması vardır. Bu sınavın ardından adayın eğitim geçmişini ve önceki öğretim deneyimini değerlendiren liyakate dayalı bir seçim aşaması
Kabul Şartları	<ul style="list-style-type: none"> Türk vatandaşı olmak 18 yaşını doldurmuş olmak Gerekli öğrenim şartlarını sağlamak Kamu haklarından mahrum bulunmamak, Askerlik durumu itibariyle; <ol style="list-style-type: none"> Askerlikle ilgisi bulunmamak, Askerlik çağına gelmemiş bulunmak, Askerlik çağına gelmiş ise muvazzaf askerlik hizmetini yapmış yahut ertelenmiş veya yedek sınıfa geçirilmiş olmak, 	<ul style="list-style-type: none"> Alanıyla ilgili gerekli diplomaya sahip olmak (Yurt dışında elde edilen diplomalara İspanya Devleti’nin onay vermiş olması gerekir) Öğretmenlik uygulamasıyla bağdaşmayan fiziksel veya zihinsel bir sağlık sorunu olmamak Herhangi bir cinsel suçtan sabıkası olmamak İspanyol uyruğuna sahip olmayan adaylar için İspanyol dilini yeterli
Resmi Emeklilik Yaşı	65 yaş	65 yaş
Adaylık Süreci	<ul style="list-style-type: none"> 1 yıldan az 2 yıldan fazla olamaz 	<ul style="list-style-type: none"> Özerk Bölgelere göre bu süre 3-12 ay arasında değişmektedir.
Akıl Hocalığı (Mentörlük)	<ul style="list-style-type: none"> Zorunludur 	<ul style="list-style-type: none"> Zorunludur
İstihdam Şekli	<ul style="list-style-type: none"> Sözleşmeli (4 yıl sürer) Sonraki süreçte kadrolu öğretmen olunur 	<ul style="list-style-type: none"> Memur Statüsünde istihdam edilir

<p>Kariyer Sistemi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Çok seviyeli kariyer olan “Öğretmenlik Kariyer Basamakları” sistemi bulunmaktadır. • 10 yıl öğretmenlik hizmetinde bulunanlar ve diğer gerekli şartları yerine getiren öğretmenler Uzman Öğretmen, • Uzman öğretmenlikte 10 yıl 	<ul style="list-style-type: none"> • Düz Kariyer Sistemi
-------------------------------	---	---

Kaynak: Avrupa Komisyonu, 2015; Çelik & Bozgeyikli, 2019; Eurydice, 2018; Eurydice, 2023a; Mevzuat, 1982; PEGEM, 2023; Resmi Gazete, 2016; Resmi Gazete, 2022.

Tablo 5 incelendiğinde her iki ülkenin öğretmen adayları öğretmen olabilmek için rekabetçi bir sınav ve mülakat aşamasından geçmektedir. Türkiye’de aday öğretmenlik süreci 1-2 yıl içinde gerçekleşirken İspanya’da aday öğretmenlik süreci Özerk Bölgelerin uygulamasına göre 3 ay ile 12 ay arasında değişmektedir. Her iki ülkede de aday öğretmenler için mentorluk uygulaması zorunludur. Türkiye’de öğretmenler için Uzman Öğretmen, Başöğretmen unvanlarını içeren “Öğretmenlik Kariyer Basamakları” sistemi varken İspanya’da düz bir kariyer sistemi vardır. Her iki ülkenin resmi emeklilik yaşı ise 65 olarak belirlenmiştir.

5. Öğretmenin Mesleki Gelişimi

Türkiye’de öğretmenlerin yetiştirilmesi ve mesleki gelişimlerinin sağlanmasından sorumlu organ/birim Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü’dür (ÖYGM). ÖYGM, öğretmenlerin kişisel ve mesleki niteliklerinin gelişimlerini sağlamak amacıyla hizmet içi eğitim planı ve programları hazırlamakla görevlidir (Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018). ÖYGM, hizmet içi eğitim programlarının performansını artırmak amacıyla standart hizmet içi eğitim programları hazırlamıştır. ÖYGM’nin hazırladığı standart eğitim programı: Kişisel gelişim, öğretmen eğitimi, yönetim ve kurumsal eğitimler ve özel nitelikli eğitim olmak üzere dört ana alandan oluşmaktadır (ÖYGM, 2019). Standart eğitim programları aracılığı ile hizmet içi öğretmen eğitiminde belirli bir düzeyde kalite oluşturulmaya çalışılmaktadır. Böylelikle hizmet içi eğitim faaliyetlerin verimliliğini ve etkinliğini artırmak amaçlanmaktadır (Kaya, 2020). 2022 yılından itibaren ise öğretmenlerin kişisel ve mesleki gelişimlerini desteklemek amacıyla bünyesinde çeşitli eğitimlerin yer aldığı Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) platformu kurulmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü [YEĞİTEK], 2022). Bu platform aracılığıyla öğretmenler dilediği alan ve konu ile ilgili çevrimiçi olarak eğitim alabilirler. Ayrıca öğretmenler eğitim-öğretimin birinci yarıyıl ve ikinci yarıyılı sonunda ÖBA üzerinden açılan seminer videolarından en az bir tanesini izlemeleri halinde ek ders ücreti almaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı’nun öğretmenlerin kişisel ve mesleki gelişimlerini desteklemek amacıyla uygulamaya koyduğu çalışmalardan bir diğeri ise Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformudur (Alabay, 2015). Benzerlerinden farklı olarak öğretmenler bu platformda dijital içerikleri kendileri üretebilmekte ve

eğitim faaliyetlerinin içerisine yenilenebilir biçimde desteğini sürdürmeye devam etmektedir (Arslan, 2016). EBA bünyesinde yer alan e-içerikler kendi alanında uzman kişiler aracılığıyla üretilmekte, Türkiye’de ve dünyada dijital yayıncılık alanında önde gelen şirketlerin sağladığı içerikler ve öğretmenlerin yaptığı paylaşımlarla EBA, gün geçtikçe büyüyen ve içeriği zenginleşen bir platform haline gelmektedir (EBA, 2019). Yapılan çalışmalar da öğretmenlerin bu platforma yönelik algılarının olumlu olduğunu göstermektedir (Arslan, 2019; Fidan, Erbasan & Kolsuz, 2016; Karasu, 2018; Tutar, 2015).

Bu platformların yanı sıra öğretmenlerin matematik alanındaki gelişmelerini desteklemek amacıyla MatemaTik, öğretmenlerin teknoloji destekli yabancı dil öğretimini teşvik etmek ve İngilizce dilini doğru ve etkili bir biçimde kullanımlarını sağlamak amacıyla DİYALEKT, onları dijital okuryazarlık, dijital güvenlik, yazılım ve dijital ürün tasarımı konusunda desteklemek amacıyla Dijital Teknolojiler, Türk klasiklerinden dünya klasiklerine kadar birçok kitabı sanal olarak okumalarına imkan tanıyan Öğretmen Kitaplığı gibi birçok platform ve uygulama da öğretmenlerin mesleki gelişmelerine yardımcı olmaktadır (EBA, 2023; MEB, 2019). Türkiye’de görev yapan öğretmenlerin mesleki gelişmelerine desteklemek amacıyla sunulan hizmet içi eğitim ve kurslar hem yüz yüze hem de uzaktan (online) yapılabilmektedir. Düzenlenen hizmet içi eğitimler; ülke genelinde merkezi olarak, il içerisinde milli eğitim müdürlükleri eliyle yerel şekilde ya da okullar tarafından üç farklı şekilde planlanabilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2015). Öğretmenlerin mesleki gelişim faaliyetlerine katılım oranı ise %93,6 olarak tespit edilmiştir (OECD, 2019).

İspanya’da ise öğretmenlerin mesleki gelişiminin genel hatları Milli Eğitim ve Mesleki Eğitim Bakanlığı (Ministerio de Educación y Formación Profesional-MEFP) ve Ulusal Eğitim Teknolojileri ve Öğretmen Yetiştirme Enstitüsü (El Instituto Nacional de Tecnologías Educativas y de Formación del Profesorado-INTEF) aracılığıyla belirlenir. Ayrıca MEFP devlet düzeyinde hizmet içi eğitim sunmakta ve bu amaçla diğer kurumlarla (üniversite bölümleri, eğitim enstitüleri, meslek odaları, sendikalar) eğitim reformu hareketleri ile ilgili anlaşmalar yapmaktadır. MEFP tarafından kurulan INTEF, öğretmenler için yılda iki kez çevrimiçi kurslar, yazın yüz yüze kurslar, seminerler, konferanslar, yerinde eğitim kursları ve Avrupa ülkeleri ile öğretmen hareketliliği programları gibi eğitim programlarının yanı sıra dijital yeterlilik, kapsayıcı öğretim, sorgulamaya dayalı öğrenme, teknoloji, problem çözme, müfredatlar arası entegrasyon üzerine farklı disiplin ve seviyelere yönelik çeşitli çevrimiçi kurslar düzenler (Eurydice, 2023b). İspanya’da öğretmenlere yönelik, aldığı hizmet içi eğitim ve kurslara ilişkin “Insignias INTEF Açık Sırt Çantası Rozetleri” sistemi bulunmaktadır. Bu rozetler bir anlamda öğretmenlerin kurslara ilişkin açık dijital mikro kimlikleridir. INTEF Rozetleri kişisel olup sisteme erişim şifrelidir. Öğretmenler dilerlerse rozetlerini sosyal medyada paylaşabilirler. (El Instituto Nacional de Tecnologías Educativas y de Formación del Profesorado [INTEF], 2023). Öğretmenler böylelikle aldığı tüm hizmet içi eğitimleri görüntüleyebilir, aldığı rozet aracılığıyla mesleki gelişimini ve ilerlemesini takip edebilir. Ayrıca dijital rozet sistemi, öğretmenleri bir sonraki hedefe ulaşmak için güdüleyerek daha fazla hizmet içi eğitim ve kurs almalarına yardımcı olmakta ve bu rozetlerin sosyal medyada paylaşılması bir anlamda meslektaşlarının da mesleki gelişmelerini teşvik etmektedir.

İspanya Eğitim, Kültür ve Spor Bakanlığı (Spain Ministry of Education, Culture and Sport-MECD), öğretmenlerin deneyimlerini ve eğitim içeriklerini meslektaşlarıyla paylaşmaları, tartışmaları ve yaymaları için profesyonel bir sosyal ağ olan “Procomún”u da kurmuştur (European Commission, 2015). Öğretmenler için devam eden mesleki gelişim, eğitimin kalitesini arttırmak için Avrupa stratejisinin kalbinde yer almaktadır. Mayıs 2014 de Eğitim, Gençlik ve Spor Konseyi kararları; yüksek kalitede mesleki gelişim sağlanmasının, öğretmenlerin günümüz sınıflarında etkili olmalarını gerektiren ilgili yeterliklere sahip olmalarını sağlamak için çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. İspanya'da eğitim yeniliği ve araştırma faaliyeti ile ilgili mesleki gelişim sürecinde, öğretmenler bir yıla kadar ücretli çalışma izni de alabilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2015). Procomun'un yanı sıra öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlayan platformlardan biri de Prest Gara'dır. Öğrenme ve eğitim inovasyonu sloganıyla yola çıkan bu platform aracılığıyla öğretmenler kendisine sunulan hizmet içi eğitimlerden dilediğini seçebilir. Ayrıca kendisi de sistem üzerinden başvurarak farklı bir kurs talebinde bulunabilir (Prest Gara, 2023).

Matematik ve geometri alanlarında bir dizi kaynak ve materyalin sunulduğu MatesGG, kişisel bilgi ve dijital hakların korunmasına yardımcı olan bilgiler sunan Aseguratic, öğretmenler için sınıfta dijital yenilikler hakkında oluşturulan sanal bir makale kitaplığı olan Observatorio de Tecnologia Educativa, öğretmenlerin eğitim alanında uzmanlarla sanal bir şekilde canlı olarak sohbet ettiği EDUcharlas, dijital eğitim ve işbirliğine destek olan Conectatic gibi bir dizi platform ve uygulama da öğretmenlerin mesleki gelişimine katkıda bulunmaktadır (INTEF Platformu, 2023). İspanya'da öğretmenler için sunulan hizmet içi eğitimlerin, dijitalleşmeyi ve yenilikleri takip edip bunlara uyum sağlama odaklı olduğu görülmektedir.

İspanya'da öğretmenler, resmi olarak kabul edilen faaliyetlerde asgari sayıda hizmet içi eğitim saatini tamamlamaları koşuluyla en az beş veya altı yıllık öğretmenlik deneyiminden sonra kamuya açık rekabetçi sınavlarda başarılı olmaları halinde ek ücret alır (Eurydice, 2019). Bölgesel eğitim yetkilileri, kendi yetki alanlarındaki öğretmenlerin ihtiyaçlarına bağlı olarak sürekli mesleki gelişim programları için kendi öncelik yönergelerini belirlemekte özgürdür. Öte yandan Türkiye'de mesleki gelişim planı isteğe bağlı iken İspanya'da resmi mesleki gelişim planı zorunludur ve okulda mesleki gelişim faaliyetlerini koordine etmek için atanan belirli bir öğretmen vardır (European Commission, 2018). Ülkede, öğretmenlerin mesleki gelişim faaliyetlerine katılım oranı %91,8 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2019).

Tablo 6. Türkiye ve İspanya’da öğretmenlerin mesleki gelişimi

	Türkiye	İspanya	
Hizmet İçi Eğitimlere İlişkin Bilgiler	Sorumlu Birim	<ul style="list-style-type: none"> Hizmet içi eğitimlerin düzenlenmesinden, öğretmenlerin yetiştirilmesi ve mesleki gelişimlerinin sağlanmasından sorumlu birim Öğretmen Yetiştirme 	<ul style="list-style-type: none"> Hizmet içi eğitimlerin genel hatları Milli Eğitim ve Mesleki Eğitim Bakanlığı (MEFP) ve Ulusal Eğitim Teknolojileri ve Öğretmen Yetiştirme Enstitüsü
	Kim Belirler	<ul style="list-style-type: none"> Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı ÖYGM Yerel Yetkililer (İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri) Okullar 	<ul style="list-style-type: none"> Milli Eğitim ve Mesleki Eğitim Bakanlığı (MEFP) ve Ulusal Eğitim Teknolojileri ve Öğretmen Yetiştirme Enstitüsü (INTEF) Yerel yetkililer
	Öğretmenlerin Katılma Durumu	<ul style="list-style-type: none"> İsteğe Bağlı 	<ul style="list-style-type: none"> Zorunlu Okulda mesleki gelişim faaliyetlerini koordine etmek için atanan belirli bir
	Öğretmene Sağladığı Maddi Avantaj	<ul style="list-style-type: none"> Seminer dönemlerinde ek derse katkı sağlar 	<ul style="list-style-type: none"> Terfi ilerlemesi ve maaş artışı için gereklidir. Hizmet puanına katkı sağlar.
	Katılım Oranı	% 93,6	% 91,8
	Eğitim Platformları ve Uygulamalar	<ul style="list-style-type: none"> Eğitim Bilişim Ağı (EBA) Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) Matematik Platformu Dijital Teknolojiler Öğretmen Kitaplığı Mesleki ve Teknik Eğitim Uygulama Platformu (METUP) İngilizce Dijital Eğitim 	<ul style="list-style-type: none"> Procomun Aseguratic MatesGG Insignias INTEF Observatorio de Tecnologia Educativa EDUcharlas La aventura de aprender Cedec Conectatic

Kaynak: Alabay, 2015; Avrupa Komisyonu, 2015; Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018; EBA, 2023; European Comission, 2015; European Commission, 2018; Eurydice, 2023b; INTEF Platformu, 2023; MEB, 2019; OECD, 2019; METUP, 2023, Prest Gara, 2023; YEĞİTEK, 2022.

Tablo 6 incelendiğinde hizmet içi eğitimlerin planlanmasının genel olarak Milli Eğitim Bakanlıkları eliyle yürütüldüğü görülmektedir. Türkiye ve İspanya’da hizmet içi eğitimlerini bakanlık, yerel yetkililer ve okullar belirlerken İspanya’da ayrıca öğretmenler bireysel olarak da eğitim talebinde

bulunabilmektedir. Türkiye’de hizmet içi eğitimler isteğe bağlı olup sadece seminer döneminde ek derse katkı sağlarken İspanya’da hizmet içi eğitimler zorunlu olup terfi ilerlemesi ve maaş artışı için gereklidir ve hizmet puanına katkı sağlar. Her iki ülke de öğretmenlerin mesleki gelişimi amacıyla birçok platform kurulmuş olup platformların ortak özellikleri olarak matematik, dijitalleşme ve yenilikleri takip etme odaklı olmalarını söyleyebiliriz.

6. Öğretmenlik Mesleğinin Saygınlığı

Türkiye’de 2016 yılında 3034 öğretmenle gerçekleştirilen çalışmada öğretmenlerin yaklaşık %75’i yaptığı işin değerinin yeterince anlaşılmadığını belirtmiş ve mesleğin toplumsal saygınlığından yeterince memnun olmadıklarını ifade etmiştir (Yurdakul vd., 2016). Yapılan birçok araştırmada öğretmenlerin toplumsal statülerinin, toplumsal saygınlığının azaldığı ve okuldaki öğretmen itibarının olumsuz olduğu tespit edilmiştir (Ertan Kantos, 2021; Kıran vd., 2019; Polat vd., 2015; Sunar, 2020; Ünsal & Bağçeci, 2016). Türkiye’de öğretmenlik mesleğinin saygınlığını artırmaya yönelik ise ulusal ya da yerel düzeyde gerçekleştirilen herhangi bir kampanya bulunmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2015).

İspanya’da ise öğretmenlerin sadece % 8.5’i toplum tarafından mesleklerine olumlu bir şekilde bakıldığına inanıyor. Bu durum İspanya’yı, öğretmenlerin kendi mesleki saygınlığını algılama oranı olarak en düşük yüzdeye sahip olan ülkelere biri konumuna getirmektedir. Bu nedenle İspanya’da, Özerk Bölgelerde öğretmenliğin saygınlığını artırmaya yönelik kampanyalar yapılmıştır. Örneğin, 2010 yılında, Madrid Özerk Bölgesi "Haydi öğretmenlerimize saygı duyalım ve destekleyelim" sloganıyla beş haftalık bir medya kampanyası yürütürken Endülüs Bölgesi de "Herkesin arkasında bir zamanlar bir öğretmen vardı" sloganıyla 2011 yılında bir kampanya yürütmüştür. 2014 yılına gelindiğinde Bask Bölgesi "Ben bir öğretmenim" adıyla benzer bir kampanya tasarlamıştır (Avrupa Komisyonu, 2015).

Tablo 7. Türkiye ve İspanya’da öğretmenlik mesleğinin saygınlığı

	Türkiye	İspanya
Öğretmenlerin Mesleklerinin Saygınlığına Bakış Açısı	<ul style="list-style-type: none"> Öğretmenlerin yaklaşık %75’i yaptığı işin değerinin yeterince anlaşılmadığını düşünmektedir 	<ul style="list-style-type: none"> Öğretmenlerin % 91.5’i toplum tarafından mesleklerine olumsuz bir şekilde bakıldığına inanıyor
Öğretmenin Saygınlığını Artırmaya Yönelik Yürütülen Kampanyalar	<ul style="list-style-type: none"> Ulusal ve yerel düzeyde düzenlenmiş bir kampanya bulunmamaktadır 	<ul style="list-style-type: none"> Haydi Öğretmenlerimize Saygı Duyalım ve Destekleyelim Herkesin Arkasında Bir Zamanlar Bir Öğretmen Vardı Ben Bir Öğretmenim

Kaynak: Avrupa Komisyonu, 2015; Yurdakul vd., 2016.

Tablo 7 incelendiğinde Türkiye ve İspanya’da öğretmenler, toplum tarafından mesleklerine duyulan saygınlığın oldukça düşük olduğunu düşünmektedir. Bu konuda öğretmenlerin saygınlığını

artırmak amacıyla İspanya'da çeşitli kampanyalar yürütülürken Türkiye'de bu yönde yürütülen herhangi bir kampanyaya rastlanmamıştır.

8. Öğretmen İhtiyacı ve Öğretmen Profili

Ülkelerin öğretmen ihtiyacı göz önüne alındığında European Commission (2021) raporuna göre Türkiye'de öğretmen fazlalığı varken İspanya'da bazı branşlarda öğretmen fazlalığı bazı branşlarda öğretmen açığı vardır. Aynı araştırmanın bir diğer sonucuna göre öğretmenlerin yaş dağılımına baktığımızda ise İspanya'nın yaşlı öğretmen nüfusu dikkat çekmektedir. İspanya'da 50 yaş altı öğretmenlerin oranı %63,6 iken Türkiye'de bu oran %93,7'ye yükselmektedir. Türkiye'de 50 yaş üzeri öğretmenlerin oranı sadece %6,3 iken İspanya'da aynı yaş grubunda bu oran %36,4'e yükselmektedir. (OECD, 2018). Öğretmenlerin cinsiyete göre dağılımına baktığımızda Türkiye'de kadın öğretmenlerin oranı ilkokulda %64, ortaokulda %58, ortaöğretimde ise %51'dir. İspanya'da kadın öğretmenlerin oranı ilkokulda %77, ortaokulda %61, ortaöğretimde ise %56 olarak hesaplanmıştır (Yurdakul & Şahin, 2022).

Tablo 8. Türkiye ve İspanya'da öğretmen ihtiyacı ve öğretmen profili.

		Türkiye			İspanya		
Öğretmen İhtiyacı		• Öğretmen fazlalığı vardır			• Bazı alanlarda öğretmen fazlalığı varken bazı alanlarda öğretmen ihtiyacı vardır		
Öğretmenlerin Yaşa Göre Dağılımı	50 yaş altı	% 93,7			% 63,6		
	50 yaş ve üzeri	% 6,3			% 36,4		
Kurum Türü		İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim
Cinsiyete Göre Öğretmen Oranları	Erkek	% 36	% 42	% 49	% 23	% 39	% 44
	Kadın	% 64	% 58	% 51	% 77	% 61	% 56

Kaynak: European Commission, 2021; OECD, 2018; Yurdakul & Şahin, 2022.

Tablo 8 incelendiğinde Türkiye'de öğretmen fazlalığı varken, İspanya'da bazı branşlarda öğretmen fazlalığı bazı branşlarda öğretmen açığı olduğu görülmektedir. Her iki ülkede de tüm öğrenim kademelerinde kadın öğretmen oranı erkek öğretmen oranından yüksek olup kadınlar lehine olan bu durum İspanya'da daha belirgindir. Türkiye'de 50 yaş üstü öğretmen nüfusu %6,3 ile oldukça düşük olup İspanya'da bu oran %36,4 olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç, Tartışmalar ve Öneriler

Elde edilen bulgular incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Türkiye ve İspanya'da öğretmenliğin ilk aşaması olan üniversite eğitimi için öğrenciler genel kültür-genel yetenek ve seçecekleri branşa ilişkin birden fazla oturumdan oluşan rekabetçi bir sınava girmek zorundadır. Ayrıca her iki ülkede de adayların üniversiteye giriş için toplam puanı hesaplanırken ortaöğretim mezuniyet ortalamaları da dikkate alınır. İlgili literatür incelendiğinde, Hong Kong ve Japonya'da da öğretmen adaylarının rekabetçi sınava girme zorunluluğu bulunmaktadır (Wang et al., 2003; Yasuyuki, 2004). Singapur, Finlandiya ve İngiltere'de ise öğretmen adaylarının üniversiteye seçiminde rekabetçi bir sınavın yanında adaylara mülakat sistemi de uygulanmaktadır (Özerbaş & Safi, 2022).

• Öğretmen adaylarının üniversite eğitimine ilişkin sonuçlara baktığımızda Türkiye ve İspanya'da okul öncesi ve İlkokul öğretmenleri eğitim fakültelerinde 4 yıl süren ve toplam 240 AKTS içeren bir eğitim almaktadır. Ayrıca bu branştaki öğrenciler eş zamanlı model ile yetiştirilip lisans diploması ile mezun olmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde Avustralya, Şili, Macaristan, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İskoçya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok ülkede de okul öncesi ve sınıf öğretmenleri lisans diploması ile mezun olurken Fransa, Birleşik Krallık, İzlanda ve İtalya'da ise bu alandaki öğretmenler yüksek lisans derecesi ile mezun olmaktadır (Çelik & Bozgeyikli, 2019; OECD, 2014).

• Türkiye'de ortaokul ve lise öğretmenleri okul öncesi ve ilkökul öğretmenleri gibi eğitim fakültelerinde, eş zamanlı model ile 4 yıl süren ve toplam 240 AKTS içeren bir eğitim alıp lisans diploması ile mezun olmaktadır. Fakat İspanya'da ortaokul ve lise öğretmenleri eğitim fakültelerinde eğitim görmemektedir. Ardışık model ile yetişip 1 yıl süren 60 AKTS'lik formasyon dersleri olarak toplamda 5 yıl ve 300 AKTS içeren bir eğitimden geçmektedir ve yüksek lisans diploması ile mezun olmaktadır.

• Her iki ülkede üniversite eğitimini tamamlayan öğretmen adayları öğretmen olabilmek için ilk aşamada rekabetçi bir sınava girmeleri gerekmektedir. Bu aşamada başarılı olan adaylar 2. aşamada mülakata çağrılır. Başarılı olunması ve ihtiyaç duyulan kontenjan sıralamasına girilmesi halinde öğretmenliğe hak kazanılmış olur. Benzer şekilde Fransa, İtalya, Arnavutluk, Lüksemburg (Çelik & Bozgeyikli, 2019), Singapur, Japonya, Güney Kore de öğretmen adayları mezun olduktan sonra rekabetçi bir sınavı başarıyla geçmek zorundadır (National Center on Education and the Economy [NCEE], 2021). Portekiz, Norveç, Finlandiya, Bulgaristan, Yunanistan, İsviçre ve Hollanda da ise öğretmen olabilmek için üniversiteden başarıyla mezun olmak tek şarttır (European Commission, 2018).

• Mesleğe kabul şartlarında ise Türkiye ve İspanya'da genel olarak mesleği yapmaya engel olabilecek herhangi bir sağlık engeli olmaması şartı aranmaktadır. Her iki ülkede de yurt dışında mezun olmuş adaylar için diploma denkliği aranmaktadır. Türkiye'de öğretmenlik yapabilmek için Türk vatandaşı olmak şartken İspanya'da öğretmen olabilmek İspanyol vatandaşı olmak gibi bir şart bulunmamaktadır.

• Türkiye'de öğretmenler ilk etapta 4 yıl süren sözleşmeli statüsünde öğretmenliğe başlayıp sonra kadroya geçmekte iken İspanya'da öğretmenler doğrudan memur statüsünde göreve başlarlar. Türkiye'deki öğretmenlerin adaylık süreci en az 1 en çok 2 yıl sürerken İspanya'da bu süre Özerk Bölgelere göre değişiklik göstermekte olup 3 ay ile 12 ay arasında değişmektedir. Almanya ve İsviçre'de

aday öğretmenlik süreci Türkiye'deki gibi 12-24 ay sürerken Avrupa'nın; İngiltere, Kuzey İrlanda, İskoçya, Fransa, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Estonya, Bosna Hersek, Slovakya, Karadağ gibi birçok ülkesinde bu süre 12 ay olarak belirlenmiştir (European Commission, 2018).

- Her iki ülkede öğretmenlerin resmi emeklilik yaşı 65 olarak belirlenmiştir. Almanya, Belçika, Danimarka, Hollanda, Avusturya, İrlanda, Yunanistan ve İskoçya'da da resmi emeklilik yaşı 65 olarak belirlenmişken en yüksek resmi emeklilik yaşı ise Norveç'te 70 yaş olarak düzenlenmiştir (Avrupa Komisyonu, 2015).

- Türkiye'de görev yapan öğretmenler için çok seviyeli kariyer olan "Öğretmenlik Kariyer Basamakları" sistemi bulunurken İspanya'da ise düz kariyer sistemi bulunmaktadır. Literatür incelendiğinde Fransa, İngiltere, Galler, Slovakya, Slovenya İsveç, Sırbistan, Karadağ, Polonya, Macaristan (European Commission, 2018), Kanada, Güney Kore, Japonya ve Hong Kong'ta (NCEE, 2021) çok seviyeli kariyer yapısı bulunurken Portekiz, İtalya, Almanya, Hollanda, Norveç, Finlandiya, İsviçre, Belçika, Danimarka, Yunanistan, Avusturya, İzlanda ve Kuzey İrlanda'da düz kariyer sistemi vardır (European Commission, 2018).

- Öğretmenlerin mesleki gelişimlerine yönelik çalışmalardan sorumlu olan birimin ülkelerin Milli Eğitim Bakanlıkları olduğu görülmektedir. Türkiye ve İspanya'da hizmet içi eğitimi faaliyetlerini merkezi yetkililer, yerel yetkililer ve okullar düzenleyebilmektedir. İspanya'da ayrıca öğretmenlerde hizmet içi eğitim faaliyetlerini belirleme de söz sahibidir. Avrupa Komisyon (2015) raporu incelendiğinde Fransa, İtalya, Hırvatistan, Norveç, Avusturya ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde hizmet içi eğitim faaliyetlerini belirlemede Türkiye'deki gibi merkezi yetkililer, yerel yetkililer ve okullar söz sahibidir. Portekiz, Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Estonya, İrlanda, Malta, Sırbistan, Lihtenştayn ve Karadağ'da İspanya'da olduğu gibi öğretmenlerin hizmet içi eğitim faaliyetlerini belirlemede merkezi yetkililer, yerel yetkililer ve okulların yanı sıra öğretmenlerde bireysel olarak etkilidir. İngiltere, Belçika, Galler Letonya, Kuzey İrlanda, İzlanda ve Macaristan 'da ise hizmet içi eğitimleri belirlemede merkezi yetkililer söz sahibi olmayıp eğitimler yerel yetkililer, okullar ve öğretmenler tarafından belirlenir.

- Türkiye'de hizmet içi eğitimlere katılım isteğe bağlıdır ve maddi olarak seminer dönemlerinde öğretmenin ek dersine katkı sağlarken İspanya'da hizmet içi eğitimler zorunludur ve öğretmenin terfi ve maaş artışı için gereklidir. Ayrıca İspanya'daki hizmet içi eğitimler öğretmenin hizmet puanına katkı sağlarken okullarda öğretmenlerin mesleki gelişim faaliyetlerini koordine eden bir öğretmende bulunmaktadır. Türkiye'de hizmet içi eğitimler isteğe bağlı olsa da öğretmenlerin bu eğitimlere katılım oranı % 93,6 iken İspanya'da bu oran % 91,8 olarak hesaplanmıştır. Bir başka deyişle hizmet içi eğitimlerin zorunlu olup olmaması öğretmenlerin katılım düzeyine etki etmemektedir. Ayrıca her iki ülkedeki öğretmenlerin hizmet içi eğitimlere katılım oranı OECD ortalaması olan % 94,5'in altındadır. Öğretmenlerin hizmet içi eğitimlere katılım oranının en yüksek olduğu ülkeler Litvanya (99,4), Şangay (99,3), Avustralya (99,3) olurken en düşük oran ise Fransa (82,6), Suudi Arabistan (86,1) ve Şili (86,9) de gerçekleşmiştir (OECD, 2019).

- Öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlamak amacıyla Türkiye ve İspanya'da Milli Eğitim Bakanlıkları aracılığıyla birçok farklı platform ve uygulamanın hayata geçirildiği görülmektedir.

Ülkelerdeki bu platform ve uygulamaların ortak noktası olarak matematik, dijitalleşme ve yenilikleri takip etme konuları ön plana çıkmaktadır.

• Ülkelerdeki öğretmenlik mesleğinin saygınlığına baktığımızda Türkiye ve İspanya'da öğretmenler, toplum tarafından mesleklerine duyulan saygınlığın oldukça düşük olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle İspanya'da öğretmenlik mesleğinin saygınlığını artırmaya yönelik ulusal ve yerel düzeyde birçok kampanya yürütülürken Türkiye'de bu amaçla düzenlenen herhangi bir kampanyaya rastlanmamıştır.

• Ülkelerin öğretmen ihtiyacına baktığımızda Türkiye'de öğretmen fazlalığı varken İspanya'da bazı branşlarda öğretmen fazlalığı bazı branşlarda öğretmen açığı bulunmaktadır. European Commission (2021) raporuna baktığımızda da Kuzey İrlanda ve Güney Kıbrıs'ta öğretmen fazlalığı varken İtalya, Portekiz, Yunanistan, Litvanya ve Lihtenştayn'ın İspanya'da olduğu gibi bazı branşlarda öğretmen açığı bazı branşlarda öğretmen fazlalığı vardır. Diğer yandan İngiltere, Almanya, Fransa, Hırvatistan, Belçika, Romanya, Çekya, Hollanda, Macaristan, Estonya gibi birçok ülkede öğretmen açığı bulunmaktadır.

• Öğretmen profiline göz attığımızda ise her iki ülkede de tüm kademelerde kadın öğretmenlerin oranı erkek öğretmenlerin oranından daha yüksektir. Türkiye'nin 50 yaş altı öğretmenlerin oranı % 93,7 olup öğretmen nüfusunun genç olduğunu söyleyebiliriz. İspanya'da ise 50 yaş ve üzeri öğretmenlerin oranı %36,4 olup bir anlamda ülkenin yaşlı öğretmen nüfusu dikkat çekmektedir.

Türkiye ve İspanya'nın öğretmen yetiştirme sisteminin karşılaştırıldığı bu çalışmanın sonuçları ışığında ülkemizin öğretmen yetiştirme sistemine yönelik şu öneriler sunulmuştur:

• Türkiye'de görev yapan öğretmenlerin İspanya'da olduğu gibi hizmet içi eğitimlerden ilave olarak hizmet puanı alması ve maaş artışı elde etmesi sağlanabilir.

• Türkiye'de görev yapan öğretmenlerin, alanında uzman olan kişilerden çevrimiçi olarak eğitim alması sağlanabilir.

• Öğretmen adaylarının üniversiteden yüksek lisans derecesiyle mezun olmasını sağlayacak yeni bir program düzenlenebilir.

• Türkiye'de görev yapan öğretmenlerin bireysel olarak hizmet içi eğitim talebinde bulunabilmesine imkân tanınabilir.

• Okullarda, hizmet içi eğitimleri ve öğretmenlerin mesleki gelişimlerini koordine edecek öğretmen ataması yapılabilir.

• Türkiye'de öğretmenlerin mesleki saygınlığını artıracak kampanyalar ve düzenlemeler hayata geçirilebilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Academy Universal. (2023, 5 Mayıs). *İspanya'da Üniversite Eğitimi Almanın Genel Şartları Nelerdir?* <http://www.academyuniversal.com/ispanya-da-universite-egitimi-almanin-genel-sartlari-nelerdir>
- Alabay, A. (2015). *Ortaöğretim öğretmenlerinin ve öğrencilerinin EBA (Eğitimde bilişim ağı) kullanımına ilişkin görüşleri üzerine bir araştırma* (Publication No. 407060) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı İşletme Yönetimi Bilim Dalı
- Altıntaş, G., & Yeşiltepe, M. (2016). Karşılaştırmalı öğretmen yetiştirme. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi (BAED), INOVED Özel Sayı*, 225-250.
- Arslan, E. (2019). *Eğitim bilişim ağına ilişkin okul öncesi öğretmenlerinin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Arslan, Z. (2016). *Eğitim bilişim ağındaki matematik dersi içeriğine ilişkin öğretmen görüşleri Trabzon ili örneği* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Avrupa Komisyonu (2015). *Eurydice 2015. Avrupa'da öğretmenlik mesleği: Uygulamalar, algılar ve Politikalar. Eurydice raporu*. Avrupa Birliği Yayınlar Ofisi.
- Carpeño, E. R., & Mekochi, Y. (2015). Initial teacher education in Japan and Spain. A comparative study. /Formación inicial del profesorado en Japón y España. Un estudio comparado. *Revista Española de Educación Comparada*, (25), 101. <https://doi.org/10.5944/reec.25.2015.14786>
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Pearson.
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018, 10 Temmuz). Resmî Gazete. (Sayı: 30474). <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>.
- Çelik, Z. ve Bozgeyikli, H. (2019). *Dünyada ve Türkiye'de öğretmen yetiştirme, istihdam ve mesleki gelişim politikaları* (Odak Analiz No. 2). EBSAM.
- D'atia, O. and Mosquera-Gende, I. (2015). La formación del profesorado de educación secundaria en Italia y en España. *Revista de Estudios e Investigación en Psicología y Educación, Extra*(6), 007-011. <https://doi.org/10.17979/reipe.2015.0.06.96>
- EBA. (2019, 10 Mayıs). *EBA hakkında*. <http://www.eba.gov.tr/hakkimizda>
- EBA. (2023, 3 Haziran). *Genel Müdürlüğümüz Tarafından Geliştirilen Eğitim Platformları*. <http://yegitek.meb.gov.tr/www/genel-mudurlugumuz-tarafindan-gelistirilen-egitim-platformlari/icerik/3418>
- Ertan Kantos, Z. (2021). Öğretmenlik mesleğinin itibarı ile ilgili öğretmen görüşleri. *e- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 682-703. <https://doi.org/10.30900/kafkasegt.983200>
- ETO. (t.y.). *İspanya ülke bülteni*. <https://www.etonet.org.tr/uploads/UlkeRaporlari/ispanya.pdf>

- European Commission. (2015, 16 Mayıs) Shaping career-long perspectives on teaching A guide on policies to improve initial teacher education. ET2020 Working Group on Schools Policy (2014/15). Retrieved from <https://www.schooleducationgateway.eu/downloads/files/Shaping/careerlong/perspectives/on/teaching.pdf>.
- European Commission. (2018, 9 Nisan). European Commission/EACEA/Eurydice, 2018. Avrupa'da öğretmenlik kariyeri: Erişim, devamlılık ve destek. Eurydice Report. Publications Office of the European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/435e941e-1c3b-11e8-ac73-01aa75ed71a1/language-tr/format-PDF>
- European Commission. (2021, 30 Mart). European Commission/EACEA/Eurydice, 2021. Teachers in Europe: Careers, Development and Well-being. Eurydice report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/sites/default/files/teachers_in_europe_2020_chapter_1.pdf
- Eurydice. (2018, 27 Şubat). European Commission/EACEA/Eurydice, 2018. Avrupa'da Öğretmenlik Kariyeri: Erişim, Devamlılık ve Destek. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/435e941e-1c3b-11e8-ac73-01aa75ed71a1/language-tr/format-PDF>
- Eurydice. (2019, 21 Mart). *The teachers and education staff*. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teachers-andeducation-staff-78_
- Eurydice. (2023a, 1 Eylül). *İspanya'da öğretmen olma koşulları*. <https://www.educacionyfp.gob.es/mc/redie-eurydice/sistemas-educativos/profesorado/acceso-cuerpo-maestros.html>
- Eurydice. (2023b, 21 Şubat). *Öğretmenler ve eğitim personeli*. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/spain/teachers-and-education-staff>
- Fidan, N. K., Erbasan, Ö., & Kolsuz, S. (2016). Sınıf öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı'ndan (EBA) yararlanmaya ilişkin görüşleri. *Journal of International Social Research*, 9(45), 626-637. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20164520642>
- Gül, İ., & Mercan, E. (2022). Yükseköğretime girişte uygulanan baraj puanlarının kaldırılmasına yönelik akademisyen görüşleri. *SBedergi*, 6(11), 281-310. <http://dx.doi.org/10.29228/sbe.66001>
- Gültekin, M. (2020). Değişen toplumda eğitim ve öğretmen nitelikleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 10(1), 654-700. <https://doi.org/10.18039/ajesi.682130>
- Harris, D.N., & Sass, T. (2011). Teacher training, teacher quality and student achievement. *Journal of Public Economics* 95(7-8):798-812. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2010.11.009>
- INE. (2023, 15 Haziran). *İspanya'ya ilişkin istatistik bilgiler*. <https://www.ine.es/en/>
- INTEF Platformu. (2023, 25 Haziran). *INTEF Platformu*. <https://intef.es/>
- INTEF. (2023, 1 Temmuz). *Çevrimiçi eğitim*. <https://intef.es/formacion/aprendizaje-en-linea/>
- Karagöz, Y. (2021). *SPSS ve AMOS uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği* (3. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Karasu, T. (2018). İmam Hatip Meslek ve DİKAP dersi öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ile ilgili görüşleri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 925-943. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/41200/442529>
- Kavcar, C. (2002). Cumhuriyet döneminde dal öğretmeni yetiştirme. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 35(1), 1-14. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000058
- Kaya, M. (2020). MEB Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğü'nün hizmet içi eğitim faaliyetleri: Katılımcılar, eğitim durumları, eğitim konuları. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 183-193. <http://dx.doi.org/10.24315/tred.562063>
- Kıran, A. B., Durmuş, E., & Sucu, N.N. (2019). Öğretmenlik mesleğinin itibar kaybı nedenleri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBILDER)*, 4(1), 8-13. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turksosbilder/issue/52041/605386>
- Külekçi, E., & Bulut, L. (2011). Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sınıf öğretmenlerinin yetiştirilme sistemlerinin karşılaştırılması. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 103-114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilissbd/issue/45262/566901>
- MEB. (2019, 27 Ekim). 1 milyon öğretmenimiz için dijital kitaplık. <https://www.meb.gov.tr/1-milyon-ogretmenimiz-icin-dijital-kitaplik/haber/19582/tr>
- METUP. (2023, 9 Mayıs). Mesleki ve teknik eğitim uygulama platformu: "METUP". <https://www.meb.gov.tr/mesleki-ve-teknik-egitim-uygulama-platformu-metup/haber/29855/tr>
- Mevzuat. (1982, 12 Mayıs). Devlet memurları kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- NCEE, (2021). *En iyi performans gösteren ülkeler*. <https://ncee.org/top-performing-countries/>
- OECD. (2014). *Education at a Glance 2014: OECD Indicators*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2014-en>
- OECD. (2018, 13 Nisan). Öğretmenlerin yaşlarına göre dağılımı. https://www.oecd-ilibrary.org/education/data/oecd-education-statistics/talis-teaching-and-learning-international-survey-indicators_data-00698-en?parentId=http%3A%2F%2Finstance.metastore.ingenta.com%2Fcontent%2Fcollection%2Fedu-data-en
- OECD. (2019). *TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners*, TALIS, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/1d0bc92a-en>
- OECD. (2021). *Türkiye ve İspanya'ya ilişkin istatistik bilgiler*. *Education at a glance 2021: OECD indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en>
- Okuşlug, M., Demir, A. G., Akkoyun, A., Demir, A., Akçakaya, Y., Balkan, M., & Güneş, C. (2023). Amerika Birleşik Devletleri vE Türkiye'de öğretmen yetiştirme sistemlerinin karşılaştırılması. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(94), 998-1011. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3616>

- Orakçı, Ş. (2015). Şangay Hong Kong, Singapur, Japonya ve Güney Kore'nin öğretmen yetiştirme sistemlerinin incelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 3(2), 26-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aji/issue/38889/454208>
- Organic Law of Education 2/2006; D'Atia ve Mosquera, (2015, 25 Mayıs). *İspanya'daki ortaokul öğretmenlerinin üniversite eğitimi*. <https://splash-db.eu/policydocument/organic-law-of-education-22006/>
- ÖYGM. (2019). *Geliştirilen ve güncellenen standart kriterlere uygun olarak hazırlanan örnek hizmetiçi eğitim programları*. <http://oygm.meb.gov.tr/dosyalar/StPrg/>
- Özden, Y. (1999). *Eğitimde dönüşüm eğitimde yeni değerler*. Pegem A Yayınları, 9.
- Özer, B. (2008). Öğretmenlerin Mesleki Gelişimi. A. Hakan (Ed.), *Öğretmenlik meslek bilgisi alanındaki gelişmeler*, 195–216, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Özer, B., & Alkan, S. (2017). AB ve Türkiye öğretmen yetiştirme programlarının karşılaştırılması ve Türkiye için bir model önerileri. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-95. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jier/issue/31085/337175>
- Özerbaş, M.A., & Safi, B.N. (2022). TIMSS ve PISA'da başarılı olan ülkeler ve Türk öğretmen yetiştirme sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 1960-1992. Doi: 10.29299/kefad.898782
- PEGEM. (2023, 18 Haziran). *KPSS öğretmenlik sınavı hakkında*. <https://www.pegemakademi.com/kurslar/kpss-ogretmenlik>
- Polat, Ü., Kaysılı, A., & Aydın, Ş. (2015). Öğretmen adaylarının eğitimsel, toplumsal ve siyasal beklentileri üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 4(2), 1-14. <https://doi.org/10.30703/cije.321365>
- Prest Gara. (2023). *Departamento de educación aprendizaje e innovación educativa*. <https://www.euskadi.eus/personal-docente-formacion-prest-gara/web01-a3htreba/es/>
- Resmî Gazete. (2010, 6 Mayıs). *Yönetmelik-Atama şartları*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100506-3.htm>
- Resmî Gazete. (2016, 3 Ağustos). *Sözleşmeli öğretmen istihdamına ilişkin yönetmelik*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=22705&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Resmî Gazete. (2022, 12 Mayıs). *Aday öğretmenlik ve öğretmenlik kariyer basamakları yönetmeliği*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/05/20220512-3.htm>
- Riera, M.N. (2019). *La formación inicial del profesorado en España y Finlandia*. Universitat de les Illes Balears, Facultat de Educación. <http://hdl.handle.net/11201/152824>
- Sağlam, M. ve Kürüm, D. (2005). Türkiye ve Avrupa birliği ülkelerinde öğretmen eğitiminde yapısal düzenlemeler ve öğretmen adaylarının seçimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 33(167), 53-70.
- Sözer, M., A. ve Karakaş, H. (2018, 7-8 Aralık). *Öğretmen yetiştirme programlarında yer alan öğretmenlik uygulamalarına karşılaştırılmalı bir bakış: Türkiye ve OECD ülkeleri örneği*. 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, 721-744, Ankara.

- Sunar, L. (2020). Türkiye’de mesleki itibar: Dönüşen çalışma hayatı ve mesleklerin sosyal konumu. *Journal of Economy Culture and Society, Özel Sayı*, 29-58. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0053>
- Tutar, M. (2015). *Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sitesine yönelik olarak öğretmenlerin görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı
- TÜİK. (2023, 3 Haziran). *İstatistik göstergeler*. <https://www.tuik.gov.tr/>
- Türkoğlu, A. (1998). *Karşılaştırmalı eğitim, dünya ülkelerinden örneklerle*. Baki Kitabevi.
- UNESCO. (2021). *UNESCO Institute for Statistics*. <http://data.uis.unesco.org/>
- Universidad Francisco de Vitoria. (2023, 29 Nisan). *Facultad de educacion y psicologia*. <https://www.ufv.es/estudiar-grado-educacion-primaria-madrid/>
- Ültanır, G. (2000). *Karşılaştırmalı eğitim bilimi*. Eylül Kitabevi.
- Ünsal, S., & Bağçeci, B. (2016). Öğretmenlerin mesleki imajlarına ilişkin görüşleri ve mesleki imaja etki eden faktörler. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 3905-3926. <https://doi.org/10.14687/jhs.v13i3.3908>
- Wang, A. H., Coleman, A. B., Coley, R. J., & Phelps, R. P. (2003, 30 Ağustos). Preparing Teachers around the World. https://www.ets.org/Media/Education_Topics/pdf/prepteach.pdf
- Yasuyuki, I. (2004). *Recent trends on teacher education reform in Japan*. A paper presented at Capital Normal University, Beijing, China.
- Yavuzkurt, T., & Kıral, B. (2019). Kanada, Bulgaristan ve Türkiye öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemlerinin karşılaştırılması. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 667-684. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joiss/issue/49576/629467>
- YEĞİTEK. (2022, 24 Ocak). *Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) açıldı*. <https://yegitek.meb.gov.tr/www/ogretmen-bilisim-agi-oba-acildi/icerik/3353>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- YÖK. (2018a, 18 Nisan). *Yükseköğretim Kurumları Sınavı ile ilgili sıkça sorulan sorular ve cevapları*. https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/yuksekogretim_kurumlari_sinavi_sss_ve_cevaplar_i_puan_turleri_ile.pdf
- YÖK. (2018b, 30 Mayıs). *Yeni öğretmen yetiştirme lisans programları*. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>
- YÖK. (2021, 27 Eylül). *Pedagojik formasyon eğitim programı*. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/pedagojik-formasyonla-ilgili-sss>
- YÖK. (2022, 11 Şubat). *Yükseköğretim Kurulu’nun yükseköğretim kurumları sınavına (YKS) ilişkin aldığı kararlar*. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2022/yok-ten-yks-ye-iliskin-kararlar.aspx>
- Yurdakul, S., & Şahin-Demir, S.A. (2022). *Eğitime bakış 2022. İzleme ve değerlendirme raporu*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Yurdakul, S., Gür, B. S., Çelik, Z., Kurt, T., & Olçum, A. (2016). *Öğretmenlik mesleği ve mesleğin statüsü*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Yurdakul, S., Yıldırım, B., ve Şahin, S.A. (2021). *Yükseköğretime bakış 2021: İzleme ve değerlendirme raporu*.
Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.

KAYSERİ'DEKİ BELEDİYE SOSYAL TESİSLERİNE YÖNELİK MİMARİ DEĞERLENDİRME*

 Zübeyde Özlem PARLAK BİÇER^a Makbule KURTOĞLU^b Selen ÖZTÜRK USTAOĞLU^c

Öz

Geçmişten günümüze sosyal yaşamın bir gerekliliği olarak ortaya çıkan sosyal yaşam alanlarının, her geçen gün gelişerek ve hızla çoğaldığı görülmektedir. Sosyal tesislerin, kentin ve kentlinin gelişmesinde etkili olduğu açıktır. Bireylerin topluluk halinde bulunduğu, eğitim, eğlence, spor gibi birçok aktivitenin yer aldığı sosyal tesis yapılarının sayısı, kentlinin kendini geliştirme ve sağlıklı ihtiyaçlarına karşılık olarak gün geçtikçe artmaktadır. Bu doğrultuda sosyal tesislerin yer seçimi, tasarım ve malzeme kararlarının doğru yapılması, yapım ve kullanım süreçlerindeki sorunların ve kamu kaynaklarının yanlış kullanımının ortaya çıkmasını engelleyeceği düşünülmektedir. Sosyal tesis tasarımlarında; yer seçimi, tasarım ve malzemeye dikkat edilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışmada; farklı işlevleri barındıran, farklı yerlerde ve farklı kullanıcı profiline sahip sosyal tesisler karşılaştırılarak, zayıf ve güçlü yönlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan alan çalışmasında; Kayseri'de yerel yönetimlerce yapılmış 16 ayrı sosyal tesisin mevcut durumları üzerinden yapılan gözlem ve tespitler sonucunda bulgular elde edilmiştir. Bu doğrultuda sosyal tesislerin kullanıcı gereksinimini ne ölçüde karşıladığı araştırılarak yerel yönetimlerin sosyal tesis ile ilgili tüm seçimlerine yön verecek tasarım, yapım aşamalarındaki kriterler üzerinden öneriler geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulguların her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulan sosyal tesis yapılarının tasarımında, yerel yönetim yetkililerine ve tasarımcılara yol gösterici olması ve alana katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim, Sosyal Tesis, Tasarım Kriterleri, Yer Seçimi, Tasarım, Malzeme, Kayseri

AN ARCHITECTURAL ASSESSMENT OF KAYSERİ MUNICIPALITY SOCIAL FACILITIES

Abstract

It is seen that social living spaces, which have emerged as a necessity of social life from past to present, are developing and increasing rapidly day by day. Social facilities are effective in the development of the city and its citizens. The number of social facility buildings, where individuals gather and provide many activities such

* Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Özlem Parlak Biçer danışmanlığında Makbule KURTOĞLU tarafından hazırlanan "Kayseri Belediye Sosyal Tesislerine Yönelik Mimari Ölçekte Bir Değerlendirme" adlı tezden üretilmiştir.

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, parlako@erciyes.edu.tr

^b Bağımsız Araştırmacı., mimersoy@gmail.com

^c Doktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık, ozturkselen@windowslive.com

Makale Geliş Tarihi: 31.03.2023, Makale Kabul Tarihi: 29.09.2023

as education, entertainment, and sports, is increasing day by day in response to the self-improvement and healthy needs of the citizens. In this regard, it is thought that correct location selection, design, and material decisions of social facilities will prevent the emergence of problems in the construction and use processes and misuse of public resources. In social facility designs, it is important to pay attention to location selection, design, and materials. This study aims to determine the weaknesses and strengths of social facilities with different functions, different locations, and different user profiles by comparing them. In the field study conducted in this direction; Findings were obtained because of observations and determinations made on the status of 16 different social facilities built by local governments in Kayseri. In this regard, by investigating to what extent social facilities meet user needs, suggestions have been developed based on the criteria in the design and construction stages that will guide all choices of local governments regarding social facilities. The findings obtained within the scope of the study are aimed to guide local government officials and designers in the design of social facility structures, which are needed more and more every day, and to contribute to the field.

Keywords: Local Administration, Social Facilities, Design Criteria, Site Selection, Design, Material, Kayseri

Giriş

20. yüzyıldaki modernleşme süreci ile toplum ihtiyaçları değişirken kent mekanlarında da değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Bu bağlamda kentlilerin sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerin yanı sıra mesleki beceriler de elde edebilecekleri mekânlara olan gereksinimi artmaktadır. Bu ihtiyaçlara bir karşılık olarak özellikle yerel yönetimlerce üretilen sosyal tesislerin önemi ortaya çıkmaktadır. Toplumun gereksinimleri doğrultusunda, farklı büyüklüklerde ve fonksiyonlarda tasarlanan ve inşa edilen sosyal tesis yapılarının toplumun özünden beslenerek toplumun gelişimine katkı sağlaması beklenmektedir. Sosyal etkileşimin fazla olduğu, her yaş grubundan farklı insan kümelerini bir araya getiren ve gelişimine katkı sunan sosyal tesisler bir bakıma toplumu ve onun değerlerini yansıtan yapılar olmaları bakımından önemlidir. Ülkemizde ve dünyada sayısı hızla artan bu yapıların kent içerisindeki konumları, yapı formları, malzeme seçimleri vs. gibi tasarım kriterlerinin yanı sıra kullanım aşamasındaki süreçlerde meydana gelen olumlu /olumsuz durumların irdelenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Çalışma kapsamında yerel yönetim kavramı, sosyal tesis kavramı ve belediye sosyal tesisleri ile ilgili kuramsal bilgiler ile bu yapıların tasarım kriterleri ile ilgili literatür okuması yapılmıştır. Sosyal tesis yapıları tanımlanarak bu yapıların sınıflandırılması yapılmış; tasarım sürecinde, yer seçim kriterleri, tasarım kararları ve malzeme seçimleri irdelenmiştir. Alan çalışmasında yerel ölçekte Kayseri kentindeki belediyelerce inşa edilmiş sosyal tesis yapılarından eğitim tesisleri ile kültür, spor ve turizm tesislerinin tasarım kriterleri analiz edilerek bu yapılara ilişkin ölçütler değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda yerel yönetimlere, tasarımcılara ve kullanıcılara yönelik öneriler getirilmiştir. Toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak inşa edilen sosyal tesislerin ihtiyaç programlarının doğru analiz edilmesi ve tasarım kriterlerine uygun olarak inşa edilmesi yerel yönetimlerin sınırlı kaynaklarının doğru kullanılmasına ve toplumun sosyolojik, psikolojik, fizyolojik gelişimine katkı sağlayacaktır. Çalışmanın yerel yönetimlerce üretilen sosyal tesis yapılarının tasarım, yapım ve kullanım evrelerinde yaşanması muhtemel sorunlara ışık tutarak, uzun vadede kullanılacak tesislerin inşası için olumlu katkı sağlaması beklenmektedir.

A. YEREL YÖNETİM KAVRAMI

Toplum içerisinde yaşayan insanın barınma, korunma, beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için siyasi bir kuruluş ve somut bir yönetimin varlığına ihtiyaç vardır (Genç 1998; Akyüz, 2005). Yerel yönetimler, kamu hizmetlerinin yanı sıra belirli bir bölgede, kentsel veya kırsal alan içerisinde yer alan insan topluluğunun ortak ihtiyaçlarını karşılamak ve refahı yükseltmek amacıyla oluşmuştur. Kentleşmeye, kentlerdeki nüfus artışına ve küreselleşmeye bağlı olarak yerel yönetimlerin görev ve sorumluluk alanları zamanla genişlemiştir (Ökmen & Çağatay, 2014). Yerel yönetimler halka en yakın temel yönetim birimi olarak, toplumun sorun ve ihtiyaçlarını belirleme ve çözümünde elindeki kısıtlı kaynakla toplumun da katılımını sağlayan kurumlardır (Ulusoy & Akdemir, 2001).

İnsan ihtiyaçlarının değişmesi ve bilişim çağında devletin görevlerinin nitelik ve nicelik olarak artması, hizmetlerin daha etkili ve verimli bir şekilde sunulması, yerel yönetimlerin önemini arttırmaktadır (Arslan Talat, 2005). Yerel yönetimlerde kararların alınmasında ve uygulanmasında halkın katılımının sağlanması ile bireylerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanma olanağı doğmaktadır (Doğan, 1998). Bu durum yerel yönetimlerin, hizmetlerini yerel halka sunması ve bu yerel topluluğunda kendi ihtiyaçları doğrultusunda çözüm önerileri getirerek verimliliğin artmasına, gereksiz zaman ve kaynak israfının önlenmesine olanak sağlamaktadır (Torlak & Özdemir, 1999). Nitelikli yaşamın önemli bir parçasını oluşturan yerel yönetimler, ulaşım, sağlık, meslek edindirme ve beceri kursları, temizlik ve mezarlık hizmetleri gibi birçok alanda hizmet yürütmektedirler (Doğan, 2013). Yerel yönetimlerin yürüttüğü bu hizmetlerdeki herhangi bir aksaklık, gecikme veya yeterli olamama durumunda, toplum doğrudan etkilenmekte ve yönetimin kalıcılığı zarar görmektedir.

Türkiye'de 1982 Anayasa'sının 127. Maddesine göre yerel yönetimler il özel idareler, belediyeler ve köyler olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Bu yönetimlerin karar organları kanunda belirtildiği gibi seçimle iş başına getirilmektedir. Köy halkının ihtiyaçlarını köy yönetimleri, şehrin ihtiyaçlarını belediyeler, il genelindeki ihtiyaçları ise il özel idareler karşılamakla yükümlüdür (Keleş & Yavuz, 1983). Belediyeler belirli sınırlar içinde yer alan toplumun yaşamını etkileyen sağlık, kültür, temizlik, dinlenme, çevre düzeni gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştur (Doğan, 1998). Belediyeler yerel yönetimler içerisinde en kapsamlı görev alanına sahiptir. Bulut'a (2008) göre belediyeler bugün dünyanın birçok ülkesinde yerel yönetimlerin en etkin ve yaygın olanıdır. Bu nedenle çalışma kapsamında yerel yönetimler bağlamında belediyeler detaylı olarak irdelenecektir. Belediyelerin görev tanımları kanunlarla belirlenmektedir. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu, 24 Aralık 2004 tarihli 5272 sayılı Belediye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile iptal edilmiştir. Bu kanun da 13 Temmuz 2005 tarihinde yayınlanan 5393 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girene kadar devam etmiştir (Arkitera, 2005).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nda belirtildiği üzere, Türkiye'de belediyelerin kendi sınırları içinde yerel ve ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli alanlarda görev, yetki ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu görevler arasında; imar ve şehircilik hizmetleri, su- kanalizasyon-ulaşım hizmetleri, çevre, çevre sağlığı, temizlik, katı atık ile ilgili hizmetler, zabıta, itfaiye, acil yardım hizmetleri, şehir içi trafik, ulaşım ve toplu taşıma hizmetleri, mezarlık ve defin ile ilgili hizmetler, park, bahçe ve ağaçlandırma hizmetleri, kültür, sanat, turizm ve spor alanındaki hizmetleri, eğitim ile ilgili okul ve yurt

yapım, onarım hizmetleri, sosyal hizmet, yardım, evlendirme hizmetleri, meslek eğitim ve beceri kursları açma, işletme, kadın ve çocuklar için konuk evleri düzenleme, sağlık ile ilgili hizmetler, engellilere yönelik faaliyetlerde bulunma, kültür ve tabiat varlıkları ve tarihi dokuyu koruma yer almaktadır (Resmi Gazete, 2005).

Günümüzde belediyeler; değişen imkân, koşul ve ihtiyaçlara paralel olarak yukarıda sayılan görevler dışında, yerel halkın da katılımıyla farklı alanlardaki sosyal ve kültürel faaliyetleri de yerine getirebilmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan yerel yönetim kavramı ile günümüzde bu görevi üstlenen belediyeler kastedilmiştir. Bölümde bahsedilen kuramsal bilgiler çalışmanın altyapısını oluşturan sosyal tesislerin hangi yetki ve kaynakla, kimler tarafından yapıldığının belirlenmesi açısından önem kazanmaktadır.

B. SOSYAL TESİS KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN SOSYAL TESİS UYGULAMALARI

Tarih boyunca insanoğlu pek çok ortak değer üretmiştir. Bu değerler dışında ortak olmayan ve toplumdaki topluma değişen değerler de bulunmaktadır. Ortak olmayan değerler; kişinin fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim süreçleri ile ilişkilidir. İnsan dünyaya sosyalleşmiş olarak gelmez; zamanla sosyalleşme sürecinde toplum kurallarına ve değerlerine uymayı öğrenir. Bu öğrenme ve gelişme süreci yaşamı boyunca devam etmekte, kişi çevresi ile sosyal uyuma alışmaktadır (Başal, 2003). Sosyologlar, toplumsal eylem kalıplarının oluşmasında sosyal yapı içindeki; kurumlar, sosyal ilişkiler ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin etkin olduğunu belirtmişlerdir (Aytaç, 2006). Sosyal yaşamı şekillendiren bu kurumsal örüntülerin insanların kişilik yapıları üzerinde oldukça belirleyici olmaları, sosyal tesislerin insan yaşamındaki önemini bir kez daha göstermektedir.

Çalışmanın bu bölümünde günümüz kent hayatı içinde, kentlinin yaşamını değiştiren, etkileyen, yön veren sosyal yaşam çevrelerinin oluştuğu sosyal tesis kavramı, tanımı, sınıflandırılması tasarım kriterleri ile Türkiye'de bulunan sosyal tesisler işlevi bakımından sınıflandırılarak incelenmiştir.

1. Sosyal Tesis Kavramı

Bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim süreçleri ile toplumun gelişmişlik düzeyi yakın ilişki içerisindedir. Bireyler sosyalleşme sürecinde toplum kurallarına ve değerlerine uymayı öğrenmektedir. Bu öğrenme ve gelişme süreci yaşamı boyunca devam etmekte, kişi çevresi ile sosyal uyuma alışmaktadır (Başal, 2003). Toplum içerisindeki sosyal uyumun sürdürülebilir olması için kişilerin psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Ancak bu süreçte birtakım toplumsal sorunlar da ortaya çıkmaktadır (Özdemir, 2018). Sosyal tesisler, bu toplumsal sorunların ortadan kaldırılması ve yaşam koşullarını iyileştirmek amacı ile oluşturulmuş mekânlardır. Sosyal tesisler toplum içerisinde yaşayan bireylerin gündelik ihtiyaçlarını giderdikleri; sosyal, kültürel ve ekonomik bazı nedenlerle bir araya geldikleri; mutlu, güvenli ve refah içinde yaşamaları için gerekli şartların oluşturulduğu kamusal alanlardır (Deniz, 2005). Bu mekânlar konumları, işlevleri, inşa edilen bireylerin ihtiyaçları ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişmektedir (Demir, 1997). Sosyal mekânların oluşmasında yerel yönetimlerden belediyelerin yatırımları önemli yer tutmaktadır. Belediyeler

kaynaklarını kullanarak halkın sosyal, kültürel, sportif ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamak için sosyal tesis üretmekle yükümlüdür (Koçak vd., 2017).

Sosyal tesisler; idareler tarafından işletilen ve kamu idarelerinde çalışan personel ile diğer kullanıcıların eğitim, dinlenme, konaklama, beslenme ve eğlence gibi sosyal ve destek amaçlı ihtiyaçlarını karşılayan eğitim ve dinlenme tesisi, misafirhane, kreş, çocuk bakımevi, spor tesisi ve benzer özellikteki yapılar olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2017). Sosyal tesisler kentsel yaşamı tamamlayan, toplumsal kullanıma açık, sosyal etkileşimin sağlandığı yapılardır (Şahin Tural, 2006). Kent yaşamının sürdürülebilirliği için her yaş grubunun dahil olabileceği ve kişisel gelişime katkı sağlayan bu tesisler toplum için büyük önem taşımaktadır. Cılga (2004) çalışmasında, toplumsal etkileşim sürecinde, bireylerin kişisel gelişimini destekleyen, becerilerini keşfetmelerini sağlayan, sorumluluk bilinci oluşturarak yaşam pratiğine katkı sağlayan bu yapıların önemini vurgulamıştır. Yerleşim ölçeğine göre açık veya kapalı olarak inşa edilen sosyal tesisler yapı kullanımına göre ise eğitim, dinlenme, misafirhane, kreş, çocuk bakımevi, spor tesisi, beslenme ve eğlence tesisleri olarak sınıflandırılmaktadır (Demir, 1997; Resmi Gazete, 2017). Çalışma kapsamında ise kapalı sosyal tesislerden eğitim, eğlence ve spor faaliyetlerinin gerçekleştiği sosyal tesisler irdelenmiştir.

2. Sosyal Tesislerde Yer Seçimi, Tasarım ve Malzeme Kriterleri

Kamu yaşamını sağlıklı hale getiren sosyal tesislerin yer seçimi, tasarımı, malzeme kriterlerinin irdelenmesi kullanıcıların sosyal tesislere kolay ulaşabilme, etkin kullanabilme hususlarında eşit kullanım hakkına sahip olması bakımından son derece önemlidir. Bu mekânların günümüzün ihtiyaçlarına göre rasyonel, modern, çevresi ile uyumlu, ergonomik, fonksiyonel şekilde planlanarak tüm halkın kullanımına açık nitelikte olması ve buna uygun şekilde tasarlanması gerekmektedir (Karayılmazlar & Çelikyay, 2018). Yerel yönetimler ve yapı sektörü bu şartları sağlamak için maliyet, kalite ve zamanı en uygun biçimde kullanarak projeler üretmeyi amaçlamaktadır. Ancak, bu parametreler her projede mümkün olmayabilir. Bazen proje planlanan zamanda tamamlanamaz, bazen maliyet artar, bazen de istenilen kaliteye ulaşmak mümkün olmayabilir. Bu nedenle yapı tasarım sürecinde proje aşamaları iyi belirlenmeli, yaşanabilecek muhtemel problemler öngörülüp, tedbirler alınmalı ve ideal maliyet, kalite ve zamanda işin tamamlanması sağlanmalıdır (Atabay & Dikmenoğlu, 2018). Yerel yönetimlerce inşa edilen sosyal tesislerde de kısıtlı kaynakların elverişli kullanılabilmesi için maliyet hesabının doğru yapılarak, istenilen kalitede ve uygun sürede tamamlanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda belirlenen kriterlerin sağlanacağı parametrelerin (yer seçimi, tasarım ve malzeme) doğru belirlenmesi önem kazanmaktadır.

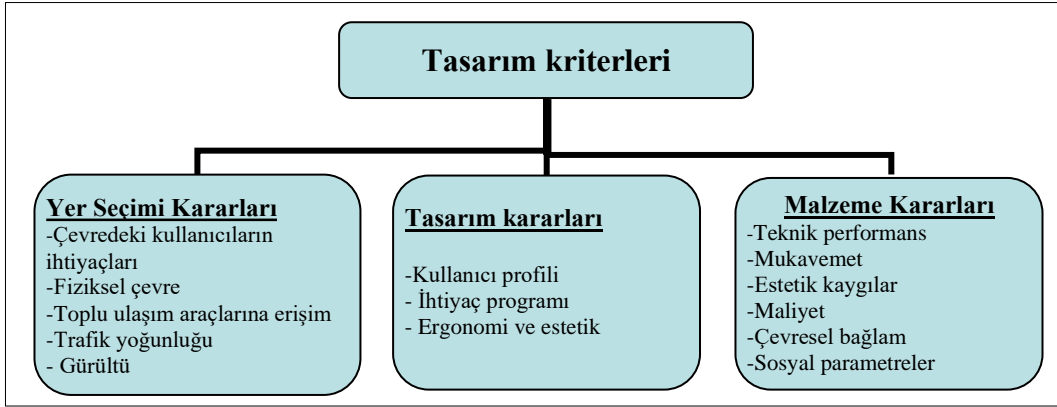
Halkın kullanımına sunulan sosyal tesislerde amaca en uygun yer seçiminin yapılması yapının niteliğini belirleyen önemli bir parametredir. Demirdöğen (1988) çalışmasında yer seçimini etkileyen faktörleri fiziksel ve fiziksel olmayan faktörler olarak ikiye ayırmıştır (Demirdöğen, 1988). Fiziksel faktörler, sayısal ifade edilen maliyet girdiler olarak ele alınırken; fiziksel olmayan faktörleri ise sayısal olmayan iklim, kamu hizmetlerinin varlığı, toplumun talebi, yaşam koşulları, gelişime açık alanlar vb. gibi kıyaslanacak yerler olarak ifade edilmiştir (Demirdöğen & Bilgin, 2004). Aydın vd. (2009) ise çalışmalarında bir yapının yer seçiminde dikkat edilecek kriterleri; yatırım maliyetleri, rekabet unsurları, demografik yapı, çevresel faktörler, bina konumu, bina özellikleri olarak sınıflandırmaktadır. Bu

bağlamda; sosyal tesislerin yer seçiminde, yakın çevrede bulunan kullanıcıların ihtiyaç duyduğu sosyal mekânlar ile irtibat sağlayabileceği fiziksel bir çevrenin varlığı gerekli olmaktadır. Sosyal tesislerin uzaktan algılanır olması, istendiğinde toplu taşıma araçlarıyla da ulaşılabilmesi, yoğun trafik ve gürültüden uzak olması vb. kriterler de önem taşımaktadır (Aydın vd., 2009). Bahsedilen tüm kriterler dikkate alınarak yer tespiti yapılması, yapılacak yatırımın doğru kullanılmasına ve verimliliğin artmasına olanak sağlayacaktır.

Sosyal tesis yapılarının tasarımında problemin tanımlanması, gerekli araştırmalar yapılarak mimari programın oluşturulması gerekmektedir. Elde edilen verileri yorumlayarak ve fikir yürüterek mevcut şartlarda düşünülerek alternatifler geliştirilmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde oluşturulan alternatif çözümler arasından uygulanabilirliği düşünülen tasarıma karar verilmesi gereklidir (Yılmaz, 2014). Tesislerde kullanıcı profili çeşitli olduğu için her birinin ihtiyaç ve gereksinimlerinin doğru belirlenmesi, tasarımın buna göre yönlendirilmesi önemlidir. Bu ihtiyaçlar karşılanırken tasarımların ergonomik, estetik ve sosyalleşmeye elverişli olması beklenmektedir (Tandoğan, 2017). Sosyal tesis yapılarında, gereksinimleri doğru belirlenmiş kullanıcı profilinin tespitinin verimliliği arttıracığı açıktır. Tesis yapılarının tasarımında; taşıyıcılık, depreme dayanım, yangın korunumu, çevreye duyarlılık, uygun malzeme seçimi, iyi işçilik gibi veriler göz önünde bulundurulmalıdır (Akıncıtürk, 1998).

Mimarlık mesleğinde bina tasarımı yapı malzemesi ile anlam kazanmaktadır. Genel olarak, malzeme seçiminde, teknik performans, mukavemet, estetik kaygılar, maliyet, çevresi ile uyum, sosyal parametreler gibi özellikler dikkate alınmaktadır. Bunların yanı sıra malzemelerin yaşanabilir, sürdürülebilir, ekolojik olmasına da dikkat edilmelidir (Tandoğan, 2017). Yerel yönetimlerce ve halkın da katkılarıyla yapılan sosyal tesislerin malzeme seçiminde birçok kriterin yanı sıra, maliyet de göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple kaynakların elverdiği ölçüde, malzeme seçiminde; malzemenin temini, uygulama kolaylığı, dönüştürülebilir olması önem taşımaktadır.

Literatür incelendiğinde planlama sürecinde yapının yer seçiminde, yakın çevrede bulunan kullanıcıların ihtiyacı, fiziksel çevre, toplu ulaşım araçlarına erişim, trafik yoğunluğu, gürültü vs. gibi etkenlerin dikkate alındığı görülmektedir. Sosyal tesislerin uzaktan algılanır olması, istendiğinde erişilebilir olması, iklim, maliyet vb. kriterler de önem taşımaktadır (Demirdöğen & Bilgin, 2004; Aydın vd., 2009). Tasarım kriterlerini kullanıcı profili, ihtiyaç programı, ergonomi ve estetik vb. belirlemektedir (Yılmaz, 2014; (Tandoğan, 2017). Malzeme seçiminde ise teknik performans, mukavemet, estetik kaygılar, maliyet, çevresi ile uyum, sosyal parametreler gibi özellikler dikkate alınmaktadır (Tandoğan, 2017). Çalışma kapsamında incelenen sosyal tesisler bu kriterlere göre ele alınmıştır (Şekil-1).

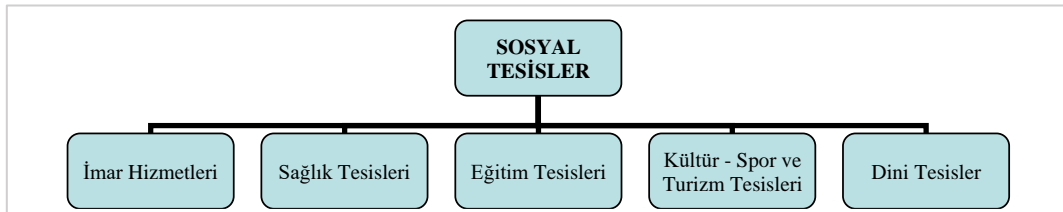

Şekil 1. Planlama aşamasında tasarım kriterlerini belirleyen etmenler (Tandoğan, 2017'den düzenlenmiştir)

3. Türkiye'de Belediyelerce Yapılan Sosyal Tesis Uygulamaları

Belediyelerin sosyalleşme, toplum içinde var olabilme, ailede, okulda, işte yaşadığı ortamın kurallarına uyma, öğrenme ve uyum sağlama süreçlerine katkı sunması 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu kapsamında gerçekleşmektedir (Koç, 2015; Resmi Gazete 2005). Belediyeler, sosyal alanlarda planlama ve düzenleme yapma görev ve yetkileri dahilinde bayındırlık, kültür, spor, turizm, sağlık, eğitim, din hizmetleri sunmaktadırlar. Bu hizmetlerin sağlanabilmesi için sosyal tesisler yapılmaktadır. Genellikle belediyelerce açılan ihaleler aracılığı ile bu yapılar üretilirken son yıllarda mimari yarışmalar da düzenlenmektedir.

Türkiye'deki yerel yönetimlerce uygulanan sosyal tesislerin yapım, bakım ve onarım işlerinde yerel yönetimlerin sorumlulukları uygulamaları yasal mevzuatlar ile belirlenmektedir. Belediyelerin toplum yararı ve ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği farklı fonksiyonlara sahip hizmetler ve bu hizmetler için yapılan tesisler çalışma kapsamında sınıflandırılmıştır. Bunlar; imar hizmetleri, sağlık tesisleri, eğitim tesisleri, kültür-spor ve turizm tesisleri, dini tesislerdir (Şekil-1).

Şekil 2. Türkiye'deki yerel yönetimlerce uygulanan sosyal tesisler (Kurtoğlu, 2020'den düzenlenmiştir.)

İmar Hizmetleri: İmar hizmetleri, kamu hizmeti veya kamu yararına yapılan işlerin tamamıdır (Kıratlı, 1972). Bu hizmetler arasında yol ve köprü yapılması gibi ulaşım faaliyetleri, arsa ve toprakların imara açılması, bina ve yerleşim yerlerinin oluşturulması, baraj yapılması, elektrik santralleri kurulması bulunmaktadır (Atlı & Yücel, 2018). Bayındırlık işlerinin kapsamı günümüzde genişletilmiştir.

Taşınmazın yapımının yanı sıra kamu yapılarının bakım, onarım, iyileştirme, temizleme, sulama işleri ve bunları sağlamak için malzeme temini de imar hizmetlerine dahil edilmiştir (Özgen, 2014).

Sağlık Tesisleri: İnşa edilen, yenilenen veya tadilatı yapılan sağlık yapılarının projelendirilmesi, tasarımı, yapımı, bakımı ve onarımı yerel yönetimlerin sorumluluğu altındadır (Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları, 2010). Ülkemizde yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği sağlık tesisi olarak, hastaneler, aile sağlık merkezleri, semt poliklinikleri ve laboratuvarlar bulunmaktadır (Tanrıtanır, 2011). Yerel yönetimler, büyükşehir hastaneleri dışında küçük ölçekli birçok sağlık kuruluşunu yapmanın yanı sıra ihtiyaç duyulduğu takdirde, uygun yerlere eczane vs. gibi sağlık tesislerini destekleyici ek yapılar da yapmaktadır (Kayseri Melikgazi Belediyesi, 2019).

Eğitim Tesisleri: Yerel yönetimler mevcut eğitim yapılarının tamir ve onarımlarının yanı sıra ihtiyaç halinde okul, meslek edindirme gibi toplumun eğitim ve öğretimine katkı sağlayacak yeni yapı ve tesisler yaparak toplum gelişimine katkı sağlamaktadır (Çetinkaya, 2016).

Kültür- Spor ve Turizm Tesisleri: Sergi açılışı, konserler, folklor gösterileri, konferanslar gibi aktivitelerin gerçekleştiği kültür merkezleri; spor salonları, stadyumlar, pistler gibi spor tesisleri gibi mekânların oluşturulma işi yerel yönetimler tarafından da sağlanmaktadır (Bingöl, 2010). Günümüzde yerel yönetimlerin yapmış olduğu bu tesislerde insanların bedensel ve ruhsal açıdan güçlenmesinin yanı sıra farklı topluluklarında katılımı ile turizme katkı sağlanmıştır. Bu tesislerin belirli kalite ve standarda ulaşmasında, yerel yönetimlerin etkin rol almaktadır (Göçmen & Doğan, 2015).

Dini Tesisler: Kent ölçeğinde dini yapılar, süslemeleri, boyut ve biçimlenişleri itibarıyla görkemli ve estetik mimarileriyle, sivil mimarlık örneklerinden farklılaşarak buldukları şehre zenginlik katmaktadır (Yelkenci Sert, 2015) Yerel yönetimler, dini yaşamı destekleyici kurs merkezleri, dini tesisler yapmanın yanı sıra bu tesislerin bakım onarım işlerini de üstlenmektedir.

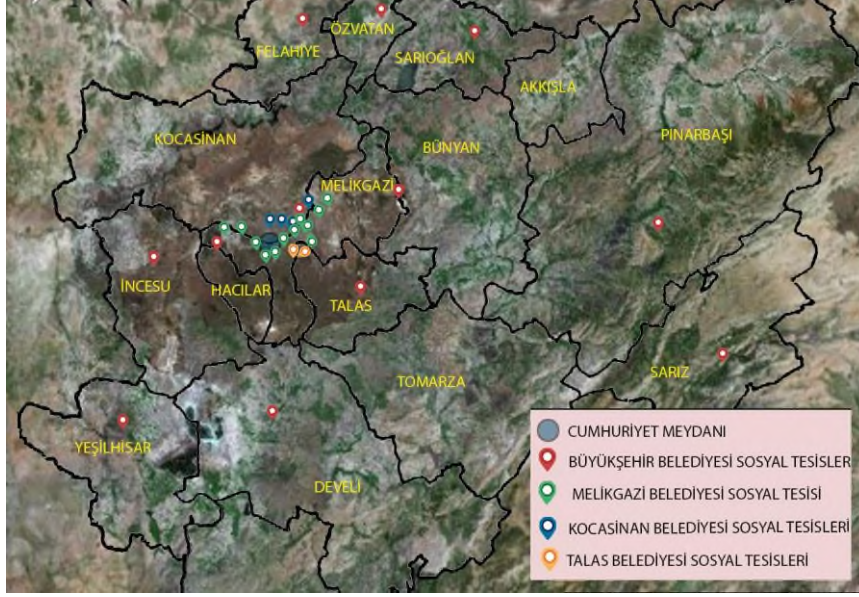
Türkiye'deki yerel yönetimlerce uygulanan sosyal tesis uygulamaları bayındırlık hizmetleri, sağlık tesisleri, eğitim tesisleri, kültür, spor ve turizm tesisleri, dini tesisler başlıkları altında gerçekleştirilmektedir. Yasal mevzuat ile de bu tesislerin yapım, bakım-onarım işlerinde yerel yönetimlerin sorumlulukları belirlenmektedir. Yerel yönetimlerin sorumlulukları dahilinde olan sosyal tesislerden eğitim tesisleri ile kültür, spor ve turizm tesisleri bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Kayseri ölçeğinde bu tür sosyal tesislerin üretim sürecinde yer seçimi, tasarım ve malzeme kriterleri irdelenerek yapıların mevcut durumu ortaya konmuştur. Mevcudun belirlenmesi ile yerel yönetimler ve mimarlara yönelik temel bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır.

C. KAYSERİ'DE YEREL YÖNETİMLERCE UYGULANAN SOSYAL TESİSLER

Tarihin her döneminde Kayseri'ye kamunun kullanımı için yapılar inşa edilmiştir. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde sosyal tesis uygulamaları vakıflar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu dönemlerde ait halkın yararı gözetilerek kervansaray, külliye, çarşı, kütüphane, medrese gibi hâlen ayakta kalan ve kullanımda olan yapılar inşa edilmiştir. Gülük Cami, Ulu Cami, Hunat Hatun Medresesi ve Camisi, Gevher Nesibe Hatun Medresesi ve Şifahanesi, Tekgöz Köprüsü, Kazancılar Çarşısı, Kapalı Çarşı gibi

pek çok yapı buna örnektir (KCETAŞ, 2017). Tanzimat fermanından sonra belediyelerin kurulmasıyla, geçmişte vakıflar tarafından yapılan sosyal tesis uygulamaları yerel yönetimlerce yapılmaya başlanmıştır. Kayseri'de ilk yerel yönetim teşkilatı 1869 yılında kurulmuştur (Kocasinan Belediyesi, 2017). Osmanlı döneminde padişahın görevlendirmesi ile daha sonra seçim yapılmak suretiyle görev yapan belediye başkanları, Kayseri'nin gelişmesinde katkı sağlamışlardır.

Cumhuriyetin ilanından sonra kentte askeri, idari, ticari, sanayi, imar ve kültür yönünden önemli çalışmalara başlanmıştır; dönemin ihtiyaçlarına uygun yeni kamu yapıları inşa edilmiştir (Göde, 1991). Yeraltı çarşısı, şehir terminali, Anadolu fuarı, memleket hastanesi vs. inşa edilmiştir; şehrin kanalizasyon sistemi gibi imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Biol, 2011). Kayseri, 1988 yılında büyükşehir statüsüne geçmiş, 3508 sayılı yasa ile Kayseri'de Büyükşehir Belediyesine bağlı Melikgazi ve Kocasinan olmak üzere iki ilçenin kurulmasına da karar verilmiştir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, t.y.). 2004 yılında yapılan yasal düzenlemeler ile il sınırı değişmiştir. 2008'de yayınlanan 5747 sayılı yasa ile ülke genelindeki ilçe belediyeleri büyükşehir belediyelerine bağlanmıştır (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2016). Bu yasa kapsamında köyler mahalleye dönüşürken beldeler de buldukları beldenin ismini taşıyan mahallelere dönüşmüş ve ilçe belediyelerine bağlanmıştır. Kayseri de bu yasadaki etkilenmiş; Kayseri Büyükşehir Belediyesi'ne Talas, Hacılar ve İncesu ilçeleri bağlanmasıyla, merkeze bağlı beş ilçe olmuştur (Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.). Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı beş ilçe kendi sınırları dahilinde sosyal tesisler inşa ederken bunların dışında kalan ilçelerdeki sosyal tesis ihtiyaçları, Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan tesisler ile karşılanmaktadır (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2016). Günümüzde Kayseri'de nüfusun hızlı artışı, üniversite sayısının dörtte çıkması ve buna bağlı olarak öğrenci sayısının artması ile kültürel ve sosyal alanlara duyulan ihtiyaç da artmıştır. Bunun bir sonucu olarak Kayseri Büyükşehir Belediyesi başta olmak üzere, Melikgazi, Kocasinan ve Talas belediyelerinde gerek planlı gerekse sonradan planlanan alanlara sosyal tesis inşa etme çalışmaları yoğunluk kazanmıştır. Kayseri merkezde, nüfus yoğunluğu ve yüzölçümü olarak üç büyük ilçe belediyesi olan Melikgazi, Kocasinan ve Talas Belediyeleri, ilçe sınırları içinde sosyal tesis ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışırken; Kayseri Büyükşehir Belediyesi de merkezden uzak bulunan kırsal alanlarda ve ilçelerde sosyal tesis ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Kayseri'de sosyal tesisler çoğunlukla bu dört belediye aracılığı ile üretilmektedir (Şekil-3).

Şekil 3. Kayseri’de belediyelerce üretilen sosyal tesislerin konumu (Google Earth, 2023’ten düzenlenmiştir.)

D. KAYSERİ’DE YEREL YÖNETİMLERCE YAPILAN SOSYAL TESİSLERİN ÖZELLİKLERİ

Kayseri’de Büyükşehir başta olmak üzere, Melikgazi, Kocasinan ve Talas Belediyeleri, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sosyal tesisler inşa etmişlerdir. Çalışma kapsamında literatür taramasında elde edilen bulgular doğrultusunda; yerel yönetimlerin sorumluluğunda olan eğitim, eğlenme ve dinlenme tesisi, konaklama, kreş, çocuk bakımevi, spor tesisi ve benzeri tesisler sosyal tesis olarak tanımlanmıştır (Akşehir, 2013). Kayseri kentindeki başta merkeze bağlı Melikgazi, Kocasinan ve Talas belediyelerinin yapmış olduğu 15 adet sosyal tesis incelenmiş; Kayseri Büyükşehir Belediyesi’nin yapmış olduğu sosyal tesisler kapsam dışarısında bırakılmıştır (Tablo-1). Büyükşehir Belediyesi, nüfus yoğunluğu az olup, merkeze uzak olan ilçelerin ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde 12 tane küçük ölçekli sosyal tesis yapmıştır. Ancak bu tesislerin tasarımı, yapım gibi nitelikleri yeterli görülmediği için çalışma kapsamında ele alınmamıştır.

Tablo 1. Kayseri'deki Yerel Yönetimlerce Yapılan Sosyal Tesis Uygulamaları (Kayseri Melikgazi Belediyesi, 2020'den düzenlenmiştir).

YEREL YÖNETİM	TESİSİN ADI
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ	Yeşilhisar Kadın Ve Gençlik Merkezi
	Sarıoğlan Kadın Ve Gençlik Merkezi
	Develi Kadın Ve Gençlik Merkezi
	Özvatan Kadın Ve Gençlik Merkezi
	Sarız Kadın Ve Gençlik Merkezi
	Süksün Sosyal Tesisi
	Felahiye Sosyal Tesisi
	Hacılar Kadın Ve Gençlik Merkezi
	Beyazşehir Kadın Ve Gençlik Merkezi
	Pınarbaşı Kadın Ve Gençlik Merkezi
	İncesu Kadın Ve Gençlik Merkezi
Köşk Sosyal Yaşam Merkezi	
MELIKGAZİ BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ	Danışmentgazi Sosyal Tesisi
	Yeniköy Sosyal Tesisi
	İldem Sosyal Tesisi
	TOKİ Sosyal Tesisi
	Necip Fazıl Kısakürek Sosyal Tesisi
	Esenyurt Sosyal Tesisi
	Tınaztepe Sosyal Tesisi
	Fedakâr Gülderen Sosyal Tesisi
	Şirintepe Sosyal Tesisi
	Tavlusun Sosyal Tesisi
	Gökent Sosyal Tesisi
KOCASINAN BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ	Yakut Kadın Kültür Merkezi
	Kocasinan Akademi Mimarsinan Sosyal Tesisi
	Erciyesevler Sosyal Tesisi
TALAS BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ	Talas Kapalı Çocuk Parkı Ve Kadın Kültür Merkezi
	Talas Sosyal Yaşam Merkezi

Tabloda yer alan tesislerin incelenmesi ile edinilen bulgular doğrultusunda yer seçimi, tasarım malzeme karar süreçlerinin en etkin şekilde yürütülmesine olanak sağlayacak sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında Kayseri'deki sosyal tesis uygulamaları yapan belediyeler temel alınarak incelenmiş; yapım yılları dikkate alınarak bir sıralama yapılmıştır.

1. Kayseri'de Yerel Yönetimlerce Yapılan Sosyal Tesislerde Yer Seçimi, Tasarım Kriterleri ve Malzeme Seçimi

Yapı üretiminde, planlama aşamasından sonra yapılarda yer seçiminde dikkat edilecek tasarım kriterlerinin belirlenmesi çalışmaları yapılmaktadır. Yerel yönetimlerce yapılan sosyal tesislerin yer seçiminde arazi fiyatlarının yüksek olması, yerel yönetimlerin bütçelerinin kısıtlı oluşu, yerel yönetimlere tahsis edilen arazi ve bu arazinin kentsel ölçekte işlevlendirilme durumu vb. nedenler etkili olmaktadır. Bu nedenlerle sosyal tesisler için mevcut kamu arazileri öncelikli tercih sebebi olmaktadır. Ancak kamu arazilerini her zaman ideal şartlarda bulmak mümkün olmamaktadır. Yerel yönetimlerin arsa tahsisindeki bu kısıtlılıklar hariç yer seçiminde kolay ulaşılabilirlik, yakın çevre ile ilişki, güneşe ve rüzgara yönelme, topoğrafyaya uyum dikkat edilmesi gereken önemli kriterler olmaktadır. Bu kriterlerin dışında inşa edilen sosyal tesisin işlevi de önemlidir. Tesisin inşa edildiği yerdeki kullanıcı

profilinin kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarının değerlendirilmesi gereklidir. Ancak bu kriterlerin zaman zaman yerel yönetimlerce göz ardı edilmesi de söz konusudur.

Sosyal tesislerin tasarımında en önemli etken kullanıcı profilinin çeşitliliğidir. Her yaş grubundan insanın kullandığı bu tesislerde; çocukların gelişimi, erişkinlerin eğitimi, yaşlıların deneyimlerini paylaştıkları mekânların birlikte çözümlenmesi gerekmektedir. Bu hiyerarşinin sağlandığı tesislerde toplumun sosyolojik, fizyolojik ve psikolojik gelişimine katkı sağlanacağı bölümlerde gerçekleşen literatür taraması sonucunda bilinmektedir. Kayseri’de ise yerel yönetimlerce yapılan sosyal tesis kullanımlarında; kurs merkezleri, teorik ve uygulamalı dersler ile öğrenmenin yanı sıra, bireylerin yeteneklerini keşfetmeleri; sportif faaliyetler ile eğlenerek, rahatlayıp, dinlenecekleri iç mekân kullanımlarına yönelik sosyal tesis tasarımları yapılmaktadır.

Sosyal tesislerde, strüktürel ve konstrüktif olarak doğru malzemenin doğru yerde doğru detay çözümleri ile uygulanması, sınırlı mali kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Malzeme seçiminde, bütçeye uygun maliyette, estetik, konfor, fonksiyonellik, dayanım, uygulama kolaylığı sağlayan malzemeler sosyal tesis uygulamalarında tercih edilmelidir. Sosyal tesislerde taşıyıcı sistem ile iç mekânların duvar, tavan, döşeme kaplamaları ve dış cephe kaplamaları birbirlerini tamamlayan ve birbirinin sürekliliğini sağlayan bileşenlerdir. Bu nedenle her malzemenin bir diğeri ile birleşimindeki çözümler ile süreklilik sağlanması önemlidir. Sosyal tesis uygulamalarında da bu genel malzeme seçim kriterlerinin göz önünde bulundurulması gereklidir. Kayseri ilindeki üç merkez belediyenin (Melikgazi Belediyesi, Talas Belediyesi, Kocasinan Belediyesi) ürettiği sosyal tesisler yer seçimi, tasarım ve malzeme bakımından irdelenerek tablolar oluşturulmuştur.

1.1. Melikgazi Belediyesi’ndeki Sosyal Tesislerin Yer Seçimi, Tasarım Kriterleri ve Malzeme Seçimi

Melikgazi Belediyesi’nin sosyal yaşamı güçlendirmek amacıyla belediye binası içerisinde ve kentteki parkların içlerinde ya da yakınlarındaki çeşitli bölgelerde bir-iki derslikli inşa ettiği tesisler bulunmaktadır. Melikgazi Belediyesi 2000’li yılların başlarından itibaren imar planında sosyal tesis alanı olarak planlanan yerlere ek olarak özellikle semt pazarlarının yanlarında daha kapsamlı sosyal tesis alanları da planlamıştır. Melikgazi Belediyesi sınırları dahilinde bulunan 11 tesisin yer seçimi, tasarım kriterleri ve malzeme seçimlerinde dikkat edilen hususlar değerlendirilerek bu tesislerin benzer ve farklı yönleri ortaya koyulmuştur (Tablo-2).

Tablo 2. Melikgazi Belediye'sinin yaptığı sosyal tesislerin incelenmesi (Kurtoğlu, 2020'den düzenlenmiştir.)

YEREL YÖNETİM		MELİKGAZI BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ					
TESSİSİN ADI	DANİŞMENTGAZİ SOSYAL TESİSİ	YENİKÖY SOSYAL TESİSİ	İLDEKİ SOSYAL TESİSİ	TOKİ SOSYAL TESİSİ	NEÇİP FAZL KISAKÖK SOSYAL TESİSİ	ESKİYURT SOSYAL TESİSİ	
TESSİSİN FOTOĞRAFI							
TESSİSİN KONUMU VE ULAŞIMI							
TESSİSİN PLANI							
YER EĞİMİ	ADAPARSSEL MAHALLE	2713.1	4261	10641	72142	85111	
	ARAZI BİLGİLERİ	Danışmentgazi	Gösa Cumhuriyet	Mimaristan Demokrasi	Yıldırım Beyazıt	Eski Yurt	
YER EĞİMİ	İMAR DURUMU	Sosyal Tesis Alanı	Pazarlama Alanı ve Otopark	Sosyal Tesis Alanı	Sosyal Tesis Alanı	Spor Kompleksi	
	YAPILAN ÇALIŞILAR	2008	2010	2011	2012	2014	
YER EĞİMİ	BİNA BİLGİSİ	ACIK OTOPARK	Otopark	Otopark	Otopark	Otopark	
	VASFİTA	Otopark	Otopark	Otopark	Otopark	Otopark	
YER EĞİMİ	MERKEZE UZAKLIK	5.9 km	14.7 km	13.7 km	5.6 km	3.5 km	
	KULLANICI SAYISI	500	200	200	200	200	
YER EĞİMİ	EGİMLİ TOPOGRAFYA	600	300	300	450	150	
	İNSAAT ALANI	6500 m²	900 m²	900 m²	900 m²	900 m²	
YER EĞİMİ	KAT ADEDI	Zemin 1 Kat	Zemin 1 Kat	Zemin 1 Kat	Zemin 1 Kat	Zemin 1 Kat	
	ENGELİ ERİŞİMİ	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	
YER EĞİMİ	İŞLEV	Havuz-Aerobik-Sabah-Derelik-Spor	Derelik-Zahira Ofisi-Umumi ve KEİEM	Aerobik-Derelik-Umumi ve	Aerobik-Derelik-Umumi ve	Aerobik-Derelik-Umumi ve	
	TAŞIYICI	Nevrur İşgencedi B.A. Karkas Sistem	Nevrur İşgencedi B.A. Karkas Sistem	Nevrur İşgencedi B.A. Karkas Sistem	Nevrur İşgencedi B.A. Karkas Sistem	Nevrur İşgencedi B.A. Karkas Sistem	
YER EĞİMİ	ÇATI	Havuz-Spor Salonu-Aerobik-Çalk Kafe Kiri Üzeri Polimeren Malz.	Çalk Kiri Üzeri Seramik Kaplama	Ahşap Oturma Çi Üzeri Ahşap Membran	Mermer-Asansör-Teraz Çi	İ profilli Çalk Çi Üzeri Yalıtımlı Sıva-Çi Panel	
	YALITIMI	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	
YER EĞİMİ	PENCERE	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	
	MAZEME	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	
YER EĞİMİ	YER	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	
	İÇ MEKAN	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	
YER EĞİMİ	TAVAN	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	
	DUVAR	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	Yalıtım	

(Tablo 2 devamı)

MELİKGAZİ BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ				
TINAZTEPE SOSYAL TESİSİ	FEDAKAR GÜLBİRENSOSYAL TESİSİ	SİRİNTEPE SOSYAL TESİSİ	TAVLUSİN SOSYAL TESİSİ	GÖRKENT SOSYAL TESİSİ
				
				
				
55102 Tinaztepe	24461 Koykubat	114653 Gökent	/	28105 Gökent
Sosyal ve Eğitici Tesis Alanı	Ahşap Oturma Alanı	Sosyal Tesis Alanı	Spor Tesis Alanı	Pazar Alanı
2014	2015	2015	2016	2017
Özellik:Tramvay/Araba	Özellik:Tramvay/Araba	Özellik:Araba	Özellik:Araba	Özellik:Araba
12,1 km	8,1 km	10,1 km	10,1 km	7,7 km
47	78	78	8	8
57	248	178	43	101
7970 m ²	1450 m ²	835 m ²	1455 m ²	1160 m ²
Bodrum/Zemin/1.Kat	Zemin/1.Kat	Zemin/1.Kat	Bodrum/Zemin/1.Kat	Zemin/1.Kat
Havuz-Aerobik-Kulüp alanı-Doğal Spor	Aerobik-Doğal Taş (Bazalt) Spor	Daralk-Aerobik	Dükkan-Mühürlek-Zahra Olanı*	Dükkan-Aerobik-Mühürlek-Tenis Biluar
Nervür döşemeli B.A. Karkas Sistem	Nervür döşemeli B.A. Karkas Sistem	Nervür döşemeli B.A. Karkas Sistem	Nervür döşemeli B.A. Karkas Sistem	Nervür döşemeli B.A. Karkas Sistem
Spor Salonu-Havuz-Kesitli Çelik Çatı Üzeri Kompozit	Teras Çatı Üzeri Ahşap Oturma, Çatı Üzeri Ahşap Oturma	Teras Çatı Üzeri Seramik Kaplama	Ahşap Kırma Çatı Üzeri Ahşap Merdivan	Eğitici Betonarme Çatı Üzeri Güneş Panelleri
Daralk-Yöntem; Teras Çatı Üzeri Seramik Kaplama				
Merdiven-Aksesör Teras Çatı Üzeri Çelik				
Alüminyum Doğramak	Plastik Esaslı Doğramalı (pvc)	Ahşap Görünümlü Plastik Esaslı Doğramalı (pvc)	Alüminyum Doğramalı	Alüminyum Doğramalı
*Kompozit Kaplama				
*Alüminyum Silikon giydirme Cephe				
*Kompozit Cephe Kaplaması	*Siva - Silikon Esaslı Boya	*Siva - Silikon Esaslı Boya		*Kompozit Kaplama
*Mekânlar Doğal Taş (Bazalt) Kaplama				*Mekânlar Doğal Taş (Bazalt) Kaplama
*Siva - Silikon Esaslı Boya				*Siva - Silikon Esaslı Boya
*Spor Salonu; Darbe Emici Laminat Masif Parke				
*Spor Salonu; Plastik Esaslı Malzeme Üzeri (PVC) Kırma Kaplama				
*Spor Salonu; Plastik Esaslı Malzeme Üzeri (PVC) Kırma Kaplama				
*Havuz; Havuz Seramiği				
*Bazı Duvarlar;Kütüphane; Laminant Parke				
*Havuz ve Aksesör Sıvısı; Doğal Taş (Mermer)				
*Diğer; Mekânlar Seramik Kaplama				
*Havuz- Spor Salonu Çelik Kemer Çatı görünümüdür				
*Diğer; Mekânlar; Metal Anma Tavanı				
Siyah Alçı Boya	Siyah Alçı Boya	Siyah Alçı Boya	Siyah Alçı Boya	Siyah Alçı Boya

İncelemeye göre; yapıların inşa edildiği yerin ihtiyaçlarına bağlı olarak tesislerin işlevleri değişmektedir. Yapıların büyük çoğunluğu kent merkezine yakın konumlanmakta ve yapılara toplu ulaşım ile erişilebilmektedir. Engelli erişimi ise yapıların çoğunda göz önünde tutulmamıştır. Bu yapıların tamamında nervür döşemeli betonarme karkas sistem inşa edilmiştir. Çatılar tesislerin işlevine bağlı olarak çelik kafes kiriş üzeri poliüretan malzeme, ahşap oturma çatı, teras çatı üzeri seramik kaplama, çelik çatı üzeri yalıtımlı sandviç panel, kenetli çelik çatı üzeri kompozit olarak inşa edilmiştir. Dış cephelerde kompozit kaplama veya kapaklı alüminyum cephe sistemi veya mekanik doğal taş kaplama yapılmıştır. Yapıların tamamında cepheye bağlı olarak silikon esaslı boya kullanılmıştır. Sadece Necip Fazıl Kısakürek ve Köşk sosyal tesislerinde yapının konumu ve cephesi göz önünde tutularak güneş kırıcı paneller kullanılmıştır. Danişmentgazi Sosyal Tesisi dışındaki bütün tesislerde dış cephe yalıtımı yapılmıştır. Bütün sosyal tesislerde pencerelerde alüminyum doğramalar veya ahşap görünümlü plastik doğramalar kullanılmıştır. İç mekânda zeminde ise; tesisin işlevine ve mekânların ihtiyaçlarına bağlı olarak doğal taş, seramik kaplama ve karo mozaik kaplama; spor alanlarında ise darbe emici masif parke kullanılmıştır. Bütün tesislerin iç duvarlarında ise saten alçı boya yapılmıştır.

1.2. Kocasinan Belediyesi'ndeki Sosyal Tesislerin Yer Seçimi, Tasarım Kriterleri ve Malzeme Seçimi

Kocasinan ilçesi sınırlarında Yakut Kadın Kültür Merkezi, Mimar Sinan Sosyal Yaşam Merkezi, Erciyesevler Sosyal Tesisi ve Beyazşehir Sosyal Yaşam Merkezi çalışma kapsamında incelenmiştir. Geniş bir yüzölçümüne sahip olan Kocasinan Belediyesi'nde, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu ve merkeze yakın noktalarda bu tesisler çözümlenmiştir. Kocasinan Belediyesi sınırları dahilinde bulunan bu 3 tesisin yer seçimi, tasarım kriterleri ve malzeme seçimlerinde dikkat edilen hususlar değerlendirilerek tesislerin benzer ve farklı yönleri tablo ile ortaya konulmuştur (Tablo- 3).

Tablo 3. Kocasinan Belediyesi'nin yaptığı sosyal tesislerin yer seçimi, tasarım kriterleri ve malzeme seçimi bağlamında incelenmesi (Kurtoglu, 2020'den düzenlenmiştir.)

YEREL YÖNETİM	KOCASINAN BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ	KOCASINAN BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ	KOCASINAN BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ
TESİSİN ADI	YAKUT KADIN KÜLTÜR MERKEZİ	YAKUT KADIN KÜLTÜR MERKEZİ	KOCASINAN AKADEMİ MİMAR SINAN KOCASINAN AKADEMİ ERCİYESEVLER SOSYAL TESİSİ
TESİSİN FOTOGRAFI			
TESİSİN KONUMU VE İLASHIMI			
TESİSİN PLANI			
ADAPARSEL MAHALLE	4221	4221	4221
ABAZI BİLGİLERİ	Mimar Sinan	Mimar Sinan	Erciyesevler
İNŞAAT YERİ	Belediye Hizmet Alanı	Belediye Hizmet Alanı	Belediye Hizmet Alanı
YAPIM YILI	2017	2017	2017
AKIK ÇOKPARK	✓	✓	✓
VAZİFA	Okullar-Tamamlayıcı	Okullar-Tamamlayıcı	Okullar-Tamamlayıcı
ULASHIM	3,4 km	3,1 km	3,6 km
KULLANICI SAYISI	300	300	150
EGİTİM	400	400	750
EGİTİM TOPOGRAFYA	3925 m ²	4315 m ²	2820 m ²
İNŞAAT ALANI	✓	✓	✓
KAT ADEDI	1 Kat	1 Kat	1 Kat
ENGELLİ ERİŞİMİ	✓	✓	✓
İŞLEV	Havuz+Acemik+Derslik+Kütüphane+Kafete-rya	Havuz+Acemik+Derslik+Kütüphane+Kafete-rya	Havuz+Acemik+Derslik+Kütüphane+Kafete-rya
TASIVICI	Nervür döşemeli B.A. Karkas Sistem	Nervür döşemeli B.A. Karkas Sistem	Nervür döşemeli B.A. Karkas Sistem
ÇATI	Bir Katman Çelik Çatı Makaslı Üzeri Süstüyle Çatı Panel	Bir Katman Çelik Çatı Makaslı Üzeri Süstüyle Çatı Panel	Bir Katman Çelik Çatı Makaslı Üzeri Süstüyle Çatı Panel
DİŞ CEPHE	Diğer Mekânlar Temas Çatı Üzeri Sırtak Kırpılması	Diğer Mekânlar Temas Çatı Üzeri Sırtak Kırpılması	Diğer Mekânlar Temas Çatı Üzeri Sırtak Kırpılması
YALITIM	✓	✓	✓
PENCİRE	Alüminyum Doğramalı	Alüminyum Doğramalı	Alüminyum Doğramalı
MALZEME	• Kompozit Kırpılması • Kırpılı Çatı Cephe Kırpılması • Derslik Silikonlu Çatı Cephe Kırpılması • Siva - Silikon Esaslı Boya	• Kompozit Kırpılması • Kırpılı Çatı Cephe Kırpılması • Derslik Silikonlu Çatı Cephe Kırpılması • Siva - Silikon Esaslı Boya	• Kompozit Kırpılması • Silikonlu Çatı Cephe Kırpılması • Siva - Silikon Esaslı Boya
YER	• Acemik Salonu-Soyunma-Kesç-Plastik Esaslı Malzeme(pvc) • Havuz-Havuz Sırtaklı • Akademi ve Asmori Sırtak, Dışarı Tıp (Bünye) • Diğer Mekânlar Sırtak Kırpılması	• Acemik Salonu-Soyunma-Kesç-Plastik Esaslı Malzeme(pvc) • Havuz-Havuz Sırtaklı • Akademi ve Asmori Sırtak, Dışarı Tıp (Bünye) • Diğer Mekânlar Sırtak Kırpılması	• Acemik Salonu-Soyunma-Kesç-Plastik Esaslı Malzeme(pvc) • Konferans-Mesclik-Halk Kırpılması • Akademi ve Asmori Sırtak, Dışarı Tıp (Bünye) • Diğer Mekânlar Sırtak Kırpılması
İÇ MEKAN	• Fluzo-Kafete-rya-Tıp-Yünlü Asma Tavan Dışarı-Metal-Hermetik-Mesclik	• Fluzo-Kafete-rya-Tıp-Yünlü Asma Tavan Dışarı-Metal-Hermetik-Mesclik	• Fluzo-Yünlü Sırtaklıyon-Derçlikler-Konferans Salonu-Alpınan Çerçeve İki Metal Asma Tavan, Asma Sırtak, Alpınan Çerçeve İki Metal Asma Tavan
DIVAR	• Diğer Mekânlar, Akı Sırtak Tavan Boyama	• Diğer Mekânlar, Akı Sırtak Tavan Boyama	Sırtak Akı-Boya

Analize göre; Mimar Sinan ve Erciyesevler Sosyal Tesisleri semtteki pazar yerinin bulunduğu arsada konumlandırılırken Kocasinan Akademi Yakut Kadın Kültür Merkezi bağımsız olarak çözülmüştür. Geniş bir yüzölçümüne sahip olan Kocasinan Belediyesi'nin inşa ettiği tesislerde nüfus yoğunluğunun fazla olduğu ve merkeze yakın konumların tesis alanı olarak seçildiği gözlenmektedir. Bütün tesislere toplu ulaşım ile erişilebilmektedir. Bu yapıların hepsinde işlevler havuz, spor salonu, derslik, kütüphane ve kafeterya olarak belirlenmiştir. Bütün yapılar nervür döşemeli betonarme karkas sistem olarak inşa edilmiştir. Aynı iklimde aynı işlevlere sahip olmasına rağmen tüm yapılarda çatı malzemesi farklılık göstermektedir. Bütün yapılarda dış yalıtım yapılmıştır. Yapıların dış cephelerinde

ise kompozit kaplama kullanılmıştır. Yapıların tamamında pencerelerde alüminyum doğrama bulunmaktadır. Yapıların hepsinin işlevi aynı olduğu için benzer mekanlarda ortak malzeme seçimi yapıldığı gözlenmektedir. Buna göre; aerobik salonu ve kreşlerde zeminde plastik esaslı malzeme (pvc) kullanılırken merdivenlerde doğal taş (mermer), diğer mekanlarda ise seramik kaplama kullanılmıştır. Tavanlarda da zeminlere paralel olarak benzerlikler bulunmaktadır. Kafeterya, fuaye, giriş gibi mekanlarda asma tavan kullanılırken havuz gibi geniş geniş açıklıklı mekanlarda çelik kafes kirişler kullanılmıştır.

1.3. Talas Belediyesi'ndeki Sosyal Tesislerin Yer Seçimi, Tasarım Kriterleri ve Malzeme Seçimi

Talas ilçesi sınırları içerisinde yer alan Talas Kapalı Oyun Parkı ve Kadın Gelişim Merkezi ile Talas Sosyal Yaşam Merkezi çalışma kapsamında incelenmiştir. Bu tesisler Erciyes Üniversitesi ve öğrenci yurtları ile sosyal birçok mekânın bir arada olduğu nüfus yoğunluğu fazla noktalarda konumlanmıştır. Bu tesisler özellikle üniversite öğrencileri ile orta-alt gelir sınıfındaki vatandaşlar tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır. Talas Belediyesi sınırları dahilinde bulunan bu dört tesisin yer seçimi, tasarım kriterleri ve malzeme seçimlerinde dikkat edilen hususlar değerlendirilerek tesislerin benzer ve farklı yönleri ortaya koyulmuştur.

Merkeze yakın olarak konumlandırılan bu tesislere toplu ulaşım ile erişilebilmektedir. İki tesisin farklı işlevleri bulunmaktadır. Talas Kadın Gelişim Merkezi ve Kapalı Oyun Parkı'nda kadın gelişimine destek olmak amacıyla derslik, aerobik salonu ve kadınların dersler sırasında çocuklarını bırakabileceği oyun parkı bulunurken; Talas Sosyal Yaşam Merkezi havuz ve aerobik salonu ile spor faaliyetlerine yönelik olarak planlanmıştır. Her iki yapı da nervür döşemeli betonarme karkas sistem inşa edilmiş ve dış cephe yalıtımları yapılmıştır. İşlev farklılığı çatı tasarımında da farklılığa neden olmuştur. Talas Kadın Gelişim Merkezi ve Kapalı Oyun Parkı'nın çatısı betonarme döşeme üzeri çelik oturtma çatıdır. Metal aşıklar üzerine poliüretan dolgulu sandviç panel kaplama kullanılmıştır. Talas Sosyal Yaşam Merkezi'nde ise havuz mekanı çelik makaslı alüminyum kenet çatı; diğer mekanlar ise teras çatı üzeri seramik kaplama yapılmıştır. Dış cephe malzemesinde her iki tesiste de cepheye bağlı olarak silikon esaslı boya ve mekanik sistem porselen seramik (sinterfleks) kullanılmış; farklı olarak Talas Sosyal Yaşam Merkezi'nde silikonlu cam giydirme cephe kaplaması ve alüminyum profil güneş kırıcılar kullanılmıştır. İç mekanda ise benzer mekanlarda farklı malzeme kullanımı dikkat çekmektedir. Buna rağmen her iki tesiste de iç mekanda benzer tavan malzemeleri kullanılmıştır. Her iki tesiste iç mekanda duvarlarda silikon esaslı boya ve alçı kullanımı mevcuttur (Tablo-4).

Tablo 4. Talas Belediyesi'nin yaptığı sosyal tesislerin yer seçimi, tasarım kriterleri ve malzeme seçimi bağlamında incelenmesi (Kurtoğlu, 2020'den düzenlenmiştir.)

YEREL YÖNETİM		TALAS BELEDİYESİ SOSYAL TESİSLERİ	
TESİSİN ADI		TALAS KAPALI OYUN PARKI VE KADIN GELİŞİM MERKEZİ	
TESİSİN FOTOGRAFI			
TESİSİN KONUMU VE ULAŞIMI			
TESİSİN PLANI			
YER SEÇİMİ	ARAZI BİLGİLERİ	1751	11299
	BAŞLI BİLGİLERİ	Kırsal	Bahçeler
TASARIM	BİNA BİLGİLERİ	Belde Hizmet Alanı	Belde Hizmet Alanı
	ULAŞIM	YAPIM SÜRESİ	2017
MALZEME	MERKEZE UZAKLIK	ACIK ÇIĞI	200
	KULLANICI SAYISI	VAZİFA	Orbula-Tamir/Araba
DİŞ ÇEPIE	EGİMLİ TOPOGRAFYA	MERKEZE UZAKLIK	8.3 km
	KAT ADEDI	SPOR SAHA	200
MALZEME	İNSAAT ALANI	EGİMLİ TOPOGRAFYA	1495 m ²
	ENGELLİ ERİŞİMİ	KAT ADEDI	1
MALZEME	İŞLEV	ENGELLİ ERİŞİMİ	Y
	TASIVICI	İŞLEV	Derinlik-Coşkay Oyma Alanı/Acrobik
MALZEME	ÇATI	YALITIM	Servitör döşeme/B.A. Karkas Sistem
	PENCERE	PENCERE	Havuz Çelik Çatı Mikaslı Alüminyum Kenet Çatı
MALZEME	DİŞ ÇEPIE	MALZEME	Diğer Mekânlarda Temiz Çatı İzleri seramik Kaplama
	YALITIM	YALITIM	Alüminyum Döşemeli
MALZEME	PENCERE	MALZEME	Mekânlık sını. Porselen Seramik (Sinterflex)
	MALZEME	MALZEME	Silikonlu Cam Çiyelme Cephe Kaplaması
MALZEME	MALZEME	MALZEME	Alüminyum Profil Çiğneye Kırklar
	MALZEME	MALZEME	Siya - Silikon Esaslı Boya
MALZEME	YER	MALZEME	Acrobik Silonlar/Öğretmen od.- Soymama; Plastik Esaslı Malzeme (pvc)
	YER	MALZEME	Oyuncu Oblası-Viyana Bar- Ahsap Parke
MALZEME	YER	MALZEME	Mesireti Halı Kaplama
	YER	MALZEME	Açık Oyun Alanı; Kuru Kaçuok Kaplama
MALZEME	YER	MALZEME	Merdiven ve Asansör Sıvısı; Dışlı Taş (Marmer)
	YER	MALZEME	Diğer Mekânlarda Seramik Kaplama
MALZEME	TAVAN	MALZEME	Isık. Hacimler-Soyunma-Silona-Mutfak; Anmı Tavan
	TAVAN	MALZEME	Diğer Mekânlarda; Akı Şıvı Tavan Boyama
MALZEME	DUVAR	MALZEME	Sırtı Akı Boya
	DUVAR	MALZEME	Sırtı Akı Boya

E. BULGULAR VE TARTIŞMA

Taylor, Keown (1978); şehir plancılarının, rekreasyon merkezlerinin (havuzlar, spor salonları, tenis kortları, vb.) yer tespitinde yaşadıkları problemleri ele almışlardır. Çalışmalarda yer tespitinde öncelikli olarak belirlenmiş bütçe dikkate alınması gerekli görülürken, kent sakinlerinin de taleplerinin dikkate alınması gerektiğinden bu iki kriter arasında çelişki yaşandığını vurgulamışlardır (Taylor & Keown, 1978). Bu çalışmada rekreasyon mekânlarının yerlerinin belirlenmesi için yaşanan çelişkilerin giderilmesine yönelik programlama modeli geliştirilmiştir. Taylor & Keown'ın (1978) çalışmalarında, oluşturdukları model ile ihtiyaçları en iyi şekilde karşılayacak tesis türlerinin belirlenmesini sağlamıştır.

Coşkun (2004); sosyal tesis ve devlet hizmet noktalarının (okullar, klinikler, ofisler, yaşlılar için evler, çocuklar için evler, parklar, kütüphaneler, topluluk alanları vs.) coğrafi erişimlerini incelemiştir. Çalışmada sosyal tesislerin nasıl ele alındığı ve kullanıcıya en iyi nasıl ulaştırılacağı anlatılmıştır. Büyükşehir sınırları içindeki tesislerin uygun olan yerde yapılması ve gerekirse alternatif aktivitelere erişimi sağlayacak çözümler sunmayı amaçlamıştır (Coşkun,2004). Kullanıcıların mekânsal verilere ulaşımı, hizmetlerin eşit ve etkili bir şekilde planlanmasını sağlayacağı bu çalışmada belirtilen bir diğer konudur. Coşkun (2004) bu çalışmada erişim standartları için öneriler sunmuş ve verimlilik çalışmaları ile kullanıcı kapasitesinde artış olacağı sonucuna varmıştır. Sunulan bu tezde Coşkun'un değerlendirdiği ulaşım kriterleri dışında tasarım ve malzeme verilerine de değinilmesi tezin güçlü yönüdür.

McCormack vd. (2006); Batı Avusturalya Bölgesi'nde yer alan insanların farklı türdeki fiziksel aktivite mekânlarına ulaşmak için kullandıkları mesafeleri incelemiştir. Çalışmanın literatür

taramasında demografik yapı, çevresel olanaklar ve aktivite mekânlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Alan çalışması kapsamında ise Batı Avusturyalı yetişkin bireylere anket yapmak suretiyle verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ankette katılımcıların buldukları evlerden dinlenme tesisine, plaj ve nehirler ile parklara olan mesafeleri değerlendirmişlerdir (McCormack vd., 2006). Böylece yetişkinlerin hangi aktivite için ne kadar yol aldıklarının bilinmesinin planlama yaparken tasarımcıya yardımcı olacağı düşünülmüştür. McCormack vd.'nin (2006); fiziksel aktivite mekânlarına ulaşım mesafelerinin belirlenmesi üzerine yaptıkları çalışmada, yetişkinlerin tesislere gitmek için katettikleri mesafelerin demografik yapıya, ulaşım istenen mekânın işlevine ve çevresel olanaklara bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın farklı kullanıcı tiplerinin, hangi aktivitelere ulaşmak istedikleri yönünde bilgi sahibi olma ve kıyaslama olanağı sunması, güçlü yön olarak görülmektedir. Tarafımızca yapılan alan çalışması ile yapıların tasarım süreçlerinin incelenmesi, tasarımcılara ve yetkililere yol göstereceği düşünülen sonuçlar elde edilmesi sağlanmaktadır. İki çalışmada da yapılan alan çalışması, tasarımcıya yol göstermesi yönünden benzerlik oluşturmaktadır.

Asiliskender (2008); Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasından sonra modernleşme süresinde, devlet eliyle yapılan sanayi tesisleri ve çevresinde gelişen konut yerleşimlerinin mekânsal ve toplumsal değişim sürecini ele almıştır. Ele alınan dönemde Kayseri'de, devletin şehrin güney ve kuzeyinde kurulduğu, Tayyare Fabrikası ve Sümerbank Bez Fabrikası ve etrafındaki çalışanlar için yapılan lojmanlar, şehrin sosyal mekânlarından uzak, iki yeni kent merkezi halini aldığı ve bu yapıların şehrin mimarisini etkilediğini söylemektedir. Literatür taramasının yanı sıra kullanıcılar ile yapılan sözlü görüşmelerin analizleri sonucunda, kentteki değişim süreci anlatılmıştır. Devletin kurduğu fabrikalar etrafında sadece lojmanlar ile sınırlı olmadığını, eğlence mekânları, spor alanlar ve eğitim yapıları gibi sosyo-kültürel yapılar da bulunduğunu dile getirilmiştir. Asiliskender (2008) çalışmasında, bu yapıların, Kayseri'nin modernleşmesine, mekânsal ve toplumsal yapının değişmesine yol açtığını belirtmiştir (Asiliskender, 2008). Tarafımızca yapılan çalışmada ise literatür taramasıyla elde edilen ilkeler, alan çalışmasındaki farklı fonksiyonlara sahip sosyal tesis yapılarının tasarım kriterleri değerlendirilerek tespitlerin yapılması çalışmanın güçlü yönünü ortaya koymakta ve alana katkı sağlamaktadır.

Panther vd. (2008); İngiliz hükümetinin toplumun fiziksel aktivitelere ulaşımının iyileştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemişlerdir. İngiltere'de seçilen şehirde halkın gelir seviyesinin spor tesislerine ve spor salonlarına uzaklıkları incelemişlerdir. Bu bağlamda, Norwich şehrindeki altı mahallede, 2004 yılının ağustos ve eylül aylarını kapsayan bir anket çalışması yapılarak yetişkinlerin sosyal tesislere uzaklıkları belirlemişlerdir (Panther vd., 2008). Panther vd.'nin, (2008) çalışmalarında, tesislerden daha uzakta yaşayanların gelir seviyelerinin düşük olduğu ve daha fazla egzersiz yapma isteğini bildirmediğinden daha az aktif oldukları sonucu elde edilmiştir. Bu sebeple İngiliz hükümeti düşük gelirli insanların fiziksel aktivite ihtiyaçlarını karşılamak için daha uygun fiyatlı, kolay ulaşılabilen tesisler inşa etmesi gerektiğini önermişlerdir. Bu yönde hazırlanan bu çalışmada de 16 sosyal tesis üzerinden yapılan alan çalışmasında tasarım, uygulama ve kullanım evreleri incelenmiş, tasarımlarda ve ihtiyaç programların belirlenmesinde toplumun demografik yapısının önemi vurgulanmıştır.

Toriola vd.'nin (2014), bu doğrultuda yerel yönetimlerin rekreasyon hizmetlerine yönelik rekreasyon stratejik plan geliştirmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, etkin reaktif mekânların tesisi için yerel ve eyalet hükümetleri arasındaki iş birliği sağlanması vurgulanmıştır. Yapılan tezde de

halkın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için sınıf ayrımı gözetmeksizin, talep ve yeniliklerin dikkate alınarak tesislerin inşa edilmesi yönünde yerel yönetimlere önerilerde bulunulmuştur.

Sosyal tesislerin kentlinin sosyolojik ve psikolojik olarak gelişmesinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin topluluk halinde yer aldığı, eğitim, eğlence, spor gibi pek çok aktivitenin yer aldığı sosyal tesis yapılarının kentlinin ihtiyaçlarını karşılıyor olması kıymetlidir. Bu bağlamda sosyal tesislerin yer seçimi, tasarım, malzeme kararlarının en etkin biçimde verilmesi yapım ve kullanım süreçlerindeki sorunların ortaya çıkmasını engelleyecektir. Literatür taramasında, yerel yönetimlerce yapılan sosyal tesislerin yapım ve kullanım aşamasında karşılaşılabilecek problemlerin, tasarım sürecinde, tasarım kriterlerinin göz önünde bulundurulması ile çözüleceği öngörülmektedir.

Çalışma sonucundaki elde edilen veriler ile sosyal tesislerin yer seçimi, tasarım ve malzeme seçimleri karşılaştırılmıştır. Buna göre sosyal tesislerin tasarımında yer seçimi ilk önce ele alınması gereken konulardan biridir. Yer seçiminde kolay ulaşım önemlidir. Sadece mahalle sakinlerinin kullandığı Yeniköy, TOKİ, İldem, Esenyurt, Necip Fazıl Kısakürek, Fedakâr Gülderen, Gökent, Tavlusun, Şirintepe Sosyal Tesisleri bulunduğu konum itibarıyla her noktadan makul sürede yaya olarak ulaşılırken; Danışmentgazi, Tınaztepe, Köşk, Talas, Yakut Kadın Kültür Merkezi, Kocasinan Akademi Mimarsinan Sosyal Tesisi ve Talas Kapalı Çocuk Oyun Parkı Ve Kadın Kültür Merkezi'ne kentin her noktasından talep olduğu için yaya ulaşımı olarak uygun mesafede değildir. Tesislerin tamamına otobüs, çoğuna hem otobüs hem tramvay aracı ile ulaşım mümkündür. Sosyal tesislerde eğitim faaliyetleri bulunduğu gürültü kirliliğine sebep olacak bir konuma yerleştirilmemeleri gerekmektedir. Pazar yeri alanı ile konumlanan Yeniköy, TOKİ, İldem, Necip Fazıl Kısakürek, Fedakâr Gülderen, Tavlusun, Kocasinan Akademi Erciyesevler ve Mimarsinan Sosyal Tesislerin pazarın kurulduğu günlerde gürültü kirliliği yaşanacağından ve otopark alanı sorununa yol açacağından birlikte çözülmesi doğru bir yaklaşım olmamaktadır.

Yeniköy, TOKİ ve İldem Sosyal Tesisleri dışındaki bütün sosyal tesislerde engelli erişimi planlanmıştır. Yapım yılı göz önüne alındığında en eski sosyal tesisler bu yapılardır. Bu bağlamda sosyal tesis üretimi arttıkça kullanımdaki eksiklerin giderilmesine yönelik yapı planlamasının değiştiği söylenebilir.

Yaya erişimi konusunda ise farklı tesislerde farklı yaklaşımlar olduğu tespit edilmiştir. Sadece mahalle sakinlerinin kullandığı Yeniköy, TOKİ, İldem, Esenyurt, Necip Fazıl Kısakürek, Fedakâr Gülderen, Gökent, Tavlusun, Şirintepe Sosyal Tesisleri bulunduğu konum itibarıyla her noktadan makul sürede yaya olarak ulaşılırken; Danışmentgazi, Tınaztepe, Köşk, Talas, Beyazşehir Sosyal Yaşam Merkezi, Yakut Kadın Kültür Merkezi, Kocasinan Akademi Mimarsinan Sosyal Tesisi ve Talas Kapalı Çocuk Oyun Parkı ve Kadın Kültür Merkezi'ne kentin her noktasından talep olduğu için yaya ulaşımı olarak uygun mesafede değildir. Tesislerin tamamına otobüs, çoğuna hem otobüs hem tramvay aracı ile ulaşım mümkündür.

Sosyal tesisler kentin çeşitli mahallelerinde yer almaktadır. Eğitim ve spor alanlarına yönelik işlevler bulunan sosyal tesislerin kullanıcı sayıları 81 kişi ile 2264 kişi arasında değişmektedir. Kullanıcı sayısı ile ihtiyaç programındaki çeşitliliğin örtüştüğü Beyazşehir Sosyal Yaşam Merkezi hem alan hem de talep yoğunluğu en fazla olan tesistir. Kocasinan Akademi Mimarsinan Sosyal Tesisi, Talas, Yakut

Kadın Kültür Merkezi'nde ihtiyaç programının çeşitliliğinden ötürü talep yoğunluğu yaşanan bu tesislerde de alan yeterli olmamaktadır. Sosyal tesisler işlev bakımından incelendiğinde, İldem Sosyal Tesisi'nde yalnızca eğitim faaliyetleri yer alırken, diğer tüm tesislerde hem eğitim hem de sportif ihtiyaçları karşılamaya yönelik çeşitli faaliyetler bulunmaktadır. Bu tesisler içinde Danişmentgazi, Tınaztepe, Kocasinan Akademi Mimarsinan Sosyal Tesisi, Köşk, Talas, Beyazşehir Sosyal Yaşam Merkezi, Yakut Kadın Kültür Merkezi'nde sportif faaliyetlere ilave havuz bulunmaktadır.

Projelerin uygulama sırasında yahut uygulama sonrası yapının kullanım alanını büyütme yönelik ilaveler önceden öngörülerek tasarım yapılması diğer önemli bir konudur. Nitekim araştırma sonucunda Yeniköy Sosyal Tesisi, Fedakar Gülderen Sosyal Tesisi, Gökkent Sosyal Tesislerinde kullanım alanına yönelik ilaveler bulunduğu tespit edilmiştir. Çatı, strüktür, iç-dış mekân kaplama malzemelerinin maliyeti artıracığı düşünüldüğünde, bütçenin elverdiği ölçüde, maliyeti artırmayan aynı özellikte malzeme seçimi önemlidir. Kaynaklar sınırlı olsa da referans bazı noktalarda yapılan Talas Sosyal Yaşam Merkezi, Tınaztepe, Necip Fazıl Kısakürek, Kocasinan Akademi Mimarsinan ve Erciyesevler Sosyal Tesisi, Yakut Kadın Kültür Merkezi, Talas Kapalı Çocuk Oyun Parkı ve Kadın Kültür Merkezi'nin iç ve dış mekân kaplamalarında alüminyum kompozit panel ve seramik kaplama gibi malzemeler kullanılmıştır. Bu durum ilk yapı maliyetini arttırsa bile yapının kullanım sürecinde atmosfer koşullarından daha az etkilenmesini sağlamaktadır. Sıva ve boya yerine kaplama malzemesi tercih edilmesi yapı kabuğunu yağmur sularından koruması ve güneş ışınlarının etkisinden koruma sağladığı için uzun dönemde ekonomi sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca sosyal tesislerin kullanıcılarına yönelik işlevleri önemlidir. Örneğin tesisin yapılacağı yerdeki kullanıcı profilinin kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı doğrultusunda ihtiyaçların belirlenmesi gerekli iken, ele alınan sosyal tesislerde bu kriterlerin inşa eden belediyelerce göz ardı edilmesi söz konusudur. Danişmentgazi Sosyal Tesisinde havuz bulunurken Esenyurt, Necip Fazıl Kısakürek, Kocasinan Akademi Erciyesevler Sosyal Tesislerinde ihtiyaç olmasına rağmen havuzun bulunmaması doğru bir yaklaşım olarak görülmemiştir.

Tesislerde farklı işlevler bulunmaktadır. Buna bağlı olarak iç mekân zemin kaplamalarında; spor salonu ve aerobik salonu, darbe emici latalı masif parke, havuz alanında, havuz seramiği, merdivende doğal taş (mermer) kaplama ve diğer mekânlarda seramik kaplama uygulaması tercih edilmiştir. Tavan kaplamalarında ise; sirkülasyon alanları, aerobik salon, spor salonu ve nikah salonu tavanları taş yünü alçı sıva, soyunma ve ıslak hacimlerde pvc esaslı asma tavan, diğer mekânlar saten alçı ve boya uygulamaları görülmektedir. Korkuluklarda metal korkuluklar yapılmıştır. Havuzlarda bulunan tuvaletlerin tamamının hijyen ve dünyada kullanılan standartlar açısından klozet tercih edilmesi gerekirken, bazı sosyal tesislerde sadece alaturka olması temizlik kurallarına uymaması sebebi ile yanlış bir yaklaşımdır.

Yerel yönetimler, dünyada 20. yüzyılın başlarından itibaren, ülkemizde ise Selçuklular ile organizasyonel olarak çalışmaya başlamışlardır. Atatürk'ün Halkçılık ilkesinde ilerleyen; halkın faydası doğrultusunda hareket eden, toplumun iradesi ile kurulan bu kuruluşlar devlet ve toplumun verdiği yetki ve kaynakla yine topluma hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Sosyal tesis uygulamaları da bu

amaçlara uygun olarak yerel yönetimlerin görev kapsamlarında bulunmaktadır. Sosyal tesisler bireylerin sosyal, kültürel ve sportif edimlerini elde edecekleri, gündelik ihtiyaçlara cevap verebilmenin yanı sıra beceri ve mesleki gelişime de katkı sağlayarak bireyleri topluma kazandırmayı amaçlamaktadır. Geçmişten günümüze sosyal yaşamın gerekliliği ile sosyal yaşam alanların gelişerek ve hızla çoğaldığı görülmektedir. Literatürde toplumun değerleri doğrultusunda gereksinimleri karşılamak için yapılan sosyal tesislerin olanaklarını iyileştirmeye yönelik çözümler sunan bilimsel çalışmalar bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında Kayseri'de belediyelerce yapılan sosyal tesislerin planlanan yer seçimi, belirlenen ihtiyaç programı ile oluşturulan fonksiyon şeması, topoğrafyaya uygun projelendirilmesi ile yapının yerinde projesine uygun inşa edilip/edilmeme süreçleri incelenmiştir. Araştırmada önermenin sınanabilmesi için yerel yönetimlerce yapılmış 16 sosyal tesisin tasarım kriterleri üzerinden değerlendirildiği araştırma kapsamında; yer seçimi, tasarım ve malzeme seçimine ilişkin analizler yapılmıştır. Çalışmada sosyal tesislerin bazılarında uygulama projesi ile mevcut durumların örtüşmediği; sonradan tadilat projeleri ile değişen yerler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca teknolojinin hızla gelişmesi, nüfus artışı ile yaşanan yoğunluğun ve çeşitlenerek çoğalan gereksinimler sonucunda mevcut sosyal tesislerin bütün taleplere cevap veremediği örnekler de görülmektedir. Bu bağlamda; yerel yönetimlerin, sosyal tesisleri yaparken, sınıf ayrımı gözetmeksizin toplumun ihtiyaç durumları ve ihtiyacın ivediliği dikkate alınarak ihtiyaç programı yapması önemlidir. Her bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik durumunun farklı olduğu düşünülürse, her birinin farklı ihtiyaç ve yere, en iyi koşullarda, ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenen işlevleri bulunduran tesisler inşa edilmelidir. Tasarım süreçlerinde; yapının büyüklüğüne karar verirken bölgenin demografik yapısı ve kullanıcı dinamikleri doğru analiz edilerek kapasitenin belirlenmeli, arazi seçiminde tesis alanının jeolojik ve topografik yapısının uygun olup olmadığının yanı sıra arsanın büyüklüğünün öngörülen ihtiyaç programı için yeterli olup olmayacağı değerlendirilmeli, yer seçimi kriterleri sağlandıktan sonra yapılarla yakın çevre düzenlemesi ile gerçekleştirilen erişimin yapının kullanımına uygun oluşturulmalıdır. Yapıların konumlarına bakıldığında ise genellikle pazar yeri, okul gibi kamusal alanların yakınında konumlandığı böylece toplu ulaşım da rahatça erişilebildiği görülmüştür. Bu durum olumlu olarak karşılanmıştır. Sosyal tesislerin taşıyıcı sistemleri genellikle betonarme karkas sistemdir. Geniş açıklık istenen yapılarda betonarme karkas veya çelik taşıyıcı tercih edilmektedir. Ancak Kayseri'de çelik yapı üretiminin kısıtlı olması ve çelik yapı üretiminin betonarme yapıdan maliyetli olması nedeniyle sosyal tesis yapılarında genellikle betonarme karkas sistem kullanılmıştır. Malzeme seçiminde ise estetik kaygıların yanı sıra ekonomik, ergonomik, kullanım kolaylığı, dayanıklı, kolay temizlenebilen malzemeler tercih edildiği gözlenmiştir. Bu durum olumlu karşılanmıştır.

Çalışma sonucunda yerel yönetime öneriler;

- ⊙ Yerel yönetimlerin, sosyal tesisleri yaparken, sınıf ayrımı gözetmeksizin toplumun ihtiyaç durumları ve ihtiyacın ivediliği dikkate alınarak ihtiyaç programı yapması önemlidir.
- ⊙ Her bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik durumunun farklı olduğu düşünülürse, her birinin farklı ihtiyaç ve önceliklerinin olacağı bir gerçektir. Bu sebeple kullanıcı profili göz ardı edilmeden gerekli olan, uygun yere, en iyi koşullarda, ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenen işlevleri bulunduran tesisler inşa edilmelidir.

- ⊙ Bireylerin, ihtiyaçlarının belirlenmesinde ve kullanım esnasında yaşanacak sorunların çözümüne dahil olmasına olanak sağlanarak toplum bilinci oluşturulmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için; öncelikle yapının kullanıcısı olan toplumun onay verebileceği projeler farklı yollarla kullanıcının genel görüşüne açılmalıdır. Yarışma bu projelerin seçilmesinde bir yöntemdir. Ayrıca projelerin kullanıcıların değerlendirmesini sağlayabilecekleri uygun platformlarda sunulması önemlidir.
- ⊙ Farklı fiziksel koşullara sahip farklı yerleşimlerde yaşayan bireylerin sosyal ihtiyaçları da farklılaşmaktadır. Bu kriterler dikkate alınarak ihtiyaç programı oluşturulmalıdır.
- ⊙ Sosyal tesislerle ilgili tamir/tadilatların düzenli yapılarak, talep ve yeniliklere yönelik iyileştirmeler için belirli aralıklarla revizyonlara gidilmelidir.

Yerel yönetimlerce yapılan sosyal tesislerin uygulama esnasında gözden kaçan veya ihmal edilen yönlerin kullanım sürecini nasıl etkilediği örnekler üzerinde görülmüştür. Bu sebeple yer seçimi, tasarım, malzeme seçimi aşamalarında verilecek doğru kararlar yapının kullanılabilirliğini etkilerken toplumun gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma bundan sonra yapılması planlanan sosyal tesisler için yol gösterici olacaktır.

Çalışma sonucunda genel öneriler;

- ⊙ Tasarımda topografik özellikler ile iklim koşulları gibi doğal etkenlerin yanı sıra yapı kullanıcıları için sağlık, güvenlik, konfor şartlarını sağlayan mekânlar oluşturulması amaçlanmalıdır. Yapının formunun oluşmasında yönlenme etmeni önemli olurken doğal havalandırma, gün ışığının yeterli ölçüde yapı içine alınması sağlanarak doğa ile uyumlu, enerji etkin kullanım şartlarını sağlayan yapılar tasarlanması gerekmektedir. Bu durum, enerji kullanım maliyetlerini de düşürecektir.
- ⊙ Toplum tanımlayan kültür, mimari vb. aidiyet kavramlarının bir kentin prestij yapıları olarak algılanan sosyal tesislerde vurgulanması önemli görülmektedir. Bunun için sosyal tesislerde gerek malzeme gerekse tasarımda, bulunduğu bölgenin/yörenin kimliğini yansıtması önerilmektedir. Elbette bu durum küreselleşme ile yerel mimarinin birlikte harmanlanmasını engellememelidir.
- ⊙ Yapıların, güneş kontrolü, doğal havalandırma, rüzgâr yönü, yer ve yön seçiminde dikkate alınmalıdır. Tasarımlarda iklimsel veriler ışığında cephe sistemlerinde enerji etkin malzeme tercih edilmelidir.
- ⊙ Kayseri’de tasarlanmış sosyal tesis yapılarının Kayseri bölge genelinde tasarımda yerel bir dil birliğinin olması toplumun bu yapıları diğerlerinden kolay ayırt etmesini sağlayacaktır.
- ⊙ Tasarımda yapı formu, mekân organizasyonu, malzeme seçimi ile peyzaj tasarımı birlikte düşünülmeli, imkânlar dahilinde topluma yaraşır mekânlar tasarlanmalıdır.

- Yeterli kaynak bulunmadığından mevcut kaynağın doğru kullanılmasının, zaman ve kaynak israfını da engelleyeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada yerel yönetimlerce maliyetli ve uzun vadede kullanılması amaçlanan bir yatırım olan sosyal tesis uygulamalarının teorik bilgiler ışığında, tasarım ve yapım süreçlerinin çok iyi etüt edilerek planlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu çalışmanın gelecekte bu alanda yapılacak akademik çalışmalara örnek olması, yeni yapılacak sosyal tesis uygulamalarının tasarımında, tasarımcıya yol göstermesi ve yerel yönetimlere katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye %40 oranında Makbule KURTOĞLU; %40 oranında Prof. Dr. Özlem PARLAK BİÇER; %20 oranında Selen ÖZTÜRK USTAOĞLU katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Kaynakça

- Akıncıtürk, N. (1998). Ekomimari ölçekteki yapı elemanları ve malzeme olgusunun sürdürülebilir kentselmeye yansımaları. *BAÜ Fen Bilimleri Enstitü Dergisi*, 1 (1): 114-133.
- Akşehir, M., İ. (2013). Sosyal tesisler, iktisadi işletmeler ve tabii olduğu esas ve usuller. *Denetim Dergisi*, 11: 86-91.
- Akyüz, V. (2005). *İslam geleneğinden günümüze şehir hayatı ve yerel yönetimler* (ss. 305). İlke Yayıncılık .
- Arkitera. (2005, 14 Temmuz). 5393 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girdi. <https://v3.arkitera.com/h3090-5393-sayili-belediye-kanunu-yururluge-girdi.html>
- Arslan Talat, N. (2005). İdari ve mali paylaşım açısından merkezi yönetim yerel yönetim ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33: 189-208 s.
- Asiliskender, B. (2002). *Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimari'de "modern" kimlik arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Atabay, Ş., & Dikmenoğlu, N., E. (2018). İnşaat sektöründe değer mühendisliği yöntemi ile malzeme seçimi. *Teknik Bilimleri Dergisi*, 8 (3): 15-22 s.
- Atlı, Y., & Yücel, N. (2018). Sağlık kurumları, sağlık kurumlarında marka ve Elazığ ili sağlık sektörü. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2): 45-64.
- Aydın, Ö., & Öznehir, S., & Akçalı, E. (2009). Ankara için optimal hastane yeri seçiminin analitik hiyerarşi süreci ile modellenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2): 69-86.
- Aytaç, Ö. (2006). Girişimcilik: Sosyo-kültürel bir perspektif. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15: 139-160.
- Başal, H. A. (2003). *Gelişim ve psikoloji: Nasıl mutlu bir çocuk yetiştirebilirim?*. Morpa Yayıncılık.
- Bingöl, C. (2010). *Kültürler arası iletişim sürecinde kültür, kültürel kimlikler ve çeviri ilişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Biol, İ. (2011). *Hayırseverlerimiz ve Kayseri*. Mazaka Yayıncılık.
- Bulut, S. (2008). *Türkiye'de yerel yönetimlerin çevre politikası uygulamalarının değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri. Enstitüsü.
- CBS Müdürlüğü. (t.y.) *Kayseri kent bilgi sistemi(3B)*. <https://cbs.kayseri.bel.tr/sayfa/141/kayserikent-bilgi-sistemi-3b>
- Cılga, İ. (2004). *Bilim ve meslek olarak Türkiye'de sosyal hizmet*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları.

- Coşkun, Ö. (2004). *Local government green space policy the cases of Kartal And Sarıyer in İstanbul*. A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical Universty, In Partial Fullfilment Of The Requirements For The Degree Of Master Of Science In The Department Of Urban Policy Planing And Local Governments.
- Çetinkaya, S. (2016). *Eğitim yapılarında tasarım kriterlerinin araştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, A. (1997). *Sektöre göre tek düzen hesap planları*. Çağdaş Yayıncılık.
- Demirdöğen, O. (1988). *Kuruluş yeri seçimi ve bir uygulama*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirdöğen, O., & Bilgin, B. (2004). Organize sanayi bölgeleri için yer seçimi kararlarını etkileyen faktörler: Erzurum örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2): 306-324.
- Deniz, B. (2005). Kentsel kamusal mekânlar bağlamında Centennial Olimpiyat Parkı'nın (Atlanta, ABD.) irdelenmesi. *ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2 (1): 5-10.
- Doğan, M. (1998). *Yerinden yönetimde halkın yönetime katılımı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, M. (2013). Yerel yönetimlerde açıklık politikaları. *Marmara Üniversitesi Dergisi*, 10 (40): 173-183.
- Genç, T. (1998). *Kamu yönetimi*. Başkent Klşe Matbaacılık.
- Google Earth. (2023). <https://earth.google.com/>
- Göçmen, Z., & Doğan, B. (2015). Turizm amaçlı su altı ve su üstü Sportif faaliyetlere yönelik talimatlar ve İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 6 (2):432.
- Göde, K. (1991). *Tarih içinde Kayseri*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Karayılmazlar, A., & S., Çelikyay, H. S. (2018). Kentlerde kamusal alanların tasarımı ve önemi. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9 (17): 83-89.
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi (t.y.) Belediye tarihçesi. <https://www.kayseri.bel.tr/belediye-tarihcesi>
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi. (2016). *Stratejik plan 2016-2020*. https://www.kayseri.bel.tr/uploads/pdf/uploads_pdf/kbb_stratejik_plan_2016_2020.pdf
- Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (t.y.). *Kocasinan*. <https://kayseri.ktb.gov.tr/TR-62500/kocasinan.html>
- Kayseri Melikgazi Belediyesi. (2020). İdari personel sözlü beyan, Kayseri.
- KCETAŞ. (2017). *Kayseri'de bir inci*. KCETAŞ yayınları.
- Keleş, R. & Yavuz, F. (1983). *Yerel yönetimler*. Turhan Kitabevi.

- Kıratlı, M. (1972). İdarenin bayındırlık hizmetleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27 (4): 238-328.
- Kocasinan Belediyesi. (2017). *Kocasinan Belediyesi 2017-2020 stratejik planı* 26 s.
- Koç, M. T. (2015). *Sosyal Belediyecilik Anlayışı çerçevesinde Kayseri Büyükşehir Belediyesi bünyesinde yapılan sosyal faaliyetler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, O., & Arslan, H., & Eti, S. (2017). Belediyelerde sosyal politika uygulamaları ve Pendik Belediyesi örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(12): 119-144.
- Kurtoğlu, M. (2020). *Kayseri belediye sosyal tesislerine yönelik mimari ölçekte bir değerlendirme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Fen Bilimleri Enstitüsü.
- McCormack, G. & McCormack, B. & Bulsara, M. & Pikora, T. (2006). Correlates of distances traveled to use recreational facilities for physical activity behaviors, 3:18.
- Melikgazi Belediyesi. (2015). *Kamu iç kontrol standartları eylem planı*. https://www.melikgazi.bel.tr/images/acilirdosya/20210104154329_0.pdf
- Melikgazi Belediyesi. (2019). *Melikgazi Belediyesi 2019 yılı performans programı*. https://www.melikgazi.bel.tr/images/acilirdosya/20210104155130_0.pdf
- Ökmen, M., & Çağatay, U. (2014). Kamu hizmeti- yerel hizmet ilişkisi ve açılımları üzerine notlar. *Yerel Politikalar Dergisi*, 6: 77-104.
- Özdemir, G. (2018). Türk siyasi kültürü bağlamında hükümet sistemlerine ilişkin bir değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, 2 (2): 45-86.
- Özgen, E. (2014). *Sağlık yapılarının genel mekân tasarımlarının kullanıcılar üzerindeki etkisi ile Hacettepe Tıp Fakültesi Hastanesi 7 no' lu kapı girişinin düzenlenmesine bir öneri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Panter, J., & Jones, A., & Hillsdon, M., (2008). *Equity Of access to physical activity facilities in an English city*, Preventive Medicine, 46:303-307.
- Resmi Gazete. (2005). Belediye kanunu, (2005, 13 Temmuz. Sayı: 25874).
- Resmi Gazete. (2017). Kamu sosyal tesislerinin işletilmesine ilişkin tebliğ, (2017, 7 Temmuz. Sayı Numarası: 30117).
- Şahin Tural, A. (2006). *İstanbul-Beyoğlu'nda yer alan yeme-içme mekânlarının tasarımında ve kullanımında yeni eğilimler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Talas Belediyesi. (t.y.). *Tarihçe*. <https://www.talas.bel.tr/tr/rota-talas/tarihce>
- Tandoğan, O. (2017). Evrensel tasarım kavramı ve kentsel peyzaj ile ilgili örnekler üzerinden değerlendirilmesi. *Artium Dergisi*, 5 (2): 51- 66.

- Tanrıtanır, A. (2011). *Sağlık yapılarında hasta yatak katlarının kullanıcı güvenliği ve memnuniyeti bağlamında irdelenmesi ve bir tasarım klavuzu önerisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Taylor, B., & W., Keown A., J., (1978). Planning urban recreational facilities with integer goal programming. *Journal of the Operational Research Society*, 29: 8, 751-758.
- Torlak, Ö., & Özdemir, Ş. (1999). Yerel hizmetler, yerel yönetimler ve etkinlik. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15: 111-120.
- TÜİK. (2018). *Seçilmiş göstergelerle Kayseri*. TÜİK Yayınları.
- Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları. (2010). *Türkiye sağlık yapıları asgari tasarım standartları 2010 yılı kılavuzu*. <https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/414>
- Ulusoy, A., & Akdemir, T. (2001). *Mahalli idareler*. Seçkin Yayıncılık.
- Yelkenci, Sert, F. (2015). *Dini yapılarda akustik koşulların İzmir Kemeraltı Havralar Bölgesi Sefarad Sinagogları üzerinden incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, N. (2014). *Günümüz tekstil ve moda tasarımında tasarım, tasarımcı ve tüketici açısından tasarım kültürü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

RÖNESANS, BAROK VE ROKOKO EKSENİNDE BİR TEKNİK OLARAK YANILSAMA KAVRAMI

 Serdar DARTAR^a

Öz

Resim sanatı içerisinde dönemsel olarak pek çok farklı tekniğin gelişim göstererek sanat eserlerinde yer bulduğu görülmüştür. Anlatımın etkili bir biçimde yansıtılması için renk, ışık, perspektif gibi unsurların eserlerde kullanımı çeşitlilik göstererek ifadeyi zenginleştirmiştir. Değişen tanımlamalarla karşılaşılan teknikler, yanılsama kavramı altında kendini göstermiştir. Trompe l'oeil, quadratura, rakursi olarak adlandırılan terimler resim sanatında yanılsama kavramı ile yakından ilişkili olan kavramlar olmuştur. Araştırmada Trompe l'oeil, quadratura ve rakursi kavramlarının tanımlamalarına ve bu kavramları teknik anlamda eserlerinde uygulayan sanatçılara yer verilmiştir. İlgili terimler bağlamında değerlendirilebilecek eserlerin biçim ve içeriklerini incelemek amaçlanmıştır. Konu ile ilgili yazılı ve görsel kaynaklar taranmış, görsellerin yer aldığı alt başlıklarda yöntem olarak eser analizi yöntemi uygulanmıştır. Eser örnekleri sanatçılar Andrea Mantegna (ressam, 1431-1506, İtalya), Gambattista Tiepolo (ressam, 1696-1770, İtalya), Johann Baptist Zimmermann (ressam, 1680-1758, Almanya), Raffaello Sanzio (ressam, 1483-1520, İtalya), Guercino (ressam, 1591-1666, İtalya), Pietro da Cortona (ressam, 1596-1669, İtalya), Pere Borrell del Caso (ressam, 1835-1910, İspanya) ve Annibale Carracci (ressam, 1560-1609, İtalya) 'in eserleri ile sınırlandırılmış, bu doğrultuda değerlendirmelerde bulunulmuştur. Araştırmacı Sanat Eleştirisi yöntemi ile sanatçıların eserleri teknik açıdan değerlendirilirken yanılsama etkisini öne çıkaran uygulamalar üzerine de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Trompe l'oeil, Quadratura, Rakursi, Resim, Yanılsama.

THE CONCEPT OF ILLUSION AS A TECHNIQUE ON THE AXIS OF RENAISSANCE, BAROQUE AND ROCOCO

Abstract

It has been observed that many different techniques have developed periodically within the art of painting and found their place in works of art. In order to reflect the expression effectively, the use of elements such as color, light and perspective in the works has varied and enriched the expression. Techniques with varying definitions have manifested themselves under the concept of illusion. Terms called trompe l'oeil, quadratura, rakursi are concepts closely related to the concept of illusion in painting. In the research, definitions of the

^aDr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat, serdardartar@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 24.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 29.09.2023

concepts of Trompe l'oeil, quadratura and rakursi and the artists who technically applied these concepts in their works were included. It is aimed to examine the form and content of works that can be evaluated in the context of relevant terms. Written and visual resources on the subject were scanned, and the work analysis method was applied as a method in the subheadings containing the visuals. Examples of works by artists Andrea Mantegna (painter, 1431-1506, Italy), Gambattista Tiepolo (painter, 1696-1770, Italy), Johann Baptist Zimmermann (painter, 1680-1758, Germany), Raffaello Sanzio (painter, 1483-1520, Italy), Guercino (painter, 1591-1666, Italy), Pietro da Cortona (painter, 1596-1669, Italy), Pere Borrell del Caso (painter, 1835-1910, Spain) and Annibale Carracci (painter, 1560-1609, Italy) and evaluated accordingly. While the works of the artists were evaluated from a technical perspective with the Investigative Art Criticism method, applications that highlight the illusion effect were also emphasized.

Keywords: Trompe l'oeil, Quadratura, Foreshortening, Painting, Illusion.

Giriş

Sanatın tarihsel süreci kapsamında resim sanatında ele alınan konuların yanı sıra bu konuların nasıl yansıtıldığı, nasıl ifade edildiği önemli bir durum olmuştur. Sanatçılar eserlerini yansıtırken pek çok farklı teknik geliştirmişler ve eserlerine bu teknikleri uygulamışlardır. Gerek ışık-gölge gerekse perspektif denemeleriyle etkileyici bir anlatım dili geliştirmişlerdir. Sanat tarihi içerisinde dönemseller olarak ivme kazanan teknikler Rönesans döneminde perspektifin varlık göstermesi neticesinde farklı bir boyuta evrilerek eserlerde kalıcı etkiler bırakmıştır. Kendi içinde çeşitlilik gösteren teknikler dahilinde çizgisel perspektifin ekseninde hava, renk gibi türlerle gelişim gösteren perspektif kavramı mimari alanda da son derece etkili olmuştur. Yapılan mimari eserlerin iç mekânlarında gerçekleştirilen resimler, benzetme ediminin ötesinde bir kurgulama ile bulunduğu mekâna uyumlanmıştır. Dolayısıyla, mimari unsurlarla yapılan eserler özellikle yanılsama kavramıyla ilişkilendirilerek eserin bulunduğu alanla bütünleşip izleyiciye oranın bir parçası ya da devamı izlenimi vermiştir. Bu yanılsama etkisi perspektifin bazı teknikler ve resimsel unsurlarla desteklenmesiyle sağlanmıştır.

Yanılsama, yansıtma kuramının doğasına uygun şemsiye bir kavram olarak ifade edilebilir. Yansıtma etkisini güçlendiren trompe l'oeil, quadratura, rakursi gibi teknikler, meydana getirdikleri yanılsama ile sanat eserlerini başka bir boyuta taşımışlardır. Andrea Mantegna, Giambattista Tiepolo, Johann Baptist Zimmermann, Annibale Carracci gibi sanatçıların eserlerine bakıldığında, söz konusu tekniklerin eserlerinde uygulandığı ve mimari yapılarda, özellikle tavan fresklerinde yer aldığı görülmüştür. Yapılan araştırma kapsamında sözü geçen sanatçıların belirli eserleri, sanatçılar tarafından kullanılmış teknikler, tekniklerin resmin kurgusal ve kavramsal özelliklerine katkıları temel alınarak analiz edilmiştir.

Yapılan çalışmada bir dizi farklı soruya cevap aranmış ve elde edilen verilerle araştırma ilerlemiştir. Söz konusu sorular;

1. Yanılsama kavramı kapsamında kullanılan teknikler nelerdir?
2. Yanılsama teknikleri sanatçılar tarafından nasıl uygulanmıştır?
3. Göz yanılsaması mimaride nasıl ele alınmıştır?

4. Quadratura, trompe l'oeil gibi tekniklerin mekânsal uygulanışı nasıl olmuştur?
şeklindedir.

A. YANILSAMA KAVRAMI

Resim sanatına özgü bir terim olan yanılsama kavramı, resimsel yapıtta yer alan biçimlerin gerçek dünyadaki nesne ve gerçeklikler olarak tanınabilmesi anlamına gelmektedir. Biçimler, gerçekliklere gönderme yapan sanatsal öğelerdir; onların gönderme yaptıkları gerçeklikler olarak kavramak ancak yanılsamanın varlığı halinde olanaklıdır. Dolayısıyla, yanılsama, gerçekliğin sanat yapıtında yeniden üretilmesidir ve çoğunlukla üç boyutlu olan gerçek varlıkların iki boyutlu bir yüzey üzerinde betimlenebilmesini sağlamaktadır (Sözen ve Tanyeli, 2003).

Sanatta yanılsama, 15. yüzyılda, Leonardo da Vinci'nin perspektifi bulmasıyla başlamıştır. Perspektif öncesinde nesnelere iki boyutlu düzlem üzerinde algılanmaktaydı (Yüksel, 2002).

Sanatsal anlamda çoğu dönemde bir teknik olarak kullanılan yanılsama kavramı, kendi içinde farklı teknikleri barındıran bir kavram olarak görülmektedir. Söz konusu tekniklere bakıldığında; trompe l'oeil, quadratura, rakursi gibi isimlerle adlandırılan teknikler şeklinde sıralanmaktadır.

B. RÖNESANS, BAROK VE ROKOKO EKSENİNDE BİR TEKNİK OLARAK YANILSAMA

Resim sanatında anlatımın gücünü canlandırmak, ifade etkisini arttırmak amacıyla çeşitli teknikler kullanılmıştır. Ressamlar, eserlerini gerçekleştirirken oluşturmuş oldukları kompozisyonları etkili bir biçimde yansıtmak için bu teknikleri resimlerine dahil etmişlerdir. Trompe l'oeil, quadratura ve rakursi gibi teknikler ressamların eserlerine farklı açılardan bakmayı gerekli kılarken aynı zamanda anlatımın etkisini arttırmada önemli rol oynamışlardır.

Bir başka deyişle göz aldatan eser olarak adlandırılan trompe l'oeil; özellikle Rönesans'ta bir şeyi büyük bir dikkatle taklit ederek adeta canlı ya da gerçekmiş gibi gösterme çabasından doğmuş olan resimlerdir (Turani, 2019). Ressamın yapmış olduğu resimde resmettiği unsuru son derece gerçekçi bir biçimde yansıtmayı, izleyicide gerçeklik kavramını sorgulamasına yol açarak resimdeki objeye canlı bir varlık görünümünü kazandırmıştır.

Mimari yapılarda gerçekleştirilen resimlerde resmin yapının bir unsuruymuş gibi devamlılığı sağlaması quadratura tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Bu teknik, yapının belirli bir bölümüne uygulanan resmin orayla bütünleşmesi ve yine gerçekmiş gibi mevcut olduğu alanla bütünleşerek yanılsama sağlaması şeklinde kendini göstermiştir.

Resim sanatı açısından bakıldığında pek çok sanatçının farklı dönemlerde etkili yöntemler geliştirerek eserlerinde kullandıkları görülmüştür. Rönesans ile varlığını belirgin bir biçimde göstermiş olan perspektif, Barok ile resimlerde ifade gücünü ve olayı vurgulaması bağlamında ışık kullanımı söz konusu yöntemlere örnek teşkil etmektedir. Trompe l'oeil ve quadratura gibi teknikler özellikle Rönesans dönemi eserlerde mimari yapılarda gerçekleştirilen resimlerde sıklıkla kullanılmıştır. Ressamların ayrıntıya önem verme ve görüneni gördüğü gibi yansıtmaya becerisi bakılan resme canlı bir nesneye bakıyormuş izlenimi verebilecek bir etki kazandırmıştır. Bu bağlamda trompe l'oeil tekniği resmedilene

kazandırdığı canlı olma hissiyatı sebebiyle bir göz yanılsaması meydana getirerek yanılsama kavramına karşılık gelmiştir. Aynı şekilde quadratura tekniğiyle mimari yapının bir devamıymış gibi görünmesini sağlayan resimlerde de söz konusu durum meydana gelmiştir.

Trompe l'oeil, quadratura, rakursi tekniklerini ressamlar farklı dönemlerde eserlerinde kullanmışlardır. Mimari yapılarda, tavan, duvar, kemer gibi mimari unsurların yanı sıra, pek çok resimde de sözü edilen tekniklerin örnekleri yer almıştır. Yanılsama kavramıyla ilişkili tekniklerin çoğu ressam tarafından tercih edildiği ve eserlerinde kullanıldığı görülmüştür.

1. Rakursi

Etkin Piyasa Hipotezi'ne göre menkul kıymet fiyatlarının, değerlendirme ile ilgili bilgileri tam ve hızlı bir şekilde yansıttığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte teorik ve ampirik araştırmalar, Etkin Piyasa Hipotezi'nin varsayımlarının aksine piyasa sürtüşmelerinin varlığını göstermektedir. Finansal piyasa sürtüşmeleri genellikle vergi ve işlem maliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkmakla birlikte aslında birçok nedene dayanmakta ve hemen hemen birçok işlemi etkilemektedir. Bir piyasa katılımcısının tercih edebileceğinden daha fazla veya daha az riske maruz kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca sürtüşmeler rasyonel davranarak işlem yapmayı düşünen yatırımcıların alım satım işlemlerine ek maliyetler yükleyebilmektedir. Dolayısıyla bu maliyetlerin bilinmesi, işlemlerin yapılıp yapılmayacağına karar vermeye yardımcı olacaktır. Piyasa sürtüşmeleri sonucunda ortaya çıkan maliyetleri azaltabilen kurumlar rekabet üstünlüğü sağlamaktadır (DeGennaro & Robotti, 2007, s. 3). Finansal piyasa sürtüşmeleri, kaynakların ve sermayenin etkin olmayan dağılımına neden olmaktadır. Bu nedenle finansman seçenekleri bu sürtüşmelerden etkilenen firmalar daha yüksek oranlarda borçlanmakta ve daha yüksek borçlanma maliyetleri ile karşı karşıya kalmaktadır (Gilchrist vd., 2013, s. 159).

Rakursi tekniği göz yanılsaması olarak izleyiciyi etkileyen bir teknik olmuştur. Resim sanatı içerisinde sıklıkla kullanılan teknik, izleyiciyi resme farklı açıdan bakmaya sevk etmiştir. Rakursi; kısa görünüm anlamında, bir modelin yatmış durumunda, ayakları ucundan kısa görünüşüne denir. Böyle bir duruşu resmederken modelin hemen ayağının kenarında dizi ve dizinin kenarında çenesi yer alır ve ayağa oranla yüz çok küçük görünür (Turani, 2019).

Andrea Mantegna, rakursi tekniğiyle yapılan eserlere resimleriyle örnek sunmuştur. Andrea Mantegna'nın tuval üzerine yağlıboya olarak gerçekleştirmiş olduğu "Ölü İsa" isimli eseri rakursi tekniğine önemli bir örnek teşkil etmiştir. Yanılsama tekniklerini eserlerinde kullanan Andrea Mantegna (ressam, 1431-1506, İtalya), quadratura ve rakursi gibi tekniklerinin önemli örneklerini eserlerinde uygulamıştır. Andrea Mantegna, Kuzey İtalya bölgesinde Erken Rönesans'ın başlıca temsilcisi olmuştur. Antik Çağ heykellerini örnek almıştır (Krausse, 2005). Mimari yapılarda gerçekleştirmiş olduğu freskler ve tuval resimlerinde sözü geçen tekniklerin uygulandığı görülmüştür.

"Büyük skolastik ve yaratıcı zekâya sahip bir hümanist, geometrici ve arkeolog olan Mantegna, buyurgan kişiliğiyle bütün Kuzey İtalya'ya damgasını vurmuştur. Optik yanılsamayı yakalamak için perspektifte ustalaşmıştır. Daha önce Donatello ve Paolo Uccello'nun da gittiği Padova Okulu'nda resim öğrenimi görmüştür. Daha gençken bir sürü sipariş almış; bunlardan biri de Padova'daki Ovetari Şapeli'nin freskleri olmuştur" (Charles vd. 2012, s. 75).

“Ölü İsa’ya Ağıt yapıtında (şekil 1) Mantegna, vücudun oranlarını değiştirip ters yüz ederek rakursiyi uygulamış ve izleyicinin bakışlarını ilk önce İsa’nın başına yönlendirmiştir. Böylece izleyici sahnedeki acıya, Meryem’in yaşına dahil edilmiştir. Bu teknik aynı zamanda izleyicinin resim yüzeyinde basıklık etkisi yaratan (neredeyse rölyef etkisi uyandıran), sahnenin ön planında yer alan İsa’nın ayaklarına odaklanmasını önler. Öte yandan rakursinin yoğun dramatik etkisini azaltarak sanatçı izleyicinin -kendisine sessiz bir tefekkür sunan- resim yüzeyine yumuşak bir noktadan dahil olmasını sağlar” (Pankhurst & Hawksley, 2018, s. 161).

Şekil 1. Andrea Mantegna, Ölü İsa, 1480, 60x81 cm, tuval üzerine yağlıboya, Milano, Brera Sanat Galerisi
Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Andrea_Mantegna

Andrea Mantegna’nın “Ölü İsa” adlı eserine bakıldığında kare bir resim düzlemi üzerinde üç figürün yer aldığı ve merkezde İsa’nın konumlandırılarak diğer iki figürün sadece portreleri görülebilecek biçimde sol tarafa yerleştirildiği görülmektedir. İsa’nın bedeni eserin merkezinde uzanmış bir biçimde yer alırken kullanılan resimsel teknikle figürün cansız bedeni ve teslimiyeti tam anlamıyla gösterilmiştir. Söz konusu tekniğe bakıldığında, ressamın uygulamış olduğu rakursi tekniğinin etkisi hemen göze çarpan bir durum oluşturmuştur. Resimdeki sıkışmışlık etkisi rakursinin meydana getirdiği kısa görünüm etkisinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Resmin merkezinde yer alan İsa figürünün resim düzleminin neredeyse tamamını kaplamış olması eserdeki yoğun duygusal atmosferi tetikleyen acıyı vurgulamıştır.

Klasik eserlerde görülmeyecek şekilde bu eserde İsa’nın bedeni seyirciye oldukça farklı bir açıdan sunulmuştur. Mermerin üstünde bir noktadan tüm bedeni görece şekilde yerleştirilen bakış açısı İsa’nın bedenini ne tam paralel ne de tam olarak kuş bakışı göstermektedir. Bu açılı gösterim bedeninin perspektif daralması ile yansıtılmasını gerekli kılmıştır. Eser, Mantegna’nın perspektif üzerine çalışmaları ve bu perspektif daralmasını ustaca ortaya koyabilmekteki yeteneğini sergileme çabasıdır (sanatabasla.com, 2023).

Andrea Mantegna'nın, Camera degli Sposi eserinde (şekil 2) tavan bölümünde yer alan resim, quadratura tekniği bakımından önemli bir örnek sunmuştur.

Mantua'daki Camera degli Sposi'nin resim döngüsü, Andrea Mantegna'nın elde ettiği en yüksek sanatsal sonuçlar arasında yer almaktadır. İtalyan Rönesansının en ünlü anıtlarından biri ve 15. yüzyılın siyasi ve kutlama değeri taşıyan eserlerinin en önemli örneği olarak kabul edilmektedir (geometriefluide.com, 2023).

Tavana bakıldığında resmin mimari yapının devamı gibi algılandığı ve sanatçının dışarıya açılan bir pencere izlenimi vererek yuvarlak yapının etrafında duran figürlerle söz konusu yanılsamayı daha da arttırdığı anlaşılmaktadır. Ressam aynı zamanda rakursi tekniğini de kullanarak figürlere yüksekte duruyor ve tepeden bakıyormuş izlenimini vermiştir.

Şekil 2. Andrea Mantegna, Camera degli Sposi, Gonzaga Ailesi Düklük Sarayı, 1465-74.

Kaynak: https://it.wikipedia.org/wiki/Camera_degli_Sposi

Resim sanatı içerisinde ele alındığında diğer bir sanatçının, Raffaello Sanzio'nun (ressam, 1483-1520, İtalya) Atina Okulu isimli eserinde yanılsama kavramına örnek teşkil eden rakursi tekniğinin etkili bir örneği görülmektedir. Figürlerde uygulanan bu kısa görünüm tekniğinin yanı sıra resim düzleminde figürlerin arkasında yer alan mekânda gerçekleştirilen alan derinliği ile mekânsal bir yanılsama da sağlanmıştır.

Floransa'da 1504 yılında Michelangelo ile Leonardo'nun üstünlük yarışı devam ederken, şehre Umbria bölgesindeki Urbino'dan genç bir ressam gelmiştir. Umbria okulunun ustası Perugino'dan (1446-1523) eğitim alan bu geç ressam Raffaello Sanzio veya bilinen ismiyle Raffaello olmuştur (1483-1520) (Gombrich, 1999, s. 315).

“15. yüzyılda hümanistler, aristokratlar, dönemin politik aktörleri ama özellikle de Marsilio Ficino tarafından Floransa Yeni-Platoncu Akademi kurulmuştur. Floransa da kurulan oldukça etkili bu informal akademiden yaklaşık yüz yıl sonra iyiden iyiye Yeni-Platoncu felsefenin tartışıldığı, entelektüel bir yetkinlik alanı olarak takip edildiği doruk bir zamanda, Raffaello Santi tarafından da Atina Okulu adlı eser yapılmıştır” (Özyılmaz, 2022).

Şekil 3. Raffaello Sanzio, Atina Okulu, 1509, 772 cm, Fresk, Vatikan: Stanza della Segnatura.

Kaynak: https://it.wikipedia.org/wiki/Scuola_di_Atene

Raffaello'nun Atina Okulu isimli eseri incelendiğinde resmin üç bölüme ayrıldığı görülmektedir. Resim düzleminde en arkada uzanarak devam eden mimari yapı, yapının hemen önünde resmin merkezine hâkim olan figürler ve aşağıda yer alan diğer figürlerin oluşturduğu dikdörtgen yapı, söz konusu bölümlere karşılık gelmektedir. Resim düzleminde yer alan bölümlerin birbiri ardına önden arkaya doğru sıralanması eserde mekânsal bir yanılsamayı da beraberinde getirmektedir. Resmin merkezine konumlandırılan Platon ve Aristo olarak tasvir edildiği bilinen figürler başta olmak üzere merdivenin sağında yer alan uzanmış figür ve hemen onun çaprazında resmin soluna doğru konumlandırılan figürde rakursi tekniğinin etkili örnekleri görülmektedir.

Esere bakıldığında tablonun solundan başlayarak kademeli devam eden figürlerde, sanatçı tarafından kısa görünüm ile yanılsama oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Fresk incelendiğinde rakursi tekniğinin örneği resmin merkezindeki Aristo'nun elinde görülmektedir. Kolu izleyiciye doğru uzanıyor gibi görüldüğü için yanılsama oluşturmaktadır. Bu resimdeki diğer kısaltım örneklerinden biri, basamaklarda uzanıyor gibi görünen Diyojen'de görülmektedir. Bacağının üst kısmı, tüm derinliğiyle değil, olduğundan kısa bir şekilde resmedilmiştir. Bir başka örnek ise ön planda oturur bir şekilde yazı yazan Heraklitos'tur. Onun bacağının üst kısmı da daha kısa bir şekilde resmedilmiştir. Aynı, kolunu dayadığı taş parçası gibi burada da kısaltım söz konusudur. (tr.khanacademy.org, 2023).

2. Quadratura

"Quadratura"; bir resim ya da freskin, içinde sergilendiği yapı ile karıştırılacak kadar birleştiği büyük boyutlu göz yanılsamalarını ifade etmektedir. Sanatçı söz konusu durumu, kendi eserinde yapıtın içinde yer alan mimari unsuru taklit ederek gerçekleştirir. Bu bağlamda quadratura yer aldığı mekâna, konuma özgüdür. Eğer konumlandığı yer her daim aynı şekilde ışıklandırılıyorsa çok daha aldatıcıdır (Little, 2016). Quadratura aynı zamanda 17. ve 18. yüzyıllarda, tonoz, kubbe, duvar ve tavanlara yapılan ve yapay mimari manzaralar yaratan perspektifli duvar resimleri olmuşlardır. Bu isleri yapan sanatçılara quadraturist denilmiştir (Hollingsworth, 2009).

Göz yanılsaması ile ilgili teknikleri eserlerinde taşıyan Giambattista Tiepolo (ressam, 1696-1770, İtalya), mimari yapılarda sergilemiş olduğu tekniklerle yapı ve resmin birleşimi hususunda son derece etkili örnekler sunarak, tavan fresklerinde quadratura etkilerini ustalıkla kullanarak adından söz ettirmiştir.

"Tiepolo birçoklarına göre 18. yüzyılın en büyük sanatçılarından biri olmuştur. Hafiflik hissi, neşeli bir renk duygusu ve keyif verici etkilerle tanımlanan İtalyan Rokoko'sunun önde gelen adlarından. Yapıtları, aydınlık tonları ve düşsel kompozisyonları ile çok övgü kazanmıştır. Venedikli dekoratörlerin sonuncusu olan sanatının etkileyici yapıtlarının göğü kilise tavanlarındadır. Çok sayıda ürün vermesinde, iki oğlu ile kızının da çalıştığı büyük atölyesi önemli rol oynamıştır" (Haydaroglu, 2004, s. 458).

Quadratura tekniğini içinde barındıran bir diğer ressamın eserleri, Giambattista Tiepolo'nun Würzburg Sarayı Freskleri'dir. Sanatçının sarayın tavanına yapmış olduğu freskler mimari yapının devamlılığı hissiyatını öne çıkararak yanılsama meydana getiren önemli çalışmalar olmuşlardır.

Şekil 4. Giambattista Tiepolo, güneş arabasındaki Apollon I. Beatrice'i I. Frederick Barbarossa'ya götürüyor. İmparatorluk odasının tavanından detay (fresk).

Kaynak: <https://www.meisterdrucke.de>

Sanatçının Güneş Arabasındaki Apollon isimli eseri incelediğinde quadratura tekniğinin etkili bir örneği ile karşılaşmaktadır. Freske bakıldığında freskteki genel yapıya hâkim olan dağınık haldeki figürler görülmektedir. Zeminden yukarı doğru uzayan gökyüzü ve bulutlarla birlikte verilen derinlik etkisi, giderek uzaklaştığında küçülen figürlerle bir kat daha artmaktadır. Sanatçı burada resimsel elemanları freskin yapıldığı yapının geneline yayarak yapıda resmin devamlılığını sağlamış ve resimle mekânı bütünleştirerek yapıda fresk ile yanılısama sağlamıştır.

Eserde; Beatrice'e, at arabasıyla kendisini düğününe götüren Güneş Tanrısı Apollo tarafından eşlik edilir. Tiepolo üzerinde temel bir etkisi olan, 16. yüzyıl Venedikli ressam Veronese'in bir tablosundaymış gibi giyinmiş Beatrice, evlilik ihtişamı içinde ışık saçarken görünür (Cumming, 2008).

Giambattista Tiepolo'nun eserinde mimari yapı üzerinde bulunan freskin yapıyla kurduğu ilişki bağlamında quadratura tekniğinin özelliklerini taşıdığı görülmüştür. Resmin mimari yapının devamı gibi yapıyla ilişki kurarak tavanda birleşip erimesi, onu mimari yapının bir unsuruymuş gibi algılanmasını sağlamıştır.

Johann Baptist Zimmermann (ressam, 1680-1758, Almanya), sıva işi okuluyla ünlü Wessobrunn'un sanat ve zanaat ortamında büyümüştür. Ressamlık eğitimini Augsburg'da almıştır. 1720'ye kadar sıvacı olarak çalışmıştır. Bir fresk ressamı olarak, mimar olan kardeşi Dominikus ile sık sık iş birliği yaparak çalışmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısında diğer Avrupa ülkelerinde fresk resmi düşüşe geçmişken, güney Almanya'da hâlâ gelişme göstermektedir. Asam ile aynı nesle ait olan Zimmermann (kardeşiyle birlikte), erken Bavyera Rokoko'sunun önde gelen ustası olarak bilinmektedir (www.wga.hu, 2023).

Quadratura'nın başarılı örneklerinden bir diğeri ise Johann Baptist Zimmermann'ın Wies Kilisesi'ndeki tavan freski eseri olan "Son Yargı" adlı çalışması olmuştur. Ressamın mimari yapının tavanına gerçekleştirmiş olduğu resim, Andrea Mantegna'nın Camera degli Sposi (Şekil 2) ve Giambattista Tiepolo'nun eseri (Şekil 4) ile aynı etkiye sahip bir görünüştedir. Mimari yapının tavanına gerçekleştirilen eser quadratura adlı teknikle gerçekleştirildiğinde yanılsama etkisi kaçınılmaz olmuştur. Resim, yapının tavanında yukarı doğru yükseliyormuş izlenimi uyandırırken kutsal bir atmosfer yansıtmıştır.

Şekil 5. Johann Baptist Zimmermann, Son Yargı, 1746-54, fresk ve alçı, Wies, Almanya.

Farklı teknikleri eserlerinde uygulayan ressamlar arasında yanılsama ile ilgili özellikle quadratura tekniğiyle yakından ilişkili olan Annibale Carracci (ressam, 1560-1609, İtalya), tavan fresklerinde sözü edinen tekniği uygulamıştır. İtalyan bir ressam olan Annibale Carracci, Yüksek Rönesans'ın klasikleştirme geleneğini Maniyerizmin yapmacık etkilerinden kurtarmada etkili olmuştur (www.britannica.com, 2023).

Teknik anlamda quadraturayı kullanan sanatçılardan biri olan Annibale Carracci, özellikle mimari yapıdaki tavan fresklerinde söz konusu tekniği kullanmıştır. Yanılsama bağlamında quadratura tekniğini ressam Anibale Carracci, Galleria Farnese'nin Tavanında uygulamıştır (Şekil 6).

"Galleria Farnese'nin beşik tonozunda yer alan Carracci'nin freskleri, XVII. yüzyıl başındaki estetik beğeni hakkında fikir verir: "quadratura". XVII. yüzyılda İtalyan tavan resimleri için kullanılan "quadratura", dönemin perspektif uygulamaları ve mimari uzam teorileri ile bağlantılıdır. Yüzeyi ünitelere bölerek resimleri çerçeve içine alma anlamına gelen "quadratura" ile bir anlamda resim sayesinde mimari yanılsama yaratılır. Boya uygulaması yoluyla yaratılan mimari illüzyon ile sanki tavanda da gerçek mimari unsurlar varmış izlenimi verilir. Bu bağlamda, Annibale Carracci tavanı

ünitelere bölmüş, freskleri çerçeveler içine almış ve çerçevelerin etrafına da kabartma ve heykeller yerleştirmiştir” (Öndin, 2018, s. 34).

Şekil 6. Annibale Carracci, Galleria Farnese'nin tavanı, 1600, fresk, Palazzo Farnese, Roma.

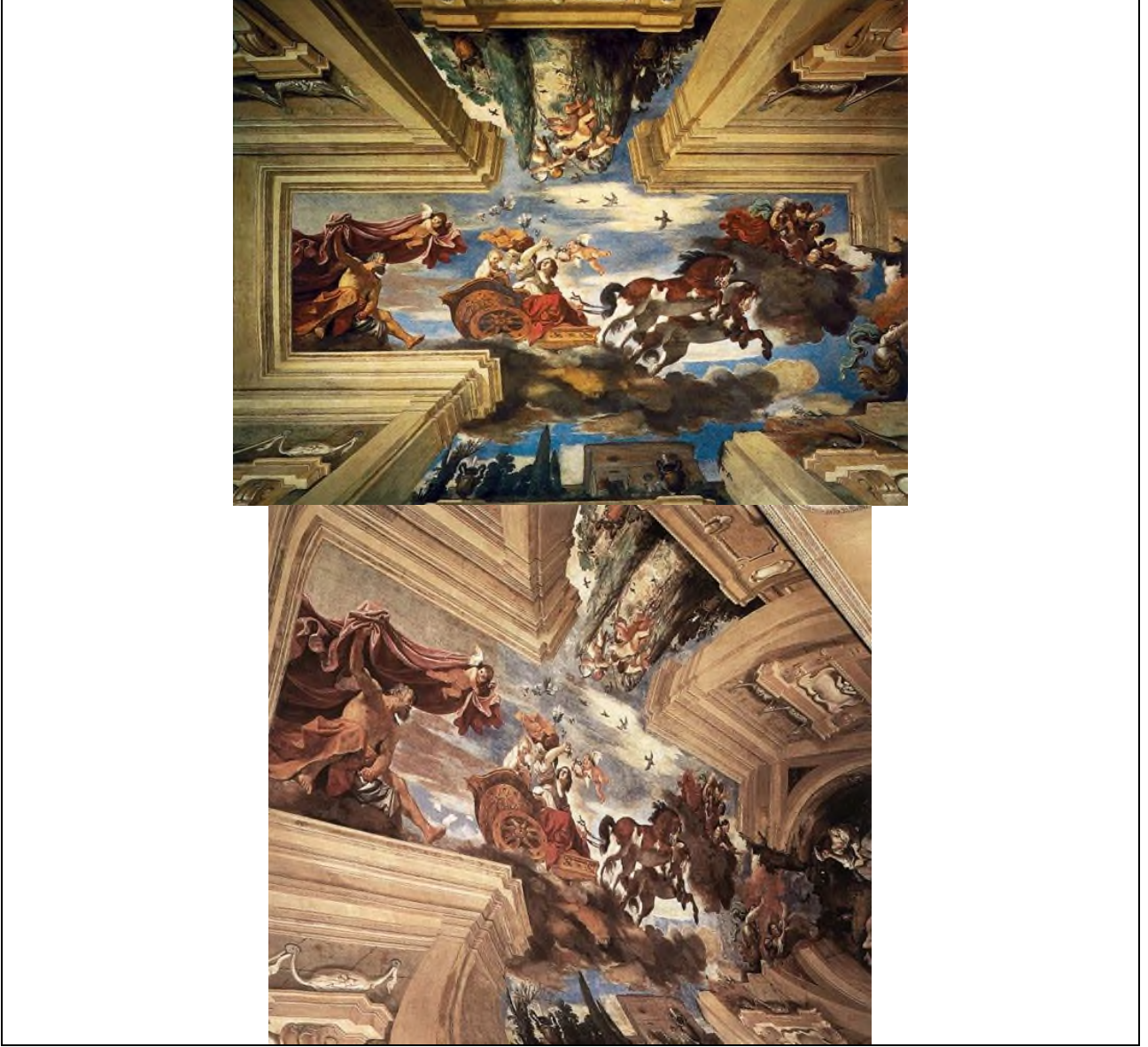
Kaynak: <https://it.wikipedia.org>

Şekil 7. Annibale Carracci, Galleria Farnese'nin Tavanı, 1600, Fresk, Palazzo Farnese, Roma
Kaynak: <https://commons.wikimedia.org>

Annibale Carracci, Galleria Farnese'nin tavanına yapmış olduğu fresklerle quadratura tekniğinin başarılı örneklerini sunmuştur. Yapının devamı niteliğinde görünen freskler aynı zamanda mekâna derinlik hissi vererek yanılsamayı arttırmıştır.

Quadratura tekniğini içine alan başka bir eser; Guercino'nun (ressam, 1591-1666, İtalya) Aururo isimli Casino Ludovisi'nin tavanı için yapmış olduğu eserdir.

Şekil 8. Guercino, Aurora, 1621, Fresk, Casino Ludovisi, Roma.

Kaynak: https://www.wga.hu/html_m/g/guercino/3/index.html

“Eserde Aurora bir atlı arabada oturmakta, çiçekler dağıtmakta ve kendisine ellerinde çiçeklerle puttolar ve kuşlar eşlik etmektedir. Aurora'nın arabasının önünde bulutların içinden çıkan üç figür gökyüzünün dişi gardiyanlarıdır. Aurora'nın arabasının solunda sevgilisi Tithonos kırmızı bir perdenin altında otur-maktadır. Tithonos'un sakallı, yaşlı bir erkek olarak tasvir edilmesi kendisiyle ilgili efsaneye uygun düşer. Troya Kralı'nın oğlu olan Tithonos çok yakışıklı bir gençtir ve Aurora tarafından kaçırılır. Aurora Zeus'tan Tithonos'a ölümsüzlük bahsetmesini ister ancak onun sürekli gen kalmasını istemeyi unuttur. Bu yüzden yıllar geçtikçe Tithonos ihtiyarlıktan buruştukça buruşur, küçüldükçe küçülür ve sonunda Aurora onu bir çekirgeye dönüştürür” (Öndin, 2018).

Guercino'nun Aurora isimli eserine bakıldığında mimari yapı ile eserin bir arada kullanılarak oluşturulduğu ve bu sayede bir göz yanılsaması meydana getiren quadratura tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Tavana yapılan freske belirli bir açıdan bakıldığında hem yukarı doğru açılan bir tavan izlenimiyle gökyüzü görünürken hem de yapının devamıymış gibi bir izlenimle karşılaşılmaktadır.

Giovanni Francesco Barbieri olarak da bilinen Guercino, İtalya'nın Roma kentindeki Rione Ludovisi'de tarihi bir bina olan Villa Aurora'nın tavanına Aurora'yı resmetmiştir. 1621 yılında Papa Papa XV. Gregory'nin yeğeni sanat uzmanı Kardinal Ludovico Ludovisi için yapılmıştır. Fresk, Roma'nın şafak ve şiir tanrıçası Aurora'yı, her sabah kendini yeniledikten sonra gerçekleştirdiği bir eylem olan, sabah gökyüzünde güneşin geldiğini duyuran bir şekilde uçarken tasvir edilmektedir (arthistory.co, 2023).

Freskte atmosferin arka plana derinlik sağladığı ve perspektifin etkisiyle giderek küçülen resimsel unsurların alanı olduğundan daha derin gösterdiği görülmektedir. Söz konusu duruma ve quadratura tekniğine örnek olan bir diğer önemli eser, İtalyan ressam ve mimar Pietro de Cortona'nın (ressam, mimar, 1596-1669, İtalya) İlahi Takdir isimli freskidir.

Şekil 9. Pietro da Cortona, İlâhi Takdir 1633-1639, Palazzo Barberini, Roma.

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Allegory_of_Divine_Providence_and_Barberini_Power

“Pietro da Cortona, Barberini Ailesi'nin sarayı olan Palazzo Barberini'nin Büyük Salonu'nun tonoz fresklerini yapmak üzere Kardinal Francesco Barberini tarafından 1633 yılında görevlendirilir. Papa'nın ve yönetiminin alegorik betimlemesi olan tavan freskleri salonun mimarisi ile uyum içinde bütünleşecek şekilde tasarımlanır. Altı yılda tamamlanan tavan Sistine Şapeli'nin ve Galleria Farnese'nin tavanlarından esinler taşır. Tonozdaki fresk için "İlahi Takdir" tema olarak belirlenir” (Öndin, 2018).

Pietro da Cortona'nın İlâhi Takdir isimli freski incelendiğinde resmin mimari unsurların bir parçasıymış izlenimi verildiği ve böylelikle bir yanılsama oluşturulduğu görülmektedir. Esere bakıldığında girift yapıdaki figürlerin mimari yapıyla kaynaştığı ve zeminden yükselerek devam eden küçülme etkisiyle mekânda derinlik sağlayıp quadratura tekniğinin etkili bir örneğini teşkil etmektedir. Tavana yapılan freskin mimari yapıda bırakmış olduğu etki mekândaki alanın daha yüksek olmasını sağlayarak yanılsama meydana getirmiştir.

3. Trompe l'oeil

Fransızca "trompe l'oeil", "göz aldatmacası" anlamına gelmektedir ve alımlayıcıda örneğin bir elmanın resmine değil de gerçek bir elmaya bakıyormuş izlenimi veren resimler için ifade edilmektedir. Terim, genellikle natüremort resimleri ya da dışa kapalı, çoğunlukla ev içi ortamlardaki küçük nesnelere betimleyen yapıtlarla ilişkili olarak kullanılmaktadır (Little, 2016).

Johann Baptist Zimmermann'ın Wies Kilisesi'ndeki tavan freski eseri olan "Son Yargı" adlı çalışması quadratura tekniğinin yanı sıra trompe l'oeil tekniğini de içinde barındıran bir eser olmuştur.

Şekil 10. Johann Baptist Zimmermann, Son Yargı, 1746-54, Fresk ve Alçı, Wies, Almanya.

Wies Kilisesi'nin içinde yer alan uzun sütunlardaki desenler trompe l'oeil tekniğiyle köpük etkisi uyandırmıştır (şekil 10).

Bavyera'daki Steingaden yakınlarındaki Wies kutsal alanı, bir Alp vadisinin güzel ortamında olağanüstü derecede iyi korunmuş bir hac kilisesidir ve Rokoko sanatının ve yaratıcı dehasının mükemmel bir başyapıtıdır. Oval planlı kilisenin önünde batıda yarım daire şeklinde bir narteks bulunmaktadır. İçeride, duvarların önüne yerleştirilen ikiz sütunlar, kaprisli bir şekilde kesilmiş kornişi ve düzleştirilmiş profilli ahşap tonozu desteklemektedir; bu, pencerelerden ve gözlerden gelen ışığın hem doğrudan hem de dolaylı olarak akılcıca yayıldığı ikinci bir iç hacmi tanımlamaktadır (whc.unesco.org).

Şekil 11. Wies Kilisesi, Almanya.

Yanılsama kavramı ile ilişkili olarak trompe'l oeil tekniğine örnek oluşturan bir diğer eser, Perre Borrell del Caso'nun (ressam, 1835-1910, İspanya) Yergiden Kaçış adlı çalışmasıdır.

Şekil 12. Pere Borrell del Caso, 75,7 cm x 61 cm, 1874, Eleştiriden Kaçış, Collection Banco de España, Madrid.

| 1434 | **Kaynak:** https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Escaping_criticism-by_pere_borrel_del_caso.png.

“Eleştiriden Kaçmak, ünlü İspanyol sanatçı Pere Borrell del Caso'nun Trompe l'oeil (göz kandırma) tarzında 1874 tarihli bir tablosudur. Pere Borrell del Caso, özellikle en ünlü eseri ve en ünlü Trompe l'oeil tablolarından biri olan Eleştiriden Kaçmak başlıklı trompe l'oeil çalışmalarıyla ünlüydü. Huyendo de la crítica Pere Borrell del Caso'nun anadili İspanyolca olarak da bilinen Eleştiriden Kaçış'ta, çerçevesi aynı

zamanda bir resmin çerçevesi olan bir pencereden kaçan küçük bir çocuk görüyoruz. Sanki resmin içindeki dünyadan bizim dünyamıza atlıyormuş gibi görünür” (By Art History Co, 2023).

Pere Borrell del Caso'nun Eleştiriden Kaçış adlı eseri incelendiğinde trompe l'oeil tekniğiyle oluşturulduğu görülmektedir. Eserde resim çerçevesinden dışarı çıkan figür aslında yine resimsel bir unsur olan çerçeveden bağımsızmış gibi gösterilmektedir. Böylelikle izleyicide göz yanılsaması oluşmaktadır.

Sonuç

Çalışma kapsamında yanılsama kavramının örneklendirilmesi için görseller incelenmiş, resim sanatı tarihinde çoğu dönemin yeni anlatım olanaklarıyla sanat eserlerinin temsil niteliğini yönlendirdiği görülmüştür. Rönesans, Barok, Rokoko gibi dönemler özellikle incelenmiş, sanatçıların eserlerinde anlatmak istedikleri konuları etkili bir biçimde anlatabilmek amacıyla çeşitli yöntemler geliştirdikleri anlaşılmıştır. İlgili dönemlerde konunun ve buna bağlı olarak resimsel öğelerin vurgulanması açısından; ışığın kullanımı, etkili ve gerçekçi bir mekân görünümü ve derinliği sağlayabilmek amacıyla perspektifin kullanımı gibi çoğu yöntemin resim sanatında varlık gösterdiği anlaşılmıştır. Çalışmada trompe l'oeil, quadratura, rakursi gibi yanılsama teknikleri söz konusu yöntemler olarak ele alınmıştır.

Görüneni aynadan yansırmışçasına resmetme amacı trompe l'oeil adı verilen göz aldatmacası tekniğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Resim düzleminde yer alan nesnenin canlı, dokunulacak gibi sahici görünmesi yanılgısı sözü geçen teknikte elde edilmiştir. Mimari yapıların farklı unsurlarında gerçekleştirilen fresklerin yapının devamıymış gibi algılanmasını sağlayan quadratura tekniği de sanatçılar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Kısa görünüm olarak da adlandırılan rakursi tekniğinin etkileri de resim sanatında yoğun olarak kullanılmıştır.

Anlatımı güçlendirme ve etkili bir biçimde konuyu yansıtmaya düşüncesiyle ressamlar tarafından kullanılan söz konusu teknikler, resim sanatında oluşturdukları etkiler bakımından araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Yapılan çalışmada Andrea Mantegna, Giambattista Tiepolo, Johann Baptist Zimmermann, Annibale Carracci, Raffaello Sanzio, Guercino, Pietro da Cortona, Pere Borell del Caso adlı ressamların eserleri üzerinden analizler yapılarak sanatçıların başvurdukları yöntemler irdelenmiştir. Sözü geçen sanatçıların eserlerinde yanılsama tekniklerinin etkili bir biçimde kullanımına örnek teşkil eden uygulamalar görülmüştür. Andrea Mantegna'nın rakursi tekniğinin resim düzleminde kısa görünüm etkisi kazandırdığı görülmüş, Giambattista Tiepolo, Johann Baptist Zimmermann, Annibale Carracci, Pietro da Cortona, Guercino isimli sanatçıların mimari içerisinde oluşturmuş oldukları kompozisyonlarla trompe l'oeil ve quadratura gibi yanılsama tekniklerinin etkili örneklerini verdikleri gözlemlenmiştir. Araştırmanın başında cevap aranan yanılsama kavramı kapsamında kullanılan tekniklerin neler olduğu, söz konusu bu tekniklerin nasıl kullanıldığı gibi sorular elde edilen bulgularla cevaplanarak sonuçlandırılmıştır. Araştırmacı eser analizi yöntemiyle çalışmada yer alan sanatçıların eserleri üzerinde değerlendirmelerde bulunularak yanılsama kavramı çerçevesinde araştırılan tekniklerin uygulanış yöntemleri açıklanmıştır. Araştırmada uygulanan yöntem ve elde edilen bilgiler doğrultusunda söz konusu çalışmanın literatüre teorik anlamda katkı sağlayacağı beklenmektedir. Konunun ele alınış şekli bakımından, verilen örneklerde gerçekleştirilen araştırmacı eser analizi yöntemi

eserler hakkında teorik manada bilgi verirken aynı zamanda teknik bakımdan bilgiler vermektedir. Yanılsama kavramı içinde yer alan tekniklerin sanatçılar tarafından nasıl ele alındığı ve bunu gerçekleştirirken nasıl bir yöntem izledikleri eserlerin analizi ekseninde açığa çıkarılmıştır. Çalışmada eser metni çerçevesinde gerek mimari yapıların unsurlarında gerekse tuval yüzeyi gibi farklı yüzeylerde gerçekleştirilen eserlerin çözümlenmeleri yapılarak kullanılan tekniğin resimlerde sağladığı etki üzerine durulmuş, yanılsama tekniklerinin resimlerle mekânı farklı bir boyuta taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

* * *

Kaynakça

- Arthistory (2023). Aurora Guercino. <https://arthistory.co/aurora-guercino/>
- Arthistory (2023). Escaping Criticism. <https://arthistory.co/escaping-criticism-pere-borrell-del-caso/>
- Britannica (2023). Annibale Carracci Italian Painter. <https://www.britannica.com/biography/Annibale-Carracci>
- Charles, V., Manca, J., Mcshane, M., & Wigal, D., (2012). *1000 muhteşem resim* (Çev. N. Elhüseyni) (1. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Cumming, R. (2008). *Görsel rehberler-sanat*. İnkılap Kitabevi.
- Geometriefluide (2023). https://www.geometriefluide.com/it/camerasposi-mantegna/#cookie_ok
- Gombrich, E. H. (1997). *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi.
- Haydaroğlu, M. (2004). *500 sanatçı 500 sanat eseri* (2.Baskı). Yapı Yayın.
- Hollingsworth, M., (2009). *Dünya sanat tarihi*. (Çev. R. Küçükdoğan & B. Ergüder). İnkılap Kitabevi.
- Khanacademy (2023). <https://tr.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/start-here-apah/language-of-art-history-apah/v/what-is-foreshortening>
- Krausse, A., C. (2005). *Rönesans'tan günümüze resim sanatının öyküsü*. Literatür Yayıncılık.
- Little, S. (2008). *...izimler-sanatı anlamak*. (2. Baskı). Yem Yayın.
- Meisterdrucke (2023). Giovanni Battista Tiepolo. [https://www.meisterdrucke.de/kunstdrucke/Giovanni-Battista-Tiepolo/35361/Apollo-in-seinem-Sun-Chariot-f%C3%A4hrt-Beatrice-I-\(1145-84\)-nach-Friedrich-I.-Barbarossa-\(1122-90\)-Detail-von-der-Decke-des-Kaiserraums-\(Fresko\).html](https://www.meisterdrucke.de/kunstdrucke/Giovanni-Battista-Tiepolo/35361/Apollo-in-seinem-Sun-Chariot-f%C3%A4hrt-Beatrice-I-(1145-84)-nach-Friedrich-I.-Barbarossa-(1122-90)-Detail-von-der-Decke-des-Kaiserraums-(Fresko).html)
- Öndin, N. (2018). *Barok resim ve heykel Sanatı*. Hayalperest Yayınevi
- Özyılmaz, J. (2022). *Yeni Platoncu Işıқта Raffaello'nun Atina Okulu*, Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Sayı: 28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2089548>
- Pannkhurst, A., & Hawksley, L., (2018). *Sanatı büyük yapan nedir*. (Çev. S. Yüzgüller, G. Altun). Hayalperest Yayınevi.
- Sanata Başla Web Sitesi (2023). <https://sanatabasla.com/2014/01/olu-isaya-agit-lamentation-over-the-dead-christ-mantegna/>
- Sözen, M., ve Tanyeli, U. (2003). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Turani, A. (2019). *Sanat terimleri sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- UNESCO (2023). <https://whc.unesco.org/en/list/271/>
- Web Gallery of Art (2023). Zimmermann, Johann Baptist. https://www.wga.hu/bio_m/z/zimmerma/johann/biograph.html
- Wga (2023). Guercino. https://www.wga.hu/html_m/g/guercino/3/index.html
- Wikimedia (2023). Galleria_Farnese. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Volta_della_Galleria_Farnese_dopo_il_restauro_del_2015.jpg
- Wikipedia (2023). Dügün odası https://it.wikipedia.org/wiki/Camera_degli_Sposi#/media/File:Andrea_Mantegna_-_Ceiling_Oculus_-_WGA14021.jpg

Wikipedia (2023). Galleria_Farnese https://it.wikipedia.org/wiki/Affreschi_della_Galleria_Farne#:/media/File:Galleria_Farnese.jpg

Wikipedia (2023). Mantegna'nın ölü İsa tablosu https://tr.wikipedia.org/wiki/Andrea_Mantegna#/media/Dosya:Mantegna_Andrea_Dead_Christ.jpg

Wikipedia (2023). Pere_Borrel del Caso, Escaping Criticism. https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Escaping_criticism-by_pere_borrel_del_caso.png

Wikipedia (2023). Pietro da Cortona, İlahi Takdir. https://en.wikipedia.org/wiki/Allegory_of_Divine_Providence_and_Barberini_Power#/media/File:Ceiling_of_Palazzo_Barberini.jpg

Wikipedia (2023). Wieskirche,_Gemeinde_Steingaden_Ortsteil_Wies. https://en.wikipedia.org/wiki/Wieskirche#/media/File:Wieskirche,_Gemeinde_Steingaden_Ortsteil_Wies.JPG

Wikipedia (2023). Kuppelfresko der Wieskirche. https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Baptist_Zimmermann#/media/Datei:Kuppelfreskowiedeskirche.jpg

Yüksel, R. (2002). *Anadolu Sanat Dergisi*. sa.12, ss.176-197.

